

NOVÝ
VELKÝ ILUSTROVANÝ
SLOVNÍK NAUČNÝ

SWAZEK V.

Československá republika — Difterie.

V PRAZE 1930.

Školství v Československu

lze charakterisovati těmito základními znaky: 1. V historických zemích jest podstatou jeho organisace stará organisace rakouského školství před převratem, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi zůstávají přes všechno úsilí unifikační některé příznačné znaky dřívější soustavy maďarské, zejména školy církevní, které za dřívějšího režimu maďarského měly svůj význam pro národnosti nemadarské. Po převratu tohoto významu pozbyly. 2. Na tomto území, dříve maďarském a převratem k ČSR. přivtěleném, zřízen po převratu téměř desateronásobný počet nových škol slovenských a ruských, než o jaký bylo postaráno maďarskou vládou před válkou, kdy z 214.000 slovenských dětí ve školním roce 1913—14 jen 42.000 (16.4%) chodilo do slovenských škol církevních. Ostatní byly povinny choditi do státních škol maďarských. Dnes je (podle stavu 31. října 1928) na tomto území 2733 škol obecných čistě československých, 116 podkarpatoruských, 107 měšťanských československých a 1 podkarpatoruská, nehledíme-li ani k menšímu počtu smíšených škol československo-německých nebo československo-maďarských. Na těchto školách se 31. října 1928 učilo 305.973 čsl. a 10.613 rus. dětí na obecných a 20.101 čsl. a 112 rus. dětí na měšťanských školách. Středních škol bylo ve školním roce 1927/8 na Slovensku s čsl. řečí vyučovací 37 s 12.221 žákem, na Podkarpatské Rusi s podkarpatskou řečí vyučovací (s čsl. podkarkami) 4 střední školy s 1320 (a 305) žáky. Srovnáme-li tato čísla s čísly výše uvedenými, kdy na území maďarském nebylo pro slovanské národnosti ani měšťanských tím méně středních škol, ujasníme si práci, kterou ČSR. pro tyto národnosti na tomto území od převratu vykonala.

3. Stejnou práci bylo třeba vykonati na pohraničním území (t. zv. změnčeném) i v historických zemích, kde zřízeno nebo přejato do státní správy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 157 měšťanských a 960 obecných škol s čsl. řečí vyučovací.

Tato vnější výstavba vyčerpala tolik úsilí, že na vnitřní reformu školství nezbylo již dosti energie.

V oboru školství národního, t. j. v oboru školství obecného a měšťanského, vydán byl jen t. řeč. malý školský zákon z 13. července 1922, kterým zavedeny některé nové předměty (zejména občanská nauka a výchova) a provedeny i jiné nejnnutnější úpravy.

Od počátku škol. roku 1929—30 povoleny pokusné diferencované školy druhého stupně (pro žactvo od 10—15 let), zvané také Komenia, prozatím v Praze-Nuslích, Michli, v Hostivěři, Humpolci a ve Zlíně na Moravě, jejichž hlavní zásadou jest spojití všechny děti tohoto období školního do jediné (jednotné) školy (měšťanské) a rozříditi je postupně podle nadání do několika větví: humanitní (gymnasijní s latinou), moderní, průmyslové, obchodně-živnostenské a do větve pro žáky opožděné.

Na školách středních v ČSR. byly také provedeny jenom nejněžbytnější úpravy, zejména upraven počet hodin na středních školách v Čechách, na Moravě a ve Slezsku i na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Na všech středních školách s čsl. jazykem vyučovacím zavedeny nové společné osnovy pro jazyk československý, při čemž zavedeno i vyučování azbuce (cyrilici) a počáteční četba slovenských textů. Filosofická propedeutika zavedena je na reálkách jakožto úvod do filosofie, při čemž zavedeny i pohledy do dějin filosofie. Dějepis a zeměpis sblíženy, zejména ve třídě I., na společném základě vlastivědném. Ve vědách přírodních uplatněny prozatím aspoň ve cvičeních žákovských v chemii nové principy pracovní. V jazycích moderních uplatněna praktická stránka, při čemž vedle státního jazyka, povinného pro všechny střední školy, ministr školství rozhoduje o tom, má-li býti i jazyk národních menšin (v Čechách němčina) povinný. Privatistky se staly žákyňmi veřejnými. Kázeň, po převratu uvolněná (také zaváděním napodobené školské samosprávy podle vzoru z ciziny), zase provisorně upravena, ač k vydání kázeňského řádu v duchu moderní výchovy a v duchu demokratismu dosud nedošlo.

Celkem třeba shrnouti, že všechna tato opatření jsou jen opatření nejnnutnější, na velkou a pronikavou reformu střední školy se v ČSR. dosud čeká. Několikeré ankety neměly pronikavějších výsledků, hotový již návrh na česko a střední škole vypracovaný komisí, jejímž předsedou byl univ. prof. dr. B. Bydžovský a hlavním referentem nynější ředitel Masarykovy reálky Jan Čeněk, uzákoněn nebyl.

Pro vysoké školy vydán byl t. zv. zákon Marešův, který však jen zcela obecně stanoví, že nové státní školy vysoké smějí býti zřizovány toliko zákonem.

4. Všecko školství jest podřízeno a spravováno ministerstvem školství a národní osvěty kromě školství zemědě-

ského, které jest spravováno ministerstvem zemědělství a dostává se mu tím i značných výhod.

Všecko školství v ČSR. lze rozdělití v pět velkých skupin: škol a) národních (obecných a měšťanských, k nimž počítáme i školy pro děti úchylné), b) středních, k nimž se počítají

i ústavy učitelské, c) vysokých, d) odborných a e) škol pro cizince v ČSR. a škol pro čsl. děti v cizině, které namnoze musí se přizpůsobovati školským zákonům v těchto cizích státech.

A. Školství národní (školy obecné [na Slovensku ľudové], měšťanské a školy pro děti úchylné).

A. 1. Počet škol obecných v ČSR. a počet jejich učitelů i žactva podle stavu 31. října 1928:

S vyučovacím jazykem	škol	z toho dívčích	učitelů literárních	z toho žen	učitelů nábo. ženství	učitelů domácích nauk	žactva	z toho divek
československým	9.717	397	24.900	9.775	3.639	2.420	1.018.825	509.860
podkarpatoruským	514	—	852	286	170	58	68.887	33.483
německým	3.295	206	8.449	2.204	1.450	1.188	319.477	161.657
maďarským	791	18	1.430	522	211	58	94.185	46.906
polským	87	2	264	45	22	35	9.858	5.287
rumunským	2	—	4	1	—	—	301	101
hebrejským	3	—	8	1	—	1	277	149
několikerým	75	2	413	200	78	16	22.644	11.016
celkem	14.484	625	36.320	13.034	5.570	3.776	1.534.454	768.459

Jaké byly před převratem výsledky školení, ukazují čísla těch, kteří neuměli podle sčítání lidu 15. února 1921 ani čísti ani psátí, na 1000 osob starších 5 let.

	Mužů	Žen	Celkem
v Čechách	20.6	27.9	24.4
na Moravě	28.9	33.7	31.4
ve Slezsku	35.6	37.9	36.8
na Slovensku	131.6	167.8	150.3
v Podkarpatské Rusi	449.6	551.4	501.6
v celé Československé republice:			
československých	48.2	63.9	56.5
rusinských	562.8	656.4	611.3
německých	26.7	30.9	28.9
maďarských	98.8	119.2	109.4
rumunských	58.5	67.4	63.1
židů	128.2	188.2	159.1
jiných	723.4	765.7	745.8
cizinců	84.3	79.9	82.2
Celkem (podle Statist. příručky III.)	65.8	81.3	73.9

A. 2. Počet škol měšťanských v ČSR. a počet jejich učitelů i žactva podle stavu 31. října 1928:

S vyučovacím jazykem	škol	z toho dívčích	učitelů literárních	z toho žen	učitelů nábo. ženství	učitelů domácích nauk	žactva	z toho divek
československým	1.317	396	6.748	2.094	1.275	998	177.211	80.371
podkarpatoruským	6	1	33	14	12	5	849	395
německým	434	163	1.976	554	459	316	48.926	23.708
maďarským	13	7	58	38	15	5	1.514	1.011
polským	10	—	53	8	13	7	1.421	630
několikerým	19	3	210	92	58	21	5.955	2.928
celkem	1.799	570	9.078	2.800	1.832	1.352	235.876	109.043

A. 3. Podle stavu 31. října 1928 bylo v ČSR.:

	mateř- ských škol	opra- toven	jezeli	celkem	výchov- ného příro- dalu celkem	z toho učel- telek	dítek	z toho dívek
československých	1.123	198	46	1.321	3.066	1.771	64.519	32.984
podkarpatoruských	11	18	—	29	59	32	1.892	1.089
německých	555	58	24	618	1.397	1.005	30.669	15.826
maďarských	5	27	—	32	63	36	3.030	1.643
polských	39	—	—	39	79	46	1.805	967
s několikerým jazykem	3	13	—	16	34	19	1.196	634
Celkem	1.736	314	70	2055	4.698	2.909	103.111	53.143

A. 4. Pro děti úchylné bylo v ČSR. 31. října 1928:

	ústavů	tříd	v nich učitelů	žactva	z toho dívek
1. pro hluchoněmé:					
československé		11	92	1.013	431
podkarpatoruské		1	7	73	25
německé		2	20	195	81
maďarské		1	6	65	33
československé a německé		2	13	95	34
celkem		17	138	1.441	604
2. pro slepé:					
československé		3	12	157	66
podkarpatoruské		1	2	24	11
německé		1	2	33	17
československé a německé		1	5	66	29
celkem		6	21	280	123
3. pro zmrzačené a skrofulosní:					
československé		8	21	787	415
německé		1	1	28	17
československé a německé		1	2	51	27
celkem		10	24	866	459
4. pro duševně vadné:					
československé		5	12	163	50
podkarpatoruské		1	4	82	23
německé		2	6	77	35
celkem		8	22	322	108
5. pro mravně vadné:					
československé		7	10	234	98
německé		3	5	114	48
československé i německé		2	11	233	—
celkem		12	26	631	146
6. Školy pomocné:					
československé		18	41	640	263
německé		9	28	425	167
celkem		27	69	1.065	430
Celkem všech škol pro děti úchylné		80	300	339	1.870

na něž v roce 1927 dal stát subvence Kč 738.604—.

Všech škol národních bylo ve šk. r. 1927/28 v ČSR. 16.188 s 42.555 třídami, v nichž učilo 44.325 učitelů a do nichž chodilo 1.733.545 žactva, z toho 860.809 dívek.

B. Středních škol bylo v ČSR. ve školním roce 1929/30:

	čal.		rus.		něm.		mař.		polských		celkem		
	ústavů	žáků	ústavů	žáků	ústavů	žáků	ústavů	žáků	ústavů	žáků	ústavů	tříd	žáků
klasických gymnasií	18	6.017	—	—	13	2.890	1	462	—	—	32	295	9.369
reálných gymnasií	106	28.986	4	1.450	26	7.113	6	2.323	1	376	143	1.389	42.664
vyš. reál. gymn. typu děčín.	—	—	—	—	3	903	—	—	—	—	3	31	903
reformních reál. gymnasií	39	10.514	—	—	18	3.831	1	373	—	—	58	530	14.718
reálék	41	11.496	—	—	19	4.420	—	—	—	—	60	531	15.916
celkem středních škol	204	59.429	4	1.450	79	19.157	8	3.158	1	376	296	2.776	83.570
učitel. ústavů	45	5.486	4	604	10	1.094	2	253	1	58	62	231	7.495
odborných ústavů učitel.	17	840	—	—	7	342	—	—	—	—	24	30	1.182
celkem všech	266	65.755	8	2.054	96	20.593	10	3.411	2	434	382	3.037	92.247

V roce 1927/28 bylo 348 středních škol s 3108 třídami, v nichž učilo 6356 učitelů 94.860 žactva, z toho 25.446 dívek.

V Praze jest kromě toho Vyšší dívčí škola s 8 třídami a 298 žákyněmi, jejíž učitelský ústav jest společný s dívčím reformním reálným gymnasiem v Praze II.

C. 1. Přehled vysokých škol v ČSR. podle stavu v zimním semestru studijního roku 1927/28.

	Posluchačů celkem	z toho žen	Z nich státních příslušníků
University:			
Karlova v Praze	8754		893
Masarykova v Brně	2385		94
Komenského v Bratislavě	1451		104
Německá v Praze	4073		524
Celkem	16.663	2870	1615
Samostatné fakulty:			
Cyrilo-Methodějská bohoslovecká v Olomouci	152		—
Husova čsl. evangelická v Praze	153		7
Celkem	305	9	7
Techniky:			
České vysoké učení technické v Praze	5387		1179
Česká v Brně	1613		408
Německá v Praze	2087		518
Německá v Brně	1647		585
Celkem	10.734	270	2690
Vysoká škola zemědělská v Brně	296		101
Vysoká báňská škola v Příbrami	377		128
Vysoká škola zvěrolékařská v Brně	362		53
Celkem	1035	11	282
Akademie výtvarných umění v Praze	162	23	19
Celkem	28.899	3183	4613

C. 2. Emigrantské vysoké školy v ČSR.:

	posluchačů	cizích stát. přísluš.
Ukrajinská volná universita v Praze	243	233
Ruská právnická fakulta v Praze	38	36
Ukrajinská hospodářská akademie v Poděbradech	462	460
Celkem	743	719

Celkem 17 vysokých škol s 3077 profesory a s 29.642 posluchači, z nichž bylo 3292 žen a 5332 cizích státních příslušníků.

Vedle těchto škol jsou ještě zvláštní vyšší školy a ústavy v ČSR.:

Státní archivní škola (čsl.), státní knihovnické školy a kursy (čsl. i něm.), státní škola pro stenografii kancelářské s trojím oddělením: začátečním, kancelářským a komorním.

Školy pro výchovu pracovníků v sociální péči jsou v ČSR. tři: jediná Vyšší škola sociální péče v Praze (nyní dvouletá, přijímající jen absolventky středních škol); jediná Župní dvouletá škola pro sociálně zdravotní péči v Turčanském Sv. Martině. Třetí, sociální škola v Brně je vlastně částí Druhé odborné školy pro

ženská povolání, tedy školou náležející do kategorie D 3 XI.

Pedagogické školy jsou v ČSR. dvě: Školy vysokých studií pedagogických v Praze a v Brně. Při pražské JVSP jest ústav pro experimentální psychologii a pedagogiku a přičleněny jsou k ní vysokoškolské kursy pro vzdělání kandidátů učitelství na školách měšťanských. Od škol. roku 1929—30 zřizena posléze soukromá pedagogická fakulta v Praze, v Brně pak jednorozhodně pedagogická akademie. Obě přijímají absolventy středních škol, kteří se chtějí věnovati učitelství na školách národních. V Praze jest také ukrajinský pedagogický ústav Michala M. Drahomanova.

Vyšší hudební jsou ČSR.:

1. Státní konservatoř hudby v Praze:

	oddělení	profesorů	z toho žen	posluchačů	z toho žen
Mistrovská škola má (kompoziční, klavírní, houslová, violoncellová)	4	9	—	79	25
Odborná oddělení	7	43	10	437	202
Celkem	11	52	10	516	227

2. Státní hudební a dramatická konservatoř v Brně

10	55	11	200	71
----	----	----	-----	----

3. Hudební a dramatická akademie pro Slovensko v Bratislavě (vyučuje se také německy a maďarsky)

6	38	10	206	114
---	----	----	-----	-----

Československých celkem

27	145	31	922	412
----	-----	----	-----	-----

4. Německá hudební a dramatická akademie v Praze

3	36	9	231	117
---	----	---	-----	-----

Vyšší hudební školy celkem

30	181	40	1.153	529
----	-----	----	-------	-----

D. Školy odborné.

1. Školy zemědělské.

	ústavů	učitelů	z toho žen	tříd	žactva	z toho dívek
I. a) Vyšší hospodářské	14	228	5	54	1297	40
b) rolnické	30	290	—	60	949	6
c) odborné hospodářské	127	1150	6	243	4438	37
d) jednoleté hospodářské	8	16	—	8	99	—
e) speciální hospodářské: 1. vyšší	1	14	—	1	28	4
2. nižší	9	70	—	10	210	15
II. zahradnicko-ovocnářsko-vinařské:						
a) vyšší	2	24	—	6	126	17
b) nižší	9	54	8	13	221	16
III. Hospodyňské:						
a) vyšší	4	14	8	7	81	81
b) dvouleté	1	9	7	2	57	57
c) celoroční	22	136	102	22	639	639
d) celoroční o 2 pololet. běžích	9	53	43	9	455	455
e) zimní s letními běhy	5	23	20	5	224	224
f) letní	10	42	37	10	209	209
IV. Lesnické:						
a) vyšší	4	45	1	16	324	—
b) nižší	6	25	—	6	102	—
Celkem	261	2193	237	472	9459	1800

na něž stát zaplatil v r. 1928 subvence: vydržovací Kč 2,310.111—,
zařizovací Kč 3,480.151—.

Lidových škol hospodářských (pokrač.) 772 3326 993 1342 40.907 22.852
na které bylo vydáno Kč 3,050.601—.

2. Školy obchodní.

	ústavů	učitelů	z toho žen	tříd	žactva	z toho dívek
Obchodní akademie	34	774	46	499	16.025	4152
Veřejné obchodní školy	59	563	76	330	10.329	4844
Jednoleté obchodní školy	11	95	26	19	651	545
Celkem	104	1432	148	848	27.005	9.541
Kupecké školy pokračovací	72	424	12	207	5.416	1.636
Celkem	176	1856	160	1055	32.421	11.177

Kupecké školy pokračovací vyzádaly si ve škol. roce 1927/28 výdajů Kč 1,308.130—.

3. Školy průmyslové a odborné a živnost. školy pokračovací.

	ústavů	učitelů	z toho žen	tříd	žactva	z toho dívek
I. Státní umělecko-průmyslová	1	30	3	29	162	38
II. Průmyslové	33	856	5	596	16.129	140
III. Odborné textilní	21	198	6	156	3.499	293
IV. Odborné pro zpracování dřeva	11	133	4	125	2.072	80
V. Odborné pro zpracování kovů	3	33	2	21	414	25
VI. Odbor. jiných odvětví průmysl.	27	309	7	270	4.598	610
VII. Hornické	4	30	1	12	289	—
VIII. Košíkářské školy a učeb. dílny	6	19	2	19	133	23
IX. Běhy krajkářské a prýmkařské	34	38	36	38	1.444	1.417
X. Běhy vyšivačské	6	10	9	6	140	140
XI. Odborné pro žensk. povolání	131	1502	1182	1261	25.684	25.684
Celkem	277	3158	1257	2533	54.564	28.450

Na těchto školách bylo uděleno 5943 žákům a žákyním Kč 1,816.957— stipendií a podpor.

Samostatných živnostenských škol pokračovacích bylo ve školním roce 1927/28:

	škol	učitelé	z toho žen	tříd	žactva povinného	z toho dívek	žactva dobrovolného	z toho dívek
Všeobecných	1280	7710	499	3975	109.840	11.758	2589	504
Odborných	726	5210	678	2511	66.046	16.401	1887	564
Celkem	2006	12.920	1177	6486	175.886	28.159	4476	1068

Tyto školy si vyžádaly vydání celkem Kč 29,630.889.—.

Kromě těchto ústavů jsou v ČSR:

A. Ústavy ku vzdělání učitelek domácích nauk:

	ústavů	tříd	učitelů	žactva	z toho dívek
československé	7	7	63	248	248
německé	4	5	40	185	185
Celkem	11	12	103	433	433

B. Ústavy ku vzdělání pěstunek škol mateřských:

československé	6	7	50	205	205
německé	2	3	21	83	83
Celkem	8	10	71	288	288

C. Školy babické:

československé	3	4	5	153	153
podkarpatoruské	1	4	2	38	38
německé	1	1	3	38	38
německé a maďarské	1	1	1	28	28
Celkem	6	10	11	257	257

D. Ošetřovatelské:

československé	2	4	7	84	84
německé	3	5	10	62	62
Celkem	5	9	17	146	146

E. Školy s cizím jazykem vyučovací:

	tříd	učitelů	žactva	z toho dívek
1. Ruské reformní reálné gymnasium ve Strašnicích s přípravkou	10	29	287	102
2. Ruské reformní reálné gymnasium v Moravské Třebové s přípravkou, opakovací školou a mateřskou školou	14	29	404	157
ruské celkem	24	58	691	259
3. Ukrajinské reformní reálné gymnasium v Řevnicích	6	16	107	46
4. Francouzské reálné gymnasium v Praze II.	6	14	72	47
5. Francouzská obecná škola	6	6	221	132
6. Francouzská mateřská škola	—	2	74	42
francouzské celkem	12	22	367	221
7. Anglické reálné gymnasium	1	6	9	7
8. Anglická obecná škola	3	3	20	10
9. Anglická mateřská škola	—	1	14	7
anglické celkem	4	10	43	24
Cizí ústavy celkem	57	115	1563	848

Celkem tedy bylo ve škol. roce 1927/28 v ČSR. všech škol 21.842 s 57.743 třídami, do nichž chodilo 2.256.148 žactva, z toho 1.031.748 dívek. Podle vyučovací řeči bylo:

	škol	tříd	žactva	z toho dívek
československé	14.702	40.034	1.534.162	697.579
podkarpatoruské	718	1.277	77.890	36.484
německé	5.191	13.381	488.204	223.858
maďarské	881	1.684	103.311	49.885
polské	152	359	14.170	7.180
rumunské	2	4	295	105
hebrejské	5	10	393	222
jiné nebo kombinované	191	994	37.723	16.435

Archivy v republice Československé.

Při dosud nehotovém stavu organisace čs. archivnictví, jakož i stále nevydaném zákoně na ochranu písemných památek, zejména veřejné úřední provenience, jeví se uvedený seznam veřejných i soukromých a-ů na jejich poli, sloužícím nejen vědeckým (kulturním), ale i především dokumentárně-právním a politicko-administrativním potřebám, býti t. č. nejen výsledkem dosavadní snahy povolanych činitelů v naší republice, jakož i stále ještě obrazem starých poměrů před 28. říjnem 1918 v Rakousku i Uhersku, zejména po stránce vybudování této instituce z ohledu na Slovensko nebo i naopak.

1. V Čechách: A. ministerstvo vnitra obsahuje archivalie (se sbírkou listin sahajících do 12. stol.) a registry (spisy s knihami) bývalého českého státu a čes. zeměpanských úředních orgánů správy politické, justiční a finanční a jejich předchůdců: král. čes. dvorské kanceláře, č. gubernia, místopředsitelství, k. komory, úřadu fiskálního, starých k. zemských desk, krajských úřadů berounského, chrudimského, kouřimského, rakovnického, praž. měst. hejtmanství, polic. ředitelství, okresních hejtmanství, soudů a j. úřadů od počátku 16. přes polovinu 19. stol. S ním stojí v těsné souvislosti u okr. úřadů uložené registry býv. kraj. úřadů v Ml. Boleslavi, Čáslavi, Chebu, Klatovech, Litoměřicích, Písku, Plzni, Táboře, Žatci; u kraj. i okr. soudních úřadů, jakož i dalších okr. úřadů uloženy jsou mimo registry těchto úřadů i starší archivalie úř. patrimoniálních až ze 17. stol. — A. mín. zahraničních věcí se spisy a listinami (státní smlouvy a j.) tohoto úřadu, jakož i spisy býv. rak.-uh. min. zahraničí, vídeň. mín. presidia, cis. kabinetní kanceláře atd. — A. mín. národní obrany. — A. mín. pošt (zal. 1920). — A. mín. sociální péče. — Čs. státní a zemědělský (zal. 1919) s jeho spisy a registry býv. cis., státních a nadačních statků. — A.

min. železnic. — A. pražského hradu obsahující spisy býv. hradního úř., býv. dvorské komory atd. — A. národního shromáždění. — A. universitní v Praze s listinami a knihami od 14. stol. a akty od r. 1654. — A. zemský (zal. 1862) obsahující registry úřadů zem. správy a býv. čes. stavů, stav. zem. výboru a sněmů českých, korunní archiv sv. Václavský, berní katastry od 17. stol., velkou sbírku měst. a pozemkových knih z celých Čech, jakož i materiál k dějinám Čech v opisech i ze zahraničí. — S tímto jsou v spojení: A. národního musea (zal. 1846) s velkou sbírkou historických písemností panských a j. — A. národního osvobození (zal. 1919) jako depositář písemných a tištěných dokumentů naší domácnosti a zahraniční revoluce. — A. čs. legií. — Při knihovně nár. musea v Praze literární a kulturní a., obsahující korespondenci, rukopisy a osobní dokumenty po spisovatelích a vynikajících osobách. — A. hlav. města Prahy s dvěma samostatnými odděleními: 1. vlastním archivem (obn. 1848) sbírkou to měst. knih a listin od 14. stol. do r. 1850, jakož i největšími právními listinami a knihami o jednání zastupitelstev obce pražské, jemuž přikázána je též péče o registry býv. měst a obcí s Prahou spojených; — 2. stará městská spisovna (zal. r. 1921) se spisy praž. magistrátu od r. 1784 do 1904 a dále, pokud jich není v registry magistrátu, jeho jednotlivých referátech a úřadech k běžnému úřadování více třeba. Partie do r. 1844 uloženy jsou t. č. v 1. odd., zde zato uloženy spisy býv. okr. správ. pol. v Karlině a na Smíchově. —

Archivy jednotlivých měst: Bělá pod Bezd., Boleslav Ml., Brandýs nad Orlicí, Brod Český, Brod Německý, Budějovice, Bydžov Nový, Čáslav, Děčín, Domažlice, Duchcov, Dvůr Králové, Hora Kutná, Horažďovice, Hradec Jindřichův, Hradec Králové, Humpolec, Cheb, Chomutov, Chrudim, Jaroměř, Jistebnice, Kadaň,

Kasejovice, Kolín, Kouřim, Klatovy, Lipa Česká, Litoměřice, Litomyšl, Louny, Městeck Hermanův, Most, Mýto Vysoké, Pardubice, Pelhřimov, Písek, Planá, Chodová Planá, Polná, Plzeň, Rakovník, Rokycany, Roudnice, Sadská, Slaně, Soběslav, Stříbro, Sušice, Tábor, Teplice, Třeboň, Turnov, Ústí nad Labem, Ústěk, Vary, Karlovy, Vlašim, Žatec atd. — A. arcibiskupský a konsistoriální v Praze. — A-y kapituly na hradě pražském a na Vyšehradě. — A-y biskupské a konsistoriální v Budějovicích, Hradci Králové a Litoměřicích. — A-y klášterů: Augustiniánů u sv. Toňáše v Praze. — Benediktinů v Břevnově, Broumově a Emauzích v Praze. — Cisterciáků v Brodě Vyšším a Oseku. — Dominikánů u sv. Jiljí v Praze. — Františkánů u P. Marie Sněžné v Praze. — Křižovníků s červenou hvězdou u sv. Františka v Praze. — Maltánů u P. Marie pod řetězem v Praze. — Milosrdných bratří v Praze. — Minoritů u sv. Jakuba v Praze. — Premonstrátů na Strahově v Praze a v Teplé. — Konečně pak archivy u valné většiny farních úřadů. — Panské archivy jsou: Aehrenalský v Doksaněch. — Buquoyův na Nových Hradech. — Clam-Gallasův ve Frýdlaně a Lemberku. — Claryský v Teplicih. — Colloredoův na Opocně. — Cernínský v Jindř. Hradci. — Desfoursův v Hrubém Rohozci. — Fürstenberský na Křivoklátě. — Kolovratský v Rychnově nad Kněžnou. — Kounicův v Loubi u Čes. Lípy. — Lobkovičův v Roudnici. — Nosticův v Plané. — Paarův v Bechyni. — Schwarzenberský v Krumlově, Třeboni a na Orlíce. — Thunův v Děčíně. — Waldsteinský v Doksech a v Praze. — Mimo to řada odborných archivů, na př. A. židovské obce pražské. A. vlast. hospodář. společ. v Praze atd.

2. Na Moravě a ve Slezsku: Moravský zem. a. v Brně (zal. 1841) se spisy stavovskými i zemskými, jakož i spisy zeměpanských úřadů, pokud nezůstaly v sídlech býv. kraj. a okres. úřadů v Brně, Jihlavě, Olomouci, Přerově, Uherském Brodě a Znojmě. — V Slezsku uloženy jsou archiválie býv. úřadů kraje Opavského a Krňovského v Slezském zem. a-u v Opavě. — Městské archivy na Moravě a ve Slezsku mají: Brno, Bytš, Velká, Jihlava, Lipník, Mikulov, Mezirůčí, Velké, Mor. Ostrava, Olomouc, Pohořelice, Prostějov, Přerov, Slavonice, Strážnice, Telč, Třebíč a j.; Břolovec, Bruntál, Frýdek, Frývaldov, Frýštát, Odry, Opava, Těšín, Cukmantl a j. — Z církevních archivů nutno jmenovati a. arcibiskupský v Kroměříži, a. kapitulní

v Olomouci a a. biskupský a kapitulní v Opavě. — Klášterní archivy mají: v Rajhradě Benediktini. — Němečtí rytíři v Bruntále. — Premonstrát v Nové Říši. — Tov. Ježíšovo na Velehradě. — A-y panské jsou na Moravě: A. Berchtoldůvský na Bucharově. — Dietrichsteinský v Mikulově. — Harrachůvský ve Velkém Meziříčí. — Haugwitzůvský v Náměšti. — Herbersteinský t. č. v Libochovicích v Čechách. — Kalnokyůvský v Letovicích. — Khuenburgůvský (myní Guttmannůvský) na Tovačově. — Lichtensteinský v Telči. — Magnioůvský v Strážnici. — Thurn-Taxisůvský v Biskupicích. — Zerotinský ve Velkém Losíně. — A-y panské v Slezsku: Kuenburgůvský v Brasdorfu. — Larišchůvský ve Frýštátě. — Lichnovský v Sickingen nad Odrou. — Sedlnický v Bílovci.

3. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi. A-y t. zv. vérohodných míst (Loca credibilia), t. j. kapitul a klášterů na způsob našich úřadů deskových mají: Báňská Bystrice, Bratislava, Jasov, Leles, Nitra, Spišské Podhradí. — A-y stoličné (komitátní) mají města: Báňská Bystrice, Berehovo, Bratislava, Ipolské Šahy, Komárno, Košice, Kubín Dolní, Levoča, Liptavský sv. Mikuláš, Lučenec, Michalovce, Moravce Zlaté, Nitra, Prešov, Velký Sevljuš, Sobota Rimavská, Trenčín, Turčanský sv. Martin, Užhorod. — A. university bratislavské. — Městské archivy mají: Bardiov, Berehovo, Bratislava, Kežmark, Košice, Kremnice, Krupina, Modrá, Mukačevo, Nitra, Prešov, Rožnava, Trnava, Užhorod, Zvoleň a Žilina. — Církevní archivy nalézají se v sídlech kollegiálních kapitul v Bratislavě a Trnavě, dále v sídlech biskupů a kapitul v Báňské Bystrici, Košicích, v Mukačevě (Užhorodě), Nitře, Rožnavě a Spiši. — Klášterní archiv mimo jmenované vérohodná místa mají Vasiliani v Podmonastyrú u Mukačeva. — Panské archivy jsou: Czakyůvský v Lučenci. — Drugalsův v Humenném. — Forgachůvský v Čakanovicích. — Lonyayůvský v Drahnově. — Palffyůvský v Bratislavě. — Revayůvský v Radvani. — Rudnayůvský v Diviacké Nové Vsi. — Szirmayůvský v Sirmě. — Sztarajůvský v Michalovicích. — Schönbornský v Mukačevě. — Vladarůvský v Čepčíně.

O českém mincovnictví a medallérství.

Za nejstarší mince možno považovati dosti četné se vyskytující zlaté mince v podobě malých misek, zvané duhovky, jež kladou se do doby předhistorické, aniž možno dnes s určitostí říci, které době náležejí.

Mince v pravém slova smyslu vznikly v Čechách se zavedením křesťanství v X. století asi za knížete Václava Svatého. Jsou to denáry, které se udržely o větším a později menším průměru až do polovice XIII. století, kdy byly vytlačeny tak zvanými brakteáty. První denáry byly většinou napodobeninami cizích mincí, patrně z důvodů obchodně politických a můžeme u nás zjistit ty francouzský, řízenský, anglosaský i byzantský. Rytecké umění na českých denárech povznášá se v XI. a XII. století k neobyčejné dokonalosti a tehdejší české mince jsou nejkrásnějšími ražbami evropskými. Na Moravě raží i údělná knížata velmi četné denáry. České a moravské brakteáty, napodobeniny míšenských a slezských vzorů, jsou po většině němá a neuhledná.

R. 1300 zasahují Čechy do evrop. mincovnictví velmi různě zaražením tak zvaných pražských grošů, jež se staly oblíbenou mincí v celé střední Evropě. Byly vybijeny až do r. 1547 a ještě dlouho potom udržely svoji platnost. Pražské groše, jež jsou napodobeninou francouzských tak zv. turnosů, neudržely však svoji vnitřní hodnotu, byly stále a stále zhoršovány, takže hlavně německá města chránila se proti špatným grošům vlastním označováním dobrých, kontramarkováním. Téměř souběžně s ražbou českých grošů probíhá i ražba zlatých mincí. První jsou podle vzoru florentských zlatých, později dostávají samostatný ráz. Již za Václava IV. objevuje se na zlatých mincích (dukátech) obraz svatého Václava, který se tam udržel v přestávkách až do roku 1612. Zlato se raží jenom v Praze.

Když počátkem XVI. století bylo objeveno bohatství stříbra v Jáchymově, počalo se i v Čechách s tolarovou ražbou. Nejprve hrabata Šlikové a později i vladaři raží tuto větší minci, již se dostalo jména tolar (Taler) od Jáchymova (Joa-chimsthal). Na čas vystřídají toлары zlatníky podle mincov. řádu z r. 1559, zavedeného v Čechách r. 1561 a počítajícího se základ, jednotkou, krejcarem. Od Ferdinanda I. jsou na všech ražbách i značky mincmistrů, kteří byli zodpovědní za jejich zrno. Ražilo se v Praze, v Kutné Hoře a v Jáchymově, krátký čas i v Českých Budějovicích. Mimo toлары a jejich díly vybijeny bílé groše, bílé a černé penízky a za Rudolfa II. a Matyáše i typicky česká mince „Malý groš“. České mincovnictví je reformováno stavovským direktoriem r. 1619, kdy mimo dukáty a toлары se zavádí ražba 24, 12, 3 a obyčejných krejcarů a haléřů. Jednotkou mince se stává opět krejcar. Tento mincovní systém přijímá i Fridrich Falcký. První větší stříbrné mince

na Moravě vydávají moravští stavové r. 1620 a odtud celkem se udržují ražby i na Moravě, v Brně a v Olomouci. Na počátku 30leté války se raží v Čechách a na Moravě četné i tak zvané dlouhá nebo kiprová mince, ale neudržuje se dlouho. Od roku 1623 zatlačuje ji opět mince správného zrna. O českém původu mincí svědčí český lev ve štítu dvouhlavého orla, který byl ponechán na české minci až do skutečného centralisačních snah Habsburků, vedoucích také k nenáhlému rušení českých a moravských mincoven, zaviněnému i nedostatkem kovů, i ke konečnému zrušení posledních českých mincovny v Praze (mince její byly označeny písmenou C), v roce 1856.

České mincovnictví obnoveno bylo teprve opětně zřízeným československým státem r. 1921.

V roce 1923 byly raženy první československé dukáty.

Mimo vládní ražby vznikly v Čechách velmi četné ražby soukromé jednak šlechtických rodů, jednak církevních hodnostářů. Ze šlechticů byli to hlavně hrabata Šlikové, kteří ražili od roku 1519 až do r. 1767. Mimo to užívali minc. práva Dittrichsteinové, Eggenberkové, Fürstenberkové, Lichtensteinové, Lobkovicové, Nosticové, páni z Pernštejna, Rožmberkové, Schwarzenberkové, Windischgrätzové i ještě jiní. Zvláštní zmínky zasluhují ražby Albrechta z Waldštejna, jemuž se dostalo 1642 vévodského titulu a práva raziti vlastní minci. Zřídil v Jičíně mincovnu, která pracovala od r. 1626—1634. Mimo to ražil i v cizině.

Z církevních hodnostářů mincovali hlavně biskupové a arcibiskupové olomoučtí. Ostatní duchovní pánové, arcibiskupové pražští, biskup litoměřický a kapitola výšehradská ražili jenom mince pamětní.

Medailérství zasáhlo do Čech s několika stran. Bohatství jáchymovských dolů vedlo záhy k myšlence, že by mohlo být stříbro lépe zpeněženo, kdyby bylo zpracováno v medaile s obrazy ze Starého a Nového zákona tak, jak četné byly rozšířeny v rytinách a dřevorezbách. Kolem r. 1530 se počíná ražba biblických medailí v Rudohoří, hlavně v Jáchymově. Svěrázně tyto medaile, později i jinde napodobované, staly se rozšířeným prodejním předmětem, ať již jako morové toлары na ochranu proti nemocem, nebo dárky ke křtu, velikonočům, vánočům, svatbě a pod. Z jáchymovských medailérů vyniká hlavně v tomto směru mistr ČE, rodina Miliczů (Wolf Milicz, Nickel Milicz),

Concz Welcz a mnoho jiných, dosud nezjištěných mistrů. Při tom kvete v Jáchymově i ražba portretní medaile až do počátku XVII. století, omezujíc se ovšem v zobrazování hlavně na vládařský dvůr a osoby významného postavení. Do širších kruhů přišla v Čechách litá medaile podle vzoru augšburského. V ní vynikl zvláště mistr Severin Brachman, jenž zachoval nám velmi četné portrety českých osob XVI. století. Velkého rozšíření doznala u nás v II. polovici XIX. století medaile na paměť slavností v rozličných městech a na oslavu významných osob, jež však, pokud jest domácího původu, nedosáhla valné úrovně. Teprve nová doba dala nové umělce, kteří zastupují čestné české medailérství ve světové konkurenci.

V Čechách byly velmi oblíbeny a hojně vybíjeny i početní peníze jak vládní, tak i soukromé, užívané při počítání na počítacích tabulkách. Soukromé mají obyčejně znaky majitele a jeho manželky; vybíjela je šlechta, kněžstvo i úřednictvo mince a hor. Platidlem tyto mince nejsou.

Důležitější literatura: Eduard Fiala, České denáry, Praha 1895; Fiala, Beschreibung der Sammlung böhm. Münzen und Medaillen des Max Donebauer, Praha, 1888; I. Smolík, Denáry Boleslava I., II., III. a Vladivoje, Praha 1899; I. Smolík, Denáry údělných knížat na Moravě, Praha 1896; I. Smolík, Pražské groše a jejich díly, Praha 1894; Vikt. Katz, Kontramarky na pražských groších, Praha 1927; Čermák-Skrbek, Mince království českého za panování rodu Habsburského od r. 1526, Pardubice 1891—1913. Miltner-Neumann, Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Privatmünzen und Medaillen, Praha 1852—1870, dr. Viktor Katz, Tisíc let český vládní mince, Praha 1929, dr. Josef Ječný, Vývoj českého mincovnictví, Plzeň 1929, a j., kdež uvedena i ostatní literatura.

Právo.

Především je české právo právem českého národa, teprve v druhé řadě právem bývalých zemí koruny české (Čechy, Morava, Opavsko, Hlučínsko). Je přirozeno, že na český právní vývoj působilo právo sousedních národů a ovšem i právo římské a církevní, přesto však můžeme konstatovati, že č. právo zemské (= staré původní právo, které platilo do konce 12. st. pro všechny příslušníky národa a odtud stalo se právem šlechty) dlouho odolávalo cizím vlivům a vedle toho působilo na právo Polska, Braniborska, zemí alpských, uherských

a hlavně Slezska a obou Lužic. Samostatnost vývoje českého práva byla přerušena bitvou bělohorskou a jejími následky — vydáním obnovených zřízení zemských (OZZ) pro Čechy 1627, pro Moravu 1628.

I. Perioda první do konce 12. st. Všechno právo doby nejstarší je právem obyčejovým a platí v zásadě stejně pro všechny příslušníky národa. První právní památka je z konce 12. st. (Statuta ducis Ottonis). Důležité jsou též kroniky (Kosmas).

II. Perioda druhá do bitvy bělohorské. Tvoří se zásada, že pro každý stav platí zvláštní právo (tak pro šlechtu, měšťany, horníky, vojiny, sedláky-kolonisty a p.). Zemské právo stalo se právem šlechty, ostatní zvl. práva byla vesměs cizího původu. V té době dochází k důležitému rozšíření právní oblasti české o Horní Slezsko, kde bylo recipováno (přijato) české právo zemské. Pramenů se vyskytuje již hojně, jsou to pro zemské právo usnesení sněmovní a nálezy zemských soudů, zapisované do desk zemských, různá privilegia, smlouvy mezi stavy a hlavně t. zv. právní knihy. Nejstarší je kniha Rožmberská asi z konce 13. st. a na Moravě z konce 15. st. Ctibora Tovačovského z Cimburka Kniha Tovačovská. Významné jsou též Rád práva zemského (14. st.) a Ondřeje z Dubé: Výklad na právo zemské české (1400). Kolem r. 1500 vzniklo slavné dílo Viktorina Kornela ze Všehrd: O pravích, súdech a dskách země České knihy devatery. — Již od Přemysla II. snažili se panovníci čeští nahraditi nepsané právo psaným (pokus Majestas Carolina za Karla IV. se nezdařil); podařilo se to teprve r. 1500 stavům. Zřízení zemské Vladislavské, pozdějšího data jsou zřízení moravská a slezská. — Ale i pro právo zvláštní dochovalo se dosti důležitých památek. Jsou to dvorské desky pro právo manské. Schöppenbuch brněnského písaře Jana, knihy práv městských Brikcího z Licka, Práva městská království českého Karla Kristiána z Koldína a městské knihy pro právo městské. Pro právo horní je prvním českým zákoníkem Jus regale montanorum krále Václava II., recipující (právě tak jako Schöppenbuch) právo římské. Římsko-kanonický proces přejat byl do českého práva městského 1579 zákoníkem Koldínovým. — Od válek husitských vítězí moc stavů nad královskými právy, výsledkem jsou svrchu zmíněná zřízení zemská.

III. Perioda třetí. Vítězství bělohorského využil Ferdinand II. k bezohlednému potlačení samostat. postavení Čech, což značí i konec samostatného českého vývoje právního. R. 1627 vydal pro Čechy Obnovené zřízení zemské, kterým zaveden byl absolutismus, 1628 podobné OZZ vydáno bylo pro Moravu. Doba tato přinesla nejen zlomení samostatného vývoje českého práva zemského, nýbrž i práv speciálních. — Lit.: Kapras, Přehled právních dějin zemi koruny české; Kadlec, Dějiny veřejného práva ve stř. Evropě; z nejstarších prací jest uvéstí H. Jirečka Slovanské právo v Čechách a na Moravě, J. Čelakovského Povšechné české dějiny právní.

Dějiny malířství.

Nejstarší památky umění malířského slouží církví; pokrývají stěny chrámů a zdobí bohoslužebné knihy. Umění malířské přišlo k nám s křesťanstvím a jeho kulturou od západu a z Říma. Jest to v první době v podstatě zbarbarisované a nechápené již umění antické, které poznávali malíři čeští prostřednictvím okruhu umění otoského a některých škol německých. Památky umění malířského v zemích československých z doby románské jsou vesměs anonymní a o některých ani nevíme, zda vznikly u nás, nebo byly zhotoveny pro domácí potřebu v cizině, či zda jsou prací cizího umělce k nám povoláného nebo dílem mistra domácího v cizině vyučeného, či podle cizího vzoru pracujícího. Nebylo možno jinak, než že v prvním období byli čeští malíři žáky, kteří také ovšem někdy k tomu, čemu se naučili, přidávali něco ze svého.

Nejstarší památka českého malířství jest rukopis knihovny ve Wolfenbüttelu, obsahující Gumpoldovu legendu; jest ozdoben třemi miniaturami se sv. Václavem. Pochází z let 975—1006 a sloh výzdoby jeho připomíná německé iluminované rukopisy z 2. polovice X. stol. Byl psán mnichem, znalým češtiny a snad v některém českém klášteře. Kodex vyšehradský čili korunovační evangelistář krále Vratislava z doby asi kolem roku 1085 (v univ. knihovně pražské) vyniká neobyčejně bohatou výzdobou. Jednotlivé stránky jsou opatřeny rámečky se zdobným ornamentem. Evangelia začínají zdobnými iniciálkami a mezi strany textu jsou vložené 33 výjevy evangelické, jimž předchází rodokmen Kristův na čtyřech stranách a titulní obraz. Výzdoba rukopisu dokazuje, že malíř její vyučil se v dobré škole, kde se pěstovalo ilumináční umění již čistého slo-

hu románského. Obrazy působí živě i při tvrdosti tehdejší kresby a jsou přesífe, ne však křiklavě zbarveny. Dobře známá jest iniciálka „D“, v níž vidíme mladou postavu sedícího Václava. Lehner, který pořídil nádherné vydání Kodexu, rád by jej připsal umělecké škole v klášteře sázavském; ale důvody jeho nestačí k přesvědčení. Nemůžeme však pochybovat o věrohodnosti mnicha Sázavského, který vypravuje o uměleckém ruchu v klášteře sázavském, zvláště za opata Božetěcha (v l. 1090—6), dovedného umělce a malíře, jehož díla mohl kronikář sám viděti. Slohem hlásí se Kodex vyšehradský k malířské škole řezenské. Jemu jsou velmi podobny a v téže době vznikly tři jiné rukopisy, chudší výzdobou a slabší provedením, z nichž jeden jest v kapit. knih. pražské a dva v Polsku. Z konce stol. XII. pochází Žaltář univ. knih., který vzdobil malíř, vyučený v bavorské škole pro Čechy nebo v Čechách. Stejný vliv ukazuje Žaltář ostrovský (v kapit. knih. v Praze), ve kterém jest několik celou stranu vyplňujících miniatur, na nichž ze zlaté půdy vystupují klidně komponované postavy Krista, Panny Marie a svatých, malované určitými a jasnými barvami. Pochází z doby kolem r. 1200. V universitní knihovně pražské chová se Antifonář sedlecký z doby kol. r. 1250. Miniatury jeho ukazují k Sasku, kde přejaly barevný iluzionismus v knižní výzdobě z byzantských předloh. Encyklopedický slovník Mater verborum v knihovně Národního musea pražského stal se známějším českými glosami, pravými i falešnými (jako jméno iluminátora Miroslava). Iluminátor vyzdobil v něm řadu iniciál. Z řady iluminovaných rukopisů XIII. stol. připomínám již jen známý ohromný kodex Gigas librorum, kdysi kláštera podlažického, pak Švédvy přenesený do Štokholmu, jehož malířská výzdoba není ještě podrobně prozkoumána.

Malby nástěnné se méně zachovaly než miniatury. Zbytky těchto maleb se jeví jako velké kresby s lehkým lokálním koloritem, v nichž se opakují ustálené kompozice a typy, zhotovené často podle knižní předlohy. Význačnější památka monumentálního malířství českého jsou nástěnné malby v kostele sv. Klimenta ve St. Boleslavi z doby kolem r. 1175. Zachovány jsou ovšem jen částečně, zvláště tři výjevy ze života sv. Klimenta, ale i ty ukazují, že malíři jejich byli mistry svého umění, kteří si vybrali typy a obratně přizpůsobovali kompozice z neznámé předlohy. Provedením hlásí se malby tyto do oblasti bavorské,

Evropské rasy.

1. Typ nordický.

2. Typ mediterránský.

3. Typ dinarský.

4. Typ alpský.

5. Typ alpský.

6. Typ východobaltský.

7. Typ východobaltský.

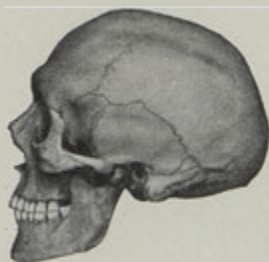

8. Typ předoasijský.

9. Typ orientální.

Lebky rasové.

Nordická lebka se strany, zpředu a shora.

Dinarská lebka.

Mediteránská lebka
zředu a shora.

Lebka číňana.

Lebka alpská
zředu a shora.

ježíž střed byl v Rezně. Ještě méně zachovány jsou malby v kostele sv. Jiří na Hradě pražském z počátku XIII. stol. Po stránce kulturní historické jest velmi zajímavá výzdoba stěn rotundy sv. Kateřiny na hradě znojemském. Ve druhém a třetím páse nad závěsným kobercem jsou tu nejstarší ilustrace k pověsti o Přemyslovi, počínající povoláním Přemysla od pluhu na trůn knížecí, a pokračující řadou postav z jeho rodu. Pocházejí z počátku stol. XIII., kdy vnikají i světské látky v umění malířské, a jsou zdobeny malbami i stěny v budovách světských. Asi o půl století mladší jsou sbytky nástěnných maleb děkanského kostela v Pisku, jevící byzantsující sloh. Také na Slovensku byly objeveny dvě řady románských maleb z třináctého století na zdech kostela v Šitvýchách v Gemeru.

Sloh románský v malířství udržuje se až do počátku stol. XIV., tedy v době, kdy sloh gotický ovládl již zcela architekturu. V této době nedrží se malíř již tak úzkostlivě předloh jako dříve, nýbrž dívá se pozvolna kolem sebe, pozoruje přírodu vlastním zrakem a z toho poznání těží. Malovalo se ještě více nežli v době románské, zdobily se miniaturami rukopisy, chrámy a budovy světské malbami nástěnnými, přibyla malba na dřevěných deskách, která nabyla v českém malířství této perrody významu největšího. Z přečetných památek doby gotické velká většina byla zničena, ale i z toho, co bylo zachováno, poznáváme dobře vývoj. Místo vlivu německého se uplatňuje v dílnách českých vliv francouzský, a od let čtyřicátých italský. Prostředkují jej iluminované rukopisy a tabulové obrazy k nám přivážené nebo snad i cizí mistři u nás působící, či naši v cizině vyučení. Sloučením uměleckého snažení českého s vlivem francouzským a italským povstala u nás v době Karla IV. malířská škola značného významu ve všeobecných dějinách umění. Zaujímala první místo ve střední Evropě a vliv její šířil se daleko do Německa a do Polska. K velkém rozvoji umění v zemích českých přispěly ovšem i šťastné okolnosti zevnější: štedrá podpora císaře Karla IV. a jeho dvora, dlouhá doba míru a vzrůstajícího blahobytu.

Z doby před Karlem IV. zvláštní místo v miniaturním malířství mají rukopisy, které asi darovala královna Alžběta Rejčka ženskému klášteru, jež založila na Starém Brně. Byly iluminovány již podle západních, resp. francouzských vzorů. Jest jich sedm; čtyři zachovaly se v Národní knihovně ve Vídni (zvláště

Lekcionář z r. 1315—16) a tři na Moravě, z nichž nejceněnější je Breviř v klášterní knihovně rajhradské. Pasionál (v universitní knihovně pražské), zhotovený pro abatýši kláštera sv. Jiří, Kunhutu, dceru Přemysla Otakara II. kolem roku 1320, jest výzdobou svou dílo „jedi-nečně ceny umělecké, jehož iluminátor patřil k největším umělcům evropským této doby“ (A. Matějček). Malíř ilustroval text celými cykly obrázkovými, které hlásí se k západnímu umění, ale přináší více, než mohli se naučiti, a snaží se dokonce vyjádřit i vzrušení citová. Z knih obsahu duchovně naučeného, kde obrázek byl věcí hlavní a text jen vysvětloval, vyniká Velislavova bible (v univ. knihovně praž.). Je vyzdobena 747 obrázky v podélných pásech, kreslenými perem jistým, a lehce kolorovanými asi dvěma kreslíři. V letech čtyřicátých projevují se ve výzdobě knižní vlivy umění italského. Nejstarším dokladem toho jest Breviř klášterní knihovny v Rajhradě z r. 1342. Plně jeví se vlašský vliv ve výzdobě knih, které dal zhotoviti arcibiskup Arnošt z Pardubic. První z nich jest Augustinův výklad Jana Ev. (knih. Nár. musea v Praze), zhotovený krátce před r. 1350. Z počátku let šedesátých pochází několik velkých knih chorálních v kapit. knihovně pražské. Řada jiných zdobených rukopisů v Praze i na venkově dokazuje, jak vliv italský zdomácněl u nás již v letech šedesátých. Ve skupině knih, zhotovených pro biskupa Jana ze Středý, prvního českého humanistu, splývají starší vlivy s tvořením domácích malířů, kteří tak vytvářejí vlastní vyzrálý sloh. Nejcenější z rukopisů těch jest Liber Viaticus z doby před r. 1364 (knihovna Národního musea v Praze). Okraje listů jsou bohatě lemovány, oživeny postavkami lidskými a zvířecími a v iniciálách spatřujeme výjevy ze života Kristova, líčené jemnou kresbou a zářícími barvami i zlatem. Z téže dílny pochází misál kap. knih. pražské (po r. 1364), zhotovený rovněž pro Jana ze Středý, nejcenější rukopis po Viaticu a Orationale, pořizem Arnoštem z Pardubic (před r. 1364). K těmto rukopisům řadí se z významných Laus Mariae od Konráda z Hainburku (Národ. knihovna v Praze), misál brněnského probošta Mikuláše (knih. kostela sv. Jakuba v Brně) a Evangelistář, psaný Janem z Opavy, brněnským kanovníkem (1368). Vliv české školy byl patrný i na Slovensku, jak vidíme z t. zv. Ostřihomského misálu faráře Štěpána z roku 1367 a mešní knihy Ladislava z roku 1374.

Vliv italský v l. 1340—1360 projevoval se také v umění deskovém. Svědčí o tom zvláště devět desek s obrazy pašijového cyklu v klášteře ve Vyšším Brodě. Malíři čeští mohli poznávat italské umění i z obrazů, přinesených z Itálie do Čech. Zachovány jsou z doby kolem r. 1360 obrazy Tomáše z Modeny. K nám byly přineseny i italské Madonny a staly se vzorem pro Madonny české. Předlohy a starší kopie se nezachovaly. Z mladších Madonn z doby po pol. 14. st. jsou: mostecká, strahovská, vyšehradská, kladská, zbraslavská, zlatokorunská a vyšebrodská. Madonna březnická zastupuje typ byzansko-italský.

Malby nástěnné z doby před Karlem IV. pocházejí spíše od dobrých řemeslníků než umělců. Z nich jest datován cyklus o sv. Jiří, který dal malovat ve dvou pásích v sále zámku jindřichohradeckého r. 1338 Oldřich z Hradce. Dnešní stav jejich jest výsledkem restaurace z r. 1899.

Z doby Karlovy vyniká malbami nástěnnými a deskovými zvláště Karlův Týn. Nejstarší jest (1354—57) řada obrazů z Apokalypsy v kostele Panny Marie malovaných podle knižní předlohy. Samostatněji si počínal malíř, který vymaloval skoro v téže době na jižní straně tamtéž obraz, kde se v galerii jindykrát objevuje Karel IV. Podobizna Karla IV. (s chotí Blankou) opakuje se v kapli sv. Kateřiny nad vchodem a znovu na obraze Madonny ve výklenku nad oltářem. Nad tyto obrazy vyniká cyklus z legendy o sv. Václavu a Ludmíle na schodišti velké věže. Malíř jeho znal dobře způsoby umění severoitalského. Pozdější restaurací jsou však tyto malby téměř zničeny.

Z malířů, kteří na Karlově Týně působili, známe Mik. Wurmsera ze Štrasburku; nevíme však, které z maleb jsou jeho dílem. Druhý byl mistr O. Dětrich, vynikající individualita umělec-ká. Sotva mohl v krátké době dvou let (1365—67) vytvořit své velké dílo bez pomocníků. Jak se nám dnes jeví, jest výsledkem staré restaurace (XVI. stol.). Vliv školy Dětrichovy jeví výborně zachovaný votivní obraz biskupa Jana Očka z Vlašimě v obrazárně Společnosti vlasteneckých přátel umění v Praze z doby okolo r. 1371.

Ze stěnomaleb doby Karlovy nejvýše stojí velký soubor v křížové chodbě emauzského klášteřa v Praze, znázorňující ve dvou pásích život Kristův a scény ze Starého zákona. Byl malován v l. 1370—80 několika malíři, ale všichni

byli mistři světové úrovně, kteří dovedli podat postavy ve všech pohybech, složitých skupinách a v hlubokém prostoru. Jeví nejvíce vliv severoitalský. V téže době vznikla malířská výzdoba v dolejší části kaple svatováclavské na Hradě pražském (restaurované na počátku XVII. stol.), jevíci sklon k realismu a k umění západoevropskému. Do konce doby Karlovy patří malby kostela v Lišiši.

Nástěnné malby na Slovensku ve XIV. století projevují český vliv, ale zobrazované předměty jest často jiný. Nejstarší zachovaná památka toho druhu jest z r. 1317 alegorie korunování Karla Roberta z Anjou na severní zdi románské části Spišské Kapituly. Z různých dob jsou malby kostela v Žeňe. Na severní stěně střední lodi spatřujeme soubor ze života sv. Ladislava, který se opakuje v mnoha kostelích. Nejlépe zachované malby jsou v levočském kostele sv. Jakuba, kde legenda o sv. Dorotě a cykly sedmi hříchů smrtelných a sedmi skutků milosrdenství připomínají českou školu.

Malíři, kteří v době Karlově působili v Praze, byli jednak zaměstnání ve službách dvorských, jednak v soukromých, a provozovali své umění jako živnost pro způsobu řemeslníků. Bylo jich tolik, že mohli vytvořit r. 1348 bratrstvo s řebáři, zlatníky a se sklenáři. V čele prvního seznamu jest Theodoricus (Dětrich), označený jako primus magister. Byla to organizace, která hájila nejdříve slavovské zájmy svých členů, ale později starala se i o odbornou zdatnost jejich požadavkem mistrovského kusu. Ustanovení z r. 1454 žádá jako průkaz k vstoupení do cechu „kus loketní dobře malovaný“ a to „podle obyčeje zachování starých mistrů“. Jest přirozeno, že bratrstvo mělo zásluhu o vytváření a udržování domácí tradice umělecké.

I v době Václava IV. kvetla česká škola malířská. Z iluminovaných rukopisů, zhotovených pro krále, vynikají nádhernou šestidílná bible (Nár. knih. ve Vídni), do níž vepsali jména dva z iluminátorů, Fráňa a Kuthner, epos o Vilémovi z Orange z r. 1387, a zlatá bulla z r. 1400 (tamtéž). Zvláště lemování bohatě zclacené jest až přeplněno figurálními a rostlinnými motivy, a pozorujeme uplatňování nového francouzského vkusu. Z příbuzných prací připomínám jen bibli Konráda z Vechty z r. 1402 (mus. Plantin-Moretovo v Antverpách), misál Zbyňka Zajíce z Hasenburka z r. 1408 (Nár. knih. ve Vídni) od Laurina Klatovského, a bibli Kunše Oltářníka z l. 1385—9 (knih. Nostická v Praze).

Ze sklonku stol. XIV. pochází zbytek zachovaného díla mistra oltáře třeboňského (obr. Spol. vlast. př. umění v Praze), znázorňující na dvou deskách na vnějších stranách postavy svatých a na vnitřních Krista na hoře Olivetské a jeho v mrtvýchvstání. Jest to vrchol tabulového malířství doby lucemburské, předěčí vše, co bylo v té době ve střední Evropě vytvořeno; vynikající umělec snažil se podatí představu skutečně viděného na místě staršího malování pojmového. Tomuto mistru jest velmi příbuzný obraz Ukřižovaného z poustevny u Třeboně (tamtéž). Vliv mistra oltáře třeboňského jeví se v tabulových obrazech Čech jižních kolem r. 1400 i mimo Čechy.

Války husitské učinily konec domínujícímu postavení, které mělo české umění ve střední Evropě. Doba husitská nemá kulturních styků s cizinou jako předešlá, jest odkázána jen na sebe. Malířství téží umělecky ze starých zásob. Malují se stěny městských a vesnických kostelů a zdobí se bible, kniha, o níž se celé hnutí husitské opírá. Z nich zachovala se bohatě zdobená bible Filipa z Padařova, hejtmana táborského, kterou r. 1435 dokončil Jan z Prahy, řečený Aliapars, a jiné bible chudší výzdoby z druhé a třetí čtvrtiny XV. stol. Bible tyto mají stejný výběr týmž způsobem provedených obrazů jako tabulové obrazy stejné typy Madonn.

Ve stol. XV. na Slovensku přestávají malby nástěnné a malířská výzdoba kostela soustřeďuje se v křídlových oltářích, které tvoří největší část uměleckého inventáře doby gotické. V některých místech sochař zřídil si dílnu, kde s pomocnicí a malíři je hotovil pro širé okolí. Jsou tím dále tím větší, až v poslední čtvrtině XV. stol. vyplňují kněžské zdiště v celé šířce a výšce. Jsou uspořádány obyčejně tak, že uprostřed skříňe vyřezal umělec postavu patrona často i s jinými svěťci, a na křídlech líčí malíř život světcův v řadě menších obrazů. Takový velký oltář bez vršku jest v košickém dómě z let 1477—79. Uprostřed ve skříni jsou nadživotní postavy Panny Marie s Alžbětou bibličnou a uherškou, křídla a predelu zdobí 48 tabulových obrazů. V Košicích kvetla výroba křídlových oltářů ve druhé polovině XV. a na poč. XVI. stol. nejvíce, ale i v jiných městech měli takové dílny, zvláště v Levoči a pak v Prešově, Bardiově, B. Bystrici a j. a zachovala se i jména některých malířů.

Nový rozkvět umění začíná za panování Jagellonců, kdy byly navázány no-

vé styky s cizím kulturním světem. Z malby nástěnné, která těžila ze starých zkušeností i z nového poučení, zachovány jsou práce na hradě v Písku (1479), Blatné, Zvíkově a j. Nejcennější ze všech jsou v kapli Smiškovské ve chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře, na nichž možno pozorovati vliv školy nizozemské. Ten jest patrný i v malbě tabulové. Z tohoto oboru jmenuji čtyři desky kláštera křižovnického v Praze, obraz kaple Vlašského dvora z r. 1497 (Kutná Hora) a obrazy pašijové v Roudnici. Z oltářů skládacích (archy): nejlépe jest zachována archa křivoklátská. Čtyři tabule z kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku tvoří seřaděním výjímavý kanon pro české archy. Na poč. XVI. stol. pěstuje se u nás i portrét jako samostatný druh obrazu. Doklady toho zachovaly se na zámku v Rychnově (podobizna Albrechta z Kolovrat z r. 1506 a j.).

Umění iluminátorské v době Jagellonců dosáhlo brzy velikého rozvoje a nemalé ceny umělecké. Na počátku přidržovali se iluminátoři starých vzorů domácích, později stává se výzdoba nádhernější a do ornamentu i ozdoby figurální vnikají nové prvky. Na sklonku XV. stol. mimo umění nizozemské působila mědirytina a dřevorezbná ilustrace mistrů německých a nizozemských. Z tohoto pramene čerpalo především umění nejbližší jemu formátem, miniatura. Orationale Klementa z Jakšanova od Jana Hájka ze Sedlčan z r. 1488 jest první datované dílo s novou ornamentikou (široká, kadeřavá výzdoba, která plněji zakrývá plochu než dřívější tenké stonky s drobnými květy a listy), která se zachovává i dále ve stol. XVI. Důležitější z iluminovaných prací jsou: velký kancionál lobkovický, Mich. Smíška z Vrchovišť (1491—3) od Matouše iluminátora, a jemu podobný kutnohorský (Nár. knih. ve Vídni), kancionál mlado-boleslavský, dílo Janíčka Zmleného z Písku, hradecký z r. 1505 a o něco pozdější litoměřický, v němž zachován list s upálením mistra Jana Husa

V prvních dvou desetiletích XVI. stol. podléhá gotické umění renesanci, která pak ve dvacátých letech vítězí. V době renesanční jako v předešlé byly pěstovány všechny obory malířství, ale v žádném nedosáhly již české země takové úrovně a významu jako v době lucemburské. Památky z doby té jsou leckdy spíše dílem dobrého řemeslníka než umělce. To platí zvláště o malbě nástěnné, která rozšířila své pole působnosti. Italoové a Nizozemci zdobili zevně i uvnitř stěny paláců a nákladných domů

měšťanských. Naučili tomu umění i lidi domácí, a sgrafita, malby šedě v šedém a ke konci stol. XVI. i barevné malby na domech u nás nebyly vzácností. Z těchto nejznámější jsou antické a biblické scény v Týnském dvoře ze sedmdesátých let a pozdější barevné fresky na domech v Prachaticích. Z vnitřní výzdoby stěn připomínám soubor v kapli svatováclavské z doby kol r. 1520, líčící život dědice země české; slohem hlásí se k renesanci jihoněmecké.

Ve výzdobě knižní nový sloh pronikl nejrychleji, jak vidíme v breviáři pro Ladislava ze Sternberka, iluminovaném od Fr. Jiljího z Ratiboře (sbírka Figdorova ve Vídni) a v životech sv. Otců, kteří přebývali na poušti z r. 1516 (univ. knih. v Praze). Poptávka po velkých a ozdobných kancionálech zvláště s českým textem byla tak značná, že od doby Jagellonců byly zřizovány dílny, aby literátským sborům a jiným zákazníkům mohlo býti vyhověno. Umělecká cena kancionálů není stejná. Z dílen měl největší Jan Táborský z Klokotské Hory, správce staroměstského orloje. Z iluminátorů u něho zaměstnaných vynikl na prvním místě O. Fab. Pulf, který v l. 1551—63 vyzdobil čtyři velké kancionály, a po něm O. Matouš Ornsy z Lindperka, jenž iluminoval 2 kancionály v l. 1563—75. U obou je patrný vliv vlásky. Jiný závod měl Jan Kantor Starý na Novém městě. Z prací v jeho dílně vzniklých nejccennější jest kancionál malostranský z let 1569—72. Nový vkus projevuje se v něm hojným užíváním zlata a zářivých barev; tím působí slavnostním dojmem a nádherou, ale zatlačuje realistický ráz starších českých miniatur. Poslední významný iluminátor byl O. Matouš Radouš z Chrudimě, jenž vyzdobil dva díly velkého graduálu v museu Hradce Král. (z let 1585—1604) malbami, z nichž některé vyplňují celé strany. V 2. pol. XVI. stol. mohou se chlubit uměleckou výzdobou i tisky; v Čechách jsou známé veleslavinské. Na Moravě v této době Jednota bratrská věnovala velkou péči úpravě svých knih, tištěných v Ivančicích a Kralicích. Z nich vynikly vkusnou výzdobou titulních listů i každé stránky a jemně kreslenými iniciálkami: Nový Zákon Blahoslavův (2. vyd. 1568 v Ivančicích) a bible Kralická v šesti dílech (1579—93) a v jednom díle (1596).

V malbě tabulové pronikly renesanční živly nejdříve v dekoraci; pozorujeme to dobře na arše chudenické z r. 1505. Výrazem nové doby jsou některé obrazy z Kutné Hory, z nichž večeře Páně má

datum 1515. Na této a jiných v kostele Panny Marie na Námětí, zvláště na arše sv. Jana Křtitele se zdařilou krajinou v pozadí, obdivujeme, jak malíři čeští ovládali již všechny prostředky malířské techniky, znali perspektivu a jak jistě malovali tělo ve volném pohybu neh nenuceném postoji. Jiným dokladem nového vkusu jsou z téže doby obrazy sv. Jindřicha a Kunhuty v obrazárně Spol. vlast. přátel umění v Praze a o něco pozdější archa ve Slavětíně a Novém Bydžově. Tyto, jakož i jiné tabulové obrazy z 1. pol. XVI. stol., jeví vliv renesance německé. Jmen malířů neznáme u většiny z nich. V Želíně u Kadaně, v Šopce u Mělníka, v sakristii franšíškánského kostela v Plzni visí obrazy označené monogramem IW; pocházejí z let 1526—1538 a připomínají silně Cranacha. Oltářní obrazy, které se však nezachovaly, maloval též Fabián Pulf. Šimona Hutského z Křivoklátu, jenž zaujímal přední místo v pražském bratrstvu malířském, známe jen z miniaturního přemalování maleb svatováclav. kaple v Praze z r. 1585. Malby ty opravoval Dan. Alexius z Květné, od něhož jsou malby v arcibiskupském paláci v Praze. Iluminátor Matouš Radouš maloval četná epitafia.

Poslední fáze umění renesančního bývá nazývána uměním rudolfinským, poněvadž časově spadá do doby panování cis. Rudolfa II. a tvůrci jeho byli mistři, které dvůr Rudolfův do Prahy přilákal. Jest litovati, že známe lépe díla a jména cizích malířů, které císař povolal k svému dvoru, ač nejsou to umělci příliš vynikající. Nemají původnosti a síly; elegance, jemnost a vkus jsou jejich dobrými vlastnostmi. Z Nizozemí přišli Bartoloměj Spranger z Antverp, Hans de Monte, Jakub Hoefnagel, Petr Stevens a Roelant Savery, z Němce Hans von Achen, Jan Rotterhammer, Josef Heinz z Basileje a j. (O. hesla). Mnozí z nich byli delší dobu v Itálii a odtud pocházející Benátčan Giocomo Bassano vyzdobil síň pražského Hradu. Všichni z nich nezůstali v Praze jen hostmi a cizinci; někteří se zde usadili i zemřeli (Spranger, Hans v. Achen, Heinz) a nejznamenitější z nich Spranger vstoupil r. 1584 do cechu malířů pražských. Působení umělců dvora Rudolfova nemohlo zůstatí bez vlivu na české malíře stejně jako obrazárna Rudolfova, která byla z nejbohatších v Evropě. Malíř Ambrož Ledecký O. († 1592) měl v pozůstalosti také pět knih „landschaftů niederlandských, na paláci koupených“.

Jako již dříve v Itálii, tak nyní v Čechách malířství bylo ceněno jako ušlechtilé umění. Majestátem cis. Rudolfa II. z 27. IV. 1595 byl starému bratrstvu malířskému zlepšen starý znak a nařízeno, „aby za řemeslo pokládáni nebyli a řemeslem se nejmenovali ani nepsali, nýbrž umění malířského“.

Válka třicetiletá umělecký ruch ochromila, ale zcela nepřerušila. Nezapomeňme, že odvedla z Čech nejlepšího našeho kreslíře a rytce Václava Hollara. Umění rudolfinské zaniklo ne válkou, ale poněvadž je vystřídalo umění nové, silnější. Doba baroka, která trvá u nás do pol. XVIII. stol., dala malířství nové cíle a úkoly. Zejména vítězná církev, císař a stará i nová šlechta jsou objednavateli. Jest třeba dáti novou výzdobu starým chrámům a naplniti nové. Nejvlastnějším oborem barokního malířství jsou menší i ohromné fresky, které pokrývají zdi a stropy kostelů a paláců ve všech zemích československých. Miniatura, která měla tak důležité místo v českém malířství, je v této době v úpadku a ztrácí se na konec v modlitebních knihách, zdobených lidovým ornamentem. Barok vtiskl umění celé Evropy jeden ráz a styl, takže naše země nemohly činiti výjimky. Mnoho malířů z ciziny bližší i vzdálenější zaplavilo Čechy, Moravu i Slovensku. Pro domácí umění jest čestným úspěchem, že mělo několik mistrů, kteří cizince v Čechách předčili, vynikli nad průměr soudobé tvorby evropské a dali svému dílu domácí zabarvení.

Karel Škréta (1610—1674 ^{Q₃}) při pobytu v Itálii podlehl eklektikům a vliv ten je u něho trvalým znakem. Byl synem doby, v níž teprve vznikalo nové umění a v díle jeho jeví se různost názorů, formální neurčitost i naturalismus charakterisující dobu. V Čechách našel mnoho obdivovatelů i žáků. Petr Brandl (1668—1735 ^{Q₃}), pražský rodák, nepotřeboval již choditi za hranice; stačily mu vzory českých a cizích mistrů, které poznal doma. Za něho jest již určitě ustálen malířský styl baroka. Nejvýznamnější z jeho žáků V. V. Reiner (1689—1743 ^{Q₃}) projevil neobyčejné malířské citění i nadání v portretu, ale význam jeho leží ve fresce. Dovedl se tak dalece v tomto oboru odlišiti od předloh, že se stal základem domácí školy, jejíž díla pokrývají stěny četných paláců a chrámů v Praze i na venkově všech zemí československých. Díla krajinářů J. Hartmanna a Fr. Hartmanna (^{Q₃}) svědčí, jak domácí umění zapadá zcela v rámeček současného. Je jen spravedlivé vzpomenouti zde i na J. Kupeckého (1667—1740

^{Q₃}), vynikajícího portretistu, třebaže věrnost k zděděné víře mu znemožnila život ve vlasti. Také mladší moravský malíř Martin Chvátal (1736—1808 ^{Q₃}) proslavil se více v cizině než doma.

Během první poloviny XVIII. stol. vyzrálo a přežilo se umění barokní a místo jeho zabírá rokoko. Z malířů této doby prvním časově i významem jest Pražan Norbert Grund (1714—1767 ^{Q₃}). Význam Grundův nepřesahoval hranic Čech a jeho vrstevníci a druhá generace byli ještě nižšího řádu, ale měli zásluhu, že v nich se zachovala plodná malířská kultura do dob pozdějších.

Věk osvícenský stal se dobou hlubokého úpadku umění. Pro racionalisty této periody jest umění nejen zbytečné, nýbrž i škodlivé. Mizely obrazy ze soukromých sbírek v zemích českých a mnoho bylo zničeno i při rušení klášterů a kostelů; r. 1782 byly vyprodány za neuvěřitelně nepatrné ceny poslední zbytky sbírek Rudolfa II. R. 1782 bylo zrušeno pražské bratrstvo malířské, jež odevzdávalo domácí maliřskou tradici z pokolení na pokolení. J. Quirin Jahn (^{Q₃}), poslední starší mal. bratrstva malostranského, zachránil archiv a předal její později založené Společnosti vlast. přátel umění v Čechách.

I. Klasicismus a nazarenství, romantický a národní historismus.

Obecná hospodářská a politická tíseň spolu s josefinskými reformami na přelomu stol. XVIII. do XIX. stol. znamenaly těžkou pohromu pro bohatě rozvítené umění v zemích českých. S tereziánským centralismem překládala česká šlechta svá sídla houfem do Vídně, rušení řádů a kostelů podvázalo finanční schopnosti kněžstva, a tak dva hlavní prameny podpory a podnětu umění vyschly. Třetí stav, měšťanstvo, hospodářsky i sociálně utlačené, ještě nedorostlo úlohy podporovatele umění, již přešlo půl století potom. Země české se vyvylidnily i umělecky, neboť na tomto úhoru není životních podmínek ani pro umění, ani pro umělce. Zbyli význačnější nositelé barokní tradice J. Q. Jahn a V. B. Ambrosi, poslední starší malířského cechu novoměstského, umírají na samém prahu nového věku.

Tomuto žalostnému živoření chce odpomoci družina osvícených šlechticů s hrabětem F. Šternberkem v čele a zakládá r. 1796 Společnost vlasteneckých přátel umění k povzbuzení pokleslého smyslu pro umění a k zamezení vývozu zbývajících uměleckých pokladů ze země.

Zřízení veřejné obrazárny, hlavně z darů a půjček, a r. 1799 založení malířské akademie v Praze r. 1799, která rok nato vchází v život, zůstávají památnými činy Společnosti. Méně šťastna byla volba jejího prvního ředitele Josefa Berglera (1753—1829), povolanoého z Pasova, a vyučovací osnovy. Suchý klasicistní eklekticism, jehož jest Bergler sám typickým představitelem, dostává nová malířská generace do vlnku. Kreslí se podle kreslených a rytých předloh a odlišků antik, jejichž idealistické tvarosloví jest překládáno do neživotných schemat. Historické, především pak náboženské motivy jsou výhradní oblastí obrazových „komposic“, jejichž páteří jest ztrnulá a pečlivá kresba. I když později přistoupí k učebnému plánu kresba živého těla „podle modelu“, duch práce zůstává týž: zmrzlá antika. Krajina, jež se za vedení Karla Postla (1769—1818) také na akademii pěstuje, jest rovněž „komponována“ v antikisující herojské a idealistické krajiny se slavnými zříceninami antickými.

Praha zůstává v závětrí nových duchových proudů, jež sem dospívají opožděně a v odvarech z druhé a třetí ruky prostřednictvím Vídně, Mnichova, Düsseldorfu. Nikoli David a Ingres, nýbrž Carstens a Gennelli jsou tu zbožňovanými vzory. Také o pronikajícím romantismu se dovidá Praha nikoli z děl Géricaultových, Prud'honových a Delacroixových, nýbrž z pathetických deklamátorů Cornelia a Overbecka, z nichž vyšel Frant. Tkadlík (1786—1840) a Josef Führich (1800—1876), jejichž obrazy naplňuje alespoň vroucné zanícení náboženské. Jako nutný protiklad k vznešenému postoji náboženských maleb a velkých historii, vzniká genre, typ biedermaýrovsky měšťáckého citění, drobné sentimentální výjevy z bezprostředního života, němčné galeriové zušlechtěné, jež pěstují Ant. Gareis (1791—1863), L. Pollak (1809—1880), J. Koruna (1807—0000) a j. S prosluhávajícím romantismem v literatuře, jehož vůdčí ideou u nás jest myšlenka národní, roste i obdoby romantism v malířství. Slavná česká minulost, probuzená dějinami i rukopisnými podvrhy, se stává nevyčerpatelnou studnicí námětů obrazů. Ant. Machek (1775—1844) a Václav Markovský (1789—1846) kreslí výjevy z českých dějin, prvý dokonce vydává kamenotiskem „Dějiny české v obrazech“ s textem V. Hanky, do nichž kromě obou zmíněných přispěli obrazy i Bergler, Mrňák, Fries, V. Mánes. Divadelní pathos hrdinů v nemožně falešných antických kostýmech a v neméně falešném prostředí

(hlavně z mytických dějin českých), což je ostatně vadou všeho tehdejšího historismu, plnil přese vše skvěle své buditelské poslání, až umělecky jest nicotný. Machek však zanechal, více než malíř historii, čestnou památku jako portretista bystrého postřehu v celé galerii osobností českého probuzenství.

Povoláním Christiana Rubena (1805—1875), žáka Corneliova, z Mnichova za ředitele pražské akademie znamenalo sice odklon od otrockého, neosobního napodobování klasických vzorů k přírodě a k osobitosti, ale jen teoreticky. V praxi se mnoho nezměnilo: zůstalo při lineární osnově komposice a kolorit byl odvozován ze vzorů renesančních. Příroda zůstávala jen spíše nutnou pomůckou k docilení žádoucích efektů. Ruben sám byl bezvýznamný malíř, jak svědčí jeho duté pathetický „Kolumbus“, malovaný v témž roce, kdy Delacroix maluje své „Křížáky“ a dvacet let po Géricaultově „Voru Medusy“! Nepůsobil tedy na žáky svým příkladem. Místo antiky a bible zaujal středověk, hrany v divadelních kostýmech a rekvizitách, které alespoň byly studovány podle skutečnosti, když fysiognomie i gesta byly ještě přeidealisovány a celek aranžován jako divadelní „živé obrazy“. Jako malíři „historii“ vynikli Jos. Hellich (1807—1880), žák ještě Berglerův, jež na popud Palackého se zabýval dějinami umění a archeologií a zdůrazňoval českost v umění, arci se stanoviska tehdejšího pojetí; dále žáci Rubenovi: Frant. Čermák (1822—84), Karel Javůrek (1815—1909), jež odešel od Rubena do Bruselu, Antverp a do Paříže, a jehož oblíbenou dobou byla doba husitská; J. Trenkwald (1824—97), K. Svoboda (1826—70), autor „Vozové hradby husitské“ a „Pokoření Milánských“, Petr Maixner (1832—84), malíř „Českých sedláků na útěku“. Vrcholem dosahuje česká malba historická v Jaroslavu Čermákovi (1830—78). R. 1849 odchází Č. z pražské akademie do Antverp k Wappersovi a potom do Bruselu ke Gallaitovi za barvitou a temperamentní malbou. Za dva roky nato se usadil trvale v Paříži, odkud podnikl delší cesty po Dalmacii a Černé Hoře, jež mu daly i podnět k obrazům, které ho proslavily. Více než obrazy z českých dějin založily slávu Čermákovu jeho černohorští hrdinové a hrdinky v bojích proti Turkům, jež byli požadavkům doby, jejímž ideálem byly slavné historické vraždy a svatby, neméně exotičtí a vzdálení. Čermák má k ním vroucné lidský vztah a idealisuje muže na typy antických hrdinů a ženy na Madonny.

II. Český idealismus a renesancismus, počátky realismu.

Mimo školu a proti ní vyrostl stvořitel českého typu a objevitel národního lyrismu, geniální Josef Mánes (1820—71). Josef M. jako syn krajináře a profesora pražské akademie Antonína M. a synovce Václava M., učitele a zatímního správce téže školy, bratr Amalie a Quidona, rovněž malíř, vyrostl v uměleckém ovzduší. Na akademii vstoupil patnáctiletý a brzy patřil k jejím nejlepším žákům a k oblíbenějším ředitelů Tkadlíka. Za Rubena odchází r. 1844 na tři léta do Mnichova, kde studuje soukromě, a nejvíce naň působí Schwind. Tam také namaloje své první velké dílo „Setkání Petrarky s Laurou“. R. 1847 se vrací do Prahy, kypící národním a politickým kvasem. Nadšen se účastní tohoto slibného ruchu ve Slovanské lípě a zakládá v bouřlivém r. 1848 Jednotu výtvarných umělců, jako středisko mladých českých umělců proti konzervativně aristokratické Krasomilské jednotě. V téže roce maluje líbezného sv. Václava na prapor Národní gardy v Hradci Králové. R. 1849 je vyslán na sněm do Kroměříže, aby tam kreslil pro litografický kámen vynikající zástupce lidu: dra Riegra, dra Strobacha, dra Pinkase. Tato cesta rozhodla o jeho celém dalším umění, neboť tam poznal po prvé tvář v tvář lid, neporušené zdravé selství, z něhož pak vytvořil ideální typ českého muže a české ženy. Na Hanou dojíždí častěji do zámku Čechy k hr. Sylvatarouccovi a pobyt v tomto ušlechtilém aristokratickém prostředí podnítl jej k rozkošným dětským kartonům „Zábav na panském sídle“. R. 1854 vydává se na větší cestu po Moravě, Slovensku a zajde až do Krakova. Vrací se s velkou kreslířskou kořistí typů a krajin, z nichž pak čerpá pro „Rukopisy“, pro „Orloje“ a „Hudbu“. V ilustracích pro „Rukopis královédvorský“ vytváří typ mytického hrdinského bojovníka a ženy neméně hrdinské, takové výrazové mocnosti, že se stává napříště pravzorem všemu českému umění, tak jako v ilustracích k národním písním a v terčích „Orloje“, objevuje lyrickou něhu a čistou smyslnost a lepost zdravého češství. Ale kromě vzácného daru intuice jest J. M. i skvěle nadán citlivostí přímo smyslovou pro formu a přejemný barevný odstín, což sloučeno s citovou něhou a srdečností a s rytířsky romantickým idealismem ducha tvoří díla vzácně celistvé a původní krásy. Projevuje to i v četných podobiznách jako pí. Václavíkové, manželů Hausildových a j. Tak jako Smeta-

na v hudbě, Josef M. v malířství otevřel pramen živého češství a vytvořil národní tradici.

Vedle obrovitě osobnosti Josefa Mánesa zanikají jeho vrstevníci i umělec tak původní a štědrě nadaný jako jest Josef Navrátil (1798—1865), po J. Mánesovi největší český malíř z polovice XIX. stol. Je individualitou kypivější a pudovější než vyrovnaný, duchovější Mánes. Do r. 1823 jest žákem pražské akademie, potom se stává se svým bratrem Františkem spolupracovníkem v řemesle otcově, malířství pokojů, které značně zdokonalil. Při tom však nezmarný a nezkrotný temperament hýří zátišími, krajinami, genry, portrety. Ale i velké náštěné malby zdolává s mistrovstvím barokních mistrů, na něž přímo navazuje (v kapitulní sněm u Křižovníků, na zámku v Liběchově a j.). Hodně cestoval po Německu, Švýcarsku, Belgii, Francii a odtud si jistě přinesl šíři a volnost podání a pochopení pro výrazovou, abstraktní mocnost barvy, která i u J. Mánesa je v poddanství linie. Jistě Delacroix „Lov na tygry“ a Daumierovi „Sběratelé“ mu učarovaly. Jeho většinou drobné práce jsou tvořeny širokým, barvou napitým štětcem, který rozbíjí tuhé obrysy a modeluje sytými kontrasty s neobyčejnou svěžestí a křepkostí.

Probuzející se národní citění obrací v letech čtyřicátých pozornost malířů k lidu a k venkovu, který byl dotud dobrý leda jako protiva a štafáž vznešenosti panstva na historích. K zmíněnému již J. Korunovi přistupuje Ant. Dvořák (1817—80), jehož předností jest, že nekomponoval anekdoticky národopisné genry v německém duchu, jako současníci, na př. Václav Kroupa (1825—1895), nýbrž podával živě studované typy z Litomyšlska. Také Quido Mánes (1828—1880), bratr Josefův, pěstuje lidopisný genre („Duchovní cvičení na Domažlicku“ a j.) i ze spitzwegovského měšťáckého prostředí, ale s větší malířskou kulturou a noblesou citění než Dvořák a druzi; také svěže ilustroval Cervantesova „Dona Quijota“.

Jestliže Quido Mánes své typy ještě idealisoval, Soběslav Hipolyt Pinkas (1827—1901) své francouzské sedláky i krajiny maluje již s jistou bezprostředností a robustností zdravého realismu, kterému se naučil spíše z Milleta a Courbety, nežli od svého učitele, akademicky hladkého Coutura. Ještě důslednějším realistou byl Karel Purkyně (1834—1869), čistokrevný malíř, u něhož barva již nekolokuje toliko lineární konstrukci obrazu, nýbrž sama obraz buduje mocnou výrazností a světelností. Jeho

mužně charakteristická „Podobizna kováře Jecha“, kromě jiných portrétů a „Zátiší s pávem“ a „Sova sněžná“ jsou vrcholná díla českého realismu malířského na samém jeho počátku. Je to již čirá, soběstačná malba bez literární pointy, působící jen krásou barevné formy, hluboce citově pojaté. Viktor Barviti- us (1834—1902), podobně jako Pinkas a Purkyně sice žák Couturův, stává se na- dšeným vyznavačem plného světla ve volné přírodě, a jeho „Place de la Con- corde“, nebo „Čtvrtek ve Stromovce“, jsou první vědomé pleinairy, plné vzdu- chu a slunce; jejich forma jest značně uvolněna a podání šťavnaté a široké. Trojice Pinkas, Purkyně, Barviti- us jest přechodem z galeriového realismu do světlé volné malby, zůstává však se svou snahou osamocena v době, orientované stále ještě k pathetickému historismu a k idealisticky uhlazené komposici. Je- jich přínos působí blahodárně teprve v generaci následující, pro níž jest ob- jevem.

Zvláštní kapitolu tvoří vystoupení dru- žiny výtvarníků Národního divadla. Ten- to „Chrást znovuzrození“, vzniklý z ná- rodního nadšení, sebevědomí i obětavo- sti, jest šťastným důkazem, že české umění dorostlo již monumentálních úko- lů a doba měla s dostatek talentů, sta- čících reprezentativním výtvarným poža- davkům. Společná práce, ačkoli jest v celkovém účinnu harmonická, nijak ne- omezila rozdílných individualit. Vojtěch Hynais (1854—1925), žák Géromův, tvůrce půvabně klasické opony a nástěnných maleb v královských místnostech, přin- esl do Čech svěže dekorativní rozmach v komposici, v níž alegorie je smíšena s realistickými živly, nad to pak svět- lou malbu, u nás nezvykle jemně a štědře nuančovanou, při dokonalé tech- nice. Je tu již model, studovaný v plein- airu s čistými tóny a polotóny, rozta- vající v svitivém ovzduší, což pak nej- mocnější dokumentuje „Paridův soud“ a cviky v Pantheonu Národního musea. Není to ještě čistý impresionismus, ale francouzský luminismus tím vítězně vtrhává do české malby, stále ještě to- noucí v galeriové hnědi mnichovské. Zá- řívý kolorit jest i předností četných po- dobizen Hynaisových. Václav Brožík (1851—1901) nejen účastí na Národním divadle, nýbrž celým dílem jest pokračovatelem historické malby a vedle Čer- máka u nás jejím vyvršítelem, jenže v době, kdy ona již klesá se zenitu svého významu. V rozměrných historických obrazech rozvíjí většinou nádehu slav- nostních dějinných okamžiků, jako v „Od- souzení Mistra Jana Jiřusa“, „Zvolení Ji-

řiho z Poděbrad králem českým“ a j. v. Ukázněná komposice a svědomité stu- dium modelů jsou tu podepřeny klid- nou a sebejistou technikou. Upravným realismem ovlivněným pleinairem jsou nesený také jeho obrazy ze života bretoň- ských sedláků. Mikuláš Alešovi (1852— 1913) byla v lunetách foyeru Národního divadla poskytnuta po prvé a vlastně na- posledy možnost monumentální malby. V cyklu „Vlast“ přejímá odkaz Máneshů a štědře jej rozvádí v nových apotheo- sách českého hrdinství a mužně srdeč- ho lyrismu. Nepřeherný poklad tvůrčí fantasie byl však Aleš nucen nadále vy- dávat i vroucné něhy jako v baladě „Os- ífelo dítě“ a v nesčetných jiných. Jakým byl temperamentním malířem, koloristou delacroixovské mohutnosti, ukazuje jeho „Schůzka Jiřího krále s Matyášem“, nebo rozkošný melancholický triptych „Máj“ a j. v. Vedle něho František Ženišek (1849—1916), jenž převedl Alšovy kon- cepce maleb ve foyeru Nár. divadla v komposice akademicky bezvadné, uká- zal se v osmi Musách na stropě, jako malíř smyslně pružné linie, lepých for- em a sladké barvy. V těchto alegoriích idealisoval šťastně realitu české krásy ženské plynulým renesančním formalis- mem; jsou to také jeho nejnplnější díla. Josef Tulka (1846—1883?) zůstává pro č- ské malířství tvůrcem pěti alegorických lunet v loggii Nár. divadla rozvažné mo- numentálností, v níž usiluje sloučiti má- nesovský hrdinský smyslný lyrismus s rafaelovským nadzemským klidem. (Dílo Julia Mařáka v Nár. divadle jest zařazeno v přehledu krajinářství, podob- ně jako Mysleba v sochařství a Zítka v architektuře.)

Třetí čtvrtinu XIX. stol. charakterisu- je i kromě kolektivního monumentu Ná- rodního divadla živý umělecký ruch, v němž se střetají nejrůznější směry, programy i individuality. Vedle doko- návající malby historické kvete reali- stický genre, vedle galeriové omáčky dobývá si místa prosvětlená paleta, ve- dle akademické uhlazenosti realistická útočnost čerstvého postřehu, a ozývá se dokonce impresionismus. Není již pří- sného škatulkování malby ve smyslu osnovy akademie, — která ostatně je koncem let osmdesátých v nehlubším úpadku, takže umělci odcházejí za po- učením do ciziny — na vznešenou mal- bu historickou atd. Přesto jsou tu jisté duchové proudy a tendence, která svá- dějí výtvarníky pod jeden prapor, ač ne- lze mluvit o tvoření škol.

Příznačným rysem jest novoroman-tism. Emanuel Krescens Liška (1852—1903) zmonumentalisoval genre ve „Vdovci“, „Snu Michelangelově“ a j., při čemž náladu vyvolává světelnými efekty, zvláště měsíčním světlem. Hlubším a vroucnějším lyrismem pracuje Jakub Schikaneder (1855—1924), hořký melancholik, malíř teskových soumraků, v nichž plane horečně bolestné světýlko. Felix Jenewein (1857—1905) jest pozdním dědicem nazarénského romantismu náboženského; vysoký a přísný moralismus se pojí s vroucnou vírou a láskou k člověku, jako ve velkorýsých koncepcích cyklu „Mor“, „Dopoledne Velkého Pátku“, „Proroci“ a j. v. Maxmilian Pirner (1854—1924) je snilkem ve smyslu německého novoromanismu, pohříženým v svět sentimentálně zahořklý vil, skřítků, demónů, a romantikem zůstává i v cyklu „Láska“ při vši idealisované realitě. Romantikem docela jiného zrna jest Hanuš Schwaiger (1854—1912). Drsně archaisujícím stylem, kypícím dravě útočným naturalismem, s chlapy suchým humorem starých Holanďanů kreslí a maluje krysaře, hashrmany, novokřtěnce, rybáře, pobudy, Ahasvery a podobnou chasu, výraznou až ke grotesknosti jak v pohádce, tak ve skutečnosti („Rybí tuk v Bruggách“, „Novokřtěnci“, „Pohádky o hashrmanovi“ a j. v.). K novoromanikům patří také Karel Rašek (1861—1918), malíř soumracných nálad a epik chudoby, Viktor Foerster (1868—1915), melancholik v biblických námětech („Rispah“ a j.) a znamenitý mosaikář, jediný svého druhu; patří sem hlavně počáteční tvorbu i Jaroslav Panuška (* 1872), jenž své pohádky zalidňuje bludičkami, strašidly a zjevky ze zásvěti humorně bizarními.

Rostoucí zájem o národní píseň v poezii přivádí malíře i k výtvarnému svérázu lidu na český, moravský a slovenský venkov. Dříve úzký lidopisný genre s anekdotickou pointou dobývá si širším pojetím úkolu a hlubším studiem života venkovského člověka místa čím dál tím důrazněji vedle velkých historii. Malíři se specialisují na určité kraje. Po Josefu Mánesovi a jeho vrstevnících Slováckých Jozefu Božetěchu Klemensovi (1817—1883), malíři i sochaři, hlavně podobizen, a Petru Bohúňovi (1822—1879), který litografoval typy z Oravy, Liptova a Spiše (také maloval, ale nedokončil velký lidový obraz „Cítanie Jozefovho tolerančního patentu“), přicházejí na Slovensko krajináři Novopacký a Zvěřina, potom Jaroslav Věšin (1859—1915) tu maluje sentimentálně lyrické výjevy

(„Počátek románu“ a j.); později stává se v Bulharsku věrným kronikářem bulharského selského lidu. Augustin Němejc (* 1861) si zamiloval národnostně horkou půdu Plzeňska a líčí život jeho lidu v hoři i radostech s úpravným barvitým realismem („Beznadějná láska“, „Pout v Liticích“ a j. v.). Tvrdě Chody od dob Kozinových až po současníky v jejich houževnatém a statečném boji o jazyk a půdu maluje Jaroslav Špillar (1869—1917) s jennou citovostí. („Kozina a Laminger“ a j.) Po něm maluje Chodsko také Václav Malý (* 1874). Moravské Slovensko výtvarně objevil a zvětňuje je Józsa Úprka (* 1861). Sám rozený Slovák zná své krajany až do konečků nervů a do pentle na čepci a vycíjuje jejich srdce pod jásavou barvitostí kroje v krušném každodenním boji o život i v šumné nádhře křepce furiantských zvyků a obyčejů („Jízda králů“, „Slovácká Madonna“, „Pout u sv. Antonička“ a mn. j.). Jeho žáci Cyril Mandel (1873—1907), citlivý pleinairista, a akvarelista Antoš Frolka (* 1877), kráčeji ve šlépějích mistrových, aniž však dosahují jeho výtvarného rozmachu. Nadšeným a obětavým apoštolem slovanství jest malíř a muzikant-sběratel národních písní Ludvík Kuba (* 1863), který proputoval od Lužických blot až po jižní Srbsko, maluje typy i kraje se svěží charakteristikou a impresionisticky jasnou barevností.

Historické malbě splácejí daň i malíři generace poslední třetiny století, jejichž tvorba tihne později jiným směrem. František Zeníšek maluje „Oldřicha a Boženu“ pro Pantheon Národ. musea, „Libušino poselství u Přemysla Oráče“ a „Sv. Method překládá bibli sv.“ a j., v nichž proniká světelná malba na celé čáře. Podobně usiluje Adolf Liebscher (1857—1919) v „Žižkovi před Kutnou Horou“ a v „Bitvě na Vítkově“. Velkým obrazem „Stavba hladově zdi za Karla IV.“ vystoupil jemně citlivý Emanuel Dítě (1862—1928), jenž také maloval oltářní obrazy („Madonna s Ježíškem“ a j.). Církevní malbě se věnoval František Urban (1868—1919); největší jeho dílo jest výzdoba chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, svěže dekorativní se secesními sklony. Fr. B. Doubek (* 1865) v „Ctiradu a Šárce“ pracuje prudkým světelným efektem v dramaticky rušném výjevu. Karel Klusáček (1865—1929) v dekorativních komposicích i v ilustraci ironicky glosuje šosáctví a zpátečnictví v kostymech alegorických a historických („Královské pohádky“ a j.); podobně založen jest i Láda Novák (* 1865), bodře veselý vykladač lidového mudro-

sloví, v jehož duchu skládá sám veršiky pod pestré výjevy genrové ze středověku v archaisujícím dřevorytovém slohu. Historické obrazy Františka Gretschche (1866—1894) mají, pod vlivem G. Maxe jistý visionářský rys („Salvátorská legenda“, „Jos. K. Tyl“ a j.). Theodor Hilšer (* 1866) maloval divadelně patetického „Sardanapala“ a j.; v dekorativních pracích jest epigonem Hynaisovým, ale bez jeho vzletu. Vrcholu realistických tendencí až k panoramatické iluzivnosti dosáhla historická malba v panoramatu „Bitva u Lipan“, v koncepci dílo Ludka Marolda (jehož význam tkví jinde) a provedení jim za spolupráce K. Štapfra, T. Hilšra, V. Jansy, K. Raška a L. Vacátka. Je to dílo, jež přes chvatnou improvizovanost a neumělecké efekty (skutečný vůz, přílba atd.) působí životu dramatictostí komposice. Ideově patří XIX. stol. i kolosální cyklus „Slovanšská epopej“ Alfonse Muchy (* 1860), ač bylo provedeno v letech 1910—1928. Mucha, osvědčený dekoratér hravé linie a něžné barevnosti, který svými delikátními plakáty a ilustracemi již před koncem min. stol. doblýl tv českému jménu, ve 20 rozměrných obrazech líčí významné dějinné okamžiky všeho Slovanstva, především kulturní. Komposice, v níž se symboly propíleťají s t. zv. historickou skutečností, mísí virtuózní realismus věcný s dekorativně gobelinovými tendencemi.

Realistické hnutí, které proti oficiální konvenční malbě, opírající se o antiku a renesanci, se staví tvář v tvář skutečnosti, svědomitě studované ve volné přírodě, z přirozeného antagonismu k velikým historím, bere si náměty „kde je najde“. Genre pomalu přestává býti malovanou anekdotou, výsek současného každodenního života, charakterní typ v přirozeném prostředí, stačí na obraz. „Vaječný trh v Praze“ Ludka Marolda (1865—1898) uměleky zahajuje epochu. Malebnost tržiště v omšelém rámcí staré Prahy s několika živými figurami, je tu zachycena v oparu ranního slunce se skvělou čerstvostí a věcností. Tutéž věcnost, jenže lehce nadechnutou a vrženou s virtuózní jistotou mají jeho ilustrace, jež ho v Paříži a v celém světě proslavily. Jeho kresby jsou dokumenty fin de siècle elegantní společnosti pařížské a Pařížanky všech typů vůbec. Jan Dědina (* 1870) je jeho oddaným následovníkem a cosi z Maroldovy svižnosti a elegance mají i obrazy a ilustrace Viktora Olivy (1861—1928). Těžkopádný pojem tím i podáním jest Vojtěch Bartoněk (1859—1908), který v „Rekrutech“ a j. se nevymanil z konvenční formy a anekdot-

tického založení. Drsným realistou byl v prvních pracích, zejména v hutné komposici „Vražda v domě“ Jakub Schikander. Václav Sochor (* 1855), současník Brožkův a Hynaisův po rozměrném „Božím Těle v Čechách“ vespěl v obrovských obrazech „Baterii mrtvých“ a „Srážce jízdy u Střežetic“ v malbě bítov, ovládající komplex dramaticky vzrušeného davového výjevu s bravurní výrazností a přesvědčivostí živě viděné reality. Josef Douba (1866—1929) maluje neefektní prosté výjevy, mimo jiné z Chodska, hladkou a přísládlou formou. Vilém Trsek (* 1862) a Frant. Slabý (* 1863) od prvních počátků až dodnes zůstávají věrní konvenčně pečlivě drobnokresbě v genrových výjevech z venkova i v krajinách.

Pesimistickým mravokárcem dnešní prohané a prohnité společnosti jest Emil Holárek (1867—1919) v kreslených cyklech „Reflexe z katechismu“, „Noc“, „Sen“ a j.; ideová upravidlost jest v nich oslabována zbytečným alegorisováním a jistou sentimentalitou podání. Mnohem britičtější a dravější jsou satirické cykly „Náboženství“, „Peníze“, „Mír“ Františka Kupy (* 1871), vyšlé jako čísla francouzského satirického týdeníku „Assiette au Beurre“. Kupka žije od r. 1895 v Paříži a je všecek prosycen francouz. kulturou i v obrazech se symbolickými náměty (Cesta ticha a j.) a v ilustracích k Rectusovu L'homme et terre a j. v. bohaté a pružné invence. V posledních letech dobral se k číře abstraktní malbě i kresbě (orfismus), v níž působí jen liniemi a kontrasty barevnými.

Krajinářství od Antonína Mánesa po krajinářskou školu.

Krajinářství, jako samostatná odnož malby, prožívalo spolu duchové proměny své doby. Eklektický klasicismus „velké malby“ nepál krajině, leda jako pouhému pozadí pro biblické a historické děje. Byla pak stejně suše komponována, bez vztahů k živé přírodě. Vedle toho, mimo oficiální umění se vyvíjela jakási krajinářská reportáž, vedutty, pohledy na města a zříceniny, vnitřky architektury, kde šlo o věrný popis, kreslenou podobiznu motivu; tyto kresby, jež se těšily oblíbě, byly rozmnožovány rytinami a litograficky i v celých albech Ludvík Kohl (1746—1821) a Fr. Wolf (1765—1836) jsou představiteli tohoto typu u nás. Se založením krajinářské školy při pražské akademii, pro niž byl vybrán Karel Postl (1769—1818), byla posílena heroická krajina komponována,

idealisována po vzoru franc. klasicistů 17. st., ačkoli Postl již kreslil hojně v přírodě. Kreslířská praxe vedla ke grafice a Ant. Pucherna (1786—1862), Josef Drda (1783—1833), Jiří Döbler (1788—1845) ryjí pohledy Postlovy, Kohlovy, Wolfovy i vlastní. V nich pozorují detaily, charakterisují stromy druhově, zachycují intimní romantiku pobořených chalup a plotů a j. Krajinářská škola akademie zaniká úmrtím Postlovým a jest obnovena až r. 1835 povoláním Ant. Mánesa (1784—1843), otce i učitele Josefa, Quidona a Amalie. V jeho komponovaných krajinách se slučuje klasicism s romantismem, ale kompozici naplňují odpozorované přírodní detaily, ač důraz kladen na perspektivní, plastickou skladbu obrazu; barevně tu převládá hnědý tón, bez světla a vzduchu. V tomto duchu pojímají krajinu i jeho žáci Edvard Herold (1820—1899), kreslíř popisných vedut, Bedřich Havránek (1821—1899), jenž maloval sice módní tehdy Alpy, ale i v českých zemích hledal malebné motivy, jež podával s jemnou a pečlivou věcnou drobnokresbou. Také Jan Nowopacký (1821—1908) maloval Alpy a Itálii; zejména pak jeho akvarely mají řídkou na svou dobu lehkost a barvitost. Zmíněný již Josef Navrátil je mimořádný zjev i v krajině, jež přes jistou romantickou nyvost jest plna vzduchu a barevně šťavnatá. August Piepenhagen (1791—1868) se pokouší o náladu v krajině a maluje západu a měsíční světlo v romantických horských a lesních partiích; podobného rázu je malba obou jeho dcer Charlotty P. (1823—1902) a Louisy P. (1827—1893) nebo Vojtěcha Brechlera (1826—1890), jenž kreslil hojně pro časopisy, jako také Bedřich Wachsmann (1820—1897).

Nástupcem Ant. Mánesa po jeho smrti se stal Max Haushofer (1811—1866), jenž přes všechnu tradiční schematičnost zobrazoval již výsek skutečně viděné krajiny, obestřené světlem a atmosférou, ač nikdy v sobě nepopřel romantický manýrism v rozvrhu i koloritu. Se svými žáky však hodně cestoval a vynikal tak v mnohotvárnost přírody. Z jeho žáků Alois Bubák (1824—1871) první důsledně objevoval tvárnost české krajiny, nejen v romantických zříceninách, ale i v prostých motivech, podaných s náladovou barevnou harmonisací. Ještě hlouběji vnikl v duši českého kraje Ad. Kosárek (1830—1859), jehož intimní charakteristiku vyjadřoval s vroucnou rozteskněnou lyricitou a jemností; své krajiny čím dál tím více zjednodušoval

k hutnému psychickému účinku; i barevně jest něžný, zvláště v stříbrných melancholických šedích. Dobrým koloristou, zvláště v menších náčrtech, byl Ant. Waldhauser (1835—1913), jenž s oblibou maloval žhavé západu a pod. Frant. B. Zvěřina (1835—1903) stal se populárním hlavně kresbami rozsochatých skal a divoce malebných koutů z Tater, Dalmácie a Černé Hory a j. Hugo Ullik (1838—1881) maloval zejména české hradů s živou barvitostí.

Vedle melancholického lyrika Kosárka nehlouběji pronikl k charakteru krajiny Julius Mařák (1835—1899). Mařák je především epikem lesa, trochu romanticky založeným; u něho vševidoucí postřeh a smyslově živý poměr k přírodě převyšuje však citové rozněžnění. Čtyři doby denní, Čtyři doby noční a zvláště Lesní charaktery vyjadřují již samými názvy tento jeho vztah. Nikdo před ním ani po něm nepoznal v českém krajinářství tak niterné les, jeho živý organismus a jeho bytostnou povahu. Kreslířská jistota a citlivost se u Mařáka pojí s barevnou svěžestí; světelná a atmosférické dojmy u něho nikdy nerozsbíjejí pevnou formu jako v důsledném impresionismu, jehož náporu v posledních letech se bránil. Jako profesor a rektor akademie se zasloužil o reorganisační školy a vychoval celou generaci zdatných krajinářů.

V Antonínu Chittussim (1847—1891) po Kosárkovi znovu a ještě s větší mohutností promlouvá lyrik české krajiny. Z pražské akademie odešel do Paříže a do Fontainebleau pro poučení k mistrům barbizevským. Upoutala ho cele krása prostoty intimní krajiny: širé pole, rybník, paseka, otevřená rovina jsou jeho zamilované motivy, jež hovoří ne tvárovou malebností, nýbrž náladou, citovou něhou. Objevil důvěrnou krásu české krajiny, zvláště jihočeských rybníků a Českomoravské vysočiny pod jejich drsnou vážností, tíše a odevzdané melancholickou. Byl samotář, nechápaný plně ve své době; teprve následující generace ho spravedlivě ocenila. Školy nezaložil. Chittussiho vrstevník Beneš Knüpfer (1844—1910) byl uchvácen všecek modrým jižním mořem, které maluje v štedré stupnici nálad, se sladkou sentimentalitou a romantičností, ozivující jeho vlny tritony a nymfami. Z mladších krajinářů malířské generace předimpresionistické získali si své doby popularitu: Karel Liebscher (1851—1907) pečlivými kresbami hradů a j. pro Ottovy „Čechy“ a

různé časopisy, a Václav Jansa (1859—1913), hlavně akvarelista tvrdé, věcné kresby, kterou naplňuje sytou barevností (cykly akvarelů „Stará Praha“ a „Památky starého umění v Čechách“). Akvarel podobného charakteru pěstují Jindřich Bubeníček (* 1856) a architekt Jan Koula (1855—1919), Josef Fanta (* 1856), Jiří Stibrál (* 1859), Ant. Balánek (1865—1921).

Rozvoj spolkového života uměleckého od poč. 19. st.

Umělecký život v Čechách od počátku 19. století se vyvíjel jaksi v soukromí a individualisticky, bez přímého stálého styku s veřejností a bez spolkového soužití výtvarníků. Kromě výroční výstavy utrakvistické „Kraso-umné jednoty“, jež do padesátých let byla ve vleku akademie, byla občasná výstava v Praze hotovou událostí. Teprve „Jednota výtvarných umělců“, založená v bouřlivém roce 1848 (Josef Mánes byl jejím horlivým členem) v demokratickém duchu proti šlechtou ovládané Kras. jednotě, přispěla k oživení z uměleckého ruchu. Mnohem důraznější a blahodárnou činnost pak rozvinula „Umělecká beseda“ svým výtvarným odborem. Četnými výstavami domácího i cizího současného, hlavně slovanského umění, premiemi, stykem s členstvem nevýtvarníků uvnitř spolku, publicistikou časopiseckou, zasahováním do veřejných otázek uměleckých podněcovala stále zájem veřejnosti o umění. Výtvarnických časopisů nebylo, jen „Květy“, „Světozor“, „Zlatá Praha“ a později jiné časopisy přinášely pravidelně reprodukce uměleckých děl. Význam U. B. koncem století poklesl, vinou převahy konservativních živlů i vsahováním neuměleckého členstva do věcí výtvarných. Proti nim byl založen mladými akademiky „Mánes“ r. 1887, který však až r. 1894 albem „Listy z Palety“ vzbudil zájem veřejnosti. Ale teprve r. 1897 „Volnými Směry“, spolkovým časopisem od počátku převážně, později výhradně výtvarnickým a výstavami přinesl „Mánes“ svěží, výbojný mládí do této stagnace. V „Mánesu“ samém nastalo brzy třídění duchů a konservativnější členové vystoupili a ustavili se r. 1898 v „Jednotu umělců výtvarných“, která začala r. 1900 vydávat vlastní časopis „Dílo“. Také „Umělecká beseda“ se obrodila r. 1910 dorostem a „Výtvarný odbor U. B.“ se stal brzy závažnou složkou výtvarného ruchu. K těmto spolkům

přistoupily „Sdružení výt. umělců morav.“ se sídlem v Hodoníně, „Hollar“, sdružení grafiků, „Kruh výt. umělků“, „Aleš“ v Brně, „Skupina um. výt.“, rovněž v Brně, „Umělecká beseda“ a „Spolok výt. umelcov“ v Bratislavě a menší sdružení krajinská. Umělecký život se rozrostl zvláště po převratu z Prahy do menších ohnisek a soustředil se takřka všechen ve spolcích a jejich vzájemném zápolení uměleckém, jevícím se výstavami, časopisy, publikacemi a j. Spolky vystavují jednak ve vlastních místnostech („Mánes“, „U. B.“ v Praze a „U. B.“ v Bratislavě, „Aleš“ v Brně, „S. V. U. M.“ v Hodoníně a j.), jednak v Obecním domě v Praze, v museích zemských a krajinských i v soukromých místnostech výstavních (Topičův salon, Rubešova galerie a j. v Praze i jinde). Vydavatelská činnost výtvarných děl vychází především ze spolků; časopisy „Volné Směry“, „Dílo“, „Hollar“, sborník „Život“, Almanach S. V. U. M. jsou především obrazem vnitřního snažení a programu toho kterého spolku, rovněž jako publikace jimi vydávané. V soukromém podnikání jest nejzávažnější nakladatelství J. Štence, které kromě časopisů „Umění“ a „Výtvarná práce“ (zaniklá) obohatilo mnohými základními knihami („Umělecké poklady Čech“, Matějčkův „Dějepis umění“, soubor díla Jos. Manesa a j. v.); také F. Topič (monografie o J. Manesovi, Pirnerovi, Alšovi a j.), „Unie“ (monogr. O Myslbekovi, Hynaisovi a j.), „Aventinum“ (časopis „Musaion“ a menší monogr.) i jiná nakladatelství ojediněle vydávají literaturu uměleckou. Přes to život sevřený do mezí výt. organizací není jednotlivý a v každé jsou zastoupeny různé, neřídka protichůdné názory, což je přirozeno nástupem mladších generací. Také častými přesuny členstva ze spolku do spolku se obměňuje škála názorů. Nelze tedy rozlišovati výtvarnictvo přesně podle spolků jako kolektivních charakterů, jež zůstávají spíše zájmovými svazky různorodých osobností, ne ani stejně hodnotných.

Impressionismus a vliv literatury na malířství.

Duchové proudy realismu na jedné a symbolismu a dekadence na druhé straně v literatuře na přelomu stol. XIX. do XX. zapůsobily mocně i na soudobé výtvarnictvo. Malířství i sochařství žilo důvěrně s literaturou, dekadentně a symbolicky laděný lyrismus se přelával v obrazy a naopak krajina a výtvarná stafaž v obdobných tóninách podmalovávaly du-

ševní stavy básnických nálad. Vedle toho impresionismus svou živelnou bezprostředností zatlačoval galeriový akademismus a zdůrazňoval bezprostřední malířský vjem, osobitě podaný. Oba směry se sešly v meziobdobí chaotické secese v „Mánesu“, hned od jeho prvního vystoupení.

Max Švabinský (* 1873) počíná symbolicky laděným „Splynutím duší“ a i jeho další díla („Chudý kraj“, „Kamelie“, „Rajky“ a j.) nejsou prosty literárního přízvuku přes všechnu svou zdravou výtvarnost. Od jemné lyričnosti přechází Š. k radostně tělesné smyslnosti, v grafice (cyklus „Rajská sonata“, „Srpnové pole“ a j. v.) i ve velkých obrazech „Diana“, „V zemi míru“, „Žně“ a j., nesených kypřím šťastným realismem a prudkou barevností. Š. je rovněž portretistou britkého pohledu a virtuózně lehké a pevné ruky a vytvořil celou galerii vynikajících českých hlav hluboce psychologických (zvláště jemnou perokresbou). Jan Preisler (1872—1918) je malíř-lyrik, jehož celé dílo je snem o velké touze. Kruť a něha jara a horoucnost čekání jsou na jeho počátku a teskná resignace na konci. První obrazy (triptych „Vánek a vítr“, „Jaro“, „Černé jezero“ a j.) mají ještě literární názvy, ale pak své vroucné vidiny nazývá prostě obrazy, chce působiti ryzí výtvarností. Usiluje v nich o nejprostší a nejhutnější skladbu tvarovou a barevnou harmonií vždy v jediném delikátně rozvedaném akordu. Podobně, leč melancholicky laděny jsou dekorativní obrazy Karla Špillara (* 1871), jež nemají sice preislerské průbojnosti, ale je v nich měkký citový půvab (nejznámější jest nástěnná výzdoba „Smetanovy sněh“ v Obecím domě pražském). Josef Schusser (* 1864) ve svých podobiznách („Dáma s červeným slunečníkem“ a j.) i v komposicích („Večer na pastvě“ a j.) spojuje náladovost s živým pleinairist. koloritem. Podobný důraz na barvu klade Rudolf Bém-Vratislav Hlava (* 1874) v prvých svých podobiznách i krajinách, sytě barvitě plastických, jež maluje poslední dobu. Arnošt Hofbauer (* 1869) vzbudil pozornost delikátními a výraznými plakáty (pro výstavy „Mánesa“, pro Hanu Kvapilovou a j.). Převážně dekorátér je také Vladimír Županský (1869—1928) v knižní grafice autor hravé koketní linie a rafinované barevný v oponě vinohradského divadla. Miloš Jiránek (1875—1911) hlubavý a široký duch, znamenitý literární mluvčí své generace („Dojmy a potulky“ a j.) dospěl v podobizně i figurálních obrazech k důslednému čistému

impresionismu (zejména bílá „Studie portretní“). Karel Myslíbek (1874—1915) je malířem lidské bdy a tragických osudů („Černý Pierrot“, „Vystěhovalci“, „Neštěstí“ a j.). Lyricky založeny byly prvé komposice a portrety Frant. T. Šimona (* 1877) jako „Symfonie“ a j.; později se věnoval výhradně takřka grafice a v barevných vřech (za Staré Prahy, v Paříže a j.) si dobyl zvucného mezinárodního jména. V posledních letech se opět vrací k olejovému obrazu, v němž líčí své dojmy z cest světem. Angelo J. Zeyer (* 1878) vystoupil s obrazy chmurné monumentalitly („Stařena z Brugge“ a j.), schwaigrovské drsnosti a zůstal si věren i v dalších obrazech z Ameriky, z Alžíru, z Bretagne a j., tvrdě mužských a přísných. Viktor Stretti (* 1878) je převážně figuralista a portretista jemně psychické linie a ušlechtilé diskrétní sklady; jako jeden z prvých našich grafiků objevoval zvláště krásu staré Prahy. Hugo Boettinger (* 1880) v půvabných více improvizovaných obrazech oslavuje svěží jásavé mládí útlých divčích těl; je znám více pod pseudonymem Dr. Desiderius, jako karikaturista svízně ruky a veselého pohledu do ledví měšťáckého průměru. Vratislav Nechleba (* 1885) je portretista mocné výraznosti a širokého rozmachu.

Jakub Obrovský (* 1882) je malířem věčného ženství. V jeho obrazech vládně stále radostná pohoda, tichá a slunná, smyslného přízvuku. Komposice jeho jsou plné virtuózně vržených figur a syté barevnosti. V posledních letech se prokázal také jako sochař renesančně plné formy a téže citové noty jako v obrazech.

Současně s touto generací „mánésáckou“ objevuje se na přelomu století na veřejnosti řada malířů, nedotčených v jádře vývojovými proudy — leda že pročistili pleinairisticky svou paletu a uvolnili akademicky ztrnulou komposici — a kteří vlastně pokračují v tradici generace Nár. divadla. Jsou to podobiznáři Fr. Ondrůšek (* 1861) mnohovsky solidního realismu (portret Jar. Vrchlického, „Českého kvartet“ a j.), Aug. Vlček (1865), portretista podobného ducha; více francouzsky salonního švihů mají Rudolf Vácha (* 1860), Frant. Dvořák (1862—1928), známý sladkými genrovými figurami („Dáma s růží“ a j.), Frant. Jakub (* 1875) je převahou malíř dekorativních komposic zajímavě hutných v náčrtu, ale usládlých ve velkých plochách. Nahé lidské tělo, silácky robustní, a zvíře, zejména kůň, podané neméně robustní širokou manýrou, jsou náměty obrazů Ludvíka Vecátky (* 1873).

V krajinářství pomařákovské generace dobývají si místa vedle sebe náladový lyrismus („Krajina je stav duše“) i přímý impresionismus. Antonín Slaviček (1870—1910) po Kosárkovi a Chittussim nově a hluboko pochopil duši české krajiny. Českomoravská vysočina, ne lyrická Chittussiho, nýbrž pojatá s mužným soucitem s její až k chudobě drsnou vážností (partie z Kameniček) a stará Praha, ať v symfonické šíři celého města nebo jen jeho zákoutí (sv. Anežka) nebo mohutný sv. Vít, jsou objevy mocné pravdivosti a těžké citovosti. Antonín Hudeček (* 1872) je více intimním lyrikem, s počátků melancholické noty, která pak ustupuje tiché resignaci, ať maluje lesy, moře, nebo hory. Alois Kalvoda (* 1875) došel od dekadentně zasněných nálad k epické jadrnosti prudkého slunečna rozjásaného léta nebo bohaté duhové svítivosti zimy českého i moravského venkova. Ferdinand Engelmüller (1867—1924) miluje smutné podvečery i tesknou vážnost starých parků; také Frant. Kaván (* 1866) je založen více citově než epicky a vyhledává úmyslně neokázalé výseky krajiny. Také ostatní žáci Mařákoví svůj přízvuk vnášejí do krajiny jako malíř rozkvetlých luk Boh. Dvořák (* 1867), nebo Ota Bubeníček (* 1871) libující si v styčných zvukných barevných kontrastech, nebo robustní Stanislav Lolek (* 1873), zejména v proslulých lesních interieurech, hýřících prudkou barevností, která je i charakteristickou pro K. Langra (* 1878); s jistou dekorativní šíří jsou založeny krajiny Romana Havelky (* 1877). Pomařákovské generaci přínáleží i impresionistním výrazem zmíněný již J. Panuška, O. Lebeda (1877—1901) a V. Březina (1862—1906), kteří oba odešli od díla dřívě než dozrálo, B. Dvořák (* 1867) a j. Také k nim patří krajináři, kteří nebyli žáky Mařákovými, jako Josef Ullmann (1870—1922) obrazy měkce citovými, Oldřich Blažíček (* 1887), malíř štedře odstíněné palety, jehož specialitou jsou malby vnitřků chrámů, ponořených do tajemného pološera.

Koncem prvního desetiletí tohoto století nastalo nové věnění mezi uměleckou mládeží. Výstavy, podnikané „Mánesem“, jehož zásluhou jest, že otvíral okna do Evropy, hlavně Eduarda Muncha a francouzských poimpresionistů (fauves), ukazovaly novou orientaci v umění. Šlo více o vnitřní výraznost, které se obětovala klasicky piná forma, a barva přestala býti impresionistně popisnou a udávala vlastní tóninu obrazu. Hledaly se vztahy s gotikou i primitivismem černošským, současně s orientem byl zbožňován tragický pathos El Grecův a abstraktní odhmo-

tnění a úplné přehodnocení formy v kubismu, k němuž se došlo za Cézannova úsilí protimpresionistního. Několik mladých bouřliváků: malířů, sochařů, architektů se sešlo ve „Skupině výt. umělců“, později ve „Tvrdošjních“. Tribunou jejich byl dobře vedený „Umělecký měsíčník“. Z nejvýznamnějších jmen této generace váleku zaskočené jsou Emil Filla (* 1882), který po obrazech prudké až horečné expresivnosti došel k čistému kubismu, Boh. Kubišta (1884—1918), statečný hledatel nových cest, zvědavý a mužně přímý duch, jehož nevelké dílo přes všechn experimentální charakter vykazuje závažné práce, Otakar Nejedlý (* 1883), který od nervního impresionismu prošel čistou barevností orientu (Ceylon), pak očištnou lázní kubismu, aby posléze se ustálil v zemitě pathetickém expresionismu. Vincenc Beneš (* 1883) je z nich osobností nejtvrdší, prožívá svého Greca, Deraina, kubismus, až k expresionismu, svéráznou osobností jest Václav Špála (* 1885), který své široce založené, jadrné obrazy převádí v jedno-duchý akord červené a modré. Výtvarným názorem svých začátků sem patří i umělci, kteří vyzráli teprve až po válce, jako Zdeněk Kratochvíl (* 1883), břitký karikaturista, grafik archaisujících sklonů, Frant. Kysela (* 1881), Jaroslav Benda (* 1882), rovněž grafik soustředěné přisnosti výrazu, a z nich nejdělejší výtvarný duch Vrat. H. Brunner (1886—1928), jehož grafické práce patří k nejkrásnějším pracím toho druhu; Josef Čapek (1887) expresionista drsného výrazu, Jan Konůpek (* 1883), leptař mocné fantasie živelné dramatických cyklů („Hamlet“, „Kytice“ a j. v.) a j. — Osudem této generace byla světová válka, jež ji zaskočila v prvním tvůrčím rozmachu a zadržela volný vývoj. Jinak válka sama nepřivodila převratných novot a ohlasy její nad lidské tragiky vyzněly spíše ve vnitřním vyzrání umělců, kteří s ní nebo v ní žili, nežli ve vnější epické lóni jejich hrůz a dramát nevidané otrásající mohutnosti.

Po válce, po převratu, za okolností zá-
sadně příznivějších rozvíjí se umění
s prudkostí a kypivostí plodného kvasu,
jrm.

Stavitelství a sochařství.

Čechy.

V rámci evropského umění stavitel-
ského jsou Čechy, jako v mnohem jiném
směru, kulturním průchodním územím,
kde se vlivy západu a východu setká-
vají a kde z jihu proudí nový duch a
nové podněty přicházejí, jak i v naší do-

bě ještě lze zjistiti. Zachované památky stavební, domy (v Praze románské zbytky a sklepy na Star. městě a na Hradě) hrady, paláce, kostely v celku poukazují na stav v soused. zemích vzkvétajícího umění, ale nutno připomenout, že Čechy, a hlavně Praha, jako tisícileté kulturní sídlo, v samém středověku teprve od 13. století se otevírají vzorům sousedního Německa, takže se nezachovaly žádné větší a nákladnější stavby světské, ale také ani stavby církevní takového významu, jako jsou na př. románské domy německé. Kostel sv. Jiří na Hradě pražském dostavěn v r. 1142—1150, kulaťé kostelíčky (rotundy) sv. Kříže, v Praze-I., sv. Longina u sv. Štěpána, Praha-II., a sv. Martina na Vyšehradě jsou staršího původu, ale byly jen vesnickými stavbami osad, které lemovaly pravý břeh Vltavy až k Vyšehradu (viz kostel sv. Václava v býv. věznici se zbytky románské věže). Církev katolická je v této době hlavním stavebníkem, po ní je to světská moc (králů, zeměpánů a velmožů), která dává provádět pevné stavby hradní (13. stol.). Tu také města se opevňují a domy kamenné (zdívno maltové) jsou již četnější než dotud, kdy dřevěné stavby jako v kraji za městy byly pravidlem, hrazděné zdívno pak až do 16. století obvyklé. Praha, podle svědectví Araba Ibn Jakúba, byla již v 10. století výstavná a domy z kamene žádné vzacnosti.

V století 14. počíná se rozkvět stavitelství pod vlivem cizích mistrů architektů a kameníků (cech je slučoval), z nichž nejznámější je Matyáš z Arrasu (Mathieu d'Arras) a po něm Petr Parléř, stavitel domu sv. Víta na Hradě pražském. Karel IV. stává se tu největším příznivcem stavitelství: založení nového města (Nové město pražské 1348) je pro jeho velkorysou podnikavost příznačné. Praha sama těží z jeho štedrosti i podnikavosti, Karlova gotika jí vtiskla ráz až dodnes patrný. Po přestávce na počátku 15. stol. (boje husitské) oživne stavební ruch, pozdní nebo vladislavská gotika (Vladislavský sál na Hradě praž.), zpracovává gotické motivy až do počátku 16. stol. Petr Parléř (1398, jako stavitel domu), Matyáš Rejsek (chrám sv. Barbory v Kutné Hoře), Benedikt Riet, jsou mistři tohoto století. Renesance počíná se objevovat již na Hradě praž. (1493, 1502 okna Vladislav. sálu), pak v 16. stol. je u nás mnoho italských zedníků a kameníků. Ferdinand I. povolává je ke stavbě letohrádku královny Anny (Belvedere) na Hradě praž., v Praze vzniká celá kolonie italská.

Až do 18. stol. trvá tento příval ital. stavitelů, za Rudolfa II. jsou zde spolu se svými krajany sochaři, zlatníci, malíři, řezbáři a brusiči kamenů ve většině. Joan de Spatio (Hans von Spatz nebo Spatio) počíná 1534 stavbou na Belvederu, kameníci a zedníci jsou Paolo della Stella, Zoan Maria (Austalis de Pambio), Ulrich Austalis až po Michala Wohlmuta (Wohlgemuta), Němce, a tak se jeví invase italských stavitelů v v souvislosti s odumřením pozdní gotiky jako vjezd nového sluhu renesančního. Tento stavební ruch trvá do 17. stol. a dále i po dobu války, všude jsou Vlaši v převaze (Valdštýnský palác). To jsou počátky baroka, u nás jako již v renesanci o půl století opožděného, ale zato v nádherný květ vypučelého. Tu přicházejí opět cizinci, ale ze západu a severu, z Bavor, z Nizozemí, nebo z blízkého nám jihu, z alpských zemí.

Pražský barok má svoje osobité rysy. Zdá se, že Praha sama celým svým rázem, svou polohou na výšinách kolem údolí Vltavy působila na mistry z ciziny přicházející. Ti pak i jinde se přizpůsobují místnímu prostředí (genius loci — patrný i v gotice i v renesanci). Století 18. zbarokisovalo nejen pražské kostely, ale i v Čechách vtisklo všude svoji pečeť starším stavbám, aspoň interiérů se zmocnilo s velkou samozřejmostí. Bohatá šlehta rozšívá po venkově svoje zámky s parky podle francouzského vkusu. Doba temna je skvělou dobou přepychu a lesku kultury, která ovšem byla právě tak cizí, jako panstvo, které se jí obklopovalo. Z těchto pramenů pak čerpá stavebnictví lidové, jak se říká, čili rustikální (verkovské), ve svých dřevěných a hrazděných stavbách. Města pak se naplňují drobnými odliškami panských domů a residencí (Plzeň, Kutná Hora, Jičín, Cheb, Hradec Králové, Pardubice a j.). Praha se stává tou velkou výstavou stavebních památek do středověku až do přítomnosti, jakou ji známe a jakou cizinci obdivují.

Křištof Dintzenhofer (v Praze 1685—1722) a syn jeho Kilian Ignaz D. (* v Praze 1689, † 1751) jsou Bavoři, Fr. Carati a Joan de Capauli Vlaši (klášter a kostel u sv. Máří Magdal. na Malé straně). Pracují též Luraghové (Carlo, Anselmo, Antonio, Giovantonio, Francesco, Marténo) v Praze i na venkově, Němec Wirch, Francouz Mathey. R. 1689 ničí požár část Starého a Nového města, odtud pak vznikají nové domy měšťanské. Stavitelé Jaeger, oba Dintzenhoferové, Vlaši provádějí i takové zakázky měšťanské. Seznam staveb Dintzenhoferů je tak

obsáhlý, že pojímá všechny čtvrti pražské a k tomu okolí, nyní ovšem v obvodu města (vila Amerika, pavilon na Smíchově, Břevnov a j.). Ani bombardování Prahy r. 1757 a pustošení Čech za války sedmileté nezničilo těchto památek zkvétajícího baroka, z něhož pak se vyvíjely rokoko, klacisismus (Louis XVI.) a sloh empiru. Tento však v Čechách nezanechal četnějších neb rozsáhlejších staveb. R. 1802 dostavěn Stavovský dům (sněm), 1811 celnice (mávrhy Jiří Fischer, stavěl Kanka), 1813 Platejz, kostel u Piaristů, zámek Kačina u Nových Dvorů 1802—22 (plány Sas Schunicht, stavěl J. F. Jöndl), vila Kinských v Praze (Národop. mus.) 1829—30. Ale již nabývají domácí stavitelé čili architekti převahy, J. Kaura staví svoje prosté a pravidelné členené fačady tak řeč. „kasárnického slohu“, Josef Kranner, Jos. Mocker vedli stavbu sv. Víta, a gotika počíná se objevovat také na občanských domech (dům bar. Lanny, palác Aehrenthaiský), pak se sahá k renesanci (Černá Růže na Příkopech), orientálské slohy užívány pro synagogy, gotika pro kasárny atd., ale Jos. Hlávka, Ullmann, Jos. Niklas, již neplní na středověkých tvarech a přizpůsobují si starý sloh, jako pak Jos. Zítek, J. Schulz, Jan Zeyer, Ant. Wiehl, Ant. Barvitiuus, J. Turba, J. Koula. Zcela volně komponuje Josef Fanta, Oswald Polívka, V. Roštlapil, Ant. Balšánek, Jiří Stibral, Jos. Podhajský, Rich. Klenka, Jos. Škorpil, Achill Wolf, Saturnin Heller, Bedř. Münzberger pak provádí 1891 hlavní palác jubilej. výstavy již z konstruktivních předpokladů (sklo a železo), Ant. Turek, Alois Čenský, Jan Vejrych, Rud. Štech, R. Kříženecký. Na stavbě sv. Víta pokračoval Kamil Hilbert, Boža Dvořák, Eduard Sochor, Alfons Šimáček, Konst. Mráček sledovali moderní cíle, jako Bedř. Ohmann z Lvova, naň navazovali Al. Dryák, Gočár, Bendelmeyer, Ot. Novotný, Hübschmann, A. Pfeifer, Jan Kotěra jako vůdčí osobnost, Jan Šachl, Jurkovič vycházejí ze školy Wagnerovy ve Vídni, která počítá také s novými bmotami stavebními, zvl. s betonem, železem a sklem. To vede pak ke stálému zjednodušování zevních útvarů stavebních, ke konstruktivismu dohy po roce 1918 (velké válce, Pavel Janák, Plečnik).

Do 19. stol. také sluší klásti základy vpravdě českého stavitelství, jako od časů J. Mánesa, Bedř. Smetany, J. Jungmanna se počíná české umění malířské, hudební, spisovné. Rozvoj měst, především Prahy, tu dostoupil intenzity a staré památky bylo nutno chránit. Stavitelé domu (O₁) pak Ant. Cechner, Jos.

Mikš, J. Živný snažili se o zachování tradice středověkých hnutí stavebních. Všude vyžadoval rozvoj obchodu a průmyslu oběti (regulace měst, dráhy, silnice, mosty) a mn. stav. památka také byla zničena. Války a požáry (v Praze na př. 1541, 1689, 1848, 1883 Nár. divadlo) buď mnohé zničily, buď nutily k obnově. Při tom již jsou čeští architekti a stavitelé při práci (na př. A. Wiehl novoměst. radnice), zato však na počátku 20. stol. je nebezpečí pro staveb. památky větší a doba pro ně kritická. Státní konserviční úřad, památkový sbor obce pražské, Klub za Starou Prahu, umělecké spolky vzaly si za úkol všude o staveb. památky pečovat, starý ráz ulic neb části měst chránit a tak ke kráse jejich přispět, aby nové moderní stavby nerušily vzhled i starobylost celku, ale napomáhaly ke vzniku nových staveb, které by se jako dokumenty doby vhodně připojovaly k celému bohatství stavitel. památek českých po staletí uchovaných.

Sochařství vyvíjelo se s architekturou ruku v ruce, spolu zdobí kostely, paláce, domy, tvoříc pomníky, náhrobky a pak drobná díla reliéfová i sošnická v medailérství, lijevství a j. Vzácné jsou památky románského slohu (Bradač z Juditina mostu v Praze, tympanon mostecké věže na Malé straně, svícen u sv. Víta, zbytky kláštera Ostrovského u Davle, portální reliéf od sv. Lazara, jiný od sv. Jiří na Hradě praž. První české peníze, denáry, i pozdější mince až do naší doby lze tu počítat k drobné plasticé. V období gotiky je počet památek větší (portál P. Marie před Týnem, věže mostecké, Prašná brána, sv. Barbora v Kut. Hoře, atd.), dřevěné řezby ze 14.—16. stol. v kostelích i v museích četnější. Unikem je kovový sv. Jiří na Hradě praž. z r. 1373 od Martina a Jiřího z Kološe, obnovený v 16. stol. Z doby renesančního slohu jsou pak náhrobek králů u sv. Víta, bronzový Herakles od Ad. de Vries v museu města Prahy, mramorová Krocínová kašna od Jindřicha Beránka. Cizí umělci také tu pracovali v Praze (Alex. Collin, hrobka králů u sv. Víta, de Vries) vedle domácích (Strašryba, Beránek a j.). V 18. stol. jsou tu pak velicí umělci, Ferd. Max Brokof (1688—1731) od Chomutova v Čechách a jeho otec Jan Brokof (1652—1718) rodem z Uher, od něhož pochází model (podle Rauchmülera) sochy sv. Jana Nepomuckého na Karlově mostě, odlitý v kovu v Norimberce. Ferd. Max Brokof prováděl od r. 1707 kamenné sochy na Karlův most (až do r. 1714) a j. práce (portál

Lebky rasové.

Lebka Eskymáka.

Lebka negra z Kamerunu.

Lebka Australana.

Lebky předhistorické.

Lebka Pithecanthropo
shora.
(Dubois: „Pithecanthropus
erectus“.)

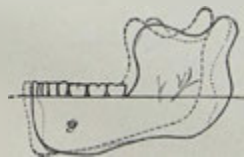
Lebka Pithecanthropo
se strany.

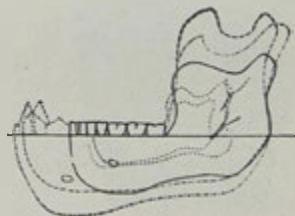
Ženská lebka
Neanderthalské rasy;
Gibraltar.

Spodní čelist
fossilního „Homo
heidelbergensis“.

Spodní čelist
fossilního člověka.

Spodní čelist
austrálského domorodce.

Lebky neanderthálské rasy.

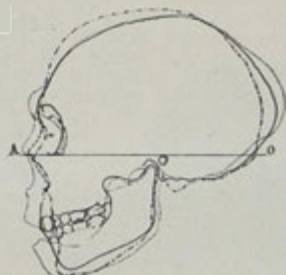

Lebka patnáctiletého individua
se strany i shora.
Typ není pro mládež vyvinutý.

Mužská lebka
z La Chapelle-aux-Saints.

Typ negroidní.

Mužská lebka

Le Moustier ———, La Chapelle
Ranný Evropan ——— AO — přílika, Ucho — oko.
Obrýsy lebky dospělého (La Chapelle) a mladého (Le
Moustier) Neandertálců, a ranného Evropana. Mladému
Neandertálcovi chybí především mocné vyklenutí nadoční,
má také kratší dutinu mozkovou, zapadlé čelisti, jinak
souladí tvar lebky s dospělou. Ranný Evropan má vyšší
klenutí čela a týlu a jemnější chrup. Vypuklina nad okem
chybí.

Lebka starce z Cro Magnon
zpředu a se strany.

u Hopfenštoků, mouřeniny na paláci Meřinském na Malé straně a j. v.), Jan Brokof práce pro Broumov, Skramník, Děčín atd., Matyáš Braun z Braunu (1684—1734) z Oetzu v Tyrolích přišel 1704 do Čech (k hrab. F. A. Sporkovi), provedl skupinu sv. Lutgardy pro most pražský, práce v Kuksu, v Plasích, palácové portály v Praze, Teplicích a j.

Remeslná plastika (řezbářství) bylo již ve středověku na vysokém stupni vývoje, v 15. stol. jsou velké „Piety“ (něm. Vesperbilder, skupina Matky Boží s mrtvým Kristem na klíně) i vývozem do Německa dodány (musea v Norimberce, Vratislavi, pražské městské museum), v 18. stol. pak vyřezávají anonymní mistři veliká díla pro nově barokisované kostely, mnohdy skvělých tvarů a vždy mistrného zpracování. Po té stránce je v Čechách velké bohatství dřevěné plastiky dosud málo oceněno a známo. Na rozhraní století pracují J. Platzer st., J. Prachner, Malinský, Lederer také kamenná díla (náhrobky, kašny), sledující nové umělecké směry (empire) po cizím vzoru. Ještě V. Levý (1820—70) sleduje klasicistické ideály a italské vzory, Boh. Schnirch (1845—1901) vyzdobitel Nár. divadla, je rovněž stylově strohý a teprve sochou sv. Václava (neprovedenou) český, ale tu již působí vliv velikého umělce J. V. Myslbeka (1848—1922), jehož díla jsou oživena duchem českého národního rázu, jak byl Jos. Mánesem po prvé formulován.

Rada čes. sochařů je dlouhá, Němci Max Em. a Josef tu jsou osamoceni (sochy na Karlově mostě, býv. pomník Radeckého a cis. Františka I.). Medailéři Seidan (Tomáš a Václav), sochaři L. Šimek, Bernard Seeling, řezbáři Jos. Hruběš, Vorlíček, Kastner, Cvekl, Buk, Líška, modelér porculánových figurek Arnošt Popp (1819—93), jeho syn sochař Ant. Popp (1850—1915) jsou pro první polovinu století a do času první pražské výstavy 1891 přznační umělci, ale pak se sešupí čeští sochaři Fr. Hergosell, Ant. Procházka, Fr. Stránský, Jos. Strachovský, Ant. Popp, St. Sucharda, Lad. Šaloun, Jos. Mauder, Jos. Mařatka, V. Kavka, Boh. Kafka, Em. Kodet, J. Krepčík, V. Antoš, L. Kofránek, J. V. Pekárek, Hanuš Folkman, Boh. Lauda, Ot. Španěl, Frant. Úprka, Boh. Vlček, Čeněk Vosmik, Lud. Wurzel, G. Zoula ideové kol díla Myslbekova. Samostatně se vyvíjeli ve směru moderny Fr. Bílek, Jan Štursa, Myslbekův žák, Celda Klouček (hlavně dekorativní práce ve slohu se-

cesním), Jos. Mágr (v Německu žijící), Fr. Rous, Vojt. Šaff (ve Vídni), Ludvík Vacátko (malíř a sochař), Jakub Obrovský (malíř a sochař). Nejnovější směry sledovali J. Gutfreund a nová generace sochařů (Fojt, Kubíček, Horejc a j. v.). Výstava posmrtného díla J. V. Myslbeka r. 1929 osvětlila význam tohoto sochaře pro umělecký život po r. 1900.

Československý sport

je důležitá složka národního života, jako v každém novodobém státě. Svůj rozvoj buduje na základě dobré tradice sokolské a některých sportovních odvětví, ve kterých Češi stáli na předních místech (cyklistika, atletika, kopaná, gymnastika). Nutno dodat, že tento vývoj nespěje ku předu, po stránce kvalitativní i kvantitativní, takovými kroky, jak by se bylo dalo tušit před několika lety a ve srovnání se státy ostatními. V poslední době se však zdá, že bude odstraněna hlavní brzda čsl. sport. života, nežájem oficiálních kruhů, které konečně počínají chápat, že sport je důležitý faktor sociální, a že zvyšuje národní zdatnost tělesnou i duševní.

Sport v Československu se pěstuje hlavně ve sport. klubech, v tělocvičných organizacích, na školách, ve vojsku, v poslední době konečně i ve výdělečných podnikcích dává se možnost zaměstnancům v prázdných chvílích pěstování sport. (T. Baťa ve Zlíně). Spolky stejného sport. odvětví se sdružují ve vyšší jednotky, svazy. Tyto se ještě někdy dělí místně (na župy), podle národnosti (většinou všechny národnosti v republice zastoupené daly přednost ploché spolupráci před nár. šovinismem) a pod. — Státní svazy jsou členy organizací mezinárodních, v Československu pak tvoří vyšší, všesportovní jednotky. Na tomto místě nutno jmenovati „Čs. Olympijský Výbor“ (Čs. O. V.) a „Čs. Vsesportovní Výbor“ (Čs. V. V.). Jmenujme ještě sdružení sportovních lékařů (lékařské poradny), učitelů tělocviku a j. Stát organizuje odborné tělovýchovné kurzy (v Nymburce a j.). Projektuje se státní tělovýchovný úřad („Tyršův“) podle návrhů univ. prof. Weigera. Ministerstvo zdravotnictví a tělesné výchovy, jakož i ministerstva školství, národ. obrany, jejichž kompetence se rovněž sport týká, spolupracují nyní s Čs. V. V., v němž mají také svého zástupce. Sportu se konečně dostává podpory od obcí.

Přehled svazů zastoupených v Československém všesportovním výboru:

Jméno:	Počet členstva:
Čsl. asociace footballová	47.979
Svaz junáků skautů	23.080
Čsl. lawn-tennisová asociace	9.035
Svaz lyžařů Č. S. R.	7.580
Svaz Maccabi v Č. S. R.	5.000
Čsl. ústřed. jednota velopedistů	3.808
Svaz veslařů	1.710
Čsl. jezdecká společnost	1.700
Svaz těžké atletiky	1.560
Čsl. atletická amatérská unie	1.540
Čsl. amatérský plavecký svaz	1.540
Svaz kanoistů	1.527
Čsl. svaz házené a žen. sportů	999
Čsl. table-tennisová asociace	894
Čsl. svaz hockeyový (pozemní i na ledě)	565
Čsl. šermířský svaz	520
Čsl. unie boxerů	500
Čsl. svaz rugbyový	260
Aeroklub	24
Českosl. jockey club	14

V Čs. V. V. je ještě zastoupen Auto-klub a Svaz střelců. Mimo to nutno jmenovat i tělovýchov. organizaci ještě jednoty tělocvičné (Sekol, Dělnic. Těl. Jednotu, Federaci Prořetář. Tělovýchov., Orel), politicky organizované skauty a pod.

Co se týče ryze sportovní stránky nelze na tomto místě vyzdvihnouti jednotlivých výkonů. — Jednotlivci dosáhli v některých případech evropské nebo dokonce světové úrovně, ale celek dosahuje pouze, a ne všude, dobrého průměru. Vývoj sice nepokračuje, jak sliboval nadějný začátek, ale za stávajících podmínek nutno se obdivovat, že se udržel na té výši, jaké jsme dosáhli. Zlepšili se podmínky (a poslední doba přinesla několik náznaků toho), zlepšil se stav a to nejen jednotlivců, ale celého kolektiva.

Češi a Slovinci za hranicemi

Jsou rozptýleni ve všech dílech světa počtem více než 2,250.000. Číslice ta překvapuje, zvláště při celkovém počtu čsl. národa, ježto více než každý pátý jeho příslušník dle za hranicemi vlasti. Právem tedy na př. Nár. rada čsl. v Praze jako představitel národního celku věnuje už od 1905 soustavnou péči těm otázkám, které a za posledních let zvýšil se o ně zájem potěšitelně.

Vznik čsl. vystěhovalectví datuje se už od 1410 a expanse za éry husitské, kdy Češi jako živel vítaný vnikali hluboko do Polska i k Baltu a do Uher, po Ferdinandových konfiskacích 1547 a po katastrofě důsledkem bitvy na Bílé hoře. Za hrůzné pro Čechy války třicetileté zaplavili čeští exulanti Polsko

i země severního Německa a jejich vlna zasáhla i do Holandska, Francie, Anglie, ano i do Ameriky, kde Aug. Heřman ze Mšena v Marylandu zřizuje Bohemia Manor 1670 a B. Filip (o jehož vnučku se ucházel i G. Washington) 1682 v Yonkersu u New Yorku Manor Hall. Bohužel moře cizoty pohltilo bez výjimky téměř všechny tyto exulanty z řad šlechty, měšťanstva i kněžstva a jejich potomstvo. A byly mezi nimi osobnosti znamenité, jakož to př. kromě potomstva J. A. Komenského, jehož vnuč Jablonský založil i berlínskou Akademii věd, Karel Zerotín, Salomena Slavatová z rodu Smařických, Pavel Stránský, Václav Hollar, Jan Kupecký, Kekulc ze Stradonic. Češi byli předkové M. Kopernika i Jana Matejky atd. Po válkách s Turky 1718 získávání ke koloniaci t. zv. Dolní země v Bábce, Banáti i Srému vídeňskou vládou kolonisté slovenští a později také čeští, hlavně k osazení Vojenské hranice; odtud až podnes jednak zbytky jejich, jednak ovšem i další čsl. kolonisté, zvláště ve vesnicích dnešní Jugoslavie i v Rumunsku. Národní a náboženský útlak v Čechách před Marií Terezií a za ní způsobil nové hnutí emigrantské a to především i z nesvobodného českého lidu selského (proto emigrovalo tajně), a to hlavně do Saska, Pruska i Polska. Založ. 1736 česko-bratr. osada Rixdorf (dnes Neukölln) a pak Nowawes u Berlína, 1742 Nizký u Zhořelce. V té době zapůsobilo mocně uloupení Kladska i Vratislavska od koruny české 1742 a Fridrich II. dovedl zlákatí některými výhodami české venkovany k větší emigraci na Střelínsko, kde 1749 založen Husinec i Poděbrady atd. Dnes tu v několika vesnicích žije na 5.000 Čechů (z nichž památná první vůbec návštěva byla v červnu 1908 v Praze). Podobně vznikl 1752 u Opolí Friedrichsgraetz a několik českých osad dalších. Germanisace bez ohledu na někdejší Fridrichovy sliby hubí českou menšinu i zde stejně jako původní české obyvatelstvo na Kladsku i Raiboršku (Moravce) a všude v Německu. Čeští emigranti od Opolí a Brařina založili 1802 osadu Zelov u Lasku v kraji piotrkovském, ve kteréžto krajině v řadě českých vsí žije mezi Poláky na 6.000 Čechů; odtud pak vznikla koncem 19. stol. Michajlovka i několik českých osad na Volyni a osady Bohemka v gubernii Chersonské, jakož i jiné české osady (v Samarě, ano až na Sibiři).

Centralisace vídeňská, získávající hospodářskou závislost českého jihu, jižní Moravy a západního Slovenska stále no-

vou mizu k úspěchům germanisace, nestacía všech český přiliv asimilovati, zvláště když vedle uvědomělého dělnictva přicházel i do úřadů centrálních i jinam početné český živel inteligentní. Tak vznikla téměř půlmilionová česká menšina ve Vídni v dobách před světovou válkou a početné silné posice také v jiných zemích rakouských; dnešní počet čsl. krajanů zahraničních jest ovšem v rep. Rak. nepoměrně nižší. Pro vystěhovalectví ruch český měl význam i rok 1848 důsledkem persekuce pro revoluční nepokoje hlavně v Praze i Vídni; tak prchá na př. Fr. Korbel i Vojta Náprstek do Ameriky, aby zde mimoděčně vykonali záslužnou práci průkopnickou. Pádem Bachova absolutismu počíná u nás v letech šedesátých nová velká vlna vystěhovalectví.

USA. jsou v popředí zájmu, hl. u českých bezzemků; 1850—1868 vystěhovalo se z českých zemí 47.607 osob, téměř výhradně Čechů a z toho z Čech samých 43.645 osob, a při sčítání 1880 zavádí se už nová soupisná rubrika původu (Bohemia), kde napočteno už 85.361 osob. R. 1910 společným úsilím NRC i Čechů amerických a intervencemi českého kongresníka A. J. Sabatha zavedena nová rubrika (národnosti nebo mateřské řeči) jednak pro osoby narozené v cizině (foreigeborn) a zrozené sice v Americe, ale z rodičů narozených v cizině (foreign parentage). Tak napočtení 1910 celkem 539.392 Češi a z nich přistěhovačů 228.738, kdežto z první v Americe narozené generace celkem 302.455. Slovinci se počali stěhovati do Ameriky teprve později (hlavně důsledkem hospodářské bída na Slovensku, stejně jako Karpatorusové na dnešní Podkarpatské Rusi), nejvíce v desetiletí 1900—1910, totiž 332.446. Roku 1920 bylo napočteno ve Spoj. státech celkem 1,242,662 Českoslováků, a to 622.796 Čechů a 619.866 Slováků (Fourteenth census, Vol. II). Kdežto však Češi většinou v Americe trvale už zůstávají, Slovinci se vracívají; tito pak náležejí k nejlepším a uvědomělym občanům staré čsl. vlasti.

České vystěhovalectví na Rus vzniklo důsledkem zdravě usměrněné slovanské propagandy koncem let šedesátých 19. stol., aby ti, kdo jsou rozhodnutí zkusiti štěstí za hranicemi, stěhovali se do ruské veteřše, šestiny světa, s nezměrným bohatstvím přírodním, Ameriky budoucnosti. Zvláště po slovanské pouti na Rus za národopisné výstavy v Moskvě 1867 se současnou demonstrační tendencí proti dualistické únorovce, odjelo do Ruska postupně několik tisíc českých in-

teligentů (profesorů, inženýrů, umělců, obchodníků i řemeslníků), jakož organizovali Fr. Příbyl z Třeboně a učitel Jos. Olíč z Rakovníka stěhovány se českých rolníků do gubernie volynské. Za tím účelem zakoupen 1868 k parcelaci nejdříve velkostatek Glinsk, kde založena pak první osada Hlinsko České. Mnohé byly svizele těchto prvních českých průkopníků, těžce bylo jim celá desetiletí pracovati, ale dočkali se skvělých výsledků, byť později (za světové války i po ní nastalým rozvratem) nejednou hořce ztrpčených. Počet těchto českých osadníků na Volyni velice vzrostl, rovněž i blahobyt jejich; úrodná půda polní k pěstování obilí a chmele, stromová ovocná i krásné lesy, řada českých pivovarů, cukrovarů a mlýnů, rybníkářství atd. byly toho dokladem. Po zlem trojím pochodu vojsk za války (kdy si čs. krajané v Rusku získali nehynoucí zásluhy také o čs. nár. odboj, počínaje zřízením České družiny v srpnu 1914 až do pádu konstituce) přišly doby t. zv. míru, neméně zlé. R. 1920 roztržena oblast volynské gubernie mírem ruských sovětů s Polskem, a tu polovina Volyně s Žitomírem ponechána Rusku, západní část s hlavním městem dnešního vojvodstva Luckem přidělena Polsku. Zatím co Žitomírsko těžce úpí, zotavuje se polská část Volyně, a jest naděje, že po nastalém zlepšení poměrů po čs.-polské smlouvě z 1925, bude především řada českých škol jednak obnovená, jednak nově podle potřeby zřízena. (1921—22 bylo tu 45 českých škol v okresech Dubno, Luck a Rovno s 1.974 žáky, jež pak skoro všechny zrušeny, resp. popoštěny, čeští učitelé propuštěni jako cizinci, kteréž poměry se teprve poslední dobou poněkud lepší.) Češi a Slovinci v Rusku, jichž bývalo tam ještě za svět. války na 200.000 duší, katastrofálně byli postiženi bolševickým rozvratem říše, ztratili více než tři miliardy Kč majetku, mnohaletou práci nabytého, a téměř vesměs existence, ano tisíce z nich, kdož se včas nezachránili odjezdem, i životy; zbylí tam trpí nevýslovně. — Do Jugoslavie byl proud vystěhovalectví (mám-li na mysli napřed obyvatelstvo zemědělské), mimo staré období úřední rakouské péče osidlovací, hlavně po 1800 v županích Bjelovar-Křiževac, Požega, Srém i Virovitica, kde počet zemědělců českých a slovanských (hl. ve dvou posledně jmenovaných) jest značný a jejich hospodářská zdatnost pozoruhodná; po okupaci bosensko-hercegovské přistěhovalo se i do těchto území něco českých zemědělců. Jinak jest vystěhovalectví

(hlavně české) do Jugoslavie povahy všeobecně běžné. — Válkou rusko-tureckou osvobozené Bulharsko potřebovalo po r. 1878 pomoci kulturních i hospodářských pracovníků slovanských a tu byli těmito průkopníky a organizátory ve všech téměř oborech především Češi; velkolepá tato součinnost při vybudování nového Bulharska zasluhuje výslovné zmínky, třeba možno konstatovati podobné působení též v dlouhé řadě států a zemí jiných. — Ani Německo se neobešlo už více než půl století bez četných tisíců odborných pracovníků českých, počínaje dělnictvem a řemeslnictvem a konče skvělými českými umělci a inteligencí vysokoškolskou, třeba nelze neviděti, zvláště po válce, snahu nahraditi všechny cizince pracovníky domácími a německými.

Nynější stav Čechů i Slováků za hranicemi — pokud lze z nedostatečných pramenů příslušných přibližně zjistiti — jest asi tento: Největší čs. menšinou zahraniční jsou čs. krajané ve Spojených státech; žije jich tam podle „Naší Ameriky“ od Tom. Čapka mezi 5,433.981 Slovany jisté značně více nežli úředně bylo napočteno (r. 1920, jak výše uvedeno, 1,242.662); nelze totiž považovati číslíci tu za správnou, jednak pro smíšené sňatky, jimiž se nám ztrácí mnoho čs. krve, jakož i proto, že desíttisíce připsány jsou k dobru Maďarům a Rakušanům (také vinou neuvědomělosti těchto čs. příslušníků), takže Českoslováků tamních možno jisté čítati nejméně na 1,500.000 osob. Rozvoj čs. menšin ve Spoj. státech byl by ovšem značně větší, kdyby nebylo přistěhovalectví do Ameriky uměle brzděno. Kdežto po převratu byla kvóta z Čs. republiky 14375, klesá přistěhovalectví pojednou tak, že (hlavně asi z obav nežádoucí agitace politické) připouštěno pouze 3073, od r. 1928 dokonce jen 2874 osob za celý rok. Nejvíce Českoslováků čítá Chicago, New-York, Cleveland, Pittsburgh, St. Louis a tamní státy Unie. Jsou to jednak hlavně dělníci závodů průmyslových, méně obchodníci a řemeslníci, jednak farmáři; z druhé generace také už četní lékaři, právníci, finančníci, profesori a pod. Soustavná amerikanisace ohrožuje ovšem nemálo druhou a další čs. generace, zvláště při manželstvích smíšených. Národní vědomí Českoslováků amerických bylo vždy udržováno jednak čs. spolky a školami, jednak časopisectvem. Nábožensky smýšlí z krajanů celkem asi 50 proc., a z nich jest větší polovina Slováků. Spolků mají svobodomyšlní téměř čtyřikrát více než katolíci, počet členů však jest asi stejný. Slováci mají po-

četně více členů ve svých spolcích (na 220.000) nežli Češi. C. S. P. S. jest instituce velkolepá. Vedle národních domů mají krajané četné chrámy a modlitebny, ústavy lidumilné i hřbitovy, domy spolkové i sokolské i školy. Školství českých katolíků má hlavní oporu v církevní organizaci, rozvětvené ve 384 osadách, a v tamním kněžstvu i v čs. řeholnictvu, což jest jeho veliká výhoda; vydržíjí si tam ročním nákladem dvou mil. dolarů 84 denních anglicko-českých škol se 17.000 dětmi a 400 učiteli a učitelkami, mimo školy další. Čeští evangelíci mají 100 duchovních pro 160 sborů o 24.000 členech. Slovenští řím. katolíci (počtem na 320.000) mají 200 farností s kněžstvem, učitelstvem a s jeptiškami pro 26.000 dítek. Evangelíci slovenští obou synod mají pro 83.000 duší 61 sbor. Recko-katolíků slovenských je tu na 54.000, československé církve 10.000. Češi mají pro své děti t. zv. jazykové školy o 8000 dětech, jimiž doplňují výchovu své mládeže výukou českou, z nichž největší v Chicagu pojmenována školou Vojty Náprstka; Slováci mají svobodomyšlné školství menší.

Druhou velkou českou menšinou jsou Čechoslováci v Rakousku. Úřední sčítání tamní bývalo vůči nám stranické druidy za monarchie a ve věci není správné ani dnes za rak. republiky, třeba se forma protičeského postupu změnila. Na př. ve Vídni samé 1900 napočteno při rakouské tendenční rubrice „obcovací řeči“ (aby bylo možno soustavně znásilňování Čechů) toliko 102.712 obyvatel „české obcovací řeči“ a v Dol. Rakousích 132.968; ve skutečnosti bylo tu Čechů nejméně čtyři- až pětkrát více mimo Slováky, jichž podobně nesprávně napočteno jen 52.879. Tento počet Čechů a Slováků ještě značně vzrůstal centralisací (úřadů, hospodářskou a finanční), čímž mimo vůli německých centralistů přicházelo hlavně do Vídne množství Čechoslovanů. Při sčíslení 1910 bylo ve Vídni napočteno 347.713 osob, narozených v zemích koruny české, mimo asi 25.000 Čechů, narozených už ve Vídni a mimo asi 30.000 Slováků. Dr. Koutský v Našem Zahr. 1922 čítá ve Vídni 530.490 Čechů. Převrat i obnova čes. nár. státu (s připojením Slovenska a Karpatorusů) změnil poměry pronikavě, jednak úbytkem 150.000 českých repatriantů, jednak zastavením dřívějšího přílivu českého obyvatelstva do Vídne i na rakouské venkov. Zaujatoost protičeská ukázala se ve Vídni též po zvolení českého poslance do parlamentu rep. rak. Fr. Dvořáka 16. února 1919 počtem 65.132 hlasů

(7%), takže změněn proto volební řád a příštího roku český mandát byl už ztracen. České posice v zemském sněmu dolnorakouském i v okresním a obecním zastup. ve Vídni jsou poměrně značné. Podle sčítání z března 1923 bylo napočteno ve Vídni 1,865.780 obyvatel, z čehož čs. státních příslušníků 119.595, t. j. více než 51% všech cizinců, Čechů a Slováků napočteno vůbec pouze 81.344 (z nich přísl. rak. 48.352 a čs. 32.992), což určité neodpovídá pravdě. Stat. Taschenbuch für Wien r. 1928 čítá 79.278 Čechů a 2666 Slováků rovněž nesprávně. Pro svou dovednost byli také ve Vídni čeští krejčí, obuvníci, truhláři, kožíšníci, řemenáři, čalouníci, kloboučníci a ručníčkáři m. j. zvláště vyhledávání vídeňskými zaměstnavateli. Péče o české školství ve Vídni ujal se 1872 spolek Komenský, který za protektorátu Jana hr. Harracha záslužně překonával nesmírné překážky, až mohl 1883 zříditi první soukromou českou školu obecnou v X. okrese (Quellenstraße). Žádosti za školu veřejnou od 1886 každoročně byly zamítány a také říšský soud 1904 žádost tu zamítl, že prý Češi nejsou živel ve Vídni usedlí! Nezbylo než zřizovati soukromé školy Komenského přes nesčetné překážky a protivensství 1907 v III. okr. a 1909 v okr. XII. a XX., jakož pouze školy jazykové. Avšak nové školy byly násilně zavírány s protičeskou nenávisť a podobně pronásledováno české školství Komenského i na rakouském venkově. Spravedlnosti, ani kulturního porozumění nebylo lze dovolati se ani za světové války, takže teprve rozvrat monarchie přivodil v některých směrech nápravu. Bohužel, t. zv. smlouva brněnská ze 7. června 1920 o zřizování českých obecných škol veřejných pro děti rak. stát. přísluš. nebyla ani sama o sobě příznivá, ani nebyla blahovlnně prováděna, takže mnoho stížností jest podnes.

Roku 1922/23 bylo v českých školách vídeňských 2630 dětí a mimo to na něm. školách 7600, takže bylo ve Vídni všech českých dítek školních 10.230. Podle úř. statistiky rak. ve škol. r. 1928/29 bylo ve Vídni 13 českých škol veřejných se 3042 dětmi, mimo to pak má velmi značné školství soukromé šk. spolek Komenský, a to: 16 škol mateřských, 5 škol obecných, 6 šk. hlavních a měšťanských, 2 šk. střední (reál. gymn. a reálka), 1 šk. obch., 1 dívčí prům., 2 slov. jazykové, dále 9 čes. jazyk. škol mimo Vídeň; na těchto školách Komenského bylo úhrnem r. 1929 žactva 3832. Ve skutečnosti žije v Rakousku značně nad 200.000 čs. menšiny, z toho na 50.000 mimo Vídeň, Slo-

váků na 30.000. Spolkový život krajanů jest velmi čilý. Vrcholnou institucí jest Čs. menšinová rada ve Vídni s Kult. radami ve Štyr. Hradci a v Linci. Ze 300 spolků jsou největší: Komenský a České srdce, ústředí tělovýchovná, Máj, Barák, Jednota sv. Methoděje, slovenský sp. Národ. České nár. domy jsou v I., XV. a XXI. okr., škol. budov Komenského 5, také ve Štyr. Hradci otevřen byl právě Národní dům. Největší peněžní ústav jest Vídeňská záložna s 3,707.182 S vkladů, z hosp. podn. akc. spol. Velkonákupna. Knihovna Komenského má 50.000 svazků. Největší listy jsou: Děln. listy a Vídeňský deník. — V Maďarsku žije více než 200.000 Slováků a na 10.000 Čechů, ač je úředně zjištěno jen 142.000 Slováků a 240.000 Maďarů, znalých slovenštiny. Nejvíce Slováků žije v župě bekešské (Čába na 30.000), v Budapešti 14.000 Sl. a 3000 Č. atd., avšak nemají žádných práv menšinových, jsouce kruté maďarizováni, aniž mají školy. Pouze slovenský jazyk jako vyuč. předmět připuštěn je v 50 maďarských školách se 6252 žáky. V maďarských školách se počítá na 20.000 žactva slovenského.

V království jugoslávském čítá čs. menšina 150.000 krajanů slovenských a českých, a to v nynější banovině Posávské 50.000 Čechů-rolníků kolem Daruvaru, Bjelovaru i Požegy, v banovině Podunajské se 70.000 skoro vesměs Slováků s nečetnými Čechy; mimo to máme ovšem čs. krajany též ve městech. Slovinci (v Bálce, Banátu i Srěmu) jsou většinou evang., v Petrovci mají gymnasium a vydávají obdeník Národ. jednota. Češi (v Hrvatsku, Slavonii a ve městech) jsou většinou katolíci a vydávají v Daruvaru list Jugoslávští Čechoslováci. V Bělehradě postaven 1929 velký Nár. čs. dům, podobně ve St. Pazové. Asi 80 čs. spolků jest soustředěno v Čs. svazu v král. jugoslav. v Bělehradě, o čs. školství pečuje Čs. matice v Daruvaru. Škol jest v Jugoslavii 30 slov. a 9 čes., 2 slov. a 1 česká (Prokúpkova) hosp. šk. zimní. Z peněžních ústavů má Čs. banka v Záhřebu 26 mil. din. a Spořít. v Petrovci 18 mil. din. vkladů. V Čupriji se skvěle uplatnil český průmysl cukrovarský atd. zásluhou Pražské úvěrní banky. Za světové války krajané v Srbsku obětavě spolupůsobili k vítězství. — V Německu jest čs. menšina 90.000 krajanů rozdělena stejně asi na stát. přísluš. čs. i německé. V Pruském Slezsku čítá se jich na 30.000 a to pět. obyvatel na Kládsku i Ratibořsku, dále emigrantů, pak dělníků a živnostníků, na Porýní asi 15.000 horníků m. j. v Berlíně, Drážďanech, Mnichově a jinde

množství dovedných řemeslníků i dělníků. O spol. život pečuje na 130 spolků národních a sokolských, socialistických i komunistických. V Berlíně po zániku měsíčníku *Vlast*, red. Václ. Hrubého, vydává Čs. družstvo nakl. od 1919 14deník *Zahraniční Čechoslovák*, a má být i postaven Nár. čs. dům. Českých škol jazyk. jest v Německu více než 40. — V Polsku čítá nyní čs. menšina 60.000 příslušníků polských kromě 4000 čs. stát. občanů, hl. ve městech. Sčítání z 30. IX. 1921 napočítlo v polské teď části Volyně v powiotech Luck, Dubno a Rovno jen 24.852 (z nich 17.679 pravosl., 5446 katol. a 1727 evang.), ale počet jest i tam větší. Též v odtržených nám 1920 částech Těšínska, Oravy a Spiše žije 10.000 čs. krajanů kompaktněji, rovněž v osadách emigrantských. Nejdůležit. ze 30 spolků je Čes. mat. šk. v Lucku. V Polsku bylo 1928—29 čes. škol 26, čes.-pol. škol vař. 24 s 2360 žáky a 13 čes. soukr. s 390 žáky. V sejmu polském mají Češi 1 poslance. V Kvasilově vychází 5. rok týd. Hlas Volyně a ve Varsavě měs. *Náš Buditel*. V žel. uzlu Zdobunově vydržuje Česká Beseda čes. školu, v Čes. Hulči postaven Nár. dům. V Rovně zal. 1929 České úvěrní družstvo, v Kvasilově jest m. j. Nár. jednota. — V Rusku veliká i významná druhdy čs. menšina za sovětů poklesla nesmírně a výsledek celožitovní námahy převážně většiny Čechů na Rusi nastalým úpadkem kdysi velmocného Ruska zmařen a krajané se vrátili ozebračení do vlasti, kterou tak obětavě pomáhali osvojit. Na územích SSSR. zbylo jich asi 50.000, z nich jest jen asi 6000 čs. přísluš. Nejvíce Čechů (hl. rolníků) žije na Žitomířské části Volyně, hyně však bezúčelně; na Ukrajině uplatnili se ve 14 obcích a mají 19 škol v oblasti českého inspektorátu při komisariátu charčovském. Býv. řed. gymn. v Dubně Alex. Pospíšil vydal v NRČ. seznam vynikajících čs. krajanů „Čs. duševní armáda na Rusi“ a jeho syn Mik. Pospíšil v Naš. Zahr. (1930) vydává dějiny 50leté činnosti Čes. sp. v Petrohradě. — V Rumunsku žije na 50.000 krajanů, z nich 8000 čs. přísl. Jsou to větš. slov. rolníci v Banátě, Křišaně a Sedmihr., nejvíce (9000) jest v Nadlaku u Aradu, mají tam slov. Sokol, faru a školy. Češi v řadě osad v Banátě se žijí jako zemědělci a dělníci. — Ve Francii bývala kolonie česká před válkou významnější takřka jen v Paříži, kde vzrostla dnes na 9000 krajanů. Po vypuknutí války zřídili pařížští krajané český prapor *Nazdar*, obětovavši se. Po válce přišli naši do území

zpuštěných jako dělníci stavební a kovodělníci, hl. horníci, ale i zemědělci (hl. v dép. Pas de Calais, celkem asi 40.000). V čele 40 sp. krajanů jest Ústřední rada čs. sdružení v Paříži, kde bude zřízen i Nár. čs. dům; čes. jazyk. škol je tu 6. — V Bulharsku není sice počet Čechoslováků velký (jen 5000), ale čeští krajané i po uplynulých 50 letech uplatňují se čestně též nadále při rozkvětu obnoveného 1878 Bulharska. V Sofii žije 1000 krajanů, sdružených v pěti spolech, mají Nár. dům a čes. soukr. šk., obch. komoru bulh.-čes. a také český Proškův pivovar. Asi 650 Slováků žije ve vesnici Gorna Mitropolja u Plevna, pak v české osadě Vojvodovo v Podunají na 500 krajanů. V Bulh. jsou 3 šk. ob. a 2 měšť. V Gorné Orechovici blíž Trnova zřídila Praž. úvěr. banka na 40 ha. arond. plochy velký cukrovar s řadou dalších průmysl. podn. a vlastním kulturním životem. — Kromě těchto států žijí čs. krajané: ve Švýcarsku (přes 3000), majíce 10 spolků a *Věstník čs. kolonie ve Šv.* (10. roč.) v Curychu, tamže i čes. jaz. šk. a obchod. komoru; v Itálii (na 3000), hl. v Terstu a Pěrimoří; v Belgii (asi 1000), kde ve Winterslagu pro dívky as 400 krajanů jest i čes. jaz. škola, podobně jako v Bruselu samém; ve Velké Británii (850) hl. v Londýně, kde je Čs. spol. dům a Klub čs. kolonie, uplatnivši se záslužně za světové války na franc. frontě; v Holandsku (500), kde kromě Amsterodamu máme velkou krajanskou osadu v uhel. pánvi limburské v Schaesbergu (3 spolky); také ve státech pobaltických i severských, Španělsku a Turecku (ve Stambulu i 3 čs. hotely) jsou čs. krajané a mají řadu spolků.

Čs. menšina ve Spoj. Státech severoamerických.

Počátky české emigrace do zámoří datují se vlastně z dob pobělohorských. Značná část tehdejších našich politických emigrantů odjela do ciziny a také do Severní Ameriky. Tam se usadili nejříve ve státě Georgii, později v Pensylvánii (v osadě Bethlehem), kdež pak vzniklo několik jiných osad (Nazaret, Emaus, Vachova a j.). — Známí boháč Augustin Herrman (O₁) a Bedřich Philipps (Filip — O₂), žijící v 17. století, pocházeli z Čech. Rovněž misionář Matěj Stach (O₃) na Greenlandě. Je též domněnka, že prý W. Paca, jenž podepsal amer. prohlášení neodvislosti, byl původu českého. V 18. století usadil se v Pensylvánii větší počet našich krajanů mezi

jinými i prof. M. Karel Hrubý (Q₉). V 19. století začala bída nutit naše lidi k vystěhování do Am., kde pryč lze snadno a rychle zbohatnouti. To se podařilo pouze několika šťastlivcům (na př. kožišník Vlasákov). Mezi přední emigranty let čtyřicátých a padesátých patří Vcťa Náprstek, bratři Korbelové, Frant. Brodský, Václav Pohl a j. Vystěhovalec-tví v dalších letech se stupňovalo; počet vystěhovačů činil za dobu od r. 1850—1870 asi 43.000. V pozdějších letech ruch emigrantský — hlavně pro útlak politický i pro zlepšení existence ještě více zesílil. Slovinci stěhovali se už v letech sedmdesátých. Mezi prvními průkopníky byl farář St. Furdek, S. Bella, J. Mičalka, J. J. Wolf, Jan Slovenský, Andrej Bielek, P. V. Rovnianek a j.

Podle knihy T. Čapka „Naše Amerika“ a podle úř. statistiky žije v Unii dnes asi 622.000 Čechů a 619.000 Slováků (obou generací). Čechů žije nejvíce ve státě Illinois (140.000), v Ohio (59.200), v Nebrasce (54.024), v New Yorku (53.730), v Texasu (49.929), v Wisconsinu (46.415), v Minnesotě (35.394), v Iowě (32.000), v Pennsylvánii (20.000), v Michiganu (17.000), v Missouri (13.700), v Kansasu (11.731), v J. Dakotě (10.982) atd. Slovinci obývají hlavně v těchto státech: v Pennsylvánii (296.219), v Ohio (78.932), v New Jersey (48.850), v New Yorku (46.200), v Illinois (44.000), v Connecticutu (21.200), v Michiganu (12.776), v Indianě (11.750) a ve Wisconsinu (11.790). Mnoho míst ve U. S. A. má česká jména, jako: Tábor, Veselí, Praha (Prague), New Prague, Beroun, Litomyšl, Písek, Frenštát, Frýdek, Vodňany a j. Čechů žije nejvíce v Chicagu (110.000), v New Yorku (41.000), v Clevelandě (39.300); Slováků je ponejvíce v Pittsburgu a okolí (50.000), v Clevelandě (28.200), v Chicagu (25.000), dále ve Wilkesbarre, v Scrantoně, v Landsfordě a v j. m.

O dnešním příznivém finančním stavu naší menšiny v USA. svědčí četné bankovní ústavy, jejichž majiteli jsou naši krajané. Mezi staršími soukromými bankéři byli nejznámější Fr. Brodský a Fr. Sovák v New Yorku, F. J. Skála v Chicagu, P. V. Rovnianek v Pittsburgu, M. Bosák ve Scrantoně a bratři Hájíčkové i V. Kašpar v Chicagu. Podle poloofic. statistiky mají Američané českosloven. původu v různých městech USA. 103 banky, mimo to je na sta krajanů zaměstnáno na vedoucích místech v amer. bankách. Největší z těchto bank jsou: Bank of Europe Trust Co. v New Yorku,

kde jest prezidentem spis. Tomáš Čapek, Kaspar American State Bank, Lawndale National Bank, Lawndale State Bank, Adams State Bank, Skála State Bank, 26th Str. Bank, vesměs v Chicagu, First National Bank a Western State Bank v Ciceru. Tyto ústavy jsou úplně v čes. rukou. Slovinci mají ve svém držení tyto větší banky: First National Bank v Olyphantě, American Bank and Trust Co. v Hazletoně, Bosak State Bank a Miners Saving Bank ve Scrantoně, Merchants and Miners State Bank v Uniotowně, American State and Trust Co. v Pittsburgu, Papanek-Kováč State Bank v Chicagu, Pennsylvania Bank and Trust Co. ve Wilkesbarre a Amer. Trust and Saving Bank ve Whitingu. Nejstarší česká bank jest Frank Folda v Schuyler, Nebr., jež kontroluje dnes 6 bank v Nebrasce rodiny Foldů.

Kromě toho je velký počet menších čs. bank, majících kapitál 10—50 tisíc dol., ve státech Iowa, Kansas, Minnesota, Sev. i Již. Dakota, Texas a Nebraska (tam jich je 27). Větší české banky jsou ještě v městě Cedar Rapids (Iowa State Savings Bank, Peoples Saving Bank a United States Bank). V Clevelandě a v Chicagu jsou výpomocné spolky „Building & Loan Associations“, jichž se počítá na 150 se jméním mnoha mil. dol. Několik jich je též v New Yorku, v Omaze a v Texasu.

Čeští vystěhovaleci dávali přednost západu před východem a usazovali se na státních pozemcích, ovšem neobdělávaných; někteří pak, většinou Moravané, stěhovali se do Texasu. Slovinci šli nejvíce do železáren, do dolů a do jatek v Pennsylvánii a v Ohio, kde dostávali každý týden svou mzdu, z níž posílali značné částky svým rodinám. V městech usazovali se hlavně řemeslníci, provozující krejčovinu, pekařství, hudbu, doutníkářství a j. Mnohý z těchto emigrantů časem zbohatl a zřídil si vlastní továrnu, jako W. F. Severa v Cedar Rapids (výroba patentních léků), Vlček (Tool Co.) v Clevelandě, Triner v Chicagu a j. Mladší generace emigrantská vykazuje velký počet učitelů, profesorů, lékařů, právníků, chemiků, stavitelů a politiků. Mezi těmito posledními vynikli Karel Jonáš, Adolf G. Sabbath, Jan Karel, řed. dr. Aleš Hrdlička, prof. dr. Boh. Šimek, MUDr. J. Štýbr, Vladimír Geringer, syn zesnulého 1. 4. 1930 Aug. Geringera, dr. Rudiš Jičínský, JUDr. Jaroslav Salaba-Vojan, spis. a red. F. L. Musil, prof. Šárka Hrbková, a j.

První týdeník pro Čechy, „Flugblätter“ zvaný, byl vydáván Vojtou Náprstkem v Milwaukee. V Racinu vyšel r. 1860 první český list redakcí Fr. Kořizka „Slovan Amerikánský“; téhož roku vyšly „Národní Noviny“ v St. Louisu. Hektografované noviny vydávali Slováci Wolf a Slovenský; teprve r. 1888 vycházely tiskem. Noviny tyto přešly do vlastnictví P. V. Rovniánka. Dnes vychází ve USA. 11 deníků českých i slovenských, a to: v New Yorku: New Yorkské Listy, New Yorkský Denník a Slovák v Americe; v Clevelandě: American, Svět a Denní Hlas; v Chicagu: Svornost, Denní Hlasatel, Národ a Spravedlnost; v Pittsburgu: Národní Denník. Mimo to vychází velký počet dvojtýdeníků, týdeníků, měsíčníků a bratrských Věstníků (Národní Noviny, Amer. Slov. Noviny, Amerikán, Am. Děln. Listy, Hlas, Katolík a j.). Všech českých a slovenských listů jest asi 130. Vychází též mnoho kalendářů, z nichž uvádíme Geringerův American, Kalendář New Yorkských Listů, K. Hlasu, K. Jednoty a mn. j. Největší z českých měsíčníků jest Hospodář v Omaze, Nebr., a slov. týdeník Jednota v Middletownu, Pa.

Před válkou podařilo se 1910 prostřednictvím cestovatele E. St. Vráze zříditi po příkladu NRC. v Praze pro spolupráci Čechů svobodomyšlných i katolických „Národní radu Čechů amerických v Chicagu“ a darem Fr. Korbela 1500 dol. řízením dra Jar. Salaby-Vojana vybudovati Českoamer. tisk. kancelář; odtud vznikl podnět čs. kongresníka A. J. Sabatha pro nové rubriky mateřské řeči, místo země původu vystěhovalce při amer. censu 1910 a pak 1911 české inform. tournée dra Frant. hr. Lützowa po Americe, jakož i kandidatura průmyslníka Karla Vopičky, jmenovaného 1913 vyslancem USA. pro balkánské státy v Bukurešti (až do 1920). Po vypuknutí světové války došlo 1914 místo těchto institucí předválečných ke zřízení Českého nár. sdružení za účelem organizace čs. nár. odboje (nyní Nár. sdruž. amer. Čechoslováků) a pak i k dohodě se Slovenskou ligou; od 4. července 1917 i Nár. svaz čes. katolíků přistupuje k organizaci odboje v zájmu znovuzřízení čs. samostatnosti. Za obětavé a odhodlané spolupráce všech čs. krajanů a zvl. též Ad. J. Sabatha v amer. parlamentu, pracováno v tom smyslu soustavně. Na jaře 1918 přijel do Spoj. Států T. G. Masaryk jako předseda pařížské ČNF. a jmenoval dra K. Perglera jejím diplomatickým zástupcem pro USA. Po odpo-

vědi pres. Wilsona Rakousko-Uhersku 18. října 1918 dochází k Masarykovu prohlášení čs. nezávislosti ve Filadelfii a po převratu z 28. října v Praze k jeho návratu do čs. republiky. Za přátelské dohody s předními nár. pracovníky v Americe i v Praze vybudována jako vrcholná svépomocná organizace Čechů i Slováků ve Spoj. Státech „Čs. nár. rada v Americe“ se sídlem v Chicagu za předsedn. prům. Jana A. Cervenky.

Společenský život Čechů a Slováků byl usnadňován zakládáním bratrských organizací, klubů a spolků, při čemž měla rozhodující slovo buď národnost, neb náboženství, aneb i politická příslušnost. Čeští katolíci jsou ponejvíce usazeni v Texasu, ve Wisconsinu, v Nebrasce a v Minnesotě (asi 360 farností). Největší počet členů má Národní svaz čes. katolíků v Americe (je to jakási ústředna), dále Katol. Jednota Sokol, Čes. ř.-k. První Ústřední Jednota ve Sp. St. Severoamer., Ústřední Jednota Žen ve Sp. St. a mn. j. Evangeličti Češi mají 58 sborů, presbyteriální asi 55. České nekat. organizace jsou sdruženy v Americkém Národním sdružení Čechoslováků. Z větších svazů uvádíme: Čsl. podp. spolek, Západobratrskou jednotu, Jednotu čes. dam, Čes. sokolskou obec v Americe, Čes. slov. bratrskou podporující jednotu, Sdružení čes. amer. dam, Tělocv. Jednotu Sokol a Jednotu děln. amer. Sokolů, Čsl. obec legionářskou a j.

Slovenských ř.-kat. kostelů je nejvíce v Pennsylvanii (přes 200); evangelici mají na 60 sborů. Z bratrských organizací slovenských uvádíme: První slovenskou katolickou jednotu, Slov. evang. jednotu, Těl. j. Sokol, Živenu, Rímsko- a grčko-katol. slov. jednotu, Neodvislý slov. nár. spolek, Slov. ligu a Slov.-národ. sdružení. Všechny tyto svazy a jejich odbočky vychovávaly své členy zakládáním škol, kursů, pořádáním zábav, koncertů a j.

Stát a obce vydržují školy, na nichž je vyučovacím jazykem angličtina. Češi a Slováci, chtěli-li míti školy s vyučovacím jazykem českým neb slovenským, museli si je vydržovati na vlastní útraty. Byl to hlavně Sokol a různé bratrské organizace, jež se tímto úkolem zabývaly. České svobodomyšlné školy jsou pouze doplňovací; ve dne navštěvují žáci veřejné školy anglické a večer školy české. Na katolických farních školách vyučuje se celodenně anglicky i česky. Rád Benediktinů v Lisle u Chicagu vydržuje si při českém opatství sv. Prokopa velkou čs. školu střední a vysokou se

seminářem a sirotčincem. Evangelické čes. osady mají při jednotlivých sborech české večerní školy. Slováci mají na 80 katol. slov. škol a 10 svobodomyšlných. T. J. Sokol zřizuje veř. školy u všech odboček. Na Carter H. Harrison Techn. High-School v Chicagu a na škole Sterlon v Ciceru vyučuje se češtině; rovněž tak i na státních školách v Texasu. O školství pečují: Česko-amer. Matice Školská, Čsl. Matice vyššího vzdělání a Sdružení Svobodomyšlných.

Veřejných knihoven, u nichž by byly české a slovenské odbočky, je poskrovnu. Jsou to hlavně veř. knihovny v New Yorku, v Chicagu, v Clevelandě, v Youngstowně, v Detroitě, v Baltimore, v Cedar Rapids a v Binghamptoně.

Mezi hudebníky, usazenými ve USA., vynikla rodina Ondříčková (v New Yorku a v Bostoně), Karel Leitner (N. Y.), skladatel R. Friml; virtuosem na harfu je prof. Leon Lerando Zelenka. V New Yorku máme od r. 1922 „N. Y. String Quartet“ (Cadek, Šiškovský, Schwab, Váška). V Chicagu vyniklo české trio: Gregor, Jiroušek a Polívka. Výtečnou pianistkou je sl. Miková, virtuoskou na housle H. Dvořáková a komponistkou J. H. Čapek a Boh. Kryl. Z divadelních společností vynikla v Chicagu spol. Ludvíková. Na jevišti dobyla úspěchí Blanche Jurková a Spurná. Světovými dramati. umělci jsou Boža Umírov, pěvec a prof. mistr. školy zpěvu, a jeho choť prof. klavíru Ella Správková. Ve filmu vynikly sestry Novákové a Alice Čalounová. Výtvarnými umělci jsou: V. Preissig, A. Poláček, J. M. Korběl, E. V. Nádherný a j.

Od prvních počátků války v r. 1914 američtí Čechové i Slováci přispívali k osvobozovací akci. Svobodomyšlní Češi založili na podzim 1914 v New Yorku Česko-amer. Pomocný výbor pro osamostatnění a podporu čes. národa, jehož 35členný výbor tvořili nejlepší pracovníci newyorští (mezi jinými T. Čapek, Císař, J. V. Tůma, J. Marek, L. Pacák a K. Leitner). V Chicagu z iniciativy redaktora J. Tvrzického, R. J. Pšenky, prof. Nigrina a dra J. S. Vojana spojily se na podzim r. 1914: Č. N. Rada, Čes. Červený kříž a Č. Pom. výbor a vytvořily z jara 1915 Čes. národní sdružení, k němuž se připojily ostatní odbojové organizace v USA. a v Kanadě. V Omaze byl vůdcem revol. hnutí red. Janák a Kuták, v Clevelandě K. Bernreiter, v New Yorku E. V. Voska. Ihned byly založeny krajské výbory, a vypracovány stanovy. Kraj. výbory byly podřízeny odbočkám místním. Poté začala práce propagační a fi-

nanční. Organizací byl pověřen Vojta Beněš, který r. 1915 přijel do Ameriky. Katolíci dlouho se nemohli rozhodnouti k veřejnému přistoupení k Č. n. sdr., ačkoliv jejich nejlepší lidé, jako H. Doštal, O. Zlámal, far. Š. Brož a j., podporovali morálně i finančně Č. n. s. Konečně po veřejné výzvě far. O. Zlámala v Clevelandě r. 1916 usnesl se Nár. Svaz čes. katolíků v květnu 1917 spojit se s Č. n. s.

Slováci byli při vypuknutí války lépe organizováni, a to v „Slovenské Lize“, založ. far. Št. Furdekem. Myšlenka kooperace s Čechy razila si však jen zdlouhavě a těžce cestu. Poněvadž však Liga byla nucena často pracovati společně s Č. n. s., bylo na výzvu Štefaníkovu, který na podzim roku 1917 dlel v USA., usneseno připojit se k Č. s. n., což se stalo v únoru 1918. To však neznamená, že by katol. Češi aneb Slov. Liga nebyli předtím pro naši věc pracovali, naopak: konaly se sbírky, vedla se politická jednání a pod. V březnu 1917 založili Češi a Slováci společnou instituci „Slav Press-bureau“ za vedení K. Perglera a Gejze Miky. Byly též zahájeny sbírky při slavnostech, vydáván nár. kolek a revol. diplomy. Velmi vydatně pomáhal český a slovenský tisk a četní publicisté, jako: Beněš, Vojan, Smetánka, Pacák, Tvrzický, Zmrhal, Pšenka, věnovali se horlivě psaní revolučních článků a brožur neb jejich překladům.

První legiónáři se z důvodů neutrality rekrutovali v Kanadě; r. 1917 po vypovězení války Německu vymohl Štefaník, aby směli dobrovolníci veřejně vstupovati do českoslov. armády ve Francii.

České a slovenské ženy přispěly nemalou měrou též ke zdaru našeho odboje. Byly sdruženy ve „Včelkách“ a v „Priastkách“. Jejich zásluhou bylo zasláno do Francie konfekčního zboží a prádla v ceně asi 100 tisíc dol. Také do Sibíře byla vypravena plná loď různých potřebných věcí.

Výzvědnou službu řídil kap. E. V. Voska a Fr. Kopecký. Vyznamenal se též: A. Ambrose, K. Steiger, A. Chaloupková, Mil. Jarušková, L. Kvícalová a j.

Prof. T. G. Masaryk přijel do USA. v dubnu 1918 a byl tak okázale přivítán, jako nikdy předtím. Ve Washingtoně působil na pres. Wilsona, aby ministr Lansing prohlásil, „že vláda Spoj. Států uznává, že stav nepřátelství trvá mezi Čechoslováky a německým i rakouským mocnářstvím“. V Pittsburgu podepsal T. G. Masaryk t. zv. pittsburskou dohodu, v níž byla slíbena Slovákům jakási

autonomie. Ovšem je tam obsažena klauzule, že „podrobné ustanovenia o zariadení čl. štátu ponechávajú sa osvo-bodeným Čechům a Slovincům a ich právoplatným predstaviteľom“. Pres. Ma-saryk odejel z USA. 19. listopadu 1918 do vlasti.

Po ukončení války nepřestali amer. Češi a Slovinci svou starou vlast podporovat. Celé lodí potravín odjížděly do Terstu, posílaly se peníze a mimo to celé výpravy amer. Č. a Sl. navštěvovaly svou starou otcinu. R. 1920 utvořil se v Cleve-landě Svaz Čs. Legionářů. Roku 1928 pěčí Čs. nár. rady v Americe a součinností Nár. rady čl. v Praze za účasti přev. spolku „Lyra“ z Chicaga jako důkaz věčnosti k zvětšnému pres. Wilsonovi byl mu postaven munificenci amer. Č. a Sl. v Praze pomník prací českoamer. sochaře prof. Alb. Poláška. R. 1929 byl umožněn zámožnějšími Čechy zájezd pražských učitelů pěvců do USA., jenž se vydaril nad očekávání skvěle. Téhož roku američtí Čechoslováci několika výpravami zúčastnili se oslav svatováclavského tisíciletí a dokončení svatovítského dómu na Hradě pražském. Tradici spojení čs. krajanů se starou vlastí po Vojtovi Náprstkovu udržuje m. j. celá desetiletí hlavně Nár. rada čl. v Praze, Valentinská ul., jako celonár. ústř. svépomocné.

Čs. menšina v Kanadě.

V Kanadě žije r. 1929 asi 40—45 tisíc čl. příslušníků, z nichž jsou aspoň dvě třetiny Slovinci. V Kanadě je nálada proti přistěhovalectví, zvláště dělnická strana podporuje pouze emigraci britskou. Podle dnešních předpisů smí se z naší republiky vystěhovati do Kanady ročně jen přesně stanovený počet (2—3000) osob, které jsou buď zemědělskými dělníky (do 45 let), dále omezený počet zemědělských pracovníků, a konečně ženy a nezl. děti kanadských residentů a osoby, jimž přistěhovalecký úřad udělí zvláštní povolení. Rodiny, hodlající se přistěhovati, musí mít kapitál od 250—1000 i více dol. V letech 1926—1928 byla přistěhovalecká kvota větší (6—7000). Před válkou stěhovali se do Kanady Češi a Slovinci ze Spojených Štátů, především ti, kteří měli dostatečné prostředky, aby si zakoupili pozemky. Tak byla založena kat. slovenská cirk. osada farářem Pazúrkem ve Fort Williamu Ont. (asi 950 duší). Přesná sídla všech našich vystěhovalců nejsou ani přibližně známa; české farmářské osady jsou: Prague,

Wiking a Grand Prairie v Albertě, Esterházy v Saskatchewanu, Michel Natal v Br. Kolumbii; větší počet Čechů a Slovinců je v městech Winnipegu, Chathamu, Windsoru, Regině, Torontu, Londonně, Blenheimu a Montrealu. Ostatní menší osady a skupiny jsou asi v těchto místech: Sidney, Opasatica, Broderica, Dysart Eagle Point, Ladysmith, Fernil, Westminster, Welland, Ford City, Sarnia, Lethbridge, Blainmore, Hillcrest, Reymond, Canmore, Coleman, Gerald, Keneston, Melville, Leuret, Lanshut, Beechy, Rosetown, Mariott, Church-bridge a j. v.

Společenský život, pokud je možný, byl organizován hlavně z USA. Zaměstnáním jsou naši příslušníci z 92% zemědělci; pouze nepatrný počet je zaměstnán v továrnách ve Windsoru, Ford City, Chathamu a j. Američtí čl. spolky založily v poslední době četné filiálky v Kanadě, ale jsou tam i samostatná sdružení jako: Odbočky spolku sv. Rafaela, Čsl. kolonizační sdružení pro Kanadu v Saskatooně (v čele adv. A. V. Svoboda, Emil Kolafa, starousedlík v Mariottu, Joe Zeman, starousedlík v Kenestonu, Čeněk Václavik, kazatel z Glenside) atd. Jiné spolky jsou: Podpůrný spolek čl. příst. v Kanadě, v Montrealu, s odbočkami v Torontě, ve Winnipegu a v Calgary; Kat. slov. jednota těl. ve Fort Williamu a ve Fernie, Nár. slov. spolek v Lethbridgeu, v Colemanu, v Belevue a v Luscaru; Čsl. podpůrná jednota ve Winnipegu, Děln. tělocv. jednota „Havlíček“ ve Franku (Alb.). Za války byli kanadští Češi a Slovinci horlivými vlastenci a podporovali odboj hmotně i vstupováním do vojska. Středisko jejich bylo v Portage La Prairie. R. 1929 začaly vycházeti „Kanadské Noviny“ v Montrealu.

*

Podle nových úředních pramenů, použitých R. Turčinem k inform. stati v Hajnově Ročence, žije v dálné cizině asi tento počet čs. krajanů: v Argentině na 25.000 čs. krajanů, vesměs čs. přísl., z nich 6000 v Buenos Aires, kde sídlí i Svaz pro 12 čs. sp., vychází m. j. týd. Jihoameričan (8. rok), Věstník čs. (3. rok), jakož i působí čs. škola. Krajané žijí jako zeměd. nebo děln. průmysl. v Cordobě (mají tam Národní dům) a provinciích Mendoza, Tucuman, Rosario, Patagonii, v Chacu (v bavlňářství pracuje 1000 krajanů a mají čs. školu), ve městě Berisso (v průmyslu masném zaměstnáno jich rovněž tolik a mají též čs. školu). —

V Brasílii žije na 7000 čs. krajanů (čs. příslušníků) na jihu: v Sao Paolo (bude Národní dům), S. Catharina, Parana, Rio Gr. do Sul. — Rovněž v Mexiku (600), Uruguay (500), na Kubě (300), v Paraguay (100) i v jiných státech a zemích jsou roztroušeni. — V Číně na 900, v Japonsku 40, Indii 20, Persii 20, v Maroku 40, v Alžíru 20, Egyptě 10, Habeši, v Britské východ. Africe, v Jihoafr. Unii 200 (v Johannesburgu žil celá desetiletí po slední přímý potomek J. A. Komenského Jiří Figulus, v Pretorii celkem 2 spolky), jakož i na Madagaskaru, konečně žije několik set krajanů v Australii a Oceanii, na N. Kaledonii a na francouzském ostrově Tahiti, takže i v Asii, Africe, Australii a Oceanii žije rozptýleně na 2000 krajanů.

Příslušným kruhům čs. nutno pečovatí už napřed, kam a jak usměrniti náš proud vystěhovalecký, zvl. při nadbytku české inteligence a nezaměstnaných z různých povolání. Při uzavření hranic USA. a různých nesnázích i nevýhodách exotických zemí nebo konkurenci jiných národů, může to být v budoucnu jediné znovuspořádaný ruský velestat, dvakrát větší Evropy, kam se budou obracetí naděje všech čs. vystěhovalců se slovanským nárokem jisté přednosti; dnes nelze sic akci prováděti, ale nutno ji připravovati.

Literatura čs. zahraničí, čítající před 25 lety jen několik brožurek a státi s nemnoha časopisy, jež se jen krátce udržely (kromě berlínské Vlasti a českých listů vídeňských nebo v USA) vykazuje dnes už několik set jednotek. Podobné korporace, věnující péči Čechům a Slovákům za hranicemi, již kromě domu Náprstkova „U Halánků“ počal skromniče Kruh přátel zahrani. Čechů „Frič“ v Praze a Svaz českých spolků v Berlíně, vzrostly od 1905 neobyčejně: Nár. rada čsl. v Praze i její odbočky v Brně, Opavě, Slovenská v Bratislavě (se zvl. péčí o Sl. v Maďarsku, Rumunsku a Jugoslavii) a Karpatoruská v Užhorodě, dále školský spolek Komenský ve Vídni a pak i v Praze, Sokolská župa zahraniční, Kostnická jednota, Sdružení čs. zahrani. spolků dělnických, Klub čs. turistů, České srdce, Zemědělská jednota, Sdružení Čechů a Slov. z Ruska, Čs. červený kříž, Pěvecká obec čs., Klub amer. Čechoslováků, Emigr. ústav při MAP., Spolek sv. Rafaela, Čs. ústav zahrani., komunist. Jednota čs. spolků v cizině a Domovina zahrani. Čechů i Slov., jakož samozřejmě po převratu úřední orgány

čs. s min. zahrani. a min. školství m. j. v čele, pečují o otázky ty. Z písemnictví nejvíce získaly zájem širokých vrstev Adresáře zahrani. Čechů (od r. 1907 do 1913 z NŘC. vydávané prací dra Auerhana, řed. Aug. Seiferta, Jar. Španihela, E. St. Vráze, Jos. Tvrzického) i anketa o českém vystěhovalectví z r. 1909 (zpracovaná drem Auerhanem, J. Hejretem a Al. Svojsíkem), publ. zahrani. krajanů, z nichž hl. řada knih dějep. českoamer. Tom. Čapka, dra Jar. Salaby-Vojana: Českoamer. epišt. (1911), Věnc. Švihovského v Kijevě na Rusi atd. Nár. rada čs. vydává od 1919 sborník Naše Zahraničí (teď 10. roč. spolu s EÚ. MAP. a ČÚZ.), úř. list min. Vystěhoval. zpravodaj, Věstník Komenského, Vystěhovelec, Věst. Sdruž. Č. a Sl.^o z Ruska, revue Dunaj, Emigrant, Kor. ČÚZ. Z knih: dr. Jan Auerhan: Čs. menšiny za hranicemi (1919), týž: Osady čes. emigr. v Prusku, Polsku a Rusku (1920), týž: Čes. osady na Volyni, Krymu a Kavkaze (1920), týž: Čechoslováci v Jugoslavii, Rumunsku, Maďarsku i Bulharsku (1921), týž: Jazyk. menšiny v Evropě (1924), Thomas Čapek-Anna Vostrovský-Čapek: Bohemian (Czech) Bibliography (1918), Thom. Čapek: The Czechs in America (1920), MUDr. F. Jetel: Více zájmu o Čechy vídeňské (1920), St. Klíma: Čechové a Slovinci za hranicemi (1925), Prof. J. Schögl: Dějiny českých osad v rum. Banátě (NŘC. 1926), Tomáš Čapek: Naše Amerika (1926), F. A. Soukup: Česká menšina v Rakousku (1928), kromě jiných publ. Nár. rady čsl., ČÚZ. atd.

Statistiku čs. vystěhovalectví za rok 1928 přineslo 75.—76. číslo Zpráv Stát. úřadu statist. z r. 1929. Podle této publikace byl u nás v roce 1928 vydán vystěhovalecký pas celkem pro 24.540 osob (v tom bylo 21.430 majitelů pasů a 3.110 osob provázejících). Jako cíl cesty označilo: Kanadu 8419 osob, Německo 4732 osob, Argentinu 2792, Francii 2700, Spoj. státy amer. 2577, Rakousko 827 atd. Národnost československou udalo 15.710 vystěhovalců, německou 4119, ruskou 2712, maďarskou 1442, židovskou 267, polskou 260 a jinou 30. Z vystěhovalců čs. národnosti označily 5834 osoby jako cíl cesty Kanadu, 2274 osoby Německo, 2136 Francii, 1847 Argentinu, 1782 USA., 238 Jugoslavii, 231 Rakousko, 223 SSSR.; zbytek odešel do jiných států. Více než polovice všech osob, jimž byl vydán vystěhovalecký pas, pocházelo ze Slovenska, odkud se rozhodlo vystěhovati 13.544 osob (z toho do Kanady

6698). Vystěhovalců z Čech bylo 5448 (nejvíce do Německa — 3002), z Moravy 2098 (nejvíce do Argentiny — 605), Slezsko 1164 (nejvíce do Německa — 624) a Podk. Rus 2286 (nejvíce do Kanady — 1010). Z vystěhovalců bylo 18.430 mužů (10.365 ve věku od 20 do 29 let) a 6.110 žen (2330 ve věku od 20 do 29 let). Ženatých mužů bylo mezi vystěhovalci 10.401, vdaných žen 2473. Čist a psát umělo 22.064 vystěhovalců. Povoláním byli vystěhovalci nejvíce zemědělci (12.628); dělníků v dolech a hutích bylo 2095, stavebních dělníků 1261. Z 21.430 majitelů pasů odjelo 13.514, aby hledali obživu, 4729 aby nastoupili místo, 2659 k rodině neb příbuzným. Ostatní se vystěhovali z jiných příčin. Po prvé se vystěhovalo 15.206 majitelů pasů, po druhé 1281, atd. Nemajetných majitelů pasů bylo 15.507, nemovitý majetek pozemkový resp. domovní mělo 3311 osob. Z jednotlivých okresů měly nejvíce vystěhovalců: v Čechách: Týn Horšovský (479), Stríbro (468), Sušice (443), město Praha (377) a okres Chomutov (332); na Moravě: Hodonín (384), Uh. Hradiště (354) a Mor. Třebová (104); ve Slezsku: Hlučín (467), Fryštát (345) a Čes. Těšín (126); na Slovensku: Michalovce (534), Stropkov (486), Sobrance (440) a Prievidza (417); v Podk. Rusi: Mukačevo (573), Užhorod (436) a Sevuš (300). Naše Zahraničí, 1930, č. 2.

Dějiny.

Obyvatelé sídlící na území nynějšího státu československého přicházejí na světlo dějin stykem s římskou říší. Časové a místopisné údaje o nich jsou nejisté a mnohé jest nutno doplniti dohady. Kmenové tito buď měli na našem území po nějaký čas svá sídla, nebo pouze tudy procházeli, aby útočili na římskou říši. — V 2. st. př. Kr. byla západní a střední Evropa obydlena kmeny keltskými, z nichž Bojové zaujali většinu Čech a území na jih až k Dunaji. Byli národ značné kultury a zemi zůstalo po nich jméno (Boiohemum, Bohemia, Böhmen) a některé zeměpisné názvy (Rip, Jizera a p.). Na Moravě nebo snad na Slovensku v poříčí Hronu sídlili Kottinové. Když krátce před n. Kr. stává se hranicí římské říše Dunaj, nejsou tu již jejich sousedy Keltové, ale kmeny germánské, zvláště Markomani a Kvádové. Do Čech přivedl Markomany Marobud, jemuž se podařilo spojití některé kmeny na obranu proti Římanům. Tento svazek se brzy rozpadl, ale na

konci 2. st. po Kr. Markomani prudce útočí na římskou říši; císař Marcus Aurelius jest nucen hájiti proti nim hranice dunajské dlouholetou válkou (185—180). V 3. st. ustupují do pozadí; snad jejich sídla se přesunula z Čech na západ. V 5. st. vzniká ve střed. Uhrách říše Attilova, náčelníka mongolských Hunů, která si podmanila okolní kmeny Gotů, Gepidů a j. Po jejím pádu přicházejí Longobardi, poslední germánský kmen, který se nějaký čas zdržuje v našich zemích, aby se posléze obrátil do Italie (568).

V té době byly již Čechy a Morava osazeny Slovany, kteří sem vnikali od sev. a sev.-vých. Příchod Slovanů se nedá najednou a nelze určit s jistotou jeho dobu. Podle rozšíření žárových hrobů (poli popelnicových) se soudí, že již před Kr. pronikli z rovin na střední Visle do českého Polabí a odtud se znenáhla šířili do ostatních Čech a na Moravu. Již v 1. a 2. st. po Kr. postupovali porůznu průsmyky karpatskými do středního a dolního Podunají. Hromadný postup se dal až v druhé pol. 5. stol. Po odchodu Longobardů se šířili i do Pannonie. Nepřicházejí sem sami; s nimi vniká do střed. Uher nový kočovný národ mongolský Avari, kteří se usadili v podunajských nížinách a založili zde mocnou říši. Záhy si podmanili Slovany v zemích karpatských i sudetských. Ztrocení Slované konali jim nejtěžší práce na výpravách válečných a živili je svou prací zemědělskou. Z této poroby vysvobodil Slovany Samo, původem francýj kupec. Pod jeho vedením zhavili se nejen jha avarského (po roce 620), ale porazili i vojska franká (630). Samo první spojil Slovany ve větší státní útvar; k jeho říši náleželi i polabští Srbové a Slované v zemích alpských. Po jeho smrti (658) se říše rozpadla.

První zmínka o Slovanech českých v letopisech západních jest při výpravách Karla Velikého proti nim v letech 805—806. Karel Velký přinutil je k poplatku; jeho jméno trvale utkvělo v jejich řeči slovem král. Po rozdělení říše franké (843) stali se sousedy říše východo-franké. R. 845 přijalo několik českých knížat v Rezně křest. Svrchovanost Franků uznávali i kmenové moravští, sídlící též v nynějším Slovensku na jih až k Dunaji. Zde moc franká setkává se již s vlivem kultury byzantské. Za prvního známého knížete říše moravské Mojmirá šířilo se tam křesťanství ze západu působením kněží německých. Nástupce jeho Rostislav obrátil se však

do Cařihradu se žádostí o věrozvěsty slovanské. R. 863 přišli na Moravu bratři Konstantin a Metoděj, kteří hlásali víru jazykem slovanským, k němuž Konstantin již dříve sestavil vhodné písmo. Jazyk ten zavedli i do bohoslužby. Po tříletém působení odebrali se do Říma, kde Konstantin vstoupil do kláštera pod jménem Cyril, Metoděj se vrátil na Moravu a byl jmenován arcibiskupem pannonským. Zatím se zmocnil vlády synovec Rostislavův Svatopluk, kníže nitranský, který rozšířil svou moc i na kmeny české. Metoděj pokřtil českého knížete Bořivoje s chotí Ludmilou (asi r. 874). Znepřátelil se však se Svatoplukem, který proti němu nadřezoval kněžím německým. Po smrti Metodějově (r. 885) vyžádal si Svatopluk od papeže dokonce zákaz liturgie slovanské. Tato udržela se potom ojedinelé v některých klášterech v Čechách a Uhrách. Jejimi památkami jsou slovan. legendy o sv. Václavu a sv. Ludmile. Po smrti Svatoplukově knížata Čechů uznali opět svrchovanost říše východofrancké (895), a asi deset let nato oslabená říše velkomoravská stala se kořistí Maďarů (před r. 907), kteří nedlouho předtím přišli z krajin na dolním Donu do nížin uherských pod vůdcem Arpádem.

Nad kmeny sídlícími v Čechách nabývá na skl. 9. st. nadvlády kmen Čechů, jenž měl sídla ve středu země kolem hradů Prahy a Levého Hradce. Knížata jeho odvozovali svůj původ od báječného Přemysla a věštky Libuše. Nejstarší dějiny české zahaleny jsou v roucho pověstí. Bořivoj jest první, jehož jméno je doloženo spolehlivými prameny. Knížata, kteří po smrti Svatoplukově slíbili poslušnosti opět říši východofrancké, byli jeho synové Spytihněv a Vratislav. Čechy náležely odtud k diecesi řezenské. Většina země trvala však ještě v pohanství. Syn Vratislavův Václav, který horlivě podporoval šíření se křesťanství a jehož vláda byla založena na přátelských stycích s králem Jindřichem I., měl proti sobě mocnou stranu, vedenou jeho bratrem Boleslavem. Byl odstraněn úkladnou vraždou ve Staré Boleslavi (929). Vláda Boleslava I. (929—967) byla vyplněna válkou s králem Otou I., jenž obnovil římské císařství. Jednota země byla téměř úplná, jen ve východních částech vládl ještě rod Slavníkovců. Boleslav II. (967—999) zřídil samostatné biskupství v Praze (973) a dokončil sjednocení Čech vyvrácením panství Slavníkovců. Z rodu toho pocházel druhý biskup pražský sv. Vojtěch, který

založil klášter benediktinský v Břevnově (993) a skončil smrtí mučednickou v Prusích (997), kam odešel hlásati křesťanství. Za Boleslava III. zmocnil se panovník polský Boleslav Chrabrý Moravu, potom i Čech; byl odtud vypuzen pomocí císaře Jindřicha II. (1004). Na trůn dosedl po rozbrojích s bratrem Oldřich (1012—1034), který se účastnil výprav a sněmů císařských. Od těch dob vévoda český byl počítán k předním knížatům říšským; Čechy přijímal od císaře v léno. Oldřich založil klášter sázavský s liturgií slovanskou. Po smrti Boleslava Chrabrého (1025) získal Moravu, kterou syn jeho Břetislav dobyl proti uherskému králi Štěpánovi. Morava asi v dnešních hranicích s Opavskem připadla k Čechám, Slovensko k Uhrám. Břetislav zavedl na Moravě podobné řády jako v Čechách a založil klášter rajhradský (1048). Když se stal knížetem (1034—1055), podnikl výpravu proti Polsku, pronikl až do Hnězda, odkud přinesl ostatky sv. Vojtěcha. Nějaký čas držel Slezsko ve své moci, potom je vdal Polsku zpět za poplatek; jen kraj kladský zůstal Čechům trvale. Maje pět synů, ustanovil, aby nejstarší člen rodu vládl v Čechách, druhým aby se dostalo úředí na Moravě. Na trůn nastoupil Spytihněv II. (1055—1061), po něm Vratislav II. (1061—1092), jenž získal pro svou osobu titul královský od císaře Jindřicha IV. za pomoc v bojích se Sasy (1085). K Čechám připojil zemi budyšínskou a zhořeleckou; na Moravě obnovil biskupství se sídlem v Olomouci (1062). Po jeho smrti se stal trůn cílem zápasů mezi členy rodu Přemyslova, v nichž rozhodovali císařové. Vladislav II. (1140—1173) se zúčastnil druhé výpravy křížové a císaři Fridrichovi pomáhal v boji s městy italskými, začež se mu dostalo koruny královské (1158). Když se vzdal vlády, císař Fridrich zasahoval do sporu o trůn způsobem nebezpečným jednotě zemí českých. R. 1182 rozhodl, aby v Čechách vládl Fridrich jako kníže český a na Moravě Konrád Ota jako markrabí moravský. Čechové si uhájili svrchovanost nad Moravou, ale titul markrabství zůstal Moravě odtud navždy a správní samostatnosti vedle Čech nepozbyla nikdy. Přemysl I. (1197—1230) získal hodnost královskou pro Čechy trvale obratnou politikou v zápasech mezi Štaufy a Velfy. Byl první z knížat, kteří se prohlásili pro Fridricha II. Za to dostalo se jemu a státu českému potvrzení a rozmnožení výsad v říši. Zlatou bullou sicilskou (1212) potvrdil Fridrich II. trvalé

právo panovníků českých na důstojnost královskou; povinností jejich bylo pouze skládati císaři slib věrnosti, chodíti na sněmy jen v blízkosti hranic a vysílati ke korunovační jízdě do Říma 300 oděnců, neb místo toho vyplatiti 300 hriven stříbra. Král český získal vynikající postavení mezi knížaty říšskými; měl hodnost nejvyššího číšníka a právo voliti krále římského (císaře). Styky s říšskými knížaty se dvůr krále českého značně poněmčil. Zvláště král Václav I. (1230—1253) měl zálibu v mravech a zvycích německých a šlechta ho v tom napodobila. Za jeho vlády vpadli Tataři do Evropy a zpusořili Moravu (1241). Syn jeho Přemysl Otakar II. (1253—1278) stal se ještě za života otceva po vyměření Babenberků vévodou rakouským (1251); když se stal králem českým, spojil ve svých rukou Čechy, Moravu, Rakousy a Štýrsko, jehož uhájil proti uherskému králi Bellovi IV. vítězstvím u Kressenbrunu (1260). Později zdědil ještě vévodství Korutanské a většinu Kraňska. Stát jeho byl největší državou v mezích říše. Jako na venek rozmožnil své panství, tak snažil se i uvnitř povznésti moc koruny proti šlechtě podporováním měst a kleru. Čelil rozchvacování statků královských, stavěl pevné hrady (Bezděz), zřizoval kláštery (Zlatou Korunu), hlavně však hleděl se povznésti hospodářsky zvelebováním svých zemí. Podporoval dolování a obchod, volal do zemí českých osadníky německé a zakládala nová města a vesnice. Šlechta viděla v německém měšťanstvu svého soupeře; ale i v druhých zemích nebyla spokojena, poněvadž snažil se zavésti kázeň a právní pořádek. Jeho moc stala se mu osudnou. Když chtěl dosáhnouti koruny císařské, knížata nechtěla voliti panovníka tak mocného a dala svůj hlas proti němu Rudolfovi Habsburskému (1273). Ten v krátkém čase dovedl získati na svou stranu šlechtu v zemích alpských, ale i některé rody jihočeské, zvláště mocné Vítkovce. Přemysl II. bez boje uvolil se k míru (1276), kterým vzdal se zemí alpských a přijal Čechy v léno. Když po dvou letech boj obnovil, byl poražen a padl v bitvě na Moravském poli (1278). Poručnická vláda s královnou Kunhutou v čele se vítězi podrobila. Rudolf si ponechal Moravu na pět let v držení a poručníkem nezletilého krále Václava II. (1278—1305) stal se Ota Braniborský. Ten odvezl svého chráněnce nejprve na hrad Bezděz a potom za hranice. Po pět let trpěla země vnitřní válkou šlechty proti Braniborcům; tyto

půtky provázely mor a hlad, který hubil zemi. R. 1283 se vrátil Václav do Čech. Ze začátku podléhal vlivu Závíše z Falkenštejna, jenž máje za manželku odvoděnou královnu Kunhutu, byl vůdcem strany protihabsburské a skutečným pánem země. Václav II. pojav podezření, že snad mu ukládá o trůn dal ho popravit r. 1290. Za vlády Václavovy země se rychle povznela k hospodářskému blahobytu, jež způsobil rozkvět hornictví. Již dříve doly u Jihlavy a Ném. Brodu poskytovaly dosti stříbra, ale nově otevřená ložiska kutnohorská je překonala svým bohatstvím. Nastal nový příliv horníků do Čech a Kutná Hora stala se druhým městem v zemi. Král začal raziti po cizím vzoru novou těžkou minci, groše, namísto tenkých denárů. Bylo sepsáno právo horní. Se vzrůstem blahobytu šel v zápětí rozvoj zvěda-losti, která se nyní šířila i mezi laiky z proslulých škol klášterních a kapitolních. Spory v rodě polských Piastovců daly Václavu II. příležitost k rozšíření moci na Polsko. Zmocnil se Krakovska a Sandoměřska proti Vladislavu Lokýtkovi, s rukou Alžběty Rejčky získal Velkopolsko a dosáhl uznání i v ostatních knížectvích polských. R. 1300 se dal korunovati v Hnězdně za krále polského. Když vymřeli Arpádovci v Uhrách roku 1301, nabídl mu velmožové i korunu uherskou, kterou přijal pro svého syna Václava III. Rychlý vzrůst moci Václavovy těžce nesl nástupce a syn Rudolfův Albrecht, který, býv odmítnut se svými požadavky, vtrhl do Čech. V Uhrách papež podporoval a za krále prohlásil prince neapolského Karla Roberta, v Polsku zahájil boj proti českému panství kníže Vladislav Lokýtek. Václav II. odvedl syna z Uher a chystal se k útoku proti Albrechtovi, ale r. 1305 náhle zemřel. Jeho dědic, mladistvý Václav III. se zřekl Uher, zato připravoval výpravu proti Lokýtkovi. Na cestě do Polska byl však v Olomouci r. 1306 úkladně zavražděn. Jím vymřel rod Přemyslovců po meči.

Zmatky a spory o trůn, které nyní nastaly, přiměly nakonec českou šlechtu, že se dorozuměla s německým králem Jindřichem VII. a nabídlá mu českou korunu s rukou Elišky, sestry Václava III. jeho synu Janovi. Jan Lucemburský (1310—1346) byl především rytířem své doby; v Čechách nikdy nezdomácněl, vládu přenechával několika velmožům a život trávil skoro stále za hranicemi. Nejstaršího syna Václava odvezl v útlém věku ke dvoru královskému do Francie,

kde králevic přijal jméno Karel, které mu již zůstalo. V politice osvědčil se Jan jako obratný a šťastný diplomat. Získal trvale Chebsko (1322), větší část Slezska a Horní Lužici. Zápasu mezi císařem Ludvíkem a papežem využil ve svůj prospěch a dosáhl toho, že jeho syn Karel byl zvolen za krále římského. Ač slepý na obě oči, pomáhal Francii proti Anglii a padl v bitvě u Křeščaku (1346). Karel I. (IV.) byl od roku 1333 spoluvladařem otcovým s hodností markraběte moravského. Byv vychován na dvoře francouzském přinesl k nám vyšší kulturu románskou a vynikl jako dobrý politik a hospodář. Jeho zásluhou bylo roku 1344 biskupství pražské povýšeno na arcibiskupství a položeny základy k přestavbě chrámu sv. Víta v gotickém slohu. Roku 1348 založil universitu a Nové město pražské, které ozdobil stavbami četných chrámů; vystavěl hrad Karlštejn a kamenný most přes Vltavu. Pečoval o blahobyt obyvatelstva, sváděje do země obchodní cesty a podporuje zemědělství, hlavně vinařství. Rozšířil hranice českého státu koupí Dolní Lužice a Braniborska, sňatkem získal zbytek Slezska; vydáním zákonů upravil státoprávní poměry svých zemí. Podobně v Uhrách králové Karel Robert a Ludvík I. přicházejíce z kulturně pokročilejšího Neapolska, zvelebovali Uhry podporující průmysl a obchod a rozmnožující města, kam povolávali osadníky německé. V Kremnici razili zlaté dukáty. Když Karel roku 1378 zemřel, stal se dědicem jeho v Čechách a říši německé syn Václav IV., v Braniborsku Zikmund, který později sňatkem s dcerou Ludvíka získal korunu uherskou. Morava po smrti bratra Karlova Jana Jindřicha zůstala v držení jeho synů Jošta a Prokopa. Vláda Václavova byla slabá a doba jeho panování neklidná. Obklopoval se družinou milců většinou z vladyk a měšťanů, proto byl nenáviděn pány, kteří ho dokonce zajali. Měl časté a prudké spory s arcibiskupem, při nichž r. 1393 dal zmučiti a utopiti vikáře Jana z Pomuku. V Německu nebyl vážen, roku 1400 byl duchovními kurfirty sesazen a protikrálem zvolen Ruprecht Falcký. Později dosáhl koruny císařské jeho bratr Zikmund, jenž r. 1415 prodal Braniborsko Hohenzollerům. Nové nepokoje a obtíže vládě Václavově přináší hnutí náboženské, které se šíří mezi lidem a přenáší se na universitu. Vzniklo původně za doby Karlovy působením kazatelů (Milíč z Kroměříže, Matěj z Janova), horlivých pro nápravu života křesťan-

ského a mravní obnovu církve. Hnutí ponenáhlu opouští půdu pouhé morálky a útočí i proti dogmatu. Na universitě za doby Václavovy byl nadšeným zastáncem opravných snah mistr Jan Hus, kazatel v kapli Betlémské. Hus poznáv spisy anglického reformátora Wiklifia, rozešel se v některých otázkách s učením církve římské. Na návrh císaře Zikmunda byl povolán na církevní sněm v Kostnici a zde souzen. Když nechtěl svého učení odvolati, byl odsouzen k smrti a upálen (1415). Smrt Husova vyvolala v Čechách veliké pobouření. Jeho přívrženci zaváděli všude přijímaní pod obojí způsobou, na fary byli dosazováni kněží husitští, na venkově se scházel lid pod širým nebem k pobožnostem na výšinách (Oreb, Tábor). Když král Václav z podnětu Zikmunda proti novotám vystoupil, nastalo vření. Při vypuknutí bouře král náhle skončil (1419). Jeho smrt dodala radikálnímu husitům odvahy k hromadnému útokům na jejich odpůrce, při čemž bylo mnoho klášterů a kostelů vyplněno. Dědic Václavův Zikmund nechtěl činit kacířům ústupky a doufal, že dosáhne trůnu českého mocí; přiměl i papeže, aby vyhlásil proti Čechům křížovou výpravu. Země se vzbchopila k odporu, který byl veden jednak městy pražskými (strana mírnější), jednak bratrstvem tábořským, založeným v již. Čechách horlivými přívrženci nového učení (strana radikální). Nastaly dlouholeté války, v nichž obě strany stály často nejen proti nepříteli, ale i proti sobě. Vůdcem Táboritů byl Jan Žižka z Trocnova, který připravil Zikmundovi řadu porážek, po jeho smrti (1424) vítězil nad novými vojsky křížáckými kněz Prokop Holý. Po vítězství u Domažlic (1431) byli Zikmund i papež přesvědčeni, že Čechy nelze pokořití mocí a přáli si smíru s nimi. Proto když byl svolán církevní koncil do Basileje (1431), smír s Čechy byla nejdůležitější věc. Čechové sami toužili po pokoji; země byla vysílena a těžce nesla panství vojenských obcí polních. Když strana radikální nebyla s jednáním na koncilu spokojena, spojili se Pražané se šlechtou pod jednou i pod obojí a porazili Tábořky a Širotky v bitvě u Lipan (1434), kde padl i Prokop Holý. Jednání s koncilem bylo pak uzavřeno kompaktáty (úmluvami), v nichž povoluje se Čechům přijímání pod obojí, a na sněmu jihlavském (1436) ujal se Zikmund konečně vlády v Čechách. Bouře husitské prospěly nižší šlechtě a městům, jež se obohatily statky králov-

skými a církevními. Královská města stávají se rovnocenným činitelem politickým vedle stavů vyšších; města v Čechách se rázem počestila, kdežto na Moravě, jež bouřemi nebyla tolik dotčena, zůstávají dále německými. Zikmund zemřel po roce vlády, krátce po něm (1439) zemřel i jeho nástupce Albrecht, vévoda rakouský, který zanechal pohrobka Ladislava. V Čechách nastalo bezvládí, za něhož přišla k moci opět strana utravkvistická. Její náčelník Jiří z Poděbrad zmocnil se Prahy proti straně katolické a r. 1452 byl jmenován od sněmu správcem zemským. Správu státní vedl i za Ladislava Pohrobka (1453—1457), po jehož smrti byl zvolen králem. Uhři prohlásili za krále Matyáše Korvína. Jiří povznesl zemi zase k rozkvětu hmotnému a kulturnímu, ale těžko získával uznání u většiny německých měst moravských, slezských a lužických. Při korunovaci slíbil papeži, že bude usilovati o navrácení Čechů k poslušnosti církve, proto ostře vystupoval proti tvořící se Jednotě bratrské. Když však chtěl, aby papež potvrdil kompaktáta, Pius II. prohlásil je za neplatná a nástupce jeho dal dokonce Jiřího do klatby (1466) a hlásal proti němu křížovou výpravu. Proti Jiřímu vystoupilo katolické panstvo a spojilo se v jednotu zelenohorskou, která uznala za krále Matyáše Korvína. Matyáš se zmocnil českých zemí vedlejších a dal se v Olomouci korunovat za krále českého. V této tísni Jiří dal zvoliti za svého nástupce kralevice polského Vladislava a zahájil s neústupností nový boj. Protivníci brzy se klonili k míru, král Jiří zemřel však dříve, než mohl dosáhnouti vítězství (1471). Zvolení Vladislava II. Jagellonce (1471—1516) nepřineslo Čechům prospěchu, jakého očekávali. Mírem olomouckým (1478) postoupil Matyášovi doživotně Moravu, Slezsko a Lužici a ponechal mu titul krále českého. Uvedené země připadly k Čechám bez výplaty zpět, když po smrti Matyášově (1490) byl Vladislav zvolen králem uherským. Vladislav potvrdil sice kompaktáta jako základ své vlády, ale stranil katolíkům, což vedlo (1483) k veliké bouři podobojích v Praze proti katolickým konšelům. Po ní uzavřely obě strany náboženský mír v Kutné Hoře (1485). Strana podobojí spěla však k úpadku; množství jejich stoupenců přidružovalo se k Jednotě bratrské, která se rozšířila po Čechách i po Moravě. Země trpěla také dlouhým sporem měst se šlechtou, která jim upírala právo účasti na sněmu a hospodářské výsady (právo mlýové a

várečné). Spor byl ukončen smlouvou Svatováclavskou (1517), kterou se města vzdala práva mlýového, ale podržela svůj hlas na sněmích jako třetí stav. V ohledu kulturním byla však doba Vladislavova dosti bohatá, aby zanechala svůj ráz. Jazyk český se stává jazykem úředním a proniká i za hranice do Polska a Uher. Humanistická vzdělanost šířící se z Itálie nalézá u nás péstitelů v menšině katolické, pozdní gotika zanechává v Čechách řadu stavitelských památek (Vladislavský sál na král. hradě pražském, chrám sv. Barbory v Kutné Hoře a j.). Za panování Ludvíkova (1516—1526) způsobilo nové různice náboženské učení Lutherovo, jež rychle získávalo v Čechách stoupence. Králův zájem se však obracel k postupu Turků na půdu uherskou. Na tažení proti nim byl z Čech nedostatečně podporován a když svedl s nimi bitvu u Moháče, zahynul na útěku (1526).

Po smrti Ludvíkové došel volbou trůnu českého a uherského Ferdinand Habsburský (1526—1564), manžel jeho sestry Anny. Z Uher mu však náležela jen severozápadní část, ostatku se zmocnili Turci. V Čechách brzy obnovil pořádek a utvrzoval moc královskou proti stavům. R. 1547 mu stavové odeřeli pomoc v boji jeho bratra Karla V. s protestantskou jednotou v Německu. Trest za to stihl především města, která byla zbavena svých statků a výsad, takže stav městský mnoho pozbyl na svém významu politickém. Vedle měst pokládal Ferdinand za hlavního původce odboje Jednotu bratrskou. Některým šlechticům, kteří byli jejími přívrženci, zabil výstky, její sbory byly zavřeny a vynikající členové (biskup Augusta) uvězněni. Mnoho bratří se vystěhovalo na Moravu, kde byla větší svoboda náboženská. Na posílení katolictví povolal do Čech řád jezuitský (1556) a vymohl na papeži, že arcibiskupství pražské, uprázdněné od dob husitských, bylo znovu obsazeno (1561). Když Karel V. se vzdal panování, zdědil důstojnost císařskou, která zůstala i jeho nástupcům. Světlou stránkou jeho vlády jest rozkvet humanismu a umění renesančního (letohrádek královny Anny a Hvězda). Po Ferdinandovi následoval nábožensky snášenlivý Maxmilián II. (1564—1576), za něhož se dohodli luterští a Jednota bratrská o společném vyznání, tak zv. českou konfesi, k jejíž ochraně směli si voliti defensory. Král slíbil stavům, že v náboženství jim překážek činiti nebude.

Lebky neanderthálské rasy.

Lebka rasy Aurignacské. (*Homo aurignacensis* Hauseri z Combe Capelle)
(zpředu a se strany).

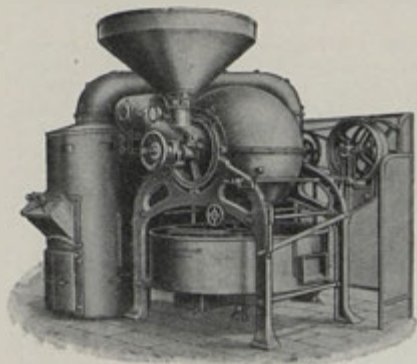

Lebka člověka Nördlingenského
zpředu a se strany.

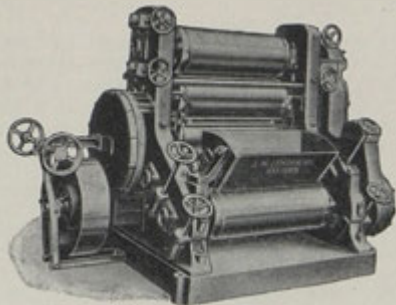

Lebka z Broken Hillu (Rhodesia)
primitivnější a hrubší než l. neanderthálská
se strany a zpředu.

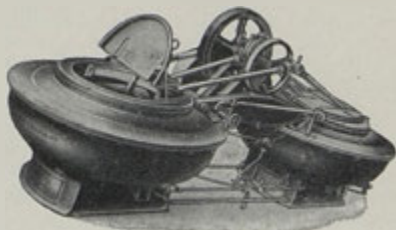
Stroje na výrobu čokolády.

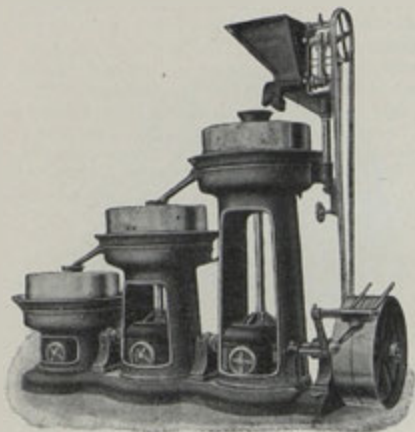
Pražič horkým vzduchem.

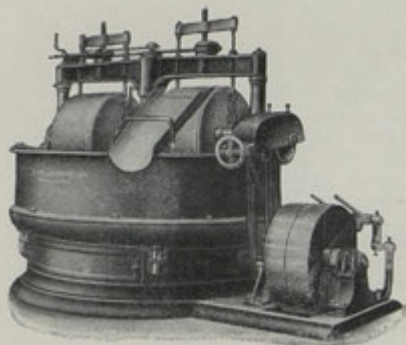
Podélný třecí stroj.

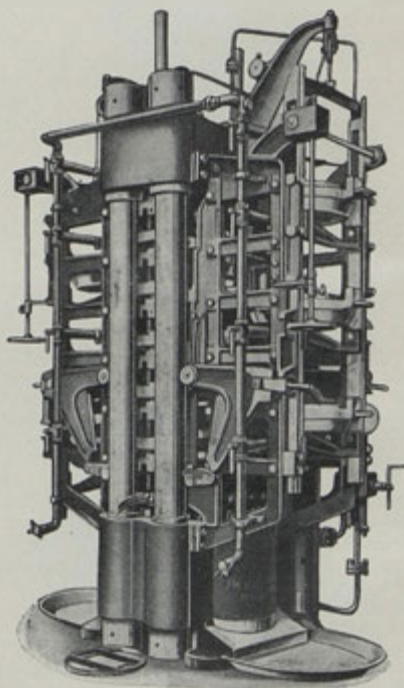
Podélný třecí stroj.

Trojité kamenné složení.

Melanžér.

Hydraulický lis.

Stejný slib učinil i Rudolf (1567—1612), jenž z počátku dosavadních opměřů v zemích českých málo se dotýkal. Trvale sídlil v Praze a na Hradčanech se obklopoval vláskou nádherou, rozsáhlými sbírkami uměleckých děl a kuriozit. Ale protireformaci podporovala menšina katolické šlechty. Na jejich statech jesuité zřizovali nové koleje, někde i poddani byli nuceni ke katolickému náboženství. Když vojsko císařské dosáhlo proti Turkům značných úspěchů a vévoda Zikmund Báthory vydal r. 1602 císaři Sedmohrady, učinil Rudolf pokus prohlásiti v Uhrách víru katolickou za jediné přípustné vyznání v zemi. Proti tomu se vzbouřili uherští stavové a bratr císařův Matyáš byl nucen uzavřít s jejich vůdcem Bočkajem a Turky mír (1606). Míru toho Rudolf nechtěl uznati, uherští stavové však se spojili s Matyášem a k nim se přidali stavové moravští. V rozhodné chvíli protestantští stavové čeští za slib ústupků politických i náboženských slíbili Rudolfovi podporu. Mírem libeňským (1608) zachoval si Rudolf vládu v Čechách, Lužici a Slezsku, bratřioví postoupil Moravu, Uhry a země rakouské. Rok nato byl nucen splniti svůj slib a podepsal majestát, který zaručoval české konfesi zákonné právo v zemi a postupoval stavům universitu a konsistoř. Zároveň uzavřely obě náboženské strany mezi sebou porovnání o zřizování kostelů a škol na statech královských. Když později chtěl Rudolf zvrátiti nové poměry pomocí Leopolda, biskupa pasovského, byl stavů Matyášem přinucen, že se vzdal v jeho prospěch i vlády v Čechách (1611). Po smrti Rudolfově (1612) stal se Matyáš císařem. Za jeho panování dosáhla vlivu dvorská skupina katolické šlechty (Slavata, Lobkovic, Martinic, Lichtenstein), zvláště když předsídlil do Vídně a za nástupce byl přijat Ferdinand Štýrský. Nenávisť proti katolickým místodržcím v protestantském táboře, v jehož čele byli Thurn a Budovec, stálo se stupňovala, až po událostech v Broumově a Hrobech, kde církevní vrchnosti zavřely evangelické kostely (1618), propukla v zjevnou vzpouru. V květnu 1618 byli místodržící Martinic a Slavata shozeni s oken kanceláře na pražském hradě; stavové zvolili vládu 30 direktorů a jali se sbíratí berně a vojsko. Po smrti Matyášově (1619) zvolili za krále kurfiřta falckého Fridricha, náčelníka protestantské unie, ačkoliv před tím již r. 1617 uznali Ferdinand II. Naděje Čechů v zahraniční podporu selhaly; nepatrnou pomoc poskytli jim vévoda savojský a stavové uherští s Bethlenem. Císaři dostalo se pomoci od papeže a Španělů,

hlavního spojení však získal v Maxmiliánu Bavorském. Ten porazil stavovské vojsko po jeho ústupu k Praze 8. listopadu 1620 v bitvě na Bílé hoře, kterou osud povstání byl rozhodnut. Praha se vzdala a král Fridrich prohl ze země. Ferdinand mohl přistoupiti k přísnému potrestání. V únoru 1621 byli zařeni vůdcové odboje, pokud zůstali v zemi a uvěznění. Všichni byli zbaveni statků a 27 z nich popraveno 21. června na Staroměstském náměstí (tři stavu panského: Šlik, Budovec, Harant z Polžic, sedm rytířů, ostatní měšťané). Po této exekuci následovaly další rozsudky konfiskační. Protestantská šlechta byla takřka najednou vyvlastněna; konfiskaci propadly tři čtvrtiny země. Hojně statků dostalo se cizincům, ale většinu skupila katolická šlechta česká; zvláště mnoho získal císařský plukovník Albrecht z Valdštejna. R. 1624 vypovězení protestantští kazatelé, r. 1627 vydán rozkaz, aby šlechta, jež nepřijme do určité lhůty katolictví, opustila zemi. V městech i na venkově začala se prováděti přísná protireformace. Obnovením zřízení zemským příznava rodu Habsburskému dědičnost po meči i po přeslici; na krále přešla moc zákonodárná, na sněmu přibývá stav duchovní. Stav městský omezen na jeden hlas. Jazyk německý prohlášen za rovnopravný s jazykem českým. Zatím válka pokračovala v říši německé. Král dánský, později král švédský s kurfiřtem saským vystoupili domněle na obranu náboženské svobody, ve skutečnosti sledující rozličné cíle politické. Exulanti vstupují do těchto vojsk, aby bojovali proti císaři. Když Sasové 1631 se zmocnili Prahy, mnoho emigrantů se vrátilo, aby obnovilo staré řády a uvázalo se ve své statky. Po roce musili Sasové ustoupiti z Čech před Valdštejnem, ale naděje emigrace znovu oživuje, když se dal Valdštejn v záhadné jednání s nepřitelem, jako by sám usiloval o český trůn. Pro podezření ze zrady byl Valdštejn 1634 v Chebu se svými věrnými zavražděn a statky jejich konfiskovány. Teprve touto konfiskací velká část české půdy dostala se do rukou cizinců. Ferdinand II. uzavřel s kurfiřtem saským mír, kterým mu postoupil obojí Lužici (1635). Naděje exulantů se upínala nyní již jen ke Švédům, ale i ti při mírovém jednání je opustili. Vítězství protireformace v zemích habsburských mírem vestfálským zůstalo nedotčeno. Ferdinand III. (1637—1657), uzavřev mír, stáral se především, aby se jeho země zotavily po dlouhé válce, kterou zvláště utrpěly země české. Mnohé vesnice zmizely, města byla vylištěna a ochuzena. Nová šlechta, většinou cizího původu, na-

hromadila ve svých rukou ohromné statky a pokles poddaného obyvatelstva a zabírání opuštěné půdy vedlo k zvýšení robot. Boje s Turky a válka s Francouzi za Leopolda (1657—1705) zatěžovaly stav selský nadto ještě nesnesitelnou kontribucí. Poměry ty dohánějí poddané na několika místech k povstáním. V bojích s Turky nastal po osvobození Vídně (1683) obrat a císařským vojevůdcům se podařilo vytlačit Turky téměř z celých Uher. Synové Leopoldovi Josef (1705—1711) a Karel* (1711—1740) pokračují ve válce s Turky a o dědictví španělské. Z něho připadla rakouské monarchii Belgie a území v Itálii, v Uhrách se musili Turci vzdát banátu temešského. Tento rozmach monarchie byl zvrcholen dovršován i vnitřním scelením říše; dvorské úřady nabývají většího významu a Vídeň stává se střediskem všech zemí. Tomuto sjednocení dostává se i právního podkladu pragmatickou sankcí, kterou Karel chtěl zajistiti nástupnictví své dceři, nemaje mužských potomků. Za jeho vlády protireformace v zemích českých byla na vrcholu moci; okázale slavila r. 1729 svatořečení Jana Nepomuckého a jesuita Koniáš proslul jako hubitel podezřelých českých knih. Marie Terezie (1740—1780) musila hájiti svého dědictví proti četným nepřátelům, ačkoliv před tím všichni uznali pragmatickou sankci. Král pruský Fridrich II. obsadil Slezsko, do Čech, podporován Francouzi, vrhl bavorský kurfiřt Karel Albrecht a polovina země ho uznala za krále. Marie Terezie se vzdala Kladska a Slezska (kromě Opavska a Těšínska) a její armáda vypudila z Čech Bavyru a Francouze. Později snaha královnina o znovudobytí Slezska vedla po dlouhé diplomatické přípravě k sedmileté válce, v níž po boku Marie Terezie stály Francie a Rusko. Ale ani tento dlouhý zápas přes některé úspěchy nepřinesl touženého výsledku. Mírem v Hubertsburce (1763) potvrzeny byly podmínky předešlých mírových smluv. Při dělení Polska získána byla Halič, později obsazena Bukovina. Dlouholeté války přinutily královnu k opravám ve vnitřní správě státní. Byla to především reforma berního systému a pokus o centralisaci správy zemí neuherských; ale i otázku poddanskou řešila robotním patentem po nových selských bouřích (1775). Josef II. (1780—1790), jenž po smrti svého otce Františka I. Lotrinského (1765) stal se císařem německým a spoluvladařem své matky, dovršuje její opravné snahy. R. 1781 zrušil nevolnictví (omezení osobní svobody sedlákovy) a vydal toleranční patent, dovolující vedle

víry katolické svobodné vyznání lutherské, kalvinské a pravoslavné. Pokračoval v centralisaci správy a snažil se říši uniformovati po stránce jazykové. V těchto reformách stát český pozbyval charakteru své samostatnosti. Stavové snažili se za Leopolda II. (1790—1792), aby byla obnovena dřívější ústava. Leopold zřídil znovu staré výbory stavovské, ale nepustil, aby úspěšné novoty předešlých vlád byly úplně odstraněny. Tu jest již patrný vliv revoluce francouzské, která svým radikalismem poděšila Evropu a vyjednávání se stavy učinila konec. Vláda Františka II. (1792—1835) jest z polovice vyplněna zápasem s revoluční Francií a Napoleonem. Jest to doba reakce, která znamená další posílení byrokratického státu a centralisace, již se dostalo podpory tím, že František r. 1804 přijal titul císaře rakouského. R. 1806 odřekl se koruny německé a tak došlo k zániku staré říše, jejímž členem byl kdysi i stát český. Naše země staly se několikrát jevištěm událostí válečných (na Moravě bitva u Slavkova 1805, na půdě české boje před bitvou u Lipska 1813); vídeňský kongres, který po vítězství nad Napoleonem upravoval politické poměry Evropy, dal rakouské monarchii hranice, jaké v podstatě měla až do svého zániku (kromě pozdějších ztrát území italského). Vláda Františka II. nepřála probuzenskému hnutí českému, ale pod tlakem skutečných poměrů germanisace poněkud povolila; na gymnasiích dovoleno vyučovati zase češtině, která byla prohlášena potřebnou kněžím a úředníkům v zemích českých. Probuzeňské hnutí, živěné romantismem a snažící se především o povznesení zanedbaného jazyka a vědomí národního, přibírá moderní myšlenky, rodící se na západě a vytváří ponaěhlu nový politický národ, jehož jádrem jsou nižší vrstvy, proniknuté duchem nového vlastenectví a slovanské vzájemnosti. Šířitelé těchto snah o osvobození národní a politické jsou v té době František Palacký a Karel Havlíček, redaktor Národních Novin. Únorová revoluce francouzská r. 1848 našla bouřlivý ohlas ve všech zemích rakouských. Revoluční nálade mohla vláda čelit již jen ústupky. Dne 15. května slibil císař Ferdinand V. (1835—48) říši ústavu. K poradě o společném postupu národů slovanských svolán do Prahy 2. června slovan. sjezd. Bouře svatodušní způsobily, že se sjezd rozešel a k jednání sněmu českého nedošlo. Říšský sněm ústavodárný, svolaný na základě obecného práva volebního sešel se ve Vídni. Nejdůležitějším činem jeho bylo, že zrušil poddanství. Pro nový výbuch revoluce ve Vídni byl přeložen do Kro-

měřiče a slabomyslný Ferdinand zřekl se trůnu ve prospěch Františka Josefa I. (1848—1916). Sněm byl v březnu 1849 rozpuštěn a po zdolání revoluce v Uhrách za pomoci Ruska vláda již se nehodlala dělití o moc se zástupci národa. Byl opět zaveden absolutismus a upraveny jednotně vnitřní poměry v říši. Finanční tíseň, jež nastala po prohrané válce v Itálii r. 1859, přinutila císaře, že slíbil novou ústavu, která byla vyhlášena v únoru 1861. Proti ní se však ozval rozhodný odpor u všech národů kromě Němců. Čechové prohlásili program státoprávní a r. 1862 říšskou radu opustili. Bylo zřejmo, že vláda nadřazuje Němcům a Maďarům. Palacký marně varoval před dualismem; rok po prohrané válce s Pruskem bylo uzákoněno rakousko-uherské vyrovnání ústavou prosincovou 1867. Země neuherské se ustavily jako stát zvláštní s názvem: království a země na říšské radě zastoupené, v němž země české byly pouhými provinciemi. Čechové protestovali proti tomu v novinách, na táborech a opustili i sněmy zemské. Panovník chtěl i vyrovnání s Čechy. Reskriptem z r. 1870 slíbil, že se dá korunovati na krále českého, byl již vypracován návrh vyrovnání (články fundamentální), ale Maďari a Němci svým odpořem vše zmařili. Čechové později upustili i od pasivní opozice a přišli opět na říšskou radu, ale boj státoprávní se přeměnil již jen v boj jazykový. Poměry se nezměnily, ani když bylo r. 1907 zavedeno všeobecné hlasovací právo. Netušený obrát nastal teprve událostmi na jihu monarchie. R. 1908 císař připojil k říši Bosnu a Hercegovinu, jež Rakousko roku 1877 na základě usnesení berlínského kongresu obsadilo. To velmi těžce neslo Srbsko, neboť ty země převážně byly obydleny Srby. Když zvítězilo v balkánské válce nad Tureckem (1912), napětí ještě vzrostlo. Vražda následníka trůnu v Sarajevu 29. června 1914 byla záležitostí k válce se Srbskem. Z ní vyvinula se válka světová. Většinu Čechů hned bylo jasno, že nadešla možnost zbavit se rakouského panství. K tomu cíli pracovali Čechové za hranicemi, kdežto doma se odboj připravoval potají. Mnozí spoléhali v mohutné Rusko, ale Masaryk, který odjel na podzim r. 1914 za hranice, aby pracoval proti Rakousku, hleděl především získati souhlas mocností západních. Dlouho se nevědělo, jak válka dopadne; po smrti Františka Josefa byly i obavy, aby nástupce jeho Karel neuzavřel separátního míru. Vstoupení Ameriky do války (1917) zajistilo vítězství státům Dohody. V Rusku, Francii a v Itálii zřízena česká vojska, politické

vedení náleželo Národní radě v Paříži. Postavení českých vojsk Národní radou ve státech Dohody neznamenal ještě, že státy tyto si osvojily válečný cíl český: rozbití Rakouska. Mírový program Wilsonův z 8. I. 1918 zmiňoval se ještě velmi neurčitě o svobodě národů rakouských. Teprve vystoupení československých pluků na Sibiři proti bolševikům mělo význam rozhodující. Během srpna a září 1918 byla uznána Národní rada česká v Paříži za představitelku budoucí československé vlády od všech velmocí Dohody a československý národ za národ spojenecký. Národní rada ve svém úsilí o uznání Dohodou mohla se již opírat o projevy českého národa v Rakousku. Čeští poslanci rady říšské i zemských sněmů vydali 6. ledna 1918 v Praze deklaraci, že stojí o svrchovaný stát v hranicích historických zemí a sídel svých a větve slovenské mimo rámec ústavy rakouské nebo uherské. Dne 13. dubna shromáždili se v Praze zástupci všech vrstev národních k přísaze, že v boji o samostatnost neustanou, dokud nezvítězí. 18. října uveřejnil Masaryk ve Washingtoně slavnostní prohlášení české nezávislosti. Téhož dne odpověděl Wilson na žádost Rakouska o zprostředkování míru, že jen československá vláda v Paříži má právo rozhodovati o české budoucnosti; nechť se tedy Videň dohodne s Čechy a Jihoslovany. Poslední zahraniční ministr Andrassy odpověděl, že žádá o separátní mír a uznává právo Čechů a Jihoslovanů ve smyslu odpovědi Wilsonovy. Když tato odpověď vešla v Praze ve známost 28. října 1918, propuklo ihned všeobecné nadšení a Národní výbor prohlásil, že se ujímá vlády. 30. října prohlásilo i Slovensko projevem Národní rady v Turč. Sv. Martině svou příslušnost k samostatnému čl. státu. 13. listopadu byla vyhlášena prozatímní ústava, o den později sešlo se Národní shromáždění (rozšířený Národní výbor). V zahajovací schůzi byla prohlášením předsedy dra Kramáře dynastie habsbursko-lotrinská sesazena a proklamována republika. Presidentem jejím zvolen byl prof. T. G. Masaryk. V téže schůzi byla ustavena první vláda republiky s drem K. Kramářem jakožto předsedou v čele.

Č. Ústava a správa čl. státu v historickém vývoji, Čsl. odboj a j. předcházející odděly.

Literatura: Palacký: Dějiny národa českého, Denis: Konec samostatnosti české, Čechy po Bílé hoře, Novotný-Urbánek: České dějiny, Pekař: Dějiny československé.

Obsah hesla: Československá republika.

Články ve IV. svazku:

	Str.		Str.
Československá republika	169	Československý obchod	221
Státní znak a pečeť	170	Zahraniční obchod v ČSR.	222
Vlajky a prapory	170	Zemědělství v ČSR.	224
Čsl. řády a vyznamenání	171	Čsl. odboj	228
Ústava a správa českého státu v dě- jinném vývoji	171	Čsl. branná moc	236
Statistika	179	Přehled geologie ČSR.	237
Národní shromáždění ČSR.	184	Mineralogie ČSR.	243
Vlády ČSR. 1918--1930	184	Nerostné bohatství ČSR.	250
Čsl. politické strany	185	Horopisný nástin	254
Čsl. ústava	188	Vodopisný přehled	258
Smlouvy mírové vzhledem k ČSR.	189	Zvířena ČSR.	259
Veřejná správa	190	Květena ČSR.	263
Čsl. měna	191	Československý národopis	271
Národní banka čsl.	194	Náboženství	274
Čsl. státní hospodářství finanční	198	Český jazyk	277
Čsl. poštovní úřad šekový	201	Československá literatura	278
Čsl. daňová soustava	202	České divadlo	291
Čsl. železnice	203	Česká hudba	297
Vývoj čsl. poštovníctví	205	Lidov ýchova	299
Letecká doprava v ČSR.	209	Veřejné knihovny obecní v ČSR.	300
Čsl. peněžnictví	210	Sociální politika v ČSR.	303
Vývoj pojišťovnictví v prvním de- setiletí ČSR.	212	Věda v ČSR.	310
Přehled průmyslové výroby	215	Vědecké a studijní ústavy v ČSR.	316
		Čsl. voj. školství a ústavy vědecké	317
		Čsl. věd. ústav vojenský	318

Články v V. svazku:

	Str.		Str.
Školství v ČSR.	5	Dějiny malířství	16
Archivy v ČSR.	12	Stavitelství a sochařství	30
O českém mincovnictví a medailér- ství	13	Československý sport	33
Právo	15	Češi a Slováci za hranicemi	34
		Dějiny	44

Československá revoluční medaile, bronzová na červené stuze, mající v prostředku proužek bílý, modře ovroubený, s monogramy ČD (Česká družina) a L. E. (Lé-gion étrangère) a jméno bojišť a čísel našich revol. pluků. Právo na ni mají všichni dobrovolníci Čsl. revol. armády, kteří se do ní přihlásili nejpozději do 18. 10. 1918. Změna dekretem Prozatímní vlády v Paříži 1. 11. 1918 jako odměna těm, kteří svou činností přispěli k uskutečnění naší samostatnosti.

Česko-slovenská revoluční medaile.

Československá státní aerolinie, založená 28. 10. 1923 státem československým, zřídila letecké spojení Prahy s Brnem, Bratislavou, Košicemi a Užhorodem (od 1. 3. 1924 Č. CSR: Letecká doprava).

Československá střelecká obec, ústřední organizace jedné části čsl. střelců, má 9 žup s 4638 členy, 240 členkami a 232 dorost. Ústř. orgánem obce jest: Střelec a Střelecký věstník. Jejich organizace je obdobná sokolské.

Československá tabáková režie, vedená po převratu v provozu státním, podle zákona ze dne 18. 12. 1922, č. 404 Sb. z. a n., a vládního nařízení ze dne 25. 9. 1924, č. 206, jest státním podnikem, spravovaným podle zásad obchodních. Přebytky hospodaření Čs. t. r. přicházejí k dobru státní pokladny. Přebytek tento činil r. 1920: 596.7, 1925: 1064.9, 1927: 1095.5 mil. Kč, na kteréžto výši se od té doby pohybuje. Úhrnný příjem za tabákové tovary činil 1925: 1823.9, 1927: 2103.7, 1928: 2007.8, 1929: 2096.9 mil. Kč.

Československá table-tennis. asociace soustřeďuje kluby, pěstující table-tennis a čítá nyní skoro 1000 registr. hráčů. Úroveň našich závodníků jest zn. vysoká a zúčastňují se s úspěchem zápasů mezinárodních. Čs. T. T. A. jest členem mezinárodní federace a vydává od r. 1927 vlastní měsíčník Zprávy Čs. T. T. A.

Československá tisková kancelář, zkratka ČTK., oficiální zpravodajství ČSR., založená r. 1919 v Praze, s četnými filiálkami.

Československá Unie boxerů amat. (ČSÚBA.), centrální organizace amat. sportu rohovnického.

Československá Unie boxerů profes. (ČSÚBP.) byla založena teprve v posledních letech, ale již za krátkou dobu svého trvání představila sport. veřejnosti několik vynikajících rohovníků čsl. (Dykast, Heřmánek, Nekolný, Poetsch atd.). Čítá nyní přes 500 rohovníků.

Československá Ústřední Jednota Velocipedistů (ČÚJV.), Č. cyklistika.

Československé ústředí ciz. ruchu. Cizinecký svaz v Praze, jehož úřední název jest Svaz pro povznesení návštěvy cizinců v republice Československé se sídlem v Praze, byl založen jako spolek v r. 1885 a na Svaz přeměněn v r. 1905. Cizineckých svazů jest ve státě 5, a to se sídlem v Praze, Karlových Varech, Brně, Frývaldově a Bratislavě. Cizinecké svazy obstarávají veškerou agendu cizinecké péče ve svých obvodech, jakož i lokální a regionální propagandu. Fungují jako informační kanceláře pro cizince. Vydávají cestovní pomůcky zejména v cizích jazycích. Všech pět svazů jest soustředěno v Čsl. ústředí cizineckého ruchu, Praha I., Obecní dům. Předsedou jest dr. Eugen Pštross a gen. tajemníkem A. Matoušek.

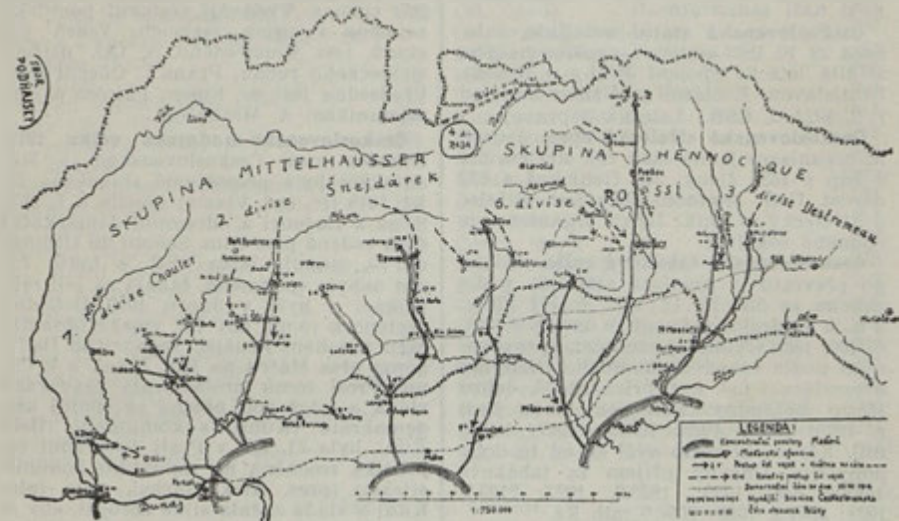
Československo-maďarská válka 1919.

Hranice mezi Československem a Maďarskem byla prozatímně stanovena 28. XI. 1918 frc. ppl. Vixem; tvořila ji ř. Ipo-la až k Lučenci a odtamtud demarkační čára vedená přes Rim. Sobotu do Užhorodu (Č. mapu). Ježto ČSR. s touto čarou nebyla spokojena, žádala za její rektifikaci a bylo v únoru 1919 Dohodou svoleno k tomu, aby čsl. vojska obsadila čáru mnohem jižnější, vedoucí od Ostřihomy přes Mátru na Šar. Potok a k Čopu. Proti tomu protestovala maďarská vláda a když poč. března se spojili soc. demokraté (Kúrfi) s komunisty (Béla Kun), byla 21. III. v Pešti dosavadní republika změněna na republiku komunistickou (pres. Alex. Garbai, zahr. min. Kun) a vláda začala silně zbrojiti, aby si vynutila úpravu hranic podle svého. Vrchním velitelem armády jmenován komisař Vil. Böhm, jemuž jako náčelník gen. štábu stál po boku býv. rak. plukovník Stromfeld; z armády čítající asi 120 tisíc mužů a skládající se z býv. honvédských divísi se značným dělostřelctvem (ukorištěná děla z části Mackensenově armádě) postaveno proti Čsl. asi 80 tisíc mužů pod velením Landlerovým. Ježto zakročení gen. Smutse, vyslaného Dohodou do Budapešti, nemělo 4. IV. nijakého výsledku, ponechala Nejvyšší rada oběma ohroženým spojencům, Rumunsku a Československu, volnou ruku, aby se hájili. Rumunsko (gen. Mardarescu) se hned uchopilo ofensivy a začalo postupovat na Budapešť; kdyby Dohoda nebyla zakročila, byla by rumunská vojska udělala rychlý konec komun. republice a k bojům v Československu by sotva bylo došlo; Rumunům však nařizeno, aby se zastavili na Tise, a Maďari měli

pak možnost obrátit se proti Čsl. Armáda čsl. byla v tu dobu ve stadiu reorganizace neb spíše desorganizace; jednotky domácího vojska neměly válečného materiálu, ježto jeho výroba byla po převratu zastavena, a formací legionářských, příšlých z ciziny, bylo v zemi málo a velitelství nebylo unifikováno; vrchním velitelem na Slovensku byl zprvu gen. Piccioni, jenž měl k dispozici sotva 54 praporů. Přes to čsl. vojska zahájila koncem dubna postup a obsadila do 9. května posice u Sečan, Monošbelu, Miškoyce, Šar. Potoka a u Záhoně. Maďarská koncentrace provedena ve třech

boř jejich kolona, postupující údolím Hernadu, dospěje 10. VI. do Prešova a pronikne 11. VI. do Bardiova, téměř ke hranici Polska.

Vláda čsl. konečně pochopí vážnost situace a prezident republiky jmenuje gen. Pellé, čefa francouzské vojenské misse, náčelníkem gen. štábu (26. V.) a svěří mu (6. VI.) vrchní velitelství. Tím konečně uvedena jednotka v operace; nový generalisimus rozdělí vojska na Slovensku ve dvě skupiny, západní pod gen. Mittelhauserem (div. Chouler a Šnejdárk) a východní pod gen. Hennocquem (div. Rossi a Destremeau); vedle toho

Situace československé války v roce 1919.

hlavních oblastech: u Ostřihoma, jižně od Šalgó Tarianu a v okolí Tokaje; vojska dají se na pochod koncem května a jejich úmysl jest odtrhnouti východní Slovensko od západního tak, aby aspoň východní část zůstala v rukou maďarských. Maďarská ofensiva se uplatní v těchto hlavních liniích: na západě směrem na Nitru a Hron; ve středu v údolí Rimavy a Slané, na východě směrem na Prešov a Michalovce. Slabé čsl. posádky byly napadeny většinou a nuceny rychle ustupovat; Maďari obsadí 2. VI. Vráble, Zl. Moravce, 5. VI. Krupinu, Detvu a Turňu; 6. VI. Baňskou Štávnici a Košice, 7. VI. Zvolen a Sečovce, 8. VI. Michalovce a dospějí 14. VI. k Polhoře a Dobšíně, takže mají v rukou celý bassin ř. Hronu. Mimo to se jim vskutku podaří roztrhnouti čsl. vojska ve dvě, ne-

arm. sbor gen. Podhajského a divise gen. Rady tvoří rezervu. Dne 6. VI. nařizen čsl. postup. Skupina Mittelhauserova postupí na západě na čáru Kúrt—Nová Baňa—Štiavnica—Zvolen, je však nucena zastaviti další postup na rozkaz Dohody, takže Maďari ještě 18. VI. obsadí Nové Zámky; ježto Maďari na východní straně pokračují v postupu, jak již řečeno, vidí se Poláci nuceni obsaditi Javorinský úsek až k Popradu (11.—15. VI.). Když Maďari nerespektují příkazů Dohody, dá Pellé 11. VI. pokračovati v čsl. ofensivě; Chouler obsadil 9. již Levici, Šnejdárk 12. VI. N. Baňu a dospěje rovněž k Levici, 11. VI. k Baň. Štávnici a 15. ke Krupině. Dne 17. VI. vzata Rimavská Baňa, Jelšava a Rožňava, takže i střední maďarská skupina přinucena k ústupu. Nejobtížnější byla situace na východě,

kde div. Chabordova sice 16. VI. obsadí Sabinov a ve dnech 17.—21. VI. pronikne na západ od Košic k Medzevu a Jasovu, je však 21. Maďary přinucena zase ustoupit; od Bardiova zahrnutí Maďaři až 19. VI. Destremeau obsadí Míchalovce již 12. VI. a Trebišov 18. VI.; je tedy situace maďarské kolony na Hernádu nadále beznadějná. Také u Levice bylo vše připraveno k rozhodné bitvě (kol 20. VI.), když 24. VI. Maďaři podepíší příměří a přivolí do 30. VI. vyklidit obsazené území, až k nynější státní hranici, již obsadí čsl. vojska 6. VII. Ježto Rumuni 3. VIII. stojí u Budapešti, uteče se komunistická vláda do Vidně a rumunskou okupaci Pešti (4. VIII.) válečné operace skončeny. Čsl. vojsko ještě 14. VIII. obsadí předměstí u Bratislavy.

Československý Aeroklub (Aeroklub RČS.), vznikl v Praze již před válkou a soustředoval všechny nadšené přátele lehkější aviatiky. Po převratu ovšem jeho význam vzrostl, hlavně tehdy, kdy přijat za člena Fédération Aéronautique Intern. a tím se stal nejvyšší odb. instancí našeho leteckého sportu; pořádá všechny naše letecké závody, kontroluje a uznává rekordy, v ČSR. docílené, provádí zkoušky pilotů, vydává příslušné diplomy a jest také společ. střediskem našich leteckých kruhů.

Československý Červený kříž, instituce obdoba Červeným křížům jiných zemí, byl založen 1. února 1919 na základě usnesení ženevské konference z r. 1863 a různých jiných konvencí s titulem Společnost Čsl. Červeného kříže; je zároveň uznán jako pomocná společnost zdravotní služby vojenské a organizuje dobrovolnou zdravotní a sociální péči za míru i za války. V jeho programu jest: obstarání vojensky organizovaných vlaků k dopravě raněných a nemocných, výcvik ošetrovatelského personálu, udržování přenosných nemocnic a lazaretů, zřizování ústavů pro zlepšení zdravotních poměrů, péče o válečné zajatce, organizování samaritství a výchova samaritánů, ošetrování nemocných i raněných a ulehčení osudu invalidů, emigrantů a pod. Za tím účelem vede Státní ošetrovatelskou školu, pořádá samaritské kursy (zřídil již 244 stanic první pomoci), řídí různé zdravotní ústavy (78 dětských sociálně-zdravotních stanic, 23 poraden pro tuberkulózní, 32 zubních ambulatorií atd.), zakládá prázdninové osady pro děti, poskytuje léčební péči nemocným, invalidům a j., provádí stravovací akce a různé pomocné akce na př. pro emigranty, vychovává lid po stránce zdravotní pu-

tovními kinematografy a kursy pořádanými ve všech částech Čsl. republiky a organizuje mládež jako dorost Společnosti. Společnost má v míru jako nejvyšší instanci Shromáždění delegátů, jež se koná ročně, schvaluje účty, výroč. zpráva a rozpočet, volí presidium, členy Hlavního stanu i revisory, usnází se o změně stanov a návrzích, jakož i o předmětech denního pořádku. Hlavní stan volí Výkonný výbor, jenž se skládá z 8 členů (mimo presidium); tento pak stanoví způsob a organizaci správy a jmenuje centrální ředitele a j. funkcionáře a spravuje jménem Společnosti. Úřadovny jsou Ústřední ředitelství a divise (= zem. úřadovny pro Čechy, zemi Moravsko-slezskou, Slovensko a Podkarpatskou Rus). — Samaritské organizace vešly z popudu ř. MUDra Bedř. Welze, mají poskytovat první pomoc při zranění, onemocnění a j. nehodách a pracují v součinnosti s organizací dobrovolného hasičstva, jejichž členové tvoří personál samaritánů; mají nyní 29.000 členů. V Čsl. Č. kr. je sdruženo (1929) 711 různých místních organizací; počet členů dospělých činí 245.589, dorostu 355.531; v presidiu zasedají: Dr. Alice Masaryková (jmenována předsedkyní listem presidenta republiky 6. II. 1919); prof. Lad. Syllaba (I. místopředseda) a gen. Dr. Vladimír Haering (II. místopředseda). Spolek se těší státní subvencí minist. zdravotnictví, školství a soc. péče a obrat 1928 činil 9,982,356-46 Kč. Sídlo jest v Praze VI., Neklanova 147.

Československý Deník, časopis čsl. legionářů na Rusku. Vycházel v Kijevě (od 5. 12. 1917 do 2. 3. 1918), potom v různých místech při sibiřské magistrále, ve Vladivostoku (od 28. 4. do 18. 7. 1920), s přílohou Československé Besedy. Redakci vedli: Vojtěch Holeček, Josef Kopta, Bohdan Pavlů, inž. Pavel.

Československý dobrovolnický sbor v Itálii (ČDS.), vznikl 17. 1. 1917 v koncentračním táboře čsl. zajatců v Santa Maria Capua Vetere nedaleko Neapole na základech sokolských hl. zásluhou J. Čapka (Č₂), který byl jeho starostou. Spojoval odhodlané zajatce čsl. a stal se vl. přípravnou školou pro pozd. službu v it. legiích. Akce pokračovala ve větších rozměrech v koncent. zaj. táboře v Padule. Vydáván časopis V boj. V dubnu 1918 čítal již 8680 členů. Zanikl po povolání k utvoření čsl. armády v Itálii. Blížší Č₂ ČSR.: Čsl. odboj.

Československý Golf-Club, středisko hráčů golfu v ČSR. Sport tento bohužel dosud u nás nezdomačnil a hraje se pouze na hřištích klubu v Praze, v Mar.

Lázních, Smokovci a soukromě někde na venkově. Předseda: Ing. Jar. Jahn.

Československý národní svaz střelecký, ústř. organizace jedné části čsl. střelců; čítá asi 32 jednot s 3000 členy. Organémem svazu jest Nár. Střelec.

Československý olympijský výbor, byl utvořen r. 1894 a jeho přičiněním obslány byly čsl. sportovci všechny dosud konané Olympiády, počínaje r. 1896 (Athény). Hlavní zásluhou jeho jest, že ještě za Rakouska vystupovali na Olympiádách naši sportovci jako samostatná národnost. Vydával Olympijský Věstník. Jeho dlouholetým předsedou byl dr. Jiří Guth-Jarkovský, gen. tajemníkem Josef Rössler-Ořovský. Nynější předseda je doc. dr. Joe Gruss. Členem Čsl. O. V. může být každý čsl. občan.

Československý plavecký svaz, dělí se na 5 žup s 72 kluby a 1540 členy a členkami. Pořádá každoročně četné závody v plavání i ve vodním polu, pečuje o výcvik a zimní training, a dosáhl četných sportovních úspěchů i na mezinárodním fóru. Vydává čas. Plavectví. Záslužným předsedou Svazu jest Karel Klapač, jednatelem Ing. Alex. Hofbauer.

Československý Svaz bruslařský, soustřeďuje dnes 30 klubů, pěstujících rychlo- a krasojízdu. Již r. 1891 zvítězil na mezin. závodech ve Frankfurtě n. M. náš výborný bruslař Bohumil Potůček v hlavní jízdě na 2 km, jenž také obhájil po plných 20 roků mistrovský titul Čech v rychlobruslení. Také později naši bruslaři uhájili si svoji mezinárodní úroveň (Chamonix 1924, St. Smokovec 1925). Největšího významu má vítězství ing. Jos. Slívy v krasojízdě na Štrbě r. 1930 (mistrovství Evropy), které však bylo bohužel pro formální závadu zrušeno. Většinu rozmachu našeho brusl. sportu vadí, že dosud postrádáme umělého kluziště. Předsedou svazu jest škt. gen. št. Vlad. Fürst.

Českosloven. Svaz Footballový (ČsSF), jedna z největších českých organizací sportovních, založen byl r. 1900 jako Český svaz footballový. Za Rakouska bylo postavení Svazu velice ztíženo hlavně bojkotem rakouského Svazu, který chtěl před cizinou reprezentovati výhradně rak. sport. Ale přece r. 1911 naše kopaná zvítězila na mezin. fóru v Roubaix a došla vítězství Evropy. Také na Pershingově Olympiádě (1919) naše mužstvo dobylo mistrovství. Zvítězilo v nesčetných zápasech mezinárodních a rozneslo jméno českého jména po celém světě. Z nejpřednějších českých klubů jsou všeobecně známy: Slavía, Sparta,

Viktoria, Bohemians, Kladno atd. Předsedou ČsSF. jest ppl. dr. Precechtěl.

Československý Svaz házené a ženských sportů, založen byl r. 1919 a jest nyní rozdělen na 9 žup s celkovým počtem 230 spolků s 3000 registr. členy. Házená jest pův. český sport, sestavený r. 1905 prof. Kristofem; po prvé triumfovali hráči házené na sokolském sletu r. 1912. Svaz náš založil také Fédération Sportive Féminine Internationale. Úspěchy Svazu jsou velice čestné. Na I. Olympiádě ženské získalo Československo IV. cenu v četné soutěži, r. 1922 v Monte Carlu třetí, r. 1924 v Londýně třetí, v Záhřebě první. V držení Svazu jest mnoho svět. rekordů lehkooatletických. R. 1930 pořádá Svaz velké mezin. závody v Praze.

Československý Svaz hockeyový, založen r. 1910. Již před válkou získali naši hráči četné trofeje, hl. mistrovství Evropy, kterýžto úspěch se opakoval r. 1925 a 1929. Reg. členů 565 ve 43 klubech. Jako v bruslařství, tak i v hockeyi chybí k rozvinutí větší činnosti umělé kluziště. Svaz jest členem Mezin. ligy hockeyové na ledě a uspořádal r. 1925 zdařilý kongres její v Praze, spojený s mistrovstvím Evropy, ve kterém, jak již řečeno, naše mužstvo zvítězilo v celkovém score 10:0. Také v pozemním hockeyi se naše mužstva v mezin. soutěži umísťují na čelných místech.

Československý Svaz kanoistů, čítá 1527 členů. Kanoistika pěstuje se u nás již celá desetiletí, teprve po převratu však byla organizačně soustředěna ve Svazu. Oddíly našich kanoistů ujedou průměrně ročně 25.000 km a jednotlivci podnikají četné propagační zájezdy do ciziny.

Československý Svaz Rugbyový, založ. r. 1928, věnuje se propagaci rugby a soustřeďuje nyní již 260 hráčů. Výsledky sportovní nejsou ovšem dosud valné.

Československý Svaz šermířů, sdružuje 10 klubů s 520 čl., šerm pěstujících. Tento rytířský sport má u nás svoji dlouhou a krásnou tradici, kterou i nynější šermířská generace hledí udržeti. Významných vítězství na mezin. kolbištích docílono hlavně: Ostende (1911), Londýn (1913), Paříž (1919), Haag (1921), mimo Olympiady (1908, 1912, 1924), kdež hlavně v šavli docílono četných úspěchů. Předsedou Svazu jest dlouhá léta dr. L. Pinkas.

Československý Svaz Těžké Atletiky (Čs. S. T. A.), soustřeďuje 14 žup se 122 kluby a 1560 zápasníky, které cvičí zápas řeckořímský a vzprání. Úroveň zá-

konů jest již mezinárodní a naši těžcí atleti dosáhli největšího úspěchu na Pershingové Olympiádě (1919), roku 1923 na mistrovství světa ve Vídni a r. 1924 na Olympiádě pařížské.

Československý Svaz veslařů, sdružuje 25 veslařských klubů s 1.710 členy. Pořádá každoročně závody: Primátorské osmy o putovní cenu hlav. m. Prahy, mistrovství ČSR. a Středoškolský pohár. Četných úspěchů dobyto ve Vídni, Varšavě, Belgii, vesměs r. 1922, v Terstu, Como, Štrasburku r. 1923 atd. Svaz pořádal r. 1925 v Praze kongres Fédération Internationale de Sociétés d'Aviron. Předsedou Svazu jest Jaroslav Čížek, mezinár. taj. dr. F. Widimský.

Československý tábor pro Slováky na Rusi, legie.

Československý ústav bibliografický, ústav pro sestavování bibliograf. záznamů o veskerém knižním ruchu v ČSR. a vydávání knižních soupisů. Roku 1927 zrušen.

Československý válečný kříž, vojenské vyznamenání za statečné činy v boji n. vůbec před nepřitelem, vykonané za dob čsl. revoluce; uděluje se voj. jednotkám (praporům, korouhvim) revoluc. vojsk (i těm, které vstoupily do rev. armád před 18. X. 1918, ale byly předtím odměněny vál. vyznamenáním za statečnost od některé ze spojeneckých armád). Vedle toho — výjimečně — i osobám civilním, které nasadily život pro osvobození naší vlasti. Dosáhnouti ho mohou i vojáci spojeneckých a spřátelených armád, kteří bojovali po našem boku a byli pochváleni v rozkaze nebo přispěli k uskutečnění našeho osvobození. Později rozšířen i na voj. osoby (našeho i cizího vojska), jež byly za vynikající činy jmenovány v rozkaze za války Československo-maďarské 1919. — Zřízen dekretem Prozatímní vlády zemí čsl. v Paříži 7. XI. 1918; je bronzový na červené stuze bíle pruhované; nese znaky československých zemí, na rubu listky s monogramem Č. S.

Československý voják, časopis čsl. legionářů v Rusku, vycházející od 28. září 1917 do 2. července 1918, v Kijevě, Pemeze a Čeljabinsku. Redakci řídil Rudolf Medek.

Československý Zpravodaj, měsíčník čsl. legionářů v Rusku, vycházející od 1. února 1919 do 1. září 1919 v Jekatěrínburku a v Irkutsku. Celkem vyšlo 8 čísel.

Český Bohdík, obec v okr. mor. šumberském s 1201 ob., větš. č. Za rakouské vlády byla silně germanisována, ale svoji češtví zachovala.

Český Brod, o. m. v Č., 4.456 ob. (1921). Okres. úř. a soud, reál. gymn., museum.

Znak města Českého Brodu.

Zeměděl. průmysl: cukrovar, pivovar a sladovna. Do válek husitských byl Č. B. majetkem pražského arcibiskupa; po válkách r. 1437 povýšen Zikmundem na král. město; za války 30leté vypálen Švédy. Z budov vyniká got. chrám sv. Gotharda a nová budova okres. musea.

Český časopis Historický, revue založ. Gollem a Rezkem 1895 pro vědeckou českou i světovou historii. Od 1919 red. list prof. dr. Pečár.

Český Dub (Böhmisch Aicha), město a soudní okr. v Č., polit. okr. Turnov, 3.439 ob. (z toho 2.362 čsl. a 1.032 n.). Zámek, stará radnice, okres. museum s památkami na Karolinu Světlou. Prádelna bavlny, továrna bavlněného a vlněného zboží. Ještě na zač. 19. stol. město bylo ryze české.

Znak města Českého Dubu.

Český Hiasatel, spis čtvrtletní k prospěchu a potěšení všech vlastenců, vydávaný od Jana Nejedlého. Přední česká revue, vycházející v letech 1806, 1807, 1808, 1818.

Český Herálec, o. v Č., okr. Chrudim, 947 č. ob. Parní pila.

Český Heršlák (Böhm. Horschlag), o. v Č., okr. Kaplice, 280 ob. (58 č.).

Český Jilovec (Böhm. Gilowitz), o. v Č., okr. Kaplice, 530 n. ob.

Český Jiřetín (Böhm. Georgendorf), o. v Č., okr. Most, 752 ob. (6 čsl.). Zámek Lichtenwald (878 m), dvě tov. na dřevovinu, hněd. uh. doly (Zdař Bůh).

Český Krumlov, starobylé okr. město v j. Č., s 8.226 ob. (1.295 č.). Papírny, text. průmysl. Leží v úzkém údolí Vltavy 509 m n. m. Č. K. zámek se připomíná v dějinách po prvé r. 1253 (zal. Závěšem Vítkovcem r. 1216 jako hrad s podhradím). Po vyměnění Vítkovců dostal se K. do držení Jindř. z Rožmberka. Zde také byl r. 1394 a 1402 uvězněn odbojnými pány

Znak města Českého Krumlova.

král Václav IV. V českých dějinách hrál vždy Krumlov důležitou roli jako sídlo všemocných katol. pánů z Rožmberka; jako poslední tohoto rodu Petr Vok postoupil Krumlov cis. Rudolfu II. Císař Ferdinand II. daroval K. Janu Oldřichovi sv. p. z Eggenberka (1622), povýšil toto panství spolu s Prachaticemi a Netolicemi na knížectví a na zámku zřízena mincovna. R. 1719 pak se dostal dědictvím Frant. kníž. ze Svarcenberka, v jehož rodě se udržel dodnes. Pol. okr. Č. K.: 1056 km² s 59.945 ob. (29% č., 71% n.).

Český les, pohraniční lesnaté pohoří na západě Čech od průsmyku Domažlického k hoře Dyleň. Z nejvyšších hor jmenujeme Čerchov (1039 m), Dyleň (939 m), Přímda (847 m), Lysá (869 m). Průměrná výška činí asi 800 m.

Český lid, sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, vyd. od r. 1891 red. dra Čeňka Zibřta.

Český Postyilon, první periodický český list. Pseud. název: Č. P., nebolžito Noiny České, genž s obzwaslasntjm Geho Milosti Cýsařské Nadánjm od Karla Frantisska Rosenmüllera na gewo se wydáwagj. Vycházely v l. 1719—1726.

Český Šternberk, městyš v Č., polit. o. Benešov, soud. o. Vlašim, 422 č. obyv. (1921). V malebné poloze na skále nad ř. Sázavou starobylý zámek s kaplí sv. Šebestiána, původně hrad pánů ze Šternberka. Lomy na mramor, lihovar, letní sídlo.

Český Těšín, m. v zemi mor.-slez., na hranici polské. Jest částí býv. Těšína, od pol. Těšína dělí jej pohraniční ř. Olza. R. 1921 čítal 8.068 ob., z toho bylo 2.427 žsl., 3.406 něm., 526 pol. Jest sídlem okres. úřadů a soudu, celních úřadů, řed. stát. stačků a vel. ppl. 8. Jest zde obch. škola a čes. ref. r. gymn. Vyrábějí se zde stroje, kovové zb., nábytek z ohýb. dřeva a vyváží se slad.

Český Yacht Club v Praze, založený r. 1895; soustřeďuje všechny milovníky plachtění.

Česla Jan (1840—1915), hornoluž. spisovatel; vystud. v Praze medicínu a usídlil se v Neveklově v Čechách, kde působil jako okresní lékař. Napsal řadu lyricko-epic. básní, z nichž nejlepší je Král Přibyslav (1868), uplatnil se i v baladě a v erotické lyrice, tu pod zřejmým vlivem Hálkovým a Heineovým. Překládal hojně z češtiny; samostatně vyšel překlad lid. povídky Ženich se čtyřmi sty (1864), a zejména překlad Klicperovy veselohry Rohovin čtyrrohý (1862), jímž byla po

prvé v Lužici 1862 v říjnu v Budyšině otevřena ohotnická div. scéna.

Česlár Pavel (1845—1898), rolník a slovenský spisov. v Tissskom Sv. Mikuláší.

Česlav, 1. kníže srbský, dobyl země na knížeti Zachariášovi a rozšířil území až k Bosně. Byl zavražděn Maďary kol r. 930; — 2. blahoslavený (1180—1242), dominikán a kazatel, apoštoloval v Čechách a v Pomorí.

Česlo, C_4 úl.

Česma, letohrádek u Petrohradu s got. kostelem, který dala carevna Kateřina II. vystavěti v upomínku na vítězství ruského loďstva nad loďstvem tureckým u Česmy r. 1770. Car Mikuláš r. 1830 zámek opravil a zřídil v něm nemocnici pro invalidy.

Česma (persko-turecky: pramen), u Reku Kréné, starý válečný přístav tureký v M. Asii proti ostrovu Chiu. Většina ob. jsou Rekové; pěstují se hrozinky a vyváží sušené fiky. V okolí jsou četné sirtaté prameny. V r. 1770 spáleno v zálivu česmenském turecké loďstvo od ruského.

Česnek, C_4 Liliaceae.

Česnek Matouš, pseud. J. Skružného.

Čest, v subjektivním smyslu (honor, dignitas), mravní důstojnost člověka; v objektivním smyslu (existimatio), vnější vážnost odpovídající této mravní důstojnosti, kterou osoba může od jiných žádati. Při tom jest třeba rozlišovati mezi cti všeobecně lidskou a cti občanskou. Čest všeobecně lidská je důstojnost a vážnost, jež přísluší každému člověku jako takovému, občanská čest je uznání a vážnost, jíž se těší osoba jako právní subjekt.

Čestibor, kníže Polabských Srbů, přítel Ludvíka Němce. Byl od svého kmene zavražděn kolem r. 860.

Česticce, měst. okres Strakonice, 656 č. ob., bývaly sídlem Přečhů z Čestic, jejichž potomci udrželi se v okolí až do 30leté války. Nad Česticemi je vrch Kalvarie, na jehož vrcholu zřídil býv. majitel Jindř. Hyzrle z Chodů roku 1626 kapli Povýšení sv. Kříže, k níž r. 1728 přistavěl Karel Šebestian z Říčan ještě pět kaplí, které r. 1820 hr. Karel Rey opět obnovil.

Česticce, o. v Č., okr. Rychnov nad Kn., 473 č. ob.

Čestín, o. v Č., okr. Kutná Hora, 656 č. ob.; zámek, lihovar. Kdysi Čestín kostel.

Čestín, o. v Č., okr. Sedlčany, 315 č. ob.

Čestislav, pseud. Romualda Zaymuse.

Čestíř, pseud. Ferd. Zahradky.

Čestná dáma (fr. Dame d'honneur), dvorní dáma, jíž jest tato hodnost propůjčena vzhledem k jejímu šlecht. stavu nebo stavu jejího chotě.

Čestná legie (fr. Légion d'honneur), hlavní řád francouzský za zásluhy vojenské i občanské, založ. 1802, od r. 1852 pět tříd: velkokříže, velkodůstoj., komtury, důstojníci a rytíři. Po zřízení republiky dostal odznak Č. I. podobu ještě nyní užívanou: bílá pětipaprskovitá nebo deseticípá hvězda, vpředu se ženskou hlavou (symbol svobod. státu) s nápisem kolem: République Française a letopočtem 1870, vzadu dva praporky s nápisem: Honneur et patrie, na věnci (místo původní koruny) napolo z dubových, napolo z vavřínových listů.

Čestná práva, jednotlivá oprávnění, spojená s veřejným úřadem, jež může mít člověk jako osoba a státní občan ve veřejném životě.

Čestná rada, \mathcal{Q} čestný soud.

Čestné počty vojenské, jsou to: pozdrav, slavnostní přijetí vysoce postavených osobností, smuteční slavnosti při pohřbu, čestné salvy z pušek nebo děl na oslavu zvl. příležitostí.

Čestné prohlášení, jež žalovaná strana odevzdá straně úražené, že se nechtěla dotknouti její cti. Užívá se tohoto způsobu, aby se předešlo odsouzení pro urážku na cti.

Čestné slovo, zástava cti; původně, od 13. st., záruka za splnění smluvních závazků; dnes bez právního významu.

Čestné zbraně, jako významání věnované drahocenné kordy, dobytá děla, šavle, pušky, pistole atd. Na př. papežové věnovali vojevůdcům svčenské meče, císařové za vojenské zásluhy čestné kordy a šavle.

Čestný občan, osoba, které bylo uděleno městské občanské právo jako významání (bezplatně). Čestné občanství má dnes praktickou cenu potud, že propůjčuje volební právo, i když č. o. nesídlí trvale v obci. Tohoto práva za Rak. používali při volbách hl. Němci ve smíšeném území, aby zajistili svoji nadvládu (na př. Č. Budějovice).

Čestný poručník (tutor honorarius), podle římsk. práva poručník neplnoletého, jehož povinností bylo bdíti nad řádným poručníkem (tutor gerens).

Čestný soud, soud sestávající z příslušníků téhož stavu, který vyšetřuje a rozhoduje o porušení, příp. ztrátě cti příslušníka stavu. Ve středověku byly to t. zv. čestné tabule (judicia heroica), v Rakousko-Uhersku zvaly se čestnými radami, u nás podobného zařízení není.

Čestný úřad, úřad, jehož nositel nepoživá žádných pevných příjmů, které by z tohoto úřadu vyplývaly. Odškodnění za nezbytná vydání a remunerační není však

vyloučena. Na př. funkce porotce, obch. soudce, přísedícího obch. a živn. soudu, úřad poručníka, rovněž zastoupení v parlamentních a obecních korporacích, vyplývající z veřejných voleb.

Čestný znak za zásluhy o Republiku rakouskou, založ. spolkovým zákonem z 4. listopadu 1922. Deset tříd; také ženský řád.

Češčin Vsevolod Jevgrafovič (* 1865), ruský hudební kritik a spisovatel. Sp.: Dějiny ruské opery 1674—1903 (1904).

Češka Jan († 1547), kněz kališnický, vychovatel synů Viléma z Pernšteina, z jehož rozkazu sepsal výbor ze spisů dávných mudrců pohanských a výňatky ze spisů Petrarkových pod názvem Řečí hlubokých mudrců. R. 1531 byl kazatelem kaple betlemské, roku 1534 farářem u sv. Jiljí, r. 1538—40 děkanem v Pardubicích.

Češov, obec na Jičínsku s 375 č. ob., býv. panství Velíš a Vokšice, s památ. Češovskými valy na blízkém vrchu, zv. Hradišti. Valy zabírají mohutný lán země a táhnou se na vých. až ke Kozojedům. Podle Palackého jsou to zbytky avarského hrinku. Kulturních památek se však zde dosud nenašlo. Místa toho použil Žižka k upevnění své posice po svém vítězství u Hořic.

Čeští bratři. Bezděčným původcem Jednoty českobratrské se stal husitský kněz Jan Rokycana, základem jejího učení spisy Petra Chelčického. Když totiž dobyl Jiřík Poděbradský r. 1450 Táboru a učinil tím konec straně tábořské (radikální husitské), nesouhlasil s tímto násilím jihočeský myslitel Petr Chelčický, dovoláváje se hlavně 5. přikázání bož. ho. Stoupenci Chelčického, kteří rovněž zatracovali každé násilí, počali se sami nazývat „bratři chelčičtí“, což byl vlastně první základ Jednoty. Mezi těmito bratřimi byl i synovec Rokycanův, bratr Řehoř. Druhý popud k utvoření Jednoty dal svými kázáními v chrámě Týnském sám Jan Rokycana, který vzbudil v některých svých posluchačích touhu vrátit se k prostotě života prvích apoštolů, a na jejich otázku, jak by bylo možno takový ideál uskutečnit, doporučil jim bohu libý život mimo město — v přírodě — a upozornil je i na spisy P. Chelčického. První títo vyznavači nutnosti návratu k mravní neporušenosti apoštolů Kristových našli původní útulek roku 1457 v Kunvaldě na panství litickém, sv. od Žamberka, a tím vlastně založili Jednotu, v jejíž čelo se postavil právě bratr Řehoř, někdejší řeholník kališnického kláštera na Slovanech v Praze. Již roku 1461

začalo pronásledování „bratří a sester“, jak si mezi sebou říkali, ježto se odchýlili od dosavadních zvyklostí v obřadech, zavádějice ve všem co největší prostotou a usilující podle návodu Řehořova o vyrovnaní rozdílů nejen majetkových, ale i kulturních. Když si však r. 1467 zvolili svoje vlastní kněze a tím se osamostatnili, stávaly se neshody mezi jejich vůdci a Rokycanou i Jiřím Poděbradským častějšími. Od r. 1490 počíná v Jednotě nabývatí vrchu bratr Lukáš, učený bakalář z Prahy, který se snažil dosavadní ponurý ráz Jednoty více přiblížiti současným poměrům života a umožnit

Tiskářský znak
Mikuláše Klandiana.

náležitý vývoj všem nadanějším a schopnějším členům. Jednota počala přijímat ochranu šlechticů, kteří v bratřích měli pracovitě poddané, třebaže podle svých zásad žádné vrchnosti neuznávali, kromě boží, počala se i písemně hájit proti různým nářčením a tím ovšem byla nucena připouštět i vyšší ozvělanost mezi svoje při-

Znak tiskaře Bratrského Kancionálu
z roku 1576.

vržence. Projevem tohoto novějšího proudu a směru byla i cesta 4 mužů Jednoty na východ, která měla úkolem hledat původní církvě Kristovy. Člen této výpravy Martin Kabátník tuto cestu popsal. Když strana Lukášova nabyla ve všem vrchu, rozšířily se v Jednotě i snahy psát a tisknout zvláštní knihy pro její vyznavače. Počátkem stol. 16. má Jednota v Čechách dvě tiskárny ve dvou hlavních sídlech svých, v Ml. Boleslavi (in monte Carmel) a v Litomyšli (in monte Oliveti).

Odtud vycházejí hlavně katechismy, zpěvníky (kancionály) a podobné knihy náboženské. Když se rozšířily v stol. 16. mezi učenými bratry i snahy humanistické se zvláštním úsilím o povznesení a zušlechtnění spisovného jazyka českého a jeho literárních plodů, postavila se Jednota svými vynikajícími příslušníky v popředí literárního rozkvětu českého a zajistila si jmény Jana Blahoslava a Jana A. Komenského nejdůležitější místo v písemnictví českém t. zv. střední doby. Z významnějších spisovatelů Jednoty budžte uvedeni: Lukáš Pražský (1460—1528), Jan Augusta (1500—1572) a jeho vrstevník Matěj Cervenka (1521—1569), Jan Černý (Nigranus, 1500—1563), Jan Blahoslav (1523—1571), Jakub Bílek (1516—1581), překladatelé Bible Kralické (vyd. 1579—1588), Pavel Stránský (1583—1657), Jan Amos Komenský (1592—1670). Když r. 1508 vydal král Vladislav II. mandát proti „pikartům“, jak neprávem prezdíváno Jednotě, ujali se pronásledovaných někteří šlechticové a bránili jich na svých panstvích. Když r. 1526 nastoupil Habsburk Ferdinand I., neměli v něm s počátku Bratři zjevného nepřítele, hlavně zásluhou svého protektora Konráda Krajčře z Krajku, pána na Mladé Boleslavi a Brandýse, ale od bitvy u saského Mühlberka (1547) začalo pronásledování Jednoty znovu, čehož příčinou byl tehdejší biskup Jan Augusta (O.). Schůze Jednoty zakázány, B. vypořádání, částečně se vystěhovali do Polska a Pruska, částečně přestoupili k podobojím. Nástupce Ferdinand I. Maximilián byl shovívavý k Jednotě a z jeho doby pochází t. zv. „konfesí česká“, o kterou se shodli kališníci s Bratřimi a která byla uznána r. 1609 majestátem Rudolfovým. Bratři a utrakvisté tím nesplynuli, ale měli společnou konsistoř. Osudná bitva bělohorská měla ovšem i na další život Jednoty veliký vliv. R. 1620 vydán patent, aby kněží evang. a jiných vyznání opustili do tří dnů Prahu a do osmi dnů Čechy. Pozdější mandáty útrapy neuznaných společností náboženských ještě zesilovaly. Přívrženci takovýchto konfesí, mezi nimi hlavně Č. b., kteří se nechťeli své víře zproneřít, stěhovali se do Bavor, do Sas, Polska, Uher, také až do Holandska. Zbytky č. b. usazovaly se většinou v městech saských, v Pírně, v Žitavě, v Drážďanech a Lipsku. R. 1627 vydán další mandát proti č. b. Lhůta, kdy se měli ti, kdož se nechťeli vzdát víry českobratrské, vystěhovat, povolena do r. 1628. Nové zástupy opouštěly původní vlast, Čechy a Moravu, a nalézaly útočiště v Sasku (hl. v Pírně), v Polsku

(v Lešně), Slezsku a v Uhrách. Exulanti se živilí s počátku almužnami, které sbírali mezi sebou protestanti. Na nějaký čas vrátili se exulanti do Prahy r. 1631, když se tohoto města zmocnilo vojsko saské. V květnu 1632 odtáhlo vojsko a s ním musili opustit Prahu i ti, kdož se sem vrátili. R. 1635 znovu vyhlášen rozkaz, aby všichni akatolici přistoupili ke konfesi augšpurské nebo opustili zemi. Než přesto nepřestali č. b. doufat, že se vše obrátí v jejich prospěch, až teprve mír westfálský, jímž válka třicetiletá ukončena 1648, definitivně rozhodl proti nim. Potomky č. b. jsou kromě jiných t. zv. Bratři hernhutští (Herrnhut = Ochrana), kteří se udrželi v původní vlasti, t. j. na morav. Kravařsku, nejdéle, a teprve počátkem 18. st. založili osadu českosobratskou Herrnhut v Sasku. — Literatura o č. b. jest velice rozsáhlá. Psali o nich z č. historiků hlavně Gindely: Geschichte der böhmischen Brüder (Praha, 1858) a Quellen zur Geschichte der böhm. Brüder, vornehmlich ihren Zusammenhang mit Deutschland betreffend (Fontes rerum Austriacarum 1859); Goll, Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der böhm. Brüder (Praha 1878) a Jednota bratrská v 15. st. (Čas. č. musea 1883—86) kromě jiných menších článků; Ot. Hostinský, Jan Blahoslav a Josquin (Rozpravy České Akademie 1896); Vančura, O pronásledování Jednoty bratrské v jihozáp. Čechách králem Ferdinandem I. (Praha 1888); Slavík, O Jednotě bratrské v Čechách jihovýchodních (Tábor 1888); J. Jireček, Literatura exulantů českých (ČCM. 1874); Rezek, Příspěvky k dějinám české emigrace v 18. st. (Český časopis historický 1895); Zoubek-Novák, Život Jana A. Komenského (Praha 1892) atd. Souborné vylíčení dějin J. b. podal i Denis v svém spise Konec samostatnosti české (Praha 1893).

Četa (Zug, peloton, platoon) ve vojsku, dříve nejnižší pododdělení setniny nebo eskadrony; vedla v lineární taktice 18. st. palebný boj (Pelotonfeuer); velí jí nejnižší důstojník (podporučík). Nyní je č. největší taktickou jednotkou, kterou její velitel může osobně (t. j. hlasem, pokyny, bez spojovacích pomůcek) vésti; skládá se v naší armádě u pěchoty ze 3 družstev (v nichž jsou střelci, kulometníci a granátníci); u jezdeckta ze dvou družstev a jednoho záložního roje. Velitelem je podporučík nebo poručík, po př. rotmistr; jeho zástupcem četař.

Četař (Zugsführer, sergeant, serjeant), poddůstojník, který je u čety jako zástupce jejího velitele; provádí výcvik če-

ty. Pravidelně v hodnosti mezi desátníkem a šikovatelem (rotmistrem). Její distinkce jsou v ČSR. 3 knoflíky na nárameníku a na čepici.

Četij-Mineji, církevně slovanské sbírky životů svatých podle předloh: Vitae sanctorum a Acta sanctorum. Napsali je: Dmitrij Q. Rostovskij (1689—1705) a metropolitai Q. Makarij.

Četnictvo, původně lid ozbrojený (fr. gens d'armes), sbor, zřízený, aby střežil pořádek a veřejnou bezpečnost uvnitř země. Původ vzalo toto zařízení ve Francii a podle toho zavedeno i v Prusku. Teprve později zřízeny sbory takové také v Rakousku, nejdříve pro Benátsko a Lombardsko. Z těchto sborů zřízen byl pak 5. četnický pluk. Toho bylo zapotřebí zejména za Bacha pro absolutisticky spravovanou říši. Zřízení tohoto pluku bylo čistě vojenské; mužstvo jeho bylo převzato přímo z vojska a to většinou z českých a slovenských pluků. Ovšem pojem u četnictva uplatňovaný, stříci bezpečnost veřejnou, byl zejména v letech 1850—1860 velice široce vykládán, takže četnictvo bylo postrachem pro klidné, neškodné občany i úředníky, ba i voj. hodnostáře. Poměry tyto trvaly až do r. 1860, kdy dr. Brauner v poslanecké sněmovně říš. rady uvedl ty nejkrávilavější přehmaty četnictva s poukazem, že během 10 let vyžádalo si četnictvo náklad téměř 100 mil. zl. a při tom zločinnosti neubyla. Po válce r. 1859 — po ztrátě Lombardska, kdy četnictvo bylo nuceno opustit nepřitelem zabrané země i země uherské, bylo utvořeno četnické velitelství ve Vídni, v Praze, Innsbruku, v Brně atd. Každé velitelství rozděleno bylo v oddíly a ty opět na jednotlivé stanice o 3—4 mužích (v hodnosti vyrovnal se prostý četník desátníkovi). — Pokud se jedná o službu bezpečnostní, podléhá četnictvo jen pol. úřadu. Kromě pol. úřadu a stát. náv. nemá se žádný jiný úřad dovolávat pomocí četnictva. Vystupuje-li ve službě četník proti někomu, musí tak učiniti jen po vyzvání jménem zákona, proneseném v zem. jazyku. Násilné protivění se výkonu trestá se jako zločin veřejného násilí podle § 81 tr. z. a urážka při výkonu služby jako přestupek urážky stráže podle § 312 tr. z. Osoby, náležející k četnictvu, podléhají ve věcech trestních přímo právomoci voj. soudů. V sídle zem. úřadů jsou voj. zem. velitelství, v jichž čele stojí vyšší státní důstojník (ev. generál), v čele okr. velitelství strážmistr. Povolení k sňatku udílí zem. velitelství, ev. úřad min. nár. obrany, k tomu delegovaný. Práva i po-

vinnosti četnictva obsaženy jsou v služ. instrukci. Ve válce přechází část četnictva k polnímu četnictvu a jako takové (po dohodě min. vnitra s min. nár. obrany) pod přímé velení vojska. Početní stav četnictva jest asi 130.000.

Četverik, stará ruská míra dutá = 0,262 hl.

Četvert, stará ruská míra dutá, obsahuje 8 četveriků = 2,099 hl.

Četverták (čtvrťák), ruská stříbrná mince = $\frac{1}{4}$ rublu = 25 kopějek.

Četvertinskij, ruský kněžcí rod, z něhož vynikl: Č. Gedeon Svatopolk, metropolita kijevský († 1690); obnovil v Kijevě Akademii, založ. jeho předchůdcem Mohylov. — Č. Silvestr († 1727), vladyka mohylevský, horlivý přívrženec pravoslavi, měl časté spory s Poláky. — Č., polská větev tohoto rodu \mathcal{Q} Czetwertyński.

Čevapović Grga, dr. (1786—1829), chorv. spisovatel, prof. filosofie na františkánském učilišti v Brodě nad Sávou, později provinciál františk. řádu. Psal historické spisy latinské o svém řádě. Chorv. napsal drama: Josip, sin Jakoba patrijarka (1820).

Čevkitit, amorfni nerost lasturnatého lomu, barvy černé; titanit ceru, lanthanu, didimu, beryllia a železa.

Čevo, horské údolí na území býv. Černé Hory, na hranicích Hercegoviny. Roku 1768 byla zde svedena bitva, ve které poraženi Turci a vezír Mustai-paša padl.

Čeyc (Čejč), rodilý ze Žatce ok. r. 1770. Byl znám dobrými kopíemi. Dlabač uvádí od něho 5 obrazů svatých a 2 krajiny.

Čcheidze Nikolaj Semenovič (1863—1926), gruzinský soc. dem. politik směru menševického. Byl členem II.—IV. Dumy za gub. tifliskou a po únorové revoluci zvolen předsedou petrohrad. sovětu. Přivržencem Kerenského, kterého energicky podporoval, ale po vítězství bolševiků odešel do ciziny, když se předtím marně snažil rozpoutati v Gruzii protibolševickou agitaci. Zastřelil se v Paříži.

Či, délková čínská míra = 31,8—35,8 cm, má 10 t'sun.

Či, obilní čínská míra, zvaná též tau = 2 huo = 1,03 hl.

Či, zakladatel první volené čínské dynastie Hsia, \mathcal{Q} Čína.

Čiang-kai-šek, čínský generál a státník, \mathcal{Q} Tsiang-Čung-čeng.

Čiapanekové, prastarý. značné kult. národ americký, jehož sídla byla v nyn. Mexiku.

Čibčové (Chibcha), vymřelý jihoamer. národ.

Čibuk, turecká dýmka, má malou širokou hlavičku, obyčejně z červené pálené hlíny, bez víčka a dlouhý troubel s jantarovou špičkou. Bohatí Turci mívali čibuky na drahokamy vykládaných troubelích.

Čibuz, o. v Č., okr. Hradec Král., 151 č. obyv. Elektr. družstvo a starý kostel sv. Václava.

Čičagov Vasilij Jakovlevič (1726—1809), ruský generál. R. 1765—66 podnikl velickou výpravu k severní točně. Za války turecké 1773—75 velel donskému loďstvu, 1788 jmenován hlavním velitelem a roku 1789 porazil Švédy u ostrova Oelandu a rok nato u Revalu.

Čičagov Pavel Vasiljevič (1762—1849 v Paříži), ruský admirál. R. 1782 nastoupil službu u ruského loďstva a r. 1807 jmenován admirálem. V napoleonských válkách byl poražen jako vrchní velitel jižní armády v bitvě u Bereziny, zažádal pak za propuštění a žil ve Francii a v Anglii. Jeho Mémoires z r. 1812 vyšly v Berlíně (1855) a v Paříži (1862) a osvětlují příčiny jeho porážky.

Čičarija, jižní část Krasu v Istrii, v délce 57 km, v šířce 15 km a výšce průměrné 500—600 m. Je to neúrodný kraj, chudý na vodu, většinou holý a nese název „bílá Istrie“ (Istria bianca). Hlavní jeho hory jsou: Slavník 1029 m, Žabník 1018 m, Plavník 1267 m, Broložník 1090 m, Orljak 1102 m a Učka Gora (Monte Maggiore) 1396 m. Obyvatelé těchto krajin nazývají se Čičové a mluví zvláštní smíšenou chorvatštinou a slovinštinou.

Čičarovec (Csicser), o. na Slov., okr. V. Kapušany, 1157 ob. Velký lihovar.

Čičenice, o. v Č., okr. Písek, 448 č. ob., stará kaple sv. Václava.

Čičerin Boris Nikolajevič (1828—1904), prof. stát. práva na univ. moskevské a starosta Moskvy 1882—1883. Sp.: Istorija polit. učenij (1869—77, 4 d.), Nauka i religija (1879), Sobstennost i gosudarstvo (1882—83, 2 d.), Filosofija prava (1901). Jeho názory vzbudily svého času odpor hl. v kruzích slavjanofilských. Přel. do češt.: Rusko na poč. 20. st. (Ferd. Pakosta) 1903.

Čičerin Georgij Vasiljevič (* 1872), sovětský státník a diplomat. Byl až do r. 1905 v ruské službě diplomatické, pro svoje polit. názory však vystoupil a žil od té doby v cizině; pracoval hl. ve straně soc. dem. a r. 1917 připojil se k menševikům. R. 1918 se vrátil do Ruska, připojil se k bolševikům a zvolen v květnu t. r. nár. komisařem zahr. věcí, na kterémžto místě zůstává až do svého onemocnění v r. 1928. Získal si zn. zásluhu o sblížení Sovětů se záp. Evropou; prosadil uznání SSSR. de jure Itálií, Francií,

V. Britanií, 1922 uzavřel smlouvu s Německem atd. Jest smýšlením oportunistů pravého směru, což vyvolalo rozpor mezi ním a Stalinem. Po čas choroby zastupuje Č. prozatímně Litvinov. Sp.: Mír savailleský (1919), Dva roky zahraniční politiky SSSR. (1920).

Čičorka, *C.*, Coronilla.

Čičmany, ves na Slov., polit. a soud. o. Žilina, 1477 ob. čsl. (1921). Pozoruhodná vesnice s hlediska národopisného. Nejzachovalejší nár. kroje a rázovité dřevěné stavby (typické čičmanské gazdovství).

Čičovcové z Čičova, č. vladycký rod, pocházející z Čičova u Spáleného Poříčí. Znak: červený štít se čtyřmi stříbr. pasy. **Čída**, na Moravě obvyklé slovo pro naše střída, střídání u práci.

Čidlo, ústrojí slovoslá, která sbírají popudy. Viz jednotlivé smysly.

Čietek Jan (* 16. XI. 1898), slovenský básník. Píše pod pseudonymem Ján Smrek. Prispíval do listu Svojeť a j. Red.: Edícia mladých slovenských autorov a Sborník mladéj slovenskej literatúry. Napsal: Božské uzly (1929); Cválajúce dni (2. vyd. 1929).

Čiernovodský, pseud. Frant. Pudiera, též Jána Petroviče.

Čiftlik (tur., z perského džift), sprežení tažného dobytka, též lán pole, který se za den s jedním sprežením zpracuje. Dříve tak zváno také vojenské poddanství (léno). Čiftlicki húmájím = statky sultánovy (soukromé).

Či-tu, město s 340.000 ob., v čínské provincii Šan-tung, je městem mezinárodním, sídlem konsulátů téměř všech států světa.

Čigorin Michael Ivanovič (1850—1908), sl. ruský šachista. R. 1880 uznán za nejlepšího mistra šachu v Rusku. Rovněž měl mnoho úspěchů ve hrách korespondenčních. Jeho kabelový zápas se Steinitzem byl svého času světovou událostí. Řídil šachovou část Novoje Vremja.

Čihadla, o. v Č., okr. Mladá Boleslav, 174 č. ob. Samota Zátíší (Bon repos, lov. zámeček).

Čihák, o. v Č., okr. Žamberk, 80 čs. ob., lovecký zámeček, lom.

Čihák Eugen (* 1885), č. aviatik. Spolupracoval od r. 1908 se svým bratrancem ing. Kašparem *C.* na konstrukci letadel a podnikl mnoho letů v dobách předválečných. Nyní pilot čsl. st. aerolinií.

Čihák Jaroslav (* 4. III. 1883), český operní pěvec (basista), zák. pěvec. školy Paří-Zikešové, po prvé na jevišti v Brně r. 1904, pak u Měst. div. na Vinohradech, v Plzni (až do r. 1914). Od r. 1919 u Nár. divadla v Brně.

Čihák Josef, Th. a PhDr. (* 1880), prof. pastýřského bohosloví na univ. Karlově v Praze (od r. 1921).

Čihák Vladimír, inž. (* 1864), pivovar. odborník a řed. Vědeckých ústavů průmyslu pivovar. Byl ředitelem pivovaru v Xertigny (Fr.) a Krakově. Vynikající organis. a lit. pracovník, red. odb. časopisu Kvas.

Čihal Otto, JUDr. (* 1886 v Mikulovicích), lektor všeob. a st. účetnictví na Masarykově univ. v Brně, vrchní fin. komisař z. fin. řed. v Brně.

Čihaň (Čihání), o. v Č., okr. Klatovy, 552 č. ob., lomy žuly a sienitu. V 16. stol. se zde rýžovalo zlato.

Čihaná, o. v Č., okr. Stříbro, 210 něm. ob. Kostel sv. Václava z r. 1162.

Čihaná (Kschíha), o. v Č., okr. Teplá, 214 něm. ob., žrldla min. vod.

Čihovec, o. v Č., okr. Humpolec, 214 č. oby.

Čihula Josef, PhDr. (* 1871), odb. spisovatel, osvětový pracovník na Jičínku. Sp.: Martin Luther a Jednota bratrská, M. Luther a Čechové podobojí. 1919—1922 starostou Jičina. Profesor reálky.

Čich (lat. olfactus), schopnost vnímat zápachy, tvoří s příbuznou chutí oba nižší čili chemické smysly. Při čichání se dráždí konečky nervu čichového (nervus olfactorius) tekutými látkami, obsaženými ve vzduchu; toto podráždění vnímá pouze malá část sliznice nosní. U obratlovců jest čich různě vyvinut. U ryb a vodních živočichů se obyč. vjemy čichové těžko odlišují od chuťových. U ssavců jest čich též velice různě vyvinut. — Různé druhy zápachu se obyč. pojmenovávají podle látek, kterými jsou vyvolávány. Některé vjemy (ostré působení chloru nebo kys. octové a pod.) na sliznici nosní se pokládají též za vjemy čichové, ač jsou úplně jiné podstaty. Naopak zas mnohé vjemy, přičítané chuti, jsou ve skutečnosti čichové. Při dlouhém působení určité páchnoucí látky může nastati umrtvení nervu čichového pro ten dotčený zápač, ač citlivost pro zápachy ostatní zůstává beze změny. Vznícením sliznice nosní ztrácí se přechodné čich. Někteří lidé necítí určité zápachy (anosmie). U člověka jest čich hlavně po muckou trávení, hladový již při pohledu na potraviny vytvoří sliny a žaludeční šťávy.

Čičačev Nikolaj Matvějevič (* 1830), ruský admirál; získal si značné zásluhy o reorganisasi a zdokonalení černo-mořského loďstva ruského.

Čičačev Petr (1812—1890), ruský cestovatel a diplomat. Procestoval Malou Asii,

pohoří Altajské, Armenii a Sev. Afriku a uveřejnil četné cestopisy: *Asie Mineure* (1852), *Espagne, Algérie et Tunisie* (1880), jakož i spisy rázu politického.

Čičálovcové z Čičálova, rod českých vládkyň, pocházející z Čičálova u Žlutice. Ve znaku měli pětícípou hvězdu. R. 1544 rod ten mizí.

Čičil-minar, trosky velikolepé kdysi perské zříceniny persepolské, ležící již od m. Širasu na úpatí pohoří; severně v Murgrabské rovině stávalo starověké m. Pasargady s hrobem Kyrovým.

Čičořice (Sicheritz), o. v Č., okr. Žlutice, 163 n. m. ob.

Čichov, o. na Mor., okr. Třebíč, 411 ž. ob. Lomy.

Čichové ústrojí, \mathcal{Q}_4 nos.

Čichtice, o. v Č., okr. Prachatice, 449 ž. ob. Zde bývala kdysi tvrz pánů z Libotyně.

Čika (chika), rudé barvivo, obsažené v listech severoamer. křoviny *Bignonia Chica*, kterým si Indiáni obarvují tváře.

Čika Apik, pseud. Ivana Bran. Zocha.

Čika Ivan, ruský kozák, který přemluvil Puščeva (\mathcal{Q}_4), aby se vydával za cara, za což byl povýšen na hraběte Černyševa. Popraven r. 1774 v Ufě od Michelsona (\mathcal{Q}_4).

Čikamatsu Monzaemon (1653—1724), sl. japonský dramatik, z rodu samurajů. Napsal přes 100 dram. prací, hl. pro loutkové divadlo v Osace, částečně romant. historické, část. ze současných poměrů společenských. Výběr jeho děl vydal angl. Miyamori roku 1926 (*Chikamatsu Masterpieces*).

Čikasové, indiánský národ větve apalačské v Sev. Americe. Sídli v nynějším státě Mississippi až k řece Ohio. Byli rozdělení na kmeny, ale měli společného krále. Od r. 1805—1834 ustupovali bělochům, až konečně r. 1838 vystěhovali se spolu s Čokty do indiánského území a usadili se nad Red Riveru. Většina jich mluví anglicky, mají četné školy a jsou značně vzděláni. Počet jejich stále stoupá na rozdíl od druhých kmenů indiánských, které převyšují svoji inteligencí.

Čikoj, řeka v iSbiri, gub. Irkutská, přítok Jeniseje, 400 verst dlouhá, protéká střídavě skalinami a lučinami; vlévá se nedaleko Selenginska do řeky Selengy; zlatonosná.

Čikola, levý přítok dalmatské ř. Krky.

Čikoš (maď. csikós), pastýř koní. Je to typický maďarský zjev, proslulý svojí rychlou jízdou na polodivokých koních na maďarských pustách.

Čikugo-gawa, největší řeka jap. ostrova Kyušu.

Čila Bohumír (* 1885 v Nové Pace), malíř. Žák prof. Ženiška. Maloval r. 1911 v Itálii ve zámku „České koleje“ v Trevi cyklus obrazů ze života sv. Václava, jakož i některá sgrafita a fresky. V Čechách vyzdobil mnoho kostelů svými malbami. Věnuje se kromě portretování figurální komposici. Z jeho olejových prací dlužno uvést zejména: *Polednici*, *Hercegovku*, *Stětí Jana*, *Kristus ve chrámě*, *Fakir a j.*

Čila Mikuláš (Antonín) (* 6. I. 1833 v Nové Pace), čsl. generál; absolvoval umělecko-prům. školu v Praze, odešel do Ruska 1909 jako učitel kreslení a tělocviku, založil v Oděse „Sokola“; 1914 za světové války se přihlásil do ruského vojska jako prostý voják; v rus. armádě prožil tažení v Haliči a ústup r. 1915. Od 15. V. 1915 praporčíkem. R. 1916 cvičitel České střelecké brigády v Kijevě, na podzim velitelem 12. roty 1. pluku, přezvaného 1917 3. plukem Jana Žižky. Jeho 7. rotě velel v bitvě u Zhorova. Roku 1918 zástupcem velitele téhož pluku v Čeljabinsku, 1919 jmenován kapitánem a velitelem 10. pluku Jana Sladkého-Koziny v Krasnojarsku. Za ústupu čsl. vojsk r. 1920 velel zadnímu voji a dopravil ruský státní poklad k místní vládě do Irkutsku. V červnu velitel transportu téhož pluku do vlasti, při návratu jmenován plukovníkem, 1922 velitelem 8. pěší brigády, 1923 generálem, od 1928 zástupcem zemského voj. velitele v Brně.

Čilam-balam, starodávné kroniky ind. kmene Mayů z 16. st. Lit.: Brinton: *The Maya chronicles* 1882.

Čilce, náčelenka rusínských dívek při svatbě, ze žlutého plechu neb z papíru s různými hedv. ozdobami a pery.

Čili, provincie čínská, \mathcal{Q}_4 Pe-čili.

Čilimník, \mathcal{Q}_4 *Cytisus*.

Čilingirov Stilijan (* 1881), bulh. spisovatel ze Šumenu, nejdříve učitel, později středošk. prof. a ředitel Nár. knihovny v Sofii, žije nyní v Sofii a věnuje se výhradně literatuře. Vystoupil drobnými verši ve sbírkách *Kytka a Sny a touhy* (1900) a vydal časem několik veršových knih, z nichž zejména výrazné jsou *Zpěvy o bulhar. sedlákoví* (1914), ohlasy světové války ve sbírcce *Za rod a čest* (1916), *vánc z nělek Naše města* (1920), a dosti kuriosní znělkový román *Vlado Bulatov* (1921). Ale přesto místo Č. není ve verši, nýbrž v próse, v níž zejména teprve nyní vyspěl, jak ukazují jeho romány *Chléb náš vezdejší* (1927, z doby úpadku bulh. cechovnictví a přivlaku továrenské výroby), *Plášť bez výložek* (1928, osud nešťastné ruské emigrace

Čolek.

Shora č. 1. Čolek veliký, sameček (*Molge cristata*), č. 2. Čolek veliký, samečka, č. 3. Čolek tečkovaný (*Molge vulgaris*), č. 4. Čolek Wadův (*Molge waltlii*), č. 5. Mlok alpský (*Salamandra atra*), č. 6. Mlok obecný (*Salamandra maculosa*).

Mapa Dánska.

Statistický přehled: Plocha 42.927 km², obyv. 5.344.555. (Stav r. 1925.)

	plocha	obyv.	na 1 km ²		plocha	obyv.	na 1 km ²
Kodaň (město) . . .	71	587.150		Vejle (okres) . . .	2.350	163.647	70
Kodaň (okres) . . .	1.174	284.622	242	Ålborg (okres) . . .	2.326	178.982	61
Frederiksborg (okr.)	1.959	113.075	85	Hjørring (okres) . . .	2.853	148.181	52
Holbaek (okres) . . .	1.737	121.951	70	Thisted (okres) . . .	1.776	83.199	47
Sorø (okres) . . .	1.480	114.008	77	Ringkøbing (okres) . . .	4.662	151.801	33
Praestø (okres) . . .	1.693	119.255	70	Ribe (okres) . . .	8.062	196.895	45
Bornholm (okres) . . .	588	45.676	73	Viborg (okres) . . .	3.058	130.881	46
Maribo (okres) . . .	1.793	138.631	76	Apenrade (okres) . . .	790	88.615	49
Odense (okres) . . .	1.809	193.850	107	Hadersleben (okres) . . .	1.351	59.200	44
Åvenborg (okres) . . .	1.867	145.804	88	Sonderburg (okres) . . .	441	40.899	91
Århus (okres) . . .	2.511	250.108	100	Tøndern (okres) . . .	1.309	80.279	29
Randers (okres) . . .	2.467	147.206	60				

v Bulh. po revoluci r. 1917), a konečně sbírka črt pro mládež Co se mi zdálo (1929). Č. napsal také řadu statí i monografií literární a kulturně hist., pokusil se i v dramate a zapsal se do dějin slov. vzájemnosti Slov. antologií básnickou (1910, výběr bulh. překladů ze všech slov. lit.) a kromě toho překlady Macharova Říma a Čechových Písní otroka (obojí 1919). Vydává a red. od r. 1923 Malou encykl. knihovnu, v níž vyšly také překlady dvou úvah Masarykových a Šaldovy.

Čilka, jezero s čet. lagunami ve Východní Indii, při záp. pobřeží Bengálského zálivu. Jeho rozsah řídí se podle počasí: za deště dosahuje rozlohy až 1160 km², za sucha pouze 890 km². Též jeho hloubka se mění od 2-5—1 m. Jest napájeno řekou Mahanadi.

Čilláv, oblíbené jídlo Peršanů, zvlášt. ním způsobem uvařená rýže.

Čilský ledek, Q_2 ledek.

Čím (Čám), o. v Č., okr. Příbram, 367 č. ob. Zámek, býv. tvrz Jindřicha Skorného z Kralovic.

Čimboraso (Chimborasso), hora v Kordillerách v Ecuadoru u Quita, vyhaslá sopka, v podobě zakulaceného kužele z trachytu. Vysoká 6310 m, od 3800 m pokryta sněhem. Kdysi byla považována za nejvyšší vrchol Ameriky. 1802 dostoupil Humboldt výše 5882, 1831 Boussingault výše 6000. Na vrchol dostoupil H. Meyer až 1903.

Čimelice, o. v Č., okr. Písek, 795 č. ob. Zámek, lihovar, výšivkářství, výr. cementového zboží. Zde stávala tvrz pánů z Čimelice. Rodiště filosofa J. Dasticha a slavný J. Perwofa.

Čiměř (Schamers), městys v Č., okr. Jindř. Hradec; 516 větš. něm. ob. Povýšen na městys ve 14. st. Výšivkářství.

Čiměř, o. na Mor., okr. Třebíč, 213 č. ob.

Čingnan, klimat. horské lázně, 90 km na jiho-záp. od Taškentu. 1370 m n. m., v úzlábí obklopeném se tří stran horami, jež tvoří s-z. část pohoří Talaskij Alatau. Na j. ohraničuje úzlábí Bolšoj Čingan, 4500 m vys., na v. Malý Č., 3200 m vys., který se zvedá přímo z údolí, a na z. hora Kysyl-Džar. Veliký počet slunných dní; léčí se sluncem, vzduchem a kumysem.

Čimišnik, Q_2 Caragana.

Čimkent, hl. m. gub. Syr-Darja v Kazakstanu s 22.000 ob. Továrna na santonin, morfium, narkotin a kodein. Asi 100 km vzdálen je Abail, v jehož okolí počíná 30.000 ha měřící národní park v hornatém území s-z. části horstva Talaský Alatan. V č-ském okruhu jest nár.

park Ak-Bastan, asi 10 km² a Kara-Bastan, asi 14 km².

Čin, výsledek zevnějšího projevu lidské vůle. Předpokládá se volnost (svoboda) chtějícího individua.

Čin, v předrevolučním Rusku hodnost, propůjčovaná za občanské a vojenské zásluhy. Měla 14 hodnostních tříd. Vznikla ze středověké povinnosti (ať již platební neb vojenské) vůči Moskevskému státu. Pravidla hodnosti pocházejí z r. 1722.

Čína, vl. „země 18 provincií“ (Q_2 Čínská říše). Jméno Č. pochází od jména čínské dynastie Tsinů. Čiňané nazývají svou vlast Čungkuo (říše středu) nebo Čunghua Minkuo (lidový stát květiny říše středu). — Poloha a hranice. Č. zaujímá j.-v. část čínské říše mezi Mongolskem na severu, Tibetem na západě,

Birmou na j.-z., Franc. Zad. Indii na j. a mořem na j. a vých. Sev. hranice je značena t. zv. čínskou zdí (Q_2). Č. leží mezi 41 a 18° s. š., 98 a 125° v. d. a má asi 4.008.200 km² džurska a Vých. plochy (bez Man-Turkestanu).

Přírodní poměry. Pohoří Tsinlingšan tvoří jako pokračování systému kuenlunského nejostřejší hranici mezi Č. sev. a jižní. Zemi na severu můžeme označiti za Severočínskou tabuli, do níž jsou vsunuty četné pánve, velmi důležité pro obyv. a kulturu. Pohoří na sv. ohraničují Velikou nížinu na sev. a záp. Téměř celá jižní Č. je prostoupěna zvrášenými pohořími směru j.-z. až s.-v. (sinský systém). Na záp. území již. Č. táhnou se velehorská pásma směru polednikovitého (západoindický systém až 7000 m výše). Kout mezi nimi a vých. Kuenlunem je vyplněn pásy, jež vystupují na sv. ve velehory (Taliangšan, asi 6000 m). Mezi těmito a plošinou Kueičou je Červená pánve, pojmenovaná tak podle barvy půdy (pískovec). — Geologické poměry. V jihových. Číně jsou pohoří složena z kambria, siluru, v jižní Č. přistupují horniny paleozoické. Uhelná ložiska jsou z doby karbonské až permské. V sev. Č. je stavba hor zakryta spraší (Q_2), žlutou půdou čínskou, v již. Č. jsou rozšířeny mocné usazeniny z mesozoika. Veliká nížina je vyplněna naplavenou spraší. — Vodstvo je neobyčejně bohaté. Rozoznáváme 5 hydrografických prov.: Huangho

Znak Činy.

(severoč. oblast), úvodí Jangtsekiangu (středoč. oblast), Sikiang (jižní Č.), oblast pobřežních řek na sv. a oblast za-indonických toků. Nejcennější řekou je Jangtse. Císařský průplav (Č.) vede z Hangčou do Tientsinu. Největší vnitrozemské jezero je Tungtinghu (5000 km²). Jižní pobřeží je silně rozčleněno a má množství dobrých přístavů. Z četných ostrovů uvádíme Hainan (34.000 km²). — Podnebí Č. náleží k monsunní oblasti vých. Asie. V zimě převládají sev. a severozáp. větry, proto jsou zimy suché a studené, v létě větry jižní a jihozápadní, proto jsou léta velmi vlhká. Nejstudenější měsíc je prosinec (Kanton 12-6°), nejteplejší červen a červenec (Kanton 28-29). — Květena je málo známa; je směsí forem evropsko-sibiřských (na sev.) a indických (na j.). Typickými jsou: Pinus chinensis na již. pobř.; Cupressus funebris (smuteční cypřiš); posvátný strom ginkgo (Ginkgo biloba); z travin jsou to druhy bambusů. Dále četné stromy listnaté a keře. Čínské zahrady jsou proslulé; i vodstva svými lotosy. — Zvířena náleží až k Jangtse k pásu palearktického, jižně odtud k orientálnímu. Nejmohutnější šelmou je tygr (na sev. až k Amuru), vedle něho menší šelmy kočkovité a kunovité. Velmi četní jsou jeleni. V záp. pohořích žijí opice, zvl. druh medvědů a velmi vzácný pižmoň. Z ptáků jsou zastoupeni nádherní bažanti, z obojživelníků vyniká mlok obrovský (Sieboldia davidiana), z ryb druhy kaprovité.

Plocha a obyvatelstvo. Starší sčítání lidu jsou nespolehlivá, poněvadž nebylo sčítáno podle hlav, nýbrž podle bytů. Podle sčítání lidu provedeného Chinese Post Office 1922 má vlastní Č. 4.008.200 km² plochy, 406.191.653 obyv. a 101 obyv. připadá na 1 km². Celkem tedy rovná se velikost Číny asi polovici Evropy, počet jejího obyvatelstva asi obyvatelstvu evropskému. — Vystěhovalectví je značné, ale Číňané putují houfně nazpět, protože jejich víra vyžaduje, aby byli pochováni ve vlasti. Počet cizinců v Č. 1923: 324.947 (Japonci, Rusové, Angličané, Američané, Francouzi, Portugalci, Němci). Z měst mají (snad) přes 1 mil. obyv.: Peking, Šanghaj a Hankou.

Kulturní poměry. Praobyvatelstvo č. sestávalo původně z kmenů tibetských a kmenů ze Zadní Indie, jejichž zbytky ještě dnes sídlí v Jünnanu, Kuangsi, Kvangtungu. Byli však zatlačeni národem, šířícím se od Honanu, jenž tvoří základ vlastních Číňanů. Později připojili se turečtí kmenové a ko-

nečně dobovační Mandžurové (Č₂). Vlastní Číňané jsou na sev. často postav velkých, na j. malých, s úzkýma očima, vycněnými lícními kostmi, plochým a malým nosem, řídkým vrůstem vousů, černými vlasy. Odedávna byly rozeznávány 4 třídy (kasty): učenci, rolníci, řemeslníci a kupci. Duševní schopnosti Číňanů jsou značné, poměrně vysoké jest též průměrné vzdělání. Dávno před Evropou stála čínská kultura na podivuhodné výši (vynálezy, literatura, umění, státní forma) a uzavírali se proto Číňané před přijetím cizích kultur. Především vynikají Číňané praktičností, píli, trpělivostí, skromností, obratností a ltlivostí. Typický cop, zavedený (1644) Mandžury, byl revolucí 1912 odstraněn. Také vymizel již zvyk znetvořovati ženám nohy („zlaté lilie“) a dáti růsti dlouhým nehtům na levé ruce. — Obydli čínská jsou rozmanitá; domy jsou nanejvýš dvoupatrové, ze dřeva nebo cihel, s vykrouženým štítem; ve vznešenějších domech je zvláštní síň předků. — Rodinný život Číňanů vyznačuje se vřocností a přísností; otec rodiny je vládcem neomezeným, matka je ctěna, zvl. rodi syny. Bohatší třídy žijí často v mnohočetství, první žena však podržuje svou přednost. Národní potravou je rýže, nápojem čaj; pravověrní budhisté nepožívají masa. Přes všechny zákazy je velmi rozšířeno zhoubné kouření opia. Oblíbeny jsou veřejné radovánky, slavnosti; ohňostroje, divadelní hry; hře v šachy a Ma-čiao (Č₂ Mah jong) holduje se od nepaměti.

Náboženství. Převládá uctívání přírody i předků a učení Konfuciovo, Laotse, Budhovo. Na sz. a jz. je významný islam, křesťanů je nepatrně. — Nejstarší je nábož. přírodní a uctívání předků. Na vyšším stupni je učení o Tao, řádu to všehomíra, skládajícího se z principu mužského (Jang) a ženského (Jin), nebes (Tiën) a země (Ti). Nábož. učenců je učení Konfuciovo (Č₂), jež je základem nář. výchovy. Nábož. systém Laotseův (Č₂, taoisté) zpívořil mystické učení zakladatelovo. — Budhismus (Č₂) vnikl do Č. z Indie v 1. st. po Kr.; přívrženci Konfuciovi však budhistickými kněžními pohrdají pro jejich celibát a dobrovolnou chudobu. Budhismus je náh. nejrozšířenějším, ale nelší se příliš od nábož. ostatních, poněvadž se na základně kultu předků vytvořilo lidové nábož. Mohamedánů je dnes asi 4-7 mil. — Křesťanství bylo zavedeno již v 7. stol. nestoriány. Arcibiskupství pekinské zřízené 1307 zaniklo 1369. Teprve 1582 podařilo se jesuitům je obnoviti; 1718 byli

všichni misionáři (kromě jezuitů) vypo-
věděni a teprve 1860 byla křesť. zaručena
bezpečnost a svobodné vykonávání nábo-
ženství; přesto byli křesť. krvavě pro-
nasledováni až do doby nejnovější. 1920
byli v Č. 44 katol. biskupové, 1365 evr. a
963 domácích kněží, 1,924.483 domorodých
křesťanů, přes 3000 kostelů a kapli,
mnoho škol a seminářů.

Vyučování, vzdělanost. Až do
doby nejnovější bylo vyučování pone-
cháno rodinám, které si vydržovaly
učitele. Nejvyšší zkouška opravňovala
ku přijetí do cis. akademie věd v Pekin-
gu. 1918/19 bylo 134.000 škol s 4½ mil.
žáků a 34 školy technické, 6 vyšších škol
normálních, zvl. školy lékařské a j. Uni-
versita pekínská měla 1920: 250 evrop.
profesurů a lektorů a 3000 studentů (5
žen). — Doba se počítala v cyklech o 60
letech s počátečním rokem 2637 př. Kr.
Na Nový rok (18. února) 1912, v „prvním
roce republiky“, byl zaveden kalendář
gregoriánský. — Časopisectví v našem
smyslu nesouvisí s „časopisy“, zprávami
to, jež byly za doby dynastie Tang vy-
věšovány na bránu cis. paláce v Pekin-
gu. Prvními novinami byl 1870 Hsin Pao.
1924 bylo v Č. asi 300 deníků a 1000 časo-
pisů, vedle množství novin v řeči angl.
a franc.

Zaměstnání. Hlavním zaměstná-
ním je zemědělství, při čemž je zužitko-
váno každé místočko. Umělým zavod-
ňováním stává se hospodářství intensiv-
ním, přes nepatrné hnojení. Orba pře-
chází často v zahrádnictví. — Spolehlivá
statistika úrody chybí. Nejdůležitější
plodinou ve stř. a již. Č. je rýže, již se
ročně spotřebuje na 36 mil. t. Na sev. a
sz. převládá pšenice, proso, ječmen,
brambory, hrách, boby. Co do pěstování
bavlny následuje Č. hned po USA. a
Indii. Dále cukrová třtina, tabák, koření,
čaj, mák (pro opium); ze stromů švest-
ka, pomerančovník. — Ve výrobě hedvábí,
jež prý je v Č. tak stará jako rolnictví,
je dnes Č. poněkud za Japonskem (20%
světové produkce). — Bohatství nerostné
je veliké, není však zužitkováno přes
vládní snahy od r. 1907. Dobývá se po-
měrně málo zlata, více rud olovených a
zinkových, měď. Všechny země světa
předčí však Č. svým bohatstvím kamen-
ného uhlí a železa; nejcénnější jsou lo-
žiska v Šensi, moderní doly jsou v Šan-
tungu, Kiangsi, Čili atd. Doly na železo
(pod japonským vedením) jsou u Han-
kou (nejbohatší na světě), Nankingu a
Šantungu. Též je známo 91 zříděl petro-
lejších. — Z důležitých odvětví staré-

ho domác. průmyslu jmenujeme: zpra-
cování papíru; tisk na dřevo, kameno-
tisk a v 11. st. tisk písmenný; výroba skla;
email; lakované zboží; porculán a nej-
důležitější hedvábnictví (vývoz 1919:
137 mil. liber). Staré je umění budování
lodi (džunky). Vše toto je zatlačováno
moderním průmyslem pod cizím vlivem.
— Obchodní styky vstoupily do nového
stádia otevřením „smluvních přístavů“
1842, jichž jest nyní asi 40. Dělí se na
přístavy námořní, říční a místa pohra-
niční. — Dováží se hlavně zboží bavlně-
né a kovové, rýže, petrolej, cukr, stroje,
tabák a doutníky; vyváží se hedvábí,
boby, vejce, oleje, bavlna, kožšiny, čaj.
— Vnitrozemská doprava: asi 16.000 km
přirozených vodních cest, spojovaných
přúplavy. Železnicím Č. dlouho se brá-
nila. Teprve 1888 byla vystavěna drá-
ha z Tientsinu k uhelným ložiskům Kai-
pingu, 120 km dlouhá. Koncem 1924 bylo
v provozu asi 12.000 km železnic, asi 2200
km bylo stavěno. — Míry a váhy nejsou
ještě unifikovány. Nejobvyklejším pla-
tidlem je sapeka, jichž 100 dává 1 tsien,
a 10 takových řad navlečených na šňůry
je 1 liang (tael), což jest též kus stříbra
určité váhy a jakosti.

Ústava a správa. Státní ústava
byla až do 1912 vždy monarchistická a
patriarchální. Císař byl jako Tientse,
„syn nebes“, nejvyšší duchovní hlavou,
nejvyšším soudcem a vojevůdcem. Od
zřízení republiky (12. února 1912) stojí
v čele president, vláda a dvě komory. Re-
formy z r. 1923 ještě nepronikly. —
Každá provincie je spravována vojens-
kým a civilním guvernérem. — Sta-
rý trestní zákoník utápěl se v ka-
suistice. Bylo dovoleno mučení, trestáno
bylo bitím, vypovídáním, nucenou prací.
1912 byl zaveden zákoník podle moder-
ních vzorů. — Znak, vlajka: žlutý drak
a plamenná koule; obch. vlajka má žlu-
tý kruh v červeném poli. Vlajka státní
má 5 vodorovných pruhů, červený, žlutý,
modrý, bílý a černý, jako znamení pěti
ras (Číňanů, Mandžurů, Mongolů, turec-
kých národů a Tibetanů).

Dějiny. Dějiny Č. počínají kolem
2.200 př. Kr. panovníkem Jü Velikým,
zakladatelem dynastie Hia (až 1776). Za
dynastií Sang (1766—1122) a za turec-
kých Čonů (1122—246) rozšířila se říše,
tenkrát již s vysokou kulturou, až do
dnešní sev. a stř. Č. Vnitřní boje půso-
bily všeobecný úpadek, který se stupňo-
val od 7.—3. st. Se snahy odpomoci to-
muto stavu povstaly filosofické školy
Laotseova a Konfuciova (Kungtse, 551—

478). Konečně 221 př. Kr. sjednotil kníže Tsin lenní státy v jednotné císařství, říše byla zabezpečena Velikou zdí (Q₂ Čínská zeď). 202 byla vystřídána dynastie Tsin, jež dala Č. její evr. název, dynastií Han. Zatím Č. se rozšiřovala a uvnitř země vznikaly selské vzpoury proti velkostatkům, jimiž byla konečně dynastie Han svržena; říše rozpadla se na 3, potom na 18 dílů, ovládaných tureckými a tunguzskými dynastiemi. Za dynastie Tang (619—907) zažila Č. svou nejskvělejší periodu; její moc rozkládala se až do Persie, mnohé čínské vynálezy (papír, knihtisk, smolný prach, kompas) byly přeneseny do Evropy, umění a literatura dosáhly nebyvalé a nikdy již nedosažené výše. Neuspokojivé vyřešení agrární otázky způsobilo v 8. st. strašné krize, jež skončily pádem Tangů (doba pěti dynastií 907—960). V 11.—13. st. podařilo se uspokojivě vyřešit rozdělení orné půdy. Za dynastie Sung zkvětlala tedy Č. opět, pokud nedobyli sev. Č. tunguzští národové. Vpád Mongolů, kteří si za Ogotaj chána 1234 a za Kuztaj chána 1279 podobili celou Č., přivedl k veslu mongolskou dynastií Jüan (1206—1368). Tenkrát stala se Č. střediskem mezinár. obchodu, jak to popisuje na př. Marco Polo koncem 13. st. Konečně byli Mongolové vystřídáni dynastií Ming (1368—1644). Za nastalých nepokojů zmocnili se 1644 tunguzští Mandžuoové Pekinga a podrobili si celou říši. — Za mandžurské dynastie Tsing (1644—1912) zkvětlala opět Č., zvl. v st. 18. Bylo získáno Mongolsko, Turkestan a Tibet, poplatnými učiněny Birma a Nepal; kult. styky s Evr. byly navázány prostřednictvím jesuitů (od 1581). Za Kiakinga (1796—1820) a Taukuanga (1821—1850) začala říše upadat. Evr. mocnosti snažily se dostat Č. v řadu produkčních a odbytných trhů; 1838 zvítězila Anglie ve válce opiové, Č. musila povolití dovození opia a otevření některé přístavy; 1850—64 povstání komunisticko-křesť. sekty Tajping; 1860 rozšířena práva cizinců v Č.; 1858—60 obsadilo Rusko amurské provincie; 1867 povstání mohamedánů v Jünnanu a utvoření samost. islamské říše; 1867 odtržení Turkestanu. Čínská zahranič. situace stávala se hrozivější; 1875 ztratila Č. ostrovy Liukiu proti Japonsku, započala zápletka korejská; 1882—86 ztracen An-nam, Tongking, Birma. Válka čínsko-japonská (1894—95, Q₃) skončila odstoupením Formosy a poloostrova Liatungu s Port Arthurem a uznáním neodvislosti Korey. To vše vyžadovalo reformování vnitřních poměrů, jež však skončilo nezdarem. Me-

zítím přehmaty cizinců, stavby železnic a p. vybičovaly nenávisť Číňanů, takže byl utvořen „pěstní svaz“ boxerů, kteří se 1900 vzbouřili. Když toto povstání bylo zasažením evr. mocností a Japonska potlačeno, počaly v Č. dalekosáhlé reformy, jež však vyvolaly velikou nespokojenost v masách čínského lidu. 1911 vypukla vojenská revoluce v Hankou a v prosinci téhož roku byla prohlášena republika, v lednu 1912 vzdala se dynastie Tsing práva na trůn; Jüan stal se prezidentem republiky a překonal počáteční nesmírné obtíže jak se strany čínského lidu, tak i cizích vlád, takže brzy soustředil ve svých rukou moc takřka absolutní; zemřel 1916. Ani dosud není Č. uklidněna. Boje mezi vojevůdci, vzmahající se průmysl, bojující proti cizí konkurenci, nepříznivý poměr k Japonsku a především t. zv. „čínský problém“, t. j. zajištění čínské nezávislosti bez poškození zájmů evropských mocností a Japonska bylo hlavním předmětem jednání konference ve Washingtonu (1921). Avšak ani ta nepřispěla k vyjasnění poměrů v Číně.

Jazyk a literatura. Čínština náleží k jazykům indočínským (Q₃) a je charakterisována sklonem k jednoslabičnosti, nedostatkem ohýbání a hudebními přízvuky, jimiž často slova jinak stejná nabývají různého významu. — Čínština, již dnes mluví na 400 mil. lidí, rozpadá se na čtyři velmi odlišná nářečí: 1. Kuanhua, „řeč úředníků“, 2. skupina Čekiang, velmi starobylá, 3. Fukien, 4. Kvangtunská skupina. — Dějiny čínštiny rozdělujeme v pět period: 1. předklasická, asi 2400—600 př. Kr., jazyk je velmi primitivní, víceslabičný (= nezjednodušený); 2. per. klasická, 600—100 př. Kr., jazyk, slosloved a zákony mluvnické se ustálily; 3. poklasická perioda, 100 př. Kr. až 1000 po Kr., až do nedávné doby řeč spisovná. Reformou velkého filologa Ču-Hi (1130—1200) počíná 4. jazyk novější a kolem 1900 započala 5. perioda moderní čínštiny, jež se vyznačuje novotářstvím podle vzorů záp. a asi od 1917 snaží se vyladití starou řeč spisovnou. — Dějiny čínské literatury rozdělují se tak jako dějiny řeči (Q₃ svrchu). Z liter. předklasické zachovaly se jen zlomky (Šu-king, „Kniha zpráv“, 2400—700; Šiking, sbírka lidových písní, 1750—650; Jiking, jakýsi starý ilustrovaný slovník; Ili, kniha rituálů; k liter. klasické náležejí hlavní díla rozmanitých filosofických škol (Lunju, „Rozmanité rozprávky“; Tahio, „Veliké učení“; Čungjung, „Do-

držování středu"). Naproti škole Konfuciově působila škola taoistů, v čele s Laotsem (6. stol.), autorem záhadného díla Tautöking (Kniha o božství a ctnosti). Li Puvei († 232) snažil se o syntésu obou směrů. Veliká část liter. konfucianistické jakož i dějepisecké (v níž Číňané neobyčejně vynikali) byla zničena za velikého pálení knih 213 př. Kr. — Perioda poklasická vyznačuje se obšírnou filologickou činností, jež si obrala za úkol obnoviti a objasniti staré zničené texty. Hlavním filosof. dilem je rituální kniha Liki (2. stol. po Kr.), jež tvoří zároveň s knihami Šu, Ši, Ji a Čuntsiu 5 kanonických knih konfucianismu (Wu King). Za dynastie Han vyzkoušelo jak dějepisectví, tak i poesie, jejíž největší zástupci jsou básníci Li Taipo († 762), Tu Fu († 770) a Po Kū († 846). Filosof Han Ji (8. stol.) počíná bojovati proti indickému buddhismu. 950—1279 nastává nový rozkvet filosofie a dějepisectví (Tungkienkangmu, „Všeobecné zrcadlo světových dějin“). Charakteristické jsou též encyklopedie, první z 10. stol. — Od 1900 počíná za evr. vlivu literární renesance.

Umění. Čín. umění je um. východoasijské oblasti, na němž závisí umění korejské a japonské, a je často v příkrém rozporu s uměním středomořské oblasti. Umění stavební je především uměním dřevěných podpěr a fošen. Hlavním prostředkem architektonickým je střecha, podpraná konsolami. Paláce skládají se z řady dvorů symetricky seskupených kolem osy. Zvl. typické jsou chrámy, pagody, věže o mnoha poschodích a s tolika právě střechami. Proslulá je porculánová věž v Nankingu, celá pokrytá barevnou majolikou. O ohromné rozloze cív. paláce svědčí název v Evr. užívaný: „zapověděné město“. Vládoucím uměním v Čě je malířství, nejobvyklejší na sveticích buď z hedvábí nebo papíru. Staré čínské malířství přibližuje se novému pojetí evrop. malířství (absolutní malířství) tím, že docíluje značných účinků barvou a komposicí, nikoliv napodobou přírody. Hlavním nástrojem je jemný a pružný štěteček, vodové barvy a tuš nesčetných nuancí. — Nejstarší památky čského malířství se nezachovaly mimo desky z hrobů šlechtických rodin z 2. stol. po Kr. Za klasickou dobu čínského malířství pokládá se doba dynastie Suj a Tang (6.—9. stol.). Nejznámější jména jsou zde: Vu Tautse (motivy nábož.), krajináři Vang Vej a Li Sestün. Díla jejich se nám nedochovala. Lépe je zná-

mo malířství „pěti dynastií“ (10.—13. stol.) s motivy nábož. a periody Sung, kdy dosahuje vrcholu malba krajinářská a zpodobování květin a zvířat. Za dynastie Ming a Tsing ustupuje malířství budhistické zpodobování scén všedního života a portretismu. Záp. vlivy, zprostředkované především jesuity, nemají ani v době nejnovější významu. Celkem vyznačují se čínské obrazy jemným pozorováním, jistotou v kresbě a barevnou harmonií. — Sochařství je v Číně výhradně povahy ornamentální a nábož. Za materiál sloužil bronz, kámen, sušený lak, též dřevo, hlína. Zavedením buddhismu počala vzkvétati čínská plastika, aby dosáhla vrcholu za císaře Tai Tsunga († 649). — Hrnčířství čínské je v Evr. velmi dobře známo, zvl. výrobky z porculánu. V době novější ovládá keramický průmysl v Číně povolánové město v Kiangsi; bývalé umění stalo se průmyslem již za dynastie Tsing; vrcholnou dobou čínské keramiky je vláda císa. Kanghi (1662—1723) s nádhernými jednobarevnými glazurami a zeleným („famille verte“, zelená rodina), růžovým („famille rose“, růžová rodina) a žlutým smaltováním. — Též v umění zhotovování a užívání laků byla Č. učitelkou Japonska, které nikdy nedostihlo svého velikého vzoru. — Již od nejstarších dob bylo provozováno v Číně tkaní hedvábí, pohříchu zachovaly se pouze nepatrné zbytky. — Též skleněné nádoby, překrásné řezané, používané k účelům nábož., a posvátné náčiní, vyřezávané z nerostu jü (nefrit — ledvinec), svědčí o neobyčejném výtvarném nadání tohoto podivuhodného národa.

Činampo, přístav. město na západ. pobřeží korejském, (1921) 21.490 ob., z nich 17.116 Korejců, 5026 Japonců, při ústí Daidoku.

Činčila, název kozišiny, kterou poskytuje činčila pravá (Chinchilla brevicaudata) a č. vlnatá (Ch. laniger), jihoamerické druhy hlodavců, příbuzných zajíců. Mají srst dlouhou, měkkou, hedvábně lesklou a velmi jemnou. První druh poskytuje kozišinu barvy modrošedé, bíle kroužkovanou, na špičkách pesků tmavě šedou. Kdysi byl velmi hojným hlavně na svazích Kordiller, v Peru, Bolívii a Chile, dnes jest již skoro úplně vyhuben. Druhý druh podobá se celkem prvému, jest však menší, má srst barvy popelavě šedé, tmavě kropenaté. V evropském obchodě s kozišinami přicházejí t. zv. činčily pravé, s dlouhou a jemnou srstí a t. zv. bastard-činčily krátkosrsté a

menší. Poněvadž dnes jest činčila velmi vzácná, nahrazuje se upravenými kožišinami jiných zvířat, hlavně kožišinou králíci a kožišinou běláka, druhu zajíce, žijícího v severských zemích a v Alpách.

Činčilon, bolivianos, kožišina činčily se srstí řídkou, velkou a poměrně mnohem levnější než činčila pravá (5krátě levnější).

Činely, hud. nástroj, Q_3 talíře.

Činění v jirchářství, lázeň, ve které se kůže vydělává a holina přechází v useň.

Činěves, o. v Č., okr. Poděbrady, 1158 č. ob. St. kostel sv. Václava z r. 1724.

Činga, skunk (Mephitis mephitis), severoamerická šelma kunovitá, poskytlující kožišinu zvanou skunk (Q_3).

Čingalci, kmen obyv. ostrova Ceylonu; mezi Dravidy vynikají nápadně ušlechtilými rysy, podobnými cikánům. Na těle jsou leskle černošedí. Mimo Ceylon říká se jim Klingové nebo Tamilové.

Čingan, pohoří ve Východní Asii, na hranicích mezi Mongolskem a Mandžurií, dlouhé a široké asi jako Alpy; táhne se od sever. hranic čínských u Dolonparu z jihu na sever a u Amuru srázně končí. Hřeben dosahuje průměrné výše asi 250 m nad mongol. stepi, území na východě leží o 800—1000 m níže. Na západ. úbočí prostírají se vrstvy mladé lávy. V pohoří jsou také krátery. Od Amuru na severovýchod vede Malý Č., který na ruském území pokračuje na severovýchod jakožto pohoří Burejské.

Čing-hai, přístavní město v Číně, prov. Če-kiang, na j. pobřeží zálivu Hang-čeu, u ústí ř. Yung. Od r. 1842 otevřeným přístavem. R. 1885 bombardováno franc. loďstvem, čimž zničena pevnost Šiao-kung. Má kol 200.000 obyv.

Čingrija Pero (* 1837, Dubrovník, † 13. 7. 1921, tamže), JUDr., politik a národní buditel dalmatský. Studoval v Padui, kdež promován na doktora práv. Po svém návratu z Itálie přiklonil se ihned k nár. straně (1859) a začal boj proti it. většině na dubrovnické radnici, kterou se mu podařilo poraziti r. 1864. Zvolen starostou m. Dubrovníka, kterážto místo zastával do r. 1911. Byl také dlouhá leta poslancem dalm. sněmu. Jeho politická kariéra byla dovršena zvolením předsedou Narodnoga Vijeca v osvobozeném Dubrovníku a Jugosl. Maticе. Č. získal si veliké zásluhy o pochorvatštění nejen Dubrovníka, ale i jeho okolí. — Lit.: Dr. Ljubo Leontić: Dr. P. Č.

Činidlo (v chemii) nazývá se látka, kterou se dokazuje přítomnost určité součásti anal. látky (reagens).

Činitel, Q_3 násobení.

Činka, tělocvičné náradí. Skládá se ze 2 železných koulí, spojených železnou tyčí. Větší těžké činky nazývají se břemena. Činky znali již staří Řekové.

Čin-kiang, důl. přístav čínský, v prov. Kiang-šu, na pravém břehu Jank-tse-kiangu a při Císařském průplavu. Vývoz: rýže, tabák, cukr, surové hedvábí. Čítá asi 110.000 ob.

Činná škola. Úzký tento význam značuje pouze snahu, kterou kdysi vyjádřil krátce mnichovský školský reformátor Kirchensteiner slovy: „Knižní škola bude přeměněna na školu pracovní podle vzoru, jaký poskytuje dětská hra.“ Činná škola v původním významu zdůrazňovala dětskou aktivitu, jež měla se ve škole projevovati činem, t. j. jednáním i prací tělesnou. Přesto jméno ani v počátcích pedagogického hnutí nevyjadřovalo všechny požadavky, které chtěla činná škola uskutečňovati již před válkou. Proto dávána jí i jiná jména, na př. pracovní, tvořivá škola a pod. Pedagogické hnutí, žádající úplnou změnu školské výuky a výchovy ve smyslu činné školy, jest hnutím světovým. Nejvíce se však v něm uplatnily vlivy pedagogů německých a amerických. Hlavní zásady činné školy vplynuly z obnoveného naturalismu, jež již v druhé polovici minulého století hlásal Haufe. Z naturalismu zrodil se krajní individualismus Nietzschev, který v pedagogice vyvolal snahu po dokonalém pěstění osobnosti, shrnutou v populárním předválečném německém hesle „Freie Bahn den Tüchtigen“. Vůdcem personalistů v Německu byl prof. Gaudig, který již r. 1911 na schůzi v Drážďanech přednesl bojovnou řeč a nato vydal dvoudílnou práci „Die Schule im Dienste der werdenden Persönlichkeit“. Na rozdíl od dosavadní školy, která ve smyslu Herbartově vzdělávala hlavně rozum, žádali personalisté vzdělávání vůle, odtud znání také voluntaristé. Požadavky činné školy se velmi rychle měnily a vyvíjely zvláště po válce. Vznikl veliký chaos. Nebylo ani času, aby určité jednotné názory byly vyzkoušeny, a již rojily se nové nápady, podporované mnohdy neujasněností a neinformovaností pracovníků. U nás proti německé pasivní učící škole Herbartově bojoval již od let 1890 J. Uehla, ovlivňován jsa hlavně filosofií Spencerovou. Nedocházel podpory u úřadů, učitelstvo

však mu rozumělo a zlepšovalo vyučovací metody hlavně v přírodních vědách. Ačkoli tam, kde měl dostatek volnosti, dovedl Ůlehla své většinou původní myšlenky široce uplatňovati v organizaci i vnitřní školské práci, mohl vypracovati úplný reformní program až po převratu. Tehdy však již naše pedagogika dostala se do varu jiných proudů, takže práce Ůlehlova nebyla korunována vytvořením vlastní naší činné školy. Ve vývoji činné školy možno pozorovati několik stupňů. 1. Působením Dánů dostávají se do škol řemeslné práce. 2. Působením švédského slůjdu vznikají ruční výchovné práce, cvičí se dětské smysly, rozvíjí se v dítěti vůle k činu, dítě se nabádá projevovati vnitřní život více skutky než slovy. 3. Příbuzné předměty vyučovací se sdružují na základě principu ručních prací. 4. Technická práce uplatňuje se v celé výchově i výuce. Uplatňují se požadavky pedagogiky personální, diktované novými poznatky psychologickými. 5. Vzniká sociální pedagogika, která chce vyrovnávati krajnosti výchovy individuální ohledy na společenský celek, chce vychovávat pro společnost. Zakládají se školní obce. 6. Z důvodů hospodářských, psychologických i sociálních vyrůstají po způsobu amer. velké školní obce, kde se žáci rozdělují v oddělení podle způsobu i výše nadání (Diferencované školy). Také u nás bylo několik ojedinělých pokusů o uskutečnění činné školy. Učitelé pracovali většinou osamotněle a tak nemohli vytvořiti školské obce, jež jest důležitou podmínkou činné školy. Snad jen v Praze VII. na Maninách a na Kladně se o to pokoušeli. Jednotliví učitelé pracovali ovšem individuálně a tak dali třídě, výchově i vyučování zvláštní ráz, který nemohl býti usměrňován společnou prací. Škoda, že zkušenosti o našich činných třídách a školách nejsou dostatečně publikovány. Teprve ve šk. roce 1929—30 povoleny byly tři diferencované veřejné školy v Praze a velká soukromá škola ve Zlíně.

Činný rod, v gramatice forma slovesa, vyjadřující, že podmět věty koná to, co sloveso znamená. Př.: sloveso psáti; činný rod: (Učitel) píše. Opak rod trpný, passivum.

Činohra, střední útvar mezi dramatem a veselohrou, obsahuje zpravidla jak scény dramatické, tak i veselé, při čemž však nikdy tragicky nekončí. Ve Francii byla vytvořena od Diderota a Lachaussé, v Něm. se jí ujal M. Carrière. Č. drama.

Činoveský J. F. (pseud. Jana Formánka) (1809—1878), č. spisovatel a učitel v Táboře. Sp.: Listové týkající se vyučování mládeže na školách venk. (1839), První kniha ke čtení (1842), Mluvnice česká (1861), Čítanka pro dívky (1872).

Čínská dráha, vede z Pekingu přes Tien-tsin, Jung-ping z Kiu-čau dvěma odbočkami: 1. z Kiu-čau do Niučuangu a 2. z Kiu-čau přes Hsin-min-tun do Mugdenu. Čínskou drahou je Čína spojena s hlavní tratí sibiřské transversály, spojující Dálný Východ s Evropou.

Čínská kopřiva patří mezi kopřivovité (Urticaceae) a je to pouhá forma — f. chinensis — od druhu Boehmeria nivea Hook. Je vzhledu kopřivovitého, vytrvalá, s listy jemně chloupkovanými, které na spodní straně jsou bíle plstnaté.

Jehoho lýka se odedávna používalo stejně tak jako lýka jí blízké Boehmeria nivea f. indica. Lýko zpracovává se ve vlasti její a daleko více pak v Anglii. Do obchodu přichází pod názvem „ramie“ neb „chiragrass“ a oblíbené toto lýko řadí se k nejpevnějším

Boehmeria nivea.

rostlinným vláknům. Jeho přednosti jsou značně dlouhé (až 2 dm) a tenké (asi 50 μ) lýkové buňky. Domovem je v Číně, Japanu a Indii.

Čínská říše, souhrnný název pro všechny oblasti, jsoucí pod čín. výstí. Je to vlastní Čína (s 18 prov.), Mandžursko (s 3 prov.) a Dzungarsko, Ili a Vých. Turkestan jako prov. Sinkiang, dohromady t. zv. 22 prov.; dále 4 zvl. území, dobytá 1913 a 4 státy poplatné (Kukunor, Sitsang, Mongolsko a Altaj). Rozkládá se od 74° až k 135° vých. d. (5000 km) a od 18° až k 53° s. š. (3700 km), a je se svými 10-95 miliony km² a 431 miliony obyv. největší a nejlidnatější říší asijskou. Údaje plošné v následující tabulce spočívají na nových měřeních, počet ob. ve 22 prov. na sčítání lidu, provedeném Chinese Post Office (Č.) r. 1922, v ostatních částech říše na odhadech.

Části říše	km ²	Obyv.
18 provincií	4.008.200	406.191.653
Mandžursko (3 prov.)	1.097.300	13.701.819
Sinkiang	1.733.000	2.505.065
22 provincií	6.838.500	422.398.537

22 provincií	6,838.500	422,398.537
4 zvl. území	991.200	6,000.000
Kukunor	588.100	400.000
Sitsang	903.200	1,000.000
Rep. mongolská	1,442.400	1,500.000
Rep. altajská	191.400	200.000
	10,955.600	431,498.537

O jednotl. částech č. říše Ω příslušné články, zvl. Čínu.

Čínská tráva, jemné předuvo z kopřivy *Urtica nivea*, která se pěstuje hlavně v Číně, *Urtica tenacissima* v Indii a na Sundských ostrovech, vláken delších, jemnějších a pevnějších, zvaná též „ramié“ neb „ramé“ a *Urtica japonica*, pěstované v Japonsku. V novější době, hlavně ve válce světové a po ní, se pěstování těchto kopřiv velice rozmohlo i v Evropě. Není nákladné a je výnosné. V teplejších krajinách je sklizeň 4—5kráté do roka, ve studenějších pouze dvakráté. Pěstování je podobné pěstování lnu. Tráva se seče nedozralá a rosením a máčením připravuje se jako len, je však nutno počínati si opatrněji, poněvadž se vlákna máčením snadno kazí. Vlákna jsou dlouhá 0·50 až 1 m, barvy nažloutlé neb nazelenalé. Barvení s počátku činilo obtíže, ale nyní se již docílilo krásných a jemných odstínů. Vlákna mají hedvábný lesk a snadno se též bílí. Čínské trávy se používá k nejjemnějším tkaninám, zvaným angl. „grasseloth“, jichž se vyvážá množství z Číny a Japonska, kromě toho pak mnoho surového tkaniva. Také se čínské trávy používá při tkaní koberců a při výrobě sametu a plyše hlavně v Anglii.

Čínská tuš, akvarelová barva, známá v Číně již před 3000 lety. Vyrábí se z nejjemnějších sazí, propraných louhem a rozdělaných klišovým roztokem ve vodě neb gumou, cukrem a tragantem, k čemuž se přidá lihový roztok kafra a obyčejně ještě mošus. Toto těsto se pak rozetírá, protlačuje lisu a suší. Na vrchu se zdobí pak zlatou barvou. Lit.: Milbauer: Tovární výroba barev (1926).

Čínská zeď, pohraniční násep, vystavěný Mingskou dynastií (1368—1644) na tehdejších sev. hranicích čínských proti Mongolům, asi 3000 km dlouhý; největší opevnění na světě. Již od založení Mandžuské dynastie (1644) se zeď stala bezvýznamnou.

Čínská zeleň (č. indigo, lokao), barva; získá se v Číně namočením bavlněné látky do alkalického odvaru kůry z jistých druhů *Rhamnus* a rozprostřením látky na vzduchu.

Čínské kůry (*Cortex Chinae*, *Cortex peruv.*); kůry čet. druhů Činchona. Sirový rostou divoce v Kordillerách v Jižní Americe, však i jinde jsou široko daleko známy. Sázení bylo kol r. 1870 zavedeno také na Javu; produkce na Javě jest stále větší. Obchodní druhy se označují podle původu (Loxa), podle vývozních přístavů (*Cartagena*), také podle rostliny původní (*Calisaya*). Podle barvy se rozeznávají žluté, hnědé a červené čínské kůry. Mají aromat. vůni a hořkou chuť. Obsahují alkaloidy, z nichž nejdůležitější jsou: chinin, chinidin, cinchonin a cinchonidin.

Čínské moře, část Tichého oceánu, obklopující Čínu; rozpadá se v Žluté moře, Východočínské a Jihočínské moře.

Čínské písmo, užívají ho Číňané, Japonci, Korejci a Anamiti. Vzniklo zcela samostatně z obrázkového písma a ještě dnes pro každé slovo je zvláštní znak. Písmo slabikové a písmenkové nemohlo se vyvinouti proto, poněvadž nesčetné stejné tóny musí býti pro oko rozlišeny. Značky písma jsou jednak ještě ryzí obrazy, jednak symbolické, jednak t. zv. foneticky složené znaky, při nichž jeden znak udává smysl, druhý zvuk. Písmo čínské běží od shora dolů, řádky z prava do leva. Jest asi 40.000 značek, z nichž se však užívá sotva poloviny. Ke čtení stačí znáti 3—4000 značek.

Čínské stříbro, galvanicky postřibřené nové stříbro.

Čínské víno, výtazek z čínských kůry prostřednictvím nějakého jižního vína (*Xeres*); jest slícim prostředkem, jmenovitě při zstivacích obtížích.

Čínsko-japonská válka. Příčinou války, která vypukla r. 1894 mezi Čínou a Japonskem, byla Korea, která odedávna byla čínským vasalským státem. O Koreu však současně usilovalo Japonsko i Rusko pro její zeměpis. polohu i obyčejně její bohatství. Nepokoje na Korei přiměly Japonsko r. 1894, že tam poslalo vojsko na ochranu svých stát. občanů. Čína tam poslala také svoje vojsko. Válka vypukla, když koncem července byl potopen pošt. parník s čín. oddily. Válka byla v Číně svrchovaně nepopulární. Slabé čín. voj. síly na Korei brzy podlehly a Japonci překročili Jalu a vtáhli do Mandžurie. Když se pak Japonci dostali do nebezpečné blízkosti Pekingu, bylo se strany čínské zahájeno vyjednávání, které 17. dubna 1895 vedlo k míru. Japonsko žádalo uznání nezávislosti Korey, odstoupení poloostrova Liaotungu, ostrova Taivanu a dále vá-

lečné odškodnění. Zásah Německa a Francie, podporovaný Ruskem, připravil však Japonsko o Liaotung.

Čínský oheň, směs používaná v Číně asi od r. 200 př. Kr., podobná černému střelnému prachu; také bengálský oheň.

Čínský vosk, bílý vosk z hmyzu (Cera chinensis), vylučovaný některými uměle pěstovanými druhy červců (Coccus Pela a Coccus ceriferus), žijícími na jasanu čínském (Fraxinus chinensis) a kustovnici (Ligustrum ludicum). S mladých větévek, na nichž je vosk vylučován, se vosk odlupuje rukou, vyváří ve vodě a odlévá do okrouhlých forem bochníkovitých. Horší druh získá se vyvářením kousků větví, s nichž se vosk nedal odloupnouti. Jest čistě bílý nebo nažloutlý, krystalický, podobný vorvanině, avšak tvrdší a vláknitý. Jest křehký a lze jej při teplotě 15° C přeměnit na prášek. Bod tání 80—83° C. Jest nepatrně rozpustný v alkoholu a éteru, dobře rozpustný v petroleji. Svým chemickým složením podobá se včelímu vosku. Používá se ho na výrobu svíček, přidává se do leje, do papíru, aby byl hladší, do laků na nábytek a k maštění kůže. Vyrábí se hlavně v Číně a v Japonsku.

Čintulov Dobří P. (1822—1890), bulhar. veršovec, rodem ze Slivna, vlastenecký a buditecký básník z družiny P. R. Slavejkova. Povoláním učitel, již v době oděských studií přirozenými, jednoduchými verši nabádal k lásce k vlasti. Jeho básně: Vstaň, vstaň, junáku balkánský! a Bulharští junáci, což ještě spíte? byly vlasteneckým budičkem celé novodobé generace bulh. mládeže.

Činže, Q_2 nájemné.

Činžovní groš, obecní dávká, zavedená po r. 1848 k úhradě zvýšených obecních výdajů. Její zásadou bylo, že každý nájemník samostatného bytu byl povinen platiti nepatrnou dávkou (původně 3 kr. = 1 groš) z každé placené zlatky nájemného. V Praze zaveden již usnesením obecních starších 30. XII. 1850. Původně činže do 60 zl. osvobozena byla od této dávký, tato hranice pak r. 1862 zvýšena na 100 zl. Po příkladu Prahy zavedeny tyto dávký i v předměstí a jiných větších městech.

Čiovo (it. Bua), jihoslov. ostrov v Adrii, nedaleko dalmatské pevniny, 16 km dl., 226 m vys. Č. je spojen s městem Trigirem na pevnině otáč. mostem. Výborný přístav, starý benedikt. klášter (1432).

Čipa elemová (Icica icicariba), jhoam. strom poskytující pryskyřici elemi (Q_2).

Čípek (suppositorium), léčivo formy kuželovité ke vpravení do konečníku nebo jiných dutin těla. Pozůstává z oleje kakaového, klišu jemného a glycerinu, k nimž se přidává lék, který teplotou těla dojde k účinku.

Čipera Ivan (* 1883 v Rakovníku), malíř a grafik. Studoval na pražské akademii umění u Hynaise, potom na akademii v Mnichově a v Paříži. Od něho mnohé návrhy litograf. plakátů a j.

Čipera Josef (17. III. 1850—9. VI. 1911), školní rada v Plzni, kdež jako prof. stf. škol působil od r. 1872. Zúčastnil se politického života jednak v samosprávě, jednak na radě říšské (zvolen r. 1903). Odborník ve věcech školských a menšin. Zasedal též na sněmu českém. Sp.: Národnostní poměry v Plzni.

Čipiko Ivo (1869—1923), dalm. spisovatel, inspektor lesů. R. 1912 vystěhoval se do Srbska. Z jeho knih jsou nejzajímavější sbírky novel: S jadranských obala (1900), Sa Ostrva (1903), Kraj mora (1912) a romány: Za kruhom (1909) a Pauci (1910). Nejpoulnější jsou jeho válečné Utisci iz rata (1914), Sa solunskog fronta (1919).

Čipivejnové (Chippewyan), nejdůle. národ kanadských Indiánů. Sami se nazývají Tineové, t. j. lidé. Živí se lovem v území mezi jezerem V. Otročím, jezerem Athapaským a řekou Mississippi. Čítá se jich asi 2000.

Čipka Jonathan (* 14. VI. 1819 v Tisovci, † 14. II. 1861 v Drienčanech jako ev. farář), sběratel pohádek. Vedle sbírání pohádek, jež zůstaly hojně v rukopise, psal také drobné verše a protialkoholní povídky.

Čipkaři, slov. krajkáři, obývají hlavně na horním Hronu od Báňské Bystřice po Brezno na Slovensku. Q_2 čipky.

Čipkářstvo, slov. krajkářství, Q_2 čipky.

Čipky, slov. krajky krojové, k jejichž pletení jako materiál se používá zlatých a stříbrných nití (též šik nebo čik zvanych), kopřivy, hedvábní, harasu, vlny, bavlny (pamoku) a lněných nití. Ornamenty čipků jsou vesměs arabeskových tvarů, geometrické a rostlinné motivy. Výroba čipků provozuje se na Slovensku jako domácí lidový průmysl. K povznesení slov. čipkářstva začala uher. vláda r. 1883 zařizovati na Slovensku kočovné čipkařské naukoberhy, v nichž odb. učitelka vyučovala dívky slov. báníků (horníků) jemnějšími vzorům a vytříbenější technice. Ale poněvadž o odbytu lepších těchto krajek se vláda nepostarala, byly tyto kursy bezúčelné a pletárky se vrá-

tily opět ke svým starým původním domácím a osvědčeným vzorům. Ve Zvoleňské stolici vyrábí se kraje z několik tisíc korun ročně. Kromě zvolených kraje proslulé jsou odedávna též krásné krajky spíské, tekovské, hontské a bratislavské.

Čiplenka (v mysliv.), mládě srnčí, samice, až do první říje, pak se nazývá snou.

Čirikov Jevgenij Nikolajevič (* 1864), ruský spisovatel. Napsal řadu psychologických a společenských románů ze života inteligence i venkovského prostředí ruského. Obrát se ve svých pracích často otázkami sociálními a filosofickými. Ráz jeho tvorby je naturalistický. Vydal zejména romány: *Mládí*, *Návrat*, *Tánino štěstí*, *Vyhnanství*, *Román v kleci*, *Domov a j.*; novely: *Spoutaný život*, *V rozpuku lásky a j.* Do češtiny přeloženo jeho veškeré spisy.

Čirimoja (chiromoya), plody rostliny *Anona tripetala*, velmi chutné, podobají se pomerančům, ale značně větší, váhy až 7 kg. Hl. v Peru a Kolumbii.

Čírka, rod kachen z podčeledi Anatinae, zastoupen jest u nás dvěma obecnými druhy. Větší, až 38 cm dl., č. modrá (*Anas querquedula*) má rezavě zbarvené peří na hlavě, s bílým pruhem přes oko, modrá křídla, přes která přepadají ozdobná pera lopatková. Menší, 32 cm dl., č. obecná (*Anas crecca*) jest šedavě zbarvená se zeleným pruhem přes oči. Obě hnízdí u nás na větších rybnících.

Čirmen (Černomen), bulhar. město na Mariči, kdež svedena velká bitva mezi Srby a Turky 26. IX. 1371, ve které Srbové byli poraženi a král Vukašin zabit. Tím vlastně začalo turecké panství nad Srbskem.

Čírok, zvaný též *durha* neb „mtama“ (*Sorghum vulgare* Birt.), patří mezi trávy (Gramineae). V celé Africe je pro domorodce hlavní obilinou. Má vysoká stébla až 4 m, která zakončují se latou. Obilky obalené v lesknoucích se pluchách jsou různých barev. Rozšíření *durhy* do Indie, Číny a i do Sev. Ameriky stalo se umělé, poněvadž zužitkovány jsou obilky k přípravě chleba a kvašeného nápoje (tialva, merisa). V již. Evropě pěstuje se její varieta *technicum*, jejichž metlovitých lat užívá se k výrobě kartáčů a košťat, zvaných „rýžové“. V Mandžurii a Číně pěstuje se var. *saccharatum*, která se dá upotřebiti k získávání cukru neb kvašených nápojů.

Čírokové, též Čerokesové, kmen Indiánů, žijící ve Spoj. státech. Čítá se jich asi 22.000. Čírokové jsou nejvzdělanějšími z Indiánů. Zabývají se orbou a chovem dobytka. Jsou většinou křesťané. Žijí v t. zv. Indiánském území mezi 36—38° severní šířky.

Čirpan, rolnické m. v již. Bulharsku, 12.000 ob., na dráze Plovdiv—Stara Zagora.

Čírůvka (*Tricholoma* Fr.), houba ze skupiny *Leucosporae* (bělovýtrusných). Plodnice má masité, střední velikosti, lupeny obloukovitě vyklenuté, zoubkem připojené. Mnoho druhů je jedlých. V květnu na trávnicích se objevuje *bělavá* Tr. *gambosum* Fr. (májovka), která má pokožku neslupitelnou. V létě a na podzim roste u užitečných *čírůvek* Tr. *ustale* Fr. (č. osmahlá), s červenohnědým oslzlým kloboukem, dřemem bílým, který se barví po dotyku stejně jako lupeny červeně. Jedlou je též Tr. *albobrunneum* (Pers.), mající klobouk stejně zbarvený jako předešlá, dřev červenohnědý, jemně šupinatý. Klobouk žlutohnědý, lupeny a dřev bílý má č. oddělená (Tr. *sejunctum* Sow.), velmi chutná. Pozdě na podzim roste zelenka (zelánka) Tr. *equestre*. Její klobouk je žlutavý, až zelenohnědý, lupeny a dřev sirově žluté, dužina bílá. Ve stejné době co zelánka roste havelka (ozimka, šedivka) Tr. *portentosum*, chutná, s kloboukem šedohnědým, jemně vláknitým. Jí podobá se pozemka (Tr. *terreum* Chaeff.) s kloboukem šupinatým.

Číselná soustava je takové uspořádání čísel, že každé číslo je vyjádřeno v ni ve tvaru: $a+bz+cz^2+dz^3+\dots$; z je základ soustavy, čísla: a, b, c... jsou celá kladná čísla (nebo nuly) menší než z. Čísla 1, 2... z-1 jsou jednotky řádu nulového, z je jednotka řádu prvního, z² řádu druhého atd. V přítomné době používají všichni kulturní národové desítkové (dekadické) soustavy. Základem je číslo deset. Čísla 1, 2... jsou řádu nulového; desítky řádu druhého; sta řádu třetího atd. Naše psaní čísel na př. 512 je jen zkratka za: $5 \cdot 10^2 + 1 \cdot 10^1 + 2 \cdot 10^0$. (Abychom vyjádřili v témž tvaru i desetinné zlomky, užíváme u základu i exponentů záporných; na př. obšírné vypsání čísla 207,25 je: $2 \cdot 10^2 + 0 \cdot 10^1 + 7 \cdot 10^0 + 2 \cdot 10^{-1} + 5 \cdot 10^{-2}$ číslo na exponent 0 dává vždy 1, 10⁻¹ značí desetinu, 10⁻² setinu.) Soustava vyvinula se patrně ze zvyku počítati na prsty. Skoro všechny národy jí užívaly již ve starověku. Při psaní však užívalo se různých systémů.

Náš jednoduchý a přehledný způsob psaní čísel pochází od Indů. Od Indů jej převzali Arabové a od nich Evropané, ale v Evropě se obecně ujal až v 13. st. Desetinné zlomky, jež jsou bezprostředním důsledkem dekadické soustavy, se obecně ujaly teprve ve st. 17. Soustavě desítkové jsou velmi blízké soustavy pentadické (pětkové) a vigesimální (dvacítkové). Stopy pětkové soustavy jsou zřejmé v psaní čísel u Římanů (VI, XV atd.). Soustavy dvacítkové užívají některé národy africké a americké (obyvatelé Mexika, Indiáni v Yukatanu atd.), i ve francouzštině shledáváme stopy vigesimální soustavy (na př. quatre vingt = čtyři dvacítky = 80; nebo quatre vingt-dix = $4 \cdot 20 + 10$); v dánštině 80 je fir-sindstve = $4 \cdot 20$. Chaldejští astronomové užívali soustavy sexagesimální (60číslové), jak o tom svědčí rozdělení kruhu, Římané rozdělovali své míry a váhy podle duodekadické (dvanáctkové) soustavy.

Číselník kolejový (ukazatel vlakových cest), slouží k tomu, aby mohl úředník ve stanici oznámiti spolehlivě a rychle výhybkáři ve stavědle, na kterou kolej má vlak vjeti nebo ze které má vyjždět. Skládá se ze skříňky se čtyřhrannými okénky, za kterými umístěny elektromagnety, k jichž kotvám připevněny dráty přiměřeně zahnuté a na dolním konci opatřené zoubkem; na tomto zoubku zavěšena deštička s číslem příslušné koleje. Projde-li elektromagnetem indukční proud stejnosměrný, přitáhne se kotva, deštička pozbude opory a spadne dolů vlastní vahou; tak objeví se za okénkem kolejové číslo, které je výhybkáři výzvou, aby postavil tuto vlakovou cestu, nato ji uzavřel mechanicky závěrníkem i elektricky hradlem. Současné s oznámením vlakové cesty ozve se zvonek, umístěný nad číselníkem. Pozdějším přeložením závěrníku do původní polohy zdvihne se deštička a znovu zavěsí do zoubku, takže zmizí číslo za okénkem a zároveň se obnoví původní spojení s výměnovým hradlem.

Číslíce, cifra, znak pro určité číslo. Desítková soustava číslic používá 9 číslic, kterými s připojenou 0 se píše veškerá čísla. Naše tvary znaků dostaly se k nám z Indie prostřednictvím Arabů a proto slovou arabskými. Používá se jich v Evropě od XII. stol. a brzy vytláčily číslice římské, které se dnes používají jen pro kontrast k arabským. Řekové a Semité používali jako číslic písmena své abecedy.

Číslo, souhrn stejnorodých jednotek. Pojem jeho vzniká syntetickou činností našeho vědomí, nezávisle na času a prostoru. Kant ucí, že číslem nazýváme čas, a že aritmetika jest věda o ryzím čase, tak jako geometrie jest věda o ryzím prostoru. Tato nauka se však pokládá za mylnou a vyvrací se tvrzením, že číslo jest daleko abstraktnější než všechny časové a prostorové pojmy, neboť právě v této nezávislosti na času a prostoru tkví jejich podstata a účel. Číslo jest buď určité (1, 2, 3...) nebo obecné (a, b, c...). Způsoby počítacími vznikají čísla kladná, záporná, celá, zlomky, racionální, iracionální, reální, imaginární atd., až pojem čísla vrcholí v pojmu komplexního čísla: $a \pm ib$. Pythagoras, a po něm novoplatonikové, kabbalisté připisují číslu metafysický význam, pokládají je za podstatu všech věcí. Číslo jest buď kladné (+ 2) nebo záporné (- 2); obě slovy relativní, kdežto jejich absolutní hodnota jest 2; dále může býti číslo sudé (je-li dělitelné dvěma) neb liché, složené (je-li některým jiným číslem beze zbytku dělitelné), neb prvočíslo (je-li dělitelné jen samo sebou).

Číslo imaginární (pomyslné) jest pojem pro číslo, jehož dvojnásobek jest záporná. Prototyp t. č. jest $\sqrt{-1}$, což jest imaginární jednotka, označována matematiky písmenem *i*. Objevil je Cardano v 16. stol.

Číslo iracionální, pojem pro číslo, které nám neudají v jeho základní hodnotě čtyři výkony početní. (Na př. $\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$, Ludolfovo číslo atd.)

Číslo komplexní, základem jeho jest jednotka a imaginární jednotka. Q_4 číslo.

Číslo koordinační, pojem, udávající počet atomů, kroužících kol atomu středového. Q_4 atom.

Číslo maticovní, Q_4 měna.

Číslo racionální, pojem pro číslo, které vzniká čtyřmi základními početními výkony (sčítáním, odčítáním, násobením, dělením).

Číslivky, v gramatice druh slob, která vyjadřují určitý (jeden, dva) neb neurčitý (mnoho) počet, (číslivky určité neb neurčité). Dělí se na: 1. základní (jeden, dva), 2. řadové (první, druhý), 3. násobné (dvojí, trojí), 4. úměrné (jednou, dvakrát), 5. přísluvce číselná (jednou, dvakrát).

Číslo zlaté, Q_4 chronologie.

Číslovce, o. v Č., okr. Praha-Venkov, s. o. Zbraslav, 703 č. ob.

Čístá, obec v okrese královickém (1461 ob. č.). Severových. od Č. zřícenina hradu

Krakovce. Až do r. 1536 ves, na město povýšena kr. Ludvíkem. Ferdinand III. daroval městu znak, zlatý štít, v jehož dolní části jsou tři pruhy, dva červené, střední stříbrný, v horní části v zlatém poli stojí sv. Václav s korouhví a štítem, na nichž je černá orlice v bílém poli. První historická zmínka o Čisté je na zakládací listině kláštera Strahovského. R. 1229 jmenuje se na darovací listině Přemysla Otakara I.

Čisté malířství, O_3 absolutní malířství.

Čistec, o. v Č., okr. Benešov, 91 č. ob.

Čistec hlíznatý (*Stachys tuberifera*), rostlina, náležející mezi pyskaté. Pěstuje se místy pro svoje hlízovité ztlustlé oddenky, jichž se používá jako zeleniny. Obsahují až 16.5% škrobu a snadno stravitelné galaktany, takže jsou vhodnou potravou pro nemocné. Ve větším měřítku pěstuje se tato rostlina ve Francii, Švýcarsku a Anglii, ač i u nás by měla příznivé podmínky pro svůj vzrůst. Také se pěstuje v Číně a Japonsku.

Čisteký, pseud. Jana V. Diviše.

Čističe obilí, stroje a nářadí pro odloučení cizích přímíšenin z obilí, nedostačející vyvinutých plodů a dělení zrna od částí převěšených. Účinkují trojím způsobem: Odlučují podle velikosti, váhy a tvaru. 1. Podle velikosti dělí se obilí od přímíšenin čističem, složeným z řady různé hustých plochých sít potřásaných, přes která se obilí vede. Připojí-li se dmychadlo, jsou odfukovány lehčí části (plevy, prach a prázdná zrna). Často bývají síta na točícím se nakloněném válci, jehož středem obilí prochází. — 2. Podle váhy dělí se obilí na šikmých kluzavkách, na nichž se čističné zboží rozkládá, padá a mezi kluzavkami proudící vzduch odnímá již lehčí přímíšeniny a plevy. Čističí mlýnky (fukary) jsou spojeny ještě s třídícími sítmi. Obilní centrifugy dělí čističné obilí podle spec. váh částí tak, že vrhá těžší zrna dále než lehčí přímíšeniny a plevy. — 2. Podle tvaru. Sem náleží triéry, které vylučují plevel (víkev, koukol, rozdrcená a vadná zrna) nabíráním v bubnu do kuličkovitých otvorů, ze kterých padají při rotaci na mezistěnu a jsou odváděny šnekem. Triéry bývají spojeny s třídícím zařízením (kulatými sítmi), staví se též jako triéry šnekovité, ve kterých točivým pohybem zrna ve šnekovitých závitách odstředivá síla třídí směs podle spec. váhy. Železné přímíšeniny vylučují se vylučovačem magnetickým. Klasy, stébla a pod. odstraňuje bezpečně vylučovač s plátnem hodí se velmi dobře pro třídění hrachu.

Čistjakova Sofja Afanasjevna (1817—1890), vydávala se svým chotěm Michajlem Borisovičem žurnál *dlja dětej* v letech 50. min. st. a napsala *Dějiny Petra Velkého*.

Čistjakov Michajl Borisovič (1809—1885), ruský pedagog. Vydal mnoho spisů pro mládež a četné učebnice.

Čistjakov Pavel Petrovič (* 1832), ruský malíř a člen Akademie. Četné podobizny a typy.

Čistokrevný jest takový jedinec, který pochází od původních pěstitelsky uznaných zvířat, o kterých je dokázáno, že jsou skutečně z vlastní dotčeného plemene. Jediné čistokrevná zvířata dědí své vlastnosti přesně a určitě (Justinus).

Čistopol, po Kazani nejv. město Tatarské rep. na l. břehu ř. Kamy u vstoku Velkého a Malého Bjernjažka a ř. Prost, na dráze Perm. Sarapul—Kazaň, se 17.500 obyv. Rus.-tatarské pedagog. technikum, Zeměd. technikum, Biol. stanice kazaňské univ. V okolí ložiska asfaltu.

Čistota, v kat. etice mravní, hl. pohlavní neporušenost, pak i stav člověka, jsoucího v posvícující milosti.

Čistovič Fedor Jakovljevič (* 1870), r. pat. anatom, prof. a prosektor městské nemocnice petropavlovské. Četné práce z oboru patol.-anatomie.

Čišinski Jakub, vlast. jm. Bart (1856—1909), nejl. básník lužickosrbský (hornoluž.), redák z Kukova u Pančic. Prošel obrodným prostředím pražským, v němž po skončení předběžných škol v rodišti a v Budyšině vystudoval na kněze. Působil jako kaplan v rodném kraji, ale pro své radikální nár. přesvědčení přesazen do osad německých, konečně r. 1903 předčasně pensionován, usadil se v rodišti. Věnoval se výhradně vedení měs. *Lužica a lit. činnosti*. Č. se ohlásil velmi bouřlivě jako člen mladolužické generace let 70., k níž patřil syntaktik J. Libš, dolnoluž. pracovník H. Jordan a posud žijící filolog A. Muka. Pírozené básnické nadání učinilo Č. brzy vládcem na luž. Parnase po lidových verších Zejlerových. Veliká lit. erudice Č. projevila se ve všestranných námětech i formách: psal básně lyrické, epické (epos *Ženich* vydáno M. Krječmařem 1926), a pokusil se zdaleka o první lužické drama (na Hradisku, 1880) a také o větší domáci román (*Vlastenec a odrodilec*, 1878). Vytvořil umělecký luž. verš, krásnou básnickou mluvu a připojil tak malou lit. luž. národa k ostatním lit. slov. a světovým. Jeho básnický odkaz je shrnut do 14 sbírek, jež jsou ohlasem jeho nitra a zároveň výraznou kronikou

nešťastného ujařmeného národa luž. Po sbírkách *Kniha sonetů* (1884) a *Formy* (1888) napsal sbírku intimní a milostné lyriky *Příroda a srdce* (1889) a pak řadu sbírek vlasteneckého a reflex. obsahu: *Lužické zvuky* (1897), *Ze života* (1899), *Krev a kraj* (1900), *S rozmachem* (vyd. teprve posmrtně se sbírkou *Paňberky* 1913), *Orlí peruti* (1904), *Vlasteneckým jásotem* (1904), *Jásot a stesk* (1905), *V zátíši* (1906), *Lužické obrázky* (1908) a *Světlo s výše* (posmrtně 1911). — Výbor z Č. do češtiny pořídil Ad. Černý ve Svět. knih. 1906 a nejnověji Jos. Pelíšek ve *Sborníčku J. Č.* 1926. Celou lit. o Č. uvádí Jos. Páta v téže *Sborníčku* a v rámci lit. hist. studií v *Zawodě* do studia serb. písmowstwa 1929. (Pozn.: *Portret Č.* omylem zařazen do hesla *Bart Arnošt*.)

Čišíka (Čižek) Martin Lukáš *q*, Čišíschka.

Čišíka, u Cupuliferaceí (čišíkonosných) rozšířená osa, na níž sedí květ. Za plodu vzrůstá a obaluje jednu neb více nážek jako miskovitá až úplně uzavřená čišíka (cupula). U *Saxifrag* (lomikamenovitých) se čišíka květní vytváří typicky, a to srůstem spodních částí kalichu a koruny (nikoli prohloubením osy květní). U růžovitých (Rosaceae) a řešetlákovitých (Rhamnaceae) čišíka (receptaculum) se vytváří splnutím obalu květního.

Čišíkonosné (Cupuliferae), dřeviny, mající jednodomé květy s nepatrným okvětem; samčí květy jsou v jehnědách s 5 i více tyčinkami, samičí, tvořící hlávkovitý shluk, mají spodní semeník na miskovitě rozšířené ose, která za dozrávání plodu roste a obaluje jeden nebo několik plodů (nážek) jako čišíka (cupula), která je buď miskovitého tvaru nebo úplně uzavřená.

Čišímy, železn. uzel záp. od Ufy na Rusi; zde bojovaly naše legie 3. 7. 1918; *q* legie.

Čišíník královský (lat. pincema, franc. échançon), býval vysoký dvorní úředník, který podával panovníku číši a zároveň býval správcem vinných sklepů a vinic. Na dvoře císařů říš.-něm. zastávali úřad arcíčišníka od roku 1114 knížata říšská, později čeští králové (Václav II.). Podle zlaté bully císaře Karla IV. měl král český vykonávat tento úřad pouze při korunovaci něm. císaře, kdy měl císaři přinést první číši, sám však při tom koruně na hlavě neměl. Vlastní povinnosti úřadu vykonávali místočišníci, kteří úřad tento převzali v léno od králů českých. Takovými many českými byli pán z Limburka a od r. 1714—1806 hrabata Althanové. Král Václav II. přídělil tento úřad Benešovi z Vartemberka, Jan

Lucemburk nejen že jej potvrdil, ale přidal k tomu platy z pražských krčm, cla ze 4 měst a jiné důchody a statky. Též tento úředník měl právo vydávati svolení k otevření nových krčm a jeho nařízeními se museli všichni prodáváči vína řídit. Při korunovaci čes. krále nesl nejvyšší číšíník soudek zlatý a podčeší stříbrný, které složili králi, jež oba odevzdal arcibiskupu jako dar za vykonanou korunovaci. Od r. 1627 byli dědičnými číšínký českými hrabata Slavatové, od r. 1716 hrabata Černínové z Chudenic.

Čišíění, 1. odpadních vod, děje se mechan. tím způsobem, že voda protéká jemnými mřížemi, čímž se tuhá tělesa zadrží. Voda pak teče mírným pohybem, čímž je způsobeno, že zbývající tuhá tělesa se usadí. Jinak možno čistiti vodu přidáváním různých látek, které uspišují usazení nečistot; 2. skvrn na látkách, možno provést benzinem, éterem, épkavkem, plavenou křídou, kyselinou octovou (skvrny inkoustové) a j.; 3. strojů provádí se benzinem a minerál. oleji.

Čišíěves, o. v Č., okr. Hradec Král., 183 č. ob. Hosp. dr., suš. čekanky.

Čišířovice, o. v Č., okr. Sedlčany, 89 č. ob.

Čiší, nev. město v Zabajkali, důležité obch. středisko na trati Sibiř. dráhy mezi Bajkalem a Amurem. Po obsazení Verchneúdinska (519 verst vzdálen. od Č.) byla Č. bolševiky 25. srpna 1918 vyklíčena. 26. srpna obsadily Č. kozácké oddíly z okolních vesnic s esaulem Truchinem v čele, jež zde zřídil prozatímní vládu do příchodu čsl. a sibiř. vojska, které vstoupilo do Č. 19. září 1918.

Čišílnice, nepolitické slovinské spolky, mající za účel kult. povznesení slovin. lidu. První byly založeny v ohrožených územích (Maribor, Celje a Terst 1861), pak se ale poněmáhu rozšiřovaly i v krajích ryze slovinských. Roku 1870 již bylo již 58 a vykonaly značnou práci národní i kulturní. Lit.: *Letopis Matice slov.* 1870 (str. 282).

Čišíanka, původně kniha používaná ve školách k naučení čtení, později školní knihy, obsahující vhodné články buď všeobecného neb odborně vzdělávacího rázu. Názuvo č. používá se také při antologiích a výběrech z literatur. (Vrchlického čišíanka, Národní čišíanka.)

Čišíárna, místnost určená k četbě knih a časopisů, část veřejných knihoven. Moderní čišíárno jest opatřena univerzitní knihovna, městská knihovna v Praze a knihovna Nár. Musea, které mohou posloužiti za vzor čišíárnského zařízení.

Čítatel (v mat.), udává počet lomených jednotek; nad zlomkovou čarou jest č., pod ní jmenovatel. Př.: $\frac{a}{b}$, a jest čitatelem, b jmenovatelem.

Čiti, označení pro uvědomění si stavů lidského nitra, vzniklé podrážděním příslušného smyslového orgánu, který reaguje na fyzikální podráždění jakéhokoliv způsobu specificky fyziologickým způsobem. \mathcal{Q}_3 počíték.

Čiabr (Czubr) Václav, malíř v Praze II., v letech 1588—1637.

Čiv, \mathcal{Q}_3 nervová soustava.

Čiv bludný (nervus vagus), X. nerv mozkový, jenž innervuje důležité vnitřní orgány. Je anatomicky i funkcionálně spojen s nervstvem sympatickým. Jeho činnost je motorická i senzitivní, dílem závisí, dílem nezávisí na vůli.

Čivice, o. v Č., okr. Kralovice, 262 č. ob. **Čivost**, schopnost nervového systému přijímatí popudy z vnějšku i vnitřku. \mathcal{Q}_3 sensibilita. — Č. u rostlin, schopnost rostlin odpovídati změnami na vnější popudy, jako tíže, teplo, světlo atd.

Čiztice, o. na Slov., okr. Košice, 319 čl. ob.

Čizice, o. v Č., okr. Plzeň, 322 čes. ob.; elektr. družstvo, lomy.

Čížkov, o. v Č., okr. Blovice, 430 č. cihelny.

Čížkov, o. v Č., okr. Pelhřimov, 244 č. ob.; lihovar.

Čížkovice, o. v Č., okr. Jablonec n. N.; 1. díl: 77 ob. (60 č.), 2. díl: 43 ob. (33 č.).

Čížkovice, o. v Č., okr. Litoměřice, 986 ob. (412 č.); meteor. stanice, zámek s parkem, vinice, vývoz ovoce, cementárny, pivovar z r. 1683.

Čížkrajce (Sitzkreis), o. v Č., okr. Čes. Budějovice, 420 ob. (285 č.).

Čížba, číhařství, lapání ptactva, ve středověku velice rozšířené. Obyčejně se lapá na číhadle, hlavně na podzim, ptactvo tažné. Na nějaký strom na osamělém zvýšeném místě zavěsí se několik klecí s volavým ptactvem, které se zakryjí. Na vrchol stromu upevní se rozvětvený vrcholek jiného stromku, do něhož se zastrkají lepem pomazané větévky, na něž ptactvo zlákané voláním svých ukrytých druhů usedá a ptáčníkem (jenž rovněž v blízkosti bývá ukryt) je po chvíli sňato a do klecí uzavřeno. I na studánky bývali tak uboží ptáci chytáni. Voda byla kryta větveím lepem potřenými a ponechány jen menší otvory. Ptáci chtějící pít usadali na klestí a nemohouce odletět, bývali schytáni do klecí. Nejdříve byl ustanoven zákonem

čas, kdy se smělo na číhání chodit, postupem času nařízení přístřena, až vůbec čížba zpěvného ptactva zakázána. Nyní se již vůbec skoro neprovádí.

Čížek (*Acanthis spinus*), všeobecně známý drobný pták z čeledi pěnkav (Fringillidae), zelenavý, se žlutozelenavým zbarvením na prsou, u koř. ocasu a na křídlech, samec na temeni černý, samice pouze s tmavými čárkami. Hnízdí u nás ve vyšších polohách. Na podzim stěhuje se v hejnech do Středomoří. Potravou mu jsou hlavně drobná stromová semínka. Chová se často v zajetí pro příjemný cvrčivý zpěv.

Čížek Antonín, JUDr. (1838—1883), známý český právník a politik. Získal si velké zásluhy o vybudování Národ. divadla a české techniky; nezištný obhájce persekovaných žurnalistů. Zemský poslanec radikálního smýšlení, který vždy energicky hájil práva čes. jazyka.

Čížek Antonín, JUC. (1865—1897), vůdce pokrokového studentstva, omladinář a žurnalista. Byl vězněn pro vraždu na zrádci R. Mrvovi 1894, ale osvobozen. R. 1897 založil s Ant. Hajnem stranu radikálně-pokrokovou. Nadšený bojovník za česká práva z dob rakouského útisku.

Čížek Frant., JUDr. (1850—1889), jeden z věrných spolupracovníků Tyršových; postaven v r. 1889 v čelo ČOS. Zakladatel NJS.; získal si velké zásluhy o sokolské organizace.

Čížek Frant. J. (1820—1887), čes. herec a div. ředitel, již v letech 40. působil jako ochotník, od r. 1849 hercem z povol. u spol. J. A. Prokopa, přítel J. K. Tyla, s nímž byl současně též u spol. Žöllnerovy, i u jeho spol. Krátce též div. ředitelem vlastní společnosti.

Čížek Ivan (* 1852), český cukrovarník; sestrojil první kalolis, který nazván po něm kalolis Čížkův; používá se ho téměř všude v Čechách. Za tento vynález vyznamenán na pařížské svět. výstavě 1889 a na jubilejní výstavě král. Českého 1891. Uveřejnil též mnoho odborných statí v Listech cukrovarnických a v Zeitschrift f. Zuckerindustrie in Böhmen a j.

Čížek Jirí, pastor evang. církve v Praze v letech 60., * 1826 z Vysoké (okres Mělník).

Čížek Josef, JUDr. (* 1861 ve Vel. Kocích), starosta župy Jiráskovy v Náchodě, sokolský a menšinový pracovník na Broumovsku a Trutnovsku. Byl starostou města Náchoda a za něho dospělo město k netušenému rozkvětu.

Čížek Karel (1833—1894), ředitel městského úřadu v Karlině. Vynikající práv-

ník naší samosprávy a red. Samosprávného Obzoru. Napsal Ústavní právo rakouské (1885), ve kterém energicky podporil prosincovou ústavu rakouskou.

Čížek Ludvík (* 25. VIII. 1862), inž. a arch., profesor encyklopedie poz. stav. na č. vys. učení techn.; byl dříve ve službách obce Pražské jako vrchní stav. rada. Propagátor spalování mrtvol.

Čížek Nikodem, malíř v Praze v letech 1623—61. Po vypovědění nekatolíků odešel z Čech, ale vrátil se, přestoupil ke katolictví a byl mu vrácen zkonfiskovaný dům na Starém městě. Vstoupil do pořádku malířského a byl zvolen r. 1633 starším. U něho učil se malíř Václav Vodňanský.

Čížková Blandýna (* 1859, † 25. IV. 1925), redaktorka a sociální pracovnice na Těšínsku.

Čížkovský Fr., pseud. Fr. Jar. Rubeše.

Čizma, maďarská bota, shrnovačka. Čizmy bývají též z červené neb i jinak zbarvené kůže a vpředu bývá barevný neb i zlacený štrapec. Při slavnostních příležitostech nosí je i magnáti k svým krojům.

Čizov, o. v Č., okr. Kutná Hora, 89 č. ob.

Čizov (Zeisau), o. na Moravě, okr. Jihlava, 262 ob. (32 č.).

Čizov (Zaisa), o. na Mor., okr. Znojmo, 180 ob. (27 č.).

Čizová, o. v Č., okr. Písek, 182 č. ob. Zámek, klášter, farní osada a statek. Patřila od dávných časů k hradu píseckému a s ním byla přidělena městu Písku. Roku 1547 městu Písku byla zkonfiskována a prodána Adamu Řepickému ze Sudoměře. Další majetníci byli Lobkovicové, Dejmové, Lažanští, Černínové a j.

Čizovka, o. v Č., okr. Mnich. Hradiště, 101 č. ob.

Čizovky, o. v Č., okr. Jičín, 81 č. ob.

Čjumina Olga Nikolajevna (provd. Michajlova), (* 1862) ruská spisovatelka, vyznačující se přesností výrazu a dokonalostí verše. Sp.: Stichtovorenija 1891—188, Sborník básní 1897. Četné překlady a divadelní hry.

Čkyně, městys v Č., pol. o. Prachatice, soud. o. Vimperk, 859 ob. čsl. (1921). Zámek, lihovar, dřevař. průmysl.

Článek (lat. articulus), pohyblivá část nějakého celku, na př. řetězu; výrazu se používá v zoologii, v matematice, v logice, ve vojenství, ve stavitelství.

Článek galvanický, α , galvanický článek.

Článek víry, část apoštolského neb nicejského vyznání víry, uznávaného všemi křesťanskými církvemi. α , dogma.

Články fundamentální české, základní formulace historicko-státopráv. českého programu, jednomyslně a bez debaty přijatá čes. sněmem 10. X. 1871 jako odpověď na císařský korunovační reskript z 12. IX., který žádal, aby čes. sněm stanovil, „kterak by bylo lze uvéstí práva království českého ve srovnalost s tím, čeho vyžaduje mocenské postavení říše a co neodporuje právům jiných království a zemí“. Došlo k nim vlivem ministerstva Hohenwartova, povoláného na základě zahraniční situace, vzniklé německým vítězstvím nad Francií, když Čechové šli ve své oposici proti únorové a prosincové ústavě tak daleko, že nevstoupili ani do českého sněmu („deklarace“ r. 1868). F. čl., které jsou v podstatě dílem hr. Clam-Martinice, stojí na stanovisku jednoty říše, ale hájí právo na sebeurčení a samosprávu, jakož i rovnost zemí mezi sebou (podle vyrovnání z r. 1867). Rozdělují státní věci mocnářství na společné (zahraniční, diplomatické, vojenské, námořní, finanční a j.), které jsou spravovány společnými ministerstvy a zákonodárně řešeny delegacemi (z nich 15 členů a 8 náhradníků volí český sněm) a nespolečné, které, pokud se týkají jednotlivých zemí neuherských, měly být v principu řešeny jednotlivými zemskými sněmy. Ale vedle toho uznávají i jisté věci, které jsou společné všem zemím neuherským (na př. obchodní, celní, patentové, dopravní, monopolové, kolkové, z části vojenské, bankovní a j.) a jež mají být vyřizovány zvl. sjezdem delegátů, volených sněmy zemskými. Tím vlastně se mlčky staví na stanovisko říš. rady (neboť ničím jiným není tento sjezd delegátů), kterou české poselstvo do té doby popíralo. Panskou sněmovnu říšské rady hodlali při tom nahradití senátem, jenž měl mítí stejný počet členů dědičných jako doživotně jmenovaných na základě sněmovních návrhů. Správu společných věcí neuherských mělo mítí ministerstvo z odborníků a zemských dvorských kancléřů, z nichž český kancléř měl mítí nejvyšší správu všech tří zemí českých, čímž spojení zemí koruny české bylo by dokumentováno. — F. čl. vlivem Beusta, tehdejšího zahrani. min. a šéfa gen. štábu Kühna byly panovníku prohlášeny za nepřijatelné z ohledů na dobrý poměr k Německu a Uhrám, a císařským reskriptem 30. X. odmítnuty; to vedlo k pádu ministerstva Hohenwartova a nové secesi českých poslanců z českého sněmu.

Člen, slovo, které se v některých jazycích přidává k podstatným jménům (před ně nebo za ně), označující přesně omezenou představu. Jest člen určitý (franc. le, la, něm. der, die, das) a neurčitý (franc. un, une, něm. ein, eine). Př. členů: franština: le, la, němčina: der, die, das, angličtina: the, italština: il (le), la, řečtina: ho, hé, to, arabština: al.

Členovci (Arthropoda), mnohobuněční živočichové ze skupiny Protostamat. Jejich tělo je segmentované (článekované). Jednotlivé tělní články nesou segmentální přívěsky. Na břišní straně jejich těla táhne se gangliová páska, která s centrálními (hlavovými) ganglii tvoří nervovou soustavu. Podkožní svalstvo jeví segmentaci shodnou s povrchem těla. Primární dutina tělní s coelomovou těl. dutinou u nich splývá v jedinou. V důsledku toho jest krevní systém otevřený. Do této skupiny patří koryši, pavouci, stonožky a hmyz.

Člověk (lat. homo, řecky anthropos, vědecky Homo sapiens L.), duševně nejvyvinutější živočišná bytost, podobající se v podstatných znacích obratlovcům, zvl. pak ssavcům. Páteř a lebka, dva páry okončetin, uspořádání svalstva a smyslových orgánů, poloha ústředního ústrojí jsou společné ssavcům i člověku. Se ssavci má společné: dvojnásobný hrbol kloubový v zadní části hlavy, tvar spodní čelisti, tři páry sluchových kůstek, vlasy, dvojnásobný krevní oběh, teplou krev, způsob oční akomodace, výživu novorozenat mlékem, které se tvoří v prsních mléčných žlázách. S vyššími ssavci spojuje člověka: jednoduchá pochva, viviparie (živé potomstvo, hned po porodu schopné přijímat potravu), výživa zárodku uvnitř matčina těla a j. Zoologicky stojí člověku nejbliže gorilla, šimpanz, orang-utan; primitivní národové mají tyto opice za lidi (malajsky Orang-utan = lesní muž). S těmito opicemi má člověk dokonce i krevní příbuznost, jak dokázal Uhlenhuth, Friedenthal a j. Rozdíl mezi člověkem (hominidem) a opicí (anthropoidem) jsou: vždy vzpřímená chůze člověkova a s tím spojená i jinak utvořená stavba jeho nohy, a mohutné vyvinutí velkého mozku, kterým daleko převyšuje všechny ostatní živočichy. Specifickým znakem člověka pak jest, že od čela produkuje se lebka do zadu, tvoříc tak dutinu mozkovou, takže těžiště hlavy spočívá vertikálně na páteři, při čemž zůstává oddělená od osy trupu, což vše podmiňuje zdárné rozvinutí mozku; další znak jest lopatkovitý útvar páne, utvoření páteře ve tvaru S, silné

vyvinutí svalstva sedacího, stehnového a lýtkového, vyklenutí a přetvoření nohy, řídké ovlasení a j. U opic jsou přední okončetiny delší než nohy, u člověka pak jsou ruce kratší než nohy. Také rty a stydě pysky chybí opicím. Poněvadž všechny tyto rozdíly jsou ve smyslu srovnávací anatomie málo důležité, připočítává se člověk zoologicky již od Linnéa a Haeckela do říše živočišné, kde se podřazuje ssavcům a s opicemi se počítá do nejvyšší čeledě živočišstva (Primates). Dřívější rozdělení primátů na „dvojruké“ (Bimana, člověk) a „čtyřruké“ (Quadrumana, opice) nedá se již zastávat, poněvadž noha opice není rukou.

Vývojová nauka vidí v člověku konečného člena dlouhé zvířecí řady předků (progonotaxis) a v anthropoidech jeho nejbližší příbuzné; to znamená, že předkové člověka a anthropoidních opic mají společný původ. Oba druhy však, anthropoidi a lidé, se dále různě vyvíjeli. Společný článek snad byl tvor, podobný opici, žijící v terciéru a přizpůsobený životě na stromech (dryopithecus). Přeměna v člověka snad se děla tím, že tyto tvorové se přizpůsobovali životu v stepích a savanách. Mnohostranná tělesná zručnost, ostrost čiti, stále rostoucí množství mozku a tím i rostoucí inteligence převládly konečně, zatím co hrubé tělesné vlastnosti neustále více a více ustupovaly, čímž konečně povstal „člověk“; psychicky stalo se to asi v téže době, co si člověk uvědomil nezbytnost přirozené smrti. Od zvířete rozlišuje se konečně člověk také tím, že má schopnost uvědomit si svět jej obklopující a naléztí určitý řád v chaosu věcí a naléztí určitou příčinnost, kterou rozřeší i nejnezvyklejší a nejtemnější okolnosti, do kterých byl postaven. Rozdíl tento jest velmi důležitý, i když se ukázalo pokusy Koehlerovými, který zkoušel inteligenci opic, že i zvířata mají značnou inteligenci. Pojetí, že člověk během posledního milionu let se vyvinul ze zvířecích předků, odpovídají také určité zbytky orgánů, které zdědil č. po svých předcích a které ve změněných okolnostech životních zakrněly, ale přesto v těle lidském dodnes jsou obsaženy, ačkoliv neslouží již určité potřebě. Jsou to t. zv. rudimenty, zbytkové orgány. Jsou to hl. Plica semilunaris v očním koutku, poslední pozůstatek dnes již nefungující mžikové blány, spodní jazyk (Plica fimbriata), záhyby na patře, které kdysi měly důležitost při rozměňování po-

OSTROV KORČULA

ŠIBENIK

OSTROV BRAČ

travy. „Darwinovo zahrocení“ ušního boltce, slabě vyvinuté a téměř bezvýznamné kožní svalstvo, slepé střevo a jeho červíkovitý výrůstek; zcela zbytečné jest i Jacobsonovo ústrojí v nose. Jako atavismus vyskytuje se theromorphie (ústroj vytvořený tak, že připomíná zvířecí) a pithekooidní jevy (ústrojí neb okolnosti, které připomínají podobné u opice). Zatím co se mozek velmi vyvinul (lidský mozek jest až třikrát těžší než mozek gorily), okončetiny zůstaly celkem stejné. Mají všechny znaky primitivních pozemních zvířat; ruka a noha podržely pět prstů obojživelníků. Rozdíl mezi rukou a nohou jest jen zdánlivý; spočívá v tom, že z nohy šplhací stala se noha uschopněná státí; rozdíl však hlubší jest v tom, že noha lidská se podobá více zadním „rukám“ opice než ruce lidské. Její přetvoření souvisí cele s možností vzprímené chůze. Také ruka, která u opic jest více orgánem šplhacím než chápacím, a proto jest i v střední poloze zakřivena a prodloužena, přetvořila se v orgán veliké chapatelnosti. Toto přetvoření umožnilo intenzivní používání nástrojů, což stejně jako mocný vývoj mozku umožnilo vyšší materiální kulturu. Variabilita jednotlivých tělesných ústrojí jest dosti veliká; ve všech ale rozdílných skupinách udržuje se určitá pravidelnost, která je dědičná. Skupiny podobných zevnějších tělesných znaků jmenují se lidské rasy, jiné druhotné pak znaky poskytují rozlišení pohlaví, věku, vytvoření rozmanitého typu. Různé poruchy vnitřní sekrece působí, že vedle většiny normálních jedinců vyskytují se i jevy patologické, které nejlépe možno pozorovati v porocích. Takovéto jevy jsou akromegalie, vzrůst trpasličí, obří a j. K posouzení velikosti těla (která jest ráno až o 3 cm větší než večer) slouží tabulka:

Velikost těla:	Muž:	Žena:
Střední	165 cm	154 cm
Trpasličí	pod 129 9 „	pod 120 9 „
Velmi malá	130—150 „	121—140 „
Malá	150—160 „	140—148 „
Podprostřední	160—163 „	148—153 „
Střední	163—167 „	153—156 „
Nadprostřední	167—170 „	156—159 „
Veliká	170—180 „	159—168 „
Velmi veliká	180—200 „	168—186 „
Obří	nad 200 „	nad 186 „

sekrece, a tím i na konečné utvoření tělesných forem, a to více tělesných než na hlavě, a v těchto zase nejvíce na vzrůst. Příkladem budiž nižší vzrůst pracujících vrstev lidových. Žena má kratší údy než muž. Všeobecně roste vše u člověka pomaleji nežli celé rámě; jeho proporce určuje povolání. Totéž platí o noze a hlavě a orgánech vzdálených trupu. Těžká práce ruce rozšiřuje; mezi prsty nalézá se zbytek plovací blány, jako pozůstatek embryonálního stavu. Zuby jsou důležité pro určení stáří. Krev dělí se na čtyři druhy krevní konstituce; jejich poměr k určitým rasám dlužno ještě vyzkoumat. Na zemi žije v přítomné době asi 1832 milionů lidí. Q lidské rasy.

Člověk a umění. Nauka o proporcích. Tělo lidské jest vytvořeno podle určitých pravidel (proporcí), jichž zjištění spadá do nejrannějších period lidských dějin. Tak měli Egypťané nauku o proporcích, vytvořenou pod hieratickým vlivem. U Řeků zavedl Polykletos nauku, podle které byla zhotovena socha Doryforose (nyní v neapolském umění). Římské umění používalo stejných pravidel. V renesanci vytvořili novou nauku o proporcích Leonardo da Vinci a Dürer, v novější době Schadow, Hay, Liharžek a Zeising. Základem jejich prací jest přírodovědecky neudržitelná teorie zlatého řezu. Na přírodovědeckém základu zbudovali Carus a Schmidt svou nauku o proporcích. Carus vzal za základ všech pozorování páteř vzrostlého muže, kterou rozložil na 3 díly (moduly, po 18 cm); Schmidt rozdělil pak lidské tělo na 5 stejnoměrných dílů. Podle Schmidtova schematu nemají již Evropané normální míru noh, jakou se vyznačuje antický ideál, ačkoliv stepní obyvatelé Afriky a Austrálie nejen že ho dosahují, ale i překonávají, kdežto

Podnebí, výživa, obydlí, povolání působí přímo neb nepřímo na žlázy vnitřní

Mongolové nedosahují této hranice. Lit.: C. Carus: Symbolik d. menschlichen Ge-

stalt (1853, 1925); Schmidt: Proportionsschlüssel (1849); G. Fritsch: Beiträge zur Kenntniss unserer Körperform (1894); Die Gestalt d. Menschen (1899); Schadow: Polyklet oder von den Massen des Menschen (1905); Wiedersheim: Der Bau der Menschen als Zeigniss seiner Vergangenheit (1905); Stratz: Die Schönheit des weibl. Körpers (1908. Vyšlo i česky).

Lidské rasy. Lidské rasy jsou skupiny lidí, které se mezi sebou liší zevnějšími tělesnými znaky, které jsou dědičné. Všeobecné. Rozdíly rasové jsou nejvíce patrné na hlavě, kde také nejdříve upoutaly pozornost badatelů. Jsou dány dvěma faktory: vzrůstem mozku a útvarem čelisti. V běhu vývoje postupuje vzrůst mozku víc a více. Ještě u neandertálského člověka možno pozorovati větší vývoj obličejové části. Mohutné čelisti a prognathie platí za známky primitivnosti. Dalším dělidiem jest poměr mozkové dutiny a obličej. Tu rozeznáváme dlouhé, střední a krátké formy. Krátké lebky mají m. j. alpinci, dinarské a předoasijské rasy a mnoho Mongolů, kdežto rasa nordická a středozemní, černoši a Australané jsou dlouholebí. Obyčejně odpovídá útvaru lebky tvar obličej, ale ne vždy. Výjimkou jest Cro-Magnon-rasa, která má dlouhou hlavu a nízký obličej. Formě obličej odpovídá oční dutina a tvar nosu. Mimo souhrnný tvar (malý, velký, vysoký a nízký nos) uvažuje se i forma části nosu. Tak jsou důležitými případy rasy hluboký kořen nosu u Australců, vysoký, konvexní hřbet nosu u rasy dinarské, namduté nosy u mnohých negridů, masitá spodní část u Předních Asiátů, tupý konec u primitivů. Podobně jsou důležité masité části v kranjné oční; přichází v úvahu hl pro typisování mongolské rasy. Zduřené pysky černochů jsou spíše znamením duševního vývoje než rasy; odpovídají zaostalosti, která se rovná dětskému věku vyšších ras. Důležitý jest i chrup, a to i jeho celé vytvoření i poloha čelisti a zubů. Konečně přicházejí v úvahu tvar licích kostí a úhel dásně, které charakterisují Mongoly a Malajce. Další případy rasy jsou nezávislé na tvaru kostí. Jsou to: útvar uší, barva kůže, forma vlasů. Rozdíly mozkové nejsou dosud s dostatek probádný. Tyto vlastnosti jsou dědičné. Připojuje se k nim poměr proporcí tělesných, hl. co se týče vzrůstu těla. Tak nilští černoši a Hamité mají dlouhé údy a krátký trup, kdežto u Mongolů pozorujeme pravý opak. Také rozdíly pohlavní jsou u jed-

notlivých ras značné. Dalšími znaky proporcí jsou: tvar prsou, rozdělení tuku, váha těla, útvar hrudního koše a pánve, síla jednotlivých svalů, stavba ruky a těla, tvar nohy. Tak černoši mají nohu ploskou, kdežto Evropané vyklenutou; přírodní národové, Hamité a mnozí černoši mají nápadně úzkou ruku a dlouhé prsty. Tato vlastnost objevuje se u evropských žen. Konečně existují i fyziologické rozdíly mezi jednotlivými rasami. Jsou to: individuální zápach, odolnost vůči určitým nemocem, počátek puberty, známky stáří, složení krve. Dříve byly spory o to, zda se má u lidí mluvit o rasách nebo o druzích. Rozdíly těchto dvou pojmů jsou dodnes v biologii aktuální, neboť není těsné hranice mezi oběma, což ztěžuje přesné definování. Jisto však jest, že rozdíly mezi jednotlivými rasami nejsou takového druhu, aby bylo možno mluvit o druzích. Rozdíly tyto značně od sebe splývají a žádná rasa nemá typicky svých vlastností. Vždy dlužno rozlišovati rasy hlavní, podrasy a rasy těmto podřazené. Důležité jest, že se rasy odlučují od skupin řeči, kterými se dělí od sebe jednotlivé národy. Jest možné, že v pravěku byla jednotná rasa (a řeč). Ale již Keltové, Germáni, Románi, Slované jsou skupiny národů a nikoli čisté rasy. Ale i národové vykazují určité svérázné typy, které též vznikaly neustálým míšením. Však tyto jsou jen podružného významu, asi takového, jako je typologie jednotlivých povolání. O tom, jak se člověk vyvinul, jednají dvě teorie: polygenismus, který učí, že člověk měl více kořenů, a monogenismus, který praví, že člověk měl kořen jen jeden, že vznikl jen z jednoho předběžného druhu. V dnešní době převládá teorie monogenistická. Kde se tak stalo nelze s určitostí říci; vylučují se však kraje severní a tropické a za kolébku lidskou se udává střední pásmo. Odtud se pak lidstvo šířilo i do krajů méně mu vyhovujících, a změnou klimatických, zeměpisných a sociálních poměrů vysvětluje se různá rasa. Na severu jsou to bílí Evropané, na jihu černí negrové a na východě žltí Mongolové. Z těchto odvozuji se rasy pobočné: Polynésané, Melanésané, Indiáni. Mimo tyto nacházíme na opuštěných ostrovech, ve vnitru kontinentů zbytky prastarých ras. K těmto náležejí kmeny eskymácké, Weddové, Pygmeové, Australané, Křováci, Ainové. Tvoří přechodné formy mezi ostře se lišícími hlavními rasami. Podle Eickstedta dělíme rasy:

	Bílá:	Černá:	Žlutá:
Hlavní rasa:	Evropané	Negři	Mongolové
Vedlejší rasa:	Polynésané	Melanésané	Indiáni
Zvláštní forma:	Weddové	Pygmeové	Arktičtí
Přechodná forma:	Australané	Křováci	Aino-kmeny

Srovnej: Afričtí, asijstí, austrálští, američtí národové.

Předhistorické. Nejstarší pozůstatky člověka datují se do diluvia. Zda člověk žil již v terciéru, není podnes jasno; byly by mu však příbuzné proporce člověka neandertálského stupně. Zde jest nutno jmenovati především *Pithecanthropus erectus*, Dubois, kterého nalezl holandský lékař Dubois 1894 při vykopávkách na Jávě. Jest to první nález tvora, aspoň poněkud člověkovitě podobného. Forma jeho lebky jest podlouhlá, s ustupujícím čelem, ale s větší dutinou mozkovou, než se nalézá u dnešních veleopů. Kubický obsah mohl činiti 855 cm, kdežto opice dosahují stěží 600, nižší rasy dnešní 1200, Evropané pak 1500. Nálež vykazuje více lidské než opičí znaky. Současně nalezená bederní kost má znaky zřejmě lidské, ačkoliv je velmi primitivní. Kost tato náležela zřejmě vzpřímenému tvorovi. Badatelé připisují nálež k druhu opic šimpanzů, pouze kost člověku ze skupiny aurignacké. Druhý nálež je tak zv. *Homo Heidelbergensis*. Spolu nalezená květena umožňuje určit geologické stáří, které náleží přechodné době. Chrup nálezu jest úplně lidský, dáseň a nízké rozvětvené kosti připomínají však opici. Casové zařazení sporného *Eoanthropa dawsoni* jest dosud nejasné, neboť jeho naleziště jest geologicky nejisté, a nešťastně spojené části lebky vyhlížejí zcela časné, spodní čelist jest pak podobná šimpanzovi. Lebka a spodní čelist snad ani k sobě nenáleží. — Geologicky nejstarší jest nálež neandertálský člověk, kterého nalezl 1911 Ehringsdorf u Výmaru. Nalezla se spodní čelist a zlomky kostí, které náležejí poslední době ledové. Počátkem doby poledové zmizela z Evropy rasa neandertálská. Diluviální rasa a rasy sobí doby podobají se již dnešním formám. Naleziště však nejsou tak četná, abychom mohli zjistiti přechodné typy. Ale některé rasy přece jenom odlišujeme. Jsou to rasy: cro-magnonská, aurignacká, chanceladská a grimaldská, která odpovídá rase černošské. V mladém paleolitu vystupuje v Evropě rasa krátkolebých. V ostatních zemědělech jest dosud velmi málo nálezů, a pokud jsou, podobají se téměř úplně nálezům

evropským. V Jižní Americe nalezlo se přemnoho lebek, a nálezy v Africe svědčí o prastarém příchodu negrů do Afriky. Nad neandertálského člověka vystupuje jen člověk, jehož pozůstatky byly v Rhodesii, v Broken Hillu objeveny. Literatura: Ranke: *Der Mensch* (1920). Boule: *Les hommes fossiles* (1923). Deniker: *Les Races et les peuples de la Terre* (1926).

Přehled lidských ras. Rozdělení všeho lidstva do schematu je velmi těžké, neboť mnohé skupiny mají znaky různých ras, takže příslušnost jejich k té které rase jest sporná. Nejlépe se rozděluje celé lidstvo mezi tři hlavní rasy: bílou, černou a žlutou. Podle Weuleho jest možné i dělení podle řečí. Tomuto rozdělení se vymykají Aino, Polynésané a Australci, poněvadž první náležejí žluté rase, ale mají podobu Evropanů. Podobné jest tomu tak i u Polynésanů a Australců, kteří tvoří přechody mezi rasami hlavními.

Přehled:

A. Bílé plemeno.

A 1. Evropané. a) Nordická rasa: Hlava a obličej dlouhá a úzká, přímý úzký nos, masivní kosti, vysoký vzrůst, světlé vlasy, modré oči, velmi světlá kůže. Rozšíření: Skandinávie, sev. Německo, zčásti severní Francie a Rakousko.

b) Dinarská rasa: Dlouhý obličej, krátká, velká hlava, velký klenutý nos, vysoký vzrůst, temné vlasy a oči. Rozšíření: Vých. Alpy, severní a západní Balkán, vých. Francie, Anglie, západní Rusko, jižní Německo.

c) Středozemní rasa: Prostřední velikost, dlouhá mozková dutina, štíhlý vzrůst, oči a vlasy temné, kůže hnědá. Rozšíření: Španěly, jižní Itálie, Sardinie, Korsika, sev. Afrika.

d) Alpská rasa: Nízký hranatý obličej, dutina mozková kulatá, malý vzrůst, nos tupý, temné oči a vlasy. Rozšíření: hornaté kraje střední Evropy.

e) Východobaltická rasa: Krátká, kulatá hlava, široký obličej, vlasy popelavé, šedé oči, úzká oční dutina, vzrůst prostřední. Přechodná rasa

mezi Evropany a Mongoly. Rozšíření: Rusko, Polsko, Čechy, Balkán. Jest charakteristická pro severní Slovany. Mimo světlou odrůdu této rasy rozeznáváme ještě temnou východobaltickou rasu, rozšířenou v Pobaltí, ve Slezsku a Sudetách.

f) Předasijská rasa: Střední vzrůst, mozková dutina vysoká a kulatá, velký zahnutý nos. Rozšíření: Malá Asie, Syrie, Kavkaz, Jižní Arabie, Turkestan, Beludžistan. Židé patří většinou této rase.

g) Orientální rasa: Drobná postava, dlouhá lebka, temné vlasy a oči, široký klenutý nos. Ve stáří sklon k tloušťce. Oči mají podobu mandlí. Rozšíření: Arabie, Persie, Afganistan, Palestina, severní Afrika, Balkán. Častý židovský typ.

h) Východostředozemní rasa: Lebka a obličej dlouhý, úzký nos, štíhlý, jemný vzrůst. Veliké oči, kůže velice tmná, černé vlasy, někdy kudrnaté. Tato rasa jest velmi málo prozkoumána. Jest rozšířena v Indii.

A 2. Vlnitý, lehce kudrnatý vlas, černé vlasy, hnědé oči. 1. Berberš. Kůže hnědá-líbabá, postava střední, prostředně dlouhé údy, vzrůst zavalitý; mírné ovlasení těla; dolichocefální, obličej široký, podlouhlý a hranatý, nos přímý. — 2. Hamité, Semité: Pokožka žlutě-hnědá. Hamité jsou velcí, podobní Černochoům, Semité však velikostí prostřední. Obě skupiny jsou štíhlé, ženy mají náchylnost k tučnění. Semité mají mnoho vlasů a vousů, Hamité již méně. Jsou dolichocefální. Obličej jest dlouhý a úzký, vysoký, zahnutý nos. Tento druh jest základ orientálních ras.

A 3. Rovný, svislý vlas hnědý až černý, černé neb hnědé oči. 3. Polynésané: Kůže světlehnědá, prostřední velikost, mírně dlouhé údy, sklon k tělnatosti, bohaté ovlasení, brachycefální, obličej oválný se zapadlými lícními kostmi, nos mírně vystupuje. — 4. Ainové. Kůže bělavá až světlehnědá, postava malá, podlouhlé údy evropských rozměrů, mohutné ovlasení, mezocefalie, nos rovný, prostředně široký, zapadlé lící kosti. Mohly by se do tohoto druhu zařaditi málo známé staroasijské kmeny. — 5. Dravidové a některé kmeny v Přední Indii. Kůže hnědá, prostřední velikost, evropské proporce, střední trup, ovlasení řídké, dolichocefální, podlouhlý

obličej, rovný, vysoký nos. — 6. Weidové (na Ceylonu), Senoité (na Malace), Toalové (na Celebesu): kůže hnědá, postava malá, štíhlá, dlouhé okončtiny. Ovlasení řídké, dolichocefální, obličej široký, nos plochý, nozdry široké podobně jako u Australců. — 7. Australci. Kůže mdlá, světle hnědá, postava prostřední, štíhlá, dlouhé nohy, bohaté ovlasení, dolichocefální, husté oční klapky. Typ upomíná na neandertálskou rasu, aniž by jim byl příbuzný. Nos široký, brada ustupuje.

B. Černé plemeno.

B 1. Husté, kudrnaté, černé vlasy, temněhnědé oči. 8. Negři a) sudánsští, b) Bantu: Kůže temněhnědá až černá, postava vysoká, dlouhé okončtiny, slabé ovlasení, převážně dolichocefální, skrovná šířka lebky, široký, dlouhý obličej, u Sudanců hranatý, široký, dlouhý, ploský nos, kypré rty. — 9. Melanésané: a) malý vzrůst, krátké okončtiny, husté ovlasení, široký obličej, tlusté rty; b) vysoký vzrůst, dolichocefální, úzký obličej, slabé ovlasení, velký masitý nos, úzké rty, vlasy často rudohnědé. Barva pleti jako u negrů. — 10. Pygmeové: a) středoafričtí, b) indonésští, c) melanésští. Pleť hnědě-šedá až čokoládově-hnědá, postava velmi malá, krátké nohy, dlouhý trup a dlouhé paže, brachycefální, krátký, široký, oválný obličej, ploský nos, tlusté rty, ústa vypulená (tlamovitá). — 11. Křováci. Kůže žlutě-hnědá, postava velmi malá, štíhlá, úměrná, sklon k brichatosti hl. u žen, ovlasení a vousy chybí, dolichocefální, široký, úzký obličej, špičatá brada, ploský nos. — 12. Hottentotti. Kůže bledě-žlutá až hnědá, střední postava, dosti štíhlá, dlouhé nohy, ovlasení skrovné, široký ploský nos, tlusté rty, husté vlasy jsou kudrnaté. Hottentotti spojují rasové vlastnosti Hamitů, Křováků a Negrů.

B 2. Kudrnaté, vlnité vlasy černo-hnědé, hnědé oči. 13. Mikronésané: Kůže žluto-hnědá až temněhnědá. Prechodné tvary mezi Polynésany, Melanésany a Malajci.

C. Žluté plemeno.

C 1. Vlasy tvrdé, temně-černé, oči temně-hnědé. 14. Číňané, Korejci, Japonci. Kůže mdlé žlutá až hnědě žlutá, postava střední, (Japonci malí), dlouhý trup, krátké okončtiny,

řidké, ovlasení, brachycefální, široký plochý, krátký hranatý obličej, mongolský záhyb, šikmý oční důlek, přímý široký nos, u Japonců nos dlouhý a konvexní. — 15. Indiáni: a) severoameričtí, b) středoameričtí, jihoameričtí, Pampa-Indiáni, Indiáni z Ohňové země. Kůže hnědě-žlutá, až bronzová, trup střední, proporci nemongolských, brachycefální, široké lícní kosti, podlouhlý obličej, vysoký, orlí nos, bezvousí, ovlasení řídké. Vzrůst jest nepravidelný; jsou zastoupeny všechny velikosti. Kmeny indiánské nejsou dosud dobře probádány. — 16. Eskymáci. Hnědě-žlutí, postava střední, dlouhý trup, krátké okončtiny, mongolské proporce, skrovné ovlasení, široký, plochý obličej, dolichocefální, malý nos, šikmé oči, mongolský záhyb.

C 2. Tvrdé vlasy, temně hnědé, hnědé oči. 17. Malajci: a) Proto-, b) Deutero-. U Protomalajců kůže temná, u Deuteromalajců světle žlutá. Převládají na ostrovech. Silné lícní kosti, mongolský záhyb.

C 3. U východních národů vlas tvrdý, oči hnědé, u evropských skupin vlasy hladké a světlé, světlé neb šedé oči. 18. Turkmeni, Turkotataři: a) východní: sibiřští Turkmeni, Jakuti, Východoturkestančí, Kirgiz-

vé; b) západní: Turkmeni, povolžští a pontští Tataři, Osmani. Východní mají znaky mongolské, západní pak stopy bílé rasy. Jsou typem přechodním. — 19. Uraltajsko-mongolské kmeny: a) sever. Asiáté, b) evropští: Laponci, Estonci, západní Finové, povolžští Finové, Maďaři. V Asii mají znaky mongolské, které u evropských národů mizejí, neboť jsou ovlivněni rasou nordickou. U Maďarů převládají vlivy alpské, dinárské a předoasijské. Také u ruských Mordvínů, Zyrjanů nalezneme plavé vlasy a modré oči.

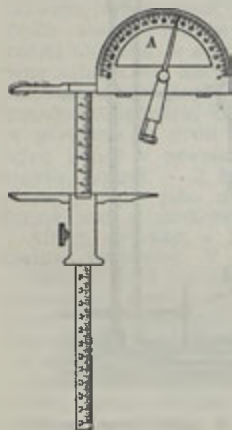
Koncem 1925 bylo na zeměkouli:

Rasa	Milionů	Ze všeho obyvatelstva
1. Bělochů	920	50.5%
2. Mongolů	615	33.8%
3. Malajců	60	3.3%
4. Indiánů	40	2.2%
5. Černochoů	116	6.4%
6. Rozličných	70	3.8%

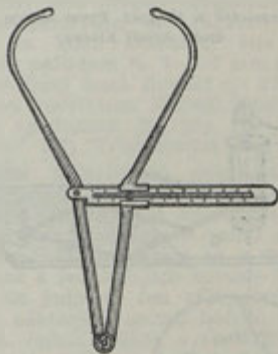
Celkem 1821

Na 1000 mužů připadlo: v Evropě 1024 žen, v Asii 958, v Africe 968, v Americe 973, v Australii 822 žen. Průměr: na celé zeměkouli připadlo na 1000 mužů 988 žen.

Antropometrické měřicí přístroje.

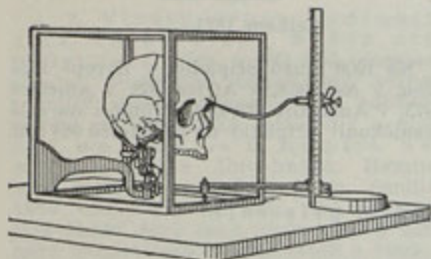
Přístroj ku měření proporcí na kostře. A zachycuje proporce úhlové.

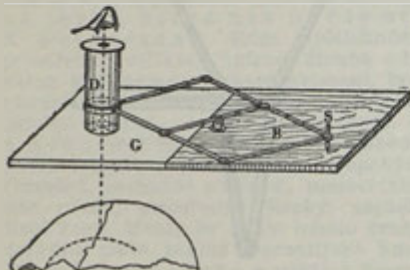
Přístroj k měření proporcí obličeje a hlavy.

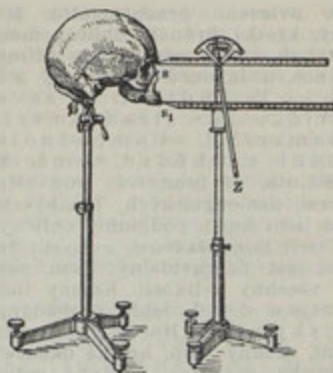
Třetí díl anthropometru (dle Marti-
na), další dvě části dovršují jeho
délku na 2 m. Spodní vodorovné
rameno jest pohyblivé po stupnici,
která udává rozměry tělesných pro-
porci. Obě ramena jsou však i po-
hyblivá ve /směru vodorovném a
proto možno jimi měřiti i proporce
prostorové.

Hubuskraniofor a Diagraf. První určuje lebku,
druhý kreslí křivky.

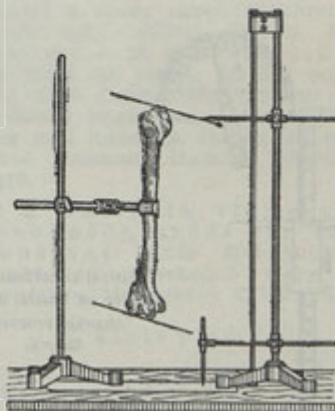
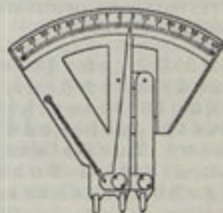

Dioptrograf k obkreslení lebky: G diopter, G skle-
něná plocha, B prkno, S pisadlo.

Goniometr, sloužící k zmenšení úhlu (Z) mezi
S a S₁.

Cyklometr (dle Moll-
sona) k měření ploš-
ných nepravidelností.
Přiloží-li se tři spodní
nožičky na plochu, ob-
jeví se číselný poměr
výběžku neb vřutí na
stupnici.

Parallelograf, sloužící k zjištění torse nadlokti.

Člověčenství, lat. homagium, poměr poddaného k jeho vrchnosti. Spočívá v podstatě v jeho částečné osobní nesvolobě. Již v starších dobách při výročních valných shromážděních nebo převodech statků a pod. konal poddaný slib věrnosti vrchnosti. Byla to obdoba vasalství šlecht v jejím lenním poměru k pánu. Vedle mnohých povinností poddaného, vyplývajících z jeho právního poměru k půdě, jejímž byl dědičným nájemcem, nesměl poddaný bez svolení pána měniti bydliště, stav, voliti povolání, musil děti své stavěti do služeb vrchnosti a pod. Poměr ten později nazýván nevolnictvím a vznikl klamný názor, že stav ten způsoben zákony z roku 1487 a 1497. Názor ten vyvrátili a studiemí svými blíže pojem „člověčenství“ osvětlili zejména Jos. Pekař a K. Krofta. Změnu v poměru poddaného k vrchnosti znamenal patent Josefa II. o zrušení nevolnictví z 1. XI. 1781; poměr sám pak zaniká r. 1848 se zrušením roboty.

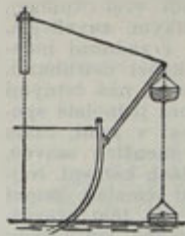
Člun, malé plavidlo s nepatrným ponorem, poháněné vesly, plachtami, parním strojem nebo motorem (spalovacím nebo elektr.), nemající úplné paluby. Lodních člunů se používá k plavbě z lodí na zemi, rovněž jako záchranných člunů. K výzbroji lodí se používají: 1. Barkasa, šalupa a kutler (10—20 vesel, pro dopravu mužstva a důst.), 2. gig (lehký, pro velitele), 3. jola (kuchařský člun). V obchod. loďstvu je počet člunů stanoven podle posádky a cestujících; nejméně polovina musí míti záchr. pasy (záchr. čluny). Používá se též skládacích člunů (osob. lodí). Dále jsou rybář. čluny, přístavní (osob. doprava v příst.), lodivodní, karanténní, celní, zábavní, záchranné, velrybářské, přebojové, přívozní. Podle stavby rozlišujeme čluny, jichž vnější obložení je z tyčí střechovité přes sebe sahajících; karvelové čluny, mající obložení z tyčí tupé k sobě sražených; konečně diagonální čluny, jichž obložení je utvářeno ze dvou vrstev tyčí zkrřížených téměř v pravém úhlu. \mathcal{Q}_3 Lodní stavba, lanová. — Z kmene tesaný a vydlabaný č. v jeho nejstarší primitivní formě jest u domorodých národů, zvl. v Africe, sev.-záp. a Již. Americe, Nové Guinei rozšířený. V Evropě znám již v mladší době kamenné. — Dvojitý č., námořní č. s vesly, skládající se ze dvou člunových trupů, používaný do 18. stol. Polynésany (\mathcal{Q}_4 Polynésané).

Člunek, \mathcal{Q}_4 motýlokvět.

Člunek (Hosterschlag), o. v Č., okr. Jindř. Hradec; 495 ob. (18 čs). Na blízku velký t. zv. Krvavý rybník.

Člunek tkalcovský, provází nit osnovou a tvoří tkanivo. Rozenzáváme 3 druhy: člunek ruční, rukou posunovaný; člunek s kolečky a člunek železný, při tkalcovství strojním, hnaném parní, vodní neb elektrickou silou.

Člunkovitá kost (os naviculare čili sca-phoideum), drobná kost za zápěstí a za nártem, s jedné strany s vypuklou, s druhé s vyhloubenou plochou.

Závěs člunu.

Člunové jeřáby jsou umístěny na boku lodi, který přečínají, a jsou určeny ke spouštění neb vytažování člunů. Jsou dvojího druhu: sklápěcí a otáčivé.

Člunozobec africký (Balaeniceps rex), jediný zástupce čeledi člunozobců (Balaenicipidae), tento veliký až 140 cm dlouhý

pák má svůj název podle zvláště vytvořené vrchní čelisti mohutného zobáku, který připomíná na člun. Nohy jsou vysoké s dlouhými, úplně volnými prsty. Peří je popelavě šedé. Žije v lesích na březích Bílého Nilu, živí se hlavně rybami. V poslední době jest tento vzácný pák chráněn zákonem.

Člupek, o. v Č., okr. Litomyšl, 289 č. ob.

Čmel, hmyz z podřádu Mallophaga (čmeli). Parasituje na těle ssavců a ptáků. Živí se odumřelou pokožkou, perím neb vlasy. Ssaje prý svým hostitelům i krev. Čmeli jsou bezkřídlí, plochého těla, s velkou hlavou, kousavým ústním ústrojím. Krátké kráčivé nohy zakončeny jsou drápký (unguiculy), kterými se přidržuje, ale zároveň dráždí kůži. Na kůru domácím žije hojně Menopon pallidum N., 1—1½ mm dlouhý, slámově žlutý čmel. Rovněž na kůru žije Menopon biserialum Nitzsch. Oba hospodářsky významné. Na psu žije všeska psí (čmel psi), Trichodectes latus N.

Čmeláci (Bombidae), čeled z řádu blanokřídlých (Hymenoptera). Jsou velmi blízké včelám a od těchto liší se nápadně svým zavalitým a velmi chlupatým tělem. Hnízda staví se v dutinách pod zemí a jedna jejich kolonie čítá asi 50 až 200 jedinců. Jen výjimečně dosahuje u některých druhů hnízdo kol 500 jedinců. Jejich hnízda vyznačují se nekladnou stavbou plástových buněk, do nichž kladou oplozené přezimující samičky vajíčka. Vylezlé larvičky v pelu, uloženém v buňkách, nacházejí potravu.

Vyrostlé larvy vytvářejí kokony a uvnitř se zakuklí. Přezimující samička počíná se stavbou hnízda, kladením vajíček do plástových buněk zakládá kolonii. První vylihli čmeláci jsou různé velké dělnice, které rovněž samy kladou vajíčka, avšak neoplozená. U nás čmeláci mají dva rody, a to r. čmelák (*Bombus*) a pačmelák (*Psithyrus*).

Čmelák (*Bombus*), známý rod blanokřídlého hmyzu z čeledi včel (*Apidae*), vyznačuje se dosti velikým, zavalitým, silně chlupatým tělem a zadními holeněmi, opatřenými na konci ostruhami. Rod tento zastoupen jest u nás četnými druhy, které tvoří vesměs jednoleté společnosti, hnízda dělájí si v zemi, často v opuštěných brložích menších ssaveců, v mechu, neb v hromadách kamení. Nejhojnější náš druh jest čmelák zemní (*Bombus terrestris* L.), má tělo převážnou většinou černě zbarveno, jen vpředu na hrudi a druhém zadečkovém kroužku jest žlutý příčný pruh a konec těla sněhobílý. — Rovněž čmelák skalní (*Bombus lapidarius*) a č. rolní (*Bombus agrorum*) jsou u nás velmi hojné druhy, první vyznačuje se červenavým zbarvením konce těla, u druhého převládá žluté zbarvení.

Čmelík, patří mezi čmelíkovité (*Gamasiformes*) roztoče (*Acarina*). Čmelíci jsou slípi, silní, kruché konsistence tělní. Hojný je čmelík chrobákový (*Gamasus crassipes* L.), 1 mm dlouhý, červenohnědý, žijící v lesní půdě. Na hmyzu se často přichycují, na nich se přeměňují v osminohé nymphy (hojně na chrobáčích) a nechají se přenášeti na jiná místa. Blíže mu příbuzný je čmelík čmeláčí (*G. fucorum*), který se zdržuje ve čmeláčích hnízdech.

Čmýra (perioda, měsíčky, menstruače), měsíční (někdy i třínedělní) krváčení z genitálií počíná se u dívek dospělých (mezi 14. až 18. rokem) a trvá dobu pro oplodnění schopnou. Přestává v tak zv. klimakteriu mezi 48.—52. rokem úplně (předčasně také i po těžkých operacích rodidel, jich odstranění, t. zv. kastraci).

Čnělka, součást pestíku u rostlin nahosemenných (*Angiospermae*). Pestík se skládá z hořné části žlaznaté — blizny — a stonkovité čnělky, bliznu nesoucí. Čnělka, a tedy i pestík, vzniká při tvoření semeníku z plodolistů. Spodní část plodolistů po okrajích srůstá, dává vznik semeníku, hořné část jejich velmi často volná tvoří pak pestík.

Čnělka, námoř. (něm. *Stenge*, franc. *mât de hune*, de *hunier*, po př. *mât de perroquet*, de *perruche*, flèche de cacatois,

angl. *top mast*, *topgallant mast*) sluje každý nástavek, tvořící prodloužení stěžňového kmene, tedy u plně lodi jsou u každého stěžně 2—3 čnělky. Č. je spojena s kmenem (neb s čnělkou) stěžňovým košem (*Mars*, *hune*, *top*) a košovou ohlávku (*Eselhaupt*, *chouquet*, *-cap*), nyní vesměs ocelovými, jakož i čnělky a stožáry samy se dělájí z ocelových trubíc; vyztužení proti větru tvoří stěhová lana, Q_3 loď, plachtoví.

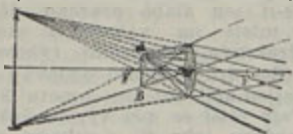
Č. O. B., Československá obchodnická beseda v Praze, zal. r. 1883; odb. organizace českého obch. pomocnictva, soustředující přes 15.000 členů. Od svého založení vedena byla vždy v duchu národním, umožňujíc tak našim mladým lidem, aby se uplatnili v obchodě, dříve ovládaném cizími živly.

Čobrda Pavel (* 1845), ev. farář a slov. spisovatel v Smrečanoch.

Čočka (*Lens*), patří do čeledi luštinatých (*Leguminosae*), a to mezi motýlokvěté (*Papilionatae*). Z její zástupců tohoto rodu je nejhojnější *Lens esculenta* Mch., pocházející z východního Středozeří. Tato drobnolistá přímá bylinka s malými fialové bělavými kvítky je pěstována od nepaměti, čímž vypěstována rostlina s poměrně značně velikými sploštělými semeny. Čočka má dosti velký hospodářský význam, neboť její semena jsou jako potrava u lidí oblibena.

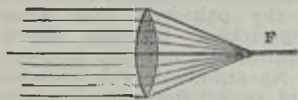
Čočka, těleso, zhotovené z průhledné látky, většinou ze skla, omezené buď s obou stran zakřivenými plochami, nebo s jedné strany zakřivenou, s druhé rovnou plochou. Zakřivené plochy jsou většinou plochy kulovité (čočky sférické), užívají se však i čočky s plochami nekulovými (č. asférické), na př. eliptické, parabolické, hyperbolické, avšak vybroušení je obličné. Vyskytují se i čočky válcovité (cylindrické), sloužící k tomu, aby svítící bod byl roztažen v svítící přímku. Kuželovité čočky vytvářejí duhovitá spektra, anamorfotické dávají zkreslené obrazy. Čočky kulové jsou buď vypuklé neboli spojky, jež jsou uprosřed silnější než na kraji, nebo vyduté čili rozptylky, jež jsou uprosřed tenčí než na kraji. Spojky mohou být: A. dvojjvypuklé (bikonvexní), omezené dvěma kulovitými plochami vypuklými, B. ploskovypuklé (plankonvexní), s jednou plochou vypuklou a druhou rovinnou, C. dutovypuklé (konkávkonvexní nebo meniscus) s jednou plochou vypuklou, druhou dutou (vypuklá je zakřivenější). Vyduté čili rozptylky jsou: D. dvojjvuduté (bikonkávni) se dvěma plochami dutými, E. ploskoduté (plankonkávni) o jedné

ploše rovinné a druhé duté, F. vypukloduté (konvexkonkávní) s jednou plochou vypuklou, druhou dutou (viz obr. 1.). Každá čočka obsahuje bod

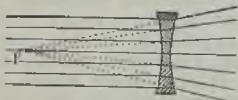
Obr. 1. Virtuální obraz u spojky.

té vlastnosti, že jím procházející paprsky se od svého směru po průchodu čočkou neuchylují. Tento bod se nazývá optickým středem čočky, přímky jím procházející jsou vedlejší osy. Hlavní osa je přímka procházející oběma středy kulových ploch. Čočka působí jako hranol; paprsky na ni dopadající lámou se podle zákona lomu, při vstupu i výstupu z ní. U vypuklých čoček je hrana odvrácena od osy, při dutých obrácena k ose; po průchodu čočkou se u čočky vypuklé paprsky blíží k ose, u čočky duté se od osy vzdalují. Paprsky, dopadající na vypuklou čočku rovnoběžně s hlavní osou (obr. 2.), sbíhají se

Obr. 2. Ohnisko konvexní čočky.

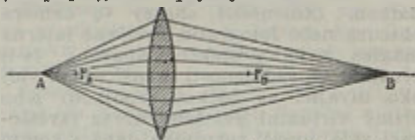
v bodě F na hlavní ose, v němž se shromáždí i teplo paprsků a možno v něm hořlavé látky vznítiti. Bod ten nazývá se ohnisko (focus). Je lhostejno, z které strany paprsky přicházejí. Každá čočka má na hlavní ose dvě ohniska. Ohniskové dálky (vzdálenost ohniska od středu) jsou stejné. U rozptylek paprsky rovnoběžně s hlavní osou dopadající se po průchodu čočkou rozbíhají, ale tak, že zpětně prodloužené protly by se v bodě F na hlavní ose (viz obr. 3.). Pozorovatel

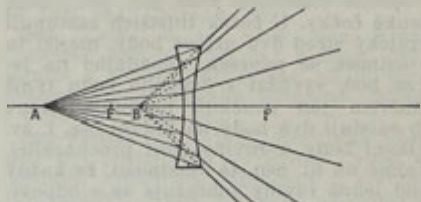
Obr. 3. Virtuální ohnisko rozptylky.

má dojem, že paprsky vycházejí z toho bodu. Bod F je ohnisko ovšem zdánlivé, virtuální. Paprsky, vycházející z bodu A hlavní osy (viz obr. 4.), vzdálenějšího než ohnisko, sbíhají se v době B zase na hlavní ose; je to skutečný obraz A, naproti tomu paprsky, dopadající z bodu A

(viz obraz 5.) na rozptylku, se ještě více rozbíhají. Pozorovateli se zdá, jako by vycházely z bodu B před čočkou. B je zdánlivý virtuální obraz A. Skutečný obraz u spojky lze zachytit na stínítko (na papír), u rozptylky to není možné.

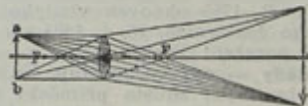

Obr. 4. Sdružené (konjugované) body (reální obraz).

Obr. 5. Konjugované body (virtuální obraz).

Platí obecně, že homocentrické, t. j. z jednoho bodu vycházející paprsky, po průchodu čočkou zůstávají homocentrické; buď se sbíhají po průchodu čočkou zase v jednom bodě, nebo zdají se z jednoho bodu vycházeti (rozptylky). Stejně jako je B (na obr. 4. a 5) obrazem bodu A, je i A obrazem bodu B. A a B jsou body vzájemně si přiřazené. Mezi vzdálenostmi a, b (a vzdálenost předmětu, b vzdálenost obrazu od čočky) a ohniskovou dálkou f (u spojek se bře kladně, u rozptylek záporně), platí vztah: $\frac{1}{a} + \frac{1}{b} = \frac{1}{f}$. Je-li světelný bod v ohnisku (a = f), plyne z napsané rovnice $\frac{1}{b} = 0$; b je nekonečně velké, obraz unikl do velké dálky. Z ohniska vycházející paprsky stávají se po průchodu čočkou rovnoběžnými. Obr. 6. nás poučuje, jak lze gra-

Obr. 6. Sestrojení skutečného obrazu.

ficky sestrojiti obraz předmětu (před ohniskem) u spojky. Víme, že paprsek, procházející optickým středem, svého směru nemění, a dále, že paprsek rovnoběžný s hlavní osou se lomí do ohniska. Vedeme-li k čočce tyto dva paprsky z bodu a, resp. b, protnou se po prů-

chodu čočkou v bodech A, resp. B. AB je obrazem ab nebo obráceně; je-li AB předmětem, je ab obrazem. Je vidět, že obraz je skutečný, obrácený, zvětšený nebo zmenšený, podle toho, je-li předmět před nebo za dvojnásobnou ohniskovou délkou. (Zmenšené obrazy O_3 camera obscura nebo fotografie, zvětšené laterna magica nebo projekční aparát.) Je-li předmět ve vzdálenosti menší než f , vidí oko, dívající se čočkou (spojkou), jeho přímý virtuální zvětšený obraz (zvětšovací sklo, lupa); rozptylka dává v tomto případě přímé zmenšené virtuální obrazy. Popsané vlastnosti platí jen pro velmi tenké čočky. U čoček tlustších zastupují optický střed dva uzlové body, mající tu vlastnost, se paprsek, dopadající na jeden bod, vychází z druhého bodu tímž směrem (jen poněkud posunut). Mimo to existují dva body na hlavní ose, t. zv. hlavní body a roviny jimi procházející, kolmé na hl. osu, té vlastnosti, že každý bod jedné roviny zobrazuje se v odpovídajícím bodě druhé roviny. — Jednoznačně a kolineárně, t. j. tak, že každému bodu předmětu odpovídá určitý jediný bod obrazu, přímce zase přímka, zobrazují se jenom předměty malé, dopadají z každého bodu předmětu na čočku jen úzký svazek paprsků. Obyčejné neprotínají se čočkou prošlé paprsky v bodě, nýbrž vytvořují malý kruh, obrazy nejsou ostré. Existují i jiné vady čoček, které činí obrazy nejasnými, ale existují metody, jimiž lze tyto vady prakticky úplně odstraniti. Optické přístroje, jako mikroskop, fotografický objektiv atd., patří dnes mezi nejdokonalejší fyzikální přístroje.

Čočka vodní, lidové jméno okřehku menšího (Lemna minor L.).

Čočka Fabián, pseud. Václava Čenka Benda.

Čojkovit Čubro, pseud. α Simo Milutinovič.

Čokešina, monastýr nedaleko Šabce v Srbsku, který se připomíná již roku 1541 (?). R. 1785 obnoven vladýkou valjevským Joakimem. 16. 4. 1804 zde byli Srbové poraženi Turky.

Čokolády — výrobní postup. Kakaové boby, obsahující zhusta příměsky nečistot, prachu a dřeva, se čistí a podle velikosti třídí, někdy též ručně přebírají, pak se v pražiči suší, říká se též praží. Pražením dociluje se, podobně jako pražením kávy, osobitě kakaové vůně. Suché zrno je křehké a usnadňuje odloučení slupek. Pražené kakaové boby dopravují se do drtičky, která má dvojitý úkol: drtiti zrna a odloučiti slupky.

Úlomky zrn třídí se současně sítý a propadávají podle velikosti do nastavených pytlů. Zde získané kakaoo rozmílá se co nejjemněji pak na mlecích stolicích; je-li jen slabě praženo děje se jemně mletí na válcových stolicích s předražnými stolicemi rýhovaných válců. Oba druhy strojů dodávají tekutou, nejjemněji mletou hmotu kakaovou. Tato mísí se při výrobě čokolády v melanžéru (obr. 3) s cukrem a kořením, příp. též s kakaovým máslem atd. (k mléčné čokoládě přidává se mléko). Melanžéry jsou kolové mlýny ze žuly s 2 otáčejícími se běhouny a s otáčejícím se základním kamenem, který možno vytápěti. Tímto způsobem dobře propracovaná čokoládová hmota roztrá se několikrát na válcových stolicích s 3, 4 a 5 tvrzenými válci, aby se docílilo nejvyššího zjemnění hmoty, aby nebyla, jak se říká, „písková“, a též největší homogenosti. Po krátkém odpočinku v sušárnách (g) přijde čokoládová hmota, zvláště jednání se o výrobu čokolády pochoutkové, do podélných koušů (h, obr. 5), a to na dobu pracovního dne až týdne. Po ukončení této práce uschová se hmota znovu v sušárnách, aby pak byla dále zpracována v temperáckách (i), kde obdrží přípravu pro dělení a náplň do plechových forem. Na automatických formovačkách (k) plní se čokoláda do forem stejnováhou a vede se na střešací stroje (l), na nichž se hmota ve formách stejně rozděljuje a pak chladí se v chladárnách (m) se samočinnou dopravou; po balení je hotova k výpravě. — Čokoládové hmoty, které nejsou výslovně hmoty pochoutkové, přicházejí do obchodu pod názvem čokolády vařivé a připravují se již po mletí přiměřenými stroji do tabulek. Z kakaové masy, jak vychází ze stolic mlecích, vyrábí se dále kakaový prášek tím, že se kakaová hmota ohřívá a hydraulickými lisami až na 50% slisuje. V lisech je řada vytažitelných hrnců nad sebou tak umístěna, že může působiti na hmotu vysoký tlak který jest u největších těchto strojů až 1,000.000 kg. Filtrovací vložky zachycují buničitou tkáň, kdežto máslo čistě odtéká. Toho používá se pak k výrobě měkkých čokoládových hmot, kdežto odtučněná hmota kakaová se strojově jemně praškuje a je to pak známý kakaový prášek.

Čokor Ivan, dr. (1849—1911), prof. vys. školy zvěrolékařské ve Vídni a chorvatský vědecký spisovatel.

ČOL. Čsl. obec legionářská, α legie.

Čolakov Vasil, mnich v klášteře rylském a sběratel nár. pohádek a písní bulh., které vydal souhrnně v Bigarském Nar. Sborníku (Bělehrad 1872).

Čolci (Molge), skupina druhově bohatá. Ve skráních mají kostěný nebo vazivový oblouk, ocas se stran splotělý, vroubaný nahore i dole ploutvovitým lemem. Žijí ve vodě. Velkým druhem je Molge cristata (čolek veliký), je černý; hřbetní hřeben u samičky skoro mizí. U samce u ocasu se náhle snižuje. Patrové zuby jsou uspořádány do dvou řad; žije v Evropě a záp. Asii. M. marmorata má hřbetní hřeben celookrajný, svísele žíhaný. Rady zubů se sbíhají. Žije ve Francii, Španělsku a Portugalsku. M. alpestris (č. horský) má u samečků hřbetní hřeben nizounký špinavě šedý s černými skvrnami, před ocasem nezružený. Na dorsální straně je modročerný a nejasně mramorovaný, na břišní straně je oranžový až červený. Žije ve vyšších polohách ve střední a jihovýchodní Evropě. M. vulgaris (čolek obecný) má u samečků vysoký — u samiček žádný — hřbetní hřeben s vlnitým okrajem. V zadní části přechází bez přerušení ocas v ocasní hřeben. Barva je hlínově žlutá s černými skvrnami nebo pruhy, samička takřka jednobarevně plavá. V době páření sameček dostává pestřejší zbarvení, které označujeme jako „svatební háv“. Žije v Evropě, záp. Asii; v sev. Dalmacii a Hercegovině žije jeho varieta M. vulg. var. meridionalis. V Řecku je M. vulg. var. graeca. M. palmata má na rozdíl od předcházejícího mezi prsty zadních nohou plovací blány; žije v záp. Evropě, na sever až do Anglie. V Karpatech žije M. montandoni. U nás na Podk. Rusi a na Moravě též zjištěn. Jeho ocasní vlákno je povlovně protaženo. Na Korsice žije M. montana, který má znatelnou záušní kožní žlázu. Mnoho tropických čolků žije jak ve vodě, tak i na suchu. Čolci mívají letní spánek.

Čolci J. J., malíř v Kutné Hoře v letech 1770—95 (?). Pro kostel sv. Trojice tamtéž maloval r. 1770 obraz podle Brandla na hl. oltář a na postranní oltáře obraz Jana Nep. a Rodiny Páně. Maloval též obraz na hl. oltář v kostele sv. Anny v Litomyšli.

Čoltovo (Csoltó), o. na Slov., okr. Torňafa, 518 ob. (7 čs., 449 mad., 57 cik.).

Čoma (Csoma), o. na Slov., okr. Felednice, 571 ob. (8 čs.).

Čoma (Csoma), o. na Podk. Rusi, okr. Berehovo, 599 ob. (7 čs., 19 r., 537 m., 11 ž.).

Čoma (Csoma), o. na Podk. Rusi, okr. Sevljuš, 329 ob. (307 r.).

Čomaljovo, o. na Podk. Rusi, okr. Ťačovo, 1635 ob. (1385 r.).

Čomonín (Csomonya), o. na Podk. Rusi, okr. Mukačevo, 1583 ob. (17 r.).

Čonkadze Danijil (1830—1860), spisovatel gruzinský, učitel v Tiflisu. Sp.: Sumarská pevnost, první to real. román v gruz. jazyce.

Čonský Julius (* 22. II. 1875 v Milevsku), čes. herec od r. 1891. Započal u div. spol. Jelínkovy, pak v Plzni, Brně, Lublani, Uranii a div. sdr. měst východočeských. Po válce ředitelem Biografie a od 1925 řed. Chicago-filmu.

Čop (Csop), o. na Slov., okr. Kraf. Chlumeč, 3098 ob. (319 čs.), pohran. důl. stanice s celnicí, raf. miner. olejů, výr. cement. zboží. Nejníže položené místo v ČSR. (105 m n. m.).

Čop Matija (1797—1835), slovinšský učelec. Byl profesorem ve Rjece, Lvově a Lublani; knihovník lublaňský a slovinšský buditel. Svoji literární slovinšskou historii zapůjčil v rukopise F. J. Šafaričkovi (Č₂), který jí použil ve svém spise Geschichte der südslawischen Literatur. Jeho přičiněním začal vydávati r. 1830 Miha Kastelec sbírku Kranjska čbelice. Sám napsal spisek Abecedna vojska. Ovládal 19 jazyků a ve 13 řečích mluvil a psal. Byl nazýván slov. Mezzofantim a důvěrně sprátcen s F. L. Čelakovským.

Čorlu, město v evr. Turecku, na řece t. jm., čítá asi 7500 ob., většinou Řeků; sídlo řec. biskupa s pěknou mešitou.

Čorná, o. na Podk. Rusi, okr. Sevljuš, 838 ob. (702 r.).

Čorna Hora, část Karpat na území Podk. Rusi s horou Hoverlou (2058 m).

Čornoholova, o. na Podk. Rusi, okr. Bereznaja, 1642 ob. Starý dřev. kostel z roku 1794, v okolí mimer. prameny.

Čorný Ardov (Fekete Ardó), o. na Podk. Rusi, okr. Sevljuš, 1526 ob. (12 čs., 571 r., 292 ž., 63 m.).

Čorný močar, močál na Podk. Rusi, v rozloze 15.000 ha. Odvodňuje jej Čorný potok. Nyní provádí se jeho úprava.

Čorný Potok (Černý Potok), o. na Podk. Rusi, okres Mukačevo, 550 obyv. (491 r.).

Čorný Potok (Feketepatak), o. na Podk. Rusi, okr. Sevljuš, 505 ob. (6 r., 474 m.).

Čortanovič Pavlje (1830—1903), srbský malíř ikon a portretista zvučn. jména.

Čortomlyk, stepní říčka v Rusku, přítok dolního Dněpru v místech, kde tento tvoří řadu ostrovů, zarostlých travou a křovím. Na jednom z nich, zvaném Siča,

usadila se od r. 1652 síč záporožského vojska kozáckého, proslulá pod jménem síč Čortomlycká. Odtud konal svoje zájezdy do Turecka, Polska a na tatarský Krim pověstný ataman záporožských kozáků Ivan Dmitrijevič Sirko (O₄), postrach Tatarů a Turků. V nedaleké vesnici Kapylovce stojí podnes mohyla tohoto hrdinu záporožského († 1680). Záporožci byli vyhledáváni ruskými cary, jimž pomáhali proti Tatarům i Turkům, když však r. 1709 ataman Kosta Hordienko Holovka spolu s Mazepou (O₄) zradili Petra I., vyslal tento proti nim vojsko a síč Čortomlycká nadobro zničena. Záporožci tajně ujeli ve člunech na území turecké, kde se usadili u Kamenky.

Čosen, japonský název poloostrova Koreje.

ČOSp., Česká obec sportovní, O₄ Sport v ČSR.

Čouch ze Zásady, jméno vladké rodiny, jejíž příslušníci zastávali důležité úřady v době krále Václava II. Vynikl zejména Jan Čouch, který byl maršálkem královým a měl spor s arcibiskupem.

Čouň, O₄ Souš v Č.

Čpavek, O₄ amoniak.

Čremošné, o. na Slov., okr. Turč. Sv. Martin 253 čs. ob.

Čres, Cres (ital. Cherso), ostrov v Jaderském moři (záliv Quarnero), náleží Itálii. Měří 317 km² a nepřístupné pobřeží je 208 km dlouhé. Od ostrova Lošinj (Lussin) jest odděl. úzkou úžinou Osorskou, s níž je spojen mostem. Uprostřed ostrova malézá se sladkovodní jezero Vranské. Horský jeho hřbet je skalnatý, jen bližší moře daří se réva, a je bujně zarostlý lesy, které poskytují dříví na stavbu lodí. Obyvatelé ostrova jsou z poloviny katolíci Chorvaté, zabývají se hospodářstvím, hlavně chovem ovcí a drůbeže, pěstují vinnou révu a obchodují ovocem, vínem, olejem a rybami. Hlavní okresní město Čres leží na západním břehu v Čreském zálivu a je obehnané starými hradbami ze XVII. stol. 3.560 ob., většinou italské národnosti. Má několik kostelů a klášterů, školy a stanici paroplavy.

Črezpěňané (Circipani, Zerespani a p.), byli větš. slov. Luticů. Sídliili u sev. a severových. Baltického moře (asi dnešní Pomořansko, kromě Rujany a kraje Meklenbursko-Zvěřinského). Dějiny Črezpěňanů splývají s dějinami Luticů. R. 955 byli podrobeni Němci. Ale již r. 983 se osvobodili. Se svými sousedy Ratary, Chyzany a Dolenciány vedli časté bitky. R. 1066 byli poraženi od Obodritů a

uznali svrchovanost knížete Gotšalka. R. 1151 zdvihli se proti Niklotu a když byl tento zabit, zmocnil se jejich kraje Jindřich Lev a Črezpěňansko dáno v léno synu Niklotovu Přibyslavovi, jenž se stal křesťanem a říšským knížetem. Potom nastalo rychlé poněmčování a ve XIV. stol. opanoval jazyk německý úplně Črezpěňansko. Jméno Črezpěňanů ztrácí se již ve XIII. stol. a jejich dějiny splývají s historií Meklenburska a Pomořanska.

Črezvyčajka (Vserossijskaja črezvyčajnaja komissija). Za carské vlády stala se pověstnou „Ruská státní policie“, která dovoleným i nedovoleným, zákonným i nezákonným způsobem zmocňovala se svých obětí, o nichž měla mínění, že jsou škodlivými a rozkladnými živly státu. O přehmatech této policie, kteráž byla vybavena velikou mocí, zvěděl tu a tam svět, počínala-li si obzvlášť rafinovaným nebo provokativním způsobem. Přece však možno říci, že počínala si celkem v mezích zákonů a jen někteří její příliš horliví členové vyvínovali činnost, kteráž nesouhlasila vždy se zákony lidství a celkového světového názoru o čestnosti. Organizace právě jmenovaná však je pravým stínem proti činnosti bolševické „Státní správy politické“ v sovětském Rusku zv. „Črezvyčajky“, smutně proslulé zkratky GPU. Je to hrozná metla velkého slovan. národa, kteráž zapsána je krvavými písmeny v dějinách jeho, zejména její dvě oddělení, a to politické a vojenské. Zaměstnanci této neviditelné, avšak celý svět terorisující organizace, rekrutovali se z bývalých tajných policistů carských a prosluli smutně svojí ukrutností, kteráž se stupňovala až ke zvířecí bestialitě. Znatelé Ruska tvrdí všichni bez rozdílu, že bylo lépe ruskému lidu pod nagajkou carskou než pod šaví a puškou bolševickou, kteráž rány zesateronásobila, snad zesteronásobila. Spisovatel Korolenko pak dokládá: Žalářovali carové, ohánějíce se odpovědností před Kristem, hlasatelem lásky k bližnímu; žalářují sovětské diktátory, tvrdíce ve svých polit. katechismech, že budují cestu k nejdokonalejším, nejspřavedlivějším a nejlidštějším řádům společenským. Státní správa politická — GPU. — má svoji síť rozvětvenou po celém Rusku a její hl. ústředí je ve vlast. budově na Lubjance v Moskvě. Organizace její jest rozsáhlá a zahrnuje v sobě oddělení administrativní, dopravní, námořní, pohraniční a zahraniční. Administrativně polit. GPU. má podružná oddělení tato: 1. Politické, jemuž podléhá

přehled obyvatelstva, veškeré r. emigrace, vyšetřování a soud nad nepohodlnými a bolševickému státu podezřelými osobami bez rozdílu jejich národnosti. 2. Vojské oddělení vede v záznamu veškeré vojské osoby, řídí vojské soudy a vojskou zahraniční špionáž svými vyškolenými orgány. 3. Administrativní oddělení řídí přehled zaměstnanců sovětských úřadů, odborových a družstevních dělnických organizací; provádí vyšetřování a soud nad osobami všech státních úřadů a zjišťuje stále jejich jmění na podkladě nespolehlivých udání a dobrozdání. 4. Národohospodářské oddělení vyřizuje záležitosti obchodní a průmyslového rázu a provádí kontrolu nad nimi; řídí obchodní a průmyslové případy sovětů a družstev mimo Rusko; schvaluje a přezkoumává obchodní a hospodářské smlouvy sovětů, družstev a průmyslu. Přehlíží, schvaluje nebo zrušuje smlouvy koncesí cizozemců v Rusku nabyté, dále sovětské objednávky s cizinou, pracovní smlouvy odborových organizací se sovětskými úřady i družstvy, průmyslovými podniky, koncesionáři a soukromými podnikateli. Každá smlouva potřebuje schválení tohoto odboru a často dochází i ke zrušení bez jakéhokoliv udání důvodů. 5. Církevní oddělení, v němž rozhoduje se o duchovenstvu křesťanského i mohamedánského nebo jiného rázu; vyšetřování a určování soudních výměrů trestů proti duchovním osobám. Zkoumá, schvaluje nebo zrušuje závazky smluvní s pravoslavnými chrámy, kteréž staly se majetkem bolševické vlády; určují se pravoslavné chrámy ke zrušení nebo úplnému zbourání a odstranění; předávají nebo upravují se chrámy pro komunistické kluby, věznice, musea, divadla, biografy, skladiště nebo dílny; zkoumá se propaganda protinabozenská, provádí censura a řídí tisk, jenž zesměšňuje křesťanskou víru. 6. Kulturně vzdělávací oddělení má tyto úkoly: provádí cenzuru veškerého sovětského denního i periodického tisku; bdí nad programem veškerých škol, pravoslavných a jiných kostelů, dětských útulen, divadel, biografů dělnických a komunistických klubů a všech veřejných místností. 7. Tajné a zahraniční oddělení má tyto úkoly: řídí přehled důležitých smluv a plánů, vede seznamy osob určených jako rukojmí v případě protirevoluce; vede pasové oddělení a zkoumá životopisy a popisy osob, cestujících do zahraničí, řídí pasové záležitosti cizinců a jejich činnost. Vede a řídí politickou špionáž v zahraničí, na niž vynakládá

obrovské sumy peněz, čímž olupuje domácí zubožené obyvatelstvo; vede v přísném a tajném přehledu soupis osob a majetku cizozemců, kteří jsou určeni v případě zahraniční revoluce dotyčné země k vyhubení a oloupení. Zkoumá a censuruje cizozemskou zahraniční korespondenci, kterou tajně zachycuje štab vycvičených úředníků v zahraničí a odesílá pod různými šiframi do moskevského ústředí. Tím se stává, že nenápadně, však stále jsou všichni čelnější odpůrci bolševismu v zahraničí pod dozorem všemocné Čezvyčajky a o každém jejich hnutí zasílají se písemné zprávy do Moskvy. Dalším důležitým 7. oddělením je dopravní oddělení, kteréž bdí nad všemi železničními sítěmi Ruska, jakož i nad lodní frekvencí řek. Na každé železniční a říční stanici jsou umístěni zástupci Čezvyčajky a veškerý personál činný i cestující, zboží živé i mrtvé podrobeno jest jejich kontrole. Provádí se přísná kontrola vlaků, stanic, cestujících a jejich pasů, železničního a lodního mužstva, zásilek a všeho zboží. Sovětské a cizozemské obchodní lodí kontroluje t. zv. 8. oddělení námořní a rovněž přehlíží lodní posádky, dovozené a vyvážené zboží. Bez prohlídky nesmí žádný člen posádky vstoupiti na ruskou půdu. Mnohdy se stává, přes všechny úmluvy mezinárodní, že kapitán i posádka cizozemské lodí bývalí bezdůvodně uvězněni. Na každé bolševické lodí jsou v posádce bolševičtí jednatelé, kteří sledují každý pohyb i slovo ruských poddaných a na rozkaz dávají zatýkat často nevinné oběti svého fanatického přesvědčení. V pohraničí vede kontrolu nad obyvatelstvem, železničním personálem a přestupujícími cizinci 9. oddělení pohraniční. Kontrolují se přísně osoby, jakož i dovozené nebo vyvážené zboží. Tento oddíl GPU, umístěn jest ve všech obchodních konsulátech a zastupitelstvích. Jednatelé tito jsou zvlášť vycvičeni a pod pláštěm úředníků konají svoji nečestnou a zaprodanou službu výzvednou ve prospěch bolševického režimu. K dosažení svých úkolů má bolševická Čezvyčajka k dispozici vojské oddíly jezdecké i pěší, které jsou vyzbrojeny moder. zbraněmi i tanky k ochraně, zatýkání podezřelých osob, stržení vězňů a k potlačení vzpour nebo pracovních stávek. Pro zvláštní rychlé a spolehlivé úkony vybírání jsou nadáni fanatictí přívrženci bolševismu, kteří tvoří oddíl pod jménem „Čou“. Veškery přednášky, schůze, představení divadelní a jiné veřejné i soukromé slavnosti pořádají se vždy v přítomnosti — čeki-

stů. Ve všech podnicích jakéhokoliv směru, v hotelích, domech, divadlech, obchodech, dílnách — vůbec v každém myslitelném závodě umístěn je nenápadně jako zaměstnanec čekista, jenž zrazuje i celkem nevinné příhody svému ústředí. Veškerá moderní zařízení: telefon, telegrafu, radiové služby, letecké stanice a jiných jsou Čezvyčajce k dispozici. Bezpříkladným terorem dosahuje se cíle a denně podle posledních zpráv bývá odstřelováno 70 až 100 osob v sovětském Rusku a jmění ubohých obětí konfiskováno státem. Toť v hrubých rysech činnost pověstné „GPU.“, před níž třese se celý národ ruský, čekaže na svoje vysvobození ze spárů těchto lidských bestii. Dr. J. Hübsch.

Črčan, pseud. Andreje Pavče.

Črna čili Crna řeka (turec. Karasu), macedonská řeka, pramenící u Želence, protékající dolinou monastýrskou, pravý přítok řeky Vardaru.

Črna prst, planina ve výši 1760 m v Julských Alpách na hranici Jugoslavia a Italie, bohatá alpskou květenou, s nádhernou vyhlídkou na Triglav a Bohinjské jezero. Středisko alpinistů.

Črncić Ivan, dr. (1830—1897), chorvatský historik. Studoval teologii ve Vídni, byl též dlouhá leta rektorem koleje sv. Jeronýma v Římě. Z jeho děl uvádíme: Dva slovenska spomenika glagoljicom pisana u Dobrinju 1110—1230 (vydáno 1860), Jmena Slovjeniu i Illir u našem Gostinju u Rima poslije 1453, Krčki ili bolje Vrbanski štatut (1890).

ČsAAU, Čsl. amat. atletická Unie.

ČsAF, Čsl. asociace fotbalová.

ČsAPS, Čsl. amat. plavecký svaz.

ČsOU, Čsl. obec učitelská.

ČsSF, Čsl. svaz fotbalový.

ČsSH, Čsl. svaz hokejový.

ČsSTA, Čsl. svaz těžké atletiky.

ČslÚJV, Čsl. ústř. jednota velocipedistů.

Čtení, pozorování a spojování určitých znaků v typy, které vyjadřují slovnou neb ideovou představu věci nebo pojmu. Ve vyučování čtení soupeřily dlouho spolu metoda hláskovací a slabikovací. Obě metody jsou syntetické: z jednotlivých znaků tvoří slovo, ze slov větu. Proti tomu Jacotot zavedl a hájil metodu analytickou, která vychází z věty ke slovům a od slov k hláskám. Učitel větu přečte, děti si ji zapamatují, pak napíše učitel větu na tabuli a děti samy vyhledávají znaky k hláskám.

Čtení, 1. na universitě — přednášky. Č. se udrželo od středověku, kdy skutečně přednášky universitní nebyly nic jiného, než čtení autora (teologického,

filosofického, lékařského), k němuž profesor podával jen výklad. — 2. v parlamentě. Jednací řády Nár. shromáždění předepisují před schválením zákona, aby byl zákon přijat v předběžných dvou (v praxi i třech) čteních. Návrh zákona se předčítá, a to po prvním čtení se vytýkají nedostatky obsahové, ve druhém čtení pak již jen chyby formální.

Čtení myšlenek. Je třeba rozlišovati mezi klamně prováděným t. zv. čtením z pohybu svalů a pravým metafysikálním. Čtení m. je starým kulturním zjevem a bylo před staletími pěstováno tureckými derviši a indickými fakiry. Teprve od r. 1875, kdy v Americe Brown a v Evropě později Angličané Irving Bishop a Stuart Cumberland (1884—85) zabývali se č. m., zvýšen byl zájem filosofů a fyziologů. Předvádění měla ráz společen. zábav. V nepřítomnosti čtenáře myšlenek uschová se libovolný předmět, načež vstoupí č. m. do společnosti a vyběře si za medium určitou osobu, která ví, co a kde je ukryto; uchopí ji za ruku s výzvou, aby soustředila myšlenky na hledaný předmět, a po delším nebo kratším hledání jí přivede ke schovanému předmětu. Při hádání slovo nebo čísel vede čtenář m. ruku media několikrát po listě nebo tabuli, kde jsou vyznačena písmena abecedy nebo řada čísel. Proti těmto formám nepravého č. m. stojí č. m. jako pravý metafysikální ukaz, jako schopnost, z vědomí jiného nenormální cestou čerpat, t. j. bez zprostředkování 5 smyslů nebo bez pomoci triků poznávatí představy. Že je to možné, dokázaly časté pokusy, jako londýnské Society for Psychical Research. Jiné pokusné práce: Bruck, Schröder, Tischner a j. Důrazně je třeba varovati před profesionálním předpovídáním, které spočívá na č. m. a na jasnovidectví. Lit.: Tischner: Über Telepathie u. Hellsehen (1921), Schröder, Grundversuche auf dem Gebiet der psychischen Grenzwissenschaften (1924).

Čtení zimního času, rkp. z l. 1360—80, s výklady na nedělní evangelia. Majetek Nár. musea. Vyd. A. Patera r. 1905.

Čtrnáct bodů Wilsonových, Č. Wilson. **Čtrnáct Dvorců** (Vierzehnhöfen), obec v Č., okr. Most, 370 ob. (88 č.).

Čtrnáctý Fr. X. (* 1890), inženýr a architekt pražský, projektant četných repres. staveb a spoluautor návrhu na Památník Odboje, poct. cenou. Lit. ps. Jiří Xaver.

Čtrnáctý Miloš (* 24. II. 1882 v Kralupích n. Vlt.), čs. spisovatel, redaktor Nár. Politiky. Vydal prósy: Pod jižním nebem (1913), Hříchy mládí (1913), Slečna guver-

nantka a jiná prósa (1919), Ženy a milenku (1919), Zlatá pouta (1919).

Čtrnáctý Pavel, pseud. Em. Mířovského.

Čtveráci, dobrodružný lid pražského původu, který v době před českým povstáním r. 1818 pokoušel se na českém venkově vyvolati selský odboj proti vrchnostem a pomocí lidu selskému k tomu, aby byl zastoupen na sněmích jako čtvrtý stav.

Čtverák, obyčejně nazývaný „strašák“, je (vedle furianta, sousedské a obkročáka) z nejstarších českých tanců lidových. Ačkoli je původu venkovského (vesnického), kde byl tančen při lidových veselících a zábavách, nalezl si brzy cestu i do tanečních zábav a plesů malo- i velkoměstských. Hudebním podkladem je polka (začáteční 16taktová perioda), kdežto obsah melodický vzat je ze známé lidové písně „Šla Nanynka (Andulka) do zeli, natrhala lupení —“. Tuto píseň si tanečníci obyčejně propěvovali k tanci, při čemž různými obraty, podupáváním, střídavými pohrůzkami ukazovákem pravé a levé ruky (na slova: — Pe-píček — košíček, — ty, ty, ty, — ty budeš platiti), bylo docilováno různých efektů žertovných, komických, kdežto v závěru, při záměně taneční a tanečnicků, docházelo často k nejrůznějším překvapením, příjemným i nepříjemným. Jež vzbuzovala veselost tanečících i diváků. Pro svůj zpěvný doprovod a komická překvapení závěru stal se čtverák tancem velmi oblíbeným ve městech i na venkově.

Čtverec (kvadrát), v geom. čtyřúhelník rovnobraný se stejnými úhly (90°); jeho úhlopříčky jsou stejně dlouhé a k sobě kolmé, jejich průsečík jest současně středem kružnice opsané i vepsané. Souměrný jest podle všech čtyř os, os úhlopříčných i os plicích protilehlé strany. Je-li strana čtverce a , jest jeho plocha a^2 a jeho úhlopříčka $= a\sqrt{2} = a \cdot 1.41421\dots$ Z toho důvodu také číslo, vzniklé násobením dvou čísel sobě rovných, nazývá se jeho dvojmocí nebo čtvercem; je-li tímto číslem jednotka míry délkové, jest její čtverec jednotkou míry plošné: tedy $1\text{ m} \times 1\text{ m} = 1\text{ m}^2 = 100\text{ dm}^2$.

Čtverostranáč, Θ , zrcadlo moudrosti.

Čtverořezec či antilopa čtyřrohá (Tetraceros quadricornis), jediný zástupce čeledi dutorožců (Cavicornia), který jest od přírody čtyřrohý. Vlastí jeho jest Indie. Pěkný exemplář této vzácné antilopy jest ve výstavních sbírkách Národ. musea v Praze.

Čtverořezek, akord sestrojžený ze čtyř tónů; podle staré harmonie jen akord septimový a jeho převraty (c—e—g—h).

Čtverylka, quadrille, francouzský tanec, vzniklý v 17. stol. v Paříži, mající 6 oddělení střídavě ve $\frac{2}{4}$ a $\frac{3}{8}$ taktu, řádový tanec pro 4 páry.

Čtveřin, o. v Č., okr. Turnov, 829 čsl. obyv. Výroba rákosového zboží.

Čtverčení, zvláštní způsob usmrcení člověka, spočívající v tom, že všechny čtyři lidské končetiny se odtrhly uvázanými za ně kořmi, na čtyři strany světové hnanými. Tento trest smrti byl znám již za starověku a hl. byl používán ve středověku. Udržel se až do 18. st.

Čtvrť, V dřívějších dobách bývala města pražská rozdělena na 4 části čili čtvrti, na něž měl dozor úředník t. zv. čtvrtní. Do roku 1805 bylo Staré město rozděleno rovněž na 4 čtvrti, a to čtvrt týnskou, havelskou, linhartskou a petřskou. R. 1784 toto zřízení zrušeno, když byla čtyři pražská města (Staré město, Nové město, Malá strana a Hradčany) spojena v jednu obec se společným magistrátem a stala se sama čtvrtí, pražskou čtvrtí, k níž r. 1850 připojeno Židovské město neb Josefov, jako čtvrt pátá, a roku 1883 Vyšehrad a 1884 Holešovice a Bubny. R. 1922 vznikla Velká Praha, t. j. připojením dalších obcí vzniklo 19 částí Prahy, z nichž některé mají zastoupení několika obcí.

Čtvrtec, 1. kus pole, $\frac{1}{16}$ korce = 177.32 m² (měřička), 2. st. č. d. míra = $\frac{1}{4}$ věrtele, t. j. 5.81 l (mírka).

Čtvrtcísro, čtvrtina cícera čili tři body (puntíky) typografického systému Didotova. Písmo, jehož kuželka se rovná čtvrtcísru, nazývá se brilant. Pro veliké obtíže jak při lití, tak při sázení je písmo toto, jak již samo jméno naznačuje, v tiskárnách velikou vzácností; skoro vždy lije se na větší kuželku (diamantovou, perlovou nebo nonparellovou).

Čtvrtěčka Adolf František (1838—1889), č. spisovatel, povol. pošt. úředník v Praze. Přispíval četnými články do Lumíra, kraj. časopisů a Vačelovy Světové bibliotéky. Sp.: Příruční kniha pošt (1871).

Čtvrtěška Alois (1842—1902), pošt. úř. v Klatovech. Autor Prakt. pošt. sekretáře se vzory č. dopisů (1859).

Čtvrtek, čtvrtý den v týdnu, ve starověku zasvěcený Jupiterovi, v křesťanství Nejsv. svátosti. Čtvrtek zelený, čtvrtek ve svatém týdnu, před Božím hodem velikonočním, kdy se v církvi oslavuje založení Eucharistie, Tučný čtvrtek jest v týdnu před nedělí masopustní. Semit-

ský čtvrtek slavil se v Rusku předrevolučním před nedělí svatodušní.

Čtvrtkruh, Q_4 kvadrant.

Čtvrtlánik, majitel čtvrt lánu. Název se datuje skoro od 12. st., kdy byla půda v dětinách rozdělena na stejné lány, které patřily vždy jednomu hospodáři-celoláníkovi. Během let dělil se lán (od-prodejem, dědictvím), takže vznikaly pololány, čtvrtlány, jejichž majitelům se říkalo: pololáník, čtvrtláník.

Čtvrtně, stará č. dutá míra, rovnající se $23\frac{1}{4}$ l (Q_4 věrtel).

Čtvrtní se za starých dob nazýval městský úředník, který měl dozor na obyvatele určité čtvrti, o čemž podával event. zprávy představenému úřadu, poněvadž byl dopodrobna informován o majetkových poměrech občanů své čtvrti. R. 1850 úřad tento zrušen a přeměněn v referát okresního s touže právomocí a týmiž povinnostmi.

Čtvrtohory (geol.), Q_4 geologie.

Čtvrtpeřít, dříve nejmenší jednotka topografického systému, čtvrtina petitu Q_4 , má dva body (puntiky, osminky); 133 čtvrtpeřítů Didotova (francouzského) systému rovná se decimetru.

Čtvrttónová hudba, pokus o rozšíření hudebního materiálu (podle některých estetiků zároveň i obsahu) tím, že každý půltónový krok se rozdělí na polovici, čímž místo 12 stupňů ve škále vznikne 24 základních stupňů. Teoreticky jest tato metoda oprávněná, ale prakticky dosah její jest nepatrný, neboť ucho špatně vnímá tak jemný rozdíl, a posluchač má dojem, že slyší hudbu rozladenou. Mezi největší propagátory čtvrttónové hudby náleží A. Hába. Skladby jeho a jeho žáků jsou chladně formálně konstruovány a o nějaké nové náplni nemůže býti řeči. Škola Hábova velmi cíle č. h. propaguje. Pro účely č. h. byl sestrojen firmou A. Förster čtvrttónový klavír. V cizině propagoval č. h. hl. Busoni. Hába vystupuje i jako skladatel i teoretik. Napsal Harmonické základy čtvrttónové soustavy (1922), které však neodstranily potřebu odborného, přísně vědeckého díla o čtvrttónové hudbě v naší literatuře.

Čtvrtý stav, název dělnické třídy, používaný od r. 1842.

Čtyřdohoda, čes. název pro dohodové mocnosti, bojující ve svět. válce proti Německu a Rak.-Uher.: Francie, Rusko, Anglie a Itálie. Q_4 světová válka.

Čtyřhran, geometrický útvar, který si můžeme vytvořit takto: vedeme jedním bodem (vrcholem) čtyři polopaprsky; vždy dvěma sousedními je vy-

mezena část roviny (rovinný úhel). Těmito rovinnými úhly je omezen čtyřhran. Polopaprsky jsou hranami čtyřhranu, jejich úhly jsou hranovými úhly.

Čtyřicet lánů (Vierzighuben), ms. na Mor., okr. Mor. Třebová, 2728 ob. (157 č.); tkalcovny bavln., barv., parní mlýn.

Čtyři Dvory, o. v Č., okr. Č. Budějovice, 3733 ob. (3378 č.). Tov. hlin. zboží, uměl. hnojiv, kartonáž, lihovin.

Čtyři Dvory, o. na Mor., okr. Boskovic, 199 č. ob.

Čtyřkantonské jezero (franc. Lac des quatre Cantons), překrásné jezero alpské ve Švýcarsku, jež se rozvětňuje v 6 jezer, v Urské, nejdále na jihu, s příkrými břehy, kde vznikla pověst o Vilému Tellu, jehož deska je ve skále na vých. břehu jezera zasazena, dále Gersau, a 4 jezera v podobě kříže rozdělená, a to: jezero Weggiské, Küssnachtské, Lucernské a Alpnášské. Velikost je 113 km², hloubka až 205 m. Voda je čistá, barvy nazelenalé, chová množství ryb; malebné okolí. V zimě skoro nikdy celé nezamrzá. Je splavné pro parníky, jest však bouřlivé i nebezpečné, zvláště v urské části. Přítoky: řeka Reussa, která se vlevá do jezera u Seedorfu a u Lucernu vytéká. Muota, Aa Sarnská a Engelberská. Města Lucern, Gersau, Brunnen atd. mají přístavy parníků.

Čtyřkoly, ves v Č., pol. a soud. o. Benešov, 404 ob. (1921). Továrna strojů a naft. motorů.

Čtyřspolek, č. název spojenců ústř. mocností ve svět. válce: Rak.-Uh. Německo, Turecko, Bulharsko. Q_4 světová válka.

Čtyřstěn (tetraedr), v širším smyslu těleso omezené čtyřmi trojúhelníky čili obecný trojboký jehlan. Častěji myslí se pod čtyřstěnem speciálně těleso omezené čtyřmi shodnými rovnostrannými trojúhelníky. Délku hrany h lze přímo měřiti, výšku v lze vypočísti podle vzorce: $v = h\sqrt{3}$, povrch $p = h^2\sqrt{3}$, obsah $O = \frac{1}{12} h^2\sqrt{2}$, poloměr koule opsané neboli vzdálenost rohu od středu $R = \frac{1}{2} h\sqrt{6}$, poloměr koule vepsané neboli vzdálenost stěny od středu: $r = \frac{1}{12} h\sqrt{6} = \frac{1}{2} R$. Sklon dvou rovin $\varphi = 70^\circ 31' 44''$, sklon hrany s protější rovinou $\mu = 50^\circ 44' 8''$.

Čtyřúhelník, rovinný útvar, omezený čtyřmi úsečkami. Rozeznáváme tři druhy čtyřúhelníku: 1. rovnoběžník, jehož dvě a dvě protější strany jsou rovnoběžny, 2. lichoběžník, jehož dvě protější strany jsou rovnoběžny a zbývající různoběžny, 3. různoběžník (také obecný

DALMÁCIE - PALÁC DIOKLETIANŮV VE SPLITU

DALMÁCIE - PALÁC DIOKLETIANŮV VE SPLITU

čtyřúhelník), jehož všechny strany jsou vzájemně různoběžné. Rovnoběžník může být, podle toho, jaké má úhly a strany: 1. čtverec, má-li všechny strany a všechny úhly stejné (úhly jen pravé), 2. kosočtverec, má-li stejné veliké strany, avšak úhly kosé, 3. obdélník nebo rovnoběžník pravouhlý, má-li všechny úhly pravé, sousední strany nestejně, 4. kosodélník, má-li úhly kosé a sousední strany nestejně dlouhé. Lichoběžník je pravouhlý, má-li dva pravé úhly, jinak je kosoúhlý, je rovnoramenný, má-li různoběžné strany stejné dlouhé, jinak je různoramenný. Zvláštní druh různoběžníka je deltoid. Jeho úhlopříčky stojí na sebe kolmo; jedna jej rozděluje na dva symetrické díly, druhá na dva rovnoramenné trojúhelníky. Čtyřúhelník vepsaný do kruhu nazývá se č. tětíkový, č. kruhu opsaný č. tečnový. Plocha čtverce je a^2 , plocha kosočtverce a deltoidu $\frac{n_1 \cdot n_2}{2}$ (n_1, n_2 jsou úhlopříčky), plocha obdélníku a. b, plocha kosodélníku z. v (základna násobena výškou).

Ču, japonská délková míra, asi 109.3 m. Jako plošná míra rovná se ču 99.57 a.

Čuang-isi, čínský filosof ze 4. st. př. Kr. Domnělý autor díla Nam-hoa-king (Kniha jižních květů).

Čuba, šuba, byl v Čechách a dosud v některých krajích Slovenska svrchní oblek, zvláště však veliký kožich, huňatou kožišinou podšitý. Čuba také ženský kabátec, hl. u Jihoslovanů.

Čuba, čubka, šupka, dřevěné neb železné korýtko, přípevněně řetězem na žebřinu, do něhož zadní kolo při brzdění zapadne a smýkáním po zemi vůz brzdí.

Čuba, čubka, lidový název pro psí fenu.

Čubinov David Jesejevič (1814—1891), prof. gruz. jazyka na univ. petrohradské. Četné práce z oboru gruz. řeči a písemnictví.

Čubranovič Andrija (* kol r. 1500, † 1559), dalmatský básník, povoláním zlatník. Napsal a vynikl básní Jegjupka o 7 zpěvech. Látky této jeho básně, jež byla tak oblíbena, použili ještě i spisovatelé Gundulič a Palmotič.

Čubynskýj Pavlo (1839—1884), ukrajinský etnograf. Pod vedením Č. byla vypravěna národop.-statistická výprava na pravobřežnou Ukrajinu, následkem čehož vyšlo 7 dílů materiálu o ukrajinském národopisu a folkloru. Do č. přeložil stať Maloruská rodina (Slov. Sborník, 1883).

Čučić Šimun (1784—1828), řec.-katol. kněz a chorv. básník v Záhřebě. Spis: Pesme hrvatske v rkp.

Čučice, o. na Mor., okr. Třebíč, 452 č. obyv.

Čuderly Tobiáš (1645—1703), hornoluž. spisovatel, evang. farář; náležel ke skupině mužů, kteří na rozkaz luž. krajských stavů přeložili do lužické srbštiny r. 1693 Lutherův Malý katechismus, 1695 evangelium a 1696 agendu církevní.

Čudomil (1136—52), vel. župan srbský, bojoval dlouhá léta s byz. císařem Emanueleem, ale poražen konečně na ř. Taře u Sečenice a zajat; pokořil se sice, ale po svém propuštění osnoval znovu pomstu, až domluvami duchovních byl donucen upustiti od svých útočných záměrů.

Čudové (rus., značí cizince), Č. Finové.

Čudské jezero (r. Čudskoje ozero, fin. Peipus), tvoří hranici Estonska a Ruska; 86 km dl., 67 km šir., místy až 15 m hluboké. Rozloha 3500 km². Má mnoho malých ostrůvků a souvisí na jihu mělkou úžinou s jezerem Pskovským. Do Č. j. přitéká od záp. Omovža (Embach), od východu Gelča a na sev. vytéká z něho ř. Narva. Hojnost ryb.

Čugaši, vymírající národ v severozáp. části Sev. Ameriky, obývající břehy Čugackého zálivu na západ až k zálivu Kenajskému. Přistěhovali se z ostrova Kačaka, odkud byli vyhnáni za domácích válek. Čítá se jich již jen asi na 1500 duší. Smlisví se s různými amer. plemeny, jsou více podobní obyv. Sev. Ameriky než Eskymákům. Také následkem styků s Rusy ztratili mnoho zvláštností a svých původních zvyků. S obyvateli ostr. Kačaka mají jazyk i obyčeje stejné. Žijí v 6 osadách a živí se lovem tuleňů a jiných mořských zvířat.

Čuhel Frant., JUDr. (1862—1914), č. národohospodář, žák Böhm-Bawerkův; 1889—1903 sekretář obchod. a živn. komory. Přispíval národohosp. články do č. revuí a časopisů. Sp.: Lehre von den Bedürfnissen (1907).

Ču-hl (1129—1200 po Kr.), největší čínský filosof. Byl to nadaný a učený muž, který již jako 20letý byl členem Akademie. Hlavní svoji slávu založil svými spisy: Siao-hiok (Malá nauka) a zvláště Sam-tsi-king a knihou Sing-li (Přírodní zákony) stal se zakladatelem vlastní čínské filosofie.

Čuchonsko, Č. Finsko.

Čuchonci, Č. Finové.

Čulc Michal (1770—1809), františkán, malíř, portretista a historický malíř. V klášteře fojnickém mnoho maleb jím provedených.

Čujko Vladimír Viktorovič (1839—1899), ruský lit. kritik. Vydal obs. studií o Shakespearovi (1889) a Sovremennaja russk. poezija v jeja predstaviteljach (1885). Někteří jeho články přelož. do č. (Lit. Listy 1890).

Čukošsko-anadyrskij kraj, málo známá a neprozkoumaná krajina, rozprostírající se podél břehů Ledového oceánu v délce 3000 verst. Náleží k sovětskému Rusku a sestává ze dvou újezdů: Anadyrského s újezdným střediskem Anadyrem a Čukošského s újezdným centrem ve Wallenu. Kraj je zaostalý a málo obydlený. Žije tam asi 800 Rusů a Američanů. Čukčů a Lamutů čítá se 7900 duší. Rusové a Američané zabývají se obchodem, domorodí Čukčové a Lamutové rozptýlení jsou po tundře celého kraje a žijí se chovem sobů a lovem divoké zvěře. Na jaře stěhují se ke břehu Ledového oceánu, kde vyměňují kožišiny a suroviny za čaj, cukr, tkaniny a vodku které dovážejí americké čluny. Před 20 lety byl Čukčové národem bohatým; mnozí měli po 2—3 tisících sobů. Cizí kupci a přistěhovalci je však ožebračili, opjíjejíce je vodkou, načež zpití domorodci prodávali jim za babku různé perličky a hračky, sobí kůže a vzácné druhy kožišin. V krají řádí epidemické nemoci: trachom, svrab, neštovice, syfilis a kapavka. Poslední dvě nemoci zavlekli sem Evropané. Epidemickými nemocemi postižení jsou hromadně i psi, kteří na poloostrově Čukošském jsou životním základem hospodářství a jediným prostředkem pro rychlou dopravu.

Čule (Zulb), ms. na Mor., okr. Znojmo, 1380 ob. (69 čs.).

Čulen Martin (* 31. V. 1823 v Brodském, † 23. I. 1894 v Čáke), vynikající slov. pedagog. Za matiční éry působil na gymnasiu v B. Bystrici, kam ho povolal biskup Moyses, ale pro národní přesvědčení byl pronásledován a poslán do Levoče, odkud sám zažádal po roce do penze. Když bylo otevřeno gymnasium v Klášteře pod Zníovem, převzal jeho vedení, povznesl jeho úroveň a působil na něm až do jeho zrušení. Přijal pak jako býv. kat. kněz faru v Čáke. R. 1854 vydal Aritmetiku pro 1. a 2. třídu nižšího gymnasia. Psal také hojně do kněžských časopisů.

Čulík Jaroslav, JUDr. (* 1861 v Kostelci n. Černými Lesy), president notářské komory a přis. tlumočnick jazyka franc. a něm. Význ. národní a komun. pracovník.

Čulík Ludovít (1848—1913), ev. farář a slov. spisovatel.

Čulík (Čubík) Pavel z hor Lžínovských, malíř v Praze II. v l. 1565—69.

Čulkov Daniel, dobyvatel Sibíře. Porazil r. 1587 kníž. Sejdaka, čímž přestalo panství irtyšsko-nogajské a střediskem ruské vlády stal se Tobolsk, Č. založený.

Čulkov Michal Dmitrijevič († 1793), byl jedním z prvních badatelů ruských nár. písní, pohádek a zvyků, které také knižně vydal. Napsal také Slovar juridičeskij (1792—93) o 5 sv.

Čumakov Fedor Petrovič (1823—1899), sl. ruský malíř, nazv. ruským Greuzem, žijící v Paříži. Získal si jméno hl. svými ženskými portrety a bibl. obrazy. (Spasitel a boháč.)

Čumbi, úrodné horské údolí v Tibetu, 3000 m n. m., dobře vzděláné, s četnými horskými lučinami, stromovím a lesy. Cestovatel J. H. H. Louis nazval údolí Čumbi „Engadinem Himalají“. — V městě Čumbi bydlíval rajah sikkimský, dříve než musil sblíbit poslušnost Angličanům.

Čumic Ačim (1836—1901), srbský politik, profesor trestního práva na univ. bělehradské. R. 1871 starosta bělehradský, později ministr v konservat. vládě Marinovičově, 1874—75 předs. ministerstva. R. 1878 odsouzen pro velezradu k smrti, dostal ale milost a r. 1880 propuštěn a žil pak v Paříži.

Čumpelík Benjamin, MUDr. (1845—1909), ředitel ústavu choromyslných v Praze. Již za svých studií lékařských věnoval se hlavně chorobám duševním; po desetileté službě jmenován ředitelem ústavu pro choromyslné. Podnikl vědecké cesty do Německa, Nizozemí, Belgie a Švýcar. Má veliké zásluhy o zřízení ústavu choromyslných v Kosmonosích a založení ústavu v Bohnicích. Jeho články vyšly ponejvíce v Čas. čes. lékařů.

Čunín, o. na Mor., okr. Litovel, 463 č. obyv.

Čupíc Stojan († 1815), srbský národní junák, adoptovaný syn kupce Strahinja. Bojoval proti Turkům, jež v mnohých bojích porazil. Po bitvě na Ranji 1813 odešel do Srému, ale když vypuklo nové povstání, znovu povzbuzoval srbský lid, byl však zatčen a v žaláři usmrčen. V srbských písních proslaven jest pod jménem Zmaj od Nočaja. Spis. Chocholoušek uvádí ho v povídce Drak Notajaský.

Čupík Frant., řezáč kamene v Praze 1770.

Čupík Kajetán (* 1814 v Praze), akad. malíř, syn Fr. Karla Č., guber. registranta v Praze.

Čupík Ondřej (1833—1885), brusič dráhamů v Praze.

Čupr František, PhDr. (1821—1882), č. filosof. spis., prof. akadem. gymnasia, později maj. vlastního ústavu, který r. 1860 změnil na hosp. školu o 3 ročnících. Zúčastnil se života společenského i politického, zvolen do sněmu i říšské rady. Pro odchylné pol. názory složil svoje mandáty, odešel do ústraní, roku 1872 zrušil též svoje ústavy a věnoval se pouze pracím literárním. Rozsáhlý filosofický spis jeho „Učení staroindické, jeho význam vznikání a vyvinování názorů zvl. křesťanských a vůbec náboženských“ jest jediný svého druhu. (1876, 4 díly.) Psal též do mnoha časopisů a odbor. listů. V Čas. č. musea uveřejnil Rozbor filosofie Tómy ze Štítného, vydal: Krátký přehled historie literatury české, českou mluvnici pro Němce, slovníky, čítanky a j.

Čupr Karel (* 2. II. 1863 v Praze), čes. spisovatel, nejml. syn českého filosofa dra Fr. Č. Věnoval se s počátku po absolvování Čsl. obch. akademie povolání praktickému, záhy ale začal pracovat i literárně. R. 1887 povolán drem Jul. Grégrem do redakce „N. Listů“, kdež působil plných 16 let; od té doby věnuje se řízení svého prům. závodu a je členem členem četných organizací stavovských. S počátku psal pod pseud. K. Č. Kolčavský.

Čuprija, okr. srbské město, stojící na místě býv. města římského Horreum Margi, v němž byl most přes řeku Moravu a velké dílny na zbraň. V Čupriji je velký český cukrovar a velká česká kolonie s vlastní školou. 5.400 ob. Doly na kamenné uhlí.

Čuprov Alexandr Alex. (* 1874), ruský statistik svět. jména. Sp.: Die Aufgaben der Theorie der Statistik (1905), Statistik als Wissenschaft (1906), Obščinnoje zemlevladienje (1908) a j.

Čupryna, cop, který nosili Tataři a Čerkesové na temeni oholené hlavy. Zvyk tento převzali též Poláci a jižní Rusové, zvláště Kozáci. Největší urážkou bylo vzítí neb zatahání Kozáka za čuprynu. Dlouhá čupryna stácela se za levé ucho a znamenala tak šlechtictví.

Čuprynka Hryčko Ovramovč (* 1879—1921), ukrajinský básník. Úplná sbírka básní Č. vyd. v Praze: Tvory (1926). Č. byl zastřelen bolševiky pro účast v povstalecké organizaci.

Čuprina, chumáč dlouhých nestejných chlupů, jež visí koním přes čelo. Čím je kůň ušlechtilejšího plemene, tím jemnější má čuprina.

Čuraj Marusja Hordyjevna maloruská lid. pěvkyně, autorka četných znárodně-

lých písní. Lit.: A. A. Šachovskoj: Marusja, malor. Safo, 1839.

Čurda-Lipovský Bedřich (* 20. XI. 1893 v Smolkově), čs. žurnalista a kulturní pracovník. Redaktor Volného Slova od r. 1919. Člen výboru Nár. divadla moravsko-slezského. Procestoval Itálii a sev. Afriku za účelem studia. Vydal: Proti prostituci (1920), Náboženství a socialism (1921), Touhy a nálady (básně, 1924), Převrat (drama, 1926), U loretánské Panny (1927), Okovy (drama, 1929), Saharské novely (1930).

Čurila Plenkovič, hrdina mnoha ruských písní. Povolán knížetem Vladimírem ke dvoru. Byl krásný, mladý a bohatý, milován ženami, až konečně zabít zrazeným mužem. Jeho osud byl opěván v různých nár. eposech ruských, také F. L. Čelakovským v Ohlase písní ruských.

Čurug, srbské město v Bačce na řece Tise, 10.184 ob., z toho 721 Srbů. Po prvé vzpomíná se Č. roku 1238 a r. 1400 jako sídlo despoty Durda Brankoviče. Největší a nejkrásnější srbský kostel.

Čury, druh ovčího syra, vyráběného horaly v Tibetu.

Čurík Frant., Ing. dr. (* 1876), č. matematik a prof. vys. školy baňské v Příbrami. Napsal: Základy vyšší matematiky, Techn. průvodec a j.

Čusovaja, ř. v Rusku, l. přítok Kamy; tok její jest 393 km splavný. Pramení ve středním Urále.

Čutka, Slovák z Liptova. Byl v letech 1811—12 v bystrických školách s J. Kolářem, který o něm zaznamenal, že vynikal v malířství. Stal se učitelem v Mýtne v stolici novohradské.

Čutora, plochá nádoba, původně dřevěná, s krátkým hrdlem, hojně používaná na Slovensku, v Maďarsku a Sedmihradsku. U nás užívá se pro vojsko nyní čutor hliníkových, též myslivci používají čutor opletených pletivem neb koží, v nichž nosí nápoje.

Čuťta Václav (* 1878), český malíř a ilustrátor.

Čuvaši, poturčení Finové, národ tatarsko-čudský, žijící na pravém břehu Volhy, v rus. guberniích: Kazaňské, Simbirské a částečně i Orenburské. Jazyk je původem turecko-tatarský, nyní již silně pomícháný čudským. Jsou pracovití, pohostinní, dobrodružní i čistotní. Zaměstnávají se zemědělstvím, chovem dobytka a včelařstvím, v druhé řadě též lovem a rybářstvím. Způsobem života, mravy, kromě i náboženstvím jsou blízcí Čeremisům, proto mnozí ethnografové považují je za Čudy. Čítá se jich asi ko-

lem 500.000. Jejich území v Povolží tvoří nyní autonomní stát v rámci Ruska.

Čuvašská autonomní sovětská republika na pr. břehu Volhy a Sury, 17.400 km² se 758.161 ob., asi finského původu. Hl. m. Čeboksary (С).

Čúz (Csúz), o. na Slov., okr. St. Ďala, 2053 ob. (91 čs.).

Čuzbinskij Pavel Platonovič (1839—1884), ruský etnograf.

Čvančara František (* 1889), profesor vyšší hosp. školy. Pracuje hl. v oboru použití filmu k zeměděl. vyuč. Sp.: Zem. školství v ČSR. a jeho statistika.

Čvančara Karel (* 22. IV. 1882 v Plzni), pseud. Karel Lužan, český spisovatel, redaktor Venkova. Vydal prósu: Veselá hodinka (1902) a Divad. příručku (1913).

Čvančarová Iška (* 1888), č. spisovatelka. Autorka dívčího románu Malá trpitelka (1916) a četných prakt. příruček pro domácnost.

Čykalenko Jevhen Charlampovyč (1861—1929), ukrajinský kult. činitel a mecenáš, vydavatel prvního ukrajinského deníku Hromadška Dumka (od 1905), autor populárních brožur Rozmovy pro silške hospodarstvo a memoiry Spohady (ve 3 dílech). Zemřel jako emigrant v Praze.

Čyževskýj Dmytro Ivanovyč (* 1895), ukrajinský učenec, prof. Ukrajinského ped. ústavu v Praze. Hl. práce: Filosofija na Ukrajině (Praha 1929), Skovoroda (Praha 1930), Hegel et Nietzsche (Paris 1929).

D

D, měkká neb znělá zubní závěrová souhláska. Vzniká tím, že vzduchový proud za napjatých hlasivek je přerýván polohou jazyka k svrchnímu patru opřeného o hoření řezáky. Rozeznává se (fysiolog Brücke) podle místa artikulace: d. alveolární, cerebrální, dorsální a dentální. České d jest alveolární (cerebrální v sanskrtu a angličtině, dentální v němčině). D jmenovalo se foinicky daleth, z čehož se vyvinulo řecké delta.

D. A., 1. zkratka pro Divus Augustus v řím. nápisech, 2. zkratka pro dicti anni, t. j. fečeného roku.

Daalder, stříbrná mince hol., tolar ražený do r. 1816 = 1½ hol. zl.

Daba, tibetská osada na 31° 13' s. š. a 79° 57' v. d., ve výši 5548 m n. m., na sev. svahu himalajském, s pískovcovými skalami nejrůznějších tvarů. Leží při úpatí hory Ibi-Gamin, blízko řeky Sattedže. Pískovcových skal používají domorodci za skrýše, ba v létě i za obydlí, i celý budhistický klášter umístěn je v těchto jeskyních. Podnebí je drsné, studené, obyv. žíví se obchodem solí, pižmem a boraxem, dováží se rýže a čaj. Lit.: Sven Hedin, Transhimalaja 1912.

Dabar, krajina jihosrbská, lež. na dol. Limu, na hranicích býv. Bosny, s městem téhož jména. Bývalo sídlem biskupa (založ. 1219); od 16. stol. sídlí biskupové dabarští v Sarajevě a metropolita bosenský má též titul biskupa dabarského.

Dabar, říčka v Bosně, l. přítok Sany, dlouhá 3,5 km.

Dabar, průsmyk a ves v Hercegovině; nedaleko se nalézá t. zv. Dabarsko polje.

Dabbe (Debbe), osada v angl. egypt. Sudánu na l. břehu Nilu, východiště karavanních cest do Kordofánu a do Chartúmu. Měla svého času obchod, později ale význam tohoto místa poklesl.

Dábel (řecky diabolos, hebr. Satan), personifikace principu zla. Neustálý zápas mezi plodící a ničící silou v přírodě zrcadlí se ve většině náboženství, kde

vystupuje síla temná proti síle světlé. Tento dualismus se nejlépe zračí v náboženství Parsů, podle jehož nauky tyto dva principy neustále mezi sebou bojují. V židovství vystupuje d. jako zlý duch, Bohu odporující, ale přece na něm závislý. Mimo knížete říše zla objevují se v knihách St. zákona (Tobiáš) i jiní démonové sužující lidstvo. Tato demonologická představa vystupuje v plné síle v Novém zákoně (posedlí); podle evangelíí Kristus přemohl d., předobrazem toho jest celá legenda o Mesiáši, jak se jeví ve starověku. V prvních dobách křesťanských a ve středověku byla představa d. velmi silná. I když dnes značně byla oslabena, přece v křesťanských dogmatikách vystupuje d. jako zosobněný reprezentant hříchu, jako chytrý a mocný nepřítel království Božího, podněcovatel zlých sklonů lidských. V dobách prvokřesťanských vyvinula se demonologie, která učila, že démoni jsou duchové stvoření Bohem kteří však odpadli a pohanstvím ovládli svět, zapřičiňují pronásledování křesťanů a brání rozkvětu církve. Kníže d. Lucifer odpadl hned po svém stvoření, jednak z nenávisťi, jednak z pýchy; jeho obrácení jest nemožné. Pronikl názor, že vítězství Kristovo nad smrtí a peklem, modlitba, křesť. znamení kříže, svćená voda poutá d. Rehoř pravil, že d. jest vlastně hloupé zvíře, který se nakonec zaplete do svých vlastních sítí. Hrozným zjevem stal se d. opět až ve středověku, hl. v germánských zemích. Vystupuje buď jako humoristický zjev v lidových pohádkách, nebo jako mocná síla, na jejíž moc se věřilo v čarodějnictví a kouzelnictví. Teologové a právníci, kteří sestavili řád čarodějnických procesů, vypracovali zároveň velmi přesnou typologii dábla. Reformace přejala zcela ponurý zjev Lutherova „starého nepřitele“. Přes to, že 18. stol. otráslo touto představou, udržela se přece v lidových pověrách. Všeobecně se mu přiřčítá mož-

nost projevu. (Zaklínání d.) Představuje se jako postava černá, chlupatá s kozlími neb koňskými nohama, rohy, kravím ocasem, s dlouhým ještěrábím nosem. Při objevení jeho duje vítr a možno cítiti ostrý zápach. V lidovém podání spojila se často s představou ď. i mytologie pohanská, a většina pověstí o ď. a praktik čarodějných pochází ze starověkých kultů. Ď. se objevuje hl. v zříceninách starých chrámů, na místech dřívějším kultům posvátných, požaduje obětí, jaké obětovali staří pohané; někdy se také objevuje v masce myslivce neb zvířete. Proto staré památky, posvátné hory a místa nazývaly se ďablovými. (Čertova stěna a pod.) V pověstích přechoasto byl ď. přelstěn lidmi. Umění zobrazuje ď. alegoricky jako hada, draka neb temného, byl i krásného muže. — Lit.: Roskoff: Geschichte des Teufels (1869); Albers: Die Lehre vom Teufel (1878); Conway: Demonology and devillore (1878); Brown: Personality and history of Satan (1887); Wessely: Die Gestalten des Todes und des Teufels in der darstellenden Kunst (1875).

Ďábel, medvědovitý šlakol (Scarophilus ursinus) z čel. dravých vačnatců, žijící hl. v Tasmanii. *Q.* Dasyuridae.

Ďábelníci, daemoniaci, daemoniolepti, energumeni, lidé domněle ďáblem posedlí. Zjev ten byl častý zvláště ve středověku, kdy se proti němu bojovalo exorcismem, t. j. zaklínáním, vymítáním zlého ducha z člověka, jenž jím byl posedlý.

d'Abernon Edgar Vincent, lord (* 19. 8. 1857), angl. státník; vyznamenal se svoji admin. činností v Turecku a Egyptě; r. 1899 zvolen za stranu konserv. do dol. sněmovny, r. 1914 jmenován peerem a v r. 1920—24 britským vyslancem v Berlíně.

Ďábie, městečko v okrese kališském na r. Ner; 3800 obyv. Textilní průmysl.

Ďabistán, perské dílo 17. stol., pokus o všeobecné nábož. dějiny; jako tvůrce uváděn dříve omylem Mohsin Fání; do angličtiny přel. Shea a Troyer (1843).

Ďabiša Štěpán, král bosenský (1391—1395), nást. a synovec Štěpána Tvrtka I. D. nemohl však pro rozbroje mezi šlechtou udržeti Bosnu na výši, na jaké byla za jeho předchůdce; byl poražen král. Sigmundem Uher., který Bosňany vypudil z horní Dalmacie. Po jeho smrti vládla jeho vdova Jelena.

Ďabkowski Przemyslaw (* 1877), prof. dějin právních na Lvovské universitě od r. 1910 a gener. tajemník Tow. Naukowe-go, vydavatel Pamětníka historyczno-prawného. Z jeho spisů nejdůležitější:

„Wierna reka czyli poklad“ (1909), „Prawo prywatne polskie“ (1910—11) a j.

Ďáblice, m. obec v okr. Praha-Venkov, s. o. Karlín, 1694 ob. Majetkem Křižovníků od r. 1253.

Ďáblík (Calla palustris L.), z čeledi aronovitých (Araceae), naše močálovitá rostlina. Má tlustý plazivý oddenek, kterým zasahuje do vody, nad níž se vypíná na krátkých stopkách skoro eliptické palice, podepřené plochým, čistě bílým toulcem.

Ďabrowa Górnicza, město v kraji bězdzińském, vojvodství kielské, 41.681 ob. Velice důležité kamenouhelné doly a hutě na zinek a železo, průmysl chemický a dřevní.

Ďabrowa Tomasz, polský rytíř za Zyk-munta III.; vyznamenal se ve válce proti Švédům.

Ďabrowska Marja, vynikající současná polská novelistka. Díla její obsahují studia psycholog. o lidech nižších tříd. Vydala: Wzpomnienia dzieciństwa, Ludzie stamtąd; přeložila „Nielsa Lyhne“ J. P. Jacobsena.

Ďabrowska Walerja z Kieszkovskich, polská současná řezbářka-portretistka; pracovala po ukončení studií ve Vidni, Paříži a Budapešti, v Krakově vystavovala v letech 1893—6.

Ďabrowski Bonaventura (1805—1861), portretista a malíř miniatur. Po povstání dostal se do ruského vězení, po několika letech propuštěn a usadil se ve Varšavě. Též čas od času maloval obrazy historické (Królowa Bona). Z miniatur na plechu vynikají: Antonína Brodowského a Františka Smuglewicze.

Ďabrowski Eugenjuvz (* 1870), polský malíř-samouk; vystavoval v Berlíně, Mnichově, Krakově, Varšavě a Lvově. Význačný umělec dekorativní.

Ďabrowski Ignazy (* 1869), vynikající, avšak málo známý současný spisovatel, autor povídek psaných s velkým talentem a krásným slohem. Vydal: Śmierć (1892), Felka (1893), Sonata cierpienia (1914), Matki (1923) a j.

Ďabrowski Jan (* 1890), polský historik, od r. 1920 prof. univ. Jagiell., činný jako politik a publicista. Napsal: Ostatnie lata Ludwika W. (1918), Władysław I. Jagiellończyk na Węgrzech (1922), Węgry (1924), Dzieje Polski średniowiecznej (1926) a jiné.

Ďabrowski Jan Henryk (1755—1818), vůdce polský. R. 1766 opustil Polsko a r. 1770 vstoupil do armády saské. R. 1792 přešel od služeb polských. Za povstání kościuszkovského uhájil Varšavu a byl povýšen

na generála-poručíka. Po úpadku povstání odešel nejdříve ke dvoru berlinskému, později dal se do služeb Bonapartových. R. 1797 založil ve Vlaších polské legie a bojoval proti protivníkům Bonapartovým. Po bitvě u Jeny pospíšíl za Napoleonem, zorganizoval povstání velkopolské. V roce 1812 válčil pod Mohylevem Borysovem, zúčastnil se kampaně r. 1813; po bitvě u Lipska stal se náčelníkem vojska polského a po zorganizování armády Království Kongresového obdržel hodnost generála-jízdy a senátora-vojvody. Byl svými současníky neoceněn, mylně nazýván „Němcem“ a „Bernardem Weimarským“, v novější však historiografii byl oceněn podle zásluh jako nezlomný národovec, zvrchovaný polského bojovníka a znamenitý generál.

Dąbrowski Jarosław (1835—1871), polský důstojník. Pův. v ruském gen. št.; zúčastnil se tažení Garibaldirho, polské (1863) a pařížské (1871) revoluce. Hájil záp. Paříž, jmenován hl. velitelem vojska komuny, ale v boji 9. května padl. Sp.: Krytyczny rys wojny 1866 w Niemczech i Włoszech (1868).

Dąbrowski Józef (1876—1926), literát a advokát, bral vynikající podíl v politic. a public. životě. Vydal pod pseudonymem Grabiec public. a histor. Dzieje narodu polskiego (1909), Rok 1863 (1912), Dzieje współczesne (2 díly 1919), Ostatni szlachciz (1923) a Czerwona Warszawa (1925).

Dąbrowski Marjan (*1878), vynikající polský žurnalista. Byl nějaký čas sekretářem redakce Ilustracji Polskiej, Nowin, redaktorem Głosu Narodu. R. 1911 založil Ilustrowany Kurjer Codzienny w Krakově a vydává populární týdeníky Światowid a Na szerokim świecie. Byl ředitelem a vlastníkem divadla Bagatela v Krakově, od r. 1922 jest poslancem Sejmu.

Dąbrowski Jan Mezyk, rodu Wadwirz († 1437), r. vojvoda. Vyznamenal se hl. v bitvě pod Grunwaldem (1410). Uprímný přítel Čechů a přivrženec učení Husova. Za vyjednávání Čechů s Poláky o podporu na sněmu v Basileji hrál významnou úlohu.

Dabry de Thiersant Claude Phillibert (* 1826 v Beleville). Prošel jako vojín boje v Číně a na Krimu. R. 1862 jmenován konsulem nejdříve v Hankeu, pak v Sang-haji a gen. kons. v Guatemale. Napsal mnoho cenných prací o Orientě, mimo to kulturní studie o čínském vojenství, lékařství a celém tamějším životě; také přeložil z čínštiny: Doctrine de la sainte religion (1859), a vydal franc. čínsky Guide des armées alliées en Chine (1859). Z jeho spisů uvádíme: Le mas-

sacre de Tientsin et nos intérêts dans l'Empire chinois (1872), La solution de la question du Tonkin (1885), Del' origine des Indiens du Nouveau Monde et de leur civilisation (1884), Le catholicisme en Chine au VIIIe s. (1877).

Dąbski Jan (* 1880), polský politik, bral vynikající účast v ruchu lidovém v bývalé Haliči. Spoluzakladatel strany „Piast“, r. 1919 poslanec sejmu, spoluvůdce strany rolnické, r. 1920 viceministr zahranič., r. 1921 podepsal mírovou smlouvu se Sovětským Ruskem v Rize, r. 1923 vystoupil z Piasta a založil stranu selskou, r. 1928 stal se maršálkem Sejmu.

Dabuchos (řecky = nosič pochodní), titul druhého hlavního kněze v eleusinských mystériích.

DAC., zn. něm. Autoklubu.

Da capo (ital. = znovu, od počátku, zkratka d. c.), znamená v notách opakování určité části skladby. D. (Dakapo) je též vyzvání pěvce k opakování přednesu.

Dacca, **Q**, Dakka,

D'accord, souhlas, shoda.

Dacie, jméno území ležícího mezi Tisou a Dněstem. Země byla bohatá na obilí, dříví a kovy. Obyvatelé thráckého původu se nazývali v římských dobách Dákové, Dáciové. Tvořili nebezpečné sousedství Římanů. Král. Buobistes zorganizoval zemi a rozšířil dáckou říši na východ k Dněpru a na západ až k střednímu Dunaji; po jeho smrti se rozpadla říše na 4 resp. 5 dílů. Domicián uzavřel po válce 85—89 po Kr. mír s králem Decebalem a zaplatil mu válečné odškodné (tribut). 101—102 donutil Trajan Decebala k odstoupení území od Železných Vrat až k Altu. Tento úspěch vynesl císaři přívlastek „Dacicus“. Dobytím hlavního města Sarmizegetusa (v Sedmihradsku) byla země podmaněna, Decebalus usmrcen, utvořena provincie Dacia, chráněná legií v Apulu. Země byla tak důkladně romanisována, že obyvatelé mluví ještě dnes románskou řečí. Od r. 250 dobyli Gotové a Gepidové na císaři Aureliovi postupně celou državu, který, aby zachránil aspoň jméno, nazval právě pobřežní kraje Dunaje: „Dacia ripensis“.

Dacier André (1651—1722), franc. filolog a sekretář Akad. fr., na jehož popud napsal Fénelon svoje Lettres à l'Académie. Mnoho překládá řecké klasiky. Jeho choť Anna, roz. Lefèvre (1651—1720), vzdělaná helenistka a latinistka, přeložila vzorně Illiadu a Odysseu.

Dacier Bon Joseph, baron de (1742—1833), člen Ak. franc., překladatel Xenofonta a j.

Dacke Nils, vůdce nespokojených švédských sedláků proti vládě Gustava Vasy, jehož vojsko několikrát porazil, až r. 1543 na útěku zabit.

Dacnidae (květozubé), čeleď pěvců (Passeres), mají dvojklnný jazyk, 9 ručních letek. Žijí v Americe, Australii a vých. Asii.

Da Costa Antonio (1824—1892), portugalský spisovatel.

D'acquit, zkr. pour acquit: vyrovnáno, zaplaceno.

Dactylis, druh trávy, ♀ srha.

Dactylopteridae, čeleď ryb z řádu ryb kostnatých (Teleostei). Mají hlavu úplně objatu kostěným pouzdrém a tělo kryjí tvrdé drsné šupiny. Břišní ploutve jsou velmi sblížené a prsní rozčleněny jsou ve dva oddíly, z nichž zadní je u dospělých jedinců značně zvětšen. Vymršťují se nad vodu mocným rozmachem a udržují se nad ní 1—5 m, rychle mávajíce křídlovitými ploutvemi, a opět padají do vody. Žijí v teplých a horkých mořích. Zástupcem jejich je *Dactylopterus volitans* (mořský kohout), žijící ve Středozemním moři a v tropické i horké části Atlantického oceánu.

Dactylus (řecky: prst, úhoz prstem), v poeie stopa, sestávající z jedné dlouhé (přízvučné) a dvou krátkých (bezpřízvučných) slabik: — u u. Příklad: časoměrný d.: výbava, dřímota, přízvučný d.: samota, lahoda. Z neznámějších forem z daktylů složených jest hexamet, elegické distichon (hexamet a pentamet).

Daczyński Stanislaw (* 1856), polský malíř, žák Matějků v Krakově, od roku 1888 učitel keramické školy v Kolomyji. Maluje ponejvíce genry lidové.

Dač, pseud. Jana Dlabáče.

Dača, 1. pohřební hostina u Jihoslovánů, pořádaná třikrát po sobě na oslavu mrtvého; 2. u Rusů přídavek poddůstojníkům; také villa neb venk. domek, všeobecně letní sídlo.

Dačić Živojin (* 6. VI. 1874 v Batočině, † 24. V. 1920 v Bělehradě), osvětový a lidověchovný pracovník a spisovatel pro lid, nejprve profesor, nakonec ředitel státní tiskárny v Bělehradě. S velkým úspěchem vydával „Narodne novine“ (1907—1910) a jejich kalendář. Francouzsky vyšla jeho práce o útrapách Srbska. (Ženeva 1918.)

Dačice, okr. m. na Mor., 2.674 ob. Starý zámek (1727), ozdobený pův. rustikou a gotickým cimbuřím. Nový zámek, vybud. v 17. st., farní kostel, jehož věž je vzá-

nou památkou renes. stavitelství na Moravě. Tov. na pletení zboží, na hospodář. stroje. — D. jsou počítány mezi nejstarší sídliště mor., neboť již 1184 požádal markrabě Otto Konrád olom. biskupa Pelhřima, aby v jeho vesnici D. vysvětil kostel. R. 1828 tu zřízena raf. cukru. Od r. 1848 sídlem okr. úřadů.

Dačický, pseud. Jaroslava Rudloffa.

Dačický, ♂ Matouš Filomates.

Dačický, ♂ Valkenberger z Valkenberka.

Dačický Jakub Jiří, pražský tiskař v l. 1570—1618. Tiskl hl. knihy protestantské, zač. byl pronásledován arcibiskupem A. Brusem. ♂ Jirečkovu Rukověť, str. 151—2.

Dačický Jan, malíř v Praze. R. 1545 přijat za mistra do pořádku malířů staroměstských. † po r. 1560.

Dačický Jan Otmar Jakubův (Jacobides), pražský knihtiskař v l. 1590—1618. Tiskl drobné spisy a vydával první české noviny r. 1598.

Dačický Jiří Jakubův (Jacobides), pražský knihtiskař v l. 1554—1600. Tiskl mnohé nekatolické spisy a letáky, takže často byl trestán. R. 1602 vydal Postillu Filadelfa Zámorského. Tiskárnu jeho dále vedl dědicové.

Dačický Tobáš, obecní starší v Hradci Králové. 1600—1623. Napsal sbírku písní pro literárský sbor; zdá se, že některé písně ve sborníku sám složil.

Dačický z Heslova Ondřej (Křivoláček), zakladatel tohoto erbovního rodu. Byl původně kráječ sukna, později jako zámožný měšťan stal se horním hofmistrem na Horách Kutných. Druhá jeho choť byla dcerou Mikuláše z Prachňan. V rodině této, jako v mnoha rodinách tehdejších v Kutné Hoře, byly zapisovány paměti jak rodinné, tak veřejné. D. pokračoval v jejich sepisování, veškeré zápisy uschoval a tak vznikl počátek Kutnohorských Pamětí, jež jeho syn Mikuláš opsal a upravil a v nich i pokračoval. R. 1571 obdržel Ond. D. od císaře Maxmiliána II. erb s přídomkem z Heslova.

Dačický z Heslova Mikuláš (1555—1626), byl vychován v klášteře kladrubském, ač byl hrlivý luterán. Usadil se pak ve svém rodišti Kutné Hoře a žil ze svého jmění. Byl značně vzdělan, ale jinak pijan a rváč; byl souzen pro zabíjení jistého Štátného. Jméni tímto způsobem promarnil. Roku 1610, kdy onemocněl následkem hýřivého života, začal vésti život samotářský a z té doby jsou jeho sbírky rýmovaček Prostopravda. Pokračoval pak v zápiscích rodiny Prach-

ňanské a svého otce Ondřeje, o něž má velikou zásluhu. Jsou to zápisy veliké ceny pro poznání poměrů naší vlasti před bělohorskou tragedií. Mikuláš Dačický prožil porážku bělohorskou i její následky.

Dačov Lom Dolní, Q_3 Dolní Dačov Lom.

Dača, směr literární, jenž se zrodil r. 1917 v Curychu. Zakladateli jeho byli Rumun Tristan Tzara, Altsasan Alp a Němec Hülsenbeck. Tento směr byl zprvu pokračováním literárního kubismu, ale později dospěl k revoltě proti kubismu právě tak jako proti všemu.

Dadák Arnošt (* 1858), hosp. spisovatel český a správce školy v Milotčích u Hranic (Mor.). Vyd. časopis Milotický hospodář a Prakt. rádce. Založil Družstvo Hospodář.

Dadan Ján († 1704), vydavatel slov. knih v Žilíně, které také sám překládal.

Dadant Charles († 1902), význ. amer. včelař, který si získal značné zásluhy o rozvoj amer. včelařství.

Dadone Ugo (* 1886), it. spisovatel a novinář, žijící jako dopisovatel vlašských listů v ČSR. Za svět. války podporoval úsilí Čechoslováků za samostatnost. Napsal: Italia e Boemia contro l'Austria-Ungheria (1918).

Daël Jan Frans (1764—1840), belg. malíř, působící v Paříži. Maloval květiny a portréty, hl. ale vynikl jako dekorat. malíř Napoleonův. Četná jeho díla v pařížských obrazárnách.

Daems Servaas Domien (1838—1903), vlámský básník; psal humoristické črty ze života lidu.

Daendliker Karl (1849—1910), švýcar. historik, autor histor. spisů, týk. se hl. Švýcarska (Geschichte der Stadt und Kanton Zürich 1903—12, Hans Waldmann und die Züricher Revolution im Jahre 1489 [1889]).

Daeneu, ostrov v sev.-záp. části Špicberků (nyní Svalbardu), s přístavem na sev. pobřeží; odtud André nastoupil nešťastnou svoji cestu k sev. pólu (1897).

Daffner Hugo, PhDr. (* 1882), něm. hud. skladatel a spisovatel. Složil četná kom. díla, symfonie a písně, jakož i opery. Z jeho studií nejceněnější: Musikwissenschaft und Universität (1910).

Daffinger Mořic Michal (1790—1849), malíř, Fügürův žák dobrý portretista.

Dafné, v řec. bájesloví nymfa, dcera boha Pana a Gaie; zachráněna před pronásledujícím ji Apollonem proměněním ve vavřínový keř. Těto báje často bylo použito k uměl. zpracování, hlavně v době renesanční. Q_3 Daphne.

Dafneolín, Q_3 dafnín.

Dafnetin, vzniká štěpením glykosidu dafnínu. Bez prakt. upotřebení.

Dafnin, $C_{15}H_{16}O_9$, glykosid, nalézající se v kůře Daphne alpina. Jehličky chutí velmi hořké, rozpustné v horké vodě. V lékařství jako zevní dráždivo při kožních chorobách.

Dafnis, heros sicilských pastýřů, syn Hermův, vynálezce pastýřské poesie. Též pastýř v románě Longosově (Q_3 D. a Chloe, milenecká dvojice).

Dafnismus, otrava plody lýkovec (Q_3).

Dag (Dagr, den), v sev. bájesloví syn Dellingův a Notty (noc); objíždí denně na svém voze zem, jeho kůň Skinfaxi osvětluje vzduch a zemi.

Dagardi, malé místo v turec. vilajetu Brussa (Malá Asie); nedaleko ložiska chromitu ve státní správě, prý největší na světě.

Dagbamba, černošský kmen v severním Togu.

Dagbladst (deník): 1. konservat. deník v Kodani, založ. 1851; 2. liberální deník v Oslo, vych. od r. 1869.

Däge Edvard (1805—1883), něm. malíř; maloval podle náboženských motivů.

Dagelet, ostrůvek v Japonském moři, mezi Koreou a Japonskem. Objevil 1707 La-Perouse.

Dageš, v hebrejském písmě bod ve středu znaku, znamená zdvojení písmene.

Dagens Nyheter, levicový liberální deník ve Štokholmu, zal. r. 1864.

Daghestan, býv. provincie ruské gubernie Kavkazské, nyní sovětská republika D. 58.015 km², 787.000 ob., na břehu Kaspického moře. Urodná půda, čilé zemědělství, hedvábnictví. Též nerostné bohatství. Ve 3.—7. st. byla okrajová území perská, zato vnitřek byl samostatný; r. 1831—32 obsadili zemi Rusové.

Dagmar, vl. jm. Markéta, dcera čes. krále Přemysla Otakara I., * 1186, provdána r. 1205 za dán. krále Valdemara II. Zemřela však již r. 1213, oplakávána národem dán., jemuž byla pečlivou vládkyní. Pro její krásu nazval ji ve svých písních Dagmar. Ze by to byla zkomolenina z Drahomiř, nezdá se pravděpodobné. Vedle starých nár. písní dán, svědčí o její oblíbě i to, že téměř všechny současné kroniky mají zmínku o její smrti (Q_3 Novotný V.: Česká dějiny I., 3, str. 270—273, kde i všechna lit.; Q_3 t. Tadra F., Kulturní styky Čech s cizinciu, str. 159—161). Příklad, že život D-y dal látku k četným beletristickým pracem. Již r. 1826 vyšel román B. S. Ingemanna: Valdemar Vítězný, kde D. je jednou z hl. postav. U nás Třebízský: Královna D., román, 1883; Sv. Čech: D.,

epos (Květy 1884, knižně 1885) a Putování za D-ou, 1888; \odot Jar. Vlček: Poznámky k Čechově Dagmaře, 1913.

Dagnan-Bouveret Adolphe (* 1852), franc. malíř; maloval motivy ze života lidu. Později se věnoval náboženskému malířství. Dobrý portretista.

Dago Artuš, pseud. Frant. Skáčelíka.

Dagó (Dago, Dagolen), ostrov ve finském zálivu, náležející Estonsku, 960 km² s 17 000 ob. ($\frac{3}{4}$ Estonců). Zemědělství, chov dobytka, maják. Do r. 1645 dánský, do 1721 švédský, do 1920 ruský. Ve svět. válce obsazen ve říjnu 1917 něm. vojskem.

Dagobertové, frančtí panovníci z rodu Merovingů, z nichž nejznámější Dagobert I. († 638), syn Chlothara II., poslední mocný panovník tohoto rodu. Jméno jeho stalo se známým i za hranicemi, neboť byl mocným a rázným panovníkem; dal také napsati zákony francké, bavorské a alamanské. Ale nešťastné války oslabily jeho moc; pustil se do boje proti českému knížeti Samovi, který jej ale na hlavu porazil r. 630 u Vogatisburku a při pronásledování jeho zemi zpustošil. — Dagobert II. († 679), syn krále austrasckého Sigiberta II., dosazení mocí na trůn francý proti Childebortovi, synu majordoma Grimoalda, který podvrženou závětí uplatňoval práva svého syna na tento trůn. Ale vláda D. byla tak špatná, že brzy svržen s trůnu a zavražděn. — Dagobert III., syn Childeberta III., vládl 711—715.

Dagomba (Dagbamba), černoš. kmen v sev. Togu a v severní části Zlatého pobřeží. Také země, v níž sídlí, se nazývá D. a byla svého času příčinou četných pohran. sporů mezi V. Británií a Německem. Vývod tabáku a indiga.

Dagon, filištínský bůh, mající chrám v Asdodu, Gaze a j.; byl bohem rybnářství a jest identický s bab. asyrským bohem Daganem.

Dagopa (Dagoba, Dágaba), kopulovitá mohyla, postavená nad ostatky Budhovými. Slovo toto povstalo ze sanskrtu: dhatugarbha.

Dagopa, tvar stupy (\odot), pořízené nad pozůstatkem (často domnělým) svatého. Původně sanskrtské: dhatugarbha.

Dagr, \odot Dag.

Dagsposten, hl. deník sev. Norska, liberální, vych. v Drontheimu; zal. 1877.

Daguerre Louis Jacques Mandé (1789—1851), franc. dekor. malíř a vynálezce po něm nazv. způsobu fotografování. Přišel první na myšlenku, aby obraz v camera obscura (v temné komoře) vzniklý ustálil. R. 1829 spojil se s J. N. Niépcem (\odot), který pracoval na tomtéž problému od

r. 1814, ale jejich spolupráce byla bez výsledku. Teprve po jeho smrti (1838) se podařilo D. naléztí způsob fotografování, pozd. nazv. daguerrotypií. Na návrh Aragův, který r. 1839 vědecky pojednal o pracích D. a Gay-Lussaca, obdržel D. od franc. vlády doživotní výslužné 6000 fr.

Daguerrotypie (dle Daguerra 1839), pochod obdobný dnešní fotografii. Na lesklou, stříbrem potaženou desku měděnou nechají se působiti páry jódu, čímž se vytvoří jodid stříbrný, který jest citlivý vůči světlu. Přímým osvětlováním ve fotograf. komoře bylo by třeba k vytvoření obrazu příliš dlouhé doby. Jestliže však působíme na krátce osvětlený jodid stříbrný parami rtuťnatými, sráží se tyto na osvětlených místech v podobě jemného povlaku, čímž získáme přímo pozitiv. Aby se tyto daguerrotypie nepoškodily, obyčejně se zasklivaly. Nevýhodou jejich bylo, že je nebylo lze rozmnožovat.

Daguet Alexandre (1816—1894), švýcarský dějezpytec, psal dějepisná a pedagogická díla ve francouzské řeči.

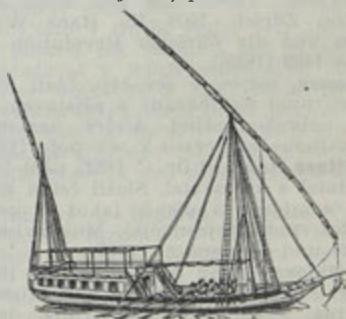
Daguet Théodore (1795—1870), švýc. optik a vynálezce dalekohledových čoček, majících velký průměr.

Daguli, bibliotékař (?) a pisatel žaltáře Hadriana I. pro Karla Velikého. Žaltář vyniká úpravou a výzdobou a jest asi z l. 780—90. Nyní ve Vídni.

Dagum (dasium, fr. dais), nebesa nad trůnem neb nad oltářem, též nesená při procesích na tyčích nad knězem, který nese monstranci. Také se tohoto výrazu používá pro klenbu nad sochou.

ad-Dahabí († 1347), arabský historik.

Dahabije (arabsky „zlatá“), dlouhá, úzká loď s kajutou, použ. na Nilu.

Dahabije.

Dahija (tur. dahiluk = násilí), srbská přezdívka Turků; pův. název srbských janičarů (poč. 19. stol.). Z nich nejznámější byli: Mehmed-Aga Fočić, barjaktar

Agaulija Bosanac, Kučuk-Alia Devrlic a Mula Jusuf z Nov. Pazaru. Byli postrachem celého Srbska a jejich vláda byla násilná a bezohledná.

Dahira, krajina ve vých. Arabii, u pohoří Akhdar, 17.000 km², asi 30.000 obyv.

Dahl Hans (1849—1919) norský malíř, byl činný v Německu jako krajinář.

Dahl Hans Christian Clausen (1788—1857), norský malíř, byl činným na akademii v Kodani a v Drážďanech. Pod vlivem Everdingenovým vytvořil samostatně realistické pojetí přírody.

Dahl Johannes Siegwald (1827—1902), malíř, syn předchozího, dobrý malíř zvířat. Byl žákem svého otce.

Dahl (O, Dal V. J.) Vladimír Ivanovič (1801—1872), ruský spisovatel.

Dahlak, skupina ostrovů v jižním Rudém moři, patří k italské kolonii Eritrea. Mají asi 1900 obyv. Chov koz a velbloudů. V dřívějších dobách zde byl čilý lov perel.

Dahlberg Erik, hrabě (1625—1703), švédský vojevůdce a pevnostní inženýr, bojoval úspěšně proti Dánům, Litevcům a Sasům. Založil známé pevnosti v Rize, Wismaru, Stade atd.

Dahlbom Anders Gustav (1806—1859), švédský entomolog. Jako intendant entomologického musea napsal: Hymenoptera europaea praecipue borealia.

Dahlem, vilová čtvrť na j.-z. Berlína, od r. 1920 náleží k správnímu 20. okresu (Zehlendorf) Velkého Berlína. 10.000 ob. Bot. zahrada (1897), botan. museum, vyšší zahr. ústav, lék. ústav berl. univ., entomolog. museum atd.

Dahlen (slov. Dalin), saské město v lipšckém okrese, 2980 obyv., čilý průmysl.

Dahlgreen John Adolf (1809—1862), amer. kontraadmirál. Vynálezce děl, nazv. podle něho. Autor četných odb. spisů.

Dahlgren Carl Frederik (1791—1844), švédský básník a humorista, kazatel. Původně novoromantik, přešel pak k idylicko-burleskním ličením.

Dahlgren Erik Vilém (* 1848), syn následujícího, švédský geograf a bibliograf. Je od r. 1900 stálým sekretářem Nobelovy nadace.

Dahlgren Frederik August (1816—1895), švédský spisovatel, známý svým dodnes oblíbeným dílem Värmlänningarna.

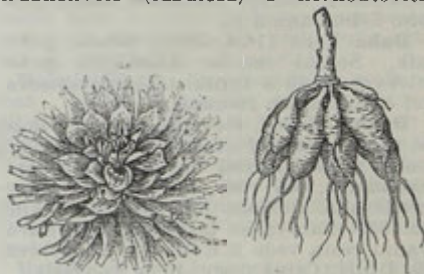
Dahlia, jiřinka, mexický rod rostlin složkovitých, jest vedle chrysanthém jednou z nejrozšířenějších zahradnických rostlin, jest to statná vstřícnolistá bylina s podélnými neb vretenovitými hlízami. Umělým pěstěním bylo vypěstováno mnoho odrůd, založených na dvou původních druzích *D. coccinea* Car., j. šar-

latová, má modravé ojíněné lodyhy a nekřídlaté vrteno listu a *D. variabilis* Cac. j. měnivá. U umělých odrůd rozeznáváme podle květů j. jednoduché se žlutým terčem a 1—3 řadami širokých jazyků

Dahlia variabilis.

barvy obyčejně šarlatové, ale i v jiných barvách. Plně jiřinky mohou být buď trubkovité (tubulosa) s kornoutovitě

Dahlia Juarezii.

Kořeny hlízy Dahlie.

svinutými jazyky; ouškokvité (auriculosa) mají tvar ouška neb lastury; jazykovité ligulosa, s listkovitými plochými korunami kvítků; kaktusové (Juarezii) mají dlouhé špicaté koruny se silně ven ohnutými okraji.

Dahlia, barvivo O, methylová violeť.

Dahlin (inulin), uhlohydrát, nalézající se v kořenech některých dahlií (jiřin); bílý prášek, ve vodě rozpustný.

Dahlblöf Sigurd (* 1877), švédský spisovatel, autor četných romant. povídek a lyr. básní.

Dahلمان Piotr († 1847), polský spisovatel. Přeložil do polštiny Šafarikův Słowianski narodopis (1843) a vydal Słownik franc.-polský a polsko-franc. (1846).

Dahlmann Friedrich Christoph (1785—1860), něm. státník a historik. Od r. 1829 prof. st. věd v Gotikách a pozd. v Bonnu, dův. pruské vlády na sněmu ve Frankfurtu, ale po zamítnutí říšské ústavy (28. 3. 1849) vzdal se mandátu. Nežádnost se pak polit. činnosti a věnoval se práci vědecké. Jeho slávu mu zjednálo dílo: *Geschichte von Dänemark* (3 d. 1840—43). Z dalších spisů mají věd. význam: *Quellenkunde der deutschen Geschichte* (1830), *Forschungen auf dem Gebiet der Geschichte* (2 vyd. 1822—24), *Geschichte der engl. Revolution* (1844), *Gesch. der französ. Revolution* (1845).

Dahlmann Josef, PhDr. (* 1861), něm. indolog, prof. na universitě v Tokiu. Sp.: *Ind. Fahrten* (1908), *The religions of Japan* (1911), jakož i četné práce o ind. filosofii a Mahabharatě.

Dahlstjerna Gunar Eurelius (1661—1709), švédský básník a ředitel topograf. kanceláře švédské. Jeho básnické spisy vydány souborně v Upsale r. 1863, z nichž nejznámější *Kunga Skald* (král. pěvec) a hrdinské básně o Karlu XII. a caru Petrovi.

Dahms Walter (* 1887), něm. hud. spisovatel. Autor četných biografii předních hudebních umělců (Schubert, Bach, Chopin, Schumann a j.).

Dahn Felix (1834—1912), němec. právník. Sepsal mnoho důležitých právnických spisů a vynikl též jako spisovatel historických románů.

Dahná (Děhna, červená, nazv. též Roba el Chali, prázdný prostor), velká písčná poušť v jižní Arabii, dosud úplně neprozkoumaná, bez vody, ani Beduiny nevyhledávaná. Rozloha její asi 125.000 km². Jz. část nazývá se též El Ahkaf. Karavanní cesta vede z E'Riad k jž. pobřeží do Djilji. Četné duny, hl. v jz. části.

Dähnhardt Oskar (1870—1915), pedagog, vyučoval v Lipsku.

Dahomey, francouzská kolonie, bývalý černošský otrokářský stát na Otročím Pobřeží mezi Togo a Jižní Nigerií, 107.000 km². Půda je velmi bohatá na vodu a též úrodná. V pohřebních krajích je hodně lagun s nezdравými výpary. Podnebí je tropické. Obyvatelstvo tvoří kmen Eve, 979.597 duší. Evropanů celkem asi 824. Produkty: olej, kakao, kaučuk, káva, zvířena: ovce, kozy, brav, slepice, kačice, husy. Celkem čilý obchod i průmyslové podnikání. Sídlo francouzské správy je Porto Novo. — Dějiny. Roku 1625 založil náčelník Tacooden hlavní město Abomé. Svou říši rozšířil pak okolními územími, později se podrobil i kmen Mahé. Říše byla absolutní monarchií. Přechodně do r. 1800 byla hlav-

ním městem Allada. V této době zkvétal obchod otroky. Roku 1885 převzalo ochranné panství Portugalsko, r. 1887 začali zemi dobývatí Francouzové a r. 1893 sjednotili celou kolonii pod názvem „Dahomeny et Dépendances“. Po svět. válce přivtělena D. část býv. něm. kolonie Togo.

Dahra, jeskyně v Atlasu ve střední části Alžírka.

Dahr-el-Chodib, nejvyšší hora v Libanonu (C₃), vys. 3063 m.

Dahs hur, místo v sev. části Egypta; na blízkou čtne pyramidy z XII. a XIII. dynastie, hl. z doby krále Senvosria III. R. 1894—96 je prozkoumal de Morgan.

Dach Simon (1605—1659), něm. básník, profesor univ. v Královci. Jeho básně Anke von Tharau stále je velice populární. Také jeho písně duchovní mají zn. cenu básnickou. Ošterley vydal jeho sebrané spisy r. 1877. Lit.: Stiehler, Simon Dach 1896.

Dacha, druh j. afr. konopí, používaný jako omamný prostředek domorodci, kteří je kouří z dýmky.

Dachau, hornobav. okr. město, 7150 ob. se známými slatin. lázněmi, na okraji t. zv. dachavských blat (Dachauer Moos), nyní z nejr. části odvodněných. Leží 482 metrů n. m., sz. od Mnichova, s krásným zámekem, ve kterém je nyní národopisné museum. Výroba papíru, pivovary, pily atd. Ve středověku sídlo hrabat z D. a r. 1180 přešlo koupí na Wittelsbachy.

Dachel (el Wáh ed Dáchile), „vnitřní oasa“ Libycké pouště, patří k egyptské provincii Sint, 400 km², 20.000 obyv., má četné prameny a studně, několik až 39°5' teplých, silně železnatých a sirnatých. Produkty: datle, olivy, jiné ovoce, obilí a zeleniny. Též chov oslů, koz a ovcí. Největší obec El Kasr, 3800 ob.

d'Achéry Jean Luk. (1609—85), knihovník kláštera v St. Germain de Près. Vydal četné klášterní rukopisy, hl. z oboru práva kanonického, nazv. Dacheriana.

Dachma (Dochma), věž mlčení v Indii; kulaté stavby, mající uprostřed průhledu, kde se položí mrtvola, aby se stala obětí supů, O₃ Zarathustra.

Dachnowski Jan Karol († okolo 1654), polský básník XVII. st.; napsal zajímavé písničky „Symfonje anielské nebo kolenda“ (1631) a „Djalog o cudownem narození syna Božeho (1621).

Dachsové z Hamrštejna, původně německá rodina šlechtická, pocházející ze Slezska, později počestná. Za válek husitských bojovali na straně katolické, později se přiklonili k Jiřímu z Poděbrad. (Hyneca a Mikuláš ml.) Rod vymřel r. 1483 Bohuslavem D. z H.

Dachstein, hora solnohradských Alp. Leží na rozhraní Horních Rakous, Solnohradská a Štyrská. 2996 m vysoká. Nejvyšší bod Dachsteinského pohoří (Grimming 2351 m, Bischofsmütze 2454 m), vápencově to vysočiny. Kromě vysokého D. patří k hoře ještě Torstein (2947 m) a 6 nejvýhodnějších alpských ledovců. Největší (500 ha) je hallstátský ledovec.

Daša, 1. pohoří, tvořící část Atlasu v dep. Oran (Alžír), 2. prohlubně v alžírské poušti, kde se shromažďuje voda.

Daibutsu, „Velký Budha“, jap. název obrovských, budhistických, bronzových soch; nejprosl. v Nara a Kamakura.

Daidalos, řecký umělec mytické doby, z rodu Erechthidů; uprchl z vlasti, aby

unikl trestu za spáchaný zločin, k Minovi na Kretu, kdež i uměl tvůřil, vyst. Labyrinth. Minos ho chtěl podržeti stále u sebe, proto se rozhodl se svým synem Ikarom přchnout a to vzduchem. Zhotovil křídla a tímto způsobem se mu útěk zdařil. Jeho syn však zahynul. \odot Ikaros. Jména D. používá se také jako označení pro staroindické umění a umělecké předměty.

Dai-gakn (jap. z čínského ta-hiok = velká nauka) jmenoval se japonsky čínský klasik Konfuciový školy Ta-hiok, po němž nese název jap. univ. v Tokiu.

Dáil Eireann (dal ären), parlament svobodného státu Irského v Dublině, v němž zasedalo 72 irských poslanců strany Sinn-Fein (\odot), kteří zvolili v lednu 1919 rev. irskou vládu v čele s De Valerou. Bližší \odot Irsko.

Dallé Jean (Dallaus) (1594—1690), fr. evang. bohos. Byl vychovatel vnuků guvernérna Du Plessis-Mornay, s nimiž mnoho cestoval. Později byl farářem v Charontou u Paříže; výborný kazatel a spisovatel. Jeho spisy mají trvalou cenu a uvádíme z nich: *Traité de l'emploi des Péres pour le jugement des différents de la religion* (1632).

Daillon Horace (* 1854), franc. sochař, žák Milletův a Dumontův; počal r. 1882 vystavovati a byl několikrát vyznamenán, především za své dílo Adamovo prociutnutí a za alabastrovou skupinu Štěstí (1885). Krásné jsou též jeho busty Mladá Florentanka z XV. st., Gracioza (1887) a pomník Pasteurův pro Arbois (1901).

Daily Express, londýnský bulvární list konservativního směru, zal. r. 1900 A. Pearsonem.

Daily Graphic (denní kresba), konservativní londýnský deník, známý svými ilustracemi.

Daily Chronicle (denní kronika), vedoucí londýnský liberální časopis; založen r. 1855 Edwardem Lloydem. Náklad asi 1 mil. výt.

Daily Mail (denní pošta), londýnský ranní časopis, velmi rozšířený; založen r. 1896 Alfredem C. Harmsworthem (Lord Northcliffe). Náklad přes 2 mil.

Daily News, lond. deník, liber. směru, založ. r. 1846 Charlesem Dickensem. Organ strany Gladstonovy.

Daily News and Leader, vedoucí lond. list radik. liberální.

Daily Telegraph (denní telegraf), umírněně konservativní londýnský časopis, zal. r. 1855. Společně s New York Heraldem vypravil Stanley na 2. afr. cestu.

Daimjo (dai-mio = velký zeman), lenní knížata ve starém Japonsku. Bývali to buď mladší členové panující rodiny neb osoby vynikající, jimž vladaři při rozšiřování říše věnovali provincie jako dědičná léna, kteří zůstali však vasaly mikadovými. Vedli mezi sebou časté boje, i proti mikadovi se často spikli. Po nové ústavě r. 1867 zbylo jich jen 18, ponenáhlu ale zanikli.

Daimler-Benz, akc. společnost v Berlíně. Vyrábí nejruznější motory, hlavním výrobkem jsou automobily Daimler-Mercedes. V r. 1928 měla společnost asi 50.3 milionu říš. marek akc. kapitálu.

Daimler Gottlieb, Ing. (1834—1900), zakladatel známé průmyslové společnosti. Dobrý konstruktér v oboru spalovacích motorů.

Daimón, v řecké mytologii nižší božstva, duchové. U Sokrata svědomí (u katolíků anděl strážný). Novoplatonismus a novopythagorismus vypracoval obšírné nauky o d., v nichž viděl zosobněné prvky přírodních sil. Křesťanství dalo slovu d. význam zlého ducha (démon).

Daimonion, tak nazval Sokrates Boha ve svém nitru, když při důležitém rozhodování slyšel jeho varovný hlas; o tom psali ve starověku Platon, Xenofon a Plutarch.

Daimonismus (řec.), víra v demony.

Daimonolatrie (řec.), zývání a ctění démonů.

Daimonolix, dřáblův šroub, dřáblova vývrtka, kamenné skupiny harisonského útvaru v Nebrascu a molasovitého podkalu v Bavorsku, podobající se kolmé vývrtce i přes 2 m vysoké (snad výměšky vyhnulých hlodavců).

Daidalos a Ikaros.

Daimonologie (řec.), nauka o démonech.

Daimonomagie (řec.), čarodějství za pomoci démonů.

Daimonomachie (řec.), boj s démony.

Daimonomanie (řec.), posedlost, objevuje se při chorobách duševních (paranoia, melancholie, progresivní paralysa) jako často mizící příznak, často nesprávně za vlastní nemoc považovaný (náb. poblouznění); jiný příznak d., při němž nemocní se domnívají, že jejich tělo i duch jsou v moci ďábla, který z nich mluví, i ve atd.

Daimonomantie (řec.), věštění pomocí démonů.

Daimonomelancholie (řec.), domněnka člověka, že jest v moci démonů.

Daina, název národ. písní litevských, původně tanečních; jsou to písně lyrické, elegické. Jejich básnická a hudební cena je veliká, však v novější době upadají. Upozornil na ně Lessing, Herden, Goethe a přebásněny byly také Chamissem a j. Jejich sbírky vydali: Nesselmann, „Litauische Volkslieder“ s prekladem (1853), Juszkiewicz, „Lietuviškos dainos“ (Kazaň 1880—83, 3 díly). Hudební jejich doprovod vydal Bartsch (Dainu Balsai, Heidelb. 1886—1889).

Dalpos, řecký sochař ze III. stol. před Kristem. Vytvořil mnoho bronzových portrétů, hl. vítězných zápasníků. Byl synem Lysippovým a též jeho žákem.

Daire Louis François Eugène (1798—1847), franc. národohospodář a spisov. Napsal spisy: *Lettre à un habitant de Toulouse sur le but et l'illegalité du recensement prescrit par M. Humann* (1841), *Memoire sur les Physiocrates* (1847), který byl poctěn cenou Akad. věd. Vydal sbírku o 6 sv. *Collection des principaux Economistes* od Guillaumina (spisy fysiokratů).

Dairen (rusky Dalnij, čínsky Talienvan), město na poloostrově Liautung, (1921) s 137.350 ob., koneč. stanice jihomandžurské dráhy, hluboký, leduprostý přístav, důlež. obch. středisko jap. obchodu s pevninou. Od r. 1906 svob. přístav. R. 1919: vývoz 285 dovoz 270 mil. yenu. R. 1896 založen Rusy pod jménem Dalnij, od r. 1905 v jap. državě. — Za rusko-jap. války obsazen jap. vojskem 30. V. 1904 a sloužil za základnu váleč. operací proti Port Arthuru (C₄).

Dairi (jap.), japonské označení paláce a v přenes. smyslu císaře, obvyklé ve spis. XVII. a XVIII. stol.

Dais (lat. discus), nebesa z drahé látky nad trůnem mocnářovým.

Daislos, osmý měsíc v makedonském kalendáři, u Řeků 10., též 9. měsíc.

Dáj (Dey, Daji, arab., vl. strýc z matčiny strany). Tímto jménem oslovovali velící důstojníci janičárů; v Alžíru 1591—1830 titul nejv. velitele janičářské gardy. S počátku jmenoval velitele sultán, později ale volen vojskem, což mělo za následek krvavé boje mezi janičáry. Vláda dále netrvala nikdy příliš dlouho a všichni skončili násilnou smrtí. R. 1830 sesadila Francie posled. dáje Husseina.

Dajakové (Olo-Ngadžu), národ ve vnitrozemí Bornea, náležející k malajské rase, tvoří hlav. část prapůvodního obyvatelstva. Rozpadají se na kmeny: Biadzu, Ot-Danom. Jejich typ je specificky malajský: střední postava silně stavby, barvy světle neb temně hnědé, dlouhé černé vlasy. Jsou vytrvalí, výborní chodci, čestní, pohostinní, ale po urážce mstí a ukrutní. Počítá se jich přes 2 miliony. Muži většinou nosí jen pás kolem beder, ženy roucho sahající ke kolenům a slaměný klobouk. Hl. potravu jejich tvoří ryže, která se pečlivě pěstuje. Domácí zvířata jsou pes, drůbež a vepř: mimo jejich masa požívají též maso opic a krokodílů. Zřízení jejich jest obdobné ostatním malajským. Každý kmen (Tumanové, Bukatové, Lisunové, Kohiové, Lugatové, Hapatové a mn. j.) má svého pohlavára, jehož hodnota je z části dědičná, z části závislá na vůli kmene. Moc jeho není valná, protože všechny důležité otázky si vyřeší shromáždění kmene podle tradičních zákonů. D. jsou dobří válečníci, znají krevní mstu, nepřátelům utínají hlavy. Ve válce používají jakéhosi brnění z koží a bavln. látek. Lidovědí se a lidské oběti v poslední době vymizely. Obývají nízké budovy (až 60 m dl.) se špičatou střechou bez oken. Dům je rozdělen na dvě části, přední a zadní. Zadní pak jest rozdělena na tolik místností, kolik rodin bydlí v domě. Vesnice jsou obklopeny bambusovým plotem a vysokým křovím. D. žijí v monogamii, mrtvé spalují, věří v duchy, kterým obětují na vysokých horách. Mnohé kmeny uctívají slunce, měsíc a hvězdy. Na dřívější budhismus upomínají trosky starých chrámů a nápisy a nálezy různých předmětů, kterých si D. vážili pro zázračnou moc. Jinak je budhismus úplně zapomenut. Důležitou společenskou úlohu hrají baliany, ženy, které jsou kněžkami, tanečnicemi, pěvkyněmi, čarodějkami a lékárkami zároveň. Reč jejich, bohatá a četné dialekty, patří k malajskojavské skupině. Gramatiku napsal Gobelentz, Lit.: Peralaer: *Etnographische beschrijving der D.* 1870; Bock: *Unter den Kannibalen auf Borneo* (1882).

Dajka János, maď. básník XVII. stol.; vyhotovil pro Bethlena Gábora Öreg Gradual (starý graduál), který v protest. literatuře maď. zaujímá přední místo. Dokončil jej Štěpán Katona.

Dajnko Petar (1787—1870), slovincký nábož. spis. Snažil se o zavedení vých.-štyrské slovinštiny jako spisov. jazyka.

Dak (Dawk), v Brit. Indii označení pro poštu.

Dakahlije, jihoegyptská provincie, východně od Nilu, 2604 km², kulturní kraj dobře zavodňovaný; výroba bavlny.

Dakar, opevněný přístav francouzské kolonie Senegal, 32.440 ob., blízko mysu Verde, východisko dráhy, důležitý přístav a telegrafní stanice, má moderní přístav, sídlo guvernéra franc. Západ. Afriky a kat. biskupa.

Dakiki Abú Mansúr Muhammed (976—97), perský básník, sbíral staroiránské pověsti.

Dakinský roztok (Liquor Natrii hypochlorosi), borovou kyselinou neutralizovaný roztok hypochloritu sodného. Používá se k desinfekci ran.

Dakka, bengálský kraj (Britská Indie), 7100 km², 3.126.000 ob. (¾ mohamed.), na severu pokryt hustou džunglí, na jihu zavodňován Brahmaputrou, Megnou a Gangem. Hlavní město D. je sídlem mohamed. panovníků a čítalo ještě v r. 1800 asi 20.000 obyv., dnes má 119.450 obyv. V nové čtvrti Ramna stojí r. 1921 založená universita.

Dakorumuni, \mathcal{Q}_3 Rumuni.

Dakorumunština, nejdůležitější rumunský dialekt, kterým se mluví v celém Rumunsku; \mathcal{Q}_3 rumunská řeč a literatura.

Dakota, 1861—1889 territorium ve Spoj. Státech Severoamer., od té doby rozděleno mezi North D. (\mathcal{Q}_3) a South D. (\mathcal{Q}_3).

Dakota, veliký indiánský národ ve Spoj. Státech Severoamer., mezi Arkanasem a Saskatchewanem, asi 30.000 hlav.

Dákové, \mathcal{Q}_3 Dacie.

Dakovíc Marko (* 1880 v Grahovu na Černé Hoře), politik a bojovník za sjednocení. Jako student v čele spolku černohor. studentstva, r. 1907 odsouzen jako vůdce omladiny k smrti, skrýval se a byl internován v Srbsku, R. 1913 amnestován. R. 1915 internován v Maďarsku. Po válce byl členem černohor. sněmu a Nár. výboru, po provedeném sjednocení poslancem v Bělehradě, později se vzdálil z polit. života.

Dakovo (Nevetlentalu), obec na Podk. Rusí o. Sevľjuš, 562 ob.

Dakryocystis, slzný vak.

Dakryocystitis, zánět slzného vaku.

Dakša, podle staroindického bájesloví praotec lidstva. Sám je synem Brahmovým a povstal z jeho pravého palce; měl mnoho dcer, z nichž jedna se stala ženou boha Šivy. Pověst vypráví, že při jedné Dakšově oběti nebyl bůh Šiva pozván pro svoji ošklivost, jeho žena pak ze žalu nad tím skočila do ohně, Šiva rozhněván, potom celou oběť zničil.

Daktyliomantie (řec.), již ve starověku známý způsob věštění z pohybu předmětů v rukou držených.

Daktylioteka (řec.), schránka na prstěny, zvláštní sbírka kameí a vůbec prstěnových kamenů. Nejstarší d. v Římě pochází od Scaura, nevlastního syna Sully. César založil šest daktyliotek v chrámu Venuše Genetrix. Na tyto poklady starověku upozornil po prvé Petrarca. Italská věvodové v renesanční době a papežové Julius II. a Leo X. založili rovněž d. T. č. nejcenější jsou: ve Vídni, v Národní knihovně v Paříži, v Haagu, ve Florencii a v Neapoli.

Daktylitís (řec.), zanícení prstů, původu často syfilitického (příjícího).

Daktylogie (daktylonomie), prstová řeč u hluchoněmých).

Daktylos (řec.), prst palec, též stará řecká míra délková, asi naše 2 cm.

Daktyloskopie (řec.), nauka o čarách prstu. Kriminalistická pomůcka ke zjištění totožnosti pomocí otisků prstů. Tisíce mikroskopicky malých ústí potových žláz tvoří nejrozmanitější obrazce, oblouky, dvojité oblouky, spirály, třířády atd. Jen kombinací možností třířád sahají do milionů. U jedné osoby vytvořeně obrazce však se nemění po celý život. Otisky se provádějí tak, že se prsty vtláčí napřed na barevný polštář a pak na papír. — Dnes jsou již stanoveny způsoby, jak možno otisky rozdělovat do skupin. — Dříve byla d. ryze antropologickou metodou ke stanovení rasy. První na d. upozornil \mathcal{Q}_3 J. E. Purkyně a \mathcal{Q}_3 Bertillonem užita v kriminalistice. Lit.: Heindl, System u. Praxis d. D. (1927).

Dal (v úč.), obvyklé označení platů, učiněných a zanesených do položky příjmů, čímž plátce se stává věřitelem. Používá se všeobecně v účetnictví amer. a podvojněm.

Dal Vladimír Ivanovič (1801—1872), ruský spisov. Pocházel z dánské rodiny a r. 1819 vstoupil po odbytých voj. studiích do služeb černomoř. loďstva. Od r. 1826 věnoval se lékařství na derpské univ. Zúčastnil se jako lékař rusko-turecké války 1829 a polského povstání. Po válce brzy odešel do ruských služeb. První jeho liter. prací byly: Russkija skazky

(1832), jež byly zkonfiskovány a Dal zatčen, avšak na přímluvu Žukovského propuštěn. Později přidělen byl k ministerstvu vnitř. záležitostí. Za čas se však znovu nepohodl, odešel do výslužby a usadil se v Moskvě. Sebral národní ruské pohádky, přísloví, říkánky a rčení a vydal je pod názvem Poslovicy ruského národa (1862); jeho monumentální dílo Tolkovij slovarj živago velikorusskago jazyka (1860—67, II. vyd. 1882) předtělilo i slovník vydaný Akademií. Jako beletrista je znám pod pseudonym. „Kazak Luganskij“. Z prací beletr.: Pověsti (1861), Kartinki iz ruskago byta (1861). Souborné vydání jeho spisů vyšlo r. 1861, 8 dílů.

Ďala Stará, α Stará Ďala.

Dalaj-Lama, od XVII. stol. název vrch. tibetského kněze, který jest zároveň i světským vládařem se sídlem v Lhasse. Podle učení budh. vtělil se vždy Budha do Dalaj-lamy a proto vybírá se z dětí, jež mají určité známky, což děje se losem; od r. 1746 však čínská vláda uplatňuje svůj vliv, aby d. l. byl zvolen z čínské rodiny. Než děčko dospěje, vládnou čínští mandariní. Tibetský název jeho je Gyal-va-riu-po-če, t. j. nejsvětější a nejskvostnější. Dalaj (talai) znamená v tibetštině moře, výraz hloubky a nekonečnosti. Lit.: L. A. Wadell: Buddhismus of Tibet (1894), α Lamaismus.

Dalaj Nor, 1. jezero v severním Mongolsku v blízkosti sibiřských hranic, s 290 km obvodem, je napájeno řekami Kerulen a Ursun a odvodňováno Argunem; 2. menší solné jezero v jižním Mongolsku v blízkosti čínských hranic.

Dalamánek, bílý chléb podlouhlého tvaru. Název pochází z dob 1741—43 kdy byli v Praze posádkou francouzští vojáci (pain d'Allemagne).

Daland, pseud. Jos. Bartoše.

Dalarna (švédsky, údolí), krajina ve Švédsku, 30.970 km², 252.719 ob.; obyvatelé jsou t. zv. dalkarlarové (= údolní muži). Pracovitý, bodrý lid. Mají pestré severské kroje. Většinou zemědělci a řemeslníci.

Dalat, m. v j. Annamu, 1475 m n. m., oblíbené pro příj. pomebí; pomýšlí se na jeho povýšení za vládní sídlo franc. úradů.

Dalayrac Nicolas (d'Alayrac, 1753—1809), franc. hud. skladat. Studoval v Paříži. Složil četná kvarteta, ale záhy věnoval se skladbám operetním, v nichž dosáhl zvucného jména. R. 1781 pronikl prvními operetami: Le petit souper a Le chevalier à la mode. Hojných repris došly operety: Nina, Les deux petits Sa-

voyards, Camille, Azémia, Maison à vendre a j.

D'Alban Jean Bapt. Pierre (1784—1864), franc. spis. komedií a tragedií. Napsal: Les préventions (1817), tragedií Hécube (1829), Olinde et Sophronie (1837), Méléagre (1844), Le triumvirat (1845) Tigrane (1858), romány: Les malheurs de l'amour (1817), Celestine (1827), Suite de Celestine (1858).

Dalberg čili Dalburg, stará šlechtická rodina, usedlá na Rýně, jež i v Čechách a na Moravě měla panství. Při korunovaci německého císaře zachovával se dávný zvyk, jež svědčí o vážnosti, jaké tato rodina požívala. Herold volal k shromážděným hostům a šlechticům: „Není zde žádný Dalberg?“

Dalberg Adolf (1678—1737) založil univ. ve Fuldě r. 1734.

Dalberg Heribert, r. 990 arcibiskupem v Kolíně, vyhlášen za svatého.

Dalberg Johann, biskup vormský roku 1482. Byl kurátorem heidelberské univ. a zakladatelem slavné heidelberské bibliotéky.

Dalberg Wolfgang Heribert (1750—1806), intendant div. v Mannheimu; napsal několik div. her: Der Mönch von Carmel atd. Uvedl na jevišti Schillerovy Loupežníky.

D'Albert Eugen, α d'Albert Eugen.

Dalbert Josef (1683—1740), jezuita na Moravě a profesor ve Vratislavi. Napsal mnoho teolog. spisů v latině.

Dalbono Edoardo (1843—1915), ital. malíř krajinář.

Dalbor Edmund, ThDr. (* 1869), kardinál a primas polský (od r. 1919). Byl docentem církv. práva na universitě poznaňské, od r. 1915 arcib. hnězdenským.

Dalcroze Emil Jacques (* 1865 ve Vídni), zakladatel rytmické gymnastiky. Od r. 1911 měl školu v Hellerau u Drážďan.

Dalcev Atanasov, současný mladý bulh. básník, intimní lyrik široké koncepcí a skladby, ač celkem skrovného fondu myšlenkového, jež nejraději se noří do mystických záhad a na docela obyčejné věci se snaží najít něco zajímavého a záhadného. Vydal pozoruhodnou sbírku veršů Okno.

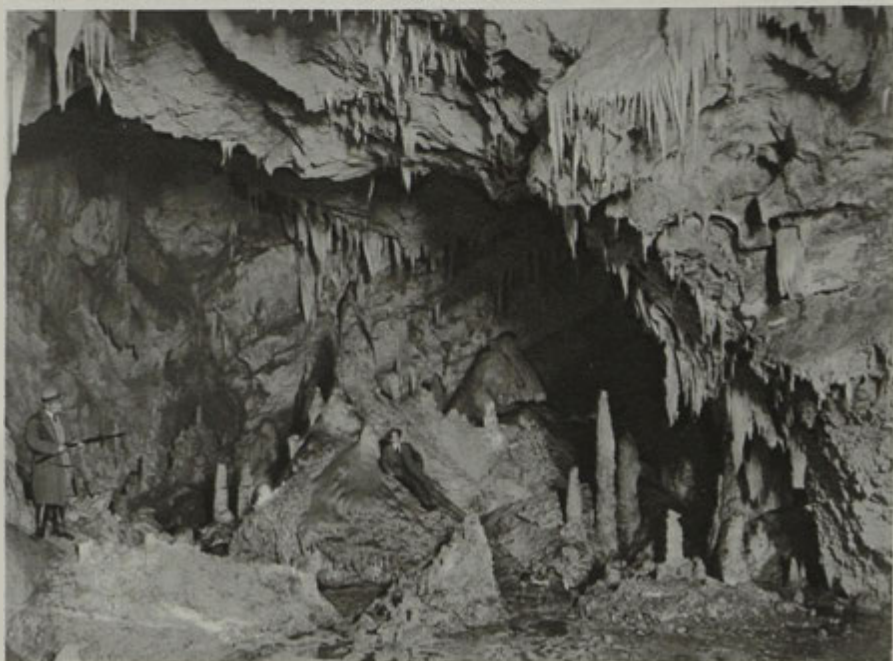
Dálčice, o. v Č., okr. Chotěboř, 105 čs. obyvatelů.

Dalčín, m. obec na Moravě, okr. Nové Město na Mor., 492 čs. ob. Elektrárna, cementárny, pily.

Dalechampia, L., rostlina rodu pryšcovitých, opínavá, židka nízký keř. Asi 90 druhů roste v tropických krajích. Květy jsou jednodomé D. roezliana roste v Mexiku.

PŘÍSTAV VE SPLITU

VELIKÁ JESKYŇĚ U CETYŇĚ

Dalechamps Jacques (1513—1588), franc. lékař, botanik a filolog. Napsal díla: *Historia generalis plantarum* (1586), do francouzštiny přel. šestou knihou Pavla Aiginského, dále *Les onze livres d'administrations économiques de Galien*, *Notes sur l'histoire naturelle de Pline*, *Traité sur la peste a j.* Po něm nazvána rostlina *Dalechampia* z rodu *Euphorbia-ceae* (C₄).

Dalechampia roezliana.

Dalej K. Ch. (1805—1892), dolnoluzický spisovatel. Přípravoval se k stavu důchovnímu; jako dobrý znatel lužické srbštiny ustanoven tlumočnickem tohoto jazyka u soudu v Chotěbuzi, což rozhodlo o jeho životním povolání. Stal se učitelem luž. srbštiny na chotěbuzském gymnasiu. Zvláštní zásluhy si získal sepsáním praktické pomůcky dolnoluž. srbštiny: *Kleines Lehrbuch zur leichten Erlernung der niederlausitzwendischen Sprache* (1857), podle metody Ahnovy, jež vyšla r. 1867 ve 2. vyd. a do mluvnice B. Šwjely byla jedinou příručkou pro poznání dolnoluž. jazyka. — Ohlasem teolog. evang. studií D. byl krátký traktát o zajištění věčnosti, přeložený z edicí Hamburského spolku pro vydávání náboženských traktátů (1880).

Dalejské vrstvy, G₂, C₄ CSR: Geologie.

Daleké Dušníky, o. v Č., okr. Příbram. 365 č. ob.

Daleké Popelice (Daleken), o. v Č., okr. Kaplice, 49 něm. ob.

Dalekohled, C₄ teleskop.

Dalekonosné dělo, C₄ dělo.

Dalekozrakost, C₄ oko.

Daléf, hlavní řeka švédského kraje Dalarna. Vzniká soutokem Österdalelfu a Vesterdalelfu.

D'Alembert Jean le Rond, C₄ Alembert Jean le Rond d'.

Daleminci (slov. Glomači), starodávný slovanský kmen, podmaněný Jindřichem I. z míšenského kraje. Dnes zbyvají po něm již jen památky v pojmenování míst.

Dalén Gustaf (* 1869), švédský fysik a inženýr, vynálezce plynového samozapalovače a acetylenového akumulátoru. R. 1912 obdržel Nobelovu cenu za fys. práce.

Daler, tolar, do r. 1777 švédská peněžní jednotka, stříbrná a měděná. Daler byl 4 marky nebo 32 örd. Tvrdý říšský tolar, zvaný Riksdaler = 6 dalerům stříbrným nebo 18 dalerům měděným.

Dalerak Franciszek Paulin (d'Aleyrac), dvořan polského krále Jana III. Sobieského a tajemník jeho choti Marie Kazimíry. Na cestě do Vídně padl do tureckého zajetí, byl však vysvozen a povýšen do stavu šlechtického. Vydal: *Les Anecdotes de Pologne*, ou *Mémoires secrets du règne de Jean Sobieski III.* du nom a rovněž se mu připisuje pokračování těchto anekdot, *Mémoires du chevalier de Beaujeu* (1700).

Dales (hebr. dalluth), nedostatek peněz, chudoba.

Dalešice, o. v Č., okr. Mnichovo Hradiště, 174 č. ob.

Dalešice, o. v Č., okr. Benešov, 169 čs. obyvatelů.

Dalešice, městyň na Mor. okr. Mor. Krumlov, 844 č. ob. Pivovar, založ. 1730, lihovar, zámek.

Daletice, o. na Slov., okr. Sabinov, 147 čs. ob.

Dalfinger, vl. jm. Echinger, též Alfinger Ambrosius (kol 1500—1533), něm. cestovatel. Vypravil se r. 1531 do vnitrozemí Venezuely, překročil Sierra Nevada de Santa Marta a prozkoumal střední tok Magdalenského veletoku. Na zpáteční cestě padl v boji s Indiány.

Dalibor, hudební týdeník, vycházející za red. E. Meliše 1858—1864 a 1869. V letech 1873—75 vycházel za red. Hostinského, který jej učinil hlasatelem strany Smetanovy. 1879—1913 vycházel za red. J. V. Novotného, K. Teigeho, V. Zeleného, Fr. A. Urbánka. Od 1913—1927 vycházel jako nakladatelský list fy Mojžíř Urbánek. V redakci se vystřídali: Rudolf Zamrzla, Jan Maria Augusta, Jar. Borecký, Vojt. Říhovský, Vlad. Balthasar.

Dalibor, opera od Bedřicha Smetany, slož. r. 1868. C₄ Smetana.

Dalibor z Kozojed, český rytíř z doby krále Vladislava II. Zapálil a vyloupil statek svého souseda Adama Pločkovského z Drahonice a také statku toho se zmocnil; byl uvězněn, na skřípici se přiznal a pak odsouzen a popraven (1498). Trápen bolestmi na mučidle, lkal tak zoufale, že to bylo slyšeti v celém okolí. Poněvadž mučidlo se nazývalo tehdy „houle“ a provazy k tomu potřebné

„struny“, vzniklo pořekadlo, že „Nouze naučila Dalibora housti“, z čehož pak vznikla pověst, že se Dalibor ve věži sám naučil hrát a lidé jeho hrou přívábění vkládali mu různé dárky do mošny, již s věže dolů spouštěl.

z Dalibora Václav, pseud. Jos. R. Novotného.

Daliborka, věž hradu pražského, vystavěná za Přemysla Otakara II. v l. 1253—1257. Ve XIV. stol. již byla používána za vězení. Za krále Jagiellonce byla opravena. Název svůj obdržela po rytíři Daliboru z Kozojed.

Dalilá, filištínská nevěstka, která přijala od svých soukmenovců odměnu 1100 stříbrn. a vylákala na Samsonovi tajemství jeho síly. Zbaveného vlasů vydala pak Filištínským.

Daliměřice s Hr. Rohozcem, o. v Č., okr. Turnov, 626 č. ob.; tov. dřev. zboží, brusiny polodrahokamů, pivovar v Hrubém Rohozci, lov. zámek z XV. stol.

Dalimil, domnělý spisovatel D. kroniky, podle Hájka pocházel z Meziříčí, byl šlechtic a kanovník staroboleslavský.

Dalimilova kronika (Kronika česká, boleslavská), první český letopis psaný veršem. Autorem byl sečtělý muž, nepřítel německé kolonizace v Čechách. Kroniku začal psáti asi 1308, dokončil ji asi 1326. Kronika vypisuje dějiny Čech od příchodu Čechova do 1325. Dobu posledních Přemyslovců autor popisuje podle osobního svědectví, kdežto do 1125 čerpá z latinské kroniky Kosmovy. Kronika byla velmi čtena; svědčí o tom 14 zachovaných rukopisů a dva překlady do němčiny, četné tisky, z nichž nejvzácnější jest z r. 1620 s titulem Kronika stará kláštera Boleslavského (P. Ješín). V nové době byly pořízeny četné otisky od F. J. Procházky, Hanky, Orta, Jirěčka (1877) a V. E. Mourka (otisk cambridgského rukopisu, 1892).

Dalín Olof (1708—1763), švédský historik. Po studii, které konal v Lundu, vstoupil do státní služby a počal r. 1733 vydávati týdeník *Then Swänksa Argus*. Za to byl jmenován 1737 král. bibliotékářem ve Štokholmu. Vydal v té době satiru *April-Werk om var härliga tid* („Aprilové“ dílo o naší překrásné době), humoristickou povídku, *Saga om hästen* (Pověst o koni) a alegorickou básněn *Svenska Friheten* (Švédská volnost). R. 1744 bylo mu svěřeno vypracování švédských dějin (*Svea Rikes Historia*), ale dílo toto již nedokončil. R. 1749 povolán za učitele prince Gustava a povýšen do šlecht. stavu. R. 1763 jmenován dvorním kancléřem. Napsal též drama *Brynhilda* a *Den Afundsjuke* (Žárlivý). D. je

hlavním představitelem doby osvícenské ve švédské literatuře. Lit.: Laum, Olof D. (1808).

Dalja, město ve Slavonii, okr. Osek, při vtoku Drávy do Dunaje; železniční trať ze Subotice a Oséku do Slov. Brodu. Má kostel katol. a pravosl.; 6000 ob.

Dalkey, ostrov v zálivu dublinském v Irsku, 90 km², oblíbené láz. místo dublinského obyv.

Dálkoměr, \odot_3 telemetr.

Dalkovice, obec v Č., okr. Benešov, 273 čes. ob.

Dall Caroline Healy (* 1822 v Bostoně), amer. spisov. Horlivě se ujímala ženských práv a psala proti otroctví. Spisy: *Woman's Right to Labor* (1860), *The College, Market and Court* (1867), vydala *Essays and Sketches* (1849), *The Romance of the Association* (1875), *What we really know about Shakespeare* (1885) a jiné.

Dall Roderick (Morison) (* 1646), poslední skotský národní bard, který zpíval s průvodem harfy písně a propotoval celé Skotsko; některé z jeho písní znarodněly. Jiní považují Rob Mackaye za posledního barda galského.

Dall William Healy (* 1845 v Bostoně), americký cestovatel a přírodovědec. Provázel po ukončení zoolog. studií F. W. Fostera na cestě kolem Hořejšího jezera, r. 1865 stal se čl. rusko-amer. vědecké výpravy na Aljašku a po jejím rozpuštění setrval na výzkumné cestě Aljaškou sám až do r. 1880. R. 1884 stal se ředitelem paleontologického odděl. při stát. ústavě pro geolog. průzkum. Spoj. států. Napsal: *Alaska and its resources* (1870), *Tribes of the extreme Northwest* (1876), *Meteorology of Alaska* (1879), *Pacific Coast, Pilot of Alasca* (1883) a četné články a studie zoologické.

Dallák (arab. dellak, lazebník), lázeňský sluha v Orientě, který kromě prací, k nimž je vlastně určen, jako stříhání vlasů a vousů, holení, masáže atd., sází též baňky, pouští krev a pod.

Dallas, vynikající obch. a prům. město v sev.-am. st. Texas, 158,976 obyv. (v r. 1870 jen 1500 ob.), s metodistickou a katol. universitou; továrny hosp. strojů, sedlářství a rozvětvený obchod s bavlnou, kukuřicí a obilím.

Dallastypie, 1873 Angličanem Dallasem užívaný způsob výroby desek na tisk obrazů. \odot_3 fotogalvanografie.

Daller František Michael (1724—77), opat strahovský od 1764.

Dallinger Frant. Theod. (1710—1771). Pocházel z umělecké rodiny. Malířství učil se u otce v Linci. Po cestách v Itálii, Francii a v Nizozemí usadil se v Praze kde r. 1738 byl přijat za člena Staro-

městského cechu malířského a maloval pro Karlov obraz sv. Karla Vel. R. 1753 provedl malbu na domě Biatihor, r. 1764 vyzdobil krajinami tři stěny v převorském pokoji u Maltézů r. 1762 schodiště ve zámku janovickém. V děkanském chrámu v Brandýse n. Lab. jest jeho obraz „Čtrnácti pomocníků“. V obrazárně Spol. vlast. přátel um. v Praze jsou od něho 2 zátiší se zeleninou a jiná jsou v soukromém majetku v Praze. Ve Vraném ve sbírce M. Haaseho jsou od něho 4 obrazy (krajin a koně).

Dallinger Jan (1745—1800) v Praze. Syn a žák malíře Frant. Theod. D-a. Malíř podobizen a krajin a od r. 1776 člen pořádku malířů staroměstských.

Dallinger von Dalling Johann (1741—1806 ve Vídni). Studoval ve Vídni a stal se správce galerie knih. Lichtenšteina ve Vídni. Vynikl v malbě koní a bitev, též mnoho oltářních obrazů jest od něho a nacházejí se ponejvíce na Rusi.

Dallinger von Dalling Johann Bapt., bratr předešlého (1782-1862 ve Vídni), řed. obrazárny knih. Lichtenšteina. Portretista a malíř zvířet, zabýval se též restaurováním starých obrazů. Jeho díla jsou v Belvederu a v galerii Lichtenšteinské.

Dallinger von Dalling Johann Alexander (1773—1844), rovněž malíř zvířet a krajin, i restaurátor starých obrazů, též dovedný rytec zvl. aquatintou.

Dalioah (dalna), označení pro palmový cukr, vyráběný ze šťávy různých druhů palm hl. v Britské Indii. Jest barvy žluté, ale silně přijímající vlhkost, pročež se nehodí pro vývoz.

Dall'Oca Bianca Angelo (* 1858 ve Veroně), ital. malíř, vynikající genrista. R. 1886 obdržel na milánské výstavě velkou Humbertovu cenu. Obr.: Široci, První mše, Ave Maria, První světlo (terstské museum), Paříž a jiné. Vystavoval též v Praze.

Dall' Ongaro Francesco (1808—1873) oblíbený kazatel v Padově. Pro svoje vlastenecké smýšlení zhaven svého úřadu a z Terstu, kde založil první čas. Favilla, vypověděn. Později usadil se v Benátkách a organizoval časopis Fatti e non parole. R. 1848 zúčastnil se činně bouří rev. V republice Římské svěřil mu Mazzini redakci Monitore Romano. Jako Garibaldův komisař sestavil „první ital. legii“. Po pádu republiky přehl a žil nějaký čas ve Švýcarech, později v Belgii a Francii. R. 1859 dovoleno mu vrátiti se do vlasti, kde stal se prof. dram. literatury ve Florencii. Jeho spisy jsou prochnuty vlastencetvím. Napsal mnoho spisů a básní, z nichž uvádíme: Poesie (1840, 2 svaz.), spisy polit. zabarvené: Stormelli italiani (1863), dramata: La For-

naretta, I Dalmati, Bianca Capello, novelty: Figlie del popolo, Racconti, literární studie: Storia del diavolo, atd.

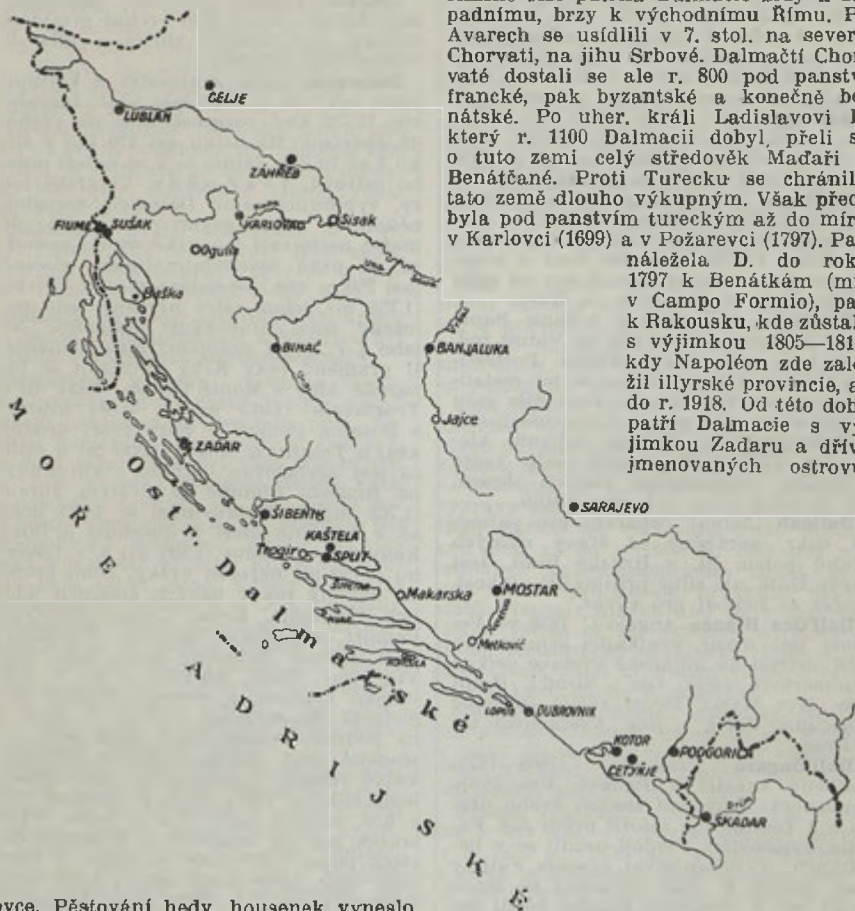
Dallos Miklós (+ 1830), uh. biskup, zakladatel semináře jagerského. Byl král. radou a pověřen vyjednáváním s Bethlenem.

Dallwitz Johann von (1855—1919), pruský státník. Roku 1910 vrchní prezident slezský, pak ministr vnitra a 1914—18 místodržitel Alasaka.

Dalmacie, dříve království a korunní země rak. od r. 1918 část král. Jugoslavie, 12.732 km², rozprostírá se na východě Jadranu. Má délku asi 370 km a šířku 2 až 70 km; mimo to k ní náleží mnoho ostrovů. V ar pudy. Vinařské hory, vyplňující celou Dalmácií, zapadají několika schůdkovými plošinami do moře; nechávají jen úzké území poměrní. V úzké severodalmatinské plošině (asi 250 m vys.) se nalézá mocný Velebit (1.758 m), jehož ostré hřebeny jsou položeny mezi hlubokými dolinami. Na jeho j.-v. konci pramení říčka Zrmanja. U pramenů řeky Krky vytvářejí se Dinarské Alpy s Monte Dinara (1.831 m) a Troglavem (1.913 m), a tvoří hranici s Bosnou. Pomořské hory tvoří úrodný kraj u Trogiru a Mosor (1.330 m) u Splitu jest zavlažován Cetinou a kulminuje na Biokovo Planině se Svetým Jurem (1.762 m). U Dubrovníka se blíží hory až k samému moři a dosahují u Boky Kotorské v Orjenu (1.895 m) a v Lovčenu (1.759 m) největší výšky. Zemí protéká několik řek v úzkých erozních údolích (Zrmanja, Krka, Cetina, Neretva). Pomoří umožňuje plavbu. Nejdůležitější ostrovy Dalmacie jsou: Rab, Pag, Vis, Brač, Hvar, Korčula a od r. 1920 italské Lagosta a Meleda. Pomoří má podnebí jihoevropské s dešti v zimě a na podzim, vnitřní země teplá léta, ale studené zimy kontinentálního klimatu. Velké rozdíly teplotury jsou způsobeny silnými větry. Bora je studený vítr z hor, sirocco teplý vítr z moře. Výše srážek jest na ostrovech a úrodných částech pomoří 800—1000 m ročně, v Boce Kot. však 1.600—2.400, ano i 4.600 mm. Obyvatel: r. 1921 měla Dalmacie 621.429 oby. (49 na 1 km²), z nichž 309.012 mužů, 312.417 žen. R. 1910 bylo 94.5% Srbo-Chorvatů, 2.8% Vlachů, 1/2% Němců a 1/2% cizinců. 83.5% bylo římských katolíků, 16.5% řecko-ortodoxních. Školství v Dalmácií jest dobře vyvinuto. Zaměstnání obyvatelstva. V pomoří rybnářství, loďářství a pěstování různých rostlin poskytují lepší výdělky než pěstování ovoce a bídné zemědělství ve vnitřní zemi. Nejvíce se ještě pěstuje

kukuřice. Nejdůležitější rostliny jsou však vinná réva a olejovník, pak fíky, granátová jablka atd. *Chrysanthemum cinerariaefolium* poskytuje známý dalmatský prášek proti hmyzu. Z domácího dobytka chová se hl. osel, mezek, koza a

hlavním městem je Split. (C₁) — Dějiny: Dalmacie byla v předkřesťanské době částí Illyrie. V illyrské válce (229 př. Kr.) začínají stále pokusy Římanů, aby se zmocnili Dalmacie, což teprve se podařilo Octavianovi. Velká říms. kultura byla zničena Goty a Huny. Po rozdělení římské říše patřila Dalmacie brzy k západnímu, brzy k východnímu Římu. Po Avarech se usídlili v 7. stol. na severu Chorvati, na jihu Srbové. Dalmačtí Chorvaté dostali se ale r. 800 pod panství franké, pak byzantské a konečně benátské. Po uher. králi Ladislavovi I., který r. 1100 Dalmacii dobyl, přeli se o tuto zemi celý středověk Maďari a Benátčané. Proti Turecku se chránila tato země dlouho výkupným. Však přece byla pod panstvím tureckým až do míru v Karlovci (1699) a v Požarevci (1797). Pak náležela D. do roku 1797 k Benátkám (mír v Campo Formio), pak k Rakousku, kde zůstala s výjimkou 1805—1814, kdy Napoleon zde založil illyrské provincie, až do r. 1918. Od této doby patří Dalmacie s výjimkou Zadaru a dříve jmenovaných ostrovů,

ovce. Pěstování hedv. housenek vyneslo r. 1910 14.331 kg kokonů. Velice důležité je rybářství, kterým se zaměstnává přes 9.000 rybářů. Na Rabu a Pagu jsou solivary. Na Monte Promina se doluje hnědé uhlí. Mramor není vzácný. Pro výrobu hliníku jsou zde četná ložiska bauxitu. Průmysl jest celkem nepatrný (likéry, olej, mýdlo, rybí konzervy). Cizinecký ruch spojený s loďářstvím jest ve stálém vývoji. R. 1913 byla síť železniční 230 km dlouhá, síť silnic 3.420 km;

kteří náležejí k Itálii, království Jugoslavií. — Literatura: K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, I.-III. (1901—1904), F. Šišić, Pregled povijesti hrv. naroda (1920), Peterman, Führer durch Dalmatien (1899), Adamović, Pflanzenwelt D. (1911), Sieber, Führer durch D. (1929), Pisani: La D. de 1797—1815 (1893) a jiné.

z **Dalmacie** vévoda, napoleonský šlecht. titul maršála Soula (Q₃).

Dalmady Győző (Viktor) (1838—1914), maď. básník, vydal několik sbírek lyrických básní: Koltemények (Básně), Szerellem (Láska), Magyar Dalnok (Maďar. zpěvník) atd.

z **Dalmanhorstu**, Q₃ Klatovský Ondřej.

Dalmatika, z Dalmacie pocházející dlouhý vrchní šat s rukávy, podobný římské tunice, používal se v Římě od dob Antoniových. D., zavedená jako úřední šat diakonů papežem Silvestrem I. (314—335), jest nyní hedvábný, škapulíři podobný šat, bez rukávů, po stranách otevřený, s otvorem pro hlavu a dvěma pásy, splývajícími s prsou k dolnímu lemu a spojenými šňůrou. Biskupové při mši a preláti, jimž přísluší právo používání pontifikálních rouch, nosí při určitých příležitostech tunicellu, která jest vytvořena spojením dvou dalmatik.

Dalmatin Antun (1579), chorvat. protestant. spisovatel. Kněz v Istrii, za pronásledování protestantů uchýlil se do Lublaně, tam studoval a začal překládati protest. knihy do srbochorvatštiny. Vyd. knihy glagolici, cyrilici i latinkou. (Abecedarium, Novi zavjet, Loci communes, Articuli, Crkveni red vitemberški, Obrana augzb. izpoviesti a j.) 1568 přešel s Kosulem do Řezna a vydal tam Postillu. Nato se snad vrátil do Lublaně, obdržev pensi.

Dalmatin Ivan (* v pol. XV. st. v Trogiru), dalmatský sochař; odešel do Itálie, kde vynikl záhy jako umělec. Pracoval na náhrobu papeže Pavla II. s Nionem Fiesolským a zbytky toho uměl. díla zachovaly se ve „vatikánských jeskyních“. Některé snímky nalézají se v díle Dionysia „Sacrarum Vaticanæ basilicæ cryptarum monumenta“ (1773). Později odešel do Uher, kde ozdobil svými sochařskými díly četné stavby; povýšen do stavu šlecht. a obdržel statek Majkovec od Matiaše Korvína, který jej povolal do Uher. Po smrti Korvínové odešel zpět do Itálie.

Dalmatin Jurij (kolem 1547—1589), protestant. spisovatel a duchovní v Lublani. Psal církevní písně a překládal církevní knihy. Jeho Biblija po prvé se opírá o pův. prameny a vyniká pružným jazykem. Sloužila i katolikům.

Dalmatius Flavius Julius, synovec Konstantina Velkého; r. 335 potlačil na Cyru vzpou, povýšen na caesara, avšak r. 337 při novém povstání zavražděn.

Dalmator, malé ruské m. j.-v. od Jekatěrínburku, dobyto bylo 12. VII. 1918

čsl. vojsky, t. zv. skupinou šadrinskou. Q₃ Šadrinsk.

Dalmatov (Dolmatov) Vasilij, ruský diplomat XV. a XVI. stol.; zván byl také Tretjak. Vynikl v diplomatických jednáních, přiměl k poslušnosti caru moskevskému Tverské (1486) a později Litvu (1500). Až r. 1525 byv určen k poselství císaři Maxmilianovi, odepřel poslušnost, začež zatčen, odsouzen jako velezrádce a uvržen do žaláře, kde zemřel.

Dalmatská vína, vonná, taninem bohatá.

Dalnij, přístav v Mandžurii, Q₃ Dairen.

Dálný, pseud. Fr. Kupky.

Dálný Východ Sovětského Svazu (Dálněvostočnyj Kraj) zabírá severových. konec asijské pevniny a měří 2,628,000 km². Podél Amuru a Usuri jsou veliké nížiny, ostatní jsou hory a náhorní roviny. Od severu k jihu vedou pásma = tundry, podsol, černozem, kaštanově hnědá půda. Pásma podsolné země vykazují největší vlhkost a rostou tam pralesy. Jižní hranice věčně zmrzlé půdy vede přes Čitu, Nerčinský závod, Svobodnyj a sever. od Nikolajevka. Obyvatelů poměrně málo (1,667,000), z toho Rusů 64.4%, Ukraj. 22.1%, Bělorusů 1.9%, Korejců 6.9%, Číňanů 3.2%, ostatní 6.5%; vlastní domorodci, počtem 3.3%, obývají nehostinný sever. Jsou to paleasiaté na pobřeží a na ostrovech a pak mandžursko-tunguzská skupina uvnitř země. 83.58% plochy dosud není probádaná.

Dalou (dalú) Jules (1838—1902), franc. sochař; vyučil se u Carpeaux; dílem pro obvinění z účasti na vzniku komuny až do r. 1873 v Anglii. Jeho hlavním dílem je Triumf republiky na Place de la nation v Paříži (1900).

Dalov, o. na Mor., okr. Šternberk, 405 něm. ob. Hosp. dr.

Dálovce Malé, Q₃ Malé Dálovce.

Dálovce Velké, Q₃ Velké Dálovce.

Dalovice, o. v Č., okr. Ml. Boleslav, 1516 č. ob.; prádelna čes. příze, sladovna, elektrárna.

Dalovice (Dallwitz), o. v Č., okr. Karl. Vary, 2103 ob. (35 č.); elektr. vodárna, tov. na porculán, majol. zb., pivovar, hnědouch. doly (důl Anna), kaolinové závody atd.

Dalovy, o. v Č., okr. Benešov, 159 č. ob.

Dalrymple (angl., delrimpl) George Elphinstone († 1876), škotský cestovatel, správce stát. statků v Sev. Queenslandě v Australii. Objevil hory Leichhardtovy a r. 1860 sledoval dále tok Burdekinu, musil však pro nepřátelské chování domorodců cestu přerušiti. Nato vydal se po moři k prozkoumání pobřeží, založil město Bowen u Port Denisonu a objevil

ústí Burdekinu. R. 1872 objevil cestu od zlatonosných polí palmervillských k pobřeží, založil Cooktown a r. 1873 řídil vládní výpravu. Stal se později residentem v Cape-Yorku. Napsal: *Exploration of the districts near the Burdekin, Suttor and Bellyando rivers in Northeast Australia* (1861), *Narrative and reports of the Queensland's North East coast expedition* (1873) a j.

Dalsgaard Christen (1824—1907), dánský malíř, člen kodaňské Akademie od r. 1872 a prof. na Akademii v Sorø. Jeho obrazy, hlavně z venk. života, zjednaly mu zvučné jméno. Lit.: Søbørg: Ch. D. (1902).

Dalsland, krajina v již. Švéd., 4135 km², asi 70.000 ob.; pobřeží u jezera Venerského je rovina, jinak většinou hornatina; středem probíhá Dalslandský kanál, 255 km s 29 jezy, spojují četnými jezery Fredrikshald v Norsku s jezerem Venerským.

Dalston, předměstí londýnské, 15.600 obyv.

Dalton John (1825—1889), amer. fyziolog, ředitel newyorské College of physicians and surgeons. R. 1851 vydal spis *Essay of the Corpus luteum*, za něj byl vyznamenán cenou. Hlavní dílo jeho je: *Treatise on human physiology* (1859), dále *Treatise on physiology and hygiene* (1868), *Topographical anatomy of the brain* (1885), *Doctrines of the circulation* (1884).

Dalton John (1766—1844), sl. chemik angl., zakladatel atomové teorie chem. Objevil také t. zv. daltonismus.

Daltonismus, porucha zraku, když oko nerozeznává určité barvy. Vrozená tato porucha je nezhojitelná; nastatí může však při chorobě sítnice, zrak. nervů a v mozku. Nerozeznávají se od sebe barvy červená, zelená a šedivá; u mužů 4%, u žen jen 0,4%; přičinou úplného, vrozeného d. (při achromatopsii chybí smysl pro pestré barvy), který je spojen s oslabením zraku, s mžikáním očí atd., je podle Kriese porucha na sítnici.

Dalton-Plan (daltonský plán), způsob vyučování individuálního, nikoliv hromadného; po prvé zavedeno Helenou Parkhurst a Mrs. Crane roku 1910—1920 v městě Daltonu. Každý žák musí vypracovat určitý studijní program, navržený odborným učitelem, podle svého stáří, nadání, pile ve stanovené době, ponechává se mu ale jinak úplná volnost v metodě, jak úkol provede. Místo společné třídy děje se vyučování v pracovních k tomu určených, kde na učitel dohlíží a jemu radí, jak použití příruček. D. P. jest mimo Ameriku zaveden asi v 1800 školách angl. prací Rosy Bas-

setové, také v SSSR a Japonsku. Lit.: Helen Parkhurst: *Education on the D.* (1922), Steinhaus: *Neuere Pädagogik im Auslande* (1925).

Daltonův zákon parciálních tlaků praví, že úhrnný tlak směsi na sebe chemicky nepůsobících plynů rovná se součtu tlaků, které by jevily jednotlivé plyny, kdyby každý z nich zabíral udaný objem sám. Též napětí nasycené páry, smíšené s nějakým netečným plynem, rovná se napětí jako kdyby vypařování dělo se ve vakuu. Úchyly od D. z. pozorují se zejména při vyšších tlacích.

Daly César Denis (1811—1893), franc. arch. a publicista. Procestoval celou Evropu i Ameriku a po návratu stal se arch. budov a památek, hlavně restauroval katedrálu sv. Cecilie v Albi. Vydal nádherné ilustrov. dílo všech monument. staveb a konstrukcí: *Revue générale de l'architecture et des travaux publics, Les motifs historiques d'architecture et de sculpture d'ornement* (4 sv., 398 kreseb) a jiné.

Dam (damp, dame), (z latin. dominus), ve Francii titul velmožů, též titul členů některých klášterních řádů, neb název statku, patřícího k některému klášteru, jako Dammartin (sv. Martin), Domremy (k opatství sv. Remigia).

Dam, rýžoviska na zlato ve vnitrozemí Nizoz. Guayany, spojené drahou s m. Paramaribo.

Dáma 1. stará hra pro dvě osoby na 64 černých a bílých polích s 12 černými a 12 bílými kameny (ve Francii se hraje na prkně o 100 polích s dvaceti kameny), jež stojí na černých polích tři prvých rovnoběžných řad a jimiž se může táhnouti vždy jen o jedno pole šikmo vpřed. Prkno jest položeno tak, že hráč má po pravici bílé pole. Je-li spoluhráčův kámen nezajištěn ze zadu jiným kamenem, mohu jej přeskočiti a vzítí ze hry. Právě tak mohu učiniti i s dalšími kameny, jež mi stojí v cestě nezajištěny, což však platí za jeden tah. Dostanu-li některý svůj kámen až na konečnou čáru, t. j. přes celé prkno, mění se v dámu (2 kameny na sebe), která se může pohybovat i též nazpět přes libovolný počet volných polí. Skákat a brátí cizí kameny může též, i když mezi ní a spoluhráčovým kamenem jest nějaká mezera. Stačí jen, není-li tento kámen zajištěn. Vítězí ten, kdo sebere spoluhráči všechny kameny nebo poslední kameny uzavře tak, že tento s nimi nemůže táhnouti. Při bici dámě vítězí ten, kdo si dá dřive sebrati všechny kameny. U anglické dámy vítězí, kdo první donese své kameny na místo kamenů spoluhráčových; přeskočené kameny se však

s prkna neberou. — 2. V šachu královna. — 3. Ve franc. kartách jest to karta mezi králem a klukem.

Damajanti, indická královna a hrdinka básně Nala a Damajanti. ♀ Mahábhárata.

Damalewicz Stefan († 1664), pol. historik, člen řádu augustiniánského v Kališi. Napsal: *Vitae Vladislaviensium Episcoporum* (Krakov, 1642) s předml. o křesťanství v Polsku.

Daman (portug. Damao), port. území (enkláva), hl. město dol. egyptské prov. Indii, má s Diu a Panikota 200 km² s 68.000 ob., většinou Hindů, úrodná pole dávají rýži, pšenici a tabák; lesy, tekové dřevo, na moři 11 solivarů. Město Damao má 7000 obyv., sídlo guvern. a řím.-kat. biskupa; přístav a loň ryb, málo obchodu; území patří Portugalsku od 1558.

Damanhūr (Hermopolis parva u Římanů), hl. město dol. egyptské prov. Beherah, 51.867 ob., na pahorku v západ. deltořevém ústí nilském, želez. uzel, skladiště bavl. látek.

Damanskaja Augustina Filipovna, ruská spisov. Od r. 1920 žije v emigraci. Napsala četné povídky a novely (Stěklannaja stěna a j.).

Damao (damaung), portug. osada, ♀ Daman.

Damara, pryskyřice damara (Resina dammar), název pro několik různých druhů pryskyřic. Nejdůležitější jest damara východoindická, která vytéká buď samovolně nebo po poranění z kmene stromu Shorea Wiesnerova, náležející mezi rostliny dvojkřídláčovitě (Dipterocarpaceae). Tvoří žluté nebo červenobílé, průhledné, kapkovité nebo hrůškovité kusy, na povrchu bílým práškem pokryté, balsamovité, terpentýnovité vůně. Snadno se rozpouští v terpentýnu, srovnaliku a chloroformu, neúplně v éteru a lihu. Používá se hlavně na výrobu laků, ve fotografii, k uzavírání mikroskopických preparátů a v lékařství na náplasti. Někdy slouží místo kaurikopalu při výrobě linolea. Damara australská ♀ kaurikopal.

Damaron, olej, získaný destilací damarové kys. s nehaš. vápnem. Zřídka se ho používá.

Damarové (Dammaras), černoš. kmen, žijící v jz. Africe.

Damascena, pseud. Lud. Riznerové.

Damascenka, šavle z nejlepší damašské ocele.

Damascenská ocel, jemná, tvrdá ocel na šavle, kordy, s rozl. rytinami na povrchu.

Damascenus Johannes (Chrysorrhoeos), křesť. světec a spisovatel, nar. kol r. 700 v Damašku, zemřel po r. 750 v Jerusalemě jako mnich. Požíval ve vých. církvi velké úcty a vážnosti, neboť vytvořil nový bohoslovecký systém scholastický. Také proti obrazoborcům vystoupil velmi ostře. Svátek jeho se světí 27. III. Lit.: Holl, *Sacra parallela J. D.* (1897), Ermoni, *Saint Jean D.* (1904).

Damaschke Adolf (* 1865), vůdce něm. hnutí za poz. reformu, 1886—96 učitel. Od r. 1898 předseda Říšskoněm. svazu pozemkových reformátorů. Dr. h. c. univ. v Münsteru (1920). Sp.: *Aufgaben der Gemeinde-Politik* (1901), *Die Bodenreform* (1902), *Aus meinem Leben* (1924).

Damaskin Semenov Rudnev Dimitrij (1737—1795), biskup nižegorodský a ruský kazatel. Studoval na univ. v Gotinkách. Po svém návratu stal se archimandritou, později rektorem akademie zákonopaské. Je autorem bibliograf. díla *Biblioteka rossijskaja*. Vydal spisy Lomonosova, metropolitu Platona a dílo Feofana Prokopoviče *Tractatus de processione Spiritus Sancti*, k němuž připojil krátký životopis autora (1772).

Damaskios (* kolem r. 470 po Kr.), řecký filosof, posl. uč. Platonovy akademie. Sp.: *Ἀπορίαι καὶ λύσεις περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν*.

Damaskovíni, v heraldice vzorkování prázdných míst na štítu; používá se též v miniaturách.

Damaskus, členský stát syrského svazu ve franc. mandátním území Svazu národů (od 1. listopadu 1922, ♀ Syrie), okrouhle 45.000 km², (1921) 594.322 ob. (13 na km²), zahrnuje území dřívějších tureckých sandžaků Hama a D., tedy přechodné území od východních svahů Antilibanonu k syrské poušti. Na s.-z. a j. hranicích se spojenými státy Halepem, Velkým Libanem a Hauranem. Východ jest organizován jako franc. vojenská pohraniční oblast. Výkonnou správu má syrský guvernér s ministerstvem a státní radou. Hlavní město Damašek má asi 250.000 ob., leží na vých. úpatí Antilibanonu. Hojným zavodňováním byl proměněn v oasu s lesem ovocných stromů. Podnebí jest v létě horké, v zimě chladné. Přestávené město má příkré, nečisté ulice a jen málo památek; mnoho mešit, synagog a kostelů různých vyznání a velkou citadelu. Obyvatelstvo jest ze čtyř pětín fanaticky mohamedánské. D. má 13 obecných a dvě střední školy, všechny udržované cizími misemi. Jest sídlem řecko-melchitského patriarchy a tří arcibiskupů. Okolí jest úrodné na

ječmen, pšenici, tabák, ovoce, zeleninu a kukuřici.

Damasus I., papež (366—384) svatý (11. pros.), povzbudil Jeronyma, aby složil „Vulgatu“ (překlad bible); obnovil katakomby.

Damasus II., papež (1048), proti Benediktu XI.

Damaša (Damásd), o. na Slov., okr. Želiezovce, 661 ob. (14 čs.).

Damašek, o. v Č., okr. Polička, 76 č. ob. (64 ev.).

Damašek, C_3 Damaskus.

Damašek, tkanina, do níž jsou vtlačeny vzory květin, ptáků, osob, krajin. Pochází z Orientu a původně to byla tkanina pouze hedvábná, někdy protkaná zlatou a stříbrnou nití. Z této hotoví se kostelní roucha, záclony, nábytkové povlaky atd. Nyní se též vyrábí damašek vlněný, nábytkové látky, záclony atd., lněný, který je bílý a používá se ho na stolní a ložní prádlo a ručníky, konečně d. bavlněný, je levnější než lněný, ale trvanlivostí se lněnému nevyrovná, zpracování jeho však nyní věnuje se všemožná péče a docílilo se jemného tkaniva a překrásných vzorů. Používá se ho rovněž na stolní prádlo, ručníky a prádlo ložní.

Damaška (Damascenus) Marek, katol. kněz z poč. 18. st. Vydal sbírku kázání: Trojí chléb nebeský pro laičný lid český (1727). Přeložil knížku zlatou o přemýšlování od sv. Petra z Alkantary (1714).

Damaškové zlato, tence vytepané lístky zlata, jichž se používá k zclacení damaškových prací.

Damaškový papír, lesklý papír se vtlačenými květinami, podob. damašku.

Dambek Jan (* 1802), skriptor biblioteky v Praze.

Dambeck Joh. Heinr. Matthias (* 1774 v Brně—1820), profesor estetiky na universitě pražské, nástupce Meissnerův (C_3). Soubor jeho přednášek vydal r. 1822 A. Hanslik.

Damboříce, ms. na Mor., okr. Kyjov, 2114 čs. ob. Cihelny, pily.

Dambosa, $C_6H_{12}O_6$, zvláštní forma inositu (C_3), objevená roku 1850 Schererem v lidských útrokách (játra, plíce) a v nezralém ovoci. Dříve ji považovali za cukr. Nalézá se jako dambonit, který jest dimethylesterem d. ($C_6H_{10}O_6$), v gambonském kaučuku.

D'Amra Lucio (ps. Renato Manganel-la) (* 1878), ital. básník a romanopisec. Napsal četná díla elegantní formy. V poslední době se věnuje filmu. (Rom.: Il miraggio, L'Oasi, dramata: Una sera

d'aprile a spolu s G. Lipparinim veřov. veselohru Il Bertini.)

Dame (franc., dam; ital.: dama, donna, z lat. domina, pani), původně čestný titul urozených paní, k němuž se později často přidávalo ma („má“, Madame). Do Německa a k nám se dostal v druhé polovici 17. st. a byl brzy používán k vyjádření úcty. Oslovením „madame“ byly ve Francii označovány francouzské královny, nyní se ho však používá pro každou paní a dospělě děvče lepšího stavu. Notre D. (notr-), Boží matka; d. d'honneur (donör), čestná dáma, dvorní dáma; d. de la cour (dó-la-kür), dáma, jež má přístup ke dvoru; d. du palais (dú-pálá), palácová dáma. Dames nebo Mesdames de France, královské francouzské princezny. Dames de la halle (dam-d'lá-ál), pařížské trhovkyně.

Dame (angl. děm), v Anglii titul choti nebo vdovy po baronech nebo knightovi (C_3), pro něž se dříve používalo označení „lady“. Od světové války jest tento titul propůjčován jako čestný titul pro ženy zasloužilé o stát.

Damé Ernest (* 1845), franc. sochař, autor četných pomníků v Paříži.

Damel Jan (1780—1840), polský malíř; maloval obrazy historické i náboženské, ze kterých je několik na oltářích kostela v Mińsku. Portrety jeho nalézají se v Towarzystwie Przyj. Nauk v Poznani a v museu varšavském.

Damónice, obec v Č., okr. Tábor, 368 č. ob.

Damerghu, krajina na již. hranici franc. Sahary, úrodná oasa, černé ob.

Damerow Heinrich Philipp August, MUDr. (1798—1866), lékař a řed. ústavu pro choromyslné v Halle: Napsal: Sefeloge, eine Wahnnissstudie (1853), Zur Kretinen-u. Idiottfrage (1858), Über die Grundlage der Mimik u. Physiognomik, als freier Beitrag zur Anthropologie und Psychiatrie (1860). Kromě toho byl spoluzakladatelem a redaktorem časopisu Zeitschrift für Psychiatrie (1853).

Damasová Josefina (* 1817, Bartelová), herečka v Praze v I. šedesátých.

Dameth Claude Marie Henri (1812—1884), franc. publicista, prof. historie na koleji Ludvíka Vel. Od roku 1850—55 byl řed. v Avenir de Nice, od r. 1858 prof. politické ekonomie na ženevské akademii. Z odboru toho napsal: Défense du Fouriérisme (1842), L'économie politique avec la morale (1859), Le mouvement socialiste et l'économie politique (1869), Les bases naturelles de l'économie sociale (1872) a j.

Damětice, o. v Č., okr. Sušice, 64 č. ob.
Damgan, město v perské prov. Chorasán, čítající asi 15.000 ob. a ležící 1.150 m n. m. na jižním úpatí Elburu. — Zde se také nalézalo staré město partské Hekatompylos.

Damiani Enrico, současný slavista vlašský, bibliotékář posl. sněm. v Římě; má zásluhy o zpopularisování polské literatury v Itálii. Přeložil Treny Kochanovského (1926), Gody zycia Dygasińského (1927), Miasto mojej matki Kadena-Bandrowského, výbor básní Mickiewiczze, též Sienkiewiczze a napsal několik studií o literatuře polské, jakož i o jiných slovanských národech, hl. o Bulharech.

Damianky, \mathcal{Q}_3 klarisky.

Damianus, Damián, křesť. sv., a bratr jeho Kosmas prosluli lékařství; za cis. Diokleciána, 305 po Kr., umučeni.

Damice (Damitz), o. v Č., okr. Jáchymov, 196 n. m. ob.

Damíč, o. v Č., okr. Sušice, 200 č. ob.

Damiette, kraj v Egyptě, 28 km² úrodné půdy, 34.984 ob., hl. m. D. na východ. rameni Nilu.

Daminěves, o. v Č., okr. Mělník, 233 č. ob.

Damírí Kemál-uddín Abul-baká Muhammed ben Músá (1341—1405), arabský zoolog a dogmatik, povoláním právník a profesor tradice u mešity Azharovské v Kahiře. Sepsal r. 1371—72 Život zvířat (hájat-al-hajaván), opětě vydaný r. 1888 v Kahiře. Popisuje v něm 913 zvířat, hl. zábavným způsobem s četnými anekdotami. Vědecké ceny však dilo jeho nemá.

Damírov, o. v Č., okr. Čáslav, 172 č. ob.

Damjančí Ivan (1804—1849), uherský generál, rodem Srb, však úhlavní nepřítel všech Slovanů, zvláště Srbů. R. 1848 vstoupil do maď. vojska. Srbům v povolání sliboval, že je do posledního vyhubí, způsobil jim citeleň ztráty, přepadal císařské vojsko u Szolnoku, začež jmenován generálem a velitelem v Aradě, ten však 17. VIII. 1849 vydal Rusům a byl s 12 generály v Aradě oběšen.

Damjanović Jevrem (* 1880), srbský dělostřel. generál, široce vzdělaný ve všech družích artilerie, pobočník králův a dvorní maršál, ve svět. válce náčelník dělostřel. štábu, autor četných odborných statí v Ratníku.

Damjanović Lazar, právník, černohorský politický a národní pracovník, již od dob studentských bojovník za sjednocení se Srbskem. R. 1907 byl odsouzen a žil do amnestie r. 1913 v Srbsku. Navrátil se, věnoval se žurnalistice. Za války byl Rak-Uherskem internován, po válce,

jako člen černohor. sněmu, nadchl se k odhlasování připojení Č. Hory k Srbsku. Jako člen Nár. výboru černohorského zavedl mnohé reformy. Po připojení byl poslancem v Bělehradě a vzdav se politiky a odmítnuv hodnosti i pensi, je soudcem na Cetinji.

Damjanović Raja (1811—1858), srbský senátor, za kn. Alexandra Karađorđeviče bělehr. prefekt, r. 1847 ministr financí, r. 1855 předseda nejvyššího soudu, r. 1856 senátor. Zúčastnil se spiknutí proti knížeti Alexandrovi, byl odsouzen a ve vězení zemřel.

Dammaroň, \mathcal{Q}_3 damara.

Dammastock, nejvyšší vrchol skupiny Damma v bern. Alpách, 3633 m, obklopen Galenstokem, Tierbergem a Sustenhornem, s věčným sněhem a četnými ledovci; 1868 na blízku obj. jeskyně s velkým množstvím dýmových křišťálů (záhněd).

Dammersfeld, na louky a slatinu bohatý, čedičovitý horský hřeben na hranici Pruska a Bavorska, na jihovýchod od Gersfeldu.

Damnační legát, v řím. právu odkaz, který ukládal dědici nějakou povinnost vůči odkazovateli.

Damnatio (lat.), odsouzení; d. in metalla, odsouzení k práci v dolech.

Damnatur (lat.), odsuzuje se; v knižní censure zákaz uveřejnění; opak imprimatur: povoleno k tisku.

Damnice (Damnitz) ob. na Mor., okr. Mor. Krumlov, 546 ob., větš. n. m.

Damníkov (Thomigsdorf), o. v Č., okr. Lanškroun, 1179 ob. (8 č.).

Damno (lat. damnum), ztráta, hlavně při burs. papírech, hypotékách a j.

Damnouv (Damnaul), o. v Č., okr. Planá u Mar. L., 581 ob. (3 čs.).

Damnum (lat.), škoda; d. emergens, ztráta na jmění zničením majetku, proti lucrum caessans, t. j. ušlý zisk.

Damoh (Dumoh), distr. brit. ind. prov. Djabalpur v horách Vindhjijských, 33.000 hind. ob. Krajina velice úrodná; pěstuje se hl. pšenice a luštěniny. Doly na žel. rudu. Hl. m. D. s 17.000 obyvj., středisko obch. celého distriktu.

Damoiseau (franc., damuaso), panoš, panie.

Damoiselle (fr.), šlechtična; nymí d. každá svob. žena, slečna.

Damokles, dvořan syrakuského Dionysia I., který projevill práni býti na jeho místě. Prání jeho se splnilo a když při hodování pohléd na ostře broušený meč, zavěšený na pouhé žíně nad svojí hlavou, vzdal se ihned svého místa. Tak vzniklo

pořekadlo o Damoklově meči, jež znamená pozemské štěstí, vydané stálému nebezpečí a zkáze.

Damon William (1540—1593), varhaník král. Alžběty angl., autor četných kostelních zpěvů (The Psalm tunes in English metre — 1579).

Damon a Fintias, dva svým přátelstvím známí Pythagorejci v Syrakusách za dob ml. Dionasia.

Damoreau-Cinti Laura Cynthie, roz. Montalaut (1801—1863), slavná franc. dram. zpěvačka. Byla angažována v Paříži, nějaký čas v Londýně, r. 1844—1856 byla učitelkou zpěvu na pařížské konservatoři. Sepsala: *Méthode du chant* a vydala *Album de romances*.

Damoye Pierre Em. Alphonse (* 1847), franc. malíř, krajinář.

Damperviel Jan G., mědirytec v Praze v l. 1669—77. Od něho hlavně rytiny na titulních listech náboženských knih. Ryl 5 listů pro *Encomia Divo Franc. Borgiae sacra* (Praha 1672), 32 podobizny vynikajících členů řádu augustiniánského ve *Virorum Illustrum arctioris Discalceatorum Institutii S. Augustini Exegesis Summaria* (Praha 1674), madonu staroboleslavskou a j.

Dampier (dempir) William (1652—1715), angl. mořeplavec; 1699—1701 podnikl objev. cestu na záp. pobř. Austrálie, do Nové Guineje (Dampierova úžina). Napsal *New voyage round the world*.

Dampierre Auguste Henri, de (1756—1793), franc. generál, přívrženec revoluce, rozhodl vítězství u Jemappes (1792).

Dampierre (dämpir) Heinrich Duval, hr. (1580—1620), rak. vojevůdce, 1604 ve službách Rudolfa II., 1619 vyprostil Ferdinanda II., obleženého ve Vidni protestantskými stavy.

Dampierův ostrov (Krakar), sopečný ostrov u Nové Guineje, 1200 km dl., 74 km šir., ovládaný sopkou 160 m vys.

Dampierův průliv, 1. mezi již. čpem Nové Guineje a ostrovem Waigen; 2. mezi s.-v. pobř. Nové Guineje a z. břehem N. Británie. Oba objeveny Dampierem r. 1700.

Dampit Jean August (* 1858), franc. sochař, autor četných sošek z kovu, slonoviny a dřeva, které kombinuje s velikým vkusem (la Fée Mélusine, le chev. Raymondin). Člen Akademie krásných umění od r. 1919.

Damrémont Charles Marie de (1783—1837), franc. generál; byl guvernérem v Alžírě, padl pod hradbami Constantiny.

Damrosch Leopold (1832—1885), něm. hudebník a dirigent Filharmonie ve Vratislavi, kdež r. 1862 založil orchestr. sdružení. R. 1871 se přestěhoval do New

Yorku, kdež umělecky dále pracoval: New-York Symphony Society (1878) a Ném. opera (1884) jsou výsledky jeho činnosti. Po jeho smrti stal se jeho syn Walter (* 1862) nástupcem v jeho uměl. funkcích.

Damse Józef (1768—1852), pol. komponista, zpěvák a hudebník, napsal tance, opery Klarynet magnetyczny, Prykaz, Djabel kulawy, Kontrabandzista, balety i hudbu chrámovou, mše, requie atd.

Dámská cesta, Q_1 Chemin des Dames. **Dámské moře**, teplé pásmo v Atlant. oceáně, kde stejnoměrně a pravidelně vanou pasátní větry.

Dámský mír, Q_1 Cambraiský mír. **Damster Diep**, st. průplav v nizoz. prov. Groningen, od města Groningen přes Ayyingedam až k Emži u Delfzijl.

Dan Boleslaw, souč. polský básník nejm. generace. Napsal básně: *Pieśni nad hřešniami* a j.

Dan, jméno četných valašských vévodů. Dan I. (1358—86) syn Radua II., Dan II. (1420—1425) syn předešlého; pomocí tureckou dosazen na trůn, později vyhnán a znovu král, uher. Sigmundem na trůn dosazen. Byl zabit jedním ze svých příbuzných. Dan III. (1439—1452), syn předešlého, vyhnal pomocí Hunyadovou 1439 vraha svého otce, který se ujal trůnu, byl však od Turků r. 1442 trůnu zbaven a vyhnán. Nabyl ho znovu r. 1446, a za to přispěl Hunyadovi v bitvě na Kosově poli.

Dan (soudce), pátý syn Jakubův a Bilhy, služky Racheliny, praotec jednoho z 12 pokolení izraelských. Při východu z Egypta čítalo toto pokolení 62.700 osob a v Kanaánu dostalo území v rovině šefelské, v sousedství pokolení Judy, Benjamin a Efraima. Asi 600 bojovníků s rodinami se však vystěhovalo k severu a zde u pramenů Jordánu a v dobytém městě Laiši založil novou osadu. Město pak nazváno Dan (nyní Tell-el-Kádi). Danité oddali se později modloslužbě a věnovali se obchodu a loďarství. Po zajetí babylonském se již toto pokolení nevadán.

Dan Velebný, první král a zakladatel dánské říše, syn Rigův.

Dán (dhan, zrna), klenotnická váha v Bengálsku = $\frac{1}{360}$ toly čili 3·03745 cg.

Dana Edward Salisbury (* 1849), prof. fysiky na univ. new-havenské. Spoluredaktor čas. *Amer. Journal of Science*; vydal *Text-book of mineralogy* (1877), *Text-book of elementary mechanics* (1881) a j.

Dana Charles Anderson (1819—1897), amer. žurnal. Studoval na Harvard

College a od r. 1841 redigoval různé časop., mezi nimi i týdeník The Sun. Vydal Household Book of Poetry (1858) a s George Ripplem řídil New American Cyclopaedia (1858—63); II. vydání vyšlo pod názvem The American Cyclopaedia (1873—76).

Dana James Dwight (1813—1895), vyn. amer. přírodovědec. Studoval na univ. new-havenské přir. vědy a r. 1838—42 se zúčastnil námořní vědecké výpravy v Tichém oceánu, vedené kap. Wilkesem. Po návratu stal se prof. univ. v Yale. Napsal mn. prací o této vědec. výpravě: Report on the Zoophytes (1846 s atlas.), Report on the Geology of the Pacific (1849 s atlasem) a Report on Crustacea (1852—54, 2 sv., s atlasem) a hlavně vynikající dílo System of Mineralogy (1837, 6. vyd. 1879, s třemi dodatky). Dále spisy: Manual of Geology (1862, 3. v. 1880), Manual of Mineralogy (1854, 3. v. 1878) a j.

Dana Richard Henry (1787, † 1879 v Bostoně), sev.-amer. básník. Universitu studoval v Cambridge a stal se právníkem. Vzdal se však tohoto zaměstnání a spoluvydával několik časopisů. Jeho první básně The Dying Raven a The Husband's and Wife's Grave a lyrický epos Mathew Lee, the Buccaneer (1827) založily jeho slávu básnickou.

Dana Richard Henry ml. (1815, † 1882 v Římě), amer. spis. a právník. Uprostřed svých studií vydal se jako prostý námořník na cestu do Kalifornie. Tuto cestu popsal v díle Two Years before the Mast (1837, 3. vyd. 1869). Po návratu do-studoval a usadil se jako advokát v Bostonu. Vydal sbírku námořních zákonů (1841), jež vyšla v Anglii pod názvem The Seaman's Manual. Jako stařec vydal se na cestu do Evropy a v Římě zemřel.

Danaé, podle řecké mytologie dcera krále Akrisia argejského. Tomuto králi bylo věštěno, že se má chránití mužského potomka. Proto věznil svoji dceru v železné komnatě; leč k té snesl se v podobě zlatého deště Zeus a ona porodila heroa Persea. Na rozkaz rozhněvaného otce byla uvržena se svým děckem do moře, avšak rybář Diktys vyvolil ji na ostrově Serifu. Tamější král Polydektés chtěl se zmocnit krásné Danaé a proto vyslal jejího syna Persea pro hlavu Gorgony Medusy. Při návratu našel Perseus svoji matku a Dikta klečeti před oltářem a prosit o pomoc proti násilí Polydektovu. Hlavou Medusinou obrátil pak Perseus Polydektu i jeho družinu v kámen. Diktys ustanoven králem na Serifu a Danaé odjela se synem do Arga.

Podle ital. báje zachránila se Danaé s Perseem na pobřeží Latia, zasnoubila se s Pilumnem, založila Ardeu a stala se pramatelí rodu, z něhož vyšel Turnus. (Námětu tohoto použito četnými malíři renes., Q. Tizian).

Danaidae, podčeď motýlů denních, samicím zakrňují přední nohy. Vesměs druhy tropické, jenom Danaida chrysipus žije v oblasti středomořské.

Danaidy, dcery Danaovy.

Danailov Jirí T. (* 1872), bulh. právník, prof. nám. hospodářství na univ. v Sofii. Po gymnasiích studiích v Sofii vystudoval práva na moskevské universitě, načež dostal r. 1895 místo v bulh. min. financí v Sofii a r. 1898 se habilitoval na sofijské univ. pro politickou ekonomii. Jako docent podnikl vědeckou cestu po západní Evropě; seznámil se zejména se státní finanční organizací německou, o které vytiskl v r. 1901 spis: Fin. administrace a organizace v Bavorsku, Badensku a v Prusku. V r. 1903 byl jmenován profesorem a na univ. působil podnes. D. na sebe upozornil četnými úvahami z oboru národ. hospodářství a finančnictví. V r. 1899 na př. v době bulh. fin. krize hleděl vysvětliti příčiny neblahého stavu a zvláštní monografii věnoval otázce: Jaká má býti národohospodářská politika bulh.? (1899), v níž po prvé ukazoval na význam balkánské celní unie anebo dohody. Z jiných jeho četných prací zvláštní cenu mají jeho studie o starobulh. dávkách (1897), o ženě se stanoviska sociálně-hospodářského (1898), o bulh. železnicích, a konečně průkopnický spis: Základy polit. ekonomie (1905—06). Mimo jiné se uplatnil také jako redaktor důležitého odborného časopisu bulh. hospodářského spolku. Německá studia D. měla značný vliv na jeho činnost a smýšlení za světové války. Tehdy se postavil v čelo hospodářských styků německo-bulh. a založil dokonce zvláštní společnost něm.-bulh. pro hospodářské styky.

Danaít, nerost, arsenový kyz, obsahující kobalt.

Danajský dar, značí dar záhubný, nesoucí zkázu, podle báje o dřevěném koni, kterého zanechali Danaové před branami města Troje a zdánlivě odpluli. Podle Virgila přemluvil Simon Trojaný, že Troja bude nedobytna, bude-li dřevěný kůň v jejích zdech. Kalchant varoval před tímto činem, leč Trojanští nedbali jeho varovného hlasu, pobořili hrady a koně vtáhli do města. V noci pak vystoupili v břiše koně ukrytí bohatíři řečti,

spojili se s vojskem řeckým, jež se zatím znovu vrátilo, a zničili Troju.

Danakil (jedn. číslo Dankali), hamitský kmen mezi Rudým mořem a Habešským pohořím; silní, tmavé barvy, kočující pastevci, asi 150.000 hlav.

Danaos, podle staré řecké báje syn Belův a Anchiroin, bratr Agyptův. Od svého otce obdržel Libyi, avšak byv stále bratrem svým Agyptem utiskován, uprchl na radu bohyně Atheny na lodi se svými 50 dcerami do Argu, kde mu tamější vládce Pelargus předal vládu. O těchto 50 dcer ucházelo se však 50 synů Agyptových, kteří sice všichni obdrželi Danaovy dcery za ženy, ale z jeho rozkazu byli všichni od svých žen ve svatební noci zabiti, mimo Lykeu, jehož Hypermnestra ušetřila, a za to byla od svého otce uvězněna; na rozkaz Diův byla ale osvobozena a také její sestry od viny očištěny. D., aby dcery provdal, uspořádal závody a vítězům se dostalo jeho dcer za ženy. Potomci jejich nazývali se podle nich Danaové. Římská verse praví, že D. a jeho dcery byly od Lykeu zavražděny a odsouzeny v podsvětí čerpati vodu v bezedný sud. Osud D. i jeho dcer nestetněkrátě zpracovali tragikové (Aischylos), jakož i výtvarní umělci.

Danaové, starý název obyv. Argonu, po svém vládcí Danaovi; v trojské válce tak nazývá Homér všechny Reky.

Danbury, město v severoamer. st. Connecticut, 18.943 ob.

Danby (denby) Frank, pseudonym angl. spisovatelky Julie Frankau (* 1864), vychovává dcerou Karla Marxe, psala realistické romány.

Dancarville Pierre François Hugues, také Hancarville (1729—1805), franc. archeolog; vedl dobrodružný život, až se konečně usadil ve Florencii, kde se stal kustodem Medicejských sbírek. Vydal: *Antiquités etrusques, grecques et romaines* (1764, 4 sv., s obrazy), *Mémoires du culte secret, des dames romaines* (1784, s obrazy), *Recherches sur l'origine, l'esprit et les progrès des arts dans la Grèce* (1785, 3 sv., s obrazy).

Danckelmann Eberhard, svob. pán (1643—1722), něm. státník, vychovatel pruského krále Bedřicha I., 1695 první ministr, zasloužilý o rozkvět Berlína.

Dankerts (Dankerss) de Ry Pieter (1605—1661), hol. malíř a stavitel, dvor. malíř Sigmunda III. a Vladislava IV., králů polských, výborný portretista. Zanechal mnoho podobizen král. rodiny a vynikajících polských osobností, též obrazy kostelní. Nejlepší prací jeho jsou

fresky v katedrále vilenské; podle jeho plánů vystavěn též chrám sv. Martina ve Vilně.

Dančovice, o. na Mor., okr. Mor. Budejovice, 204 ob. (48 čs.).

Daně jsou veřejné peněžitě příspěvky, stanovené jednostranným příkazem státu k úhradě veřejné správy. Ukládání daně je výhradním výsostným právem státu; povolovati je náleží v moderních ústavách k nejdůležitějšímu právu parlamentu (schválení stát. rozpočtu). Ve středověku a v ranném novověku jeví se daně jako dobrovolné příspěvky, poskytované zeměpánu příležitostně na jeho žádost (postulaci) k úhradě naléhavé potřeby státní i jeho vlastní. Povahu tehdejších daní jako příspěvků dobrovolných nejlépe dokazuje událost, že stavové čeští, jakmile zvěděli o smrti Ferdinanda I., přestali svolené berně platiti, jsouce toho přesvědčení, že jejich závazek, plynoucí z povolení berně, smrtí královou zanikl. Postupem doby rostoucí potřeba státní musí býti kryta větší měrou nežli dříve daněmi; tyto stávají se v 17.—18. století a nadále institucí stálová a se vzrůstem absolutismu nabývají povahy příspěvků nucených. Císař Josef II. dokonce, neohlížeje se na ústavní práva zemských sněmů, vydává daňové patenty absolutisticky. Beze stálých daní nemůže se dnes obejti žádný stát, poněvadž ke krytí nesmírně vzrostlé potřeby, o které se starším dobám ani nezdálo, jeho vlastní příjmy z domén, z podniků a jiné příjmy zdaleka nestačí. Účelem daní je tedy státní potřeba. Pramenem daní je hospodářství jednotlivců. Předmětem daně má býti výtěžek nebo důchod a nemá jím býti kmenové jmění, poněvadž by se tím brzdila budoucí výroba (Ricardo) a poněvadž by byl ničen pramen daně. Zavedení materiální daně ze jmění může odůvodniti jenom státní nouze. Právním důvodem povinnosti daňové podle dnes panující nauky je prospěch jednotlivce, jehož se mu dostává od státu. Jedině stát může zabezpečiti celistvost území na venek a právní řád uvnitř, opatřiti mincovnictví a měnu a podporovati svými zařízeními fyzický, rozumový, mravní a hospodářský rozvoj jednotlivce. Tím prospívá celku a každému jednotlivci zvláště podílem neurčitelným, z čehož plyne pro každého jednotlivce povinnost podle hospodářské možnosti bráti účast na vydržování státu. V 18. století z doktriny o právním státě, podle které stát vznikl smlouvou (contract social), vyvozují spisovatelé, že dan je kupní cena za prospěchy státem poskytované (teorie ekvivalentní). Montesquieu vymezuje v *Esprit des lois* daň

jako dávku, kterou poskytuje každý občan část svého majetku státu, aby v bezpečnosti před druhým občanem mohl zbytek pohodlně užívat (dávka za dávku). Toto pojetí daně je zřejmě nesprávným, poněvadž nelze přesně měřit hodnotu dobrodinií státem poskytovaných; hodnota ta je neurčitelná a úplata za ni není smluvená, nýbrž nucená. Povinnost platit daně mají především státní příslušníci žijící v tuzemsku, jakož i státní příslušníci nebydlící v tuzemsku, kterým však plynou z tuzemska důchody; dále jsou daní povinni cizozemci v tuzemsku bydlící neb delší dobu se tu za účelem výdělků zdržující, poněvadž i tyto ochrany státu požívají a z jeho zařízení těží.

Jest otázku, kdy počíná se individuální povinnost k daní. Zajisté tehda, jakmile potřeby k zachování života jednotlivce byly kryty a dříve ještě nežli počíná se úkoj potřeb zbytných. I tu platí „primum vivere“, ale nesmí se při tom přehlédnouti, že ochrana osoby a majetku jednotlivci státem poskytovaná je takéž potřebou nepostradatelnou. Z tohoto pojmání plyne požadavek osvobodit od daně malé důchody (daně prostě minimum) a neuvalovat daně na nezbytné předměty denní potřeby, jakož i vymáhati dlužné daně s určitými ohledy, aby zaplacením jich nebyla ohrožena výživa poplatníka a jeho rodiny. Vědecké zpracování nauky o daních počíná se Adamem Smithem, jenž ve spisu *Wealth of Nations* stanovil pro daně čtyři proslavené zásady, které znějí: 1. Poddaní každého státu mají přispívat na vydržování vlády měrou co možná nejbližší poměru ke svým schopnostem, to jest v poměru k důchodu, jehož požívají pod ochranou státu. 2. Daň, kterou každý jednotlivec jest povinen platit, má být určitá a nikoliv libovolná. Forma a způsob placení i částka, která má být zaplacená, mají být všem jasnými poplatníku i každé jiné osobě. 3. Každá daň má být vybírána v tom čase a tím způsobem, který je pravděpodobně pro poplatníka nejvhodnější. 4. Každá daň má být tak upravena, aby odnímala z kapes poplatníků co nejméně nad to, co přivádí do veřejné pokladnice státu. Tato klasická daňová pravidla, která přes to, že pocházejí z 18. století, nepozbyla i pro dnešní poměry použitelnosti, skrývají v sobě zárodky nauky později odůvodněné Ricardem, že se má daň ukládati na důchod a nikoli na kmenové jmění, a dále nauky, že se má od daně osvobodit existenční minimum. Moderní nauka (A. Wagner) dělí „nejvyšší“ daňové zásady na čtyři kate-

gorie podle důležitosti: a) finanční, b) národohospodářské, c) ethické, d) administrativní. Pod a) spadá zásada: Zdanění má být přiměřené ke krytí výdajů, a má být pružné. Pod b) Zdroje zdanění mají být voleny správně a se zřetelem na jejich vliv. Pod c) Zdanění má být všeobecné a poměrné. Pod d) Zdanění má být určitým, příhodným a vybírání daně má být spojeno, pokud možná, s nejmenšími náklady. Je zřejmo, že tato nauka obsahuje jádro pravidel Smithových.

Literatura: Dr. Engliš, *Finanční věda*, dr. Eheberg, *Finanční věda* (přel. dr. Salaba). O. Placht, *České daně*. A. Wagner, *Finanzwissenschaft*. C. F. Bastable, *Public finance* (*Veřejné finance*, přel. do češtiny).

Daně, rozdělení. S různých hledisk rozeznáváme tyto hlavní druhy daní: 1. Podle účelu úhrady: daně všeobecné a účelové. Daně všeobecné mají sloužiti k úhradě celkových státních výdajů; daně účelové toliko k úhradě výdajů určitého druhu, na př. úpravy měny, platů úřednických, výstavbě a zlepšení komunikací a p. Účelovou daní v republice Československé byla jednorázová dávka z majetku a z přírůstku na majetku, zavedená zákonem z 8. dubna 1920 č. 309 Sb. z. a n. s novelou ze dne 21. prosince 1923 č. 6/1924 Sb. z. a n.; výnos její byl určen k nápravě měny a k úhradě nejtěživějších břemen, vzešlých se založením a uhájením státu. Účelovými daněmi jsou daně z motorových vozidel a dávka z jízdného za osobní dopravu autobusy, jejich výnos plyne do silničního fondu. 2. Podle postihu: daně objektívní a subjektívní. Daně objektívní postihují svůj předmět beze zřetele k osobním poměrům poplatníka; daně subjektívní postihuje důchod poplatníkův se zřetelem k osobním poměrům, majícím vliv na jeho hospodářskou způsobilost (subjektívní únosnost). Objektívní daněmi jsou daně výnosové, subjektívní daně jsou daně důchodová. 3. Podle pravidelnosti vybírání: daně řádné a mimořádné. Daně řádné jsou částí normální daňové soustavy; daně mimořádné se vybírají mimo ni, zpravidla dočasně při zvláštních příležitostech, na př. pro válku, pro finanční tíseň státu a p. Mimořádnými daněmi v Československu jsou dosud daně z obratu a přepychová a dávka z úředních výkonů ve věcech správních. 4. Podle vyšší způsobilosti: daně proporcionální a progresivní. Proportionální je daň, která se v každém případě vyměřuje ze základu daňového pevnou (procentní) sazbou. Takovými daněmi jsou daně výnosové. Je-li však daň uprave-

na tak, že sazba podle známek vyšší způsobilosti stoupá, mluví se o dani progresivní. Progresivní daní v Československu je daň důchodová. 5. Podle hledisk daňově-technických: daně přímé a daně nepřímé. Pojmy těchto obou druhů daní postrádají nesporné definice. Věda, vycházejíc s různých hledisk, uvádí pro ně řadu odlišných znaků, a o všechny se vede spor. Nejvíce opodstatněným je rozlišování, pojící se k výběrání daní, jehož původcem je J. S. Mill. Podle něho je přímá daň taková, která se požaduje od těch osob, které podle úmyslu zákonodárce jí mají nésti; nepřímé daně jsou ty, které se vybírají od určité osoby v předpokladu, že se tato za ně odškodní na vrub osoby jiné (Principles kn. V. kap. 3 § 1). U přímých daní jsou tedy daňový podmět, nositel a platitel v jedné osobě, u nepřímých daní jsou platitel a nositel daně osoby různé; daň se tu z důvodů daňově-technických podle úmyslu zákonodárce přeuslová s plátcem na nositele daně (destinatáře), kterým je u daní spotřebních spotřebitel. U přímých daní je někde přesun výslovně zákonem zakázán. Tak v Československu stanoví § 341 zákona ze dne 15. června 1927 č. 76 Sb. z. a n., že „dohody sjednané, aby přímou daň nesla místo poplatníka zcela nebo zčásti jiná osoba, nejsou právně účinné“. Ježto však i u přímých daní je snaha je přesunouti, kteráž dosti často i přes zákaz se zdaří, nelze uvedeně rozlišování považovati za reguli, upotřebitelnou ve všech případech. K bezpečnému posouzení, které daně ten který stát radí mezi přímé a které mezi nepřímé, rozhodny jsou zákonné předpisy, státní rozpočet a konečné praxe.

Daňová soustava. Rostoucí státní potřeba s vývojem národohospodářským, politickým a kulturním přivodila mnoho daní. Účelně uspořádání různých druhů daní v souvislý celek, v němž jednotlivé články záměrně se doplňují, zve me daňovou soustavou. Podle požadavků finanční vědy má býti daňová soustava jednak dostačitelnou, aby kryla, pokud k tomu nestačí jiné státní příjmy, pravidelnou potřebu státní i při jejím stoupání, jednak má býti spravedlivou, aby bylo daňové břemeno spravedlivé, t. j. rovnoměrně na každého podle jeho únosnosti rozvrženo. Nejjednodušším a základním daňovým zásadám nejvíce vyhovujícím by byl systém daně jediné. A skutečně od 18. stol. vynořily se různé návrhy na jednotnou daň. Fysiokraté uznávali v souhlase s jejich názory o výlučné produktivitě půdy za takovou jednotnou daň („impôt unique“) daň po-

zemkovou. Idea ta se neujala. V novější době shledává sociální demokracie ideál jednotné daně v dani důchodové, ostře progresivně vybudované se slušným daně prostým minimem. Důležitě úvahy mluví však proti pojetí jediné daně v jakékoli formě. 1. Jedinou daní ať sebe lépe ustrojenou nebyly by pro nedostatečnou daňovou techniku úplně zachyceny a využity prameny daně. 2. Jediná daň, aby kryla státní potřebu, musila by mít vysokou sazbu, tím by působila tíživě, sváděla by k zatajování důchodů, čímž by byla rozvrácena poměrnost daně. 3. Jediná daň by byla pro poplatníka tíživou, vyvolala by u něho pocity nespokojenosti, rozložení daně na mnohé odlišné formy a výběrné akty znamená snížení obětí poplatníkovy. 4. Progresivní daň důchodová s daně prostým minimem, jakožto daň jediná vypustila by vůbec ze zdanění široké vrstvy občanstva; stát však nemůže se vzdátí toho, aby tak veliký počet drobných důchodů k dani nevyužítkoval. Zajisté též nelze přehlédnouti okolnost, že daňové soustavy jsou výsledkem hospodářského a politického vývoje, že jednotlivé druhy daní v nich se osvědčily a zily a nebylo by rozumným takové daně vyřaditi a nahraditi je něčím nevyzkoušeným. „Quia non movere“ platí v příčině daní měrou největší. Čelní zástupci finanční vědy (A. Wagner, Schäffle, Eheberg, Arthur Young, C. F. Bastable a j.) odmítají myšlenku jednotné daně jako neuskutečnitelnou. Ve skutečnosti také ve všech starých kulturních státech shledáváme se se soustavou mnohosti daní a to jak přímých, tak nepřímých. V jakém poměru mají býti tyto dvě skupiny k sobě, o tom není pravidla; vliv na poměr ten mají hospodářské a politické poměry toho kterého státu. Přehled daňových soustav jmenovitě evropských států podává zpráva rozpočtového výboru poslanecké sněmovny NSRČ z r. 1927 č. 1000. Lit.: Bastable, Public finance, Eheberg, Finanční věda, Fux, Reforma př. daní v ČSR. Lotz, Finanzwissenschaft.

Daň činžovní, Q_1 daň domovní.

Daň darovací, Q_1 daň z obohacení.

Daň dědická, Q_1 daň z obohacení.

Daň dividendová jest daň obchodní, vybíraná z dividendy obchodních společností, hlavně akciových. Nemí to však daň z kapitálu, nýbrž je to odměna za zvláštní služby. Vybírá se buď přímo od akcionářů, aneb nepřímou, totiž sráží se akcionářem při výplatě dividendy samé.

Daň domovní jest daní přímou, ob-
jektní, náležející do skupiny daní výno-
sých. Upravena jest zákonem o pří-
mých daních z 15. června 1927 čís. 76 Sb.
zák. a nař. Domovní daní podrobeny
jsou všechny budovy spojené pevně se
zemí neb v zemi, zřízené k trvalým úče-
lům i se zastavěnou jimi plochou a ná-
dvořím. K pojmu budovy vyžaduje se tedy
a) pevné spojení se zemí, at' zdvího (zákla-
dy) spočívá na povrchu země nebo v zemi
a b) zřízení stavby k trvalému účelu. Ná-
rodohospodářský účel (funkce) budovy je
hlavně dvojit: sloužiti jednak lidskému
bydlení, jednak hospodářství. Pro nedo-
statek pevného spojení se zemí nejsou ve
emyslu zákona budovami movitosti jako:
obývací vozy, lodní mlýny, stavby na vo-
dě plovoucí, tyto i když jsou ku břehu při-
poutány, plovárny, stany a j. Pro nedo-
statek trvalého účelu nejsou budovami
stavby provisorní jako: boudy, stavení
zřízená k účelům a na dobu provádění
určité stavby, stavení sloužící za dočasny
útulek (salaše), sezonní pavilony a krám-
ce, dočasné kabiny na břehu toků, ote-
vřené kolny, nezasklené verandy, vyřa-
zené železniční vagony upravené z nouze
k přechodnému bydlení a p.

Stavbami v zemi rozumí zákon takové,
které jsou zřízeny pod povrchem zemským
jako: samostatné sklepy bez vrchní stav-
by, stavby dolové, stavení zřízená ve skále
mající jenom z části zdvího umělé a j.

Zastavěná plocha a nádvoří tvoří s bu-
douou jeden celek a zdaňují se s ní spo-
lečně. Domovní zahrádky, které sice také
slouží budově, jsouce postiženy daní po-
zemkovou, daní domovní nepodléhají.
(Jinak v Prusku a v Maďarsku.)

Daní domovní podléhá každá samo-
statná budova zvlášť. Samostatnou je bu-
dova, která není na jiné budově závislou
ani co do použitelnosti ani stavebně.
Karakteristickým znakem samostatnosti
budovy je vlastní krov a vlastní vchod.

Budovy zdaňují se buď podle činžovního
výtěžku aneb podle počtu obytných míst-
ností; podle toho je domovní daň dvojit a)
daň činžovní a b) daň třídní.

Každá z těchto daní je samostatnou a
ukládá se podle zvláštních pravidel. Spo-
lečná jsou ustanovení o daňovém subjek-
tu, o výjimkách z daně, o trvalých a do-
časných osvobozeních od daně.

Podmětem (subjektem) daně domovní je
vlastník budovy, případně trvalý poži-
vatel celé budovy, jemuž na roveň se
klade doživotní poživatel a stojí-li bu-
dova na cizí půdě neb na cizích zdech,
poživatel superedifikátu. Spolu-vlastníci
tvoří dohromady jeden daňový sub-
jekt. Při dílčím vlastnictví, podle kte-

rého určitým osobám přísluší samo-
statné právo na materiální díly bu-
dovy, stíhá za určitých podmínek da-
ňová povinnost každého vlastníka tako-
vého dílu samostatně. Subjektem daně
domovní může býti jak osoba přirozená,
tak osoba právnická, obchodní společnost
i konsorcium. Státní příslušnost je pro po-
vinnost daňovou bez významu. Daň do-
movní pro berní rok předepisuje se tomu,
kdo byl dne 31. prosince toho roku vlast-
níkem (trvalým poživatelem) budovy, ne-
bo kdo jím byl při zániku povinnosti da-
ňové. Změna ve vlastnictví k budově za
berního roku nemá na uložení daně zmí-
něným osobám vlivu a může zakládati to-
liko civilně-právní nárok naproti dri-
vějšímu vlastníku (trvalému poživateli)
na náhradu daně pro rata temporis.
Ze zásady všeobecné povinnosti daňové
připouští zákon výjimky a poskytuje
trvale osvobození od daně budovám,
které slouží určitému účelu trvale, vý-
lučně a bezplatně.

Z daně domovní jsou vyňaty: 1. státní
budovy, pokud slouží za sídlo presidenta
republiky (Hrad Pražský s příslušnými
budovami a zámek v Lánech s vedlejšími
budovami); 2. účelům státní (veřejné)
správy a ubytování vojska; 3. veřejnému
zdravotnictví a zaopatření chudých, lidu-
milství a dobročinnosti; veřejnému vyuč-
ování, turistice; pak veřejné dopravě. Dále
jsou z daně vyňaty budovy cizích států,
užívané pověřenými diplomatickými zást-
upci a konsuly z povolání, pokud trvá
vzájemnost; budovy a jejich části, kterým
přísluší osvobození podle státních smluv;
budovy (jejich části), pokud slouží veřejné
bohoslužbě společností náboženských stá-
tem uznávaných a za úřadovny duchovných
správců a matrikářů; budovy hřbitovní;
budovy pojišťoven, zřízených podle zvláš-
tních zákonů sloužící účelům sociálního
pojištění a konečně budovy sloužící za
provozovny a skladiště účelům všeliké
výroby.

Trvale osvobození. Od daně do-
movní jsou trvale osvobozeny: Nestátní
budovy, pokud slouží účelům: 1. státní
nebo veřejné správy vůbec a ubytování
vojska; 2. společnosti Českoslov. čer-
veného kříže; 3. veřejného zdravotnictví
a chudinství (veř. nemocnice, veř. ústa-
vy zdravotnické, veř. chudobně); lidu-
milství a dobročinnosti (na př. ústavy pro
slabomyslné, nalezince, sirotčince, opa-
trovny, ústavy slepců, hluchoněmých);
školský a výchovy spravované veřejnými
korporacemi a nadacemi bezvýdělečné,
pak turistiky (nestátní turistické útulny).
Ministr financí může i v jiných případech
povoliti osvobození od daně pro budovy

(části budov), které slouží výlučně a trvale účelům veřejným, dobročinným nebo i všeužitečným předpokládají, že se při činnosti k těmto účelům směřující nedosahuje výtěžku vůbec neb se dosahuje jen výtěžku poměrně nepatrného; pak pro budovy památné, jichž nikdo nepoužívá. Vynětí z daně a trvalé osvobození od daně zahrnuje v sobě u státních budov služební byty, kterých zaměstnanci jsou povinni užívatí v zájmu služby; u budov ostatních (nestátních — vyjma provozovny) služební byty, pokud jsou s účely, o které se vynětí z daně neb trvalé osvobození od daně opírá, ve spojitosti a v rozsahu, jakého tato spojitost nezbytně vyžaduje. Zákon rozlišuje z důvodů správně-technických vynětí z daně, které nastává ex lege ipsa, k němuž nutno hledětí z moci úřední, a trvalé osvobození od daně, které povoluje úřad na žádost stran. Aby nebylo zneužito vynětí z daně a trvalého osvobození, je vlastník budovy povinen oznámiti do 30 dnů u příslušného úřadu vyměřovacího změnu v poměrech, které nárok na osvobození mění neb zrušují; mimo to je vyměřovací úřad oprávněn přesvědčiti se kdykoli, zda trvají nadále poměry, jež osvobození odůvodňují. Zjistí-li úřad vyměřovací, že důvod pro vynětí z daně nebo pro trvalé osvobození odpadl, zruší je, o čemž zpraví stranu výměrem, z něhož lze se odvolati k finančnímu úřadu II. stolice, který ve věci rozhodne s platností konečnou.

Přenechá-li zaměstnanec služební byt daně prostý, nebo jeho část třetí osobě, předepíše se z úplaty nebo z nájemní hodnoty příslušná daň činžovní vlastníku domu, který ji může přesunouti na zaměstnance. O takovém přenechání má se učiniti oznámení vyměřovacímu úřadu do 15 dnů pod trestními následky.

Dočasné osvobození z důvodu stavby. Za účelem podpory stavebního ruchu, aby se obyvatelstvu dostalo laciných a zdravých bytů a provozoven, poskytuje zákon o přímých daních daňové osvobození a to: 1. pro novostavby, přístavby, nástavby, úplné a částečné přestavby na dobu 6 let; 2. pro domy s malými byty a malými provozovny, které byly zřízeny novostavbou neb úplnou přestavbou, na dobu 12 let. Za domy s malými byty a malými provozovny pokládají se takové stavení, ve kterých z úhrnu obyvatelných podlahových ploch a podlahových ploch místností věnovaných obchodním, živnostenským nebo jiným účelům, připadají alespoň dvě třetiny na malé byty a malé provozovny. Za malé byty pak považují se stavebně v sobě uzavřené byty, jejichž obytná plocha podlahová ne-

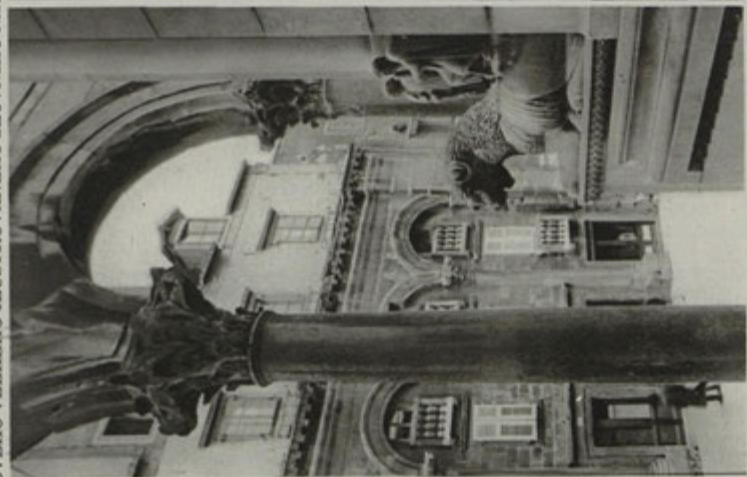
přesahuje celkem 80 m². Za malé provozovny pokládají se stavebně pro sebe uzavřené dílny drobných živnostníků, obývacích malých bytů v těmže domě, aneb nebydlí-li v něm, takové dílny o podlahové ploše do 36 m². Za dočasné osvobození od daně z důvodu stavby je třeba žádati. Žádost náležitě doloženou nutno podati u příslušného úřadu vyměřovacího do 30 dnů ode dne dokončení celé stavby. Žádost pozdě podaná má za následek právní ujmu. Z rozhodnutí úřadu vyměřovacího lze se odvolati do 30 dnů k finančnímu úřadu II. stolice, jenž rozhoduje konečně. Poplatník jest povinen oznámiti pozbytí vlastnosti domu malobytového do 15 dnů úřadu vyměřovacímu. Po dobu mimořádných poměrů způsobených bytovou nouzí, upravují dočasné osvobození z důvodu stavby zvláštní zákony o stavebním ruchu, které poskytují osvobození od daně mnohem vydatnější.

I. Daň činžovní. Předmětem daně činžovní je budova bez ohledu, čemu slouží. Rozsah objektivní povinnosti k dani činžovní jest určován podle míst, v nichž budovy stojí. V té příčině zákon rozeznává: a) místa zcela dani činž. podrobená a b) místa ostatní. V místech zcela dani činžovní podrobených podléhají dani činžovní všechny budovy bez rozdílu at jsou pronajaty nebo ne; v místech ostatních toliko budovy zcela nebo z části pronajaté. Místa zcela dani činžovní podrobená jsou: 1. hlavní města zemská Praha, Brno a Bratislava; 2. léčebná místa lázeňská uvedená ve vyhlášce ministerstva financí ze dne 5. ledna 1928 č. 10 Sb. z. a n.; 3. soupisná místa, v nichž je dne 1. ledna roku, ve kterém se děje sčítání lidu, pokud se týče za sezony toho roku, pronajato více nežli třetina obytných místností. Soupisným místem rozumí se soubor budov očíslovaných samostatně, t. j. od budov jiného místa nezávisle. Pronájemem pak rozumí se každé přenechané užívání budovy (její části) za plat bez rozdílu, je-li přenechání to nájemem, pachtěm nebo jiným právním poměrem. Pojem „přenechání za plat“ je tu širším nežli soukromoprávní pojem pronájmu. Výjimečně považují se deputátní byty, přenechané vlastnímu zemědělskému dělnictvu za plat vpočítány do mzdy, v místech zcela dani činžovní nepodrobených za nepronajaté.

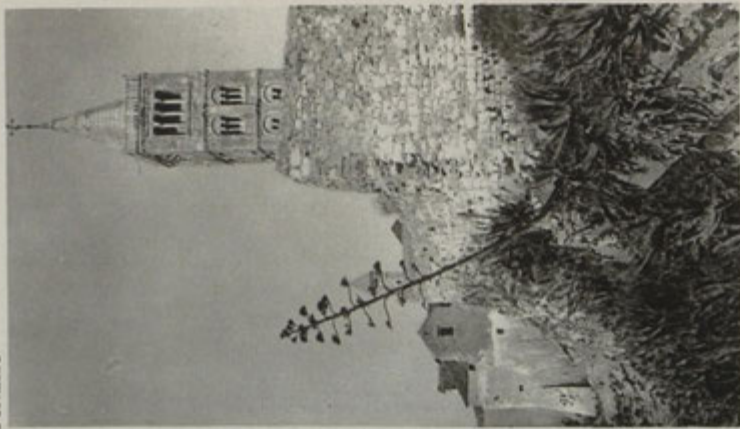
O zařazení soupisného místa do všeobecné povinnosti daně činžovní rozhoduje vyměřovací úřad na celé období od jednoho sčítání lidu ke druhému. Z rozhodnutí jeho může podati jak obec tak každý daní domovní povinný odvolání, jež má účinek odkládací, k finančnímu úřadu II. stolice, jehož rozhodnutí je koneč-

KLIS V DALMÁCII

PALLÁC DIOKLETIANŮV VE SPLITU

OSTROV RÁB

né. Klesne-li v uvedeném období v soupisném místě poměr pronajatých místností obytných k nepronajatým pod pětinu, povolí na žádost obce nebo kteréhokoli poplatníka daň domovní ministerstvo financí, aby bylo místo vyřadeno za všeobecné povinnosti daně činžovní a to od příštího berního roku, který jde po roce, ve kterém žádost byla podána až do konce období. Aby byly zamezeny příkrostiti v daňovém zatížení z různého daňově-právního posuzování budov blízko sebe stojících, když je každá v jiném soupisném místě, připouští zákon, že dvě nebo více míst soupisných může být za určitých podmínek za příčinou zařazení do všeobecné daně činžovní v jeden daňový obvod sloučeno a naopak, že část místa vyhovujícího jinak požadavkům pro všeobecnou daň činžovní, může být z ní vyloučena. O sloučení a vyloučení rozhoduje finanční úřad II. stolice; odvolání jde k ministerstvu financí a má odkládací účinek. Přechodně — t. j. od počátku působnosti zákona o přímých daních (od 1. ledna 1927) až do konce roku nejbližší příštího sčítání lidu — zůstal stav co do míst, která podle starého práva byla podrobena zcela dani činžovní, nedotčen.

Základ daně činžovní. Základem pro vyměření daně činžovní je celkové hrubé nájemné, dosažené v roce berním po případě hrubá nájemní hodnota toho roku v obou případech po srážce odpočitatelných položek. U bytů sezonních zastupuje berní rok sezona, t. j. období, po které se obvykle v roce pronajímají. U budov, které se stávají povinnými k dani činžovní za berního roku (t. j. po 1. lednu), je základem daně činžovní nájemné nebo nájemní hodnota za dobu od počátku povinnosti daňové až do konce toho roku po srážce odpočitatelných položek připadajících na tento úsek roku. Den, kterým nastalo skutečné užívání nově zřízených budov (jejich částí) dlužno písemně u příslušného vyměřovacího úřadu oznámiti do 15 dnů pod trestní sankcí. Suma přijatá poplatníkem na jedinou předem jakožto nájemné za určitou dobu více let, rozvrhne se při stanovení základu daně činžovní na stejné částky jednorozční; byla-li přijata na dobu neurčitou, náleží celá do základu daňového toho berního roku, ve kterém byla placena. Z budov částečně pronajatých v místech zcela dani činžovní nepodrobených uloží se daň činžovní tak, že k dani činžovní vypočtené z nájemného po srážce odpočitatelných položek místností, pronajatých, přičte se daň třídní připadající podle sazebníku na nepronajaté místnosti obytné; celek činí daň činžovní.

Za nájemné pokládá zákon soubor všech platů, smluvených za přenechání budovy nebo její části i s příslušenstvím, plněných poplatníku at přímo nebo nepřímo, v penězích, přírodninách, pracovních výkonech anebo jiných majetkových výhodách. Nájemné posečkané, promínuté jakož i ono, kterého nezaplatily osoby s poplatníkem příbuzné nebo sešvakřené do třetího stupně, pak jeho služebníci nymější i bývali, pokládá se za skutečně přijaté. Nájemné nedobytné, t. j. takové, které po projití nájemního období, za které bylo splatno, nemohlo by být vydobyto, nepokládá se za zdanitelné; bylo-li později zcela nebo z části uhrazeno, musí být podle míry úhrady zdaněno a to v roce, ve kterém plnění se stalo. Poplatník je povinen dotčené platby vyměřovacímu úřadu písemně oznámiti do 15 dnů.

Dani činžovní má býti podroben hospodářský (nájemní) výtěžek, jenom pokud plyne z budovy samotné, z jejího příslušenství a z nádvoří. Nenáleží tudíž do základu daně činžovní platy nájemníků, zapravované s nájemným za spolu přenechané užívání: a) pozemků podrobených pozemkové dani; b) práv s budovou spojených (práva radikovaná, živnostenská, vodní a j.); c) předmětů, které nejsou s budovou (její částí) pevně spojeny anebo nenáleží k obvyklému vybavení nájemního objektu (hostinský inventář); d) strojního a živnostenského zařízení, ústředního topení a výtahu; dále e) náhrady za plnění poplatníka, jímž tento z důvodu smlouvy nájemní podle zákona není povinen (jako platy nájemce hostince za dodanou jemu pronajimatelem slámu, led, povozy; platy nájemce živnostenské provozovny za dodávání vody, elektrické energie, světla, páry a p.). Byly-li zároveň s budovou přenechány pozemky podrobené dani pozemkové, které neslouží zemědělství nebo jiné výrobě (na př. domovní zahrádka, hřiště, domácí héliďlo, skládka), smí se na užívání pozemků z celkového smluveného nájemného nebo z úhrnu nájemného zvlášť smluveného odraziti nejvýše třicetinasobek jejich ryziho katastrálního výtěžku, který pak dani činžovní nepodléhá. U domů lázeňských a sezonních hotelů v lázeňských místech lázeňských, v nichž je zavedena všeobecná daň činžovní, je podrobena této dani celá hrubá nájemné, odrazí se však z něho na opotřebení nábytku, zařízení a posluhu paušální částka 50%.

Ježto v místech všeobecné daně činžovní této dani podléháji všechny budovy jak pronajaté tak nepronajaté, nutno

v případech, kde budova (její část) byla za berního roku nepronažata, za základ výměření daně činžovní vzíti nájemní hodnotu.

Případy, kdy se daň činžovní vyměruje z nájemní hodnoty, uvádí zákon taxativně a to: 1. byla-li budova nebo její část užívána poplatníkem, nebo přenechána zdarma k užívání komukoli, nebo pronajata za zřejmě nižší nájemné, nežli jaké jest v místě obvyklé; 2. bylo-li užíváno budovy (její části) k přechovávání cizinců a noclehářů (hotely, hostince, noclehárny); 3. bylo-li užívání budovy (její části), nehledě k uvedeným výjimkám, přenecháno zároveň s jinými majetkovými předměty nebo právy za úhrmný plat (sem náleží zejména byty, pronajaté s nábytkem, zařízením a poslouhováno, vyjma ovšem domy lázeňské); 4. vzniknou-li o údajích stran v příčině úplat za přenechání užívání budovy (její části) pochybnosti, které vyvráceny nebyly. Nájemní hodnota budovy nebo její části oceňuje se penízem, kterého by bylo lze dosáhnouti jejím pronájemem v roce berním podle poměrů místního bytového trhu, hledíc k poloze budovy, k jejímu účelu, k její velikosti, k jejímu stavebnímu zařízení, k době, po kterou se jí v roce užívá a k jiným poměrům, majícím účinek na užitkovou hodnotu.

Zákon připouští, že se smí oceniti nájemní hodnota budov (jejích částí), užíváných poplatníkem nebo přenecháných zdarma jeho manželce, jeho pokrevencům, osobám s ním sešvakřeným až do třetího stupně, služebnictvu, správci domu, domovníku, pak osobám podle posledního poručení nebo smluvní výhrady učiněné při prodeji nebo postupu budovy proti dosažitelné činži o 25%.

Při stanovení ryziho základu daně činžovní vyloučí se z nájemného neb z nájemní hodnoty, jsou-li v nich obsaženy a nebyly-li zvláště hrazeny, částky v berním roce skutečně placené na dávky nebo na dávkám podobné platy, jež postihují uživatele budovy (její části), odvádějí se však poplatníkem obci jako: dávky z nájemného, zvláštní vodné, poplatek za vodoměr, stočné. Zákony o ochraně nájemníků připouštějí ještě další sračky jako: zákonné zvýšení základního nájemného (k 1. srpnu 1914); zvýšený náklad na osvětlování domu; zvýšený náklad kominický; zvýšení úrokové míry z hypotekárních dluhů a náklady na nutně opravy (obnovy) domu podle dohody stran anebo soudního rozhodnutí, pokud je zákonné zvýšení nájemného nevyhovovalo. Tyto poslední sračky jsou rázu pře-

chodního, odpadnou zrušením zákonné ochrany nájemníků.

Výše daně činžovní. Daň činžovní z vyměřovacího základu činí:

1. v Praze, Brně a Bratislavě 12%,
2. v ostatních místech 8%.

V místech zcela daní činžovní nepodrobených nesmí býti daň činžovní nižší nežli by obnášela daň třídní na příslušný berní rok na celou budovu případajíc, jinak zůstane budova v daní třídní. Újevy záležející v dočasném snížení daně činžovní pro určité stavby dosud nevypršelé, vyplývající ze zvláštních zákonů byly ponechány v platnosti.

Vyměřovací řízení. Daň činžovní vyměruje se každoročně, když berní rok prošel, na podkladu písemných, nájemníky stvrzovaných příznaků. Příznání k daní činžovní mají býti podle zákona podávána každoročně ve lhůtě od 15. prosince roku berního do 15. ledna roku následujícího u příslušného úřadu vyměřovacího (berní správy, v jejímž správním obvodu budova stojí). Musí býti zřízeny na úředním naskopisu, ve kterém mají býti všechny sloupce podle předtisku přesně, určitě a zřetelně vyplněny; součást příznání k daní činžovní tvoří zevrubný místopis domu. Příznání musí býti poplatníkem (jeho zákonným zástupcem neb v případě zmocnění zmocněncem) řádně podepsáno. Nepodal-li poplatník povinně příznání včas, může mu býti vyměřena daň činžovní bez dalšího z moci úřední na podkladě pomůcek, které má úřad po ruce; nepodal-li je ani na zvláštní výzvu úřadu, může mu býti nad to uložena pořádková pokuta a trestní přírážka k daní až do 10% konečné částky vyměřené daně.

Vyměřovací úřad došlá příznání zkouší po stránce formální i věcné. Formálně vadná příznavačům vrací k doplnění; případně pochybnosti o správnosti a úplnosti údajů příznání sdělí poplatníkům se zvláštní výzvou, aby se o nich vyjádřili, průkazy podali nebo příznání doplnili a opravili. Nevyhoví-li poplatník této výzvě, může mu býti daň uložena z moci úřední bez dalšího jeho účastenství (komtumace). Zůstanou-li přes vysvětlení, opravy a doplnění příznání nadále pochybnými, nájemní hodnota nebo nájemné poměrně nízké přiznané, dále rozvrh úplaty na předměty, práva a plnění činžovní daní podrobená a nepodrobená, nutno provésti parifikační řízení, t. j. místní šetření, záležející v místní prohlídce a odhadu nájemní hodnoty předmětu, o který jde, srovnáním jeho s jinými stejnými neb podobnými, pronajatými v místě. Místní prohlídku pro-

vádí státní úředník za přítomnosti dvou odhadců a poplatníka nebo jeho zástupce. Na podkladě místní prohlídky podají odhadci dobré zdání a návrh vyměřovacímu úřadu, jenž podle výsledku šetření rozhodne nejsa vázán návrhem odhadců. O místní prohlídce musí být sepsán protokol, který podepíší všichni účastníci.

O uložení daně činžovní výměrovými měřovací úřad poplatníka platebním rozkazem, proti kterému přísluší mu právo odvolání do 30 dnů, o němž rozhoduje s konečnou platností finanční úřad II. stolice.

Změny v berním roce v poměrech budov za berního roku. Přestane-li se budovy (její části) podrobené dani činžovní během berního roku užívatí a počne-li se jí pak znova užívatí, jest poplatník povinen tyto skutečnosti vyměřovacímu úřadu do 15 dnů za příčinou kontroly oznámiti; jmenovaný úřad má právo o správnosti oznámení přesvědčiti se místním ohledáním. Byla-li budova podrobená dani třídní pronajata za berního roku zcela neb částečně prvním dnem kalendářního čtvrtletí, vstupuje do povinnosti daně činžovní čtvrtletím, kterým se začal nájemní poměr; od té doby se daň třídní z ní nepředepíše; započal-li však nájemní poměr za kalendářního čtvrtletí, zůstává v dani třídní až do konce toho čtvrtletí, načež počíná se u ní teprve povinnost k dani činžovní. Pronájem má poplatník oznámiti do 15 dnů úřadu vyměřovacímu. Přešla-li budova podrobená dani činžovní v místě všeobecné dani činžovní nepodrobené za berního roku zcela nebo částečně v poplatníkovu užívání, nebo přenechal-li jí poplatník zcela neb z části k bezplatnému užívání osobě třetí, nemají změny ty na povinnost k dani činžovní na ten rok účinku.

II. Daň třídní. Předmět daně. Této dani podléhají toliko budovy obytné, t. j. budovy obsahující obytné místnosti, jež jsou v místech zcela dani činžovní nepodrobených a jež nebyly dne 1. ledna roku berního ani zcela ani z části pronajaty. Za obytné místnosti pokládají se zejména: a) prostory, které skutečně slouží za obydlí, anebo jsou k obývání způsobilé, jako: světnice, podkrovní světnice, ložnice, světlé komory, světlé kuchyně, kabinety, kanceláře a dílny řemeslníků, sloužící též za byt; b) t. zv. otevřené místnosti, jako: kupecké a jim podobné krámy, pisárny, světlá skladiště na zboží s podlahovou plochou větší než 12 m², hostinské a kavárenské místnosti, tančírny a hostinské pokoje. Za neobytné platí: 1. kuchyňky světlé s podlahovou

plochou pod 12 m², kuchyně tmavé, jichž možno užívatí jenom k vaření, špiže, předstěná, prádelny, koupelny, sklepy, podschody, prostor výtahový, vestibuly, chodby, půdy a verandy; 2. prostory, které nejsou se všech stran uzavřeny stěnami, jako kovářny a bednářny; 3. prostory zařízené výlučně k účelům poľního hospodářství, jako: stodoly, konírny, chlévy, komory k ukládání zásob a nářadí, sýpky, seníky, řezárny, kolny, sušárny, lisovny a pazderyny.

V ý m ě r a d a n ě. Daň třídní vyměřuje se podle počtu obytných místností podle tohoto sazebníku:

Pro budovy s počtem místností obytných	Třída	Řádná roční sazba Kč
1	I.	5
2	II.	10
3	III.	15
4—5	IV.	30
6—7	V.	50
8—9	VI.	70
10—11	VII.	90
12—13	VIII.	120
14—15	IX.	150
16	X.	170

U budov, ve kterých je přes 16 obytných místností, připočítává se k nejvyšší sazbě za každou další obytnou místnost 20 Kč.

U budov přepychových, jako: zámků, lovcích zámečků, vil a sanatorií zvyšují se sazby o 30%. Od tohoto zvýšení mohou býti ministerstvem financí po slyšení ministerstva školství a národní osvěty osvobozeny budovy starožitné, dějinné památné neb umělecky cenné, které nebývají celkem ani 4 měsíce v roce užívány, jsou-li řádně udržovány. Pro chatrné obytné budovy zařazené do I. a II. třídy platí sazby o 50% snížené, má-li poplatník takovou budovu jen jednu. Větší neb menší plošný obsah místností obytných je pro daň bez významu.

R í z e n í v ý m ě r o v a c í. Všecky obytné budovy zařazují se do katastru, na jehož základě každoročně provádí vyměřovací úřad předpis daně třídní bez vydání platebních rozkazů.

Katastr daně třídní má podávati stále pravý stav skutečnosti pro daně rozhodných, pročež musí v něm úřad vyměřovací prováděti všechny změny. Změny ty, zvané případy evidenční, nastávají: 1. v osobě vlastníka; 2. v objemu soupisného místa; 3. v předmětu samém, pokud nastaly věnováním budovy (její části) účelu, jimž se povinnost k dani třídní zakládá nebo zrušuje neb v určení, byla-li obytná budova stavební úpravou,

tedy trvale a celým rozsahem, předělána na neobytnou, nebo budova neobytná zcela nebo zčásti na budovu obytnou; 4. vznikem nových, přestavbou starých budov neb úplným jejich zánikem; 5. rozdělením nebo sloučením budov, čímž danové předměty přibýly nebo ubyly; 6. v zevním objemu budovy, když se tím počet obytných místností změnil. Pouhé změny uvnitř budovy nejsou předmětem evidence, nemají vlivu na dosavadní daň a bude k nim hleděno teprve od nejbližšího roku, po občasném přezkoušení katastru. Případy evidenční (mimo změnu v objemu soupisného místa) má poplatník oznámiti vyměřovacímu úřadu do 15 dnů. Opominutí oznámiti změny výhodné pro státní pokladnu může býti potrestáno.

K evidenčním případům přihlíží se zpravidla teprve od příštího berního roku. Na oznámení evidenčního případu dostane se straně od vyměřovacího úřadu příslušného výměru o zařazení a zařídění budovy s určitou sazbou po případě o výměru budovy z katastru od určité doby s její bývalou sazbou. Z tohoto výměru lze se odvolati k finančnímu úřadu II. stolice, jež rozhodne konečně.

Slevy daně. Z důvodu nepoužívání budovy, která neobsahuje více nežli 8 obytných místností, nepřetržitě po celý berní rok, sleví se z ní daň třídní na tento rok připadající, podá-li poplatník písem. oznámení o uprázdnění do 15 dnů. Opětné užívání budovy dlužno písemně oznámiti úřadu vyměřovacímu taktéž do 15 dnů pod trest. následky. Z důvodu zničení neb podstatného poškození budovy jakoukoli živelní pohromou, ovšem poplatníkem nezaviněnou, poskytuje zákon slevu na daní třídní zcela nebo z části za celý berní rok, v němž pohroma se udála, oznámí-li se vyměřovacímu úřadu škoda písemně do 15 dnů ode dne, kdy nastala. Lhůta je prekluzivní. Z rozhodnutí vyměřovacího úřadu o slevě daně třídní z důvodu nepoužívání a živelní škody může se poplatník odvolati do 30 dnů k finančnímu úřadu II. stolice, který rozhodne s konečnou platností.

Trestní ustanovení. Jestliže poplatník (jeho zákonný zástupce nebo zmocněnec) v přiznání k daní číznovní neb v oznámení zákonem nařízeném, v odpovědi na dotaz finančního úřadu, v odvolání, neb v jakémkoli podání něco nesprávného uvede nebo něco zatají, nebo do stanovené lhůty nepodá přiznání, nebo oznámení zákonem nařízených, je-li takové jednání nebo opominutí způsobilo vyměření zákonné daně zmařiti, nebo přivoditi vyměření menší nežli zákonné,

dopouští se trestného činu zkrácení daně. Téhož trestného činu dopouští se nájemník, potvrdí-li podpisem nesprávné údaje přiznání. Kdo se dopustí zkrácení daně úmyslně, jsa si vědom toho, že toto jednání neb opominutí jest způsobilým zmařiti vymeření zákonné daně nebo přivoditi vyměření menší nežli zákonné daně, může býti potrestán peněžitou pokutou ve výši jednonásobku až desetinásobku částky, o kterou byla zákonná daň zkrácena nebo nebezpečí zkrácení vydána. Kdo se však dopustí uvedeného trestného činu v úmyslu zákonnou daň zkrátiti, anebo kdo použije při tom prostředků k oklamání úřadů zvláště způsobilých, může býti potrestán peněžitou pokutou ve výši trojnásobku až dvacetinásobku částky, o kterou byla zákonná daň zkrácena nebo nebezpečí zkrácení vydána. Vedle peněžitě pokuty může býti za okolností uložen i trest vězení. Kdo se dopustí zkrácení daně z pouhé nedbalosti, může býti potrestán peněžitou pokutou až do pětinasobku částky, o kterou byla zákonná daň zkrácena nebo nebezpečí zkrácení vydána, nikdy však nemá býti uložena pokuta nižší než 50 Kč. Čin je dokonán podpisem dotčených podání a odevzdáním jich úřadu; jde-li o opominutí, již samým opominutím. Opominutí podati přiznání na zvláštní výzvu úřadu pak opominutí povinných, shora zmíněných oznámení, pokud nezakládají skutkovou podstatu trestného činu zkrácení daně, trestají se pořádkovou pokutou až do výše 5000 Kč, která, ježto jde o donucení, může býti opakována.

Zabezpečení a placení daně domovní. Pro nedoplatky na daní domovní s přírážkami a s příslušenstvím, jež se staly splatnými v posledních dvou letech čítajíc nazpět ode dne exekučního prodeje (příklepu) nebo ode dne povolení nucené správy, vázane na budově i bez knihovního zápisu zákonné zastavení právo přednostní; u starších, nejvýše tříletých nedoplatků je toto přednostní právo vázáno podmínkou, že byl nedoplatek knihovně zajištěn nejdéle do 2 let po splatnosti daně.

Daň číznovní i třídní s přírážkami jsou splatny ve čtyřech rovných částkách napřed, a to: 1. ledna, 1. dubna, 1. července a 1. října každého roku. Je-li dnem splatnosti neděle, státem uznávaný svátek nebo památný den, je daň domovní splatná příští všední den.

Dokud nejsou tyto daně s přírážkami pro běžný rok ještě předepsány, jsou poplatníci povinni platiti je ve stanovených lhůtách zatím podle posledního předpisu: Částky takto placené započtou se do

daně s přírůžkami na příslušný berní rok později předepsané, načež případný doplatek na daně činžovní má se zaplatiti do 30 dnů po doručení platebního rozkazu; u daně třídní čítá se tato lhůta ode dne vyhlášení v obci, že předpis daně pro dotyčný rok byl proveden. Nebyly-li uvedené daně s přírůžkami zapraveny do 15. dne onoho měsíce, jež následuje po dni splatnosti, nastává jich exekuční vymáhání a mimo to povinnost platiti úroky z prodlení (t. č. 7%), přesahuje-li dlužníkův úhrnný předpis všech přírůžkových daní s přírůžkami v berní obci 500 Kč. Daně domovní s přírůžkami a příslušenstvím platí se berním úřadům výhradně šekovými vplatnými listky a šekovým řízením poštovním šekového úřadu po případě žirovým řízením Národní banky československé.

K daní činžovní vybírají se státní přírůžka zdravotní (nyní 7%) a přírůžky svazků územní samosprávy, které jsou zákonem limitovány, pak v Čechách 10% okresní školní přírůžka. Základ daně činžovní slouží obcím za základ k vyměření dávek z nájemného. K daní třídní vybírají se taktéž samosprávné přírůžky ve výši neobmezené a v Čechách okresní školní přírůžka.

Výnos daní domovních (činžovní a třídní) příkazuje se podle zákona ze dne 15. 6. 1927 č. 77 Sb. z. a n. z největší části obcím a zvláštním fondům spravovaným zemskými výbory, z nichž mají býti poskytovány příspěvky potřebným obcím a okresům.

Daň důchodová, také nesprávně daní z příjmů nazývaná, a jest daní moderní, která odpovídá tomu správnému názoru, že nejsprávnějším měřítkem daňové schopnosti osob fyzických jest důchod každé jednotlivé osoby. U nás uzákoněna zákonem z 15. 6. 1927 čis. 76 Sb. z. a n., jejíž základní body jsou tyto: 1. Fyzické osoby v tuzemsku déle jednoho roku pobývající jsou podrobeny této daní veškerým svým důchodem. Avšak podle § 1 cit. zák. jsou důchody z cizozemských nemovitostí a podniků, dále služné neb výslužné, vyplácené státní cizozemskou pokladnou, podrobeny naší d. d., postupuje-li i cizí stát stejným způsobem proti našim příslušníkům. 2. Téže daní jsou podrobeny i dále fyzické osoby, a to: a) důchodem plnýmocím z tuzemských nemovitostí neb pohledávek na tuzemských knihovně zajištěných neb z majetku vázaného na tuzemsko nuceným uschovávaním neb jinými právními předpisy; b) z výdělečných podniků neb výdělečných zaměstnání v tuzemsku provozovaných neb z účastenství na pod-

nicích takových (ať již jako účastník tiché, veřejné, komanditní společnosti s ručením omezeným, neb jako majitel kuksů); c) z služného neb výslužného z některé tuzemské pokladny státní neb zemské, okresní neb obecní; d) z tantiem daní podrobených. Výslovně uzákoněno jest, že držba akcií, podílních listů a podobných cenných papírů nepokládá se za účastenství v podniku ve smyslu odstavce b) výše uvedeně. 3. Fyzické osoby, které nebydlíce v tuzemsku pobývají zde dobu kratší jednoho roku za výdělkem, důchodem za pobytu v tuzemsku získaným. 4. Neodevzdané pozůstalosti (O₄ § 24 cit. zák.)

Zásadou jest, že d. d. podrobeny jsou pouze osoby fyzické, při čemž nečiní se rozdílu co do státi neb pohlaví a tedy podle prováděcího nařízení ze dne 20. 12. 1927 čis. 175 Sb. z. a n. jsou podrobeny této daní i osoby nesvéprávné, na př. nezletilci, kteří nejsou příslušníky rodiny. Tato zásada, že jen osoby fyzické podléhají této daní, prolomena jest tím, že podle § 24 této daní podléhají i neodevzdané pozůstalosti (to jest soubor práv i závazků osoby zemřelé), pokud pozůstalost přihlášeným dědicům není odevzdána. To se stane teprve až doručením odevzdací listiny. Účelem pak § 1 čis. 1., druhé věty jest zabrániti pokud možno dvojmu zdanění v tuzemsku a cizím státě, pokud není učiněno zvláštní opatření zabrániti takovému dvojmu zdanění. Slovo daň d. nebo daň stejného druhu rozumí se daň, která co do povahy a podstaty jest pravou daní důchodovou, t. j. daní, která zásadně postihuje veškerý, skutečný a ryzí důchod přímo v osobě toho, kdo slučuje jednotlivé ryzí výtežky jako svůj důchod. Této podmínce nevyhovují zpravidla daně, které postihují pouze jednotlivá odvětví příjmová, nebo které jsou daněmi majetkovými (tedy z majetku) nebo daněmi výnosovými, postihujícími objektivní výtežek jednotlivých výnosových pramenů. Na pojmenování nezáleží. Stejnorodou s naší daní důchodovou jest mezi jinými: německá daň důchodová (Einkommensteuer) podle zákona z 10. 8. 1925; rakouská daň důchodová (Einkommensteuer) podle zákona z 23. 7. 1920; federální Income Tax Spojených států amer. (Revenue Act. z r. 1926). Druh a rozsah cizozemského zdanění musí prokázati poplatník. V případech pochybných rozhoduje ministerstvo financí. Výpočet teritoriálně na tuzemsko vázaných pramenů v § 1, č. 2. lit. a) jest taxativní. Jest lhotejnost, běže-li se důchod z těchto

pramenů z důvodu práva vlastnického nebo poživacího. Majetek vázaným na tuzemsko nuceným uschováním nebo jinými právními předpisy rozumějí jest mezi jinými nadání, založená (zajištěná) na tuzemských majetkových objektech nebo nadání, jsoucí v tuzemské správě, dále majetkové objekty, nebo majetková práva, jež jsou ve správě tuzemského soudu, nebo jež jsou zajištěna zástavou vázanou na tuzemsko. Důchod z tantiem, uvedený v § 1, čís. 2, lit. d) jest podroben daní důchodové i když požitky, jež společnost celkem vyplátila, činí méně než 5000 Kč, takže tu podle § 183 odst. 4, není povinnosti k daní z tantiem. Podle § 1, odst. 3. uvedený pobyt za výdělkem není nikterak vázán žádnou časovou hranicí. Je tu tedy pobyt nejen, když na př. cizozemec v cizině bydlící a obchod odtud přímo do tuzemska provozující, podniká v zájmu tohoto obchodu opěťující se cesty do tuzemska a zde se proto — třeba sebekratší dobu — zdržuje, ale i tehdy, když pobude osoba v cizině bydlící za výkonem svých prací v tuzemsku jen po část dne, na př. zúčastní-li se takováto osoba zasedání obchodních společností a podmiňuje-li toto účastenství na zasedání výplatu požitků a pod. Dále budou to na př. hostující herci, virtuosové, obchodní cestující a p. Ovšem toto ustanovení platí jen potud, pokud podle § 342 nejsou učiněna opatření k zamezení dvojího zdanění cizími státy. Takové smlouvy byly již sjednány s Rakouskem (r. 1922), Německem (r. 1923), Maďarskem (r. 1924), Itálií (r. 1925), Polskem (r. 1925). Jak dalece mohou osoby, které podle tohoto ustanovení nejsou podrobeny daní svým veškerým důchodem, činití nárok na osvobození z titulu daně prostého minima, jest ustanoveno v § 3, odst. 2.

Osvobození od této daně stanoví § 2 a jsou osvobozeny tyto osoby: 1. hlavy cizích států, jejich průvod, diplomatictí zástupci u vlády naší republiky a jiné osoby, jimž přísluší právo exteritoriality podle práva mezinárodního, konsulů z povolání i s příslušníky jejich rodin, a to z veškerých důchodů z pramenů pod č. 1 a 2 uvedených, nejsou-li ovšem příslušníky Čsl. republiky. Též osvobození požívají i úředníci a zřizenci, jichž zmínění dipl. zástupci u vykonávání svého úřadu užívají k pracím vyslanectví, neb konsulátů, aneb ve svých rodinách. 2. Osoby, které mají nárok na osvobození od daně důchodové podle sátních smluv aneb podle zásad práva mezinárodního, pokud jde o důchod,

kteří neplyne z pramenů pod č. 1 a 2 uvedených. 3. Osoby vojenské a četnické v činné službě, pokud jde o vojenské a četnické služební požitky. 4. Osoby, které požívají přídávku za zrání pokud jde o tyto přídávky. 5. Státní zaměstnanci, kteří nemají podle speciálních zákonů práva voliti a volenu býti do Národního shromáždění, pokud jde o jejich služební požitky ze státní pokladny. Podle vládního nařízení z 15. 6. 1927 čís. 175 dlužno i zástupce členů a úředníky Společnosti národů a úředníky Mezinárodního úřadu práce pokládati za osoby, jimž přísluší podle práva mezinárodního exteritorialita a požívají tedy zmíněné osoby osvobození od státních a jiných veřejných daní a dávek. K osobám zde uvedeným patří též delegáti a personál Mezinárodní komise dunajské a v důsledku toho přísluší jim osvobození od daní přímých ve stejném rozsahu, jako personálu diplomatickému. Osvobození od daňové povinnosti osob exteritorialních a cizích konsulů, jakož i členů jejich průvodu, jednají zvláště též smlouvou o zamezení dvojího zdanění (bližší viz v § 3 cit. zák.). Podle § 2, č. 3. a 4. jsou od d. osvobozeny z požitků z vojenské (četnické) činné služby plynoucích jak osoby (mužstvo) konající prezenční službu (podle § 17 branného zák. z 19. 3. 1920, čís. 193 Sb. z. a n. a novely z 8. 4. 1927, č. 53 Sb. z. a n.), anebo další (§ 19 bran. zák.) činnou službu nebo vojenský výcvik v náhradní záloze (§ 20 bran. zák. v znění zák. z 8. 4. 1927, č. 53 Sb. z. a n.) a všechny osoby v záloze nebo v náhradní záloze konající službu činnou podle § 22 a 27 bran. zák. a osoby, konající za mobilisace a ve válce činnou službu vojenskou podle §§ 23 a 28 bran. zák., tak i všechny kategorie vojenských a četnických důstojníků a čekatelů v činné službě a všechny kategorie vojenských a četnických gázistů mimo služební třídy (tedy u vojska praporčící, štábní rotmířtři) v činné službě a u četníků vrchní strážmířtři a strážmířtři v činné službě, jakož i četníci na zkoušku. Ovšem ale zůstane daní důchodové podroben u všech těchto osob celý jejich jistý důchod, t. j. celý důchod kromě služebních požitků z činné služby. Osoby, jimž dána dovolená s čekáním, nutno pokládati za osoby v činné službě. Nejsou-li osoby uvedených kategorií v činné službě, jsou podrobeny i ze svého služebního příjmu daní důchodové. Vojenští gázisté ve výslužbě, pokud jsou povoláni k činné službě v míru podle § 120 zák. ze dne

24. 6. 1926 č. 103 Sb. z. a n. nebo za mobilisace a ve válce jsou ovšem osvobozeni od daně důchodové podle § 2, č. 3 z požitků plynoucích z vojenské činné služby. Pokud jsou zmíněné osoby povolány podle § 120 odst. 1 ve spojení s odst. 3. cit. zák., jsou osvobozeni od daně důchodové i jejich zaopatřovací požitky z důvodu § 2, č. 5. Do uvedených od daně osvobozených vojenských požitků počítati jest i vyživovací příspěvky, jež jsou vypláceny rodinám osob ke konání vojenské povinnosti povolanych. Přídatky za zranění jsou vždy osvobozeny, ať je dostávají osoby vojenské v činné službě, aneb osoby z branné moci již propuštěné. Rovněž jsou osvobozeny přídatky za zranění přiznané osobám četnickým. Naproti tomu příjmy válečných poškozenců podle zák. z 20. 2. 1920 č. 142 Sb. z. a n. a ze dne 25. 1. 1922 č. 39 Sb. z. a n. a ze dne 31. 1. 1922 č. 41 Sb. z. a n. jsou dani důchodové podrobeny. Podle § 2, č. 5 jsou od daně d. osvobozeni přednostové politických úřadů I. a II. stolice (§ 20, odst. 5. ústavní listiny). Podle § 3 jsou od daně d. osvobozeny osoby, jichž veškerý pro zdanění podle § 4 téhož zák. v době stanovené dosažený důchod částku 7000 Kč nepřesahuje. Dosaženým důchodem ve smyslu tohoto § 3 nejsou příjmy zásadně dani nepodrobené (na př. § 7, odst. 2.), a nelze je proto do veškerého dosaženého důchodu počítati. Ale ovšem nutno počítati do dosaženého důchodu i důchody, jež jsou sice zásadně dani podrobeny, ale jsou zvláštním ustanovením tohoto zákona (§ 2) od daně osvobozeny. Bude tedy počítán na př. u osoby vojenské v činné službě, jež má vedle osvobozených vojenských požitků ještě jiný důchod, při stanovení výše dosaženého důchodu podle § 3, odst. 1. nejen uvedený jiný důchod, nýbrž i služební důchod, třeba jest též podle § 2 č. 3 od daně osvobozen. Naproti tomu nelze počítati u osob v § 20 odst. 1. uvedených od dosaženého jejich důchodu hodnoty zaopatření jim poskytovaného (§ 20, odst. 3.). Při stanovení počtu rodinných členů, podle něhož se řídí výše minima od daně osvobozeného, jest — podle § 4, odst. 3. rozhoduje stav rodiny — ke konci prošlého, pro zdanění rozhodného roku kalendářního, tedy pravidelně stav k 31. prosinci berního roku. § 3 stanoví minimum důchodu od daně osvobozené částkou 7000 Kč a jde-li o poplatníky se 4 příslušníky částkou 8200 Kč, s 5 příslušníky částkou 9200 Kč a se 6 příslušníky částkou 11.000 Kč. Je-li poplatníkem vdovec (vdova) zvyšuje se

daněproště minimum na 8200 Kč již při 3 příslušnicích rodiny (§ 5), dále na 9200 Kč již při 4 takových příslušnicích a konečně na 11.000 Kč již při 5 takových příslušnicích. Toto výjimečné ustanovení platí ovšem jen pro skutečné vdovce (vdovy); kdyby tedy vdovec (vdova) žil znovu ve faktickém manželském spoluzítí, nelze mu této výhody priznati. Pro poplatníky s důchodem do 26.000 Kč, kteří mají 7 příslušníků (u vdovců 6 příslušníků) rodiny (§ 5) jest podle § 20, odst. 1. lit a) daněproštěm minimem částka 26.000 Kč. U osob, majících služební požitky (mzdy a platy) stanoví §§ 30 a 31 minimum od srážkové daně osvobozené částkami vyššími, t. j. roční částkou 10.036 Kč, po případě (při výplatách měsíčních neb desetidenních) 10.044 Kč a konečně u poplatníků s četnou rodinou roční částkou 11.505 Kč až 11.544 Kč, po případě 12.756 až 12.792 Kč, nebo 15.000 až 15.028 Kč, ba i částkou až do 23.550 Kč (má-li zaměstnanec aspoň 6 osob v § 20, odst. 1. označených). Toto minimum značí ale hrubé služební požitky bez jakýchkoliv srážek; při tom se vzal již zřetel i na § 20. Naproti tomu se týká uvedeně minimum (§ 3) důchodu ryziho po odečtení všech zánemem přípustných srážek (dle § 7 odst. 1.) a podle §§ 15 až 17. V odstavci 2. § 3 vyslovena jest praesumptce zákona, že veškerý dosažený důchod osob, v odstavci tom uvedených, přesahuje minimum, výtčené v § 3 odst. 1. A proto možno užiti na ně ustanovení § 3, odst. 1., jen když samy prokáží, že veškerý jejich důchod, to jest jak v tuzemsku dani podrobený, tak i důchod v cizině dani podrobený, nepřesahuje minimum v § 3, odstavec 1. uvedené. Přesahuje-li veškerý důchod takových osob uvedené daně prostě minimum, ale důchod tuzemský sám o sobě toto minimum nepřevyšuje, zdání se tento (tuzemský) důchod sazbami v § 18 uvedenými. Na př. svobodný poplatník v tuzemsku bydlící má z tuzemského podniku příjem 2000 Kč, z cizozemské nemovitosti příjem 6000 Kč, tedy celkový důchod 8000 Kč, t. j. nad minimum, a bude tudíž takového poplatníku, prokáže-li, že byl jeho cizozemský důchod z nemovitosti 6000 Kč v cizině již zdaněn (§ 1, čís. 1, věta 2.) vyměřena daň v tuzemsku podle § 1, č. 1 z důchodu 2000 Kč sazbou podle § 18. Nebo naopak, má-li svobodný poplatník, bydlící v cizině, v tuzemsku nemovitost, z níž má důchod 4000 Kč a vedle toho v cizině důchod z cizozemského podniku 5000 Kč, takže celkový jeho důchod přesahuje

minimum od daně osvobozené, bude zdaněn v tuzemsku z důchodu 4000 Kč podle § 1, čís. 2, lit. a) sazbou podle § 18. Podle §§ 20 a 21 mohou být za okolností tam uvedených od daně osvobozeny také osoby, které mají důchody vyšší daňového minima, a to hledíc k jejich menší platební schopnosti, nastalé zvláštními poměry osobními (rodinnými).

Údobí z danění. Skutečně dosaženým a daní podrobeným důchodem se rozumí úhrn všech dosažených dílčích příjmů po odečtení přípustných sražek (§ 7), ať poplatníku plynuly po celý rok nepřetržitě, nebo jen po jednu část roku, nebo po více částí roku s přerušením, nebo bez přerušení, ať měly ráz trvalých nebo dočasně se opakujících neb jednorázových příjmů (na př. výhry z losu), pokud jsou zásadně daní podrobeny. Příjmy se nepřepočítávají po celý rok, naopak sečtou se dohromady veškeré v jednotlivých částech kalendářního roku dosažené skutečně dílčí příjmy. Tato zásada platí též pro výpočet výdajů, které jsou podle zákona přípustny (§ 15). Jedinou výjimkou z pravidla, že jest rok kalendářní spolu s rokem berním, připouští § 4, odst. 2. u poplatníků, jejichž pravidelné obchodní nebo hospodářské roční období nesplývá s rokem kalendářním, jako hospodářské období u podniků zemědělských a různých odvětví obchodních a výrobních, u nichž končí obchodní rok nikoliv 31. prosincem, nýbrž různým datem. Požadá-li o to takový poplatník, vyměří se mu daň d. nikoliv z důchodů za rok kalendářní, nýbrž z důchodu za jeho rok obchodní či hospodářský, a to na ten berní rok, v němž jeho obchodní (hospodářský) rok skončil. Předpokladem toho však jest, že jest obchodní (hospodářské) období pravidelným, že zároveň zahrnuje dobu celého roku a že bylo o to poplatníkem žádáno včas, t. j. nejdéle před uplynutím lhůty, stanovené pro včasné podání přiznání. Má-li poplatník, u něhož bylo užito § 4, odst. 2. kromě příjmu z hospodářského nebo obchodního podniku i příjmy jiné, budou tyto jiné příjmy zdaňovány — podle § 4, odst. 1. — v té výši, jaké dosáhly v roce kalendářním (a tedy ne v období obchodním). Zvolí-li poplatník období obchodní (hospodářské) za základ zdanění, a byla-li mu podle toho již daň vyměřena, může zvoliti za základ zdanění jiné obchodní (hospodářské) období, než původně zvolené, nebo přerušiti dosavadní spojitost jednotlivých za sebou jdoucích jen se souhla-

sem vyměřovacího úřadu. Změní-li neb přerušil-li poplatník takto, t. j. se souhlasem úřadu, obchodní období, bude vazto — na práni poplatníkově — za základ nové obchodní (hosp.) období, nehledíc k době jeho trvání. Skončí-li v takovém případě v témže kalendářním roce několik obchod. období, bude vyměřena daň ze součtu důchodů všech těchto období. Úřad zpravidla projeví souhlas se změnou bilančního období, jen když to bude u poplatníka věcně odůvodněno, t. j. když bude změna vyhovovati hospodářským poměrům toho kterého podniku a když současně nebude touto změnou včasné zdanění znemožněno, nebo státní pokladna poškozena. Souhlas se změnou období může býti i podmíněný. Za souhlas má žadati včas, tedy dříve, než skončí dosavadní bilanční období, nebo chce-li změnití období přechodně na dobu kratší, než bylo období dříve, než toto nové období uplyne. Chce-li tedy na př. přechodně změnití dosavadní 12měsíční období v 15měsíční, má žadati dříve, než projde 12 měsíců dosavadního období, nebo chce-li 12měsíční dosavadní období změnití v přechodní 7měsíční, má žadati dříve, než uplyne 7 uvedených měsíců. Úřad rozhodne pravidelně o poplatníkově žádosti ihned, nečekaje na poplatníkově přiznání; vyslechne ale předem, uzná-li to vhodným, znalce o konjunkturu v příslušném oboru vůbec, nebo o konjunkturu podniku žadatelova zvlášť, aby bylo lze posouditi, zda tu není úmyslu stát poškoditi. Proti rozhodnutí nemá poplatník opravného prostředku; námítky, má-li jaké, může uplatnit až v odvolání proti vyměření daně samé (§ 330, odst. 2.). Záhodno, aby poplatník žádal včas, protože by jinak bilancoval bez souhlasu úřadu, a bylo by zde pro něho nebezpečí, že nastane zdanění podle kalendářního roku. Ovšem tím, že úřad nedal souhlasu ke změně bilančního období, není řečeno, že poplatník musí býti zdaněn jen podle kalendářního roku. Zjistí-li se dodatečně, že ze změny období nehrozí státní pokladně poškození, může vyměřovací úřad uložit daň i podle změněných období. § 4, odst. 2. poslední věta jest jen vysvětlením toho, co se rozumí v těchto případech uložením daně podle kalendář. roku. Nebude to zpravidla jen pouhý kalendářní rok, obsahující 12 měsíců, pravidelně to bude kalendářní rok, zvětšený o dobu předcházejícího roku, která dosud zdaněna nebyla.

Základem zdanění jest důchod domácnosti jakožto hospodářské jed-

notky. Důchodem domácnosti jest souhrn příjmů hlavy rodiny i všech příslušníků rodiny (§ 5, odst. 4.). Pro zdaňování celkového důchodu domácnosti jest rozhodným jedině faktické příslušenství k domácnosti. Pravidelně jest poplatníkem daně d. hlava rodiny. Pro řešení otázky, kdo jest hlavou rodiny, jest nerozhodno, má-li ta která osoba svůj vlastní důchod, stačí, vede-li a řídí-li samostatnou domácnost, třeba byla odkázána osobně na důchod členů této domácnosti; rozhodno jest, či vůle rozhoduje ve vedení a řízení domácnosti; nezáleží na tom, zda rozhoduje v jiných směrech vůle té neb oné osoby. Hlavou rodiny bývá pravidelně osoba zletilá, může jí býti i osoba nezletilá. Příslušníky rodiny mohou býti kromě druhého člena manželské dvojice, vzniklé buď manželstvím neb manželským spoložitím, pouze nezletilí descendentí anebo jim na roven postavené osoby, přijaté do rodiny jako pastorkové nebo schovanci. Další podmínkou, aby zprvu uvedené osoby považovaly se za příslušníky rodiny, jest, aby žily s hlavou rodiny ve společenství domácnostním. Na žádost poplatníkovu sdělí mu úřad vyměřující ony částky daně, které poměrně připadají na důchod příslušníků rodiny. Podle § 264, odst. 4. tohoto zákona členové rodiny ručí za část daně důchodové, a sice poměrně na podíl daně na ně spadající.

K § 6 společné důchody. Takovými důchody jsou důchody osob, žijících ve spotřebním společenství, jako jsou na př. důchody klášterů, kongregací, bratrstev, kolegiálních kapitol a pod. Při tom nezáleží na tom, mají-li jednotliví členové tohoto společenstva právní nárok na část úhrnného důchodu či nic. Rozhoduje zde jedině spotřební společenství. Ručení za zaplacení daně d. spočívá v § 264, odst. 1. č. 5.

Dani podrobený důchod. Podle § 7 odst. 1. příjmy a srážkami rozumíme všechny příjmy a všechny přípustné srážky, a byly v berním období pro zdanění rozhodnem hotově přijaty nebo placeny anebo súčtovány, bez zřetele na jejich splatnost. Při tom může býti ovšem přihlíženo k téže částce pouze jednou. Pojem příjmu vyžaduje realizaci a nelze tedy za příjem považovati právní nároky, dokud nebyly splněny. Za splnění právních nároků lze u poplatníků vedoucích řádně obchodní knihy pokládati účetní provedení. Proto není na př. příjem akcionářovým částka všeobecného rezervního fondu akcio-

vého podniku, jež odpovídá počtu jeho akcií. Byl-li ale tento rezervní fond až zcela neb z části rozdělen mezi akcionáře ve formě bezúplatného prikázání nových akcií, čímž nabyl akcionář neomezeného disposičního práva nad částí dříve společného majetku, jest tu dani podrobený příjem a to ve výši kursu těchto nových akcií, stanoveného na nejbližší burse po jejich vydání. Nejsou-li akcie na burse zaznamenány, ve výši skutečné ceny jinak zjištěné, není-li ani tato cena zjistitelná, ve výši nominální jejich ceny. Podobně jest dani podrobeným příjmem částka, kterou obdržel starý akcionář z prodeje svého odběrného práva na nové akcie. Odběrné právo není totiž ničím jiným, než vydáním části nashromážděných rezerv ze jmění akciové společnosti do rukou starých akcionářů a prodejem odběrného práva starý akcionář tento svůj příjem realizoval. Příjmem dani podrobeným jsou za podmínek vytyčených v § 15 č. 1, lit. e) posl. věta hotově vrácené nebo přeúčtované přeplatky tam uvedených daní a dávek s přísl. Důchodem dani podrobeným nejsou přírůstky na majetku vzniklé změnami a přesuny majetkovými. Jest tedy pouhá změna ocenění stálého základního jmění podniku za doby provozovací beze vsí důležitosti pro vyšetření výnosu, ježto takovou změnou výnos ten se ani nerozmnoží ani nezmenší, pokud toto ocenění nebylo realizováno. Byly-li tedy na př. vydány nové akcie, jež znamenají jen číselnou změnu, aniž by při tom byl rozdělen nahromaděný zisk (jako při sestavení stabilizačních bilancí), nelze takového přídeľu pokládati za poplatný příjem, ježto tu příjmu není. Byl-li ale rozdíl v ceně realizován, jest zdanitelnost posouditi podle § 7 odst. 3. Důchodem dani podrobeným nejsou úplaty, které se jeví realizováním majetkových práv neb jiných práv poplatníkových. Nepodléhá tedy dani důchodové úplata za převzatý závazek vzdání se radikované živnosti, ježto jde o vzdání se práva majetkového. Převzal-li ale někdo závazek neprovozovati živnost toliko osobní neb nezúčastnit se na žádném jiném podniku určitého druhu, tvoří úplata za to daná poplatný příjem podle § 7 odst. 1., ježto závazek ten týká se pouze omezení hospodářské činnosti a nelze tedy mluvit o realizaci majetkového práva. Právem majetkovým není právní nárok na služební požitky ze služební smlouvy, tento právní nárok nemá majetkové hodnoty, jeť podmíněn osobním konáním služeb. Umrtné (§ 65 služební pragmatiky) vyplácené státním zaměstnan-

cům není rovněž dani d. podrobena. Dani podrobeným příjmem nejsou kapitálové náhrady za věcné nebo jiné utrpené škody (na př. kapitál vyplacený za utrpěný úraz). Příjmy z darování a podobných věnování bez úplaty nejsou dani podrobeným důchodem, jen jsou-li tyto příjmy skutečně mimořádnými. Opakují-li se ale s jistou pravidelností, jsou dani podrobena. Remunerace zaměstnancům poskytnuté mimořádně nejsou podrobena dani d., rovněž také peněžní výpomoci čas od času poskytnuté nejsou příjmem dani d. podrobeným. Podle § 7 odst. 3. podléhají dani d. při provozování výdělečného podniku v zaměstnání docílený zisk ze zcizení majetkových předmětů jako jest zisk docílený obchodníkem realitami z prodeje realit, zisk podnikatele staveb z prodeje jim vystavěných objektů, zisk docílený bankéřem při prodeji cenných papírů a pod. *Средства иного* není příjmem dani podrobeným úplata za prodané zařízení obchodních místností a za zásoby prodané při zrušení obchodního podniku. Roční rentu, která byla sjednána jako úplata za prodaný majetkový předmět, dlužno pokládati za zisk důchodové dani podrobený podle § 12. Vzhledem k ustanovení § 7 odst. 4., 5. dlužno vždy každý případ speciálně posouditi, zda se zde jedná o jednání k dosažení zisku směřující či nikoli. Rozhoduje ovšem také předmět, o jaký se jedná, a zda hned při získání předmětu takového byl zřejmý úmysl získáním jeho docílit zisk, na př. když někdo koupí s úmyslem spekulacním cizí obchod a zásoby zboží, aby v krátké době se ziskem obchod neb zásoby zase prodal, tu jde o zcizení majetkového předmětu za provádění obchodu spekulacního a tu ovšem zisk podléhá dani d. podle § 7 odst. 3. Rovněž dlužno pokládati za obchod spekulacní postoupení práva ke kácení dříví, pokud bylo získáno s úmyslem docílit zisk z prodeje vykáčeného dříví, jakož i ohlášení výhradního práva kutacího proto, aby bylo dále zcizeno. Není ale spekulacním obchodem, když prádelna bavlny koupí k určitému termínu bavlnu, aby svou potřebu kryla, pak jí ale zase prodá, když zjistila, že původní předpoklady, pro nákup bavlny mluvící se nesplnily a že proto nakoupené bavlny pro svou potřebu potřebavati nemůže. Rovněž nemůže býti řečí o spekulacním obchodě, když poplatník nabytí předmětu dědictvím, třeba že zcizil předmět ten s úmyslem docílit zisku využitím příznivé konjunktury.

Podle § 8 cit. zák. tvoří příjem z pozemků: 1. příjmy z polního a lesního

hospodářství provozovaného na vlastní účet, počítaje v to výtěžky z kácení lesů, dále příjmy z jiných výdělkové dani nepodrobených výrobních odvětví a práv s pozemkovou drůbou spojených (na př. právo rybolovu, honitby a pod.) a konečně i příjmy z jinakého užívání pozemků; 2. příjmy z propachování pozemků a práv s pozemkovou drůbou spojených; 3. příjmy z pachtu pozemků a práv s pozemkovou drůbou spojených. U poplatníků, kteří vedou o svém podniku řádné, ryzí příjem číselně vykazující knihy, platí ustanovení § 10, odst. 2., totiž vypočte se obchodní zisk za šetření §§ 7, 15 a 17 podle zásad, stanovených obchodním zákonem pro řádné vedení knih a jinak se zvyklostmi řádného obchodníka se srovnávajících; srážky v § 15 tohoto zákona lze vypočítati jen v rozsahu tímto § stanoveném. Pramenem příjmu z pozemku je půda. Na této půdě vyrostlé plody (obilí, dříví) tvoří spolu s vedlejšími plody (jako na př. tráva v lesích) výtěžek z pozemků. Tento výtěžek jest podroben zdanění v době, kdy se jako příjmu skutečně získává, tedy zásadně v době, kdy plod od půdy (posekáním, vykácením atd.) oddělen. Proto jest dani podrobeným příjmem i výtěžek, získaný z dřevních porostů, jež byly vysekány, třeba nebyly podle lesního hospodářského plánu ještě ke kácení způsobilé. Výtěžky z lihovarů, pivovarů, škrobáren, mlýnů, cihelen, pil a podobných odvětví výrobních při zemědělských podnicích přičleněných nutno přiznávat, jsou-li výdělkové dani podrobena, v důchodu podniku (§ 10). Totéž platí o výnosu z pískoven, lomů, vápenic, hlinišť, rašelinišť, šterkoven a podob. podniků, při nichž je dobývána podstata půdy. Poplatník může zásadně uvést v přiznání výnos z pozemků úhrnnou částkou, neprovozuje-li výrobních odvětví, jež nutno podle dříve uvedených ustanovení odděleně účtovat a přiznávat. Ohledně výtěžků (důchodu) z pozemků lesnímu hospodářství věnovaných platí toto ustanovení: do příjmů zařaditi jest dosažené výtěžky za lesní produkty všeho druhu i za vedlejší produkty a peněžní hodnotu produktů spotřebovaných ve vlastním hospodářství nebo přenechaných osobě třetí nebo výměnou nebo bezplatně, jakož i přijaté úplaty od třetích osob za přenechání užívacích práv v lesích; výtěžkem z kácení dřeva jsou všechny příjmy za dřevo, buď vlastníkem lesa poražené, nebo na státojato prodané (t. j. k vykáčení jinému přenechané); do vydání nutno započítati:

náklad na lesní kultury, ochranu a správu lesa, na rubání a přípravu dřeva, jakož i udržování staveb, objektů (mysliv, hájoven, cest, mostů a pod.). Při propachtovaných pozemcích nebo právech, s pozemkovou držbou spojených, jsou příjmem vlastníka těchto pozemků neb práv: skutečné pachtovné, hodnota naturálních neb jiných vedlejších plnění, jež má pachtýř plniti propachtovateli, a konečné hodnota užitků, jež si propachtovatel vyhradil.

Podle § 9 příjem z budov tvoří: a) příjem z pronájmu budov, a pokud jsou tyto budovy obývány samým držitelem, jinak užívány neb zdarma jiným osobám k užívání ponechány, užitková hodnota, kterou mají budovy neb jejich části podle svého stavu i polohy, podle nájemních, dopravních a bytových poměrů domu, místa i okolí, a hledíc k době, ve které se jich skutečně užívá. Užitková hodnota bytu, jehož bezplatně užívá i domovník, jest výdajem správním (podle § 15, čs. 1., lit. o) v míře přiměřené úplatě za domovnícké úkony. Pokud se budov neb jejich části užívá k účelům polního neb lesního hospodářství neb k účelům živnostenským (v to počítajíse užívání k bezplatným bytům dělnickým a služebním), nezapočítává se užitková hodnota ani při výpočtu příjmu, ani při výpočtu příslušného provozovacího nákladu. Při zjišťování dani podrobeného důchodu nepřihlíží se k budovám věnovaným účelům vyučovacím, vychovávacím, dobročinným, lidumilným a k účelům veřejné správy. Podle § 9 odst. 1. jest příjmem při budovách pronajatých veškeré přijaté nájemné (i s úplatou za spolupronajatý snad nábytek), veškeré za částečné neb zcela pronajaté dvory, skladiště, domácí zahrady, za dovolení k použití části domu (stěn) k reklamním účelům, činže z portálů (výkladních skříní), jakož i náhrady za užívání vodovodů, plynovodů, zdviží, ústředního topení a jiných zařízení, jež jsou příslušenstvím objektu, k tomu dlužno připočísti peněžitou hodnotu vedlejších dávek, ke kterým se nájemce ve prospěch pronajímatele zavázal. Od zjištěného hrubého výnosu nájemného možno odečísti tyto srážky: a) skutečná vydání na udržování a opravu pronajatého objektu i s výdaji na udržování spolupronajaté zahrady, nábytku, plynovodů, vodovodů, topných těles, výtahovadel a p.; b) přiměřené procento nákladu staveb za opotřebování budovy; c) náklady na pojištění budovy proti ohni a jiným škodám (jako na př. proti povinnému ru-

čení při úrazu na chodnicích nebo schoďších domu); d) skutečně zapravenou daň domovní s přírážkami; e) úroky z dluhů na domě pojištěných a z jiných břemen; f) odměnu správci domu a domovníku.

Příjem z podniků tvoří ze samotných výdělečných podniků a zaměstnání, zejména ze všech všeobecně dani výdělkové podrobených podniků a zaměstnání, počítajíce v to — s výjimkou pachtu § 8 odst. 1., č. 3 uvedeného — též příjmy z pachtu podniků; k těm náleží zejména: 1. smluvené nebo poskytnuté honoráře, provise, úroky a j. vzájemné dávky za obchodní nebo živnostenské výkony a za všeliké přenechané užívání; 2. cena dosažená a všechno hotově zaplacené nebo na úvěr prodané zboží a výrobků; 3. peněžitá hodnota výrobků a zboží, které byly z provozu vybrány k potřebě a spotřebě poplatníkově, jeho příslušníků a čeledí, nedržené k provozování živnosti, jakož i jiných příslušníků domácích, po případě i dalších osob v § 20, odst. 1. uvedených; 4. peněžitá hodnota zásob a výrobků, jež jsou na konci období. Jakožto náklady provozovací mohou býti odečteny: a) náklady na udržování a opětné zřízení budov a jiných zařízení provozních — nikoli však na novou stavbu nebo rozšíření —, jakož i udržování a doplnění, nikoliv však na zvětšení živého a mrtvého inventáře; b) přiměřené procento hodnoty užitkové nebo ceny pořizovací za opotřebení budov, strojů, nářadí atd.; c) náklady na pojištění pod a) vyčtené; d) pachtovné a nájemné z pozemků, staveb, věcí a práv ku provozování podniků pachtovaných nebo najatých; e) výdaje na topení a osvětlování, jehož jest třeba při provozování, neb však ve vlastním bytě; f) náklady pořizovací na zakoupení surovin, látky pomocné, zboží a na materialie v provozování potřebné; g) služné a mzdy v provozu zaměstnaných osob; h) podnikatelem za personál na základě zákonné povinnosti zapravované příspěvky k nemocenským, úrazovým, starobním, invalidním, vdovským, sirotčím, pensijním a jiným zaopatřovacím pokladnám a ústavům, jakož i zaopatřovací požitky trvale placené bývalým zaměstnancům; ch) nepřímé daně a dávky, které jest v provozování podniku zapravovati (kolky, potravní daň, cla, daň z obratu a p.); i) úroky z dluhů obchodních; j) převzatá hodnota zásob a výrobků převedených z předcházejícího hospodářského období do nynějšího; k) všeobecná daň výdělková s přírážkami, daň pozemková a

domovní s přírážkami, z pozemků a budov k provozování služebních. Nemohou být odpočítávány zejm. úroky z vlastního kapitálu poplatníkovy v provozu uloženého a vydání na výživu poplatníka a příslušníků jeho rodiny po případě i dalších v § 20 odst. 1. osob uvedených.

Příjem ze služebního poměru. 1. Dle § 11, odst. 1 a 3 jsou veškeré požitky pobírané ze služebního poměru nebo v souvislosti s ním, tedy veškeré dávky, které jsou zaměstnanci za jeho činnosti zaměstnavatelem výslovně nebo mlčky přislíbeny, nebo skutečně dány. Tento poměr vzniká smlouvou o úplatném plnění periodicky se opakující řady prací. Takovými jsou tedy platy obchodních cestujících, zástupců nebo jednatelů, pokud jsou tyto osoby opravdu ve služebním poměru. Příjem ze služebních požitků zahrnuje kromě příspěvků v § 11, odst. 1. pod č. 2 uvedených zejména: a) služné, činovné, výchovné, osobní, reprezentační, aktivní, drahotní přídavky, remunerace a všechny jiné jakkoliv zvané napřed určené platy v penězích nebo přírodninách zaměstnanců státních, veřejných korporací a ústavů, spolků a společností a konečně všech úředníků a zřízcených soukromých bez rozdílu pojmenování. Sem patří i požitky gázišť vojenských (četnických), pokud nejsou podle § 2 č. 3 od důchodové daně osvobozeny; b) mzdy, t. j. služební požitky, vymínené podle doby práce, avšak ve lhůtách ne delších než 4 nedělních, dále mzdy úkolové (akordní) od kusu; c) hodnotu požitků naturálních i s nájemní hodnotou bytu zdarma; d) všechny jiné požitky, které dostávají osoby pod lit. a) a b) uvedené od zaměstnavatele ze svého služebního poměru nebo v souvislosti s tím jako tantiemy, presenční známky, kolejně, zkušební taxy a peníze; e) vedlejší příjmy (jako vánoční nebo novoroční, gratifikace a pod.); f) částky pobírané osobami ve služebním poměru nikoli od zaměstnavatelů, nýbrž od osob třetích se zřetelem na jejich postavení; g) platy odpočinkové a zaopatřovací; h) nemocenské, úrazové, invalidní nebo starobní podpory a veškeré jiné platy vyplácené pokladnicí a fondy. Výdaji službou vyžadovanými, jsou výdaje, jež musí učiniti zaměstnanec na účet zaměstnavatele, jako jsou: diety, nocležné, cestovné, stravné, cestovní paušály, poplatky za pochůzky, náhrada za přesídlení, při přesazení spolu s náhradou za poškození nábytku, odškodné za čínzi, poplatky substituční, povozné a jiné jakkoli pojmenované poplatky cestovní a vůbec

veškerá vydání, jež učinil zaměstnanec na účet zaměstnavatele. Tyto služební výdaje nejsou podrobeny dani důchodové. Od těchto služebních výdajů nutno rozzeznávat výdaje na dosažení zabezpečení a udržení služebního důchodu, pokud je musí zaměstnanec nésti ze svých služebních požitků bez náhrady; takovými jsou: náklad na odborné pomůcky a knihy k zaměstnání potřebné, na opatření a zachování vlastního pracovního nářadí a šatu, náklad na jízdu z místa bytu do místa zaměstnání a j.

§ 12, odst. 1. až 3. Příjem z kapitálů. K tomu se počítá: 1. úroky a jiné výtěžky z obligací státních, z obligací fondů veřejných, z obligací zemských fondů, z půjček zemských, okresních i obecních, dále z jiných půjček, i když jsou od daně rentové osvobozeny; 2. úroky ze všech jiných jakkoliv pojmenovaných veřejných nebo soukromých půjček, pohledávek, zástavních listů a pod.; 3. eskomptní zisky, nahrazující úroky; 4. úroky a dividendy z akcií, z podílů obchodních, z podílů komanditistů, z podílů společenstevních, z podílů na společnosti s ručením omezeným, kuksů; 5. pachtovné z propachtovaných živností, z živnostenských práv a z jiných předmětů, které nejsou podrobeny dani pozemkové nebo dani domovní; 6. všeliké jiné důchody (renty), naimo důchody, které jsou bezprostřední úplatou za vykonané služby, mimo platy odpočinkové a zaopatřovací.

Podle § 12 příjem z kapitálů tvoří: úroky, renty, dividendy a veškeré jiné výtěžky, které plynou z kapitálů, z majetkových předmětů nebo z práv a nejsou již zahrnuty v příjmech dříve uvedených, při čemž nečiní se rozdílu, jsou-li již podrobeny dani rentové čili nic. Při nezáročitelných kapitálových pohledávkách, při nichž se vrátí vyšší kapitál než původně zapůjčený, připočte se částka, převyšující původní pohledávku, k důchodu roku, kterého byla přijata se splátkou příslušného kapitálu. Při příjmu z cenných papírů nepřihlíží se ke zvýšení neb snížení kursovní hodnoty, pokud papíry ty nenáleží k provoznímu kapitálu podniku. Avšak skutečně dosažené zisky ze spekulativního zcizení cenných papírů, pohledávek, rent a p. připočtou se po srážce při takových obchodech snad utrpěné k důchodu.

Příjem z jiných pramenů. Podle § 13 cit. zák. veškeré jiné příjmy než dříve již uvedené, na př. výhry na losy, spekulativní zisky, tantiemy správních radů, spisovatelské honoráře, ali-

menty a p. jsou rovněž podrobeny dani důchodové. Z funkčních požitků (platů a činovních přídávků) a podobných paušálních náhrad, vyplacených ze státní pokladny kromě funkčních požitků státních zaměstnanců jsou dani d. podrobeny jen 1/2. Daňová povinnost, co se týče těchto požitků, bude splněna samostatným provedením daňové srážky, připadající na ně podle sazby v § 18 téhož zákona uvedené; srážku provádí vyplácející pokladna. Funkčními požitky dani podrobenými nejsou přímé účelové požitky jako reprezentační přídávky a paušály na úřední výdaje. Podle § 14 cit. zák., nelze-li v případech, kde příjem z nějakého pramene přísluší společně několika osobám, určití podílů, připadajícího na každého jednotlivce, předpokládá se, že úhrnný příjem rozdělí se na stejné části.

Přípustné srážky. Aby se zjistil přesně dani d. podrobený důchod, nutno (resp. možno) od příjmu odečísti podle § 15 cit. zák.: 1. veškeré vydání, jež bylo nutno učiniti k dosažení a držení dani podrobeného důchodu, a to zejména: a) výdaje správní, provozovací, náklady udržovací a úroky z dluhů obchodních; b) přiměřené odpisy za opotřebení neb znehodnocení budov, strojů, živého i mrtvého inventáře a j. provozovacího zařízení, jakož i ztráty na podstatě, kursech neb jiné ztráty, jestliže tyto ztráty v provozování podniku již nastaly, nebo pravděpodobně jako předvídaný výsledek obchodních poměrů nastanou. Ovšem k odpisům lze přihlížeti jen potud, pokud zmíněné ztráty neb přiměřená náhradní opatření nebyla již započítána jako běžné provozovací výdaje. Přiměřenost a výše takových odpisů musí — vznikne-li pochybnost — prokázána býti znalci; c) pojistné placené za veškerá pojištění proti věcným škodám neb jiným majetkovým újmám; d) služební požitky (vytčené podle § 11 odst. 1., č. 1 a 2) a výdaje tohoto důchodu se týkající, paušálem 20% z prvních 30.000 Kč, 10% z dalších 30.000 Kč a 5% z dalších 50.000 Kč. Ovšem, jak výslovně stanoví zákon, toto ustanovení nikterak nevylučuje odečísti taková vydání, převyšuje-li uvedené paušál částku skutečně vynaloženou; e) přímé daně i s přírážkami (vyjímajíc daň důchodovou, daň z válečných zisků, daň válečnou a dávkou z majetku a z přírůstku na majetku podle zákona z 5. IV. 1920 č. 309 Sb. z. a. n.), pokud byly skutečně zapraveny (§§ 273—275) a jako takové také skutečně

výběrcím úřadem podle § 273 odst. 3 zaúčtovány. V témž rozsahu dlužno odečísti i jiné veřejnoprávní daně a dávky přímo předpísované (na př. daň z obratu), patronátní břemena a konkurenční příspěvky, zastupující zemské, župní, okresní, obecní a j. přírážky a dávky a vojenskou taxu. Velice důležité je však i ustanovení, že u poplatníků, kteří vedou řádné obchodní knihy, odečte se i reserva pro všeobecnou daň výdělkovou, pokud jest priměřená berní povinnosti roku, na jehož vrub byla zřízena, pokud jí obchodník prokazatelně použil v roce nejlíže přístím a ve lhůtě stanovené v § 307 odst. 1, č. 3 ku placení všeobecné daně výdělkové s přírážkami na berní léta, počínajíc rokem 1927. Hotové vrácené nebo přeúčtované přeplatky uvedené dani a dávek s přírážkami a příslušenstvím jsou dani podrobenými příjmem, pokud byly při vyměrování daně důchodové jako srážky odečteny. 2. Ilodnověrně prokazané úroky i s úroky z prodlání ze soukromých dluhů a jinaká na zvláštních soukromoprávních titulech se zakládající, důchod trvale zatěžující břemena, dále příspěvky, které poskytuje pravidelně manžel manžel, který není příslušníkem (§ 5, odst. 3. a 4.) jeho domácnosti, nebo které pravidelně poskytují rodiče (prarodiče, nevlastní rodiče, pěstouni, tchán a tchyně) dětem (vnukům, pastorkům, schovancům, zeti a snaše), nežijícím v jejich domácnosti nebo ve stejném smyslu děti rodičům, nežijícím v jejich domácnosti, jsou-li hodnoběrně prokázány. 3. Příspěvky nebo pojistné placené do nemocenských, úrazových, starobních, invalidních, vdovských, sirotčích a pensij. pokladen, pojištoven nebo pod. ústavů, a to at jest pojištěn poplatník sám anebo i příslušníci rodiny (§ 5) úhrnnou částkou nejvýše 2000 Kč. Vyšší částkou lze pojistné a příspěvky odečísti jen tehdy, byl-li poplatník podle zákona, stanov nebo smlouvy povinen do takového ústavu jako pojištěný vstoupiti a příslušné příspěvky platiti. 4. Pojistné placené za pojištění na úmrtí nebo dožití, a to at jest pojištěn sám neb i příslušníci rodiny (§ 5) úhrnnou částkou nejvýše 2000 Kč. Pojistné však smí býti sráženo, pokud se týče po připsání podílu na zisku (dividendy) k dobru vychází jako pojistné. Veškeré tyto srážky jsou však podle ustanovení v § 18 cit. zák. přípustny jen potud, pokud nejsou ve spojitosti s důchodovými prameny, které nejsou podrobeny dani důchodové. Podle ustanovení téhož § jsou u příjmů, které z tu-

zemská plynou jinam, srážky přípustny jen pokud jsou v hospodářské spojitosti s tuzemskými prameny.

Podle § 17 cit. zák. nemohou být od důchodu odečteny: 1. částky upotřebené k zlepšení a rozmnožení majetku, jako uložené kapitály, náklady na rozšíření podniku, splacené dluhy, vyjímaje náklady na zlepšení, vyžaduje-li toho dobré hospodaření a hradili se obvykle z provozovacích příjmů. 2. Ztráty, týkající se majetkové podstaty, jako ztráty a poškození některého důchodového pramene neb zmenšení hodnoty majetkového předmětu okolnostmi, které nejsou ve spojitosti s jeho potřebním k dosažení důchodu. Ztráty majetkové, které byly způsobeny porušením majetkových předmětů za cenu převyšující jejich skutečnou hodnotu; ztráty na pohledávkách, pokud tyto tvoří základní jmění poplatníkovy, ač-li nenastaly jako přímý důsledek hospodářského provozování; ztráty dědických podílů a obchodních vkladů, všeliké ztráty majetkových částí, jichž vůbec se neupotřebuje k dosažení důchodů, na př. ztráty bytových svršků a p. 3. Úroky z vlastního kapitálu vloženého do hospodářství neb podniku. 4. Výdaje na byt a výživu poplatníka, jeho příslušníků rodiny a dalších v § 20 odst. 1 uvedených osob, jsou-li tyto v zaopatření poplatníka, jakož i služebnictva chovaného k osobním službám, počítajíc v to peněžní hodnotu výrobků a zboží spotřebovaných k tomu účelu z vlastního hospodářství nebo podniku. Stravování rodinných členů zaměstnaných trvale při provozování vlastního hospodářství nebo podniku budiž čítáno do provozovacích nákladů (§ 5). 5. Dary, podpory a podobná bezplatná věnování, leda že jich vyžaduje provozování podniku. Dary za účelem zlepšení starobních, invalidních, vdovských, sirotčích a pensijních požitků zaměstnanců a členů jich rodin, právě tak jako podpory jim poskytované jsou odečitatelné, vyplátil-li je zaměstnanec neb jejich rodinám buď přímo v hotovosti aneb odvedl-li je do samostatných, na zaměstnavateli nezávislých pensijních neb podpůrných institucí. 6. Příspěvky do nemocenských, úrazových, starobních, invalidních, vdovských, sirotčích a pensijních pokladen nebo podobných ústavů, pokud je poplatník platil nad povinnou zákonnou kvotu za úředníky, zřízence, dělníky a služebníky, jakož i daně a dávky za ně zaplacené, i když byl takový závazek smluvně převzat. 7.

Rentová daň vybírána srážkou (§ 180), byla-li placena za věřitele.

Daňová sazba. Podle § 18 činí d. d. ročně:

ve stupni	z důchodu přes Kč	až včetně do Kč	procent z důchodu	méně o Kč
1	—	6.000	1	—
2	6.000	8.000	2	60
3	8.000	13.000	3	140
4	13.000	30.000	5	400
5	30.000	40.000	6	700
6	40.000	60.000	7	1.100
7	60.000	80.000	8	1.700
8	80.000	90.000	10	3.300
9	90.000	110.000	11	4.200
10	110.000	130.000	12	5.300
11	130.000	180.000	13	6.600
12	180.000	320.000	14	8.400
13	320.000	460.000	16	14.800
14	460.000	650.000	18	24.000
15	650.000	1.200.000	20	37.000
16	1.200.000	2.000.000	22	61.000
17	2.000.000	2.800.000	24	101.000
18	2.800.000	3.400.000	26	157.000
19	3.400.000	5.000.000	27	191.000
20	5.000.000	a výše	29	291.000

Celkový daní podrobený důchod, není-li dělitelný stem, zaokrouhlí se na nejbližší stem dělitelnou částku. Při výpočtu daně (§ 19—22) zaokrouhluje se dolů na celé Kč.

D. d. není podkladem pro vyměřování a vybrání jakýchkoliv přírážek.

Přírážka pro rodiny s menšími břemeny. Podle § 19 cit. zák. stanovena jest pro poplatníky s poplatným důchodem více než 26.000 15% ní přírážka na d. d. podle dříve vypočtených sazeb, když rodině nenáleží žádná osoba, jejíž případný důchod má být podle § 5 společně zdaněn, a o 10%, jestliže k jejich rodině nenáleží více než jediná taková osoba. U vdov neb vdovec odpadá zvýšení o 10%, náleží-li k jejich rodině aspoň jedna taková osoba. Při použití tohoto ustanovení sluší započísti: 1. zletilé dítky, rodiče, prarodiče, nevlastní rodiče, pěstouny, zetě a snachu, tchána a tchyni poplatníkovy, pokud jsou v jeho zaopatření. 2. Osoby v § 15 č. 2 uvedené, totiž rodiče, prarodiče, nevlastní rodiče, pěstouny, tchána, tchyni, vnuky, pastorky, schovance, zetě a snachu, pokud dostávají od poplatníka pravidelné příspěvky převyšující 5% jeho důchodu. 3. Nemajetné sourozence a sešvakřené poplatníky až do druhého stupně, kteří jsou jim vydržováni. U poplatníků s daní podrobeným důchodem, nepřevyšujícím 52.000 Kč, kteří vychovali 2 neb více dětí, nenastane přírážka pod č. 1 uve-

dená. Jde-li však o poplatníky, mající dani podrobený důchod nejméně 80.000 Kč, kteří jsou pro nějaký neudh odkázání na ošetřování cizími osobami, dále o poplatníky, mající dani podrobený důchod přes 52.000 až do 80.000 Kč včetně, kteří vychovali 2 neb více dětí, může komise se usnésti, aby byla přiměřeně snížena přírážka, která by měla nastat podle ustanovení podle odst. 1.

Srážky pro mnohočlenné rodiny. Poplatníkům, kteří mají několik příslušníků (podle § 5 odst. 4), nebo v jejich zaopatření jsou jejich zletilé dítky, rodiče, prarodiče, nevlastní rodiče, pěstouni, tchán a tchyně, zeť a snacha, snižuje se daň na ně připadající podle § 18 cit. zák.:

a) při celkovém poplatném důchodu až do 26.000 Kč o jednu desetinu za druhou a vždy o dvě desetiny za třetí a každou další takovou osobu; b) při celkovém poplatném důchodu přes 26.000 Kč až do 52.000 Kč vždy o jednu desetinu za třetí a každou další takovou osobu. U poplatníků, kteří jsou vdovci (vdovy), snižuje se nahora stanovený počet osob pro snížení daně rozhodný vždy o jednu takovou osobu. Osoby v odst. 1. jmenované jsou samostatným daňovým subjektem, jen mají-li kromě shora uvedeného zaopatření ještě jiný dani zásadně podrobený důchod, a to jen ohledně tohoto jiného důchodu. Těchto ustanovení nelze ale užítí na příslušníky rodiny, jejichž stravování se odečítá od dani podrobeného důchodu podle § 17 č. 4 aneb kteří mají samostatný důchod, jenž se od důchodu hlavy rodiny při vyměření daně důchodové nepřipočítává. O srážkách pro mnohočlenné rodiny jedná § 20 odst. 1, podle něhož jest rozhodný poplatný důchod celé domácnosti, nikoli tedy jen důchod hlavy rodiny. Při výpočtu srážky na příslušníky rodiny přihlíží se s výjimkou § 20 odst. 4, ke všem příslušníkům rodiny, bez rozdílu, ať nemají tito příslušníci důchodu nebo atť mají důchod, který jest podle § 5 odst. 2 do důchodu hlavy rodiny přičitatelný. Aby byli tito příslušníci v zaopatření hlavy rodiny, se nevyžaduje. Pokud jde o další osoby v § 20 odst. 1 taxativně vypočtené (zletilé dítky, rodiče, prarodiče, nevlastní rodiče, pěstouni, tchán a tchyně, zeť a snacha), vyžaduje se, aby byli v zaopatření poplatníkově. Co se rozumí zaopatřením, ustanovuje § 19. Poplatník s celkovým poplatným důchodem do 26.000 Kč nebude platiti daně vůbec, má-li aspoň 7 příslušníků nebo jiných osob v § 20 odst. 1 uvedených. Pro srážku podle § 20 odst. 1 jest rozhodným stav

resp. poměry, které tu jsou koncem roku předešlého, pro zdanění rozhodného roku kalendářního. Neodevzdané pozůstalosti dlužno co do snížení daně posuzovati, jako by zůstavitel ještě byl na živu. Pro posouzení přípustnosti srážky podle § 20 u poplatníků vdovců (vdov) nutno při počítání osob v § 20 odst. 1 dotčených snížit počet těchto osob tamtéž pod lit. a) a b) vždy o jednu osobu, takže poplatníkům vdovcům (vdovám) s celkovým poplatným důchodem až do 26.000 Kč sníž se daň o jednu desetinu již za prvou a vždy o dvě desetiny za druhou a každou další takovou osobu. Nebudou tedy tito poplatníci se šesti takovými osobami platiti daně vůbec. Mají-li důchod přes 26.000 Kč až do 52.000 Kč, sníž se u nich daň o jednu desetinu již za druhou a každou další takovou osobu. Důležitým jest dále ustanovení v § 20 odst. 3., jež neznamená, že by hodnota zaopatření u osob v zaopatření poplatníkově jsoucích a podle § 20 odst. 1 i taxativně jmenovaných důchodem pouze od daně osvobozeným, nýbrž že osoby ty nejsou co do hodnoty zaopatření ani daňovým subjektem. Teprve mají-li vedle zaopatření ještě jakýkoliv jiný, dani zásadně podrobený důchod, stávají se a to výhradně jen ohledně tohoto jiného důchodu samostatným daňovým subjektem. Nepřesahuje-li tento jiný důchod sám o sobě aneb ve spojení s dalšími jinými důchody osoby požívající zaopatření daně-prostého minima podle § 3, nebude jí daň uložena, ježto nelze pro posouzení otázky daně prostého minima k hodnotě zaopatření vůbec přihlížeti. § 21 odst. 1 jedná o slevě na dani a opírá se o tato ustanovení: Dani podrobeným důchodem jest poplatný ryzí důchod celé domácnosti. Sleva na dani důchodové podle § 21 odst. 1 může, ale nemusí býti poskytnuta. Může býti ale poskytnuta i z moci úřední při vyměřování daně aneb při projednávání odvolání, zvěděl-li úřad o okolnostech podporujících takovou slevu. Zvláštní poměry, v § 21 odst. 2 zmíněné, nejsou uvedeny taxativně, nýbrž pouze příkladmo, a proto mohou to býti ještě i jiné důvody takovou slevu podporující, jako na př. povolání manžela ke službě vojenskéé za mobilisace, ke cvičení ve zbrani a p. Za neobyčejné zatížení výživou a výchovou dítěte dlužno pokládati výchovu dítěte hluchých, slepých, zmražených a dítěte, jež dlužno vychovávatí mimo dům. Na slevu v § 21 odst. 3 uvedenou má poplatník nárok, jejíž výši posoudí vyměro-

vací úřad případ od případu. Jen při důchodech mezi 20.000 Kč a 80.000 Kč má býti daň snížena nejvýše o jednu třetinu. Účelem tohoto ustanovení jest odstraniti tvrdosti, k nimž by jinak docházelo v důsledku číselných hranic, zákonem přesně stanovených, nikoliv však, aby poskytovala na základě tohoto ustanovení ještě slevy další.

Sleva na dani. Podle § 21 cit. zák. ke zvláštním poměrům, které podstatně omezují poplatníkovu platební schopnost a ke kterým se již nehledělo v § 20 cit. zák., může býti přihlíženo tím způsobem, že při dani podrobeném důchodu do 20.000 Kč může býti daň přiměřeně snížena aneb docela prominuta, při důchodu vyšším, avšak 80.000 Kč nepřesahujícím, nejvýše o třetinu snížena. Za takové poměry dlužno pokládati zejména neobvyčejné zatížení výživou a výchovou dětí, vydržováním nemajetných příbuzných v linii vzestupné i sestupné a nemajetných sourozenců a sešvakřených poplatníkůvých až do druhého stupně, zadlužením, nákladnou a trvalou nemocí nebo jinými zvláštními událostmi. Ba podle posledního odstavce téhož paragrafu může býti poskytnuta sleva i v tom případě, ve kterém by v důsledku číselných hranic, tímto zákonem pevně stanovených, docházelo při vyměřování daně k tvrdostem.

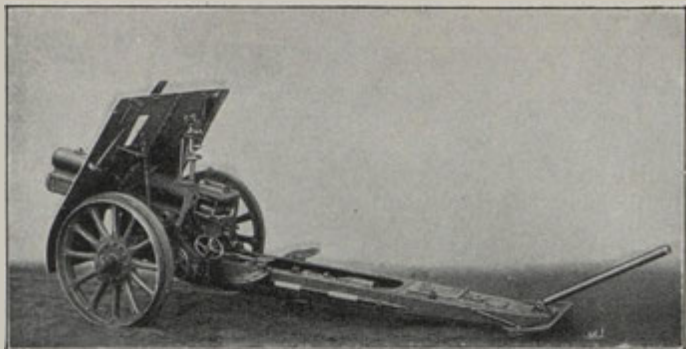
Časový rozvrh příjmů. 1. Podle § 22, jsou-li v daní podrobeném důchodu zahrnuty mimořádné příjmy, které jsou odměnou za vědeckou, uměleckou nebo spisovatelskou činnost, po několik roků trvajících, vyměří se daň jen takovou částkou, která je ku celkovému poměru, v jakém jest sazba daně (§ 18) z ostatního důchodu, zvýšeného o příjem ze zmíněné činnosti, dělený počtem celých let této činnosti, k takto upravenému důchodu. 2. Je-li v daní podrobeném důchodu zahrnut výtěžek majitele (pachtýře) půdy z občasné poruby lesů a je-li tento výtěžek jediným výnosem poruby z celkové lesní držby poplatníkovy za více než 3 leta, vyměří se z uhrnného důchodu daň tím, že se připočte k daněové částce odpovídající podle § 18 celému ostatnímu důchodu část daně, vypočtená samostatně podle § 18 z výtěžku této občasné poruby. 3. Při mimořádné porubě lesů, pro kterou celkově dosažený výtěžek majitele (pachtýře) půdy z kácení lesů podstatně přesahuje pravidelný užitek, vyměří se daň jen takovou částkou, která je k celkovému důchodu v témž poměru, v jakém jest saz-

ba daně (§ 18) z ostatního důchodu, zvýšeného o 10. díl mimořádného výtěžku k takto upravenému důchodu.

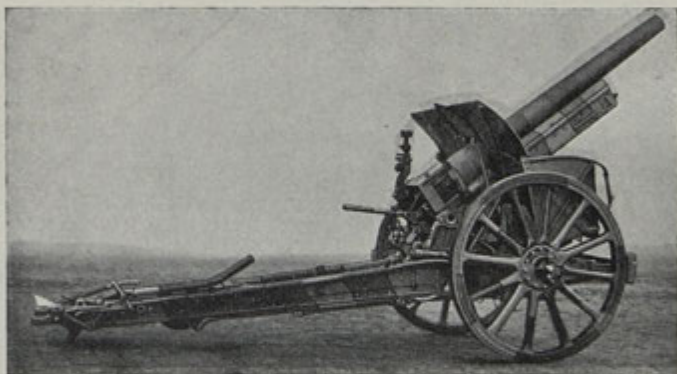
Počátek a konec daňové povinnosti a změny v berním roce. Podle § 23 cit. zák., osobám, jejichž daňová povinnost nově vznikne, bude uložena daň za tento rok z důchodu v něm skutečně dosaženého (viz § 4, odst. 1.). Zanikne-li daňová povinnost v berním roce, zdání se důchod do zániku daňové povinnosti skutečně dosažený (§ 4). V tomto případě může býti ukládání daně provedeno již před projitím příslušného kalendářního roku. Při úmrtí poplatníka zdání se důchod jím skutečně dosažený společně s důchodem, kterého snad dosáhla pozůstalost. Pokud osoby, které jsou povolány k dědicé posoupnosti, nebudou požívání pozůstalosti, podrobí se neodevzdaná pozůstalost také na příští berní rok této dani z důchodu, kterého skutečně dosáhla. Ode dne, kdy dědicové nabyli požívání pozůstalosti, zdání se u každého důchod, kterého z této pozůstalosti skutečně dosáhl (§ 24). Podle § 25 cit. zák. zanikne-li v berním roce nějaká daňová povinnost a pak opět vznikne, zdání se podle ustanovení § 4 veškerý v tomto roce skutečně dosažený důchod. Vystoupí-li některý příslušník rodiny (§ 5) z domácnosti hlavy rodiny, vznikne tím jeho samostatná daňová povinnost a naopak vstoupí-li poplatník do domácnosti jiné hlavy rodiny jako její příslušník, zanikne tím jeho samostatná daňová povinnost (§ 26). Podle § 27 jsou osoby, jejichž daňová povinnost nově vznikla neb úplně zanikla, jsou povinny oznámiti to příslušnému vyměřovacímu úřadu do 30 dnů poté, kdy nastala okolnost daňovou povinnost buď zakládající neb která zánik takové způsobila (§ 27 cit. zák.). Zanikla-li daňová povinnost úmrtím poplatníka úplně, jsou dědicové povinni do 3 měsíců okolnost tuto oznámiti. K takovému oznámení o zániku daňové povinnosti nutno připojiti příznání. Takové opominutí oznámení může býti trestáno pokutou pořádkovou, pokud by takové opominutí nezakládalo po příkladě povahu jiného trestního činu.

Zvláštní ustanovení o důchodech ze služebních požitků. O důchodech ze služebních požitků, vedle platných předpisů platí ještě tato zvláštní ustanovení podle § 28 téhož zák.: Osoby, pokladny, fondy a jiné korporace, které vyplácejí služební požitky ze služebních poměrů vyplývající a v § 11, odst.

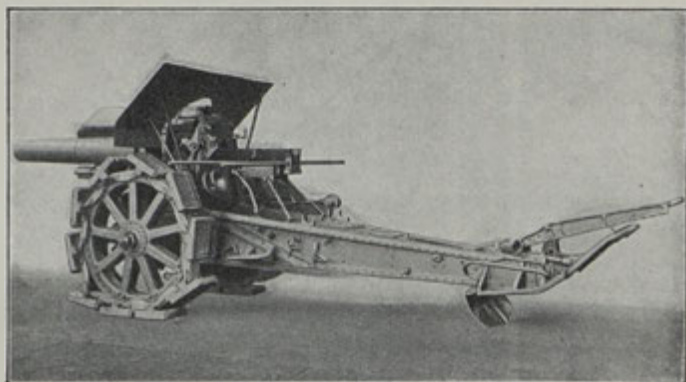
Dělostřelectvo.

75 em polní dělo.

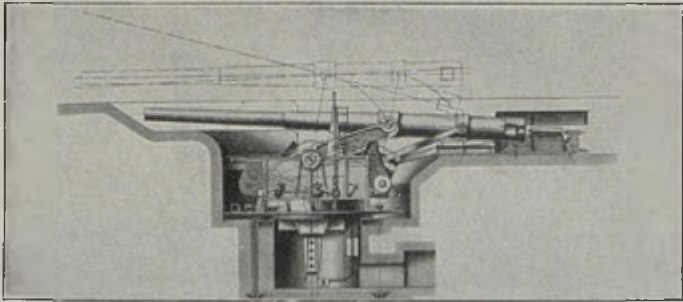

Lehká 105 em polní houfnice.

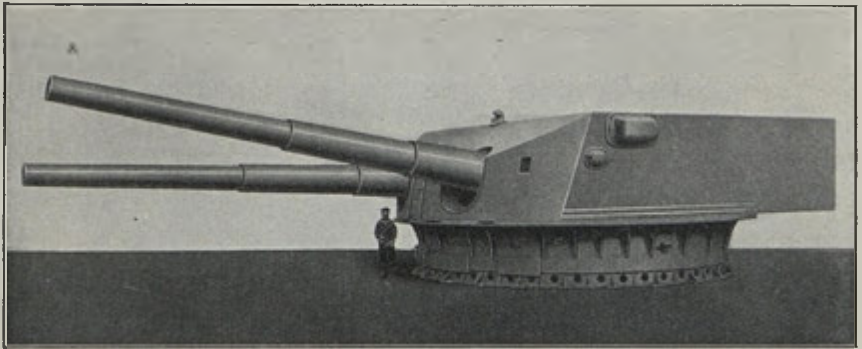

21 em hmoždíř (Krupp) s kolovým obložím.

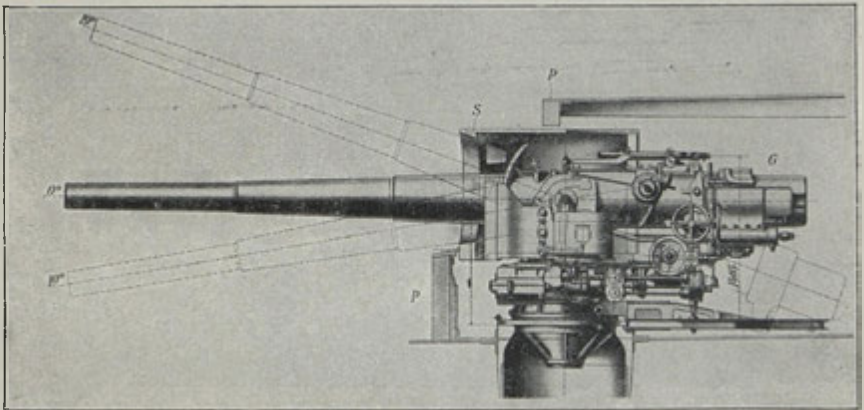
Dělostřelectvo.

Pobřežní dělo se sklápěcí lafetou (Krupp).

305 em lodní dvoj. věž L/50 (Krupp).

15 em pevnostní dělo (Krupp).
P = pancéř kaseňat, G = dělo, S = kul. štít.

1., čís. 1—3 uvedené, nebo odpočivné a zaopatřovací požitky uvedené v § 11, č. 4, dále veřejnoprávní pokladny a fondy, které vyplácejí nemocenské, úrazové, invalidní n. starobní podpory a platy, jsou povinny srážeti při výplatě těchto požitků daňové částky v §§ 30 a 36 podrobně uvedené. Tyto osoby, pokladny, fondy a jiné korporace výše jmenované uvádí zákon v dalších ustanoveních jako plátce, služební, odpočivné, zaopatřovací požitky, podpory a platy výše uvedené, nazývá zákon nadále jako požitky a osoby, které tyto požitky berou, příjemce. Požitky srážce podrobenými rozumějí se hrubé požitky, počítajíc v to požitky v přírodninách bez jakýchkoliv srážek, vyjímajíc náhradu služebních výdajů podle § 11, odst. 2. Prováděcím nařízením jest pak ustanoveno, které služební požitky na úhradu služebních výdajů určené, po případě jakou měrou, nejsou podrobeny dani a její srážce. Podle § 29 cit. zák. jest stanoveno, že požitky v přírodninách ocenějí plátce hodnotami, které jsou podkladem nemocenskému pojištění; není-li takového podkladu pro ohodnocení, platí ustanovení § 11, odst. 3.

Výši daňových srážek stanoví § 30 cit. zákona a jest tato:

a) z požitků vyplácených týdně:

od 193 do 194 Kč týdně	—25 Kč
195	206
207	218
219	231
232	243
244	256
257	268
269	281
282	293
294	306
307	318
319	331
332	343
344	356
357	368
369	387
388	392
393	397
398	402
403	407
408	412
413	417
418	422
423	427
428	432
433	437
438	442
443	447
448	453

b) z požitků vyplácených měsíčně ve výši

od 837 do 838 Kč měsíčně	1-10 Kč
839	885
886	937
938	992
993	1047
1048	1102
1103	1157
1158	1212
1213	1265
1266	1314
1315	1373
1374	1428
1429	1482
1483	1535
1536	1587
1588	1630
1681	1702
1703	1724
1725	1745
1746	1767
1768	1789
1790	1810
1811	1832
1833	1854
1855	1875
1876	1897
1898	1919
1920	1940
1941	1963

Při výplatách 14- a 28denních činí srážka tato při dvoj-, po případě čtyřnásobku požitků, v odst. 1.a) uvedených dvoj-, po případě čtyřnásobek tamtéž uvedených částek, a při výplatách desítidenních při třetině požitků v odst. 1. b) uvedených třetinu tamtéž uvedených částek; při tom se tyto zaokrouhlí na nejbližší 25 dělitelné částky. Při výplatách v jiných obdobích činí srážka za každý pracovní den jednu šestinu příslušných daňových částek, v odst. 1.a) uvedených. Srážka se nevykoná, nedosahuje-li na jeden pracovní den přepočtený průměrný požitek 34 Kč. Z požitků vyplácených denně se srážka nekoná. Při provádění daňové srážky podle ustanovení tohoto paragrafu se připočtou požitky (po případě zálohy), vyplacené mimo pravidelné výplatní období k nejbližší příští pravidelné výplatě, nebo byl-li mezitím služební poměr zrušen, ke konečnému zúčtování. Při přechodném zvýšení požitků nad příslušnou hranici, v odst. 1. až 3. uvedenou, se zvýší daňová srážka za každých dalších třeba začatých 10 Kč o dalších 50 h. Prováděcí nařízení pak ustanoví v tabulkách pro jednotlivá výplatní období sestavených zaokrouhlené částky těchto srážek. Zjistí-li se při srážce podle tohoto odstavce, že by celoroční srážka při

stejněmárném vyplácení těchto požitků byla nižší, vrátí se tento přeplatek, činí-li za rok aspoň 2 Kč. Klesne-li přechodně požitek v některém výplatním období pod příslušnou hranici, v odst. 1. až 3. stanovenou, lze-li však očekávat, že příjemcův srážce podrobený roční požitek, dosáhne nejnižší za rok přepočtené hranice příslušného období, srazí se z tohoto požitku při výplatách měsíčních a osmadvacetidenních po 1 Kč, při výplatách čtrnáctidenních po 50 h a při výplatách v kratších obdobích po 25 h. Podle § 31 srážka se však nevykoná, nedosahují-li požitky a) měsíčně 959 Kč, osmadvacetidenně 885 Kč, čtrnáctidenně 443 Kč, desetidenně 320 Kč a týdenně 222 Kč, a má-li příjemce aspoň 3 osoby, v § 20, odst. 1. označené, a b) měsíčně 1063 Kč nebo osmadvacetidenně 982 Kč, čtrnáctidenně 491 Kč, desetidenně 353 Kč, nebo týdenně 246 Kč, a má-li příjemce čtyři osoby v § 20, odst. 1. označené, a c) měsíčně 1250 Kč neb osmadvacetidenně 1154 Kč nebo čtrnáctidenně 577 Kč desetidenně 417 Kč nebo týdenně 289 Kč, a má-li příjemce aspoň 5 osob v § 20, odst. 1. označených. Srážka se nevykoná, má-li příjemce alespoň šest osob v § 20, odst. 1. označených a nepřesahují-li jeho požitky příslušné nejvyšší hranice v § 30 uvedené. Je-li příjemce vdovcem (neb vdovou) snižuje se při použití předchozích ustanovení (odst. 1.) počet osob tam uvedených vždy o 1 osobu. Tento stav prokáže příjemce, odevzdá-li plátcí potvrzení obecního neb jiného k tomu příslušného úřadu o stavu a počtu osob v předchozích odstavcích označených k 1. lednu berního roku. Tato potvrzení mají jmenované úřady vyhotoviti příjemci na požádání. 1. Podle § 32 jest řádně vykonanou srážkou podle §§ 30 a 31, popřípadě vymeřením daně podle § 31, odst. 1. a 2., daňové povinnosti učiněno zadost, i kdyby měl příjemce ještě jiný, třeba 500 Kč přesahující příjem ročně. 2. Do jiného důchodu podle tohoto odstavce počítá se též důchod příslušníků rodiny podle § 5 příčitatelný. 3. V tomto případě jest příjemce osvobozen od povinnosti podati příznání, vyjímaje případ, že by byl zvláště k tomu vyzván. 4. Zjistí-li se, že byla příjemci z celoročních služebních požitků (§ 11, odst. 1., č. 1 a 2) sražena daň v částce vyšší, než by činila částka, vypočtená z těchto požitků po srážce paušálu podle § 15, č. 1d) podle sazby § 18 a po srážce podle ustanovení § 20, anebo, že by příjemci z celoročních požitků, jež nejsou služebními požitky podle § 11, odst. 1., č. 1 a 2 sražena daň

v částce vyšší, než by činila částka, vypočtená z těchto požitků podle sazby § 18 a po další srážce podle ustanovení § 20, vrátí se rozdíl příjemci jako přeplatek z úřední povinnosti. 5. Příjemci přísluší vždy právo žádati za řádně vymeřeni daně podle všeobecných ustanovení; takovou žádost (bez kolku), k níž nutno připojiti řádně vyplněné příznání, nutno podati nejedlé do konce března po projití roku, ve kterém byla sražena daň podle § 30, po případě 30 a 31. Přesahuje-li srážka vymeřenou daň nebo není-li příjemce vůbec daní povinen, vrátí se přeplatek v hotovosti z moci úřední. Přeplatek podle odst. 4. a 5. se vrátí, činí-li za rok aspoň 2 Kč. Podle § 33 nebyla-li srážka, kterou byl plátcé podle § 30, po případě §§ 30 a 31 povinen, vykonána buď vůbec nebo řádně, nebo nebyla-li srážka vykonána jen proto, že požitek v jednotlivých výplatních obdobích nedosáhl příslušné nejnižší hranice v § 30, po případě v § 31 uvedené, předepíše vyměřovací úřad příjemci dodatečně ku přímému placení příslušnou částku, jestliže celkový hrubý požitek tohoto onoho roku dosáhl alespoň částky, která vychází, přepočte-li se příslušný v § 30, po případě v § 31 uvedený nejvyšší požitek na požitek celoroční. 2. Téhož způsobu dodatečného zdanění se užíje vyjma případy § 35, byly-li témuž příjemci vypláceny požitky od různých plátců, a nepřesahuje-li součet takto v berním roce dosažených požitků nejvyšší hranice v § 30 uvedené a na rok přepočtené. Daň se vyměří podle § 30, odst. 1. až 3., kdyby tu byl jediný plátcé. Daňové částky plátcem sražene budou od ní odečteny. 3. Přesahuje-li součet požitků v odst. 2. uvedený tuto hranici, vyměří se daň z celého důchodu v řádném vyměřovacím řízení podle všeob. ustanovení tohoto zákona. 4. Ustanovení § 32, odst. 5., platí obdobně i co do § 33, odst. 1. a 2., s tou odchylkou, že žádost tam zmíněnou nutno podati nejedlé do 30 dnů po doručení předpisu daně. Má-li příjemce (§ 5, odst. 1.) vedle požitků podle §§ 30—33, odst. 1. a 2., srážkové daní podrobených ještě jiný 500 Kč ročně přesahující důchod (§ 32, odst. 1. a 2.), vyměří se z něho daně podle § 18 zvláště, beze zření na jmenované požitky. Při zjišťování jiného důchodu možno pak přihlížeti pouze k takovým odpočitatelným položkám, které jsou s tímto důchodem v přímé spojitosti. (Podle § 34 cit. zák.) 1. Podle § 35 hrubé požitky podle § 28 zásadně daňové srážce podrobené, jež v tom onom roce nedosáhly částky, která vychází, připočte-li se pří-

slušný v §§ 30 a 31 uvedený nejnižší požitek na požitek celoroční, jsou od daně osvobozeny, byť i měl příjemce (§ 5, odst. 1.) vedle nich ještě jiný 500 Kč ročně nepřesahující důchod (§ 32, odst. 1. a 2.). Zjistí-li se to, bude daň, která snad byla sražena, vrácena v hotovosti z úřední povinnosti. Ustanovení § 32, odst. 6. platí tu obdobně. 2. Má-li příjemce jiný důchod nad 500 Kč, ale ne vyšší než 5000 Kč a nepřesahuje-li součet hrubých požitků a tohoto jiného důchodu ročních 10.000 Kč, vyměří se v řádném ukládání daň z hrubých požitků sazbou $\frac{1}{4}\%$ a z jiného důchodu sazbou 1%. Součet obou sazeb činí daňovou povinnost. Není-li tu některého z uvedených předpokladů, nastává stran celého důchodu (§ 5, odst. 2.) — hrubé požitky v to počítaje — řádné vyměřování podle všeob. ustanovení tohoto zákona.

Podle § 36. 1. Při služebních požitcích (§ 11, odst. 1., č. 1 a 2), které trvale přesahují příslušnou nejvyšší hranici (v § 30 uvedenou), vypočte plátce nejprve, jaký daní podrobený požitek pravděpodobně příjemci vyplatí za celý rok nebo, vznikl-li služební poměr teprve během roku, od počátku tohoto poměru do konce roku. Od takto zjištěného požitku odečte paušál v § 15, č. 1d) stanovený a ze zbyvajících částky vypočte daň sazbou podle § 18; u ostatních sražce podrobených požitků (§ 28) provede se výpočet též s tou změnou, že tu odečítání paušálu podle § 15, č. 1d) odpadá. Tuto daň srazí pak poměrnými částkami v týchž lhůtách, ve kterých se vyplácí požitek. Není-li roční částka daně důchodové, připadající na požitek, vyjádřena v korunách bez haléřů nebo není-li dělitelná počtem výplatních lhůt jednoho kalendářního roku, sníží se na nejbližší částku, dělitelnou počtem výplatních lhůt. 2. Klesnou-li v roce požitky trvale pod příslušnou nejvyšší hranici v § 30 uvedenou, bude plátce nadále srazeti daň podle ustanovení § 30.

Podle § 37. 1. Srážky podle § 36 vykonané činí zatím platbu na daň, která v budoucnu bude vyměřena z celkového důchodu v řádném vyměřovacím řízení podle všeob. ustanovení tohoto zákona. Přesahuje-li tato daň srážku podle § 36 vykonanou, předepíše se příjemci rozdíl k přímému placení. 2. Přesahuje-li srážka vyměřenou daň, nebo není-li příjemce vůbec daní povinen, vrátí se přeplatek z úřední povinnosti. 3. Ustanovení těchto odstavců platí též při sražce podle § 30, jestliže nastane řádné vyměřování daně podle § 32 odst. 5. neb § 33 odst. 3. anebo § 35 odst. 2. věta 3.

4. Jestliže daň byla sražena za část roku podle ustanovení § 36 odst. 1. a za část roku podle ustanovení podle § 36 odst. 2. a jestliže zároveň hrubé požitky v témže roce celkově dosažené nečinily více než 23.550 Kč, nelze na tento rok předepsati z nich daně vyšší, nežli jaká odpovídá na celý rok přepočteným příslušným sazbám, uvedeným v § 30 odst. 1. až 3., nebo jsou-li tu podmínky § 35 odst. 1., nelze daně vůbec předepsati.

Podle § 38. Částky, které byli plátcí povinni v měsíci sražeti, odvedou do konce příštího měsíce státní pokladně, pokud finanční správa nepovolí delších lhůt.

Podle § 39. Plátce je povinen do konce února po každém kalendářním roce, nebo vystoupil-li příjemce před koncem roku z jeho služeb, při zrušení služebního poměru, anebo přestala-li povinnost plátceva požitky platiti, při zániku této povinnosti, dáti každému příjemci písemně, kolku prosté potvrzení o tom, kolik činily hrubé požitky a jaká daň z nich byla příjemci sražena za prošlý rok, pokud se týče za dobu až do vystoupení ze služebního poměru nebo až do poslední výplaty. Této povinnosti jsou zproštěni plátcí, kteří vydají podobné potvrzení při každé výplatě. 1. Podle § 40 jest k vyměření daně, pokud toto podle předchozích ustanovení má místo, pro příjemce, kteří kromě požitků sražce podrobených nemají jiného, 500 Kč přesahujícího důchodu (§ 32 odst. 2.), příslušným vyměřovací úřad. O odvolání z platebních rozkazů vyměřovacího úřadu rozhoduje finanční úřad II. stolice s konečnou platností. V tomto případě má úřad též práva a povinnosti jako daňová komise.

§ 41. 1. Nezaplatí-li příjemce požitků (§ 28) včas daně jemu ku přímému placení předepsané, může vyměřovací úřad uložit dočasněmu plátci, aby dlužnou daň, pokud poměrně připadá na požitky, při výplatě požitků srazil a příslušnému bernímu úřadu odváděl ve lhůtách a částkách, jež určí vyměřovací úřad, přihlížeje k míře jeho zaměstnání a výdělku. V jednom roce nesmí býti více sraženo, než činí předpis za jeden a půl berního roku. Srážka není přípustná, pokud by jí bylo zkráceno nezabavitelné existenční minimum příjemcovy. 2. Srážku podle předchozího odstavce nutno vykonati nezávisle na sražce podle §§ 33 a 36.

Podle § 42. O stížnostech vyplývajících ze sporů, které vzniknou mezi plátcí a příjemci o provádění srážek, rozhoduje vyměřovací úřad, v jehož obvodu

plátce má bydliště (sídlo). O odvoláních rozhoduje fin. úřad II. stolice s konečnou platností.

Podle § 43 plátcí ručí státu za správné provedení a včasné odvedení srážek (§§ 30, 36 a 41) podle ustanovení § 263, č. 3. Jednání a opominutí proti ustanovením §§ 28—39 a 41, nespádají-li pod přísnější ustanovení hlavy VIII. tohoto zákona, budou trestány pořádkovou pokutou až do 30.000 Kč.

Podle § 44 pokud v §§ 28—43 nejsou stanoveny úchytky, platí i co do požitků v § 28 uvedených všeobecné ustanovení o vyměrování důchodové daně.

Podle § 45. 1. Nemocenské pojišťovny, podrobené ustanovením zákona z 9. 10. 1924, č. 221 Sb. z. a n. o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří a nemocenské oddělení revizních bratrských pokladen, podrobených zákonu ze dne 11. července 1922 č. 242 Sb. z. a n. o pojištění u báňských bratrských pokladen, jakož i všechny jiné obdobné veřejnoprávní fondy a pokladny, jsou povinny poskytovat finančním úřadům vyžádanou pomoc při provádění daňové srážky z požitků podle §§ 28—44. 2. Podrobnější ustanovení o provedení §§ 28—44, zejména o odvádění daně vůbec, o způsobu, jakým budou plátcí oznamovat úřadu vyplacené požitky a sraženou daň a o dozoru nad prováděním srážek, budou vydána vládním nařízením.

Trestní ustanovení. Trestného činu se dopouští, kdo ve věci vlastní daně anebo jako zákonný nebo zmocněný zástupce v přiznání anebo oznámení tímto zákonem nařízeném, v odpovědi na dotaz finančního úřadu učiněné nebo v opravném prostředku aneb jakémkoli jiném podání k finančnímu úřadu učiněném něco nesprávného uvede, potvrdí nebo zatají anebo ve stanovené lhůtě nepodá přiznání, je-li takové jednání neb opominutí způsobilé vyměření zákonné daně zmařiti neb přivoditi vyměření menší než zákonné daně. Tímto jednáním dopouští se pachatel podle § 185 cit. zák. trestného činu, zejména jest tomu tak při jednání v §§ 28 až 41 uvedených. Kdo se takového trestného činu dopustí úmyslně, jsa si vědom toho, že jest toto jednání nebo opominutí způsobilé vyměření zákonné daně zmařiti neb přivoditi vyměření menší než zákonné daně, bude podle § 186 cit. zák. potrestán peněžitou pokutou ve výši jednonásobku až desetinásobku částky, o kterou byla daň zkrácena aneb nebezpečí zkrácení vydána. Podle § 187 cit. zák. ten, kdo se dopustí trestného činu

výše v § 185 uvedeného v úmyslu daň zkrátiti, nebo kdo použije při provedení zmíněného činu k oklamání úřadů zvláště působilých prostředků, bude potrestán peněžitou pokutou ve výši trojnásobku až dvacetinásobku částky, o kterou byla zákonná daň zkrácena nebo nebezpečí zkrácení vydána. Vedle peněžitě pokuty může býti uloženo trest vězení: a) bylo-li při trestném činu použito prostředků k oklamání úřadů zvláště způsobilých; b) jestliže částka, o níž byla zákonná daň zkrácena nebo nebezpečí zkrácení vydána, převyšuje v jednom z roků, kterých se zkrácení daně týče, 5000 Kč a současně 15% zkrácené daně; c) jestliže byl vinník již jednou pro úmyslné zkrácení daně právoplatně odsouzen a dopustil se opět úmyslného zkrácení daně do 4 let po odsouzení. Trest vězení se stanoví od jednoho dne do 3 měsíců, byla-li však částka, o kterou byla zákonná daň zkrácena neb nebezpečí zkrácení vydána, 50.000 Kč a současně jednu pětinu zákonné daně, zvyšuje se trest vězení až do jednoho roku, a převyšuje-li zmíněná částka 200.000 Kč a současně jednu pětinu zákonné daně až do 2 let. Kdo se dopustí trestného činu jinak, než bylo právě uvedeno, bude potrestán pro nedbalost peněžitou pokutou až do pětinasobku částky, o kterou zákonná daň byla zkrácena neb nebezpečí zkrácení byla vydána. Nepodání přiznání u poplatníku jest trestno podle tohoto ustanovení jen, byl-li poplatník k podání jeho zvláště vyzván. Samozřejmě, že podle § 190 cit. zák. kromě trestu vězení a peněžitě pokuty nutno zaplatiti částku, o kterou daň byla zkrácena. Velice důležitým ustanovením tohoto zákona jest v § 205 cit. zák., podle něhož může obviněný dříve než bude vydán trestní nález žádati, aby pro delikty v §§ 186, 187, 189 a 191 povoleno mu bylo t. zv. upouštěti řízení, záležející v tom, že obviněný zaváže se kromě zkrácené daně zaplatiti přiměřenou upouštěcí částku a vzdá se dalších opravných prostředků. O promlčení ustanovuje § 206 cit. zák., podle něhož trestnost činu výše v §§ 186, 187, 188 a 191 uvedených zaniká promlčením, nebylo-li proti vinníkovi zavedeno trestní řízení do 4 let po uplynutí roku, v němž trestný čin byl spáchán. Pokud jde zejména o přiznání, jest rozhodným, či podpis nese úřadu odevzdané přiznání. Jestliže je podepsal poplatník sám, přičítá se mu obsah přiznání a nezáleží na tom, kdo přiznání sestavil; napsal-li přiznání někdo jiný a dokonce i poplatníka podepsal, platí pravidelně totéž, t. j. přičítá se obsah přiznání poplatníkovi.

V obou případech ovšem není protidůkaz vyloučen. V prvním případě, že nemohl poplatník znáti obsahu přiznání a v druhém případě, že bylo přiznání sepsáno a popřípadě i podepsáno bez jeho vědomí.

Daň darovací. Té podléhají dary věci nemovitých i movitých. Osвобоzena jsou obvyklá věnování služebníků, konaná se zřetelem k služebním poměrům a pokud jich předmětem jsou věci movité; dále osvobozeny jsou dary movitostí v čisté hodnotě do 2000 Kč bez listiny a do 3000 Kč i při listinném osvědčení. Darování movitostí v období tříletém mezi těmitěž osobami pokládají se při posuzování povinnosti daně za dar jednotný. Ustanovení toto netýká se obvyklých darů mezi manžely, příbuznými do druhého stupně a zeti nebo snaše do 2000 Kč, mezi jinými osobami do 1000 Kč. Sazba daně darovací je stejná jako u daně dědické; platí též tarif. Jde-li o nemovitost, vyměřuje se vedle daně z obohacení (dědické nebo darovací) též poplatek z převodu (C₂ poplatek z převodu). Daň z obohacení nemůže býti podrobena přírůzkům samosprávným.

Daň dědická. Předmětem jejím jsou nejen nabytí dědictví, odkazů, darů na případ smrti, ale i dary mezi živými, je-li jich provedení odsunuto až k smrti dárce, dále vyhradil-li si dárce právo poživací k darované věci na dobu svého života a zemřel-li dříve než obdarovaný, aniž poživací právo zaniklo a konečně neposkytl-li dárce dar dříve než 3 měsíce před svou smrtí. Osвобоzeny od daně dědické jsou pozůstalosti záležející toliko v movitostech, jichž úhrnná hodnota nepřevyšuje 400 Kč. Základem pro vyměření daně dědické jest obecná (prodejní) cena majetkových předmětů z doby úmrtí zůstavitele (dědického nápadu), pokud se týče z doby nabytí. Při předmětech bursovního obchodu tvoří daňovou cenu poslední kurs znamenáný na tuzemské burse, není-li starším jednoho měsíce, není-li ho, ba ani jiné odhadní ceny tuzemské burzy a nedojde-li k dohodě, zdání se cena jmenovitá; cizí měna se přepočítá. Při budovách nemá býti zpravidla brána za základ daně cena vyšší nežli která převyšuje cenu výnosovou o polovici; za cenu výnosovou považuje se 25násobek činžovního výnosu neb činžovní (nájemní) hodnoty z doby nápadu, z něhož vyměřuje se daň činžovní po odečtení státní daně činžovní a přírůžek k ní. Příslušenství, které není zahrnuto v ceně výnosové, ocení se zvlášť. Od vyšetřené hodnoty daní podrobeného jmění odrážejí se dluhy zůstavitelovy, převzatá břemena a útraty poslední ne-

moci a pohřbu; daň vyměřuje se z čístejšího nabytí. Výměra daně řídí se podle osobního poměru nabyvatelova k zůstaviteli a podle čístejší hodnoty nabyvaného jmění, jež napadlo každému jednotlivému nabyvateli. Daň je tarifová; tarif je progresivně postupován a má 7 tříd. (Viz stranu 150.)

Nezletilým dětem (vnukům) zůstavitelovým přísluší za každý rok do zletilosti scházející sleva daně a to při nápadech do ceny 10.000 Kč 5% a do 50.000 Kč 3%; nemajetná manželka zůstavitelova platí při nápadu nepřevyšujícím cenu 10.000 Kč jenom polovici dědické daně. Daň dědickou vyměřují poplatkové úřady (okr. finanční ředitelství, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi finanční ředitelství), po případě zmocněné berní úřady na podkladě přiznání stran. Strana je povinna svědomitě přiznati cenu nabytého jmění a zároveň oznámíti vyměřovacímu úřadu všechny okolnosti a pomůcky potřebné k jejímu vyšetření. K zabezpečení správného vyměření daně dědické jest finanční úřad oprávněn zúčastniti se svým zástupcem pozůstalosti inventury a při ní uplatňovati své námítky, dále jest oprávněn zúčastniti se jednání o pozůstalostním jmění, za kterýmžto účelem jsou dědicové povinni jemu včas (alespoň 14 dnů předem) oznámíti, kdy a kde se bude jednání to konati. Nepovažuje-li při příslušném jednání finanční úřad nebo poplatník cenu jmění za přiměřenou, a nedojde-li k dohodě, vyšetří se poplatná cena znalci, případně zvláštní oceňovací komisí. O rekursech proti vyměření daně dědické (platebním rozkazem) rozhoduje v jediné a poslední stolici zemský finanční úřad.

Daně majetkové jsou přímé daně, postihující všechny osoby, které vlastní majetek. Předmětem daně je majetek, t. j. soubor všech směnných statků určité osoby přirozené neb právnické. Rozpoznává se daň majetková skutečná (materiální) a nominální. Daň majetkovou materiální nutno vzhledem k její vysoké sazbě platiti ze jmění kmenového, daň majetkovou nominální pro její nízkou sazbu lze zapravovati zpravidla z běžných příjmů; u oné je pramenem a zároveň předmětem kmenové jmění, u této je jmění předmětem, ale pramenem je důchod, výtěžek neb přírůstek majetkový. Daň majetková může býti: 1. všeobecná nebo částečná, podle toho, postihuje-li celé jmění poplatníkovy aneb toliko některé jeho součásti; 2. subjektivní aneb objektivní podle toho, přihlíží-li se při jejím ukládání k osobním poměrům poplatníkovým, majícím vliv na jeho daňovou únosnost aneb nebere-li se k ta-

Třída	Nabyvatelé	Z čisté ceny nabyvaného jmění v Kč											
		do 5.000	z dalších 5.000 (do 10.000)	z dalších 15.000 (do 25.000)	z dalších 25.000 (do 50.000)	z dalších 50.000 (do 100.000)	z dalších 100.000 (do 250.000)	z dalších 250.000 (do 500.000)	z dalších 500.000 (do 1 milionu)	z dalšího 1 mil. (do 2 milionů)	z dalších 2 mil. (do 5 milionů)	z dalších 5 mil. (do 10 milionů)	přes 10 milionů
číní daň procent													
I.	Děti, vnuci a manželé . . .	2	3	3 ⁵	4	5	6	7	9	13	18	24	26
II.	Ostatní příbuzní v přímé linii .	3	5	6	7	8	9	11	14	18	22	26	31
III.	Sourozenci . . .	5	7	9	11	13	15	18	21	25	29	33	38
IV.	Děti a vnuci sourozenců	7	9	11	13	15	17	20	23	27	31	35	40
V.	Ostatní příbuzní do IV. stupně .	10	12	13	15	17	19	22	25	29	33	37	42
VI.	Ostatní osoby s vyjmutím třídy VII.	15	19	23	25	27	30	34	38	42	46	50	55
VII.	Obce a jiné samosprávné svazy, dále věnování pro účely vyučovací, dobročinné a lidumilné	3	3	3	3	3	3 ⁵	4	5	6	7	8	10

kvým poměrům zřetele; 3. periodická anebo jednorázová, ukládá-li se pravidelně (periodicky) aneb jen jednou provždy. Podle nejvyšších daňových zásad nesmí daň dotýkat se kmenového jmění, poněvadž by ničila svůj pramen, který by při delším jejím trvání úplně vyschl. Proto nemůže skutečná daň z majetku tvořit daňovou soustavu ani nemůže do ní být včleněna; jenom nejkrajnější finanční tíseň státu, kde jde o jeho bytí, může zavedení této daně, která značí konfiskaci soukromého majetku po částkách, ospravedlnit a to ještě jako dávkou jednorázovou. Ve starověku vyskytuje se skutečná majetková daň nezářídka ve státu athénském pod jménem „ελοφορά“, která ukládána byla v čas potřeby válečné a byla pro svoji vysokou sazbu nad jiné nemilou; v Římě za Servia Tullia jest to „tributum“. Ve středověku a ranném novověku, kdy nebyly daně institucí trvalou, nýbrž vybíraly se jen

za určitých příležitostí, byly skutečné daně majetkové obvyklými v Itálii, v Anglii (tu již za Jindřicha II. v roce 1166), v Německu a jinde. V zemích českých bývala takovou daní starodávná „berň“, známá již ve 13. století, která byla vybírána při křtu v rodině zeměpána, při svatbě jeho dcer, později při korunovací králově a v 16. století též k zaplacení dluhů králových (Ludvík a Ferdinand I.). Podroben jí byl u poddáných veškeren majetek movitý i nemovitý, u svobodného obyvatelstva, majetek záležející v nemovitostech, penězích a naturálních dávkách poddanských. Základem byl úhrn obchodových hodnot dotčeného majetku, „zač by spravedlivě stál“. Ukládala se na podkladě příznávek odhadem (šacunk). Sazba činila s počátku z kopy 1/2 groše českého, později 1 gr. č. V době novější za ustálené již daňové soustavy objevuje se sporadicky skutečná daň majetková; tak v Rakou-

sku zavádí se za válek napoleonských patenty z 26. února a 8. září 1810 hlavně k úpravě rozvrácené měny (černé bankocetle) jako daň mimořádná a jednou provždy; nevybere se však a namísto ní prohlášen státní úpadek finančním patentem z 20. února 1811. V roce 1913 zavedlo Německo skutečnou všeobecnou daň majetkovou pro účely branné jako dávkou jednou provždy, zvanou „Wehrbeitrag“. Po válce světové mimořádná nouze donutila některé státy zavést skutečnou daň majetkovou a jednorázovou k úpravě porušení měny a k úhradě tíživých válečných dluhů a břemen; tak Československo (8. dubna 1920), Itálie (22. dubna 1920), republiku Rakouskou (21. července 1920), Polsko (16. prosince 1921). Dávky ty vyznačovaly se velmi poměrně vysokými sazbami se silnou progresí prostupňovanou. Nominální daň majetková, jejímž pramenem jest, jak uvedeno, ve skutečnosti důchod, výtěžek nebo přírůstek na jmění, může mít podle zásad finanční vědy místo v řádné soustavě daňové jako daň periodická, buď jako hlavní nebo doplňovací. Moderní daně majetkové jsou vesměs nominálními. Mají za základ čisté jmění roční, zbývající po odpočtení dluhů a břemen, při čemž nečiní se rozdíl, poskytuje-li jmění výtěžek čili nic. Sazby jsou nízké. Při ukládání jich přihlíží se k osobním poměrům poplatníkovým. Daně takové mají na př.: Německo (sazba 5 z tisíce), Polsko (sazba 33 dily od 1.2%—13%), Rakousko (sazba 3 z tisíce), Maďarsko (sazba od 0.1%—1% progresivně), New York (sazba 1%), Illinois (sazba 85 c z dol.). Literatura: Funk: Finanční věda, Bekera: Rakouská daň majetková z r. 1810 v Naší době r. XXV., č. 5—6, Placht: České daně.

Daň nápojová, \mathcal{Q}_3 všeobecná daň nápojová.

Daň potravní na čáře je daň nepřímá, spotřební. Upravena jest zákonem ze dne 14. dubna 1920 č. 264 Sb. z. a n., a prov. nař. z 26. dubna 1920 č. 265 Sb. z. a n., pak nař. vlády z 22. prosince 1920 č. 674 a č. 675 Sb. z. a n., pak z 11. ledna 1923 č. 8 Sb. z. a n. Potravní daň na čáře vybírá se v t. zv. „uzavřených městech“, jež toho času jsou Praha, Brno a Bratislava. Ministr financí je zmocněn, aby prohlásil i jiná místa za uzavřená pro vybírání potravní daně na čáře, pokud sama o sobě nebo s předměstskými obcemi mají více než 80.000 obyvatelů. Daň vybírá se z předmětů uvedených jednotlivě v sazebníku, který tvoří součást citovaného zákona, podle sazeb tam uvedených. Potravní daň na čáře je povinen platiti, kdo

poplatné zboží dopravuje do obvodu čáry daně potravní a to zpravidla hned při překročení čáry aneb uvnitř čáry před vystoupením z prostoru určeného pro vybrání daně (na př. na nádražích, v přístavištích). Vstup poplatného zboží jest dovolen jen na místech k tomu určených. Cestující (zpravidla vlakem) mohou zaplatiti daň z drobných zásilek, které s sebou vezou, za určitých podmínek paušalováním. Poplatné zboží, jež má býti uzavřeným územím toliko převezeno, dani nepodléhá. Daň se nevybírání: 1. nedosahuje-li s přírážkami z každého druhu zboží podle sazby aspoň 20 h.; 2. dopravují-li se přes čáru věci doličné (corpora delicti) a 3. když drobný dobytek, který vystoupil z důvodů hospodářských z uzavřeného území, opět se do něho vrací. Potravní daň na čáře vybírá státní finanční správa svými orgány. Současně s touto daní a téměř orgány vybírá se ze zboží uvedeného podle všemi téměř položkami sazebníku přírážka pro obce zahrnuté do uzavřeného území až do výše 50% a kromě toho z piva, vína, moštu a jiných šťav ovocných vybírají se samostatně obecní dávky. Za vybírání obecních dávek přispívají dotčené obce státu na úhradu režie buď určitým paušálem neb částkou vyměřenou úměrně podle příjmu na dani a obec. dávkách.

Daň pozemková, \mathcal{Q}_3 pozemková daň.

Daň přepravní jest nepřímá daň, náležející do skupiny daní dopravních. Upravena byla zákonem ze dne 30. června 1921 č. 242 Sb. z. a n., a novelou z 21. prosince 1923 č. 261 Sb. z. a n. Předmětem této daně je přeprava zboží na železnicích v území Československé republiky. Zbožím rozumějí se tu všechny věci přepravované železnicemi, počítajíce v to mrtvoly a živá zvířata s vnětím cestovních zavazadel. Nositelem daně jest osoba, která je povinna platiti dovozně. Základ daně tvoří cena přepravní. Za cenu přepravní považuje se dovozně včetně manipulačních poplatků a převozného, dále vlečné, pak všechny ostatní poplatky za přepravu zboží, vyjmajíc poplatky za vedlejší výkony při přepravě nezapočítané do dovozného. Sazba daně činí 15% z ceny přepravní. Daň musí býti započtena tak, že k dovoznému se připočte a součet se vybere. O výpočtu daně přepravní, jejím odvodu st. pokladně, o ručení za ni a o daňové kontrole platí stejná ustanovení jako při dani z jízdních lístků a při dani ze zavazadel. (\mathcal{Q}_3 daň z jízdních lístků.)

Daň rentová, \mathcal{Q}_3 rentová daň.

Daň spolková, podléhá jí kapitalistické a výdělkové společnosti, jestliže si opatřují nebo zvyšují základní nebo závodní jistiny; ustavují-li se právní osoby či spolky osob soukromého práva, jež nejsou společnostmi kapitalistickými, přistupují-li noví společníci, jsou-li zvyšovány vklady; zřizuje-li v zemi závod cizozemská společnost.

Daň třídní Q_4 daň domovní.

Daň výdělková, Q_5 Všeobecná daň výdělková.

Daň výdělková z podniků veř. účtujících, Q_6 zvl. daň výdělková.

Daň výdělková z podomních a kočovních živností je daní přímou, výnosovou. Upravena je v Československu § 64. zákona o přímých daních ze dne 15. června 1927 č. 76 Sb. z. a n. Ukládá se: z podomního obchodu; ze sbírání odpadků průmyslových a přírod. produktů (hadrů, starých kovů, kostí, kůžek, peří a pod.); ze živnosti nebo zaměstnání provozovaných obcházením s místa na místo (kočovní brusiči, brusiči pil, dráteníci, kartáčníci, košťatáři, sířaři, správkáři deštníků, hubitelé myši, miškaři a pod.); z veškerých produkcí (hudební, gymnastické, artistické, sem patří též kočující divadelní podniky) a konečně ze zábavních podniků kočovně provozovaných (kolotoče, houpáčky, stělnice, panoptika a pod.). Základ daně tvoří roční čistý výdělek, který lze pravděpodobně očekávat v roce předpisu daně vzhledem ke způsobu provozování obchodu, živnosti nebo zaměstnání a k užíváním provozovacím prostředkům (pomočník, nosič, vozík, povoz a pod.). Při vyměření daně jest užiti sazeb platných pro všeobecnou daň výdělkovou. Daň se vyměřuje na podkladě přiznání poplatníkovy vyměřovací úřadem (herní správa) v sídle toho úřadu politického, který provozovací povolení (licenci) prodloužení neb rozšíření jeho vydal. Předpisuje se pro obec sídla vyměřovacího úřadu; má-li však poplatník bydliště v obvodu tohoto úřadu, předpisuje daň pro obec jeho bydliště. Daň výdělková z podomních a kočovních živností podléhá přírůstkům autonomním a nutno jí zapřaviti na celý rok najednou napřed. Dani této nepodléhají podniky provozované na určitých místech ve stálých provozovnách střídavě (saisonní modistství v zimě v městě, v létě v lázních, živnost fotografická a pod.), pak trhovci (fieranti) a tuzemští obch. cestující na provisi.

Daň z cukru, Q_7 cukr.

Daň z hracích karet, Q_8 hrací karty.

Daň z jízdních lístků jest daň nepřímá, náležející do skupiny daní dopravních. Upravena byla zákonem ze dne 30. června 1921 č. 242 Sb. z. a n. a prov. nař. z 21. července 1921 č. 243 Sb. z. a n. Povinny k dani té jsou osoby povinné k placení jízdného na železnici. Předmětem jejím je doprava osob po železnicích všeho druhu v území Československé republiky. Základ vyměření daně tvoří jízdné. Za jízdné považuje se každá částka, která pod jakýmkoli názvem vybírá se jako úplata za přepravu osob na veřejných železnicích v republice Československé. Sazba daně činí 20% z jízdného. Daň vybírá zároveň s jízdným (obě v úhrnné částce v jízdenkách) železniční správa a bez úředního měření odvádí jí měsíčně bernímu úřadu (důchodkové pokladně). Za účelem daňové kontroly je železniční podnik povinen předkládati do 7. měsíce po správním roce finančnímu úřadu I. stolice příslušnému podle sídla podniku roční výkaz o vybrané a odvedené dani spolu s účetní závěrkou za posléz uplynulý správní rok; finanční úřad jest oprávněn kdykoli naříditi prohlídku u železničního podniku a nahlédáti tam do záznamů, knih a jiných dokladů. Železnice ručí za daň nedilnou rukou s poplatníky a mimo to sama za včasné odvedení daně. Od daně z jízdních lístků jsou osvobozeny osoby, které se přepravují na zvl. dělnické jízdenky za zlevněné jízdné, dále jest osvobozena přeprava osob na drobných drahách, které zprostředkují přepravu v obci a jejím okolí v území obce a v obvodu 10 kilometrů od obecních hranic. Poukázky (legitimace) na volnou jízdu a na jízdu za sníženou cenu na železnicích podléhají pevným poplatkům kolkovým podle výše třídy, pro kterou jsou vystaveny. Podnikatelé lodní plavby jsou povinni při osobní přepravě vybírati zároveň s jízdným poplatek 2 h. č. za každých (i začatých) 100 haléřů jízdného a zapřaviti jej měsíčně přímo státní pokladně. Za správný a včasný odvod ručí.

Daň z líhu, Q_9 líh.

Daň z masa je daň nepřímá, spotřební. Upravena je zákonem ze dne 14. dubna 1920, č. 262 Sb. z. a n. a prov. nař. z 26. dubna 1920 č. 263 Sb. z. a n. Daň z masa se platí: 1. z porážek dobytka hovězího, kozího, vepřového, dále koní, oslů a mulů; 2. z dovozu zabíjebých zvířat těchto druhů a jejich částí z ciziny; 3. z prodeje a odběru dobytka zabitého a masa syrového těchto zvířat těmi, kdo po živnostensku prodej masa provozují. Daň se platí — vedle dovozu z ciziny — z porážek. Prodej a odběr masa po živnostensku

podroben je dani jen tehdy, neprokáže-li se, že maso bylo zdaněno již při porážce neb při dovozu z ciziny. Daň se platí buď podle skutečné váhy a činí 20 hal. z 1 kg (z masa připraveného a masných výrobků o polovici více), anebo z kusu podle sazeb pro určité stupnice váhy, tak na př. u dobytka hovězího do 180 kg živé váhy 25 Kč, u telat do 85 kg 12 Kč. Platiteli daně je zpravidla zůstaveno na vůli, chce-li daň zaplatiti podle váhy neb z kusu. Porážky, dovoz, prodej a odběr jakožto poplatné řízení musí býti předem úředně hlášeny. Daň je splatná před porážkou; při dovozu zabýchých zvířat neb jejich částí z ciziny před vypravením z celního řízení; při živnostenském prodeji a odběru dobytka a masa syrového před dopravou do živnostenského podniku. Zapraviti daň z masa je povinen: 1. při porážce, kdo poráží neb porážíti dává; 2. při dovozu z ciziny, kdo maso dováží neb dovážeti dává; 3. při prodeji nebo odběru, kdo maso prodává nebo do živnosti dopravuje. Daň se platí zvláštními složenkami poštovního šekového úřadu. Vybírání daně děje se nyní ve státní režii. Současně s daní z masa platí se paušalovaná daň z obratu, stanovená dohodou s příslušnými organizacemi živnostníků. Mimo to platí se v četných obcích zvláštní samostatné dávky za zdravotní prohlídku masa. Podnikatelé masných živností mají za určitých podmínek nárok na vrácení daně z masa, které z vlastních porážek vyvezli do míst prohlášených za uzavřená, kde je zavedena potravní daň na čáře. Masné živnosti podléhají důchodkové kontrole.

Daň z minerálních olejů československá je daň nepřímá, spotřební z hotového výrobku. Zavedena byla v zemích historických za bývalého Rakouska zákonem z 26. května 1882 č. 55 f. z.; na Slovensku a Podkarpatské Rusi uh. zák. čl. XVIII./1888, kteréžto shodné zákony po státním převratu převzaté pozměněny byly zákonem ze dne 4. dubna 1924 č. 75 Sb. z. a n. Předmětem této daně jsou: 1. minerální oleje, které se získávají rafinací (čištěním) na území republiky Československé a jejichž hutnotě při teplotě 12° R nepřesahuje 880° (= $\frac{880}{1000}$ hustoty čisté vody) a 2. minerální oleje těchže vlastností dovezené do ČSR. z ciziny. Těžké oleje, které převyšují hutnotu 880°, trebas byly rafinované, jsou daně prosty. Daň činí 13 Kč za každých 100 kg čisté váhy, a to jak z olejů v tuzemsku rafinovaných, tak z ciziny dovezených. Zaplatiti daň je povinen podnikatel rafinerie, aneb, byla-li daň zkrácena, řídící provozu v rafinerii

za osobního ručení podnikatele; při dovozu z celní ciziny dovozce. Daň je zpravidla splatná ve chvíli vypravení minerálních olejů z rafinerie do volného oběhu, při dovozu z ciziny vždy při celním projednání na celní hranici a platí se zároveň se clem a paušalovanou daní obrátovou. Důvěryhodným podnikatelům rafinerií poskytuje se na jejich žádost a při dostatečném zajištění úvěr celoroční daně tak, že částky daně, připadající pokaždé na určitý měsíc, je zaplatiti teprve až uplynuly 2 měsíce po něm, bezprostředně následující tedy na př. daň za leden zaplatí se teprve 31. března. (Zák. z 5. února 1920 č. 91 Sb. z. a n.) Z minerálních olejů, dovážených na zvláštní povolení ministerstva financí do tuzemských rafinerií minerálních olejů k dalšímu průmyslovému zpracování destilací neb rafinací se daň při jich dovozu z celní ciziny nevybírání. Výrobky, získané zpracováním těchto minerálních olejů, posuzují se při vývozu z rafinerie podle všeobecných zásad zákona. Osвобоzení od daně se poskytuje na zvláštní žádost za určitých předpisů, a to: 1. pro minerální olej, určený k vývozu za celní čáru; 2. pro minerální olej, vyklizovaný z rafinerie, který průkazně byl již zdaněn; 3. pro minerální olej o hutnotě menší než 770° při teplotě 12° R, určený k průmyslovým účelům jako rozpouštěcí a extrakční prostředek, k výrobě tepla v průmyslu textilním, sklářském a pod., pak k čištění petrolejových šachet. Daň zaplacená neb uvržená se vrací nebo odpisuje, byla-li zásilka zadržena nepřevídatelnou a neodstranitelnou překážkou a bylo-li to hned oznámeno nejbližšímu finančnímu orgánu písemně. K zajištění daně má zákon řadu podrobných předpisů. Podnikatel rafinerie nežli započne s výrobou, musí 4 neděle napřed finančnímu úřadu I. stolice (okr. finanční ředitelství) předložiti podrobný popis výroby, jakož i cest, po kterých vyklizované výrobky mají býti dopravovány; dále výkaz zásob minerálních olejů, zařízení strojových, nádob k uschovávání výrobků a provozní řád; pak popis výrobního procesu s udáním, kdo provoz řídí. Počátek provozování musí ovšem býti oznámen přesně. Na základě zmíněných podání provede finanční úřad vyšetření výroby, zejména zjistí protokolárně obsah a váhu (taru) nádob a strojních zařízení, důležitých pro kontrolu. Rafinerie minerálních olejů podléhají stálému úřednímu dozoru, který vykonávají finanční úředníci technicky vzdělaní za pomoci zřízenců finanční stráže.

Aby dozor byl usnadněn, musí býti rafinerie minerálních olejů po stránce ohrazení a vchodu podle předpisů vybaveny. Každou změnu v úředně zjištěném stavu podniku, jakož i zastavení provozu jest kontrolními orgány (prvější do 24 hodin) oznámiti. V případě úplného zastavení provozu je daň ze zbylých poplatných zásob zapraviti. Vyklizení oleje z rafinerie (ať je poplatným neb ne) musí býti finančnímu úřadu zpravidla 6 hodin napřed oznámeno zvláštní ohláškou, která má obsahovati den a hodinu expedice zásilky, počet, značky a čísla nádob, váhu poplatného minerálního oleje a částku daně naň připadající. Vyklizování, které smí se díti jen v určitých denních hodinách, musí býti finančními orgány vždy kontrolováno. Transport oleje musí se bráti jen po určitých cestách. Kolem každé rafinerie určí finanční úřad kontrolní obvod v šíři až 5 km, uvnitř kterého musí být transport opatřen odytovou boletou. Za účelem daňové kontroly předpisuje dále zákon podnikatelům rafinerií minerálních olejů vésti záznamy, jmenovitě musí každý takový podnikatel řádně vésti prodejní rejstřík, z něhož musí býti celkový odbyt výrobků zřejmým. Daň z minerálních olejů má Polsko, Rakousko, Rumunsko a Rusko; v Itálii, v Jugoslavii a Řecku mají státní petrolejový monopol; Německo zdaňuje svitivo, především petrolej, jen clem. — Literatura: Funk, Finanční věda. Spitzmüller, Mineralölsteuer (Mischler-Ullrich, Staatswörterbuch).

Daň z motorových vozidel jest daň nepřímá, účelová. Zavedena byla v Československu zákonem ze dne 14. července 1927 č. 116 Sb. z. a n. Jsou jí podrobena motorová vozidla, jichž se používá k dopravě po veřejných cestách nebo místech, a jež se nepohybují po kolejích, jakož i vlečné jejich vozy, pokud jsou zvlášť pro ně zařízení. Osvobozena jsou: 1. vozidla státní správy, s výjimkou oněch, jichž se používá ve státních závodech, ústavech a zařízeních, jež převahou nemají plnití úkoly správní nebo jež jsou pronajata; 2. vozidla, jichž se používá výhradně pro službu poštovní, dále vozidla zvlášť zařízeníá pro službu požární (stříkačky) a zdravotní (vozy sanitní, desinfekční), jakož i zvlášť zařízeníá vozidla silničních správ a obcí, jichž se používá výhradně ke stavbě, správě a udržování nebo čištění veřejných cest a míst (silniční válce, kropicí a zametací vozy, vozidla pro odvážení popela a smetí); 3. vozidla, určená

pro osobní dopravu a náležející osobám exteriorním, konsulům z povolání a osobám jim na roveň postaveným s podmínkou vzájemnosti, a že uvedené osoby nejsou příslušníky československými; 4. traktory, používané v hospodářství polním (nikoli lesním), pokud jezdí jen mezi hospodářskými budovami a poli, na nichž poplatníci sami hospodaří; 5. obyčejná kola (bicykly) s přípevným pomocným motorkem (velomotory). Ministr financí je zmocněn, je-li vzájemnost zaručena, osvoboditi cizozemská vozidla, jimiž přijíždějí do území Československé republiky cizozemské osoby ve výkonu služby veřejné a cizozemská vozidla zvlášť zařízeníá pro službu požární nebo zdravotní. Předmětem daně je každé vozidlo pro sebe zvlášť. Subjektem daně je vlastník vozidla, v případě jeho prodeje s výhradou vlastnictví držitel vozidla; nemá-li vlastník vozidla v tuzemsku bydliště a nepoužívá-li vozidla v tuzemsku sám, jest poplatníkem, kdo vozidla v tuzemsku používá. Výměra daně ročně činí: a) z tuzemských vozidel

1. z motocyklu a z tříkolek . . .	150 Kč,
2. z osobních automobilů, vyjímacích autobusy, podle válcového obsahu:	
do 1 litru	300 Kč,
více než 1 do 1,5 litru	500 Kč,
" 1,5 do 2 "	800 Kč,
" 2 do 2,5 "	1200 Kč,
" 2,5 do 3 "	2200 Kč,
" 3 do 3,5 "	3500 Kč,
" 3,5 do 4 "	4500 Kč,
" 4 do 4,5 "	5000 Kč,
" 4,5 do 5 "	5500 Kč,
" 5 do 5,5 "	6000 Kč,
" 5,5 do 6 "	6500 Kč,
" 6 do 6,5 "	7000 Kč,
" 6,5 do 7 "	7500 Kč,
" 7 "	8000 Kč,

z osobních vozidel, hnaných elektřinou, za každých 100 kg váhy a její část, převyšující 50 kg, 50 Kč; 3. z autobusů, t. j. vozidel, jež mají více než 8 sedadel, včetně sedadla řidiče, a podobných motorových vozidel, sloužících k hromadné dopravě osob, z traktorů a z vlečných vozů uvedených vozidel za každých 100 kg váhy a její část, převyšující 50 kg, 50 Kč, z nákladních automobilů a jiných nákladních vozidel, hnaných motory spalovacími, elektrickými nebo parními a z vlečných jejich vozů za každých 100 kg váhy, za každých 100 kg únosnosti a část váhy a únosnosti, převyšující 50 kg, po 35 Kč. Sazby tyto platí pouze pro vozidla, opatřená pneumatikami. Při vo-

zidlech, opatřených obručemi plnopryžovými, zvyšuje se sazba o 50%; při vozidlech s obručemi komorovými o 20%; 4. z automobilů, používaných střídavě k dopravě zboží a osob, platí se daň podle sazby, stanovené pro automobily nákladní; 5. z vozidel, s nimiž podnikají výrobci neb obchodníci motorových vozidel zkušební jízdy za každou značku na motocykly nebo tříkolky 100 Kč, na jiná vozidla 500 Kč. Na 6 měsíců činí daň 55% roční částky. Z vozidel, sloužících k dopravě pošty a patřících poštovní správě nebo poštovní správou k tomu účelu najatých, pokud nejsou od daně osvobozena, snižuje se daň o polovici. Z cizozemských vozidel, která přibudou do tuzemska k jízdě na přechodnou dobu, vyměřuje se daň podle doby pobytu v tuzemsku a činí:

1. z motocyklů s vozíkem nebo bez něho a z tříkolek:

při pobytu do 15 dnů	20 Kč,
" " " 30 "	40 Kč,
" " " 60 "	80 Kč.
2. z automobilů, vyjímaje autobusy:

při pobytu do 2 dnů	40 Kč,
" " " 5 "	80 Kč,
" " " 15 "	160 Kč,
" " " 30 "	240 Kč,
" " " 60 "	480 Kč.
3. z autobusů, nákladních vozidel a traktorů při váze vozidla do 500 kg:

při pobytu do 15 dnů	20 Kč,
" " " 30 "	40 Kč,
" " " 60 "	80 Kč,

 přes 500 kg do 2000 kg:

při pobytu do 5 dnů	20 Kč,
" " " 15 "	40 Kč,
" " " 30 "	80 Kč,
" " " 60 "	160 Kč,

 přes 2000 kg:

při pobytu do 5 dnů	40 Kč,
" " " 15 "	120 Kč,
" " " 30 "	200 Kč,
" " " 60 "	400 Kč.

Činí-li pobyt v tuzemsku více než 60 po sobě následujících dnů, nebo požádá-li o to poplatník, je zapraviti daň podle sazeb, platných pro vozidla tuzemská. Daň z tuzemských vozidel dlužnou zapraviti (z každého zvlášť) ještě před použitím vozidla buď najednou na rok, nebo na 6 měsíců podle volby poplatníka. Při prvním měření daně (z vozidla, za které daň dosud placena nebyla), musí býti daň placena do konce běžného pololetí neb běžného roku poměrnou částkou. Daň si vypočte zpravidla poplatník sám a má ji zapraviti u kteréhokoliv poštovního úřadu tuzemského zvláštním vplat-

ním listem na šekový účet zemského finančního úřadu, v jehož obvodu má vozidlo své stanoviště. O zapravení daně vydá úřad vyměřovací daňový list. Tuzemská vozidla jsou poplatníci povinni ještě před použitím, pokud se týče před uplynutím období, za které daň byla posléze zaplácena, ohlásiti vyměřovacímu úřadu (v Čechách a na Moravě okresnímu finančnímu ředitelství, ve Slezsku finančnímu inspektorátu, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi finančnímu ředitelství), v jehož obvodu má vozidlo stanoviště. Přihlášku podati jest i pro vozidla osvobozená s udáním důvodu osvobození a lze ji podati písemně neb ústně. Z vozidel, sloužících k dopravě pošty a patřících poštovní správě, zapravuje ministerstvo pošt a telegrafů daň zvláštním vplatním listem poštovního úřadu šekového za veškerá vozidla a podává o nich přihlášku hromadnou u zemského finančního ředitelství v Praze, které je v tomto případě vyměřovacím úřadem pro obvod celého státu. Úřad vyměřovací zkouší (adjustuje) přihlášky a případné dodatky na daní předepíše, o čemž poplatníka vyrozumí, přeplatky pak vrací šekovým řízením. Proti výměře daně nebo odeprání osvobození lze podati u úřadu vyměřovacího odvolání do 30 dnů od doručení daňového listu neb od vyrozumění. O odvolání, které nemá odkládacího účinku, rozhoduje s konečnou platností finanční úřad II. stoliče. Pro daň vázne na vozidle zákonné zástavní právo. Změny nastalé v platebním období v osobě majitele nebo v podkladě pro zdanění toho kterého vozidla nemají za následek změnu ve vyměřené daní, poplatník je však povinen tyto změny do 8 dnů oznámiti úřadu vyměřovacímu. Cizozemská vozidla, která přibudou do tuzemska k jízdě na přechodnou dobu, jsou poplatníci povinni přihlásiti ústně a daň z nich zapraviti u vstupního celního úřadu při vzetí záznamního řízení, načež jim vydá jmenovaný úřad potvrzení (daňový list). Zkrácení nebo zatajení daně z motorových vozidel trestá se jako těžký důchodkový přestupek pěti až dvacetiásobkem zkrácené daně; jiné přestupky trestají se peněžitými (pořádkovými) pokutami od 10 do 2000 Kč. Trestnost přestupku promlčuje se ve třech letech. Při zmeškané přihlášce povinnosti může vyměřovací úřad daň vyměřiti z moci úřední na základě pomůcek, které má po ruce, jsou při tom oprávněn užití sazeb o 10% zvýšených. K daní z motorových vozidel nesmějí býti ukládány žádné přírázky. Čistý výnos daně z motorových vozidel plyne státnímu silničnímu fondu.

Daň z obchodu s cennými papíry jest nepřímá daň, obchodová. Upravuje ji zákon ze 17. února 1921 č. 85 Sb. z. a n., a prov. nař. ze dne 7. dubna 1921 č. 143 Sb. z. a n. Daní této podrobeny jsou všechny obchody s cennými papíry uzavřené na burse i mimo ni. Bursovní obchody s cennými papíry (obchody za hotové, obchody lhůtní, prémiové, stravní atd.) ať byly uzavřeny za účasti nebo zprostředkování tuzemského obchodního dohodce (sensála) nebo jiného oprávněného zprostředkovatele z povolání, obchodníka s cennými papíry nebo člena či návštěvníka burzy nebo též bez prostředníků, podléhají daní z obchodu s cennými papíry bezvýjimečně. Pro platnost obchodu se vyžaduje, aby byl uzavřen mezi dvěma různými právními subjekty. Podmínky této daně na př. při převodu mezi závody (filiiálkami) téhož ústavu. Daní podléhá obchod jakmile byl uzavřen. Mimobursovni obchody daní nepodléhají, není-li při nich účasten obchodník s cennými papíry a nepřesahuje-li daňový základ 20.000 Kč. Základ daně s cennými papíry tvoří kupní, případně dodávací cena, t. j. peněžitá částka, značící úplatu za cenné papíry zpravidla v době uzavření obchodu. Nedá-li se však cena kupní (dodávací), pokud se týče cena zdanitelná ten den určití, nýbrž až teprve v den splnění obchodu, sečká se s výpočtem zdanitelné ceny a daně až do té doby. Cena běžných nebo neoddělených kuponů úrokových a dividendových, jakož i prémie, pokud částka jejich je zvlášť vyznačena, nečítá se do daňového základu, rovněž ne dohodně, kurtáž a podobné vedlejší platy. Provede-li se týž den mezi těmitěž osobami v témže poměru více obchodů, mohou se všechny podle vůle strany podrobiti daní jako obchod jediný. — Daňová sazba. Daň z každého třeba jen započatého tisíce Kč činí: a) při papírech dividendových a prémiových s vynětím státních papírů 50 h. č. (0.5‰), t. j. pět desetin promille); pro mimobursovni obchody nepřémiové, pokud nejsou spojeny se žádným jiným obchodem a pokud cena jejich činí nejvýše 500 Kč, je stanovena daň na 25 h. č., b) při státních dluhopisech, pokud nejsou vůbec prosty daně, dále při dluhopisech zemských ústavů, vydávaných v území nynější Československé republiky 10 h. č. (0.1‰), c) ze všech ostatních cenných papírů 20 h. č. (0.2‰). Daň nese každá strana uzavírající obchod do polovice. Daň se zapravuje státní pokladně zpravidla přímo na základě zá-

pisů do rejstříků. Tyto rejstříky jsou povinni vésti všichni obchodníci s cennými papíry a členové i návštěvníci burzy a mají do nich správně zapisovati všechny obchody. Finanční úřady jsou oprávněny nahlédati do rejstříků a jejich příloh a přezkoumati správnost zápisů. Daň z obchodu s cennými papíry platí se také kolky. Placení kolky má místo jen při obchodech mezi neobchodníky. Kolek přilepí se na účtu, který jest povinen prodatel o obchodu vydati kupci do tří dnů. Nesprávně odvedení daně trestá se pokutou ve výši 50násobné zkrácené daně. Platební rozkaz na zkrácenou daň a na pokutu vydává okresní finanční ředitelství (finanční ředitelství); o rekursu rozhoduje v jedné a poslední instanci zemský finanční úřad. Preplatek na daní možno žádati u okres. finančního ředitelství do 3 let zpět.

Daň z obohacení (poplatek obohacovací) jest nepřímá daň náležející do skupiny daní obchodových. Upravena je čís. nař. ze dne 15. září 1915 č. 278 ř. z., uh. zák. čl. XI. z r. 1918, vládn. nař. z 24. června 1920 č. 403 Sb. z. a n. a novelou ze dne 12. srpna 1921 č. 337 Sb. z. a n. Daní této podléhají: a) nabytí následkem úmrtí nebo pro případ smrti (daň dědická); b) úplna neb částečně bezúplatná nabytí mezi živými (daň darovací).

Daň z obrátu a přepychová, Q_2 obrátová daň.

Daň z tantiem je přímou daní výnosovou. Upravena jest zákonem o přímých daních ze dne 15. června 1927 č. 76 Sb. z. a n. podle vzoru dříve platného zákona rakouského (čl. III. zák. ze dne 23. ledna 1914 č. 13 ř. z.). Na Slovensku a v Podkarpatské Rusi platil o daní z tantiem uherský zák. čl. XXIII., 1916 § 5. Předmětem a zároveň základem daně z tantiem jsou hrubé počítky, které dostávají členové představenstva společností akciových a komanditních na akcie za svoji funkci od společnosti pod jakýmkoli názvem, v jakékoli formě a jakýmkoli způsobem. Sem náležejí zejména: tantiemy ve vlastním smyslu, t. j. úhrnné procentní roční odměny vyplácené z docíleného čistého zisku podniku podle stanov neb po rozhodnutí valné hromady; dále presenční známky, t. j. platy za účast na schůzích představenstva; pevné platy, remunerační, diety a jiné náhrady, jakož i odměny smluvně stanovené a nezávislé na docíleném výřím výtěžku podniku: Jako představenstvo uvádí zákon příkladmo dozorců radu, správní radu, generální radu, administrativní radu a kuratorium; ve smyslu zákona jsou též místní výbory (představenstva) filiiálky,

výkonný výbor, revisoři účtů a likvidátoři akciové společnosti neb komanditní společnosti na akcie představenstvem. Daň z tantiem odpadá, jestliže úhrn všech požitků, které společnost členům představenstva za určité obchodní období vyplatila, nedosahuje 5000 Kč; kolik případně z toho na jednotlivého člena, je nerozhodným. Daní z tantiem nejsou podrobeny tantiemy, které podle služební smlouvy dostávají smluvně ustanovení vedoucí ředitelé s pevnými platy za svoji činnost jako členové představenstva společnosti. (Tyto požitky podléhají však daní z vyššího služného.) Daň z tantiem činí 10% ze základu. Společnost je povinna ji vybrati srážkou hned při výplatě (připsání k dobru) požitků. Částky na daní z tantiem v každém kalendářním pololetí vybrané mají se do 30 dnů po projití kalendářního pololetí odvésti státní pokladně prostřednictvím pošt. šekového úřadu zvláštními vplatními lístky na účet zemského finančního úřadu, v jehož obvodu jest pokladna (platebna) společnosti; je-li vyplácející pokladna (platebna) v cizozemsku, odvede se daň na účet zemského finančního úřadu, v jehož obvodu jest hlavní pokladna, pokud se týče sídlo společnosti. O vykonaném odvodu daně zpravuje se vyměřovací úřad (berní správa) návěštím poštov. úřadu, u něhož odvod se stal. Do téže lhůty 30denní má společnost předložiti vyměřovacímu úřadu, v jehož obvodě byla výplata vykonána, nebo je-li vyplácející pokladna v cizozemsku, vyměřovacímu úřadu, v jehož obvodu jest hlavní pokladna (platebna), pokud se týče sídlo společnosti, výkaz o provedeném odvodu daně z tantiem, zřízený podle úředního vzorce, v němž jsou uvedena jména a bydliště jednotlivých příjemců požitků podrobených daní z tantiem, připadající daň a částky odvedené daně. Tiskopisy těchto výkazů jsou vyměřovací úřady povinny na požádání vydávati společněstem zdarma. Ministerstvo financí je zmocněno povoliti společněstem delší zúčtovací lhůty a úlevy při sdělování a podávání výkazů. Vyměřovací úřady vedou společnosti povinné ku srážce daně z tantiem v patřnosti ve zvláštním seznamu (katastru) a dozrají na řádné provádění srážky a odvod daně, kontrolují docházení výkazů o odvodech daně, scházející výkazy upomínají a došle zkoumají. Shledá-li vyměřovací úřad, že daň z tantiem vůbec nebyla sražena a odvedena, nařídí společnost, aby neodvedené částky daně i s úroky z prodlení dodatečně nejdéle do

14 dnů odvedla a zároveň výkaz o odvodu předložila pod pokoutou. Byla-li daň odvedena částkou nižší nežli náleželo, neb nebyla-li odvedena včas, vyzve vyměřovací úřad společnost s udáním důvodů, aby doplatek na daní, případně úroky z prodlení ihned zaplatila pod následky exekuce. Proti tomuto platebnímu vyzvání lze podatí odvolání u vyměřovacího úřadu do 30 dnů po doručení na finanční úřad II. stolice, který o něm rozhodne s konečnou platností. Vyjde-li přezkoušením výkazu o odvodu daně z tantiem najevo, že bylo na daní sraženo a odvedeno více nežli náleželo, má vyměřovací úřad přelaceno částku společnosti sděliti s tím, aby při příštím odvodu daně z tantiem odvedla o ni méně. Nelze-li přelatek takto vyúčtovat, protože na př. povinnost k odvádění daně zanikla, oznámí vyměřovací úřad přelatek společnému finančnímu úřadu, který jej společnosti buď hotově vrátí, neb dá na jinou její náležitost přeúčtovat. Povinnost ku srážce a k odvodu daně z tantiem jest dána i v příčině požitků, které plynou do cizozemska. Srážeti a odváděti daň tuto jsou též povinny tuzemské pobočky cizozemských společností akciových neb komanditních na akcie, vyplácející-li zmíněné požitky, při čemž nežiní rozdílu, zdali tuzemská pobočka požitky ty vyplácí přímo neb překazuje-li za tím účelem svůj zisk hlavnímu závodu do cizozemska. Ustanovení toto doznává však modifikace mezinárodními smlouvami o zamezení dvojího zdanění, podle kterých se daň z tantiem vybírá v tom státě, v němž má podnik tantiemy poskytující své sídlo. Společnost osobně ručí státu za provedení srážky daně z tantiem, za správný její výpočet a za včasný odvod zadržených částek. Subjektem daně z tantiem (poplatníkem) je člen představenstva akciové neb komanditní společnosti na akcie. Jako pro jiné přímé daně platí i pro daň z tantiem zákaz přesunu jejího; dohoda, aby ji nesla za poplatníka zcela neb částečně jiná osoba (společnost), není totiž právně účinnou, nemůže býti tedy nárok z takové dohody vyplývající soudně uplatňován a zaplatil-li kdo daň tu za poplatníka ze svého, může během řádné lhůty promlčecí (30 let) vrácení zaplacených částek vymáhati. Daň z tantiem není podkladem pro vyměřování a vybírání jakýchkoliv přírážek. Vyplácí-li se tantiema z čistého zisku podniku, jak se obvyčejně děje, je postížena přímou daní třikrát: jednou 8% zvláštní daní výdělkovou s případnou rentabilní přírážkou

u akciové neb komanditní společnosti na akcie nepřímo, pak daní důchodovou a daní z tantiem u příjemce přímo.

Daň z uhlí je daň nepřímá, spotřební Zavedena byla v Československu zákonem ze dne 9. dubna 1920 č. 260 Sb. z. a n., doplněným zákonem ze dne 12. srpna 1921 č. 296 Sb. z. a n. Nově byla upravena zákonem ze dne 23. prosince 1923 č. 1 Sb. z. a n. z r. 1924 doplněným zákonem ze dne 1. července 1926 č. 116 Sb. z. a n. Dani podléhá uhlí tuzemské i uhlí dovážené z ciziny. Uhlím rozumí se uhlí kamenné a hnědé, pak výrobky z něho, na př. koks a brikety. Daň z uhlí tuzemského činí toho času 10% z ceny na doie. Na žádost některých dolů může za určitých podmínek ministr financí po dohodě s ministerstvem veřejných prací a obchodu do odvolání snížit daň až na 7% ceny. Na koks použitý k výrobě surového železa na vysokých pecích v tuzemsku je stanovena sazba daně 50 h z 1 q. Daň z tuzemského uhlí je povinen platit důlní podnikatel při vypravení uhlí z dolu neb před užitím jeho k účelům uvnitř podniku. Z uhlí dováženého z ciziny vybírá se daň částkou, kterou stanoví čas od času ministr financí v dohodě s ministrem veřejných prací a s ministrem obchodu. Platí jí dovozce před vypravením uhlí z celního řízení. Spolu s daní uhelnou vybírá se paušalovaná daň z obrátu. Uhelná daň se neodvádí: 1. z uhlí, které se spotřebovuje pro provoz důlního podniku; 2. z uhlí deputátního, t. j. z uhlí zdarma neb za režijní ceny poskytovaného zřízením dolu pro jejich vlastní potřebu; 3. z uhlí dodaného z vlastní těžby zdarma neb za režijní cenu závodním školám, nemocnicím a závodním ústavům a zařízením sloužícím k dobru dělnictva; 4. z uhlí tuzemského původu vyváženého přímo z dolu neb výroby do ciziny. Ministr financí je zmocněn za určitých podmínek povolit osvobození od daně z uhlí výrobcům zboží vyváženého do ciziny, kdyby daň z uhlí ohrožovala soutěživost výroby, pak pro uhlí, z něhož se vyrábějí oleje, tuky, vosk a pod.

Daň z vodní síly je nepřímá daň spotřební. Zavedena byla v Československu zákonem ze dne 12. srpna 1921 č. 338 Sb. z. a n., a prov. nař. z 12. května 1922 č. 142 Sb. z. a n., doplněným vlád. nař. ze dne 22. prosince 1925 č. 7 Sb. z. a n. z r. 1926. Předmětem daně je vodní síla použitá k pohonu, zjištěná měřením na hřídle poháněcího zařízení. Základní daň činí 4 h a přírážka 1 h za jednu koňskou sílu za hodinu. Vodní díla s výkonností

do 2 koňských sil jsou osvobozena od daně vůbec a vodní díla do 5 koňských sil od placení přírážky. Vodní díla vystavěná neb rekonstruovaná po 1. lednu 1919 mohou býti za určitých předpokladů od daně osvobozena. Daň platí je povinen podnikatel vodního díla. Daň se platí zvláštními složenkami pošt. šekového úřadu na účet zemských finančních úřadů. Poplatník je povinen měsíčně předkládati měsíční účty svému dohlédacímu úřadu. Daň lze též paušalovatí dohodou mezi finančním úřadem a poplatníkem; paušál platí se ve čtvrtletních lhůtách stejným způsobem. Smlouvy paušalovací sjednávají se zpravidla na 3 roky s výhradou vzájemné roční výpovědi. V poslední době jedná se o změnu daně z vodní síly v daň účelovou, aby výnos její napříště plynul do vodohospodářských fondů, které mají sloužiti úpravě vodohospodářské a meliorační.

Daň z vyššího služného je daň přímá, náležející do skupiny daní výnosových. Postihuje důchod z práce ve služebním poměru. Zavedena byla za býv. Rakouska zákonem z 25. října 1896 č. 220 ř. z., po státním převratu byla zrušena zákonem z 19. prosince 1919 č. 668 Sb. z. a n., počínaje 1. lednem 1920 znovu zavedena a upravena byla zákonem o přímých daních z 15. června 1927 č. 76 Sb. z. a n. Důvodem znovuzavedení této daně abo, aby také požitky služební aspoň nejvyšší podrobeny byly vedle daně důchodové také daní výnosové s přírážkami, kdyžte výtěžek z čistě pracovních živností a výdělečných zaměstnání, jako na př. ze zprostředkování služeb a práce, z obstarávání záležitostí, z agencie, advokacie, notářství, lékařství, z funkcí ve společnostech akciových a komanditních na akcie je postižen vedle daně důchodové také daní výnosovou (všec. daní výdělkovou, daní z tantiem). Odůvodnění to je sice teoreticky správným, v praxi však vypadá poněkud jinak. Příjmy z podnikatelské práce nejsou snadno zjistitelné, pročtež se plně daněmi nepostihují, leda jen u poctivých fatentů, kterých dosud je poměrně málo, zato platy služební jsouce přesně zjistitelné, zdaňují se na halěr, čímž vzniká nesrovnalost ve zdanění příjemců služebních požitků proti zdanění samostatných podnikatelů. Dani z vyššího služného podléhají služební požitky zásadně daní důchodové podrobené a od ní neosvobozené, ale jen, pokud přesahují úhrnné ročně 100.000 Kč po odečtení odpočitatelných srážek s těmito služeb. požitky přímo hospodářsky souvisejících. Zákon jako požitky ze služebního

poměru uvádí: 1. Služné a jakékoli přídatky k němu, remunerační, mzdy a všechny jiné, jakkoli zvané, napřed určené platy v penězích nebo v přírodninách všech veřejných a soukromých zaměstnanců; 2. příspěvky, které světských duchovní a členové řeholních společenstev dostávají na výživu ze státní pokladny, z veřejných fondů nebo od obcí, zejména doplňky kongruy; 3. veškeré jiné požitky, které uvedené osoby pobírají ze svého služebního poměru, nebo ze svého povolání, nebo v souvislosti s ním, jako: tantiemy, presenční známky, kolejně, zkušební taxy, stolové poplatky, provise a p., pokud nejde o úplatu ze smlouvy o dílo; 4. wszeliké odpočinkové a zaopatřovací platy jmenovaných osob, rovněž i takové platy, kterých požívají vdovy a sirotci po nich od zaměstnavatele nebo z fondů a pokladen, do nichž zaměstnavatel odvádějí příspěvky; 5. dále sem náležejí i tantiemy, jež podle služební smlouvy dostávají od společnosti akciových a komanditních na akcie smluvně ustanovení vedoucí ředitelé s plnými platy a které nejsou podrobeny dani z tantiem. (Q₁ daň z tantiem.) Pobírá-li poplatník služební požitky od různých zaměstnavatelů, sečtou se všechny dohromady. Funkční požitky nejsou ve smyslu zákona služebními požitky a nezapočítají se tudíž do základu daně z vyššího služného. Podle výslovného předpisu zákona lze přihlížeti při stanovení základu pro vyměření daně z vyššího služného toliko ke srážkám, které se služebními požitky přímo hospodářsky souvisejí; jsou to výdaje směřující přímo k dosažení, zabezpečení a udržení služebního požitku včetně příspěvků nebo pojistného, které platí poplatník za sebe nebo za příslušníky rodiny do nemocenských, úrazových, starobních, invalidních, vdovských, sirotčích a pensijních pokladen, pojišťoven nebo podobných ústavů až do úhrnné výše 2000 Kč ročně. Všecky tyto výlohy jsou zákonem paušalovány (Q₂ daň důchodovou), převyšují-li však prokazatelně paušál, lze je na žádost poplatníka odečísti částkou skutečně vynaloženou. Zvláštní srážky při dani důchodové odpočitatelné, jako: daně a jiné veřejnoprávní dávky s příslušenstvím (obecní dávky), úroky z dluhů, pravidelné příspěvky manželu, dětem, trvalá břemena, pojistné za pojištění škod a pojistná životní při dani z vyššího služného odpočitatelné nejsou. Výslovně stanoví zákon, že daň z vyššího služného odečísti nelze. K odečtení přípustných srážek (paušálu) podléhá

fakticky dani z vyššího služného teprve služební požitek větší než 109.500 Kč. Základem daně z vyššího služného je výše služebních požitků stanovená při vyměření daně důchodové. Pro výpočet daně zaokrouhluje se daňová základna na 100 Kč dolů. Výměra (sazba) daně činí 3%. Daň z vyššího služného ukládá vyměřovací úřad (berní správa) na každý kalendářní (berní) rok, když prošel, na podkladě priznání, které podati nutno do konce února. Priznání k dani důchodové a k dani z vyššího služného je společné a je tudíž podáním priznání k dani důchodové současně splněna povinnost podati priznání k dani z vyššího služného. Z vyměření daně lze se poplatníkovi odvolati do 30 dnů po doručení platebního rozkazu u příslušné berní správy. O odvolání rozhoduje finanční úřad II. stolice s konečnou platností. Daň z vyššího služného podléhá bezvýjimečně přírážkám samosprávných korporací a je splatná ve čtyřech rovných částkách napřed, a to: 1. ledna, 1. dubna, 1. července a 1. října každého roku.

Daň ze zapalovačel je daň nepřímá, spotřební. Zavedena byla v býv. Rakousku cis. nař. z 29. srpna 1916 č. 278 ř. z.; po stát. převratu byla pro země historické převzata, pak byla rozšířena na Slovensko zák. z 9. října 1919 č. 550 Sb. z. a n. a vládn. nař. ze 17. října 1919 č. 551 Sb. z. a n. a na Podkarp. Rus zákonem ze dne 12. srpna 1921 č. 316 Sb. z. a n. s prov. nař. ze dne 28. srpna 1921 č. 317 Sb. z. a n. Předmětem daně jsou zápalky a zapalovadla jiného druhu (zapalovače). Daň ze zápalek činí: a) ze zápalek sřených 2 h z každé krabičky s obsahem do 90 kusů včetně a 2 h za každých dalších započatých 90 kusů; b) ze zápalek nesřených (švédských) 2 h z každé krabičky s obsahem 60 kusů včetně a 2 h za každých dalších započatých 60 kusů; c) ze zápalek voskových 10 h z každé krabičky s obsahem 60 kusů včetně a 10 h za každých dalších započatých 60 kusů. Daň ze zápalek v tuzemsku vyrobených a ku spotřebě v tuzemsku určených je povinen zapraviti výrobce před vyklizením z výroby neb ze svobodného skladiště. Vyklizení děje se za úředního dozoru a na průkaz zaplacení daně. Zápalky z ciziny dovážené zdaňují se přilepením úřední daňové známky na každou krabičku (po způsobu kolku). Tuzemské zápalky vyvezené do ciziny jsou daně prosty. — Daň ze zapalovačů činí: 50 h z kapsného zapalovače do váhy 25 gr včetně; 1 Kč z kapsného zapalovače těžšího; 3 Kč ze zapalovače stolního neb

nástěnného. Daň ze zapalovačů v tuzemsku vyrobených a k tuzemské spotřebě určených povinen je zapraviti výrobce před odevzdáním jich do prodeje. Týž je povinen předložit jí s přihláškou punčovně, která je označí daňovým punčem, když byla daň z nich u ní zaplacená. Při dovozu zapalovačů z ciziny zašle celní úřad zásilku punčovnickému úřadu, který daň vybere od adresáta, zapalovače označí daňovým punčem, načež se teprve zásilka celně odbaví a vydá adresátovi. Výrobci zapalovadel všeho druhu jsou podrobeni důchodkovému dozoru a jsou povinni vésti předepsané zápisy sloužící ke kontrole o řádném zdanění všech výrobků určených k tuzemské spotřebě. Německo zavedlo v roce 1930 zápalkový monopol.

Daň ze zapalovadel jest nepřímá daň dopravní. Upravena byla společně s daní z jízdních listků zákonem ze dne 30. června 1921 č. 242 Sb. z. a n. a prov. nař. k němu. Předmětem daně je přeprava cestovních zavazadel, psů v průvodu cestujících a expresního zboží po železnicích všeho druhu v území Československé republiky. Nositelem daně jest osoba povinná k placení dopravného. Základ daně tvoří dopravné. Za dopravné považuje se každá částka, jež se pod jakýmkoli názvem vybírá jako úplata za přepravu zavazadel na veřejných železnicích v republice Československé. Poplatky za vedlejší výkony při přepravě (na př. manipulační poplatky, poplatky za udání zájmu na dodání, přenosné a pod.) nepokládají se za dopravné nebo za jeho část. Sazba daně činí 20% dopravného. Daň vybírá železniční správa zároveň s jízdným. Na listcích pro přepravu zavazadel (psů) musí býti udán úhrnný obnos, jenž se má platiti tedy včetně daně. O výpočtu daně ze zavazadel, jejím odvodu státní pokladně, o ručení za ni a o daňové kontrole platí stejná ustanovení jako při dani z jízdních listků. (C₂ daň z jízdních listků).

Daňová kniha jest kniha, již vésti bývá poplatník uloženo zákonem nebo vládním nařízením pro účely daňové, za tím účelem, aby z nich zřejmy byly jednotlivé akty důležité pro ukládání daní aneb kontrolu nad takovým ukládáním. Tak se děje zejména pro některé daně konsumní, bursovní, daň z obratu a j. Jiný ovšem význam mají daňové knížky, vydávané poplatníkům k potvrzení učiněné platby na předepsané daně. Dnes jsou ovšem zatím zrušeny, ač se ozývají stále hlasy pro jejich obnovení pro jejich značnou pro poplatníka důležitou

jasnost a přehlednost a i jinou praktičnost.

Daňová kontrola provádí se k tomu po zákonu ze dne 12. 12. 1919 čis. 28 Sb. z. a n. zreorganizovanou a jak pro vnitrozemi, tak i hraniční obvody zřízenou finanční stráž, nyní důchodkovou kontrolou zvanou, jejíž reorganizace provedena zákonem z 4. 3. 1920 čis. 157, a posléze zákonem ze dne 14. 5. 1920 čis. 351 provedenou úpravou a jejímž účelem jest kontrolovati, zda veškeré zákony o daních všech druhů, ať přímých neb nepřímých vydané se právně plní. O přímých daních zřízení pak při min. financí zvláštní revidní odbor zákonem ze dne 1. 3. 1919 čis. 96, jehož speciálním úkolem jest vykonávání kontroly v oboru osobních daní přímých, daně z válečných zisků, daně válečné a daně z majetku, v jehož obor spadá prováděti prohlídky obchodních, hospodářských i živnostenských knih, zápisů a veškerých dokladů, výslech personálu, jakož i obhlídku investovaného majetku osob fysických i právnických, stálý dohled a přístup do veškerých peněžních, bankovních, směnárenských a pojišťovacích ústavů, nahlížení do veškerých úředních spisů ukládacích a vyměřovacích, po případě vyžádati si jich od příslušných úřadů, použití event. podle potřeby i příslušných znalců a důvěrníků jmenovaných min. financí. Za stejným účelem, kontrolovati jednání zdanitelná, zřízeno zákonem dosud v platnosti stojícím ze dne 25. 1. 1914 č. 15 ř. z., jež finanční technická kontrola sestávající z úředníků, jak odborně, ale hlavně technicky dobře vyzbrojených úředníků, zejména při dani cukerní, z piva, miner. olejů, výběrně ve strojnictví a chemii osvědčených, aby mohli střežiti zájmy státu nejnovějšími strojnými i chemickými poznatky.

Daňová moc jest možnost opatřiti si autoritativním ukládáním daní členům aneb jiným účastníkům určité společnosti potřebné prostředky k trvání společnosti.

Daňová politika. Předním úkolem praktické daňové politiky jest uvésti ohled na zásady spravedlnosti a národního hospodářství v soulad s pořadavky finančně-hospodářskými. A tu od prvých počátků finančně-vedeckých úvah zastávána byla zásada, že veřejnou potřebu je kryti nejlépe jedinou daní, kdežto fyziokraté žádali v souhlase se svými národohospodář. základními názory o výlučné produktivitě pozemkového hospodářství jedinou pozemkovou daň, označuje se dnes v souvislosti s vytříbenými

názory jako ideál zdanění jediná progresivní daň důchodová. Nesoustavná mnohost daní, jež panovala zejména na počátku tohoto století, stala se průběhem doby nesnesitelnou. Všude pocítována potřeba provéstí snížení počtu daní a jich zjednodušení. Avšak tato potřeba zjednodušení přece nevedla k dokonalému převedení ideálů jediné daně v praxi. Takováto daň dala by se ovšem pohodlně a levně vybíratí, obtěžovala by po stránce technické málo poplatníky a nezasahovala by rušivě v národní hospodářství. Proti takové politice však stávl se veliké překážky. Všem těmto námitkám hleděl se vyhnouti náš zákon o daních příjmých z 15. 6. 1927 č. 76 a nynější praxe teprve ukáže, zda naše daňová politika dosáhla té spravedlivosti, jaké od zákona toho očekávalo poplatnictvo.

Daňová reforma jest každá nová úprava daňové soustavy aneb každé jednotlivé daně zvláště. U nás provedena byla zákonem z 15. 6. 1927 č. 76 Sb. z. a n. o přímých daních, a to důchodové a všeobecné daní výdělkové, se zvláštní daní výdělkovou, daní pozemkovou, domovní, rentovou, daní z tantíem a vyššího služného, vládním nařízením ohledně první hlavy téhož zákona z 7. 7. 1927 čís. 97 Sb. z. a n. a posléze prováděcím nařízením ze dne 20. 12. 1927 čís. 175 Sb. z. a n.

Daňová síla jest způsobilst poplatnictva nésti daňové břemeno.

Daňové osvědčení pravidelně nahrazuje potvrzení, že určitá daň neb jiná dávka byla již zaplácena a že určitý předmět daní neb jinému poplatnému řízení byl podroben. Takové osvědčení jest nejdůležitější v řízení o daní spotřební, daní z masa, daní z miner. olejů, ale i v řízení o placení daně důchodové jest důležité, jedná-li se o průkaz o placení daně téže, by se předešlo event. dvojímu zdanění v tuzemsku a v ciziuě.

Daňové právo. Když v 18. stol. zapustila kořeny nauka o právním státě, podle níž stát vzniká smlouvou, již uzavírají poddání ve svůj vlastní prospěch, utvořila se nauka, že daň se jeví jako dávka, jako cena, za níž jednotlivec vykupuje si prospěchy, jež mu skýtá politické sdružení, jako je stát. Panuje tedy mezi jednotlivcem a státem poměr dávky a protidávky, a jsou tedy právním důvodem daně prospěchy, které stát poskytuje. Je-li tedy stát, jak toto pojetí učí, nevyhnutelnou a nejvyšší formou společenského spoluzití, bude posledním právním důvodem daně absolutní nezbytnost a existenční oprávněnost státu a z toho plynoucí postavení pospolitosti

nad svými členy a podrobení jich státní moci. Co stávl svými zařízeními jednotlivcům poskytuje, podporuje rozvoj a užívání jejich sil a schopností, prospívá všem, nerozlišitelným podílem, a proto má každý povinnost bráti účastenství na vydržování státu. Právu veřejné moci žádati všeobecné daně odpovídá povinnost příslušníků daní je.

Daňové úlevy značí vždy úchyly od platných zákonných předpisů a mohou se jeviti v úplném osvobození od povinnosti platiti určitou daň neb jinou dávku, a tu může býti buď trvalá aneb jen dočasná a může se taková úleva projeviti různým způsobem. Takovou úlevou již jest stanovení existenčního mírima v § 3 zák. z 15. 6. 1927 č. 76 Sb. z. a n., i v § 20 cit. zák. stanovené sražky pro mnohočlenné rodiny. Zvláštní výhody při vyměřování daně výdělkové stanoví § 73 cit. zák. z 15. 6. 1927 č. 76 Sb. z. a n. pro podniky, jichž vznik nutno podporovati z důvodů národohospod. neb jiných, vždy veřejných, a jež jsou za určitých podmínek vůbec osvobozeny od placení zvláštní daně výdělkové se všemi přírážkami.

Daňový fond jest část jmění fyzické neb právnické osoby, shromážděvaná a předem určená svému účelu, totiž k snazšímu a přesnému zaplácení daňové povinnosti. Každý prozíravý poplatník (ať již osoba fyzická neb právní) pomýšlí při sdělávání rozpočtu na předvídané daně a za tím účelem již předem stanoví si určitý obnos (fond), z něhož bude moci očekávané daně spíše zaplatiti.

Daňový objekt jest věcný podklad, z něhož se daň ukládá. Takovým podkladem jest výroba cukru, lihu, prodej masa a p.

Daňový pramen, t. j. soubor statků, z něhož se daně platí, jest jmění v nejširším slova smyslu, t. j. souhrn statků, jsoucích ve vlastnictví určité osoby. Ovšem toto jmění jest velmi různé hospodářské povahy: jest zčásti kmenovou jistinou jako jsou pozemky, budovy, cenné papíry, továrny a živnostenské podniky, zčásti spočívá v oněch hodnotách, jež plynou z této kmenové jistiny nebo z hospodářského využitkování duševní a tělesné práce, ve výnosech pozemků a budov, kapitálových rentách, průmyslových a obchodních ziscích, pracovních mzdách. Ovšem, že daně nesmí býti upravena tak, aby se dotýkala samé majetkové jistiny. Tím by se samozřejmě zhoršovalo hospodářské postavení jak jednotlivců, tak i státu samotného. Jen skutečná tíseň by postup ta-

kový mohla ospravedlniti. Zdanění může se tedy týkati jediné přírůstku, jež lze spotřebiti, aniž by se dosavadní kmenová jistina zmenšila. A tak označují se zpravidla jako pramen daně ony periodicky přibývající výnosy a jsou proto nejdůležitějšími daněmi a nejspравnějšími ony, jež se vybírají z takových periodických příjmů. Ovšem daně z darů, dědictví a jiných neperiodicky se opakujícího obohacení plynoucí, jsou ospravedlněny, nepostihuje-li zdanění periodického důchodu samého.

Daňový subjekt jest fysická nebo právnická osoba, již lze jako vlastníku daně předepsati a ji k zaplacení daně přiměti.

Daňový úvěr poskytne se poplatníku různým způsobem, buď ve formě sečkaní aneb povolení lhůt k placení daní neb jiných veřejných dávek. Obvykle se požaduje povolení úvěru při placení daní spotřebních, pak při dani z cukru, masa neb i při placení cla neb daně libové, petrolejové a j. více. Ovšem podmínkou k poskytnutí takového úvěru jest naprostá důchodková zachovalost, pak zajištění, jež se stane složením vinkulovaných cenných papírů, bankou neb poskytnutím hypotéky aneb bezpečnými ručiteli. Samozřejmě, že i majetkové poměry žadatelovy nesmějí vzbuzovati nedůvěru ve správné a včasné zaplacení dlouhé pohledávky a posléze i při složení potřebných směnec, jež eskontuje bankovní úřad min. financí. Takový úvěr jest ovšem jen krátkodobý, nejdéle na 2—3 měsíce možný.

Dancla (dankla) Charles (1817—1907), franc. houslista a skladatel, prof. na pařížské konservatoři.

Dancourt (dankúr), vl. Florent Carton (1661—1725), franc. herec a autor veseloher: *Le chevalier à la mode*, *Les vendanges de Suresne*, *Bourgeoises de qualité*.

Dančenko, α Němirovič-Dančenko.

Dančev Petr (1857—1913), bulh. právník, rodák slivenský. Studoval v Hradci Král. v Č., práva na univers. v Praze a v Jeně. Po návratu se usadil v rodném Slivnu jako advokát, ale dovedl se tak uplatnit ve veřejném životě, že zastával v l. 1900—01 službu ministra spravedlnosti, konečně jmenován hlav. prokurátorem v vrch. kasačního soudu v Sofii. Svých odborných vědomostí hleděl využiti ve prospěch dorostu jako docent řím. práva při sofijské universitě. Napsal řadu právnických studií do *Juridic. Spisanija a Jurid. Pregledu*.

Dančev Jordan, bulh. inženýr, úředník bulh. ministerstva železnic v Sofii. Z jeho odborných prací nejčastěji se cituje

něm. spis: *Das bulgar. Eisenbahnwesen* (1917).

Dančyk, maloruská národní hra. Divky utvoří kolo, jedna z nich se postaví do středu a při zpěvu „Dančyku, poplyň po Dunajčyku“ znázorňuje všechny výkony, jež píseň uvádí, jako plování, časání atd. Ke konci písně hledí uchvátiti některou z dívek z kola, s níž se vystrídá.

Danda Antonín (* 27. IX. 1832 v Praze), písmolijec.

Dandí (Dandin), indický básník 11. st. (podle jiných pravděpodob. záznamů již poč. 7. st.), autor románu *Dašakumára-čarita*, líčící příběhy desíti princů. Tento román jest psán veršem a složen jest ze dvou částí. Díl prvý obsahující kap. 1—5, končí sňatkem hlav. hrdiny, díl druhý (kap. 6—13, vypráví o dobrodružství téhož prince a jeho druhů. Srv. rétorické dílo *Kavjádára* (*Zrcadlo poesie*), vyd. v Bibl. indica 1863.

Dandin, hrdina Molièrovoy komedie.

Dandin (danděn) François Marie (1774—1804), franc. přírodopysce; psal o ptáčích, plazech a obojživelnících.

Dandini, rodina florentských malířů ze 17. stol.

Dändliker Carl (1849—1910), švýc. dějepisec, prof. na univ. curyšské; napsal dějiny Švýcar, kantonu curyšského a v.

Dando Josef H. Bourne (1806—1894), londýnský filharmonik a pořadatel tamních kom. koncertů od r. 1836.

Dandolo, benátský rod, jehož členové byli mezi 12 rody tribunskými, volili roku 697 prvního dože, což zjištěno bylo při zakládání kostela S. Giorgio r. 800. Rod ten vymřel teprve v 19. st.

Dandolo Andrea, 57. dože benátský (1307—1354), první letopisec benátský. Byl přítelem Petrarkovým a jejich korespondence se zachovala. Jeho vláda ztížena byla nešťastnou válkou s Ludvíkem V. uherským; Benátčané poraženi a když admirál janovský Paganino Doria ohrožoval i samotné Benátky, z lítosti nad tím D. zemřel a byl pochován v chrámu sv. Marka. Sepsal latinsky benátskou kroniku: *Chronicon Venetum* a pontificatu s. Marcí ad annum usque 1339 (10 knih ve sbírce Muratorové).

Dandolo Enrico, 44. dože benátský (* 1108, † 1205 v Cařihradě). Roku 1171 byl u byzantského císaře Manuela Komnena, od něhož měl vyžádati zajaté kupecké koráby benátské, mužstvo i zboží. Pověst vypráví, že císař dal mu vyprávěti zrak rozžhavenými kovovými zrcadly. Dokázáno je, že D. skutečně pozbyl zrak skoro úplně, ale z jiné příčiny. Dožem zvolen asi r. 1192 nebo 93.

Za svého panování válčí s Pisany, jimž odňal Pulji. Za 4. křížové výpravy navrátil Benátkám Zadar, vybojoval Čařihrad a založil tam latinské císařství. Benátkám získal ohromné državy a sám získal polovici Čařihradu, když se zřekl císařské koruny.

Dandolo Francesco, zvaný též Cane, 55. benátský dože (1329—39). Docílil u papeže Klementa V., že byla zrušena církevní klatba nad Benátkami, a panství rozšířil až na pevninu.

Dandolo Giovanni, 51. benátský dože (1280—12889). Získal Benátkám Piran a Isolu na Istrii, ale pozbyl Terstu. Za jeho vlády raženy první dukáty a papež přestupl Benátkám inkvizici.

Dandolo Girolamo (1796—1866), syn hraběte Silvestra D., rak. viceadmirála. Za vlády rakouské zastával úřad archíváře st. archivu dei Frari v Benátkách. Napsal: *Il Benedittino Beda Dudik all' archivio generale di Venezia (1866)* a *La caduta della republica di Venezia ed i suoi ultimi cinquant' anni (1855)* jako odpověď Fabianu Mutinellovi na jeho *Memorie storiche*.

Dandolo Tullio, hrabě (1801—1870 v Urbině), ital. spisovatel. Sepsal spisy filosofické, historické a cestopisné: *Viaggio per la Svizzera (13 sv. 1820—36)*, *Roma, e l'impero sino a Marco Aurelio (1844)*, *I secoli di due sommi Italiani, Dante e Colombo (1852, 2 sv.)*, *Il secolo di Leone X. (1861)* a j.

Dandolo Vincenzo (1758—1819 ve Varese), hrabě, chemik a národohosp. ital. Zavrholal oligarchickou vládou v Benátkách a chtěl s pomocí Francie zříditi benátskou republiku na nových základech. R. 1804 jmenoval jej Napoleon guvernérem v Dalmacii. Vrátil se r. 1809 jako hrabě a senátor, staral se o povzneseení průmyslu, hospodářství a zdravotnictví.

Dandy (angl., dëndi, plur. dandies), švihák udávající tón v módě, s typickou jemností a vnější elegancí.

Dandy-válec, předtiskový válec, égouteur, u stroje na papír válec, potažený síťovým pletivem se vzory neb silnějšími dráty, které dělají v papíru vodní značky.

Danaeus (Danaeus) Lambert (1530—1595), ref. teolog franc., kalv. prof. a kazatel v Ženevě, později v Gentu a Lescauru. Polemisoval horlivě proti katolíkům a luteránům a napsal četné spisy z oboru teologie, filosofie, dogmatiky atd. Sp.: *Opuscula omnia Theologica (1583 a 1654)*, *Physica christiana (1576)*, *Politica christ. (1596)*, *Ethica christ. (1577)*.

Danebrog, dánská říšská korouhev, červená vlajka s bílým křížem; podle po-

věsti spadla s nebe po bitvě v kraj. Revely (1219), kde později zbudován Reval; dánská vlajka (válečná i obchodní) se ještě dnes zove d.

Danebrogský řád, druhý řád dánský (zal. 1671), nyní s vel. komturem a vel. křížem; podlouhlý, bílý kříž s červeným okrajem, se jménem panujícího krále; na přední straně nápis „Gud og Kongen“ (Bůh a král), uprostřed jméno zakladat., u vel. komt. je kříž bez nápisu, ozdobený diamanty, nosí se zavěšen na krku. Stůžka bílá s červeným lemováním. Liter.: Werlauff, *Om Danebrog og Danebrogs ordenen (1872)*.

Daněk (Cervus dama), patří k jelenům (Cervidae). Srst na hřbetě bíle skvrnitá, parohy lopatkovité; žije kolem Středomořského moře, u nás chován v oborách.

Daněk Antonín Mnohoslav (* 1850), býv. taj. Ustředí star. sborů mor. v Brně. Původně novinář; působil jednak v Praze, jednak na Moravě, od r. 1898 hl. redaktor Mor. Orlice v Brně. Od r. 1901 taj. Ustředí star. sborů mor. a red. Naší obce. R. 1925 odešel do výsl. Zjednal si zn. zásluhy jako menšíh. pracovník a hl. jako samosprávný pracovník mor.

Daněk Josef (1819—1890), čes. pivovarník. Studoval původně filosofii v Praze, ale přešel k pivovarství, jež studoval v cizině, a po nabytých zkušenostech stal se sládkem v různých krajích, až nakonec v Chlumci n. C. se usadil trvale. Vydal spis: *Popis pivovarství na spodní kvasnice (1852)*. Později zakoupil si statek v Novém Městě u Chlumce, kdež se věnoval racionálnímu hospodářství.

Daněk Slavomil, PhDr. (* 5. X. 1885), prof. Husovy bohoslov. fakulty v Praze, pracující hl. ve studiu Starého zákona.

Daněk Vincenc, šl. z Esse (1826—1893), inž., český průmyslník. Založil roku 1854 v Karlíně společně s Josefem Götzlem továrnu na stroje, která pozdějším splnutím s firmou Breitfeld a Evans se změnila ve firmu Akc. strojírny, dt. Breitfeld, Daněk a spol. (1872). Inž. D. se specialisoval hl. na konstrukci strojů pro cukrovary a docílil četných zlepšení stávajících zařízení (hl. kalolisy).

Daneo Giovanni (1824—1892), it. spis., prof. pedagogiky na univ. janovské, prof. ital. literatury na vyšší námořn. škole a maj. divčého vzdělávacího ústavu. Napsal: *Dell' educazione intellettuale e morale (1862)*, *Della liberta d'insegnamento (1865)*, *Le conference pedagogiche in Genova (1883)*. Psal též básně lyrické i epické: *Versi (1871)*, *Gotama, epic. báseň (1876)*, *dramata Zuleika, Paolo Elisa di*

Montalpino (1859) a román *Il castello di Bardespina* (1870). Patří mezi nejlepší italské stilisty.

Daneo Felice (1825—1890, Turin), ital. spisovatel. Napsal: *La monarchia ital. sotto lo scettro della casa di Savoia* (1866), *Vite scette di Piemontesi illustri* (1852, 2 sv.), *idylu Monale* (1871), *báseň Italia e Spagna* (1872) a estetický spis *Dello spirito dell' arte ossia dell' affetto* (1863).

Daneš František (* 1807 v Písku, † 1892 v Peruci), pedagog a čes. spisovatel, čestný kanovník chrámu v Mikulově. Po vysvěcení na kněze r. 1832 stal se vychovatelem v rodině hraběte Josefa Dittrichšteina, s nímž mnoho cestoval, a své cestopisné zprávy uveřejnil v *Blahověstu* (1847—48). Později stal se farářem v Peruci, kdež působil v duchu vlasteneckém a výchovném. Celý kraj povznesl svojí neúmornou plíí a snahou pomoci ku vzdělání lidu. Hlavně školství zvelebil a zakládal. R. 1861 zvolen poslancem sněmu, zem. Přispíval svými spisy do všech tehdejších časopisů. Byl též vynikající kazatel a vydal tiskem: *Řeči sváteční* (1855), *Řeči nedělní, sváteční a příležitostné* (1860—1887), *Řeči pohřební* (1864). Zivotopis jeho vydal roku 1882 Jan Ježek.

Daneš Jiří V., PhDr. (* 23. VIII. 1880, † 1928), univ. prof. v Praze, r. 1921—1924 gen. konsul ČSR v Australii. Ze svých věd. cest zanechal mnoho spisů zeměpisných, jako: *Dinarské pohorí, Na Jamaicae atd.* Společně s prof. Dominem, s nímž konal cestu kolem světa, vydal cestopis: *Tři léta při Tichém oceáně*. Zemřel na studijní cestě, přelet automobilem v Los Angeles.

Danev Stojan (* 1858), bulhar, politik, povoláním advokát, významný představitel bulh. nár. strany svobodomyšlné a rusofilské, zároveň hlasatel vzájemnosti slov. ve stálém styku s Čechy. Od r. 1894 byl poslancem své strany, pro svou uváženost zvolen předsedou sněmu, na prahu tohoto století jmenován min. zahraničím a v době balkánských válek minist. předsedou. Jako Gešov i on býval poslán do ciziny jako mluvčí bulh. národa a v nehorší době, po převratu a tím zároveň po katastrofě bulhar., zvolen min. financí, aby pomohl zemi, hospodářsky úplně vysílené. Ze stejné příčiny byl zvolen do bulh. mír. delegace. Vedle S. S. Bobčeva nejhorlivější stoupenec Kramářova novoslovanství. Napsal řadu studií ze svého oboru, proslavil četné množství řečí, jež by zasloužily kritického vydání. Knížkou o Československu (1923) ve Slov.

bibliotéce vložil historii českoslov. národa a ukázal na přirozený vývoj čl. událostí až do světového převratu.

Daněvský Vsevolod Pijevič (1852—1898), ruský právník a prof. mezinárodn. práva na charkovské univ. Sp.: *Očerk nov. literat. po meždunarodnomu právu* (1877), *Posobije k izučeniju istorii i sistěrny meždunar. právu* (1892, 2 sv.).

Daneykowicz (Ostrowski) Jan, tajem. krále Jana Sobieského, vydal dílo *Swada Polska i Łacińska* (1684 a II. d. 1754). Jsou to sněmovní řeči Bohuslava Leszczyrského, Jakuba Sobieského, Jana Sapiehy a j. Také různé formuláře úřed. listin, pohřební řeči, kázání atd., jež jsou pomůckou studií tehdejšího života polské šlechty.

Dangavgriva (něm. Dünamünde, rus. Ustj Dvinsk), přístav na Litvě, na dolní Dvině, spojen železnicí s Rigou, mnoho let náležel něm. rytířům, pak Polsku, Švédsku, Rusku a od r. 1919 Litvě.

Dange, splavná řeka v sev. části Memelu, 52 km dlouhá, pramenící v Litvě a vlévající se u Memelu do moře.

Dangeau Philippe de Courcillon, marquis de (1638—1720), franc. memoirista. Vstoupil do vojska a získal si brzy přezněn Ludvíka XIV., který jej imenoval svým pobočnkem. Jeho *Memoires* popisují život u dvora. Líčí v nich do detailu soukromý život Ludvíka XIV. a jsou opakem pamfletu Saint-Simonova. (Vydáno 1854—60.) Byl vždy přítelem literatury a stal se členem Akad. franc. a Akad. věd.

Danger-Islands (denz-ailends), nebezpečné ostrovy, patří k polynéské skupině Manahiki, polit. k Nov. Zélandu, bez přístavu, 3 km², 520 ob.

Danglis (* 1854), řecký generál a státník. Byl za svět. války v Venizelem a Conduriotem členem tříletné prov. vlády, utvořené v Soluni v srpnu 1917. Po abdikaci Konstantinově (1917) neuv. velitel řeckého vojska. R. 1918 odchází do výslužby. Zjednal si velké zásluhy o řeckou armádu, hl. o reorganisasi dělostřelectva. Upravil Schneiderovo dělo pro řeckou a ruskou armádu.

Danhauser Josef (1805—1845), víd. malíř, žák Kraftův. Maloval hl. obrazy z víd. doby biedermyerovské, které se těšily svého času zu. oblíbě (Professor, 1836; Testamentseröffnung, 1839, ve vídeňské Galerii).

Dania, novolat. jméno Dánska.

Danibegov Rafail, gruzinský cestovatel. Popsal svojí cestu Asií a líčí velmi výstižně asijské poměry v XIII. stol.

Daně Jovan, Dr. (1854—1924), znamenitý srbský psychiatr a lékař-organisátor, nakonec ředitel nemocnice pro duševně choré, předseda Hlavní zdravotní rady, lékařského a přírodověd. kongresu 1903—1904, desetiletý předseda Srbského lékařského družstva, I. předs. Lékařské komory, komunální pracovník a poslanec, redaktor archivu Srb. lékař. družstva a Narodnog zdravlja, spoluzakladatel abstinentního svazu. Napsal mnoho statí odborných i populárních.

Daněček Emanuel (* 1850 v Praze), ak. malíř.

Daněčić Adolf (1860—1929), chorvatský průmyslník. Založil v Koprivnici továrnu na umělá hnojiva, byl členem Obch. komory a Jugoslav. sdružené banky.

Daněčić Gjura, vl. jm. Popović (1860—1882), veliký průkopník srbochorvatské filologie, nepřekonaný /dodnes, aspoň v bohaté a svědomité sebraném materiálu. Čtvrtý syn novosad. kněze Popoviće, studoval za podpory kníž. Mihaila Obrenoviće a J. Gavriloviće, nejprve práva, působením Vuka Karadžiče a Miklošiče věnoval se cele studiu srbochorv. jazyka, jehož jednotu dokázal a dopomohl v něm k vítězství pravopisu Vukova. Po bibliotekářství v Nár. Bibliotece bělehradské byl v l. 1859—1865 a 1873—1877 profesorem Veliké školy bělehr. Mezi dobí prožil v Záhřebě jako sekretář nově založené Jugosl. Akademie. Po r. 1877 pracoval tam na svém životním díle, Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika, vydaném Jugosl. akademií, ale sám vydal již jen 1. knihu. — Svá díla uveřejňoval již od r. 1847 pod vžitým, přijatým jménem Daněčić, jež si zvolil po zemědě Vukově dceři Danici. Byl dop. členem Král. čes. společnosti nauk. Vlastní filolog. díla jsou: Rat za srpski jezik i pravopis (1847), Mala srpska gramatika (1850), pak rozšířena pod názv. Oblici srpskoga ili hrvatskoga jezika (7. vyd.). Monografie Srpska sintaksa (1858), Osnove (1876), Korigenji (1877), Istorijske oblike a Studije o srbochorv. přízvuku. Vydával staré památky literární a jsou to namnoze vydané dosud jediná. Slovníková díla, do dneš neoceněná: Rječnik iz književnih starina srpskih a zmíněný již Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, jehož Oglad vydal r. 1878. Překlady, v nichž poskytl obraz literárního jazyka a stylu. Slavné je Sveto pismo, překlad bible. Bibliogr.: K. J. Jireček v Čas. Čes. Musea 1875—76. St. Novaković: Beleške o Gj. Daněčiću (God. Nik. Čupića, 1885). Rad. Vrhovac: Karakteri rad Gj. Daněčića.

Bibliografie prací Gj. S. Djordjevića (Kolo r. 1889).

Daně, židovský prorok, byl jako hoch pod Jojakimem odveden do babylonského zajetí. V Babyloně byl vychován pro službu u krále Nebudaknézara; získal si přezdí jeho nástupce. Jeho příběhy vypráví biblická kniha Daniel, napsaná zčásti hebrejsky a zčásti aramejsky 165 př. Kr.

Daně (* v Rakovníku, † po r. 1585), malíř. V l. 1570—84 působil v Chrudimí.

Daně (Danilo) (1201—1264), král Ha-liče a Červené Rusi, bojoval r. 1223 proti Tatarům. Chtěje osvobodit Rus od Tatarů, založil unii s Římem. R. 1253 korunoval se na krále Rusi.

Daně Gabriel (1649—1728), franc. dějepisec, jezuita, napsal Histoire de France, Histoire de la milice française a j.

Daně Hermann Adalbert (1812—1871), prof. v Halle, pedagog a zeměp. spisov., pracoval též v oboru teolog. (Codex liturgicus).

Daně Samuel (1562—1619), angl. básník a dějepisec; napsal History of England, lyrické básně Delia a j.

Daněłowicz Konstanty (1809—1842), vojín povstání listopadového, psal nejdříve básně, později filosofické rozpravy v Bibliotece Warszawskiej (1842, 4 díly).

Danělewski Ignacy, polský publicista a lidový spisovatel, knihař; zasloužil se o národní probuzení v Západ. Prusku, vydal mnoho populár. knížek a sbírku Poezjy (1855).

Daněl Štěpán, pseud. B. Němcové.

Danělik József (* 1820), maď. spisov. Vydal Magyar írök (1858), kdež otiskl i mnohé slovenské biografie.

Daněl, starší míra elektromotorické síly. Rovná se elektromotorické síle daněllského článku.

Daněl John Frederic (1790—1845), angl. fysik a chemik. Od r. 1831 profesor na Kings College v Londýně. Studoval hl. chem. poměry při elektrolyse.

Daněllův článek, Q_1 galvanický článek. **Daně**llův kohout, skládá se ze dvou trubic, jedna vložena do druhé. Vnější přivádí se vodík a vnitřní kyslík. Zapálením vodíku a prouděním kyslíku vzniká v plameni prudký žár, až 2000° C. D. k. se používá k autogennímu sváření kovů. Nazván podle angl. chemika Johna Fred. D.

Danělůvič, pseud. Samo Cambela ml. **Daně**lůvský Fr. (* 1878 v Chrudimí), přednost kanceláře čs. legii, min. rada. Studoval práva v Praze. Za války zajat a r. 1917 vstoupil do legii jako diplomatický kurýř; účastnil se cest do Ameri-

ky, kde přidělen ku hl. vojenské komisi v New Yorku. R. 1924 stal se přednostou kanceláře čs. legií.

Danielski Jan Nepomucen, (* 1844), polský malíř; vzdělání uměl. nabyt v cizině; maloval portréty, miniatury akvarelův, fresky v kostelích i oltářní malby.

Danielsen Daniel Cornelius (1815—1894), norský lékař. Věnoval se hl. studiu malomocenství.

Daniëlson Anders Peter (1839—1897) švédský politik a zemědělec, od r. 1887 vůdce rolnické strany.

Daniëlson Johan Richard (* 1853), finský dějep. badatel a státník, člen finského senátu; uveřejnil *Die nordische Frage, Finska kriget och Finlands krigare* a j.

Danijil Igumen (Palomnik Θ_6), igumen ruský na rozhraní 11. a 12. st., podle Karamzina biskup jurjevský, byl z prvních ruských cestovatelů do Palestiny v letech 1106—1108. Svě dojmy od vyplutí z Cařihradu a přesné popisy posvátných míst uchoval ve spise uváděném pod různými názvy (Palomnik, Knjiga glagole-maja Strannik, Choždenije igumena Danijila, Skazanija i. D. a p.). Zachovalo se asi 70 opisů ve 4 redakcích, nejstarší z 15. st. Vydal jej Norov, Sacharov, J. Šljapkin, něm. Leskien a j.

Danijil Palomnik, Θ_6 Danijil Igumen.

Danijil Volokolamský, v letech 1522—1539 metropolita moskevský, učený spisovatel bohosloveský, propagátor osvěty a čistých mravů. Donucen bojary k abdikaci žil do smrti r. 1547 v monastýru volokolamském. Sborníky jeho prací, silného polemického tónu, jsou zajímavé pro zvyky tehdejší doby.

Danijil Zatočnik (Vězeň), vypovězenec na jezefe Laču ze 13. st. Prosbu za návrat uložil ve významné literární památce Slovo či Molenije D. Zatočníka, jež je mravopisným dobovým dokumentem. Adresována je ve 2 nejstarších z četných redakcí Jaroslavu Vsevolodoviči nebo Jaroslavu Vladimiroviči knížatům novgorodským. Tento poučný sborník stáří o různých tematech, proložený přípovědkami lidovými i z písemných památek, byl hojně opisován. Vyd. Kalajdovič. Sacharov, Srezněvskij (pozd. redakce), Bezsonov, Modestov, Ljaščenko a j.

Danilevskij Grigorij Petrovič (1829—1890), ruský spisovatel; nejlepší román *Mirovič* (1879).

Danilevskij Nikolaj Jakovljevič (1822—1885), ruský spisov., lékař, přírodopysce, odpůrce darvinismu; hl. dílo: *Rusko a*

Evropa (zv. *Bible panslavismu*). Přel. do č. Lit. Solovjev, Rusko a Evropa.

Danilo, vladyka černohorský (* kolem r. 1670, † 11. I. 1735), posvěcený Arsenijem III. Crnojevičem, zakladatel řady vladyků z njegošské rodiny Petrovičů, kteří stále přijímali více i světské moci. Rodinné jméno jeho bylo Šepečević Nje-guš, jméno Petrovič přijali teprve nástupci. Byl iniciátorem pobití Poturčen-ců a za trestních výprav tureckých obracel se o pomoc do Ruska a k Benáťčanům, s nimiž r. 1717—18 bojoval proti Turkům. — Lit.: J. Ruvarac: *Monte-negrina* (1899).

Danilo, býv. korunní princ černohorský (* 1887 v Cetinji), syn krále Nikoloy. Za světové války černohor. generál.

Danilo Anton Cesar (* 1856), slovenský herec a spis. populárních her, žák Šmahův. Průkopník slovinštiny na lublaňském divadle v dobách němětství a organisátor div. výprav, hlavně do Srbska. Za války udržoval v Lublani slovin. scénu *Mali oder*. Z her je známa *Miklova Zala*.

Danilo Petrovič Nje-guš (1826—1860), knez černohorský, kníže v letech 1851—1860, první světský, bez hodnosti vladyky, uznán carem Mikulášem I., ale jako světský vládce i pro své reformy odmítán Portou. Organisoval povstaleckou akci, najmě v Hercegovině, jež vedla k válce, v níž Turci r. 1853 zaraženi byli ve svém postupu jen intervencí rakouskou. R. 1897 uznal Napoleon III. při D. pařížské cestě nezávislost Černé Hory. R. 1858 vede k novým povstáním pod Lukou Vukalovičem a pro Turky osudné bitvě u Grahova 1. V. 1858, kde zvítězil Mirko, bratr D. Po této porážce a francouzské intervenci proti Turkům byla Černá Hora rozhraničena pod patronací velmocí. Ve vnitřní politice byl Danilo obratný, ale příkrý, měl četné protivníky. R. 1860 byl zabit z osobní msty Černohorcem Tod. Kadíčem v Kotoru. — R. 1855 vydal důležitý *Zakonik* za Crnu Goru, který zavádí pravidelné soudy, a ruší krevní mstu. Lit.: H. Delarue: *Le Monténégro* (1862), V. Popović: (Glas, 1923), V. Djordjevič: *Crna Gora i Austrija 1814—1894* (1924).

Danilov, kr. město v ruské gub. Jaroslavské, čítající asi 7000 ob.; obchod tkanivý a obilím.

Danilov Grad, okr. město jihoslovenské, v oblasti cetyňské, na pravém břehu *Zety*. 1820 ob. (1921). V okolí svedeny úporné boje mezi Černohorci a Turky v r. 1876 a 1877.

Danilov Jurij Nikiforovič (* 13. 8. 1866), ruský gen.; vychován na dělostřelecké

škole a akademii generálního štábu v Petrohradě, 1892—98 v generálním štábu okrsku kijevského, pak ve vel. gen. štábu v Petrohradě náčelník operačního bureau a profesor na vál. škole, od 1910 generální ubytovatel, účastnil se veliké reorganizace rus. armády, 1914 gen. ubytovatel v hlav. stanu, u velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče, ve kterémžto funkci byl odpovědný za vrchní řízení operací rus. armád ve Světové válce; od září 1915 vel. XXV. sboru, pak 5. armádě. Nesouhlasel s jednáním o mír v Brześci Litewském, opustil Rusko a žije nyní v Paříži. Sepsal: Rossija v mirovoj vojně (1924) a Velikij knjaz Nikolaj Nikolajevič (1930), přel. též do cizích jazyků.

Danilov Kirša, rodem kozák. Sběratel národních ruských písní, které vydal později Kalajdovič (1804).

Danilovo, o. na Podk. Rusi, okr. Chust, 978 ob. (9 čs., 679 r.). Úv. družstvo.

Daniłowicz Ignazy (1789—1843), polský historik a právník. Od r. 1823 prof. univ. ve Vilně, pak v Kijevě a od roku 1838 v Moskvě. Vydal mnoho prací z dějin polsko-litevských.

Daniłowski Gustav (1872—1927), vynikající polský spisovatel povídek, ze školy Zeromského. Vydal Nego (1900), Na wyspie (1901), Z minioných dní (1902), Dwa glosy (1903), Jaskółka (1907), Marja Magdalena (1912), Lilli (1917), Tetent (1919), A to się pali tylko serce moje (1922) a j.

Danilův řád, řád býv. král. Černá Hora, zal. 1852, 5 tříd, stužka: bílá s červeným proužkem.

Daniš František (1796—1849), kat. farář a slov. spisovatel.

Daniš Ján, Nep. (1753—1829), biskup a slov. spisovatel.

Dáníšmendí, turkmenská dynastie (1060—1174) v Anatolii.

Danjou Jean Louis Félix (1812—1866), hud. spisovatel a varhaník franc. Zasažoval se o vzkrísení chorálu gregoriánského. Nalezl řadu hud. rukopisů, mezi nimi proslulý antifonář z Montpellier. Od r. 1849 žil v ústraní v Marseille a později v Montpellieru.

Dankevič Luka (1791—1867), jeden z buditelů haličsko-ruského lidu a spisovatel.

Dankl Viktor, baron (* 1854), gen. rakousko-uherský; velel za svět. války 1914 I. armádě, s níž dobyl 23.—24. 8. vítězství u Krasniku proti IV. rus. armádě (gen. Salza); 1915 velitelem na tyrolské frontě. 1916 odešel do výslužby.

Danko (* 1877), am. černošský básník, rodem z Afriky. R. 1902 se dostal do Spoj. Států a živem Jacka Londóna věnoval

se záhy literatuře; četné sbírky jeho básní zjednaly mu mezi jeho krajany velkou popularitu.

Danko, pseud. Jana D. Korvína.

Dankov, krajské m. v ruské gub. rjazanské, asi 12.000 ob., na Donu.

Dankovice, o. na Mor., okr. Nové Město na Mor., 342 č. ob.

Dankovský Gregor A. (* 1784 v Telči, † 1857 v Bratislavě), prof. Psal mnohé lat. a něm. příležitostné básně na Slováky a učebnice.

Dankwart, v písní Nibelungů bratr Hagenův a maršál Guntherův.

Dankmarskfjord, fjord v sev. části vých. Grónska (81° s. š.), objevený r. 1906 Myliem-Eriksenem.

Dannat William T. (* 1853), amer. malíř, žijící v Paříži. Věnuje se s oblibou kresbám z prostředí španělského. Jeho Femme en rouge jest v Museu du Luxembourg.

Danneberg Hermann (1824—1905), něm. numismatik, naps.: Grundzüge d. Münzkunde, Die deutschen Mützen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit.

Danneberg Robert JUDr. (1885), soc. dem. politik ve Vídni. Od r. 1919 rakouským poslancem.

Dannecker Johann Heinrich von (1758—1841), něm. sochař, pracoval v Paříži; v Římě věnoval se studiu antiky; mram. socha Bakchusa a Ceres; zhotovil m. j. Schillerovo poprsí z karar. mramoru, 1818 dokončil sochu Kristovu pro nový chrám v Moskvě.

Dannemora, zn. doly na žel. kyz, otevřené r. 1481, ležící ve švédském okrese upsalském.

Dannenberg, pruské kraj. město, prov. Hannover, 1725 ob. (cv.), na řece Jeece, žel. stan., fin. úřad, zamek, nábytkový průmysl.

Dannevirke (něm. Dannewerk), 9. Dánská válka 1864 a Dannewerk.

Dannevirke (Dannewerk), starý dánský pohraniční val proti Německu ve Šlesviku, 14 km dlouhý, 10—13 m vys.; po spojení Šlesviku s Holštýnskem se rozpadal, r. 1850 vybudován v silnou posíci, r. 1864 dánským gen. de Meza bez výstřelu opuštěn a Němci rozboren.

Danning Sophus Christian (* 1867), dánský hudební skladatel a dirigent.

Dannreuther Edward (1844—1905), angl. hud. spisovatel a výb. pianista, rodem ze Štrasburku, žijící od r. 1863 v Londýně. Propagátor Rich. Wagnera v Anglii. Napsal cenná díla: Musical ornamentation (1903—1905) a Dějiny hudby z doby romantismu (1905).

D'Annunzio Gabriele (15. III. 1924 kniže z Monto Nivoso), O_2 Annunzio Gabriele d'.

Danov Christo G. (1829—1911), bulhar. buditel, učitel, jenž se snažil živým slovem a zejména dobrou knihou buditi nar. uvědomění bulhar. lidu. Jako učitel po prvé v Bulh. zaváděl učební metodu Bell-Lancasterovu, ale pak se stal kolportérem a usadil se konečně v Plovdivě, kde založil první bulh. tiskárnu a knihkupectví, z něhož vyšlo na tisíc dobrých bulh. cvičebnic, čítanek a kalendářů, jež vycházejí podnes. Pro své vlastenecké působení byl za tur. jařma často stíhán, ale nepodleh, naopak ještě důtklivě nabádal k práci a k odporu. Danov byl také autorem informační brožurky před osvobozením Bulh., v níž radil ke studiu v Čechách, čehož mnozí jeho krajané uposlechli. D. se dočkal svobody a spojení bulh. zemí, jimž svědomitě sloužil po celý život. V jubilejní den narození jeho, 27. července 1929, byly uspořádány D. oslavy po celém Bulh. ve znamení rozšíření dobré bulh. četby.

Daňová, o. na Slov., okres Turč. Sv. Martin, 450 čs. ob. Tov. cihel a rour, hosp. a úv. družstvo.

Danse macabre, O_2 rej smrti.

Danseuse (franc.), baletní tanečnice, sólová tanečnice.

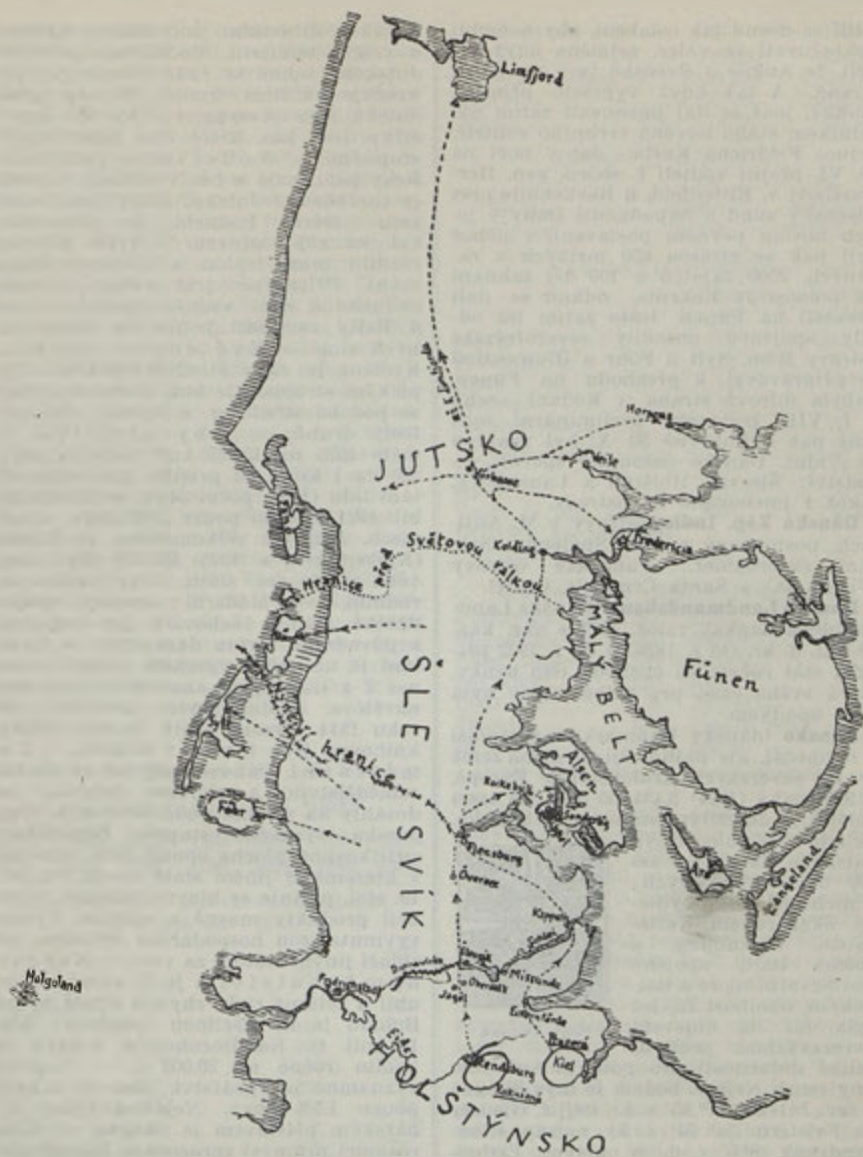
Dánská dogma, vznikla křížením angl. vlkodavů s chrtů a tvoří přechod mezi dogou německou a angl. vlkodavů. Oblíbený luxusní pes. O_2 Pes.

Dánská plemena hov. dobytka: 1. červené dánské, na ostrovech a v již. Jutsku; 2. černé strakaté jutské. Obě jsou ušlechtilá plemena a dávají hojně mléka.

Dánská řeč. Dánština tvoří zároveň se švédštinou „východní“ větev skandinávské jazykové skupiny. Od švédštiny liší se dánština svými měkkými souhláskami, menším zdůrazňováním konečných slabik a přízvukem. Až do svět. války psalo se v D. ještě frakturou („německé“ písmo). V psané řeči zvl. vynikají značky o (= ö), ae (= ä) a aa nebo a (=o). Za politické unie (1387—1814) byla d. ř. řečí vzdělanců v Norsku. Dnešní řeč spisovná má svůj původ v době reformační (dánská bible 1550) za rozkvětu hlavního města.

Dánská válka 1864. Při nastoupení Kristiána Oldenburského na vévodský stolec šlesvicko-holštýnský r. 1840 bylo „na věčné časy“ ustanoveno, aby všechny tři země zůstaly nerozlučně spojeny a volbou Kristiána na trůn dánský přibýlo k nim i Dánsko. Dánsko tudíž protestovalo proti připojení jmenovaných vévodství k německému Bundu a ústavou

z 1863 přivtělilo si Šlesvik. Bismarck pak prosadil u Bundu, aby byla provedena za to trestná výprava proti Dánsku a tak Prusko (kde však liberální strany protestovaly), Rakousko, Sasko a Hannoverско podaly Dánsku ultimatum stran vyklizení Šlesvika a Holštýna. (15. XII. 1863). Sasové a Hannoveráni obsadili Holštýnsko, jež Dánové vyklidili, oba druhé státy odvolaly svoje vyslance a vypověděly válku 31. XII. Dánové opustili čáru ř. Eider a zaujali pozici od Friedrichstadtu ke Kappelu, opevněnou t. zv. Dannewerkem a j. hradbami; měli celkem 40.000 mužů pod vrchním velitelstvím gen. de Mezy. Spojenci (70.000 mužů) soustředili se u Rendsburgu (II. sb. rakouský, generál Gablenz) a u Kielu (I. sbor pruský, gen. princ Fridrich Karel) pod vrchním velitelstvím prus. maršála Wrangela. Plán tehdejšího náčelníka pruského generálního štábu Moltkea byl, přejíti neočekávaně Schlei a obejít od severu Dannewerk tak, aby Dánům byla odříznuta cesta do Šlesviku a do Jutska. Ježto se však přechod Prusů u Kappelu a u Missunde 2. II. nezdařil, mohli Dánové, poražení u Oberseku a Jagelu 3. II. od Gablenze v noci na 6. II. nerušeně odtáhnouti, zanechavše v opevněních 150 děl. Spojenci pronásledovali, Gablenz dohonal zadní voj nepřátelský u Oversee 6. II. a způsobil mu ztráty, nicméně Dánové dospěli 8. II. do Düppelu, kde měli připravené opevnění, a na poloostrov Alsen, čímž Moltkeův plán byl zhačen. Další strategie spojenců spočívala v tom, že I. sbor měl provést obléhání Düppelu, kde u Rackebüllu došlo 22. II. k boji předních stráží, zatím co II. a nově sestavený III. sbor (gen. Vogel v. Falkenstein) měly vtrhnouti do sev. Šlesviku a obsaditi potom i Jutsko. Zatím de Meza zbaven vrchního velitelství a vystrádan gen. Hegermannem-Lindencronem. Němci obsadili 18. II. Kolding, svedli 29. II. nepříznivý boj u Vorbasse, ale přesto se jim podařilo část Dánů vtrhnouti na Fredericiu. Současně (8. III.) Gablenz zahnal Dány z postavení sev. od Veile do Jutska. Dne 1. III. byl Düppel úzce cernován, 19. III. cernována Fredericia, kde další obléhání ponecháno Rakušanům, zatím co Prusové střežili Veile a do 10. V. obsadili Jutsko až po Limfjord. Dne 26. V. Dánové, kteří po celou válku ovládali moře, vyklidili Fredericiu a přešli na Funen, zanechavše v rukou oblehatelů 220 děl. Zatím zdoluhavě pokračovalo obléhání Düppelu, jež hájil gen. Gerlach. Koncem března náčelník štábu Fridricha Karla, gen. Blumenthal, pojal myšlenku přeplavit se na Alsen a vzít Dány ze-

Mapa bojiště Dánské války v roce 1864.

zadu; od plánu toho musilo však být upuštěno pro bouřlivé počasí. Tudiž teprve 7. IV. začalo formální obléhání düppelské posady, jež skončilo 18. IV. ztečením a vzetím všech dánských opevnění (ztráty Dánů 5000 padlých a raněných a 3500 zaj.).

Dva dni poté se sešla v Londýně konference válečnicích, jež ustanovila 12. V. šestinedělní příměří. Ježto Dánové nebyli poraženi na moři (boje kap. Jachmana u Jasmundu na Rujaně 17. III. a komodora Tegetthoffa u Helgolandu 9. V. skončily nepříznivě pro spojení), ne-

cítili se dosud tak oslabeni, aby nemohli pokračovati ve válce, zejména když věděli, že Anglie a Švédsko jsou na jejich straně. A tak když vypršelo příměří, Moltke, jenž se dal jmenovati zatím náčelníkem štábu nového vrchního velitele, prince Fridricha Karla, dal v noci na 29. VI. přejítí veliteli I. sboru, gen. Herwarthovi v. Bittenfeld, v Rackebüllu přes Alsenský sund a napadnouti Dány v jejich novém pevném postavení, z něhož byli pak se ztrátou 650 mrtvých a raněných, 2500 zajatců a 100 děl zahánáni na poloostrov Kekenis, odkud se dali převézt na Fünen. Ježto zatím též odšly spojenců obsadily severofřízské ostrovy Röm, Sylt a Föhr a Blumenthal se připravoval k přechodu na Fünen, nabyla mírová strana v Kodani vrchu a 1. VIII. podepsán preliminární mír, jenž pak definitivně 30. X. byl uzavřen ve Vídni. Dánsko ustoupilo sporná věvodství: Šlesvik, Holštýn a Lauenburk, jakož i jmenované tři ostrovy.

Dánská Záp. Indie, ostrovy v M. Antilách, postoupené r. 1917 Spojeným Státům severoamer.: Panenské ostrovy (Virgin Is.) a Santa Cruz (St. Croix).

Dánské Landmandsbank (Dánská Landmandova banka), založ. 1871 s akc. kap. 80 mil. d. kr. Od r. 1826 až do r. 1932 přijímá stát ručení za obchody této banky, která svého času pro velké ztráty byla přepuštěna.

Dánsko (dánsky Dänmark), nejnižnější a nejmenší, ale nejhustěji obydlená země ze tří severovýchodních království v Evropě, 42.927 km² s (1924) 3.434.555 ob.; pro svou polohu je důležitým státem průchodným.

Skládá se z poloostrova Jutského na záp. a asi 600 ostrovů na vých., z nichž 92 jest obydleno. Skagerakem, Kattegatem, Öresundem a oběma Balty spojeno jest Severní moře s Baltickým, okolnost to, jež byla (až do objevení Severovýchod. průlivu) veliké důležitosti pro polit. a kult. dějiny země. Nejsev. bodem je mys Skagen v sev. Jutsku (57° 45' s. š.), nejjíž. Gjedser na Falsteru (54° 34' s. š.), nejzáp. Blaavandshuk (8° 5' v. d.) a nejvých. Ertholme (15° 12' v. d.). — **Tvárnost půdy.** D. je vlnovitou, místy skalnatou rovinnou, jež byla téměř celá vytvořena novějšími nánosy doby ledové a poledové. Nejvyšším bodem je Ejer Bavnehøj (172 m). Nadmořská výše jest tak nepatrná, že klesnutí pevniny o 30 m by způsobilo zátopu polovice země. Pod po-

Znak Dánska.

krývkou diluviální jsou nánosy křídové a vrstvy terciérní. Podél osy poloost. Jutského táhne se řada morén, jež pokračuje na něm. území. Na záp. pobř. Jutka jsou přesypy v délce 350 km a šířky 1—8 km, které činí pobř. nepřístupným. — **Vodstvo a podnebí.** Řeky jsou malé a bez významu, nejděší je Gudena v Jutsku. Malá, ale četná jsou jezera. Podnebí je přímořské. zvl. na záp., směrem k vých. přibývá rozdíl mezi teplou a studenou dobou roční. Průznačná jest veliká vlhkost vzduchu a silné vzdušné proudy. Sund a Bely zamrzají pouze na velmi tuhých zim. — **Květena a zvířena.** Květena je rázu středoevropského. Typickým stromem je buk. Zvířena rovněž se podobá středoevr. a vyniká rozmanitostí druhů. — **Obyvatelstvo.** D mělo 1925 na 42.927 km² 3.434.555 obyv. (80 na 1 km²), od prvního přesného sčítání lidu (1801) počet obyv. se ztrojnásobil. 1921 bydlelo pouze 38% obyv. v městech. Jediným velkoměstem je Kodaň (Kjøbenhavn) s (1925) 587.150 obyv., největší město sev. států. D. je státem národním. — **Moderní agrární hospodářské formy** zachovaly jen nepatrně z původního života dánského. — **Vzdělání** je na velmi vysokém stupni (méně než 2 z tisíce jsou analfabety), povinná návštěva školní byla zavedena již roku 1814. Vysoké školy, musea, sbírky, knihovny jsou hlavně v Kodani. — **Zaměstnaní.** Dánové zabývají se hlavně zemědělstvím a chovem dobytka, jež dosáhly na úrodné půdě ostrovů a vých. Jutka vysokého stupně. Zemědělsky užitkována plocha obnáší 76%, více než v kterémkoli jiném státě evrop. Od pol. 19. stol. pěstuje se hlavně dobytek, vyrábějí produkty masné a mléčné. Vysoce vyvinuta jsou hospodářská družstva, jež slouží jiným státům za vzor. — **Nerostným bohatstvím** je D. velmi chudé. uhlí a železné rudy chybějí téměř úplně. Bohato je D. rašelinou (produkce 1919: 1,5 mil. t). Na Bornholmu dobývá se kaolin (ročně asi 20.000 t). — **Nepřítisí významné** je rybářství, jímž se zabývá pouze 1,5% obyv. Nejdůležitějším rybářským přístavem je Skagen. — **Silně rostoucí průmysl** zpracovává hlavně produkty, související se zemědělstvím a chovem dobytka; v první řadě je to průmysl potravinářský. Střediskem průmyslu je Kodaň (rukavice, porcelán). — **Obchod a komunikace.** 90% vývozních předmětů dodává zemědělství a chov dobytka; je to především maslo, čerstvé maso, slanina, vejce, mléko, živý doby-

tek a p. Obchodní loďstvo mělo 1921: 23.071 námořních lodí. Nejdůležitější přístavy jsou: Kodaň, Aarhus, Aalborg a Esbjerg. — D. mělo 1924: 4968 km železnic. Železniční přeprava (trajekty) vede do Německa a Švédska. Nejvýznam. železničním uzlem je Kodaň. Státní telegraf měl 1924: 4166 km linek, 15.059 km vedení a 938 úřadů. — Od 1912 je zavedena soustava metrická. Dánská koruna má 100 öřů; 1875 uzavřela D. mincovní smlouvy se Švédskem a Norskem (skandinávská mincovní konvence). — Ústava a správa. D. je od 1849 konstituční monarchií, král (podle ústavy z 5. 6. 1915) musí být evang. a personální unie je králem islandským. Říšský sněm (Rigsdag) má moc zákonodárnou; vedle toho je senát (Landsting) a sněmovna poslanců (Folketing). — D. sestává z 8 územ. částí, Sjaelland, Bornholm, Laaland-Falster, Fyen, Vých., Sev., Záp. a Jižní Jutsko, jež tvoří dohromady 23 úřadů. — V D. zavedena jest všeobecná branná povinnost, počet mužů kolísá v míru mezi 7.500—26.000. — Vedlejší země jsou ostr. Farské (1339 km² a 21.352 ob.), kdežto Grónsko s 88.100 km² leduprostého území a 13.459 ob., je jedinou kolonií dánskou. 1921 rozšířilo D. svou výstou na celé Grónsko (2.169.750 km²). — Zemské barvy jsou červená a bílá; vlajka (t. zv. Danebrog, ☉) nese bílý kříž na červeném poli.

Statistický přehled o Dánsku.

Počet obyvatelstva (v 1000):

1801	1840	1880	1901	1916	1921	1924
929	1300	2000	2450	2921	3268	3434

Hospodářský zužitkovaná plocha a výnos žní (1924):

	1000 ha	Mil. q
Pšenice	60	32
Zito	180	53
Ječmen	301	149
Oves	462	184
Žitná směska	232	96
Luštěniny	8	3
Pohanka	2	0·5
Brambory	72	147
Burák	86	838
Kapusta	208	2051
Řepy	68	549
Cukrovka	39	190
Píce	878	—
Sláma	—	885
Seno	174	305

Celková plocha oseté půdy 2,750.000 ha.

Dobytek	1903	1926
Koně	486.900	548.000
Hovězí dobytek	1,840.500	2,840.000
Vepří	1,456.700	3,034.000
Ovce	876.000	25.000

Obchod (v mil. kor.):

	1921	1926
Dovoz	3246·1	3937·8
Vývoz	2974·6	3223·4

Vyváží se (1923):

	Miliony kg	V ceně mil. kor.
Máslo	112	504·5
Slanina	171	445
Kůže	10	23·5
Ječmen	16	4
Čerstvé maso	13	20
Železné zboží	—	18
Lodi	—	17
Ryby	29·5	16
Vejce (v mil. kus.)	799	126·5
Dobytek na porážku (v 1000 kusech)	293	82

Dováží se (1923, v mil. kor.):

Potravinny	155	Káva	38
Pokrutiny	154	Ovoce	23
Kam. uhlí	126	Tabák	19
Žel. zboží	120	Kůže	27
Lodi	9	Zvířata	2
Tkaniva	156	Umělé tuky	13
Řiví	70	Železo	6

Další stat. data ☉. Mapa Dánska.

Dějiny D-a jsou ověřeny teprve od doby Karlovců; současník Karla Vel. byl král Godfred († 810), jeho nástupce Harald Klag snažil se marně o pokřesťení země. Země byla sjednocena za Haralda (1014—18). Jeho nástupci Sven, Harald a Knut Veliký (☉) podnikali úspěšná tažení proti Vikingům, bylo dobyto Anglie, Norska, Šlesviku a země pokřesťena. Za Svena Estridsona (1047—76), zakladatele dynastie Ulfingerů, byly spořádány poměry církevní, za jeho nástupců stalo se D. vasalským státem Německa. Teprve za Valdemara I. (1157—82) urovnaly se poměry a Valdemar II. (1202—41) stal se zakladatelem veliké říše baltické. Po jeho smrti vypukla 100letá válka občanská, za níž země tonula ve svárech církevních a nešťastných bojích proti Švédsku, Norsku a hansovnímu spolku. Teprve král Valdemar IV. (1340—1375), za něhož zavládl v D-u „opět den“ (odtud příjmi „Atterdag“), pozdvihl moc královskou. Po jeho smrti vládl za svého syna Olafa dcera Valdemarova Markéta, a po smrti

tohoto (1387) stala se panovnicí v D-u, Norsku, 1389 též ve Švédsku a založila 1397 v Kalmaru (Q₁) spolek tří skandinávských říší, známý pod jménem Kalmarská unie. 1448 nastoupil v D-u na trůn oldenburský hrabě Kristián (I.), zakladatel dynastie, jež ještě dnes v D-u vládne. Kristián byl ještě králem norským a švédským a vévodou šlesvicko-holštýnským, avšak za jeho syna Kristiána II. (1513—23) rozpadla se skandinávská unie. V D-u vzbouřili se stavové a povolali za krále jeho strýce Friedricha I. (1523—1533), za něhož vnikla a byla trpěna v D-u luteránská reformace. Oslabování královské moci mělo též vliv na vnější postavení říše. Friedrich II. (1559—88) zapletl se do bezvysledné Severské války sedmileté (Q₂) se Švédskem, jeho syn Kristián IV. snažil se účasti ve válce třicetileté (Q₃) zlomit moc Švédska, však marně. Ještě nešťastněji válčil se Švédskem syn Kristiánův Friedrich III. (1648—70, který musil oželtit i ztráty uzemní. Tyto neúspěchy otráslaly v D-u moci šlechty a na kodaňském sněmu (1660) způsobilo měšťanstvo a duchovenstvo ústavní převrat; D. bylo přeměněno z monarchie volební v absolutistickou monarchii dědičnou. Kristián V. (1670—99) a Friedrich IV. (1699—1730) použili zesílené moci královské ku provedení reform, podpoře obchodu a průmyslu a získání kolonií (Q₄ Záp. Indie). V dvorním, duchovním a státním životě D-a vzrůstal od pol. 17. stol. neobyčejnou věrou vliv německý, který dosáhl vrcholu za vlády oblibence Kristiána VII., německého lékaře Struensee (Q₅). Tento byl vystřídán 1784 A. P. Bernstorffem (Q₆), který provedl úspěšné reformy. 1800 přistoupilo D. k ozbrojené neutralitě, založené Ruskem proti Anglii a 1801, 1805 a 1807 byla Kodaň bombardována angl. loďstvem. Friedrich VI. (1808—39) vypověděl v důsledku toho válku Anglii a Švédsku, byl však poražen a musel 1814 odstoupiti Helgoland Anglii a Norsko Švédsku. Tato katastrofa, spojená s krizí finanční a hospodářskou, vzbudila v D-u vlasteneckou reakci proti všemu cizímu, zvl. pak proti Němcům. Kristián VIII. vydal 1846 otevřený list, kterým byla ve vévodstvích ustanovena též ženská posloupnost, což vyvolalo nevoli u stavů šlesvicko-holštýnských. Jeho syn Friedrich VII. (1848—63) slíbil dáti zemi ústavu, jež však svým řešením neuspokojila přání ani liberálů, ani nacionalistů. Vévodství se nato odtrhlo od D-a, když však se velmocí (mimo Německo) a Švédsko vyslovily pro jednotu dánské

říše, byl dosazen 1851 princ Kristián ze Šlesvik-Holštýnu za panovníka v celé monarchii a 1852 uznán jak od velmocí (londýnský protokol), tak říšským sněmem dánským. — Mezitím stalo se D. konstituční monarchií a základní zákon (Grundlov) z 5. 6. 1849, usnesený říšským shromážděním, zavedl říšský sněm o dvou komorách. Po mnohých pokusech byla 2. 10. 1855 usnesena vespolná státní ústava, již však neprijal Holštýn a Lauenburg. Nástupce Friedrichův Kristián IX. (1863—1906) potvrdil tuto t. zv. ústavu říjnovou, načež stavové ve vévodstvích neuznali Kristiána za krále a obsadili za pomoci saských a hanoverských vojsk Holštýn a Lauenburg. Dánské ministerstvo Monradovo (Q₇) odmítlo však zrušiti ústavu říjnovou, dánsko-německá válka dopadla pro D. nešťastně; D. muselo v míru vídeňském (1864) odstoupiti Šlesvik-Holštýn a Lauenburg Prusku a Rakousku. Pod tímto dojmem byl 1866 revidován základní zákon, 1875 vznikl ústavní konflikt mezi vládou a spojenou levicí, při povolování budgetu; k vyrovnání došlo 1894, vnitropolitická situace se však nevyjasnila. 1898 dosáhla ve folketingu většiny reformní strana levice, avšak 1899 utvořil se pod vedením Scaveniiovým (Q₈) v landstingu konservativní blok, takže práce v obou komorách byla znemožněna. Teprve vítězství demokratů při volbách 1901 zpčetilo pád konservativců. Levé ministerstvo Deunterovo (Q₉), provedlo dalekosáhlé reformy, ale odstoupilo 1905. Následovalo ministerstvo Christensenovo (Q₁₀), za něhož bylo odstraněno napětí mezi Německem a D-em, Neegaardovo (Q₁₁), Zahleovo (Q₁₂) a Berntsenovo (Q₁₃). Za něho se konečně vnitropolit. situace vyjasnila a situace přiosvětila se teprve 1912, když vláda předložila předlohu reformy volebního práva, jež znamenala dalekosáhlou demokratisaci říšského sněmu. Řešení parlamentní krise naráželo na obtíže, až 1913 byl sestaveno ministerstvo občansko-radikální. Toto ministerstvo zachovalo neutralitu ve světové válce, učinilo rovněž značné pokroky ve sblížení tří nordických států. 1916 byl lidovým hlasováním schválen prodej Dánské Záp. Indie USA. Koncem 1918 byl upraven státoprávní poměr mezi D-em a Islandem na podkl. personální unie. Po německé revoluci listopadové 1918 vstoupila do popředí otázka šlesvická (Q₁₄ Šlesvik-Holštýn, dějiny). Lidovým hlasováním (podle ustanovení míru ve Versailles) bylo rozhodnuto o přivtělení sev. Šlesviku k Dánsku, kdežto

stř. Šlesvik měl většinu německou. Před požadavek D-a o internacionalisaci tohoto území zůstalo při tomto rozdělení. Volby 1924 přinesly vítězství socialistům. (Č. též Island, Norsko, Šlesvik-Holštýn a Švélsko, dějiny). — I. Literatura. Z pravděpodobně bohaté liter. předkřesť. doby zachovaly se jen runové nápisy; příchod křesť. znamená potlačení jazyka lidového spis. latinou, kterou m. j. byla zejména sepsána důležitá *Historia Danica* od Saxo Grammatica (1140?—1206?). Lit. dánsky psaná se datuje teprve od sklonku 13. st.; jsou to nejprve zákony, pak několik děl kronikářských, Pedera Laaleho (Petrus Legista) sbírka dán. příslaví z rozhraní 14. a 15. st. a j. Z této doby však pocházejí také hrdivské písně dán. (kaempeviser, mezi nimi také zpěvy o Dagmare), jež byly obšírně zaznamenány až A. S. Vedelem v 2. pol. 14. st. Literatuře mnohem příznivější doba počíná uvedením knižtisku do Dánska a založením university (1479). Tehdy jazyk dánský je kodifikován překladem bible z němčiny (1550), který je prací Pedera Palladia (1503—1560) a hlavně Christiera Pedersena (1480—1554). Toto dílo zůstává na dlouho nejdůležitějším; vedle něho vzniká hojná literatura teologická, překladová a nábožensko-lyrická. Počátkem 17. rozvíjí se literatura dánská na lidovou, kterou jsou překlady středov. románů, a dvorskou, již je umná a výlučná poesie renesanční. Jejím zakladatelem je autor eposu *Hexameron* A. Arrebo (1587—1637), nejlepším pak jejím dílem jest duchovní lyrika Thomase Kingoa (1634—1703). Plně se pracuje vědecky: tak v historii Wedel, vedle něho Hirtfeld a Worm, v lékařství Casper a Thomas Bartoliniiové, v hvězdářství Tycho de Brahe a j. — Z úpadku, jenž sledoval tuto dobu pro politické nepokoje 17. st., vyzdvihuje lit. dánskou Ludvig Holberg (1648—1754), původem Nor, univ. prof. historie a metafysiky, jenž mimo díla odborná a několik knih satyrických napsal pro tehdy právě zřízené dánské divadlo postupně 39 veseloher, které došly a docházejí dosud velkého úspěchu. On a Johannes Ewald (1743—1781), básník ovlivňovaný Klopstockem a dramatik, jsou prvními velkými mod. dánskými spisovateli. Kromě nich vynikli v té době jmenovitě Ch. Tullin (1728—1765), rodem Nor, básněmi líčícími půvaby přírody, J. H. Wessel (1742—1785), autor satyr ve formě básní a divadelních her, z kterýchžto posledních je nejslavnější travestie *Kjaerlighed uden Strømper* (Bosá láska),

dramatik P. A. Heiberg (1758—1814), činný také filosoficky a politicky, a J. Baggesen (1765—1826), jenž psal dán. i něm. básně satyrické a lyrické. — Z vědeckých spis. 18. st. vynikají nejvíce — kromě Holberga — historikové K. Gram (1685—1748), E. Pontoppidan (1698—1764) a J. Langebek (1710—1775), přírodopisci O. Müller (1730—1784) a M. Vahl (1749—1804). — Novému směru, jímž se ohlásilo st. 19. a jenž musel se utkat se stoupenci 18. st., nejvíce s Baggesenem, romantismu, stal se vůdcem Adam Gottlob Oehlenschlaeger (1779—1850), dávající se inspirovati severskými pověstmi a dějiny, koncipující svá díla, zvláště dramatická, v duchu Schillera a ost. něm. rom. a hlásající všenorodický nacionalismus. Mladší Nikolai Grundtvig (1783—1872), historik a vynikající teolog, nedošel Oehlenschlaegerovy důležitosti, třeba jeho básně jsou oživeny podobnými ideami. Z romantiků je třeba ještě jmenovati S. Blichera (1782—1848), B. Ingemanna (1789—1862 a byronistu F. Paludana-Müllera (1809—1876), autora filosof. eposu *Adam Homo*; romantismu v teorii odporovali, v praxi mu však podléhali dramatik a satyr. básníci (kromě toho filosof. a filol.) J. L. Heiberg (1791—1860) a H. Hertz (1798—1870), rovněž dramatik. Světovým se stal H. Ch. Andersen (1805—1875) svými pohádkami, zatím co jeho romány jsou nedůležité. — Revisionismus Georga Brandesa (* 1842), filosofa, kritika a estetika, strhl celou příští generaci k heslům realismu a naturalismu. Z ní i u nás jsou dobře známi velký dramatik H. Drachmann (1846—1908) a prozaikové J. P. Jakobsen (1847—1885), H. Bang (1858), mladší pak J. N. Jensen (* 1873), M. Andersen-Nexø (* 1869) a manželé Sophus (* 1865) a Karin (* 1872) Michaëlisovi. — V 19. a 20. stol. z vědeckých spis. zvláště vynikli historikové K. J. Allen, Troels Lund, filologové Nyrop a Jespersen, z filosofů nejvíce hegelovec Nielsen (1809—1884), nábož. myslitel S. Kirkegaard (1813—1855) a psycholog II. Høffding (* 1843). — II. Výtvarná umění. Když předhistor. kultura dánská, o které svědčí zvláště zachované dolmeny, byla nahrazena křesť., až do 18. st. jsou téměř ke všem uměl. úkonům voláni do země cizinci; teprve historičtí malíři Nikolas Albe-gaard (1744—1809 a Jens Juel (1745—1805), který maloval také portréty, krajiny a zátiší, kladou základy dánského výtvar. umění. V 19. st. je zvláště důležitý žák Albigaardův, realista C. W. Eckersberg (1783—1853). Z mnohých

umělců, k němu se přiklonivších, zasluhují zmínky Marstrand a Skorgaard, kromě nich pak Ludbye (1818—1848), Dalsgaard (1824—1907) a Exner (1825—1910). Teprve však P. S. Kräjer (1851—1909) přináší natural. malbu plenérovou. V jeho generaci vynikli dále Zahrtmann (1843—1917) a Skovgaard (* 1856). Směru novoromantickému přísluší V. Hammeršhøj (1864—1916), E. A. Nielsen (* 1872) a F. Willumsen (* 1863). Dnes podléhá dánské výt. umění Francii. — Pokud se týče dán. sochařství, klasicista B. Thorwaldsen (1770—1884) měl rozhodný vliv na umění celé Evropy své doby, a nejvíce ovšem na umění dánské (H. E. Freund, H. V. Bissen a j.); reakci realistickou zastupuje S. A. Jerichan (1816—1883) a Kai Nielsen (* 1882). — Několké zpuštění Kodaně na rozhr. 18. a 19. st. dalo příležitost hojně se uplatnit architektům, jimž připadl úkol Kodaně restaurovat; Harnsdorf, bratři Hense-nové, později Bindsböll a Dahlerup jsou nejdůležitější. — III. Hudba. V dánské hudbě vládli až do 18. st. cizinci. Italo-vé, Francouzové, posléze Němci. Prv-ním nár. skl. dán. je P. P. E. Hartmann (1805—1900). Romantik Niels W. Gade (1817—1900) došel evropské proslulosti; protestem ve smyslu severské svéráz-nosti proti Gadeově měkčnosti jsou sklad-by E. Hartmanna (1836—1898). Z mlad-ších jsou důležití A. Hamerik (* 1843) a A. Enna (* 1860).

Dánský průliv, 250 km šir., mezi Grón-skem a Islandem, na 65° s. š. a 30° v. d.

Dánský způsob vrtání užívá tlakové vody, která se potrubím vchání do vrtné díry hlubinně. Voda vyplavuje písečnou horninu a tak se vrt prohlubuje. Použitelné jen u měkkých písečných hornin do hloubky as 100 m a průměru vrtu 120 milimetrů.

Danšovský J. V., pseud. V. Jebavého (Ot. Březiny).

Dantan Antoine Laurent, zv. D. aíné (1798—1878), franc. sochař, velice oblíbený portretista. Hl. jeho díla: Juvenal des Ursines a Mort d'Hercule.

Dantan Edouard (1848—1898), synovec předchozího, franc. malíř, maloval hl. scény z ant. mytologie.

Danton Jean Pierre (1800—1869), franc. sochař; stud. na akademii v Paříži, pak v Římě, věnoval se hlavně portr., tvořil jmenovitě karikat. sošky.

Dantas Julio (* 1876), portugal. prakt. lékař v Lissabonu, dramatik, člen divad. komise v minist. vnitra. Z jeho dramát jsou známá: O que morreau d'amor, O Viriato tragico, A sévera a j.

Dante Alighieri (1265—1321), největší ital. bás. a jeden z nejcitovějších básníků všech dob a národů. Jeho život je málo znám; zabýval se též hudbou a kreslením, zúčastnil se váleč. tažení. 1302 musel opustit Florencii a protloukal se té-měř žebrácky; zemřel posléze v Ravenně. Nesmrtelným ho učinilo dílo Divina Commedia, básnická vise, líčící stav a ži-vot duší po smrti v pekle (Inferno), očist-ci (Purgatorio) a v nebi (Paradiso). Každá Cantica neboli Canzone skládá se z 33 canti, celé dílo má 100 zpěvů v ter-cinách. Commedia má přísnou architek-tonickou stavbu. Básník prochází třemi říšemi záhrobi na vyšší příkaz; zablou-dí v lese, při rozbřesku dne dosáhne jeho okraje, další cesta je mu však zamezena a Virgilův duch jej nabádá, aby ke své záchraně volil jinou cestu. Tak se dostá-vá nejdříve do pekla, pak do očistce a konečně do nebe. Kromě Božské kome-die napsal D. A. různé jiné spisy: La vita nuova, Il convivio, De vulgari eloquen-tia, De monarchia. — Lit.: B. Croce: La poesia di Dante (1921) a j. Do č. přelo-ženo Jar. Vrchlickým: Básně lyrické (1891), Božská komedie: I. Peklo (1879), II. Očistec (1891), III. Ráj (1882), (nové vydání Pekla r. 1928), Nový Život (1890).

Dante Alighieri (společnost učenců, věnující se šíření Danteových spisů). 1. Societá Dantesca italiana, zal. r. 1888 ve Florencii. Její orgán: Bullettino della S. D. 2. American D. Society v N. Yorku, zal. 1890. Vydává časopis: Yearbook of the A. D. S. (1892). 3. Dante Society London, založ. 1896. 4. Deutsche D. Gesell-schaft, zal. 1865 (Jahrbuch der d. D. G. a Die neue deutsche D. Gesellschaft, založ. 1914 (Jahrbuch der n. d. D. G.), započala svoji činnost teprve po válce (1920). — Italská Societá D. A., zal. r. 1869 v Římě Rugg. Bonghim sleduje cile jiné; věnuje se výhradně pěstování a šíření it. jazyka, jakož i it. kultury za hranicemi. Má čet-né pobočky v Itálii i v cizině.

Dante da Maiano (kol 1290), it. básník, známý tím, že mladého Dante Alighieri v jedné básni sesměšnil; spisy jeho vydal Bertachi (Le rime di D., 1896).

Danti Vincenzo (1530—1576), it. sochař, vzdělal se pod vlivem Michelangelovým. Hl. díla: bronz. socha papeže Julia III. a bronz. skupina stěti Jana Křtitele.

Danton Georges Jacques (1759—1794), franc. advokát, revolucionář v Paříži, vášnivý řečník; pád království připravil hlavně on, stal se min. spravedlnosti, organisoval revoluc. tribunál a zarijoval vraždění; odešel do Belgie rozšiřovat re-voluci, pomáhal svrhnout Girondisty,

byl konečně na nátlak Robespierův zatčen a guillotinován. — Lit.: A. Mathiez: *Autour de D.* (1926).

Dantyszek Jan (Joanes Dantiscus (1485—1548), novolatinický básník a polský diplomat. Vstoupil do služeb královské kanceláře a po návratu z delší cesty zůstal královským sekretářem. Na kongrese v Prešpurku a Vídní r. 1515 byl společníkem Zykmanda I. Císař Maximilian I. jej obdařil šlechtictvím a ověnil jej vavřínem básnickým r. 1516. V letech 1524—32 byl ve Španělsku. R. 1832 stal se biskupem chelmińským, 1537 varmińským. Ačkoliv literatura byla jen jeho podružným zaměstnáním, zanechal po sobě mnoho spisů, mezi nimiž jsou nejlepší: *De nostrorum temporum calamitibus* (1530), *Ad. C. Alliopagum* (1539) a *Jonas propheta* (1538). Mnoho jeho prací historických je uloženo v různých archívech a knihovnách.

Dantzer Jiří (* 1822), správce stavebního dvorského úřadu.

Danubios řec., Danuvius lat. jméno Dunaje.

Danvers, město v severoamer. státě Massachusetts, 11.108 ob., želez. uzel, četné továrny na boty.

Danville, jméno asi 10 amer. měst, z nichž nejdůl. D. ve státě Illinois, 33.750 ob. (1921), želez. uzel, uhelné doly a slévárny.

Danysz Antoni († 1925), polský pedagog, prof. university v Poznani. Práce jeho jsou: *O vychování* (1903, 2 vyd. 1925), *Studja z dziejów wychowania w Polsce* (1921), *O školach czyli akademjach ksiąg dwoje* (1925).

Danz Jindřich (* 1822 v Karl. Varech), malíř v Praze v letech 60.

Danzel Theodor Wilhelm (1818—1850), něm. lit. historik. Napsal velice obšírná díla o něm. básnících. Jeho sebrané spisy vydal O. Jahn s životopis. úvodem r. 1855.

Danzella C., pseud. K. B. Mádl

Danzer František (* 1813), knihtiskař v Praze; 1876 odešel do Vídně.

Danzerová-Dvořáková Ludmila (1859—1917), česká herečka; základy hereckého umění získala od něm. herečky Wirsingové a Ferd. Desoira ml.; první angažmá nastoupila u dvor. div. v Postupimí, pak v Heidelbergu a Teplicích. Od r. 1887—1912 členem Nár. div. v Praze, jehož byla vynik. herečkou v repert. klas. i realist. her českých i cizích, hlavně v rolích velkých žen historie. Od r. 1912 věnovala se profesuře na pražské konservatoři, kde vyučovala herectví.

Danzl Franz (1763—1826), něm. hud. skladatel a virtuos na violoncello, dvorní

kapelník v Karlsruhe. Složil celkem 16 oper a j. skladeb, dále symfonie a díla komorní hudby. R. 1794 působil v Praze u Guardasona. Také jeho choť Margareta Marchandová (1768—1800) zpívala v Praze, kdež se těšila velké oblibě.

Danzig, α Gdánsko.

Daňkovka, zkratka akc. továrny Breitfeld, Daněk & spol. v Praze, α Daněk z Esse.

Daňkovský E. M., pseud. E. Musila.

Dao, válečná zbraň některých kmenů Assamu a Burmy, různé formy, druh meče neb sekyry. Používá se jí také jako náradí v džungli a k polním pracím.

Daphne
a Apollón.

Květ
Daphne.

Dao.

Daourie, zabajkalský r. kraj, málo známý, bohatý četnými nerostnými nalezišti. Hl. m. Nerčinsk. Obyv. jsou Daourové, nálež. ke kmeni Tungusů.

Ďapalovec, o. na Slov., okr. Stropkov, 313 čs. ob.

Daphne (řecky vavřín), v řeckém báje-sloví Apollónem milovaná nymfa, jím pronásledovaná a před ním zachráněná proměnou ve vavřín. Těto scény často použito jako uměl. námětu, tak Lor. Bertinim (Řím, villa Borghese), který vytvořil sochu v barok. slohu, jakož i nástěnnými malbami v Pompeji. Také hudebně použito tohoto tematu (opera od Periho, 1594, od Schütze 1627).

Daphne L. (lýkovec, něm. Seidelbast), rod čeledi Thymelaeaceae, keřik se vždy zelenými nebo na zimu opadavými listy a silně vonnými květy a jedovatými bobulemi; 50 druhů v mírné Evropě a Asii. *D. cneorum L.* (l. vonný) roste na všech horách evropských; má růžovočervené květy. *D. gnidium L.* ve středomořských zemích má kopinaté, na zimu opadavé listy a bílé květy; kůry (francouzský lýkovec) se používá v již. Evropě v lékařství. Sušené jeho plody působí jako prostředek potištivý

a uklidňující. *D. laureola* L. na horách střed. a již. Evropy má vždy zelené listy, zelenožluté květy a černé bobule. *D. mezereum* L. (l. obecný) v lesích skoro celé Evropy až k Altaji je keř, který kvete na jaře dříve, než vyrazí listy; květy jsou červené, libovonné, bobule červené. Kůra tohoto a předešlého druhu (cortex mezerei) se přikládá jako lék na kožní otekliny; obsahuje ostrou pryskyřici a daphnin. Vnitřně působí kůra jako jed. Velmi ostré plody (*Baccae coccognidii*, píper germanicum) byly dříve používány v lékařství.

Daphnia, druh vodních blech.

Dapifer, jídlonoš, na dvoře pozd. římských císařů úředník, pověřený dozorem nad pokrm; ve středověku stolník.

Daponte (Da Ponte) Lorenzo (1749—1838), italský skladatel operních libreť, působil v Drážďanech a ve Vídni, kde napsal pro Mozarta libreta *Figaro a Don Giovanni*, pro Salieriho *Axur a Strom Dianin*. Po svém propuštění odešel do Terstu, Londýna a New Yorku, kde založil Italskou operu. Napsal: *Memoire V Praze byl přítomen premiéře Don Juana*, 1787. — Lit.: Marchesan, *Della vita e delle opere di L. da P.*

Dapper Olfert († 1691), nizozem. lékař a geograf. Četné spisy hl. o vých. zemích: *Smyrna, Palestině, Persii, Egyptu a j.*

Dapsang, ind. vysocina (5300 m) v Karakorumu, na rozvodí Indu a Tarimu.

Dar (darování), dobrovolné, bezplatné právní jednání, kterým jedna strana (dárce) zmenšením svého jmění druhou stranu (obdařeného) obhacuje, poskytující jí za tím účelem zisk majetkový, a jež tato se shodnou vůlí jako dar přijímá. Důležité jest při takovém jednání, aby byl zde zřejmý účel (causa), tedy animus donandi skutečně obdařiti druhého. Může se tak státi převodem práva vlastnického (dando), postupem pohledávky (cedendo), nebo také vzdáním se pohledávky (liberando) a posléze oblihačním se zavázáním (obligando). Vždy však musí býti zjevný důvod tohoto právního jednání. Dar děje se mezi živými nebo pro případ smrti, které ovšem svou platností závisí na tom, aby obdarovatel přežil obdařeného. Mezi živými může dar činiti každý, kdo má možnost svým jměním volně nakládati (§ 944 ob. z.) a obdarovaným může býti, (kdo může platně nabývat) (§ 865 ob. z.). Podle dosud platného zákona z 25. VII. 1871 č. 76 ř. z. vyžaduje smlouva darovací bez skutečného odevzdání ku své platnosti notářského spisu. Darování jest zpravidla odvolatelné, může se tak zejména státi:

pro nevděk obdarovaného, úmyslné ublížení dárce na těle, cti, svobodě neb jmění, jež tvoří skutkovou povahu trestného činu; v tom případě jest obdarovaný povinen vrátiti to, oč byl ještě v době nevděku obhacen; dalším důvodem pro odvolání daru jest zchudnutí dárce, a posléze v případě, kdy dárce narodí se dítko.

Dár (numijsky „země“), vyskytuje se často u jmen krajin ve vých. Sudanu.

Dara, o. na Slov., okr. Snina, 160 ob.

Dara (Darra), místo a pevnost v angloegyptském Sudanu, prov. Darfur, má asi 8000 ob. Důl. středisko karav. cest.

Darab, město v perské prov. Farsistan, 180 km na sv. od Širasu, v úrodné rovině. V blízkém Kuh-i-Mumijeh vyvěrá petrolej, jehož se užívá (ztužlého) jako léčiva (belessum [balsám] nebo mum).

Darana (arménsky Ani), staroarménské město, později byzantská pevnost v krajině Daranalis na Eufratu. Tigranes vystavěl tam chrám olympskému Jovovi; tam byla pokladnice, archivy a hrobky arménských králů. D. jest dnešní Kamach.

Dárányi Ignác (* 1849), maď. státník a liber. poslanec. Od r. 1895 min. zemědělství. Zjednal si značné zásluhy o rozkvět maď. zemědělství.

Darasun, lázně Dálného Východu na ř. Darasunce u Čity. Klimatické podmínky: mírná teplota, suchý horský vzduch a nadbytek jasných slunných dnů. Léčebné prostředky: studené, uhlíčné, alkaliové, zemité a železité prameny.

Darazi (-si) Mohammed ibn Ismail, zakladatel moham. sekty, † kol 1020, vystoupil 1017 v Egyptě s učení, že kalif Hákim je vtělený bůh (☩ Šiité).

Dar Banda, krajina v centr. Africe, tvoří rozvodí mezi Šari a Uelle a je obývaná Nam-Namy.

Darbhanga, město v britskoind. prov. Bihar, 53.700 ob. (1921), větš. Hindů, žel. uzel, má nádherný palác maharadžův.

Darboux Jean Gaston (1842—1917), franc. matematik a od r. 1900 gen. sekr. Akademie věd. Napsal četné význ. spisy matem. a geom.: *Leçons sur la théorie générale des surfaces et des applications géom. calcul infinitesimal* (1887—1896).

Darboj (darboa) Georges (* 1813), arcibiskup pařížský, mluvčí svobodomyšlných prelátů na Vatikánském koncilu; byl r. 1871 zastřelen pařížskými komuny.

Darbystě, nábož. spol., založ. J. N. Darbym (1800—1838), odmítá veškeru církevní organizaci a úřady. Drží se přes-

ně slov bible a očekávají návrat Kristův. Rozšířeni jsou v Německu a Švýcarsku.

D'Arcet Jean Pierre Joseph (1777—1844), franc. chemik; zlepšil výrobu střel. prachu, objevil 1802 postup při odlučování zlata od stříbra pomocí kys. sirové a poukázal na upotřebení kostí jako hnojiva.

D'Arcetův kov, slitina vismutu (Q₃).

Darcy Henri Phil. Gaspard (1803—1858), franc. inženýr, odborník vodárenský. Sestrojil zvláštní přístroj k měření rychlosti vody. (Q Pitotova roura.)

Dard (arab.), lehký maurský oštěp s ostrým hrotem.

Dard Emile Laurent (* 1871), franc. diplomat a historik. 1900—1906 tajemník min. Delcasséa, 1920 vyslanec v Mnichově, 1924 v Bělehradě. Napsal: Le duc de Reichstadt (1895), Le général Choderlos de Laclos (1905), Hérault de Séchelles (1907).

Darda, okr. m. v jihosl. oblasti Novohradské, 3000 ob.

Darda, známá hra v karty.

Dardanely, ve starověku Hellespont, mořská úžina mezi Evropou a Asií, jakož i jediné spojení mezi Černým a Středozem. mořem; 67 km dl. a 3—7 km šir., na nejužších místech u Nagary a u Heptastadionu pouze 2300 m a 1350 m šir. Iloubka kolísá od 9 do 81 m. Vjezd z Egejského moře, (5½ km šir.), chránily až do r. 1919 zámky Sed ül Baar a Kum Kalesi, zal. r. 1658. Na nejužším místě průlivu jsou staré hradby Kilid Baar a Kale-i-Sultanije, vystavené Turky po dobytí Cařihradu roku 1453. K tomu ovšem připojily se v poslední době před válkou Německem založené četné pevnůstky a opevnění až k Bulairu. Při východu do Marmarského moře leží město Gallipoli, naproti v Asii pak nepatrná vesnice Lapsaki. — Jméno D. povstalo od starého města Dardanos, na tomto místě svého času vystavěného, a přeneslo se záhy na celou úžinu, která v dějinách hrála od roku 405 vynikající úlohu. Při stěhování národů vtrhli tudy Slované a Germáni do oblastí Středozemního moře. Proto také byzanští a turečtí vládci úžiny opevnili, aby je mohli kdykoliv uzavřít a chránit tak Cařihrad. V r. 1807, kdy bylo Turecko spojencem Napoleonovým, vniklo angl. loďstvo až před Cařihrad. Ve válce krímské dovolilo Turecko propustit angl. a franc. flotily. V míru pařížském 1856 byly D. neutralisovány a žádná vál. loď nesměla proplouti; tuto úmluvu potvrdil mír berlínský (1878). Ve svět. válce se několikrát pokoušeli spojenci, aby si vynutili prů-

jezd do Černého moře a mohli tak zásobovat Rusko; od 18. III. 1915 až do 8. I. 1916 byly D. svědky četných bojů (Q Gallipoli) dohod. vojsk s tur. a něm. armádou, ale všechny útoky ztroskotaly a D. zůstaly celou válku v rukou Turecka. Mírem lausanským (24. VII. 1923) postaveny D. pod dozor mezinár. komise, v jejímž čele stojí tur. hodnostář. Ačkoliv pevnosti na Gallipoli byly zrušeny, zůstaly přece i nadále D. v majetku tureckém. Lit.: R. Adair: The negotiations for the peace of the Dardanelles in 1808—1809 (1845), A. Scheffler, Die Dardanelen-Frage (1914), v. Dienst: Dardanelle im Weltkrieg (1916).

Dardanely (Kale-i-Sultanije, také Čanak Kalesi), město, dříve pevnost v úžině dardanelské, v tur. vilajetu brusském, 6000 ob. Významné hrncářství.

Dardanos, v řeckém mytu syn Diův a Elektriin, zakladatel trojského krále domu, vyšel z Arkadie do Samothrake a pozd. do Frygie, kde založil Dardaniin.

Dardanos, m. v Troadě, na Hellespontu, mezi Iliem a Abydem, kolonie Aólu. Zde uzavřeli Sulla a Mithridates (84 př. Kr.) mír, jímž bylo prohlášeno za svobodné. Po něm jsou pojmenovány Dardanely.

Dardanové, illyr. nár. kmen v horní Moesii na ř. Moravě (Srbsko); r. 97—27 př. Kr. podrobili Římanům.

Darday Sándor (* 1842), maď. právník, odborník v trestním právu a redaktor maď. právn. časopisu. Odbor. přednost v maď. min. spravedlnosti. Jeho dcera Olga (* 1878), maď. spisovatelka, autorka četných novel a románů Rozsda.

Dardistan, hornatá krajina v sz. Himalaji, mezi Afganistanem a Kašmírem, náleží nyní k Britské Indii. Obyv. (Dardové) jsou arijského původu a velmi horjovní. Zvl. nazývá se D. krajina na horním Indu, mezi Kohistanem a Gilgitem.

Dar ducha (řecky charisma), v starokřesťanské církevní řeči každý projev vnitřního života, pojmíci se na přirozené nadání a je stupňující, jenž vstupuje do služeb křesťanské obce a jejich účelů.

Dardžiling (Darjeelink, dardžiling), hl. m. okr. D. britsko-ind. prov. Bengálska; r. 1921 22.258 ob., 2185 m n. m., spojené drahou s Kalkutou; jest letním sídlem Bengálského vice-governéra, zároveň zdravotní stanic s velkokolepým léčebným ústavem, mnohými školami a ústavem k výškolení cestovatelů-badatelů a flumovníků. D. je východiskem obchodních silnic do Tibetu (Gjangtse—Lhassa). Proslulý je výhled na Himalaje.

Dareikos (daricus), staroperská zlatá mince o váze 8,4 g a v ceně asi 190 Kč; platil 23 stříbrných sigloí, vážících každý 5,6 g. Mincovní typ zobrazuje klečícího krále jako lučištníka; zadní strana ukazuje vyhloubený čtyřúhelník.

Dareikos.

Dareios (lat. Darius, staroperský Darajawahuš), jména tři staroperských králů: 1. D. I. Hystaspis (522—486), syn Hystaspův, odstranil fal. Sinerdise a po potlačení vnitřních nepokojů upevnil klid říše. Jeho boje proti Skythům (513) a proti Rekům (492 a 490) neměly výsledků. Za jeho vlády hl. města Persepolis a Susa ozdobeny nádhernými paláci. — 2. D. II., Nothos, vl. Ochos (424—404), ztratil r. 414 Egypt. — 3. D. III., Kodomannos, posl. král Achemenidů (335—330), podlehl Alexandrovi Velkému (333) u Issos a na útěku po nové porážce u Gaugamely zavražděn.

Dareiova vása, hliněná nádoba ze 4. st. př. Kr. v Canose (v horní Itálii), r. 1851 nalezená, s rudými postavami na černém pozadí, představující Dariovu trůnní poradu před tažením do Recka. Nyní v Museo Nazionale v Neapoli.

Dar-el-Beida, město v Marokku, \odot Casablanca.

Daremborg Charles Victor (1817—1872), franc. lékař a prof. dějin lékařství na universitě pařížské (od r. 1871). Vyznamenal se hl. svými studiiemi o řeckých lékařích (Hippokrates, Galien). Nejznámější je jeho dílo: Histoire des sciences médicales (1870) a spolu se Sagliem vydaný: Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines.

Darés (Fryzský), u Homera trojský kněz, prý původce Historia de excidio Troiae, zachovaného jen v lat. překl., který byl ve středověku hlavním pramenem pověstí o válce trojské.

Darassalam (Dar es Salam), hl. město a přístav brit. území Tanganyika (dříve něm. vých. Afrika), asi 25.000 ob., s výbornou, prostrannou a chráněnou zátokou, 250—300 m širokou; vjezd i pro nevj. lodi možný; nejr. a nejzdr. město vých. Afriky, má celní úřad, nemocnici, protest. a katol. misi, mešitu, plovoucí dok, skladiště zboží atd.; od 1891 sídlo něm. guvernéra s opevněnou voj. stanicí;

28. a 29. listopadu 1914 ostřelováno angl. vál. lodmi a 4. září 1916 předáno Angličanům.

Daresté de la Chavanne (darest d'lašavan) Cléophas (1820—1882), franc. dějepisec, prof. v Grénoblu, Nancy a Lyoně, katol. smýšlení.

Daret Pierre de Cazeneuve (1604—1678), francouz. rytec a malíř, člen Akademie. Kreslil hl. portrety tehđ. význ. osobností. (Ludvíka XIII., Scarrona, Karla II. a j.) Napsal životopis Rafaelův.

Dar Ferit, krajina ve střední Africe, na jih od Dar Furtu, vysílá četné řeky k Ubangu (Kongo), Bahr-el-Ghazahu (Nilu) a Schari; jest pokryta hlínovitou vrstvou lateritu, kterou pronikají žulové kupy. Rostlinstvo pozůstává ze směsi vých. a záp. afr. typů. Suché stepi střídají se s vlhkými lesy. Obyvatelstvo většinou měsíci Bongů, Dorů, Ssěrů, Golů, Kredžů, Niam-Niamů a baggarských Arabů. V D. do dneška otrokářství a je následkem toho dosti vylidněno; část D. patří nyní Anglii, část Francii.

Dar Fur (Dar For), provincie anglygyptského Sudanu, rozsahu 376.000 km² (1922) s 524.000 ob., ležící mezi Kordofanem, Dar Fertitem a Libyckou pouští.

Darg, rašelínovitá země, ležící pod bahnem a pocházející ze starých mořských rostlin.

Dargent Yan Edouard (1824—1899), franc. malíř-samouk a ilustrátor. Maloval hl. oltářní obrazy.

Dargillan Grotte de, krásná krápníková jeskyně v Canose Noir, franc. dep. Lozère, asi 3 km dl. Objevena r. 1880, prozkoumána Martelem r. 1888.

Dargo, ves v rusko-kavkazské sev. republice, od 1845 ruská.

Dargomyžskij Alexandr Sergějevič (1813—1869), ruský hud. skladatel. Z jeho četných oper je nejznámější Rusalka (1856); kromě četných orchestr. a klavír. prací vynikají jeho oblíbené romance, jichž složil asi 60. Jeho vlastní životopis vydal N. Findeisen r. 1922.

Dargov, o. na Slov., okr. Trebišov, 492 ob. (330 čs.).

Dar-Homr, velice úrodný kraj v angl. Sudanu, jz. od Kordofanu, obývaný divokými arabskými kmeny.

Dari, \odot sorghum.

Dariel (Darjal, Darial, Strabonova, Porta Caucasi), roklínovitá soutěska v Kavkazu při vých. úpatí Kazbeku, průměrně 1250 m vys.; vojenská silnice z Tiflisu do Vladikavkazu, jejímuž vystavění padlo za obětí antické opevnění průmysku.

Darién, jihových. dep. republiky Panamá s 10.000 ob. Mnoho praalesů, osídlených indiánskými kmeny, hl. Chocó, dosud neprozkoumaných. Hl. m. La Palma, 810 ob.

Darienský záliv moře Karibského na rozhraní mezi Střední a Jižní Amerikou, protějšek k zálivu panamskému. Ústí do něho řeka Atrato, ještě pro zámořské lodi splavná. — V tomto zálivu přistáli Španělé a založili zde roku 1509 město Santa Maria la Antigua. Amer. kapitánem této nové kolonie jmenován Balboa, který r. 1513 objevil Tichý oceán.

Darimon Louis Alfred (1819—1902), franc. politik a spisovatel. Byl vůdcem liber. strany za druhého císařství. Vydal anekdotické vzpomínky o osobnostech této doby.

Darinka, pseud. Šarolty Andrejkové.

Dariny, ruský svatební obyčej, při kterém si snoubenci vzájemně dávají dary. Ženich dostává prádlo, nevěsta čepce.

Dario Rubén (1867—1916), špan. spisovatel, diplomatický zástupce Nicaraguy, lyrik. Z děl: *España contemporanea* (1918), *Canto a la Argentina*.

Darius, ♂ Dareios.

Derjá (persky), voda; řeka, jezero.

Darjal (Darial, z persk. Dar-il-alan, z tatarského dar-joly, údolí, brána), velkolepý průsmyk ve středním Kavkazu, kterým vede silnice z zv. gruzínská, vystavěná carem Alexandrem II., mající velký strategický význam.

Darko Jenő (* 1880), prof. novořečtiny na universitě budapeštské. Napsal několik děl o spisovatelích z doby byzantské.

Darkov (Darków, Darkau), lázně s jed. prameny ve Slezsku, v okr. Frýštát. 2583 ob. (745 čes., 1454 pol., 123 n., 28 ž.).

Darkovice, o. ve Slezsku, okr. Hlučín, 989 č. ob.

Darkovičky, o. ve Slezsku, okr. Hlučín, 870 č. ob.

Darlaston, prům. město v angl. hrabství Stafford, 18.220 ob. Velké železářny a uhelné doly.

Darley Arabian, arabský hřebec, dovezený z Arabie do Anglie roku 1713 k zušlechtění angl. plemene.

Darley (Darlí) Felix (1822—1888), severoamer. kreslíř a ilustrátor; upozornil na sebe dřevoryty pro Saturday-Museum.

Darley George (1795—1846), irský básník a novelista. (Errors of Ecstasie — 1822, Labour in idleness, s vlastním životopisem — 1826, a. j.)

Darling (angl.), miláček, drahoušek.

Darling, nejv. odbočka řeky Murray v Australii a nejdelší tok zemědělu, 2450 km.

Darling Downs, úrodná krajina v jihoaustr. Queenslandu s hl. m. Toowoomba na vých. kraji. Pěstuje se zde hl. pšenice.

Darling Range, pohoří na záp. pobřeží australském, známé krásnou krajinou.

Darlington, území v USA., sev. Karolina, 2500 km², 39.126 ob. Velmi úrodné.

Darlington, město v angl. Durhamu, 44 m n. m., 68.870 ob. (1921). Stará r. 1160 vystav. got. katedrála. Textilní závody a strojířny, hl. stavba lokomotiv. Z D. do Stocktonu vedla první železnice pro osobní dopravu (1825).

Darlington William (1782—1863), amer. lodní lékař a botanik. Napsal četné spisy botan. (Agricultural botany.)

Darlingtonia californica, hmyzožravá rostlina rodu Sarraceniaceae, nazvaná na počest W. Darlingtona. Roste v bažinatých krajinách Sierry Newady.

Darmester Arsène (1846—1888), franc. romanopisec, od r. 1883 prof. starofranc. jazyka na pařížské Sorbonně. Napsal: *De la formation des mots composés dans la langue française* (1874), *La vie des mots étudiés dans leurs significations* (1887) a *prépracoval Dictionnaire général de la langue française* (1889—1900).

Darmester James (1849—1894), bratr předešl., franc. orientalista, od roku 1885 prof. na Collège de France. Životním jeho dílem jest úplný překlad *Le Zend-Aveste*, avec commentaire historique et philologique (3 díly, 1892—93), jakož i jeho vydání národ. písní afgánských (1890).

Darmester Mary, rozená Robinson (* 1856), choť předešlého, provd. později (1901) za řed. Pasteurova ústavu E. Duclaux, angl. spisovatelka. Napsala básn. knihy: *A handful of honey suckles* (1878), *Retrospecto* (1893) a biografie Markéty z Navarry, Renana, Viktora Huga. Také četné spisy sociologické a essaye (franc.) jsou její prací. Jarosl. Vrchlický přeložil ukázky z její poesie r. 1899.

Darmotky (Kis-Gyarmat), o. na Slov., okr. Parkán, 891 ob. (12 čes., 877 maďar., 2 ciz.).

Darmoty nad Žitavou, o. na Slov., okr. Vráble, 648 ob. (387 čs.).

Darmstád, hl. m. svob. st. hessenského a hes. prov. Starckenburg, 87.752 ob. (1925), mezi Rýnem a Mohanem v Odenwaldu, žel. křiž. na tr. Frankfurt n. M.—Heidelberg, maleb. okol., zámkem, st. a nov. městem, vys. šk. techn. (knih. 100.000 sv.), četn. odbor. výchoy. ústavy, měst. a zem. museum, měst. a zem. knih. (650.000 kn.), stát. archivem, obrazárnou, zoolog. zahr.,

výstav. budovami, divadly a uměl. kolo-
nií. D. má značný prům., zvl. chem. a lé-
kárnické přípr. (Merk), železár., strojn., kožen.,
nábytk., hud. nástroje, papír. zboží; kromě toho
velkozahradn. a seme-
nářství; je sídlem obch.
kom. Od r. 1925 má le-
tecký přístav. — Darm-
städter Künstler-
kolonie, něm. umě-
lecké sdružení, rozpu-
štěné 1917.

Znak města
Darmstadtu.

Darmyšl (Darmschlag), o. v Č., okres
Tachov, 338 n. ob.

Darňa (Darnya), o. na Slov., okr. Fe-
ledince, 412 n. ob.

Darňetal, město ve franc. dep. Seine
Inférieure, na ř. Robec a Anbette, 7520
ob. (1926). Velké textilní a želez. továrny.

Dárnica, lesnaté výletní místo u Ki-
jeva, na lev. břehu Dněpru. V D. byl za
svět. války velký zajatecký tábor. Zá-
sluhou Svazu čsl. spolků na Rusi zřízeno
v D. zvláštní úředí, jehož úkolem bylo
starati se o slovanské zajatce, sbírat
mezí nimi důležité zprávy polit. a vojen.
a propagovatí myšlenku revol. odboje
proti Rak.-Uhersku. Tato činnost se ob-
zvláště rozvinula za Brusilovovy ofen-
sivy 1916, kdy do D. přijížděli denně ti-
síce slovan. zajatců. Náčelníkem tábora
byl prof. Gridojedov, vel. přítel čs. revol.
snažení. Mezi čs. zajatci rozšiřovány
„Čechoslovan“ a informat. letáky. Při
registrační kanceláři zřízeno v D. oddě-
lení pro registraci řemeslníků za úče-
lem jejich umístění v továrnách; zalo-
žena knihovna pro zajatce. 14. 8. 1917
navštívil D. prof. T. G. Masaryk

Darney Stuart Henry lord (1545—
1567), syn Earla of Lennox, bratranec
a druhý manžel škotské královny Marie
Stuartovny, se kterou se oženil r. 1565.
Pro svoji hrubou povahu a nesnášenli-
vost stal se všeobecně nenáviděným a
zavraždění jeho tajemníka Riccia způso-
bilo takové pohoršení, že konečně mi-
lencem královniným Bothwellem zabit.
Jeho syn Jakub I. stal se nástupcem
král. Alžběty anglické.

Darnok, pseud. Jos. D. Konráda.

Daro, švýc. obec v kant. Tessinském,
stanice gothardské dráhy, 2080 obyv.
Velké vinice a rozsáhlé ovocné zahrady.

Daroca, staré opevněné okr. město ve
špaň. prov. Saragossa, malebně ležící
v údolí ř. Tiloca, 3670 ob.

Darov Ján, pseud. Jana Derese.

Darová, o. v Č., okr. Rokycany, 240
č. ob.

Darovací listina, podle zák. z 2. 7. 1871
čís. 76 ř. z., vyžaduje darovací smlouva
v případě, že smlouva se hned neuskou-
tečnila, notářského spisu. Podle § 956
ob. z. jest dar pro případ smrti, nevyhra-
dil-li si dárcé právo odvolání, odkazem,
vzdal-li se však toho práva, jest pak
darem a z toho důvodu musí býti zřízen
notářský spis o tomto darování.

Darování mezi manžely, darování, jež
učinil manžel manželu za trvání man-
želství. Platnost nebo neplatnost tohoto
darování posuzuje se (podle § 1246, 47
občasn. zákona), podle předpisů, daných
pro darování vůbec. V pochybnosti má
se za to, že šperky, drahokamy a skvo-
sty, které dal muž své ženě k ozdobě,
nebyly pučeny, nýbrž darovány. —
Jitřním darem nazýváme podle § 1232
o. z. dar, který muž slibuje dáti své
manželce prvního jitra. V případě roz-
vodu z viny manželky může muž žádati
za vrácení daru.

Dárovec, C₃ Panitské Dravce, Velké
Dravce, Slov.

Darowski Weryha Aleksandr (1815—
1874), polský literát; napsal pod pseudo-
nymem mnoho prací historických z dě-
jin Ukrajiny. Pan Samuel Maszkie-
wicz (1863), Jeremi Wiśniowiecki (1867)
a j.

Dar Runga, pahorkatina v kolonii
čadské franc. rovníkové Afriky. Obyv.
část pohanské, část. mohamedánské.
Zemědělství a chov dobytka. Hl. m.
Am-Timman.

Darss, poloostrov na pobřeží pomo-
ranském, 77 km² velký, porostlý listna-
tými lesy ve vl. okr. stralsundském. Na
sev. výběžku poloostrova, nazv. Darsser
Ort, velký maják. Jihových. od něho zn.
lázně Prerow.

Dartford, m. v angl. hrabství Kent
v úzkém údolí ř. Darent, má 26.000 obyv.
(1921). Četné průmysl. podniky, hl. pa-
pírny, založ. r. 1590 Johnem Spiel-
mannem.

Dartmouth, příst. město v angl. hrab-
ství devonském, na Canal la Manche,
při ústí Darty, 7200 ob. Prostorný a
krásně položený přístav nemá již svého
dřívějšího významu. Rybářství a stavba
lodí. Nám. akademie pro britské vál.
lodstvo, založ. r. 1905. Z D. vyplula
r. 1190 křižácká výprava pod vedením
Richarda Lví Srdce. r. 1372 zde přistáli
Francouzi.

Dartmouth, město v kanadské prov.
Nové Škotsko, na vých. pobřeží přístavu
halifaxského, má 7900 ob. Cukrovary,
velký ústav pro choromyslné.

Daru Napoléon (1807—1890), franc. politik, odpůrce Napoléona III. a vášnivý republikán. 1870 min. zahraničí, 1876—1879 senátor, od 1860 člen akademie. Teprve za republiky uplatnil se jako vůdč. národohospodář.

Daru Pierre Ant. hrabě (1767—1829), franc. spisovatel, člen tribunátu v r. 1802, intendant císař. domu a velké armády, bojující v Rak. Zeměi ve vyhnanství a zanechal skvěle psané a hist. důl. Dějiny republiky benátské (1819—21).

Daruma, japon. Bodhidharma, pův. z král. rodu, 520 přišel do Číny a byl zakladat. nábož. Zeniů, pokládán za 28. patriarchu po Budhovi a za prvního v Číně; zpodobňován je s plnovousem, zády obrácen k pozorovateli, známá figura čín. a jap. chrámů.

Daruvar, m. a lázně v Jihošlavii v kr. osjeckém (1910), 2460 ob. se zámekem a lomy mramoru. Pět teplic bylo známo již za dob. říms. jako Thermae Jasornenses (42—46°), tamtéž i lázně rašelinné. V okolí D. jest usazeno asi 50.000 Čechů, zaměstnávaných se hl. zemědělstvím. Město samo jest hosp. a kult. střediskem českým. O české školství pečuje tu Čs. matice v D.; vychází tu též jediný český list v Jugoslavii: Jugosl. Českoslováci. Také Čsl. banka zde měla před svým přeložením do Záhřeba svoje sídlo (1926: 15.638.450 dinarů vkladů).

Darva, ♂ Kolodnoje, P. R.

Darval Mór (* 1849), maď. filosof a astronom. Napsal četná odb. díla, hl. o B. Cellinim a Faradayovi.

Darvar Demetrios Nikolaos (1757—1823), novor. spisovatel a profesor ve Vídni. Psal svoje práce i srbsky a něm. V novorečtině vydával klasiky a školní učebnice.

Darvas Ferenc (1740—1810), maďar. šovin. spisovatel a politik. Bojoval jako poslanec za rozšíření maď. jazyka a nabádal slovem i písmem k úpornějšímu maďarizování.

Daru, u přírodoppytných jmen zkratka Darwin.

Darwen, m. v angl. hrabství Lancashire, 177 m. n. m., jižně od Blackburnu, 38.000 ob. Prádělny, bavny, papírny, železářny a uh. doly.

Darwin (dárvin) Erasmus (1831—1802), angl. lékař, přírodov. a básník, podal takofka úplný systém vývoj. teorie, která dala směr badáním jeho vnuka Charlesa D.

Darwin Francis (* 1848), bratr před. botan. fyziolog, prof. v Cambridgu. známý badáním o rostl. hmyzožravých, 1874—

1882 byl spoluprac. otcovým a vydal jeho životopis a paměti.

Darwin George Howard (1845—1912), syn před., přírodov., věnoval se badáním geolog., geofyzikálním a hvězdařským, sepsal kn. Přílivy a odliv.

Darwin Charles Robert (1809—1882), vnuk před., angl. přírodov., připojil se k Fitzroyově výpravě na lodi „Beagle“ do rovníkových a jižních krajů Ameriky. Svá pozorování uveř. 1837—38 v „Journal of researches in natural history and geology“ a samost. v kn. „Voyage of a naturalist round the world“. Různá pojednání v oboru geologie, zoologie a rostlinopisu, mezi jiným o stavbě a množení korál. ostrovů, byla dovršena 1859 stěžejným dílem jeho, Vývin druhů příroz. volbou („On the origin of species by means of natural selection“), přelož. do všech jaz. kult., jež ve vědě přijata byla jako zničení všeho trvajício a jako počátek vědy nové; Q. darwinismus. K němu radí se: Variation of animals and plants under domestication (1867), The descent of man and on selection in relation to sex (1871).

Darwinismus (Darwinova teorie, nauka výběru, selekční teorie), Ch. Darwinem vypracovaná nauka o vývojovém principu zákonů přírodních. V širš. významu staví se neoprávněně nauka o dědičnosti na roveň d., neboť uplatnila se jediné výběrem druhů, není však původní myšlenkou Darwinovou. V užším význ. (nauka vývojová) jest pokusem o vysvětlení původu. Základ d. tvoří tři poznatky: Proměnlivost (variace), dědičnost a nadprodukce živých bytostí. 1. Dlouholetým pozorováním v říši živočišné a rostlinné došel D. k závěru, že schopnosti proměnlivosti u rostlin a zvířat jsou daleko větší než hájené dosavadní názory Lamarcka a Linné-Cuveira, na př. variace zahr. květin, odrůdy zelenin, ovoce, psů, koní, holubů atd. Variace neohraničuje se jedinou částí organ., jest podmíněna vlivem okolí a souvztažností (korrelací) orgánů, jak usuzuje Geoffroy de Saint Hilaire. — 2. Dalším činitelem je dědičnost s jevnými znaky a vlastnostmi, přecházejícími na nové generace, nauka výběru druhů pro křížení. — 3. Individua s nejpříznivějšími podmínkami životními mají před ostatními největší naději na vítězství v zápase v boji o život (nadbytek porodů, vajíček a semen). V d. Masaryk nevěřil; F. Marešovo stanovisko k d.: Darwin a Haeckel mají pravdu, ale jejich pravda není absolutní, nýbrž jen lidskou! — Lit.: Em. Rádl: Dějiny vývoj. teorii v biologii XIX. stol., Praha 1909.

Darwin Monte, hora v již. části Ohňové země, silně ledovcovitá. 2330 m vys.

Darwin Port, dříve Palmerston, příst. město v sev. Australii, s 1600 ob. Nezdравé klima brání většímu osídlení. Stanice zám. kabel. spojení.

Darzeus Rodolphe (* 1865 v Moskvě), franc. básník. R. 1884 uveřejnil sbírku básní *La nuit*, *Psautier de l'amie* (1886), *Pages en prose* (1887), *Strophes artificielles* (1888, básně v próze) a veršovanou aktovku *L'amante du Christ*. Některé básně vyšly ve sbírce: *Mod. básn. franc. Jar. Vrchlického*.

Das Chitta Ranjan (1870—1925), vých. ind. vůdce nacionalistů, právník, předs. nár. shrom. 1921 v Ahmedabadu, 1922 v Gaya se svojí skupinou non-cooperativistů spojil se se svaražisty, kteří na rozdíl od přátel Gandhiho účastní se voleb do parlam., aby tam prováděli obstrukci. Od 1924 starostou m. Kalkuty.

Dase Joh. Mart. Zacharias (1824—1861), něm. matematik. Od svého 15. roku jezdil po větších městech a pořádal produkce počtářské. Ač neměl matem. vědomosti, přece počítal s Ludolfovým číslem. Od r. 1853 byl zaměstnán u pruského minist. financí. Vydal: *Tafeln der natürl. Logarithmen der Zahlen*. Po jeho smrti dokončena a vydána jeho práce: *Factoren-Tafeln für alle Zahlen, Million mit den darin vorkommenden Primzahlen* (1862—1865, 3 díly).

Dásen (gingiva) pokrývá alveolární výběžky čelisti, objímá krčky zubů a mezičubními štěrbinami přechází z krájiný retní (vestibulum oris) do vlastní dutiny ústní. Dásen je bez žlázek, je pevná, tuhá zvláště v zadní části čelisti, takže při prořezávání 3. stoličky nutno ji někdy naříznouti. S okosticí je pevně srostlá, zejména kde jsou kraje kostěné. Velmi vysoké papily dodávají jí drsného vzhledu, obsažené kapilární klíčky cévní pod epitelem uložené způsobují snadnou krvácivost.

Dasent (desüt) sir George, vl. Webbe, (1817—1896), angl. učenec, znalec starých nordických řečí, uspořádal *Popular Tales from the Vorse*.

Dásí, indická světská tanečnice. ♀ Bajadéra.

Dasipoda, druh včely.

Daskabát, o. na Moravě, okr. Hranice, 552 č. ob.

Daskalov Rajko (* 1886), bulh. vyslanec a ministr. Byl členem vlády Stamboljského a ministrem vnitra; v r. 1923 byl jmenován vyslancem bulhar. v Praze, záhy však po tom zavražděn dne 26. 3. 1923 u Kinského zahrady.

Daskovský, pseud. Lad. Lablera.

Dasnice (Dassnitz), horn. obec v Č., s. o. Falknov n. O.; 442 větš. něm. ob. Uhelné doly.

Dasný, o. v Č., okr. Č. Budějovice, 242 č. ob.

Dass Petter (1647—1708), norský básník, duchovní, rodem Skot. Studoval v Kodani a stal se pastorem v Alstahangeru, kde též zemřel. Nejpoužívanější z jeho děl: *Norlands Trompet eller Beskrivelse over Nordlans Amt*, která došla velké obliby u lidu a mnohokrátě tištěna. Vyprávěla se o něm i pověst, že donutil ďábla k poslušnosti a že studoval černé umění.

Dassier Jean (1676—1763), rytec medailí. Ryl medaille 24 nejslavnějších reformátorů, mezi nimi mistra Jana Husa a Jeronýma Pražského, krásně provedené, též serií významných mužů doby Ludvíka XIV. a XV. a anglické krále. Značka jeho J. D.

Dassoucl (D'Aussouci) Charles Coypeau (1605—1675), franc. básník, žertovný reprezentant bohémské literatury 17. st., zpěvák-tulák, který si zjednal i přístup ke dvoru. Napsal paměti, jež jsou dosud dobrým pramenem pro studia tehdejších mravů.

D'Aste Tito Ippolito (* 1844 v Janově), ital. novelista, prof. italské literatury ve Videmu. Psal dramata, kterých je 30, většinou histor., veršované novely, komedie atd. Uvádíme: *Rachele*, veršov. novela (1870), *Arrigo*, veršovaná novela (1875), romány: *Ermauzia* (1879), *Mercedes* (1888), drama: *Angelica* (1870), *Shakespeare* (1876), *Luigia de la Vallière* (1878), komedie: *Madre* (1884), *Cristina* (1886), *Falsa fraccia* (1888).

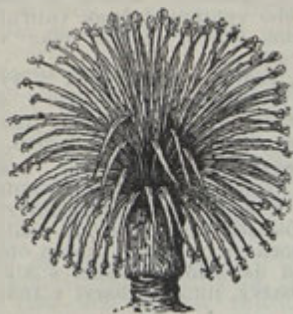
Dastich Josef (* 27. II. 1835 v Čimelcích, † 21. III. 1870 v Praze), český filosof; od r. 1866 prof. na univ., kde přednášel český. Dostal cestovní stipendium a odejel do Německa a Švýcar. Byl prvním vynikajícím čes. cítelem a šifitelem Herbartovy filosofie. Nejcennější jeho práce: *Základové praktické filosofie ve smyslu všeobecné etiky* (1863). Další jeho dílem jsou pojednání o Tomáši Štítném, *Filosofická propedeutika*, *Psychologie s úvodem do filosofie a řada j. prací uveřejněných v odb. časopisech současných, domácích i cizích*.

Dastre Albert (1844—1917), franc. fyziolog, člen Akademie věd od r. 1904; prof. na Sorbonně. Spisy: *La vie et la mort* (1890), *La cocaine* (1892), *Les anesthésiques* (1890).

Dasychira, rod motýlů z čeledi Liparidae, ♀ přástevníci.

Dasychone, červ mnohoštětinatý, čeleď Serpulidae, \mathcal{Q} Oligochaeta. Severní i Středozemní moře.

Dasyllirion Lucc., rod liliovitých, s krátkým kmenem a vrcholovou korunnou, zdobenou v době květu mohutným

Dasyllirion acrotrichum.

stonkem květním. Známé jest asi 10 druhů z Texasu a Mexika. Ve sklenicích ve Středomoří i volně v zahradách pěstují se *D. acrotrichum* Zucc. (obr.). *D. stocheri* Lem. a *D. glaucophyllum* Hook.

Dasypodidae, \mathcal{Q} pásovcí.

Dasymetr (rec.), hustoměr, také baroskop nebo manometr, přístroj používaný k důkazu platnosti Archimedova principu pro plyny. \mathcal{Q} vztlak.

Dasypus Václav (* asi 1555), rodem z Nymburka, spisov. z doby Rudolfa II. Složil latinsko-český kalendář (1591) a několik latinských a českých skladeb. Balbín připisuje mu též Dictionarium latino-bohemicum, spracované dle slovníku Petra Dasypodia Štrasburského. Mezi jeho spisy je Elegia de ultimo iudicio et mundi fine, v níž je prorokován konec světa roku 1588 (1583).

Dasyscypha Fries. Houby, rod patřící do podřádu Discomycet, plodničky 5 až 10 mm veliké, krátce stopkaté, miskovitě, některé druhy parasitují na lesních stromech, na hničících dříví. V lesnictví důležitá *D. willkommii* Htg., způsobující nebezpečnou rakovinu na modřinu. Na tlejícím dříví bílá *D. papillaris*.

Dasypodidae (vačnatci dravci), čeleď vačnatých, vyznačující se běhavými, dosti vysokými nohama, ocasem u kořene silným; chrup vyznačuje se drobnými řezáky a silnými špičáky. Zadní nohy mají 4 dobře vyvinuté a 1 zakrnělý prst, přední jsou pětiprsté. Typickým zástupcem jest na př. vakovlk psohlavý (*Thylacinus cyanocephalus*), připomínající postavu statného vlka, žije v Tasmanii. Dábel medvědovitý (*Sarcophilus ursi-*

nus) jest krátké zavalité postavy, domovem rovněž v Tasmanii, povahy velmi dravé, odvažuje se i na větší zvířata. Naši kunu připomíná šlakol tečkovany (*Dasyurus viverrinus*), Tasmanie, Nový

Dasyurus.

jižní Wales. Taťka (*Phascogalea penicillata*), velikosti asi naší veverky, Západní Australie. Mravencoděj žiháný (*Myrmecobius fasciatus*), droh, postavy, hmyzožravý, jižní a záp. Australie.

Daszkiewicz Ostafij (* 1535), kozácký hejtman, bojoval v polských službách proti Tatarům i proti Moskvě. R. 1523 zpustošil Krim; r. 1532 bránil Czerkas proti chánu krímskému. Byl jedním z tvůrců Kozáctva záporožského a vypracoval plány na opevnění východních hranic Polsky.

Daszyńska-Golińska Zofja (* 1866 ve Varšavě), obdržela doktorát filosofie v Curychu, r. 1896–98 byla docentem Humboldtovy Akademie v Berlíně a od r. 1909 prof. ve Varšavě. Díla: Skizce metodologiczne (1892), Teoretyczne podstawy polityki społecznej w 19. věku (1906), Ekonomja społeczna (1906–07), Praca (1924).

Daszyński Ignacy (* 1866), polský politik a zakladatel polské strany social. demokrat. Svoji politickou kariéru začal jako organisátor západohaličského dělnictva v Krakově a díky svým duševním schopnostem a talentu řečnickému vyšinul se záhy na jedno z prvních míst. Pronásledován rakouskou vládou a vězněn, prodělal od svého 30. roku 24 polit. procesů. Při prvních volbách, v páté kurii zvolen r. 1897 do říšské rady rakouské, kdež záhy upoutal na sebe všeobecnou pozornost a stal se mluvčím strany soc. dem.; poslancem byl zvolen několikrát a zasedal v rakouském parlamentě nepřetržitě do r. 1918. Za války byl místopředsedou N. K. N., jedním z tvůrců smlouvy z 31. května 1917. Po rozpadnutí Rakouska jmenován maršálkem Pilsudským minist. předsedou, byl ale nucen resignovati pro prudký odpor pravice. V době bolševického vpádu byl nám. min. předsedy a ve třetím Sejme r. 1928 maršálkem. D. byl dlouhá léta

činným jako novinář, redigoval krakovský Naprzód a napsal svoje Pamětníky (1925—26, 2 díly), které mají značnou histor. cenu. Vystupoval vždy prudce proti šlechtě i proti komunistům.

Dašek Josef, JUDr. († 1889), advokát v Praze, byl r. 1877 necelý rok (od července do února) ředitelem Prozatímního divadla v Praze.

Dašice, m. v Č., s. o. Holice u Pardubic, 2041 č. ob. Cukrovar, pivovar, tov. lnacích řemenů, tov. na obuv a j. — D. koupil r. 1507 Vilém z Pernšteina a připojil k panství pardubickému, kamž od té doby náležely.

Dašický (Datschitzky, Daczický) Daniel, α Živnuška Daniel.

Daškov Vasilj Andrejevič (* 1821), rus. antropolog a archeolog. Vydal roku 1843 Opisanije oloněckoj guberniji v istoričeskom, statističeskom i etnografičeskom otnošenijach. Stal se ředitelem Rumjancevského musea v Moskvě roku 1867 a téhož roku dal podnět k pořádání antropologické výstavy v Moskvě. Jeho práce byla mnohostranná, nejvíce se však zasloužil o museum Rumjancevského, jež rozšířil o etnograf. oddělení, nazvané „daškovské“, a o sbírku podobizen ruských vlasteneckých mužů. Jeho dílo Sborník antropologických statě o Rossii i stranach jej přiležáčích (1863).

Daškova Kateřina Romanovna (1743—1810), roz. hr. Voroncova, dvorní dáma Kateřiny II., pro účast v spiknutí proti Petru III. upadla v nemilost a uchýlila se do Paříže. Po návratu do Petrohradu 1783—96 předs. ruské akademie věd, sepsala několik dramát a své paměti.

Dataria apostolica, papežský úřad, prozkoumávající způsobilost kandidátů k obrocím nekonsistoriím (neobsazovaným v sezeních kardinál. sboru), vyhrazeným papeži; vyhotovuje apóstol. listy o udělení těchto beneficíí, činí výjimky z podmínek stanovených pro jejich udělení, pokud nenáleží příslušnému biskupovi, stará se o platy a povinnosti, které stanovil papež při jejich udělení atd.

Dat, dicat, dedicat, zkratka d. d. d., dává, věnuje, zasvěcuje, latinská formule věnovací, obvyklá v antice a renesanci. Užívalo se jí k napsáním na budovy veřejné neb při věnování knižním a pod.

Datel Jan (* 1840), hosp. spisovatel, věnující se hl. včelařství. Sp.: Praktický včelař.

Datel Ján M. († 1928), kat. farář a slov. spisovatel v Sv. Kříži.

Datelo (Todlau), o. v Č., okr. Klatovy, 206 něm. ob.

Dathe Georg (1813—1880), zn. německý včelař, vynálezce zvlášť druhu úlu, též u nás používaných. Sp.: Lehrbuch der Bienenzucht (5 sv., 1892).

Dati Giuliano (1445—1524), biskup v S. Leoně v Kalabrii, básník a historik. Spisy jeho vynikají jednak vnitřní svojí hodnotnou cenou, jednak jako vzácné bibliografie.

Datis, rodem z Méd, velel 2. výpravě Dareia Hystaspa proti Rešum r. 490 př. Kr.; poražen byl od Athéňanů, jimž velel Miltiades, na Marathonském poli.

Datisceae, malá čeleď rostlinná z řádu Parietalae; 5 druhů dvoudomých stromů a keřů velmi porůznu rozšířených. *Datisca cannabina* má vzhled koprů; pochází z Orientu, kořen obsahuje glykosid *datiscin*, dávající s alkaliemi pěkné barvy, jimiž se barví v Indii hedvábi.

Dativ (lat. *dativus*, od *dare* — dávat), třetí pád při sklonění podstatných jmen, vázaný na děj dávaní.

Datle, plody datlovníku (*Phoenix dactylifera*), palmy pěstované v četných odrůdách v jihozápadní Asii (Arabie a Syrie) a v severní Africe (Egypt, Tunis a Marokko). Také v jižním Španělsku místy palma dozrává. Ježto jest datlovník rostlinou dvojdomou, bývají květy pestkované uměle oploďňovány latami prašnikovými. Plody se před úplným dozráním otrhávají a nechávají se na slunci na palmových listech dozráti. Dobré zboží má lesklou, hladkou, červenozlutou slupku a šťavnatou, medově sladkou dužinu. Staré a méněcenné zboží má svraskalý povrch, není šťavnaté a semeno uvnitř při třepání chrastí. Obsahuje pak datle podle Königa: 18.5% vody, 1.9% dusíkatých látek, 0.6% tuku, 1.3% volných kyselin, 47.2% invertního cukru, 25% bezdusíkatých látek ve vodě rozpustných, 3.8% celulosy a 1.8% popelu. Do obchodu zasílají se slisované v bedničkách nebo sudech, lepší druhy v krabičkách, ještě na větévkách. Za nejlepší platí egyptské (alexandrijské), u nás nejhojnější jsou berberské z Tunisu.

Datlové (Pici), vyznačení jsou šplhavými nohama, klínovitým, ke koncům se stran s ploštěným zobákem s ostrou špičkou a válcovitým, vychlípitelným jazykem. Ocas 12perý slouží k opírání o kůru. Rozšíření jsou skoro po celé zeměkouli kromě Austrálie a Madagaskaru. Známé asi 400 druhů. Z našich zástupců nejznámější jsou žluna zelená (*Picus viridis*), vyznačená svrchu olivově zelenou barvou. Datel černý, celý černý

s červenou skvrnou na hlavě. Dále rod *Dendrocopus* (strakapoud) zastoupen je u nás třemi druhy: strakapoud veliký (*D. major*), s. prostřední (*D. medius*) a s. malý (*D. minor*). Všechni vyznačují se černými a bíle strakatými křídly a červenou skvrnou na hlavě. — Datlové jsou hubením škodlivého hmyzu velmi užiteční ptáci.

Datlovka (*Lithodomus lithofagus*), mlž, vrtající chodby ve skalách, korálech a p. Skořápka válcovitá, na koncích zakrouhlená, hnědá. Jedlý.

Dato (ital., „dáno“, na listinách den podání), dnes; a d. nebo de d. ode dneška, odtud datosměnka, směnka, která je splatná v určité dané době po dni vy-stavení.

Dato de Iradier Eduardo (1856—1921), špan. státník. Od r. 1883 kons. člen Cortesů, 1899—1900 ministr vnitra, 1902—1903 min. spravedlnosti a od r. 1907 starosta hl. m. Madridu. Ve svět. válce byl min. předsedou a později min. zahr. a jeho zásluhou zůstalo Španělsko neutrální. Od r. 1920 znovu min. předsedou. Zavražděn anarchistou. Získal si velké zásluhy o špan. zákonodárství.

Datolith, nerost, křemičitan borito-vápenatý, HCaBSiO_5 , nachází se v lesklých, jednoklonných krystalech, nazele-nalý a šedobílý, průhledný až průsvit-ný, tv. 5—5.5, v dutinách mandlovců a v trhlinách diabasu u Chuchle, u Berou-na (Liště), v Andreasberku, Tyrolsku, Sev. Americe a j.

Dattel Ferdinand (1842—1882), č. knih-kupec a spol. fy. Grégr a Dattel. Vydal Poesii světovou a četné spisy spisova-telů z let 70.

Datum (hranice data). Všechna místa na zemi, ležící na téměř poledníku mají stejné doby denní. Vezmeme-li za základ poledník Grennwichský a za základ dobu 1. leden 8 h. ráno, tu budou ukazovati hodiny v téměř okamžiku více v místech na vých. ležících a méně v místech na záp. ležících, a činí rozdíl pro každých 15 stupňů délkových hodinu. Na hrani-ci data, jež běží Tichým oceánem, hrubě kolem Asie a Austrálie, mění se datum. Při námořních plavbách je ob-vyklo po překročení 180. délkového stup-ně při jízdě na vých. počítati den dva-krát, při jízdě na záp. den přeskočiti.

Datum (lat., „dáno“), v lat. středověk. zprávách formulka kladená před údaj časový a místní. Nyní (jako podstatné jméno) samostatný údaj místa a času. Datování, způsob údaje roku a dne.

Datum ut retro (lat.), datum jako na předešlé stránce.

Datum ut supra (lat.), datum jako na-hoře.

Datura L. (durman, něm. Stechapfel), rod čeledi Solanaceae; lysé neb ochmý-řené rostliny s dlouze trubkovitými kvě-ty s korunou dlouze nálevkovitou a vej-čitou nebo kulatou tobolkou, která je často opatřena ostny a vybíhá na špičce ve čtyři chloupě. Asi 15 druhů v teplých krajích po celé zemi, nejvíce ve střed. Americe, *Datura stramonium L.* (panen-ská okurka) je bylina jednoletá, až 1 m vysoká, s ostnitou tobolkou; pochází patrně z krajín okolo Kaspického je-zera, roste ale v celé Evropě, Asii, Africe a severní Americe na rumišťích, polích a porůznu u cest. Rostlina obsa-huje jedovatý atropin (*daturin*) a stramonin. Dříve se užívalo listů v po-době cigar proti asthmě. *D. arborea L.* (*Brugmansia candida Pers.*) z Chile a Peru, 3—4 m vysoká, má velké, bílé, převíslé květy, které zvláště k večeru líbezně voní; plody jsou hladké. Byla zavlečena do Německa; v již. Evropě se pěstuje v zahradách pro ozdabu. Z plodů *D. sanguinea Ruiz et Pavon* připravují Peruánci opojný nápoj.

Daturin, též atropin, alkaloid složení $\text{C}_{17}\text{H}_{23}\text{NO}_3$, který se vyskytuje v různých druhích rostlin, jako na př. rulíku zlomocném, bílnu černém a durmanu. Vy-rábí se z kořenů a listů rulíku. Jest to nahorklý, krystalický prášek, v organických rozpustidlech rozpustný. Bod tání 115.5°C . Jeho soli se ve vodě snadno rozpouštějí a proto se jich také častěji používá. Patří k velmi prudkým jedům (max. denní dávka činí 0.003 g). Používá se hlavně v lékařství. Protijedem jsou: tanin, jod nebo morfin a physostigmin.

Dau.

Dau (Dhaw, dow, boggalia), arabská plachetka o 150—200 t, se 2 stěžni, z nichž každý je opatřen plachtou v podobě lichoběžníka.

Dauba, α_3 Dubá v Č.

Dauban Jules Joseph (1822—1908), fr. malíř, žák Debayův, od r. 1849 ředitel muzea v Angersu. Známý jsou jeho obrazy: Kristus pod křížem (1851), Vzkříšení Lazara (1867 v kostele sv. Bernarda v Paříži), Paní Rolandová, ubírající se před revoluční tribunál (1869), Přijetí cizince u trapistů (1864, v muzeu luxemb.), Trapisté před večerí Páně se líbající (1865, v muzeu angerském). Jeho práce nacházejí se v četných chrámech, museích, hl. však v Angersu, fresky v chrámě P. Marie, malby nástrojní ve slavnostní síni prefekturní, v divadel. foyeru atd.

Daubek Josef Šebastián (* 24. 12. 1842, † 15. 7. 1922), český velkoprumyslník a velkostatkář v Brněnci u Poličky; býv. člen zem. sněmu českého a člen Národohospodářského ústavu při České Akademii. Parní a válcové mlýny (firmy J. F. Daubek, spol. s r. o.) vzrostly jeho přičiněním v jeden z největších čes. závodů tohoto druhu.

Daubenton Louis Jean Marie (1716—1800), franc. přírodovědec. Studoval teologii a lékařství na Sorboně. Bylo mu Buffonem svěřeno vypracování anatomické části jeho proslulé Histoire naturelle. Dále vypracoval pro Buffona anatomickou část o ssavcích, z vědeckého stanoviska nejcněnější v díle Buffonově. Posléze se stal univ. prof. přír. věř v Paříži, Konal četné studie mineralog. rostl. fyziolog. a zvláště pracoval v zeměd. a chovu ovcí, k němuž napsal návod Instruction pour les bergers (1782, 5. vyd., 1821).

Daubigny (dobini) Charles (1817—1878), franc. malíř. Jeho oborem bylo krajinářství. V prostředí barbizonském rozvinul svůj talent a od něžných náladových maleb dospěl až k Manetovu pleneru. Osvědčil se též v leptech. Lit.: Henriot, Charles D. et son oeuvre (1878, 2. vyd.).

Däubler Theodor (* 1876 v Terstu), něm. básník, hlavní zástupce expresionismu, nábož. založený.

Daubrée (dobré) Gabriel Auguste (1814—1896), franc. geolog, od 1867 gener. důlní inspektor.

Daubreillith (dobrelit), vzácná sloučenina železa, chromu a síry, černá kovová zrnka v meteorickém železe.

Daubreit (dobreit), nerost, oxychlorid vizmutu, tvoří perleťové lesklé, šedobílé lístky; nachází se v Bolívii.

Dáúd el Antaki (David Antiochijský) († 1576), arabský lékař, autor díla zva-

ného Tekkira, kde mimo pathologii a terapii pojednává též o léčivech.

Daudet (dódé) Alphonse (1840—1897), fr. spisovatel, docílil velkých úspěchů románem Le petit Chose, dále Lettres de mon moulin a humoristicko-satir. líčením Jihofrancouzů Tartarin de Tarascon. Jiné spisy: Le nabob, Numa Roumestan,

Alphonse Daudet.

Daudet (dódé) Ernest (1837—1921), bratr předešlého, franc. spisovatel; redigoval v Paříži royalistické listy a napsal četné romány a dějepisná díla. Do č. přeloženy: Paní vyslanová (Šádek, 1923), Zločin a láska (Borový, 1894), a j.

Daudet Julie, roz. Allard (* 1847), chot a spolupracovnice Alph. D-a. Napsala několik autobiogr. studií, jako: L'enfance d'une Parisienne (1884), Miroirs et mirages (1905), Souvenir autour d'un groupe littéraire (1909), Les enfants et les mères a j.

Daudet Léon (* 1867), fr. spisov. a žurn., šéfred. Action française a royalistický politik, Autor, jehož četná díla zasahují do všech oborů věř. činnosti. Pro svoje útoky na republ. ústavu odsouzen do vězení r. 1927, bylo mu však jeho straniky pomozeno k útěku; prchl do Brusselu, kde žil ve vyhnanství do r. 1930, kdy dostal milost a vrátil se do Paříže. Je synem Alfonse D-a, jehož životopis také napsal (1898).

Daugeau Philippe de Courcillon, markýz (1628—1729), žil na dvoře Ludvíka XIV. a vylíčil ve svých Mémoires skvěle jeho dobu i tehdejší poměry.

Dauchez André (* 1870), franc. malíř. Z jeho prací, významnějších na četných výstavách, zasluhuji zmínky: Le Pèlerinage (1896), Le Troupeau (1901), La Baignade (1903), Les grands Pins (1907), Nejvíce vyniká v akvarelech.

Daukantas Simanas (1793—1864), litevský spisovatel. Autor Litevských starožitností, ještě dnes významných.

Daukša Mikelis, buditel litevského národa (XVI. stol.) a autor lit. terminologie.

Daulatabad, opevn. m. v Před. Indii, ve st. Haidarabadu, kol. 1200 ob., staré skalní sídlo vládce Dekánu. — D., pův. Dewagiri, pevnost, 1339 sídlo Muhameda II., přenesené z Delhi, nazv. D. (šťastné město).

Daulis, m. v antické Fókidě, při cestě z Orchomenu do Delf na strmé skále. K němu pojí se příběh řeckého bájesloví; nyní víska Davlia s troskami.

Daulé Jean (1707—1763), franc. mědiryjec, žák Hecquittův; pracoval podobizny podle Rigauda, C. van Looa, Pesna a Mignarda, obrazy podle Rubense a van Dyka a j. Mimo to pracoval genry stylu Bouchera.

Dumas (domá) Eugène (1803—1871), franc. gen., 1850 fed. zál. alžírských v min. války, 1858—59 předs. franc. zeměpisné spol. Napsal: *Le Sahara algérien* (1845), *La grande Kabylie* (1847), *Moeurs et coutumes de l'Algérie* (1853), *Les cheveaux du Sahara* (1851).

Dumas Louis Joseph (1801—1887), franc. sochař, žák Davida D'Angerse. Jeho hlavní díla: *Genius plavby* (1845), *Rímský jezdec na Jenském mostě v Paříži* (1849), *Jeremiáš nad zříceninami jeruzalémskými*, *Po válce* (1877), *J. Gauthierova socha v Touloně*.

Damer Georg Friedrich (1800—1875), německý básník a filosof. Původně byl gymnasiálním prof. a později věnoval se pouze literatuře. Nejdříve byl smýšlení protikřesťanského, později přestoupil na kat. víru, což vzbudilo neobyčejnou pozornost. Zpracoval *Háfize* a od něho převzal velebení ženy, což jej vedlo ke kultu Panny Marie, k jejíž počtě vydával básně a skládal legendy.

Daumesnil Yrlix-Pièrre, baron (1776—1832), franc. generál, nazv. *jambe de bois* (dřevěná noha). Na výpravě egyptské zachránil Napoléonovi život. Jako guv. pařížský hájil r. 1809 Vincennes proti spojencům a na výzvu, aby se vzdal, odvětil: „Vydejte mi moji nohu a vydám vám pevnost!“ Svoji levou nohu ztratil totiž v Wagramu. Známa jest jeho krásná socha od L. Rocheta.

Daumet Pierre Jérôme Honoré (* 1826), franc. architekt. Studoval školu krásných umění v Římě. Provázal r. 1861 Leona Heuzeze na archeolog. cestě po Thracii, Makedonii, Thesalii a Epiru. Od r. 1864 v měst. službách v Paříži. Stavby: Justiční palác v Paříži, opravu apelačního domu v Paříži a j. Výsledek řeckých studií jsou díla: *Akropolis Athénská*; pohled na divadlo *Heroda Attika* (1880) a *Propylaje athénské akropolis*

(1881). Člen pařížské Akad. krásných umění.

Daumier (dómié) Honoré (1810—1879), fr. karikaturista. Nejgeniálnější a vůdčí karikaturista satir. časop. *Caricature* a *Charivari*, od let 30. do 70. min. stol. Svoboda tisku dala impuls jeho tvorbě a ostře tepe groteskní formou malé slabůstky a těžké hříchy denního života. Kromě kamanotisku pracoval též v dřevorytu a jako malíř zůstavil též cenná díla. Byl ve svém oboru vzorem novým generacím ilustrátorů.

Däumig Ernst (1866—1922), něm. soc. dem. politik. Byl dlouhá léta redaktorem „Vorwärts“, přiklonil se později k Nezávislým a r. 1920 vstoupil do strany komunistické. Od r. 1920 poslanec říšského sněmu.

Daumont, také al' anglaise, neb *attelage à la D'Aumont*, čtverospřežní povoz bez kozlíku, kočí sedí na povojním koni.

Dau, starý šlechtický rod z Porýmska, pochází z městečka Daunu, povýšen do stavu hraběcího r. 1635. Byly tři větve, z nichž nejmladší měla panství na Moravě. Z nich vynikají:

Dau Leopold Josef, hr. D., kníže z Thiana (1705—1766), rak. maršál; bojoval v mládí proti Turkům, 1737 generálem, účastnil se obou Slezských válek (v. t.), od 1748—56 prováděl reformu armády, dal podnět k založení voj. akademie Marie Terezie ve Vídni, za Sedmiileté války vrchním vel. v Čechách, dobyl vítězství u Kolína (18. VI., 1757) nad Fridrichem II. a porazil ho pak znovu u Bukec v Lužici (Hochkirch) 14. X. 1758. Byl zastáncem vyslovací a až příliš opatrné strategie („rakouský Cunctator“).

Dau Wierich, Filip Vavřinec, kníže z Thiana (1669—1741). R. 1706 hrdinně hájil Turin, načež se bez boje zmocnil Neapolska r. 1707, donutil papeže Klimenta XI. k míru a stal se r. 1713 místokrálem neapolským. R. 1733 byl nizozemským guvernérem, později v Miláně, když však v následujících bojích musel ustoupit k Mantově r. 1737, upadl v nemilost.

Daunou Pierre Claude François (1761—1840), fr. politik a učenec. Byl duchovním, ale v rev. době zvolen do konventu, kdež záhy se vyšinul na přední místo; ve svých *Considerations sur le procès de Louis XVI.* stavěl se proti popravě krále a proto za hrůzovlády uvězněn. Zvolen pak prezidentem Rady 500. R. 1807 jmenován ředitelem archivu, zvolen lib. poslancem a konečně povolán do panské sněmovny. Napsal: *Essai historique sur la puissance temporelle des papes* (1810); *Cours d'études historiques* (20 dílů, 1842—1849) jest jeho největším dílem. Vydá-

val také list *Journal de Savants*. Lit.: Guérard: *Notices sur D.* (1855).

Daunia, ve starověku část Apulie mezi Aufidem (Ofanto) a Frentonem (Fortore), odvozené prý od krále Dauna z Illyrie, založivšího tam svoji říši.

Dauphin (fr. dofén), lat. Delphinus, od 1140 titul rodu pánů z Dauphiné, později následník trůnu franc. Choť d. slula dauphine (dofin). Posledním nositelem titulu d. byl vév. z Angoulême, nejst. syn Karla X. Ludvík XIV. dal pořídit Bossuettem a Huetem k účelu studia klasiků d.—a (ad usum Delphini) upravené vyd. řím. a řeck. klasiků v 64 sv. s vyloučením míst ohrožujících dobrý mrav.

Dauphiné (dofiné, Delphinatus), dř. frc. prov. v záp. Alpách (dofin, znak hr. D.), nejbogatší kraj; hydroelektr. Hl. m. Grenoble. — D. kdysi území Allobrogů, manství burgund. Od 1140 s tit. D., dostalo se 1349 Karlu V. (z rodu Valois) s podmínkou, aby pozdější frc. králeviči byli nositeli tit. a zn. Dauphin a zemi byly svobody ponechány; avšak již 1355 a 1713 přešly k Savojsku.

Daussoigne-Méhuil Louis Joseph (1790—1875), skladatel a hud. teoretik franc. Byl Méhuldův synovec a žák L. Adama ve hře klavírní. Jelikož získal r. 1809 římskou studijní cenu, žil nějaký čas v Itálii, byl pak po návratu jmenován prof. na konservatoři, odešel však r. 1827 do Lutichu. Napsal opery: Robert Guiscard, Aspasia a j. a známou symf. báseň *Une journée de la révolution*, a dokončil pozůstalá rozdělaná díla svého strýce Et Méhula.

Dauthenday Elisabeth (* 1854), něm. spisov. a překladatelka. Sestra Maxim. Dauthendaye. Napsala: *Im Lebensdrange*, rom. (1898), *Vom neuen Weibe und seiner Liebe* (1900), *Hunger* (1901), *Zweifelbig*, román (1901), *Im Schatten*, román (1903), *Ein Königswille*, Die schöne Mauvaine, dvě romantické ballady (1904), *Romantische Novellen* (1907), *Vivos voce*, román (1908), *Das heilige Feuer*, novelly (1910), *Märchen* (1910).

Dauthenday Max (1867—1918), něm. básník. Patří k německé dekadenci. Jeho umění básnické je náladové, surrealistické, nuancované. Napsal sbírky básní: *Ultra Violet* (1893), *Phalus*, *Schwarze Sonne* (1897), *Relikvien* (1899), *Balzer auf der Balz* (1904), *Die ewige Hochzeit*, *Der brennende Kalender* (1905), *Die Ammenballade* (1907), *Singsangbuch* (1907), *Insichversunkene Lieder im Laub* (1908), *Lieder der langen Nächte* (1908), *Lusamgärtlein* (1909), *Die geflügelte Erde* (1910)

a j. Dramatické práce: *Kind*, *Glück* (1895), *Sun*, *Sehnsucht* (1895), *Die Spiele-reien einer Kaiserin* (1910), *Der Drache Grauli* (1911), *Menagerie Krummholz* (1911), *Lachen und Sterben*, *Fünfuhrtee* (1911), *Maja* (1911) a j. Romány a novely: *Josa Gerth* (román 1892), *Lingam* (novely, 1909), *Die acht Gesichter am Biwasee* (novely, 1911), *Raubmenschen* (román, 1911) a j. Do češt. přel.: *Ukázky básní Em. Lešehrad* (Moderní lyrika německá, 1913), *Osm bratří na jezeře Bivském* (H. Velemínská), *Lingam* (A. Breska).

Dautzenberg Jan Michiel (1808—1869), vlámský básník a jeden z předních bojovníků za rovnoprávnost vlámstiny, autor jemných a něžných básní (*Gedichten*, 1850; *Verspreide en nagelaten Gedichten*, 1869). Založil r. 1857 pedagog. list: *De toekomst*. Lit.: A. Sauwen: *Lebensbericht van D.*, 1908.

Dav, uvědoměle nesorganizovaný sběh lidí, reagujících však na určitý popud souhlasným citem. Sociologové vypracovali zvláštní davovou sociologii, která se zabývá typologií davu. Výsledky její jsou: dav reaguje čistě dětským způsobem, řídí se prvotním citem a náladou, jest snadno přesvědčen, nekriticky přijímá každý popud zvenci; to vše uvolňuje sebekontrolu, působí zničení individua a umožňuje probuzení primérních a hrubých instinktů, které u individua nepřekročí většinou práh vědomí. Nálada davu se velmi rychle mění, jednání jeho je kolísavé. Zvláštním úkazem jest v davové sociologii osoba vůdce (Q₁ vůdcovství a moc). Vůdce organizovaný shluk není již davem, ale kolektivem. Davovou sociologií zabývají se: Sighele, Le Bon, Tarde, Mc Dougal, Simmel, Moede, Freund, u nás Galla a Heveroch.

Davaine Casimir Joseph (1812—1882), věnoval se vědeckým pracím a uveřejnil dílo o hlístech: *Traité des entozoaires et des maladies vermineuses de l'homme et des animaux domestiques* (1860). Zaujímá též čestné místo v pathologii.

Davant Albert Pierre (* 1852), franc. malíř; maluje hlavně historické obrazy: *Jindřich IV.*, *Fin de Messe*, *Dans la Mort* a různé portréty. Člen jury četných výstav.

Dávení (zvracení) jest vlastně ochranným reflexem organismu, jímž se zhoření části zaživčivého traktu hledi odstraniti dráždidla mechanická nebo chemická. Zvracení s hlediska biologického vyskytuje se ve dvojí formě a sice: 1. ve smyslu zastavení trávení ohašování Q₁ nauseou (= pocit ošklivosti a nech-

tenství) a 2. zvracení původu mozkového bez nausei. Obě formy se u člověka kombinují.

Davenport (dévnpört), m. v s.-am. st. Jowa, (1920) 56.727 ob. na ř. Mississippi, spojen dvěma mosty s protějším m. Rock Islandem, žel. křiž., prům. železár., značný obchod obilím a dobytkem.

Daveyův střelný prach, stejného složení jako obyč. černý prach, pouze místo ledku draselného se používá l. sodného.

David, druhý král židovský, syn Isaiáše z Betléma, miláček Saulův a udatný válečník, spojil se se Samuelem a kněžskou stranou proti králi; musil proto přehnouti k Filištínům a bojoval proti Saulovi. Když Saul padl, nastoupil na trůn. Vládl 40 let (do r. 1018, nebo podle jiného počtu do r. 993 př. Kr.). Šťastnými válkami se sousedními národy (Moabskými, Ammonitskými, Edomskými, Filištínskými a j.) založil mocnou židovskou říši a povýšil Jerusálém za sídelní město. Vládl despoticky po orientálním způsobu. Potlačil spiknutí svých synů. Jest líčen jako vzor zbožného panovníka; přispívají se mu žalmy, čímž by se stal zakladatelem náboženské poesie židovské.

David († kol 500 po Kr.), arménský, neoplatonský, snad i křesť. filosof; přeložil a komentoval Aristotela: Davidis prolegomena et in Porphyrii Isagogen comment., vyd. Ad. Busse 1904.

David, bulharský car v X. st. mezi 968—983 lety. Přenechal však brzy vládu svému bratru Samuelovi a odešel do kláštera; byl uctíván jako svatý a jeho obraz je na četných freskách starých byzantských kostelů. Letopisec byzantský Kedrenos však píše, že byl zavražděn od kočujících Valachů nebo Rumunů, mezi Kostírem a Prespou.

David I. (dévid), král skotský, nejml. syn Malcolma III.; vládl 1107—53 a zaváděl feud. systém v zemi. V bojích neteře své Matildy s král. Štěpánem angl. jej podporoval, byl však v bitvě u Cut-ton Moor poražen.

David II. (IV.), král Georgie, zvaný Aghma Senebeli (t. j. obnovitel). Vypudil r. 1089—1126 loupežné hordy tatarské, opanoval Tiflis, Sírván a Ani a zbavil se perské nadvlády.

David (1458—1461), poslední král trapezuntský, byl muž slabé povahy, který, když r. 1461 obklopilo turecké vojsko jeho zemi, se ani nebránil; byl zajat a uděleny mu statky v Makedonii. Po čase dal jej sultán i s rodinou převésti do Cařihradu, neboť byly zachyceny dopisy jeho: s Uzum Hasannem. Sultán mu nabídl: buď přestoupení k islamu nebo

smrt. David zvolil smrt a byl se svými syny popraven.

David d'Angers (david danžér) Pierre Jean (1788—1856), franc. sochař, žák Rolandy v Paříži a Canovy v Římě. Po návratu do Paříže vytvořil pomník Ludvíka Condé pro dvůr versailský. Z jeho prací 550 portr. medailonů v Louvru, sochy zasluhujících mužů Francie na Pantheonu. V životě pol. byl radik. opozičníkem, 1848 čl. ústavodár. shromáždění.

David Eduard (* 1863), něm. soc. dem. žurnalista, 1918 stát. podtaj., předseda něm. nár. shrom., 1919—1920 min. vnitra, od 1923 říšský zástupce v Darmstadě. Napsal: Sozialismus und Landwirtschaft, 2. vyd. 1923, Die Sozialdemokratie im Weltkriege, 1915.

David Ferdinand (1810—1873), něm. houslista, hud. skladatel a pedagog, koncertní mistr, znám školami vysoké hry houslové, jež byly výsledkem prohl. studia starší housl. literat. a spojením školy franc. s německou (Spohrovou).

David (Vodrážka) Frant. (* 26. V. 1873), magistr. úředník, český spisovatel lid. her a frašek, u některých spoluatour P. M. Maloch.

David (Davidis) Franz (* 1510), sedmihradský teolog. Pocházel ze saské rodiny v Kluzi. Byl dvorním knězem sedmihradského knížete Jana II. a unitárním superintendentem. Později založil sektu Davidovců, byl uvězněn od Křištofa Báthory na hradě Devčé, kde také zemřel r. 1579. Jeho životopis vydal Alexis Jakob.

Dávid Gašpar († 1789), katol. farář a slov. spisovatel v Lukačovciach.

David Gerard (* 1450/1460—1523), hol. malíř, člen malíř. cechu v Bruggách a Antverpách, byl posledním z velk. malířů tamní školy. Značný byl jeho vliv na soudobé miniatury, pravděpodobně i sám se mezi nimi uplatňoval.

David Hynek, JUDr. (* 1891 v Janoušově na Mor.), min. rada min. obchodu. Redigoval orgán katol. studentstva Studentská liga.

David Christian (* 1690), evang. misiónář v Herrenhutu (Ochranově), odvedl r. 1722 první českobratrské rodiny do Lužice, kdež založili Ochranov (Herrenhut), sídlo nové Jednoty bratrské. Jako misiónář vypravil se do Grónska a Dánska, Holandska a Pensylvanie, zakládaje všude misie. Složil mnoho církv. písní.

David Christian Georg Nathan (1793—1874), dánský státník a statistik, od roku 1830 prof. státní vědy na univ. v Kodani. R. 1834 založil svobodomyšlný časopis Fraedrelandet, pro jehož směr zbraven profesury. Přeshl později k vládní straně

a stal se řed. statistické kanceláře roku 1854 a r. 1858 ředitelem banky. R. 1864—1865 ministr financí.

David Jacques Louis (1748—1825), franc. malíř, zakladatel klasicismu ve Francii. Studoval v Římě, kde vsál do sebe techniku antického umění. Jeho obraz *Prísaha Horatiů* (1784, Louvre) vzbudil bouři nadšení. Souhlasil s revolucí, kterou umělecky podporoval. Napoléon jmenoval jej 1804 dvorním malířem. Hl. díla jeho jsou: Napoléon na koni (Versailles), Korunovace Napoléonova (Louvre), Napoléon v cisařském roúše (Versailles), Madame Recamier (Louvre). Po pádu Napoléonové utekl se do Bruselu, kde ještě mnoho pracoval, ale jeho ruka již prozrazuje stáří.

David Jakob Julius (1859—1906), něm. spisovatel, žurnalista a kritik. Napsal romány: *Höferrecht, Am Wege sterben, Übergang* a nejlepší svoji povídku: *Die Hanna*. Jeho dram. práce neměly úspěchů. Jeho Sebrané spisy vydal E. Schmidt. Povídka: *Hanačka* přelož. do češtiny O. Dolkovou (1918).

David Jérôme Fréd. Paul, baron (1823—1882), franc. státník. Sloužil v Alžíru ve francouz. vojsku a zúčastnil se jako ordonanční důstojník prince Napoléona krímské války. R. 1870 po pádu kabinetu Ollivierova stal se ministrem veř. prací. Napsal: *Réflexions et discours sur la propriété chez les Arabes* (1862), *Actualités et souvenirs politiques* (1874).

David Jiří (asi v pol. 17. st., † 1713 v Březnici). Vstoupil do řádu jezuit. a odebral se do Vých. Indie. Po 4 letech navrátil se zpět a stal se prefektem v Březnici. Napsal: *Medicus Hercynius*, t. j. velkolesní hojitel aneb *Život sv. Vintíře*, sv. Štěpána a sv. Jindřicha (1713).

David Johannes (1801—1866 v Lovani), vlámský spisovatel a kněz, od roku 1834 prof. vlámského jazyka a belgických dějin na lat. univ. lovaňské. O vlámský jazyk a literaturu získal si velké zásluhy jednak přednáškami, zakládáním časopisů a četnými knihami, jež sepsal a vydal.

David Joris (Jiří), také *Joriszoon* zvaný (* kolem r. 1501, † 1556 v Basileji), sektář, biskup novokřtěnců v Delft; prohlásil se za mesiáše a založil sektu davidovců neboli jorisovců, kterážto sekta přes veškerá pronásledování úřední udržela se do konce 16. st. Ve vyhnanství vydal *Apologii* a pak 1542 *Wonderboek*. V Basileji žil pod jménem Joh. v. Brügge, a když zemřel, byla jeho mrtvola veřejně od kata upálena r. 1559.

David Josef (* 1805 v Tráci, † 1855), akad. malíř, přijel do Prahy 1834.

David Josef (* 1884), taj. Čsl. Obce legionářské a poslanec N. S. Před válkou redaktor menšin. čas. *Stráž č. severu* a *Naše menšina* v Mostě. Ve svět. válce přeběhl roku 1915 do Ruska a záhy se zúčastnil našeho revol. hnutí. Roku 1917 zvolen členem odbočky Čs. Nár. rady v Rusku a byl předsedou zajatec. odboru. Po návratu do vlasti zvolen poslancem Nár. shrom. na program strany nár. soc.

David Karel, rytíř, Pražan, cis. rada Karla VI., přešel však ke Karlu havraskému a sbíral pro něho v Čechách zemskou obranu, proto byl odsouzen k smrti, na popravě však obdržel milost. Napsal: *Scrutinium iuris feudalis in quatuor partes digestum* (1728), *Gründliche Erweisung, dass J. röm. kais. Majestät, als König von Dalmatien und Fürst von Istrien, die von d. Republik Venedig widerrechtlich anmaßende Herrschaft über das Adriat. Meer, pleno jure vindicieren berechtigt sei* (1537).

David Martin Alois, PhDr. (1757—1836), pražský teolog, matematik a astrolog. R. 1873 vydal biografii *Das Leben Newtons*. R. 1787 stal se adjunktem pražské hvězdárny a po smrti ředitele Strnada r. 1799 jejím ředitelem. Konal mnohé studijní cesty, zakupoval nejnovější přístroje a byl ve stálém spojení s nejznamenitějšími astrology. Rada jeho spisů je značná. Uvádíme pouze některé: *Bestimmung der Polhöhe des Stiftes Tepl* (1879), *Polhöhe der k. Prager Sternwarte, geprüft durch Sonnen- u. Sternenhöhen* (1795), *Geograf. Breite und Länge von Benátek* (1802), *Über d. geogr. Lage d. k. Stadt Melnik* (1814). Byl řádným členem *Společnosti nauk*.

David Stanislav (* 1861), polský přírodovědec, prof. botaniky na veterinářském ústavě v Jurjevě. Přeložil do polštiny *Zarys higieny zwierząt domowych* (1892), od Dammana z *Pizjologie roślin* v zastosowaniu do rolnictva (1897) od Pohla.

David Vilda, pseud. Viléma Davida.

David Vilém (* 1867), pseud. Vilda, dělnický spisovatel soc. dem. v Plzni. Vydával časopis *Bič*. Za války persekvován. Sp.: *Dojmy z výstavy* (1897), *Od srdce k srdcím* (1902), *Proslovy* (1914).

David Zdeněk (* 1882 v Lovosicích), klavírní virtuos a tenorista. Krátce tenoristou Nár. div. v Praze, v r. 1913 kapel. Měst. div. v Plzni, těsně před válkou vrátil se do Ruska do Charkova, kde již dříve byl profesorem na tamní konservatoři. Za války v České družině, od

r. 1916 kapel. 1. střel. pl. M. J. Husi a dirig. pěv. sboru I. pluku. Profesorem na pražské konservatoři. Klav. virtuos, hleďaný doprovodě umělců a pěvců světového jměna.

Daviděk Václav (1867—1925), církevní spis., řed. koleje Arnošta z Pardubic a prof. realky na Vinohradech. Sp.: Metodický výklad katechismu (1902).

Dávidio (Emetica, Vomitiva), lékařský prostředek, jenž vyvolává dávení, zvláště dávěc (něm. Brechwurzel, ipekuanhe), vinný kámen k dávení; mimo to modrá skalice, síran zinečnatý a apomorfin. Tyto látky mohou býti užity jen na lék. předpis. V nutném případě může býti dávení vyvoláno drážděním jicnu peřickem, lžičkou, prstem neb pitím teplé vody.

Davidov, o. na Slov., okr. Vranov nad Toplou, 681 ob. (44 čs.).

Davidov Karel (1838—1889), rus. violoncellista, hud. pedagog. Od 1859 prof. lipské konserv., od 1862 carský kom. virtuos a prof. petrohr. konserv., od 1887 její ředitel. Náležel k nejřednějším světovým violoncellistům.

Davidovci, náboženská sekta v Sedmíhradsku, kol r. 1537. Jejich náboženství hlásalo, že má býti Kristus ctěn jako Mesiáš a přímlyuce Boží, sám však nemá býti vzýván jako Bůh. Z této sekty povstala nová, smýšlející více židovskoy, zvaná Judaiquantes, která prohlašovala Krista pouze člověkem. Z ní povstali Sabbatarí, kteří světili soboty, obřizku a převzali částečně obřady židovské a udrželi se i proti zákazům a pronásledování do r. 1868, kdy poslední zbytek, asi 30 rodin, přestoupil k židovství.

Davidovič Dimitrije (1789—1838), srbský spisovatel. Studoval práva a lékařství v Pešti. Roku 1813 založil ve Vídni s Frušičem časopis Novine srpske iz carstvujušćega grada Vienne, který řídil a vydával. R. 1826 stal se tajem. knížete Miloše Obrenoviče. R. 1834 založil v Kragujevací Srpske Novine, prvé v Srbsku, které později přenesl do Bělehradu, kde vydával též svůj časopis Zabavnik. Byl též ministrem vnitřních záležitostí. Jeden z hlavních odpůrců Vukova pravopisu, jehož spisy byly na jeho nátlak zakázány. Lit.: Sr. Hadžić: Život Dim. Davidoviče (1846).

Davidovič Ljubomir (* 1863), srbský státník. Absolvoval filosof. fakultu v Bělehradě. Zvolen poslancem r. 1901. S Lj. Živkovičem, Lj. Stanojevičem a J. Prodanovičem vystoupil z radikální strany r. 1902 a založil stranu demokratickou. R. 1904 stal se ministrem osvěty, 1905

předsedou Skupštiny, 1919 předsedou ministerstva, jakož i r. 1924 znovu. Jest vynikajícím politikem srbským a přítelem českého národa.

Davidš Th. W. Rhys (1843—1883), angl. indolog, prof. budhistické literatury na univ. v Londýně. Založil roku 1880 Pali Text Society a uveřejnil mnoho článků a studií o budhismu: Buddhismus (1877), The question of King Milinda (1890), kromě toho Sumangala a Digha Nikája (sopis budhistických památek).

Davidson John (1857—1909), angl. dram. spisovatel a básník. Od r. 1889 žurnalista. Psal novely a mnoho her divad. z londýnského života. Hlavní spisy: Fleet Street Eclogues (1893), Ballads and Songs (1894).

Davidson Thomas (1817—1885), palaentolog a geolog angl. Vzdělání nabyt v Londýně, Francii a Itálii; věnoval se studiu ramenonožců, o jejichž předvěkých družích vydal dílo: Monograph of British fossil Brachiopoda (1850—86), dále velké dílo Illustrations and History of Silurian Life (1868).

Davidel Jacques (1696—1762), francouz. okulista, povoláním ranhojič. V Provincii v době moru se tak obětoval, že jej král vyznamenal zvláštním pamětním penízem s nápisem „pro peste fugata“. Později v Marseille vynikl jako oční lékař a operatér, potom se usadil v Paříži a brzy nato jmenován dvorním oční lékařem ve Versailles. První operoval sedý zákal a je tvůrcem věd. metody těchto operací. Napsal pojednání: Sur une nouvelle méthode de guérir la cataracte par l'extraction a Deux lettres sur les avantages de l'operation de la cataracte par l'extraction (1756).

Davignon Julien (1849—1916), belgický státník a poslanec. Jako min. zahraničí ve svět. válce odmítl něm. ultimatum 2. VIII. 1914.

Davila Enrico Caterino (1576—1631), ital. historik. Jako páže sloužil u franc. dvora, později přestoupil do benátských služeb, kde nabyt značného vlivu a moci, takže se stal místovládařem na Kretě a v Dalmacii. Sepsal dílo Storia delle guerre civili di Francia (1569—98), které jest důležitým zdrojem francouz. dějin. Byl zavražděn v San Michele u Verony.

Davidou Gabriel Jean Antoine (1823—1881), franc. architekt. Podle jeho plánů založeny ozdobné části v Boulogneském lesíku a jiných zahrad a sadů. R. 1859 vystavěl fontánu St. Michel, divadlo v Etampes a dvě divadla na Place du Châtelet, zhotovil též plány na palác Trocaderský.

Davies (dévis), Sir John (1569—1626), angl. právník a básník, speaker prvního irského parlamentu. Napsal *Orchestra* (1596), *Nosce te ipsum* (1599).

Davies William Henry (* 1870), angl. spisovatel a básník, byl podomním obchodníkem a pouličním zpěvákem v Anglii. Napsal *The soul's destroyer*, *The autobiography of a Super-Tramp* (1908), *Collected Poems* (1916).

Davis Cup, stříbrný pohár pro mezinárodní amat. lawntennisové mistrovství, věnovaný Dwight Davisem z Ohio r. 1900 U. S. National Lawn Tennis Association. Zápasí se každého roku ve dvou pásmech a to: v evropském a mimo-evropském a vítěz z obou jest majitelem trofeje. V poslední době zvítězila vždy Francie nad USA. Také ČSR. se této soutěže každoročně účastní.

Davis Jefferson (1808—1889 v Novém Orleansu), amer. státník. R. 1824 vstoupil do voj. akademie ve Welt Pointu a r. 1845 do veřejného života, když přijal volbu do kongresu. Když vypukla válka Mexika o Texas, vystoupil z kongresu a stal se plukovníkem dobrovolníků mississippských. Roku 1848 zvolen za stát Mississippi do senátu, kde se ujímal Jižních států, hlavně v otázce otroctví. R. 1851 ucházel se o místo guvernéra státu mississippského, podlehl však protikandidátu. R. 1853 jmenován státním sekretářem pro vojenství a stal se záhy duší celého kabinetu. Ve svém oboru snažil se co nejvíce o organizaci, kážeň a výcvik vojska, opatřil děla a vystrojil několik výprav k prozkoumání cesty pro pacifickou dráhu. Při tom všem však hleděl ulehčiti jižním státům a usnadniti jejich odloučení. Když vypukl otrokářský konflikt, byl zřejmě na straně států otrokářských. Porad k smíru se nezúčastnil a opustil senát, když stát Mississippi se odštěpil. Zvolen pak na kongrese jižních států v alabamském Montgomery presidentem jižní konfederace na dobu 6 let r. 1861. Vybudování této konfederace a její déletrvání je dílem D., na jehož hlavu, když Richmond, kde sídlil, padl a D. unikl, vypsána cena 100.000 dolarů, neboť byl obviňován z účasti na vraždě Lincolnově. Roku 1865 padl u Irwinvillu s rodinou a přívrženci do rukou nepřátelských. Byl uvězněn ve tvrzí Monroe, však r. 1867 na záruku propuštěn, obžaloby sprostěn a amnestován, veř. úřadu však zastávatí více neměl. Žil pak v ústraní jako ředitel pojišťovací společnosti v Memfidě, Vydal na svoji obranu spis: *The rise and fall of the confederate government* (1881). Lit.:

Pollard, *The life of Jefferson D. and secret history of the Confederacy* (1869, Filadelfia), Cravens: *Prison life of Jefferson D.* (New York, 1866).

Davis Jackson Andrew (1826—1910), amer. spiritista, lékař v New Yorku, mesmerista, zasazoval se o rozvoj spiritismu po příkladě Swedenborgově.

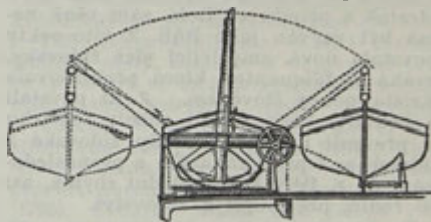
Davis John (1550—1605), angl. plavec, objevil 1585 vých. pobřeží Grónska, dospěl do průlivu po něm nazvaného 1592, objevil ostrovy Falklandské. Od 1598 ve Vých. Indii, kdež zabit na pobř. Malaky. Vydal několik cestopisů.

Davis William Morris (* 1850), amer. geolog, zeměpisec a cestovatel po Evropě, Asii a Africe. Znájm je pracemi o geograf. cyklu, byl prof. Harvardovy koleje, 1808—09 přednášel v Berlíně.

Davisův quadrant (angl. back-staff, beksťef), nejstarší zrcátkový přístroj k pozorování slunečních výšek na moři, vynalezl Johnem Davisem.

Davisův záchranný přístroj je malý dýchací přístroj s kyslíkem stlačeným v ocelové bombě, používaný pro menší práce v nedýchateelné atmosféře.

Davit (angl., devit, člunový davit), železný nebo dřevěný stabilní otáčivý nebo spouštěcí jeřáb, upevněný a přečniva-

Davit kvadrantový.

jíci na bocích lodí tak, aby otočením daly se umístiti nad palubu lodní. Hojně užíván je Welinův davit kvadrantový.

Davit Michael (1846—1906), irský politik, čelný revolucionář, odpůrce Parnellův, hledal podpory pro irské hnutí v USA, již. Africe a u rus. revol. předáků, spojil se pak se socialisty.

Dávivý kámen vinný (vínan antimonylo-draselný, stibio-kali tartaricum, Tartarus stibiatus, T. emeticus), vzniká vařením hydroxydu antimoničoho s vinným kamenem. Tvorí bezbarvé krystaly, chutná nepřijemně sladce, slouží jako lék. D. k. v. budí v malých dávkách ošklivost, ve větších (0.05—0.2 g) zvracení, v ještě větších otravu. Protilekém jest kyselina tríslová, na pť. jako odvar chininového čaje, dubové kůry. Roztok

1 d. d. k. v. ve 249 d. vína. Xeres je dávivé víno (V. stibiatum). D. k. v. slouží v barvifství jako mořidlo, kde antimonyoxid kys. tríslovou upevňuje se na tkanivu.

Dávka denaturační, O_3 lth.

Dávka z droždí, O_3 lth.

Dávka z jízdného je daň nepřímá, náležející k daním dopravním. Zavedena byla v Československu zákonem ze dne 22. prosince 1924 č. 287 Sb. z. a n. v souvislosti s úpravou odpočivných a zaopatřovacích požitků státních zaměstnanců, počínaje 1. lednem 1925. Sazba daně činí 10% jízdného na železnicích. Daň se vybírá zároveň s jízdným a je v ceně jeho obsažena. Dávku odvádějí státní pokladně a za ni ručí železniční správy. Od dávky z jízdného jsou osvobozeny školní a dělnické lístky.

Dávka z jízdného za osobní dopravu autobusy je daň spotřební, patřící do skupiny daní dopravních. Zavedena byla v Československu zákonem ze dne 14. července 1927 č. 116 Sb. z. a n. jako daň účelová. Předmětem jejím jest osobní doprava autobusy. Dávce této nepodléhá jízdné za osobní dopravu autobusy, sloužícími výhradně k dopravě v hranicích obce. Ministerstvo financí v dohodě s ministerstvem železnic a pošt a telegrafů může pro autobusy, obstarávající spojení v krajích, kde není souběžného spojení železničního, na žádost řádně doloženou dávku zcela neb z části promítnouti. Dávka tato se vybírá ve výši stanovené pro dávku železniční za dopravu osobní; každá změna v zatížení osobní železniční dopravy dávkou dopravní má za následek i stejnou změnu v dávce z osobní dopravy autobusy. Dávka z jízdného za osobní dopravu autobusy může býti na žádost podanou u ministerstva financí paušalována. Povinný dávkou jsou osoby povinné k placení jízdného. Plátcí a zároveň ručiteli jsou majitelé autobusů, případně ti, jimž provozování bylo přenecháno (provozovatelé). Tyto osoby jsou povinny vydávati jízdní lístky a vybírati dávku od osob povinných k placení jízdného zároveň s jízdným. Na očíslovaných jízdních lístcích musí býti udán úhrnný peníz včetně dávky. Lístky dělnické a školní jsou od dávky osvobozeny. Majitelé autobusů (provozovatelé) vypočtou dávku za každý měsíc z celkových poplatných příjmů toho měsíce a odvedou jí v hotovosti bez úředního měření zvláštním vplacním lístkem poštovního šekového úřadu nejdéle do 20. následujícího měsíce na šekový účet zemského finančního úřadu,

v jehož obvodu má místo provozovna osobní dopravy autobusy, nebo v jehož obvodu jest pravidelná konečná stanice cizozemského autobusu. Dávka se vypočte a odvede, nebyla-li z části promítnuta, třemi třináctinami poplatné měsíční sumy jízdného včetně dávky. Zároveň s placením dávky jest zaslati příslušnému úřadu vyměřovacímu (okresní finanční ředitelství, finanční inspektorát, finanční ředitelství) výpočet dávky k přezkoušení. Příslušnost vyměřovacího úřadu řídí se podle místa provozovny osobní dopravy autobusem; nemá-li vozidlo v tuzemsku stálého stanoviště, je výpočet dávky zaslati vyměřovacímu úřadu příslušnému podle místa, kde je v tuzemsku pravidelná konečná stanice vozidla. Bylo-li omylem odvedeno na dávce více nežli byla povinnost, lze žádati do 3 let náhradu u vyměřovacího úřadu. Náhrada srazí se zpravidla z nejbližší platby, konané na tuto dávku. Nebyla-li dávka odvedena včas, dlužno z příslušné částky dávky platiti úroky z prodlení ve výši pro poplatníky přímo placené (t. č. 7%). V případě zkrácení dávky předepíše vyměřovací úřad bez trestního řízení úředně zjištěnou zkrácenou částku dávky v dvojnásobné výši i s příslušným úrokem z prodlení ze zkrácené dávky. Přestupky zákona, jakož i nařízení a úředních příkazů prováděcích lze trestati pořádkovými pokutami až do 15.000 Kč. Čistý výnos dávky z jízdného za osobní dopravu autobusy plyne do státního silničního fondu.

Dávka z majetku a dávka z přírůstku na majetku. Tyto dávky československé byly mimořádné daně majetkové (materiální) jednorázové. Zavedeny byly zákonem z 8. dubna 1920 č. 309 Sb. z. a n. s prov. nař. z 27. července 1920 č. 463 Sb. z. a n. a upraveny dále zákonem z 12. srpna 1921 č. 323 Sb. z. a n. a novelou z 21. prosince 1923 č. 6/1924 Sb. z. a n. Tvořily součást Rašínova finančního plánu, podle něhož měl býti stažen přebytek obživa, způsobený inflací za světové války, čímž měl býti získán předpoklad pro nápravu měny; výnos jejich byl určen k vyrovnání závazků po Rakousko-uherské bance, převzatých při měnové rozluce, zbytku pak mělo býti použito na základě zvláštního zákona k úhradě nejtísnivějších břemen, vzešlých ze založení a uhájení samostatnosti státu Československého, avšak s vyloučením běžných schodků hospodářství státního. Bdití nad řádným použitím výtěžku dávek bylo uloženo Nejvyššímu účetnímu kontrolnímu úřadu a zvláštní

parlamentní komisi, složené z 24 členů (16 členů z poslan. sněmovny a 8 ze senátu). Zákon rozlišoval dávku z majetku osob fyzických, k níž počila se dávka z přírůstku na majetku, a dávku z majetku společností a ostatních osob právnických.

I. Dávka z majetku osob fyzických. Této byly podrobeny: 1. osoby fyzické, které v Československu měly dne 1. března 1919 své řádné bydliště, nebo se tu dle jednoho roku od 1. března 1919 zpět počítajíc zdržovaly, veškerým jméním; 2. ostatní fyzické osoby jen poplatným jméním, nalézajícím se v Československu; 3. neodezvané pozůstatosti v též rozsahu. Osvobozeny byly: Hlavy cizích států a při zabezpečené vzájemnosti a za určitých výhrad osoby exteriordiální, pak osoby, kterým podle státních smluv příslušel nárok na osvobození, dále byl osvobozen majetek trvale, výhradně a bezprostředně věnovaný a skutečně užívaný k účelům bohoslužebným, veřejným, dobročinným, vzdělávacím, nebo kulturním, pak movitý majetek užitkový, sloužící výlučně k osobní potřebě jako: zařízení bytů, domácí nářadí, obrazy, knihy, šatstvo, zásoby a p.; avšak majetek přepychový (předměty z drahých kovů, drahokamy, perly, umělecké předměty, sbírky), mající cenu vyšší nežli 5000 Kč, byl-li koupen po 1. srpnu 1914 nebo bez ohledu na to, když úhrnná cena jeho (vyjma starozitnosti) přesahovala 300.000 Kč, byl dávce z majetku podroben; dále osvobozena byla práva, z nichž plynuly započatovací požitky všeho druhu, pak některá menší pojištění životní, starobní, invalidní a konečně osvobozen byl majetek, jehož hodnota nepřevyšovala 10.000 Kč. Předmětem dávky z majetku osob fyzických bylo čisté jmění movité i nemovité podle stavu a hodnoty dne 1. března 1919 bez rozdílu poskytovalo-li užitek čili nic, zbylé po srážce dluhů a břemen s dotčnými částmi majetku hospodářsky souvisejících, pokud záležely v penězích neb měly hodnotu v penězích ocenitelnou. Jednotlivými druhy poplatného majetku byly: 1. majetek zemědělský a lesní, 2. majetek domovní, 3. jmění výdělečné (podniky živnostenské a průmyslové), 4. jmění jinaké, jmenovitě kapitálové. Srážkovými (odpočítatelnými) položkami byly všechny dluhy (věcné i osobní) a břemena taktéž podle stavu a hodnoty dne 1. března 1919. Sem náležely i dlužné daně, poplatky převodní a dědické, na které vznikl státu nárok před 1. březnem 1919 i když toho

dne nebyly ještě vyměřeny, pak daně za dobu před 1. březnem 1919 posud nevyměřené, byly-li do dne podání příznání k dávce z majetku zaplacené, pak renty, které bývalým služebníkům poplatník platili se právně zavázal. Odraziti se nemohly běžné dluhy domácnosti vyšší částkou, než která byla při posledním vyměření daně z příjmu jako příjmem zjištěna, pak dluhy a břemena, která byla v hospodářské souvislosti s majetkem nepodléhajícím dávce z majetku.

Základem dávky z majetku osob fyzických byla hodnota čistého jmění podle stavu dne 1. března 1919 převyšující 10.000 Kč. Ke jmění tomuto připočítaly se peníze nebo jiné jmění zásadně dávce podrobené podle hodnoty jeho v čas převodu po 1. lednu 1914, jehož bylo užito k darování nebo jinakému věnování, pokud hodnota jednotlivě přesahovala 1000 Kč; jmění toto, započítané do majetku původního majitele dávce podrobeného při vyměření dávky vyloučilo se z majetku nabyvatelova. Ke jmění přednosti domácnosti připočítalo se čisté jmění dočasných držitelů domácnosti; ke jmění dočasného držitele léna nebo rodného fideikomisu, jmění lenní a fideikomisní. Jmění, které bylo ve spoleuvlastnictví nebo náleželo členům společnosti výdělečné, přičítalo se podílníkům podle poměru jich podílů a nebylo-li to lze zjistiti, stejným dílem. Pozůstatostní jmění pokládalo se až do odevzdání pozůstatosti za celek. Byly-li ve jmění zahrnuty akcie nebo podíly na podnikcích společností a jiných osob právnických, podrobených dávce z majetku, zkrátila se k žádosti poplatníka jeho dávka z majetku o kvotu, připadající poměrně na tuto část jmění; strana musila ovšem zdanění dotčeného podniku dávkou z majetku prokázat. Ustanovení toto mělo zabrániti dvojitému objektivmu zdanění.

Oceňování majetku dělo se zpravidla podle ceny obecné (prodejní), jenom v některých případech připouštěl zákon odhad podle ceny nabývací nebo nižší nežli byla cena obecná (při majetku zemědělském, domovním i výdělečném). Převyšovalo-li čisté jmění 10.000 Kč, podléhalo dávce z majetku celé, jen výjimečně poskytoval zákon pro osoby hospodářsky slabé úlevu, záležející v tom, že se dávka z majetku vyměřila pouze z částky přesahující 10.000 Kč, šlo-li o živitele vyjma otce, kteří vydržovali nezaopatřené příslušníky své rodiny, dále o nezaopatřené sirotky bez rodičů neb o osoby k výdělku nezpůsobilé,

konečně o osoby, odkázané převážně na pevné příjmy služební, odpočinkové, zaopatřovací nebo na důchody ze změny kapitálového, pokud ve všech těchto případech nepřesahoval celkový příjem roku 1919 podrobený dani z příjmu 8000 Kč a jmění dávkou povinné 100.000 Kč. Z vyměřené takto sumy dávky bylo vybrati pouze dvě třetiny.

Vedle dávky z majetku vybírala se pouze u osob fyzických dávka z přírůstku na majetku. Předmětem této dávky byl přírůstek na majetku, záležející v aktivním rozdílu mezi jměním počátečním, t. j. jměním, které tu bylo podle stavu a hodnoty dne 1. ledna 1914 a jměním konečným podle stavu a hodnoty dne 1. března 1919. Poplatný přírůstek tedy zahrnoval v sobě nejen skutečný vzrůst jmění, nýbrž i pouhé zvětšení hodnoty původní podstaty majetkové v důsledku poklesu směnné hodnoty peněz (fiktivní přírůstek). Výjimečně byly v případech, kde se osoba 1. ledna 1914 v cizině bydlivší v uvedeném mezidobí do Československa přestěhovala, neb tu majetku zásadně dávec podrobeného nabyta, rozhodným pro srovnání se jměním konečným stav a hodnota v onen den, kdy tyto okolnosti nastaly. Majetek akciový dávku z přírůstku na majetku neztenčoval. V příčině daněprávního posuzování jmění a srážek pak jmění lenního a fideikomisního, pak jmění spoluvlastníků platila ustanovení o dávece z majetku při dávece z přírůstku na majetku obdobně. Od konečného jmění se odpočetly: a) hodnoty přibývší do jmění po 1. lednu 1914 dědictvím, odkazem, nápadem fideikomisu, darováním na případ smrti, na základě svatěbních smluv (pokud převod jmění měl nastati teprve po smrti manželové); dále b) odškodné za poškození na těle; c) kapitál z pojistky životní; d) kapitálová hodnota renty, vyplácené pojišťovnou; e) majetek, nabytý prodejem nebo změnou určení majetku dávece nepodrobeného; f) pojistné, vyplácené za poškození (zničení) majetku dávece nepodrobeného; g) věnování ke zlepšení majetku dávece podrobeného z majetku (z výtěžku majetku) v cizině ležícího. Základem dávky byl přírůstek na jmění takto vyšetřeném po srážce 10.000 Kč, takže dávece podléhal zbytek. Přírůstek do 10.099 Kč byl dávkou prostý.

Dávka z přírůstku na majetku byla taktéž ukládána domácnosti jako celku, při čemž hledělo se k příslušníkům domácnosti, kteří k ní náleželi dne 1. ledna 1914, pokud se týče v den pro stanovení hodnoty počátečního jmění rozhod-

ný nebo kteří by k ní byli náleželi, kdyby domácnost jako taková již byla dne 1. ledna 1914 existovala a kteří k ní náleželi v den 1. března 1919. Výměra dávky z majetku a dávky z přírůstku na majetku vyplývala z následujícího sazebníku (viz str. 196).

Sazby tuto uvedené byly jaksi trestí, která číselně zachycovala a vyjadřovala tendenci zákona; ve skutečnosti vyměřovaly se obě dávky podle klíče, vydaného ministerstvem financí.

Zákon poskytoval osobám hospodářsky slabým slevy, které záležely v procentním snížení vyměřené celkové dávky (z majetku, z přírůstku na majetku) za podmínek, a to: Byly-li v zaopatření přednosti domácnosti mimo manželku příslušnici domácnosti, snížila se celková náležitost o 10% za každého takového člena rodiny, vyjímajíc jednoho, nepřesahovalo-li jmění dávkou povinné 50.000 Kč; o 5% za každého takového člena mimo dva, jestliže jmění dávkou povinné přesahovalo 50.000 Kč, ale nepřesahovalo 100.000 Kč. V případech, kde jmění dávkou povinné nepřesahovalo 200.000 Kč, byla odhadní komise oprávněna, přihlížejíc ke zvláštním poměrům poplatníkovým, daňovou způsobilost jeho zatěžujícím, snížit náležitost až o 15%. Nárok na slevu musil poplatník v řízení ukládacím (v přiznání) uplatňovati.

Ukládacím řízení obou dávek předcházelo okolování a částečné zadržení bankovek i úsporných vkladů a úřední soupis veškerého majetku (zák. č. 84 a č. 143 z r. 1919), kterážto poslednější akce vyplnila rok 1919 a valnou část roku 1920. Soupisný materiál pečlivě rozříděný a chráněný tvořil nezbytnou technickou pomocku ukládací. Aby byl zachován při oceňování různých druhů majetku jednotný postup, pokud pro oceňování přesné zásady neobsahoval již zákon a prováděcí nařízení, vydala vláda nařízení, obsahující příslušné direktivy a pomocné tabulky, dále vydávalo ministerstvo financí úřadům vyměřovacím pro odhad průmyslových podniků směrnice. Dávka z majetku osob fyzických a dávka z přírůstku na majetku ukládaly se společně tam, kde dotčeným poplatníkům bylo pro rok 1919 vyměřiti daň z příjmu (důchodkovou) tedy zpravidla v obci, kde měl poplatník své řádné bydliště. Ukládacím orgánem byly odhadní komise, zřízené u finančních úřadů I. stolice pro přímé daně. Dávky se ukládaly na podkladě společného přiznání, zřízeného na předepsaném formuláři. Přiznání podati byl po-

vinen přednosta domácnosti ve lhůtě, do 15. října 1920. Nebylo-li přiznání podáno včas, mělo to za následek zvýšení náležitosti dávkové o 2%, po případě o 3% (trestní přírážka). Předpis obou dávek oznámil příslušný úřad finanční I. stolice pro přímé daně společným platebním rozkazem, který vedle výměry obou dávek obsahoval zjištěné poplatné jmění jakožto základ pro vyměření dávky z majetku, dále dávkou povinný přírůstek, případné slevy, zvýšení (trestní přírážka), přiznané výhody, celkovou dávkovou náležitost, modalitu placení a poučení o opravném prostředku. Nebyla-li s dávkou z majetku vyměřena též zároveň dávka z přírůstku na majetku, obsahoval platební rozkaz ovšem jen data, týkající se dávky z majetku. Z platebního rozkazu bylo lze se jak poplatník, tak předsedovi odhadní komise odvolat. Poplatník mohl odvolání podat do 30 dnů po doručení platebního rozkazu počítajíc. O odvoláních rozhodovala odvolací komise při zemském finančním úřadě s konečnou platností; jen výjimečně v menších případech, kde zdanění jmění nepřesahovalo 50.000 Kč, rozhodovala o odvolání poplatníkově za určitých podmínek odhadní komise.

Zákon připouštěl odpis obou dávek již právoplatně předepsaných, dokázala-li strana, že následkem neštěstí nebo jiných mimořádných neodvratných událostí jmění té neb oné dávce podrobené v době od 1. března 1919 do konce roku 1923 se zmenšilo buď co do rozsahu nebo poklesem hodnoty nejméně o třetinu svého stavu k 1. březnu 1919, a že hospodářský stav strany byl by zaplacením dávek vážně ohrožen. Z toho důvodu odepsala se částka dávky zmenšení jmění odpovídající. Žádost o odpis mohla strana podat do 3 měsíců po dni, kdy okolností odpis odůvodňující nastaly; rozhodoval o ní zemský finanční úřad a o případném rekursu ministerstvo financí.

Novela ze dne 21. prosince 1923 č. 6/1924 Sb. z. a n. značně zákon dávkový pozměnila, pokud se týkalo výše obou dávek: Podle ní zmenšily se obě dávky o 50%, nepřesahovalo-li konečné jmění (základna pro dávku z majetku) 50.000 Kč. Dávka z přírůstku na majetku vypadající z přírůstku dávkou povinného byla zmenšena při počátečním jmění:

	do 50.000 Kč	o 50%,
od 50.001 Kč	do 100.000 Kč	o 45%,
od 100.001 Kč	do 200.000 Kč	o 40%,
od 200.001 Kč	do 300.000 Kč	o 35%,
od 300.001 Kč	do 400.000 Kč	o 30%,

od 400.001 Kč	do 500.000 Kč	o 25%,
od 500.001 Kč	do 600.000 Kč	o 20%,
od 600.001 Kč	do 700.000 Kč	o 15%,
od 700.001 Kč	do 800.000 Kč	o 10%,
od 800.001 Kč	do 1.000.000 Kč	o 5%.

Slevy nebyly přípustny, činil-li dávkou povinný přírůstek na majetku více než 200% počátečního jmění. Toto ustanovení bylo namířeno proti válečným zbohatlákům. Slevy tu uvedené prováděly finanční úřady I. stolice pro přímé daně z povinnosti úřední. Kromě těchto všeobecných slev mohl podle citované novely zemský finanční úřad na žádost strany ve výjimečných případech povolití přiměřenou částečnou slevu na dávce z majetku nebo na dávce z přírůstku na majetku nebo na obou, bylo-li vážné nebezpečí, že by zapravení náležitosti mohlo ohrozit poplatníka v jeho hospodářském podnikání nebo ve výživě, nebo ve výživě jeho rodiny. O stížnostech, které bylo podati do 30 dnů, počínajíc dnem, jež následoval po dni, kdy bylo doručeno vyrozumění o žádosti, rozhodovalo ministerstvo financí. Novela dále připouštěla v určitých případech převodů nemovitostí za určitých podmínek, na žádost strany odpočet zemské (obecní) dávky z přírůstku hodnoty na majetku od státní dávky z přírůstku na majetku připadající na převedené nemovitosti. V takových případech bylo platiti pouze tu částku dávky z přírůstku na majetku, o kterou byla tato dávka vyšší nežli právoplatně předepsaná (třeba neplacená) dávka z přírůstku hodnoty nemovitosti. Dotčenou žádost mohla podati strana, která měla ve vlastnictví převedenou nemovitost dne 1. března 1919 do preklusivní lhůty 90 dnů po počátku účinnosti novely, t. j. od 8. ledna 1924. Konečně podle novely mohly strany žádati o slevu dávek pro pokles hodnoty cenových papírů. Povinností stran bylo prokázati nepřetržitou držbu znehodnocených papírů od 1. března 1919 do dne, kdy žádost byla podána případně do dne prodeje jich za nízký kurs. U držitelů státem zabraných statků připouštěl za určitých podmínek zákon, aby odstranil tvrdost, odpis poměrné části předepsaných dávek v případě, byla-li hodnota, kterou započten byl zabraný majetek do základu pro uložení dávek, vyšší než cena přejímající.

II. Dávka z majetku společností a ostatních osob právnických. Subjekty této dávky byly společnosti a ostatní osoby právnické, které v Československu měly dne 1. března 1919 své sídlo neb jakékoli jmění. Veřej-

né obchodní a komanditní společnosti, jakož i neovozvaná pozůstalosti sem nepatřily. Osvozeny od dávky byly: stáť, země, župy, okresy, obce, spolkové spořitelny, veřejnoprávné ústavy sociálního pojištění, stavovské korporace zvl. zákony zřízené a konečně ostatní osoby právnické co do majetků zařízení věnovaných a užíváných trvale, výhradně a bezprostředně k účelům bohoslužebným, veřejným, dobročinným, vzdělávacím nebo kulturním. Předmětem dávky bylo čisté jmění podle stavu a hodnoty dne 1. března 1919 a to: zakládací kapitál, právě fondy včetně převodu ziskového, likvidační rozdíl upravený tak, aby čisté jmění odpovídalo prodejní ceně závodu jako celku. U hospodářských a výdělečných společenstev a u některých založen se splacené závodní podíly do čistého jmění nevčítaly. Výměra dávky činila z čistého jmění a to:

z prvých	200.000 Kč	3%
z dalších	800.000 Kč	5%
"	3.000.000 Kč	9%
"	8.000.000 Kč	13%
"	15.000.000 Kč	17%
"	23.000.000 Kč	19%
z částek přes	50.000.000 Kč	20%,

byla tedy celkem menší nežli u osob fyzických. Dávkou zásadně povinné jmění, pokud nepřesahovalo 20.000 Kč, dávce nepodléhalo, avšak přesahovalo-li tuto hranici, podléhalo dávce celé. Svěpomocná družstva, některá výdělečná a hospodářská společenstva a některé záložny požívaly výhody, záležející v tom, že se z vyměřené dávky vybraly toliko dvě třetiny. Byly-li v aktivech akcie nebo podíly jiné společnosti (osoby právnické), podrobené dávce z majetku, zkrátila se k žádosti strany dávka o kvotu, připadající úměrně na tuto část jmění. Dávka předpisovala se v sídle společnosti nebo právnické osoby, případně v sídle správy jmění; u cizozemských subjektů v sídle reprezentace, správy jmění nebo v sídle odpovědného zástupce. Vyměřením dávky byla pověřena v zemích historických berní správa, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi finanční ředitelství. Dávka se ukládala taktéž na podkladě příznání, které obsahovalo aktiva, pasiva a čisté jmění. Pomůckou vyměřovací byla likvidační bilance sestavená podle vládního nařízení. V příznání bylo dovoleno opravit údaje této likvidační bilance, odchylky musily být ovšem přesně odůvodněny. Výměra dávky sdělena byla straně platebním rozkazem, proti kterému bylo lze podat do 30 dnů po doručení rekursu k úřadu vyměřovacímu, o kterémžto rekursu roz-

hodl zemský finanční úřad s platností konečnou.

Placení dávek. Částku 15% celkové povinnosti dávek nejméně však 500 Kč bylo zaplatiti do 30 dnů po doručení platebního rozkazu. Tuto první splátku bylo lze vykonati buď hotově (zvláště složenkou u poštovního úřadu), nebo vkladními listy na bankovky svého času při okolování zadržané, nebo převody vázaných zůstatků žirových účtů a poukázek bývalé Rakousko-uherské banky, nebo realizovatelnými převody peněžních vkladů a výplat ze smluv pojišťovacích; zbytek dávkové náležitosti bylo zapraviti v 6 pololetních lhůtách, z nichž první byla splatná 4 měsíce po doručení platebního rozkazu; platiti je bylo též možno tuzemskými cennými papíry, používanými sirotčí jistoty, jakož i majetkem státem zabraným (velkostatky) až do částky dávek na tento majetek připadající. Ministerstvo financí bylo zmocněno prodloužit lhůty platební, byl-li by hospodářský stav strany zaplacením dávek vážně ohrožen. Zákon poskytoval při placení dávek bonifikace tak, že počáteční 15% splátka a prvá z dalších pololetních splátek započítaly se o 5% výše, byli-li zapraveny hotově a že dobrovolné splátky, učiněné před splatností dávek a to i před doručením platebního rozkazu, sročily se 6% za dobu ode dne platby do dne splatnosti.

V příčině osobního a věcného ručení za dávky, pak trestního stíhání zkrácení a zatajení dávek, pak v příčině úroků z prodlení z dávek pozdě odvedených, pak amnestie obsahoval zákon zevrubná ustanovení. Bylo-li vybrání dávky z majetku pravděpodobně ohroženo, mohl vyměřovací úřad i před vyměřením jejím uložit straně podle zákona ze 17. února 1920 č. 134 Sb. z. a n. písemným ihned proveditelným příkazem, aby dávku až do jejího zapravení zajistila. Proti zajišťovacímu příkazu příslušel straně rekurs do 30 dnů k zemskému finančnímu úřadu. Zajišťovací příkaz, znějící na zajištění dávky z majetku zahrnoval v sobě též příkaz k zajištění dávky z přírůstků na majetku.

Kritika. Předpoklad, že odčerpáním oběživa cestou dávek z majetku bankovní sazba nabude vlivu jako pružný regulátor oběhu peněz a stanovení cen se nespílnil očekávanou měrou; cedulová banka měla na tuto regulaci vliv poměrně malý, poněvadž tu zbylo ještě mnoho volného oběživa. Finanční plán vyžadoval, aby dávky byly vybrány co nejrychleji. To se však nestalo. Ukládání jejich se značně protáhlo, což zaviněno bylo jednak složitou strukturou dávkovo-

vého zákona s těžkopádným ukládacím řízením, jednak nedostatkem kvalifikovaného finančního úřednictva. Nežli platební rozkazy na dávky octly se v rukou poplatníků, stoupla mezitím směnná hodnota Kč, odhady majetku pak podle poměru roku 1919 ve znehodnocené měně provedené ukázaly se skoro všude vysokými. Nesrovnalosti z toho vzniklé měla zmírniti novela č. 6/1924. Ta zase neobyčejně zatížila berní administrativu, ježto přivodila vlastně ukládání dávek z majetku znova; předpisy dávek musily býti přepočítány a přeplatky stranám z povinnosti úřední vráceny. Zmíněný nedostatek kvalifikovaných úředníků u úřadů vyměřovacích způsobil, že vyměření dávek bylo nikoli bezvadné, často povrchní, což vyvolalo spoustu odvolání.

Držitelé statků státem zabraných snažili se oddáliti platby co nejvíce, poukazujíce k budoucím nebo podle zákona možným redukcím. Majitelé akcií (podílů) odkládali placení, pokud neměli průkazu o vyměření dávky z majetku dotčeným společenstvem. Tyto všechny okolnosti, pak veliký počet žádostí za slevy a odpisy z důvodu ohroženého hospodářského stavu poplatníků, a žádosti za posečkání, odsunuly placení a vymožení dávek na léta. Do konce roku 1929 bylo na dávkách vybráno něco přes 6 miliard Kč. — Literatura: Dr. Rašín „Můj finanční plán“, Dr. Engliš „Finanční věda“, Dr. Fux „Dávka z majetku“, Dr. Funk „Finanční věda“.

Dávka z přírůstku hodnoty nemovitosti je obecní dávka, zavedená ve všech obcích v Československu zákonem čís. 329/1921 Sb. z. a n., nařízením č. 143/1922 Sb. z. a n. a pozměněná zákonem č. 121/1926 Sb. z. a n. Dávce

náklady, které zcizovatel nebo jeho právní předchůdci učinili k trvalému zvýšení hodnoty nemovitosti a pak paušál 10 procent z nabývací ceny, jakožto náhrada za zvláštní vydání, spojené s dřívějším nabytím jako: poplatky převodní, odměny za zastupování, zprostředkování a p. Nedají-li se cena nabývací a zcizovací bezpečně zjistiti, anebo vzniknou-li pochybnosti o tom, odpovídají-li vyšetřené ceně obecně v době nabytí pokud se týče cizení, může vyměřující úřad za základ vyměření vzít hodnotu obecnou. Od dávky jsou osvobozeny osoby privilegiované jakožto zcizovatelé, a to: stát, státní podniky, země, župy, municipia a fondy těmito osobami, spravované nebo dotované, pak okresy, obce (osady), jakož i jejich fondy, pokud jde o nemovitosti ležící v jejich obvodu, dále školní fondy, školní okresy a obce, jakož i veřejné školy, pokud jsou zvláštními právními osobami, pak některé nadace, veřejnoprávní ústavy sociálního pojištění, osoby, jimž přísluší osvobození podle státních smluv nebo podle zásad práva mezinárodního. Uvedené osoby jsou také jako nabyvatelé nemovitostí osvobozeny od ručení za dávku. Věcného osvobození od dávky jsou účastny: 1. převody, pokud nepřevyšuje přírůstek 5% hodnoty nabývací; 2. převody nucenou dražbou; 3. převody a směny nemovitostí uskutečněné na základě zákonů záborových. Základ vyměření dávky je zbytek, který se objeví, odpočte-li se od přírůstku hodnoty 5% hodnoty (ceny) nabývací, zvětšené o uvedené přípočty. Výše dávky. Dávka z přírůstku hodnoty je progresivní a činí v procentech ze základu:

a) stal-li se převod pro zjištění hodnoty nabývací rozhodný po 31. prosinci 1922:

5%	při vzestupu hodnoty nad	5 až včetně do	10%
6%	„ „ „ „	10 „ „ „	20%
8%	„ „ „ „	20 „ „ „	30%
10%	„ „ „ „	30 „ „ „	40%
12%	„ „ „ „	40 „ „ „	50%
15%	„ „ „ „	50 „ „ „	75%
18%	„ „ „ „	75 „ „ „	100%
23%	„ „ „ „	100 „ „ „	150%
25%	„ „ „ „	150%	

této podléhají úplatné převody nemovitostí a práv platících podle obč. zák. za věci nemovité. Předmětem jejím je přírůstek (vzestup) hodnoty nemovitosti (podílů na nemovitostech), t. j. rozdíl mezi hodnotou (cenou) nabývací, t. j. hodnotou předcházejícího posledního převodu a hodnotou zcizovací, t. j. hodnotou při novém převodu. K hodnotě nabývací připočítávají se veškeré prokazatelné

b) stal-li se nabývací převod před 1. lednem 1923: 5% při vzestupu hodnoty nad 5% až včetně do 600%; při vzestupu nabývací hodnoty nad 600%, předepíše se mimo to 25% z částky přírůstku hodnoty převyšující 600%. Dávka podle uvedených sazeb vypočtená sniží se o 10%, trvá-li držba nemovitosti pro vyměření dávky rozhodná déle než 10 let a o 20%, trvá-li držba pro vyměření dávky roz-

hodná déle než 20 let. Povinným k dávce z přírůstku je zcizitel; je-li zcizená nemovitost ve spoluvlastnictví, jsou dávkou povinni všichni spoluvlastníci rukou nerozdílnou. Při nedobytnosti dávky u zcizovatele ručí za ní nabyvatel; více nabyvatelů ručí solidárně. Dávku předpisuje starosta obce. Jde-li o nemovitost, ležící v několika obcích, jest předepsati dávku starostou jedné každé obce z přírůstku hodnoty té části nemovitosti, která v obci leží. Řízení ukládací provádí se výhradně se zcizitelem a toliko jemu se dávka předpisuje. K tomu účelu je každý zcizitel povinen oznámiti do 14 dnů písemně nebo protokolárně vyměřujícímu úřadu zcizovací jednání, jež je základem převodu, uvéstí při tom veškeré, pro vyměření dávky podstatné skutečnosti a připojití potřebné listiny v prvopise neb ověřeném opise. Na vyzvání vyměřujícího úřadu je zcizitel povinen ve lhůtě mu určené nejméně 14denní podati přiznání k dávce z přírůstku hodnoty podle úředního vzorce a jest dále povinen dáti o určitých, pro vyměření dávky závažných skutečnostech vysvětlení, byl-li k tomu vyměřujícím úřadem vyzván. Nevyhoví-li tomuto vyzvání, ačkoli na následky nevyhovění byl výslovně upozorněn, vyměří mu úřad dávku na základě pomůček, které má po ruce. Okolnosti, na základě kterých se činí při vyměrování dávky nárok na výhody (přípočty a pod.), je v přiznání uvéstí a hodnověrně prokázati, jinak se k nim nehledí. O vyměření dávky jest vyznameniti toho, kdo je jí povinen, platebním rozkazem, z něhož musí býti zřejmým podklad vyměření a výpočet dávky. Stejně uvědomiti jest nabyvatele jakožto ručitele, což děje se záručním rozkazem. Do platebního (záručního) rozkazu lze podati do 14 dnů po jeho doručení odvolání u úřadu, který jej vydal. Odvolání nemá účinku odkládacího. O odvolání rozhoduje obecní zastupitelstvo. Do rozhodnutí obecního zastupitelstva lze si stěžovati ve lhůtě 14denní po jeho doručení k bezprostřednímu úřadu dohlédacímu. Nepřevyšuje-li dávka, jež má býti předepsána 200 Kč, může vyměřující úřad vyměřiti ji, aniž by provedl předepsané řízení; dávkou povinný však může v takovém případě do 14 dnů po doručení platebního (záručního) rozkazu u vyměřujícího úřadu vyměření odporovati. Odpořem pozbývá platební (záruční) rozkaz platnosti a je zavětí řízení řádné. Dávku je zaplatiti do 14 dnů po doručení platebního (záručního) rozkazu u obecní pokladny, jinak se čítá úrok z prodlení 6% ode dne splatnosti. Dávka

se nevybírá a zaplacená se vrací bez náhradních úroků, bylo-li právní jednání, které je základem převodu, právoplatným soudním nálezem zrušeno, nebo bylo-li od něho upuštěno a prokáže-li strana, že státní poplatek převodní, z právního jednání předepsaný, byl odeslán, protože jednání nebylo uskutečněno. Neoznámení zcizovacího jednání, nesprávná udání nebo zamlčení, která mohou způsobiti zkrácení dávky, jsou trestná. Nepředloží-li ten, kdo je povinen k dávce na vyzvání přiznání k dávce, nebo odepře-li podati vysvětlení, může mu býti uložena pořádková pokuta až do 100 Kč. Dávka z přírůstku hodnoty se promlčuje jako přímé daně.

Dávka z vína šumivého je daň nepřímá, spotřební. Zavedena byla v Československu zákonem ze dne 17. prosince 1926 č. 233 Sb. z. a n. Předmětem jejím jest šumivé víno všech druhů, zejména víno vyrobené kvašením v láhvích (sekt) anebo impregnováním kyselinou uhličitou. Daň se vyměruje jednak se zřetelem k ceně vína, jednak se zřetelem k prostorovému obsahu láhve. Cenou rozumí se u vína tuzemského cena prodejni, u vína dovezeného z ciziny cena nákupní; za láhve pokládají se veškeré nádoby, v nichž se šumivé víno v tuzemsku vyrábí, nebo z ciziny dováží. Dávka činí: 1. za láhev v obsahu do 0·8 l při ceně do 40 Kč 8 Kč a při ceně nad 40 Kč 15 Kč; 2. za láhev v obsahu do 0·4 l při ceně do 20 Kč 4 Kč a při ceně nad 20 Kč 7·50 Kč. Za láhve obsahující více než 0·8 l platí se dávka podle množství a ceny za každých plných 0·8 l a za zbytek nad 0·4 l podle č. 1 a za zbytek do 0·4 l podle č. 2. Daň je povinen platiti, kdo uvedeně víno dopravuje z ciziny, neb kdo je pro vlastní potřebu neb jakýkoli odbyt vyrábí a konečně kdo víno, z něhož dávka nebyla zaplacená, převezme beze zřetele na to, jak s ním naloží. Dávka se platí nalepením berních známek na láhve. Tyto známky musí býti při otevření láhve přetřeny; zbytky jich služno ponechati na láhvi, dokud nebyl spotřebován její obsah, a musí býti odstraněny dříve, nežli se láhve použije k novému plnění vínem. Víno neopatřené berní známkou, neb opatřené berní známkou nižší, neb nesprávně nalepenou, neb padělanou, neb již dříve použitou, propadá. Propadnutí možno zabrániti dodatečným nalepením správné berní známky, dokud ještě nebylo zavedeno důchodkové trestní řízení. Podniky, které šumivé víno po živnostensku vyrábějí nebo prodávají, podrobeny jsou důchodkovému dozoru.

Dávky církevní (církevní břemena), výlohy spojené s vydržováním kostelů a církv. zaměstnanců; hradí se, pokud nestačí církv. jmění a štolové poplatky, přírůžkami (dávkami ve prospěch církve). Starší způsoby církv. dávek byly odstraněny; státní správa si vyhradila povolování jednotlivých dávkových usnesení.

Davle, ms. v Č., okr. Praha-Venkov, 1166 č. ob. Přístav parolodi.

Davorin Jenko (1835—1914), slovinský hud. skladatel, sborníř Pev. družstva v Bělehradě, později kapelník Nár. div. Autor známé písně: Naprej zastave Slave (1860) a četných jiných, které znarodněly. Složil též operu Čarodějka (1882).

Davos (ze st. roman. davo, „vzadu“), svět. švýc. klimatická lázeň, ve vys. alpském údolí, kant. grisonského (1920) 11.035 ob., pro choré plic. neduhu, léčba výšinná a sluneční; jsou chráněny od větrů, prosty mlh s mírnou příznivou zimou; stř. roč. tepl. 2,6°, v létě 9°, v zimě —3°. Středisko zim. sportů. Hotely a sanatoria.

Davout (davů), Louis Nicolas D., vévoda z Auerštátu, kn. z. Eggmühlu (1770—1823), frc. marš., bojoval s Napoléonem v Porýní, Itálii a Egyptě, po nastolení Napoléona maršálkem; zvléštil u Slavkova 1805, Auerštátu 1806, Eggmühlu 1809, 1811 gen. gub. v území dol. Labě, obsadil Hamburk, který vydal teprve 1814, byl dočasně min. války. Jeho dcera, markýza Blocqueville, vydala jeho paměti.

Davout Léopold Claude Etienne Jules Charles D., vév. z Auerštátu, synovec před. s jeho vév. titulem (1829—1904), frc. generál a voj. spisov., bojoval 1870 proti Německu, 1871 proti komuně, 1879 šéf gen. štábu, 1889—1901 arm. insp. a velkokancel. řádu Čest. legie. Napsal: *Projet de réorganisation militaire* (1871).

Davy (déví) Sir Humphry (1778—1829), angl. chem. 1802 prof. Royal Institution v Londýně, 1820—27 preds. Royal Society. Je zaklad. moderní elektrochemie, od 1806 bádá o působení elektr. proudu na chem. sloučeniny a ukázal, že voda absol. čistá proud nevede a že teprve za přítomn. H₂SO₄ proudem rozkládá se v H a O. Užitím siln. Voltova sloupu podařilo se mu vyrobiti proudem dva nové prvky draslík a sodík, potom baryum, strontium, vápník, hořečik a bor. Při těchto pokusech poznal on první, že pod vlivem siln. proudu elektr. hoří uhlí, takže vysílá prudké světlo. Objevu toho užil k prvním sestavení elektr. lampy, t. zv. obloukové, kterou k plně dokonalosti přivedl náš Křižík. Tím dán zákl. k dneš. elektr. osvětlování, které pro prakt. potřebu zdokonalil Edison vyná-

lezem elektr. žárovky. D. je vynálezce D-ho kahanec (C₂), jehož plamen obklopený drátěnou sítí nemůže snadno zapáliti výbušné plyny v dolech.

Davydov Vladimír Nikolajevič (Gorělov) (* 1847), ruský herec, žák slav. V. Samarina, herecem od r. 1867, od r. 1880 členem carské činohry (Alexandrinský téátr v Petrohradě), k jejíž slávě přispěl svým uměním ve více než stu rolích ruských dramát a nejstarších klasičeských až po moderní, jakož i v postavách Shakespearových a Moliérových.

Davydov kahanec, je svítilna pro horníky, kterou vynalezl Humphry Davy. Tento první vynález byl mnohokrát postupem času zdokonalen. Svým světlem upozorňuje horníka, vstupí-li do části, kde se nacházejí výbušné plyny, neboť v tom případě vydává modravě svítící plamen. Zapaluje se před vstupem do dolů. Je to olejnice, kol níž je kovové sítko, připojené s ochranným rámcem k její dolní části. Vrchní část tohoto sítko jest opatřena ještě jedním sítkem.

Dawes Charles Gates (* 1865), amer. politik, byl v letech 1921—1923 šéfem intendantury americké armády ve Francii a předsedou komitétu mezinárodních znalců pro úpravu reparačních platů Německa. V této své funkci proslavil se svým reparačním plánem.

Dawes William Rutter (1799—1868), angl. hvězdář, původním povoláním lékař. Od r. 1830 začal se zabývatí hvězdářstvím a vydal r. 1835 seznam 121 podvojných hvězd. R. 1850 objevil, že vnitřní kruh Saturnův je rozdělen. Pracoval na hvězdárnách v Southu, v Canden Lodge, v Kentu a Haddenhamu, které většinou sám založil.

Dawesův reparační plán, byl přijat na londýnské konferenci 16. 8. 1924 a schválen německým sněmem dne 30. 8. 1924. Dawes znal z osobního pozorování hospodářské poměry v Něm. a v plánu k nim vždy přihlížel. Plán definitivně upravuje něm. měnu zavedením soukromé cedulové banky v Berlíně, která jest pod dozorem ciziny. Stálý zahrani. komisař kontroluje výdej bankovek. Něm. obdrželo zahrani. zápůjčku 800 mil. zl. Mk, avšak začalo ihned cizině odevzdávatí své roční splátky. Dawesův plán byl prvním praktickým a na skutečných hospodář. poměrech spočívajícím řešením reparací, t. j. platů, jež mělo Něm. odváděti vítězným mocnostem. Přijetím plánu Youngova na konferenci v Haagu v r. 1929 byl Dawesův plán změněn.

Dawid Jan Wladysław (1859—1911), p. psycholog a pedagog; vydal: *Program*

sposržeň psychologyczno-wychowawczych nad dzieckiem (1890), Szkizy psychologiczne (1892) a Nauka o rzeczach (1895). Mnohé práce vydal v Ateneum a v Pravdě.

Dawid Wincenty (1816—1897), polský básník a pedagog. Kromě poetických povídek Tehe (1859), napsal Estetyku narodovou a pedagogické spisy Nova mnemnika (1854) a jiné. Redigoval listy: Gazeta Lubelska a Wędrowiec.

Dawisův kov, slitina, sestávající ze 67% mědi, 29% niklu, 2% železa, mimo menšího množství manganu, křemíku a uhlíku. Používá se hl. v Sev. Americe v tom případě, kdy na slitinu se kladou větší požadavky odporu, hl. proti vlhkosti, kyselinám atd. B. t. 1340°, h = 8.75.

Dawson (D. City, dávnz sity), hl. m. kanad. yukonsk. terit. (1921), 975 ob., při hran. Aljašky a vtoku ř. Klondyke do Yukonu, udržuje říční a žel. spojení s pobř. m. Skagway. D. bylo od 1896 eldoradem zlatokopů (30.000 ob), upadalo ale poklesem těžby; 1911 ještě 3013 ob. Náhradou za zlato poblíže bohatá ložiska stříbrné rudy.

Dax (Aqueae Tartellicas), hl. m. arondis. Landes a staré slatinové lázně. známé již Římanům. 12.390 ob.

Daxer Juraj (* 1871), slovenský evangelický teolog, prof. v Bratislavě. Psal německy a maďarsky o apoštolech a jejich teologických názorech. Slovensky napsal: Hus, Luther, Savonarola.

Daxner Ivan (* v Tisovci), byl ředitel banky Tatra v Turč. Sv. Martině a jako takový vyslán před válkou do USA., aby tam zachránil značný majetek banky. Redigoval Amer. slov. Noviny a věnoval se vůbec novinářství a spisovatelství. Stal se tajemníkem Slov. Ligy v Pittsburgu.

Daxner Samo, JUDr. (* 4. V. 1856 v Tisovci), advokát v Tisovci a předpřevratový národní a kulturní pracovník slovenský. V r. 1918 člen revol. Nár. shromáždění a župan gemerský, od roku 1922 zasedá v senátě.

Daxner Štefan Marko (* 22. XII. 1823 v Tisovci), studoval práva v Bratislavě, kde už jako mladý student vstoupil do vlastenecké společnosti. Usadil se pak jako advokát v Tisovci, kde působil od r. 1846 až do smrti. Za své advokátní praxe v Pešti seznámil se s Jokajem a Petőfím. Za revoluce byl ideovým vůdcem Slováků, sepsav památné Žjadosťi, proklamované 10. května 1848, za něž byl maďarskou revoluční vládou prohlášen za vlastní zrádce a odsouzen na smrt, již ušel jedině tím, že revoluce byla potlačena. Když vláda přijímala pak do stát-

ních služeb i Slováky, byl r. 1851 jmenován zástupcem státního fíškála v Rimavské Sobotě a r. 1861 podžupanem stolice gemerské, odkudž pro národní přesvědčení byl přeložen k směnecnému soudu do Debrecína. Když pak roku 1871 bylo soudnictví odděleno od administrativy, byl jmenován r. 1872 soudcem v Debrecíně, odkudž však odešel do Tisovce, kde působil dále národně-buditeľsky. Byl také činný literárně a zasloužil se hlavně setavením Memoranda r. 1861, jímž Slováci proklamovali své národní a politické požadavky. Účastnil se národní práce v Matici Slovenské a při Pešbudínských Vedomostech, prvním do politického listu slovenském. Zemřel 11. dubna 1892 v Tisovci.

Daxner Vladimír, JUDr. (* 1888 v Tisovci), veř. notář v Rimav. Sobotě, advokát. Gymnasium studoval v Brašově a N. Sadě, práva v Budapešti. Advokátní zkoušku složil r. 1922 v Turč. Sv. Martině. Účastnil se odboje za hranicemi jako člen Nár. rady pro Rusko. Jako důstojník ruských legií povýšen na majora.

Day Thomas (1748—1789), angl. spisovatel a stoupenec zásad Rousseauových. Napsal výchovnou knihu pro mládež Sandford and Merton (1783—89) a prototrokářské básně (The dying negro, 1773). Do češt. přelož. J. Vaňa a V. Váňová, 1910).

Dayton (dětín), m. v USA. 1. Prům. m. st. Ohio, 152.559 ob. (1925), při kan. míamském, žel. kříž., množ. veř. budov. Slyne strojnictvím a tov. na tabák. Na blízku Central National Soldiers' Home (inv. lidovna) pro 5000 osob. — 2. Prům. město v st. Kentucky, 7646 ob. (1920), na řece Ohio. — 3. M. ve Floridě, 5445 ob. (1920).

Daza Hilarion, vl. Grosolė (1840—1894), president rep. Bolívie, vládnoucí absolutisticky. Svržen vlastním vojskem roku 1879, uprchl do Anglie, kdež zavražděn přívrženci býv. presidenta Melgareja.

d'Azeglio Massimo Tapparelli marchese (1798—1866), it. malř, spisovatel a státník. \odot Azeglio-d'.

Dážob, pohanský bůžek, podle ruských bájí syn Svaregův, nazvaný též car slunce. Jagič myslí, že D. byl původně bůžkem jhoslov. an., jistoty ale není. Lit.: Jagič, Archiv tůr slav. Philol. V., 1—14.

D. c. = da capo v hudbě, opakovati.

D. C. L., v Anglii zkr. Doctor of Civil Law (doktor ov sivil ló), doktor občan. práva; \odot doctor.

D. G. T., (angl.) zkr. Doctor of Christian Theology, doktor křesť. teologie.

dct., decoctum, zkr. na receptech, \mathcal{Q}_4 dekokt.

d. d., zkratka: de dato (lat.), od dnešního dne, neb dono dedit (lat.), věnováno, darováno.

D. D. D., \mathcal{Q}_4 dat, donat, dedicat.

D. D. S., (angl.) zkr. Doctor of Dental Surgery, doktor zubní chirurgie.

D-dur (it. Re maggiore, ré madžóre, franc. Ré majeur, ré mažér, angl. D. major, di medžér), jest D s velkou terci. Stupnice D durová, \mathcal{Q}_4 stupnice.

De, (franc.) před jménem označení šlechtictví.

De, český monogramista, který v letech 1530—40 pracoval v Čechách s mincmistrem pražským Neufarerelem a s rytcem a vardejmem Hohenauerem. Byl to zručný medailér, jméno jeho však nebylo zjištěno. Pozůstala díla jsou: 3 portrétní medaile Ferdinanda I., medaile Maxmiliána II. jako korunního prince, Jana Bedřicha Kurfirsta Saského a Štěpána a Vavřince hrab. Šliků a j.

Dea (lat.), bohyně.

Dead letter (angl., „mrtvý dopis“), nedoručitelný, vadně adresovaný dopis, \mathcal{Q}_4 nedoručitelné pošt. zásilky.

Dead letter office, pošt. oddělení ve Velké Británii a v USA. pro nedoručitelné psaní.

Dead weight tonnage (angl., ded uť tonedž), mrtvá tonáž, přítěž nákl. lodí (nakládána do spodku lodí) v registr. tunách.

Deák Ferenc (1803—1876), maď. státník, právník, 1833—36 a 1839—40 poslancem, vynikající řečník; byl v opozici proti vládě Metternichově a ministrem v první vládě Bathányově. D. byl pro smířlivé vyrovnání s Rakouskem, jeho snahy byly korunovány 1867 vyrovnáním rak.-uh. Lit.: Wlassics: F. D. (1923).

Deakin Alfred (1856—1919), australský státník, advokát ve Victorii. Vůdce konservat. strany austr., byl několikrát minist. předsedou (1903—1909) a pracoval ke sloučení austr. kolonií v Commonwealth.

Deákova strana, parlamentární strana, zal. 1861 v Uhrách. Řídící se liberálními zásadami Deákovými, umožnila vyrovnání rak.-uh. 1867.

De Amicis (Edmondo), \mathcal{Q}_4 Amicis Edmondo de.

Dean (angl.), \mathcal{Q}_4 děkan.

Dean Amos (1803—1864), amer. právník, prof. soudního lékařství v Albany. Sp.: History of Civilisation (7 d., vyd. po jeho smrti 1872).

Dear (angl.), milý, drahý.

Death Valley (angl., Údolí smrti), pustá, neobydlená krajina ve státě Kalifornie (USA.); velice suché a horké území (až do 56° C).

Deauville (dovill), mořské lázně ve francouz. dep. calvadosském, arrond. Pont l'Eveque, kol 2700 ob., na západ od lázní Trouville.

Débaclé (franc.), shroucení, krach. Název Zolova románu, jednajícího o válce 1870—71 a porážce franc.

Debain Alexandre François (1809—1877), vynálezce harmonia (1840); zdokonalil též tačací harmoniku.

Débaïse Michael Alexander (1845—1879), abbé a franc. cestovatel. Poněvadž byl obeznámen s orient. jazyky, byl vyslán franc. vládou na výpravu napříč Afrikou r. 1879, na níž, v Udžidži, zemřel.

Débandade (franc. débandád), neukázněný šerm; en d., v nepořádku, rozklad.

Debar (Dibra, Debra), jugosl. okr. m. v oblasti bitolské (jižní Srbsko), 7060 albán. ob., ležící 640 m n. m., nad údolím Černého Drinu. Střed rozděleného drinského území mezi Albánii a Jugoslavií.

Debar (Dibra), kraj ve vých. Albanii s hl. m. Peškopijou na pr. břehu Č. Drinu. 2386 km², 94.000 ob.

Débardeur (franc., -dér), lodní nakladač; byl za doby druhého císařství oblibenou maskou pro pány i dámy.

Débarquement (debarkmán, franc.), ve vojenství vylodění vojska.

De Bary Heinrich Anton (1831—1888), něm. botanik, prof. ve Freiburgu, Halle a Strassburgu. Spec. v oboru mykologie, bádál o vývoji a plození hub. Napsal mnoho spisů z anatom., fyziologie, morfologie a biologie rostlinné.

Debata (franc.), diskuse, rozprava, ústní výměna názorů; debatování, tedy ústní projednávání předmětu. D. je běžný výraz při jednání sněm., ve veřej. shromážděních a zasedáních. Podle stávajících pravidel jedn. řádu d. je zahájována, řízena a zakončována předsedou. Po zahájení rozpravy mluví pouze ten, jemuž po předchozím hlášení bylo předsedou uděleno slovo. Členové sněmů nemohou mimo sněm býti voláni k zodpovědnosti za projevy tam učiněné. Předseda může řečníka přerušit nebo volati jej k pořádku. Při opětovných důtkách může řečníku býti odňato slovo. Rozprava může býti k návrhu kteréhokoliv člena usnesením sněm. skončena, načež po ukončení rozpravy může pouze navrhovatel obdržeti slovo jako zpravodaj. Ve sněmovně rozeznáváme d. generální a speciální. V oné projednává se předmět s hlediska všeobecného a u této pak podrobně.

Děbauche (franc. debôš), hýření, zhýralost; *débaucher*, hýřiti; dříve: svádění k deserci.

Debay Auguste (1802—1890), fran. lékař, spisovatel popul. zdravotv. knih. Př.: *Etické úvahy o lásce, štěstí a věrnosti manželské* (Pavlík, 1896), *Lais Korinthská a Ninon de L'enclos* (Pavlík, 1897), *Muž a žena* (1895, 1896), *Muž a žena v manželství* (1895), *Tajemství spánku a magnetismu* (Pavlík, 1896, 1908), *Třicatero krás ženy* (Pavlík, 1896, 1908, 1922), *Venuše oplozená* (Pavlík, 1909, 1921).

Děbe Wielkie, polská ves v okr. varšavském, známá vítězstvím polského vojska pod velit. Skrzynieckého nad Rusy r. 1831.

Dębicki Ludwik Zygmund († 1908), polský spisovatel.

Debeljak Anton, Dr. (* 1887), profesor lublaňské realky, literát slovinský. Píše lyr. básně (samost. sbírka *Solnce in sence*, 1919), malou prosu a překládá poesii i prosu francouzskou. Autor liter. studie *Iz hispano-ameriške književnosti a četných liter. poznámek v časopisech*. Lit.: M. Jarc (Ljub. Zvon 1920), J. A. Glonar (tamže, 1920).

Debeljanov Dimčo (1887—1916), rodem ze slavné Koprivšnice, předčasně zemřelý bulh. básník, lyrik jemného citění a melodického verše, pozdní elegik byronského zmaru, jenž vzdálen rodného prahu volal po něm v cizině, marně; nikdy se nevrátil, neboť na soluňské frontě za světové války navždy dozpíval a dožil své žalozpěvy. Posmrtná sbírka veršů, vydaná přáteli básníkovými, bude vždy cenným přínosem k nejnovější bulharské poesii.

Debeney Marie Eugène (* 1864), generál francouzský; vychován v St. Cyru, byl 1914 profesorem pěchotní taktiky na Válečné škole, po vypuknutí války ve štábu 1. arm. gen. Dubaila, později bojoval u Verdunu a na Sommě, od května do prosince 1917 velitel 7. armády v Alsasku; na jaře 1918 velitel 1. armády, s níž se účastnil obrany francouzské fronty při velké něm. ofenzivě v březnu a pak dalších operací toho roku. Po válce jako člen nejvyšší válečné rady reorganisoval vysoké vojenské školství; od 1924 náčelník gen. štábu franc. armády.

Debet (lat.), dluhuje, má dáti, v mn. č. debent; v účetnictví nadpis na dlužní straně účtu; opak *credit*, jemu náleží, dal, něm. *soll*, haben.

Debec Janez Autun (1758—1821), spisovatel slovinský, katecheta v Lublani, který první započal r. 1795 přednášeti bohoslovcům slov. mluvnici rodného ja-

zyka. Sp.: *Kratki Navuki* (1783), *Krainische Grammatik* (1795—97), *Deutsch-krain. Wörterbuch*; obě tato díla zůstala v rukopise a jsou uložena v lublaňské m. knihovně.

Dębicki Stanislav (1866—1924), polský malíř v Krakově.

Dębicki Zdzisław (* 1870), polský spisovatel. Sp.: *Święto kwiatów*, *Ekstaza*.

Debidour Antoine (* 1847), franc. dějepisec. Napsal: *Histoire diplomatique de l'Europe* (1891), pokrač. 1916—17.

Debierne André Louis (* 1874), franc. chemik. Objevil aktinium, pracoval v radiologii. 1910 s pí. Curie připravil kovové radium.

Debit (franc. débit, débi), prodej zboží v drobném, též koncese ku prodeji zboží monopolního. Debitant, trhovce; pošt. d., každý druh dopravy, v užším smyslu doprava novin poštou.

Debitor (lat., dlužník), v účetnictví účet dlužníků.

Debitum (lat.), závazek, povinnost; d. feudale, manská povinnost; d. *proprium*, dluh vlastní; d. *alienum*, cizí dluh.

Debitum conjugale (lat.), manželská povinnost; tuto berou na se manželé, vstupující ve svazek manželský a zavazují se k vzájemnému ukájení pudu pohlavního.

Děblín (Ivangorod), 1. pevnost v pol. vojv. lublínském na ř. Visle, žel. uzel dráhy Varšava—Kovel, tvořila s Varšavou, Novogeorgijevskem a Brest-Litevskem nejdůl. r. pevnostní pás; r. 1914 po bitvě u D. ústup rak. a něm. armády. — 2. Předměstí estonského města Narvy na ř. Narova.

Děblín, ms. na Mor., okr. Tišnov, 1130 č. ob. Mlýn, cihelna.

Děblov, o. v Č., okr. Chrudim, 368 č. ob.

De Bois Eliseus, minceř, zvaný podle mincovních záznamů „*der Franzos*“. Mince a toлары (vládní mince), které byly za jeho dohledu z neznámé příčiny (neboť nebyl úředníkem mincovny) v mincovně raženy, nesou značku „kančí hlavu“ a datují se z r. 1630—31, právě jako toлары Jana Oldřicha z Eggenburka, se stejnou značkou a letopočtem.

Děbols Ferdinand (1834—1893), dirig. brněnského pěveckého sdružení, které sám založil, a skladatel. Povoláním bankovní ředitel.

Děbolí Antoni, polský diplomat, r. 1767 sekretář vylanectví pol. v Petrohradě, později vyslanec. V čase povstání Kościuszkova byl členem nejvyšší národní rady.

Děbolín (Diebling), o. v Č., okr. Jindř. Hradec, 429 ob. (68 č.).

Debora (hebr., včela), isr. hrdinka starozák. podnítila (dle kn. Soudců s hrdinou Barakem kmeny isr. k boji proti Sisrovi, vojev. kanaanskému. Velebná píseň, opěvující toto vítězství, náleží k nejstarším památkám israel. písemnictví.

Debossi, bylo jméno stavitelské rodiny na Malé straně, která původně se psala asi De Bossi.

Débouché (franc. débušé), vyústění, soutěsky; debušovati, vypadnouti ze soutěsky neb úzkého místa.

Debraň (Debród), o. na Slov., okr. Moldava n. Bodvou. 589 m. ob.

Debraux Paul Emil (1796—1831), francouz. písničkář. Skládal hlavně písně píjáčké a politické. Některé z nich znárodněly a soubor jejich vydal Béranger, jako Chansons Complètes (1835—37).

Debrecín (Debreczén), hl. m. maďar. komit. Hajdu, 103.186 ob. (1920), v písečné úrodné pustě, žel. křiž., universita, hospod. akad., reform. biskupství, sídlo obch. komory, trhy na dobytek. 14. III. 1849 v D. prohlásil Košut neodvislost Maďarska, 2. VIII. 1849 porážka sboru honvédů ruskými vojsky.

Debret Jean Baptiste (1768—1848), franc. malíř, žák Davidův. Maloval hl. obrazy z napoleonské doby, které se nyní nalézají ve Versailles.

Debrů, o. v Č., okr. Ml. Boleslav, 1216 č. ob. Výr. amer. nábytku, plet. zboží, barv.

Debrece, o. v Č., okr. Rychnov n. Kn., 215 č. ob.

Debrné (Oels-Döberney), o. v Č., okr. Vrchlabí, 285 ob. (13 č.). Přádelská lnu.

Debrné (Döberle), o. v Č., okr. Trutnov, 362 n. ob. Přád. lnu, domác. tkalc.

Debrník (Deffernik), o. v Č., okr. Klatovy, 203 ob. (33 č.), meteorol. stanice (800 m), zámeček, tov. zrcadlového skla.

Debrník, o. v Č., okr. Tábor, 197 č. ob.

Debrno, o. v Č., okr. Kralupy n. Vlt., 194 č. ob.

Debrnov J. S., pseud. Jos. Srba.

Debs Eugène Viktor (* 1855), amer. soc. dem. vůdce, povol. topič na dráze. Předseda Nár. rady amer. soc. dem. od r. 1897, kandidoval několikrát na prezidentství rep., ale s neúspěchem. Za svět. války agitoval proti účasti Ameriky ve válce a byl r. 1918 odsouzen, ale r. 1921 obdržel od pres. Hardinga milost. Sp.: Industr. Unionism (1911).

Debu-court (debikúr) Louis Philibert (1755—1832), žák Vienův. Zprvu genrista, potom mistr barevné mědirytiny à l'aqua tinta s vyvin. tech. a koloritem. Hlavní práce: Veř. pařížské promenády, Café Frascati.

Debure Guillaume François (1731—82), zn. bibliograf a knihkupec pařížský. Sp. Bibliographie instructive (1763—1768), Supplément à la bibliogr. instructive (1769).

Debureau (Dvořák) Kašpar Jan (* 1796 v Kolíně nad Lab., † 1846 v Paříži), z české rodiny komediantské, slavný franc. tvůrce Pierrota, mimik, mistr němohry, autor němoher. Postavě Pierrota dal kostým a masku nyní obvyklou. Zván Bílým stínem, zbožňován nejen lidovým obecenstvem Paříže, jež v něm nalézalo svou duši, ale obdivován literárními romantiky a divadelníky. Život jeho velmi pestrý a pohnutý poskytl látku romanopiscům a dramatikům (Saša Guitry, Melch. Vischer).

Debureau Charles, jeho syn (1829—1873), rovněž herec pantomim (Pierrot ve stylu slav. otce), později feditel vlastních divadel pantomimických.

Debussy Claude (* 1862 v Saint-Germain-en-Laye, † 1918), franc. hud. skladatel. Obdržel první velkou cenu řim. r. 1884. Pobýval v Itálii a v Německu. Vydal svazek melodií Proses lyriques a dal provozovati symfon. dílo L'Après — Midi d'un Faune (Odpoledne Fauno-vo) od St. Mallarméa. Napsal operu Pelléas a Mélisanda (na slova Maeterlinckova), mimo to: Ariettes, Chansons de Bilitis, Nuages et Fêtes a j.

Debut (franz. début, débí), první veř. vystoupení, vstupní úloha herce na jevišti; debutovati, po prvé vystupovati, debutant, -ka, začátečník, začátečnice.

Décadents (franc. dékadán), básnická škola, \mathcal{Q}_s symbolisté.

Décadi, ve franc. revoluč. kalendáři desátý den dekadý, den odpočinku.

Decameron, název slavné sbírky novel ital. básníka Boccacia (\mathcal{Q}_s).

Decamps Alexander Gabriel (1803—1860), francouzský malíř orientálních a zvířecích genrů. Hl. jeho obrazy nacházejí se v Hertford Collection v Londýně.

Decantatio (lat.), slévání, odlévání, \mathcal{Q}_s dekantace.

Décanulement (franc., dekanylmaň), odstranění kanyly z průdušnice. Provádí se obvyč. 3.—5. dne po tracheotomii (rozříznutí průdušnice, \mathcal{Q}_s toto); následkem chorobných změn v ráně může však býti oddáleno nebo ztiženo.

Décapage (franc.), odstraňování nečistot s povrchu kovových předmětů, které mají býti galvanicky potaženy povlakem jiného kovu. Čištění provádí se buď slabým žháním předmětu nebo ponorením do roztoku sody a poté do lázně (rozředěné kys. dusičné nebo sírové). Hned po vyčištění vloží se předmět po omýtí vodou do galvanické lázně.

Decapitatio, \mathcal{Q}_3 dekapitace, resekce kloubu.

Decapoda, vědecký název pro desíti-nožce, druh koryšů. Dělí se: 1. dlouho-repí (raky), 2. krátkorepí (kraby), měkko-repí. Mají krunýř, tři přední páry okon-četin slouží jako kusadla, ostatních pět ku pohybu.

Decarbonisatio (lat.), odstranění uhlí-ku nebo kyseliny uhlíčitě.

Decastère (dekastér), franc. míra obj. u dříví = 10 stérů = 10 m².

De Castro Giovanni (1837—1897), ital. spis.; mimo novel a knih obsahu vychovatel. psal hlavně díla dějepisná.

Decazes Elie, vévoda (1780—1860), fran-couz. státník za Luďvíka XVIII., ministr vnitra a policie, prezident rady a hlavní představitel umírněné strany královské, které dopomohl k vítězství ve volbách (1816) nad radikálními royalisty (ultras) a republikány. Donucen králem k de-misi, žil jako vyslanec v Londýně. Na-zýván všeob. jakobínským ministrem. Hájil vždy ústavu i proti králi.

Decazes Louis Charles Elie Amanien (1819—1886), syn předešlého, franc. poli-tik. Ministr zahranič. záležitostí 1873—1877. Čelil energicky intrikám Bismar-kovým a získal sympatie ruského cara pro Francii a tím zahájil politiku franc.-ruského spojení.

Decazeville, m. ve franc. dep. Aveyron, 15.000 ob. Průmysl železářský.

Decabalus, král dácký, porazil r. 86 Římany v Moesii a zavázal je k placení poplatků, které mu byly odepřeny až 101 Trajanem. V boji byl D. poražen a jeho vzpoury 105 a 106 neměly výsledku a Dacie byla Římany dobytá. D. se na útěku zavraždil.

Decem (lat.), deset.

December (lat., decem, deset), 12. mě-síc v roce; u starých Římanů rok počínal březnem, odtud jméno desátý; zasvěcen byl Saturnovi (sv. Saturnálii, faunálii, laurentinálii), 22. pros. slunovrat zimní, slunce vstupuje do znamení kozoroha.

Decembristé, přívrženci Luďvíka Na-poleona, kteří mu umožnili státní pře-vrat 2. prosince 1851.

Decembristé, \mathcal{Q}_3 děkabristé.

Decemviri, u Římanů výbor 10členný, jmenovaný za určitým účelem. Nejzná-mější jsou d. legibus scribendis, komise patricijská, zvolená r. 451 a vybavená konsulskou pravomocí, jež měla sepsati obyčejové právo; výsledkem byl zákon dvanácti tabulí (\mathcal{Q}_3). — D. stlitibus iudi-candis, soudní sbor pro spory o svobo-du. — D. sacris faciendis, sbor kněží, vy-kладаčů knih Sibylliných.

Decennalia (lat.), oslava desítiletí pa-nování řím. císařů.

Decennium (lat.), desítiletí.

Decentní (lat.), slušný, přistojný; de-cence, slušnost, přistojnost.

Decentralisace, opak centralisace, t. j. přesunutí veřejnosprávné správní agen-dy na místní, okresní neb zemskou sa-mosprávu. Decentralisace může nabýti důležité otázky i v kulturní politice, na př. mají-li býti osvětové instituce, školy, soustředěny v hlav. m. nebo mimo ně. V Demokracii se osvědčuje decentrali-sace.

Decernát (lat.), dokládání, zpravodaj-ství, referování (úředníka), decernent, zpravodaj (referent), decernovati: roz-hodnouti, rozsouditi.

de Cesare Carlo (1824—1882), ital. nář. hospodář. R. 1860 gener. sekretář fin. v Neapoli, několikrát zvolen poslan-cem, pozd. senátorem. Sp.: Della scienza statistica etc. (1857), Manuale popolare di economia pubblica (1862, 2 sv.).

de Cesare Raffaello (1856—1918), spiso-vatel, novinář a politik it. Psal spisy histor., vynikající jasným slohem a myšlenkovým bohatstvím. (Il conclave di Leone XIII., Il conte G. Creppi e il suo secolo di vita a j.).

Deci (lat., decem, deset), desátá část; př. decimetr.

Decidua (lat., odpadávající nebo blána padavá), zevní obal sliznice embryonální (uterus) u savců; při menstruaci odlučuje se od jejích zevních vrstev (vrstev (d. menstrualis).

Decigram, jedna desetina gramu, dg.

Decilan, koncent. roztok formaldehy-du a draseln. mydla. Desinf. prostředek.

Decillion, desátá mocnina milionu = 1.000.000¹⁰. Jednička a 60 nul.

Decilitr, desetina litru, dl.

Decima (lat., totiž pars), desátá část něčeho, desetina; decimae anni, 40denní půst; D. de Real, dřívější bronz. mince špan.; též míra v král. neapol.: 26-455 mm. — V prosodii desítiveršová sloha.

Decimální klasifikace, \mathcal{Q}_3 desetinné třídění.

Decimálka, váha decimální, při níž váhu zboží vyvažujeme na desetkrát větším rameni, desetkrát menším záva-žím. \mathcal{Q}_3 váhy.

Decimální (dekadická, desítková) sou-stava čísel, ve které deset jednotek určitého řádu rovná se jedné jednot-ce řádu nejbližší vyššího a jednotka té-hož řádu obsahuje 10 jednotek řádu niž-šího. Vyvinula se ze skutečnosti, že člo-věk má na svých rukou dohromady 10 prstů. Řád jest vyjádřen polohou číslice;

na př. číslo 364 znamená 4 jednotky prvního řádu, 6 jednotek druhého řádu (t. j. 6. 10 jednotek řádu prvního) a 3 jednotky řádu třetího (t. j. 3. 10 jednotek řádu druhého a 3. 10. 10 jednotek řádu prvního). Decimální soustava může být rozšířena též ve směru opačném (Q_{10} desetinné zlomky).

Decimální svíčka, jednotka světla, rovna 0.1 světlosti Carcelovy lampy.

Décime (franc., desim), ve franc. méně 10 centimů.

Decimetr (dm), desetina metru, 0.1 m; krychl. d. = 1000 ccm³ = 1 l.

Decimola (ital.), v hudbě skupina 10 tónů stejnodobých, označených 10 pod obloučkem.

Decimovati (lat.), t. j. každého desátého odpravit. Původně v st. Římě (decimace) za zbabělost nebo vzpouru; trest ten potrvál ještě v 17. st. Význam slova též v smyslu přičinění těžkých ztrát. Též i povýšení každého desátého.

Decina (ital.), dřívě v Římě obvyklá váha, rovnající se 3.39 kg.

Decisivní (lat.), rozhodující; d. ohlas (votum decisivum), při hlasování, hlas sítací; opak hlasu poradního (votum consultativum); též rozhodující hlas při rovnosti hlasů. Decisivní slova, část rozsudku zahrnující nálezk soudní.

Decius, římský císař (249—251), Gajus Caesar C. Messius Quintus Traianus D. Augustus (* kol 200), zvlétl u Verony nad cis. Filipem, pronásledoval křesťany. V tažení proti Gotům zradou svého nástupce Galla zahynul se svým synem v močálech v Dobruždi.

Decize (lat. decisio), rozhodnutí, nezvratné řešení sporné otázky právní; decisiones quinquaginta 50 konstituce Justinianova; d. electorales saxonicae řešení sporn. právn. příp. za Jiřího II. a Bedř. Augusta II. D. Rotae Romanae, řešení nejv. soud. dvora říms. kurie.

Deck Josef Théodore (1823—1891), řed. franc. st. porcel. továrny v Sévres (od r. 1887) a vynikající keram. odb. Spisy: *Fajence* (1887).

Decken Karl Klaus von der (1833—1865), cestovatel po Africe; konal tři výpravy: 1861 s Thorntonem, 1862 s O. Kerstenem a 1865 byl domorodými Somalci zavražděn.

Decker, rodina tiskařů německých. Georg D. (1596—1661) založil universitní tiskárnu v Eislefdu, kteráž zůstala v rukou této rodiny do r. 1802. Jeden z jeho potomků Georg Jakob D. (1732—99) dostal v Berlíně titul dvorního tiskaře a jeho syn Georg Jakob D. (1765—1810) za-

ložil Südpfeussische Hofbuchdruckerei v Poznani (1794).

Decker Antonín (1855—1915), český historik a gymn. ředitel v Jindř. Hradci. Uspořádal archiv jindřichohradecký, který zpracoval též vědecky.

Decker Cornelius Gerrits (1643—1678), hol. krajinář, genr. malíř selských dvorů.

Decker Paul (1677—1713), stavitel, pracoval na král. zámku v Berlíně a eremitaži v Bayreutu.

Decker (Dekker, Dekkar, Dekr) Thomas (* kol 1570, † po 1637), angl. dramatik; napsal četná dramata, z nich *Shoemaker's Holiday* (1600), *Old Fortunatus* (1600), *The Honest Whore* (1604) a *Satiromastix* (1602) jsou kom. satir. Proseu líčil mravní převrácenost dobového prostředí v díle *The Gull's Hornbook*, or *Fashions to Please All Sorts of Gulls* (1609).

Deklarace (opověď) celní, každé zboží přes celní čáru převážené musí být k celnímu úřadu dopraveno a také opověděno. Opověď taková musí se státi písemně v dvojím stejnopise, v níž dlužno vyznačiti množství a jakost dováženého nebo převáženého zboží.

Declaratio clerici gallicani, prohlášení duchovenstva franc. z r. 1682, jímž omezuje se papežská moc na věci duchovní vůbec a ve Francii zvláště a prohlašuje se nadřadenost obecného koncilu nad papežem.

Declaration of independence (anglicky deklarejšn ov independans), prohlášení neodvislosti USA. ze dne 4. VII. 1776 ve Filadelfii, podepsané zástupci 13 kolonií.

Declaration of rights (angl., diklarejšn ov rajts), prohlášení (deklarace) westminsterské konvence ze dne 1. II. 1689 nových ústavních směrnic pro Viléma Oranžského, z nichž vzešla pozdní „Bill of rights“.

Decorated style (angl., dekarejtyd stajl), zdobný sloh, epocha got. slohu v Anglii ve 14. st. Jako ukázka katedrála v Yorku.

Decortii Bruno (JUDr. Hugo Richter), * 1./11. 1863 v Citově na Moravě. Po studii věnoval se advokacii v Lipníku a v Olomouci, kde jako operní pěvec koncertní zpíval v olomouckém „Zerotínu“, tamtéž r. 1902 po prvé na jevišti jako Dalibor s tak rozhodným úspěchem, že věnoval se umělecké dráze divadelní. Vystoupil na zkoušku v Národním divadle v Praze i něm. div. pražském, kam byl Angelo Neumannem angažován. Po 2 letech odejel do Německa, působil dva roky u dvor. div. v Kielu, pak hostoval asi půl roku v opeře Měst. divadla na

Vinohradech a vrátil se opět k advokacii; působí na Žižkově. Jest odbor. spis. kulturně historickým. Kromě četných publik. v denních listech (Lid. Noviny, Nár. Listy, Pozor) vydal knižné studie: Kollár a jeho idea slovanské vzájemnosti a Historii slovanské liturgie v Čechách (v knize „Slovanské epištoly z české liturgie“).

De Coster Charles (1827—1879), jeden z největších spisovatelů vlámských; psal však francouzsky. Jeho hlavním dílem je Légende de Thyl Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au pays de Flandre, (1868), jež bylo nazváno C. Lemonnierem vlámskou biblí. Vyznamenává se stejně jako ve svých ostatních dílech, zvláště v Légendes flammandes (Vlámské legendy, 1857) a Contes brabantous (Brabantské povídky, 1861) stylem, jehož nádhery dosáhl nezvyklou péčí a rozsáhlými znalostmi vlámské minulosti a starodávných vyprávění. Jeho dílo bylo doceněno až po jeho smrti; také do češ. byl překládán (Legenda o T. Ulenspiegelovi a porůznu menší prosy).

Decourcelle (dekursel) Pierre (* 1856), franc. spisovatel; psal díla dram. a novin. romány; nejznám. Gigolette (1893), Les deux gosses (1898), L'Abbé Constantin podle rom. Halévyho (1887) a Werther podle Goethe (1904) pro Sárú Bernhardtovu.

Découvert (franc. dekuvér), malé množství, nedostatek kusů některého cenného papíru ke krytí burs. příkazu, nedostat. úhrada; d. prodávati zn. prodej nekrytý (prodej papírů, kterých prodávající nemá).

Decrescendo (it. dekrešendo, zeslabování), zeslabování síly tónové (značka >, ♩ crescendo).

Décret (franc.), decretum (lat.), ♩ dekret.

Decreto legge (ledža), zákon dekreto- vý, v it. stát. pr. král. nařízení (dekret) s prozatímní platností zákona bez předchozího schválení parlamentem.

Decretorius (lat.), rozhodující; tedy annas d. v míru westfálském, normální rok 1624, dies d., 1. leden 1624.

Decretum Divi Marci (lat.), dekret říms. císa. Marka Aurelia, zapovídající samovolný zájem svršků dlužníkových, kterým pozbavuje se věřitel nároků na pohledávku.

Decretum Gratiani, soukromé sebrání práva církevního z 12. stol., jež pořídil Gratian (♩). D. požívalo ve středověku veliké autority a bylo opatřováno komentáři (glosami), z nichž nejužívanější (ordinaria glossa) napsal Joannes Teutonicus a Bartoloměj z Brescie.

Decubitus, proleženina. Hl. dva druhy d. oesophagi, projevuje se vředy v hrtanu a vzniká dlouhým ležením starých churavých osob. D. laryngis, nebezpeč. vřed v hrtanu, objevující se při střevním tyfu.

Decumana porta, brána v římském vojenském táboře.

Decuria (lat.), původně oddíl 10 mužů; v Římě sloužila d. za základ při rozdělení senátorů, rytířů, soudců a spolků.

Decurio, náčelník decurie, zvláště pak člen senátu a ve městech mimo Řím členové městské rady.

Decussis (lat.), starořímská měděná mince = 10 assu.

Dečak Mirko (* 5. XI. 1876 v Záhřebě), chorv. tiskař a redaktor, spoluzakladatel Novostí. Vydal črty: Naše duše (1905); aktovky: Grbavac (1906), Pjesma (1906), Ponos (1908), Crveni kimonu (1913) hrálo záhřeb. divadlo. Pseudonym jeho: Lucien Metivet ♩.

Děčané, staročeský kmen sídlící na řece Ploučnici, Bílíně a Labi. Zmiňuje se o nich Kosmas, který je nazývá Daciane, a klade je na nejzazší hranice pražského biskupství. Kmen založil patrně ves Děčany v losovickém okrese.

Děčany, o. v Č., okr. Lovosice; 242 č. ob.

Děčín (Tetschen), okr. m. v Č., 11.244 ob. (z toho 1.158 Čechů), při výtoku Labe z Čech. D. má krásný zámek z 17 stol., průmysl textilní a strojnický, čilý turistický ruch. — V 10. st. stával tu hrad Děčanů, ve středověku vystřídal D. hojně majitelů (č. krále, Ottu Braniborského, Michalovice, Vartenberky a j.), 1628 získali panství Thunové a vlastní je dodnes. Znak: český lev s korunou v červeném poli, držící stříbrnou parmu.

Děd, 1. hora v Hrubém Jeseníku, 1378 m. — 2. Hora v Brdech ♩, Drábov. — 3. U jižních Slovanů název pravoslavných biskupů. — 4. Titul úředníka na dvoře chorvatských králů (12. st.).

Děd Metoděj, pseud. A. Pikharta.

Dedačov, obec na Slov., okres Humenné, 67 ob.

De dato (zkr. d. d.), od dnešního dne (počítaje).

Dedeagač, m. v záp. Thrácii, na břehu Egejského moře, nedaleko ústí Marice, 2500 ob. Bylo do r. 1912 turecké, pak bulh. a od r. 1920 řecké. Ve světové válce bylo několikrát bombardováno angl. loďstvem.

Dědeček, pseud. A. Pikharta.

Dědeček Josef (1843—1910), č. botanik a gymn. prof. Zajímal se první o české játrovky a napsal o tomto druhu mechů několik odborných prací.

DĚVÍN - ÚSTÍ MORAVY DO DUNAJE

Dědek, 1. božstvo pohanských Čechů, ochraňující domy a krby. 2. přístroj pro sevrání dřeva, které má být obráběno.

Dědek Bohuslav MUDr. (* 1886), s. docent oto-rhinopharyngologie na univerzitě Karlově.

Dědibaby, obec v Č., okr. Kralupy, 170 č. obyv.

Dědic, osoba, na kterou přechází smrti jiné osoby (zůstavitele) jmění této osoby (pozůstalost) jako celek. Dědicem může se státi pouze osoba, která v době delace (nápadu pozůstalosti) je naživu. D. vstupuje ve veškerý stav majetkový, aktiva i pasiva, jako univerzální nástupce (univers. sukcese). Zůstavitel však může někomu odkázati část majetku (O₃ odkaz), aniž ho činí dědicem. Rozeznávají se dědici zákonní, na základě zákona (O₃ Právo dědické), dědici testamentární na základě posledního pořizení (O₃) a smluvní dědicové na základě dědické smlouvy (O₃). Ustanovení osoby dědicovy musí býti určitá, avšak může se státi pod podmínkou nebo lhůtou. Zůstavitel může pro případ, že ustanovený dědic v dědictví nenastoupí, povolati druhého jakožto náhradníka (substitutu, § 604 o. z.); zůstavitel však může svému dědici uložiti, aby dědictví, které přijal, přenechal pro případ své smrti nebo v jiných určitých případech dalšímu ustanov. dědici, který se zove nástupcem (substitut fideikomisární (§ 608 o. z.)). Přechází-li majetek zůstavitelův jako celek na více osob, jsou tyto osoby spoludědici a rozeznáváme případy, je-li jich ustanoveno více bez určitých podílů, nebo jsou-li všichni ustanoveni s určitými podíly, či jsou-li ustanoveni jedni s podíly, druhí bez podílů. Z pozůstalosti jest nejdříve zaplatiti dluhy pozůstalostní, teprve zbytek rozdělí se mezi spoludědice. O₃ Vyrovnání, Posloupnost, Právo dědické.

Dědic Karel (1862—1928), soc. dem. poslanec, později senátor; pov. dámský krejčí. Sp.: Třídní boj (1897), Soustava soukrom. vlastnictví a socialismus (1918).

z **Dědic** Milota, z rodu Benešoviců († 1307), český pán, který v bitvě na Moravském poli (1278) velel zadnímu voji; opustil prý zradně Přemysla Otokara II., dav se uprostřed bitvy na útěk a zavinil tak královi porážku.

Dedicatio (lat.), věnování, u Římanů zasvěcení nějaké posvátné věci konsulem za přítomnosti pontifika.

Dědice, o. v Č., okr. Cáslav, 107 č. ob.

Dědice, o. v Č., okr. Tábor, 114 č. ob.

Dědice, o. na Mor., okr. Mor. Budějovice, 192 č. ob.

Dědice, ms. na Mor., okr. Vyškov, 2529 č. ob. Mech. tkalc.

Dědická daň, zavedena patentem z 9. února 1850, č. 50 ř. z., t. zv. zákonem poplatkovým, a nutno rozeznávati od poplatků, vybíraných jako náhradu za pojednání pozůstalosti. D. d. vybírá se v různých sazách podle poměru zůstavitele k dědici: a) mezi nerozloučenými manželi, dětmi i rodiči (manželskými i nemanželskými) mezi zvolitelem, zvolitelkou a zvolencem; b) zůstavitelem a osobou, jsoucí s ním v poměru služebním; c) mezi zůstavitelem a příbuznými až včetně k bratrancům; d) mezi cizími. Dlužno zdůrazniti, že daň tato platí se pouze z čisté pozůstalosti, tedy po odečtení všech dluhů na pozůstalosti vážnoucích, jako jsou úraty pohřbu i nemoci. Je-li předmětem pozůstalostního řízení nemovitost, dlužno z převodu zapraviti ještě poplatek nemovitosti podle saz. 91 B. popl. zákona. Povinným k zaplacení této daně jest každý dědic neb odkazovník.

Dědická způsobilost, uzpůsobení býti povolán k dědictví. Kdežto římské a starší germánské právo znalo osoby nezpůsobilé k dědictví, může podle dnešního práva (§ 538 o. z.) děditi zpravidla každý, kdo jest oprávněn nabývati majetku; dědicky způsobilými jsou i duchovní korporace nebo údové jejich, neboť zákony, omezující jejich způsob. dědkou (zákony amortisační), byly vesměs zrušeny konkordátem z r. 1855. — O₃ též Nehodnost dědická a Nezpůsobilost dědická.

Dědické právo, soubor právních norem, jež se týkají posloupnosti v ona práva majetková, jež úmrtím dosavadního držitele nezanikají, nýbrž jen pozbývají svého podmětu. Ovšem rozvoj d. p. mohl nastáti teprve tenkrát, když osobnost jednotlivců i svoboda jich v oboru majetkovém nabyla výrazu právního. Rozvoj takový nejlépe lze pozorovati v právu římském, které ve spojení s právem německým, bylo vzorem pro utvoření d. p. rakouského a u nás dosud platného p. d. Podle dosud platných ustanovení nastává posloupnost dědická na základě posledního pořizení (testamentu) neb dědické smlouvy a pak teprve, není-li zde ani jednoho ani druhého (třeba jen o části pozůstalého jmění) nastává posloupnost podle zákona. Obecná posloupnost dělí se v 5 tříd navzájem se nevylučujících zakládajících se na manželství, legitimaci, nemanželském příbuzenství neb adopci. O tom platí ustanovení v §§ 730—750 v. o. z. Zůstavitel a veškerí jeho descendentí tvoří první pa-

rentelu, rodiče zůstavitelovi se všemi descendenty druhou atd. Příbuzní přes 6. parentelu vůbec nedědí (o tom viz § 751 v. o. z.). Děti dědí stejným dílem, vnukům připadá díl jich předumřelého otce. Tyto zásady provedeny jsou v našem i pro nás dosud platném v. o. z., a to v §§ 531—824 a pak v cis. pat. o řízení nesporném z 9. VIII, 1854 č. 208 ř. z. Nyní se ovšem v kruzích zákonodárských pracuje o novém obč. z., v němž patrně i dě. právo bude upraveno již novým právním názorům i poměrům odpovídající. O posloupnosti po zákonu ustanoven v §§ 727—761. O vyloučení z dědictví (třeba nevědeckost nebo jiné důvody) ustanovuje o. z. v §§ 695—726. O povinném podílu osob, jež nesmějí býti zbaveni dědictví, platí zákonná ustanovení §§ 762—858. Novým důležitým ustanovením, zejména ohledně děd. práva pro manžely, jest t. zv. novela z r. 1914 čís. 276 ř. z. O pozůstalosti, k níž se nikdo nehlásí anebo není-li zde nikoho, jemuž by po zákonu pozůstalost mohla býti přikázána, jest ustanovení v § 726 v. o. z., již soud přikáže jako caduum fisku. Projednání pozůstalosti vedle výše uvedených zákonných ustanovení, jest zbudováno na soustavě adiční, podle které nikdo nenabude dědictví přímo smrtí zůstavitelovou, nýbrž teprve až když na základě přihlášky byla pozůstalost přihlášenému dědici soudem přikázána odevzdání listinou. Odevzdáním takovým nastává pak univerzální sukcese, t. j. dědic vstoupí s veškerým svým jměním kladným i záporným (tedy aktivy i dluhy) v souhrn kladného i záporného jmění zůstavitelova a tato masa splyne v jedinou. Nebezpečí, že postihne dědice újma, lze čelit tím, že se dědic buď vůbec nepřihlásí anebo přihlásí, ale jen s dobrodijním inventáři (cum beneficio inventarii).

Dědický Bohdan (* 1827), hal. rus. politik a spis. Nejlepší z jeho prací jest epos: Buj-Tur Vsevolod, psaný ale nerosozdím. jazykem, který D. sám vytvořil, později ale přeměnil v nový, blízký velkoruštíně. Napsal také Dějiny Malé Rusi.

Dědicové (heredes), v starém č. právu sedláci, kteří vzdávali své statky vrchnosti, vymíňující si zároveň ochranu; d. proto, že jejich statek byl po předcích zděděn. Postavení jejich se však postupně zhoršovalo; \mathcal{Q}_3 též svobodníci.

Dědictví Komenského, literární a nakladatelské družstvo, vydávající hl. spisy vychovatelského obsahu a literaturu pro mládež. Vydalo na 280 knih. Založeno bylo 1892 na oslavu 300letého výročí narození Komenského.

Dědictví sv. Václava, fond pro vydávání katolických českých knih, zal. jesuitou M. V. Šteyererem 1670.

Dědičná činž, byl poplatek peněžitý nebo in natura (v přírodninách) pravidelně se opětuující dávka, jež vznikla, když statek (pravidelně selský) odevzdával se do vlastnictví osobě jiné, anebo když někdo určitým kapitálem, vlastníku pozemku nebo statku při odevzdání takový poplatek si vyhražoval. Přírozené, že za takový poplatek pravidelně odváděný ručil pozemek nebo statek sám, takže činže taková byla reálným břemenem na realitě samé váznoucí. V Rakousku byly takové dědičné činže čl. 7. st. z. z. ze dne 21. 12. 1867, č. 142, zakázány a jest ukládání takových reálních břemen již dnes vyloučeno.

Dědičná monarchie, forma státu, kde panovník nastupuje trůn podle určitého zákona, který upravuje dědičnost trůnu. Rozhoduje obyčejně větev rodu a prvorozenství. \mathcal{Q}_3 monarchie, pragmatická sankce, salický zákon.

Dědičná štola, hlavní štola, sloužící k odvodnění a větrání dolu. Často dlouhá i několik kilometrů, na př. Jaklovec-ká štola u Mor. Ostravy, dlouhá 2892 m.

Dědičnost (heredita), ve smyslu přírodovědeckém opěté objevení se tělesných i duševních vlastností předků u potomstva. D. je nejdokonalejší u nepohlav. se rozmnožujících organismů, ježto mladý tvor je takřka jen pokračováním rodičů. Mají-li se tedy určité odrůdy stromů, květin, ovoce n. zeleniny zachovati beze změny, nutno prováděti štěpování, očkování a podob. nepohlavní způsoby rozmnožování. Ale i mužské a ženské pohlav. buňky, které se spojí v nový zárodek, nutno pokládati za přímé pokračování rodičů. Často zdědí se i bezvýznamné vlastnosti (bradavice, mateřská znamení, výraz tváře, gesta a způsob chůze, zvyky a sklony) až do nejmenších podrobností (d. konservativní jako příčina druhů a ras). Zvl. pozornosti zasluhuje d. nově se vyskytujících tělesných i duševních vlastností. Sem patří d. chorob tělesných i duševních. Pro to užívávaný výraz „dědičné zatížení“ postrádá vědecké přesnosti, ježto mluví o dvojím. Jednou sem patří konstitucionelní zvláštnosti, zděděné genotypickým základem (\mathcal{Q}_3 konstituce), jež zvl. činí vnímavým k získání nemocí (choroby duševní, tuberkulóza, dna, otýlost); dále nemoci, vznikající „exogením“, během života jednoho z rodičů získaným poškozením zárodku a tím odkazují potomku jako dědictví nemocnou zárodečnou buňku

(u alkoholiků, syfilitiků atd.). Také stejnorodými zevními vlasy, jako je podnebí, nezdravý byt, zmlátnání, způsob výživy atd., mohou se u dětí objeviti tytož nemoci, jako u rodičů, na př. vole v alpských zemích: zde jde o zdánlivou d. (pseudohereditu). Rovněž je nutno rozeznávat od zděděných nemocí ty, jež přešly na děti z rodičů nákazou. Nemocemi vrozenými (kongenitálními) rozumějí se obyč. takové, jež dítě zdědí onemocněním matky v těhotenství (na př. srdeční vady). U nově se objevujících zděděných vlastností se pozoruje, že se vyvinou v téměř věku, jako u předků, zvl. choroby těla i ducha, předčasně zšedivění vlasů a pod.; také dlouhý věk se dědí. Tento zákon stejnodobé n. homochronní d. zřejmě souvisí s dějinně vývojovými zjevy. Ve většině případů se objeví nově zděděná vlastnost u každé pozdější generace o něco dříve (urychlená d.). D. nově se objevivších vlastností připisuje se možnost chovu určitých žádaných ras domácích zvířat a rostlin, což ještě umožňuje t. zv. progresivní n. akumulativní d. K vysvětlení d. slouží různé teorie. Strasburger, O. Hertwig, Kölliker a j. považují za nositele d. chromosomy (Q_2 buňku), součástí to buněčného jádra, jež se při plození spojí splynutím mužských a ženských zárodečných buněk (Q_2 také oplodnění). G. Jäger, Galton a Weismann odůvodňují tudíž schopnost zárodečných buněk zachovati rasu beze změny tím, že jsou více nebo méně přímými potomky zárodečné látky rodičů (teorie zárodečného plasmatu), která prý se již v mladém zvířeti dělí ve dvě části: část ontogenetickou n. osobní, z níž vznikne potomek, a část fylogenetickou čili germinální, jež zůstane v těle rodičů, rozmnoží se dělením a poskytuje nové zárodečné buňky. Tím prý trvá souvislost zárodeč. plasmatu, jež se pouze z vnitřních příčin může změnit a poskytnouti nových tvarů (Q_2 neodarwinismus). Změny, vzniklé v těle zevním vlivem (somatogenní, t. zv. získané vlastnosti) nejsou prý tudíž (podle této teorie) dědičné (E. Baur). Ale vždy třeba připustiti spolupůsobení protoplasmatu zárodečných buněk na zjevch d. Tento náhled poznovu zastávají Driesch, Semon, Verworn, Godlewski a Haecker, a to na podkladě pokusů. Použitím Mendelových pravidel (Q_2) dospělo se k zevrubnějšímu rozboru zjevů d. Další pokroky v otázce d. lze očekávati od dalších, kritických pokusů a od pokroku fyziologické chemie (Q_2 druh, descendenční teorie, botanika,

mne, mutační teorie). U člověka dědí se individuální, rasové a chorobné vlastnosti podle pravidel Mendelových, i když zde není vše jasné. Zvl. pokud jde o jisté plemenné znaky, jako tvar a barva vlasů, barva kůže, tvar rtů a nosu, velikost těla a pod., potvrdily výzkumy E. Fischera, Ch. Davenporta a j. tato pravidla. Snadnější je již zjištění d. jednotlivých chorobných vloh, jako je asthenie, zrůdnosti (více prstů, zaječí pysk, vroz. vymknutí nohy, kýla tříselná a pod.), choroby kožní (albinismus, pihy atd.), choroby smyslových ústrojí (astigmatismus, krátkozrakost, šilhavost, nedoslýchavost atd.), choroby vnitřní (nemoc Basedowova, žloutenka, dna atd.), choroby duševní (padoucnice, hysterie, psychasthenie atd.). Význam uvedených chorob pro blaho potomstva a tím i národa je jasný. Je též důležité, že se dědí duševní vlastnosti člověka n. rasy zrovna tak jako tělesné, jenže zjištění je zde většinou mnohem obtížnější. — Lit.: Růžička, Dědičnost.

Dědičný hřích (lat. peccatum n. vitium originis n. peccatum originale), podstatný článek kat. a protest. dogmatiky. Kdežto starokřesť. řecká církev uznávala svob. vůli v každém činu, tedy i ve hříchu, západoevropská otcové připouštěli jakousi vázanost lidské vůle dědičným hříchem, zvl. sv. Augustin, jehož učení zdůraznil Luther a Kalvín. Osvícenství překonalo pesimist. názor o tom, rovněž tak i novější protest. dogmatika, ač uznává potřebu vykoupění člověka.

Dědičný pacht, dnes velmi málo užívaný. Podle § 357 o. z. jest to případ t. zv. děleného vlastnictví, kdy jednomu (vrchnímu) vlastníkovi patří půda, druhému (užitkovému) vlastníkovi, její užitky. D. p. je podle § 1122 o. z. smlouva, kterou se někomu dědičné přenechává užívací vlastnictví statku, začež má platiti vrchnímu vlastníkovi určenou dávku. Toto břemeno zaniklo (zák. ze 21. 12. 1867 ř. z. č. 142) vyvazením selské půdy.

Dediĝer Jevto, Dr. (1879—1918), úředník Zem. Musea sarajevského a red. sarajev. Srpske Rijeti, pak docent bělehradské university. Pracoval v anthropogeografii a fysikální geografii; byl za války ve Švýcarsku veřejně činný. Hl. díla: Bilečske Rudine, Hercegovina, Hercegovina i Hercegovci, Stočarske zone u planinama dinarskog sistema; Glacijalni tragovi na Zelen-Gori, Tovarnici i Magliču, Prilozi geološkoj istoriji Neretve, Glaciacija Visočice u Južnoj Bosni, Traces glaciaires en Albanie et en Nouvelle Serbie.

Dedikace (z lat. dedicatio, což slulo u Římanů odevzdání veřejné budovy svému účelu), věnování.

Dědina, v staročeském zřízení majetek po dědech zděděný, hl. majetek nemovitý. V lidovém označení malá vesnice.

Dědina Frant. (* 1861), čl. průmyslník v Rusku, kde založil továrnu na sečí stroje. Byl činným ve Svazu č. spolků na Rusi, účastnil se společenského života v čes. kolonii kijevské a po vypuknutí světové války zvolen členem deputace, jež tlumočila caru Mikuláši II. naše národní požadavky. Nyní žije v Praze.

Dědina Jan (* 1. 9. 1870 ve Strakách u Nymburka), akad. malíř. Žil dlouhá leta v Paříži a vynikl hlavně jako ilustrátor. Pracoval také na výzdobě stropů v Comédie Française a v Petit-Palais v Champs-Élysée. Po svém návratu do Prahy věnuje se mimo své umění také studiu theosofie. Z jeho malíř. prací vyjímáme: M. Jan Hus, Polibek růže, Stará Slovačka a j.

Dědina Václav, PhDr. (* 6. 12. 1870 ve Vinařicích), prof. geomorfologie na univ. Karlově v Praze a čes. zeměpisec. Spisy: Fyzikální zeměpis Čech a záp. Moravy, O morfologickém vývoji české tabule křídové (1914—1917).

Dedinec, pseud. Andreje Belly.

Dědinka, též Fajkurt, o. na Slov., okr. Vráble, 790 ob. (633 čs.).

Dědinka (Dörffel), o. na Mor., okr. Šternberk, 166 ob. (52 č.).

Dědinský J. M., pseud. Jana Miloty.

Dedit (lat., zkratka ddt. nebo dt.), dal, zaplatil.

Deditio (lat.), vzdání se na milost a nemilost, zvl. u st. Římanů. Dediti a jich potomci byli vydáni rozmarům vítěze, při dobrovolném vzdání se mnohdy stali spojenci. Později označování tak i kolonizovaní barbari, rovněž i trestaní již otroci; oni byli zbaveni práva nabytí říms. práva občanského.

Dědkov, o. v Č., okr. Sedlčany, 95 č. ob.

Dědkov, o. na Mor., okr. Vel. Meziříčí, 217 č. ob.

Dědlov Vladimír Ljudvigovič (1856—1908), ruský spis., vl. jm. King. Zpravodaj četných časopisů. Sp.: Na lůně přírody, Sášenka a různé cestopisy.

Dědov (Nieder Mohren), o. v Č., okr. Broumov, 259 ob. (3 čs.). Mech. tkalcovna.

Dědová, o. v Č., okr. Chrudim, 440 č. ob.

Dědovice, o. v Č., okr. Písek, 177 č. ob.

Dědovo, Q₄ Didovo, P. R.

Deductio deducendis (lat.), po srážce všeho, co se má odečísti; deductis impensis, po srážce všech výloh, nákladů.

Dedukce (lat.), „odvození“ zvláštního případu ze všeobecného, opak indukce (Q₄) a podřízený jednotl. případu zákonům všeob. Podle způsobu rozeznáváme vědy deduktivní (sestupné) matematika, logika a etika, jež od známého k neznámému, oproti induktivním (vzestupným) od neznámého ku známému, vyvozují logické závěry.

Dedukovati (lat.), činiti, odvozovati závěry, podávati důkaz na základě prokázaného.

Dědulin Alexander Vasiljevič (1866—1924), r. zvěrolékař a přednosta zvěř. věd. ústavu v SSSR. Pracoval hl. v oboru stud. zvíř. nákaz a uveřejnil někt. svoje práce i česky.

Dee (di), jm. řek ve V. Britanii. Hlavní jsou: 1. v sev. Walesu, vyvěrá v hrab. merionetském, 129 km a vlévá se do moře irského; 2. ve Skotsku 140 km v polo-ohři cairngormském a vlévá se u Aberdeen do moře severního.

Dee John (1527—1607), anglický alchymista. Studoval v Cambridgi, v Nizozemsku, v Paříži. Usadil se v Morlaku u Londýna, odkud přijel do Prahy ke dvoru cis. Rudolfa II., jemuž daroval „zázračné zrcadlo“. Za své alchymické pokusy byl cisařem hojně obdarován, byv později však pro intriky z Čech vypovězen, našel útulek v Třeboní u pana z Rožmberku. Povolán pak do Anglie a jmenován rektorem koleje v Manchesteru. V čase jeho nepřítomnosti byly jeho dům a knihovna úplně zničeny od lidu, jako majetek „černokněžíka“. Jeho žádost o zadostiučinění nebyla vyslyšena ani králem Jakubem I., ani parlamentem. Rozhořčen, připravoval se, ač již starý, k odchodu do ciziny, ale náhle zemřel ve veliké bídě. Vydal několik knih alchymických, matematických a hvězdařských, jež jsou umístěny v knihovně univ. oxfordské.

Deep lead (angl. dip led, „hloubková olovnice“, hloubk. mydlýna), označení pro zlatonosné ložisko v Austrálii pod tokem řeciště, nejméně 6—30 m pod dnešní hladinou.

De facto (lat. factum = čin, skutek; čti dé faktó), vskutku. Často se užívá na rozdíl od de iure = po právu, podle práva, aby se naznačil rozdíl mezi stavem skutečným a právním.

Defaitisté (defétisté), běžné slovo, vzniklé ve Francii za svět. války (1916), počítající nikoliv s vítězstvím, ale s porážkou Francie. Směr nazývaný defaitismus. Opak anexionisté, počítající s anexemi.

Defaut (fr. defó), nedostatek, vadnost; nedostavení se k soudu; též jugement par d. (žyzmán par).

Defekace (lat. faeces, výkal), vyprazdňování výkalů.

Defekt (lat.) vadný, neúplný; nedostatek, vadnost; vada (strojní d., duševní d.); pokladní d., schodek srv. deficit; účetní d. z nesprávn. výpočtu výloh proti zákon. předp. vědomě neb hrubým zavinením vzniklý; v katol. církvi nedostatek náležitosti k přijetí svěcení.

Defence Force (angl.), podle vzoru švýc. miličního vojska organizovaná boerská válečná obrana pod velením gen. Smutse, která r. 1914 hájila hranice Jihoafr. Unie.

Defence of the Realm (zkr. DOTR), soubor britských nařízení a zákonů na obranu státu, vyd. ve světové válce.

Defenders (angl. difenders „obhájcové“), irská organ. k dosažení polit. a nábož. svobod. Po osudném nezdaru odboje 1797—1798 se rozpadla, myšlenka nezanikla, ale žila v tajn. a veř. spol. životě. Irů po celé 19. stol.

Defenestrace, shození osob z oken při různých bouřích; v čl. dějinách hlavně 1. d. německého purkmistra a konšeldů z oken novoměstské radnice pro pohánění kněze Jana Želivského 30. VII. 1419 — počátek válek husitských; 2. d. císařských místodržících Martinice, Slavaty a sekretáře Fabricia 23. V. 1618 z oken hradu pražského, provedená odbojnými stavy českými — počátek války třicetileté.

Defense nationale (frc., národní obrana), název různých institucí francouzských, tak zejm. Gouvernement de la D. n., vláda, která se ustavila po bitvě u Sedanu a po zajetí císaře Napoléona III. 4. IX. 1870 (v čele gen. Trochu, členové: Gambetta, Arago, Crémieux, Favre, Ferry, Simon a j.) s účelem organizovati další obranu Francie proti Němcům. Trvala do 17. II. 1871. — Conseil supérieur de la d. n. (vysoká rada národní obrany), zřízená 3. IV. 1906 jako meziministerská instituce (v čele min. předseda, členy ministři zahraničí, vojenství, námořnictva, financí, kolonií, s poradním hlasem náčelníci hlavních štábů armády a mariny a předseda poradního výboru o obraně kolonií) pro všechny otázky týkající se obrany země a přesahující působnost jednoho ministerstva.

Defensiva (latin.), snaha, směřující k obraně a nikoliv k útoku (ofensiva). Rozecnáváme d. strategickou, kde jsou přípravy nepříteli vyčkávány a d. taktickou v boji. Obě mohou k docílení část. úspěchu býti použity. D. umožňuje plné využití místa a zbraně i udržení se s malými silami, nemůže však vésti k vítězství, ponechávajíc iniciativu nepříteli. Ona se snaží získati času neb chrání svých sil, pro útok na jiném rozhodujícím místě. Zlepšením zbraní a polním

opevňováním d. mnoho získala. Za svět. války válka na Sommě a ve Flandrech byla s ním. str. čistě obranná.

Defensor (lat.), obhájce, zástupce ve věcech soudních, zástupce obce, korporace atd. Ve středv. byl jím v okr. imunitních fojt neb patron propuštěných na svobodu.

Defensor fidei (lat., angl. Defender of the Faith, difender ov zi fejz), „obránce víry“, čest. titul, který obdržel Jindřich VIII. angl. od papeže Lva X., užívaný dosud angl. králi.

Defensor matrimonii (obhájce manželství), zmocněnec ustanovený círk. úřadem, jehož povinností je při rozepí o neplatnost manželského svazku, všemi zákonitými prostředky hájiti platnost sňatku, o který jde. — D. fidei (obh. víry), čestný titul, udělený pap. Lvem X. angl. králi Jindřichu VIII. za jeho spis proti Lutherovi, kde hájil papežskou moc a svátosti.

Defensoři (obránci), výbor českých stavů, ochraňující vyznání podobojí, t. j. konsistoř. Když do výboru d. byli dosazeni pánové, stranici lutherismu, jmenoval 1554 Ferdinand II. stavy opačného názoru. Od 1560 však výbor existoval jen v teorii. Rudolf II. byl toho názoru, že panovník je nejlepší ochranou konsistoře. Povolil d. až 1609. 1618 konal se jejich sjezd v Praze, což vedlo k známé defenestraci. Po bitvě na Bílé hoře výbor defensorů zanikl a 1622 byl zabaven jejich archiv. Lit.: J. Glücklich: O defensorech a českém povstání; J. Hrejsa: Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny (1912).

Defès Louis Pierre (1890—1900), franc. skladatel, žák Halévyho na pařížské konservatoři. Od r. 1833 byl řed. konserv. v Toulousu. Mimo mše, operety a jiné skladby napsal také operu Jessica (1898).

Défi (frc.), výzva; cartel de d., kartel de, lettre de défiance, letř de défiáns, lat. diffidatio), dříve písemné vyhlášení války vladařem.

Deficient, duchovní, který se pro tělesné, duševní nebo mravní vady stal nezpůsobilým vykonávati práci se svým úřadem spojenou. U nás stalo se pravidlem nazývati d-y kněze z duchovní správy, kteří pro chorobu nebo stáří stali se nezpůsobilými k tomuto povolání.

Deficit (lat. schází, schodek), ve finančnictví obnos, kterým za urč. období vydaní převyšují příjem. Vlastní neb materiální d. jest tam, kde není úhrady pro vydaní. D. může býti rozpočtový, předvídaný při návrhu hospod. plánu, neb skutečný, vzniklý za období odúčto-

vacího. D. (d. pokladní), správněji vada pokl.; též ztráta vzniklá při bilancování.

Défil, pseud. S. Št. Osudského.

Défilé (fr.), soutěska, dovolující tělesům pochodování v úzkém útvaru v horách, po mostech, cestami lesem a močály. Défilé jsou vázna zvl. v týlu poražených vojsk, též v případech, kdy nepřítel chce překazit výpad vojsk.

Definice (lat.), ohraničení, vymezení, v logice výčet pojmů a příznaků k odlišování d. esenciální (reální) s podstatnými příznaky; d. akcidentální ne sice podstatné, přece však charakteristické; d. popisovací; d. verbální (slovní); reální (analytické, opak syntetické). D. je tehdy správná, není-li příliš široká neb úzká a má být přesná s výstižnými příznaky a nesmí být vyjadřována obraznými výrazy.

Definitiva, definitivum (lat.), konečné prohlášení, kon. úprava, též neodvolatelnost úředníků z úředního místa.

Definitivní (lat.), rozhodný, určitý, konečný, opak zatímní, přechodný.

Definitor (lat.), církevní správ. orgán u katol., čestný titul zastupce děkana. Ve zřízení řeholním prostředek mezi nižším a vyšším představeným.

Definováti (lat.), vymezováti, objasňováti něco.

Deflace (lat., odfouknutí), 1. národohosp. pojem, je umělé zvýšení hodnoty platidel, vzniklé snížením oběhiva, vyrazením n. zničením bankovek a státovek, čímž státní příjmy větším zdaněním se zvyší. Jejím důsledkem je pokles cenový, mezdní a kupní síly obyvatelů. D. je pravý opak inflační politiky (O₃) s jejími zjevy. Ona zhoršuje situaci zemědělců, průmyslu a obchodnictva a vůbec majít. hodnot a zlepšuje důchodce a majitele pohledávek. D. možná jedině tam, kde inflace daleko nepokročila a kde hosp. podmínky (daňová schopnost, obch. styky s cizinou) jsou příznivé. Se zdarem setkala se defl. polit. nejnověji v ČSR. — 2. D. v egologii: abrasie, denudace a poušť.

Deflegmace, v chemii oddělení dvou kapalin od sebe pomocí destilace deflegmátorem.

Deflagrace (lat.), spalování výbušin bez exploze, pouze vzplanutím.

Deflagrátor (spirála Haresova, kalorimotor, lat.), článek Voltův s velkou deskou k dosažení velké síly proudu.

Deflektor, 1. otáčivý nástavek na komíně, zabraňující, aby do komína nevnikl vítr; 2. přístroj k regulování lodních kompasů.

Deflogistovati (řec.), podle starých názorů zbaviti nějakou látku flogistonu (O₂), t. j. okysličiti, oxydovati, spáliti. Deflogistovaná kyselina solná = chlor.

Deflorace (lat.), porušení panenství; deflorací nárok možno žalovati podle § 1326 obč. zákona rak.

Defoe (difó) Daniel (1660—1731), angl. politik a spisovatel; po bludném, strastiplném životě v cizině navrhl 1697 cenné reformy admin. ve státní správě. Proslavil se románem *The Life and Adventures of Robinson Crusoe*, 1719 (O₃ R. C.), získavším světové slávy, po němž následovala další díla z různých oborů vědění. Do čest. mnohokrát přeložen. Lit.: Whitten, Daniel Defoe (1900); Wherry, Daniel Defoe (1905).

Deformace (lat.), znetvoření; v mineralogii a geologii (O₃ metamorfismus); d. v botanice zrůdnosti rostlin, vzniklé nepravid. vzrůstem jednotl. částí bez působení parazitů (O₃ teratologie); d. u člověka zohydění lidského těla.

Deformity, vrozené neb nemocemi (rachitís) a zraněními vzniklé znetvoření zvířecího neb lidského těla (O₃ zrůdnosti, ortopedie a teratologie).

Defraudace či zpronevěra, bezprávné si přivlastnění cizí věci, pachatelí svěřené. D. jest buď přestupkem neb zločinem (§§ 181, 183, 461 tr. z.). D. jest zločinem, jedná-li se o věc, pachatelí ve veřejném úřadě neb zvláštním příkazem svěřenou, a hodnota věci zpronevěření přesahuje 100 Kč. Taktéž zůstává čin přestupkem, jedná-li se o čin, třeba by měl kvalifikaci zločinnou, byl-li spáchán v rodině (§ 189 a § 463). O trestu jednájí §§ 182, 184, 460—463. Defraudant, zpronevěřilec.

Defregger Franz von (1835—1921), rak. malíř, v mládí jevil nadání malířské, studoval v Mnichově a Paříži, byl žákem Pilotyho, proslavil se motivy ze života lidu tyrolského, 1878 prof. mnichovské akademie.

Defter (tur.), seznam, rejstřík, též inventář.

Defterdár, vl. účetní, za sultanátu titul tur. min. fin.

Defter-Chane, tur. archiv.

Defter-Emini, tur. archivář.

Defurovy Lázně, o. v Č., okr. Strakonice, 426 č. ob. Zámek, elektr. družstvo, lom.

Degagement (franc.), úleva, nenucenost, vybavení; v lék. mezin. výraz pro určité období porodu, v šermířství (franc. škola) šroubovitý pohyb pod čepeli protivníkovou, kterému ihned následuje útok.

Děgaj Pavel Ivanovič (1849), ruský právník a prof. charkovské university. Sp.: Vzgljad na sovremennoje položenije ugolovnago sudoproizvodstva (1847), Učebnaja kniha ross. Gražd. sudoproizvodstva (1846) a j.

Degas (dega) Edgar (1834—1917), franc. malíř, pěstoval zprvu genry histor., přiklonil se poté k životu modernímu. Oblíbil si scény sport., při čemž uplatňoval vliv Manetův, impresionismus a plenér. V r. 1872 nadchl se životem baletu, jemuž zasvětil tužku i štětec. Umělecké pochopení a vytrženost vkus charakterisují jeho díla. Lit.: Meier-Graefe, Degas (1924), A. Vollard, D. (1924).

De Geer (též Degeer, dejér), stará brabantská šlechta, nyní usedlá ve Švédsku, Finsku a Holandsku. 1. Louis (Lodewijk), zakl. švéd. velkopřím., (1587—1652). Založil ve Finspängu ve Švédsku ještě dnes slavnou podn. železářské, podporoval obch. zámořský. 2. Louis, baron, švéd. státník a spisovatel (1818—1896), 1858—1870 byl předs. kab. a min. sprav.; 1881—88 kancléř univ., vydal sbírku novel Valda skrifter 1892, 2 sv. a paměti 1892, 2 sv.

De Geer Charles (1720—1778), šv. entomolog, člen Akademie štokholmské. Zakladatel mod. školy entomol. Sp.: Mémoires pour servir à l'histoire des insectes (1752—78).

Degenerace, α zrůdnost.

Degenerativní psychosy, duševní choroby význačné chorobn. představami, povrchností z nedostatku soudnosti a systému podmíněné od zevních vlivů. Tyto jevy dostávají se s psychickými známkami rodové úchylnosti u osob za nepřítomných neb rozčilujících životních podmínek (obžaloba, vazba, výzva na vojnu). D. p. mají hyster. vlastně psychogenní podklad a takorča nepřecházejí v slabomyslnost neb zblbnutí.

Degenerovaný, zrůdný, zvrhlý.

Dégeorge Christophe Thomas (1786—1854), franc. malíř, žák Davidův. Maloval portréty, fresky a církv. obrazy.

Deger Ernst (1809—1895), něm. malíř a prof. akademie düsseldorfské. Z jeho obrazů nejznám.: Položení Krista do hrobu a čtné Madony. Maloval nábož. obrazy s hlubokým nadšením a vroucností.

Degérando Marie Joseph, baron de (1772—1842), franc. filosof a státník. Za Napoléona min. gen. sekret., za Bourbonů pair a vicepresident st. rady. Hlavní jeho filos. dílo: Histoire comparée des systèmes de philosophie (3 d., 1803). Byl též znám jako velký filantrop a zjednal

si značné zásluhy o paříž. chudinství (Le visiteur du pauvre, 1820, De la bienfaisance publ., 1839).

Degering Herman (* 1866), bibliotekář státní knihovny v Berlíně. Přetiskoval rukopisy a starší texty lid. literatury. Sp.: Verzeichniss der german. Handschriften der Preuss. Staatsbibliothek (2 sv., 1925—26).

Deglaws Augusts (1862—1922), lotyšský romanopisec. Nejpopul. jeho dílo: Starý hradník, hist. román z dob otroctví.

Dege, m. v it. prov. janovské na ř. Bormída di Spigno, 2320 ob. Zde zvitěžili r. 1794 Francouzové pod vedením Massény a r. 1796 Napoléon nad Rakušany.

Degola Giocondo (1803—1845), ital. skladatel mší a nocturn; autor kantáty Il trionfo di Davide a řady oper Adelina (1837), La donna capriciosa (1839) a j.

Degoržovatí (degorgeage), odstranění kvasnic, u zátky nahromaděných, při šumivých vinech franc. (šampaňských).

Degout (franc. dégú), odpor, ošklivost, nechut, degutantní odpor vzbuzující, nechutný; degutovati, zoškliviti komu co.

Degoutte Jean Marie (* 1866), franc. vojevůdce. Zúčastnil se koloniálních bojů na Madagaskaru (1895), v Číně (1900) a v Marokku (1911). Ve svět. válce velel s počátku 21. arm. sboru, později 6. armádě a od září 1918 Groupe d'armée de Flandres, s kterou obsadil Belgie; 1919—1924 vrchní velitel spojen. vojsk v Porýní.

Degradace (lat.), 1. snížení úředníka vyššího postavení na nižší stupeň, sesazení; d. v pr. církevním, nejtěžší disc. trest; vedle zbavení úřadu církv. zbavuje jej stavov. obřát a prohlašuje za nezpůsobilého obdržeti jiný církv. úřad. Je: a) prostá, b) kvalifikovaná; při této přistupuje k účinkům výše uvedeným ztráta výsad, přiznaných v církv. právu kněžskému stavu. Dřívejší ceremonielní d. pozbyla významu. Ve vojstě sesazením poddůst. s jeho hodnosti, u mužstva a důstoj. za služby. — 2. Ve fysice degradace energie totiž, jako rozplytování energie; α energie.

Dégrads (franc., dégra, Moellon, mualón, odpad, tuk), tuk, získaný při výrobě zámyšových koží lisováním a loužením rozt. draseln., sestává z rybího tuku, okysličeného na vzduchu, je užíván k maštění třísl. koží. Pod jm. d. vyskyt. se na trhu též směsi ryb. tuku s oleinem a přís. tríslovin, vápna, mýdla a vody.

Degrainsovati (franc.), odtučnití, zbatvití tuku.

Degrasin (franc.), odtučňovací prostředek, užívány ve formě tabletek.

Degresivní zdanění, sestupná daň. Daňová sazba klesá rychleji s vyšší hranice (daň. základny) než v poměru procentním.

Degtjarev Stepan Anikijevič (1766—1813), ruský hud. sklad. Složil oratorium *Osvobození Moskvy*. Byl dom. kapelníkem hrab. Šeremetěva v Moskvě.

De Gubernatis Angelo de (1840—1913), prof. orient. jazyků a it. lexikograf. Sp.: *Dictionnaire international des écrivains du jour* (1888—91), *Dizionario degli artisti it. vivanti* (1889—1892), *Manuale di storia della letteratura indiana* (1882) atd.

Dequise Victor Joseph Dieudonné (* 1855), belg. generál, ve svět. válce velitel Antverp až do jejich kapitulace (10. X. 1914). Unikl ale s celou posádkou do Francie.

De gustibus non est disputandum (lat.), pořekadlo, jež znamená „o vkusu nelze se přiti“.

Dehet hnědouhelný, vyrábí se hlavně z t. zv. živčičného uhlí destilací při nízkých teplotách a za sníženého tlaku vzduchu. Jest to hnědá nepříjemně páchnoucí kapalina, za obyčejné teploty mazlavá. Obsahuje hlavně různé uhlovodíky řady parafinové. Zpracuje se na dvě části: 1. na část tekutou, která po opětované destilaci poskytuje t. zv. hnědouhelný benzin (b. v. 100—200° C), solarový olej, sloužící ke svícení (b. v. 130—240° C) a těžké oleje, sloužící na výrobu t. zv. olejového plynu a t. zv. parafinového oleje, sloužící k mazání, na výrobu vazelíny a k pohonu Diesellových motorů, a 2. na část, jež se vylučuje v podobě šupinek, parafinová hmota, která se zpracuje na parafin stejným způsobem, jako zbytky po výrobě nafty.

Dehet kamenouhelný, důležité vedlejší výrobek koksoven (1—3.5%) a plynáren (5% na váhu uhlí). Jest to hustá, tmavě hnědá až černá olejovitá kapalina nepříjemného zápachu. Obsahuje různé uhlovodíky mastné i aromatické, jich kyslíkaté sloučeniny (fenol a naftol) a malé množství sloučenin dusíkatých a sirných (pyridin, sirouhlík a thiofen). Surového dehtu se někdy používá na ochranné nátěry dřeva i kamene a na výrobu krycí lepenky, ale častěji se zpracuje frakciovanou destilací. Podle bodu varu dá se rozdělit na následující frakce: 1. Lehký olej do 170° C (sp. v. 0.91—0.95), 2. střední (karbolový) olej do 230° C (sp. v. 1.01), 3. těžký olej do 270° C (sp. v. 1.04), 4. antracenový olej do 270° C do 400° C (sp. v. 1.10), 5. směla dehtová (zbytek v destil. kotli). Z lehkého oleje vyrábí

se opětovanou frakciovanou destilací benzen (zvaný též benzol), toluen (těžký benzol, toluol) a t. zv. solventnafta. Benzen a toluen jsou obsaženy v prodějném benzolu (b. v. 70—140° C), solventnafta slouží na výrobu laků a k extrakci. Z lehkého oleje vypíráním kyselinou sírovou odstraňuje se pyridin, C₅H₅N; slouží hlavně k denaturaci lihu k pálení. Ze středního oleje dehtového vyrábí se hlavně naftalin a kyselina karbolová. Největší část naftalinu vylučuje se přímo ochlazením a odstraní se lišováním. Kyselina karbolová (fenol) získává se vodním roztokem hydroxydu sodného, při čemž fenol ve formě sodné soli přechází do vody, jež se rozkládá kyslíčkem uhlíčitým. Těžký olej obsahuje mnoho různých látek, na př. naftalin, inden, kumaron a j. Obyčejně se dále již nezpracuje a slouží k impregnaci pražců proti hnilobě, jako prací olej pro koksovny a k topení. Antracenový olej zpracuje se hlavně na antracen, důležitou surovinu pro výrobu barviv (alizarinu). Tekutá část oleje antracového slouží podobně jako těžký olej k impregnaci dřeva nebo se použije na výrobu karbolínea. Zbytek po destilaci je t. zv. směla dehtová. Používá se jí buď při výrobě kamenouhelných briket, na výrobu laků a nátěrů a jako náhražky za asfalt.

Dehetné (Dehente), o. v Č., okr. Tachov, 143 n. ob.

Dehiscentia (lat.), rozpuk plodů obalových.

Dehio Georg (* 1850), něm. uměl. historik. Hl. sp.: *Geschichte der deutschen Kunst* (6 sv., 1919—24), *Denkmalschutz und Denkmalfpflege im 19. Jahrh.* (1905).

Dehmel Richard (1863—1920), něm. básník, patří k nejvýznam. lyrikům-modernistům. Erotika a motivy sociální pronikají sbírkou jeho tvoření a strhují smělostí podání především v románu *Zwei Menschen* (1903). Účastnil se svět. války, vydal paměti *Zwischen Krieg und Menschheit* (1920). Psal dramata a pěstoval se svou chotí společně dětskou obrázkovou literaturu. Z jeho spisů, přelož. do č. Z. Tlamič: *Výbor z básní* (1920, Aventinum), *Dva lidé* (1927, Moser), Z. Hostinská: *Pohádky a povídky* (1923, Topič) a L. Tichá: *Pohádka o krtkovi* (1916, Plaček); *Vítězslav Novák zhudebnil některé jeho básně*.

Dehna (Dahna, dáchna), t. j. červená, též *Rub'* al Chali, „pustota“, rozsáhlá poušť v již. Arabii, sahající skoro k Ind. oceánu, téměř bezvodá, v létě vražedně horká, i Beduiny obávaná; není ještě probádána; j.-záp. část sluje El Ahkak

(písečné duny). Karavanni stezka spojuje Er-Riad v Nedžedu napříč s Džidou na již. pobřeží.

Dehencq Edme Alexis Alfred (1822—1882), franc. malíř, žák Cognietův. Žil dlouhá leta ve Špaň. a jeho obrazy ze špaň. života jsou proslulé živým kolorem a efektním provedením.

De hodierno die (lat.), ode dnešního dne; zkr. d. h.

Dehors (franc. deór), zevnějšek, mravy, způsoby, dbáti zevnějšku.

Dehortatorium (lat.), dehortace, varování, výstraha před něčím; v mezin. pr. zápočet st. přísl. v zahraničí po vyhl. války ke styku s nepřitelem.

Dehra-Dun, hl. m. distr. D. v území Mirat, Spoj. brit. prov. v Před. Indii, 1921 47.273 ob. R. 1820 počala v D. triangulace Indie. Sídlo okr. spr. v Indii.

Dehtárny, továrny, zabývající se zpracováním dehtu a jeho derivátů. V ČSR. jest největším podnikem toho druhu fa Jul. Rüttgers v Mor. Ostravě s továrnami v Mor. Ostravě, Vítkovicích a Žilíně, dále fa. Teerag (Č. Budějovice, Hradec Král. a Praha). V ČSR. se ročně zpracuje až 90 tisíc tun dehtu. Lit.: Schulz: Technologie paliv (1923).

Dehtáře, o. v Č., okr. Č. Budějovice, 104 č. ob.

Dehtáře, o. v Č., okr. Pelhřimov, 352 č. ob.

Dehtary, o. na Slov., okr. Lipt. Sv. Mikuláš, 256 čs. ob.

Dehtáry, o. v Č., okr. Trutnov 92 č. ob.

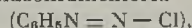
Dehtáry, o. v Č., okr. Brandýs n. L., 158 č. ob.

Dehtice, o. na Slov., okr. Trnava, 1232 ob. (1221 čs.). Úv. dr., 4 mlýny.

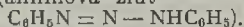
Dehtín, o. v Č., okr. Klatovy, 156 č. ob.

Dehtová barviva, výrobky z produktů destilace kamenouhelného dehtu. Podle svého chemického složení rozdělují se na 6 různých skupin: 1. B. difenylmethanova a trifenylmethanová jsou nejstarší známá barviva dehtová, vyznačující se živými barvami, ale malou stálostí na světle. Odvozují se od methanu CH₄, náhradou vodíků dvěma nebo třemi skupinami fenylu C₆H₅. Patří sem fuchsin čili červecí anilinová, modř anilinová, violeť krystalová a erythrová, eosin, malachitová zeleň, erythrosin, phloxin a rhodaminy. Podle způsobu barvení patří většinou k barvivům zásaditým. 2. B. azová jsou nejdůležitější ze všech barviv umělých, neboť tvoří skoro polovinu všech, v obchodě se vyskytujících barviv. Vyznačují se t. zv. skupinou diazovou —N=N—. Podle počtu těchto skupin rozeznávajíme barvi-

va monoazová, s jednou touto skupinou (žluť anilinová, chrysoidin, Sudan G, oranž II. a G, Ponceau G a mnoho jiných), barviva diazová se dvěma těmito skupinami (hněd na kůži, resorcinová hněd, natfолоvá černá, Bismarková hněd, Kongo červecí, chrysoamin, atd.), trisazová se třemi skupinami, atd. Vyrábějí se poměrně jednoduchým způsobem, a to t. zv. diazotací a kopulací. Tak na př. z anilinu působením roztoku dusitanu sodného v kyselém prostředí tvoří se benzendiazoniumchlorid

který se pak slučuje v alkalickém roztoku s další částí anilinu na diazoaminobenzen (anilinová žluť

Vynikají značnou stálostí na světle a dobře se hodí k barvení bavlny (t. zv. přímá barviva na bavlnu). 3. B. antrachinonová vyrábějí se z antracenu, který nejprve oxydaci kyselinou chromovou nebo jinými činidly se převede na antrachinon. K těmto barvivům patří hlavně alizarin (dioxyantrachinon), alizarinové bordeaux (trioxyantrachinon), antracénová modř (hexaoxyantrachinon) a j. Jsou to barviva přímětná ke kovovým moridlům, t. j. barví se jimi látky, jež byly dříve napuštěny některými kovovými solemi. 4. B. kypová. Sem náleží umělé indigo a barviva mu podobná. Jsou to nejstálejší barviva na světle i v prádle. Barví se obyčejně z t. zv. kypy, t. j. směsí barviva s redukčními látkami. Náleží sem barviva zv. helindonová, indantrenová, Ciba atd. 5. B. sirná. Vyrábějí se tavením různých organických sloučenin (aminů, nitrosloučenin a j.) se sirou, někdy též tavením různých organických látek jako pilin, otrub a j. se siřníkem sodným a sirou. Barví se většinou z roztoku siřniku sodného, ježto ve vodě se nerozpouštějí. Nevýhodou jich jest, že jsou známy hlavně v tmavších odstínech, takže tu chybějí všechny živější tóny. Jsou to barviva velmi stálá, podobná svými vlastnostmi barvivům kypovým. Přicházejí v obchodě také pod názvem barviv imediálních, thioninových, kryogenových, katigenových a pod. 6. Barviva různých skupin. Sem náleží barviva nitrosová se skupinou =N—OH, barviva nitrová se skupinou —NO₂ (na př. kyselina pikrová, Martiova žluť a j.), barviva akridinová, oxazinová a thiazinová, chinolinová atd. Podle způsobu barvení rozdělují se pak barviva opět na několik skupin. I. Barviva kyselá. Slouží k barvení vlny a nedvábí z kyselých lázně. Bavlnu nebarví.

II. Barviva zásaditá. Barví vlnu a hedvábí přímo, bez předcházejícího moření v neutrální nebo slabě kyselé (s octovou kys.) lázni. Bavlnu barví po předcházejícím moření taninem nebo kovovými solemi a proto se také nazývají přímými k taninu. III. Barviva přímětná ku kovovým mořidlům. Sem patří barviva, která barví vlákno jen po předchozím moření kovovými solemi (železitými, chromitými, hlinítoými, ciničitými), s nimiž barvivo tvoří nerozpustné sloučeniny, t. zv. laky. Náleží sem většina barviv přirozených a z umělých barviva antracenová a některá azobarviva. IV. Barviva substantivní, též přímá na bavlnu. Barví bavlnu přímo z neutrální lázně za přísady Glauberovy nebo kuchyňské soli za účelem vysolení. Také vlnu barví obyčejně přímo. Náleží sem hlavně barviva azová. V. Barviva sírná. Barví bavlnu i vlnu z alkalického roztoku sírníku sodného. VI. Barviva kypová jsou barviva ve vodě nerozpustná, jimiž se barví tak, že se nejprve redukcí v alkalickém roztoku převedou v sloučeniny ve vodě rozpustné. V tomto roztoku, t. zv. kypě se látka máčí a pak se rozvěšuje na vzduchu, takže se oxidací vytvoří opět přímo na vlákně nerozpustné barvivo. VII. Zvláštní skupinu tvoří t. zv. barviva vyvíjená, jež se získávají tím způsobem, že se teprve na vlákně srážejí. Nazývají se též barviva ledová. Zde se obyčejně přímo na vlákně získává azové barvivo.

Dehtované plátno, užívá se ho jako ochrany proti vlhku a dešti. Používá se k tomu jutové tkaniny, impregnované kamenouhelným asfaltem.

de Hybla Theodor, pseud. Matěje Bahla.

Děhylov, o. ve Slezsku, okr. Bílovec, 179 č. ob.

Děhylovský, pseud. Josefa Skály.

Dach, populární výraz pro vydechovaný vzduch, O_2 dýchání. — Zapáchající dech, vyléčitelný neduh, zapříčiněný zkaženými zuby nebo vředy a záněty v dutině ústní a hrtanu.

Déchambre Amédé (1812—1885), franc. lékař a vydav. velké encyklopedie lékařské (Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales), do níž sám napsal několik delších statí.

Dechamps Adolphe (1807—1875), belg. státník a vůdce katol. strany. Byl několikrát ministrem, 1845—47 min. zahraničí. Sp.: L'empire et l'Angleterre (1860), Les parties en Belgique (1866) a j.

Dechamps Viktor (1810—1883), arcibiskup a kardinál malínský, redempto-

rista, bratr předešl. Znameníť kazatel a řečník, odpůrce zednářství a liberalismu, r. 1870 bojoval na koncilu vatikánském pro neomyšlnost papežskou. Sp.: Le libre examen de la verité (1857), Le Christ et les Antéchristes (1858), L'infailibilité et le concile général (1869). Lit.: Saintrain: Vie du Cardinal D. 1887.

Décharge (franc. déšarž), odpis důlné položky; v lodní dopravě vylouění; v obch. zbavení účetního po zúčtování jeho závazků, v akc. spol. udělení absolutoria spr. a doz. radě valnou hromadou; osvobození, zbav. odpovědnosti. Vojenský čestný výstřel (salva).

Decher (angl. dicker), poč. jednotka = 10 kusů koží neb kožišin.

Dechifrovati, rozluštití, naléztí správný význam chifrovaného dopisu, O_2 tajné písmo, šifra.

Decholin, sodná sůl kyseliny dehydrocholové, $C_{23}H_{33}O_3 \cdot CO_2H$. Přichází v uzavřených skleněných rourkách jako 5- nebo 10% roztok a slouží k injekcím při chorobách jaterních a žlučových.

Dechová cvičení, rytmické pohyby, mající za účel posílití rytmiku a intenzitu dechu. Umělá záleží v prostných cvičeních, které působí, že hruďnik se více naplní vzduchem, při čemž se úmyslně reguluje doba výdechů; přirozená cvičení dějí se pak každým tělesným pohybem nebo námahou. O_2 dýchání.

Dechové nástroje (franc. instruments à vent, angl. wind-instruments, it. stromenti da fiato), všechny hudební nástroje, v nichž je tón vyluzován kmitajícím se sloupcem vzduchu. Varhany tvoří souhrn všemožných d. n. Rozlišujeme tři druhy d. n.: retní, jazykové a s kalichovým náústkem. 1. Retní se dělí ve dvě skupiny: a) nástroje, v nichž proud vzduchu prochází náústkem a je hnán proti ostré horní hraně zářezu (píšťaly varhan, dětské píšťalky, dřívě používané rovně flétny, flageolett a j.); b) příčná flétna, nyní jediný užívaný flétnový nástroj (dřívě švýc. píšťala, zvaný franc. flûte traversière, flûte allemande, angl. German flute); proud vzduchu zde jde přímo z úst na ostrou hranu kulatého otvoru v boku nástroje. — 2. Jazykové píšťaly jsou nástroje s listem (jazyčkem) a to: a) s dvojitým listem. Jsou velmi staré, patří k nim řec. aulos, řím. calamus, fr. chalumeau, nynější šalmaj a it. piffaro, hobjoj a fagot, v poslední době pak angl. rohy a kontrafagoty. Též bassanelli a křivé rohy jsou z tohoto druhu. Na křivé rohy se troubí kalichovým náústkem, v němž je trubička. Tohoto druhu jsou i dudy a sarrusofono-

ny. b) Nástroje s jednoduchým jazýčkem jsou klarinet, jeho druhy a saxofon. Většina nástrojů uvedených po 1. a 2. je dřevěná a nazýváme je též dřevěnými dechovými nástroji. — 3. Dech. nástroje s kalichovým náústkem: nástroje, při nichž fungují rty hudebníkovy jako membránové jazyky. Rty se přitisknou pevně ke kalich, náústku, takže vzduch se dostává do nástroje úzkou šterbinou. Sem patří plechové nástroje: roh, trubka (oba původně přírodní nástroje), kornet, kruhový roh (clairon), pozoun a trubka.

Děchy Maur. (1851—1917), maď. alpinista; prozkoumal Kavkaz po stránce biogeografické.

Déidameia, v řecké báji dcera skyrského krále Lykoméda, u něhož byl v ženském přestrojení skryt Achilles; matka Achillova syna Neoptolema.

Deifobos, syn Priamův a Hekabe, po smrti Hektorově vůdce Trojanů a Paridově manžel Helenin.

Dei gratia (lat., z boží milosti), formulka, používaná nejprve biskupy na sněmu círk. v Efesu a v zápětí papeži s dodatkem Dei et ecclesiae gratia. Od 13. st. do našich dnů připojuje se k bisk. titulu řízení Dei et apostolicae sedis gratia, z čeho a stolce apoštol. milosti. Od Karolingů osvojivších si tuto formuli přešla ona i na krále a kn. světská.

Deiktická forma učení, ukazovací, názorná metoda vyučování. \mathcal{Q}_1 názorná metoda.

Deilephila euphorbiae, \mathcal{Q}_1 lyšaj pryšcový.

Deimling Berthold von (* 1853), pruský generál. Vyznamenal se jako plukovník v něm. j.-z. Africe v boji proti Hererům, které také úplně porazil. Ve svět. válce velel 15. arm. sboru na záp. frontě, až r. 1917 dán do disponibility pro svoje neuspěchy na Sommě. Po listopadové revoluci vstoupil do strany demokratické a roku 1928 založil pacif. organizaci Reichsbanner Schwarz-Rot-Gelb. Hájil vždy republik. ústavu a pacifismus a tím se dostal do rozporu s monarch. voj. organizacemi, které jej vyloučily ze svého středu.

Deimos a Fobos (hrůza a děs), v řecké mytologii synové Areovi, boha bítve. V astronomii názvy dvou měsíců planety Marta. Deimos byl objeven 1877 Hallem, jest 13. velikosti, doba rotace velmi krátká (30 hodin).

Deinarchos (lat. Dinarchus) (* kol 360 př. Kr. v Korintě, † po 291 v Athénách), attický řečník.

Deinhardstein Johann Ludwig (1794—1859), německý dramatik, autor četných efektních, ale literárně nevýznamných dramát.

Deinhardt Karl August (1842—1892), něm. admirál, od 1856 v pruském námoř. spolupůsobil při získávání afr. a tichomořských kolonií něm.

Deinokrates, architekt z Macedonie, současník Alexandrův, vystavěl znovu chrám v Efesu, zapálený Herostratem.

De integro (lat.), znovu.

Delokos, král medský, sjednotil kol 700 př. Kr. medské kmeny.

Deir (arab. Derr), hl. m. Dolní Nubie na pr. břehu Nilu ve velice úrodné krajině, se zbytky starobylého chrámu XIII. dynastie (14. st. př. Kr.).

Deipnon (řecky), hl. jídlo u Řeků, obyčejně před západem slunce podávané.

Deir-el-Kamar („měsíční klášter“), místo v Syrii, asi 8000 ob., na Libanonu.

Deismus (z lat. deus, bůh), světový názor, jenž předpokládá boha jako tvůrce stojícího vně světa (protiklad: pantheismus); po tvůrčím aktu neprojevuje se již bůh (protiklad: theismus) a ponechává vše svému „přirozenému“ chodu. Nejznám. deisté, kteří se zvali též volno-myšlenkáři, byli v Anglii Herbert Cherbury, Toland, Collins, ve Francii Voltaire a encyklopedisté, v Německu Lessing, Mendelssohn a Kant.

De iure (dé jure, lat.), podle práva, po právu. Na př. uznání Ruska de iure znamená, že určitý stát oficiálně uzná politický útvar vládní v Rusku a bude na sovětskou vládu hledět jako na jediný oprávněný útvar, reprezentující Rusko.

Dej (dei, dey), vrchní velitel janičářů, vládnoucích od 1600—1830 v Alžírsku.

Dej (pers.), jm. desátého měsíce staroperského, náš prosinec.

Děj v epickém a dramatickém díle příběh a jeho vývoj. Estetika předpisuje jednotu děje, t. j. aby líčení mělo jen jeden děj, který by byl správně logicky pojat a měl určitě napětí.

Dejaure Jean Elie (1761—1799), franc. spisovatel; napsal řadu veseloher a operních textů pro skladatele Kreutzera a Boildieua.

Dějzet Pauline Virginie (1797—1875), vynikající franc. herečka, nazývaná královnou vaudevillu. R. 1855 převzala řízení divadla Folies Dramatiques a dala mu jméno Théâtre Déjazet. Vystoupila ještě v 77 letech v div. Vaudeville a sklídila ohromný úspěch. Toto představení jí vyneslo 60.000 franků. Byla též velice vtipná a její vtipy byly vydány ve sbírce Le perroquet de Déjazet.

Dejček Martin (* 1782), uměl. malíř v Praze.

Dejkece (latinsky), násilné vypuzení z držby. — Dejecta, výměty a jiné výkaly z těla nemocného.

Dějepisectví, písemné zaznamenávání dějin. K vylíčení prozkoumaných událostí si může dějepisec zvolit formu vědeckou nebo vypravovací. První formou, v níž podává své názory na určitou událost, obrací se k užšímu kruhu odborníků, druhou formou se obrací k širší veřejnosti, vylíčuje to, co probádal, podle průběhu událostí. Způsob vyprávění je výrazem současné duševní kultury. Dějepisectví pramení z potřeby počítání času. K tomu účelu vznikaly záznamy vládnoucích osob a kalendáře s udáním veřejných slavností, svátků, her a pod. Seřazování událostí v časové posloupnosti dalo vznik annálům. Kroniky líčí události sběhnuvši se v kratších časových úsecích a spolu související, ale bez uvedení příčinné souvislosti dějin. Zaznamenali kronikář události, jež sám prožil nebo o nichž slyšel od současníků, vznikly paměti (memoiry). Dějiny mohou být zpracovány též umělecky, ale musí při tom být dbáno historické pravdy. Umělecká dějepisná díla byla skládána hlavně ve starověku. U Řeků proslavil se v tom ohledu Herodotos, Thukydides, Polybios, u Římanů Sallustius, Livius, Tacitus. Ve středověku nebylo dějepisectví tolik pěstováno, až ve 14. st. se rozvinula chronistika. Vědecké dějepisectví založil v době renesance Ital Machiavelli; \mathcal{Q} dějiny.

Dějeuner (franc.), snídaně. Ve Francii znamená d. (d. à la fourchette, furšet, snídaně na vidličku) skromnější polední oběd než večerní dîner. D. dînatoire (D. dîner), okázalejší snídaně, oběd; d. d'attente (danzán), snídaně s tancem.

Dějiny (lat. historia), značí především události (objektivně), potom též (subjektivně) vylíčení či zprávu o událostech a vědu, jež o onom jedná; jejím úkolem je zkoumat a učití rozumětí vývoji a vytváření kulturního, společenského a státního života lidí; obírají se tedy dějiny lidstvem, jeho činností a působícími na ně vlivy. Tuto podobu mají dějiny teprve od konce 19. st., kdy pronikl názor, že do dějin náleží veškeru lidmi způsobený dění, pokud má vlivy, t. j. pokud působí na lidské poměry. Věnuje se tedy v nové době větší pozornost ve vědeckém historickém badání na okolnosti, kdežto dříve stály v popředí události. Podle obsahu se dělí dějiny na speciální, partikulární a všeobecné (univerzální) či světové.

Speciální dějiny jednájí o jednotlivém dějinném zjevu, nedbajíce na prostorové ani časové omezení (na př. dějiny monarchie, dějiny parního stroje, též život nějaké osoby a pod.). Partikulární dějiny se obírají omezeným životním okruhem (vesnice, město, stát, národ) a jeho veškerými vztahy. Všeobecné (univerzální) či světové dějiny mají na zřeteli celé lidstvo, včetně t. zv. nekulturního, a jeho vývoj. Dějiny nesou stopy světového názoru svého autora, mohou mít tedy pojetí materialistické, teologické, náboženské a pod. Dokonale objektivní líčení je nemyšlitelné, avšak snaha po pokud možná největší objektivitě je předpokladem vědeckému dějepisectví. O tendenci v dějepisectví se mluví, používá-li se ho k cílům polit. či jiným. Časové rozdělení dějin na starou, střední a novou dobu je provedeno zcela uměle, mezníky těchto period tvoří určité události. Praktická cena dějinných znalostí tkví v porozumění a pochopení události a poměrů i pro přítomnost, pročež jsou nutny pro státníky, politiky a vůbec veřejně činné občany a zavedeny jako školní předmět. Dějepisný badatel musí čerpatí pro dějiny z pramenů, jež dělíme jednak na ony, jež se bezprostředně z minulosti zachovaly (akta, dopisy, erby, trosky, nápisy, řeč a pod.), a na podání, jež je ovšem zkresené a nese stopy starí. Teprve kritika pramenů, k níž napomáhají t. zv. pomocné vědy historické, rozhoduje o výši ceny pramenů pro dějiny. K pomocným vědám se čítá paleografie, archeologie, heraldika, numismatika, epigrafika, diplomatika, dále geografie, chronologie, statistika, filologie a věda právní (\mathcal{Q} jednotlivá hesla). \mathcal{Q} dějepisectví, filosofie dějin. — Lit.: Lambrecht: *Moderne Geschichtswissenschaft* (1908, II. vyd.).

Filosofie dějin, Voltairem (philosophie de l'histoire) ražený výraz. F. d. zkoumá smysl dějin lidstva, jejich zákony, hranice a metody lidského poznání. F. dějin starověkých byla vlastně mystická dějin. Podle jednoho směru cílí dění světové od zlatého věku k největší zkáze, z níž povede buď obrat (Platonikové), nebo vykoupení od boha (Peršané, Židé, gnostikové) k prvotnímu stavu šťastného zlatého věku. Tento proces bude uskutečněn jen jednou (Herakleitos a stoikové), či se bude stále opakovati. Podle směru druhého (zvl. Demokritos, Epikurovi a řecká věda) postupuje vývoj ne v kruhu, ale vždy k větší a větší dokonalosti. F. dějin středověkých viděl sv. Augustin v boji Bohem vyvolených lidí

(Civitas Dei) po šest období proti svět-
ským mocem (Civitas terrena). Kristus
přinese mír a věde lidstvo do sedmého
věku (Boží Sabbat). Filosofie renesanční
a osvícenská se vrací zpět k antice. G. B.
Vico (1668—1743) postupuje od věku
božího přes herojský k lidskému; Con-
dorcet (1743—1794) a A. Comte (1798—
1857) postupují nad Turgota (1727—1781),
jenž rozeznává tři stupně věku teologic-
kého, metafysického a přírodovědecké-
ho. Proti osvícenci Lessingovi vystoupil
v Německu Herder svými Idejemi k fi-
losofii lidstva (1784—1791). Vidí každé
období ukončené a dokonale a blíží se
cíli — humanitě. J. Kant spatřuje smysl
dějiny v pokroku mravním a ve vývoji ke
svobodě, Fichte chápe smysl dějin etic-
ky, Shelling a romantikové esteticky a
konečně Hegel pojímá dějiny jako zje-
vení rozumu. Stoupenec Feuerbachův
(1804—1872) K. Marx (Q₃) za hnací sílu
dějin považuje hospodářské poměry;
darwinismem byla věda dějinná přene-
sena na pole přírodních věd. Tak podle
Herberta Spencera (1820—1903) musí se
život přizpůsobovat okolí — všeobecnou.
Dějiny jsou pak vědou tohoto přizpůso-
bování, jež se dokončuje v základním
rytmu, který vládne přírodou a lidstvem,
ve střídání vývoje a úpadku. V Německu
byl obrácen na dějiny vedle bio-
logických zákonů zákony psychologické
Wundtem (1832—1920) a Lamprechtem
(1856—1915). Proti přenášení přírodově-
deckých metod na duchovní vědy vy-
stoupil Dilthey (1833—1912), jenž žádal
psychologii duševních věd. Po jeho zá-
cích pracovali na filosofii dějin Windel-
band, Rickert, Breysig, H. Schneider,
Spengler a j. — Lit.: H. Schneider: Phi-
losophie der Geschichte (1923).

Dějiny válečné, jsou to dějiny váleč-
ných střetnutí mezi národy a státy jako
část dějin světových. Nové v. d. začaly
Napoleonem I. Cílem je stanovení dějin-
ného podkladu, prameny badání jsou
válečné deníky, dopisy, rozkazy, zprávy
současných svědků. Orgány v. d. jsou
zvl. oddělení při generálním štábu.

Dejka Jan (1779—1853), hornolůž. novi-
nář a lidový spisovatel, tesař a samouk,
jenž v sobě spojil typ luž. buditele na
prahu min. stol., kdy po období osvícen-
ském na slov. obrození mocně působilo
hnutí romantické. D. v pravý čas po-
chopil význam knihy a časopisu pro nár.
uvědomění a jal se r. 1808 vydávati zá-
bavné-vzdělávací týdeník Serski Powě-
dar a kurěr, jež udržel až do roku 1812.
V něm zpíval své skromné zpěvy v du-
chu luž. bratří a zároveň budil lid a

hájl jeho práva. Ačkoli byl jeho list
úředně zastaven, nedal se odstrašiti D.
ve své buditelské činnosti a pomáhal při
organizaci spolků v obrozující se Horní
Lužici; jako 70letý starec účastnil se
ještě založení vrcholné luž. nár. insti-
tuce, Matice luž. v Budyšíně. Lit.: Ad.
Černý, První (správně druhý!) luž. časopis
a jeho redaktor, Zl. Praha 1888; Jos.
Páta, Zawod do studija serb. pismow-
stwa, 1929.

Dejmek Petr (* 1870 ve Svojkou u Nové
Paky), ředitel měšť. školy a spisovatel
(pseud. P. Pavel a L. Metellus). Napsal
divadelní hry: Očista (1903), Liliputánské
duše (1903), Baltazarův kvas (1908). No-
vely, romány a řadu knih pro mládež:
V třicetileté válce, Utrpením k vítězství,
Blesky v temnotách.

Dejm ze Stříteže, Q₃ Deym ze Stříteže.

Dejotarus († 40 př. Kr.), tetrarcha
v Galatii; obdržel za služby prokázané
Sullovi, Pompejovi a j. od řím. senátu
titul královský. Jsa podezřelý z po-
kusu vraždy na Caesarovi byl hájen Ci-
ceronem.

De iure (lat.), po právu, Q₃ de iure.

Dejvice, část hl. m. Prahy-XIX., 10.398
ob. (9.576 č., 516 n., 41 ž., 30 j., 235 ciz.),
s. okr. Praha-Západ. Jsa podezřelý z po-
kusu vraždy na Caesarovi byl hájen Ci-
ceronem.

Deka (řec.), deset, v metrické soustavě,
dekagram (dkg) = 10 g; dekalitr (dkl) =
10 l; dekametr (dkm) = 10 m.

Děkabristé (rus. děkabr, t. j. prosinec),
účastníci povstání 26. prosince 1825 proti
caru Mikuláši I. Po smrti Alexandra I.
gard. důst. (šlechta, kdy nebylo nic zná-
mo o příštím vládati, chtěli prosaditi
volnou ústavu. Tajné spolky Severu (kn.
Trubeckoj) a Jihu (Pestel) působily od
1816 ve vojště. Prohlásili Mikuláše usur-
pátorem a vedli gard. pluky k Zimnímu
paláci. Povstání bylo Mikulášem surově
potlačeno, d. pověšeni a ostatní depor-
továni k dožív. nuceně práci na Sibir. —
Lit.: Rosen: Z paměti rus. děkabristy
(1874); Schiennann: Zavraždění a nasto-
lení Mikuláše I. (1902).

Dekáda (franc. décade, řecky deka =
deset), desítka nebo 10 kusů, obyčejně
období 10 dnů. V době franc. revoluce
byla změněna i kalendářní soustava ve
Francii a měsíc měl tři dekady po 10
dnech. Po 11 letech bylo však toto zaří-
zení zrušeno a znovu zavedeno rozdělení
na týdny. — Ve vojště období 10 dnů pro
výplatu žoldu.

Dekadence, úpadek. Ve starověku je-
vila se dekadence umění za úpadku říms-
ského imperia, zejména když nastal vpád
Barbarů, jenž jevil se pak i v písem-

nictví latinském. V druhé polovině 19. st. objevil se ve franc. písemnictví (v období symbolismu). Prvně názuvo toho užil Paul Verlaine Q_3 , jehož verše nazvány dekadentní parnasisty za účelem zesměšnění symbolické poesie. Z t. zv. dekadentů franc. vynikli zejm. z básníků: Baudelaire, Corbier, Rimbaud, Verlaine, z prosaíků: Péladan, Huysmans, z výtvarníků: Rops, Odillon, Redon a j. V jiných evropských literaturách vynikli stoupenci tohoto směru: Przybyszewski, Nietzsche, Wilde a j. V Čechách dekadenty označování zvláště spisovatelé, seskupení kolem Moderní Revue (od r. 1894), kteří vedli literární kampaň proti romantismu školy Jar. Vrchlického Q_3 . Česká dekadence chtěla myšlenkově psychologické prohloubení umění a obohacení jeho o líčení stavů chorobných, mystických, úchylně erotických a citově výlučných. Hájila stanovisko aristokratictva v umění (l'art pour l'artismus), pro něž žádala kritiku jako samostatný genre umělecký. Tuto skupinu reprezentovali, kromě redaktora Moderní Revue, kritika Arnošta Procházky, zejména básník Jiří Karásek ze Lvovic, básník a výtvarník Karel Hlaváček, prosaík Karel Kamíněk, překladatel Hugo Kosterka a j. K této skupině patřili nějakou dobu svými sympatiemi nebo literárními počátky: Antonín Sova, Ot. Brezina, V. Dyk, St. K. Neumann. Em. z Lešehradu, Opolský, Babánek a j. Dekadentní směr přes některé záporné složky myšlenkové vnesl do české literatury zejména rozšíření kulturního obzoru českého četnými překlady z cizích moderních literatur, vypěstoval hudební a pečlivý verš a obohatil básnickou mluvu o mnoho polotónů a polosvětél a měl i vliv na kritickou úroveň literární tvorby, hlavně posledního desetiletí 19. st. a pozdějšího období až do světové války.

Dekadent, spisovatel nebo umělec, jenž náleží k uměleckému směru zvanému dekadence.

Dekadická soustava (dekadika), decimální neb desetinná soustava.

Dekadrachmon, starořecký peníz, Q_3 drachma.

Dekaedr (řec.), desetistěn.

Dekater, též ocelit, um. hmota, získaná smíšením cementu, vody a železných pilin za přídavku kaseinu a amoniaku. Jest velmi tvrdá a trvanlivá. Slouží ku výrobě podlah, schodů a pod.

Dekagon (řec.), desetiúhelník.

Dekalin, úplně hydrogenisovaný tetrahydro-naftalin (tetralin), používán jako tento co rozpustidlo, náhr. terpentínu

při výrobě laků, kremů na obuv atd., též jako pohonná látka pro motory.

Dekalog, Q_3 desatero Božích přikázání.

Dekkan, jižní část Přední Indie (Q_3), trojúhelník vlastního poloostrova, vys. 600—700 m n. m. 300.000 km².

Děkan, a) byl za starších dob správcem větších kostelů, který vykonával zároveň dozor na duchovenstvo kostelů, později v okolí založených. Obvod jeho dozoru podléhající jmenoval se děkanství (dekanát). V některých diecích slují dodnes děkány zástupci biskupovi (Brno, Olomouc). V Čechách je titul děkana pouhým cirk. vyznamenáním nebo náleží správcům far, povýšených v dřívějších dobách na děkanství. — b) D. je v kanovníckých kapitulách nejvyšší hodnostář po probosťovi, zpravidla vybavený velkou pravomocí. — c) Také náčelník kardinál. sboru nazývá se děkanem. V luter. církvi tolik jako superintendent. — d) Na universit. profesor stojící dočasně v čele fakulty, titul Spec-tabilis.

Děkanovice, o. v Č., okr. Ledeč, 356 č. ob.

Děkanská Skalky (Dechant-Gallein), o. v Č., okr. Kaplice, 179 ob. (128 č.). Na blízkou zřícenina Sokolč.

Děkanství (dekanát), cirk. správní obvod, podrobený dozoru děkana. Stejně se nazývá v universitním zřízení děkanova úřadovna.

Dekantace, dělení tekutiny od usazených pevných látek sléváním.

Dekapitace (lat.), useknutí hlavy, stětí. Také operace v porodnictví, kterou se odejme dítěti hlava, aby se matka zachránila, je-li poloha dítěte při porodu taková, že není jiného východiska. — V přeneseném slova smyslu odstranění vůdce polit. strany.

Dekapitulace, oddělení hlavy od trupu; Q_3 embryotomie.

Dekapolis (krajina deseti měst), krajina v Zajordání. Jména měst: Skythopolis, Philadelphia, Pella, Gadara, Abila, Dion, Kapitolias, Hippos, Gerasa a Kanatha.

Dekapovati (franc.), vyčistiti povrch kovu, který má býti galvanicky potažen jiným kovem, vyzháním, roztokem sody, zředěnými kyselinami a pod.

Dekapsulace, operativní vyloupenutí ledviny z jejího vazivového pouzdra při uraemii (otravě močí), božci (eklampsií) a pod.

Dekarburovati, zbaviti uhlíku nějakou látku, zvláště železo.

Dekartovati, zalistovati; v poštovnictví zanesení poš. zásilky do zvl. se-

znamu (karty), se kterou se odevzdává k další expedici.

Dekas (řecky), dekada, desítka.

Dekastichon (řecky), strofa o deseti verších.

Dekastylós (řecky), řecký chrám, zdo-bený v průčelí deseti sloupy.

Dekeleia, aická obec (demos), sev. od Athén, mezi Parnem a Pentelikonem, obsazená 413 př. Kr. Spartany.

Deken Agatha (1741—1804), nizozemská spisovatelka, psala spolu s Marií Boschovou básně (Stichtelijke gezangen).

Dekeneš, o. na Slov., okr. Vráble, 339 ob. (295 čs.).

Děkov (Dekau), o. v Č., okr. Podbořa-ny, 295 ob. (36 čs.), dvě elek. dr.

Dekert Jan († 1790), prezident města Staré Varšavy, hrál vynikající roli v čase Sejmu W. jako bojovník za rovnoprávnost měšťanstva. Jeho dilem byl r. 1789 sjezd 141 delegátů měst ve Varšavě, kteří podepsali Akt sjednoczenia a odevzdali jej králi a maršálkovi sejmu.

Dekker Eduard Douwes (1820—1887), holandský spisovatel, jsa v hol. koloniálních službách napsal autobiograf. román Max Havelaar (1860), který vzbudil pro své neobjasně vyličení nedostatků hol. kol. politiky ohromný rozruch.

Dekker-Senk Ivan Fedorovič (1826—1899), rus. sklad. a zpěvák. Působil delší dobu jako operní tenorista, stal se r. 1866 ředitelem divadla v Petrohradě. R. 1870 zřídil franc. operetní společnost. Od roku 1875—83 byl ředitelem divadla v Tiflisu. Napsal četné opery, operety, skladby pro kytaru a bakalajku.

Deklamace (z lat.), přednes podle uměleckých pravidel; α_3 řečnické umění. — V hudbě přeměna poetického rytmu (metra) v muzikální.

Deklamátor (z lat.), přednášec, umělý řečník; deklamovati, výrazně přednáseti.

Deklamovánky, lehce přístupné, české básně, přednášené ve společnostech v době obrozenské. Několik svazků vydal Fr. Rubec (1837—1854).

Deklarace (z lat.), prohlášení. V bernictví (též fase, priznání) údaje skutečností, sloužících za podklad pro výměr daní. — V obchodním styku vyžaduje se d. zboží za účelem výměry cla. — V diplomacii značí d. slavnostní úmluvu mezistátní, již se upravují budoucí styky.

— D. bruselská, 1874, mělo jí býti kodifikováno mezinár. právo o válce pozemní. — D. londýnská, 1909, pokus o zákoník práva kořistního. — D. pařížská, 1856, o mezinár. právo námořním. — D. petrohradská, 1868, ujednání o výbušných nábojích. — D. tříkrálová, prohlášení českých poslanců z 6. ledna 1918,

kde se protestuje proti jednáním o mír bez účasti národů, majících sebeurčovací právo a proti zahran. politice habsburské. — D. washingtonská z 18. října 1918, prohlášení, podané prozatímní vládou českoslov. ve Washingtoně. Masaryk jest autorem této d., kde se slavnostně prohlašuje československá nezávislost. — Declaration of independence (deklarejše of independents), prohlášení nezávislosti USA., bylo podepsáno 4. července 1776 ve Philadelphii zástupci kolonií. — Declaration of rights (d. of rajts), prohlášení zákl. ústav. zákonů angl. z 1689, α_3 deklarace.

Deklarace celní, prohlášení o zásilce cizoz. zboží, na jejímž podkladě se vyměří celním úřadem příslušné clo.

Deklarace česká, prohlášení z 22. srpna 1868, jímž uveřejnilo 81 českých poslanců svůj politický program, protestovalo proti zamýšlené ústavě a vytýčilo své požadavky státoprávní. Čeští členové v moravském sněmu podali 25. srpna podobné prohlášení. V obou sněmech přešla německá většina d. mlčením.

Deklaranté, členové přísně konservativní strany v Prusku, kteří 1876 vydali prohlášení, směřující proti Bismarckovi.

Deklaranti, čeští a mor. poslanci, kteří podepsali deklaraci 22. VIII. 1868 (Palacký, Rieger, Sladkovský a j.).

Deklaratoria a novely z r. 1840, doplňky a opravy Obnoveného zřízení zemského z 1627, jimiž částečně se obnovovala práva českého sněmu.

Deklinace (z lat.), v gramatice: skloňování slova tvořením pádů (α_3). V astronomii úhlová vzdálenost hvězdy od rovníku; α_3 nebe. — Deklinace magnetky (magnetická d., úchylka, variace), α_3 zemský magnetismus.

Deklinační busola, přístroj, jímž se stanoví magnetická deklinace (α_3 zemský magnetismus).

Deklinační kružnice (hodinová kružnice), hlavní kružnice, kolná k rovníku nebeskému, procházející oběma nebeskými póly. Astronomická deklinace odpovídá na zemi zeměpisné šířce. Deklinační kružnice se rozděljuje od rovníku k pólům na 90°, na severní polokouli se známíkem +, na jižní —. Deklinační oblouk od rovníku ke hvězdě udává deklinaci hvězdy.

Deklinograf (též deklinometr), přístroj, sloužící ke grafickému označení rozdílů deklinací hvězd, podle návrhu Knorrova konstruovaný mechan. Fuessem. Deklinografu pro malou přesnost měření se už sotva užívá.

Dekobra Maurice (móris) (* 1882), módní autor franc., putavý a elegantní vyprávěč příběhů lehčího žánru. Do

češ. přel.: Madona spacích vagonů, Budeš kurtizánou, Krysa, Kniže nebo clown. Dobrý voják Tommy, Má princezna, Půl noc na náměstí Pigalle v Paříži, Venuše na kolečkách, Zrcadlo žen, Serenáda katovi (přel. B. Spurný, 1929, vyd. Pražská akc. tiskárna). Překládali: J. Heřman, V. A. Lentin, V. Petříková, O. Duchêne. V říjnu 1929 přednášel též v Praze o své cestě do Indie.

Dekokce, Q_3 pivovarství.

Dekokt (odvar) v lék.; připravuje se tím způsobem, že určité drogy, rozemleté nebo rozdrčené (kořeny, semena, plody atd.) vaří se delší dobu ve vodě, čímž se extrahují léčivé látky v drogách se nálezající, Roztok tento se pak sfiltruje.

Dekolorace, odbarvení, Q_3 mikroskopie.

Dekompozice, rozkládání, rozbor, Q_3 tkalcovství.

Dekonzcentrace, spočívá v tom, že úřadům nižší instance ponechává se větší pravomoc v rozhodování. Opakem je koncentrace, při níž se odejímá pravomoc úřadům nižším a rozhodování se ponechává ústředním místům (ministerstvům).

Dekolorimetř, přístroj pro určení odbarvovací schopnosti kostního uhlí a pro zkoumání šťav řepních a syrobů.

Dekoltovaný (z franc.), s holým krkem, o ženách s hlubokým výstřihem.

Dekor, zdobení, ozdoba, zvl. malby a zlacení na hliněném a skteněném zboží.

Dekorace (z lat.), všeob. výzdoba nějakého předmětu (odtud dekorativní na rozdíl od konstruktivní). Při dekoraci budov rozeznáváme d. architektonickou a ornamentální. D. interiérů vztahuje se na výpravu tálovaním, kobercí, nábytkem, obrazy a pod. — Dekorativním je dílo, jež nespĺňuje pouze požadavky účelnosti, nýbrž je užíváno v souvislosti s okolím, buď k ozdobě, nebo utkvívá pouze na povrchu (v malířství). — V užším smyslu jest d. divadelní výzdoba, souhrn všech jevištních prostředků, pokud se týkají malířství. Malíř dekorací musí dobře rozumětí perspektivě a účinku světla. D. na jevišti znali již staří řeckové a Římané, d. v našem smyslu vznikla v Itálii kolem 1530.

Dekorační horniny, horniny, sloužící k výzdobě staveb, obyč. stavební kameny, nápadnou strukturou a schopností přimouti polituru. Nejčastější d. h. jsou: žula, rula, diorit, gabbro, porfyr, diabas, mramor, acháty a j. v. Užívá se jich buď konstruktivně, na př. jako sloupů, pilířů, nebo se vykládají jimi určité části budovy, především z důvodů reprezentativních. — Pro vnější architekturu volí-

me d. h., vzdorující vlivům povětrnostním, zvl. mramor. — Nejčastěji používá se tvrdých balvanů křemenových, pro náhrobky a sloupy vedle mramoru též dioritu. Dříve bylo užíváno porfuru, který byl považován za nejménější d. h. Nej důležitější jsou horniny, popsané pod heslem Mramor.

Dekorační malířství, řemeslo, týkající se výzdoby stěn a stropů; sem náleží též malování kulis a pozadí v divadle (divadelní dekorace, Q_3 dekorace).

Dekorační umění (les arts decoratifs), Q_3 dekorace.

Dekort (franc. décourt), sleva.

Dekortikace (neb Dekontisace), operativní vyřiznutí plíc ze zanícených částí při chronickém hnisání pohrudnice.

De Koven Reginald (* 1859), americký hud. sklad. Studoval gymn. v Oxfordě, konserv. ve Stuttgartu a ve Frankfurtu, zpěv pak ve Florencii, Vidni a v Paříži. R. 1891 odjel do Ameriky. Mimo sonaty a písně napsal četné operety: Robin Hood (1890), The wedding trip (1911), Her little Highness (1913), The golden butterfly (1907).

Děkovka (Diakowa), o. v. Č., okr. Lito-měřice 63 ob. (36 č.). Zřícenina Hrádek (565 m).

Dekrement (lat.), úbytek, zánik.

Dekrepitece, zjev, povstávající zahříváním některých bezvodých solí (na př. kuch. sůl), které v sobě zadržují část tekutiny nebo plynů, jež nelze odpařiti. Při vyšší teplotě se pak tlakem plynů krystalky roztrhávají, což ovšem při kvantitativním rozboru značně překáží. Z toho důvodu nutno v takovém případě zahřívati tyto soli v přikrytých nádobách.

Dekret (lat. decretum), nařízení úřadu, obzvláště vlády vůči určité osobě (ustanovující dekret, dosazovací d., přijímací d., propouštěcí d. a pod.), dekretovali, dáti nařízení, ustanoviti.

Dekret kutnohorský, zákon vydaný českým králem Václavem IV. 18. I. 1409 v Kutné Hoře. Tímto podle příkladu pařížské a italských universit, také v Praze od té chvíle při všech veřejných poradách, soudech, volbách a usneseníh vůbec domácí národ (rozuměj na universitě = obecném učení národ český „téhož království pravý dědic“) má užívati napotom tři hlasův, ostatní pak národové přespolní jen jednoho. Těmi přespolními národy byly od dob založení pražské university (bulou ze 7. IV. 1348): a) národ polský (s Litviny a Rusy), b) saský (sev. Němci, Dánové, Švédové), c) bavorský, tedy úhrnem většina národa německého, jenž „práva k usazení se v království Českém zhola prázen tři

hlasy sobě k užívání přivlastnil". Bezprostředním popudem vydání dekretu byl nesouhlas univerzitního učitelstva, patřícího ke třem přespolním národům, s vůlí královou neposlušouchati papeže Řehoře XII. v Římě až do vyřízení dvojice papežské na sněmu, svolaném do Pisy. Dekret je svědectvím rostoucího národního sebevědomí v Čechách vůbec a na universitě zvláště. Jeho vyhlášení (26. I. 1409) vzbudilo u cizinců prudký odpor a m. j. i návrh, aby si Češové zřídili universitu novou. 9. V. musil rektor university, rodem Němec (Henning), vydat královskému poslu universitní pečeť, matriku a klíče a pak němečtí profesoři a studenti i s čeledí (snad as 2000 lidí) provedli svou hrozbu „vystěhovati se z Prahy, aniž tam kdy více ke studiu se navracovati“. Tím vystěhováním počestněná universita, jejímž rektorem zvolen potom mistr Jan Hus, činně se účastnívali jednání o dekret, a) pozbyla sice svého evropského významu, a Praha poškozena hmotně, ale b) posílila náboženské opravné hnutí české. — Originál dekretu nemáme, jen hodnověrný opis z r. 1414. Lit.: Novotný-Susta-Krofta-Friedrich, D. K. (1909).

Dekretálie (lat. *Litterae decretales*, *Decretales epistolae*), papežské písemné odpovědi na otázky, týkající se sporných a pochybných případů církevní disciplíny a církevní kázně, vyvíjely se ve všeobecně platný zákoník, dostávaly se od 5. st. též do sbírek kanonu a brzy byly postaveny naroven rozhodnutí koncilů.

Dekretisté (nebo dekretalisté), ve středověku učitelé práva, kteří se zabývali kanonickým právem.

Dekrolin obsahuje jako podstatnou součást kyselinu sulfonfylovou, která působí silně redukčně. Ve vodě se nerozpouští. Pro svou odbarvovací schopnost slouží hlavně k bílení mastných kyselin a glycerinu.

Dekurio (lat. *decurio*), náčelník *decurie*, zvl. také doživotní členové senátů v municipiích a v koloniích říše římské.

Dekurse (lék.), průběh.

Dekursivní splátka, učiněná podle úmluvy v poslední den lhůty (postnumera-
randa).

Dekýš, o. na Slov., okr. B. Štiavnicka, 527 čs. ob.

del., na korekturách zkr. pro lat. *deleatur* (budiž vymazáno), značka \emptyset ; na mědirytinách zkr. pro *delineavit*, vymaloval.

De la Bèche Henry Thomas Sir (1796—1853), sl. angl. geolog, tvůrce prvních geolog. map angl. a zakladatel ústavu pro výzkum geolog. (*Geological Survey*.)

Sp.: *Geological notes* (1830), *Geological manual* (1831), *Researches in theoretical geology* (1834), *Geological observer* (1851).

Delaborde Alexandre Louis Joseph, markýz (1774—1842), franc. státník, válčil v rak. vojště proti fr. republice. Vydal četné cestopisy.

Delaborde (delabord) Jean Joseph (1724—1794), franc. finančník, dv. bankéř Ludvíka XV., slynul bohatstvím, za revol. hrůzovlády stat.

Delaborde Léon, markýz (1807—1869), franc. archeolog a cestovatel. Zůstavil díla cestopisná a kult. historická.

Delaborde Henri, hrabě (1811—1899), franc. malíř, uměl kritik, od 1855 konservátor kab. rytin, napsal četné spisy umělecko-průmyslového obsahu.

Delacroix (delakroa) Eugène (* 26. dubna 1798, † 13. srpna 1863), sl. fr. malíř, hlavní zástupce t. zv. romantické školy, žák Guérinův, z jehož vlivu se brzy vyprostil. Jeho snaha po imponantnosti se ukázala již 1822 v jeho obrazu pro franc. malířství neobyč. významném: *Dante a Vergilius*. Ještě větší rozruch vzbudil svou *Seť chiosskou* (Louvre). Po cestě do Anglie rozvinul se D-ův talent v látkách z mythologie, křesťanství, politiky, lidového života, poesie a alegorie. Vedle toho tvořil obrazy bitev, portréty, fresky, kresby a litografie. Z jeho obrazů jmenujeme: *Hellas truchlicí nad zříceninami Missolunghi* (1826), *Poprava dožete Marino Falieri* (podle Byrona). Po cestě do orientu: *Alžírské ženy v harému* (1834), *Židovská svatba v Maroku* (1841). Barevně se vyvíjel ve svých historických obrazech, jako *Smrt Marka Aurelia*, *Kristus na kříži*. Počet jeho obrazů se čítá na 850.

Delacroix Léon (1865—1929), belgický státník. Příslušník strany katolické, min. předseda belg. od r. 1918. Hrál vynikající úlohu v mírových jednáních ve Versailles, při kterých zastupoval Belgie. Byl také členem organis. výboru pro zřízení reparační banky.

De la Gardie, švéd. šlech. rodina, 1565 z již Francie přistěhovaná, 1571 rodina svobodných pánů, 1615 hraběcí rodina. — 1. Pontus (* 1520, † 1585), švéd. vojévůdce a státník, přítel Ericha XIV. a Jana III., v norské sedmileté válce (1563—1570) bojoval proti Dánsku, od roku 1573 v Estonsku proti Rusku. — 2. Jakob, hrabě (1583—1652), syn predešlého, švéd. vojévůdce, 1610 osvobodil v Moskvě uvězněného cara Vasilije Šujského, 1620 stal se říšským vojévůdcem po smrti Gustava Adolfa. — 3. Magnus Gabriel, hrabě (1622—1686), syn predešlého, švédský státník, r. 1652 vyslanec ve Francii,

u královny Kristiny, jejímž byl oblíbenecem, upadl v nemilost a za Karla Gustava X., jehož sestru Marii Euphrosine 1647 pojal za manželku, bojoval 1655—1657 ve východomorských provinciích proti Polsku a vedl jednání o mír v Olivě. Jsa přítelem umění a věd, povolal S. Pufendorfa do Lundu a daroval 1669 universitní knihovně v Upsale Codex Argenaeus od Švédů v Praze ukořistěný.

de Laglio Václav (* 1815 v Praze), inženýr dráhy a býv. asistent na technice, od r. 1880 ve Vídni.

Delagoa, rozsáhlý mořský záliv východního břehu již. Afriky, v již. části portugalské kolonie Mozambique, tvoří od severu na jih vybihající poloostrov a ostrov Inyack s menšími Sloními ostrovy. Důležité přístavní město Laurence Marquez jest východiskem dráhy z Delagoa na Pretorii, 553 km dlouhé.

Delahaye Jules Augustin (* 1851), franc. archivář a senátor, stoupenec gen. Boulangera. Hrál významnou úlohu v odhalení t. zv. panamské aféry r. 1892.

Delaherche Auguste (* 1857), vynikající keramik franc. Založil r. 1894 vl. továrnu v Armentières; pracoval hlavně v kamenině, kterou ozdoboval podle východoasijských vzorů plevou, s počátku ornamentální a plastickou prací. Pak přecházel ke stále jednodušším vzorům, až konečně hlavním se mu stala forma s jednobarevnou glazurou.

Delaire Paul (1842—1894), konservátor Musea skulptur v Trocadéru. Napsal četné básně, romány a novely, veršované drama Garin (1880), Les rois en exil (1884), Helène (1891), La megère apprivoisée (1891), Les fils de Corneille a j.

Délaissement (delesman), opuštění, odchod; opuštěnost.

Delaisre François Nicolas (1746—1832), franc. sochař, žák Lecomtesův. Autor pomníku kr. Josefa Bonaparta (1808) a četných poprsí vynik. osobností.

Delalotova slitina, 80 d. mědi, 18 d. zinku, 2 d. manganu a něco fosfor. váp. Nazývá se též bílá manganová mosaz. Užívá se ve strojnictví.

Delamain Walter Sinclair Sir (* 1862), angl. generál. Ve svět. válce v Mezőpotamii, později na záp. frontě.

De la Mare Walter (* 1873), angl. básník, žijící v Londýně. Stal se známý sbírkou jemně pročitěných básní The listeners (1912), a další své spisy vydal souborně v knize: „Collected poems (1918—1920). Mimo to napsal symb. román The return (1910), drama Crossings (1921), okult. novely The riddle (1923) a j.

Delambre Berthold, jazykozpytec, profesor v Berlíně, napsal Syntaktická ba-

dání, Srovnávací syntaxi indoevropských jazyků, a jiné gramatické práce.

Delambre Hans (* 1848), profesor v Berlíně. Napsal: Dějiny válečného umění v rámci politických dějin, a po válce Dějiny světa.

Delambre (delábr) Jean Baptist Joseph (1749—1822) franc. astronom, vydal 1781 první tabulky Urana, Jupitera a Saturna; 1795 stal se členem Bureau des longitudes, 1807 profesorem na Collège de France. Hlavní dílo Base du système métrique décimal (1806—10, 3 svaz.).

Delambre Klemens von (1856—1921), státník a první starosta v Gdaňsku (1896), vrchní prezident Západního Pruska (1902), pruský ministr obchodu (1905), státní sekretář říšského úřadu vnitra (1909), za světové války byl pověřen úřadem říšského kancléře.

Delan František Hyacint (1672—1754), franc. jansenistický theolog a nepřítel jezuitů.

Delan Jirí (* 1878), hornoluž. spis., katol. farář v Bačovu v sas. Hor. Luž. Napsal značné množství drobných jadrných statí do Katol. Posla, většinou rázu národně-výchovného, v nichž dovede mluvit do duše vlašných Lužičanů stejně důtklivě, jako kárá liknavé křesťany s kazatelny. D. napsal také několik statí literárně-historických do Čas. Mač. Serb.

Deland Margaretta Wade (* 1857), amer. spisovatelka. Sp.: Sidney (1891), The Awakening of Helen Richie (1906), The Iron Woman (1911). Řeší s oblibou různé problémy sociální a náboženské.

Delana John Thaddeus (1815—1879), angl. publicista, hl. red. Times, kterýžto list povzněl na úroveň světovou.

De Lange Daniel (* 1841 v Rotterdamu), varhaník, od r. 1860—63 učitel na hud. škole ve Lvově, studoval dále v Paříži a od r. 1870 byl učitelem, později ředitelem konservatoře v Amsterdamě.

Dirigent různých zpěváckých spolků, se kterými provozoval staré nizozemské zpěvy a sklídl všude ohromné úspěchy. Složil mnoho symfonií, mší, requií, kantát, dále hudbu k Herananimu a operu De val van Kullenburg.

Delaplanche Eugène (1837—1891), franc. sochař, žák Duretův. Studoval v Itálii. Nejznám. jeho práce jsou: Education maternelle (1875), mramorová socha Hudba ve Velké operě pařížské, socha Aubertova atd.

Delarey Jakobus Herklaas (1847—1914), buruský generál, pocházející ze staré franc. rodiny hugenotské. R. 1893 člen transválské vlády; vyznamenal se v buruské válce hl. tím, že 7. 3. 1902 zajal angl. generála Methuena u Tweebosche. Při

vypuknutí světové války organizoval s Beyersem, Dewetem a Maritzem povstání Burů, byl ale omylem zastřelen.

Delaroche (delaróš) Paul (vlastně Hippolite) (1797—1856), franc. malíř, byl krátký čas žákem krajináře Wateleta a pracoval čtyři leta u Grosse, na jehož historické obrazy navazoval. Debutoval obrazem: Josepha zachraňuje Joase. Na obraze Jeanne d'Arc, vyslyšána ve vězení od kardinála z Winchesteru, pokusil se spojit historickou realitu s romantickým citem. Vrátil se z Italie, namaloval velký nástěnný obraz v École des beaux arts, představující apotheosu tvořivých umění. Jako malíř historických obrazů, genrista a portrétista měl velikou pověst. Historickému malířství razil novou dráhu, zatím co obratně vybíral z romantického a klasického směru. D. byl chladná povaha bez fantasmie. Přesnost kresby, působivé kontrasty světla a stínů, zručnost v malbě na plátně vyznačují jeho díla.

De la Rue Warren (1815—1889), angl. astronom-amateur, majitel papírny a st. tiskárny v Londýně. Zařídil si soukromou hvězdárnu v Cranfordu (Middlesex), kterou r. 1873 přenesl do Londýna. Vynálezce fotoheliografu (1860); fotografoval první zdařile úplné zatmění slunce. Věnoval se též otázkám chem. President Astronomical Society a Chemical Society.

Delator (lat.), udavač v st. Římně, hlavně křesťanů. Synody proti nim velmi brojily.

De Latour Quentin, franc. malíř Q. Latour Q.

Delatyn, městys v polském vojvodství stanislavovském ve vých. Haliči, v krásné krajině na l. bř. Prutu, 5600 ukraj. ob. Velké bohatství solné a min. prameny. Ve svět. válce bylo v okolí D. úporně bojováno, 10. VIII. 1916 obsazen Rusy, kteří jej ale 25. VII. 1917 vyklidili.

Delannay Louis Arsène (1826—1903), franc. herec. Od r. 1848 v Comédie française. R. 1877 jmenován prof. na konservatoři. Vynikal v rolích milovnických a může se o něm říci, že až do 60. r. svého života neměl v tomto oboru soka. Nejdokonalejší jeho úlohy byly v Hugově Hernani a Flaminio v Mussetově Světnu.

Delannay Robert, moderní malíř franc., kubistické školy, vývojem dochází k malbě abstraktních plošných útvarů kombinovaných s výseky skutečnosti, které klade prostě vedle sebe (simultaneismus). Q. absol. malířství. R. 1913 vystav. v Praze.

Delanne Etienne (1518—1583), franc. rytec a medailér, který pro nábož. pře-

svědčení odešel z vlasti a žil v Německu. Jeho skvělé práce s návrhy gobelinů a zlatn. prací v četných museích evrop.

Delaware (delavér), jeden ze 13 starých států USA., 6.138 km², 223.003 ob. Poloostrov mezi Cheapeackým a Delavarským zálivem, zčásti jest rovný, zčásti mírně zvlněný a v nejvzdálenějším severu 85 m vysoký.

Delaware, řeka v sever. částích USA., pramení se v Catskill Mountains ze horkých pramenů, proráží Kittatinny Mountains a proniká napříč ještě mnohými horskými řetězy, jejichž vodní síla jest využita. Ústí do Atlant. oc. Jméno má po lordu de la Ware, virginském guvernérovi, který na ni přišel 1610.

Delawareové (Lenni Lenapové), indiánský kmen algonkinský, na řece Delaware a na pobřeží jižně až ke Kap Hatteras, nyní jen asi 100 hlav; živil se rolnictvím, lovem a rybářstvím, byli spojenci s Mohykány.

Delavigne (delaviň) Casimir (1793—1843), francouzský básník, od roku 1825 člen akademie, proslavil se svými Messéniennes (1818), v nichž dal mohutný výraz bolesti nad poníženou vlastí a za nimiž následovaly 1822 až 1830 další Messéniennes nad bojem za svobodu Řeků, nad červencovou revolucí a j. Vévoda orleánský jmenoval ho bibliotekářem v Palais Royal. V dramate jest D. nejprve rozhodný zastupce klasického směru a po delším pobytu v Italii přiblížil se romantickému dramatu především volbou látky a spojováním komického s tragickým.

Delavigne Germain (1790—1868), franc. spisov. Napsal mnoho operních a operetních libret, zejména: Le baron de Trenk (1828), Němá z Portici (1828), Robert Diable (1831), Les Huguenots (1836) a jiné.

Delavrancea Barbu Stefanescu (1858—1918), rumun. spisov., politik a vynik. řečník, jest, jako jeho učitel Zola, ve svých novelách Sultanica (1885), Mezi snem a životem (1887), Troubadour atd., při všem realismu romantik.

Dělná práce v národním hospodářství. Ve smyslu národohospodářském považujeme za práci každou vědomou činnost člověka, která jest podnikána k ukojení lidských potřeb určitými zevními prostředky. Dělití tuto práci můžeme s několika hledisek: Podle obsahu, rozeznáváme práci hmotnou a duševní, podle toho, zdali k výkonu práce jest třeba činnosti manuální nebo duševní. Toto rozdělení nemůže však nikdy býti zcela přesné. Nejenže k práci duševní musí velmi často přistupovati i činnost hmot-

ná (práce kresliče, spisovatele) v úzkém slova smyslu, ale zvláště ke každé práci hmotné jest nutně zapotřebí činnosti duševní (ani dělník, přehazující hromadu písku, nemůže konati tuto práci naprosto bezmyšlenkovitě). Práce duševní může býti buď výrobní (činnost podnikatelská), nebo se může týkati technického vedení (činnost továrního ředitele). Práci hmotnou možno ještě děliti s hlediska, zdali jde o práci vycvičenou nebo nevyvycvičenou, podle toho, vyžaduje-li práce delšího nebo kratšího, případně vůbec žádného vycvičení, a také podle toho, ke které práci hmotné jest třeba více nebo méně duševní činnosti. Podle výsledku práce můžeme rozeznávati: 1. práci ochrannou, jež slouží k tomu, aby výsledky lidské činnosti nepřišly nazmar a aby tedy statky hospodářské byly chráněny. Bez této ochrany měly by tyto statky daleko menší cenu. V dnešním životě tuto práci vykonává zpravidla stát, který svými zákony, soudnictvím a policií chrání statky; 2. práci okupační, jež směřuje k získání statků, které dosud byly ve volné přírodě, nejsouce ve vlastnictví žádné osoby; 3. prvotnou práci výrobní, která se snaží dobývati ze země nové statky (hornictví, zemědělství); 4. práci vynálezce, která objevuje nové možnosti k ukojení lidských potřeb; 5. práci průmyslovou, která upravuje statky do takové formy, aby jich lidé mohli dobře používat; 6. práci osobní (osobní služby nebo výkony), při níž osoby podřízené jsou používány k výkonům, jež by jinak musil konati ten, kdo je najal. Jako zvláštní hledisko může býti otázka, zdali vykonaná práce jest produktivní nebo neproduktivní. Spor mezi národohospodáři o tuto otázku byl rozřešen tak, že dnešní národohosp. věda uznává za produktivní každou práci, která směřuje přímo i nepřímou k zachování a k rozmnožení statků. Produktivní prací jest proto nejen činnost zedníka, který staví budovu, ale i práce architekta, který nakreslil plány, a právě tak i činnost mistra, který dělníka vyučil, a činnost učitele a profesora, který vzdělával a vychoval architekta. (Podle přednášky prof. dra Mildschuha v Praze.)

Delboeuf Josef (1831—1896), prof. filosofie na univ. v Gentu a Lutychu. Četné práce z oboru logiky a filosofie (Essai de logique scientifique, 1865, Questions de philosophie et de science, 1893—90). V posledních letech zabýval se studiem hypnotismu.

Delbos Etienne Victor (* 1862), prof. pařížské univ. a franc. filosof. Sp.: La

Philosophie allemande au XIX. siècle (1915), Le Spinozisme (1917), Philosophie française (1919).

Delbrück Berthold (1842—1922), něm. jazykozpytec, od r. 1870 prof. univ. v Jeně. Nejdůl. jeho díla: Einleitung in das Studium der indogerman. Sprachen (6. vyd. 1919), Vergleichende Syntax der indogerm. Sprachen (1893—1900).

Delbrück Clemens v. (1856—1921), něm. státník, 1902 prezident Záp. Pruska, 1905 min. obchodu a zástupce říš. kancléře a souč. viceprezident pruského st. ministerstva. Byl pravou rukou Bethmanna-Hollwega, se kterým také r. 1916 odstoupil. Za vlády Maxe Bádenského znovu povolán do vlády jako šéf cis. civ. kabinetu. Po převratu poslanec něm. strany nacionální. Jeho vál. vzpomínky obsaženy v knize: Die wirtschaftl. Mobilmachung Deutschlands 1914 (1924).

Delbrück Hans (1848—1929), něm. státník a historik, prof. berlínské university, od r. 1883—1919 vydavatel Preuss. Jahrbücher. Zajímal se hl. o dějiny válčnictví a napsal četná odb. díla z tohoto oboru. Jako politik byl smýšlení konservativního, nepřítel pruské vlády pro hakatistický protipolský program. Také první rozvinul otázku viny na světové válce, bojoval proti Ludendorffovi a jeho politice, jakož i proti ponorkové válce. Napsal: Die Polenfrage (1894), Der Stand der Kriegsschuldfrage (1924), Regierung und Volkswille (1913), Ludendorffs Selbstporträt (1922), Vor und nach dem Weltkrieg (1926).

Delbrück Rudolf (1817—1903), německý státník, spolupracovník Bismarckův, od r. 1868 pruský ministr. Zjednal si zásluhy o vstup jižních států do svazku něm. říše r. 1870. Sp.: Lie Lebenserinnerungen 1817—1867 (2 vyd. r. 1905).

Delcassé Théophile (1852—1923), francouzský politik. Spolupracoval v žurnálu La République française a byl zvolen několikrát poslancem. Soustředil zájem na otázky námořní, diplomatické a koloniální. Byl stát. podsekretářem a r. 1894 se stal ministrem kolonií. Zvěštil franc. moc v Africe a zvýšil hospodářskou expansi. V Brissonově ministerstvu 1898 byl zahraničním ministrem a zůstal jím i v kabinetu Dupuye a Waldecka-Rousseaua. Jednal s Anglií o okupaci Fašovy Marchandem a stanovil franc. hranic v Africe. Uzavřel obchodní konvenci s USA. Na počátku války znovu min. zahraničí v kabinetě Vivianově, odstoupil ale po neúspěchu voj. v Dardanelách. Hlavní zásluhou jeho předválečné politiky bylo uzavření

pevného spojení s Anglií, které se za světové války tak osvědčilo.

Delcroix Desiré (* 1823), vlámský spisovatel, autor románu *Geld* od lidě (1855).

Delevez Édouard (1817—1897), franc. dirigent, šéf Velké opery pařížské a hud. skladatel. Sp.: *L'art du chef d'orchestre* (1878).

Deleatur, zkratka del. na korekturách (ø), značící škrtnutí, odstranění.

Deledda Grazia (* 1873), it. spisovatelka, autorka četných románů i novel z prostředí sardinského, z nichž nejznámější: *Racconti Sardé* (1894), *Anima oneste* (1896), *La via del male* (1897), *Nostalgia* (1905), *Il nouna* (1908), *Il nostro padrone* (1910), *Nel deserto* (1911), *Caune el vento* (1913), *L'incendio nell' uliveto* (1918), *Il segreto dell' uomo solitario* (1921). Za svoji lit. činnost vyznamenána Nobelovou cenou r. 1928. Mnoho jejích spisů přeloženo do češtiny. Novější překlady Nina Tučková-Jedličková.

Delegace, 1. v Rakousko-Uhersku výbory obou parlamentů (20 ze sněmovny panské, 40 z poslanecké), který tvořil ústřední výbor celé říše. Scházel se střídavě ve Vídni a v Budapešti. Od r. 1867 zabýval se jen důležitými otázkami finančními a hospodářskými. — 2. V král. Lombardsko-venátském úřady, odpovídající našim úřadům krajským. — 3. V býv. Církvevním státě úřady provincií, pak provincie sama.

Delegát (z lat. delegare, vyslati, odevzdati, svěriti), v katol. církev. právu úředník pověřený vykonáváním církevních právních výnosů. V určitých událostech jsou biskupové jednou provždy jmenováni papežskými delegáty (tamquam sedis apostolicae delegati). Kde biskupské zřízení schází, vykonávají vrchní církevní záležitosti apoštolská delegáti.

Delegation (lat.), poselství.

De lege ferenda (lat.), podle příštího zákona, vzhledem k zákonu, který o nějakém poměru bude teprve vydán. — Naproti tomu *de lege lata*, podle zákona daného, dosud platného.

Delecke, výběr, volba.

Delektovati, kochati se něčím, baviti se.

Deisen Dirk van (1605—1671), nizozem. malíř; maloval fantastické architektury.

Dělení (lat. divisio), v logice systematické seřadování pojmů, jež od všeobecného k zvláštnímu, od druhu k způsobu atd. sestupuje na rozdíl od klasifikace, která zařazuje zvláštní mezi všeobecné. Dělení jeví se svojí formou jako úsudek,

jehož podmětem je zařazovaný pojem, neboli celek (totum divisionis) a přísudkem řada zařazovaných členů (membra divisionis), na př. druh: trojúhelník dělí se na ostro-, pravo- a tupouhlý. Hledisko, podle něhož dělení se provádí (v našem případě úhel), je příčinou dělení (fundamentum divisionis). Podle počtu způsobů dělí se na jedno-, dvou-, tři- a vícečlenná (dichotomické, trichotomické a polytomické) dělení; rozsahem je u jednotlivých skupin parciálním a u všech způsobů soustavným seřaděním. Podle příčin dělení pak rozdělují se u jedinečných příznaků na umělé a na přirozené, shrnuje-li veškeré příznaky. Dělení musí být úplné. Jednotlivé členy musejí se vzájemně vylučovati a nikoliv splývati. Jediné v mezích samého stupně a podle samých příčin dělení smí se dít seřazování. D. má být co možná přehledné a charakteristické.

Dělení kruhu, současně konstrukce pravidelných mnohoúhelníků (Q_n). Průměr rozděluje kruh na dva stejné díly; rozpůlením obou kruhových oblouků na 2, 4 atd. části rozdělí se kruh na 4, 8 atd. částí. Babyloňané znali již dělení kruhu na 6 (a tím na 3, 12, 24 atd.) části pomocí poloměru kruhu jako třetivy. Pythagorejci podařilo se rozdělit kruh pomocí zlatého řezu (Q_5) na 10 (a tím na 5, 10 atd.) částí. Gauss podal r. 1796 obecné řešení dělení kruhu.

Deleňk Jiří (1882—1918), nadaný hornoluž. publicista a organizátor, rodem z Wutořic, absolvent pražského Luž. semináře, kaplan v Budyšině. Jako spisovatel se uplatnil v Katol. Poslu, jako organizátor založením Lužické knihovny pro lid a získáním vlastní katol. tiskárny v Budyšině. Byl stoupencem ideového realismu, jenž vycházel z Čech, a byl radikálním Lužičanem i Slovanem. Pro svou účast na sjezdu slov. novinářů v Bělehradě r. 1911 byl napaden něm. šovinistickým tiskem, ale dovedl se ubránit. Přesto byl pronásledován stále, což se vystupňovalo za svět. války. Nedovedl být iňárem, proto raději vystoupil z kněžského stavu a přijal místo učitelské. Ne na dlouho. Hned byl povolán do zbraně a padl na franc. frontě památného jara 1918.

Delescluze Charles (1809—1871), franc. revolucionář. Potíral jako žurnalista červencovou monarchii, druhou republiku i druhé císařství a pro svoje revol. názory odsouzen r. 1853 k deportaci do r. 1859. R. 1871 zúčastnil se bojů paříž. komuny a padl na barikádách. Jeho deník *De Paris à Cayenne*, *journal d'un*

déporté vyšel r. 1869. Lit.: Proless, Les hommes de la révolution de 1871, Charles D. (1898).

Delessert Benjamin (1773—1874), francouz. průmyslník, zakladatel franc. průmyslu cukerního, přírodopisec-amatér.

Delfin, franc. titul, C_3 Dauphin.

Delfinatus, C_3 Dauphiné.

Delfin, dříve řecký válečný přístroj.

Delfin (lat. delphinus), přenesl Ariona přes moře; d. souhvězdí.

Delfin, kytovitý savec mořský, C_3 pliskavice.

Delfinín (Delphinin), $\text{C}_{23}\text{H}_{49}\text{NO}_7$, alkaloid, prudce jedovatý, vyskytující se v semenech některých rostlin strážkovitých. V obchodě se vyskytuje pod jménem Semen Staphisagrie a používá se k přípravě mastí proti kožním chorobám, hl. svrabu.

Delft, město v nizozem. provincii jižního Holandska, 48.370 ob., mezi Haagem a Rotterdamem, na řece Schii. Královský palác (museum), kde byl 1584 zavražděn Vilém I. D. má vysokou techn. školu a mnohé vědecké instituce. Keramické továrny.

Delftská fayence (-fajans), keramika s modrou a pestrou polevou, jež od konce 16. st. byla hotovena v Delftu. Největší rozkvět výroby v l. 1640—1740. Neobyčejného lesku polevy bylo docíleno užitím jemného, bezbarvého skelného prachu. Motivy dekoru byly brány z krajinářství, hospodářského života a též i z východoasijského porcelánu. Velice hledaným jest t. zv. černý delft. V 60. letech století 18. byla d. f. zatlačena laciným anglickým kameninovým zboží. Teprve v poslední době zase se uznává umělecká hodnota d. f.

Delfy, C_3 Delphi.

Delhí (deli), hl. m. Britské Indie a stejnojmenné provincie, 304.420 obyv., z toho 114.704 Mohamedánů, 215 m n. m., středisko železnic Východní Indie, na vysokém břehu Džamuny. Jest obeháno 9 km dlouhou zdí. Již. část m., obývaná domorodci, je stisněná a špinavá. Ostatní části však ukazují nejkrásnější budovy v Indii, m. j. starý císařský palác, dnes používaný jako arsenál. Dvě nádherné brány vedou k Divan-i-Khasu, mramorovému pavilonu se čtyřmi zlatými kopulemi. Opodál stojí malá mešita Moti z bílého mramoru se třemi pozlacenými věžemi; jižně pak jsou čtyři kostely, palác guvernérův, institut s muzeem a knihovnou. Mimo město leží mešita mešit, největší na světě, vystavěná z bílého mramoru a rudého pískovce, se třemi mramorovými, bílé a černé pruhovanými kopulemi, nádherným schodištěm a 45 m vysokým minaretem. D. má mnoho škol, 28 deníků, a od 1922 i universitu. Co se týče průmyslu, má D. několik továren na bavlněné látky; proslulé jest zlatnictví, výroba mušelínu a tkanin. Významný jest i obchod (indigo, bavlna, hedvábí, obilí, oleje, cukr), který podporuje splavná řeka a hustá železniční síť. D. jest sídlem guvernéra (místokrále) a říšských úřadů. Jižní okolí jest pokryto zříceninami starého D. neb Indraprasthy, mezi kterými vynikají 76 m vysoký minaret nedokončené mešity, Kutab Minar, pocházející z doby rozkvětu islamu v D., a mauzoleum císaře Humajuna. — D. jest historicky nejdůležitější město Indie. Jeho jméno (Indraprastha, řecky Indabara) vyskytuje se již v Mahabharatě. Nynější jméno má od knížete Dilu, který v 1. st. př. Kr. vystavěl 10 km od města hrad. 1011 stává se střediskem provincie pod vlastním radžou. 1193 bylo zničeno Kutub ed-din Eibekem, rozkvetlo však znova pod místodržícím Kutubem, který 1206 se osamostatnil a založil dynastii, která město velmi zvelebila (1206—90). 1290 následovaly dynastie tatarské, až 1398 dobyt m. Timur. 1451 připadlo D. afghánské dynastii Bahlul Lodhi, kterou svrhl 1526 potomek Timurův Baber, který se prohlásil velkomogulem. 1739 dobyli města Peršané. 1803 bylo odstoupeno Angličanům. 1857 vypuklo v městě povstání, které však bylo potlačeno. Od 1911 jest D. hl. m. Indie. (Dříve Kalkutta.) Lit.: Fanshawe: D., past and present (1902), Forrest: Cities of India (1903).

Delí, 1. distrikt na Sumatře, sultanát, závislý na Holandsku. — 2. Hl. m. portug. osady Timoru, 5000 ob. Dobrý přístav.

Délia, 1. velká slavnost Apollónova na Délu, zal. prý Théseem. Od 426 konala se každých 5 let. Athéňané k ní posílali posvátnou loď. Mimo tuto slavnost, která byla svátkem celého Řecka, konaly se na Délu oslavy každoroční a sedmileté. — 2. (Delská) příjmení Artemidy, která se na Délu narodila. — 3. Jméno milenký římského básníka Tibulla.

Deliberace (lat.), úrada, uvažování.

Deliberační lhůta, čas, poskytnutý dědici k úvaze, na rozmyšlení, zdali má podati přihlášku k dědictví. Pozůstalostní soud, který projednává rozdělení pozůstalosti, může dědici, jemuž pozůstalost napadla, prodloužit d. l. z vážných důvodů nejdéle na dobu roku, při čemž této výhody jsou účastni i ostatní povolání dědici (ustanovení nesporného patentu).

Delibes Léo (* 21. 2. 1836, † 16. 1. 1891 v Saint Germainu du Val), franc. sklad. Studoval na pařížské konservatoři. R. 1855 napsal první jednoaktovou operetu *Deux sous de charbon*, a brzy nato celou řadu dalších, jež se líbily pro svoji lehkou a melodickou hudbu. R. 1865 stal se sborníkem ve Velké opeře a tam vznikly jeho nejlepší práce, z nichž se u nás provedly na jevišti Národního divadla balety *Coppelia* (1870), *Sylvia* (1876) a opera *Lakmé* (1883). R. 1881 stal se prof. na pařížské konservatoři a r. 1884 členem Akademie.

Deliciae (lat., rozkoše), v 17. stol. oblíbený titul pro básnické sbírky. U Římanů také jako miláček. D. generis humani (ozdoba lidského pokolení), čestné jméno laskavého císaře Tita.

Dělicí stroj je nástroj, jímž se rozdělují úhly nebo délky na řadu přesně stejných dílů. Rozeznáváme tudíž dělicí stroje podélné čili přímé a kruhové. Každý dělicí stroj je složen z části, kterou se předměty dělené posouvají o stejné díly a z přístrojů rycích. D. stroje kruhové dosáhly již takové dokonalosti, že ji bude těžko již stupňovati. Bohužel je o nich málo napsáno. Při konstrukci posunovacích zařízení, jež by posouvaly o dílky nepatrné a při tom stejné, naskytují se značné technické potíže, jež každý konstruktér řeší svým způsobem a svoje zkušenosti drží obvykle tajnými. Historickými body ve vývoji kruhových dělicích strojů jsou jména: Hook (1670), Graham (1730), Römer (1715), De Chaulnes (1767), v XIX. st. Reichenbach (v Mnichově), Troughton, Oertlinga a j. Důležitý je dělicí stroj Ramsdenův, podle něhož se i dnes většina d. strojů konstruuje. Vodorovný masivní kruh je na obvodu přesně dělen. Toto základní dělení, také originální zvané, se dělalo dříve v púlení uhlí, dnes se odkopíruje z jiného poměrně správně děleného kruhu. Kombinacemi drobnohledů konstatují se chyby, vyryje se pak správnější dělení, jež se znova zkoumá a pak eventuálně ryje další dělení ještě správnější. Základní kruh je posouván jemným obvodovým šroubem, zapadajícím do přesně vypracovaných zářezů. Kruh, který dělíme, je soustředně připojen na základní kruh a otočí se s ním (při stejném pootočení k obvodovému šroubu o stejné intervaly uhlivé). Pootočení se kontroluje drobnohledy opatřenými nitkami, jichž je na obvodu 2 až 4. Na silné kovové konstrukci, na které je upevněn základní kruh, namontováno je rydlo s velice ostrým rýtkem, jež se uvádí v krátký přímočarý pohyb buď rukou

nebo hodinovým strojem. Při d-cím stroji je ještě mnoho pomocných zařízení jako: páka contrační, malé písátko, jež ryje drobčoučké číslice a p. — U dělicích strojů přímých je princip stejný. Existují dva typy: buď se pohybuje rydlo po pevných masivních sáních a měřítko je pevně připojeno k masivní podložce; nebo rydlo nehybné a měřítko se posouvá. Posouvání hrubší děje se nití, jemnější mikrometrickým šroubem, jehož chod bývá až 0,1 mm a má obvod dýlaný na 100 neb i více dílů. Ke stroji je připojen drobnohled počítací, jímž se zkoumá posunutí (rýtká nebo měřítka) podél normálního měřítka, jehož přesnost je známá. U nejpřesnějších dělení bývá až 1500 čárek na 1 mm (na př. malícký strojek od Pereauxa v Paříži). Čárky však jsou krátké asi 5 mm. Avšak Rowland svým podvuhodným strojkem do leštěné zrcadloviny ryje diamantovou třískou až 800 vrypů dlouhých až 10 cm. Obdobných dělicích strojů jak kruhových, tak podélných, užívá se i v litografii na podélné síte a kruhová ryhování. Rozměry jsou značně větší.

Delictum (lat.), přečin, zločin. V kano-nickém právu byly pro D. ecclesiasticum (na př. odpadlictví, kacířství) duchovní, pro D. sacculare světské a pro D. mixtum (na př. cizoložství, kráivá přísaha) oba dva soudy příslušné. — Delicta juris gentium jsou přečiny trestné ve všech civilních státech. Vydání pachatelů mezinárodní zvyklostí.

Delie, ve starém Řecku májové slavnosti ku počtě Apollóna, na ostrově Delos narozeného.

Deligeorgis Epameinondas (1829—1879), řecký státník, vůdce opozice proti králi Ottovi; po jeho sesazení byl několikrát min. předsedou. Varoval Řecko před válkou s Tureckem. Jeho polit. řeči vyd. po jeho smrti 1880.

Deligeorgis Leonidas (* 1840), bratr předešlého, řecký státník a žurnalista. Od r. 1890 min. zahraničí.

Deligrad, do r. 1808 Kalvingrad (C₉), pak turecky Delivar (C₉), srbsky Deligrad, srbská pevnost na silnici cařihradské mezi Ražnjem a Aleksincem. Zbudoval ji r. 1806 býv. rak. kapitán Vuča Žikić, jenž přešel k srbské armádě, aby bojoval proti Turkům. Pův. opevnění rostlo a vojvoda Dobrnjac proměnil je ve skutečnou pevnost, o níž se lámaly turecké síly z jihu. Od poč. byla v prudkém ohni, r. 1813 ji Turci pobořili. Těžké boje sváděny o ni i v r. 1876, kdy z ní kvyh Milan 30. 6. vyhlásil válku. Když Turci zahnali Srby až k pevnosti, podepsáno v Deligradě příměří. Dnešní obec

Deligrad se 7000 ob. tvoří několik osad: Jakubovec, Jasenje, Vukasinovac. — Lit.: A. Ivić: Pad Deligrada (Novi Život, 1923).

Delija, polský široký, bohatě vyšívaný kabát na způsob pláště.

Delijannis Theodoros (1826—1905), řeč. státník. Po marném pokusu o válku proti Turecku, od kterého žádal Epirus, vznikl 1892 řecko-tureckou válku, která rovněž neměla výsledku. Tento pokus zaplatil svojí politickou kariérou. Byl zavražděn.

Delikatosa, jemná lahůdka.

Delikátní, jemný, přejemný.

Delikt (lat. delictum), nedovolené jednání, jakékoliv porušení práva, jež jest nutno potrestati a jež zavazuje pachatele k náhradě škody. Římané rozlišovali mezi delicta publica, na něž byl určen trest veřejný, a delicta privata, při nichž mohlo býti žalováno na soukromý trest, obyč. peněžitou pokutu. D-y se třídí na zločiny, přečiny a přestupky; na činy spáchané obmyslně nebo z nedbalosti. Zločiny a přečiny jsou souzeny soudy sborovými, pro přestupky jest směřodátným příslušný soud okresní. Delikt církevní, \mathcal{Q} delictum.

Delikty příssežná, veškeré trestné činy, dopustí-li se někdo porušení přísahy tím, že se ve své vlastní věci před soudem ke křivé přísaze nabídne neb jí vykonal, když se nabídl neb vydal křivé svědectví, neb přísahu zrušil (§ 198, 204 tr. zák.).

Delille (Delisle) abbé Jacques (1738—1813), francouzský básník, člen franc. Akademie. Toto vyznamenání bylo mu uděleno na návrh Voltairův za skvělý překlad Georgik (1770). Stal se prof. na Collège de France, ale revoluce připravila jej o místo. Žil pak ve Švýcarech, Německu a Anglii a vrátil se do vlasti teprve r. 1802 a zaujal dřívější místo. Jeho práce jsou většinou vzorné překlady, ač i počet jeho vlastních básní je značný. Oeuvres complètes vydal Mieljand (1824) a Didot (1847).

Delimitační komise, k. rozhraničovací, stanovená čl. 29 mírové smlouvy trianonské (zák. z 4. VI. 1920, čís. 102 Sb. z. a n.), již příslušelo vytýčiti hranice v terénu, tak jak touto smlouvou bylo neb jak teprve ustanoveno bude. Komise tato měla úplné právo nejen určití části hranic definované výrazem: čára, jež se určí na místě samém, ale i revidovati části hranic určené hranicemi eprávnými, požádá-li o to některý ze zúčastněných států a uzná-li to komise za vhodné. Rozhodnutí komisí dějí se většinou hlasů a jsou závazná pro zúčast-

něné strany. Náklady na rozhraničovací komise nesou rovným dílem oba zúčastněné státy.

Delimitovati (lat.), ohraničiti.

Delinkvent (lat.), zločinec.

Delion, chrám Apollónův v Boiótii. 424 př. Kr. byl tu od Thébanů poražení Athéňané.

Delirando (it.), divoce, vášnivě.

Delirant (fr.), šílení, blouznící.

Delirium (lat.), zvláštní stav, projevující se jako následek tělesného neb duševního onemocnění, při němž nemocný blouzní. Příčinou deliria jsou: horečka, porucha oběhu krve, vyčerpanost, užívání jedů, j. opium, hašiš, atropin, alkohol. Nejznám. delirium tremens, jehož příčinou je nemírné požívání alkoholu.

Delisle (díl) Guillaume (1675—1726), geograf fr., vydal mnoho map, jež se vyznačují od starších novějšími astronomickým určením místa.

Delisle Joseph Nicolas (1688—1768), bratr předešlého, franc. astronom, od roku 1714 profesor na Collège de France, hlavně se zabýval zatměním.

Delisle Léopold Victor (1826—1910), fr. historik, od r. 1852 bibliotékař, 1857 člen rukopisného oddělení Akademie. Psal různá pojednání k starším francouzským dějinám.

Delisle Leconte, \mathcal{Q} Leconte de Lisle.

Dělitelnost, v matematice případ, kdy v čísle jiné číslo je obsaženo beze zbytku. Pro čísla 2—11 a také pro některá větší (na př. 25, 125 atd.) jsou sestavena jednoduchá pravidla, podle kterých lze dělitelnost rozpoznati. Pravidla pro dělitelnost 7, 13 a 17 jsou však značně složitá. Problémy dělitelnosti zabývali se Leonardo Pisanský (Fibonacci) ve st. XIII., Mich. Stifel ve st. XVI., Pascal ve st. XVII. a j. Dělitelnost ve fyzice je vlastnost hmoty, že jí lze dělit na stejnorodé dílky, a to: krájením, tlčením, třením a p. výkony. Při dělení chemickém nejsou vzniklé látky stejnorodé ani mezi sebou ani s látkou původní. Fyzikální dělení dostupuje často úžasné velikosti. Velká dělitelnost u kovů se projevuje jejich roztažitelností. Wollaston zhotovil platinový drát, tlustý $\frac{1}{1200}$ mm, Oterbridge (roku 1878) galvanoplasticky dosáhl souvislého zlatého povlaku $\frac{1}{100000}$ mm tlustého. Stěny mýdlové bubliny jsou rovněž nesmírně tenké. Dokladem veliké dělitelnosti jsou i mřížky pro ohyb světla. Lze docílit i několik tisíc jemných vrypů na 1 mm, viditelných jen při velkém zvětšení. — V přírodě nalézáme ještě podivuhodnější dělení hmoty. Atmosférický prach má menší rozměry než je délka vlny světelné. Bakterie, veliké sotva

0.0001 mm, pojídají potravu (rozhodně ještě menší). Podle Parrota k zabarvení 1 cm³ tekutiny jest třeba asi 30 bilionů částic barviva; jaká pak je dělitelnost barviv indiga, karmínu, fuchsínu, z nichž jedna kapka zabarví až 10 litrů vody! Jestě nepatrnější částice hmoty konstatujeme čichem. Uvažme, že jedna růže, obsahující asi 0.2 mg vonných látek, naplňuje vůni po několik hodin celou místnost. Fysikové zabývali a zabývají se problémem, zda dělitelnost hmoty může jíti do nekonečna (ad infinitum), zda hmota je spojitá jako na př. prostor nebo čas? Experimentálně to zjistiti nelze, má se však za to, že mez dělitelnosti existuje, že tedy hmota je diskontinuální (nespojité); teorie toho nutně vyžaduje.

Dělitel, při dělení číslo, kterým dělíme.

Delitzsch, okresní m. v Sasku, 14.000 ob. Tabákové továrny, výroba obuvi. (Okres 75 km čtv., 70.000 ob.)

Delius Frederick (* 1863), franc. skladatel. Napsal četné ouvertury, mše, rekvia, suity, opery: Koanga, Romeo a Julie, Finnimore a Gerda.

Delius Christof Traugott (1728—79), něm. matematik a filosof, organisátor rakouského hornictví.

Delius Nicolaus (1813—1888), shakespearovský badatel a zakladatel angl. filologie v Německu; snažil se založiti přísné vědecké studium o Shakespearovi. Ze spisů vyniká hlavně Shakespearovský slovník.

Delivar, α_3 Deligrad.

Delizan, arménské město a letovisko, 1400 m n. m. Léčí se zde tuberkulóza a chudokrevní. Jedinečné přírodní krásy. Silnice z D. do Erivaně vede kolem největšího horského jezera Gokča, 70 km dl., 32 km šir. a 150 m hlubokého. Z jezera vytéká řeka Sanga, jež se vlévá do Araksu. 6 km od s. břehu je skalitý ostrov s arménským klášterem Sev-Vang, t. j. černý klášter. Klášterní kostel pochází z 9. st. Četné vězeňské cely bývaly zaplněny armén. kněžstvem.

Deljan Petr, nejdříve otrok, pak bulharský car, vůdce povstání proti Byzanci. Byl oslepen Alusianem, synem cara Jana Vladislava. 1041 byl císařem Michalem IV. jat a povstání potlačeno.

Deljanov Ivan Davidovič (1818—1898), ruský státník, od 1882 ministr osvety, cítel Tolstého a klasických studií.

Délka astronomická, oblouk na nebeské kouli mezi bodem jarní rovnodennosti a bodem, v němž protíná ekliptiku kruh deklinační (šířkový) — je to největší (hlavní) kruh, proložený pólem ekliptiky a hvězdou. Délka astr. se měří

od 0° do 360° ve smyslu od západu přes jih, východ, sever k západu.

Délka zeměpisná, úhel mezi prvním poledníkem a poledníkem určitého místa. Zeměpisná d. počítá se buď na západ do 360° nebo obyčejně na z. i v. po 180° (západní a východní d.). Délkou a šířkou zem. je určena poloha bodu na zemském povrchu. Jako první poledník počítal se ve starověku p. ostrova Rhodu, později Kanárských ostrovů, Kapverdských ostrovů, pak ostrova Ferro v Kanárských ostrovech, konečně poledník města Paříže a Greenwichu, kterýžto poslední nalézáme nyní na mapách. Ježto slunce při svém myšleném pohybu postupuje za hodinu o 15° na západ, odpovídá 15° z. d. rozdílu jedné hodiny místního středního času a proto se udává též délka v mírách času častěji než ve stupních; jest tedy 1° = 4 minuty časové, 1' = 4 čas. vteřiny, 1" = $\frac{1}{15}$ časové vteřiny. Než ve většině zemí mají místo středního místního času zaveden čas jednotný. Rozdíly zem. délky dvou míst zjišťujeme telegrafickým sdělením astronomického času těchto míst, též méně přesně kompasem.

Della Rocca Enrico (1807—1897), ital. generál, 1848 ministr války, 1851—59 šéf generálního štábu, pak velitel 5. armády (proti církevnímu státu), 3. armády (proti Rakousku, poražen u Custozy).

Delle Grazie Marie Eugenie, α_3 Grazie.

Deluc Louis (1893—1924), moderní francouzský filmový tvůrce, teoretik, autor libret i režisér. Z děl jím režirovaných nejznámější: Španělská slavnost, Horečka, Ticho. Díla: Cinéma et Cie, Charlot, Fotogénie, Drames de Cinéma (přel. do češtiny: Filmová dramata, 1925, Lidé z baru, 1915).

Del Lungo Isidoro (1841—1927), it. spisovatel a senátor (od r. 1906); hl. jeho dílo: Dino Compagni e la sua cronaca (1879—87). Znam. znalec Danteova díla.

Dellys (deli), přístavní město v Alžírsku. čítá 3.300 ob., dělí se na maurské a nové francouzské město.

Delmas Antoine Guillaume Maurhailac (1768—1813), franc. generál, od r. 1812 ve vojsku Napoléonově. Bojoval u Lützena, u Lipska smrtelně raněn.

Delmotte Henri Philibert Joseph (1822—1884), dram. spisov. belg. Líčil s velkým úspěchem dramata, život středních vrstev. Jeho práce vyšly samostatně: Comédies (1873), mimo ně pak vydal Poesie (1846) a různé články a kritiky v časopisech.

Dělnická akademie, kult. středisko čl. strany soc. demokr., založ. 1895. Má četné odbočky v celém státě, v Brně Osvěta.

Dělnická mezinárodní ochrana, výsledek snah dělnictva, aby jeho pracovní podmínky a v druhé řadě i podmínky životní byly upraveny mezinárodně smlouvami mezi jednotlivými státy D. m. o. se snaží, aby všech státech byly přibližně stejné sociální výhody a obsah pracovních smluv. Na tom má zájem i každý stát, aby mu druhý stát při menší ochraně dělnictva nekonkuroval při výrobě. Pokusy o d. m. o. se datují od začátku 19. stol., ale teprve po bouřlivém roce 1848 byla akce pro ochranu zahájena oficiálně jednáním mezi Německem a Anglií a později i Francií. Dělnická internacionála, která se ustavila na sjezdu v Ženevě r. 1864, přijímá d. m. o. za svůj programový požadavek a jako první bod klade 8hodinovou dobu pracovní. Něm. svolalo v r. 1890 prvou mezinár. konferenci na ochranu práce do Berlína, avšak na ní došlo jen k jednotnému vyslovení řady sociálních požadavků, jež dodnes nejsou všechny ve všech státech uzákoněny. Mezinár. sjezd sociální politiky v r. 1897 v Curychu shromáždil 391 delegáta a 180 hostů z 16 zemí. Vědeckí pracovníci, zvláště národohospodáři šli se v r. 1897 v Bruselu. Sjezdy byly pádným dokumentem, že pro d. m. o. nutno pracovat se strany jednotlivých států a že volání po ní jest živelné. Na kongresu v Paříži v r. 1900 bylo ustaveno Mezinár. sdružení pro zákonnou ochranu dělnictva (L'Association internationale pour la Protection légale des Travailleurs). Hlavním úkolem Sdružení bylo udržování Mezinár. úřadu práce (MÚP) a vydávání publikací o tom, co jednotlivé státy již pro dělnictvo uzákonily. Sdružení zabývalo se všemi aktuálními požadavky dělnictva a z podnětu MÚP sešla se v r. 1905 v Bernu konference znalců, která byla jakousi předporadou pro diplomatickou konferenci pro ochranu dělnictva konanou o rok později. Tato konference učinila mezinárodní jednání o zákazu noční práce žen v průmyslu a o zákazu užívání bílého fosforu při výrobě zápalek. Světová válka znemožnila konání další mezinárodní konference připravované na r. 1914. Ale během války a zvláště v revolučních poválečných, byl příliš dobře patrný veliký význam dělnictva jako celku a proto již mírová smlouva versailleská (1919) zabývala se mezinár. organizací práce. Při Společnosti národů byl zřízen Mezinár. úřad práce (Bureau International du Travail) se sídlem v Ženevě. Každý stát, který jest členem Svazu národů je i členem mezinár. organizace práce a vysílá dva

zástupce (jednoho dělníka a jednoho zaměstnavatele) na Mezinár. konferenci práce. Ředitelem MÚP jest od jeho vzniku Francouz Albert Thomas. Úkolem MÚP jest připravovati materiál pro mezinár. konference práce, sledovati sociálně-politickou činnost jednotlivých států, sbíratí podněty pro nové úkoly na poli sociální politiky a sestavovati statistická data a vydávati publikace o jednotlivých státech. Usnesení mezinár. konference práce jsou formulována buď již jako úmluvy (konvence), jež mají státy pak již jen ratifikovati, nebo jako doporučení (rekomandace), jež toliko nabádají státy k odhlasování toho kterého zákona. Nelze se bohužel o této instituci vyjádřiti co nejvíce optimisticky z toho důvodu, že obvyčejně všechny zúčastněné státy jednotlivě věci vůbec neprojednávají nebo protahují je na velmi dlouho. MÚP i konference práce mají však své plné odůvodnění a jsou alespoň důležitým mravním činitelem a zvláště ukazatelem, jakým směrem a v jakém rozsahu se mají bráti zákonodárné sbory, aby vykonaly dobré dílo na poli sociální politiky. Lit.: Dr. E. Stern, Československo a mezinár. organizace práce (1924), Annuaire Intern. du Travail (Genève) od r. 1921 každoročně, St. Bauer, Intern. Arbeiterschutz a j.

Dělnická mzda, náhrada za práci dělníkovu, poskytována zaměstnavatelem. Její výše se řídí buď obapolnou dohodou mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem, nebo podle kolektivní smlouvy, kterou sjednaly odborové organizace zaměstnavatelů a zaměstnavatelské. Odborové organizace dělnické, vyjednávají za celek dělnictva a ponechávají si jako poslední zbraň hrozbu stávkvy, mohou sjednati pro dělníka jako osobu v námezdním poměru vždy sociálně slabší, daleko lepší podmínky nežli jakých by docílil jednotlivce. Tim se výše d. mzdy dostává na lepší úroveň. Zásadně však výši mzdy určuje počet dělnictva toho kterého oboru, potřeba a nákladnost školení, obtížnost práce, možnost odbytu pro výrobek, konkurenční cena výrobku atd. Stát zvláště po světové válce často zasahuje do sporů stran o výši mzdy a určuje její minimum, aby chránil dělnictvo před přílišným vykořisťováním se strany nesvédomitých zaměstnavatelů.

Dělnická Olympiáda čsl. byla uspořádána Dělnickými Tělocv. Jednotami po prvé r. 1921 na letenském cvičišti. Zúčastnilo se jí 22.314 cvičících a mnoho hostů z ciziny. II. D. O. čsl. konána ve dnech 2.—6. července 1927 na strahovském sta-

dionu za účasti 30.066 cvičících a tisíců hostů z ciziny.

Dělnická otázka patří do celkového rámce sociální otázky. Zabývá se problémem hmotného i mravního postavení dělnictva a hledá poměr dělnictva k zaměstnavatelům. V 19. století zavedením strojů do továren a tím i značným stoupnutím počtu továrního dělnictva, jež bylo bez jakékoliv zákonné ochrany, začaly se o d-ou o-u zajímat konečně i vlády evrop. států, ačkoliv ji dříve podceňovaly a dělnické projevy, vyžadující její řešení, potlačovaly i násilím. Byly vydány zákony, zakazující práci dětí v továrnách, práci žen v noci, nařizující různá zdravotní opatření a určující maximální délku pracovní doby. Na sklonku 19. stol. bylo zavedeno, alespoň v některých státech, dělnické pojištění (v Rakousku úrazové pojištění 1887, nemocenské 1888). D. o. jest stále otevřená a zvláště po světové válce přiměla největší počet států, aby urychleně přikročily k jejímu řešení. ČSR. nestojí sice na prvním místě mezi státy sociálně nepokročilejšími, avšak svými sociálně-politickými zařízeními v prvých 10 letech svého trvání vřadila se čsl. republika mezi státy, jež stále mohou být ještě vzorem pro ostatní země, kde se dosud k tak vyspělému sociálnímu zákonodárství nedospělo.

Dělnická škola, vzdělávací ústředí čsl. strany nár. soc. v Praze.

Dělnické hnutí, snaha zvýšiti a zlepšiti sociální postavení dělníků. Bližší Q_4 pod hesly: Dělnická otázka a dělnické mezinárodní ochrana. Politicky se d. h. projevuje v II. polovici 19. st., kdy se tvoří polit. i odbor. organizované skupiny dělnictva, v prvé řadě sociálně demokratického. Jako protiklad proti soc. demokracii, jež byla od počátku ve svém celku atheistická, vznikají strany křesťansko-sociální a posléze strany národně-sociální, jež vedle socialistického programu zdůrazňují i stránku národnostní. D. h. mnoho získalo také tím, že brzy pochopilo, že svépomoc jest nejlepší cestou k nápravě bídnych sociálních poměrů a ze vedle politických a odborových organizací začalo si pilně všimati i družstevního podnikání, jež dnes má pro ně vedle ceny mravní i cenu hmotnou.

Dělnické choroby, nemoci, jimž podléhá dělník vzhledem k svému jednostrannému a namáhavému zaměstnání, jež mnohdy musí vykonávati v nezdramém prostředí. Poruchy zraku se vyskytují u dělníků, hledících stále do ohně,

poruchy sluchu u osob činných u hlomozných strojů (kovárna, mlýn), zážeh u topičů a u slevačů. Ti, kdo pracují rukama, mají často staženiny ručních svalů, ti, kdo musejí při svém zaměstnání státi, trpí plochými chodidly nebo zakřivením nohy v koleně (pekaři). Častá jest otrava olovem v dolech na olovo, u barvířů a u instalatérů, rtuť u továrních dělníků při výrobě zrcadel, tlakoměrů a teploměrů, arsenem při jeho dobývání a při výrobě barev. Plicní choroby jsou zavazňovány nadýcháním se kovového prachu, ačkoliv prach může způsobiti i choroby další, zvláště kožní. Mlynáři a pekaři trpí prachem moučným, ti, kdož pracují s kožemi, prachem rohovým. Úrazové a nemocenské pojištění (pokud jde o ČSR. Q_4 Sociální politika v Československu), se snaží zaváděním léčebné péče vrátiti dělníku jeho výdělečnou schopnost, různá nařízení a zákony mají snahu zlepšiti zdravotní zařízení v továrnách a dílnách, aby dělník nepřišel tak snadno k úrazu a k chorobě.

Dělnické komory, sbory, mající zastupovati a hájiti zájmy dělnictva, podle obdoby jiných stavovských korporací (obch. a živnost. komory, advok. komory, lék. k. a j.). D. k. jsou zatím uskutečněny pouze v rep. rakouské.

Dělnické listy, založ. r. 1871 v Praze J. Barákem; původně směru mladoč., později soc. dem.

Dělnické listy, deník čsl. strany soc.-dem. ve Vídni.

Dělnické strany čsl., Q_4 ČSR.: Polit. strany.

Dělnické Tělocvičné Jednoty (DTJ.), založ. byly sice již r. 1894, ale v nyn. svém složení vznikly r. 1897 založ. pražské jednoty. Mají za úkol povznášeti čsl. dělný lid tělesně, duševně a mravně v duchu social. R. 1903 ustaven Svaz DTJ., který soustředil do svět. války 540 jednot s 35.000 příslušníky. Po válce nastal další rozkvět tohoto hnutí a r. 1920 má svaz již na 220.000 příslušníků v 1565 jednotách. R. 1921 vystoupili komunističtí členové DTJ. a ustavili se v samost. Federaci děln. těl. jednot; ale Svaz se opětně v krátké době znovu zkonsolidoval a r. 1922 měl již 848 jednot s 92.000 členy a r. 1925 pak dostoupil počet jednot 1000 se 100.000 příslušníky. Svaz je rozdělen na 13 krajů a na 52 okresy, vedle toho jest Svaz vídeňský se 14 jednotami a četné DTJ. v cizině. Svaz uspořádal Q_4 Děl. Olympiády r. 1921 a 1927; jest členem Mezin. Svazu social. pro tělesnou výchovu a sport, t. zv. Lucernské internacionály. Předsedou Svazu jest

posl. Frant. Humelhans (Q), ofic. orgány: Tělocvičný ruch, Cvičitelské rozhledy, Vychovatel.

Dělnické tělocv. jednoty federativní, Q Fed. DTJ.

Dělnické zákonodárství, souhrn státních nařízení, vydaných převážně na ochranu dělníkovu proti hospodářským a osobním újmám, jež může mít v zá-pětí jejich pracovní poměr. D. ochranné z. vztahuje se na: úpravu pracovní doby, způsob zaměstnání, pracovní řady, odstraňování sporů, bytové poměry, též nemocenské, starobní, invalidní pojištění, sem náleží zákon o útisku, o domácí práci, o závodních výborech, o podpoře v nezaměstnanosti, o dovolené, o účasti zaměstnanců při hornictví a správě dolů a p. — Pro nás a z histor. stanoviska je zajímavé, že první předpisy o ochraně dělníků vůbec obsahoval horní zákoník Václava II., Jus regale montanorum, z r. 1300.

Dělnický Ruda, pseud. Frant. Rudolfa Vaverky.

Dělnický svátek, 1. máj, mezinárodní svátek všech proletářů, po prvé slaven v Čechách r. 1890. Nyní v ČSR. státní svátek práce.

Dělničtí inspektoři, Q živnostenskt inspektoři.

Dělník, nejstarší č. děln. list, vycházel jako 14denník v Praze 1867—68.

Dělo (něm. Geschütz, Stück, franc. bouche à feu, pièce d'artillerie, angl. gun, piece of ordnance), palná zbraň, mající větší ráži a působící na větší vzdálenost, než ruční střelná zbraň, potřebující k obsluze více osob a mající za účel vedle personálu činit i k boji neschopným i materiál. Dělí se nyní na kanony (Kanone, canon, cannon), t. j. děla s plochou drahou střely; houfnice (Haubitze, obusier, howitzer) a moždíře (Morser, mortier, mortar), t. j. děla strmonosná, se zakřivenou drahou střely, a lze sem počítati i minomety a ruz. pod. kusy zákopového dělostřelctva.

a) Dějinný vývoj. Vynález střelného prachu sám sebou ještě nemožnil prachem střeliti; k tomu bylo třeba vynajít hlavěň z patřičného materiálu, a způsob nabíjení vhodné střely; vskutku se zprvu prachu užívalo jen jako prostředku trhacího neb zápalného. Teprve z r. 1331 máme na západě první dokumentární zprávu o užití skutečné palné zbraně při obléhání města Cividale v Italii. Zprvu nebylo rozdílu mezi ručními palnými zbraněmi a děly; říkalo se jim všeobecně pušky (něm. Büchsen z lat. pixis), teprve mnohem později (koncem XV. stol.) se oddělila děla, je-

jihž hlavní součástí jsou hlavěň a lafeta, od pušek a pistolí (hl. součástí hlavěň a pažba). — První skutečná děla byly t. zv. bombardy, v podobě moždířů s užší komorou na prach a širší hlavěň; hotovili je kováři ze železných prutů zkovaných dohrady a ztužených obručenými rovněž zkovanými, menší z nich se kovaly na trnu; jako střel se užívalo kamenných kouli, ježto slévání železa nebylo tehdy dosti pokročilé. Ráže jejich byla od 20 do 80 cm, takže váha kamenné střely činila až 500 kg. Jejich donosnost byla nepatrná, rovněž jejich trvanlivost; nicméně byly pro svůj značný bořící účinek velmi obávány, hlavně při obléhání pevných míst. Jejich lafetování bylo velmi primitivní na podstavci z trámů a fošen s hlavní připevněnou pásy, náměr se dával podkládaním podstavce deskami a klíny; zpětný odraz se tlumil složitým často systémem truhlíků naplněných pískem a klad. Počátkem XV. stol. se dělové hlavně už lily ze železa a pak z bronzu (děloviny); vyráběli je předem zvonáři, později zvláštní mistři děloličci. Všeobecně se hotovitelé děl nazývali puškaři, kteří děla též obsluhovali a dávali se najímati do pole. — První organizaci dělostřelctva provedl Žižka (poč. XV. stol.), který ve svém vojsku odlišil děla (pušky) podle účelu a pohyblivosti v těžké pušky obléhací a lehké pušky („hady“) pro polní boj, houfnice, harcovnice a tarasnice. Žižkovo dělostřelctvo bylo i svými typy i organizací před dělostřelctvem jeho nepřátel; a také ho dovedl racionálněji užívatí než oni (Q husitské válečnictví). V XV. stol. vznikly hned všesky základní typy a systémy děl polních a posícních, jakož i lafet a závěrů, jak je nyní známe; ovšem pro nedokonalost techniky se některé z nich neosvědčily a byly teprve v nové době zase reprodukovány. Tak nalézáme již tehdy:

1. Děla rozmanitých systémů, o jedné nebo několika hlavních; několikahlavňová zvána varhanová (hlavně vedle sebe); mimo to byl též systém revolverový (svazek hlavní) nebo byly jednotlivé náboje nabíjeny za sebou do téže hlavně tak, že zapálením prvního od ústí zapalovaly se a vyletovaly za sebou automaticky další (t. zv. Klotzbüchsen, franc. espignols, venglaïres, angl. fowlers),

2. předovky a zadovky. Tyto měly buď v prodloužení hlavně dozadu komoru, oddělenou od hlavně, kam se vkládal náboj; komora se pak z části zasunula do hlavně a vzadu upevnila klíny neb zástrčkami. Tato t. zv. komorová nebo

komorní děla se stavovala na předprsních lubech loďních a j., kde bylo obřížno dělo nabíjetí ze předu. Aneb hlaveň sama v zadní části tvořila komoru a uzavírala se závěrem šroubovým, pístopovým (podobným pozdějším Whitworthovu a Wahrendorffovu z půle XIX. st.) nebo klínovým (na způsob Cavalliho z r. 1846).

3. Od dob husitských se již důsledně rozeznávala těžká děla na pevné lafetě (po př. na válečkách nebo kolečkách) a děla lehká dvoukolová, „na půl vozu“ jak se říkalo, která byla buď přímo připrazena k oji (vidlicovitě), aneb tvořila s dalším dvoukolovým vozíkem (kolesnou) čtyřkolové vozidlo jako nyní. Oba typy jsou již úplně vyvinuty kol r. 1450, zejména u Husitů a v dělostřelctvu burgundském. Vedle nich nacházíme již také lafetování na středním obrtlíku, zejména na lodích, aby rozsah odměru byl co nejšířší (Drehbasse, pierrier, pierrier).

4. Od konce XV. století rozlišována děla s plochou drahou letu (kanony) a děla strmonosná; k prvním patřily na př. husitské tarasnice a houfnice, k druhým těžké obléhací bombardy (moždíře). Tarasnice střílely železné koule menší ráže a působily na větší vzdálenost v opevněních, na vozech, ve vrubech a pod.; jejich lafety byly tvaru lavicovitěho, a hlaveň spočívala na kolébce, již bylo lze dáti elevaci na děrovaném rožci, procházejícím koncem kolébky a fixovaném v určité poloze kolíkem, prostrčeným děrou. Rovněž u houfnic hlaveň, železnými pásy přitažená ke kolébce, spočívala na spodku dvoukolové lafety; na lafetě byl taktéž rožec procházející chobotem kolébky (t. zv. burgundská lafeta, analogická lafetě moderního děla rychlopalného). Moždíře měly původně elevaci neproměnnou, hlaveň v lafetě nehybně upevněnou, teprve později se zdvihl měnil otáčením hlavně na čepch.

5. Různý způsob lafetování. Lafeta je buď sáňková, t. j. hlaveň upevněna v podstavci, který s třením se pohybuje na spodku, opatřeném po př. kolečky (již kolem r. 1400); nebo je hlaveň upevněna v kolébce, kterou lze zdvihati kol čepu na spodku lafety (husitská, burgundská lafeta), aneb hlaveň má na sobě čepy, jež zapadají do postranic lafety, a hlaveň sama se zvedá a udržuje v patřičné elevaci buď klínem, pod hlaveň vsunutým, nebo námerovým šroubem (první vzory od konce XV. stol.). Ve všech těchto případech (mimo sáňky) je lafeta 2kolová; je buď lomená, z jedno-

ho kusu dřeva, nebo má 2 postranice, mezi nimiž hlaveň visí na čepch; nebo je spodek lafety rovný (burgundská lafeta). Lomená lafeta s chobotem opatřeným okem je běžná na př. v dělostřelctvu císaře Maxmiliana; oko se zavěsilo na kolesnu při pochodu. Již od XV. stol. nalézáme obsluhu děla krytou velkými štíty (tarasy, Setztartschen), které se postavily s obou stran děla (u Husitů), aneb byly přímo upevněny na lafetě a jsou předchůdci nynějších lafetových štítů. Rovněž rydla (ostruhy) k tlumení odrazu na chobotu lafety nalézáme již u kusů ze stol. XV. (Valturius, De re militari, 1483). Jsou tudíž všechny hlavní prvky moderního děla — mimo hydraulickou brzdu a teleskopické mířidlo — již prastarého původu.

Děla tato byla, vyjma uvedené příklady zadovek, předovkami; nabíjela se (vyjma tarasnice a různé menší kusy) kamennými koulemi a nebylo soustavy v jejich výrobě; každý puškař dělal podle svého rozumu. Počítání na kalibry (scala librarum) zavedl teprve roku 1540 Georg Hartmann, a to podle váhy kamenných koulí (na př. 12liberka střílí kamennou kouli váhy 12 liber); Nicolo Tartaglia r. 1538 rozřídil děla podle průměru hlavně, délky hlavně v průměrech (kalibrech), váhy hlavně a váhy střely a rozeznává 26 druhů, jež různé jmenuje. Od té doby vzniká spousta názvů pro různé typy děl, v nichž není žádné důslednosti a jednoty, v Německu, Francii, Itálii. Od počátku XVI. stol. mizí ohromné bombardy na kamenné koule; Maxmilian I. střílí z bombard (Hauptstücke) již koule železné; vedle toho má krátká, těžká děla s hlavní 5—8½ kalibru dlouhou (Scharfmetzen) a děla s dlouhou (20—40 kalibrů) hlavní, jako bazilišky, slavíky, hady, sokolnice, atd.) a krátké moždíře (hlavní moždíře, skrývany), vrhající zápalné střely s elevací až 45°. Za Františka I. vznikly ve Francii bomby s třací náplní; materiálem hlavní je od XVI. stol. bronz; vedle toho kujné železo. Karel V. se pokouší omeziti počet typů; jeho dělostřelecký mistr Löffler r. 1542 zavedl 7 druhů (systémů) od 40 do 3 lib., vedle toho byl těžký moždír 100 lib. Naproti tomu Fronsperger uvádí r. 1558 ještě 17 druhů, z nichž hlavní jsou: Scharfmetze (střílí 100 lib. železa), Kartaune (Quartaune) 25 lib., Schlange (7—8 lib.), Falkane (4—5 lib.), Falkonet (2 lib.); vedle toho různé speciální typy [Feuerbüchse na střely zv. krupobitné, Scharfpfentin a Doppelhacken (dvojhák), polní děla drobného kalibru, varhanová děla a mož-

díře (Böller, Narr střili 200 liber kamene, Sau (20 lib. kamene), Affe (12 liber kamene) atd.). Jindřich II. francouzský zavádí r. 1559 „les 6 calibres de france“, z nichž hlavní jsou canon (33 liber), grande coulevrine (15), fauconneau (½ libry železa). Itálie má od r. 1590 již přesné rozdělení na 3 třídy: colombrine, cannone di batteria (kartaný) a cortaldi (trabuchi) na koule kamenné. Tam také vznikly první kartáče, původně v obalech z kartonu (scartozzetti di balle di piombo), nahrazující střely krupobitné. Lionardo da Vinci a Albrecht Dürer prosluli v té době jako vynikající konstruktéři dělostřeleckého materiálu. — Ludvík XIV. zavádí r. 1671 první stálá dělostřelecká vojska (fuseliers a bombardiers), když již Gustav Adolf zatím obsluhu děl úplně zmilitarisoval. Tento vojevůdce také první zavedl lehká děla, tažená při pochodu párem koní, a v boji mužstvem samotným, t. zv. plukovní nebo praporová, podporující útok pěchoty a tudíž předchůdce nynějších doprovodných děl. Ve stol. XVII. má primát v dělostřeleckém materiálu Itálie; Německo je v úpadku, Španělsko nemá žádného systému. První řádná reforma přišla až za Ludvíka XV., kdy Vallière r. 1732 reorganisoval „royale artillerie“ na polní a pevnostní (de champs a de place); ona měla 5 ráží děl od 24 do 4 lib., tato obsahovala děla 8—15palcová. Moždříve zavedeny ve Francii poměrně pozdě (1634), houfnice až r. 1693; střelky granáty se zvláštním zapálením. Na místo původně užívané rozžhavené železné tyče, užíváno již v XVI. stol. doutnaku a později i třech zápalek k vypálení děla. Též horská děla, nošená na soumarech, vznikla ve Francii již v XVII. stol. — V Prusku Friedrich Vilém (Veliký Kurfürst) zavedl děla z lihtiny, hotovená ve Švédsku. Friedrich II. (gen. Holtzmann) vytvořil první jezdecké dělostřelectvo (1759), kde veškerá obsluha seděla na koních, takže děla mohla všude sledovati jezdecké útvary; záprěž 6 koní se stala normálem u všech polních děl; jejich ráže sahala od 3—12 liber; mimo to byly polní 24liberky („Brummer“) jež se však pro svou přílišnou váhu při pochodu pravidelně opožďovaly. — Ve Francii již r. 1740 Moric Saský zavedl praporové dělo 3liberní (canon à la suédoise); podobná děla pojal do své artilerie též Fridrich II. a všichni ostatní válečníci. R. 1765 provedl Gribeauval reorganisasi francouzského dělostřelectva; zlehčil děla téměř o 45% a přes to zvýšil donosnost na 1.500—1800 m; jeho polní 4—12liberky byly

materiálem, z něhož těžila jak revoluce, tak Napoléon, a staly se vzorem i pro jiné státy, zejména Rakousko, kde podobnou reorganisasi provedl G-ův žák Liechtenstein. Za francouzské revoluce se dělostřelectvo úplně zmilitarisoje; místo selských potahů zaveden vojenuský „train d'artillerie“ (1800) a r. 1803 modifikována soustava Gribeauvalova roztríděním dělostřelectva na polní (de champ), obléhací (de siège) a pevnostní (de place); jako jednotný polní canon zavedena velmi pohyblivá 6liberka. — V Rusku ze druhé polovice XVIII. stol. zavedeny jako plukovní děla t. zv. jedinorožce (jedinorog), dlouhé houfnice na granát i kartáč; vedle toho Šuvalov zkonstruoval dělo s oválním vývrtem, domnívaje se dosáhnouti tím přesnější dráhy letu. R. 1805 vznikl v Anglii šrapnel (vynálezce gen. Shrapnel), čímž se účinnost palby proti živým cílům značně zvýšila. Po r. 1815 všude došlo k re-systemisaci dělostřelectva; ježto dostřel tehdejších hladkých ručně činil průměrně jen 225 m (až do let 40tých), nebylo třeba se snažiti o velikou donosnost děl a zlepšení hledáno víc v lehčasti kusu a větším účinku střely. Tehdejší koule a granáty měly donosnost 1000—1200 m, rozhodný účinek byl do 600 m, u houfnic do 1200 m; šrapnel působil dobře na 700—900, kartáč na 450—600 m, což stačilo. R. 1822 vynalezl Paixhans ve Francii bombová děla, s větším účinkem trhačím a zápalným která se osvědčila zejména proti lodím. Lodní děla v XVIII. stol. byla různých ráží, od 42 do 24 liber; nejtěžší byla na nejspodnější palubě, nejlehčí na vrchní; vedle toho byly karonády (podle města Carron ve Skotsku), krátká děla na bomby a kartáče (bomby se dosud střelily výhradně z moždírů) kalibru 68—12 liber, lehká a rychleji se nabíjející, jež působila hlavně v boji na blízko. Silné dubové boky lodní nedaly se tehdy snadno prorazití plnou střelou z děla obvyklé ráže na větší vzdálenost. Za restaurace Bourbonů Valée přizpůsobil obsluhu dopravě a nazval obojí canonniers; zároveň utvořil homogenní jednotky, baterie, o stejném počtu děl.

Veškerá tato děla měla hlavně hladké. Když v letech 30tých XIX. stol. zavedena téměř ve všech státech ryhovaná puška, zvýšil se dostřel pěchoty na více než 500 m a dosavadní šrapnel a kartáč již nedostačovali. Ježto zdokonalená strojová práce, tehdy již umožnila přesné ryhování hlavně a nabíjení ze zadu, hledáno řešení i u děl v tomto směru. R. 1840 majitel sléváren v Akeru ve

Švédsku, Wahrendorff zkonstruoval k postřelování pevnostních přikopů z kasetnat železnou zadovku s pistovým závěrem, aby zabrala co nejméně místa a nevyžadovala veliké střílny. Na základě toho piemontský setník Cavalli, zaměstnaný v jeho závodech, sestrojil roku 1846 ryhovanou 24liberku se svým závěrem klínovým. Podlouhlá střela, opatřená 2 listami zapadajícími do točivých ryh hlavně, nesla při 15° elevaci na 4.250 m a zaryla se na 2 m do pevné hlíny. Úspěch tento snažily se napodobiti i jiné státy; ježto však utěsnění závěru v komoře (Liderung, obturation) bylo při tehdejšímu stavu techniky obtížné, rozhodly se některé zavésti zatím jen ryhované předovky. Tak Francie r. 1858 La Hitteovu 41liberku a Rakousko 1863 dělo s obloukovitými rýhami (Bogenzuggeschütz) děla se osvědčila ve válkách r. 1859, 1864 a 1866. Prusko zavedlo r. 1861 Wahrendorffův závěr, ale utěsnění selhalo a proto r. 1863 zaveden Kreinerův dvojitý klín s měděným utěsněním; r. 1864 převzat tento závěr pro nový ocelový kanon ráže 9 cm, který sice r. 1866 nebyl dosud úplně systemisován, osvědčil se však znamenitě r. 1870/71. Vedle toho mělo Prusko tehdy obléhací 12—15 cm bronzová, krátká 15 cm železná a 15 cm ocelová děla a hladké ryhované 21 cm mozdíře. Houfnice nebylo. Obléhací děla měla vysokou (183 cm) lafetu.

Válka r. 1870/71 ukázala potřebu zlepšení děla polního kanonu. Tak Německo zavedlo r. 1873 nový vzor 9 cm s Kruppovým oblým klínem a ocelovým utěsněním, hlavěň z lisované ocele uměle vyztužená plášťovým obalem, s lafetou z ocelového plechu. Zbraň ta trvala do r. 1896. Francie zavedla ještě za války děla de Reffye se šroubovým (excentrickým) závěrem, pak r. 1875 kanony La Hitolle a r. 1877 výborné 8 a 9 cm kanony de Bange, jež se osvědčily ještě za světové války. Střela cylindricko-ogivální měla měděný pásek, aby se dosáhlo většího odporu v hlavní. Zavedení prachů pomalu hořících způsobilo zvýšení počáteční rychlosti, a tím i donosnosti a rasance střely. Rakousko-Uhersko ozbrojilo své dělostřelectvo děly z r. 1875 s Kruppovým plochým klínem a hlavní z ocelovitého bronzu (Uchatius); Anglie (r. 1884) zadovkami (ponejprv!) 12liberními se šroubovým závěrem de Bange, když se neosvědčil Armstrongův závěr z r. 1860. V pevnostním dělostřelectvu r. 1870 zejména se ukázaly nedostatky utěsnění závěru; Německo tudíž nahradilo klín Kreinerův jednoduchým

Kruppovým a měděné těsnění ocelovým nebo Broadwellovým kruhem. Ráže omezeny na tři: 12 cm, 15 cm a 21 cm; z nichž 15 cm ve dvou délkách (dlouhý a krátký kanon). Donosnost zvýšena na 8500 m. Děla dostala náměrová řididla s dvojitým šroubem, který rychleji pracoval; těžké mozdíře 21 cm měly náměrová řididla zubatková; donášely na 6000 m. Francie se ustálila na materiálu de Bange i v pevnostním a obléhacím dělostřelectvu; krátký kanon měl zvláštní lafetu s „labutím krkem“ (à col de cygne); v letech 80tých dostaly lafety kapalinové brzdění odrazu (dosud brzdění klínem, vkládaným pod kola). Nově zaveden mozdíř 27 cm, předchůdce pozdějších 30.5 cm rakouských. Rusko r. 1877, Rakousko r. 1880 rovněž přezbrojilo svoje hrubé dělostřelectvo. Vynález bezdymného prachu a prudce výbušných trhavin v I. 80tých způsobil pak obrát v dalším vývoji.

b) XX. století. Opakovačka a bezdymný prach působily v letech 80.—90. min. století potud na taktiku, že umožnily rychlou střelbu ze zákrty a tím převahu obrany nad útokem. Bylo tedy nutno též u děla, jako nejlepšího prostředku útoku, zvýšiti rychlost a účinnost palby. To nebylo možno, dokud bylo třeba po každé ráně posunovati dělo do původní police a znovu mířiti, neboť zpětným odrazem popojelo dělo až o několik metrů nazad (zákluz). U těžších kusů námořních a pevnostních tlumil se zákluz děla již dříve různými prostředky; v letech 80. se začalo užívatí kapalinových (hydropneumatických) brzd. Myšlenka ta převedena i na děla polní; popojetí děla zpět tlumilo se nejprve na lafetě tím, že pohyb její dozadu se zmenšoval brzdou (perovou) v chobotě lafety, spojenou se zemí rydlem (pérující ostruha), kol níž chobot pojížděl (německý vzor 1896). Ježto tento způsob nevyhovoval co do stability, hledáno řešení ne na lafetě, nýbrž na hlavní. R. 1895 franc. podpl. Deport setrojil dělo s hlavní na kolébce; chobot lafety upevněn rydlem, zaraženým do země, takže kola s lafetou tvořila nepohyblivý celek; hlavěň klouzala po ráně zpět na kolébce a zákluz její (Rücklauf, recul, recoil) se tlumil kapalinovou (glycerinovou) brzdou (Bremsvorrichtung, frein, buffer), takže činil jen asi 1 m. Hlavěň se pak do původní polohy posunula zvl. zařízením, vratníkem (Vorholer, récupérateur, running up gear), spočívajícím v tom, že se ve vratníku při zákluzu stlačoval vzduch, který pak opětným rozpětím vracel hlavěň do základní polohy. U jiných sou-

stav zavedeny vratníky zpruhové místo pneumatických. Mířící zařízení bylo možno pak přenést z hlavní na pevnou lafetu, takže míření nebylo dotčeno elevací hlavní (t. zv. nezávislá zaměrná, unabhängige Visierlinie, ligne de mire indépendante, independent line, of sight), mez elevace zvýšena zubatkovým náměrovým řídicím.

Tím a užitím jednotného náboje (patrony, α střela) jako u pušky, jimž zároveň rozřešena otázka utěsnění, bylo lze zvýšiti rychlost palby až na 25 ran za minutu; obsluha chráněna ocelovými štíty, upevněnými s obou stran hlavní, takže na větší vzdálenosti byla bezpečna před střelami puškovými a šrapnelovými kulkami. Toto dělo zavedeno ve Francii 1897 jako rychlopalný kanon ráže 75 mm; osvědčilo se s jistými modifikacemi za světové války naprosto; podle něho pak všechny ostatní státy přezbrojily svoje dělostřelectvo. Mimo to 1904 jako hrubý polní kus zaveden rychlopalný krátký kanon 155 mm (vzor Rimailho). Německo (1906) předělalo svůj polní kanon z r. 1896 rovněž na rychlopalný s užitím vratníku zpruhového; Rakousko zavedlo 1905 podobný systém, ale s hlavní z ocelovitého bronzu (místo ze zúšlechťené ocele jako ostatní státy); podobně Rusko po válce s Japonskem a Anglie vzor 1905 s trubkovou lafetou a brzdou nad hlavní, s ráží 8.4 cm (181-berka); toto dělo bylo neúčinnější ze všech polních kanonů na počátku světové války.

Německo, poučeno ze zkušeností války 1877—78, kdy při obléhání Plevna se ukázala neúčinnost polního kanonu proti polnímu opevnění, začalo vyvíjet též strmonosné dělostřelectvo střední ráže jako t. zv. hrubou polní artilerii. Podle něho pak téměř u všech států přijaty v polní výzbroj též lehké houfnice ráže kol 10.5 cm, hrubé houfnice ráže 12.5 a 15 cm a dalekonosná děla 10.5 cm, vesměs na principu rychlopalném. Nejméně pokročilá byla v tom Francie, jež měla 1914 jen velmi omezený počet krátkých 15.5 cm Rimailho, ale žádné polní houfnice. Také Rusové měli málo hrubého dělostřelectva. K rychlému zdolání belgických a francouzských pevností a závěrek vytvořilo Německo velmi účinný moždíř 21 cm s koly obloženými deskami, aby se nebořila, a tajně u Krupa konstruovanou houfnici 42 cm („Dicke Berta“), na kolové lafetě, jejíž 900 kg střely působily hlavně svým ohromným účinkem trhacím (proud vzduchu, stlačeného při výbuchu). Rakousko-Uhersko sestrojilo

u Škody 30.5 cm moždíř (střela 600 kg) s automobilovým pohonem, jenž nevyžadoval při postavení zvláštního ložiska a tedy byl velmi rychle upotřebitelný; účinnost jeho byla téměř stejná, jako německé houfnice 42 cm a přesnost zasažů větší. — Vedle těchto druhů děl se vyvinuly typy dalekonosných děl středního kalibru (12.7—15 cm) na lafetách kolových, podobných, jako se dříve užívalo ve válce pevnostní, ale opatřených rovněž brzdami zákluzovými; mimo to rostoucí význam letectva nutil sestrojiti zvl. typ děla, s velmi plochou drahou letu, ale s hlavní schopnou téměř vertikální elevace a s širokým odměrovým polem, t. j. nejlépe s lafetou na středním obrtlíku. Střela pro tato děla musila míti v sobě dynamické zařízení, aby dráha její zůstala ve vzduchu znatelná, ježto jinak je těžko opravovatí chyby při zastřelování. Všecka strmonosná děla vyžadují zvl. rozvodového zařízení u zákluzu, neboť při strmější palbě je nutno zákluz zkrátiti, aby hlavně nenarazila na zemi, což ostatně je nutno i z důvodů nabíjení. Rozeznáváme tudíž zákluz stálý (u polních a j. kanonů) a proměnlivý (u děl strmonosných). Mimo to u strmonosných děl je třeba měniti prachovou náplň podle toho, chceme-li vrhati střely v oblouku vyšším nebo plošším (s menší nebo větší počáteční rychlostí), mívají tedy houfnice ne jednotnou náplň v hotové patroně, nýbrž několik částečných náplní (v sáčkách), jichž lze užívat po jedné, po dvou atd.; teprve všechny dohromady dávají maximální rychlost pro maximální dostřel. — Také mířidla děl se velmi zdokonalila. Původní cílovník s hledím, jenž trval do let 70., ustoupil složitým mířidlům optickým (zaměřovačům), z nichž nejdokonalejší je panoramový dalekohled. Hleděno též k tomu, aby bylo lze v malých mezích provéstí stranový (odměrový) posun hlavně již na lafetě.

Světová válka přinesla konstrukci děl nové problémy. Když se z pohybné polní války stala válkou zákopovou, s vybudovanými (betonem, kamením atd.), posicemi, vyžadovala také větší množství a větší účinnosti dělostřelectva. Vznikala nová děla, stavěná speciálně na dalekou střelbu a konstruovaná tak, aby je bylo lze pohodlně převážeti s místa na místo, podle toho, kde se chystal útok. Takové byly těžké (až 38 cm) kusy s dlouhou (až 16 m) hlavní. lafetované na železničním voze, jež bylo lze převážeti po normálních drahách a jež postaveny jsou na kolejkách, byly ihned schopny

zahájit palbu. Zákopová válka přinesla též nutnost lehkých zbraní poměrně velkého kalibru s donosností nepřilíš velikou a velmi působivou střelou, určených zvlášť pro palbu na zákopy. Tak vznikly t. zv. zákopové moždíře, s různými střelami, zvané všeobecné minomety (Q₁). Postup pěchoty proti vybudovaným posicím, hájeným m. j. spoustou kulometů, vyžadoval zvláštní pomůcky, přidělené přímo pěchotě, jež by jí pomáhala ničit poslední překážky. Tak se začalo užívatí lehkých děl (po př. horských kanonů, zařízených na ruční dopravu) t. zv. doprovodných (Infanteriegeschütz, canon d'accompagnement). Jich dalo se též užíti jako vhodné zbraně proti tankům, proti nimž nevystačil obyčejný kulomet a jejichž brnění prorazila teprve střela 2.5 cm, pro niž sestrojeny zvl. automatické zbraně, jsoucí na rozhraní mezi dělem a kulometem. Veliký rozvoj letecký za války působil rovněž na vývoj děl proti letadlům, která sestrojena tak, aby se dala rychle přemísťovati a aby bylo lze letadlo snadno sledovati v letu. To vyžadovalo zvl. lafetování a speciálních mířidel pro palbu vysoko do vzduchu. Moderní typy, jakož i organizaci těchto všech zbraní Q₂ pod heslem Dělostřelectvo.

Dělobitna, značí dělostřel. baterii. Požíváno tohoto výrazu v naší armádě na Rusi, později ale nahrazen názvem baterie.

Děloha, Q₃ uterus.

Deloney (dilony) Thomas, angl. básník a spisovatel; psal balady a romány; napsal první angl. realistický román.

De Long George Washington (1844—1881), amer. pol. cestovatel. R. 1879 velel J. G. Bennetem vyzbrojené pol. výpravě na loď Jeanette, která měla Behringovou úžinou dosíci sev. pólu. Na této cestě objevil ostrovy, po něm. pozd. nazvané 13. VI. 1881 ale loď ztroskotala a výprava hleděla dosítnouti sibiřské pevniny, což se jí v září sice podařilo, ale De Long s 11 lidmi zemřel hlady; ostatní členy pak zachránili Tungusové. Teprve r. 1882 nalezeny mrtvolý nešťastníků. Jeho deník vydala jeho choť pod názvem: The voyage of the Jeanette (1882).

Delorme (delorm), De l'Orme Philibert (1510—1570), franc. stavitel; provedl mnoho významných staveb; vypracoval plán k Tuileriím. Napsal: Nouvelles inventions pour bien bastir a Le premier tome de l'Architecture (1567).

Delorme Marion, vl. jm. Marie Anna Grappin (1613—1650), pověsná franc. kráska, k jejímž ctitelům se počítali

Ludvík XIII., Richelieu, princové Condé a Conti, Saint-Evremond a j. Cinq-Mars ji pojal za choť. V salonech jejích se shromažďovali přední členové Frondy. Život její byl látkou k Hugovu dramatu Marion de Lorme a Alfrédu de Vigny k jeho románu Cinq-Mars (přel. do češtiny Fr. Jelínek 1926, nakl. Oldř. Petr).

Delort Charles Edouard (1841—1895), belg. malíř historických pláten z dějin 18. stol.

Delos, ostrov kykládský; pověst vypravuje, že byl pohyblivý, až po příchodu Latony, která tam porodila Apollóna a Artemidu, se zastavil. Stal se posvátným a sídlem kultu Apollónova. Nikdo nesměl se tam naroditi ani zemřiti; pozd. zřízena tam věštitrna; vděčné místo pro archeology.

Dělostřelecká brigáda, vyšší správní i taktická jednotka dělostřelectva, pravidelně pod velením generála, jenž mívá pod sebou i zbrojní ústav. Skládá se ze 2 pluků a je ve válce přidělena divisi, jako divisi dělostřelectvo.

Dělostřelecká dílna Q₄ arsenál, zbrojovka.

Dělostřelecká příprava, soustředění palby dělové na nepřítel před útokem, Q₅ taktika (dělostřelectva).

Dělostřelecká skupina, seskupení dělostřelectva ad hoc, třeba s porušením svazů, aby co nejlépe vyhovovalo účelům boje, tedy seskupení děl různého druhu k stejným úkolům, neb děl stejného druhu k různým úkolům. Organizace s. se řídí jednak potřebami pěchoty (skupina přímé podpory), jednak požadavky všeobecnými (ničení objektů, potírání nepřátelského dělostřelectva, tzv. Kontra-baterie).

Dělostřelecká střelnice, velký, na mnoho kilometrů se táhnoucí prostor (pásmo), kde se jednak zkoušejí děla (na př. Kruppova d. s. v. Meppen), jednak se cvičí mužstvo ve střelbě s ostrými střelami (u nás Milovice, nyní Brdy).

Dělostřelecká škola (-é učiliště), pro speciální výchovu a výcvik dělostřeleckých důstojníků, po stránce teoretické i praktické (aplikační). U nás v Olomouci a na střelnicích; je předepsána všem důstojníkům dělostřelectva.

Dělostřelectvo (Q₆ Artillerie, l'artillerie, artillery), v užším smyslu vojáci, obsluhující děla a pracující s nimi; jsou nyní počítáni za jeden z hlavních čtyř druhů zbraní (pěchota, dělostřelectvo, jezdeckvo, letectvo), a to v moderní době za zbraň technickou; musí mítí přiměřený výcvik a proto u armád s velmi krátkou presenceční dobou slouží o něco déle než pěchota. V širším smyslu rozumí se d-em

vojsko i dělový materiál; obojí se různě dělí podle potřeby a organizace armády (d. armádní, divisní, plukovní, pěchotní [doprovodné]), a podle úkolu (polní: lehké a hrubé; těžké; horské; jezdecké; obléhací; speciální: velmi těžké, dalekosné, pevnostní, letadlové a proti letadlům, tankové a proti tankům, zákopové); vedle toho je d. námořní (pobřežní a loďní), jež bývá většinou obsluhováno námořníky. Děla sama se liší podle způsobu palby a ráže na pomalu střelící (nejvyšší rána za minutu), rychlopalná (až 25 ran za minutu), strojní, automatická, revolverová, kulometná a zákopová (Q_2 minomety) atd.

Účel d-a jest boj na větší dálku, než donášejí ruční střelná zbraň, jednak proti objektům (opevnění, stavby), jednak proti vojsku, a to dělostřelectvu, pěchotě, jezdecku, letounům, zákopníkům atd., tak, aby pomáhalo raziti cestu pěchotě potíráním nepřátelské palby. V tom smyslu se dělí zase na d. přímé podpory a d. kontrabaterijní; toto potírá nepřátelské baterie; ono střelí na nepřátelskou pěchotu a překážky.

Dělostřelci původně nebyli vojskem, nýbrž odborníky, najímanými pro zvl. potřeby na dobu války (Q_1 dělo, historický vývoj); dnes je d. vedle pěchoty nejdůležitější zbraní vůbec, bez níž se neobejde žádná jiná zbraň; tak jest dělostřelectvo pěchotní (doprovodné), jež jest přiděleno pěchotě, d. jezdecké, přidělené rychlým divisím jezdecku, d. letecké, střelící s velikých letadel (Zeppelinů), tankové, obsluhující děla na tankách atd. Až do světové války poměr různých zbraní nebyl dosti vyjasněn a scházela často t. zv. spolupráce jedné s druhou (liaison d'armes), také taktika spojených zbraní se za války různě změnila. (Q_2 taktika). Dnes lze podle válečných zkušeností asi takto rozdělit úkoly různých druhů d. a požadavky na ně kladené:

1. Polní d. nabylo širšího smyslu než dříve; počítají se v ně všechna děla, jež slouží armádě v polní válce, nejen v pohybné, nýbrž i v zákopové, tedy i velká část dělostřelectva, zvaného dříve posičním. Jsou to děla lehká (ráže do 10 cm), hrubá (10—15 cm), zčásti i těžká (15—24 cm); jejich známka jest, že musí býti snadno dopravitelná, buď spřežením, nebo pohonem motorovým, a to po cestách i polem, a nevžadují při střelbě ložistiště, jehož úprava by zabrala mnoho času. Patří k nim i kanony (s plochou dráhou letu střely) i děla strmonosná (houfnice, moždíře); moderní snaha jest

učiníti z houfnice universální dělo. K polnímu d. v užším smyslu patří: a) lehké d. divisní, organizované v rámci pěší neb jezdecké divise (Q_3), skládá se z lehkých kanonů a lehkých houfnic (ráž do 10 cm, Q_4 obr. I. a II. v příloze); rychlost pochodu aspoň 15 km za hodinu; mužstvo se dopravuje buď jezdecky, nebo na dělech resp. kolesnách; dělo s kolesnou tvoří povoz, který je schopen pohybu přímo polem; druhá kolesna tvoří s hlomoznou (vozíkem na střelivo) muniční vůz; počet jich v baterii, jakož i muničních kolon je u různých států různý. Dnes všechna lehká děla i hlomozná jsou opatřena ochrannými štíty (pancírování), které při boji se rozevrou a chrání obsluhující mužstvo před kulkami puškovými a šrapnelovými. Děla jsou vesměs rychlopalná (až 25 ran za minutu), střelíjí granáty i šrapnely s různou nábojovou náplní, a snaha jest i u kanonů dosáhnouti značné elevace (40—45°), aby se jich dalo užítí i proti letounům v poli. K tomu účelu chobot lafety bývá rozvírací (Spreizlafette, split-trail), aby stabilitou umožnil větší odměr hlavně. Lehké kanony mají ráž kolem 7—8 cm, houfnice kol 10 cm; u kanonu váha střely 6—10 kg, donosnost nejméně 10 km; váha kusu s kolesnou nemá přesahovati 2500 kg, při čemž rychlý pohyb přes 2000 kg se dá dosáhnouti jen traktořem, k čemuž kola děla musí býti opatřena gumovými obručemi. Houfnice má střelu 14—16 kg, donosnost stejnou jako kanon, liší se celkem jen kratší hlavní (22—25 kalibrů) a mohutnějším účinkem střely; asi $\frac{1}{4}$ divisního dělostřelectva se nyní skládá z houfnic. Normální organizace divisní artilerie jest v brigádě o dvou plucích, pluk o 2—3 oddílech, oddíl (Abteilung, groupe, bataillon, rus. divizion) o 3 bateriích, baterie o 4 neb 6 dělech. V baterii 4dělové dá se děl lépe takticky využití, baterie 6dělová je ekonomičtější v personálu. Proto se za míru udržuje (mimo Francií a armády po jejím vzoru organizované) baterie 6dělová. Podle toho má sbor, složený ze 2 divisí 72—144 divisních děl. Vedle toho se někde připojuje sborová artilerie lehká (až 48 děl) a hrubá 8—46 děl, tedy asi 5—6 děl na 1000 mužů. V nejnovější době se jeví snaha dáti divisnímu d. tak traktorový (Italie, traktory Pavesi), tak, aby se využilo této nové zemědělské náhrady koně. Stát by tu ovšem hleděl zavésti normalisaci. — b) Jezdecké divise mají obyčejně oddíl jezdeckého dělostřelectva. Jezdecká děla jsou téže ráže jako polní, ale jejich váha

je zmenšena redukcí střeliva a tím, že všecko mužstvo je na koních. — c) U horských útvarů (brigád) jsou horské kanony a houfnice (obr. III. v příloze), též neb o něco menší ráže než polní, se zmenšenou donosností, ale s možností zakřivenější dráhy střely. Jsou lehčí, s menšími koly a nižší palebnou výškou (výškou hlavně nad zemí); náprava bývá často zalomená tak, aby bylo lze výšku měnit, t. j. aby zákluz hlavně při velkých elevacích měl dosti místa. Doprava se děje buď na karách s vidlicovitými ojeji, do nichž jsou zapřaženi soumary (po př. tandemovitě), aneb se dělo s lafetou rozebere a naloží na soumary; při tom jednotlivé náklady nesmějí přesahovati 120 kg (mimo sedlo) a dělo se musí dát složit v několika minutách. — d) Horského děla se dá pro jeho lehkost a snadnou dopravu v terénu užítí též jako děla doprovodného (stará pěchtní n. plukovní děla), t. j. děla, podporujícího na krátkou vzdálenost pěchoty, s níž současně postupuje proti nepřátelským hnízdům odporu, jich nezdovalo dělostřelectvo. Někde jsou zavedeny zvl. typy (obr. IV. v příloze), zejména kde slouží zároveň k potírání tanků a letounů, na př. americká doprovodná houfnice ráže 5.6 cm neb anglické dělo Vickersovo ráže 6 cm (O₁ tabulky).

2. Hrubé d. (schwere Artillerie des Feldheeres, artillerie lourde, medium artillery), je dnes vlastně též polním, neboť jeho váha a pohyblivost musí býti takové, aby se mohlo přímo polem pohybovati tempem pěchoty; jeho účinnost je však větší, neboť střílí na větší vzdálenost a též proti cílům neživým. Nejběžnější kalibry jsou 10 a 15 cm kanony a 12 a 15 cm houfnice. Ony střílejí na velikou vzdálenost 15—20 km (dalekonosná polní děla) na křižovatky cest a dráh a jiná důležitá místa a shromaždiště vojsk, jakož i na nepřátelské baterie, dříve než dojde těžké d.; tyto jsou hlavní zbraní v posícní válce k prorážení polních krytů a ničení budov; jejich dostřel je menší (11—12 km) a slouží též dobře k palbě kontrabaterijní. Váha střely nemá přesahovati 50 kg, aby ji bylo lze nabíjeti rukama. (O₁ obr. V. v příloze a tabulky.)

3. Těžké d. (schwere Artillerie, artillerie lourde courte, heavy artillery), ráže 15—24 cm, slouží jen proti cílům neživým, nejméně 15 km za frontou; nežádá se od něho, aby se pohybovalo přímo polem, nýbrž jen po silnicích; proto jeho mužstvo je většinou pěší; při palbě se podkládá drátěnými rohožemi. Sem patří

jako nejobvyklejší zbraň 21 cm moždíř (někde zvaný houfnice, dostatečně účinný proti mostům a slabším stálým opevněním a ocelovým krytům, schopný koňské dopravy s koly ohloženými, aby se nebořil; váha nakolesněného kusu nemá přesahovati 4000 kg. (O₂ obr. VI. v příloze a tab. I.) Poválečné kusy této ráže (na př. anglické) vrhají 90 kg střelu na 17 km. Americké 24 cm dělo střílí 160 kg projektil na 24 km; podobně československé 24 cm. Americký dalekonosný kanon 15.2 cm z r. 1920, vážící téměř 11.000 kg, musí být dopravován po železnici nebo motoricky; jeho donosnost je rovněž 24 km (O₂ tabulku II.).

4. Velmi těžké dělostřelectvo (Artillerie lourde à grande puissance, Super-heavy artillery) je speciálně organizováno. Je to vlastně d. obléhací, neboť nyní až 2.50 m betonové kryty a kasematy vyžadují neobyčejného účinku střely, aby mohly být proráženy. Při tom ničivá působnost 500 kg střely nespochívá ani tak v mechanickém účinku, jako spíš v účinku aerodynamickém; ořes vzduchu při rozprasku je tak mohutný, že boří zdi, střechy a demoluje celé budovy až na 50 m od místa rozprasku. Všecka děla sem patřící mají schopnost velké elevace a zvl. způsob dopravy a uložení při palbě. Nejtěžší se dopravují po železnici, lafetová na dlouhém voze, z něhož se také střílí; ježto dělo se nemůže mnoho vychýlit z osy vagonu, je často třeba změnu odměru prováděti pojížděním na kolejích, vedených k tomu konci do kruhu. Sem patří na př. anglické dělo 35.5 (Armstrong), vážící 166 tun, se střelou 719 kg, s donosností 27 km (O₂ tabulku II.), německé dělo 38 cm s lehkou střelou 400 kg a donosností 45 km, pro něž musilo však být budováno ke střelbě ložisko. Jako zvl. typy lze uvéstí rak.-uherské (nyní čsl.) 30.5, automobilní moždíře, rozložitelné při dopravě na několik nákladů, vrhající 390 kg střelu na 10 km (nyní dostřel zvýšen), německé „tlusté Berty“, 42cm to moždíře s granátem 800 kg, stejnou donosností a váhou děla 22.000 kg; dopravovány parními traktory ve 13 částech; oba typy se velmi osvědčily při zdolávání belg. a franc. pevností na počátku války, ale selhaly u Verdunu.

K nejtěžší artillerii patří také ona dalekonosná děla, jež na jaře 1918 střílela na Paříž ze vzdálenosti 120 km. Byla to stará námořní děla ráže 38 cm, do jejich hlavní vsazena trubice ráže 21 cm, vyčnívající o 13 m ze staré hlavně, takže hlavně byla 30 m dlouhá. Mimo to nasazena na ústí ještě vodící část 6 m

dlouhá. Projektil měl počáteční rychlost 1550 m/s, elevace 55°, čímž rychle dosáhl pásma, kde hustota vzduchu je nepatrná a klade tedy malý odpor, čímž donosnost znamenitě zvětšena. Střela dlouhá 50 cm (s nasazenou čepičkou 100 cm), váhy 120 kg, vymrštěná výbuchem 300 kg neznámého, ale velmi nehomogenního prachu (ohromný dělkový rozptyl!), obsahovala dvojitou náplň trotylu, měla 2 zapalovače. Vodicí obroučky na střele rýhované, aby se při veliké počáteční rychlosti nesmekaly v hlavní, jež byla rýhována jen ve své 21cm části. Dělo bylo třeba po 30—50 ranách znovu převrtati na větší ráži (24 cm). Brzdy hydraulické, vratník zpruhový, zákruz 130 cm; dělo leželo na 4 vagoncích (18 náprav). Ložisko betonované, zapuštěné v jámě; na něm montována točnice, nesoucí lafetu; vozík se střelou běžel po kolejkách kolem točnice, aby bylo lze nabíjet při každém odměru. Účinek děla byl spíše morální (na 183 rány do Paříže jen 256 mrtvých a 620 raněných). Při ústupu němec. fronty ze St. Gobain u Laonu, kde děla maskovaně umístěna, bylo nutno je odstraniti, takže už nepřišla k platnosti; po příměří zničena; plány však nalezeny u Kruppa a u Škody (konstruktérem něm. inž. Rausenberger). Podobná děla však sestrojena i ve Francii; Skodovo nového typu ukazuje obr. VII. přílohy.

5. K speciálním dělům patří různá děla pevnostní, ráže 15—38 cm, montovaná buď pod pancéřovými kupolemi nebo na lafetě, která se po výstřelu sklopí za předprseň (Q₃ obr. VIII. přílohy); po př. lze i celou kupoli spustiti pod úroveň terénu; způsobu toho se dnes již neuzívá, ježto je dobrý proti rasantní palbě, ale neodolává přesně mířené, strmé palbě z nejtěžších houfnic a moždířů. Velmi důležité zvl. dělostřelectvo jest proti letadlům (Flugzeugabwehrkanonen, FLAK, artillerie anti-aérienne, anti-aircraft artillery). Jsou to kanony s plochou dráhou letu, s velikou počáteční rychlostí (asi 600 m/s u ráži 7,5, asi 900 m/s u ráže 10,5 cm). Lafety jejich jsou se středním obrtlíkem, aby se daly hlavně pohodlně otáčet ve všech směrech, umístěné buď na kolejových vozících, nebo na přívěsných vozících s platformou, jež se dají vyztužit postranníma nohama (Q₃ obr. IX. v příloze), aneb na automobilech s kombinací kol a posuvných pásů (housenkovitý posuv). Vstup střely je u větších ráží velmi příčný do 3000 m, tedy do nejvyšší bojové výšky letounu. Optická zařízení k rychlému náměru a odměru děla při střelbě ve 3 rozměrech jsou nutná; jejich zaří-

zení se udržuje v tajnosti u všech států; vynikající jsou československá. Přes obtíže třetí stroj, který, byv první ranou neb salvou chyben, začne ihned klíčovati, je procento zásahů velmi značné a tato děla jsou dosud nejlepším pozemním ochranným prostředkem proti letadlům. Munice je zvlášť sestrojena (zařízení dýmotvorné, takže lze sledovati dráhu střely), aby působila do velkého prostoru a rozprask byl hodně viditelný. Některé typy (na př. Schneider-Creuzot ráže 10,6, se střelou 16 kg) jsou montovány na 3 nohách (jako mikroskop), jež při dopravě se dají na stězejkách sklopiti pod rám s točnicí, na níž stojí dělo; nohy jsou opatřeny stavěcími šrouby, jimiž se dělo horizontálně umístí na zemi. Umístění děl (ráží 2,5—5,7 cm) na letadlech je dosud v počátcích.

6. Zákopové d. je lehké i hrubé ráže, ale vesměs snadno přenosné, se střelami velmi účinnými (miny); užívá se ho ve válce zákopové a nazývá se obyčejně minomety (Q₃ toto). Mužstvo k obsluze bere se většinou z pěchoty.

7. Pobřežní d. patří vlt. k d. pevnostnímu, ježto děla se nalézají v bateriích neb opevněních na pobřeží, chránících vjezdy do přístavů, průplavů (Dardanely, Panamský kanál) a pod. Jeho personál je z části vojsko (pevnostní d.), z části námořnictvo (v Něm. před vál. jen námořnictvo; nyní p. d. zrušeno). Typy děl jsou podobné jako na pevnině; dalekostrelné kanony ráže 15—38 cm a těžké houfnice neb moždíře (30,5—45 cm). Ježto světová válka nepřinesla skutečného poučení o boji mezi loďmi a pobřežními opevněními, nejsou nynější názory o p. d. ujasněny. Pohybující se loď je na vzdálenost 10—15 km velmi špatným cílem, vyžadujícím velmi dokonalých mířících pomůcek (dálkoměry, grafické určování místa atd.). Naproti tomu je zase cílem mnohem choulostivějším, než betonované nebo pancéřované opevnění pobřežní. Zdá se, že lepším obranným prostředkem pobřeží budou bombardovací letouny s velmi těžkými pumami, zasahujícími loď kolmo shůry.

8. Loďní d. není všude jednotným druhem zbraně; skládá se buď jen z mužstva námořnického, majícího speciální výcvik dělostřelectký, buď, jako v Anglii, z námořníků (sailors) a námořního dělostřelectva (marine artillery), jež je samostatným druhem vojska. O jeho materiálu Q₃ dělo loďní; o speciální organizaci palby Q₃ dělostřelba (na loď).

Dělostřelectvo námořní, jest buď pobřežní neb loďní. K d. pobřežnímu patří vlastně pevnostní děla, jež se nalézají

v bateriích a opevněních na pobřeží, chránících vjezdy do přístavů, průplavů (Panamský) a j. Jsou zčásti obsluhována vojskem, zčásti námořnictvem. Typy děl jsou podobné jako na pevnině: dalekostrélné kanony (15—38 cm) a těžké houfnice n. mozdíře (30·5—45 cm). Jsou lafetována j. d. pevnostní v otevřených bateriích nebo v pancířových věžích; dříve i v kasematách. Ježto pohybující se loď je na vzdálenost 10—15 km špatným cílem, musí býti mířící pomůcky p. d. velmi dokonalé (dálkoměry s dlouhou základnou, grafické určování místa cíle ze dvou směrů atd.). Dnes se považuje za lacnější svěřit obranu pobřeží bombardovacímu letectvu s velmi těžkými (až 1000 kg) pumami, jež mají větší účinek, zejm. proti lodním palubám, než střely z rasantních kanonů. — Dělostřelectvo lodní není všude jednotným druhem zbraně; skládá se buď jen z námořníků, kteří mají zvl. výcvik dělostřelectky, neb (Anglie) z námořníků (sailors) a námořního dělostřelectva (marine artillery), které je vojskem svého druhu. Lodi již od XV. stol. byly ozbrojovány děly, ale skutečný vývoj l. d. sa datuje až od konce XVI. stol., kdy v Anglii místo galejí Q_3 , do té doby obvyklých, byly zavedeny jako hl. typ válečných lodí plachetníky; děla tam našla více místa na bocích lodí a pěstována taktika dělostřelectká, místo dosavadní taktiky klounové. Tím získalo anglické loďstvo velké úspěchy proti armádě nepřemožitelné Q_3 1588 a od té doby dělostřelectký boj v námořnictvu všude převládá. Již tehdy lodi opatřeny děly 1—64liberními; později se ustálily typy tak, že na př. ve válk. napoleónských byly ve spod. dělových palubách kusy se střelami 42 lib., ve vyšších s 32 lib. a na palubě lehké karonády (Q_4) 6—68 lib., jež působily zejména na kratší vzdálenost. Lafetování bylo většinou na malých kotoučových kolech; odraz se tlumil silným lanem, provlečeným na zádi děla a upevněným na boční stěně lodi; přitažení děla z nabíjecí polohy do palebné se dalo kladkostrojů po stranách umístěnými. Střely byly většinou plné (někdy rozžhavené) a působily dobře na 400—600 m; ale normální bitevní vzdálenost byla menší (50—100 m). R. 1824 sestrojil Paixhans ve Francii první bombová děla, t. j. kanony větší ráže, jako mozdíře, s projektily dutými (granáty), jež měly jako mozdířové pumy velký trhací a zápalný účinek; osvědčila se proti dřevěným lodím zejm. v krmyské válce a dala tak podnět k pancířování lodí (Q_4 loď váleč-

ná). Další vývoj šel paralelně s vývojem d. pozemního; v druhé polovici XIX. st. zaváděna děla rýhovaná, nabíjená zezadu (Wellinův šroub a Kruppův klín, v příl. obr. 5, 6). Od let 80. se zkoušejí na lodích největší ráže (Anglie, Itálie, až 45 cm). V letech 90. se stalo dělo 30·5 cm (angl. 12") hlavní těžkou výzbrojí lodí, pravidelně v počtu 4 kusů, ve dvou bartketových neb otáčivých věžích Q_4 , chráněných pancířem, kde požadavky lafetování byly: úspora místa, rychlé otvírání a zavírání závěru, snadný odměr děla pohybem na kulíčkovém ložisku věže n. točnice, vybalancování děla i jeho krytu (kupole), spolehlivé hybné ústrojí pro otáčení i elevaci děla (hydraulické, později též elektrické), hydraulické nabíjení, hydraulická brzda s vratníkem. Muniční výťah jde pod věží do granátové a prachové komory v ústřední šachtě věže; odtamtud se střelivo dopravuje do překládací komory pod dělem, odkud pak ke komoře děla (Q_4 obr. průřezu věže, příl. č. 8). Vypalování se děje ručně neb elektricky; po výstřelu se pusť do hlavně prudká vodní sprcha, aby se předešlo nebezpečí žhavých plynů, vyšlehujících někdy při rychlém otevření závěru. — Vedle děl těžkých, působících hlavně proti pancířům a částem lodí pod čarou vlnu, vzniklo v 80. letech střední dělostřelectvo lodní (ráž kol 15 cm), umístěné v počtu 6—12 děl na bocích v kasematách n. baterii, a určené k palbě na neobrněné cíle; v letech 90. již rychlopalné, mělo působiti množstvím trhavín, zasypávajícím všechny části lodí. Ježto však trhací účinek střely je úměrný čtverci váhy trhací náplně, a ta zase váze střely, ukázalo se, že na př. 30cm střela vydá za 72 střel 15cm; při tom u těžších děl je větší nutný prostor (část dráhy střely, v níž lze zasáhnouti cíl). Mimo to u drobných děl je velika kouřová a plynová interference, vadící míření. Proto poč. stol. XX. se přesunula hlavní váha výzbroje na děla těžká a vznikl typ lodí dreadnought, kde vedle 10—12 těžkých věžových děl ponechána jen lehká výzbroj protitorpedová, jež pak ovšem pokrokem torpedové zbraně postupně zvyšována až na ráž 15—17 cm, která dnes trvá. Zároveň zvětšována bitevní vzdálenost (před válk. až 12.000 m, nyní 20.000 m), což vedlo k dalšímu zvýšení kalibru na 35—38 a nyní na 40·5 cm (vyšší Washingtonskou konferencí zakázán) a k zvýšení elevace na 40°. Dále z úsporných důvodů zavedeny věže 3dřelové a počet děl snížen na 8—9. Vedle toho zdokonaleny hl. zamě-

řovací přístroje (dalekohledy panoramatické) a řízení palby. Postup je nyní tento: Jednotlivé lodní dálkoměry, jichž je v každé těžké věži po jednom, vedle několika jiných, měří vzdálenost od cíle; měření se oznamují telefonem a zvl. elektrickými ukazovateli centrální řídicí stanici, umístěné pod obrněnou palubou mimo hluk ve středu lodi; tam jsou počítací stoly a různé přístroje, kde se (graficky a j.) zjistí střední dálkoměrný dostřel, s nímž se zahájí palba. Změna dostřelu, vznikající pohybem lodí (střelce a cíle), počítá se zvl. přístrojem, jenž ji přenáší na hodiny, které ji pak udávají v metrech za minutu; jiné počítací přístroje odhadují úchyly (deflektce) projektilu, vznikající vlivy kolébání lodí, větru a j. poruchami. Tím všechna děla stále dostávají elementy palby. Řízení palby se pak děje tak, že na vyvýšeném místě (obyč. na předním stěžni) je dalekohledový zaměřovač s hledím, jímž důstojník, palbu řídicí, stále míří na cíl, jehož vzdálenost dostává z centrální řídicí stanice. Náměr i odměr tohoto zaměřovače se automaticky (elektrickou cestou) oznamují dělům, jež se ihned podle nich zaměřují, při čemž se hned vylučují chyby, vzniklé různým umístěním děl (paralaxa). Tak jediná osoba zamíří a podle libosti i vypálí všechna děla současně; střelí se v salvách, obyčejně po 1 dělu z každé věže; ježto všechny střely vyletí zároveň, lze i jejich dopad současně pozorovati, čímž se usnadňuje zastřelování. Po krátkých salvách (kde

rány jdou vesměs před cíl), zkoušejí se stále delší, až u jedné salvy některé dopady jdou před, některé za cíl; cíl sedí v salvě (encadrement, straddle, Deckung). S tímto hledím se pak páli tak dlouho, pokud vzdálenost lodí a cíle se nezmění; při tom se různé lodí navzájem kontrolují, udávající si radiem svoje elementy palby. Tato palebná zařízení (firing director, Richtungsweiser) byla všade přijata po světové válce; jsou na velikých lodích pravidlem dvě pro těžká děla a jedno pro střední dělostřelectvo. Rychlost palby je nyní taková, že doba mezi 2 těžkými salvami nepřesahuje při prudkém boji 20 vteřin. Střední děla se v poslední době rovněž staví do věží. — Vedle děl těžkých, středních (hrubých) a lehkých je ještě speciální lodní d.; jsou to jednak děla proti letadlům, podobná jako na zemi, jednak minomety proti ponorkám, vrhající bomby až 200 kg na vzdálenost 200—300 m, jež pod vodou vybuchnou. Monitory \mathcal{Q}_a , stavěné ve válce k boji s pobřežním opevněním, byly mimo to ozbrojeny houfnicemi, ale strmonasní děla velké ráže namáhají příliš lodní strukturu. — U všech lodí jsou lehká děla (do 10 cm) jako výzbroj proti neobráněným protivníkům; u malých křižáků, u lodí torpedových a ponorek tvoří hlavní výzbroj. Jsou umístěna nyní vesměs jednotlivě, lafetována na středním obrtlíku a chráněna štíty. Lehká člunová děla a kulomety větší ráže pro boj na zemi (zejm. ve službě v koloniích) doplňují lodní výzbroj.

Tabulka hlavních typů lodních děl anglických a německých:

a) po světové válce

Stát a typ L = délka v kal.	Ráže v cm	Váha děla (t)	Váha střely (kg)	Počet, rychlost (m/s)	Počet, energie (mt)	Donos- nost (km)	Typ lodí nesoucí tento typ děla
Anglie 16"/L50	40·6	107	1060	900	34.000	40	Nelson, Rodney
" 8"/L50	20·3	17·2	120	960	5.500	30	nové velké křižáky
" 4·7"/L45	12	3·1	23	820	750	?	vůdčí lodice a nové destroyery
" 3"/L50	7·6	914 kg	5·6	914	242	?	nové torpedovky a j.
" 4·7"/L18	12	560 kg	20	365	140	?	lodi
Minomety 11"/L8	28	2 t	158	180	257	?	nové lodí proti ponorkám

b) za světové války

Anglie 15"/L42	38·1	96	885	760	26.000	30	Queen Elisabeth
" 13·5"/L45	34·3	80	685	890	22.000	30	Iron Duke, Tiger
" 12"/L40	30·5	50	385	786	12.000	20	starší dreadnoughty
" 6"/L45	15·2	7·5	45	880	1.825	?	střední artilerie
Německo 30·5"/L50	30·5	48	390	940	17.560	?	Derfflinger, König
" 28"/L50	28	37	300	940	13.510	?	Seydlitz
" 15"/L45	15	5	46	890	1.857	?	většina velkých lodí
" 10·5"/L40	10·5	1·5	16	840	575	?	většina malých křižáků

I. Tabulka děl polních a obléhacích na počátku Světové války 1914.

(Děla vyobrazená v přílohách označena*.)

Stát n. výrobce	Vzor	Ráz v cm	Délka hlavně v kal.	Závěr	Váha střely kg	Počáteční rychlost v m/s	Váha kusu kg	Donosnost m
Polní kanony								
Rak.-Uhersko	1905	7-65	30	klin	6-68	500	1.900 (s kolesnou)	6.100
Německo	1896/06	7-7	27-3	klin	6-85	465	1.760	7.000
Francie	1897	7-5	36	exc. šroub	7-24	529	1.900	8.600
Rusko	1902	7-62	30	šroub	6-5	539	1.265	6.900
Anglie (16 lib.)	1904	8-38	29-4	šroub	8-4	491	1.968	7.680

Lehké houfnice

Rak.-Uhersko	1899	10-4	13	exc. šroub	14-7	293	1.953	5.900
Německo	1909	10-5	15-5	klin	15-8	302	2.260	7.000
Rusko 18''	1910	12-2	12-8	šroub	22-5	?	2.375	6.800
Anglie 4-5''	1911	11-4	16	šroub	15-8	300	2.100	6.400

Hrubé houfnice

Rak.-Uhersko	1899/04	14-9	13-3	klin	38-7	270	3.050	6.200
Německo	1913	15	14	klin	43	326	2.840	8.500
Francie (Rimailho)	1904	15-5	12	šroub	41-5	?	2×2.400 (2 vozidla)	6.100
Rusko 6''	1909	15-2	14	šroub	41	?	2.805 (jen dělo)	7.700
Anglie 6''	?	15-2	?	šroub	55	?	4.318 (s kolesnou)	6.300

Obléhací kanony

Rak.-Uhersko	1860	15	?	klin	39	450	5.520 (jen dělo)	8.500
Německo daleko-	1914	10-5	35	klin	16-75	586	2.080	13.000
„ nosné	1907	15	40	klin	51-5	500	12.120 (s kolesnou)	15.000
Francie daleko-	1913	10-5	28-4	šroub	15-45	?	2.300 (jen dělo)	12.300
„ nosné	1877	15-5	27	šroub	41	470	5.700	9.700
Rusko 42''	1910/12	10-6	28	šroub	16-4	?	2.172	10.400
Anglie 60 lt.	1909	12-7	34	šroub	27	680	4.660	12.000

Těžké mořdžire a houfnice

Stát n. výrobce	Vzor	Ráz v cm	Délka hlavně v kal.	Závěr	Váha střely kg	Rychlost počáteč. m/s	Váha děla kg	Váha kolejny kg	Donosnost m
Pohon									
Rak.-Uh. (Škoda)	1911	30-5	14-1	klin	390	395	17.000 (automob.)		9.600
Německo* „tl. Berta“	1910	21	12	klin	119	?	6.386 (koňský)		9.000
„ (Krupp)	1913	42	12	klin	800	?	22.000 (parní)		9.400
Francie (Schneider)	1911	28	12	šroub	275	320	11.000 (koňský)		8.300
Rusko 8''	1892	20	17	šroub	79-4	?	4.854		6.900
Anglie 9-45''	?	24	9-8	šroub	127	?	?		7.000

II Tabulka hlavních typů děl po Světové válce.

(Děla vyobrazená v přílohách označena*.)

Stát n. výrobce	Vzor	Ráz v cm	Délka hlavně v kal.	Závěr	Váha střely kg	Rychlost počáteč. m/s	Váha děla kg	Váha kolejny kg	Donosnost m
Polní kanony									
Českoslov. (Škoda)	—	7-65	30	klin	8	500	1.386	876	9.400
„ (Škoda)	—	8-35	33	klin	10	550	1.480	910	12.000
Německo* (Rheinmetall)	1916	7-7	35	klin	5-9	626	1.330	875	10.700
Francie (stát)	—	7-5	36-8	exc. šroub	7-6	533	1.160	810	11.000
USA (stát)	1921/24	7-5	42	šroub	6-8	457—662	1.524	?	10.—13.800
Anglie (Vickers)	—	8-4	28	šroub	8-3	640	1.524	?	11.600
„ (Armstrong)	—	7-5	33	šroub	6-5	594	990	?	?

Stát n. výrobce	Vzor	Ráž v cm	Délka hlavně v kal.	Závěr	Váha střely kg	Rychlost poštěč. m/s	Váha děla kg	Váha kolosny kg	Donosnost m
Lehké a hrubé houfnice									
Českoslov. (Škoda)	—	10	24	klín	16	395	1.476	964	9.800
„ (Škoda)	—	10	25	klín	16	430	1.475	910	10.800
Německo* (Rheinmetall)	1916	10-6	22	klín	15-7	400	1.400	773	9.700
„ (stát)	1916	15	17	klín	42	360	2.250	650	8.800
Francie (stát)	1915	15-5	16-8	šroub	43-75	?	2.890	540	9.000
Italie (stát)	1915	15-5	15	šroub	43-7	?	3.250	450	11.000
Anglie (Vickers)	—	10-5	20	šroub	14	475	1.120	?	?
„ (Vickers)	—	15	21-5	šroub	41	545	2.844	?	?

Horská a doprovodná děla

Stát n. výrobce	Vzor	Ráž v cm	Délka hlavně v kal.	Závěr	Váha střely kg	Rychlost poštěč. m/s	Váha děla kg	Váha kolosny kg	Donosnost m
Horská a doprovodná děla									
Českoslov. (Škoda)	kanon	7-5	15	klín	6-5	350	620	na 7 soumarech	7.000
„ * (Škoda)	houfn.	10	24	klín	16	395	1.280	3 káry	9.800
Německo* (Rheinmetall)	1918	7-7	23	klín	5-9	?	?	?	?
doprovodné									
USA (doprovodné)		5-6	?	šroub	2-7 a 4-5	218	136	motor. kára	?
Anglie (Armstrong)	horská	7-5	17	klín	5-67	472	607	?	?
„ (Vickers)	doprovod.	6	20	šroub	5-5	200	148	?	?
„ (Beardmore)	hor. houf.	8-4	12-25	šroub	9-53	290	203 (hlaveč)	?	?

Dalekonosná polní děla

Stát n. výrobce	Vzor	Ráž v cm	Délka hlavně v kal.	Závěr	Váha střely kg	Rychlost poštěč. m/s	Váha děla kg	Váha kolosny kg	Donosnost m
Dalekonosná polní děla									
Německo stát	1917	10-5	45	klín	18-75	650	3.250	koňská	14.500
„ * (Scheinmetall)	1916	14-98	45	klín	52-5	749	9.240	koňská	22.800
USA (stát)	1920	15-2	45	šroub	45	854	10.871	železn. n. motor	23.303
Francie (stát)	1916	14-5	55	šroub	86	?	12.500	?	17.600
„ (stát)	1916	15-5	38	šroub	42	725	11.000	?	18.000
Anglie (Armstrong)	—	35-5	45	šroub	719	762	166.380	železniční	27.000
Německo* (proti let.)	—	8-8	?	klín	15-3	785	16.575	motor. n. železn.	—

Dělouš (Tillisch), o. v Č., okr. Ústí n. L., 212 ob. (4 čs.). Tov. tuků a olejů, hosp. dr.

Dělová branka (Stückpforte, sabord, gun-port), dělová střílna v boku lodí, opatřená dvoukřídlými sklápěcími dvířky, jež se za vlnobití spustila a neprostopně do sebe zapadla. Ježto poskytovala jen malý odměr děla, byla v 2. pol. XIX. stol. nahrazena u střední artilerie kasematou (C₃); těžká děla pak umístována ve věžích a na barbetách.

Dělová lodice (canonnière, gun-boat, Kanonenboot), nejmenší druh válečných lodí; dříve hl. pro službu pobřežní, s málo děly větší ráže; nyní druh malého křižáku hl. pro službu koloniální, aneb druh hlídkového člunu na řekách v koloniích, s lehkými děly a kulomety, k službě policejní, s malým ponorem a pohonem kolesovým (kolo za zádi lodí).

Dělová paluba (pont de batterie, battery deck, Batteriedeck), u starých lodí plachetních každá paluba nesoucí děla; řadové lodí (C₄) měly 2—3 d-é p-y, na nichž po obou bocích byla umístěna děla (nejtěžší nejniže, nejlehčí na vrchní palubě); fregaty pravidelné 1 d-ou p-u (krytou), korvety měly děla jen na vrchní,

nekryté palubě. D-é p-y bývaly zevně označeny světlymi pruhy; poklopy střílen a ostatní části boku barvou tmavou.

Dělová střílna, C₄ střílna.

Dělová továrna, C₃ zbrojovka.

Dělová věž (tourelle à canons, gun-turret, Geschützturm), nízký obrněný válec, otáčivý na kulíkovém ložisku, v němž je nyní umístěna po většině těžká a střední lodní artilerie. Jsou d-é v-e o 1, 2 až 3 dělech; také v-e převýšené, mohoucí střílet přes v. před nimi se nalézající. Neotáčivé věže, kde jen dělo se točí na točnici, zovou se barbety.

Dělové střílivo (munition d'artillerie, gun-ammunition, Artilleriemunition), všecky druhy střel a nábojů pro děla. Střelami byly původně koule kamenné; prach se sypal do hlavně shora; u komorových kusů se vkládal do komory; dalšími střelami byly železné n. olověné koule, buď piné (jež se po př. rozchavily) n. duté (pumy, bomby) opatřené výbušnou náplní, aby se roztrhly blíž cíle neb v cíli. Mimo to různé zvl. střely (řetězové, hrozovité, krupobítné a j.). Nyní se užívá vesměs střel podlouhlých, opatřených vodícími pásky, aby se vtěsaly

do rýh hlavně. Základní dělové střely jsou: granát (různých druhů), šrapnel, g-šrapnel, kartáč; vedle toho zvláštní střely: dýmové (mlhové), osvětlovací (světlice), plynové a mímové. Blíže, α , střela.

Dělové továrny, byly původně v státním majetku, dnes jsou to většinou soukromé továrny. Světovou pověst a význam mají naše Škodovy závody (Plzeň, Čechy), Schneider (Le Creusot, Francie), F. Krupp, akc. spol. (Essen, Německo), Armstrong, Withworth & Co. (Elswick u Newcastle, Anglie), Vickers sons & Maxim (Londýn, Anglie).

Dělovina (Geschützbronze, Stückgut, Kanonenmetall, bronze à canon, gun-metal), druh bronzu (α) obsahujícího 90 až 92% mědi a 10–8% cínu vedle příměsí olova, manganu, zinku, fosforu atd. Užívalo se jí dříve všeobecně k hotovení dělových hlavních (od r. 1350), ježto měla proti tvrdší a křehčí oceli větší tuhost, takže při roztržení se nerozkočila. Byla zejména v Rakousku-Uhersku oblíbeným materiálem (Uchatiův bronz z 1870, zlepšený Thielem a Němcem, tzv. ocelovitý n. tvrzený bronz). Ve svět. válce se však plně děla z ní zhotovená neosvědčila a tak již za vál. nahrazena různými druhy zúšlechťené oceli.

Dělovod (Geschützführer, chef de pièce, gun-captain), poddůstojník v hodnosti četaře, jež vede v baterii 1 dělo s přísl. muničními vozy; bývá též velitelem děla.

Dělové ložisko, pevně postavená nebo zapuštěná plošina pro nejtěžší děla obléhací.

Dělový park, α , obléhací park.

Dělový zaměřovač, α , zaměřovač, miřidla.

Delphi (řec.), Delfy, pradávna svatyně řecká, na cestě z Thermopyl do Peloponesu; dříve slula Pytho; uprostřed svatyně stála třínožka, na níž seděla kněžka Pythie. Francouzové učinili tam skvělé vykopávky a objevy; na umístění náleží vystavěli tam moderní museum.

Delphinium L. (stračka, něm. Ritter-sporn), rod čel. Ranunculaceae, rostliny a keře s dlanitě dělenými listy a dlouhými květními hrozny, jež se skládají z modrých nebo fialových květů s ostruhami; asi 200 druhů v sev. a mírném pásmu. D. ajacis L. (s. znamenáná, obr.) z jižní Evropy se pěstuje v různých odrůdách: s. hyacintová, pryskyřníková a zakrslá. D. consolida L. (s. polní) má modré květy sestavené do řídkých, latovitých hroznů; roste jako plevel v obilí po celé Evropě; zavlečena ze Sev. Ameriky. Také se pěstují její odrůdy (viz tab. Zahradní rostliny). D. staphisagria

L. má lilákové květy s krátkými ostruhami; roste v krajinách u Středozemního moře a poskytuje silně narkotická semena (viz tab. Plody a semena v odd. Plody), která obsahují ostře chutnající jed daphnin, jež byl používán dříve jako prostředek počistivý a jako dávidlo,

Delphinium ajacis L.

později v podobě masti nebo prášku proti hmyzu, svrabu a prašivině. Kvetoucí stvolý D. camptocarpum C. Koch. za sev. Persie slouží k výrobě žlutého barviva (v Persii Gul-i-zalil, v indickém obchodu sparak neb isparik). Z vytrvalých druhů se pěstují D. elatum L. (s. vysoká) a D. grandiflorum L. (s. velkokvětá), obě s modrými květy, a D. cardinale Hook. s květy rudými; také v nádherných křížencích.

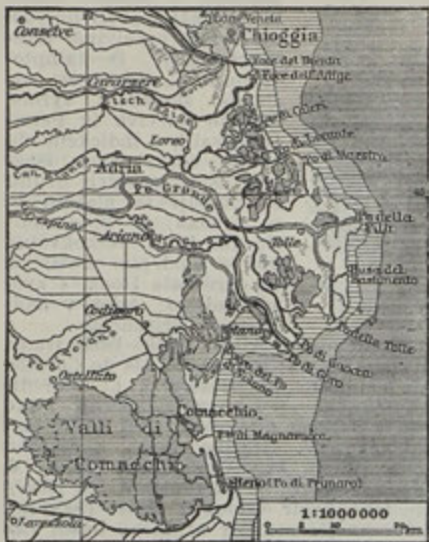
Delpit (delpi) Albert (1849–1893), franc. spis. a básník; napsal Le fils de Coralie, Mademoiselle de Bressier a j.; také divadelní kusy; jeho díla nemají velké ceny. Do čest. přeloženo: Boj srdce mateřského (V. Březina 1886), Korsárská krev (B. H. P. 1904), Šílená láska (X. Menhart 1901), V záhadách života (1897). — Jeho bratr Edouard (1844–1900) má již cennější romány a sbírku Les Mosaïques (1871).

Delta, 1. řecké jméno písmena D. — 2. označení pro ostrovy, jen málo vyvýšené nad hladinu mořskou, které jsou utvořeny proudem vlévající se řeky, takže řeka přivádí své vody do moře v několika ramenech. Vznikají obyčejně proudem řeky nahromaděným bahnem a pískem. Jméno vzniklo tím, že podoba ramen tvoří obyčejně řecké písmeno delta, t. j. trojúhelník. O velikosti delt informuje tabulka:

Jméno řeky	Plocha v hektarech	Délka v kilometrech	Šířka
Ganges	8,259.435	354	321
Mississippi	3,185.933	320	300
Nil	2,219.400	170	—
Dunaj	258.795	74	74
Rhône	75.000	—	—
Aude	20.000	—	—
Niger	—	148	326
Memel	—	51	46
Volha	—	448	—
Ural	—	—	53

Tyto údaje se každoročně mění, neboť delta jednotlivých řek neustále roste. Přírůstek území u delty řek činí ročně metrů: Terek 495, Pád 70, Rhône 58, Eufkrat a Tigris 54, Hoangho 30, Peiho 24,

Dunaj 12, Arno 6, Nil 4, Rhône 3 (Ženevské jezero), Tiber 3, Hérault 2, Saigon 2, Travná 1 (Travenenské jezero). Příklad, jak delta mění kartografický ráz krajiny, poskytuje řeka Pád (Po). Kdysi ústila u Ravenny, která ležela při samém moři. Nyní jest od něho vzdálena

Delta Pádu.

7 km. Ve 12. stol. posunulo se ústí severněji, k přístavu Adrii (ve starověku). Nyní leží Adriie 34 km od moře. Tok řeky dělí se třikrát na četná ramena. První dělení děje se 126 km před vtokem do moře. Rada dun označuje dodnes staré pobřeží, za kterými se tvoří nová území s četnými jezery.

Delta kov, slitina mědi (60%), zinku (38%) a železa (1%), obsahující obyčejně ještě malé množství manganu a fosforu. Jest velmi tvrdá a tažná, dá se zpracovávatí válcováním, kováním, tažením i litím do forem. Jest barvy žlutobílé, dobře leštitelná. Slouží na výrobu lodních šroubů, parních pump, kotlových armatur a různých součástí strojových.

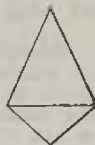
Delta paprsky, Q_2 radioaktivita.

Deltaamin, směs pyramidonu (0,2 d.), atofanu (0,3 d.) a fosforečnanu kodeinu (0,1 d.). Slouží proti neuralgii a bolestem hlavy. Přichází obyčejně v tabletách do obchodu.

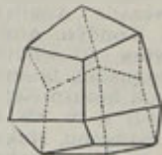
Delta-pupurin, barvivo řady benzidinnové, kterým se barví bavlna.

Delteil Joseph (* 1895), franc. spis. Básnil pod vlivem symbolistů, zvl. Henri de Régniera. Později podléhl vlivu Pierra Mac Orlana. Napsal: Sur le fleuve Amour (1923), Choléra (1923), Les cinq sens (1924), Jeanne d'Arc (1925), Les Poilus (1926), La Jonque de Porcelaine (1926). Do čest. přel. Johanu z Arcu Em. Lešehrad.

Deltoid, rovinný čtyřúhelník, dá se rozdělití ve dva rovnoramenné trojúhelníky.

Deltoid.

Deltoidový dvanáctistěn.

Deltoidový dvanáctistěn, 12 deltoidy omezený krystalový tvar.

Deluc Jean André (1727—1817), geolog a meteorolog švýc. Vynikl svými pracemi o změnách počasí a o barometrickém měření výšek. R. 1798 jmenován prof. v Göttingách. Práce: Nouvelles idées sur la météorologie (1787), Voyage géologique dans le Nord de l'Europe (1810), Voyage géol. en Angleterre (1811), Voyage géol. en France, en Suisse et en Allemagne (1813) a j. více.

De Luca Pasquale (* 1865), italský spisovatel naturalistických románů. Hlavní díla: Alle porte della felicità, Senza sole.

Delvan Alfred (1825—67), fr. hist. spisovatel. Hl. sp. Histoire de la révolution de Février (1850), Les Cythères parisiennes (1864), Dictionnaire de la langue verte (1865, 1867). Psal též romány.

Delvaux Laurent (1696—1778), belgický sochař. Vytvořil mnoho děl v belg. chrámech. Hl. dílo: Herakles.

Delvig Alexander Ivanovič (1810—1831), ruský spisovatel. Používal pseudonymu A. Vlidge.

Delvig Anton Antonovič (1798—1831), ruský spisovatel a vydavatel almanachů (Sěvernyje cvěty, Podsněžník) a listu Literaturnaja gazeta. Psal také básně v lidovém duchu.

Delvigne Henri Gustave (1799—1876), franc. vynálezce ryhované pušky a plynového granátu. Sloužil ve franc. armádě jako důstojník.

Delvillský les v Pikardii (sev. Francie) asi 4 km sz. od Combles. V bitvě na Sommě prorazili zde Angličané (17. VI. 1916) a vypudili po prudkém odporu z celého lesa německá vojska, při čemž 26 něm. divise skoro zničena.

Démadés, athenský řečník nižšího původu, který dosáhl značné obliby a velkého vlivu. Soupeř Demostenův, kterého dal r. 322 popravit. Zavražděn 319.

Demagog (fec.), vůdce lidu; v dnešní době má míně se jím člověk, který spoléhá na nízké sklony lidu.

Demanda, Sierra de la, pohoří ve španělských provinciích Burgos a Logroño, až 2305 m vys. sestává ze zvrásněných silurských vrstev.

Demande d'agrément (franc., dmand dagréasióñ), dotaz zplnomocňujícího státu na cizí správu, podaný před jmenováním vyslance, zda s volbou jeho souhlasí.

Demande en nullité du mariage (fr., dmoñd añ nylité dy mariáž), z franc. práva, žaloba týkající se neplatnosti sňatku.

Demandice (Deměd), o. na Slov., okr. Krupina, 854 ob. (234 čs.).

Demancher (fr., demaňše), při smyčc. nástrojích jít z jedné posice do druhé.

Demánová, též Dėmanová, malá osada v býv. stolici Liptovské na Slovensku, čítající 379 čs. oby., proslulá podzemním pohádkovým labyrintem krápníkových a ledových jeskyň. Demánovské jeskyně svými divukrásnými bizarními útvary stalagtitů, stalagmitů a krápníkových výzdob jsou pozoruhodnou a ojedinelou atrakcí střední Evropy a pravým přírodním skvostem ČSR. Nejzajímavější jejich část byla objevena konservátorem učitelem Aloisem Králem teprve r. 1921 a zveřejněna r. 1924. Jeskyně leží ve střední krajinnými půvaby i krásami přírodními bohatého krasového území Liptovského Krasu, na úpatí Dumbíru (2045 m), nejvyššího to vrcholu Nízkých Tater. Právě v nitru této horské rozsochy, končící Demánovskou horou (1301) je skryt podzem. labyrint Demän. jeskyň. Vchod jeskyně je ve výši 812 m. V prvním ponoru při velik. suchu ztrácí se Lúčanka, ponor. říčka doliny demän., ve výši 960 m a povrch řečiště s další 9 ponory zůstává suché. Za jarní oblevy a přivalů dešťů bouří však i tímto jejím korytem divoce kypící proud vody a spojuje se s podzemním vyvěráním. Vápenc a tisíciletá práce vod vytvořila zde, podobně jako v Moravském Krasu, jedinečnou a zajímavou podívanou: stěny vápencových skal podzemních slují, imponujících svými rozměry, poutají výmoly, hřebeny, škrapami (dolky) a terasami s pokroven nánosných šterků žulových a j. valounů, hlín a písku; v modrošedých, jemně vyhlazených stěnách svítí pak žilky krystalického vápence, připomínající mramor, jinde zase jako by zkamenělé vodopády, růžicové keřky, záclonovité shluky krápníků, podobně píštalám

varhan, trsy a růžice, připomínající zase tkaň rudých mycích hub nebo stavby korálů na dně hlubin mořských, jinde opět obrovské, divoce nakupené balvany a sloupy vyplňují prostory domů úžasných rozměrů a stěny slují zdobený jsou oranžově rudými vásovitými stalagtity, růžovými brčky, pyramidkami, studánkami a j. Nádhernou výzdobou vynikají zvláště stěny „Hlavního kaňonu“, „Dóm mrtvých“, „Velký dóm“, 80 m dlouhý, 40 m široký a asi 50 m vysoký, nazvaný „Dómem Masarykovým“, dále 275 m dlouhá, v srpnu r. 1924 objevená a krásně krápníky zdobená, „Chodba Jurkovičova“, končící 50 m dlouhým, 5–12 m širokým a 75 m hlubokým „Jezerem Těsnohlídkovým“, potom sině velikolepého domu, zv. „Klenotnice“ s bohatě krápníky a oslnivou jinoaví zdobenou chodbou, objevenou r. 1924 a sousední „Růžový dóm“ s jezirkem, jehož břehy vroubí růžové, bíle pasované lastury, jakož i bizarními krásnými útvary stalagtitů, stalagmitů a krápníků zdobená galerie „Dómem Štefánikova“ a j. — Demánovské jeskyně jsou majetkem „Družstva Demánovských jeskyň“ se sídlem v Lipt. Sv. Mikuláši, elektricky osvětleny a v září světla nevidaným žárem a pestrou hrou barev, jednak bizarností krápníkových výzdob siní skýtají divadlo, překonávající fantasií pohádek. Význam, cena i důležitost po stránce turistického a cizineckého ruchu jsou jim dány již jednak blízkostí Vysokých Tater a lázeňských míst, jednak i samostatných Nízkých Tater, dosud málo dotčených turistickým ruchem. Po definitivní úpravě elektrického osvětlení a hlavně zavedení řádné komunikace mohou krásy Demánovského podzemního království soutěžit s Mor. Krasem i Poustojnou. Nařizením min. s plnou mocí pro správu Slovenska jsou Demánovské jeskyně pod zvláštní ochranou státu a již před objevením jich byla v Liptovském Krasu záhy po převratu projektovaná přírodní rezervace dumbírská.

Démant, α diamant.

Démantová barviva, mořidlová barviva pro vlnu, která se chromují dodatečně na vlákně anebo nanášejí se na mořido; jsou velmi stálá. Jsou to na př. demantová žlut, d. zelen, jakož i velmi cenná d. čern F a PV.

Démarios, 1. Korintan, poet z rytířské šlechty, utekl pryč před tyranem Kypsellem do Etrurie, a byl otcem římského krále Tarquinia Prisca. — 2. Král spartský, orakulem delfským za podvrženého prohlášený, prchl do Persie, 480 doprovodil Xerxa do Řecka.

Démarche (franc., démarš), krok, pravidlo; v diplomacii zn. krok k dosažení určitého záměru, ať se to již stane notou. nebo ústním prostřednictvím diplom. zástupce.

Demarkace (z franc.), vyměření mezí, ohraničení; v lékařství znamená d. ohraničení mezi zdravou a nemocnou tkání.

Demarkační čára, určitá čára, která ve válce neb míru nesmí býti jednou ni druhou stranou překročena; také hranice.

Demarteau Gilles (1722—1776), franc. mědirytec, zdokonalil t. zv. crayonovou manýru, vynalezenu Charlem Françoisem, a rozmnožil obrazy souč. mistrů (Boucher, Cochin, Huet).

Demartini Eduard (* 1892 v Praze), akad. malíř, žák prof. Hynaise. Cestoval po Německu, Itálii a Francii. Malíř portrétů a figurálních komposic. Díla: Toiletta velké dámy (1924), Harlekýn a dáma jeho srdce (1926).

Demas, α_3 múry.

Demas, žák a průvodčí sv. Pavla, kterého však později opustil.

Demaskovati (z franc.), odhaliti, odhaliti, odhaliti, sejmuti masku; ale také objeviti péchotu k palbě připravenou.

Dematerialisace, odhmotnění, okultní význam, α_3 materialisace.

Dembiński Bronislaw (* 1858), polský historik, prof. všeobecných dějin ve Lvově, od r. 1914 poslanec říš. rady rakouské, r. 1918 vicetajemník v ministerstvu osvěty, r. 1923 prof. univ. v Poznani.

Dembiński Henryk (1791—1864), polský generál, zúčastnil se bitvy v r. 1809, 1812—1814. V čase povstání listopadového válčil pod Grochowem, Debem Wielkim, Kuflewem, Ostroléskou. Jako generál táhl na Litvu a vykonal slavný návrat do Varšavy. R. 1833—35 sloužil v Egyptě, 1849 vedl vojsko do Uher, vypracoval plán na vtrhnutí do Haliče, byl však pod Temešvárem od vojska rak.-uh. poražen, utekl do Turecka, odtud r. 1850 do Paříže. Napsal: Mémoires sur la campagne de Lithuanie (1832), Pamětníky o powstaniu w Polsce v r. 1830—31 (1877, 2 díly). R. 1848 zúčastnil se slov. sjezdu v Praze.

Dembowski Antoni Sebastjan (1682—1763), spisovatel a řečnk., tajemník Augusta II. Po smrti své choti byl vysvěcen na kněze a stal se biskupem nejdříve plockým a později kujavským. Jest autorem veršované satyry Punkt honoru (1749), paměti vydaných pouze částečně, děl teologických a j.

Dembowski Edward (1822—1846), kritik literární, filosof a publicista, zasloužený činitel o povznesení lidu. Založil ve

Varšavě (1842) Przegląd Naukowy, kde uveřejnil hlavně studie filosofické a teoreticko-literární. Roku 1843 odchází do Poznaně, kde vydává nejobšrnější ze svých prací: Písmičnictvo polské v zarysie (1845). Při povstání v Haliči hyne rukou rakouského vojáka jako 24letý.

Dembowski Ignacy, klasický básník polský, napsal tragedie Wanda (1810), Hrabia Tyniecki (1811) a překládal Voltaira (1805).

Demel Jaroslav, JUDr. (1869—1926), právní historik a docent univ. Karlovy. Znameníty odborník, z jehož pera vyšla celá řada význ. spisů, hl. v Casopisu Matice mor., ve Shorníku věd právních a správních atd. Nejennější jeho dílo jsou Dějiny fiskálního úřadu v zemích českých (1905—1909, 2 d.).

Dementi, odvolání, vyvrácení nepravdivé zprávy.

Dementia, α_3 blbost, zblbělost. D. paralytica, progresivní paralyza, D. senilis, zblbělost stařecká. α_3 idiotia, kretenismus.

Demerara, řeka v britské Guyaně, 300 km dlouhá, 120 km splavná, ústí u Georgetownu do Atlant. oceánu; D., hl. m. provincie Demerara.

Déméríte (franc., démerit), provinění.

Demeritní domy, byla vězení pro katol. duchovní, kteří se proti církv. zákonům provinili. Zavedením konkordátu zrušeny. V Čechách byl d. d. v klášteře sv. Jiří na Hradčanech, na Moravě v Olomouci.

Demerode Josef, šl., taneční mistr v Praze 1770. rozený v Praze.

Demeter Knidská.

Déméter, řecká bohyně úrody, Římany Ceres nazývaná, dcera Kronova a sestra Dia; byla uctívána zejména v Athénách, Eleusii a Sicílii. Je zachovaná socha D. z Knidu, originál z doby Praxitelovy, představující ideál mateřství.

Demeter Dimitr. (1811—1872), chorvatský spisovatel a lékař. Napsal kromě básní a novel též truchlohu Teuta (1844) a dramata Ljubav i

dužnost a Krona osveta. Jako dramaturg a předseda výboru Nár. divadla v Záhřebě povzněl jeho umělecký vývoj. Přeložil množství divad. her, jež vyšly jako Izbor igrokaza (1840—42). Svoje práce dramatické vydal v knize Dramatička poukušenja.

Démétrias, přístavní město v Thessalii, založ. 290 př. Kr. Démétriem Poliorkétem, hl. římské zbrojiště ve válce s Mithridatem.

Démétrios, jméno mnoha macedonských a syrských králů. 1. D. I. Poliorketes (* 337 př. Kr., † 283), král macedonský; byl vydán Seleukům, zemřel jako jejich zajatec. — 2. D. II., vnuč předěsl., padl v boji proti Dardanelským.

Démétrios z Faleronu (* 345 př. Kr., † po r. 283 v Hor. Egyptě), řecký filosof a fečník. Vedl 10 let athénský stát, (za krále Kassandra), uprchl před trestem smrti do Alexandrie. Byl žákem Theofratovým; dal návrh na božské uctívání Alexandra Vel., 322 potvrdil rozsudek nad Demosthenem.

Démétrios, v kalendáři Bythynie dvacátý měsíc, asi náš září.

Demetrovič Juraj (* 1855), chorvatský politik. Již jako student pronásledován pro své soc. smýšlení a r. 1905 vyloučen ze všech chorv. škol. Po ukončení práv. studii rediguje soc. deník Svoboda Rijec. Také za svět. války persekčován a žalářován. Od roku 1919 vydává Jugosl. Nivu. R. 1920 zvolen poslancem ústavního shromáždění a r. 1925 znovu za stranu samostat. demokratickou.

Demetrovič Zofka, roz. Kvedrova (* 1878 v Lublani), jihosl. spis. Studovala v Praze, Berlíně, Mnichově a Záhřebu. Od r. 1898 beletristicky činná. R. 1904—14 působila v Praze, od té doby jako kult. a divad. referent Agramer Tagblattu. Uveřejnila též několik prací českých: Vláda a Marie (1913), Vesnické povídky (1907), Záhřebská služka (1909) a j. Z prací chorvatských: Mysterij žene (1900), Odseri (1902), román Hanka a drama Unuk kraljeviče Marka, Nova Generacija a j.

Demetrius, knížata a carové ruští. 1. D. I. Alexandrovič (1276—94), měl spor s bratrem Andrejem o Novgorod. — 2. D. II., kníže novgorodský, 1326 popraven z rozkazu Chána za to, že zabil Jiřího ve Zlaté Hordě. — 3. D. III. Konstantinovič († 1383), kníže susdalský, ustoupil D. IV. — 4. D. IV. Ivanovič (1350—1389), zvaný Donský, poněvadž zvítězil u Kulikova na Donu nad Chanem Mamaiem, 1380. — 5. D., nejm. syn Ivana IV., Hrozného (* 1583), ukládně zavražděn, podle všeho na rozkaz Borise Godunova; po jeho smrti vydával se za něho Velkorus Griška Ostrepjev; byl ještě s mnoha Poláky r. 1606 zavražděn. Druhý nepravý D. se vyskytl r. 1607; ale 1610 byl zavražděn v Kaluze, kamž prchl před pol-

ským hejtmanem Zolkjevským. Třetí nepravý D. vystoupil v r. 1611 a to jen na nějaký čas v Novgorodě.

Demetrykiewicz Włodzimierz (* 1859), současný prehistorik a archeolog polský. Studoval v Krakově a ve Vídni. V roce 1907 jmenován prof. Jagiellonské university. Nejdůležit. práce: Cmentarzyska i osady przedhistoryczne w okolicach Tarnobrzega i Rozwadowa nad Sanem (1897), D. Vorgeschichte Galiziens (1897), Obraz epoki paleolitycznej na obszarze ziem dawnej Polski (1913), Studja przedhistoryczne w Swajcarji (2 části, 1916), jakož i množství prací drobnějších.

Demí (franc.), polovina, půl; à demí, na polovinu.

Demian Ján (* 1732 v Trenčíně, † 2. I. 1799 v Bratislavě), slov. básník, advokát v Bratislavě. Skládal české básně, uveřejněné v Tablicových Veršovcích. Ve společnosti byl znám jako výtečný flétišta a cymbalista. Č. Slov. Werssowcy II, 1809.

Demian Jan (* 1738), ev. kněz a slov. spisovatel v B. Štiavnici.

Demidov, 1. Nikita (1656—1725), založil v Sibiři první slévárnu na železo; zbohatl výtežkem dolů v Kolybě, které objevil. — 2. D. Pavel Grigorjevič (1738—1821), založil botan. zahradu v Moskvě. — 3. D. Nikolaj Nikitič, hrabě (1773—1828), vedl na vlastní útraty celý pluk. Uměl. sbírky věnoval moskevské universitě. — 4. D. Pavel, syn předěsl. (1798—1840), jehož zásluhou mohla petrohrad. Akademie věd a nauk udělovati každý rok Demidovu cenu za nejlepší ruska díla. — 5. D. Anatol, kníže, bratr předěsl. (1813—1870), člen paříž. Akademie věd; uspořádal výpravu do již. Ruska a objevil tam ložiska kamen. uhlí.

Demiglace (franc., dmiglas), zmrzlina, se smetanou a vanilkou, jahodami atd.

Demijohn (angl., z arab. damagan), láhev opletená protutím; dříve jako míra.

de Mille Cecil Blount (* 12. 8. 1881 v Asfieldu, Massachussets), amer. herec, spis., od r. 1912 filmový režisér, posledně pro Metro-Goldwyn-Mayer; scénoval velké filmy: „Carmen“, „Plavci na Volze“, „Bezbožná dívka“, „Desatero přikázání“, „Král králů“, „Dynamit“ a j.

Demimonde (franc.), polosvět, ve stejně pojmeněném dramatu od Dumasa syna, (1855) kruh žen, které špatným chováním ztratily přístup do dobré společnosti; později jen svět kokot.

Deminitivum, Q_3 zdrobnělé slovo, zdrobňování.

Demir-Kapu (tur., Železná brána), soustěska r. Vardaru v Macedonii. Ve svět.

válce koncem roku 1915 obsazena franc. armádou pod velením gen. Sarraila, později dobyta Bulhary, ale 20. IX. 1918 definitivně získána spojenci.

Demise (franc. démission, vzdání se úřadu), užívá se hl. o ministrích, kteří skládají svůj úřad do rukou toho, který jim jej svěřil.

Demí sec „polosuché“, značka šumícího vína, málo sladkého.

Demi-vierge (franc., dmivjerž), polopanna; slovo vynalez. franc. spisov. Marcelem Prévostem; napsal román: Les demi-vierges. (Přel. E. z Čenkovy, 1825.)

Demiurgos (řec.), řemeslník, umělec; ve státě dorském a achaiském nazývali se demiurgy vedoucí úředníci; v Athénách tvořili demiurgové třetí stav.

Demiurgos (řec.), stvořitel hmotného světa. Podle učení gnostiků byl demiurgos vůdčím duchem nejnižšího stupně duchů, kteří vyšli z chaosu, a utvořil z pralátky oduševnělý hmotný svět.

Demjan Baltazar (1808—1852), slov. lékař v D. Kubině a malíř hl. nábož. obrazů.

Demjata, o. na Slov., okr. Prešov, 156 čs. ob.

Demkov Mikuláš (* 27. III. 1878), čes. operní pěvec (tenor); působil od r. 1909 u div. sdruž. měst východoč., po válce krátce v Olomouci.

Deml Jakub (* 20. 8. 1878 v Tasově u Velkého Meziříčí), čes. básník, spisovatel. Katolický kněz, jenž byl pensionován pro své osobité náboženské názory. Ve svých básničkách i prosaických pracích jeví se D. jako ryzí lyrik, jenž se snaží nazíratí na svět s prostotou a něhou, jež zabíhá leckdy až do dětské prostoduchosti. Svě knihy vydával obyčejně sám, většinou v bibliofilské úpravě. Vydal lyrické práce: Notantur Lumina (1907), Slavík (překlad ze sv. Bonaventury), Hrad smrti (1912), Moji přátelé (1913 a 1917), Tanec smrti (1914), Miriám (1916), První světla (1917) a j. Z prós nejzajímavější jsou jeho deníky: Rosnička (1912), Domů (1923), Pro budoucí poutníky a poutnice (1913) a pozdější řada nazvaná Slépěje (1917—1930). Napsal i různé příležitostné práce, na př.: Slovo k otcenáši Fr. Bělky (1904), Sokolská čtanka (1924), Sestřím a j. — Literatura: M. Hýsek v Mor.-slezském sborníku r. II. (1920); Em. Lešehrad: Hledači mystických pramenů.

Deml Jan Rudolf (1833—1905), profesor chemie na něm. realce olomoucké, předseda tamního č. hospod. spolku a zakladatel časopisu Hospodář moravský (r. 1863), který proměnil r. 1871 v časopis

Pozor, jenž dosud vychází. Zjednal si velké zásluhy o hospod. povznesení olomouckého kraje a z jeho podnětu založ. Ústř. záložna rolnická, která se stala střediskem rolnických záložen mor. Byl také zvolen zemským poslancem.

Demmin August (1817—1898), něm. kult. historik; zajímal se hl. o dějiny zbrojířství (Die Kriegswaffen in ihren gesch. Entwicklungsstufen, 1893—96) a keramiku (Handbuch der bild. und gewerbli. Künste 1877—79).

Demmler Georg Adolf (1804—1886), dv. stavitel ve Schwerinu, kdež vystavěl tamní zámek (1845—57), divadlo a jiné věř. budovy. 1877—78 soc. dem. poslanec na ř. sněmu.

Demmler Theodor (* 1879), uměl. kritik a historik, ředitel odd. st. museí berlínských. Sp.: Grabdenkmäler der Stiftskirche St. Georg in Tübingen (1912).

Demobilisace (opak mobilisace), uvedení vojska mobilisovaného zpět na mírový počet k činnosti do kasáren neb domovů; nařizuje jí hlava státu a provádí se úřady vojenskými a civilními podle předem vypracovaného postupu. Ježto moderní válka se svými statistickými a milionovými armádami vyžaduje velmi velikého procenta mužského (případně i ženského) obyvatelstva, znamená vrácení jeho k úkolům mírovým úplný hospodářský a sociální převrat. Proto je nutno provádět d. po etapách; napřed mužstvo, jehož není potřebí k dalšímu provádění demobilisace, pak pracovníky nejdůležitějších odvětví průmyslu, zemědělství, úřadů atd. a ostatní mužstvo podle toho, kterak může býti zaměstnáno. Tak se postupně zmenšují vojenské jednotky, utvořené jen pro válku, až na kádry, nutné k dopravě válečného materiálu domů a j. potřebným úkonům, které se pak propustí naposléd, ve službě se ponechají jen jednotky mírové. Pravidelně se při d. platí propuštěným jistá peněžní náhrada, podle délky služby a vzdálenosti bojiště, neb se někteří z nich odměňují jiným způsobem (ve starém Římě a u nás legionáři pozemkovým přidělem, užitím ve státních úřadech a p.), také jsou všichni prohlédnuti a ošetřeni lékařsky. V přeneseném smyslu lze mluvit též o demobilisaci průmyslové, hospodářské a p., což znamená převedení válečného průmyslu a (nuceného) hospodářství atd. na stav mírový, což vyžaduje rovněž promyšlené činnosti, nemá-li býti spojeno s hospodářskými otřesy.

Démofón, 1. syn eleusinského krále Kelea a Metaneiry. Jeho chůva Déméter

chtěla ho učiniti nesmrtelným a očišťovala jej ve svatém ohni, ale Metaneira její úmysl omylem zmařila. — 2. Syn Thesea a Faidry. Zúčastnil se výpravy trojské. Po návratu stal se králem v Athénách.

Demodex, \mathcal{Q} , trušník.

Demografie (z řec. demos, lid), lidopis, popisná nauka o lidu a státě.

Demoiselle (franc., dmoasel), dř. dcera neb paní ze šl. stavu, pozd. žena měšťana, dnes svob. dcera.

Démokédés, tělesný lékař tyрана Polykrata ze Sámu (kol 525 př. Kr.), pozd. společník krále Dareia perského; byl pythagorejcem; spisy se nezachovaly.

Demokracie (řec.), vláda lidu; je opakem monarchie a aristokracie; v demokr. republice je hlavou státu volený prezident.

Demokrat, stoupenec demokracie.

Démokritos, řec. fil., * kol r. 460 př. Kr. v Abdéře, mnoho cestoval po Orientě a uložil své nadprůměrně veliké vědomosti polyhistora v řadě knih, psaných slohem proslulé v starověku skvělosti, jež se nám však zachovaly jen ve zlomcích. Zemřel ve vysokém stáří. Je spolu se starším Leukippem, o němž je však tak málo známo, že se dokonce i pochybovává, zda vůbec žil, vybudovatelem filosofického systému, t. zv. atomismu. Jméno je odtud, že za princip všeho, podstatu hmoty, pokládal „atomy“, t. j. částice nekonečně malé, nedělitelné, bez všech vlastností, vyjímaje rozlohu a tíhu, a věčné. Všecky změny a různosti hmoty pak pocházejí z toho, že tyto atomy pro rozličnost své kvantitivy mění vzájemnou polohu. Démokritos touto teorií byl donucen uznávati také oproti starším řec. fil. nejen jsoucno, ale i nejsoucno, prázdno. Je důsledný materialista; duši pokládá za hmotnou, složenou z nejjemnějších atomů, těch, jež skládají také oheň. (Jsoucnost bohů však popírali až jeho žáci, jmenovitě Diagoras Melský.) Tušil ostatně nejenom moderními výzkumy potvrzované teorie o složení hmoty, ale i vývojovou teorii Darwinovu. Pokud se týče noetiky, rozlišoval na věcech vlastnosti objektivní (tvrdość, počet, hustota a j.) a subjektivní (barva, vůně a p.). Skutečno lze poznávatí rozumem, smysly k tomu nedostačují. Démokritos byl nazýván „smějícím se (usmívajícím se) filosofem“, na rozdíl od „pláčícího filosofa“ Hérakleita, pro útěšný ráz své etiky, učící, že štěstí, duševního pokoje (euthymia), jest dosíci omezováním se, ovládnutím se, rozvážlivostí.

De Mol François Marie (1844—1883), belgický skladatel. Po absolvování konservatoře stal se v Bruselu varhaníkem, později přijal místo prof. harmonie na konservatoři v Marsellu. Mimo hudby chrámové, též operu *Le chanteur de Mé-dine*, provozovanou v Bruselu.

Demoliční závazek, tímto zavázán byl vlastník pozemku, jenž užil ku stavbě cizí hmoty, do určité doby po vyzvání stavbu zboriti a pozemek uvésti v původní stav; tento d. z. zapisoval se do pozemkových knih a měl tedy účinky pro každého vlastníka stavby, jest však v odporu s §§ 417—418 o. z., které stanoví, že stavitel musí hmotu (nebo půdu, stavěl-li někdo ze své hmoty na cizí půdě, § 418) škodujícimu pouze nahraditi.

Demologia, nauka o lidu; pojednává o všech změnách, lidu se týkajících, v určitém území, o podstatě zřízení státního, myšlenky státní atd.

Demonologie (řec.), nauka o dé-monech.

Demolovati (fr. démolir), zboriti, zničiti.

Démon, \mathcal{Q} , daimon.

Demonstrovati (franc.), stažení určitých mincí z oběhu. \mathcal{Q} , Měna.

Démonický, v řec. nábož. zlým duchem posedlý; v moderní řeči jest d. z vlastního nitra vycházející nebo jinou osobou prováděný duševní nátlak, který vlastní rozhodnutí porušuje.

Demonolatrie (řec.), uctívání ďáblů, zlých duchů.

Demonomagie, \mathcal{Q} , Magie.

Démonomax, řecký filosof cynické školy cyperské, žil v 2. stol. po Kr. v Athénách. Lucian označil ho za vzor filosofa.

Demonstrace (lat.), názorné předvedení nějakého předmětu nebo příkladu (na př. chem. pokusem) v logice d. znamená odůvodnění úsudku zpětným přivedením k názoru. V soudní mluvě znam. označení věci nebo jednání, které je předmětem sporu. — 1. V politickém smyslu upozornění vlády neb úřadu vůbec na přání lidu velkými průvodny, tábory, proslovy na ulicích, zpěvy tendenčních písní atd. — hraničí někdy na pobuřování (\mathcal{Q}) a musí býti pod dohledem policie. — 2. Ve vojenském smyslu: a) vyhrůžka jinému státu, stažením vojska nebo loďstva poblíž jeho území; užívá se jí jako nátlaku k dosažení politických n. j. požadavků (zejm. námořní d.). — b) operační n. taktický výkon, stažením vojska nebo loďstva klamán o skutečných úmyslech demonstrovající strany. Tak líčený útok na některou část fronty, aby nepřítel odvedl svoje rezervy z místa, na něž doopravdy chceme útočiti, nebo stra-

tegický manévr, nutící nepřítele přesunout část vojska tak, aby uvolnil cestu k jinému, hlavnímu manévru. Stará strategie vysilovací (manévrovací) užívala ve velké míře d-í (zv. též *diverse*); tak bylo lze často bez boje získati strategických výhod. V taktice je d. totožná s klamným (líčeným) útokem a nedá se provésti bez boje. Užívá se jí zejména k zastírání (maskování) vlastních pohybů, v útoku i obraně. Ve všech případech nutno hleděti k tomu, aby demonstrijící vojska nebyla nepřítelem upoutána a poražena, neboť by to mohlo zvrátiti smysl celé operace (tak na př. za světové války původně jen demonstrativní útok na Dardanely).

Demonstrandum (lat.), k dokázání; *quod erat d.* = co se mělo dokázati, závěrečná formule při důkazech.

Demonstrátor (lat.), vykladatel, představitel. Na vysokých školách pomocníci při výkladech.

Demonstrativum (lat.), \mathcal{Q}_3 zájmeno.

Demonstrativní (lat.), představující, ukazovací.

Demonstrovati (lat.), znázorniti něco, dokázati; anebo prováděti demonstrace.

Demontovati (franc., demontřen), shoditi s koně, pak vůbec učiniti něco nepotřebitelným; ve válce rozbitá děla, zákopu a j.

Demoralisovati, znemravňovati, demoralisation — znemravňelost, kleslost mravů.

Demorinísace, léčení otravy lidí, zvyklých na užívání morfia, tím způsobem, že dávky jedu se poněmhu zmenšují. Náhlé odnětí má škodlivé následky pro zdraví. V každém případě třeba dozoru lékařského.

De Morgan Jacques (1855—1924), franc. archeolog; byl pověřen archeol. badáním na Kavkaze (Mission scientifique au Caucase 1889) a v Persii, kdež našel slavný Kodex Hammurapi. Sp.: *Premiers civilisations* (1909), *Humanité préhistorique* (1921), *Préhistoire orientale* (1925).

De Morgan William Frend (1839—1917), angl. romanopisec, pišící pod vlivem Dickensovým. Sp.: *Joseph Vance* (1907), *Somehow good* (1908), *An affair of dishonour* (1910), *The Old Madhouse* (po smrti 1919). Zajímal se též o uměl. keramiku.

De mortuis nil nisi bene, lat. přísloví, znamenající: o mrtvých vždy jen dobré.

Démos (řec.), lid, v jehož rukou spočívá státní svrchovanost; v Attice samostatná obecní jednotka.

Démostenés, athénský vojevůdce, obdržel r. 425 př. Kr. ostrov Pylos v Messenii; popraven r. 413 Syrakusany, jimž upadl do rukou v bojích na Sicilii.

Démostenés (* 384, † 322 př. Kr. na ostr. Kalauria u Troezeny), nevj. řečník starověku. Musel. byv podvodnými poručníky připraven o jmění, věnovali se již mlad psaní řeči pro jiné. Ohromnou silou vůle přemohl D. překážky, jež mu činil slabý dech a těžký jazyk při prvním vystoupení před lidem. Když se věnoval státnické činnosti, pracoval především

Démostenés (Vatikán).

o znovuzískání prvstiví Athén a o udržení řecké svobody Macedonů ohrožené. Vystoupil několika skvělými řečmi proti Filipu Macedonskému. 351 proslovil první řeč, 341 druhou a třetí. Než svobodu Řekové ztratili r. 338 po bitvě u Chaironeje a D. brzy nato povzbuzuje Athénany k povstání proti Alexandrovi, než bezúspěšně. Již r. 337 Ktesifon navrhoval, aby D. byl dán zlatý věnec pro zásluhy o vlast, ale byl obžalován Aischinem pro protizákonnost tohoto návrhu. Když Aischynes

svou žalobu r. 330 obnovil, dosáhl D. slavnou řečí o věnci takového vítězství nad Aischinem, že tento musil jíti do vyhnanství. R. 324 podařilo se D. protivníkům dosáhnouti, že byl odsouzen pro domnělé podplacení Macedonci. Ježto nebyl schopen, aby pokutu zaplatil, uprchl, ale byl již r. 323 povolán zpět. Po nešťastném výsledku Lamické války k smrti odsouzen macedonskou stranou a utekl se do Poseidonova chrámu na Kalaureii, kde se otrávil. Jeho sochy jsou jednak v Římě (Vatikán), jednak v Mnichově. Řeči D. svědčí o veliké jeho lásce k vlasti, hluboké znalosti lidí a veliké státnické bystrosti. D. chtěl přesvědčiti, nikoliv se líbiti; jeho řeč jest dokonalá, vážná a působivá. Pod jeho jménem se zachovalo 60 řečí, z nichž však jen 27 bez pochyb lze mu přičítati. — Demostenes v češtině: Školní výbory uspořádali: E. Kastner, A. Skřivan, Novotný. Př. Řeči Olyntské (Pelikán) 1893; Řeči Politické (Novotný) 1863.

Démotický (řec., lidový), démotické písmo, staroegypt. písmo, z 1. tisíciletí př. Kr.

Dempsey Jack (* 1895), irsko-amer. rohovník těžké váhy. Vítězstvím nad Georges Carpentierem r. 1921 dobyl mistrovství světa. Toto ztratil definitivně ve 2 utkáních s Gene Tunneyem.

Dempster Thomas (1579—1625), skotský dějepisec a historikograf Jakuba I. Sp.: *Historia ecclesiastica gentis Scotorum* (1627).

Demuth František, Th. a PhDr. (* 1730), mor. orientalista; člen řádu jezuitského. Sp.: *De antiquitate linguae chaldaicae seu syriacae dissertatio* (1763), *Adagia Arabica* (1764).

Demuth Karel Josef (1807—1889), č. dějepisec, úředník zem. desk v Praze a později řed. v Brně. Vydal knihu *Tovačovskou* (1858) a *Geschichte der Landtafeln in Mähren 1348—1480* (1857). Od r. 1862 ředitel z. desk pražských.

Demuth Leopold (Pokorný) (1861—1910), op. pěvec, rodem z Brna. Studoval ve Vídni, r. 1891 vystupoval v měst. divadle v Lipsku, 1895 v Hamburku. Od r. 1901 byl komorním pěvcem dv. opery ve Vídni. Byl výborným představitel Wagnerových postav, krásný jeho baryton a skvělý přednes i bra zjednaly mu velkou oblibu.

Den astronomický, rozenáváme 1. den hvězdný, který se dělí na 24 hodin, po 60 minutách, po 60 vteřinách; 2. sluneční den, který reprezentuje dobu mezi dvěma po sobě následujícími kulminacemi slunce. Jest nepravidelný (o 1 den méně za rok, než dnů hvězdných), pročež se rozdíly vyrovnává 3. středním slunečním dnem.

Den občanský (dies civilis), doba, ve které se země jednou otočí kolem své osy (den a noc).

Den přirozený, doba mezi východem a západem slunce.

Den, v právu: vznik a zánik určitých práv nebo právních závazků jest vázán na určitý den. Tento den může býti určen buď přímo zákonem nebo může býti sjednán vůlí stran ve smlouvě. Má-li vznik práva nastati v určitý den, vznikne právo hned v okamžiku, kdy den nastal, tedy ihned po půlnoci. Zato však prodlení ve splnění nějakého závazku teprve po projití celého posledního dne lhůty. Určí-li nějaký úřad straně lhůtu několika dnů, musí buď podání býti v poslední den lhůty odevzdáno poštovní dopravě, nebo jde-li o osobní dostavení, končí lhůta v poslední den okamžikem, do kdy trvají úřední hodiny (14 hod., 14½ hod.). Kdyby poslední den lhůty připadal na neděli nebo na některý státem uznaný svátek, končí lhůta teprve následující

cího všedního dne. Případne-li neděle neb svátek na začátek lhůty, nemá to pro počítání lhůty významu. Den události, od které se lhůta počíná, se do počtu dnů nevčítá (na př. výlom byl doručen straně 1. III., odvolací lhůta 15denní běží od 2. III. do 16. III.). Lhůta určená podle týdnů, měsíců a roků končí tím dnem posledního týdne, měsíce, roku, který podle kalendáře odpovídá dnu události, od kterého se lhůta počítá. Nemá-li poslední měsíc onoho dne, končí lhůta uplynutím posledního dne onoho měsíce (od 31. I. za měsíc znamená dne 28. února, v přestupném roce dne 29. února). Polovina měsíce rovná se vždy 15 dnům, střed měsíce jest 15. den v měsíci.

Den (v hor.), povrch zemský na rozdíl od podzemí dolu.

Denacionalisovatí (lat.), odníti někomu národnost, odnárodniti.

Denain, fr. m. v dep. Nord, 35 m n. m., na kanálu Šeldy, 26.870 ob.; velké uhelné doly a vyvin. žel. průmysl. Zvítězil zde 24. VII. 1712 franc. gen. Villars nad Rakušany pod vévodou d'Albemarle. ∞ utrechtský mír.

Denar (denarius, lat. od deni, deset), stříbrná mince republiky římské, ražená po prve r. 269 př. Kr. v hodnotě 10 assů. Vážila $\frac{1}{84}$, později $\frac{1}{96}$ římské libry (3¼ g.). Za Caracally nastoupil na místo denaru Antonianus. Jméno d. přešlo pak z Říma i do druhých zemí, tak ve Francii denier, v Itálii denaro, v Čechách denár; také zlatý denár (Aureus) převzat Arabů, kteří jej nazvali dinar. Od Arabů se pak používání d. rozšířilo i po východě.

Denár Karla Velikého.

Denár český, nejstarší česká mince, ražená od doby sv. Václava až do Václava II. Na nejstarších jest zobrazen některý symbol (meč, kříž, ruka). Boleslavovy d. mají obraz buď panovníka neb Krista, Oldřichovy a Jaromírovy postavu panovníka nebo obraz ryby, lva, šípů. Pozdější d. jsou již mnohem ozdobnější, objevují se obrazy světců. Prvotní denáry jsou tenké plíšky, ražené jen po jedné straně. Písmo denarů jest franské, anglosaské, jazyk jest latinský, jména panovníků jsou česká. Průměr starších d. jest 20 mm, pozdějších 16—17 mm, váha 153.7 cgr. Váha však kolísala,

vlivem hospodářských poměrů, hodnota d. stále více a více klesala. Blíží Q_3 Československo, mincovnictví.

Denaro (Danaro), 1. nejmenší peněz ve státech severo- a středoit., názýv. též piccolo = $\frac{1}{200}$ liry, ražený i z mědi. Poč. 19. stol. nahrazen centesimem; 2. délková míra v Toskánsku do r. 1861 = 25 mm; 3. jednotka váhy v sev. Itálii hl. pro hedv. přízi = 05 g.

Denaturace, umělé znečištění k požívání určených, vysoce zdanitelných látek, takže jich možno sice v jiném oboru upotřebiti, nikoli ale v tom, ze kterého se platí daň. Denaturované látky jsou buď úplně nebo z větší části od daní osvobozeny. Př. kuch. sůl, lín, cukr a j. Hlavní zásadou denat. prostředku musí být, aby byl neškodný, levný a nespasno odstranitelný.

Denaturační prostředky, a) cukr řepový se denaturuje buď 3% mydl. prášku a 38% sody (pro výr. mýdla neb papíru), buď 50% pokrutinové n. masové moučky, otrub neb ovesných pluch (ke krmení dobytka); b) kuchyňská sůl krevelem ($\frac{1}{4}\%$) a pelyňkovým práškem ($\frac{1}{4}\%$); hodí se jako přísada pro krmení dobytka. Pro prům. účely Glauberovou solí, kys. karbolovou, rybím tukem a j.; c) lih zásadami pyridinovými.

Denaturalisovati (lat.), vzdáti se stát. občanství; změnití nějakou látku tak, že není k určitému účelu způsobilá.

Denbighshire, angl. hrabství v s. Walesu, 1724 km², s 154.850 ob. Krásná a malebná krajina s četnými údolními řek: Cornvay, Clwyd a Dee. Pouze $\frac{1}{4}$ úrod. půdy; zbytek pastviny. Uhelné doly.

Denbighshire, hl. m. stejnojm. hrabství na ř. Clwyd, s 6780 ob. Zříceniny st. zámku, tov. na zprac. koží.

Denczl František, roz. z Retzu, malíř v Praze od r. 1762—73.

Dendér, řeka v afr. Nubii, pramenící v horách Habešských 400 km dlouhá.

Dendar (Dendre), řeka v Belgii, přítok Šeldy.

Dendřity (z řec. dendron = strom), mechovitě, keřovitě útvary, hnědé nebo černé, obyčejně z hnědelu nebo burelu, vyskytující se na štěpínách slínu, pískovce a vápence. Také strom., mech., nebo vlas. útvary zlata, stříbra, mědi, vismutu a j.

Dendrobium Swartz, rod Orchideí; roste v tropické Asii, Japanu, vých. Austrálii, N. Zeelandu a ostrovech Jižního moře. Přidrží se na kůře stromů; kořeny jsou dlouhé, vzdušné (viz tab. Orchideje a tropický les). Asi 900 druhů, z nichž mnohé se pěstují ve skleníku.

Dendrocoelum, druh červů, Q_3 ploštěnky.

Dendrocopus, Q_3 špihavci.

Dendrolith (řec.), zkamenělý kmen, strom.

Dendrologická společnost v Praze, založená r. 1922 na podnět min. zemědělství, zabývající se studiem dřevin a jejich pěstováním hl. ve svojí zahradě v Průhonické. Studiu dendrologie se u nás věnují hl. A. Bayer, Domin, Kavina, Salač, Sylva-Taroucca, Šiman, Vodrážka a j.

Dendrologie (řec.), nauka o stromech, oddíl botaniky, která se zabývá výzkumem dřevnatých rostlin (dřevin) jednak domácích, jednak z ciziny přivezených, kde jsou domovem. Některým z cizokrajných dřevin se dobře daří i v našem podnebí; to platí zvláště o dřevinách z vých. Asie a Sev. Ameriky, kde je podobné klima jako u nás. Již za Linnéa byly cizokrajné dřeviny pěstovány na šlechtických sídlech nebo v botanických zahradách a pod. ve zvláštních, jim vyhrazených částech (arboreta arboretum). Našich domácích dřevin je asi 70 druhů, kdežto dnes se u nás pěstuje v zahradách a parcích na 800 druhů stromů a keřů. Aby se cizokrajným dřevinám dobře dařilo, je třeba, aby byly pro ně co nejpříznivěji upraveny klimatické podmínky, t. j. je třeba dbáti na délku a tuhost mrazů, sílu slunečního záření ve vegetační době, velikost tlaku a množství sněhu. Některé dřeviny jako na př. mamutí stromy, cedry, magnolie, liriendrony atd. vyžadují hojně tepla a proto je možno je pěstovati pouze v nejteplejších krajích naší republiky (Král. obora, Botanická zahrada na Slupi, Průhonický park, Topolčianský park, Mlýnský park u Zl. Moravců). Některé cizokrajné lesní stromy jako vejmutovky, douglasie, druhy carye, červené duby atd. se vysazují v lesích. V Německu byla r. 1892 založena Německá dendrologická společnost (Deutsche dendrologische Gesellschaft), která vydává ročenku „Mitteilungen“, kde uveřejňuje pokroky ve vědě dendrologické. U nás je Československá dendrologická společnost. Lit.: Koch, Dendrologie (1869—73, 2 Bde.); Booth, Die Naturalisation ausländischer Waldbäume in Deutschland (1882); Dippel, Hb. der Laubholzkunde (1889—93, 3 Tle.); Beißner, Hb. der Nadelholzkunde (1891); Köhne, Deutsche D. (1893); E. R. Schneider, Dendrologische Winterstudien (1903); H. Mayr, Fremdländische Wald- und Parkbäume (1906); Fitschen, Gehölzflora (1920).

Dendrosicyos Balf., rod čel. Cucurbitaceae pouze se dvěma druhy ze Sokotry. *D. socotrana* Balf. (gamhem, obr.) má hrubý kmen až 4 m vysoký, sloupovitý

Dendrosicyos socotrana.

v průměru 1—2 m s hladkou, bílou kůrou. Má hojně mlízy a je velmi křehký, takže se dá snadno rozříznout. Bývá až 200 roků starý.

Dene, etruská, pozd. toskánská stříbrná mince.

Deneb (arab. dhanab „chvost“), nejjasn. sfélice α 2. velik. v souhvězdí Labutí. Denebola (dh. el asad), druhá jasná hvězda β 2. vel. v souhv. Lva, v jeho chvostu. D. Kaitos, hv. β 2. vel. v souhv. Velryby, rovněž v jejím chvostu.

Denes Jan (pseud. Kazimierz Króliński, * 1874), autor populárních básní, dramát, povídek a novel. Vydal Antologje współczesnych poetów polskich (1908), Polska literatura dla dzieci i młodzieży (1927).

Děněžka (děnga, pl. děngi z tur. tenga, stř. mince), první ruská stříbrná mince, která od vpádu Mongolů až do r. 1500 zůstala jedinou v oběhu. Později platily 2 děněžky 1 kopějku a 200 děněžek jeden rubl. Od počátku XVIII. stol. byly raženy z mědi.

Denfert-Rochereau (danfér-rošró) Pierre Marie Philippe Aristide (1823—78), fr. důst., hájil hrdině r. 1870 pevnost Belfort až do uzavření míru, člen nár. shromáždění, senátor svobodomyšlného smýšlení.

Děňa, Q, děněžka.

Dangesié (Dinzis), syn Attilův, založil po porážce svého st. bratra r. 454 nad Netadem novou říši hunskou u Černého moře a odtud konal četné výpady do říše Římské. R. 469 byl poražen a zabit.

Dengis (tur. moře), ozn. pro větší jezera v kirgizské stepi. Severní D., též Gorkoje ozero, 1502 km², Dengis Gorkoje 1269 km².

Dengue (špan. datlová horečka), prudké nakažlivé onemocnění, přicházející v krajinách trop. a subtrop. jednak sporadicky (porůznu), jednak v epidemiích. Původce choroby, dosud neznámý, náleží podle všeho k submikroskopickým mikro-bům. Přechodným hostitelem je komár *Culex fatigans*. Choroba počíná mražením, pocitem horka, bolestmi hlavy a v údech. Současně objeví se na kůži vyrážka, podobná buď spalničkám nebo spále, dále zdurení žláz slinných a mízních. Trvání 6—7 dní, jen zřídka končí smrtelně. Velmi zhoubná forma, vyznačuje se velmi vysokou horečkou, spavostí, zsnalostí a končí smrtelně ve 24 až 48 hod. ochrnutím srdce nebo oedémem (zduřením) plic. Léčení symptomatické (podle příznaků).

Denham John, sir (1615—1668), angl. spis. Studoval v Cambridgi. Napsal truchlohu Sophy (1641) jemnou, popisnou báseň Cooper's Hill a Elegy on Cowley (1667).

Denhardt Clemens (1852—1929), a Gustav (1856—1917), cest. afr. s Dr. Adolfem Fischerem (1878—79) a probádali povodí ř. Tana. Získali od sult. z Witu as 60 km pobř. vých. Afriky, které z části prodali něm. spol. Witu, zal. plantáže; 1890 postoupilo Německo protektorát Anglii.

Denhoff Jan Kazimierz (1653—1697), polský kardinál a diplomat. Zanechal zajímavé histor. vzpomínky.

Denhoff Stanislaw († 1728), p. politik a generál, jeden z největších propagátorů volby Augusta saského na trůn polský.

Denice, 1. básnické označení planety Venuse (světloňoň). — 2. V slovanské mytologii personifikace hvězdy, dárkyně rosy.

Denier (denié), franc. stříbrná, později měděná mince, nazvaná po řím. denáru; se znakem Toursu se nazýv. d. tour-nais; d. byla také franc. váha = 127 g.

Denifle Heinrich Seuse (1844—1905), něm. katol. teolog a historik, dominikán, později archivář vatikánský. Největší jeho dílo: Die Universitäten des Mittelalters bis 1400 (1885). Protiivník reformace a zaujatý nepřítel protestantismu.

Deník, periodický spis, vycházející denně, informující o časových otázkách

a událostech. Převládají stati politické, denní, národohospodářské a sportovní zprávy.

Deník Anton Antonovič (* 1872), rus. generál; byl v rusko-japon. válce, za světové války 1917 velít. na j.-záp. frontě. Po smrti Kornilova 1918 přejal velení nad jeho vojsky, spojil se s Krasnovem, atamanem donských kozáků, a zabral bolševikům část již. Ruska. Po porážce Kolčaka v listopadu 1919 u Kupjanska sovět. vojsky donucen k ústupu, předal 4. IV. 1920 vrchní velení nad vojsky gen. Wrangelovi a odebral se do Anglie. Sp. Očerki ruskéj smuty (1921).

Denis Ernest (d'ny) (* 3. I. 1849 v Nimes, † 5. I. 1921 v Paříži), franc. slavista a historik. Pův. z prot. rodiny, studoval na paříž. École normale (1867—70). Po válce něm.-franc. (1870—71), již se účastnil, odešel do Prahy jako stipendista (1872—74). Studoval

hl. jazyky (naučil se česky, ruský a část. polsky a bulhar.) a slov. lit. V Praze se seznámil D. s dílem Palackého, především se spis. o Husovi, jímž byl podněcen k vl. práci Hus et la guerre des Hussites (Hus a války husitské, 1878). Jsa s poč. spíše lit. hist., klonil se D. stále více k historii polit., k čemuž ho vedl probuzený zájem o děj. slov., zejména české. R. 1885 vydal Les origines de l'Unité des Frères Bohèmes (Počátky jednoty českoobratské), r. 1887 Georges de Podiebrad, La Bohême pendant la seconde moitié du XVe siècle (Jiří z Poděbrad, Čechy v druhé pol. 15. st.). R. 1890 vydal stěžejní dílo Fin de l'indépendance bohème (Konec samostatnosti české, přel. J. Vančura, 1893) a v letech 1901—1903 La Bohème depuis la Montagne Blanche (Čechy po Bílé hoře, přel. J. Vančura, 1905—06). Tím však nevyčerpán D-ův zájem o střední a východní Evropu. Již r. 1896 vyd. L'Allemagne de 1789 à 1810 (Německo od r. 1789—1810), a r. 1898 L'Allemagne de 1810 à 1851 (Německo od r. 1810—1851). R. 1906 pak věnoval pozornost Bismarckovi, zaklad. něm. říše: La fondation de l'Empire allemand (Založení německého císařství). Při tom spolupracoval též na Lavisse-Rimbaudově díle Histoire générale, cestoval po Německu, Itálii, Srbsku, Rusku a Polsku a účastnil se i franc. života polit. jako republikán.

Ernest Denis

Zájem o Slované, v nichž viděl novou sílu staré Evropy, vedl ho k pěstování styků franc.-slov., k čemuž zal. r. 1908 za své přední účasti Sdružení franc.-slov. Světová válka zastihla D. přípraveného a nikterak neváhajícího dáti své vzácné vědomosti cele do služeb spravedlivých požadavků utlačených Slovanů. Svou činností publicistickou a řečnickou pomáhal našim bojovníkům za svobodu. R. 1915 zal. revui La Nation tchèque, kde jest řada článků a úvah. Přel. je J. Vančura. Roku 1917 vystupuje proti snahám zachovat Rakousko a zabývá se podrobně otázkou slov. ve spise La question d'Autriche — Les Slovaques (Otázka rakouská — Slováci, přel. J. Vančura). Podporoval však i sjednocovací snahy Jihoslovanů (již r. 1915 vyd. sp. La grande Serbie (Velké Srbsko, přel. J. Vančura) a r. 1917 se stal spolured. právě zal. revui Le monde slave, v níž vyd. na jaře 1918 rozsáhlou studii: Italie a Rakousko. Pronikavou analýsou něm. omylu a něm. viny na vzniku války je spis La guerre (Válka, přel. E. Barthell), vyd. poč. r. 1915. Denis je již tu pro boj do úplné porážky Něm., což znovu zdůvodnil sp. L'Allemagne et la paix z konce války. Soubor řečí a článků D-ových za války přel. J. Vančura pod tit. V boji. Doživ se uskutečnění svých snah, pokračoval D. po svět. válce v utužení styků franc.-slov. Založil proto v Paříži Institut d'études slaves (Ústav pro slov. studia). Náš národ projevil D-ovi, spoluzakladateli našeho státu, svou vděčnost a úctu adresou, odhlasovanou N. S. 28. XI. 1918. Krátce před smrtí navštívil ještě Prahu (koncem roku 1920). V uznání zásluh věd. byl D. jmenován čest. členem České Akademie a Král. čes. společ. nauk. Jeho jménem označen franc. ústav v Praze (Institut E. D.) a stolice pro dějiny Slovanů při paříž. univ., říz. čsl. vládou. Rodiště jeho zdobí pomník od Španiela (odhalený 3. X. 1925) a Prahu pomník Dvořákův. — Denis nebyl historik v obvyč. slova smyslu. Jeho erudice spíše literárně histor. než přísně odborná vedla ho k tomu, že nezapal. dějiny, nýbrž úvahy o dějinách, které jsou mu dram., často i trag. plnou spletitých a rozmanitých periferií. Šlo mu více o základní myšlenku než detailní náplň a propracování. Proto nutno u D. oceňovati především jeho výklady, úvahy a charakteristiky hist. faktů a osobností. Vzhledem k nám je D. skvělým dovršitelem pragmat. dějepisu Q₁, v čemž následoval Palackého. D-ovi (ve shodě s jeho chápáním dějin)

počinají čes. dějiny husitstvím, t. j. dobou, kdy národ náš vystoupil na forum svět., a končí Bílou horou. Kritický rozbor tohoto přilíš přímočarého a tudíž často nesprávného pojetí podal již r. 1912 V. Kybal ve studii Arnošt Denis a Bílá hora. Celkový obraz života a díla podal J. Vančura: A. D. ve Zlatorohu, č. 40—41 (1923). Drobnější a přilež. studie viz: V. Novotný, Čes. literatura histor. (1929).

Denis Jean Ferdinand (1798—1890), franc. spisovatel, knihovník min. školství. Zajímal se hl. o jihoamer. státy a napsal popis Paraguaye a Brasílie.

Denis Louise Mignot (1712—1790), net filosofa Voltaira; byla jeho důvěrníci a dědičkou. Kromě menších prací literárních vydala veršovanou pětiaktovou komedii *La coquette punie*.

Denis Maurice (* 1870), franc. malíř dekor. a zn. ilustrátor hl. nábož. knih. Psal také o umění a umělcích. Stoupenec t. zv. neotraditismu.

Denis Michael (1729—1800), rak. básník a knihovník, jesuita a prof. Theresiana ve Vídni, ředitel dvorní knihovny. Básně psal pod pseud. Sined. Hl. sp.: *Einleitung in die Bücherkunde* (1777—78), *Wiens Buchdruckergeschichte bis 1560* (1782—93), *Die Lieder Sineds des Barthen* (1772).

Denitrifikovati, komorovou kyselinu sírovou znaviti kyslíčnickú dusíku nebo ze směsi kyseliny sírové a dusičné znečištěné vodou a organickými látkami, která vzniká při nitrací organických látek, získati čistou kyselinu sírovou a dusičnou; též převéstí nitrát celulosy opět v celulosu (O₂ umělé hedvábní).

Denivka, rostlina liliovitá, O₃ *Hemerocallis*.

Denivka, hmyz sítokřídlý, O₃ *Hemero-biidae*.

Denizace (angl., denization, od lat. donatio), propůjčení brit. stát. občanství cizinci z král. rozhodnutí.

Denizlú (Denisli), hl. m. maloasijsk. na tr. Smyrna—Isparta. Hedvábnictví. Poblíž trosky řec. měst Hierapole a Laodikea.

Denk Johannes, něm. sektář 16. stol., rozšiřoval učení novokřtěnců v Norimberce, kde byl rektorem, a proto byl vyhnán. Přeložil s Hetzerem žalmy *Wormser Propheten* (1527) a konečně našel útulek v Basileji, kde zemřel téhož roku. Jeho stoupenci nazývali se Denkiáni.

Denk Josef (1840—1906), č. div. strojmistr. Uplatnil svoje zkušenosti při stavbě četných divadel v Německu, kam volán jako vynikající odborník. Také (1882—1883) zřídil jeviště v Nár. div. a půso-

bil v Praze jako strojmistr do let devadesátých. Od té doby až do své smrti pracoval jako vrchní strojmistr divad. v Lipsku.

Dénme, pojmenování židů v Turecku, kteří přestoupili k islamu.

Denner Balthasar (1685—1747), něm. portretista; maloval s oblibou hlavy starců a starců, vyznamenává se přesností kresby. Jeho podobizny jsou v mnoha něm. museích a galeriích.

Denner Johann Christoph (1655—1707), vynálezce klarinetů a zhotov. hudebních nástrojů dechových, jež prosluly v celém světě. Zemřel v Norimberce.

Dennery, také d'Ennery, Adolphe Philippe (1811—1890), franc. spisovatel, malíř, žurnalista a dramatik, napsal v letech 1831—87 na sta dramát, komedií, operních libret, vaudevillů a společně s J. Vernem: *Le tour du monde en 80 jours* (1874; Cesta kolem světa za 80 dní), *Děti kapitána Granta* (1878), *Z operních textů Réve d'amour* (Auber), *Le tribut de Zamora* (Gounod), *Cid* (Massenet) a jiné.

Denní oznamovatel čsl. dobrovolnického sboru, časopis v koncentračním táboře v O₃ Santa Maria Capua Vetere.

Denní peníze, výraz používaný na bursě pro peněžní zápůjčky kteréhokoliv dne vypověditelné (z angl. „peníze na vyzvání“ = money on call, čti many on kchól). D. p. jsou používány zvláště na amer. bursách, kde nahrazují náš diskont. Úrok z nich bývá pravidelně nižší nežli diskont.

Denní plat, náhrada zaměstnavatelem poskytovaná za práce zaměstnancovy, vykonané během určitého dne. Na d. p. jsou přijímány nejnižší druhy zaměstnanců, obvykle manuelní dělníci přechodně zaměstnaní, nádeníci a pod. D. p. se zaměstnanci vyplácí buď denně nebo týdně, avšak jen podle počtu dnů skutečně odpracovaných.

Denní pořádek sněmovní, O₃ jednací pořad.

Denní rozkaz (franc. ordre du jour, angl. order of the day, něm. Tagesbefehl), ve vojsku vyhláška obsahující nařízení pro určitý den (obyc. den vydání rozkazu) nebo na určité dni přísti.

Denní světlo umělé, jež poskytují obloukovka s čistými uhliky, půlvattová žárovka z modrého skla (které zadržuje paprsky červené a žluté) a Mooreova trubka s kyslíčnickem uhlíčitým. Ostatní světelné zdroje mají nadbytek červených a žlutých paprsků a nedostatek modrých a ultrafialových, které vlastně tvoří podstatu denního světla.

Dennis John (1657—1734) angl. spis. a politik. Zpracoval podle Shakespearova Coriolana *The Invader of his Country* a podle Veselých žen windsorských *The Comical Galant*. Byl bezohledný a přísný kritik, protože ho současní literáři neváždili.

Denní směnka, t. j. směnka, jejíž splatnost jest udána uvedením určitého dne (na př. dne 20./8. 1930) nebo udáním určitého svátku (na sv. Annu, na Štědrý den a pod.). Druhý způsob označování není příliš častý, sáhne-li se přece k němu, volí se svátek všeobecně známý a nedávající pochybnost o datu splatnosti.

Denominace, sekta odštěpenců od anglikánské stát. církve v Anglii a USA.

Denominandí jus (lat. denominandi právo), presentační právo, právo navrhování uchazeče při obsazování úřadu.

Dens (lat.), zub; zubovitý výčněl na kostech.

Densit, traskavina. Belgický d. III. skládá se ze 74% dusičnanu amonného, 22% dusičnanu sodného a 4% trinitrotoluolu a používá se v dolech jako bezpečnostní trhavina.

Densusianu Ovidiu (* 1873), rum. romanista, od 1901 prof. rumunštiny a rum. literatury na univ. bukureštské. Sp.: *Histoire de la langue roumaine* (1901, 1904), *Graul din Tara Hategului* (1925) a spol. s J. A. Candreau *Dictionar etimologic al limbii romine* (1907). Zakladatel ústavu pro filologii a národopis (1913) a jeho listu *Grai și suflet*.

Dent (fr., dán, „zub“), ozn. pro strmé zubovité vrcholky fr. Alp záp., př. *Dent du Midi* v savojs. Alpách, srv. *Aiguille, Horn, Pik*.

Dent Edward Joseph (* 1876), angl. hud. badatel, od r. 1926 prof. v Cambridge. Sp.: *Mozart's operas* (1913), *Foundations of English opera* (1928) a j. Přeložil libreta někt. Mozartových oper do angl. Zakladatel Mezinár. společnosti pro současnou hudbu a její předseda.

Dentalium, O_2 Skaphopodes.

Dente Marco da Ravenna (* kol 1400, † 1527), it. rytec, zák Markantoniov, ryl techn. dokonale kopie kol. 70 listů podle Raffaela a j., jež však v čistotě kresby nedostihují originálů.

Denth Leonhart († 26. IV. 1673), malíř z Rotterdamu, sídlící v Praze od r. 1659. Byl členem staroměstského porádku malířského a r. 1671 i starším.

Dentín, O_2 zubovina.

Dentista (z franc. dentiste), označení pro zubního lékaře; O_2 zubní lék, a zub. technik.

D'Entrecasteauxovy ostrovy (dantrkasto), britské souostroví, j.-vých. poloostrova N. Guineje, 3145 km², 13.000 ob., objev. 1792 franc. mořeplavcem D'Entrecasteauxem, hornaté, zalesněné s korál. lagunami.

Dentulinus Vít z Turtelšteinu (* kol 1570, † 1613 v Praze), vynikající český právník. Měl účastenství na poradách, týkajících se oprav učení v koleji Karlově. Podporoval štědře literáty a byl za to od nich oslavován. Napsal: O svornosti manželské (1582). Kámen z nápisem v kostele sv. Jindřicha, jehož byl podporovatelem, dosud se tam nachází.

Denudace (lat.), holina dříve pokrytých kamenných masivů, neb odstranění hornin vzniklé vodou a ledem (fluvialitní a glaciální d.), neb větrem (d. aeolická, deflace). Tato jeví se zvláště v polohách nížin (O_2 erose, abrase, poušť, duny), fluvialitní a glaciální d. v pohorích. Kontinentální povrch země snižuje se v 1000 letech průměrně o 10 cm., avšak d. vzniklá odstraněním (ablaci) odvětralých částí, přesalující v pásmu velehor čaru vegetace dřevin, bývá silnější než ve středohoří a nížinách. Tento pochod pokračuje až do dosažení hladiny řek a moří, nižší úroveň denud. Vyšší úroveň denud. označuje se vyvýšenými partiemi.

Dénúm (donum, dunam), tur. polní míra = 752 m², v Bulharsku a Palestině asi 9 a.

Denunciace (lat.), udání, oznámení; denuncovati, udávati; denunciant, denunciát, denunciační povinnost, udání. V hanlivém smyslu d. tolik jako křivé obvinění, zlé udavačství.

Denver (denvér), hl. m. st. Colorado v USA., (1920) 256.491 ob., universita, školy, kapitula, veřejné ústavy, parky atd. Kraj bohatý rudou dal podnět k rozvoji kovopřemyslu a vzrůstu města (zal. 1858); mlynářství, textilnictví.

Denver and Rio Grande Western R. R., severoamer. železnice mezi Denverem, Trinidadem a Salt Lake City, 4420 km dl., spojující již. státy s Tichým Océánem.

Deny Vilém, vl. Beck, malíř v Praze v letech 50., * v Mitavě v Kuruonsku 1805.

Denzio Antonio, it. herec z první pol. 18. st., povolání r. 1724 hr. F. A. Šporkem do Prahy, aby zde vedl na Poříčí jeho divadlo. D. osvědčil se výb. odborníkem, ale značnými investicemi i přes štedrou podporu svého mecenáše ocitl se ve finančních, ze kterých ho zachránila opera: *Praga nascente de Libussa* e *Primislae*, věnovaná č. stavům a po první provozovaná r. 1734. Brzy nato D. od-

Monogram
Dentáv.

chází z Prahy a dalších zpráv o něm není.

Deodara-cédr (cédr himalajský), \mathcal{Q}_3 cédr.

Deodat Jiří (Damascenus) (v pol. 17. st., † 1740 v Praze), první pražský kavárník. Narozen v Damašku jako syn obchodníka, byl poslán v záležitostech obchodních do Afriky a r. 1639 navštívil Řím, kde přestoupil na kat. víru. Odvážnými obchody pozbyl jmění a usadil se v Praze, kde začal vařit první kávu a roznášel ji v pestrém orientál. oděvu po ulicích. Po čase otevřel si kavárnu na St. městě na nároží Liliové ulice (U zlatého haďa). Při svém podnikání psal též mravoučné a polemické články, pamflety na židy, za což se mu tyto odměnili, že zkoupili veškeré jeho směnky i dluhy; a tím ochuzen zemřel v úplném nedostatku. Spisy jeho vyznačují se dlouhými tituly, psány jsou latinou a uchovány v pražském archivu.

Deo gratias (lat.), díky Bohu!

Deogratias Josef, pseud. Jos. D. Konráda.

Deo juvante (lat.), s boží pomocí.

Deontologie (řecky), nauka o povinnostech, u Benthana ozn. etiky či filosof. morálky.

Deosai („božská rovina“), pustá, 3000 — 4000 m vys. rovina v Baltisanu na j. od Kašmíru, mezi ledovci vělehor.

Departage (departáž), rozhodující třetí hlas při dobrozdání dvou znaleců, kteří se nemohou dohodnouti.

Departement (departmán), rozdělení, odbor, obor správní, na př. kultu, financí, též oblast, okruh. Ve Francii 1789 k návrhu Sieyèse rozdělení říše na dep.; jim podřízeny arrondissementy. Názvy přijaty od řek, hor atd. Pod. rozdělení i v j.-am. rep. Kolumbia, Peru, Uruguayi (departmentos).

Depekorace (lat.), snížení počtu dom. dobytka.

Depekulace (lat.), krádež pokladny; depekulovati, vyloupiti veř. pokladnu.

Dépandance (frc., débandans), depandance, též budova pro pobyt cizinců při hotelích.

Depersonallsace (lat.), zeslabení nebo ztráta pocitu osobnosti; nemocní cítí sebe a okolí nesvými a vše jeví se jim mlhavým. D. je následek těžkých duš. chorob, neurasthenie, melancholie atd.

Depeše (frc. dépeches, dépés „spěšný“), v úř. dopisování min. zahraničí s diplom. zástupci (vyslanci atd.) převážně v tajn. značk. písmu (šifr. dep.), v důl. případech zvl. kurýry doručované; také telegramy. Depešovati, t. j. telegrafovati. Telegr. d. jsou až do doručení

příjemci chráněny zákonem; falšování, zadržování a poruř. tajemství d. je zločinem. — D-ová služba, novinová služba ve zpravodajství.

Depilatio (lat.), depilation, odstranění vlasů, depilatorium, prostř. k odstranění (ničení) chloupků.

Deplacement (frc., deplasmán), vytlačení vody při ponoru plouvících těles, lodí, tudíž jejich celková váha. K určení velikosti válečných lodí udává se mrtvá váha, t. j. vlastní váha lodi, zvýšená o užitkový náklad. Určuje se v tunách: 1 t = 1 m³; 1 m³ stanoví se 1020 kg, což odpovídá hutné váze moř. vody; k měření používá se d-ních tabulek Simpsonových.

Deplotsch Štěpán (* 1793 v Praze), prof. teologie a světský kněz v letech padesátých; jeho otec Michal byl z Chorvatska.

Depolarisovati (lat.), zrušiti polarisaci.

Dépolice (Depoldowitz), o. v Č., okr. Klatovy, 210 n. ob.

Dépolitci, větev Přemyslovců ve XII. a XIII. stol. Zakladatel větvě byl Dépolt I., syn Vladislava I., údělný kníže jemnický, vratislavský, časlavský a chrudimský. Bojoval se svým bratrem, s Barbarosou dobyl Milánu, odkud přivezl sedmiramenný svícen Salamounův, který se dodnes chová u sv. Víta v Praze. Syn jeho Dépolt II., spojenec Konráda Otty, zemřel 1190 na 3. křížové výpravě. Dépolt III., protikandidát a odpůrce Přemysla Otakara I., byl jím poražen u Kouřimě, načež uprchl do ciziny, kde jeho rod zanikl.

Dépolovice (Tüppelsgrün), o. v Č., 726 ob. (5 čs.). Zámek, pivovar, hnědouhel. doly, mlýny.

Depones (lat.), sloveso s pasivní formou, ale aktivním významem v některých indoev. jazycích; př. lat. hortor „napomínám“.

Deponovati (lat.), uložití, též vypovídati; deponent ukladatel; depositor choval v úschovu vzaté věci.

Depopulace (lat.), vyliďňování.

Deport, franc. poručík-plukovník, vynálezce četných zdokonalení v dělostřelctvu, zavedených dohodovými mocnostmi za svět. války. Nyní ředitel velké zbrojovky Schneider-Creuzot.

Deport (frc.), srážka kursovní při prodloužených (\mathcal{Q}_3) burs. obchodech; opak report či přírážka kurs., rozdíl mezi denním kursem a nižším kursem dodacím.

Deportace (lat., odklizení), trestné dopravení do vzdálených míst s ohraničením svobod. V st. Římě z dobrov. exilu vyvinula se d. v zákaz pobytu v Římě

nebo v celé Itálii; za Tiberia nucené do-
pravování na ostrov nebo oasy v poušti.
V soudobé kriminalistice trest užívány
v Anglii, Francii, SSSR. a Itálii. Rusko
vysílalo jako admin. trest k osídlení
(polit. d.) do Sibíře; Francie ustanovuje
d. jako potupný trest na třetím místě
po trestu smrti a dožív. káznici pro po-
litické odsouzence a zločince; praktikuje
se dosud do kolonií fr. Guayany a Nové
Kaledonie. Itálie posílá na Liparské
ostrovky, SSSR. do oblastí Sibíře, centr.
Asie a ostr. v Bílém moři.

Deposedovati, sesaditi, zbaviti panov-
níka vlády.

Deposice (lat. depositio), složení; v cír-
řádu zbavení hodnosti kněžské, jimž do-
životně jsou odňaty úřad a možnost zno-
vudosazení, též prohlášení před soudem,
zvl. výpověď svědecká nebo znalecká.

Deposita, věci uschované, dané do
uschování, zvláště peníze nebo cenné
věci vůbec, buď v bance nebo jiném ce-
něním ústavu. Pravidelně u nás sklá-
dají se deposita (věci uvedené): a) u ve-
řejného notáře (podle vlád. nař. ze dne
14./9. 1928 č. 160 Sb. z. a n.), b) nebo věci,
jež dlužno podle všeob. zák. ustanovení
složiti podle poukazu buď u soudů nebo
poruč. úřadů, u šek. pošt. úřadu podle
zák. z 25./4. 1924 č. 88 Sb. z. a n. a vlád.
nař. z 22./5. 1924, č. 108 Sb. z. a n. a vlád.
nař. z 26./8. 1926 č. 164 Sb. z. a n. Nutno
jen podotknouti, že do tohoto uschování
skládají se hodnoty jen na delší dobu,
nikoliv ale kauce nebo vadia na kratší
dobu, zejm. v exek. řízení.

Depositní pojištění, poskytuje majiteli
deposita náhradu škod za ztrátu vzešlou
z ukládaných hodnot, bez ohledu na pří-
činu ztráty.

Depositor (lat.), osoba svěřující něco
do úschovy, též úředník přijímající do
úschovy (deposita).

Depositum (lat.), věc deponovaná; též
smlouva úschovni. D. irregulare, depo-
nování směnitélných hodnot s dohodou,
že uschovatel bere na sebe závazek jejich
vrácení v stejné podobě, jakosti a
množství.

Dépôt (franc., depó; depositorium),
„úschovna“, místnost k úschově deposit;
archív k chránění důležitých listin; po-
kladna na přijetí v úschovu peněz, hod-
not peněžních. Dépôt (obch.), skladiště.

Dépôt de la guerre (franc. depó de la
gär), archivní oddělení při franc. a bel-
gickém min. války pro zpracování váleč.
dějin a materiálu s kartograf. ústavem.
Lit.: Rouby, La cartographie au D. (1878).

Depoční směnka (depó; též krycí, de-
positní, kauční směnka), daná do depotu

věřiteli jako jistota pro splnění jeho po-
hledávky.

Depravace, zlehčení, zhoršení minci.
C₁ mincovnictví v hesle Československo.

Deprehension (lat.), dopadení zločin-
ce, Forum deprehensionis v trest. řádu
soudní příslušnost místa dopadení zlo-
čince; též soud, v jehož okrese obviněný
byl dopaden, byť trestný čin spáchan byl
v cizině neb místo činu a bydliště dotče-
ného nebylo zjištěno.

Deprese (lat. depressio, „stlačení“), ve
hvězd. záporné výšky hvězd pod obzo-
rem, d. obzoru. — V meteorologii: oblast
nízk. tlaku vzduchu (C₂ povětrnost), ve
fysice: klesnutí hladiny kapalné v rtuť.
rource, d. bodu mrazu, trvalý pokles
sloup. rtuť.; v zeměpisu: část zem. po-
vrchu vidit. pod hlad. moře; d. v lékař-
ství: skleslost, pocit tísně a zármutek,
pokles nálady, překážka v myšlení a
jednání. Nemocný má často vjem, bez
vnějších podnětů, tedy falešný (halluci-
nací). Jak blud, tak i představa nicotno-
sti má proň nezvratnou přesvědčivost
(sebepodceňování, pocit insufficience
atd.). Nejčastěji zjev při melancholii,
manii pronásledov. a paralysy. Duševně
choré se sklony sebevražednými nutno
umístiti do ústavů pro choromyslné.

Deprese (v hor.), tlakový rozdíl mezi
vtažnou a výtlačnou větrní jámou, vyvo-
zený ventilátorem; d-í, která bývá
40—200 mm vod. sloupce, docílí se proud-
nění vzduchu důlními chodbami. Vysoká
d. nebezpečná pro vznik důlních ohňů.

Depretis Agostino (1813—1887), italský
státník, jeden z budovatelů sjednocené
Italie, povol. advokát. R. 1862 ministr,
1876—79 a od r. 1881 min. předseda. Roku
1882 uzavřel secese trojspolek oslabil jej
ale známým dodatkem č. 7 (compensace
na Balkáně), kterážto okolnost r. 1915
vedla k vystoupení Itálie. Zjednal si vel-
ké zásluhy o Itálii a k učení jeho pa-
mátky vydány posmrtně jeho řeči ital-
skou sněmovnou (1900). Lit.: Santi, A. D.
e il suo ministero (1896).

Depez Marcel (1843—1918), franc. elek-
trotechnik a prof. na Conservatoire Na-
tional des Arts et Métiers v Paříži, člen
Akademii věd. Vynálezce četných význ.
zdokonalení elektrotechn. a proslulý
svými pokusy o přenášení elektr. energie
na větší vzdálenosti, které počal již roku
1882.

Deprimovati (lat.), skličovati, zbavo-
vati odvahy.

Deprivace (lat. deprivatio), oloupení;
zbavení úřadu, sesazení kněze.

De profundis (lat. „z hlubokosti“), po-
čátek 130. žalmu, ze sedmi žalmů ka-
jících.

Deptford, m. v Anglii, hr. Kent, předměstí Londýna, 115.000 ob. Přístav temžský, arsenál zal. Jindřichem III.

Depurace, zbavení knihovního tělesa (dům, pozemek), knihovních závad (hypoték, reálných břemen).

Deputace (lat.), poselstvo některé korporace: výboru obec. zastupit. neb sboru obec. starších, jimž svěřena správa některých oborů správy obecní, sboru zákonodárného (výboru), který je vypraven k hlavě státu k odevzdání adresy; podle staroném. zřízení byly do 1806 všeob. a zvl. dni deputační pro stavy mimo sněm ku projednávání nezbytností; výsledky jednání byly pak ukládány ve sbírkách deputačních recesí (Deputationsrezesse, D.-abschiede).

Deputát (deputatum, lat.), všeob. „náležitost“, patřící některé osobě; též dávky v naturalích na venkově jako příplatek ku mzdě důchodců (deputátníků), Q_3 mzda. — Při nucené správě velkostatků jest d. vyživov. duchodem majitele. Též odbytý výměnkářovi.

Deputátník, stálý, obyč. ženatý zemědělský dělník. Mzda d-u vyplácí se v penězích a naturalích. Deputát jest ta část mzdy, která se vyplácí v naturalích.

Deputatus (lat.), vyslanec, deputát, člen deputace.

Députés (lat.), „vyslanci“, vypraveni shromážděním, korporací neb z jiného prostředí, kteří za ně vystupovati a je zastupovati mají. Zvláště běžný výraz pro lidové zástupce. Ve Francii (chambre des députés) druhá komora vyšlá z všeobecných přímých voleb.

Deputovati (novolat.), vyslati, vypraviti.

De Quincey (dekvinsi), Thomas (1785—1859), angl. spis., byl žurn. činným. Jeho triologie Confessions of an English Opium-Eater (1821), Suspiria de Profundis (1845), Autobiographical Sketches (1853), jsou vlastní autobiogr. obrazy, kde přiznává se ve Zpovědi angl. požívače opia ke sklonům této neřesti a duchaplně mistrným slohem filosof., bohoslov. a kriticky dotýká se otázek soudobých; krásou a lahodou slohu řadí se k nejlepším prosaistům Anglie. V díle The Logic of Political Economy (1844) odporuje názorům Malthusovým a odhaluje jeho omyly. Čes. př.: Zpověď angl. požívače opia (K. Fiala 1909, J. Skalický 1925), Suspiria de profundis (K. Fiala 1910), Vražda jako krásné umění (Jar. Skalický 1925).

Déra Gázi Chán, hl. m. v indobrit. kraji stejnojm. v Pendžabu, (1921) 35.731 ob., dříve na Indu, nyní 3 km záp. při průplavu kasturském.

Déram André (* 17. června 1880 v Chatou), po absolvování École Centrale, věnoval se malířství a měl delší čas společný atelier s M. de Vlaminckem Q_4 v Chatou; činný je v Paříži. První malby D. jsou ve znamení Corota; na veřejnost vystoupil s obrazy slohu impresionistického, kde však počíná se již jeviti jeho odlišnost (v kresbě a v nanášení barev). Již 1907 jest možno v jeho (figurálních) malbách odkrývat jeho vlastní cíl a význam v moderním realistickém malířství: vsazení reality co do formy a barvy, co možná nejvěrněji do uzavřeného obrazu. Není zde však myšleno „kopírování“ přírody, nýbrž jest zřejma snaha po jejím rovnoceňném vyjádření tvarem a hlavně barvou. A stává se tak D. přímým pokračovatelem Cézanneovým. Z obrazů vývojově důležitá je trojrozměrná Toiletta, dále Cadaquès, uplatňující tvárné a barevné vymoženosti Cézanneovy. V letech 1912—1913 ocitá se D., když byl prošel školou klasicismu, v blízkosti lidových primitivů a jeho obrazy (Camiers, Myslivce, Dudák, Provenčálská krajina, četná Zátíší, figurální komposice Sobota) vyznačují se dojímavou prostotou a jsou v jistém směru náznakem kubismu Q_4 . V majetku státu Českoslov. (Moderní galerie) jsou oleje Poprsí ženy a 3 Zátíší.

Dérangement (fr., déranžmá), zmatek, rušení.

Dérangement interne (fr., derañž'mañ-eñtern), dříve velmi používané označení pro vnitřní poranění kloubu kolenního a loketního, anat. těžko vysvětlitelné.

Dérangoovati (fr., deranzovati), v zmatek uváděti, rozrušovati.

Derbent, dagestanské město s 23.000 ob., přirozený přístav s rybním průmyslem. Město má četné památníky dřívější orientálské doby, mimo jiné nádhernou starou mešitu. Z doby perského tažení Petra Velikého zbyla zde opevnění jeho domku na mořském pobřeží. D. byl železnou bránou, již v historické i předhistor. době asijské národy procházely cestou do Evropy.

Derby (dérby), 1. m. angl. hrab. na ř. Derventu, (1923) 132.800 ob., žel. křiž., slýne hedváb.; strojírna, textil, a čilý průmysl; od 1750 je v D. a Chelsea proslulá svět. tov. na porculán znač. Derby, D, Crown Derby, — 2. předm. m. Liverpoolu, v. West-Derby, — 3. m. sev.-am. st. Connecticut, (1920) 11.238 ob., válcovny.

Derby, britští státníci: 1. Edward Geofrey Smith Stanley, hr. (1799—1869), 1820 čl. str. torýů v dol. sn., 1827 st. podtaj. kolonií, 1830 taj. pro Irsko, 1833—34 posadil jako min. osad zruš. otrokářství,

provoz. nejostř. polit. protiirskou, 1841—45 min. osad, celní ochranář, 1852, 1866—68 př. kab., skončil válku s Čínou a povst. v Indii. Bojoval s Gladstonem o ot. Ir-ska. — 2. Edward Henry, hr., syn předch. (1826—1893), 1858—59 čl. kab., 1867—68, 1874 min. zahr., 1878 vyst. proti imper. politice, 1879 přešel k liberálům, 1882—1885 min. osad, 1886 v otázce Ir-ska zešel se s Gladstonem a stal se liberál. unionistou. — 3. Frederick Arthur, hr., bratr předch. (1841—1908), 1868 lord adm., 1878—80 min. války, 1885 st. taj. osad, 1886—88 min. obch., 1888—93 gen. gov. Kanady. — 4. Edward George Villiers Stanley, hr., syn předch. (* 1865), 1900—03 st. taj. min. války, 1903—05 min. pošt. Za svět. války 1916—1918 min. války, prosadil všeob. brannou povin., 1918—20 velvysl. v Paříži, 1922—23 min. války za Bonar Lawa a Baldwina.

Derby (angl., Derby-race, dérbý rás), nejhlav. dostihy plnokrevných ve všech pěstitelských zemích; dostihy tříletých na ploché dráze přes 2400 m. Angl. d., založ. 1780 hr. Edwardem Derbym, pořádané ve středu před svátky svatodušními; Derby Day v Epsomu.

Derbyshire (dérbyšír), hrabství v sev. Anglii, 2632 km², (1921) 714.539 ob., hl. m. Derby.

Derecsika, o. na Slov., okr. Dun. Streda, 510 ob. (2 čs.).

Derčik Jan, ThDr. (1785—1842 v Budině), slovenský učenec; od r. 1810—14 prof. biblického studia v Trnavě; r. 1826 jmenován ostřihomským, r. 1837 biskupem příštinským. Byl též od r. 1814 do 1826 prof. univ. v Budapešti. Napsal: *Institutiones linguae arabicae* (1816), *Parallela linguae aramaicae institutio* (1835).

Dere, Bel. V., pseud. Frant. Rudolfa Vavéry.

Dér-el-Bahri (arab., „severní klášter“), trosky chrámové v Thebách v skalním údolí sev. Theb (v Egyptě), památné st. egypt. chrámy Mentuhotepa (III.), IV. a král. Hačepset. Nedaleko hrobky králů Amasia I., Thutmosia I., Sethoé I.

Derelíkce (lat.), úmyslné zřeknutí se movité věci vlastníkem. Svršky ty jsou bez vlastníka a mohou býti kýmkoliv přisvojeny; zřeknutí se vlastnictví pozemků zápisem v knihách pozemkových.

Derelinkovatí (lat.), vzdáti se některé věci.

Derentín Marjan, Dr. (1838—1908), právník a politik, nejlepší chorv. kriminalista, člen národní, pak nezávislé národní strany, poslanec od r. 1865 do 1906, s pausou let 1892—97. Vypracoval mnoho osnov zákonů, polit., státoprávních a ekonom.

článků, zasloužil se i o divadlo a hudbu a napsal 6 dramát, z nichž 4 hrána (pseud. Milivoj Primorac). Odbor. spisy: *Tumač zakona o maličnom postupku*, *Ovršni postupak*, *Tumač k općem austrijskom gradjan. zakonu* (pouze 2 kn.). Liter.: *Nekrology v Mjesečniku* Prav. Društva 1908 a v *Ljetopisu Jugosl. Akademije*, 1923.

Derennes Charles (1882—1930), franc. spisovatel, autor četných románů, básní a studií. Do češ. přeložil Z. Chmelík jeho knihu: *Můj kluk* (1925, Mars).

Dérer Ivan, JUDr. (2. 3. 1884 v Malackách), advokát v Bratislavě. Již před převratem byl znám jako upřímný slov. národovec a velmi činný slov. pracovník sociální. Byl členem redakce *Nár. Hlasníka*, maď. vládou svého času zastaveného. R. 1918 povolán do rev. N. S. a od r. 1920 jest poslancem za čsl. stranu soc. dem. V III. vládě čsl. byl ministrem pro správu Slovenska, v V. vládě a od 5. 1. 1926 v VII. vl. min. unifikací. Dne 7. 12. 1929 jmenován ministrem škol a nár. osvěty.

Dr. Ivan Dérer.

Dérer Ján († 1904), ev. farář na V. Lome. Slov. spisov. a přispívateľ časopisů *Sion*, *Cirk. Listy*, *Slov. Noviny* a j.

Dérer Michal, slov. inženýr v Lubietové, napsal populární příručku o metrických mírách r. 1875.

Derfle, o. na Mor., okr. Uh. Hradiště, 695 č. ob.

Derflice (Dörfnitz), o. na Mor., okr. Znojmo, 282 n. ob.

Derflík (Dörfles), o. na Mor., okr. Mor. Třebová, 327 č. ob.

Derg (Lough D.), jezero v Irsku, 130 km², vytvořené ř. Shannonem na j. a z. obklopeno horami. V již. konci Killaloe. Na ostrově Inis Cealtra (sv. ostrov), trosky chrámu sv. Caimina ze VII. st.

Dergane Franc, Dr. (* 1877), srbský lékař, odborný spisovatel (též v něm. časopisech) a literát již od dob gymnasiálních. Píše básně, povídky, básně pro děti a filosofické stati.

Derivační počet, tolik co p. diferenční.

Derivantia (lat., -cia), v lékařství léky odvádějící.

Derivatium (lat.), odvozenina, vzniklá připojením koncovky ke kořenu slova a

vytvoruje nové slovo; př. křížovati od slova kříž.

Deriváty (lat.), v chemii tolik, co látky odvozené.

Derka František, JUDr. (* 1867), advokát v N. Jičíně. Jako právník zúčastnil se pokrokového hnutí č. studentstva a byl s Vahalíkem členem red. časopisu pokrok. stud. Od května 1899 působil jako advokát v N. Jičíně, kdež se zúčastnil nár. činnosti jako předs. četných českých spolků nář.

Derka František (* 1876), děkan v Hlučíně. Význ. nár. pracovník na Hlučínsku a první český farář v Hlučíně.

Derleth Isidor (* 1826 v Saalu v Bavořích), zpěvák a herec na zemském divadle v Praze v letech 70.

Derma (řec.), kůže; „dermatica“ léčiva proti chorobám kožním.

Dermanissus, rod roztoků (Acarina), \mathcal{Q}_2 .

Dermaptera, řád hmyzu, \mathcal{Q}_2 škvoří.

Dermatin, 1. kosmet. prostředek pro ochranu kůže, sestávající z infus. hlínky, kys. salicylové, škrobu a mastkového prášku; 2. zvláštní druh náplasti z kaučukové náhražky.

Dermatitis. Zánět kůže (\mathcal{Q}_2 t.).

Dermatogen (řec.), rostlinné pletivo, z něhož se tvoří kůra (\mathcal{Q}_2 čl. o rostlinstvu).

Dermatographie (řec.), \mathcal{Q}_2 dermatografie.

Dermatoid, název umělé napodobeniny usně, výrob. namáčením bavln. tkaniny do celulóidu a poté olejem ricinovým změkklé, též barvené a tlačené; běře se na knižní desky atd.

Dermatol, zásaditý gallan vizmutitý, slouží jako antiseptický prostředek pro nejtěžší rány, při popálení, vnitřně proti průjmům.

Dermatologie (řec.), nauka o kožních a zpřízněných chorobách.

Dermatologie česká, časopis lékařský pro obor chorob kožních a pohlavních. Vyd. dr. F. Šamberger a A. Trýb. Vychází v Praze od r. 1919.

Dermatomycozy (řec.) onemocnění kožní, zejména vlasů a vousů, způsobené mikroskopickými parazitickými plísněmi. Nakažlivé.

Dermatomyositis (řec.), těžký infekční zápal, jenž postihuje postupně různé svaly a probíhá zanícením kůže, podobným růži.

Dermatophilus (písečná blecha), \mathcal{Q}_2 blecha.

Dermatoplastika (řec., též dermoplastika), chirurgická operace k plastickému zakrytí kožních defektů.

Dermatozoa (řec., „kožní zvířata“), malá cizopasná zvířátka, žijící na kůži lidské a zvířecí t. zv. epizoza, př. blecha,

štěnice, vši (všivost), a vlastní d. v kůži žijící zákožky svrabové a různí červíci.

Dermé Paul, franc. mod. básník a kritik, založil 1920 s Ozenfantem a Jeanneretem známou avantgardní revui *Lesprit nouveau* (Nový duch).

Dermograf (řec.), barevná tužka, kterou lékař při vyšetřování chorob důležitých body a obrysy na kůži zobrazuje.

Dermografie (dermatografie, řec., písmo na kůži), zjev spočívající na neobyč. podráždění malých kožn. tkání. Potíráním kůže, rozšiřováním tkání vzniklá zarudlost je viditelná delší dobu a tvoří výstupky (urticaria factitia). V silné formě jeví se d. při neurastenii.

Dermoid (dermoidcyste), jedno- nebo vícekomorový vřed, jehož obsah sestává ze zrohovatělých buněk nebo také z cholesterinu a plstnatých vlasů. Bývá nejčastěji v pohlavních ústrojích (ve vaječniku).

Dermota Antun (1876—1914), slovinský advokát a politik soc. dem., studoval v Praze. Red. čas. Naše zapiski a spoluzakladatel lublaňského lid. vzděl. spolku Akademija. Dopisovatel Slov. Přehledu a cílý překladač z češtiny.

Dernburg Bernhard (* 1865), něm. státník a fin., od r. 1906 ředitel kolon. odd. zahr. úřadu. Od r. 1919 vedoucí člen demokratické strany a poslanec této strany na říšském sněmu. Byl říšským min. financí a vicepresidentem v kabinetu Scheidemannově (1919). Sp.: Zielpunkte des deutschen Kolonialwesens (1907), SSüdwestfabrik. Eidrücke (1909).

Dernburg Heinrich (1829—1907), otec předešlého, něm. právník a prof. římského a pruského práva na univ. v Curychu, Heidelbergu, Halle a v Berlíně. Nejdůležitější spis jeho *Das bürgerl. Recht des Deutschen Reichs und Preußen* (1898), 5. sv.).

Děrné (Tyrn), o. ve Slezsku, okr. Bílovec 733 ob. (208 čs.) Výroba cementového zboží.

Dernier cri (franc. derníe kri), poslední móda.

De Robeck Sir John Michael (* 1862), britský admirál a vel. loďstva, operujícího ve světové válce proti Dardanelům. R. 1919 nejv. velitel britského loďstva středozemního a britský komisař v Cařihradě.

Derogace (lat.) ohraničení, změna neb zrušení nějakých zákonných ustanovení novým zákonem; derogativní, ohraničující; derogovati, ohraničiti, dáti zaniknouti. Lex posterior derogat priori: pozdější zákon ruší (pokud není zvláštním zákonem) zákon předchozí.

Derogatorní klausule (clausula derogatoria), dovětek v posledním pořizení, že pozbývá platnosti příští změna jeho vůle. Taková klausule jest podle novely 1916 bez práv. účinku při posledním pořizeních.

Derosch Charles (1780—1848), pař. lékárník, objevitel alkaloidu narkolinu; pracoval i v oboru lihovarském a v cukrovarnictví.

Déruléde (dérulé) Paul (1846—1914), frc. básník a politik; od 1870—71 neúnavný a bouřlivý bojovník za odvetu, založil 1889—92 spolek Ligu patriotů, 1889—92 poslancem. Napsal oblíbené písně vojenské a válečné Chants du soldat (1872—75 2 sv.), Refrains militaires (1883). Jeho paměti: Feuilles de route (1905).

Déroute (dérút), hl. vojensky: divý útěk; všeob. rozvrat, rozklad, zmatek, panický poplach.

Deroy (derua) Bernhard Erasmus hr. (1743—1812), bav. gener., reorg. 1804 bav. armádu, 1809 vel. obraně Tyrol a padl jako velitel bav. divise proti Napoléonovi u Polocka v Rusku.

Derringer (derindžer), jedno- neb dvouhlavňová kapesní bambitka, bez hledí (10 mm kal.), v sev. Am., pojmenovaná podle svého vynálezce.

Derschatta Julius v. Standhalt (1852—1924), rak. státník, advokát ve Št. Hradci a zakladatel něm. nac. spolku Südmarmk. Byl od r. 1885 poslancem něm. nac. strany na říšské radě rak. a 1906—08 min. železnic. R. 1907 jmenován presidentem rak. Lloydů.

Derventa, bos. obch. město na ř. Ukraňe s 6,778 ob. R. 1688 zde zvítězila rak. armáda nad Turky.

Derviš-paša Ibrahim (1817—1896), tur. maršálek a státník, reorganizátor tur. armády r. 1873. Byl r. 1875 gen. guv. v Bosně, r. 1880 v Albanii.

Dervišové (pers., „chudák“), členové moham. nábož. řádů; v zemích arab. převládá křesť., v perskoind. buddhistické napodobení se sklony asketickými a pohanskými přežitky. Dnešní řády odvozuji původ od dob vrstevníků proroka, Abu Bekra a Aliho. Řádů stává ještě na 72, z nich pak as u 30 je prokázán původ. Ze všech je nejvýznamnější řád Mevlevi, z politick. Bektažiové. Chalveti uchylují se do kobeč, kde v prísnych postech dlí na modlitbách; Saadiové jsou kejklíři a zaklánači hadů. D. žijí zčásti v klášteřích, ženatým dovoleno sice žíti mimo klášter, avšak s podmínkou přespávání několika dnů v týdmu v klášteře. Většinou jsou to řemeslníci, kramáři a zemědělci a uplatňují svoji řádovou příslušnost při zvl. příležitostech. Odlíhují se

oděvem a turbanem. V tajnosti jsou udržovány řádové stanovy. Askése u nich se vyvíjí tancem (d. tančící), řevem (d. řvaví) a potulkami (d. toulaví). D. dosud nepozbyli vlivu politick. a významu mezi lidem, byliť mnoha moham. knížaty a sultány bohatě obdařeni výsadami.

Derwent (dérvnt), jm. řek v Anglii: 1. přítok ř. Trentu, 96 km, vyvěrá u Peak-u a u Derby splavná; 2. protéká jezery D. Water a Bassenthwaitem, vtéká do Irského moře; 3. přítok Ousy, 91 km, v hrab. yorském; 4. přítok Tyny, hran. mezi Durhamem a Northumberlandem; 5. ř. v Tasmanii, protéká jezerem Saint Clair.

Derwent Water (dérvnt uotr), perla jezer cumberlandských v Anglii, 535 ha, se 4 ostrovy (tamže Saint Herbert's se starou poustevnou), je vytvořeno řekou Derwentem.

Deryng Emil († 1895), polský herec a spisovatel; režisér varšavského divadla. Autor četných dramát (Bracia Morawczycy, 1849, Hrabia i listy, 1849, Bogumił Duda, 1857 a j.).

Deryngowa Maryja (* 1857), dcera předešl., polská dram. umělkyně, člen div. lvovského, později varšavského. Vynikala jako znám. tragédka. R. 1879 a 1882 vystoupila s velkým úspěchem na našem Nár. divadle.

Deržavin Gavril Romanovič (1743—1816), rus. básník; byl 1784 gubern. oloneckým, 1785 tambovským, 1791 stát. taj. Kateřiny II., 1802—03 za Alexandra I. min. sprav. Slávu jeho založily ódy, především Feliza (1782), věn. Kateřině II., význačná vznešeností, slavn. pathosem, humorem a satirou. Nejslavn. jeho óda na Boha přel. do všech jazyků svět. U něho je zjevný sklon k prostonárod. slohu. Jeho anakreon. básně svým naivním půvabem jsou poeticky mistrné. Nejlepší a nejuplněnější vydání jeho sebr. spisů jest Grottovo 1880—85.

Des (it. Re bemolle, frc. Ré bémol, angl. D flat, dí flet), v hudbě o půltónu b sniženě D. Des-durová tónina s 5 b v předznamenání.

Desaggregace (lat. desaggregatio), rozrušení spojitosti molekul. Uvolňování, rozrušení kamenů vlivem mrazu a horka.

Desaguadero (špaň. odtok), jm. dvou řek v j. Am.: 1. v Bolívii vyvěrá v jez. Titikaka, asi 3000 km dl., vlévá se do Lago Poopó (Aullagas); 2. v Argentině, tvoří hranici mezi prov. Mendoza a San Luis.

De Sanctis Francesco (1817—1883). it. liter. historik a kritik. Přeložil Schillera a Goetha, 1856 prof. v Curychu, 1860,

1862 min. vyuč. Založil list L'Italia, od 1871 prof. univ. neapolské. Mistr. jsou jeho díla v oboru it. lit.: Storia della letteratura italiana (1919, 2 sv.), Saggi critici (1866), La letteratura italiana nel secolo XIX (1897) a j.

Desanexe (fr. desannection), odvolání anexe; tak označují Francouzi znovuzískání Elsaska-Lotrinska.

Desarmovati (fr.), odzbrojití; voj. odstranění děl z baterií, vál. lodí a pevností, v šermu vyrazit soupeři zbraň z ruky.

Desátek (decima, lat.), dávka výnosová, obnášející $\frac{1}{10}$ naturálního výnosu. Jest velmi stará. U nás bývala zaváděna ve prospěch šlechty neb církve.

Desatero, malé české středověké zveršování (30 veršů) dekalogu. Desatero velké, česká báseň o 1200 verších s počátku XIV. stol. Skladatel jest neznámý. V úvodu vypráví o původu dekalogu, v dalším pak pojednává o jednotlivých příkazích, dokládaje je vtipnými příběhy, které někde vyznívají satiricky proti jednotlivým povoláním. Obě desatera se zachovala ve Sborníku Hradeckém.

Désaugiers (désózié) Marc Antoine Madeleine (1772—1827), frc. básník-pisničkář, dramatik. Napsal kolem 100 vaudevillů a frašek. Životností kypí jeho zpopularizované písničky.

Desault (dezó) Pierre Joseph (1744—1795), frc. vynikající klinický a operat. chirurg, znám. léčbou zlomenin, nov. směry ve voj. ranhojičství a zdokonalením obavazů.

Desavonovati (fr., dezavuovati), popřítí, nepřipustiti.

Desazon, prostředek k čištění pitné vody, obsahující vysoce procentní chlorové vápno a ortizon (sloučenina peroxydu vodíku s močovinou).

Desbordes - Valmore (debord - valmór) Marceline (1785—1859), frc. spisovatelka, roz. Desbordes, provdaná za herce Valmorea. Svým trpkým mládím stala se básnířkou a uveřejnila hluboce pročitelné, zčásti silně melancholické básně ve sbírkách: *Élégies et romances* (1818), *Élégies et poésies nouvelles* (1824), *Les pleurs* (1833), *Pauvres fleurs!* (1839) a j., vydané pak jako *Oeuvres poétiques* (1886—87, 3 sv.). Kromě toho psala povídky, díla vychovatelská a pod. Její *Contes et scènes de la vie de famille* vyšly 1874 (2 sv.). *Correspondance intime* (1896, 2 sv.). Lit.: L. Descaves, *La vie douloureuse de M. B.* (1911). Ukázky překl. Jar. Vrchlický.

Desboutin Marcelin Gilbert (1823—1902), franc. malíř, portretista a genrlista. Jeho děl počítá se na 2000.

Descamps (Dekam) Jean Baptiste (1714—1791), fr. malíř a umělecký spisovatel. Více než obrazy znám je svým dílem *La vie des peintres flamands, allemands et hollandais* (1753—63, 4 sv.).

Descamps Jean Baptiste jun. (1742—1836), syn předěšl., franc. malíř miniatur a konserv. musea v Rouenu.

Descartes (Dekart) René (Renatus Cartesius) (* 31. břez. 1596 v La Haye, Touraine, † 11. února 1650 ve Štokholmu), fr. filosof. Pocházejí ze starého šlechtického rodu, vychován v jesuitské koleji v La Flèche, účastnil se jako voják tažení v Holandsku, pak pod Tillym v Německu a v zimních táborech na Dunaji; 1619 pojal myšlenku, uznávati za pravdu jen to, co si možno „jasné a zřetelné“ (clair et distinct) představit. R. 1620 bojoval v císa. vojsku na Bílé Hoře. Od r. 1621 procestoval půl Evr. a zdržoval se pak přechodně v Paříži. Od r. 1628 žil v Holandsku, dvánáctkrát vystrídav bydlíště, v ústraní, věnuje se vědám. K naléhání svých přátel vydal svá díla, nejprve anonymně: *Essais philosophiques*, obsahující *Discours de la methode*, *La Dioptrique*, *Les Météores* a odůvodnění analytické geometrie, kt. vynašel: *La Géométrie* (1637, lat. první tři 1644, *Geometrii* 1649), po nichž následovaly později: *Meditationes de prima philosophia* (1641) a *Principia philosophiae* (1644). Poslední dílo, jež sám uveřejnil, bylo napsáno pro princeznu Alžbětu Falckou (1644): *Traité des passions de l'âme* (1649). R. 1649 odešel, povolán švédskou královnou Kristinou do Štokholmu; nesnášeje drsného podnebí, zemřel o rok později. Po jeho smrti uveřejněny spisy, zadržené z bázně před inkvisicí: *La monde* (vydal Clerselier jako *Traité de la Lumière ou le Monde a Traité de l'Homme*, 1677), *Regulae ad directionem ingenii* (1701) a *Inquisitio veritatis per lumen naturale* (1701). — D. filosofie je přechodem mezi scholastikou a osvětou. Jako scholastikové, tak i on pokládá za svůj úkol uvéstí základní pravdy vědy a náboženství v soustavnou spojitost. Nové je však to, že za vědu uznává pouze matematiku, matematizuje přírodu a za zdroj poznání pokládá pouze racionální myšlení; v tom spočívá také jednostrannost jeho myšlení, k čemuž přistupuje ještě neváznost k historii. Jeho spojení matematicko-fyzikálního světového názoru s teologií v opaku ke křesťanství, v němž je teologie spojena s historií, pokračovalo přes Spinozu, Leibnize a Wolffa až ke Kantovi, pro

něž vždy ještě je matematika vlastní vědou a Bůh nejvyšším předmětem filosofie. Jako Augustin vycházel z radikální pochybnosti o všem, co nazýváme poznáním, dospívá D. k objevu, pouze pro něj novému, že jediné v samotném skutečném vědomí pochybnosti nelze dále pochybovat. Pochybnost je aktem myšlení, kt. předpokládá současně existenci myslícího člověka. Tím dochází k prvnímu svému pravidlu: „Cogito, ergo sum,“ myslím, tedy jsem. Ježto pak mohu si od své osobnosti vše odmyslit, jen myšlení samo nikoliv, vyplývá z toho dále, že podstata člověka spočívá v myšlení. Opakem k Augustinovi vyrazují se tím ostatní obsahy vědomí ve prospěch myšlení. Rozumné myšlení je nyní zároveň jediným zdrojem jistoty, který máme. Jisté je totiž vše, co rozum nahlíží zrovna tak jasně a zřetelně, jako cogito, ergo sum. Měříme-li na tomto principu obsah našeho myšlení, najdeme v něm nejprve ideje různého druhu, jednak vrozené, jednak naučené, jednak vynalezené. Mezi nimi zaujímá první místo idea Boha. Ježto člověk je pomijivý, nedokonalý a obklopuje ho pomíjejcnost a nedokonalost, Boha však nutno považovat za nepomíjivého a dokonalého, nemůže idea Boha pocházeti z člověka. Byla do něho vložena Bohem a zrodila se s ním, tak jako mám vrozenou ideu sebe sama. Bůh je příčinou idey Boha v nás a tím zároveň i vůbec všech věčných pravd. Existence Boha je zrovna tak jistou skutečností jako cogito, ergo sum a také správnost pravd, nalézajících se v našem myšlení, neboť jinak musil by Bůh býti podvodníkem, kt. člověka stvořil ze zloby k bludu. Z idey Boha vyplývají nyní principy přírodní filosofie, kt. spočívá na nauce o substancích. Substance je věc, jež nepotřebuje ke své existenci žádné jiné věci. V tomto užším smyslu je substancí pouze Bůh, ježto je sám příčinou sebe sama. V širším smyslu jsou duch a hmota oběma substancemi, z nichž sestává svět, a kt. nepotřebují ke své existenci ničeho, pouze Boha, jenž je stvořil. Podstatou ducha je myšlení, podstatou hmoty rozměry. Všechny kvality se z toho odvozují. Tím se stal zakladatelem novodobého dualismu. Pracoval též s úspěchem v matematice a byl zakladatelem analytické geometrie. Čes. překl.: Rozprava o metodě, která správné mysliti a hledati pravdu ve vědách (J. Guth 1882), Úvahy o první filosofii (J. Slavík 1904).

Descaves (dekáv) Lucien (* 1861), fr. spis. Počal jako extrémní (krajní) naturalista, později se však Zolova směru od-

řekl a psal umírněně realistické romány, jako: Sous- offs (1889), Les emmurés (1894), La colonne (1901), Phlémon, vieux de la vieille (1913). Dále napsal společně s jinými řadu divadel. her, tak s M. Donnayem La clairière (1899) a Oiseaux de passage (1903).

Descendenční teorie (transformační n. transmutační, vývojová t.) nauka, podle níž vyvinuli se živočišové (vymřelí i ještě žijící) během trvání země přirozenou přeměnou z jednoho n. několika málo původních forem, jsou tedy navzájem příbuzní. Odporuje tedy teorii, zastávané ještě Linnéem, podle níž byl každý druh zvířat n. rostlin stvořen zvlášť a od té doby se již nezměnil. Počátky teorie vývojové sahají daleko nazpět přes řec. filosofii. V 18. stol. přikláněli se k takovým názorům Buffon a Goethe (tento vzhledem ke své teorii o přeměnách), avšak teprve Erasmus Darwin († 1802) uvedl nauku v soustavu; její základní myšlenky vybudoval dále velice důmyslně Jean Lamarck (1809), který učil jmenovitě tomu, že živočišové přizpůsobí se novým podmínkám životním (teorie akomodační, o přizpůsobení) a změnu orgánů vysvětloval vlivem jejich upotřebení n. nečinností. Příbuzné názory zastávali také zakladatelé t. zv. přírodně filosofické školy v Německu, zvl. Oken, Treviranus, Schelling a j., ačkoliv tito pomýšleli více na plánovitý vývoj na podkladě principu zdokonalování, v živočišstvu spočívajícího a při tom opírali se o výsledky studia dějím vývoje tím způsobem, že pohlíželi na př. na nižší zvířata jako na embryonální tvary zvířat vyšších a zvl. člověka jakožto předpokládaného konečného cíle vývoje (teorie evoluční, vývojová). Teprve Charlesu Darwinovi a Wallaceovi se podařilo přivést t. d. k všeobecnější platnosti. Tím se vysvětluje, že se d. t. často označuje jako darwinismus, což však přísluší pouze teorii selektivní. D. t. utvrdil nejprve Haeckel. Darwin připouštěl nejprve stvoření více nižších tvarů a ke člověku napřed nepřihlížel; Haeckel však pojednal ve své „Generelní morfologii“ (1866) o všech organismech s téžobí hlediska, soudě, že nejnižší živočišové (protisti) vznikli prvoplozením (generatio aequivoca) a od nich pak, jako společn. základu, odvozoval jednak rostlinstvo, jednak zvířectvo a lidstvo považoval za zvlášť daleko vyvinutou větev zvířectva. Podobného povzbuzení d. teorii doznala srovnávací anat. a paleontologie. V oboru první přispěly k poznání přirozeného příbuzenství a vzá-

jemných vztahů mezi jednotlivými skupinami jmenovitě práce Gegenbaurovy, Huxleyovy, Kowalewského a j.; klasické výzkumy prvního prokázaly homologii částí všech zvířat, náležejících do jedné a téže skupiny, tak kosti lebky, trupu a končetin všech vyšších a nižších obratlovců. Velmi důležité opory dostalo se vývojové teorii tím, že se vynasly t. zv. formy přechodné, spojující skupiny zvířat a rostlin, které až doposud pokládaly se za oddělené; na př. archaopteryx macrura, který sblížíuje navzájem reptilie (plazy) a ptáky a amphioxus, vyplňující mezeru mezi obratlovci a bezobratlými. Na druhé straně objevilo paleontologické badání z mnoha čeledí celé řady zvířat, které v sebe vzájemně přecházejí a vyskytují se po sobě v geologickém postupu s důležitým důkazem, že ve všech oddělech předcházely jednodušejší organismy životní formy výše stojící v přesném postupu. Tak objevily se ve vývoji mezi rostlinami cévnatými nejprve kapradiny, přesličky a lycopodiaceae (plavuňovitě), t. j. rostliny, které nekvetou, ani nevytvářejí semen; pak teprve objevily se vlastní rostliny s květy a semeny. U zvířectva ukázali se po sobě bezobratlí, ryby, obojživelníci plazi, ptáci a ssavci. Největší rozruch vzbudily v tomto směru výzkumy o fosilních ssavcích, zvláště o koních a jiných mnohokopytnících (Huxley, Marsh, Rüttimeyer, Kowalewskij a j.); rodokmen koně dal se sledovati více než padesátí formami až do nejranějšího eocénu. Krok za krokem dal se znovu sestaviti vznik jednokopytníka z pětikopytníka a znenáhle přetvoření všech kostí nohy a paže, lebky a mozku, chrupu atd. (Q₃ jednokopytníci). V geologii postlila d. t. principu poněkudého vývoje, který úspěšně vytyčil již Lyell oproti Cuvierově teorii o katastrofách (Q₄ t.). — Nejvýznamnější důsledek ze zevšeobecnění myšlenky o vývoji spočíval však zřejmě v tom, že nyní sám člověk, který pokládal se dosud za bytost, stojící nad přírodou zvláště v duševním životě, a na přírodu pohlízel, jako by byla stvořena pouze pro něho (anthropocentrický světový názor), byl nyní vřazen do přírody jako část, příslušející k celku. Tím přiblížila si d. t. také vědy duchovní a nyní počalo střídavě, dosud nebývalé působení mezi přírodovědou, badáním duchovním a dějinným; všechny vědy setkaly se v tomto názoru ve styčných bodech a jejich zpracování s hlediska dějin vývoje vrhlo na mnohé z nich zcela převrácující světlo. Dějiny lidstva se všemi svými odvětvími

byly připojeny jako článek ke všeobec. přírodopisu a bylo třeba doplniti je „dějinami pravěku lidstva“ (prehistorie, Q₄). Původ tvorstva nelze sice již dokázati vlastním názorem, avšak srovnávací anat., paleontologie, vývojezpýt atd. snesly tolik průkazného materiálu, že možno pokládati d. t. za poznatek úplně zajištěný. Její význam, i když omezený, uznal i tak pravověrně církevně smýšlející badatel, jako je Wachsmann. — Q₄ druh, biogenetický základní zákon, darwinismus, vývojezpýt, neolamarckismus a neovitalismus.

Descendentí (z lat.), potomci, příbuzní v sestupné linii; descendance, potomstvo, příbuzenstvo v sestupné linii (Q₃ příbuzenstvo).

Descense (lat.), ve hvězdářství úhel mezi bodem jarním a bodem nebeského rovníku, zacházejícím současně se souhvězdím. Pro místa pozorování na rovníku rovná se d. rektascensí; nazývá se přímoou d., v opaku k šikmé d. pro místa pozorování mimo rovník.

Des Cloizeaux (de-kloazó) Alfred (1817—1897), fr. mineralog. Napsal: Manuel de minéralogie (1862—93, 2 sv., nedokonč.), Recherches sur les propriétés optiques des cristaux (1867) a j.

Descart, francouzská hudební středověká forma písně. Vždy dvě strofy mají stejnou melodii (aa, bb, cc). Q₃ Leib.

Descoures (dekúdr) Ludvík (1820—1878), něm. malíř. Svou pověst založil 1850 obrazem Francesca z Rimini (podle Danta); byl vážen zvl. jako malíř podobizan. R. 1854 povolán na novou uměleckou školu v Karlsruhe.

Deselne, Claude André (1740—1823), fr. sochař, hluchoněmý, portretista francouzských revolucionářů.

Desseine Louis Pierre (1749—1822), fr. sochař. Hl. díla: Bacchus a Hébé, poprsí Ludvíka XVII., reliéfy pro sloup Vendômecký.

Desekvestrace majetku, vyjmutí majetku ze sekvestrace (Q₄), t. j. z nucené správy. Po Svět. válce byl majetek příslušníků nepřátelských států, jenž byl za války sekvestrován, opět majitelům vydán; někde přímo (v Spojených státech severoamerických), někde na základě zvl. ujednání mírových; tak musily ústřední mocnosti veškerý rekvirovaný, zabavený a sekvestrovaný majetek navrátit, resp. nahradit vlastním, na území býv. Rakousko-Uherska se k tomu zavázaly nové, nástupnické státy.

Desenzano sul Lago, město v ital. prov. Brescia, 4191 ob., jako obec 6567 ob. (1921), nejdůležitější přístav na Gardském jez.,

leží na jeho jihozáp. břehu a na dráze Verona-Brescia.

Deserce, α_1 zběhnutí.

Desericius (Deserický) Jozef (1702—1765), uherský dějepisec, kněz v papežských diplomatických službách. Hl. dílo: *De unitiis ac maioribus Hungarorum*.

Desert, ovoce, sýr, sladkosti, podávané po hostině.

Desertní vína, sladká vína obsahující značné množství cukru a lihu. Dělí se na: 1. přírodní, vyráběná z přezrálých hroznů (tokajské, Santo), 2. imitace samotoku, vyráběná kvašením z vín obyčejných, 3. likérová, vyráběná kvašením moštu neb přísad v obyčejném víně (Malaga, Madeira, Sherry, Oporto, Marsala a j.), 4. slazená, vyrábějí se podobným způsobem, s větší dávkou cukru a lihu.

Desetinné míry a váhy, jsou takové, při nichž měnitelem jest 10, neb jeho mocnina. Jsou uzákoněny téměř ve všech evropských státech, neboť jsou výhodné k počítání a snadno se jimi manipuluje.

Desetinné třídění, bibliologická metoda, používaná v moderním knihovnictví. Má výhodu, že záznamy, seřazené podle čísel, automaticky způsobí, že knihy stejného obsahu se v katalogu dostanou k sobě. Vynalezl je W. T. Harris, zpracoval Melvil Dewey. U nás je vypracoval Prusík, Tobolka a hl. Živný. Jest několik druhů d. tř. U nás se ujala tato soustava. Veškerá literární produkce jest podle obsahu rozdělena do 10 tříd: 0. díla všeobecná, 1. filosofie, 2. náboženství, 3. vědy sociální, 4. jazykovědy, 5. přírodní vědy, 6. vědy technické, 7. umění, 8. literatura krásná, 9. dějepis a zeměpis. Každá tato třída jest opět rozdělena na 10 oborů, a každý z těchto opět na deset atd. Tak na př. naučné slovníky patří do třídy první, t. j. 0, pododělení 3. Signatura všech slovníků bude tedy 03; další čísla následují podle bližších údajů. Čísla jednotlivých oborů jsou uvedena v seznamy, nad kterými bdí Bruselský mezinárodní ústav bibliografický. (Československo má číslo 437, čeština 9186, Čechové 9186; letopečty se vpisují datem neb číslem století.) — Lit.: Československé knihovnictví (1925), str. 428; R. Volf: Desetinné třídění (1926); Živný: D. tř.; Rukověť bibliografie (1924).

Desetinný, každý zlomek, jehož jmenovatelem jest 10. D. číslo je složené z čísla celého a z desetinného zlomku.

Desetinný zlomek, zlomek psaný ve smyslu desítkové soustavy. Pro slučování zlomků jest výhodno, aby všechny zlomky měly stejné jmenovatele nebo aspoň jmenovatele, které lze snadno navzájem převáděti. Původně jako tako-

vého jmenovatele užívalo se 60 a příslušných mocnin (dosud se dělí kruh na $6 \times 60 = 360'$, 1° na $60'$ atd.). Ježto však všeobecně používá se desítkové soustavy, dáváme přednost zlomkům, jichž jmenovatelé jsou celistvými mocninami 10 (10, 100, 1000 atd.) a píšeme je způsobem speciálním, který odpovídá smyslu desítkové soustavy: Je-li čitatel větší než jmenovatel, oddělíme od něho tečkou s pravé strany tolik cifer, kolik nul by měl příslušný jmenovatel: $349/100 = 3.49$. Je-li čitatel menší, připojíme k němu s leva tolik nul, aby bylo možno použití téhož pravidla: $43/1000 = 0.043$. Obecný zlomek proměníme v desetinný, dělíme-li čitatele jmenovatelem. Podle toho zda dělení lze provést do konce či nikoliv, dělíme desetinné zlomky v konečné a nekonečné. Konečné desetinné zlomky vznikají z obecných, jichž jmenovatel obsahuje pouze mocniny 2 nebo 5. Některé obecné zlomky převodem poskytují periodické desetinné zlomky, u nichž určitým místem počínaje opakuje se tatáž skupina cifer (perioda), na př. $1/22 = 0.1363636 \dots$ s periodou 36. Naopak každý konečný a periodický d. z. lze převést v zlomek obecný. Převod konečného desetinného zlomku nepotřebuje výkladu. Periodický d. z. převedeme v obecný takto: Od čísla, které vznikne, napíšeme-li vedle sebe cifry desetinného zlomku až do poslední cifry první periody, odečteme číslo tvořené ciframi před periodou. Vzniklé číslo jako čitatele dělíme číslem, které se skládá z tolika 9, kolik cifer obsahuje perioda, a tolika nul, kolik cifer se nachází před periodou:

$$0.43213213 = \frac{43213 - 43}{99900} = \frac{43170}{99900} = \frac{1439}{3330}$$

Existují však též aperiodické nekonečné zlomky desetinné, na př.:

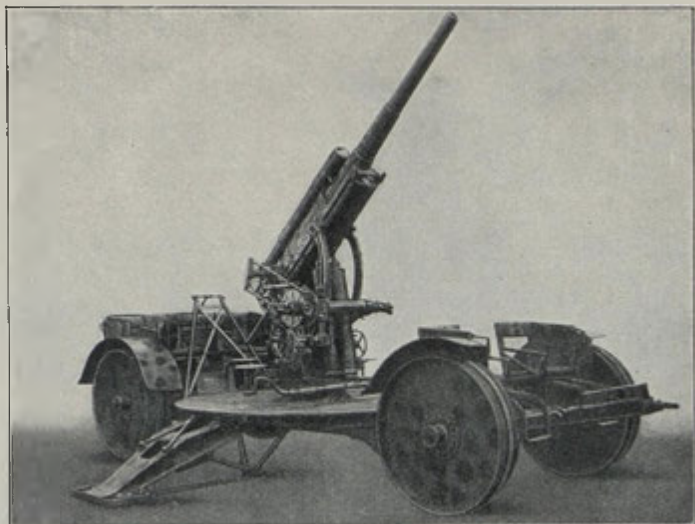
$$0.313113111311113111131 \dots$$

jsou to čísla iracionální. D. z. po své používání franc. matematici Vieta (α_1); omylem připsuje se zavedení d. z. Holanďanovi Simonu Stevinovi (1548—1620) a j.

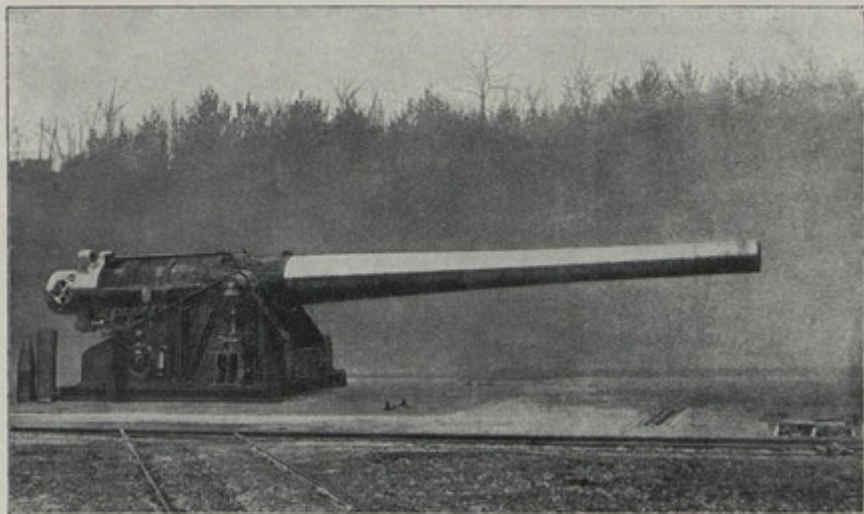
Desetinožci (Decapoda), nadčelad korýšů, jejíž zástupci vyznačují se velkým hrotitým hřbetním štítem, třemi páry nožek kusadlových a deseti páry noh krátkých, opatřených klepítky. Vývoj děje se často proměnou. Nejznámější zástupci jsou: rak říční (*Astacus fluviatilis*), humr (*Homarus vulgaris*), langusta (*Palinurus vulgaris*), garnát (*Palaemon*) a četné druhy krabů.

Desetiramenni (Decapoda), podřád hlavonožců s vnitřní, často rudimentální skořepinou, s deseti rameny, z nichž čtvrtý

Dělostřelectvo.

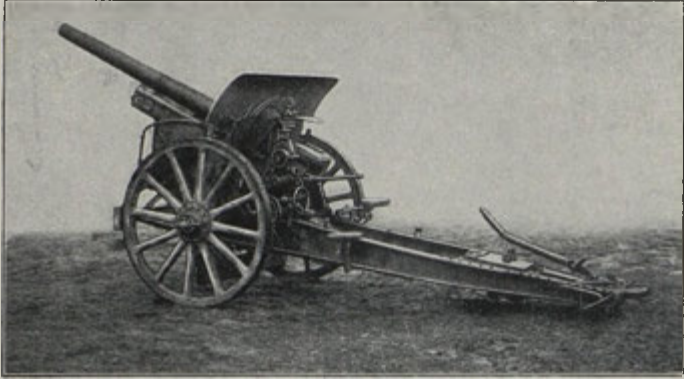

8.8 cm mot. dělo protiletadlové s otáčecí lafetou.

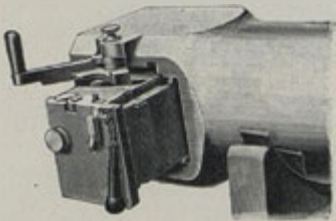

Dalekonosné dělo, 85 cm L/45 (Škoda).

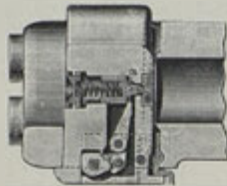
Dělostřelectvo.

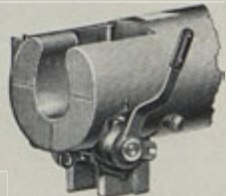
77 cm polní dělo 16.

Pohled z prava, závěr otevřen.

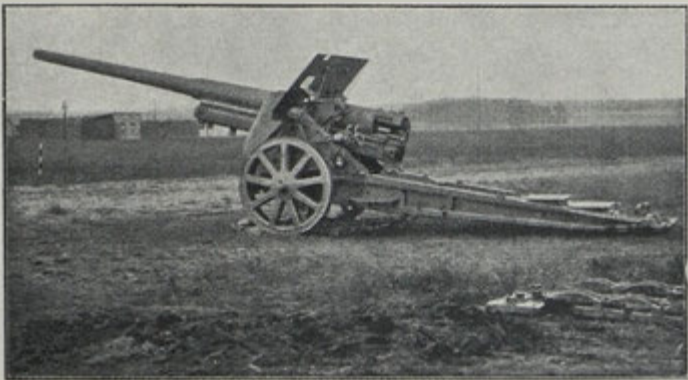

Vodorovný řez středem závěru;
a) úterník.

Vertikální klinový závěr

Kruppův vodorovný klinový závěr pro polní a horské dělo.

15 cm velké dělo 16.

pár jest vyvinut v dlouhá chápací ramena. Náležejí sem skupiny: 1. Spirulidae, 2. Myopsida, 3. Oegopsida a 4. Belenitidae (fossilní).

Desetiúhelník (dekagon), část roviny, omezená 10 úsečkami. Má 10 stran, 10 úhlů, 35 úhlopříček. Součet vnitřních úhlů činí 1440° (16 R). Důležitý je desetiúhelník pravidelný. Jeho strana se rovná většímu dílu poloměru opsané kružnice, rozdělené podle zlatého řezu.

Desetištěn (dekaedr), těleso omezené plochami desíti rovin.

Desetník, mince o 10 nejmenších peňních jednotkách.

Deséze Raymond (1748—1828), franc. advokát, obhájce Ludvíka XVI. před konventem. Za svoji skvělou obhajobu byl uvězněn, ale za restaurace Bourbonův vznamenan čestnými hodnostmi.

Desfontaines (defonten) Pierre François Guyot, abbé (1685—1745), fr. kritik. Je znám svým sporem s Voltaiem. Napsal Observations sur les écrits modernes (1735—43, 3 sv.) a jako odpověď na Voltairovu Critique des Observations (1738): Voltairomanie (1738).

Desfontaines René Louiche (1750—1833), fr. botanik, prof. a ředitel botan. zahrady v Paříži. Psal o květeně v Tunisu a Alžíru (Flora atlantica, 1798—1800), a o volně rostoucích křovinách, jež by se daly aklimatizovati ve Francii.

Desfours z Mont a Athenville Nikolaus hr., poč. 17. stol. rak. důstojník. Válčil proti Turkům a na Bílé hoře, kde vedl jezdecký císařský pluk. Získal Hrubý Rohozec a Malou Skálu. Potomci jeho jsou členové šlechtické rodiny Desfours-Walderode.

Deshabillé (franc. desabije), noční oblek, domácí šat.

Deshayes (dezé) Gérard Paul (1795—1876), franc. přírodopysmec. Byl od roku 1869 prof. musea v Paříži. Sp.: Traité élémentaire de conchyliologie (1834—58, 3 sv.), Description des animaux sans vertèbres, découverts dans le bassin de Paris (1856—65).

Deshays Jean Baptiste (1729—1765), franc. malíř náboženských a mytologických obrazů. Navrhoval též gobeliny pro tovarnu v Beauvais.

Deshima (deš-, Desima), pruh země, dř. ostrůvek v japon. přístavu Nagasaki (1636 prý uměle od pevniny oddělený). V l. 1635—39 byl odevzdán portugalskému. V l. 1641 holandskému kupcům, kteří zde sami zprostředkovali obchod západ. země s Japonskem až do r. 1854.

Deshoulières (desulier) Antoinette, roz. Du Ligier de la Garde (1638—1694), franc. básnička. Pseud. Amaryllis. Ježto

vynikala duchem a krásou, velebili ji současníci pro její cenné básně jako „desátou muzu“, n. jako „franc. Kalliope“. Psala idyly, eklogy, milostná psaní o zvířatech a pod. Sp.: Oeuvres complètes (1747), Oeuvres choisies (vyd. Lescure, 1882).

Deschamps (dešam) Antony (1800—1869), franc. básník. Náležel k nejužšímu kroužku fr. romantiků; vydal metrický překlad Danteovy Comedie (1829) a j. překlady, pak zdaril Satires politiques (1831), a Dernières paroles (1835), básně úchvatné melancholie, psané již pod vlivem duševní choroby, znenáhla vystupující.

Deschamps Emil (1791—1871), francouzský básník. Roku 1824 založil s Viktorem Hugem časopis „La Muse française“ a brzy se osvědčil jako jeden z nejmělejších a nejobratnějších zástupců romantického básnictví. Uvěřejnil: Études françaises et étrangères (1828, mnohokrát přeloženo), Poésies (1842), zpracování Shakespearových drammat Romeo a Julie (1839) a Mackbeth (1844), dále operní texty, na něž komponoval Auber, Rossini a j. Oeuvres complètes vyšla r. 1872—1874 v 6 svazcích.

Deschamps Eustache, zvaný Morel (* okolo roku 1345, † 1404 n. 1405), nejznamenitější básník franc. ve 14. stol. Byl diplomatem ve službách Karla V. Moudrého, byl také v Čechách, poslední úředníkem (bailli) v Seulis. Kromě Le Miroir de mariage a Art de dicter (1392) složil většinou menší básně, t. zv. balady, obsahu z větší části morálního a politického, také bajky a rondely, celkem 80.000 veršů. Jeho dílo vydali Queux de Saint-Hilaire a Raynaud (1878—1903, 11 sv.; v posledním svazku životopis). Lit.: E. Hoepffner, E. D. (Diss., 1904).

Deschamps Gaston (* 1861), franc. spisovatel. Od r. 1893 psal v Tempsu literární kritiky, jež vyšly souborně pod názvem La vie et les livres, 1894—1904 v 6 sv., dále o svých cestách v Recku a Malé Asii La Grèce d'aujourd'hui (1892) a Sur les routes d'Asie (1894), román Le chemin fleuri (1896) a j.

Deschan Josef, herec v Praze r. 1770, * v Paříži.

Deschanel (dešanel) Emile (1819—1904), franc. spisovatel. Od roku 1881 byl profesorem mod. písemnictví na Collège de France. Začal spisy lehčího rázu, na př. Catholicisme et socialisme (1850), Le mal et le bien qu'on a dit des femmes (7. vyd. 1867), načež přešel k pracím vědeckým. Jeho hl. díla jsou: Études sur Aristophane (3. vyd. 1892), Le romantisme des

classiques (1882—1888, 5 sv., ve sbírce jeho přednášek), Les déformations de la langue française (1898).

Deschanel Paul, (* 13. ún. 1856 v Bruselu, † 23. dub. 1922 v Paříži), syn předchozího, franc. spisovatel a politik. Nejprve byl správním úředníkem, roku 1885 poslancem a umírněným republikánem. v letech 1898—1902 a 1912—1920 prezidentem sněmovny a od 18. února až 21. září 1920 prezidentem republiky. Odstoupil, byv postížen nehodou na dráze. Od r. 1899 členem Akademie, napsal tato politická díla: La question de Tonkin (1883), Les intérêts français dans le Pacifique (1885), La République nouvelle (1898), Politique intérieure et étrangère (1906), L'organisation de la démocratie (1910), Gambetta (1920); dále díla literární: Figures de femmes (1889), Figures littéraires (1889). Svě řeči uveřejnil pod názvem Questions actuelles (1891). Člen Akademie. — Byl vždy upřímným přítelem českého národa.

Desiderativum, slovo vyjadřující touhu; v indoevropských jazycích přibíralo sloveso -s- (video — vidím, visio — chci viděti). Casem vzniklo z této formy futurum.

Desideri Ippolito P., jezuitský misiónář a badatel v Tibetu; byl prvním Evropanem, jenž dosáhl úpatí Transhimalají.

Desiderio da Settignano (settiňano) (1428—1464), ital. sochař ve Florencii. Podle Donatella n. pod jeho vedením vypěl tamtéž v nejušlechtlejšího z mistrů italské renesance, spojuje velikou dekorativní schopnost s velmi jemným přirozeným citěním. Jeho hl. dílem je náhrobek stát. tajemníka Marsuppiniho (zemř. 1455) v Santa Croce ve Florencii. Rovněž tak znamenitá jsou tato díla: nástěnná oltář. skříňka v San Lorenzo ve Flor.; mramor. poprsí Marietty Strozzi v museích ve Flor. a Berlíně a poprsí ml. dívky z vápenec.

Desiderium (lat.), přání, touha; pium d., zbožná (nesplnitelná) touha n. žádost; množ. čís.: Pia desideria zvoleno jako název knihy nejprve (1627) jesuitou H. Hugem, pak (1675) Spencrem.

Desiderius (756—774), posled. král langobardský, nástupce Aistulfův; snažil se sjednotit Itálii a podrobiti církev stát. Papežové volali na pomoc Karla Velikého, kt. se 770 oženil s Desiderátou, dcerou D., avšak již za rok ji zapudil. Z pomsty přijal D. jeho synovce, vyloučené z následnictví trůnu, marně však žádal na papeži jejich pomazání za krále franké. 774 podlehl vtrhnuvšímu Karlovi a zemřel jako zajatec ve Fr. Jeho syn Adelgis, jenž uprchl do Cařihradu,

pokoušel se později vznítiti povstání, avšak marně a zemřel ve vyhnanství.

Desiderius Dr., ^o Böttinger Hugo.

Designace (lat.), označení; poukázka, soupis výdajů, zboží, příjmů, majetku atd., také předběžné ustanovení k urč. úřadu. Předběžně povolání označuje se pak jako „designatus“. Doctor designatus (zkrác. dr. des.) ^o doktor. — Vojensky použiti každé vojenské osoby v případě války, ustanovené již v míru. Designovati, ustanoviti, určití, předem jmenovati.

Desiluse (lat.), vystřízlivění, rozčarování.

Desinfekce (lat.), zničení infekčních (nakažlivých), choroboplodných mikroorganismů. Požadavky, jež třeba klásti na prostředky desinfekční, jsou tyto: rychlý a jistý účinek, ušetření desinfikovaných předmětů, láce a jednoduché používání. Ježto odolnost a způsob rozšíření choroboplodných zárodků jsou různé, je nutno, abychom i desinfekční metody a prostředky volili různé. — Jsou dvě různé skupiny metod pro d.: a) metody chemické, b) fyzikální. a) Nejdůležitější z velmi četných chem. prostředků, udaných v předpisech pro desinfektory, jsou tyto: 1. sublimát, velmi prudký jed, účinný již ve zředění 1:1000; aby se zamezilo vzniku albuminátů rtuťi, vznikajících stykem s bílkovinou a pro d. neúčinných, třeba k němu přidati něco kuchyň. soli. Sublim. pastilky Angererovy s růžovým barvivem obsahují již kuch. sůl. Třeba si povšimnouti, že subl. poškozuje kovy. 2. Mýdelný roztok kresolu (směs kresolu = produkt z dehtu, ve vodě nerozpustný, se stej. dílem draselného mýdla), pětiprocentní; nyní se ho mnoho užívá místo kys. karbolové; hodí se zvl. k d. znečištěného prádla, podlah a stěn, natřených olejem. Ke stej. účelu slouží někt. jiné kresolové přípravky, jako lysoľ, lyxyl, bacillol. 3. Vápenné mléko, směs hašeného vápna s vodou (1:3); před upotřebením vždy dobře protřepati. Slouží k d. výmětů, jam záchodových, vápnem obilných stěn. Pro jeho láci, možnost rychlého obdržení a dobrý účinek se ho velmi mnoho užívá. 4. Mléko z chlorové vápna, směs 1 dílu chlor. vápna a 5 dílů vody. Užívá se ho podob. jako vápen. ml, avšak v uzavř. prostorách je nepřijemné pro štiplavý zápach. Chlor. vápno třeba chovati dobře uzavřené ve tmavé nádobě. Roztok musí se vždy před použitím teprve čerstvě připravití. 5. Formaldehydu možno použiti ve dvojm. tvaru: jako plynu a jako 35% vodního roztoku (formalin). Uschovává se jako chl. vápno. Jako desinfekčního roztoku užívá se 3% formalinové vody,

obsahující tedy 1% formaldehydu. 6. K d. materiálu, obsahujícího bacily tuberkulósy, dosud jmenované prostředky nestačí. Užívá se k tomu alkalyolu (lehce rozpustný 5% lysol), parmetolu (5%), chloraminu (5%), fobrolu (2%), všech tři kresolů, u nichž je atom vodíku nahrazen chlorem, dále sublimátu, avšak roztoku 5:1000. Těchto chem. prostředků užívá se různě: k namočení prádla, k vyfoukní podlahy, k zachycení růz. výměšků. Je neobč. důležité, aby předměty, určené k d., přišly důkladně ve styk s desinfekč. prostředky a aby dosti dlouho zůstaly vystaveny jejich účinku (obyčejně něk. hodin). b) Jako fysikálního prostředku desinf. užívá se v praxi tepla a to v růz. formě: 1. jako ohně u hořlavých předmětů nepatrné ceny; 2. jako vařící vody, kterou se všechny choroboplodné zárodky s jistotou zničí za 15 min. (počítáno od té chvíle, když voda začne vřít). Výhodné je přidati 2 proc. sody; 3. jako vodní páry, buď nasycené, proudící o teplotě 100° C, nebo pod napětím s přetlakem $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{4}$ atm., o teplotě 103—105°. K d. parou je třeba zvl. přístrojů a je-li správně provedena, je nejlepší. I odolné spory bakterií usmrtí se v málo minutách. Další výhodou je možnost použití vod. páry téměř pro všechny věci. Zničí se však kůže, kožišiny, guma, plst, hedvábí a samet, také skližené předměty, ježto kliš změkne. Aby i tyto předměty bylo možno parou desinf., byly sestaveny přístroje, u nichž užívá se směsí páry vodní a formalinové za nižšího tlaku a teploty pod 100° C. Přístroje k d. parou jsou buď pojízdné n. jsou umístěny v d. stanicích. Tyto sestávají ze dvou úplně oddělených místností, určených jednak k nakládání, jednak k vykládání předmětů. Mezi oběma prostorami jest umístěn desinf. přístroj a nachází se místnost ke koupání, v níž desinfektor má se po skončení práce důkladně vykoupati a obléci jiný oděv, aby neroznášel zárodky chorob. Kromě tepla může za příznivých okolností ničit bakterie i přímé ozáření sluncem jako difusní denní světlo; ježto by však musilo působiti mnoho dní, nelze ho prakticky použiti. Také suchého horka se neužívá, ježto účinkuje teprve při 140° C a výše a předměty, urc. k d., velmi značně poškozuje. — Při dopravě infikovaných předmětů třeba dávatí pozor, aby se zabránilo zavlečení a roztroušení zárodků choroby. Dopravní prostředky musí se dáti lehce desinf.; nejlépe hodí se bedny, pobité uvnitř plechem, pytle z pevného plátna n. koše, potažené voskovým sukem. Desinfekční opatření pro-

vádějí se ihned při počátku choroby „neustálou“ d., jejímž účelem je zničití zárodky, nemocným vylučované, v okamžiku vyloučení. Užívá se především prostředků chemických. Po skončení choroby provádí se d. konečná, kt. se vztahuje na všechny předměty, jež jsou v pokoji nemocného. Ve většině příp. postačí i pro konečnou d. použití páry n. chemikálií. Jen řidčeji připojuje se ještě d. formaldehydem, možná pouze tehdy, dá-li se dotýčná prostora neprodušně uzavřítí. Z vodní směsi formalinu převádí se formaldehyd opět do plynného stavu vypařením se ve zvláštních přístrojích (model od Flüggeho, Flügge-Scheringa,

Formalinový des. přístroj podle Flüggeho.

Desinfekční přístroj Flügge-Scheringův.

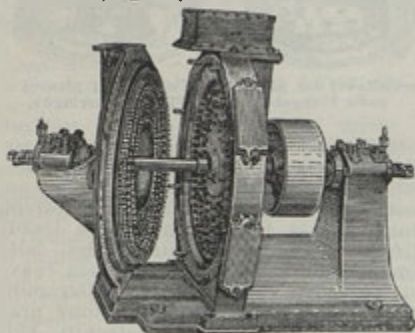
rozšíří se po celé místnosti a usmrtí spolehlivěji bakterie na povrchu se nalézající, avšak hlouběji usazené zárodky nepostihne. Doba, již je k účinku zapotřebí, činí 5—7 hod. Formaldehyd silně dráždí sliznice a ježto se v místnosti drží delší dobu, je nutno, aby byl přivodem épavku převeden v hexamethylentetramin. Tento vylučuje se pak jako jemný prášek, jež nutno pečlivě odstraniti. Zvl. přípravy umožňují d. formaldehydem bez přístrojů shora uvedených. Je třeba, aby po každé plynové d. formaldehydem následovalo důkladné vyčištění pokoje nemocného horkou vodou s příměsí sody, zeleným mazlavým mýdlem a kartáčem. D. provádí se osobami, zvl. k tomu vycvičenými (Q_2 desinfektor a školy pro desinfektory). Ve kterých případech má se provésti, o tom poučují podrobné zákonité předpisy. — Při chirurg. d. je třeba, aby ruce operatéra a jeho pomocného personálu, rovněž i kůže pacientova a operační pole byly co možná nejvíce zbaveny choroboplodných zárodků, ježto bylo zjištěno, že úplné zničení všech zárodků v pokože není doposud dosažitelné. D. rukou provádí se po pečlivém očištění horkou mýdelnou vodou a osušení mýtim v alkoholu (5 min.). Kůže operačního pole připravuje se dnec toliko jedním n. dvojným potřením 5proc. jodovou tinkturou těsně před zákrokem.

Předtím odstraní se tuk a viditelná nečistota na kůži benzínem, éterem n. pod. a vlasy (příp. chlupy) se vyholily. Není-li třeba s operací spěchatí, tu se nemocný den před tím vykoupe a oholí. Je-li možná d. tkáně, t. j. rány a jejího okolí, pomocí chemických prostředků, není dosud rozhodnuto. Novější pokusy se vstříkovaním antiseptických roztoků zdají se slibné. O d. studní \mathcal{Q}_2 zásobování vodou; d. železnič. vozů \mathcal{Q}_3 hygiena na železnici. \mathcal{Q}_4 také desinfektor, odvěšvení, formaldehyd.

Desinfektor (lat.), ten, kdo desinfikuje, zvl. pak osoba, ustanovená obecní správou úředně n. mimoúředně k provádění nutných desinfekcí a podléhající dohledu úřed. lékaře (\mathcal{Q}_4 desinfekce).

Desinfikovati (lat.), infikované předměty zbavit choroboplodných zárodků, což se děje desinfekcí.

Desintegrátor, drtičí stroj. pracující dvěma mlecími kotouči, mezi kterými se tovar drtí; \mathcal{Q}_5 mlynářství.

Desintegrátor Kruppův.

Desintegrátor (v horn.), drtič, používaný pro jemné drcení uhlí před koksováním, briketováním, zde i pro promísení mouru s rozdrčenou smůlou.

Desinterressement (fr., desentersesmaň) neúčastenství, nezájem; v politice: ujištění mocností, že se nevmísí do urč. záležitosti. — Desinteresovaný, nemající zájmu na něčem, nezúčastněný.

Desjardins (dežardeň) Abel (1814—1886) fr. dějepisec, od r. 1857 prof. gymnasia v Douai. Napsal Vie de Jeane d'Arc (1854, 3. vyd. 1885), Charles IX. (1874), La vie et l'oeuvre de Jean de Boulogne (1883) a j.

Desjardins Ernest (1823—1886), franc. historik, bratr předešlého, věnoval se hl. pomocným vědám, topografii, epigrafice. Hl. dílo: Atlas de géographie ancienne d'Italie (1852), Antiquités de Parme (1856).

Desjardins Martin van den Bogaert (1640—1694), franc. sochař.

Desjaterik, ruská váha a míra o 10 jednotkách.

Desjatina (desetina), ruská plošná míra, rovnající se 1.09 ha neb 2400 sažním. T. zv. stará d. = 3200 sažním = 1.45 ha; kazaňská d. = 3600 sažním = 1.63 ha.

Deskašev Stevan (1855—1921), operní pěvec, žák D. Jenka. Byl členem div. v Bělehradě, u Peleševy společnosti, opět v Bělehradě a Záhřebě, hostoval na jihosl. divadlech i v Pešti. Později byl úředníkem. Zemřel v bídě. Pro divadlo rovněž překládal.

Deskripce (z lat. descriptio), tolik, co popis; deskriptivní, popisný.

Deskriptivní geometrie, část geometrie, která se zabývá zobrazováním prostorových útvarů v rovině. Vzniklé obrazy nazýváme průměty nebo projekcemi, celou kresbu rysem. V užším slova smyslu rozumíme (pravouhlým) průmětem bodu na rovinu stopu kolmice, spuštné z tohoto bodu na rovinu. Průmětem čáry, plochy nebo tělesa je souhrn průmětů všech bodů těchto útvarů. Ve skutečnosti na př. při sestrojování průmětu krychle promítáme pouze její hrany. Sestrojíme-li průmět nějakého útvaru na rovinu vodorovnou a svislou (půdorys a nárys), lze jeho tvar a polohu v prostoru na základě obou průmětů dokonale určit. Často promítáme útvary ještě do roviny, která stojí kolmo k průsečnici. Tuto sklápíme kolem osy rovněž do roviny nárysné. Třetí průmět (bokorys) lze z půdorysu a nárysu bezprostředně sestrojiti. Bokorys je nepostrádatelný, je-li třeba rozeznávatí čáry, které leží v rovině kolmé k průsečnici roviny půdorysné a nárysné. Pravouhlého promítání používá se v hojně míře zejména v technice. V užším slova smyslu promítáním rozumíme zobrazování bodů, čar, ploch a těles podle určitých pravidel v rovině. Při promítání rovnoběžným používáme svazek rovnoběžných paprsků. Obrazem bodu P jest průsečík onoho paprsku svazků s rovinou nákresnou, který prochází bodem P. Používáme-li svazek paprsků na nákresnou rovinu kolmých, je to právě popsáný případ pravouhlého promítání. Promítání svazkem rovnoběžných paprsků, které svírají s rovinou nákresnou úhel jiný než pravý, jest obecným případem rovnoběžného promítání; je to šikmé promítání rovnoběžné. Promítání, při kterém se používá svazku rovnoběžných paprsků, svírajících s rovinou nákresnou

úhel 45° , nazývá se projekcí vojenskou nebo Kavalierovou. Axonometrie jest zvláštním případem kolméno pravouhého promítání. Jsou-li dány polohy bodů nějakého tělesa v soustavě tří pravouhlých souřadnic, můžeme promítnouti nejdříve tyto tři osy do nákresné roviny, která svítá s osami vhodné úhly. Průměty souřadnic budou pak rovnoběžné s průměty souřadných os a délka průmětů v určitém vztahu ke skutečné délce v prostoru. Úhel, který při daném poměru svírají průměty souřadných os, lze pomocí trigonometrie vypočítati. Za těchto předpokladů lze sestojiti obr. bodu, jsou-li známy jeho souřadnice. V centrálním nebo perspektivním promítání, jehož se hojně používá v malířství, místo rovnoběžných poprsků používá se paprsků, vycházejících z jednoho bodu, z projekčního centra. Takto sestavený obraz tělesa působí v oku, které se nachází v projekčním centru, tímtež dojmem, jako těleso samo. Při tomto způsobu promítání průměty všech mezi sebou rovnoběžných přímek procházejí společným bodem, bodem úběžným; zejména průměty všech k nákresné kolmých přímek procházejí společným bodem, bodem hlavním (stopa kolmice z projekčního centra na rovinu nákresnou). Úběžné body všech přímek, které s nákresnou rovinou svírají úhel 45° , leží na kruhu distančním, jehož střed splyvá s bodem hlavním a poloměr rovná se vzdálenosti projekčního centra od roviny nákresné. Průměty přímek rovnoběžných s rovinou nákresnou jsou taktéž rovnoběžné. Jejich úběžný bod leží v nekonečnu. Mapy jsou rovněž projekcemi prostorových útvarů do roviny; o způsobu jejich konstrukce Q_2 mapa. Reliefní perspektivou rozumíme zobrazování velkého prostoru v úzkém, dvěma rovnoběžnými rovinami omezeném prostoru; vzniká takto relief.

Deskový statek je ten, k němuž právo vlastnické připísáno v zemských deskách.

Deskur Józef, polský malíř (* 1861), zák Čermákův. Nejvážnější díla Sfinks i Wojna a 12 kartonů z Tysiąc i jedna noc.

Desky (Brettern), o. v Č. okr. Kaplice, 216 ob. (5 čs.).

Desky dvorské, později manské nebo lenní zvané, byly původně soudní protokoly, vedené při královském dvorském soudě o právních jednáních a řízeních, jež příslušela do pravomoci tohoto soudu. Před tento soud náleželi v XIV. stol. zejména úředníci, služebníci královi i manové, rychtáři ze vsí a vůbec všich-

ni, jež král před dvorského sudí odkázal. Když pak postupem času význam soudu dvorského se zmenšoval, pohybvaly i desky d. na svém významu a stávaly se deskami lenními, do nichž zanašely se pak záležitosti jen statků lenních se týkající, tak jako se desky zemské omezovaly na záležitosti statků svobodných se týkající. Oboje desky z. i dv. byly vedeny úřadem d. z., čímž se vysvětluje po stránce formální tak značná podobnost. Nejstarší knihy dvorské se nám nezachovaly. Zachované nejstarší d. d. pocházejí z r. 1380 a r. 1383. Od té doby zachovaly se nám d. d. úplně, byly zachráněny při ohromném požáru r. 1541. Působnost d. d. byla ovšem daleko omezenější než d. z., do nichž byly zapisovány věci i listiny celé země se týkající, kdežto v d. d. zanašeny jen záležitosti poměru lenního se týkající. Tak byly do nich zanašeny jednání sporná i nesporná, královské a úřední předpisy, úřední zprávy, soudní nálezy i povolené různé smlouvy, svědecké výpovědi, formule manských přísah i přísah manských úředníků i dvorských, důležité okolnosti, týkající se dvorského lenního soudu, na př. jeho obsazení atd. Ve stol. XIV. a XV. byly předmětem d. d. hlavně spory o primá léna koruny české a povolání odumrtí statků manských. Když však r. 1497 vzdal se král Vladislav II. práva k odumrtím, klesl význam d. d. ještě více. V XV. a XVI. stol. vybavily se mnohé manské statky ze svazku lenního a osvobodily se. Když pak dekretem z 14./4. 1783 všechny zvláštní soudy byly zrušeny a místo nich ponechám pouze zemský soud a místní okresní soudy ustanoveny a pro česká manství zřízen zvláštní úřad lenní, vedeny byly d. dvorské či manské u tohoto úřadu. Nyní chovají se společně jako knihy o česko-něm. lénech společně s deskami u zemského soudu. Zápisy do nich přestaly zrušením svazku manského částečně nejprve zák. z 17./12. 1862 a úplně zák. z 12./5. 1869.

Desky krajské, jako u soudu zemského, tak i u cúdách (soudcích) krajských vedly se zápisy o svědectvích u něho učiněných, a to jak ve věcech sporných, tak i nesporných. Od které doby záznamy takové se vedly, není nám bezpečně známo. Jisto máme jediné, že již v dekretech Břetislavových, tedy r. 1039, o povinnosti, takové záznamy vésti, se děje zmínka. Určité zprávy o pisářích krajských, záznamy takové vedoucích, máme teprve z doby Janovy. Pokud se týká poměru desk krajských k d. zemským zdá se pravděpodobno, že

d. kr. počítány byly k menším d. zemským a že jako do půhonných desk, kromě záznamů procesualních, zanášela se do d. kr. i jiná právní jednání držitelů menších svobodných statků (zemanů a svobodníků) před úředníky krajskými předsevatá. Následkem udělování immunit a jiných proměn v soudnictví předsevatých tenčila se pravomoc soudů krajských, zápisy o statcích svobodných daly se vždy víc do desk pražských, jež se soudem zemským nabývaly rostoucí vážností a desky krajské pozbyvaly svého dřívějšího významu. Časem ani písaři při nich nebyli ustanovováni a vedení jejich svěřováno písařům městským. Po válkách husitských zaniklo pak soudnictví krajské vůbec, a tím i vedení d. kraj. vzalo za své. Na Moravě a na Opavsku z desek kraj. vyvinuly se časem zemské desky.

Desky visuté, sloh ve špan. barokním stavitelství 17. stol., který charakterisuje ozdoba řezbami, úplně vytvořený na katedrále a kostele sv. Magdaleny v Granadě.

Desky zemské. O tom, kdy d. z. vznikly, se mnění rozchází; jisto však je, že o jednání před sněmy psaly se zápisy zejména o citaci jednotlivých stran, povoláních k soudu sněmovnímu, a když pak za Přemysla Otakara II. zemský sněm se přetvořil v zemský soud, a zápisy o sněmu činěné přetvořily se v zápisy o půhonech, vznikly t. zv. desky půhonné, tabulae citationum. Do těch pak se zapisovaly i jiné úkony procesualní, což se dělo na složky po celých arších (dvojlistech) a na prázdná místa činily se i jiné zápisy o právech věcných, toho kterého statku se týkající. Tyto složky se pak dávaly do pevných desek svazovati. To byl asi počátek d. z., tím spíše, když se od r. 1320 vedle desek půhonných začaly psáti zvláštní desky trhové (libri contractum, t. zv. Kaufquaterne), aby se do nich v pořádku chronologickém zapisovala před zemským soudem učiněná prohlášení stran prodeje, postupů, směn a pod. větších statků dědičných, jejichž cena 100 kop převyšovala. Časem se arci psala taková přiznání předběžně i do desek půhonných a teprve v době zasedání zemského soudu přepisovala se do desek trhových. Kromě toho do desk půhonných a v starší době i krajských kladly se v této formě i nadále menší statky dědičné. Takovoto zanášení práv věcných do desk stalo se zanedlouho povinným. Vlastník statku mohl tedy právo platné jím disponovati jen zápisem do desk a chtěl-li zabrániti tomu, aby po

úmrtí jeho král nezasáhl statek jeho právem odumrtí, musel svého prodávajícího přiměti k tomu, aby před zemským soudem učinil veřejné prohlášení o prodeji neb kupu, aby mohlo toto přiznání zazněno býti do desek z. Teprve tímto zápisem bylo jednání takové pověřeno, utvrzeno a dokonáno. Podobně mohl se vlastník chrániti i proti nárokům třetích osob a tak se takový zápis do desk nestal jen formální, nýbrž obligatorní. Toto vkládání do desk bylo zejména provedeno s veškerou přísností i do všech důsledků zejména za Karla IV. Za panování jeho nastala i další reforma, že se totiž začaly psáti zvláštní d. zápisné (libri obligationum, pozdější Schuldverschreibungsquaterne), a to větší o zápisích na statky větší (pánů a vladkyň) a knihy menší, do kterých zanášela se přiznání o zástavách menších statků dědičných aneb méně zámožných zemanů a j. svobodníků. První zpráva o knihách zápisných menších pochází z r. 1372 a pravděpodobně v tu dobu i větší knihy se již psaly. Ke konci XIV. stol. činil se pak rozdíl mezi deskami většími, ke kterým se počítaly d. trhové a větší zápisné, a deskami menšími, jež tvořily desky půhonné, menší zápisné a jiná příruční registra soudní. Rozdíl záležel jedině v jejich vedení. Větší psával místopisář král. Českého a dopsané měly býti uschovány v sakristii kostela Pražského v truhlicích na tři zámků schovaných a zapečetěných a byly přístupny jen v suché dny čtyřikrátě do roka, kdy se zemský soud konal. Naproti tomu menší d. psal písař menší a zůstávaly přístupny napařád a do těch mohla právní jednání býti zanášena v úradě nejv. písaře zemského kdykoliv, tedy i mimo suché dny. Úrad písaře zemského nalézal se na hradě Pražském, avšak před válkami husitskými přenesen do domu čp. 241-I. v Jilské ulici, nynější něm. technika. Nazýval se také v 15. st. U desk zemských. Větší desky zůstaly však na hradě Pražském a na počátku válek husitských z rozkazu cis. Zikmunda na Křivoklát převezeny, a když ten vyhořel, uloženy na Karlově Týně. Pořádě však ve válkách husitských statky prodávaly se před svědky a i jinak třeba listinami takovoto jednání se potvrzovala, vydán byl nález r. 1437, že veškerá taková jednání mají podržeti svoji platnost, musí však býti do desk zemských dodatečně zapsána. A když v únoru roku 1437 zahájeny soudy zemské, začaly se psáti i desky zemské. Většina desk zemských převezena do

Praha a i s menšími deskami uložena v úřadě desk zemských. R. 1440 byly však soudy opět zastaveny a teprve roku 1454 obnoveny a tím i vedení d. z. obnoveno. O vliv na vedení d. z. byly stále spory mezi Pražským městem a stavy, které chtěly, aby d. z. vedeny byly na hradě a ony svůj vliv na úředníky desky vedoucí spíše uplatnit mohly. V těchto sporech velice vynikl tehdejší místopisář slavný Viktorin ze Všehrd, který byl trnem v oku šlechtě, poněvadž psal v díle o právech země české na základě desk, ujímaje se práv obyvatelstva nešlechtického. Král se však přiklonil na stranu šlechty a tím snaha Všehrdova vmanití d. z. z vlivu panského, byla zmařena. Za krále Vladislava, právě když byl místopisářem Viktorin ze Všehrd, stalo se též na sněmu obecném usnesení k návrhu kraje Hradeckého, že všechny vklady v desky zemské, trhové neb zápisné, památné i půhonné, mají býti toliko česky psány a jenom majestáty a jiné listiny, kdyby byly latinsky neb německy sepsány, mají v původním jazyku vkládati se do knih. Když pak v červnu 1541 vznikl veliký požár a zničil větší část Malé strany, Hradčan i hradu Pražského, zničena i valná část d. z. V nejbližším sněmu r. 1541 usneseno postarati se o náhradu zničených desk, což se také dosti obezřetně stalo. Od času tohoto ve znovuzřízení desk až do doby Josefské nestala se žádná změna na zevnějších formách deskového zřízení. Pouze r. 1543 stalo se opatření, aby bylo zabráněno podobné kalamitě. Zřízení d. z. stalo se později vzorem podobného knihovního zřízení i pro jiné země hlavně z toho důvodu, že ústav d. z. podporoval povznesení hypot. úvěru, a tak podle vzoru našeho zařizovány byly knihy poz. i v jiných zemích, ba i úředníci zdejší vysláni byli za tím účelem na žádost dotčených zemí i mimo Čechy. O zdokonalení knihovního řízení největší zásluhy si získal tehdejší dv. rada českého senátu Frant. Josef sv. pán Běšín, vážený pro velkou znalost zemského práva českého, za jehož vedení ustavila se komise k zdokonalení tohoto knihovního řízení, na základě těchto porad dokončil Běšín r. 1793 osnovu patentu o deskách zemských v Čechách a na Moravě, která pak jakožto společný zákon schválena a vyhlášena. Na základě tohoto zákona doplněného ještě deskovou instrukcí ze dne 5. VII. 1796 zřízena jest zvláštní vložka, do které zapísání jsou na listu držebním držitel statku a na listu závad břemena

váznoucí na statku. D. z. nabyly tím povahu knih pozemkových i hypotekárních, kterou i druhy měly. Tím ovšem původní zásada menších knih, že toliko zápisem do desk, nyní zápisem do hlavní knihy, došla opětného uznání. Zemským zákonem z 15. XII. 1874 č. 92 pro Čechy, Moravu a Slezsko zák. z 2. VI. 1874 č. 97 upraveno vedení knih pozemk. tak, že o nemovitostech zanesených v zem. deskách vedou se poz. knihy, dříve desky zemské, u obvodového soudu I. instance, knihy poz. v obvodu měst, kde má sídlo sborový soud I. instance tento soud, ostatní knihy poz. okresní soud. — Lit.: J. Emler, Pozůstatky d. z. (1870—72).

Desmarest (demare) Anselm Gaëtan (1784—1883), franc. zoolog, profesor v Alfortville (dep. Seine). Napsal Histoire naturelle des tangaras, des manakis et des todiers (1805) a Histoire naturelle des crustacés fossiles (společně s Al. Brongniartem, 1822).

Desmarest Henri (1662—1741), franc. hudební skladatel, tvůrce četných oper, baletů a motet.

Desmarests de Saint-Sorlin Jean (1595—1676), franc. básník a první kancléř franc. Akademie. Znám hl. svojí satir. veselohrou Les visionnaires (1637), románem Ariane (1632) a eposem Clovis (1654).

Des Marex (demare) Guillaume (* 15. VIII. 1870), belg. právní a hospodářský historik. Studoval v Německu, je měst. archivářem a prof. v Bruselu, spoluzakladatelem Institutu de Sociologie; napsal mnoho studií z belg. dějin, důležité jsou: Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen-âge (1898), L'organisation du travail à Bruxelles au XV. siècle (1902, počteno cenou).

Desmazières (demaziér) J. B. H. J. (1796—1862), franc. botanik; psal o gramineích (travinách) v sev. Francii.

Desmidiaceae (rec. desmos = pás), řasy, podřád krásivek (Conjugatae), jednobuněčné, velmi ozdobné formy s úhledným chloroplastem. Asi 1000 druhů pouze ve sladké vodě, hlavně v rašeliníštích. Nejrozšířenější druhy jsou Micrasterias, Staurastrum, Closterium, Cosmarium.

Desmin, α zeolit.

Des Moines, pravý přítok Mississippí, 720 km délkou; vytéká z několika jezer v Minnesotě, protéká státem Iowa a ústí u Keokuku.

Des Moines (di n. di-moin), hl. m. a první obchodní a průmyslové místo státu Iowa v USA. Má 126.485 ob. (1920), leží na ř. D. M., jež je odtud splavná; je důležitým železn. uzlem, od 1911 sídlem

biskupa, má význačné veřejné budovy a univ., založ. 1881, průmysl, hl. mlynářský a výrobu oracích strojů, dále obchod obilím a uhlím. Město bylo zal. r. 1846.

Desmodium Desv. (Pleurolobus St. Hil.), rod čel. Papilionaceae, rostliny a keřky s trojčetnými listy; 170 tropických druhů. D. gyrans D. C. v tropické Asii má 1 m vysokou lodyhu s trojčetnými listy s konečným, dlouze řápkatým, až 8 cm dlouhým lístkem; postranní listky jsou mnohem menší, krátce řápkaté; při 35° tepla se vztyčují a zase klesají. Pohyb trvá asi sekundu.

Desmoncus Mart., rod palem asi o 20 druhůch (D. polyacanthus) z Mexika a z Bolívie; oplétavé formy s pichl., třítnov. lodyhami a pichl., dělenými listy, které vybíhají v dlouhé, bíčovitě výběžky, ozbrojené zahnut. trny. Výběžky se přichycuje rostlina na stromy a tvoří tak v lesích neproniknutelné houštiny.

Desmoncus polyacanthus.

Desmoulins (demuťen) Camille (1760—1794), fr. revolucionář, právní zástupce v Paříži. R. 1789 byl původcem útoku na Bastillu, pomáhal založit klub Cordelierů a byl členem konventu. V době hrůzovlády potíral v listu Le Vieux Cordelier výstředky revoluce a byl na nálehaní Robespierrovo společně s Dantonem popraven. Jeho spisy, mezi nimi Histoire des Brissotins (1793), vydal Claretie (1874, 2 sv.). Lit.: Godard C. D. d'après ses oeuvres (1889; R. Arnaud: La vie turbulente de C. D. (1928).

Desna, přítok Dněpru, vzniká u Jelnji (Smolensk), ústí u Kijeva, dlouhá přes 1000 km; má čílou dopravu k přístavům Černého moře.

Desná, 1. ř. v Č., přítok Kamenice, která ústí do Jizery; 2. ř. v Č., přítok Loučň.

Desná, o. v Č., okr. Litomyšl, 507 č. ob., tkalc.

Desná (Dessendorf), ms. v Č., okr. Jablonec n. N., 1681 ob. (227 čs.). Starokat. fara, tov. na porc. knoflí., papír, výroba lepenky, beder, mech. tkalcovna bavlněných látek, 4 tov. skleň. zboží, rafin. skla, dom. brusírny, výr. sklen. perel.

Desnickij Semjon Jefimovič (1730—1789), profesor právn. fakulty na univ.

moskevské od r. 1768, který první přednášel v ruském jazyku. Měl jako vychovatel mládeže ruské velký vliv na její smýšlení.

Desnoyers (denoaje) Augusta, baron Boucher (1823), (1779—1857), fr. mědirytec. Studoval u Lethiéra, pak v Akademii a od r. 1799 pracoval v atelieru Tardieuově. Jméno zjednal si 1804 rytinou Raffaelovy krásné zahradnice v Louvru a od té doby rył hl. díla Raffaellova. Velmi známá jest jeho rytina Napoléona I. v korunovačním hávu (1808, podle obrazu Gérardova). R. 1825 stal se prvním král. mědirytcem.

Desnoyers Jules (1800—1887), fr. dějepisec a geolog. Od r. 1830 tajemník Geolog. společnosti fr., 1862 člen Akademie. Napsal: Histoire des différentes incursions des Arabes d'Asie et d'Afrique en Italie (1838), Bibliographie historique et archéologique de la France (1854), Topographie ecclésiastique de la France jusqu' en 1790 (1854). Z jeho geolog. spisů třeba uvést Sur les cavernes et brèches d'ossements des environs de Paris (1842), Observations sur les terrains tertiaires du Nord-Ouest et de l'Ouest de la France (1852—53).

Desodorisace (lat.), odstranění zápachu chlor. vápnm. lysolem atd. Nyní se ovšem provádí desinfekce, O_3 .

Desolátní (lat.), pustý, truchlivý, neutešený.

Desolda Jan Nep. (1811—1885), řed. gymn. v Plzni a překladatel klasiků. Dokončil bibli Innocence Frencla. Zasloužil se velice o počestění Plzně.

Desor Eduard (1811—1882), švýc. geolog. Od r. 1852 byl prof. v Neuchâtelu, později tamtéž prezidentem Akademie a 1873 nár. rady. Společně s Agassizem věnoval se výzkumu ledovců a v l. 1863-64 procestoval s Escherem von der Linth a Martinsem Alžírsko a Saharu. Napsal: Geolog. Alpenreisen (Geolog. cesty po Alpách, něm. 1845), Über den Gebirgsbau der Alpen (O geol. složení Alp, 1865), Échinologie helvétique (zároveň s Loriolem, 1859—72), Monografie über die Pfahlbauten des Neuenburger Sees.

Desorganisace (fr.), naprosté zničení organ. skladby, rozklad; desorganisovatí, uvést ve zmatek.

Desoria, rod šupinušek (Apterigota) O_3 .

Desoxydace, odkysličení, O_3 oxydace.

Despach (angl., dypěč), rychlá zpráva, depeše, O_3 despache.

Despax Emile (1881—1915), franc. básník. Napsal pouze dvě sbírky básní (Au seuil de la lande a La maison des glycines), které mu však zjednaly pověst.

Padl ve svět. válce. Do č. překl. jeho básně K. Čapek (Franc. poesie nové doby).

Despekt (lat.), opovržení.

Desperace (lat.), bezhlavost, zoufalství.

Desperados (špaň., zoufalí), členové stran politicky krajně radikálních. — Politika desperádů používal násilí a sází vše na jednu kartu.

Despériers (des Périers; obojí vysl. deperie) Bonaventure (* kol 1500, † sebevraždou 1544), fr. spis. Svými čtyřmi volnomyšlenkářskými dialogy Cymbalum mundi en françois (1537; nové vyd. 1914 od P. P. Plana) vzbudil pohoršení u katolíků i protestantů. Jeho kniha novel (napsaná 1538, vytištěná teprve 1558) Nouvelles récréations et joyeux devis obsahuje 90 žertovných povídek, svěže a přirozeně podaných, čerpaných většinou z ústního podání n. osobních pozorování (nově vytiskl P. L. Jacob [Lacroix] 1841). Oeuvres françaises vydal L. Lacour (1856, 2 sv.). Lit.: Chenevière, B. Despériers (1886).

Desplaces (deplás) Louis (1682—1739), fr. mědirytce. Ryl díla četných ital. a fr. malířů XVII. a XVIII. stol.

Desportes (deport) François (1661—1743), fr. malíř. Něj. dobu žil v Polsku na dvoře Sobieského, pak v Paříži; Ludvík XV. měl ho ve velké oblibě. Jeho nejlepší díla jsou výjevy lovecké a ze života zvířat, dále předlohy pro tapiserie.

Desportes Philippe (* 1546, † 1606 jako opat v Bonportu), francouzský básník; vzdělal se na vzorech italských a špan. básníků. Byl dvorním básníkem za Karla IX., Jindřicha III. a IV.; začal s napodobením Ariosta, napsal mnoho milostných písní a složil básně o láskách Jindřicha III. s toutéž lehkostí formy a ducha jako překlad žalmů (1603). Jeho sebr. sp. vydal A. Michiels (1858).

Despot Ivan (1851—1886), chorv. básník, kat. bohoslovec a prof. gymnasia v Sinji. Z jeho spisů jmenujeme: Prve Iskre (1881) a sebraná díla pod tit. Malo Zrnja (1885). Lit.: M. Grovič, Album znamenitih Hrvata (1888—1900).

Despota (fec.), „pán“, jmenovitě otroků; neomezený vládce (O₃ despoticus); v přenes. smyslu: člověk pánovité povahy.

Despotismus (despocie, fec.), neomezená, libovolná vláda jednotlivce; ona forma vlády, kde rozhoduje jediné vůle a libovolně panovník; zvrhlost absolutistické vládní soustavy (tyranství, samovláda). D. knížat, který se vyskytoval v XVII. a XVIII. stol. ve většině zemí dnešního Německa, byl nazván d. patriarchálním, ježto tehdejší poměr mezi panovníkem a jeho poddanými měl cha-

rakter patriarchální. V Rusku trval d. až do revoluce 1917, i když měl mírnější formu.

Despotovič-Čusic Miletije († 1890 v Jagodině), srbský bojovník. R. 1848 bojoval proti Maďarům, 1854 byl v srbsko-řecké legii na Krimu a za statečnost byl vyznamenán řádem svatojirským a přijat do ruské armády v níž se stal r. 1867 plukovníkem. R. 1870 byl v čele povstání profitureckého, avšak po neúspěšné bitvě u Černého potoka byl zajat na ústupu v Dalmácii a držen v zajetí do konce povstání.

Desprès Denis (1806—1860), vynikající chirurg franc., proslavil se různými metodami operacemi.

Desprès Suzanne (* 1875 ve Verdunu), znamen. franc. herečka, vynikající hl. v moderním repertoiru.

Desprez (depre) César Mansuète (1792—1863), belg. fysik. Konal práce o příčinách zvířecího tepla a první použil elektr. světél. oblouku jako tepel. zdroje.

Desraimes Marie († 1894), organizátorka mod. hnutí franc. žen a spisov. Zakladatelka: Societé pour l'amélioration du sort de la femme. Sp.: Nos principes et nos moeurs, Eve dans l'humanité.

De Spuches (de-spukes) Giuseppe, kníže z Galati (1819—1884), ital. básník a archeolog, naposled starosta m. Palerma a člen parlamentu. Svou pověst jako básník získal si 1838 překladem Sofoklova Krále Oidipa, po němž následovaly jiné překlady a původní básně: Carmina latina et graeca (1887) a Poesie (1868). Jeho „Opery“ vyšly r. 1891.

Dessalines Jean Jacques (1758—1806), původem otrok, který se prohlásil r. 1804 císařem ostrova Haiti za podpory angl., když předtím povraždil mnoho bělochů. Za nového povstání však zahynul.

Dessau (Dessava), hl. m. něm. svob. státu Anhalt, (1925) 72.375 ob., 61 m n. m., železniční uzel, na levém břehu řeky Modly (Mulde), vtékající do Labe. Pozoruhodná je radnice s 75 m vys. věží, zámek, divadlo a kostely. D. je známá svou Hochschule für Gestaltung (od 1925; dříve „Bauhaus“ O₃ ve Vymaru). — Značný průmysl strojnictví. D. (s počátkem Dissouwe) byla založena Vlasy vniknuvšími do Německa 1150, 1603 stala se sídlem knžete anhaltsko-dessavského.

Dessau Hermann (* 1856), klas. filolog, prof. univ. v Berlíně. Zvláště se zabýval

Znak města Dessavy.

lat. nápisy; byl spolupracovníkem díla Corpus Inscriptionum Latinarum a Prosopographia Imperii Romani a uveřejnil: Inscriptiones Latinae selectae (1892—1916, 3 sv.), Geschichte der röm. Kaiserzeit (1924).

Dessauer, der Alte; voj. lidové jméno knížete Leopolda von Anhalt-Dessau (1676—1747), pruský maršál; spravoval své knížectví a zavedl u svého pluku 1699 železný nabíjak, čímž se rychlost nabíjení a tím i střelby značně zvýšila; vynález ten přijala pak celá pruská pěchota. Za vál. o dědictví španělské na straně rakouské, vyznamenal se jako generál v bitvě u Hýchstádu (1704), vedl pruský pomocný sbor u arm. Eugenovy v Itálii a v Nizozemí (1705—1710), kde dobyl Douai a Aire. 1712 maršálem, 1715 porazil Švédy a vzal Stralsund a účastnil se s králevicem Fridrichem (II.) 1734—35 Eugenova tažení na Rýně. Za Fridricha II. dobyl slavného vítězství u Kesselsdorfu (15. XII. 1745). Byl věrným přítelem krále Fridricha Viléma I. a jedním z hlavních vychovatelů jeho armády, již všípil onen pruský „drill“, jímž se pak v 18. st. vyznamenávala.

Dessauer Josef (* 28. V. 1798 v Praze, † 8. VII. 1876 v Mödlingu u Vídně), hud. skladatel, pianista. Vzdělal se ve hře klav. u V. J. Tomáška, v komposici u Diviše Webera v Praze, později žil ve Vídni. Napsal ouvertury, smyč. kvarteta, opery: Lidvina (určená pův. pro slav. představení ve Stavov. divadle ke korunovací krále Ferdinanda, 2. IX. 1836), Der Besuch von St. Cyr, Domingo, Pasquita. Největší obliby získaly si jeho písně a romance.

Dessavský most (něm. Dessauer Brücke), most přes Labe v blízkosti Dessavy v Německu, u kterého porazil 25. dubna 1626 Valdštejn hraběte Arnošta z Mansfeldu.

Dessert (franc., dessér), ♀ desert.

Dessewly Emil (1814—1866), maď. státník, poslanec, prezident maď. Akademie věd a jeden ze spolupracovníků rak. uher. vyrovnání.

Dessin (franc., desén, angl. design, dy-sain), kresba, vzorek (na tkaninách); dessinateur (-tér), kreslič vzorů.

Dessoir (dessoár) Max (* 1867), syn herce Ludvíka D., něm. filosof. Od roku 1897 profesor v Berlíně, vydavatel Zeitschrift für Ästhetik und allgem. Kunstwissenschaft. Vycházej z přesvědčení, že řády a hodnoty, živé v lidském duchu, představují současně základy jsoucna, zastupuje objektivismus, který provedl zvláště v oblasti estetického byl a umění: Ästhetik und allgem. Kunst-

wissenschaft (1906, 2. vyd. 1923), Objektivismus in der Ästhetik (1907). R. 1913 svolal do Berlína první sjezd pro estetikou, o němž 1914 vydal zprávu a 1924 druhý. V oboru psychologie je Dessoir z prvních badatelů v oblasti podvědomí: Dvoji Já (1890, 3. vyd. 1925); zasloužil se dalšími spisy Geschichte der neuern deutsch. Psychologie (nejsou ještě ukončeny, 1. sv. 1894, 3. vyd. 1910; 2. sv. 1902), Abriss einer Geschichte der Psychologie (1911) a pracemi o vědomí, hypnose a parapsychických problémech: Vom Jenseits der Seele (1917; 5. vyd. 1921). Jeho kniha Vom Dicsseits der Seele (1923) je závažné uvedení do moderní psychologie.

Dessole Jean Joseph Paul (1767—1828), franc. státník. Sloužil s počátku Napoleonovi, po jeho pádu ale přinul k Bourbonům a stal se jedním z nejoddanějších rádců Ludvíka XVIII. Donucen ale později k demisi.

Dessous (franc., d'su), ženský spodní šat.

Dessus (franc., d'ssy), vysoký (ženský) hlas, diskant. D. de viole (-de-viol), tolik co diskantová viola (starší označení houslí).

Děst, ruská míra pro papír neb knihu. Rovná se 24 archům.

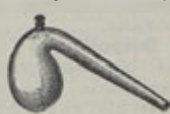
D'Este, 1. děti tajného manželství vévody Augusta Bedřicha z Essexu a lady Murrayové (1793); — 2. italský rod. ♀ Este.

De Stefani Alberto (* 1879), ital. politik, profesor národního hospodářství v Benátkách, fašistický poslanec. Ve vládě Mussoliniho byl až do 8. července 1925 ministrem financí.

Destilace, oddělení prchavých tekutin od méně prchavých nebo od pevných látek vypařením se prvních a opětným zhuštěním par v čistém stavu ochlazením. Takto získaná destilovaná tekutina nazývá se destilát, součást, zbylá v nádobě, málo nebo zcela nic prchavá, je destilační zbytek. D. provádí se buď pro destilát nebo za účelem isolace zbytku za opětného získání rozpustidla (alkohol, éter). Nejjednodušší destilační přístroj sestává z retorty a baňky

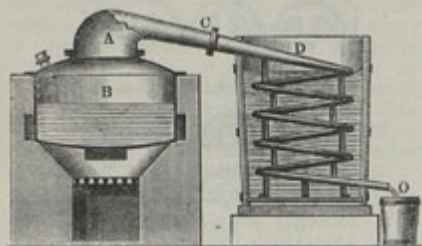
Obr. 1.
Retorta a baňka.

Obr. 2.
Retorta tubulovaná.

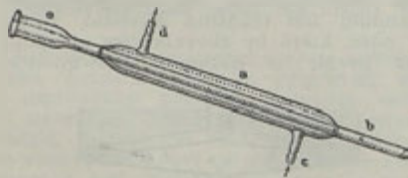
(obr. 1). Obvyčejně skleněná retorta je hruškovitá nádoba o tenkých slínech s hrdlem ohnutým dolů a poněkud

kuželovitým. Pohodlněji plní se retorta tubulovaná (obr. 2); nahore v hrůsce má otvor, jenž se uzavírá zátkou obyčejnou nebo skleněnou. Otvor (tubus n. tubulus) může pojmuti provrtaný korek se skleněnou rourou, kterou během d. teče tekutina nebo se zavědne proud plynu, aby se lehce rozkládající páry rychle odvedly nebo z tekutiny vyrobila nová prchavá látka. Často destiluje se také z baňky nebo láhvi k vaření, na něž je nasazena prostřednictvím provrtané zátky daleká roura k odvádění páry. Účinkuje-li tekutina na sklo, používá se retort z olova, platiny, hliníku atd. V technice užívá se hojně měděných, kotlovitých nádob, uvnitř často pocínovaných (baněk) (B, obr. 3), na jejich krátkém

Obr. 3. Destilační nádoba.

hrdle našroubuje se násadec (A), vybíhající v kuželovitou rouru C, dolů ohnutou. Dají-li se páry, jež se vyvinoují z destilující se tekutiny, lehce zhustití, tu ochlazuje se baňka (obr. 1) postavením do studené vody nebo pokropením touto, nebo na hrdlo retorty vloží se delší roura, vedoucí do baňky a roura se postříkuje studenou vodou. Nelze-li hrdlo bezprostředně spojití s rourou nebo konec jejich zasunouti do baňky, vsunou se mezi ně roury, na jednom konci rozšířené nebo vyboulené (spojnice, e na obr. 4). Při d. prchavějších tekutin

Obr. 4. Liebigův chladič.

používá se Liebigova chladiče (obr. 4), který pracuje v opačném proudu. Skládá se z dlouhé trubice, skleněné n. plechové (a), jíž prochází chladicí trubice (b), do

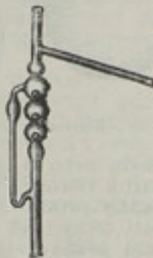
níž proudí horké páry; rourou c přivádí se z vodovodu voda ke chlazení, která při d. opět odtéká. Chladič staví se ve skloněné poloze. Chladicí trubice b může být složena i z koulí nebo míti více závitů. U velmi prchavých tekutin dává se na Liebigův chladič roura ve tvaru U, která se postaví do chladivé směsi. Setavá-li destilát ze dvou tekutin, které se nemísí, tu oddělí se ve florenckých O_2 lahvích nebo ve vodních rozlučovačích. U velikých destilačních baněk slouží za ochlazovací přístroj sud, v němž se nachází spirálovitá cinová trubice D (obr. 3), jejíž dolní konec O ústí na venek; studená voda přivádí se na dně sudu, kdežto oteplená odtéká poblíže hoř. okraje sudu. Páry vstupují také do prostoru mezi dvěma kovovými válci o tenkých stěnách, do sebe postavenými a obtékanými vodou (plášťový chladič). Někdy užívá se jako chladičů svazků trubic, chlazených vzduchem nebo tekoucí vodou nebo spojí se mezi sebou řada kameninových láhví o třech hrdlech (bombonnes), jimiž pak proudí páry. Skleněné retorty zahřívají se nad volným ohněm, jistěji v lázni. Vydutina retorty povlče se také pobíjením, hmotami z hlíny a vápna se vhodnými spojovacími prostředky, aby se zabránilo prasknutí. Baňky zahřívají se přímým ohněm nebo opatří se dvojím

Retortia v starém českém rukopise.

dnem nebo vloží se do nich hadovitá parní roura. Pára vede se někdy do baňky přímo, zvl. když třeba oddestilovatí látky, jež spojeny s vodní parou jsou prchavé (jako éterické oleje z bylin). Vytápí se uhlím nebo plynem, nyní také elektrinou. — D. vakuová: tekutiny, které se nesmějí pro snadný rozklad zahřívati až k bodu varu, destilují se v prostoru se zředěným vzduchem. Z destil. přístroje, vzduchotěsně uzavřeného, vysává se vzduch skleněnou trubicí, nasazenou na tubus baňky; jakmile zředění vzduchu dosáhlo dostatečné

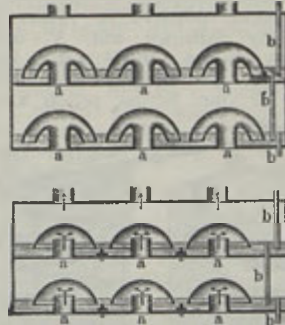
vysokého stupně, tato se zataví a destiluje se za mírného zahřívání retorty a velmi silného ochlazení baňky. — Občas nechá se během d. do retorty natéci tekutina. Působí-li při d. na sebe dvě látky, může se ukázati nutnost vytlíci obdrženy destilát zpět do retorty a destilovati znovu (kohobovati). Je výhodnější, postaví-li se chladicí kolmo (chladicí s odtokem), takže tekutina v něm zhuštěná stále odtéká do retorty. Dosáhlo-li se účelu, sklóní se chladicí dolů a destiluje se obvyklým způsobem. Často umísťuje se za chladicem nádoba v níž se měří speciální váha destilátu, jeho teplota neb jeho množství. D. vody provádí se často v přístrojích o více tělesech (Q_3 výroba cukru). Spočívá v tom, že páry vyvinuté při prvním topení, užije se k odpaření nového množství tekutiny. — D. frakcionovaná. Zahřeje-li se směs lehčí a tíže prchavých tekutin, vypaří se nejprve ona, jež má nejnižší bod varu. Sloupec rtuti v teploměru, ponořeného do směsi, vystoupí teprve tehdy, až největší část nejvíce prchavé tekutiny přešla v páru, zůstane pak na téměř stupni, až zbylá součást se při nejbližší vyšším bodu varu oddestiluje, atd. Shromáždí-li se destiláty, jež přešly v páru při různých teplotách, odděleně (d. frakcionovaná, oddělená), dosáhneme odděl. součástí směsi kapalin, zvl. když jednotl. destiláty destilují se frakcionovaně zase o sobě. K usnadnění frakc. d. nasazuje se na destilační baňku trubice se dvěma nebo více koulemi, v nichž zhušťují se páry látek méně prchavých, takže tyto odtékají zpět do baňky, zatím co páry látek nejvíce prchavých proudí kolem teploměru do roury po straně nasazené a z ní do chladiče. Do koulí dávají se také skleněné perly (obraz 5), na nichž zhušťují se páry tíže prchavých tekutin, načež tyto musejí býti rychleji vedeny zpět zahnutými odvodnými rourkami do baňky. Nebo sestavi se z malých nálevků s odvodními rourkami, zahnutými ve tvaru U, v dlouhé skleněné trubici sloup, jímž protéká zhuštěná tekutina. — Rektifikace a deflegmace: Jde-li o to, oddělití ze směsi tekutin (alkohol a voda, benzol a toluol) některou součást co nejrychleji a nejuplněji a s nejmenší spotřebou paliva, tu používá se složitých přístrojů,

Obr. 5.
Glinškého aparát.

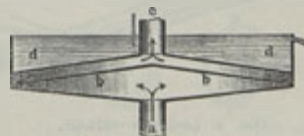
v jichž různých částech dochází opětovně k rektifikaci a deflegmaci. Rektifikace spočívá v tomto: Zahřeje-li se směs alkoholu a vody, tu vyvine se pára, jež zhuštěná poskytne tekutinu, obsahující poměrně více alkoholu a méně vody a vše při nižší teplotě než původní tekutina. Tato vydá při dostatečně dlouhém varu veškerý alkohol, takže zbude čistá voda. Zahřeje-li se první destilát znovu, tu se tentýž pochod opakuje a opět se obdrží produkt s větším množstvím alkoholu. Obr. 6 ukazuje formu rektifiká-

toru, jakého se používá u četných přístrojů sloupcových (na př. u Savallová). Páry, vstupující trubicemi a, donutí se pomocí zvonů nebo ohnutých rour projíti tekutinou, jež se s počátků hromadí v plochých měděných pánvích, zahřejí ji až k varu a způsobí tím její vypaření. Stav tekutiny v pánvích řídí se kapacitami trubicemi b a ona sama vede se zpět od pánve k pánvi a do baňky. Tím obsahuje tekutina v každé vyšší pánvi více alkoholu nežli v nejbližší dolní, zatím co voda dospěje konečně do baňky. Při deflegmaci (Q_3 flegma) naproti tomu ochladí se páry na určitou teplotu, jež je vyšší než bod varu alkoholu; poskytují tedy tekutinu, jež obsahuje méně alkoholu než tekutina původní, zatím co pára, která by chovala více alkoholu než první, se nezhuští. Deflegmátor,

Obr. 6. Rektifikátor.

Pistoriova pánev vidíme na obr. 7. Sestává z okrouhlé měděné pánve s nastaveným okrajem d a volně vloženým

Obr. 7. Pistoriova pánev.

veným okrajem d a volně vloženým

dnem b, jež nutí páry, procházející a, aby dosáhly ve směru šipky dolní, vzduchem chlazenou, a horní, vodou chlazenou plochu pánev. Sražená tekutina, obsahující méně alkoholu, odtéká skrze a zpět do baňky, kdežto pára, bohatší alkoholem, odchází skrze c ke chladiči. — O nových destilač. přístrojích pro velkovýrobu Q_2 výroba alkoholu. — Dějiny. Destiláty byly známy již ve starověku. Aristoteles mluví o výrobě sladké vody z vody mořské. Alex. z Afridiisie popsal ve 3. st. přístroj, v němž zhušťovaly se páry na pokličce, položené přes nádobu k vaření. Dioscorides a Plinius vyprávějí o dobování nějakého oleje z terpenytinu tím, že se rozprostřela vlna nad hrcem, v němž se zahřívala pryskyřice. Alexandrijští používali již baňky s násadcem (alembic), z něhož vedly roury do baňky. Retorta (retorta ampulla, zohýbaná trubice) je rovněž vynález západních zemí. Alchymisté rektifikovali lfh, používajíce mírného tepla a dlouhých chladících rour, různě zakřivených. — Lit.: C. Mariller, La distillation fractionnée et la rectification (1917).

Destilace, suchá, rozklad organ. látek zahřátím za nepřístupu vzduchu. Všechny rozpadnou se při dostatečně vysoké teplotě v jednodušší sloučeniny; produkty rozkladu jsou neobyčejně rozmanité a u téže látky různé, což závisí na teplotě. Nejobvyklejší jsou tyto: voda, kyslíčnk uhlíčitý, kysl. uhelnatý, plynné, tekuté a tuhé uhlovodíky, kyselina octová, čpavek, fenoly, zásady atd. Dřevo a rašelina při zuhelnatění, kamenné uhlí při přeměně v koks poskytují plyny, dále vodnatou tekutinu, která reaguje u látek bezdušíkatých kyselé, u dusíkatých alkalicky, a konečně dehet (Q_2), jež má neobyčejně složitou skladbu.

Destilační kondensátor, přístroj na lodích k výrobě čerstvé pitné vody a vody k mytí z moře.

Destilovaná voda (aqua destillata), Q_2 voda.

Destiláty (vody éterické nebo aromatické, aquae destillatae), připravují se v destilačním přístroji účinkem vodní páry na aromatické (vonné) části rostlin. Těchto vod užívá se jako léčiv ve voňavkářství, při výrobě likérů, v kuchyni a pod. V lékařství užívá se zvl. těchto: Aqua amygdalarum amararum (voda z hořkých mandlí), a. cinnamoni (v. skořicová), a. foeniculi (v. fenyklová), a. menthae piperitae (voda z máty peprné), a. rosae (v. růžová).

Destinace (lat.), určení, stanovení.

Destinatář (fr., také konsignatář), pozivatel nadace; příjemce (adresát) nákladního zboží.

Destinnová - Kittlová Emma (1878—1930), čestný člen Nár. divadla v Praze, začka slavné učitelky zpěvu Destinnové-Loewové, z vděčnosti k níž přijala svůj umělecký pseudonym. R. 1898 vystoupila v dvorní opeře berlínské a byla ihned angažována a zůstala členem této opery do r. 1908. Byla pravidelným hostem v divadle Covent-Garden v Londýně. R. 1906 podepsala smlouvu s Metro-ně. R. 1906 podepsala smlouvu s Metro-ně. R. 1906 podepsala smlouvu s Metro-ně politní operou v New Yorku, zároveň

Emma Destinnová.

byla angažována v Chicagu a San Francisku na řadu koncertů, dále ve Washingtoně, Arizoně a j. Vynikala hlavně v operách italských a partnerem jejím býval slavný Caruso. Propagovala českou hudbu a umění. Za světové války byly její zájezdy do N. Yorku rakouskou

policií zakázány a D. konfinována na svém zámku Stráží nad Nežárkou pro podezření z velezrady. Vystupovala pak v Nár. divadle. Byla též literárně činná. Její drama Raheř provedeno r. 1908 ve Švandově divadle na Smíchově. Vydala též sbírku básní Der galante Abbé (1907), skladby písní a překladů, jež vydala jako Album klasiků, a třídílný histor. román Ve stínu Modré růže (1924). Byla pohřbena ve vyšehradském Slavíně.

Destouches André-Cardinal (1672—1749), fr. skladatel, autor četných oper (Amadis de Grèce, 1699, Omphale 1701, Télémaque et Calypso, 1714, les Eléments) a baletů. Gen. inspektor Akademie a vrch. hudební intendant.

Destouches Philippe Néricault (1680—1754), franc. dramatik a člen Akademie. Jeho hlavním dílem jest klas. komedie Le Glorieux. (Do č. přel. Noční bubeník, 1881, Marnotratník, 1886.)

Destra (d. mano, ital., zkrác. d. m. n. jen d.), pravá (ruka), poukaz, používáný v klavírní hudbě, hráti pravou rukou.

Destroyer (vlastně torpedo-boat d., franc. contre-torpilleur, něm. Torpedoboot-zerstörer), velká torpedovka Q_2 , mající velkou rychlost, silnou výzbroj a dobré plavební vlastnosti. Typ s velikostí 300 t vznikl v Anglii počátkem let 90. jako odpověď na názory franc. t. zv. Mladé školy (Jeune-Ecole), jež se domnívala námořní válku vésti hl. lehčími loďmi,

křížnky a loďmi torpedovými blíže nepřátelského pobřeží. D. byl sestrojen, aby torpedovky pronásledoval; ježto se však na širém moři lépe osvědčil, než ony, převládá brzy ve všech lodstvech. Největší jeho rozměry jsou asi 1300—1400 t, rychlost 37 uzlů, stroje turbinové, topení petrolejem, 6 torpedometů, 4 děla 12cm a několik menších i proti letadlům. Některé z nich jsou zařízení též j. minovače Q. Jejich hlavní úkol je dnes chránit veliké lodí (bitevní, křížnky) proti útokům torpedového loďstva, provázají jako eskorta konvoje a potírání ponorky, k čemuž se hodí svým malým ponorem; v bitvě operují sespoupeny v divise a flotily pod vedením vodičů flotil Q, velikou rychlostí proti každému cíli, který se jim naskytne v příznivé poloze, zejména v noci; zastírají též pohyby velkých loď útoky a tvořením dýmové clony Q.

Destrukce (lat.), zničení; destruktivní, ničivý, převratný.

Destunis Naděžda Alexandrovna (1827—1860), rod. Krylova, ruská spisovatelka četných knih pro mládež a sběratelka ruských nár. písní a pověstí, které vydala knižně r. 1861.

Destutt de Tracy (destyt-de-trasi) Antoine Louis Claude, hr., (1754—1836), fr. politik a filosof. Byl členem Nár. shromáždění, 1795 členem Institutu, senátorem za Napoléona I. a páirem za Bourbonů. Učení Condillacovo vzdělal dále ve svém díle *Éléments d'idéologie* (1801—1815, 5 sv.; 2. vyd. 1824—25) v duchovní přírodní vědu, kterou nazval ideologismus. V díle *Commentaire sur l'esprit des lois* de Montesquieu (angl. 1811; fr. 1819; něm. 1820—21, 2 sv.) neočekává již pokroku od změn ústavy, nýbrž od hospodářských a sociálních reform.

Destutt de Tracy Antoine César Victor, hr. (1781—1864), syn předšlého, politik. Za císařství byl důstojníkem, 1827—1848 opozičním členem sněmovny, 1848—1849 ministrem námořnictví; psal o hospodářských otázkách. — Jeho manželka Marie de Tracy (1789—1850) pocházela z rodiny Newtonovy a napsala *Essais divers, lettres et pensées* (1854—1855, 3 sv.).

Desv., u rostlinných jmen: A. N. Desvaux (vysl. devo), * 28. srpna 1784 v Poitiers, † 12. června 1856 v Bellevue u Angers; psal o francouzské floře.

Desvallières Georges (* 1861), fr. malíř; maloval pův. nábož. náměty, později četné obrazy ze světové války.

Desvallières Maurice (1857—1926), autor četných dram. prací, z nichž

nejznámější: *Champignol* malgré lui, *l'Hôtel du libre-échange*, *la Demoiselle du téléphone* atd.

Deszczyński Józef (1781—1844), hudební sklad. polský. Autor op. *Domku przy gościńcu*.

Deszkiewicz Jan Nep. († 1869), polský filolog. Vyd. *Gramatyky języka polskiego* (1846).

Dešenice (Deschenitz), ms. v Č., okr. Klatovy, 1094 ob. (34 č.); pivovar (1926: 7800 hl piva), na blízku kaplička „Hušitská“ na paměť vítězství r. 1467 nad Křižáky u Nýrska.

Dešenští z Dešenic, vlad. rod český, ze kterého nejzn. Jan D. z D., který vlastnil Dešenice a Bukovou na poč. 16. stol.; rod ale záhy vymřel.

Dešiffrování (z franc. dechiffrer, -šif-), rozluštění písma šifrovaného (Q, tajné písmo).

Deškovic, o. na Podk. Rusi, okr. Mukachevo, 481 ob. (417 r.).

Dešná (Döschen), o. na Mor., okr. Mor. Budějovice, 428 ob. (91 č.).

Dešná (Deschna), o. na Mor., okr. Litovel, 550 ob. (25 č.).

Dešná, o. na Mor., okr. Holešov, 135 č. ob.

Dešněv Semen, ruský kozák, žijící v 17. stol., obeplul poloostrov Čukolský a dokázal, že Amerika nesouvisí s Asií. Podle něho nazván i nejvyš. mys asijský.

Dešt (Dašt, perské, rovina, poušť), D.-i-Goran („poušť divokých oslů“), pobřežní krajina u Mekranu v Beludžistanu, zavodňovaná řekou D.; D.-i-Bedaulet, poušť v sev. Beludžistanu; D.-i-Kevir (Q, Kevir), velká perská solná poušť.

Děšt, Q, Povětrnost.

Deštění, obkládání dřevem hl. stěn z důvodů okrasných neb ochranných.

Deštná (Töschen), o. v Č., okr. Dubá, 256 ob. (22 č.); lomy.

Deštná, m. v Č., okr. Kamenice n. Lipou, 1185 č. ob. Léč. pramen: U lázní, mlýny, el. družstvo.

Deštná, o. na Mor., okr. Mor. Třebová, 567 č. ob.

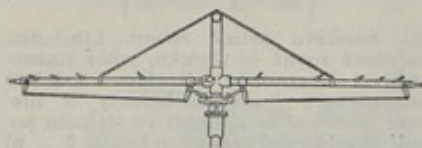
Deštníak, pseud. Vojtěcha Pakosty.

Deštné (Deschney), o. v Č., okr. Nové Město n. Met., 949 ob. (19 č.), meteorolog. stanice, tkalcovna, koželužna, pily, mlýny.

Deštné (Dorfeschen), o. ve Slezsku, okr. Opava, 614 něm. obyv.; lihovar, mlýny, cihelna, pily.

Deštnice (Teschnitz), o. v Č., okr. Žatec, 571 ob. (78 čs.); el. dr.

Dešť umělý, zvláštní způsob postřikování zahrad, polí, luk a ovocných sadů přístroji, k tomu účelu konstruovanými. Zvyšuje značně výnos plodin, hl. v krajinách na vodu chudých.

Přístroj pro umělý dešť.

Dešťoměr, přístroj k měření deštěm spadlého množství vody. Nejznámější Hellmanův a zlepšený Barvitiův, který jest i v ČSR. užíván. D. sestávají z nádobky sběrné, $\frac{1}{2}$ m vys., z které nálevkou přechází v nádobu kalibrovanou, v níž se voda dešťová zachytí a měří.

Dešťoměrná stanice, α_3 ombrometrická stanice.

Dešťopis, α_3 ombrografie.

Dešťovky (Lumbricidae), čedě červů žízalovitých (Oligochaeta), žijí se setlelými rostlinnými látkami, jsou důležité kypřené půdy, na př. známá veliká dešťovka zemní (*Lumbricus terrestris* L.), neb menší (*Lumbricus communis* Hoffm.).

Detachment (fr., detašmaň), oddíl vojska, odloučený (detachovaný) od hl. tělesa za zvl. úkolem (na př. zajištění s boku, výzvědy). Většinou sestává z různých druhů zbraní.

Detachovati (fr.), odeslati. Oddíl vojska detachován, nemůže-li nepřetržitě přijímatí rozkazů nejbližší vyššího velitele (α_3 detachment). Detachován (předsunutě) tvrže α_3 pevnost.

Detail (fr.), jednotlivé části větší celku, jednotlivosti; detailní obchod, obchod en détail, obch. v malém (jako opak k obch. en gros), odtud detailista, détailleur, maloobchodník, kramář. Detailovati, jednati o něčem, en détail, vložiti nebo provésti něco až do jednotlivostí, obšírně.

Detaille (detaj) Edouard (1848—1912), fr. malíř. R. 1865 vstoupil do atelieru Meissonnierova a již 1867 vystavil svůj první obraz, atelier svého učitele. Měl úspěch ve vojenském genu, jemuž se zvl. věnoval a elegantními obrazy kostýmů z doby Velké revoluce. Zúčastniv se války v r. 1870, maloval pak především válečné obrazy, které dohly veliké obliby. 1885 uveřejnil nádherné dílo *L'armée française* (text od Richarda). Lit.: Va-chon, *Detaille* (1897).

De te fabula narratur (lat., přesněji: mutato nomine de t. f. n.), vyprávění (povídka) jedná o tobě; týká se také tebe, stalo se příslovím podle Horáce, *Satiry* I., verš 69—70.

Detektiv (angl.), v Angl. a Am. člen tajné policie. Detektivní kanceláře jsou řemeslné podniky, které za poplatek vy-pátrají činy n. minulost jiných lidí.

Detektograf, přístroj, jímž nenápadně zachycují se rozhovory podezřelých nebo vězňů ve vězeňských celách. Používá se ho policejními úřady v cizině, zejména u francouzské policie, v Americe a v Anglii, kde je výhradně používán na povolání úřadů. Aparát vyznačuje se úžasnou citlivostí a osvědčuje se tedy lépe než elektrické zvonění, poněvadž lze jím zachytiti i rozmluvy, konané třeba polohlasně. Finanční závody v cizině zavádějí detektografy do sklepění a podzemních tresorů s nedobytnými pokladnami jako ochranu proti loupežím.

Detektor, α_3 radio.

Detela Fran, Dr. (* 1850, Kraňsko), řed. gymn. v. v. a bibliotekář Franc. institutu v Lublani. Napsal více románů, povídek, humoresek a veseloher ze slovinského života současného i histor. Društo Sv. Mohorja vydává od r. 1921 jeho sebrané spisy. — Lit. Dr. J. De-bevec, *Dom in svet*, 1920. Fr. Bevk, *Mladika*, 1922.

Detence (lat.), držení v majetku, držení ve vazbě. Detentor, ten, kdo má v majetku hmotnou věc; α_3 detinovati.

Dětenice, o. v Č., okr. Jičín, 729 č. ob. Zámek se sbírkami z kříž. výprav, děla z ostr. Rhodus; pivovar (1926: 6030 hl piva). Rozsáhlé lesy. Ves D. stála již v 11. st. a patřila kostelu ve St. Boleslavi.

Dětenický R. N., pseud. Romana Nejedlého.

Dětér, o. na Slov., okr. Feledince, 631 m. ob.

Determinace, ohraničení, určení. Logická determinace jest opak abstrakce, jest to pochod myšlení postupující od pojmu obecného k pojmu podřadnému, který jest co do obsahu větší, avšak rozsahem užší. (Př. postup od pojmu člověk k pojmu černoch; od pojmu svavec k pojmu kočka domácí.)

Determinační problém, α_3 vývojová mechanika.

Determinant. Tento pojem zaveden byl do matematiky při problému řešení soustav lineárních rovnic o více neznámých. Mějme nejjednodušší případ: dvě rovnice o dvou neznámých:

$$a_1x + b_1y = c_1, \quad a_2x + b_2y = c_2.$$

Násobme první číslem ($-a_2$), druhou a_1 a sečteme! Faktor x se zruší a máme:

$$(a_1b_2 - a_2b_1)y = a_1c_2 - a_2c_1,$$

$$\text{odkud } y = \frac{a_1c_2 - a_2c_1}{a_1b_2 - a_2b_1}$$

Pro výrazy v čitateli resp. ve jmenovateli se zavedou symbolické označení:

$$\begin{vmatrix} a_1c_1 \\ a_2c_2 \end{vmatrix} \text{ resp. } \begin{vmatrix} a_1b_1 \\ a_2b_1 \end{vmatrix}.$$

Jsou to determinanty, a to dvouřádkové. Obecně jsou determinanty n -řádkové. Do čtvercového schématu (n řádků a n sloupců) se napíše čísla (resp. mat. výrazy). Při obecných úvahách užívá se nejčastěji jediného písmene s dvěma indexy: řádkovým a sloupcovým.

$$\begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & & & a_{2n} \\ & & & & \\ & & & & \\ a_{n-11} & a_{n-12} & \dots & & a_{n-1n} \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & & a_{nn} \end{vmatrix}$$

Číslo a_{ik} je prvek, nalézající se v i -tém řádku a k -tém sloupci. Všech prvků je n^2 . Hodnotu determinantu nalezneme, čili determinant vyčíslíme, takto: Utvoříme všechny součiny: $a_{1k_1} a_{2k_2} a_{3k_3} \dots a_{nk_n}$; První indexy jdou v přirozeném pořádku, druhé indexy: k_1, k_2, \dots, k_n jsou čísla od 1 do n , avšak všemi způsoby popřehazovány (permutovány). n čísel lze uspořádati $1.2.3 \dots n$ způsoby, což se stručně píše $n!$ a čte n faktoriálně. Takových součinů lze tedy utvořit $n!$; jsou to členy determinantu. Každý člen má znaménko plus (+) nebo minus (-), podle toho, zda druhé indexy tvoří permutaci sudou či lichou. Mějmež na př. u čtyřřádkového determinantu člen: $a_{12}a_{23}a_{31}a_{44}$. Druhé indexy tvoří permutaci: 2314. Zjistíme znaménka rozdílů: (3-2), (1-2), (1-3), (4-2), (4-3), (4-1); t. j. od každého odečteme po řadě čísla předcházející. V našem případě dva rozdílů mají znaménko záporné (-), ostatní kladné (+). Je-li sudý počet záporných znamének, je permutace sudá, jinak je lichá. Součet všech členů determinantu, opatřených patričnými znaménky, dává hodnotu determinantu. Mějmež soustavu u lineárních rovnic o n neznámých:

$$\begin{aligned} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + a_{13}x_3 + \dots + a_{1n-1}x_{n-1} + a_{1n}x_n &= c_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n-1}x_{n-1} + a_{2n}x_n &= c_2 \\ & \vdots \\ a_{r1}x_1 + a_{r2}x_2 + \dots + a_{rn-1}x_{n-1} + a_{rn}x_n &= c_r \\ & \vdots \\ a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 + \dots + a_{nn-1}x_{n-1} + a_{nn}x_n &= c_n \end{aligned}$$

Je-li

$$\begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ & & & \\ & & & \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{vmatrix}$$

má soustava jediné řešení. Libovolná neznámá rovná se zlomku, jehož jmenovatel je determinant (I) čítel obdoby determinant, jenže koeficienty u hledané neznámé se nahradí ve stejném pořadí absolutními členy (c_i ; $i = 1, 2, \dots, n$) z pravé strany. Je to známé slavné Cramerovo pravidlo. Zavádí se i jiná označení pro determinanty; na př.: (a_{ik}) $i, k = 1, 2, \dots, n$. Cauchy psal:

$$\begin{vmatrix} a_{11}b_{11}c_{11} \dots l_1 \\ a_{22}b_{22}c_{22} \dots l_2 \\ & & & & \\ & & & & \\ a_{nn}b_{nn}c_{nn} \dots l_n \end{vmatrix}$$

Binet jenom prvky hlavní diagonály do závorky: $(a_{11}b_{22}c_{33} \dots l_n)$, Sylvester užíval symbolu: $(abc \dots l)$ $(123 \dots n)$

Determinant n -řádkový Δ_n se dá rozložit v alg. součet členů, představujících součiny determinantů stupně k -tého s příslušnými det. stupně $(n-k)$ -tého:

$$\Delta_n = \sum \pm \delta_k \Delta_{n-k}.$$

Je to t. zv. rozkladný vzorec Laplaceův. Ježto δ_k a Δ_{n-k} se dají dále rozložit, je obecný tvar vzorce:

$$\Delta_n = \sum \pm \delta_{\alpha} \delta_{\beta} \delta_{\gamma} \dots \delta_{\alpha}$$

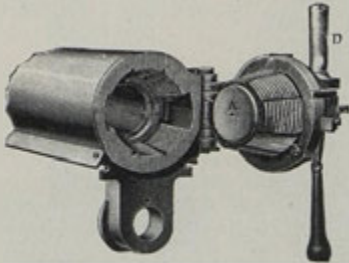
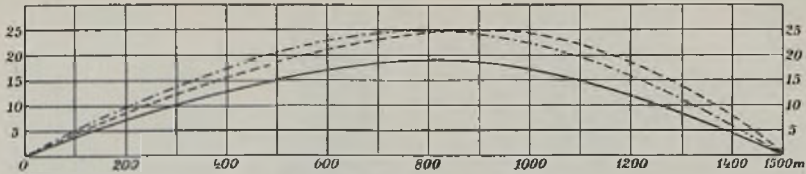
při čemž $\alpha + \beta + \gamma + \dots + k = n$.

Podle analogie z geometrie mluví se o hlavní, resp. vedlejší diagonále, prvky a_{ki} , a_{kj} , nebo a_{jk} , a_{ki} jsou soulehlé, a_{jk} , a_{jk} zase protilehlé, mluví se dále o determinantech souměrných, jsou-li protilehlé prvky sobě rovny a_{ik} , a_{jk} ($i, k = 1, 2, \dots, n$) nebo protiměrných (symétrique gauche), je-li a_{ik} , a_{jk} Determinant cyklický je takový, u něhož další řádky vznikají cyklickou záměnou z řádku prvního, na př.:

$$\begin{vmatrix} abc \\ bca \\ cab \end{vmatrix} = 3abc - (a^3 + b^3 + c^3).$$

Prvky mohou být i veličiny proměnné, derivace nebo také diferenciály funkcí. Mluvíme pak o determinantech derivačních, resp. diferenciálních. Máme-li n funkcí o ne proměnných a utvoříme determinant z partiálních derivací všech těchto funkcí podle všech proměnných, vznikne funkciální determinant Jakobího.

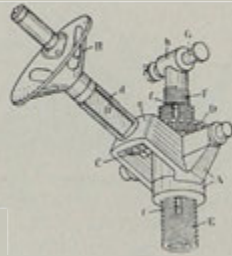
Dělostřelectvo.

Pohled ze zadu, závěr otevřen.

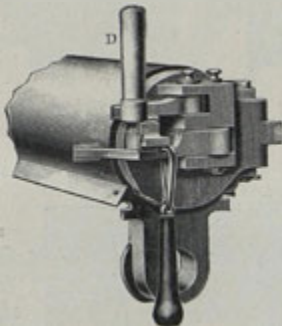
Kruppův šroubový závěr.

A Šroub závěru. B Vyhazovač. C Napínací páka. D Rukověť.

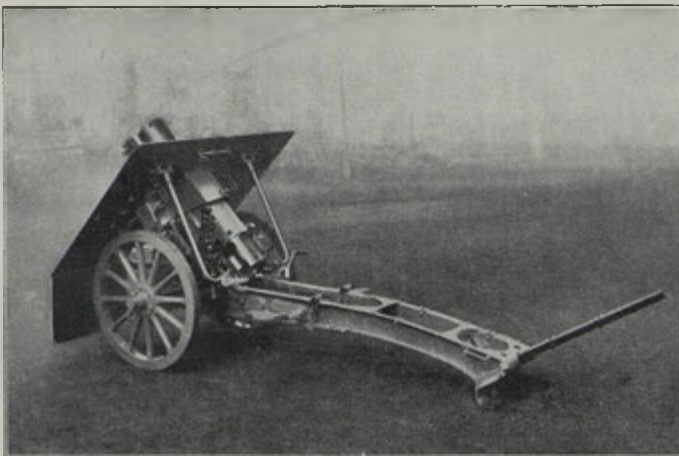
Náměrové řídicí.

- A Náměrové vřetení.
- B Klikový hřídel.
- C Malé kuželové kolečko.
- D Velké kuželové kolečko.
- E Vnější náměrový šroub.
- F Vnitřní náměrový šroub.
- G Otáčivý svorník.
- H Náměrové kolečko.

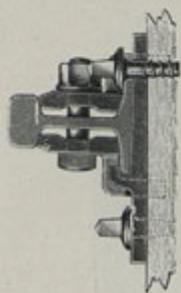

Pohled ze zadu, závěr uzavřen.

- c) Ložisko pro malé kuželové kolečko.
- d) Trubice pro klikový hřídel.
- f) Drážka pro péra velkého kuželového kolečka.
- h) Hlava vnitřního náměrového šroubu.

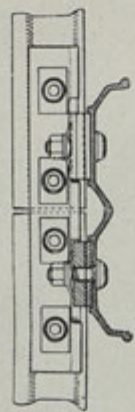
10 cm horská houfnice vzor 16 (Škoda).

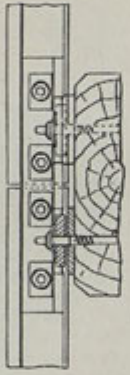
Průřez kolejnice s rámovými pražci.

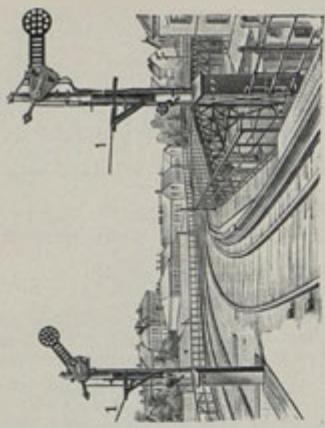
Průřez kolejnic.

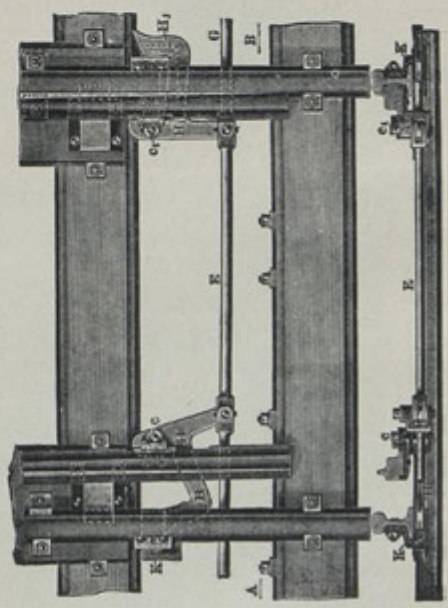
Kolejnice na železném pražci.

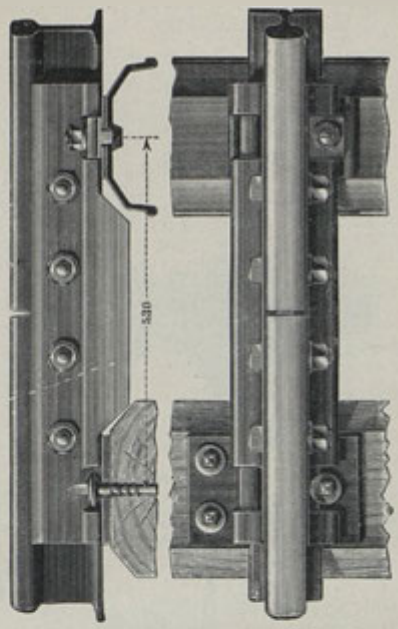
Kolejnice na dřevěném pražci.

Semaforové signály.

Spítkové pojíždění.

Spojení kolejnic.

$$I_n = \begin{vmatrix} Df_1 & Df_1 & \dots & Df_1 \\ Dx_1 & Dx_2 & \dots & Dx_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ Df_2 & Df_2 & \dots & Df_2 \\ Dx_1 & Dx_2 & \dots & Dx_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ Df_n & Df_n & \dots & Df_n \\ Dx_1 & Dx_2 & \dots & Dx_n \end{vmatrix}$$

V teorii algebraických křivek je důležitý determinant Hesseho (také Hessian zvaný). Je to symetrický d., sestavený z druhých parciálních derivací funkce o více proměnných. Důležitý je pojem subdeterminantu. Subdeterminant nebo také minor k prvku a_{ik} dostaneme, když vynecháme v determinantu původním i -tý řádek a k -tý sloupec. Násobíme-li minor $(-1)^{i+k}$, dostaneme doplněk:

$$A_{ik} = (-1)^{i+k} M_{ik}.$$

Utvořme ke každému prvku a_{ik} doplněk A_{ik} ; z doplněk pak determinant

$$\begin{vmatrix} A_{11} & A_{12} & \dots & A_{1n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_{21} & \dots & \dots & A_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_{n1} & \dots & \dots & A_{nn} \end{vmatrix}$$

Tento determinant je reciproký k danému.

Determinanty mají čím dále tím větší důležitost. Je to jakási stenografie v matematice. Zvláště v analytice dají se determinanty vyjádřiti mnohé poučky v přehledné formě. Pojem determinantu zavedl po prvé Leibnitz při řešení tří rovnic o třech neznámých, po něm Cramer a Lagrange zdokonalili praktickou aplikaci determinantů a po nich Cauchy a Jakobí vypracovali ze značné části teorii o d-tech bez ohledu na aplikace. V nejnovější době pojí se k d-ům teorie matic, která je staví na širší vědecký základ. V české literatuře vyšly vedle Pokorného spisu: Determinanty a vyšší rovnice z r. 1865, elementární učebnice: Studnička: O determinantech, Zahradník: Prvé počátky nauky o determinantech. Prof. B. Bydžovský vydá v nejbližší době svůj spis o determinantech a maticích.

Determinismus, v širším slova smyslu, filosofická nauka, podle které je celá příroda včetně člověka a jeho jednání podmaněna kausálnímu zákonu; v užším slova smyslu je deterministickou každá filosofie a každé náboženství, hlásající, že člověk nemá svobodné vůle.

Determinovatí (lat.), určití, rozhodnouti, v přírodovědě určení druhu a rodu; determinovaný, určitý, rozhodný; determinativní, určující.

Detestovatí (lat.), proklítí, zatratití; detestace, dovolávání se svědectví, zvl. božského.

Děti bez dozoru v SSSR. Příčiny jsou hl. sociální, hosp. krise, nezaměstnanost, hlad, válka, revoluce, epidemie, anebo vrozené vlohly. D. b. d. odhadují se podle jejich zločinnosti, jež za poslední dvě desetiletí XIX. stol. v Německu stoupla o 58·5% v Rakousku o 80%, ve Francii o 140—247%, v Itálii o 54%; za světové války zvl. se rozmohla dětská zločinnost. R. 1918 bylo v Berlíně oproti r. 1914 4krát tolik a v Paříži dokonce 13krát tolik dět. zločinců. Psycho-fysiol. vlastnosti dětí jsou nenormálním zjevem, způsobeným předčasným bojem o existenci a životem na ulici. Psycho-fysiol. črty: 1. instinkt sebeochrany silněji vyvinut než u druhých dětí stejného stáří, 2. rychlý vývoj smyslnosti proti abstraktnějším psychickým funkcím, 3. popudlivost, 4. předčasná pohlavní zralost, 5. sklon k dobrodružství, 6. prudkost, společenská medisciplinovanost, nevytrvalost v práci, 7. požívání narkotik, alkoholu a hazardní hry. Toto zlo v SSSR. nabylo zvl. r. 1921 velikých rozměrů; r. 1922 bylo tam d. b. d. asi 7 mil. Byla organizována rychlá pomoc ke zdoání stát. nebezpečí. D. b. d. musely býti spaseny od smrti hladem a epidemií; bylo zřízeno tisíce baráků, jídelen a nocleháren. Počet těchto dětí se zmenšoval po r. 1924, ale dosud je sociálním zlem, neboť v SSSR. je 334.500 d. b. d., většinou od 12—15 let, z toho dětí sedláků 55%, dělníků 24%; sirotků 68%, polosírot 30%. Zlepšováním životní úrovně obyvatelstva mizí počet d. b. d. R. 1925 a r. 1926 byly vydány zákony, doplněné výnosy o výchově d. b. d. v SSSR. v dětských domovech radostnou prací, zjednodušeným učebním plánem, nikoliv tresty. RSFSR. má (1926) 2.777 dět. domovů pro 220.059 dětí. USSR. má (1926) 788 dět. domovů pro 72.393 dětí. BSSR. má 39 dět. domovů pro 4.395 dětí. ZSFSR. má (1926) 86 dět. domovů pro 5.829 dětí. Turkmén. SSR. má (1926) 11 dět. domovů pro 730 dětí. Program dět. domovů: 1. poskytnouti všeob. školní vzdělání, aby d. b. d. nebyly izolovány od dětského prostředí, 2. poskytnouti možnost práce v dílnách, aby se později mohly věnovati prakt. zaměstnání, 3. samospráva dětská, 4. výchova starších dětí u zemědělců, řemeslníků atp. V samotné RSFSR. bylo za r. 1925/26 věnováno na výchovu d. b. d. 42½ mil. rublů. Některé губ. přispěly až 25% svého rozpočtu na lidovychovu, pomocné organizace přátel dětí vykonaly značnou práci, mimo to Fond Leninův

a j., celkem věnovaly společnosti v letech 1926—29 asi 24 mil. rublů. Třiletý plán pro likvidaci d. b. d. vyžaduje dalších 54 mil. rublů, obsáhne 105.000 lidí, z nichž 68.000 přijde do dět. domovů na místo propuštěných a pro 37.000 budou zřízeny nové ústavy. Z propuštěných 68.000 bude 25.000 umístěno ve výrobě, kde se o ně bude starati Ochrana mládeže, 22.000 do selských rodin a na učení k řemeslníkům, 21.000 bude vráceno rodičům s částečnou podporou. V plánu je pamatováno na profylaxi (zřízení domů pro osamělé matky, částečná pomoc rodičům atp.).

Děti Israele, označení pro Israelity v Lutherově překladu bible.

Děti ochrana, před úrazy dětí při výdělečné práci. První soukromý podnik na poli ochrany dětí bylo založen Spolkem pro děti v New Yorku r. 1875 (Society for the Prevention of Cruelty to Children). R. 1895 povstal v Německu Verein der Kinderfreunde a nato i v ostatních zemích.

Dětkovice, o. na Mor., okr. Litovel, 109 č. ob.

Dětkovice, o. na Mor., okr. Prostějov, 641 č. ob.

Dětkovice, o. na Mor., okr. Kroměříž, 450 č. ob.

Dětmar, první biskup pražský, (975—982) byl mnich benedikt, kláštera sv. Jana Křtitele v Magdeburce. Rodem byl Sas. Stal se kaplanem knížete Boleslava II., který ho jmenoval biskupem.

Dětmarovice, o. ve Slez., okr. Fryštát, 3437 ob. (2886 č.).

Detmold, hl. město svob. státu Lippe, (1925) 16.000 ob., na sev. úpatí Teutoburského lesa. Vedle zámku z 15. stol. má D. knihovnu o 150.000 sv., divadlo a vysokou školu pro vědy státní a hospodářské (zal. 1919).

Dětochov (Tichthöfen), o. v Č., okr. Č. Krumlov, 21 n. ob.

Dětošín (Květušín, Kwietoschin), o. v Č., okr. Č. Krumlov, 33 n. ob.

Detonace (lat.), v chemii exploze, výbuch; v hudbě tónová úchylnka; detonovati.

Detonase (lat.), ostřihání hlavy u mni- chů; Q₃ tonsura.

Detroit, nejvýznačnější město v severoamer. státu Michiganu; má 993.678 ob. (1920) a je čtvrtým největším městem v USA. Leží na Detroit Riveru, kde jsou mlýny, loděnice, továrny, obilní sýpky, skladiště zboží a velkolepé nákladní nádraží michiganské dráhy, za němž se rozkládá pěkné město. Jeho středem jde park (Grand Circus), z něhož papskovitě vyběhají široké, stromy zaclonené

ulice. V hl. třídě Woodward Avenue nalézá se na Campus Martius City Hall, veřej. knihovna, poštovní úřad, unitářský a presbyteriánský kostel, katol. katedrála a četné jiné vynikající budovy. Říční ostrov Belle Isle tvoří hl. městské sady. D. má vyšší lékařskou školu, umělecký ústav, 2 knihovny. Průmysl je vynikající: továrny na stroje, slévárny, zpracování tabáku, vývozní jatky, mlynářství, výroba léčiv, nábytku, barev a automobilů (26 továren, mezi nimiž závody Fordovy). D. má nejlepší přístav na Velkých jezerech s velkolepými doky a mimořádně čilou lodní dopravou (přes 50 mil. tun). Ohromné parní přístavy pro dráhu a tunel pod řekou slouží k dopravě osob a nákladu. Obchod, směřující hl. do Kanady, vyváží obilí, dříví, bavlnu, maso a měď. Strategický význam má D. tvrzí Wayne, ležící na jihozáp. města a ovládající řeku. — Již roku 1610 usadili se v místech dnešního města franc. obchodníci; avšak teprve r. 1701 nabylo město, chráněné tvrzí Pontchartrainem, významu a stalo se důležitou franc. vojenskou stanicí, kterou r. 1759 obsadili Angličané a r. 1783 odstoupili USA. D. měl v r. 1824 teprve 1.500 ob.

Detroit River, řeka v USA, spojuje jez. Huronské, Saint Clair a Erijské. Má mohutnou nákladní dopravu.

Dětřich (Theodoricus), dvorní malř císaře Karla IV. a vynikající umělec český. Od založení bratrstva malřského v Praze (1348) byl jeho členem a jest uveden v čele prvního seznamu z let 1360—70 jako „primus magister“ (první mistr). Na Hradčanech byl usedlý od r. 1359. V l. 1365—67 vymaloval pro kapli sv. Kříže na Karlštejně asi 135 tabulových obrazů, znázorňujících poprsí světců, obrazy Ukřižování a oplakávaného Krista nad oltářem a nástěnné malby okenního ostění s výjevem ze života P. Marie a Krista. Osobitě dílo Dětřichovo vyznačuje se snahou po realistickém podání. Z obrazů jevících vliv jeho školy vyniká t. zv. votivní obraz arcibiskupa Jana Očka z Vlašimě. (V majetku státní galerie v Praze.)

Dětřich z Bernu, hlavní hrdina hornoněm. pověstí, vl. východogotský král Theodorich († 526 v Ravenně). Byl pojat do burgundské pověsti o Siegfriedovi a setkáváme se s ním v druhé části Nibelungů na dvoře Attilově.

Dětřich, 1. z Hradce (1281—1302), brněnský biskup. — 2. D. Magdeburský, arcibiskup (1361—1367), diplomat a důvěrník Karla IV., s kterým jel 1354 do Itálie. V Avignoně hájil důrazně zájmy Karlovy. Zasloužil se o císařství Karlova a

zprostředkoval připojení Braniborska. Za své cenné služby obdržel léna, finanční správu, a stal se dokonce nejvyš. kancléřem. 1357 založil cisterciácký klášter ve Skalici.

Detronisační zákon, usnesený r. 1921 mad. Nár. shromážděním, kterým Habsburskové zbaveni nároků na maďar. trůn.

Dětrichov (Dittersbach), o. v Č., okr. Frýdlant, 1337 ob. (25 č.). Prádelna vln. odpadků, výr. um. vlny, 2 mech. tkalc., dom. výroba polovin. a bavln. zboží.

Dětrichov (Dittersdorf), o. v Č., okr. Litomyšl, 1104 ob. (10 č.).

Dětrichov (Dittersdorf), o. na Mor., okr. Mor. Třebová, 429 n. ob.

Dětrichov (Dittersdorf), o. na Mor., okr. Sternberk, 814 ob. (25 č.).

Dětrichov (Dittersdorf), o. na Mor., okr. Sternberk, 246 ob. (64 č.).

Dětrichov (Dittersdorf), o. ve Slezsku, okr. Frývaldov, 255 ob. (1 č.).

Dětrichovice (Dittersdorf), o. ve Slez., okr. Bruntál, 385 ob. (3 č.).

Dětská obrna, essentialní n. spinální (Poliomyelitis anterior acuta), infekční, z míchy vycházející nemoc, jež postihuje obzvláště děti. Nákaza je přenesena osobami s nimi se stykajícími. Často vznikají na počátku onemocnění příznaky jako při chřipce (zánět mandlí, průjem). Brzy se projeví ochrnutí údů, obyčejně jedné nohy, z něhož může vzniknouti trvalé ochrnutí. V prvním, akutním stadiu je nutný klid, pocení pomocí horkých nápojů a teplé pokrývky. Dočasné následky se léčí se zdarem elektrickým proudem a cvičením.

Dětská práce, po živnostensku provozovaná, nesmí býti prováděna dětmi pod 14 let a to teprve po ukončení školní návštěvy. O tom platí zákon o škodinné době pracovní z 19. XII. 1918 čís. 91. Blíže ustanovení jsou obsažena v zák. ze 17. VII. 1919 čís. 420, podle něhož práci dětí není zaměstnávání dětí jen za účelem vyučovacím neb výchovným, rovněž ne dětí k ojedinělým úkonům ani ne zaměstnání dětí lehkými, byť i pravidelnými krátkodobými úkony v domácnosti. O přípustnosti dětí pod věk 14 let k pracím zeměd. ustanovuje zákon ze 14. V. 1924 čís. 98, podle něhož děti mladší 14 let mohou býti zaměstnávány a pracovat v podnikcích zemědělských jen mimo hodiny určené k návštěvě školní jen tehdy, je-li práce takového druhu, aby nebyla na úkor jejich pozornosti ve škole.

Dětská psychologie, ψ , pedopsychologie.

Dětská republika, společenství, skládající se (kromě učitelů) pouze z dětí, jež je také dětmi spravováno. Taková repu-

blika byla založena 1890 lidumilem Williamem Reubenem George ve Frewillu (stát New York) pro zanedbané děti a od té doby byla často napodobována.

Dětská sanatoria, léčebny, zařízení pro děti, nemocné zvl. tuberkulosou a skrofulosou. V Č. jsou podobné ústavy v Lužici a v Žamberku.

Dětská školka, privátní ústav pro 4—6leté děti, vykonávající přípravu pro návštěvu školy; nyní jsou nahrazeny všeobecně dětskými jeslemi.

Dětské bohoslužby, v evangelických církvích bohoslužby pro nekonfirmovanou mládež. Zvláště rozšířeny jsou při nedělních školách v evangel. obcích.

Dětské čítárny, podnět k jejich zřízení vyšel r. 1902 v USA. Taková čítárna zřízena již r. 1818 v Hamburku vlastencem-krou společností (táž však r. 1919 uzavřena). V Berlíně r. 1910 otevřel spolek k potírání špatné a nevhodné četby první čítárnu, od té doby zřízeny byly dětské čítárny ještě v jiných větších městech, později i ve Vídni byla podobná čítárna otevřena. U nás podle zákona z 22. 7. 1919 čís. 430 Sb. z. a nař. zřízeny veřejné obecní knihovny, k tomu pak vydáno i nařízení z 5. 11. 1919 čís. 607 Sb. z. a n. a ze dne 9. 6. 1921 čís. 212 Sb. z. a n., při kterýchto knihovnách zřízeny i čítárny pro děti, a dá se očekávat, že po způsobu města Prahy zřídí se i v jiných našich větších městech i odborné čítárny pro děti.

Dětské jesle, ústav, zřízený obcí nebo spolkem k přijetí šestitýdenních až tříletých dětí, jejichž matky jsou výdělečně činné, musí býti lehce dostupný, aby bylo umožněno kojení 2—3krát denně. Nutná je stálá lékařská kontrola pro zamezení nakažlivých nemocí.

Dětské léčebny, ústavy k ošetřování nemocných a osvěžením potřebujících dětí. Rezeznávají se ozdravovny v mízních, v horách nižších a vysokých, u moře a v lázních. Zvláště léčebny jsou zřízeny pro dívky tuberkulosní, rachitické, slabomyslné nebo blbě. Děti organicky zdravé, jež ale pro všeob. slabost, záchvaty či rekonvalescenci potřebující zotavení, léčí se v sanatoriích, někdy pouze pro děti zřízených. Některá města mají pro děti prázdninové osady.

Dětské lékařství (paediatric), zvláštění obor lékařství, jež se zabývá studiem a léčením nemocí, vyskytujících se v dětském věku. Poněvadž se dítě od dospělého svou organizací značně liší, projevují se nemocí u dětí jinak než u dospělých; rovněž účinek léků je u dítěte částečně silnější, jindy slabší než u dospělých. Jako samostatný obor vzniklo d. l.

asi 1870, odstěpivši se od vnitřního lékařství. Nyní jsou samostatné dětské kliniky, zvláště nemocnice pro děti a dětské ozdravovny. Dětské lékařství souvisí úzce s péčí o mládež.

Dětské manželství, sňatek nedospělých dětí s osobami stejného nebo vyššího stáří, uzavíraný rodiči, velmi rozšířený ve v. a jv. Evropě, Asii, Africe a Australii. Zvláštní formu má d. m. v různých krajinách velkoruských a bulharských, v Karpatech u Huculů: otec ožení svého sotva 8letého syna s dívkou ve věku 10—15 let a zastupuje jeho místo; děti platí za synovy. — Zbytekem dět. manželství jsou dětské zasnuby, oblíbené hojně ve středověku u knížat, dodnes u židů, mohamedánů, Srbů a j. Vlastní svatba se koná až v dospělém věku, ale již před ní jsou považováni snoubenci za manžele.

Dětské moučky, preparáty, určené k výživě kojenců, sestávající hlavně z mouky, jejíž škrob byl většinou máčecím převeden v dextrin; jsou proto snadněji rozpustné. Rozštěpení škrobu je umělým dextrinováním ulehčeno a tím pro kojení výhodné. Obsahují jako přísadu mléko a něco tuku, a proto rozpustěny ve vodě tvoří výživný nápoj, který nahrazuje částečně mateřské mléko, ale pro malou výživnou cenu a malý obsah vitaminů vede k podvýživě. V Cechách Vydrova, Duffkova, Astra, Nutra, Zátkova.

Dětské nemoci nazýváme ty, které předávají obzvláště děti, jež jsou k nim náchylné, zvláště akutní nemoci infekční, jako neštovic plané, spalničky, záškrt, ruže, černý kašel a j. Přeóná-li dítě nemoc, je chráněno od opětovného onemocnění (O₂ immunita); proto se zřídka vyskytují u dospělých, kteří nadto mají, i když dříve neonemocněli, hojně ochranných látek. K d. n. náleží dáte řada nemocí, vyskytujících se výhradně u dětí: poruchy zažívání, nemoci pupku, kožní vyrážky, rachitis, krevní nemoci a j. Některé nemoci, jež se vyskytují v každém věku, mají u dětí zvláštní průběh pro jejich obzvláštní dispoziční, jako tuberkulóza (skrofulóza), zděděná syfilis a pod. D. n. tvoří důležitou část dětského lékařství.

Dětskoje Sělo, dříve Cárskoje Sělo, město v okolí Leningradu s 15.000 obyv. a mnoha uměl. památkami z 18. a 19. st. R. 1837 byla zde zřízena prvá železnice v Rusku z Petrohradu. R. 1887 mělo Cárskoje Sělo prvou elektr. osvětlení v celé Evropě. Jeho vodovod a kanalizace byly pro Rusko vzorné. Čisté, suché, sanitární město. Dřívější paláce a sídla byla proměněna na musea, dětská hřiště, dět-

ské nemocnice, školy, dětské sanatoře a proto zvláště v létě činí město dojem veliké dětské kolonie. Zámek Kateřiny II. a Alexandra, triumfální mramor. oblouk, katedrála, angl. park, palác carské rodiny atd.

Dětský prášek (Ribkeův), směs z 50 dílů magnesiumkarbonátu, 35 dílů feynyklového cukru a 15 dílů rebarborového cukru; slouží jako projímací prostředek u dětí.

Dětský soudní dvůr (New-Court, vysl. nju-kort); od r. 1904 v New Yorku ustanovený soud, určený k odsuzování jen dětí pod 16 let, jehož úkolem jest ochrániti takové děti před špatnými vlivy. Něco podobného existuje i v Německu jako Jugendgericht.

Detumescence, O₂ pud detumescenční.

Detva, kraj, rozprostírající se v rozloze 8.609 ha kolem městečka Detvy a býv. později oddělené jeho části, obce Hriňové, na stráních hory Polany, 1.450 m vys., v srdci Slovenska, na rozhraní býv. slov. stolic: Zvolenské, Novohradské a Gemerské, je po stránce národopisné nejzajímavějším a nejryzejším koutem Slovenska. Zde se nacházejí ještě zbytky stararé kultury slovenské. Území bylo obydleno již v předhist. dobách, jak svědčí o tom množství nálezů, ač kraj není dosud po této stránce soustavně a úplně prozkoumán. Na Chrapkové a pod t. zv. Malou Kopou na př. bylo zjištěno předhistorické pohřebiště. Hojně předměty spězové, kameny z ručních mlýnků, hliněné korále a j. předměty nacházejí se tam podnes. Také turecké války zanechaly v Detvě četné památky: zlaté mince, ostruhy, podkovy a pod. Z dávných těch dob zachoval si tamní lid též své báje, pověsti a zpěvy. Také v historických dobách bylo území Detvy stále obydleno. Mezi útulné doliny pod Polanou uchylovali se vždy rádi ti, kdož toužili po zlaté svobodě a chtěli býti vzdáleni pyšných hradů a panských sídel. Bylať Detva sídlem svobody, ač i té čase zde odzvonili, když její obyvatelé podrobeni byli robotě a kraj osazen novými osadníky z blízkého i dalekého okolí. Za vzpoury Rákocziho zůstali Detvané věrní císaři a na území Detvy odehrávaly se časté boje mezi císařskými a vzbouřenci. Na stráních Polany zdržoval se rád i slovenský bohatýr Janošik, jehož druhové (početem 12) byli prý všichni z Detvy. Proto Detvané dosud rádi ho vzpomínají a jeho obraz mají téměř v každé chaloupce. Městečko Detva se 7515 ob. leží na železnici Zvolen—Lučenec. Byla založena r. 1638 hrab. Ladislavem Čákem, majitelem zámku ve

Vigláš. R. 1811 byla povýšena na městečko s právem konati 4 velké výroční trhy a trhy týdenní. Osudný požár r. 1833 zničil část městečka a nové stavby změnily značně býv. jeho podobu. Detvané jsou zdravý, silný lid, vysoké statné postavy, mluví nářečím středozvolenským čili pohronským. Jsou tvrdé povahy, velmi otužilí a každého Detvana lze poznati mezi tisíci Slováky; vytvoří však zvláštního, výlučného typu, aby se považovali a vyhlašovali za lid cizího, hercegovského původu, jak ličili je Maďari. Rozdíl v tváři a jejich vzrůstu dlužno přičísti zdravé krajíně, volnějšímu žití a stálému pohybu v přírodě. Detvané bývali většinou drvoštěpy a zaměstnávali se výrobou šindele nebo jako vozkové. Nyní zabývají se hlavně chovem ovcí. Z obilín pěstují pšenici, ječmen a oves, z okopanin hlavně brambory. Z domácího průmyslu rozšířeno je plátenictví; detvánské plátno je známé a velmi hledané. Proslulé jsou též detv. výšivky. Většího průmyslu, kromě skel. hutí v Hriňové, známé již v XVIII. stol., největšího to prům. podniků toho druhu na Slovensku i v býv. Uhrách, v celém kraji není. V Detvě je mlékárna a důležitým odvětvím zemědělského průmyslu je výroba brymzy, která je slovenskou zvláštností. Brymzárny ve Zvoleni, Hriňové a Detvě jsou starší než brymzárny liptovské, jejichž výrobky se těší nejl. pověsti. Většina obyv. Detvy žije v samotách, t. zv. lazech, jako moravští Q_1 Kopaničari na mor. Slovácku a v okolí Myjavy ve vých. části Slovenska. Hospodář vystavěl si obyčejně na louce osamotě chaloupku s chlívem a vzdělává okolní své pole a louky. Lesu je Detvan nepřítelem; říkává se o něm, že se rodí již se sekouky. Ve starých lazích zůstali Detvané ušetření různých cizích vlivů a zachovali si až podnes svoji originalitu: sverázný kroj, zvyky i obyčeje. Nevyčerpatelný je poklad národních písní detvánského lidu. Není snad zpěvnějšího lidu jako jsou Detvané. Balad, romanců a lidových pověstí dochovalo se v Detvě ústním podáním hojně. Velké oblíbě se těší, zvláště mezi pastýři, Q_2 fujara. Detvané jsou katolíci, evangeličků je mezi nimi mizivé proc., méně než židů, kterých v Detvě až do r. 1876 vůbec nebylo. Ač neměl Detvan nikdy na různých ustláno a dosti bídý zažil, přesto houževnatě vždy držel se své rodné půdy a na vystěhování pomyšlel málokdy. Detvané, kteří za vlády uherských magnátů byli pokládáni za lid divoký, přes zanedbané školství a nedostatek prostředků k sebevzdělání, mají mimořádné nadání, vtip

a způsoblost ke všemu. Je to lid hodný a známou jeho ctností je pohostinnost. Bohužel alkoholu holdují všichni bez rozdílu stáří a pohlaví: mladí i staří, mužové i ženy. Mládež pak náchylná je k bitkám, a dojde-li v krčmě při opilství k řezi v záchvatu hněvu, nešetří se ani života. — Obsáhlou, bohatě ilustr. monografií Detvy napsal r. 1905 slov. katol. farář Karel Medvecký.

Detvan, pseud. Adolfa Svatopluka Osvalda.

Detvánska Huta, o. na Slov., okr. Zvolen, 1882 čs. ob. Úv. dr., mlýny.

Detzner Hermann (* 1882), něm. důstojník a výzk. cestov. 1914—18 vůdcem výzkum. výpravy do vnitra Nové Guinei, kde, byv překvapen světovou válkou, zdržoval se až do příměří a prováděl zeměpisné výzkumy s bohatými výsledky. Od r. 1920 je radou u říšského archivu v Postupimi (Potsdam). Napsal: Die Kamerun-, Nigeria-Grenze (1914), Kreuz- u. Querzüge auf Neu Guinea (1919). Vier Jahre unter Kannibalen (1920), Im Lande der Dju-Dju. Reiseerlebnisse im östl. Stromgebiet des Niger (1923).

Deubel Léon (1879—1921), franc. básník, snažil se pod vlivem Mallarméa, Verlainea a Samaina pokračovati v symbolistickém směru s velkou uměleckou snahou v lyric. sbírkách: La chanson balbutiante (1899), Le chant des routes et des déroutés (1901), La lumière natale (1905), Poésies (1906), Ailleurs (1911) a j.

Deukalión, v řec. bájesloví syn Prometheus. Když Zeus chtěl lidstvo zahladiti potopou, vystavěl D. skříň a zachránil se v ní s manželkou Pyrrhou. Když pak přistál na hoře Parnasu, obětoval Diovi, jenž mu přislíbil, že vyplní jedno jeho přání. D. prosil, aby obnovil lidské pokolení, načež Zeus rozkázal, aby zahalice hlavu, házeli za sebe „kosti velké matky“. Oba tak učinili kameny; z těch, jež hodil D., povstali muži, z kamenů jeho manželky ženy.

Deulin František, řádový kněz v klášteře Hyberském v Praze kol r. 1700, později lektor teologie ve Waldsasích v Bavorsku. Psal lat. teol. spisy.

Deulino, vesnice v rus. gub. moskevské. Zde vzdal se 1618 polský princ Vladislav ruské koruny a uznal Michaela Feodoroviče panovníkem Ruska.

Deuntzer, Johan Henrik (1845—1918), dánský právník a státník. 1872 univ. prof.; prosadil 1901—05 jako radikální minist. předseda a min. zahraničí podstatnou reformu daní a církev. zákonodárství, rovněž i novou úpravu státoprávního poměru k Islandu.

Deus (deuš) João de D. Nogueira Ramos (1830—1897), nejslavnější portug. lyrik nové doby. Jeho slabikář (Cartilha maternal, 1877) učinil ho nejpopulárnějším mužem Portugalska.

Deus ex machina (lat., bůh ze stroje), označení pro rozuzlení konfliktu, vyvolané náhlým objevením se osoby n. náhody a neodůvodněné vnitřním vývojem. Původně pochází z antické tragédie, v níž hrozící zlo často bylo odvráceno pomáhajícím bohem, spuštěným na jeviště pomocí stroje.

Deusser August (* 1870), něm. malíř; vzdělání nabyt na akad. v Düsseldorfu; od r. 1912 usazen je ve Wiesbadenu. Vlivem Liebermannovým, Trübnerovým a fr. impresionistů dospěl k živé malbě ve volném světle, v níž se zálibou tvoří krajiny a motivy z vojen. života. Je z předních bojovníků a vůdců ml. rýnské umělecké školy. Vedl düseldorfskou secesi, kt. uspořádala 1910 první výstavu.

Deuteronomium (řeč., „druhý zákon“), název páté knihy Mojžíšovy. Q₄ penta-teuch.

Deuteroplasma, deutoplasma, Q₄ žlu-tek.

Deutinger Martin (1815—1864), něm. katolický filosof, učitel filosofie ve Freisingu, od r. 1846 prof. v Mnichově; 1847 zhaven svého místa, ježto se odchýlil od ortodoxně-círk. nauky, přeložen do Dillingenu a od r. 1852 žil v Mnichově. Hl. dílo: Grundlinien einer positiven Philosophie als vorläufiger Versuch einer Zurückführung aller Teile der Philosophie auf christliche Prinzipien (1843—1852, 7 sv.). V něm snažil se nalézt v boji jednak proti Hegelovi, jednak proti materialismu smíření mezi vírou a vědou.

Deutsch Ernst (* 1890 v Praze), herec. Po krátkém studiu u Alberta Heineho přišel jako představitel úloh mladistvých hrdinů a charakterů z vídén. Lidového divadla (Volksbühne) přes Prahu a drážďanské Divadlo Albertovo do Berlína k Reinhardtovi a na krátko i na Státní divadlo. Od r. 1924 vystupuje jen ještě pohostinsky a hraje také ve filmu. Náležel ke generaci herců-expressionistů, dnes blíží se opět k naturalismu.

Deutsch Gotthold (* 31. I. 1859 v Konicích na Mor., † 14. 10. 1921 v Cincinnati [Ohio], kde byl docentem na Hebrew Union College). Napsal: The Theory of Oral Tradition (1897), The History of the Jews (2. vyd. 1921) a j.

Deutsch Julius (* 1884), rakouský politik (soc.-dem.), 1919—1922 státní tajemník vojenství. Psal mnoho o dějinách dělnického hnutí.

Deutschböhmen, název něm. částí českých zemí, které 29. 10. 1918 prohlášeny jako autonomní provincie Něm. Rakouska s hl. městem Libercem. Během prosince 1918 obsazena tato území čsl. vojskem, čímž došlo k likvidaci odbojného hnutí českých Němců.

Deutsch de la Meurthe Henri (1846—1919), franc. průmyslník a filantrop. Založil několik cen pro automobilisty a aviatiky, jakož i pro hud. skladatele, a získal si tím velké zaslouhy o rozvoj umění a průmyslu franc.

Deutsche Allgemeine Zeitung založeny v Berlíně 1861 pod názvem Norddeutsche Allgemeine Zeitung (až do listopadu 1918). Dá r. 1862 orgán Bismarkův a vlády; v červnu 1920 koupil je Hugo Stinnes. Poměr k říšské vládě byl 1921 zrušen. Vychází dvakrát denně. Směr: národní a pol. neutrální.

z Deutscheberka Basilius Daniel (1585—1628), od 1615 univ. prof. matematiky, fysiky a astronomie, později i hebrejštiny v Praze. Po bitvě na Bílé hoře přijal katol. víru a věnoval se politice. Vydával kalendáře, mince a pranostiky.

Deutsche Rundschau, časopis s obsahem zábavným a populárně vědeckým; zal. jej 1874 Julius Rodenberg. Vychází v Berlíně jako měsíčník.

Deutsches Museum für Buch und Schrift (Buchmuseum, Deutsches Buchmuseum) v Lipsku, zal. 1917, vzniklo z dřív. něm. musea knižních živností; knihovna a sbírky listů byly mu propůjčeny něm. spolkem kniž. živností. Rozšířeno nadacemi mezin. výst. knižn. a graf. umění (Bugra) v Lipsku 1914, získalo větší část expon. paláce kultury a sbírky Ansgara Schoppmeyera. Stát saský přenechal mu saskou bibliogr. sbírku (dř. Klemmovo museum), chovájící kol 3000 inkunabulí a tisků 16. stol. D. M. je vydržováno něm. sp. Deutscher Verein für Buchwesen und Schrifttum.

Deutsches Museum (D. M. von Meisterwerken der Naturwissenschaft und Technik), zal. z podnětu Oskara z Millerů, za podpory bavor. vlády, říše, různ. korporací 1903 v Mnichově. Jeho účelu znázorniti dějinný vývoj, přírodověd. badání, techniky a průmyslu, slouží bohaté sbírky originálů, modelů vynik. děl, archiv listin, techn. knihovna, publikace, přednášky atd. Zbudovány proň 1908—25 velikolepé novostavby, 1925 zveřejněno.

Deutsche Zeitung, něm. nacionál. berlinský deník, zal. 1895.

Deutschland, Deutschland über alles (Německo, Německo nadevše), popul. na-

cionální píseň německá, složená Hoffmannem v. Fallersleben r. 1841 na melodii Haydnova k rak. hymně.

Deutschmeister, nejvyšší správce baliří řádu něm. rytířů. V Rakousku zván Hoch- und Deutschmeister (posl. arcivév. Evžen), po něm zván rak. ppl. 4.

Deutzia Thunb. (Deutzie), rod Saxifragacei, keře se vstřícnými, kopinatými, na okrajích pilovitými listy a bílými, obyčejně nevonnými květy. Asi 20 druhů v Himalaji, vých. Asii a sev. Americe. D. crenata S. et Z. z Číny a Japanu má zelené, drsné, vroubkované listy a štěpné květy; pěstuje se v zahradách zároveň s D. gracilis S. et Z. (obr.), která má rovněž štěpné květy bílé a červené; pochází z Japonska, tvoří nízké keře. Všude v Evropě se hojně pěstuje jako ozdobný keř.

Deutzia gracilis.

Deux (fr., dé), d. à d., po dvou; à d. mains (mén) pro dvě ruce.

Deux-Décembre, znamená ve Francii 2. prosinec 1851, kdy proveden Ludvíkem Napoléonem státní převrat.

Deux-Nèthes, jméno, dané franc. départementu, zříz. císař. Napoléonem I. r. 1801 po dobytí Belgie; sestával ze sev. Brabantu a markyzátu Antverpského. Jméno dostal od dvou řek, které protékají tímto krajem. Hl. m. byly Antverpy.

Deux-Ponts (něm. Zweibrücken), býv. hl. m. vévodství Deux-Ponts, ležícího v Bavorsku na ř. Erlebachu.

Deux-Sèvres (dé sévr), dep. záp. Francie, zv. od dvou řek, část dřív. prov. Poitou, 6054 km², (1921) 310.060 ob., hl. m. Niort.

Dév (sanskrt.), u Indů bůh jako opak člověka a nadlidských bytostí, jako démonů, panen atd., počítá se na 33 božstev. D. v ind. literat. též jako oslovení krále užívané.

Devald Ondřej František, katol. kněz a spisovatel český v 18. stol. Napsal: Chvalořeči a kázání (1736).

Devaldt Daniel Josef, JUDr. a univ. prof. v Praze 1770, rodem z Chebu.

Devalvace, snížení nominální hodnoty peněžní jednotky. Vedle toho znamenala též změnu zákonného poměru, v němž bylo možno dáti si z jednotky váhy určitého drahého kovu (obyčejně jen zlato a stříbro) raziti určitý počet mincí. D. jest rázným krokem k nápravě financí

státních, když znehodnocení papírových peněz dosáhlo již značného rozsahu. Účelem d. jest položit základ k nové finanční posici státu a ustáliti peněžní jednotku na zcela nové basi. V Rakousku byla d. provedena v r. 1811, kdy byly papírové peníze vyměňovány za nové šajny (Einlösungsscheine) v poměru 5:1. Další d. provedena v Rak. v letech 1816 a 1892, avšak tyto nebyly již tak pronikavé jako prvá.

Devambez André (* 1867), franc. malíř, žák Lefebřův. Autor četných obrazů, nalézajících se ve franc. obrazárnách (Fusion de l'École normale et de la Sorbonne, Les Misérables, La panique a j.).

Devanagari (sanskrt. božské písmo městské), zvláště v dílech, psaných v sanskrtu používané písmo hláskové, ještě ze 7. stol., směr zleva napravo.

Devantière (fr.), dlouhý dámský kabát pro jízdu na koni v pánské sedle.

Devardova slitina, směs mědi, zinku a hliníku, používá se jí v anal. chemii při určování dusku v dusičnanech podle způsobu Devardova.

Devastace, zpusťování, devastace žaloba, žaloba věřitele hypotekárního proti dlužníkovi pro zhoršení pozemků, ohrožující bezpečnost hypotékární; devastovati zpusťovati.

Devaternik, *Q. Helianthemum*.

Deventer, m. nizoz. prov. Overysse, (1925) 33.700 ob., při soutoku ř. Schipbeeku a Yssely, žel. kříž. s román. památkami, četn. záv. prům. a čilým obch.; přistoupilo v 14. stol. k sev.-něm. Hance, 1528 přešlo pod pravomoc císaře Karla V., 1559–91 sídlo biskupské.

Deventer Sir Jacobus Louis van (* 1874), jihoafrický generál, sloužil v koloniálním vojsku, za světové války po gen. Smutsovi od 1917 vrchním velitelem dohod. vojsk ve Východní Africe, kde ukončil tažení proti Lettov-Vorbeckovi.

Devereux Walter († 1639), císařský plukovník; účastnil se jako setník pod vedením Butlerových spiknutí proti Valdštejnovi a jeho důstojníkům v Chebu a zavraždil s několika pomocníky v noci 25. 11. 1634 Valdštejna. Za to obdarován statky, skonfiskovanými Trčkovými, ale jsa týrán včítkami svědomí rozdál mnoho peněz na dobročinné účely. Zemřel morem v Praze.

Devéria (dévéria) Achille (1800–1857), franc. malíř a litograf; oblíbeny jeho obrazy náboženské, vyznačující se něžnou elegancí.

Devéria Eugène (1805–1865), bratr předch., franc. malíř, žák Girodetův, pilnul ke škole romantické; maloval historické obrazy.

Deverra, staroital. bohyně, ochraňující za noci šestinedělku s dítětem před Silvanem.

Devětsil, mezinárodní umělecký svaz avantgardních umělců. Sdružuje krajní revoluční československé modernisty a je ve spojení s avantgardami ostatních států. Nejznámější z jeho členů: Karel Teige, jeho teoretik; J. Nezval, J. Seifert, Vl. Vančura, básníci; J. Honzl, režisér; J. Krejcar, architekt a mn. j. (Členem byl i † J. Wolker.) Vznikl r. 1920 v Praze, 1924 odbočka v Brně. Orgány byly časopisy: Pásmo, Disk a nyní Red.

Deveza, O_2 žirafa.

Deviace (z lat.), 1. boční odchylka střety. — 2. Odchylka magnetky od magnetického poledníku. Přiblížíme-li magnetce železnou tyč, vychýlí se severní pól magnetky z normální polohy. Úhel, o který se magnetka z magnetického poledníku vyklonila, nazýváme deviací a mluvíme o východní nebo kladné d., když se severní pól magnetky vychýlí na východ, v obráceném případě o západní nebo záporné d. To má důležitost pro plavectví. Většina lodí se nyní staví ze železa; každá železná deska obsahuje buď ihned magnetismus nebo jej obdrží vlivem zemského magnetismu. Proto působí na magnetky na okraji lodi stále dva druhy magnetismu: stálý magnetismus a vlivem zemského magnetismu vyvolaný prchavý magnetismus. Stálý magnetismus se již nemění, je-li loď několik let stará. Jeho póly působí ve všech polohách, v nichž k magnetce leží. Deviací, jejíž nejmenší a největší hodnota jsou vzdáleny o 180° a jejíž velikost jest ve dvou protilehlých směrech stejná, ale s opačným znamením (půlkruhová deviace). Magnetismus vyvolaný zemským magnetismem působí na vertikální železné hmoty tak jako stálý magnetismus. V horizontálních železných hmotách indukovaný magnetismus působí d., jejíž nejmenší a největší hodnoty leží od sebe o 90° odchýleny a jejíž velikost jest ve dvou protilehlých směrech stejná a má stejné označení (čtvrtkruhová d.). Leží-li loď šikmo, působí ve vertikálních železných hmotách obsažených magnetismus, který byl při rovné poloze lodi pod magnetkou, z boku na magnetku, a právě tak zaujmou dosud horizontálně položené železné hmoty postavení směřující více vzhůru a jsou tím vystaveny vertikální indukci. Pro řízení lodi se určuje nejdůležitější deviace tím, že zaměříme kompasem na předměty, jejichž magnetický směr jest známý (zemské předměty, souhvězdí) a

srovnáme údaje kompasu s údaji známého magnetického směru. Deviace se mění, jakmile změní loď své místo co do zeměpisné šířky, ježto současně mění zemský magnetismus působení, a magnetka ovšem klade odchylujícím vlivům odpor největší na magnetickém rovníku, nejmenší na magnet. pólech, takže v lodi obsažený stálý magnetismus vyvolává na magnet. rovníku nejmenší deviaci. Avšak magnetismus indukovaný v horizontálních železných hmotách ukazuje na magnet. rovníku svou největší hodnotu, naproti tomu ve vertikálních železných hmotách nejmenší, zatím co na pólech nastává opačný případ. Poněvadž je velká deviace škodlivá, snažíme se ji odstraniti, t. j. vyrovnati, tím, že dáme ke kompasové budce měkké železné koule a umělé magnetky. Přesto se nepodařilo, zvláště na okraji válečných lodí, pro četné železné a ocelové předměty (pancířové věže, děla atd.), sestrojiti všude správně pracující magnetové kompasu. Přšlo se proto ke kruhovým kompasům (O_2 kompas). — 3. V námořním právu jest deviace změna směru cesty, kterou provede kapitán o své vůli. Podle práva zavazuje kapitána osobně lodním věřitelům. Pojistitel není zavázán za neštěstí, která se stanou po deviaci, nevynucené tísni. Podle anglického a francouzského práva není zavázán za neštěstí vzniklá po deviaci pojistitel vůbec.

Deviatio septinarium (lat.), O_2 vybočení nosní přepážky.

Devičie, o. na Slov., okr. Krupina, 395 č. ob. Úv. dr., mlýn.

Deville Sainte-Claire Henri Etienne (1818—1881), francouz. chemik. Pracoval v chemii anorg. spol. s Wöhlerem a uveřejnil četné práce o bóru, křemíku, titanu a platině. Zvучné jméno si získal svojí metodou výroby hliníku ve velkém a svými pracemi o dissociaci. Sp.: *Leçons sur la dissociation* (1857), *De l'aluminium* (1859).

Devidels Abraham (* 1787 v Praze), malíř, žák praž. akademie v l. 1802—05.

Devin (maď. Dévény, něm. Theben), o. na Slov., okr. Bratislava, 1974 ob. (810 čs.). Vtok Moravy do Dunaje, nad nímž se vypíná skála (514 m vys.) se zříceninami st. hradu. Zde stávala socha Arpádova. V okolí se pěstuje hojně víno. O archeol. pam. blíže Em. Šimek, *Dévin* (Památky archeol., 1926).

Devínska Nová Ves, o. na Slov., okr. Bratislava, 2785 ob. (2545 čs.). Lihovar, úv. dr., závody pro impregn. dřeva, vápenka, cihelna. — Zde byli 30. XII. 1918 po-

ražení Maďari postupujícím českoslov. vojskem, což mělo za bezprostř. následek vyklizení Bratislavy. Čsl. vojska zde došla značné kořisti.

Děvín, hrad nad Zlíchovem, později Dívčí hrad. Zde, podle staročeské pověsti, bylo dějiště bojů v Dívčí válce. Prvotní dřevěný hrad již za dob Kosmových (1120) zašel a připomíná se od té doby jen hora D. Od roku 1449 majetek Většino města Pražského.

Děvín, hrad, nyní zřícenina u Mimoně, připomíná se již r. 1283, kdy jej král Václav daroval Janu z Michalovic. Později byl v držení pánů z Vartemberka. V 16. st. obnoven, ale r. 1620 zpusťošěn Slezáky.

Devinkulace (lat.), odstranění vinkulace \odot u cenného papíru neb u vkladní knížky, čímž se tyto cennosti dosud vázane vinkulací na určitého vlastníka stávají cennostmi svěřčícími tomu, kdo je předložil k výplatě.

Devisová politika, provádí ji cedulová banka za tím účelem, aby se ustálily kursy devis a nevzdalovaly se příliš od určitého předem stanoveného bodu nebo průměru. D. p. záleží v tom, že cedulová banka prodává cizí devisy, když kurs jejich stoupá, čímž docílí poklesu ceny, a naopak zase kupuje devisy, když kurs jejich klesá, čímž — přesně podle zákona nabídky a poptávky — kurs jde opět nahoru. V ČSR. provaděl po převratu velmi dobrým způsobem devisovou politiku Bankovní úřad min. fin. a nyní činí tak Národní banka čsl., které v zákoně č. 102/1925 bylo přímo uloženo, aby se starala o udržování poměru čsl. koruny k amer. dolaru: 100 Kč = 2.90—3.03 \$.

Devisová ústředna pro obchod s devisami byla zřícena nařízením min. fin. z 30. I. 1919 č. 47 Sb. z. a n. jako přechodný ústav pro první popřevratovou dobu. Nařízením ze dne 28. XI. 1919 č. 644 Sb. z. a n. byla zrušena s platností od 26. IV. 1920, kterýmž dnem přešla její agenda, sestávající v kontrole obchodu devisami, na Bankovní úřad min. fin.

Devisový obchod v ČSR. jest dosud vázán. Podle zák. ze dne 14. XII. 1923 č. č. 246 Sb. z. a n. v vlád. nař. ze dne 29. II. 1924 jest výhradně Bankovní úřad min. fin., nyní Národní banka českoslov., oprávněna přijímatí „vyhrazenou exportní valutu“, t. j. úhrady v cizí měně za prodané zboží, cenné papíry a pod.

Devisy, v obch. směny, šeky a výplaty na zahrani. místa, tedy obchod devisový, koupě a prodej podobných platidel je obchodem a trhem devisovým. Pokles domácí valuty, snaha opatření zahrani.

d. při rostoucí spekulaci valutové a unikání kapitálů do ciziny za války světové a po ní nutilo k zákonným opatřením, jimž dán výraz vydáním devisového řádu a uvedlo v život zřízení devisové ústředny při Pražské zúčtovací bance, jejíž agenda od 1920 přešla na Bankovní úřad min. fin.

Devítě Jakov Jakovljevič († 1809), inženýr; sloužil nejdříve v Holandsku, r. 1783 přestoupil do služeb ruských a vyznamenal se opevněním Rigy a Revalu a stavbou berezinského průplavu. Od r. 1800 gen. správcem ruských st. drah.

Devítník (septuagesima, t. j. sedmdesátý den), nazývá se tak devátá neděle před velkonočními svátky.

Devitský J. P., pseud. Jos. Procházka.

Devoca (z lat. devotio), u st. Římanů obřadně zasvěcování sebe neb jiné osoby božím podzemím; později proklínání. V řeči kostelní pokorná úcta a odevzdanost bohu a svatým; d. též poníženost vůči nadřizeným, podlizavost.

Devoluce (z lat. devolvere, svalovati), zákonný přechod některého práva na někoho jiného. Právo devoluční (jus devolutionis) v círk. pr. oprávnění církevní vrchnosti k obsazení církev. úřadu po uplynutí lhůty pro líknavost neb zameškání kandidáta.

Devoluční válka, též I. loupežná válka Ludvíka XIV. se nazývá válka 1667—1668, v níž Ludvík XIV., dovolávaje se brabantského práva, že totiž děti z prvního manželství měly v dědictví přednost před dětmi z dalších manželství (t. zv. devoluční právo), reklamoval španělské Nizozemí jako dědictví své manželky Marie Terezie, dcery Filipa IV. z prvního manželství, kdezto král Karel II. pocházel až z třetího. Jeho vojevůdci (Turrenne, Créqui, Duras) obsadili část Nizozemí a hl. dobyli Lille (Vauban); vedle toho Condé obsadil svobodné hrabství Burgundské. Ježto Holanďané se cítili francouzskými výboji ohroženi, sjednali s Anglií a Švédskem spolek, který měl zprostředkovatí mezi Španělskem a Francií, a tomuto se podařilo uamluviti 15. IV. 1668 v St. Germain podmínky míru, jenž byl pak mezi Francií a Španělskem uzavřen 2. V. v Cáchách a v němž Francie podržela řadu dobytých měst, mezi nimi Armentières, Lille, Douai a Charleroi.

Devon (devon. formace, mladší přechodné utvoření, porýnská formace); útvar mezi silurským a kamenouhelným, sestávající podstatně z pískovců (Oil red v Anglii, starý červený pískovec), křemenců, chuchvalců, buližníků, bridel a vápen-

ců. D. rozšířen v Porýní, Harcu, Smrčínách, Bretani, Normandii, zvl. ve Velké Británii, Rusku a v USA. V Čechách v okolí Prahy a Berouna (oblast Barandea), na Moravě a ve Slezsku v Jeseníku, okolí Brna a Olomouce. \mathcal{Q}_4 formace geologické.

Devonshire (krátce Devon, dévnšír, dévn), hrabství v j.-záp. Anglii, mezi průplavem bristolským a anglickým, má s městy Plymouthem, Devonportem a Exeterem 6759 km² s 709.488 ob. (1921), hl. m. Exeter.

Devonshire Victor Christian Cavendish, vévoda (* 1868), britský státník. Byl 1903—05 fin. tajemníkem st. pokladu, 1915—16 lordem admirality, 1916—21 gener. guvernérem Kanady a od r. 1922 st. sekretářem kolon. úřadu.

Devonský skot, robustní, červenohnědý druh z j.-vých. Anglie; severní d. s. k žíru a do práce; jižní d. s. mléčný i k žíru.

Devotní (lat., „božstvu zasvěcený“), zbožný, oddaný.

Devoty Jan (* 1792 v Hořelicích), umělecký zahradník v Praze.

Devoty Josef František (1780—1865), český kněz a spisovatel. Napsal: Popsání založení, zvláštní pobožnosti a života svatosti býv. řehole Cistercienské (1824). Vyobrazení a popsání chrámu Svatoborského na Hoře Kutné (1828). Erklärung der kathol. Trauungshandlung (1826) a kratší spisy historické, liturgické české i německé.

Devoty Eduard Philipp (1801—1877), něm. barytonista; angažován r. 1819 jako barytonista k dvorní opeře v Berlíně, avšak ztrativ hlas, byl donucen přejít k činohře. Z Berlína odešel k dv. činohře drážďanské, kde zůstal do r. 1852, kdy byl jmenován ředitelem divadla v Karlsruhe. Vynikl jako režisér. Napsal řadu studií, operních textů a činohry. Jeho nejčinnějším dílem jest Geschichte der deutschen Schauspielkunst (1848—1874).

Devrient Emil (1803—1872), něm. zpěvák a herec. Původně zpíval basové role v Brunšviku a Brémách, odešel pak do Lipska a r. 1828 do Hamburku, kde přešel k činohře. R. 1831 povolán za režiséra dv. divadla do Dráždan. Byl právem pokládán za jednoho z největších umělců německých.

Devrient (De Vrient) Karl August (1797—1872), něm. herec. R. 1815 vstoupil jako dobrovolník do německého vojska. Roku 1819 dal se na dráhu hereckou nejprve v Brunšviku, později půs. v Drážďanech, odkud odešel do Hanoveru, kde vynikl v úlohách Leara, Shylocka, krále Filipa a j.

Devrient Ludwig (1784—1832), německý herec, jímž se stal proti vůli celé rodiny. Uprchl z domova, hrál nejdříve role milovnícké, ale jeho obor byly role charakterní. R. 1805 stal se členem dv. divadla v Dessavě, avšak leta svého největšího vývoje prožil ve Vratislavi, odkud byl povolán ke král. činohře do Berlína. Byl to největší herecký genius německý, jehož role Leara, Shylocka, Falstaffa, hl. vřak Moora, byly pro německé herce vzory.

Dewar James (1842—1923), angl. chemik a fysik. Pracoval hl. v oboru plynů a získal si zásluhu svými pracemi o zkapaření vodíku, kyslíku a vzduchu. Profesor Royal Inst. v Londýně. Vynálezce korditu, zvl. střelného prachu \mathcal{Q}_4 .

Dewarova nádoba (djúero-va), sklen. nádoba o dvojitých stěnách se vzduchoprázdným prostorem a postříbř. stěnami; poskytuje ochranu před přístupem a unikáním tepla a slouží k přechovávání kapal. plynů a jako láhev isolační.

Dewarova nádoba.

De Wet Christian (1854—1922), generál Oraňského svobodn. státu; vyznamenal se vedením drobné války Burů proti Angličanům po kapitulaci Cronjeho, tak zejména vpádem do Kapské kolonie v prosinci 1900 a různými přepady britských oddílů (tak u Koorn-Spruitu, Reddersburgu, Dewetsdorpu) a ztekl 24. XII. 1901 pevně postavení britské u Tweefonteinu. Po válce se smířil s Angličany; za svět. války se spíchal k vzpouře Maritzové, ale byl 1. XII. 1914 gen. Bothou přinucen se vzdát s celým svým oddílem. Napsal: De stryd tuschen Boer en Brit (1902).

De Wette Wilhelm (1780—1849), něm. prof. teolog, původně prof. univ. heidelbergské a berlínské; r. 1819 z polit. důvodů zbaven svého místa. R. 1822 povolán do Basileje, kdež dokončil svoje životní dílo: Lehrbuch der hist. krit. Einleitung in die Bibel (1817—1826).

Dewetter Karel (* 2. X. 1882 v Dobřevovicích u Prahy), básník a spisovatel český, správce knihovny a tiskového odboru min. financí. Z jeho prací uvádíme: Básně Česká píseň, 1919, Jihočeská elegie, 1929; romány a novely: Malostranská trilogie, 1910, Náš pradědeček, 1913, Tabatěrková princezna, 1922, Listy z Vltavína, 1918, Děti revoluce, 1926, Příhody Damianovy, III. d., 1913—1924, Světla buditelů, 1924.

Dewetter Vincenc, JUDr. (* 1867 v Lovosicích), starosta UMŠ. a národní pra-

covník. Po univ. studiích vstoupil do práv. oddělení Zemské banky, kde byl vrch. ředitelem.

Dewettra Anna, O_2 Anna Veselá.

Dewey George (1837—1917), sev. amer. admirál; sloužil od 1854, účastnil se Faragutovy operace proti New Orleansu a útoků na Fort Fisher (1865). Jako velitel východoasijs. loďstva podnikl 1. V. 1898 neochozený útok na španělskou námořní základnu v Manile na Filipínách, kde zničil v bitvě španělské loďstvo a umlčel opěvnění v Cavite. R. 1899 povýšen — první to případ v amer. loďstvu — na velkoadmirála a účastnil se pak všech důležitých jednání v ministerstvu námořnictví, zůstav až do konce života v aktivní službě. Napsal: *Autobiography* (1913).

Dewey John (* 1859), amer. filosof a pedagog, jeden ze zakladatelů amerického směru filosofického, O_2 pragmatismu. Pragmatismus zavádí i do poetiky a logiky, uče, že z velkého množství popudů duch automaticky a téměř apriorně si vybírá popudy nutné k udržení a obohacení života, fide se tak pudem po sebezáchově, kotvicím v jeho podvědomí. Hl. díla: *Psychology* (1886), *School and Society* (1899), *Studies of Logical Theory* (1909), *Collected essays* (1910), *Democracy and Education* (1916). — Př.: Rekonstrukce ve filosofii (Schützner) 1929; Škola a společnost (Mrazík) 1904. — Lit.: Vorovka, Americká filosofie (1929).

Dewey Melvil (* 1851), amer. bibliograf a knihovník, teoretik knihovnictví, zal. 1884 první knihovnickou školu. Prošel svým desetinným tříděním, novou metodou bibliografickou a knihovnickou, které uveřejnil 1876.

Dewsbury (djusbery), anglické město v záp. okrese Yorkshire na řece Calder; 54.165 ob. (1921). Krásná got. katedrála Všem Sv. Středisko vlnářského průmyslu angl.

Dexiografie, píše-li se od levé ruky k pravé.

Dexippos Publius Herennius, athénský státník a vojevůdce; zachránil svoje rodiště před germ. Heruly. Z jeho histor. spisů zachovaly se jen zbytky.

Dexippos, novoplat. filosof, žijící kol 335 po Kr., zák Jamblichův.

Dextran, $C_5H_{10}O_5$, bývá obsažen ve šťávě z řepy cukrové. Tvoří se tu hlavně působením některých bakterií (*Leucostoc mesenteroides* a *Clostridium butyricum*) v podobě slizovité hmoty.

Dextriny (škrob, klovatiny), $(C_6H_{10}O_5)_x$, uhlhydráty o stejném proc. složení jako škrob, celuloza a cukr, obsahuje je tělo

rostlinné i zvířecí. Vznikají snadno hydrolysou škrobu zředěnými kyselinami neb účinkem v sladu obsaženého diastasy O_2 . Bílé až nažloutlé, rozpouštějí se snadno ve studené vodě, nikoliv v alkoholu. Rovinu polarisovaného světla otáčejí vpravo (lat. dexter). Zředěnými kyselinami mění se v cukr hroznový (dextrosa), účinkem sladu v maltosu; vařením s kyselinou dusičnou poskytují kyselinu oxalovou. Bezprostředně nejsou schopny kvašení. Za přítomnosti diastasy však účinkem kvasnic vykváší, mění se přechodně v cukr hroznový. Podle způsobu přípravy vzniká: amylo-dextrin (jodem modrá), erythro-dextrin (jodem červená), achroo-dextrin (jodem se nebarví) a j. Technicky připravují se hydrolysou škrobu zahříváním na 200°, za přítomnosti zředěných kyselin na 110°. Obchodní produkt obsahuje asi 60—72% čistých dextrinů, 2—9% cukru, 13—20% nerozpustných látek a 6—14% vody. Používá se jeho hojně v průmyslu jako lepidla místo arabské klovatiny, v barvířství a tiskařství, jako apretury atd. Lit.: Wagner, *Stärke, Dextrin- und Traubenzuckerfabrikation* (2. vyd. 1886); Bersch, *Die Fabrikation von Stärke-zucker, Dextrin* atd. (1900).

Dextroform, též dextrinoform, kombinace dextrinu a formaldehydu. Vyrábí se odpařováním konc. roztoku dextrinu s formaldehydem. Tvoří bílý, ve vodě rozpustný prášek. Slouží jako náhrada za jodoform.

Dextrokardie (lat.-řec.), vrožený stav, za něhož je špička srdce na pravé straně. Pravá d. jest částečným úkazem situ in-versu, anomalie, při níž jsou vnitřnosti v ohledu pravé a levé strany umístěny opačně. Často mluví se o d., když zánětem pohrudnice jest srdce zatlačeno na levou, a utvořením hlízy na pravou stranu.

Dextrosa, O_2 cukr hroznový.

Dextrosacharin, směs glukosy (cukru škrobového) se sacharinem. Slouží jako sladidlo.

Deyl Jan, MUDr. (* 25. VI. 1855—16. II. 1921), znamenitý oční lékař český, profesor očního lékařství na české universitě Karlově a velký lidumil, který si zjednal značné zásluhy organisováním péče o nevidomé, hl. založením po něm nazvaného ústavu pro slepce v Praze. Byl 1838—87 asistentem prof. Schöbla, r. 1887 habilitoval se na české universitě a podnikl četné studijní cesty po evropských očních klinikách. R. 1893 jmenován mimoř. a r. 1902 ř. profesorem očního lékařství. Z jeho četných spisů uvádí-

me: O panophtalmii (1885), O poměru příjice k oku (1887), O tupozrakosti alkoholové a tabákové (1888), O aetiologii a anatomii chalazia (1893), Pathologická anatomie oka (1897), Zevní choroby oční (vyd. od r. 1925 se spolupracovníky) a četné drobnější práce v časopisech lékařských. Vychoval celou českou odbornou školu okulisticou.

Dr. Jan Deyl.

Deyl Rudolf (* 6. IV. 1878 v Praze), český herec; v r. 1887 studoval na dram. škole Ottové v Vídní, 1888—1902 členem Slovin. Nár. div. v Lublani, do roku 1905 u Měst. div. v Plzni, od r. 1905 člen Nár. div. v Praze; vynik. člen činohry v rolích milovníckých, trag. i komických.

Deym Bedřich ze Stráže, JUDr. (1866—1928), velkostatkář v Nemyšli. Studoval v Praze a v Mnichově. Vstoupil pak do státní služby. R. 1897 zvolen za poslance do říšské rady rakouské za budějovickou skupinu konservativních velkostatkářů. Hlásil se vždy k českému národu. Byl činným hlavně v zemědělství.

Deym František ze Stráže hr. (1838—1903), rak. velvyslanec v Londýně. Studoval práva ve Vídni. Vstoupil do služeb voj., později se ale věnoval diplomacii. R. 1878 zvolen do říš. rady a stal se členem českého klubu. Od r. 1887 doživotní člen rak. panské sněmovny, od roku 1888 velvyslanec v Londýně.

Deym Vojtěch hrabě ze Stráže (1812—1860), vynikající bojovník za národní práva a oddaný přítel Havlíčkův. Předseda svatovácl. výboru v r. 1848, později místopředseda Nár. výboru. Za jeho fin. podpory vydával Havlíček Nár. Noviny. Po bouřích červnových zatčen a dlouho vězněn. R. 1849 zvolen poslancem na říšský sněm za Bydžovsko. Ústván neustálou persekucí a pronásledováním, ustoupil z pol. bojů do ústraní a polit. života se více nezúčastnil.

Dezső Lajos (1847—1905), ředitel učit. ústavu na Šarišském Potoku a maďar. kmenolog. Přeložil do maď. Didactica magna a napsal dílo o působení Komenického v Uhrách (Comenius Magyarszászon).

Deželic Gjuro Stj. (1838—1907), chorv. romanopisec, novelista, cestopisec, překladatel a tvůrce dobré biografie v chorv. literatuře. Liter. dráhu počal již za studii. Redigoval různé časopisy; založil Smilje, vydával Dragoljub (1867-68) a no-

viny i kalendář Dragoljub. Jsa v měst. službách zasloužil se o moderní rozvoj Záhřeba. — Lit.: Prof. —an—: Glas Mat. Hrv. 1, 1906; Dr. V. Deželic v Bibliograf. pregledu, 1908.

Deželic Stanko, Dr. (* 1893), prof. obch. věd na chorv. vys. škole obch. a odborný spis. Četná díla hospod. a politická. Sp.: Pregled nauke o narod. gospodarstvu (1924), Trgovački leksikon (1925) a j.

Deželic Velimir, Dr. (* 21. II. 1864 v Záhřebě), syn Gjura D., rovněž chorv. literát od let studijních, bibliotékař a archivář v Záhřebě. Vydal kn. almanach Zvonimir ve Vídni (1886—67), několik sbírek básní, románů, essayů a odbor. prací.

Dežman Ivan, MUDr. (1841—1873), spisovatel chorv., lékař v Záhřebě. Hlavní jeho lit. práce jsou: Smiljan i Koviljka (1865), vlasten. báseň epická o 12 způvech, Zrinjski, Ljudevit Posavski a četné básně lyrické a novely, které vydala souborně Matica Hrvatska (1896). Byl též poslancem na zemském sněmu.

Dežman (Deschmann) Karel (1821—1889), slovinšský spisovatel, kustod zemského musea v Lublani. Byl s počátku nadšeným slov. vlastencem, spolupracovníkem Novic, Slovenije a Koledarča, později ale úplně změnil svoje přesvědčení a jako poslanec na ř. radě (1873—1879) hlasoval proti Slovanům. Na skloučku života znovu se v něm probudila láska k slovinskému lidu a jazyku.

Dežman Milivoj, MUDr. (* 1870), chorv. spis. a lékař, pozd. ředitel nejv. chorvat. deníku Obzor, vůdce chorv. Moderny.

Dežerice, o. na Slov., okr. Bánovce, 611 ob. (595 č.). Úv. dr., 3 mlýny, 2 pily.

Dežurnyj, v rus. armádě voják (charge), mající toho dne dozorčí službu (z franc. de jour).

dg, decigram, jedna desetina gramu.

D. G., Dei gratia (lat.), z boží milosti, použív. v numismatice.

d. h. (lat.), de hodierno, ode dneška.

Dhaiphul (indický), květy Woodfordia floribunda Salisb., keře rostoucího v již. Asii a na Madagaskaru; patří k čeledi Lythraceae. Květů se používá k výrobě červeného harvia.

Dhan, britsko-východoind. váha drahokam. = 30,375 mg.

Dhar, britsko-ind. stát ve stf. Indii, 4500 km² s 142.000 ob. Hl. m. D. má kol 18.000 ob., starý palác a mešity.

Dharmah (sanskř.), znamená pro Indu zachovávání všech nábož. předpisů, zaujímá také mravní konání a chování odpovídající společenským a státním zákonům. Proto znamená na př. d. pojem náboženství, mravnosti, práva.

Dharmašāstra, ind. zákoník.

Dhau, arabská dvoustěžná plach. loď.

Dhavalagiri (Dhaulagiri), hor. vrchol v Neapolu, 8180 m vys., platil dlouho za nejvyšší horu Himalají.

Dhofar (Dafar, Safar), k Omaru patřící, téměř neodvislý kraj při jižním pobřeží Arabie, s 10.000 Beduiny kmenů Gara. Město D. zaniklo.

Dholpur, brit.-ind. protektorát v Radžputaně, 2990 km² s 230.188 ob. (1921). — Hl. m. D., 16.206 ob. (1921), želez. stanice, má staré paláce a opevnění.

Dhooty, angl. šedá látka s pestrými pruhy.

Dhraa (diraa, drāa), délková míra růz. velik. v moham. středozemí. V Egyptě a Tunisu = 48,8 cm, v Marokku 8 tomi-ným = 57 cm, v Tangeru = 47 cm, v Mo-sulu 16 akidů = 80,492 cm.

Di, 1. chem. značka pro 1 atom didy-mu; — 2. v mezinárodním názvosloví chemickém (jako v českém dvoj-) zna-mená, že sloučenina obsahuje 2 atomy některého prvku nebo 2 skupiny, na př. kaliumdichromát, dvojchroman draselný K₂Cr₂O₇, mangandi oxidy, kysličník man-ganičitý MnO₂, dinitrobenzol C₆H₄(NO₂)₂, avšak natriumbikarbonát, kyselý uhlí-čan sodný NaHCO₃ (O₂ Bi).

Dia (fec. předložka), skrze, roz- (často ve složeninách).

Diabas (fec.), temná, zrnitá až celistvá vyvěřelá hornina, směs živce a augitu s malým množstvím magnetovce, ilmenitu, apatitu; jest však často proměněn zelenými, chloritu podobnými látkami (viridit) a vápencem. D. s olivinem sluje olivinitický d., ubývá-li mu živce, mění se v pikrit a paleopikrit, rozkladem v serpentín. Jiné diabasy obsahuje ještě diallag, salit, enstatit, biotit nebo též křemen nebo amfibol. Jasně zbarvené, ilmenitem bohaté d. jsou leukofyry. Od typických zrnitých diabasů rozlišují se diabasový afanit s mikroskopicky vyvinutými částicemi a porfyrický diabasový porfyr, který obsahuje větší labradoritové nebo augitové krystaly (labradoritový neb augitový porfyr). K labradoritovým porfýrům náleží v socharství používaný Porfido verde antico. D. se struk-turou sferoliticou je variolit (perlovitý diabas); afanity, které obsahují mandle druhotně vytvořeného vápence, slují vá-pěnné afanity, diabasové mandlovce spi-lity. D. v paleozoických formacích jest velmi rozšířen; nachází se v Čechách v oboru vrstev předkarbonských u Pří-bramě, Berouna, Chuchle, na Moravě v okolí Záběhu, Mohelnice, Šternberka a v širokém pruhu severně od Brna.

Kontaktní horninou diabasu jest adinit, desmosit a spilosit.

Diabasové břidlice (epidiorit, vláknitý diabas, zelená břidlice), tlakem hornin v břidlici přeměněný diabas.

Diabetes (fec.), O₂ úplavice cukrová.

Diabetik, nemocný diabetes (úplavice cukrovou).

Diabe (franc.), čert, ďábel. Diablerie, čertovství, čertovina. Diabesse, čertice. Le diable boiteux (Kulhavý ďábel), román od Lesage. Le diable amoureux (Zamilovaný ďábel), povídka od Carotte.

Diabele, **Ile du**, Dábelský ostrov, jeden ze tří ostrůvků před francouz. ostrovem Guyanou, deport. stanice.

Diablerets Les (Dábelské hory), horská skupina v Bernských Alpách (3246 m), vyznačuje se mimořádnou srázností a rozeklaností svých vápenitých stěn, z nichž na jižní straně docházelo často, jmenovitě 1714 a 1749, k mocným sesutím skalisk, jež zasypala údolí Lizerny.

Diabolo (diavolo, it., ďábel), hra zavedená z Číny do Evropy, při které se vrhá vzhůru cívka z kovu, dřeva atd. na motouzu, napnutém mezi dvěma hůlkami, a znovu se chytá.

Diabolus, ďábel, čert, diabolický, dábelský, diabolismus, čertovské dílo.

Diabolus metallorum, nazýván tak cín u alchymistů.

Diacetin, octan glycerinu (diacetát glycerinu). Používá se ho k falšování silice bergamotové. Jest to hustá, bezbarvá a nevonná tekutina, ve vodě rozpustná. Snadno přijímá různé zápachy.

Diacetyl, α-diketobutan, CH₃.CO.CO.CH₃, jest obsažen ve finském borovém oleji, vzniká z isonitrosomethylacetonu vařením ve zředěné kyselině sírové. Žlutá, páchnoucí tekutina.

Diadelphia (řecky), 17. třída Linnéova systému; rostliny s květy, jež mají nitky tyčinek rostlé do dvou svazečků (tyčinky dvoubatré).

Diacylmorfin, též diacetylmorfin, O₂ heroin.

Diadem (fec., čelenka), proužek z látky nebo drahého kovu k sepnutí vlasů; kladl se kolem čela nebo také kol tiary (pokryvka), na východě od pradávna znamená odznak královské hodnosti. Od perských králů přešel zvyk na Alexandra Vel. a jeho nástupce. U Řeků byl d. jen ozdobou, jež byla dávana některým bohům a bohyním a již nosili ženy i jinoši. Staří římsí králové zavedli d. podle vzoru etruského v podobě zlatého dubového věnce. Od řím. císařů převzali d. ve středověku knížata a králové až místo něho nastoupila koruna.

Diadochové (řec., nástupci), vojevůdcové Alexandra Vel., kteří po jeho smrti r. 323 př. Kr. vedli spor o jeho dědictví, jako Antigonos, Antipatros, Ptolemaios, Seleukos, Lysimachos a Eumenes. Doba těchto bojů (ukonč. bitvou u Ipsu roku 301) jmenuje se dobou diadochů.

Řecký diadem.

Diadumenos.

Diadumenos (řec.), ten, kdo si ovine kolem hlavy vítěznou pásku. Takto byli v ant. umění s oblibou zpodobováni vítězové zápasů a závodů. Nejslavnější byla socha Polyklétova.

Diaetotherapie, diaetetické léčení. Lékař předpisuje nemocnému určitou dietu, kterou vzhledem k jeho nemoci uznává za dobrou. V mnohých případech je zachovávaní diety daleko důležitější než léčba vlastní (úplavice, dna, cukrovka a j.). Často se předpisují zvláštní léčby, na př. ovocem, mlékem a j.

Diafan (řec.), prozařující; proto diafanie, obrazy, namalované na sklo, nebo litografie nalepené mezi skleněné destičky, na sklo přenesené obtah. obrazy atd. Vlisování reliéfů na papír vznikají transparentní obrazy, které jsou podobné vodovým značkám papíru.

Diafanoimetr (řec.), zařízení na měření průhlednosti vzduchu nebo vody. Přístroj Saussurův slouží k měření oslabení světla vzduchem. Na bílém kotouči o 2 m průměru jest nakreslen černý kruh o 60 cm, na druhém bílém kotouči o 20 cm kruh o 6 cm. Kdyby vzduch nepohlcoval světlo, musily by se vzdálenosti, v nichž kruhy při stejné sílném osvětlení pozorovateli zmizely, k sobě míti v témž průměru jako jejich průměry. Velký kruh se stává však dříve neviditelným, poněvadž při větší vzdálenosti pohlcením světla se kontrast mezi černým kotoučem a bílým podkladem zmenší.

Diafonie (řec.), disonance, nesouzvuk, protiklad symfonie.

Diafora (řec.), v řečnictví starověku označení nebo vyložení rozdílu nebo nepodobnosti dvou věcí; pak opakování slova v různém, jmenovitě zesíleném významu, na př.: Každého člověka, je-li jen člověkem, musí tato věc dojmouti.

Diaforesis (řec.), pocení, diaforetika, prostředky k pocení.

Diafragma (řec.), v optice clona, v galvanických elementech a elektrotechnických rozlučovacích nádobách porovitá stěna mezi dvěma kapalinami.

Diafragmové proudy, elektrické proudy, které vznikají při prolínání kapalin diafragmatem (porovitou stěnou).

Diafiority (řec., rozrušené), metamorfické horniny, které na rozdíl od proměněných hornin, jež v pásu kontaktní výšky podlehly proměně v témže smyslu, t. j. proměnily se ve vyšší krystalickou horninu, přešly zpětnou metamorfosou (anamorfosa, retromorfosa) v méně krystalickou horninu a sice tak, že vedle zbytků větších krystalických horninových částí, podle nichž lze ještě poznati původní strukturu na př. ruly, obsahují ložiska, která se skládají pouze z nové vytvořených nerostů: sericit, chlorit, albit a j., pochod sám sluje diaforese. D. dělíme na d. vlastní (původní struktura úplně nebo skoro úplně zničena) a diafioritické, při nichž stará struktura jest ještě patrna.

Diagenese, přetvoření (překrystalování) naplavenin v pramochř.

Diagnosa (řec.), rozeznávání, poznání, určení. V lékařství: vyšetření stávající nemoci; opíralo se dříve především o bolest, jež byly pacientem sděleny a o nápadné změny u nemocného. Přírodovědeckým postupem léčby však pokročila metoda vyšetření, jež se nyní snaží nejručnějšími způsoby stanovit povahu změn v orgánech. Tato metoda počala „fysikální d.“, jež hleděla objevit nemoc v hrudníku metodou perkuse a auskultace, později přibrala mikroskopickou zkoušku výtětů, krve atd. a používá nyní nepřehledného množství postupů, z části pomocí komplikovaných fysikálních a jiných přístrojů, takže existují dokonce i diagnostické ústavy. Změny zjištěné na tomto podkladě musí býti doplněny nemocným sdělením obtíží, jež pocituje, seznáním jeho osobní životosprávy atd. V nové době klade se právem velký důraz na znalost tělesné konstituce a poměru dědičnosti u nemocného a snaží se ho poznat v jeho celé individualitě. Poněvadž četná onemocnění mají mnoho společných sym-

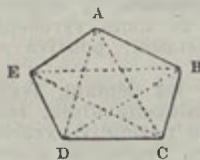
ptomů, snaží se diferenciální d. vzít v úvahu různé jevy podle jejich důležitosti pro vyšetřovaný případ. D. jest nejdůležitějším úkolem lékařovým, jest základem prognosy a léčeni.

Diagnostikovati, podati diagnosu; diagnostický, co zdůvodňuje rozlišení a poznání; diagnostika, umění diagnostikovati.

Diago Francesco († 1615), špaň. učenec, prof. teologie v Barceloně, později převor dominikánského kláštera sv. Onufria, historiograf Aragonska. Napsal: Historia de la provincia de Aragon de la orden de predicadores (Barcelona 1599). Annales del reyno de Valencia (Valencia 1613) atd.

Diagonal, látka šikmo tkaná.

Diagonála (úhlopříčka), úsečka spojící kterékoli dva vrcholy mnohoúhelníku, které neleží na téže straně. V mno-

Diagonála.

houhelníku ABCDE (obr.) úhlopříčkami jsou spojnice AC, AD, BD, BE, CE a CA. Úhlopříčka prostorově spojuje kterékoli dva vrcholy rovinami omezeného tělesa, které neleží v téže stěně.

Diagoras, 1. mélský, řecký sofista v 2. pol. 5. st. př. Kr. Narozen na ostrově Melu, byl zákem Demokritovým. V mládí proslul zbožností a složil obřadní zpěvy náboženské. Později však změnil své názory. Vymíval se eleusinským mysteriím, čímž vzbudil proti sobě rozhořčení lidu, takže musil prchnouti do Korinthu (415), kde zemřel. Jeho Frygioi logoi byly asi kritikou východních kultů, které tehdy vnikaly do Recka. — 2. Diagoras, rhodský slavný starořecký zápasník, současník Pindarův. Několikrát zvítězil ve 4 největších řeckých hrách (hry Olympijské, Nemejské, Isthmické, Pythické). Byl považován za nejblazeňšího člověka své doby. Jeho socha od Kalliklea byla postavena v Olympii.

Diagraf (fec.), přístroj k perspekt. vyobrazení nebo k projekčním kresbám.

Diagrafie (fec.), 1. prokreslování architektonických a topografických kreseb perem na průsvitný taft, z něhož se získaná kopie přetiskne za účelem rozmnožení na kámen; 2. v lék. O_3 roentgenografie.

Diagram, grafické znázornění hodnot (sil, pohybů, fys. vlastností, cen atd.) získaných pozorováním, výpočtem a j. Používá se většinou roviny, ale též perspektivně znázorněného prostoru. Některé diagramy, na př. d. parních strojů, kreslí se automaticky (O_3 indikátor); při fys. měřeních slouží k tomu speciálně konstruované autoregistrační přístroje (O_3 na př. barograf, polarograf, oscilograf a j.). V mlynářství diagramem se rozumí schematické znázornění postupu práce. — O diagramu květním O_3 květ.

Diagramma (diaglymma, fec.), kresba soustřed. kruhů s jmény a symbolickými obrazy zvířecími v učení ofitů O_3 .

Diachylonový prášek, zasypanávací prášek; obsahuje jemně rozptýlený olivový flastr, někdy též něco kys. borité.

Diairesis, v gramatice, rozdělení dvou vedle sebe stojících hlásek, jež mají býti vysloveny každá zvláště, dvěma body nad druhou hláskou (Puncta diairescos n. trema), na př. lat. poeta.

Diakon (diakonus, řecky služebník), v křesťanské církvi pův. úředník daný k ruce biskupovi, jmenovitě k ošetřování nemocných a péči o chudé; pomocník kněží, třetí stupeň kleru, česky jáhen. V luteránské církvi se stalo „diakonus“ označením duchovního, podrženeho vlastního faráři. Diakonát, úřad d., také úřed. sídlo diakonovo.

Diakonie (fec.), v křesťanské církvi jmenovitě služba ve prospěch chudých a nemocných, vykonávaná diakony a diakoniskami, od 19. stol. také v šir. smyslu označení celé činnosti diakonů.

Diakonisky, křesť. ženský řád, zvláště v Německu a v anglosaských zemích s lidumilnými úkoly. Též v Praze.

Diakos Athanasios (1788—1821), řecký bojovník za svobodu, vůdce povstání ve vých. Recku; dostal se do turec. zajetí a odmítnuv přestoupiti na islam, byl popraven.

Diakovce (Deáki), o. na Slov., okr. Šala, 3131 ob. (25 čs.).

Diakritická znaménka, rozlišovací znaménka, jmenovitě k vyznačení správné výslovnosti.

Diala (Dijala), levý přítok středního Tigridu, asi 600 km dlouhý, pramení poblíže Sinny v Persii, jest perskou hranicí proti Iraku (Mesopotamie) a vlévá se nedaleko Bagdadu do Tigridu.

Dialdehydy tvoří se oxidací dvojsytných primárních alkoholů. Tak na př. oxidací alkoholu glykolu vede jiných látek získá se také dialdehyd O_3 . Vyznačují se přítomností dvou skupin aldehydických — $\begin{matrix} O \\ \parallel \\ C \\ \parallel \\ H \end{matrix}$ Dále sem náleží alde-

hyd adipový (hexandial) $C \begin{array}{c} \diagup O \\ \diagdown H \end{array} \cdot (CH_2)_4 \cdot$
 $C \begin{array}{c} \diagup O \\ \diagdown H \end{array}$, aldehyd pimelový (heptandial)
 $C \begin{array}{c} \diagup O \\ \diagdown H \end{array} (CH_2)_5 \cdot C \begin{array}{c} \diagup O \\ \diagdown H \end{array}$ a aldehyd korkový
 (oktandial) $C \begin{array}{c} \diagup O \\ \diagdown H \end{array} (CH_2)_6 \cdot C \begin{array}{c} \diagup O \\ \diagdown H \end{array}$. Jsou to
 většinou látky málo stálé a snadno se
 polymerisující.

Dialekt (řec., nářečí), pododdíl řeči ve smyslu jazykové jednoty, která se během věků u jednotlivých kmenů vyvíjela stejně rozmanitě jako jejich zvyky a způsoby života. Také lidová mluva v protikladu k řeči psané.

Dialektika (řec.), jmenuje se u Platona umění logického myšlení, jež se rozvíjí v rozhovoru (dialogu) mezi rozumnými lidmi nebo také v rozhovoru duše se sebou samou. Kant rozuměl pod d. logiku zdání, t. j. umění toliko rozumovými důvody bez zřetele na zkušenost dospět k zdánlivé pravdě o věcech. Hegel nazýval vývoj myšlení postupující negací jednoho pojmu k druhému dialektickou metodou.

Dialektologie (řec.), nauka o nářečích.

Diallela (řec.), důkaz nebo definice, které to, co má být dokázáno nebo definováno, mlčky předpokládají.

Dialog (řec.) rozprava, rozhovor, rozmluva, lit. dílo nebo část jeho ve formě rozmluvy. D. působí hlavně postupujícím rozvojem výkladu, při čemž každý názor ve své síle musí být rozvíjen osobami, které d. vedou, a jako nutný výsledek musí z rozhovoru sám vyplývat. Obsahy dialogů jsou přerozmanité.

Dialogit, nerost, chem. slož. uhličitan manganatý ($Mn CO_3$), $t = 3,5-4,5$, $h = 3,3$, červené barvy; krystalin. se nalézá zřídka (v šesterečné soustavě), obyč. kusovitý. Nález: Chvalcevice u L. Týnice, Báňská Štavnice a j.

Dialurová kyselina, silná dvojsytná organická kyselina. Vzniká redukcí za tepla z alloxanu (mesoxalyločoviny). Tvoří berbarvé jehličky nebo hranolky, na vzduchu červenající oxidací na alloxantin.

Dialysa (řec.), v chemii jakási konečná asmosa O_2 , oddělování krystaloidních

Dialysátor.

a koloidních látek v roztocích zvířecí blanou, která krystaloidní látky pro-

pusťí a koloidní zadržuje. Jako dialysátoru se užívá krátkého, širokého cylindru, jehož dnem jest membrána nebo váček z pergamenového papíru, jenž se naplní tekutinou, jež má být dialysována, a ponoří do vody, která se často obnovuje. Do vody pak přejdou na př. soli nebo cukry, kdežto dextrin, bílkovina, guma a pod. zůstávají v dialysátoru. Objevena r. 1861 angl. chem. Grahamem.

Dialysační postup, podle Abderhalde-na, metoda na včasné zjištění těhotenství, dále rakoviny a ostat. nemocí. Spočívá na faktu, zjištěném při pokusech se zvířaty, že po vstříknutí organ. bílkoviny do zvířecího těla vznikají v něm specifické obranné fermenty.

Dialytický (limmatický), horniny, které vznikly chemickými přeměnami z hornin starších.

Diamagnetický, O_2 magnetismus.

Diamagnetometr, O_2 magnetometr.

Diamalt, ze sladu vyrobený preparát, bohatý diastasou; používá se ho v pekařství.

Diamant, též démant, svým složením čistý krystalovaný uhlík. Jest buď bezbarvý nebo nažloutlý, vzácněji růžový nebo modrý. Nejstarším nalezištěm byla Východní Indie, dnes největší část démantů poskytuje jižní Afrika a Brazílie.

1 karat.

2 1/2 karatu,

5 karatů,

10 karatů.

Z Brazílie vyváží se hnědočerné, zakulacené démanty, zvané karbonado, které slouží hlavně do hlavíc vrtacích strojů a do pil k řezání kamene. V jižní Africe (hlavně v okolí Kimberleye a Pretorie) těží se démanty jednak z náplavů v porfíři řek, jednak přicházejí zarostlé v původní hornině zv. kimberleyit. Z této získají se teprve po předchozím zvětrání po dosti dlouhou dobu. Tyto démanty jsou buď bezbarvé, čiré nebo méně cenné nažloutlé. Démanty špatné nebo nepravidelně zbarvené, prostoupené skvrnami, oblázky a pod. jsou méně cenné a užívají se hlavně k řezání skla, na ložiska hodiněk a kompasů i jako brusidlo. Surové démanty jsou pravidelně obaleny neprůhlednou zelenavou nebo šedou korou, takže při vybrušování ztrácejí jednu třetinu až jednu polovinu svojí hmoty. Podle čistoty třídí se démanty na několik skupin: Nejčistší jsou t. zv. démanty první vody, čiré, bezbarvé a bez chyb. Čiré, ale s menšími chybami, jsou t. zv. démanty druhé vody, ještě horší

jsou dýmanty třetí vody. Jednotlivé větší neobyčejně krásné zovou se solitéry. Dýmant vyniká mezi drahými kameny svojí zářivostí, největší tvrdostí a stálostí a patří proto k nejdražším ze všech kamenů. Tvrdost 10, hustota 3.5. Větší dýmanty vyskytují se poměrně vzácně. Mezi největších patří Cullinan z Kapska,

Diamant Orlov.

ktejř vžil v surovém stavu 3.024 karátů (přes 600 kg) a byl při broušení rozdělen ve 2 větší a 7 menších. Z Indie pochází Koh-i-noor, který vžil 186 karátů, nyní 106 karátů, a byl prodán za 120.000 lib. šter. V Brazílii nalezen byl dýmant, zv. Hvězda jihu, sur. 254 karátů a po vybroušení 125 kar. těžký. Cena dýmantů závisí na velikosti, kráse, výbrusu a módě. Menší kameny než 1 karát (0.2 g) jsou dražší, poněvadž se těžko vybrušují. Pro kameny větší než 1 karát platí přibližně pravidlo, že cena stoupá u kamenů těžších a to se čtvercem váhy. Kámen dvakrátetěžší jest čtyřikrátetěžší atd. U nás vybrušují se dýmanty obyčejně do brilantů, v Orientě do růžice. Brusárny soustřeďují se nejvíce v Amsterodamě a v Antverpách, u nás se brousí v Turnově.

Diamant, v knižtiskářství velikost písma o 4 typograf. bodech.

Diamante Juan Bautista (* 1626, † ke konci 17. st.), špan. básník, rytíř řádu johanitů a přísný asketa. R. 1670—1674 vyšly jeho komedie, z nichž je nejlepší El honrador de su padre a přijata byla do sbírky Tesoro del teatro español (1838). Látky k jeho komediím jsou vzaty z národ. románů a historie, ale také celé scény a detaily převzal od franc. spisovatele Corneillea (Cid).

Diamantin, bílý prášek z vypál. jílu, sloužící k čištění ocelových předmětů. Používá se hlavně v hodinářství.

Diamantová barva, zvl. směs z tuhy, používá se k natírání želez. předmětů.

Diamantové pole, území, na kterém se těží dýmanty. Uhrnná těžba činila do r. 1926 asi 210 mil. karátů, t. j. 42 tun. Největší dýmantové pole nalézají se v jižní Africe a to v Jihoafrické Unii a v býv. něm. jiho-záp. Africe. Po světové válce přešla něm. těžba do rukou Anglo-American Corporation of South Africa a

tím se ¹²/₁₈ světové těžby dostalo do rukou britských. Uhrnem vytěženo ročně (1925): v Jihoafr. Unii 2,430,128, v býv. něm. jiho-záp. Africe 514,956, v Kongu 597,000, v Brazílii 51,700, v N. J. Walesu 284, v Indii 67 karátů. — Všechny vytěžené dýmanty nepřicházejí ovšem na trh, neboť syndikát dýmantový reguluje prodej tak, aby nadbytkem zboží neustal pokles cen. Hl. sídlo obchodu dýmanty jest Londýn. Celková spotřeba dýmantů odhaduje se ročně na 12—13 mil. £.

Diamantová svatba, šedesáté výročí sňatku.

Diamantové broušení (facetové broušení), broušení skla takovým způsobem, jakým se brousí drahé kameny, aby se docílilo krásného světelného lesku.

Diamantové vrtání, používané hlavně v dolech a prováděné vrtnou ocelovou korunou, posázenou černými brasiilskými dýmanty (karbonados). Vynalezl tento způsob švýc. inž. Leschot r. 1864.

Diamantový inkoust, směs kyseliny fluorové s bariumsulfátem, slouží k nemesazatelnému kreslení a psaní na skle.

Diamantový tmel připravuje se prohnětením za horka těchto látek: 50 d. plav. grafitu, 30 d. prášk. klejtu olov., 10 d. hydroxydu váp. a 20 d. plavené křídly, vše jemně rozemleté s 20 d. lněné fermeže. Vychladnutím tento tmel ztvrdne, proto ho nutno používat v tepném stavu.

Diamanty umělé. Nejlevnějšími napodobeninami jsou t. zv. Strassovy dýmanty neb simily, vyrobené ze silné lámavého skla olovnatého neb thaliového. Ke zvýšení lesku a hry barev podkládají se zrcadlovou vrstvou. (R. 1927 bylo v ČSR 22 tov. brusíren na simily-kameny.) Jsou ovšem od pravých d. snadno k rozeznání jednak lomem světla, jednak menší tvrdostí a neprostupností paprsků rentgenovými (d. je propouští). Výrobou pravých dýmantů umělých se zabýval od r. 1894 franc. chemik H. Moissan, který nalezl v některých meteoritech mikroskopické dýmanty. Rozpouští chem. čistý uhlík v roztaveném železe za žáru 3500° C a náhlým ochlazením roztavené směsi přinutí uhlík ke krystalisaci. Pořadilo se mu skutečně vyrobiti touto metodou umělé d., ale tak nepatrné (největší měl 1/2 mm v průměru), že sice problém výroby jest teoreticky rozřešen, ale takto zhotovené dýmanty jsou mnohem dražší než d. přirozené. Po Moissanovi se pokusilo mnoho badatelů o výrobu uměl. dýmantů, výsledky jejich prací jsou ale prakticky dosud bezvýznamné.

Diamastigosis (řec.), každoroční bičování spartských hochů a efebů před oltářem Artemidy Orthijské, nařízené Lykurgem, na místo dřívějších lidských obětí, zároveň jako prostředek k otužení ve snášení bolesti. Kdo vydržel bičování, aniž by projevil bolest, obdržel vítězný věnec.

Diametr (řec.), průměr, též žen. pánve v porodnictví.

Diamid, O_2 hydrazin $\text{NH}_2 \cdot \text{NH}_2$.

Diaminobenzol, O_2 fenylen diamín.

Diaminoazobenzol, O_2 azové sloučeniny; azová barviva.

Diaminofenoly, $\text{C}_6\text{H}_3(\text{NH}_2)_2\text{OH}$, vznikají redukcí dinitrofenolů; ve volném stavu jsou velmi nestálé, tvoří krystalické, ve vodě snadno rozpustné soli, jejichž roztoky oxidačními činidly barví se temně červeně. Chlorovodíkový roztok diaminofenolu (amydol) používá se ve fotografii jako vývojka.

Diaminogenová barviva, cenná substantivní diazobarviva; diazotaci z kyseliny acetyl-1,4-diaminonafthalin-7-sulfonové a nafthalinu vznikající azolátky, které se slučují s kyselinou 2-amino-8-naftol-6-sulfonovou (diaminogenová čern) resp. s kyselinou 2,6-naftolsulfonovou R (diaminogenová žlut), načež skupina acetylová odstraní se zmýdlením. Na vláknu opět diazotovaná a kombinovaná s m-fenylenem nebo toluylendiamiem (pro čern), resp. β -naftolem (pro modř) poskytuje vynikající odstíny.

Diaminy, organické zásady, jež v molekule obsahují 2 aminoskupiny (NH_2). Diaminy alifatické vznikají z dihalogen-substitučních derivátů a amoniaku. D. aromatické vznikají redukcí nitroderivátů aromatických uhlovodíků, O_2 fenyldiamin.

Diamond Harbour, přístav na l. břehu ústí řeky Ganges v Britské Indii.

Diamond Hill, výšina v Transvaalu (jižní Afrika), nedaleko hl. m. Pretorie. Dne 11.—12. VI. 1900 donutilo zde angl. vojsko, vedené gen. Lordem Robertsem burské síly (gen. Botha) k ústupu na Middelburg.

Diamorfosa (řec.), přetváření se, vytváření se, nabývání určitého tvaru.

Diana, 1. opice, O_2 kočkodan; — 2. v alchymii označení pro stříbro.

Diana, staroitalská bohyně světla, volně přírody a zrození, zvaná též Lucina. Její hlavní svatyně byla u Ariccia, v háji u jezera Nemi. V Římě, kde měla D. na Aventinu chrám, byla úplně postavena na roveň řecké Artemidě a při sekulárních hrách r. 17 př. Kr. právě tak jako ona ctěna. Též Hekaté byla D. postavena na roveň.

Diandrie (řec.), druhá třída Linnéova systému, rostliny s diandrickými květy.

Diandrické (řec.), květy s dvěma volnými tyčinkami; srov. Diandria.

Diane de France (1538—1619), nemanž. dcera franc. krále Jindřicha II., choť vévody Farnesse, pozd. maršála Montmorency. Měla velký vliv politický na Jindřicha Navarského a zasloužila se o nábož. mír mezi Hugenotty a katolíky.

Diane de Poitiers (dián de poatie) (1499—1566), milenka Jindřicha II. francouzského, dcera Jeana de Poitiers, pána ze Saint-Ballier, 1513—31 žena Ludvika de Brézé; byla milenkou dauphina Jindřicha, po jeho nastoupení na trůn 1547 od r. 1548 vévodkyně z Valentinois. Byla fanatickou pronásledovatelkou protestantů a úplně ovládala krále. Lit.: Capefigue: D. de Poitiers, 1860.

Dianilínová barviva, substantivní barviva pro bavlnu, velmi rozmanitých odstínů; O_2 benzidinová barviva.

Dianin strom (arbor Dianae), stromovitá krystalin. forma stříbra, vylučující se v lázni dusičnanu stříbrn. elektrolyticky na katodě. Tyto stromky stále rostou, až utvoří spojení mezi oběma elektrodami.

Dianiní kněží, bratrstvo společně žijících lovců, nejprve v Normandii, v 18. stol. též v Rakousku, Švábsku a Neapoli.

Dianisidin (4,4-diamino-3,3-dimethoxydifenyl), vzniká z o-hydrazoanisolu účinkem kyselín, jest důležitou zásadou k přípravě substantivních azobarviv pro bavlnu.

Dianiška Andrej (* 9. VIII. 1840 v Batizovech, † 2. I. 1906 v Levoči), ev. farář a senior v Levoči, slovenský spisovatel a buditel. Pilně přispíval do slov. časopisů, hlavně jako student prešovský. Do Pešt-budinských Vedomostí napsal životopis a nekrolog zapomenutého buditele a spisovatele východoslovenského Jana Hlovíka.

Dianiška Daniel (1801—1863), ev. farář v Batizoveciach. Jeho lit. činnost nevyšla posud tiskem.

Dianiška Gašpar (1820—1875), učitel v Tisovci. Sp.: Theoretisch-praktische Grammatik zur Erlernung der slowakischen Sprache für Deutsche, Wien (1850).

Dianthrenová modř (modř ciba), chem. složením tetraabromindigo, O_2 indigoidy.

Dianthus L. (hvozdík), druh rostlin z řádu Caryophyllaceae, většinou vytrvalých, často polokřovité, s listy obyčejně úzkými, trávovými a květy obojatyými a silně vonnými. Tobolka jest mnohosemenná, jednopouzdrá. V oblasti Středozevního moře a v mírném pásmu

Asie roste asi 200 druhů. *D. caryophyllus* (karafiát) roste divoce v již. Evropě na skalách a starých zdech. U nás zušlechtěn a podle plných bohatých květů rozlišen na mnoho odrud. Rozděluje je na jednobarevné, plamínkové,

Dianthus carthusianorum L.

Dianthus superbus L.

Dianthus barbatus L.

obrubové, proužkované, čárkované podle zbarvení plátků květních. Nejznámější druhy karafiátů v Československu jsou klatovské, které roku 1813 byly umělým sprašováním vypěstovány. (Lit.: Čechura, Klatovský systém karafiátů, 1882.) Karafiát pěstuje se ze semene aneb množky řízky.

Diapason, v řec. hudbě oktáva jakožto interval „obsahující všechny“ (všech sedm stupňů diatonické stupnice). Ve Francii jest d. normálním ladicím tónem (komor. tón) a používá se ho proto také pro ladičku. D. jest také označením mensury nástrojů, poměru vzdálenosti tónových otvorů, klapek, délek strun atd.

Diapadesis, pronikání bílých krvinek kapilárními stěnami. \mathcal{Q}_3 krev, krevní oběh.

Diapenta (řec.), v řec. hudbě kvinta.

Diapositiv, pozitivní fotografický průhled. obraz, slouží většinou k promítání. \mathcal{Q}_3 fotografie.

Diapspheitis (řec.), ve starých Athénách zkoumáná občanských listin (od r. 445 před Kr.).

Diaptomus, čeleď \mathcal{Q}_3 koryšů.

Diarbékír (Diyarbakir; turec. Kara Amid), m. v Kurdistanu, hl. m. tur. vilajetu D., s (1920) asi 38.000 ob., 600 m n. m., v úrodné rovině na Tigridu, odtud splavného, jest dobře opevněno. Je sídlem gen. guvernéra armen.-katol. a syrsko-chaaldej. biskupa. Má kožařský průmysl a jest důležitým obchodním střediskem. V blízkém pohoří nalézá se olovo, železo a měď.

Diarchie (řec., také hiarchie), dvojláda.

Diario Ilustrado, **EI**, největší deník v Chile, liberální, založen r. 1905, vychází v Santiagu.

Diario Romano (ital.), církevní kalendář římský, s udáním času a místa všech církevních slavností.

Diarium (lat.), diář, deník, sešit na denní školní úkoly. Též příruční kniha s kalendářem k zapisování důl. denních událostí nebo k poznamenání, co v ten den dlužno vykonati.

Diarium Europaeum, předchůdce moderních novin k sdělování politických časových událostí; byl vydáván Martinem Meyerem Haynským ve 45. sv. 1659—1683 ve Frankfurtě n. Moh.

Diarrhoé (řec.), průjem.

Dias Antonio Gonçalves (1823—1864), brasil. básník, v zahranič. službách Brazílie; jeho básnickou slávu založily *Primeiros Cantos* (1846), původní, rozkošné a svěží, pak následovaly *Segundos Cantos*, *Ultimos Cantos*, *dramata* a nedokončené *epos*.

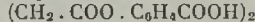
Dias (Diaz) Bartholomé (1450—1500), portug. mořeplavec, objevil na výzkumné plavbě podél jihozáp. pobřeží afrického Mys Dobré naděje. Zahynul r. 1500 při bouři, zúčastniv se Cabralovy výpravy.

Diaskenast (řec.), ten, kdo zpracovával lit. dílo, zvl. Homérovy básně.

Diaskop (řec.), přístroj k promítání průhledných obrazů neb předmětů; \mathcal{Q}_3 promítání.

Diaskopie, promítání; \mathcal{Q}_3 roentgenoskopie, faneroskopie, projekce.

Diapsirin je sloučenina kyseliny salicylové a jantarové

(kyselina jantarasalicylová). Vyrábí se působením kyseliny salicylové na chlorid kyseliny jantarové. Tvorí bílý krystalický prášek bez chuti a zápachu, bodu tání 178° C, ve vodě se těžko, v alkoholu, acetonu a led. kyselině octové se dobře rozpouští. Používá se v lékařství podobně jako kyselina salicylová.

Diaspor, nerost, hydrát kysličníku hlinitého, $\text{Al}_2\text{H}_2\text{O}_4$, většinou stěbelnatý nebo lístkovitý, zřídka v romboických krystalech, bezbarvý až modrofialový a hnědý, průhledný až průsvitný, $t = 6$; vyskytuje se hlavně jako průvodce smirku na Naxu a v Pensylvánii.

Diaspora, rozptýlení. Odborný výraz pro rozptýlení členů určitého národa nebo církve. (Čeští evangelíci, židé.)

Diastasa (řec.), 1. (malin, amylasa), enzym, účinkem svým podobá se fermentům, nazloutlý, ve vodě dobře rozpustný prášek, přeměňuje škrob v rozpust-

né produkty, konečně v dextrin a cukr. Roztok d. kalí se při 45°; při tom klesá jeho účinek enzymový a ztrácí se úplně při 84°. Slabým okyselením roztoku d. podporuje se jeho účinek, silným okyselením se ruší. D. jest účinnou součástí sladu při procesu záparovém. Spolu se škrobem jest d. obsažena v hlízách, semenech a pod., kde při vývoji rostliny zuckerňuje škrob a poskytuje zárodku při klíčení potřebnou potravu. 2. (diastasis, štěpení), rozestoupení dvou k sobě lnoucích částí těla, takže vzniká abnormální skulina (na př. dvou svalů, kostí a pod.).

Diastasin, diastasa obsahující pro středek pro zuckernění škrobu bramborového, který, smíšen pak se syrovátkou, slouží jako náhražka plnotučného mléka pro telata.

Diastema (řec.), meziprostor. V hudbě řecké také interval. Anatomicky: skulina mezi postranním řezákem a špičkem horní čelisti, jakož i mezi špičkem a první stoličkou dolní čelisti. — Q_3 fremata, interval a řecká hudba.

Diastola (řec.), rozšíření srdečních komor a předních komor (Q_3 oběh krevní); v metrice silou arse (arsis) prodloužení slabiky na konci slova, Protiklad systola.

Diastolika (řec.), Q_3 interpunkce. — U starých hudebních teoretiků (Zarlino) nauka o tom, jak musí začínati a končiti hudební věta a jak mají hudební věty býti spojeny. Nyní frásování.

Diastylon (řec.), předšití, z které se rozbíhají od sebe na všechny strany jednotlivé sině.

Diathermie (řec., prohřívání), léčebná metoda, záležející v tom, že se prohřívá buď celé lidské tělo (všeobecná d.), nebo jednotlivá jeho část (lokální d.). Zahřívání se děje vysokofrekvenčním střídavým proudem pomocí Teslova transformátoru (elektrické vlnění). Q_3 thermopetrace.

Diathesa (řec., rozpad), chorobný stav těla, způsobený celkovou konstitucí. Tento termín vznikl za starých názorů lékařských (Q_3 lékařství, dějiny lékařství). Tehdy značil všeobecné chorobné proměňování šťav. Ještě dnes se tohoto termínu užívá pro některé nemoci (haemorrhagická d., arthritická d.). Oprávněn však je jedině při exsudátech.

Diatomeaceae (diatomy), řád z řas (Q_3), jednobuněčné buňky, obdané křemičitou, různě zdobenou skořápkou, obsahují v plasmě hnědé barvivo diatomin; pohybují se plíživě. Asi 6000 druhů, seskupených jednak do t. zv. Diatomeae centricae s kulatou, a Diatomeae pennatae s tyčinkovitou nebo ložkovitou sko-

řápkou. K prvním patří rody Melosira, Biddulphia, k druhým rody Navicula, Pleurosigma, Pinnularia, Diatoma, Synedra a p. Druh Pleurosigma angulatum má velmi jemnou kresbu na skořápce a slouží proto ke zkoušení přesností mikroskopů. Lit.: F. Oltmanns, Morphologie und Biologie der Algen (1922—23, 3 sv.); Smidt H., Atlas der Diatomazeenkunde (2. vyd.).

Diatonický sled tónů, protiklad chromatického a enharmonického postupu tónového, t. j. sled, složený z tónů, majících mezi sebou celé intervaly. Diatonická stupnice má pět celých tónů a dva půltóny. (Dur má půltóny mezi 3. a 4., 7. a 8. stupněm, mol mezi 2. a 3., 5. a 6. stupněm.) Je to základní stupnice našeho hudebního systému.

Diatreta (řec., jednotné číslo: diatretón), síťované sklo, skleněné poháry, pocházející asi z 3. a 4. století po Kr. Byly vyráběny pravděpodobně v Porýní. Na vnější straně v dolní části bylo jemné mřížkování. Nad ním byly buď vybroušeny nebo vyryty figurky nebo nějaké nápisy. Diatreta v nové době byla napodobena v Čechách.

Diaulos, běh na střední trati při řeckých závodch. Byl při nich oběhnut dvakrát stadion (370 m).

Diavolo (italsky), ďábel.

Diavolus, pseud. J. J. Staňkovského.

Diaz Armando, vév. z Vittoria (1861—1928), maršál italský. Sloužil u dělostřelctva, účastnil se války italsko-turecké 1911—12, sloužil pak v generálním štábu, za světové války zprvu velitel 49. divise, pak XXIII. sboru na Krasu, od listopadu 1917 náčelník generálního štábu po Cadornovi. Zreorganisoval armádu, porážkou u Kobariče a Tagliamonta a zdemoralisovanou ohromnými ztrátami na mužstvu i materiálu, zarazil s ní rakouský pokus o ofensivu na Piavě v červnu 1918 a po zhroutilí rakousko-uherské monarchie zahájil 24. října bitvu u Vittoria Veneta, která se skončila 30. října po velkých ztrátách rakouských úplným přijetím ital. podmínek. R. 1919 senátor a vicepresident válečné rady, 1921 maršál a vévoda. Umožnil utvoření našich legií v Itálii.

Diaz Porfirio (1830—1915), mexický prezident. Povoláním advokát. Jako volnomyšlenkář bojoval proti klerikalismu, proti cizím vlivům v Mexiku (proti Francouzům a Maximiliánovi). Stál mnoho let (1867—77) v čele revolučního vojska, až docílil, že se stalo Mexiko republikou. R. 1877 zvolen prezidentem. Povzněl zemi všemi směry, hlavně však vojensky a hospodářsky.

Stál v čele státu do r. 1911, kdy vzdal se úřadu. Potom žil v Evropě, hlavně ve Španělsku. — Lit.: Rapport du general Porfirio D. à ses compatriotes sur les actes de son administration 1884—1896.

Díaz de Escovar, Narciso (* 1860), španělský spisovatel a pedagog. Zjednal si značné zásluhy o vybudování špaň. obecných škol. Napsal četné písně, které znárodněly (Guitarra andaluza, 1890, Malagueños, 1896, Cantares del soldado, 1900) a jsou zpívány po celém Španělsku.

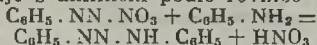
Díaz de la Peña, Narciso Virgilio (1818—1876), franc. malíř-samouk, špaň. původu. Přidržel se romantick. směru Delacroixova, ačkoliv studoval pílně mimo to i Correggia. Skvělé jsou jeho obrazy, představující romantické krajiny. Výborně dovedl zachytiti kouzlo lesního šera.

Diazinová barviva, safraninazobarviva, na př. safraninazo- β -naftol (diazinová modř); tanninem napuštěná a pak d. b. vybarvená bavlna nepouští barvu při praní.

Diaznein, substavní diazobarvivo, připravěn z dianisidinu a kyseliny l-naftylamin-6-sulfonové, po diazotaci na vlákně poskytuje s β -naftolem vodě a kyselinám vzdorující modř námořnickou.

Diazaminobenzol (diazobenzolanilid), $C_6H_5 \cdot NN \cdot NH \cdot C_6H_5$, vzniká působením anilinu na sůl diazobenzolu. Tvoří žluté lístky, které tají při 98° , malým množstvím nějaké soli anilinu mění se v isomerní aminoazobenzol.

Diazaminosloučeniny, vznikají působením primárních aromatických aminů na diazoderiváty. Diazobenzolnitrát poskytuje s anilinem podle rovnice

diazaminobenzol. Přesmykují se snadno v isomerní aminoazosloučeniny.

Diazobenzol, $C_6H_5 \cdot NN \cdot OH$, volný není znám. Diazobenzolchlorid (benzoldiazoniumchlorid) C_6H_5NNCl vzniká působením dusitanu sodného na roztok anilinu v kyselině solné. Dusičnan $C_6H_5NN \cdot NO$ vzniká působením kyseliny dusité na dusičnan anilinový; tvoří bezbarvé jehličky, rozpouští se dobře ve vodě, nárazem vybuchuje. Diaminoazobenzol $C_6H_5 \cdot NN \cdot C_6H_5(NH_2)_2 \cdot HCl$ jest barvivo chryzoidin.

Díazoida (řec., pás), ochoz v řeckém divadle; vedla podle sedadel, jež tvořila půlkruh. V řím. divadle d. slula praecinctio.

Diazosloučeniny, chemické sloučeniny, které v své molekuli obsahují skupinu dvou, mezi sebou dvěma valencemi vá-

zaných atomů dusíku — $N=N$ —, která jest jednak vázána na uhlík, jednak na zbytek kyseliny (soli diazolatéek), nebo na zbytek zásady (diazaminolátky). Známé d. alifatické, důležitější jsou však d. aromatické. Tyto vznikají působením kyseliny dusité na soli primárních aminů (diazotace). Aromatické d. liší se od alifatick. tím, že skupina — $N=N$ — jest vázána na tom uhlíkový pouze jednou svou valenci, kdežto valence druhá je sycena jediným jednomocným radikálem. Tyto d. v suchém stavu rozkládají se snadno za výbuchu zahříváním, úderem nebo nárazem; ve vodě se rozpouštějí dobře. Chlorovodíkové soli diazolatéek srovnáváme s kvaterními solemi amonými a předpokládáme v nich skupinu $=N \equiv N$; nazýváme je solemi diazoniovými, na př. $C_6H_5 \cdot NNCl$ benzoldiazoniumchlorid. Působením koncent. louhů alkalických vznikají z nich diazolátky alkalické $C_6H_5 \cdot N : N \cdot OMe$, které se snadno přesmykují v isodiazolátky $N \cdot C_6H_5 : N \cdot OK$. Kyselé roztoky diazosoli zahříváním odštěpují dusík a na místo diaz skupiny vstupuje hydroxyl. Zahříváme-li sírany s alkoholem, uniká dusík a vzniká aldehyd a příslušný uhlovodík. Účinkem zinkového prachu na sířičitan za přítomnosti kyseliny octové vznikají kyseliny hydrazinsulfonové, které zahříváním s kyselinou solnou přecházejí v hydraziny. Působením primárních aromatických zásad na soli diazoderivátů vznikají diazoaminolátky, které lze snadno převéstí v aminoazosloučeniny. Tertiárními aminy, fenoly nebo naftoly mění se diazolátky v azolátky. Na této přeměně je založena technicky velmi důležitá příprava azobarviva.

Díbdín Thomas Frognall (1776—1847), angl. bibliograf, zakladatel Roxburghe-Clubu a král. kaplan v Kensingtonu. Hl. sp.: Introduction to the knowledge of rare and valuable editions of the Greek and Latin classics (1802) a četné jiné.

Díbdín Charles (1745—1814), angl. spisovatel, hud. skladatel a řed. divadla v Covent-Garden. Autor mnoha div. her, románů a hl. četných námořn. písní, které znárodněly (Poor Jack, Poor Tom Bowling).

Díbič (též Děbič) **Zabalkanskij** Ivan, hrabě (1785—1831), ruský maršál; vychován v pruském kadetním sboru, účastnil se napoleónských válek jako poradce Wittgensteinů a Barclayův, uzavřel úmluvu v Tauroggen a měl podíl na jednání v Reichenbachu. Na Vídeňském kongresu jako generál; 1822 náčelník nil se napoleónských válek jako poradce gen. štábu; 1829 vrch. velitel ve válce

proti Turecku; překročil v červenci po hori Balkán, začež obdržel hrab. titul a příjmi Zabalkanskij. Po míru drinopol. maršálem. R. 1831 vrchní velitel ve válce proti Polákům, zvítězil 25. února u Grochova a 26. května u Ostrolenky, projevil však váhavost a nerozhodnost v pronásledování Poláků. Zemřel cholerou.

Dibíl ben Alí al Chuzál (765—860), arabský básník satir, působil na dvoře kalifa Mamúna v Bagdadu, syna Hárún-al-Rašida.

Diblík, skřítek, ďáblík, bůžek. — Lit.: Zibrť, Skřítek v lid. podání staročeském (1891).

Diblík F. X. (* 1887), český malíř, žák Schwaigrův.

Diblovačka, secí stroj, který v řádkách vysévá špetky semene.

Dibon, staré moabitské město, severně od řeky Arnonu (Vadi Modjib). Kolem r. 900 př. Kr. bylo sídlem krále Mesy. Z této doby se nám zachoval nápis, hlásající Mesovo vítězství, který je důležitý pro dějiny abecedy. Dnes jsou zde zříceniny Diban.

Dibotriocephalus, rod tasemnic (\mathcal{Q}_3).

Dibra, \mathcal{Q}_3 Debra.

Dibranchiata (H. dvoužaberní), skupina hlavonožců (\mathcal{Q}_3).

Dibromindigo (6, 6-) červenofialové barvivo, malé technické důležitosti. Jest identické s přírodním barvivem, používaným již ve starověku, t. zv. antickým purpurem, které se získávalo z některých plů.

Dibromoctová kyselina, Br, CH. COOH, vyrábí se bromováním kyseliny octové. Jest za obvyčejné teploty pevná, taje při 48° C, vře při 232° C.

Dibromtannin (lépe kyselina dibromgallová), složení $\text{C}_6\text{Br}_2(\text{OH})_3 \cdot \text{C}_6\text{O}_6\text{H}_3$, tvoří bezbarvé krystalky, o bodu tání 150° C, rozpustné v alkoholu a etheru. Vyrábí se přímo roztíráním směsi 1 d. kys. gallové se 25 d. bromu a překrytstálováním vzniklého produktu z vroucí vody. Vodný roztok barví se chloridem železitým krásně fialově. Slouží jako náhrada za bromidy alkalické v lékařství v dávce 2—3 g pro die (den). Musí se uchovávat chráněn před světlem.

Dicalcium fosfát, \mathcal{Q}_3 fosforečná hnojiva.

Dic cur hic (lat.). Řekni, proč jsi zde, příslivečný výraz pro pravidlo: Mysli na účel svého života.

Dicefalus (řec.), zrůda s dvěma hlavami, po případě s rozdvojeným krkem neb i tělem.

Dicanta Joaquin (1863—1917), španěl. spisovatel. Proslavil se hl. svým dra-

matem El suicidio de Werther (1888), a soc. hrou Juan José (1895). Napsal též řadu novel a románů.

Dicentra Borkh. (Diělytra Borkh., Die-lytra D. C., srdcovka, srdčíka), rod Papaveracei. Asi 15 druhů, nejznámější D. spectabilis D. c. (obr.) ze sev. Číny a Si-

Dicentra spectabilis.

bíře je keř s modrozelenými listy a růžovými a bílými květy; pěstuje se u nás hojně v zahrádkách. Tmavě červené květy má D. eximia D. c. a D. formosa D. c., obě ze sev. Ameriky.

Dacey Albert N. (1835—1922), angl. právník a prof. na univ. oxfordské. Prac. hl. v oboru angl. práva. Četné věd. spisy.

Dacey Eduard (1832—1911), angl. žurnalista, red. Daily Telegraph a jeho zpravodaj ve válkách italské, amer. obč., šlesv.-holštýnské a prusko-rakous. Později red. Daily News a Observer. Napsal četné knihy svých vál. vzpomínek a pol. studie.

Dick, zkrácenina jména Richard. Užívá se jí v Anglii a v Americe.

Dick Michael ze St. Annaberka, mluvčí jáchymovských horníků při sestavování prvního horního zákona, schváleného pány ze Šliků r. 1518.

Dicke Berta (tlustá Berta), žertovné voj. označení těžkých 42cm. hmoždířů, konstr. v Kruppových závodech, které se osvědčily r. 1914 při dobývání belg. pevnosti. Jméno jim bylo dáno podle paní Berty Kruppové z Bohlenu. \mathcal{Q}_3 Dělo.

Dicken, stříbrná mince ve Švýcařích, Elsasku a Švábsku koncem 15. a začátkem 16. století. Rovnal se asi francouzskému neb italskému testonu, t. j. čtvrtolaru.

Dickens Charles, dříve známý pod pseudonymem Boz (* 7. února 1812 blíže Portsmouthu, † 9. června 1870 v Gadshilu u Rochesteru), sl. angl. spisovatel. Nejdříve byl balicem v obchodě, později písařem a nakonec úředníkem v parlamentu. Svou literární činnost začal malými skicami z londýnského života Sketches of London by Boz. Svou slávu založil Klubem Pickwicků. Tím získal dosti peněz, takže mohl procestovat téměř celou Evropu a navštívit i Ameriku. Později

se zabývá výhradně spisovatelstvím. Ke konci svého života předčítával veřejně své práce, při čemž ukázal své herecké nadání. Jeho práce mají ráz trochu dobrodružný, ale všude je patrna autorova snaha vésti lidstvo k dobru a ukázať na sociální nedostatky. D. uměl nakreslit šťastné figurky, jež vynikají životností, ale celek je obyčejně málo realistický a tak jeho romány mají v sobě mnoho pohádkovosti. Chybou jeho románů je rovněž to, že jednotnost se často láme. D-ovy práce se krásně čtou a propovídá jim hodně autorův smysl pro zdravý humor. Napsal romány: *Oliver Twist*, *Nicholas Nickleby*, *The Old Curiosity Shop*, *Martin Chuzzlewit*, *Domby and Son*, *David Copperfield*. Mistrovské jsou jeho vánoční povídky. Do češtiny přeložena největší část jeho spisů (Prusík, Weinfurter, Moudrá, Mušek, Hofman, Heller, Vaňa a j.) a vydány nakl. Beaufort, Guttenberg, Kočí, Kuncíř, Melantrich, Otto, Pospíšil, Svěcený, Vilfmek. Lit.: Chesterton: Ch. D. 1924, Gissing: *The immortal D.* 1925, Strauss: D. 1928, Philip: A D. dictionary (1909).

Dickertová Antonie (* 1862), první žena-lector, přednáší dějiny španěl. a portugalské kultury na čes. vys. škole obchodní a na universitě Karlově.

Dicksonia L'Herit, australská stromovitá kapraď. D. antarctica Labill má až

Dicksonia antarctica.

13 m vysoký kmen s mohutnými listy. U nás bývá pěstována v chladných sklenicích.

Dicksonův přístav, v ústí Jeniseje (Sibir), naproti Dicksonovu ostrovu r. 1875 Nordenskjöldem objevenému, byl od r. 1882 mezinárodním východiskem polárních výprav.

Dickstein Samuel (* 1851), pol. matematik a prof. varšavské university, člen polské Akademie věd, redaktor matematického časopisu *Vědomosti matematické*, autor celé řady vědeckých pojednání. Velice zasloužilý na poli vývoje literatury matematické v Polsku.

Dickstein-Wieleżyńska Julie, pol. lit. histor. Mimo četné lit. hist. práce z oboru polského písemnictví přeložila také do polštiny řadu italských básníků (Leopardi, Carducci, Pascoli).

Dicta Catonis, Katonova disticha, sbírka latinských mravních naučení v elegických distichách ve středověku velmi oblíbená. Do češtiny byla od 13. stol. velmi často překládána. Soudobé rukop. jsou uchovány: u sv. Víta, v univerzitní knihovně v Praze a na Strahově. Nové překlady pořídili Aquilinus, Komenský. 1927 vydal Jaromír Rašín sbírku latinsky, zároveň s novočeským překladem a textem rukopisu svatovítského pod názvem: *Moudrého Katona mravná poučování*. (Edice 500, kniha 3.)

Dicta et promissa (lat.), zaručené vlastnosti koupené věci, za něž ručí prodávající.

Dictamnus albus L.

Dictamnus L. (třemdava, třemdala), čeled. rutovitých (Rutaceae), u nás D. albus L.; má asi 1 m vysokou, přímo stojící lodyhu s listy lichospěrenými a s velkým hroznem červených nebo bílých květů.

Roste na vápencovitých stráních střední Evropy, Itálie a v mírném pásmu Asie jako ozdobná rostlina. Za tepla vyparuje tolik etherického oleje, že lze jej zapáliti.

Dicyemidae, primitivní drobní živočiši, parazitující v hlavoňozcích, jež byly považovány za přechodní formy mezi živočichy jedno- a mnohobuněčnými (Mezozoa). Pravděpodobně to jsou pod vlivem cizopasného života zjednodušení láčkovci (Coelenterata); řadí se teď do skupiny Planuloidea.

Dicto anno (lat.), ve jmenovaném roce; dicto die, v určený den.

Dictum (lat., pl. dicta), výrok, přísloví.

Dictum de omni et nullo (lat.), v logice: Věta o všem a o ničem, jež úplně zní: Co platí všeobecně, platí též o druhu a jedinci; co neplatí o ničem, neplatí též o druhu a jedinci.

Didaktika (řec.), vyučovací metoda, \mathcal{Q}_3 věda vychovatelská.

Didaktická poesie, zvláštní druh básnictví, o jehož umělecké hodnotě se oprávněně pochybuje. Účelem poesie není, aby poučovala. Didaktickou poesii (dlužno ovšem velmi přesně odlišovat) od poesie reflexivní. Didaktická básně jest pozůstatkem dob, kdy nebylo jiné literatury než metrické, formálně umělé, a kdy vedle lyriky a epiky jako rovnocenný druh existovala rytmická prósa, hl. básně obsahu historického, mytologického, přírodopisného. V těchto nejstarších dobách nenalezla ještě věda samostatného výrazu a proto si jeho formu vypůjčila od poesie (filosoficko-didaktické básně Xenofanovy, Parmenidovy, Empedoklovy, Theogonie Hesiodova, bajky Bidbajovy a Ezopovy). Později, když již věda měla svůj prosaický výraz, stala se didaktická básně útočištěm rhetorů. K tomuto druhu se uchýlovali však i znamenití básníci. D. p. řecká nalzla obliby i v Římě. Tak Lucretius z básní filosofický epikurejský systém v básni *De rerum natura*, Vergilova *Georgica* stala se vzorem didaktických básní pozdějších, Ovidius a Horatius napsali duchaplně *Ars amandi* (umění milovati) a *Ars poetica* (O umění básnickém). V nových literaturách byla d. p. oblíbena hl. u Francouzů (Racine, Boileau, Dorat, Lacomte, Delille) a Angličanů (Sawies, Dyer, Aken-side, Dryden, Pope, Young, Erasmus Darwin), u Němců (Brant, Murner, Opitz, Haller, Dusch, Gleim, Bodmer, Giseke, Schlegel, Wieland, Lessing, Rückert [Weisheit des Brahmanen] a j.). U nás první d. b. jest Dalimilova kronika. Ve středověku se objevují mravná naučení (Smil Flaška), alegorie většinou anonymní. Nová česká literatura vykazuje dvě vynikající d. b. (M. Z. Polák: *Vznesení přírody*, a *Bol. Jablonský: Moudrost otcovská*). \mathcal{Q}_3 kronika, allegorie, bajka, zvířecí epos, satira, epigram; tyto druhy někdy stýkají se s d. p.

Didaskalia (řec.), u Athénanů nastudování a provedení dramatu. Obzvláště zprávy s udáním místa a času dramatického děje, o básnicích, jejich dílech a úspěších. První didaskaly shromažďoval Aristoteles.

Didrichs Michajl Konstantinovič (* 1874), ruský generál; původně gen. ubytovatel jihozáp. skupiny, pak velé

na soľušské frontě; od ledna 1918 náčelníkem štábu gen. Šokorova, jenž tehdy velel čsl. armáděmu sboru ruské arm., pak náčelník štábu gen. Syrového, 1919 člen kabinetu adm. Kolčaka.

Diderot Denis (1713—1784), franc. spisovatel; studoval filosofii, matematiku a fysiku. Brzy vystoupil s filosoficko-náboženskými spisy, až se vyvinul vydáním *Encyclopedie* a větších filosofických děl na vůdce francouzského osvícenství. Theistou jest ještě v *Essai sur le mérite et la vertu*, deistou v *Pensées philosophiques*, skeptikem v *Promenade d'un sceptique*, atheistou v *Interprétation de la nature*. Na *Encyclopedie* měl vynikající podíl jako organisátor, vůdce a spolupracovník. Jeho první román *Les bijoux indiscrets* nese se kluzkým stylem Crébillonových románů, Jacques le fataliste, filosofický román po způsobu Voltairových *Contes*. V dramate usiloval D. o vlastní vůdčí reformy, opráve se o *Comédie larmoyante*, Angličana Lillo a Ed. Moora měšťácké drama (*Le fils naturel, Le père de famille*). Byl také uměl. kritikem (v *Essei sur la peinture*). Členem Akademie však se nestal.

Dido (Elisa), pověstná královna karthaginská, dcera Multa z Tury a manželka Akarbatova, uprchla po jeho zavraždění se svou sestrou Annou do Libye, kde založila Karthago s hradem Byrsa. Usmrtila se mečem Aeneovým, když ji tento opustil.

Didot (dido), slavná franc. knihtiskařská a knihkupecká rodina. François D. (1689—1757) založil 1713 v Paříži obchod. — Jeho starší syn, François Ambroise (1730—1804), vynalezl lis o jednom tahu, tiskl prvně na velinovém papíře, jím vynalezeném, lil krásné antikově druhy písem a uspořádal na rozkaz Ludvíka XVI. sbírku klasiků k poučení dauphina. — Jeho br. Pierre François (1732—1795) zasloužil se jak o rozkvět písmolijectví, tak o zlepšení výroby papíru. — Pierre D., st. syn François Ambroise (1761—1853), převzal 1789 knihtiskařství po otci, vydal nádherná foliová vydání mnohých franc. klasiků. — Jeho syn Jules († 1871), právě tak vydal celou řadu nádherně vypravených děl. Z dalších D. Saint-Léger, syn Pierra Française, vynalezl „papír bez konce“ (rolový papír). — Hyacinthe Firmin D. (1794—1800) opatřil nové vydání *Dictionary de l'Académie française* a postaral se o vydání *Thesaurus linguae graecae* od Henrika Stephana. Nynější firma Firmin Didot & Cie. věnuje se nejnovějším ilustračním metodám.

Didotův systém (také francouzský nebo německo-francouzský) v knihtiskařství, zaveden pařížským písmolijcem F. Didotem začátkem 19. stol. Základem jeho je starý pařížský palec (27·08 mm), rozdělený na šest dílů (cicer), které mají po 12 bodech (puntíčkách, osminách petitu). Opanoval záhy v tiskárnách celé Evropy, vylučiv různé domácí systémy (frankfurtský, vídeňský, Haasův), jejichž základem byly staré míry německé a rakouské. Ustálen je nyní tak, že 2660 bodů rovná se přesně jednomu metru, nebo 30 cm rovná se 133 nonpareilů Q_6 (798 bodů). Normální výška písma stanovena na 62·7 bodů. Q_6 písmolijectví.

Didovo (Dědovo, Déda), o. na Podkar. Rusi, okr. Berehovo, 843 ob. (22 čs., 72 r.).

Didovod nebo provodry, na Ukrajině hoch, jenž jest průvodcem slepých žebřáků, zvláště kobzarů a lyrovíků (Q_6).

Didron Adolphe Napoléon (1806—1867), archeolog francouz., zakladatel Annales archéologiques (od r. 1844).

Diduch nebo did, u Ukrajinců snop obilí, jenž se staví na štedrý večer v koutě pod obrazy.

Didur Adam, souč. polský zpěvák-basista, vystup. v Metropolitan Opera House v New Yorku, kdež vytvořil Kecal v Prodané nevěstě za řízení G. Mahlera. V r. 1911 a 1912 vystoupil též s úspěchem v Národ. divadle pražském (Kecal, Mefisto).

Didus ineptus, Q_6 blboun nejsp. j.

Didym, nalezen byl Mosandrem 1840 v ceritu a původně byl pokládán za prvek. Později se podařilo našemu Braunerovi a Auerovi jej rozdělití ve dva prvky neodym (Nd) a praseodym (Pr). Q_6 u těchto prvků.

Didymoi (didymi, řec.), blíženci; též varlata.

Didymoi, antické město na záp. pobřeží Malé Asie, již. od Miletu. D. bylo proslaveno velkou věštinou Apollónovou. 495 před Kr. byl chrám od Peršanů rozbořen. Za světové války Francouzi rozvaliny úplně rozmetali.

Didymos, pro svou píli též Chalkenterop (železný) zvaný; alexandrijský gramatik, žil v 1. st. před Kr. V četných spisech shrnul alexandrijskou nauku. Z jeho vysvětlivek k řec. básníkům vycházeli všichni kritici pozdější.

Didymos, zv. slepý (* 313, † kol. r. 398 jako učitel katechetické školy v Alexandrii), církv. spisovatel, zastával pravověrnost v boji o arianismus a psal mezi jinými též komentář k listům N. Z.

Diehl František (1773—1859), hosp. spis. mor. a prof. polního hospodářství a přírodopisu na fil. ústavu v Brně. Vydával první hosp. list na Mor. (Mor.-slezský časopis pro lid) v letech 1842—46. Čelné spisy odborné.

Diéboit Georges (1816—1861), francouz. sochař. Jeho nejv. dílo Héro a Léandre.

Diecése, v katol. církvi správní obvod, zřizovaný a určovaný papežem (do 10. st. patriarchy), v jehož čele stojí biskup neb prelát s biskupskou pravomocí. Katol. církve má na 900 diecézí. Ve východní církvi zove se diecése eparchií.

Diecéšní synoda, shromáždění delegátů duchovenstva určité diecése, radící se o věcech týkajících se vnitřní duchovní správy a organizace. Jest obvyklou od 5. st. Svolává ji biskup, který schůzím předsedá.

Diederichs Eugen (* 1867), zn. německý nakladatel v Jeně, vydav. vědeckých spisů a časopisu Die Tat (od r. 1903). Spis D. Buchhandel in Selbstdarstellungen (1927).

Diederichs Otto von (1843—1918), něm. admirál. Obsadil jako velitel německé eskadry 14. listop. 1917 Kiau-čou.

Dieffenbach Anton Heinrich (1831—1914), něm. malíř, žijící většinou v cizině. Nejznám. jeho obraz Per aspera ad astra. Fanat. propagátor vegetarismu.

Dieffenbacher August (* 14. srpna 1858 v Mannheimu), malíř.

Diegelmann Jindřich (* 1815 v Praze), herec v Praze v letech 50. a 60.

Diego Ramirez, tři čilské ostrovy, jz. od mysu Hornova, 56° 29' j. š. Objeveny 1619.

Diego Rodriguez, 110 km² velký ostrov v Ind. oceáně, obj. r. 1645 Portugalci. Od r. 1810 britský. Velice úrodný. Přístav Port Mathurin.

Diego-Suárezský záliv, daleko do země vřhající v severním výběžku Madagaskaru, tvoří velkou, chráněnou dolinu s válečnými přístavy Diego Suárez a sousedícím pobřež. místem Anstiarne.

Diehl Charles (* 1859), franc. byzantolog, člen Akademie. Zajímá se hl. o dějiny byzantské a některá jeho díla mají značnou důležitost. Pracuje také v oboru byzantského umění.

Diel August Friedr., MUDr. (1756—1839), něm. pomolog a láz. lékař v Emži. Všeobecně přijata jeho klasifikace ovocných stromů. Napsal četné spisy z oboru ovocnářství.

Dielektrikum (hmoty, jež jsou elektr. izolátory), nevodí elektriny; elektrické působení jím prochází a elektrické napětí v jeho podstatě může setrvávat, za-

tím co při vodičích se vyrovnávají rozdíly napětí a elektrická síla v jeho podstatě rovná se 0.

Diels Paul (* 1882), něm. slavista a profesor v Bratislavské university. Autor sp. Die Slaven, psaného s tendencí protislavskou (1920).

Diemen Anthony van (1593—1645) nizozemský státník. Založil nizozemský obchod v Tonkinu, Japonsku a v Číně.

Diem perdidit (lat.), ztratil jsem den, podle Suetonia výrok říms. císaře Tita, když jednoho dne neprokázal nikomu milosrdenství.

Diennell Karel JUDr. (* 1868 v Rosicích u Brna), advokát v Opavě. Významný národní pracovník český a býv. poslanec na zem. sněmu slezském. Po převratu povolán byl v čelo Slezského pozemk. úvěrního ústavu v Opavě. Vůdce slezských Čechů.

Diener Karl (1862—1928), rak. geolog a palentolog, od r. 1906 prof. víd. university. Sp.: Die marinen Reiche der Trias (1915), Grundzüge der Biostratigraphie (1925).

Dientzenhofer, rod bavorských stavitelů z okolí Aiblingu. Je tu Jiří D. (+ 1689), jako pomocník Abrama Leuthnera z Prahy na stavbě kláštera ve Waldsassen, Jan D. s bratřími Janem Leonhardem a Janem Wolfgangem, otec Justusa Jindřicha D-a (1702—1744), Jan Gottfried D., inspektor staveb v Sulzbachu (1717—32), Kryštof D., zvaný Kryštof II., a Kryštof D. I. (1655—1722), jenž od 1685 se zdržuje v Praze, kde také zemřel. Od něho pochází průčelí kostela sv. Mikuláše na Malé straně, sv. Markéty v Břevnově a Lorěty. Jeho syn Kilián Ignác, v Praze r. 1689 narozený a zde 1751 zemřelý, je stavitel mnohých pražských i venkovských kostelů, vynikajících původními nápady kompozičními a skvělou dekorací zevní i vnitřní. Jsou to sv. Jan Nep. na Hradčanech, kostel v Počáplech u Litoměřic, sv. Jana na Skalce (1731), sv. Bartoloměje, Petra a Pavla na Zderaze, sv. Tomáše na Malé straně, kláštery v Plasech, Kladrubech, Broumově. Dále villa Amerika (Zwergenhaus), oprava t. ř. Španělského sálu na Hradě praž., sv. Kateřina v Praze (spolu s M. Kaňkon), sv. Karla Borom., dokončení sv. Mikuláše v Praze III., Invalidovna v Karlíně), palác Piccolominiho (Sylva Taroucca) v Praze, Rentheimův dům a pavilon na Smíchově, o jehož existenci jde při stavbě mostu Jiráskova. Ignác Kilián D. osvědčil se jako mistr architektury centrálních kostelních staveb a působí hlavně souměrností detailů a členění průčelí.

Dienzenhofer Vilém P. (* 1770 v Praze), kněz v Praze.

Diepold Josef (1787—1849), jeho synové: Ludvík (* 1814), Antonín (* 1817), Josef (* 1821), pražští zvonáři.

Dieppe (diép), hlavní město arrond. ve franc. okrese Seine-Inférieure, 24.402 ob., mezi křídovými skalami pobřeží, sídlo námoh. obch. soudu a více konsulátů, má přímořské lázně, rybníkářství, ruční průmysl (řezbářství do rohů, slovniny a zimostrázu) a dobré přístavy; Město D., nejprve Angličanům, od 1204 Francouzům náležející, kol. 1350 obchodní místo a východisko franc. kolonistů, bylo 1694 ostřelováním Angličanů a Holanďanů zničeno. Vystěhování Hugenotů a rozkvět Le Havre zabránily dalšímu jeho vzrůstu.

Diervilla Mill., rod čeledi Caprifoliaceae; 8 druhů ve vých. Asii a sev. Americe. D. florida S. et Z. (Weigella rosea Lindl.) se vstřícnými, vejčitými, pilovitými listy a pěticípou, zvonkovitou korunou barvy červené, růžové nebo bílé; někdy jsou květy žíhané. Pochází z Číny. D. amabilis Carr. je pravděpodobně jen velkokvětá odrůda druhu předešlého; pěstuje se jako ozdobný keř ve střední Evropě.

Dierx Léon (1838—1912), franc. básník. Napsal pod vlivem poesie Leconte de Lisle knihu form. skvělých básní, které mu zjednaná zvůdné jméno a za něž po úmrtí Mallarmé (1898) jmenován „knížetem básníků“. Sp.: Poésies complètes (2 d., 1896). Přel. do č. Vrchlickým (Mod. básníci franc.).

Dies (lat.), den, v právnické řeči: termín, stání, určitá doba. — D. ater, nešťastný den. D. canicularis nebo canini, psi dni. D. criticus, rozhodný den. D. dominicus, neděle. D. fastus u Římanů den soudní. D. feriales, sváteční, slavnostní dni. D. Mercurii, středa. D. natalis, narozeniny. D. suprema, poslední den. D. Veneris pátek. D. viridium, Zelený čtvrtek.

Diesbach Jan Josef (1758—1807), pražský knihtiskař (v Papouškové lázni na St. Městě Pražském).

Diesbach Josef Emanuel (+ 1794), pražský knihtiskař (na Malé straně a později na Malém rynečku), měl od r. 1767 tiskárnu Kašpara Suchého.

Dies interpellat pro homine (lat.), den upomíná místo člověka; to znamená, když pro dobu platební jest určena lhůta, přichází dlužník, třebaš nebyl upomenut (§ 1338 obč. zák.).

Dies irae, dies illa (lat.), podle začátečních slov, značících lat. hymnus na poslední soud světa z 13. stol., patrně

složený Františkem Thomasem z Celano, nyní sekvence v římské mešní knize. Q_4 rekviem.

Diesel Rudolf (1858—1913), něm. inženýr a vynálezce Dieselových motorů, žijící v Paříži. Zajímal se hlavně o četná zlepšení spalovacích motorů. R. 1893 napsal spis: Theorie und Konstruktion eines rationellen Wärmemotors. Vynalezl svůj motor po delších pracích, patentovaný r. 1892, jehož zdokonalení a prakt. upotřebení se věnoval po celý svůj život. D. motorů bylo používáno hl. ve svět. válce k pohonu ponorek. Q_4 motory.

Dies fixarum, Q_4 den hvězdný.

Dlessenhofen, hl. m. švýcar. okresu D. v kantonu Thurgau na l. břehu Rýna, 407 m n. m., 2270 ob.; středisko švýc. obchodu s dobyt看, četné průmysl. podniky. Povýšeno na město r. 1718.

Diesis (řec.), v řec. hudbě podle Pythagora rozdělení kvart na dva celé tóny, to znamená Pythagorův půltón, zvaný líma 256:243; později obdržela pikna (úzké intervaly) jména euharmonického druhu. Odtud jest potom d. název pro čtvrttón u teoretiků renesanční doby. Nyní jest diesis ital. a franc. označení křížku v hudbě.

Diesterweg Friedrich Adolf Wilhelm (1790—1866), něm. pedagog, ředitel semináře v Berlíně; z politických důvodů dán r. 1850 do výslužby. Reformátor školní výchovy na podkladě samočinnosti, kteroužto metodu i prakticky prováděl, jakož i metody Pestalozziho. Sp.: Das pädagogische Deutschland (1835—36), Pädagog. Wollen und Sollen (1856). K jeho počtě založena v Berlíně nadace D., mající za účel šíření jeho pedagog. zásad.

Diet Lev (* 1857), český malíř, portrétista.

Dieta, 1. v lékařství předepsaná potrava s ohledem na stav nemocného; — 2. u úředníků, příplatek k pravideln. platu (pravidelné denní), který úředníci obdrží od zaměstnavatele, musí-li konati mimořádné pracovní úkony, hl. úřední cesty, komise, při kterých jim vznikají zvýšené výdaje (stravné, cestné, nocležné a pod.).

Dietetika, nauka o správné výživě, hl. u lidí nemocných. Nazývá se též vyživovací terapie. Úpíně všeobecná pravidla pro d-u nelze stanovit, poněvadž množství, kvalita a způsob výživy je závislý na individuálních vlastnostech určité osoby. Každé tělo má v sobě jakýsi imperativ, který stanoví své požadavky. Tělo potřebuje určité množství

bílkovin, tuků a uhlohydrátů. Jsou to látky, jež dodávají tělu nejvíce kalorií (tepla) a tím také nejvíce energie. Tyto látky musí býti ve správném poměru mezi sebou. Minimální množství bílkovin je denně 60—70 g. Avšak tyto látky samotny tělu nestačí, neboť tělo potřebuje mimo to také vitaminy. Tělo potřebuje různá množství těchto látek podle stáří, pohlaví, podnebí, zvyků a sociálního postavení. Rozhodují osobní vlastnosti léčeného. Tak na př. při hubenosti se dává mnoho tuků, kdežto při tučnosti se sice množství nezmenší, zhorší se však kvalita. Nemocný dostává potravu méně výživnou (odtučňování). V prvním případě doporučuje se klid, ve druhém hodně pohybu. Ačkoliv téměř při všech chorobách jest třeba určité diety, přece hlavním požadavkem při nemocích žaludečních, střevních, při dně a při cukrovce jest správná výživa dietická.

Dietrich Pierre Louis Philippe (1808—1865), franc. hud. skladatel a řed. Velké Opery v Paříži. Uvedl do Paříže Wagnera (1861, Tannhäuser). Autor četných církv. skladeb a opery Le Vaisseau fantôme, komp. na libreto Bludného Holanďana, které mu R. Wagner prodal (1842).

Diethylmočovina, $CO(NH_2)_2$, vyrábí se podle Wöhlerovy reakce z kyseliny kyanaté a ethylaminu nebo z fosgeny a sekundárních aminů. Podobá se močovině, jest však možno ji předestilovati. Varem s alkaliemi se štěpí v kyslíčnan uhličitý a ethylamin. Taje při 106° C, vře při 263° C.

Dietl Josef (1804—1878), zasloužilý polský lékař. Byl vedoucím lékařem vídeňské nemocnice; zvolen poslancem sněmu haličského a říšské rady. Od r. 1851 profesor university krakovské, starosta města Krakova, člen Akademie věd atd. Vydal soubor prací lékařských a také mnoho brožur politických a o městské samosprávě.

Dietmar von Aist (1143—70), něm. rak. minnesänger, autor četných písní, vyd. pod tit. Des Minnegesangs Frühling (4. vyd. 1923).

Dietrich Adolf Frederyk (1817—1860), p. rytec; autor četných litograf. námětů národop. a nábož.

Dietrich Albert Herrmann (1829—1908), něm. hudební skladatel, autor opery Robin Hood a četných orchestr. skladeb. Zák Schumanův, jehož vlivu podléhal. Sp.: Erinnerungen an Brahms (1898).

Dietrich Jeroným, zlatník a rytec ve Slavkově na Moravě, žijící v 16. stol., známý medailemi Jana Husa, Šliků a j.

Dietrich Josef (1820—87), polský architekt. Působil hlavně ve Varšavě, kdež vystavěl mnoho významných budov.

Dietrichstein, rak. panský rod, doložený v XI. stol.

Dietrichstein František, biskup-kardinál (* 1570 v Madridu), 1591 stal se kanovníkem v Olomouci, 1599 kardinálem a téhož roku biskupem olomouckým. Byl činný jako obratný diplomat ve službách protireformace i jako válečník, 1607 stal se presidentem tajné císařské rady. V době čes. povstání musil prchnouti, ale po bitvě na Bílé hoře dosáhl nejvyšš. úřadů moravských. Zasloužil se mírnou metodou o rychlé provedení protireformace. † 1636 v Brně jako senior kardinálského sboru, byl dokonce i kandidován za papeže. Lit.: Voigt: *Leben des Fürsten und Cardinals von D.* (1792).

Dietrichstein Moric Josef Jan (1775—1864), poslední významného rodu, ředitel dvorního divadla a knihovny ve Vídni. Životopis napsal Weidmann, 1867. — Syn jeho Josef Moric (1801—1852), diplomat v rakouských službách.

Dietrichstein Sigmund (1484—1540), baron, velr. rakouskému vojsku proti Benátsku po boku Frundsbergově, potlačil povstání korutanských a kraňských sedláků, zv. Stará Pravda, byl však 1525 zajat a držán pak ve vazbě.

Dietrichsteinské mincovnictví, právo raziti mince, bylo uděleno cí. rozhodnutím z roku 1637 Zikmundu Ludvíku z Dietrichsteina, jehož hojně použil, a dal raziti ve své mincovně v letech 1639—1652 jak zlaté tak i stříbrné mince. Z dalších D. použil tohoto práva ještě Karel Ludvík (1673—1732) a Ferdinand (1695—1696), kteřížto razili toлары a jich díly, konečně pak biskup olomouc. František, proslulý rakbrou t. zv. dlouhé mince, znehodnocené nejen ve váze, ale i v rysoziti.

z Dietrichů Ludvík, rytíř (* 1804 v Olomouci, † 11. června 1858), sklad. a učitel hudby v Olomouci, hrál mistrně na kytaru. Napsal čtvero zpěvy, písně, mši C-dur s průvodem orchestru, baladu Návrát poslů z Kostnice. Tiskem vydal 1843 šest Vlastenských písní čes., s doprovodem kytary a klavíru, z nichž první Moravo, Moravičko milá (na slova V. Han-ky) znárodněla. Lit.: E. Axman, Morava v čes. hudbě XIX. stol.

Dietz Karel (* v Magdeburku r. 1804), herec v Praze v letech 50. Jeho syn Josef (* 1829 v Praze) rovněž herec.

Dietzel Heinrich (1857), něm. nár. hospodář a prof. na univ. v Bonnu, obhájece myšlenky volného obchodu v Něm.

Sp.: Theoret. Sozialökonomik (1895), Weltwirtschaft u. Volkswirtschaft (1900), Export von Produktionsmitteln (1907), Techn. Fortschritt u. Freiheit der Wirtschaft (1922).

Dietzschmidt, vl. jm. Anton Franz Schmidt (* 1893), něm. dramatik, rodák z Teplic-Šanova. Drama: Die Verteidigung der Hagar (1916), Kleine Sklavín (1918), Die St. Jacobs Fahrt (1920), Der Verräter Gottes (1923). Novely: König Tod (1918).

Dietzler Jan Jos. († 1743), kreslíř a měřič zemský v Praze. Kreslil klášter Strahovský (1721), Vlašské nám. (ryl. M. Tyroff) v Praze, Pohled s věže chrámu sv. Víta k severu a j. Podle jeho kreseb ryli M. Tyroff, Mich. Rentz a J. A. Pfeffel výjevy ze slavnostního vjezdu Marie Terenzie v květnu 1743 (7 velkých a 7 malých listů), Birckhart pohledy z Hor. Litvínova, E. Müller hrob Jana Nepomuckého a j. Ve sbírkách Nár. musea v Praze je Pohled na Horní Litvínov (tušová kresba).

Dietzler Václav, král. úč. rada z doby cí. Josefa II., prov. ředitel pražské mincovny v letech 1710—11.

Dieu et mon droit (fr., diö-e-mö-droa), Bůh a mé právo, heslo anglické koruny.

Dieu le veut (fr., diö-l-vö), „bůh tak chce“, heslo první křížové výpravy.

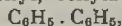
Diez Friedrich Christian (1794—1876), univ. prof. v Bonnu od 1830, zakladatel románské filologie. První vědecky osvětlil jihofrancouz. lyriku a propracoval vědeckou srovnávací gramatiku románskou. Hl. díla: Die Poesie der Troubadours (1826, 1833), Leben und Werke der Troubadours (1829, 1832), Grammatik der romanischen Sprachen (1836—38), Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen (1853)

Diez Robert (* 1844), něm. sochař, prof. v Drážďanech. Dobrý portrétista. Hlavní díla: fontány Vzbouřené vlny a Klidný příboj.

Dieuze (diöz), město v Lotrinsku, v kraji Château-Salins, (1920) 5396 ob., většinou katolíků, na dráze Bendorf—Avricourt; staré solivary a chemické továrny.

Dize (dize), kanalisované ústí říček Dommel a Aa, které se stékají v Hertogenbosch v nizozem. provincii sev. Brabantska.

Difamace (z lat.), rozhlašování, pak rozhlašování utrahačných zpráv, utrhání na cti. Ve starém civ. procesu formální prohlášení určitého nároku. Difamatorní, utrahačný; difamie, utrahačný výrok, potupa.

Difenyl, bifenyl, fenybenzen,

jest obsažen v kamenouhelném dehtu, z něhož se také někdy vyrábí. Synteticky vyrábí se přehřátím par benzenu. Tvoří velké bílé lesklé šupinky, o bodu tání 69° C a bodu varu 254,9° C, spec. váhy 1.165 při 20° C. Jest to důležitá surovina pro výrobu barviv benzidinových.

Difenylamin, fenylanilin, $(C_6H_5)_2NH$, vyrábí se zahříváním anilinové soli (chlorhydrátu anilinu) s anilinem na 220—230° C. Jsou to bezbarvé, jednodušné krystalky příjemné ovocné vůně, ve vodě nerozpustné, v alkoholu, etheru a benzenu snadno rozpustné. Bod tání 53° C, bod varu 302° C. S kyselinami tvoří soli, jež se již působením vody rozkládají. Slouží na výrobu některých dehtových barviv (difenylaminová modř, anilinová modř, aurantia) a jako zkoumadlo na kyselinu dusičnou. Příprava zkoumadla: 0,5 g difenylaminu rozpustíme za přídavku 20 cm³ vody ve 100 cm³ kyseliny sírové. Přidáme-li k tomuto roztoku zkoumaný roztok, nastane na styku obou kapalin více méně intenzivní modré zabarvení. Tuto reakci dávají také jiná oxydační činidla, jako: kyselina chlorná, kyselina chromová, soli železité a j.

Difenylaminová modř, anilinové modři se podobající trifenylmethanové barvivo, vzniká zahříváním zásady p-rosanilinu s anilinem a kyselinou benzoovou při 180° D. m., hnědý, v alkoholu rozpustný prášek, slouží k barvení hedvábí, hlavně však k přípravě svých sulfokyselin, jichž ve vodě rozpustné sodné soli (modř vodní, alkalická) používají se k barvení vlny a hedvábí.

Difenylarsinová kyselina,

vyrábí se z difenylarsenichloridu rozkladem vodou. Tvoří jehlicovité krystalky o bodu tání 178° C, ve vodě těžko rozpustné. Jest prudce jedovatá. Používá se podobně jako kyselina dimethylarsinová v lékařství.

Difenylmethan, ditan, $(C_6H_5)_2CH_2$, vzniká působením methylenchloridu na benzen za přítomnosti chloridu hlinitého nebo kondensací benzylochloridu a benzen za přítomnosti chloridu hlinitého. Tvoří dlouhé jehličky příjemné pomerančové vůně, tající při 27° C, o bodu varu 262° C a spec. váhy 1.006. Snadno se rozpouští v líhu, etheru, benzenu a chloroformu. Slouží jako rozpustidlo esterů celulosy a ve voňavkářství jako náhražka za silici geraniovou.

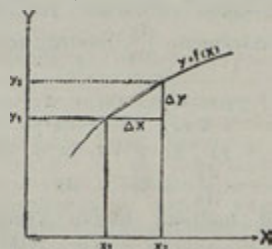
Difenylmethanová barviva, od difenylmethanu odvozená dehtová barviva. Sem náleží na př. auramin.

Difenyl-naftylmethanová barviva, vznikají účinkem substituovaných methylaminů na tetramethylaminobenzofenon nebo na z něho získaný chlorid nebo benzylol za přítomnosti vody absorbujících látek. Fenylnaftylin poskytuje modř viktorie, paratolyl- α -naftylamin modř noční. Obě barví taninem narušenou bavlnu krásně modře, nejsou však stále vůči světlu. Sulfokyselinou modře viktorie je modř vlněná.

Difenyllová barviva, substantivní barviva pro bavlnu, charakteru barviv benzidinových.

Diference (lat.), rozdíl, výsledek odčítání, odchylka, různost; neshoda.

Diferenciální počet (derivační počet). Je-li dána nějaká funkce (Q_x) y proměnné x, je důležité vyšetřit, o co se změní její hodnota, když neodvisle proměnnou o určitou hodnotu zvětšíme. Vzrůst argumentu z bodu x_1 do x_2 , tedy $x_2 - x_1$, bývá často označován Δx , příslušný vzrůst funkce, $y_2 - y_1$ pak Δy (Q_x obr.).

Poměr obou veličin $\frac{\Delta y}{\Delta x}$, t. zv. diferenci

poměr rovná se tangentě úhlu, který tečeta, spojující oba body, svírá s osou x. Podržíme-li hodnoty x_1 a y_1 pevně a necháme-li hodnoty x_2 a y_2 stále blížit se hodnotám x_1 a y_1 , zmenšujeme-li tedy současně Δx a Δy , blíží se $\frac{\Delta y}{\Delta x}$ ve všech

prakticky důležitých případech stále více určité mezní hodnotě (Q_x), tečeta přechází totiž konečně v tečtu. Mezní hodnotu (limes, zkráceně lim), poměru $\frac{\Delta y}{\Delta x}$ označujeme $y' = f'(x_1)$ a nazýváme ji derivací funkce $y = f(x)$ v bodě x_1 , též derivovanou funkcí. Stejná úvaha platí pro obecný bod x. Je tedy obecně lim

$$\lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} = y' = f'(x).$$

Je tedy $f'(x)$ rovno tangentě úhlu, který tečna v bodě (x, y) svírá s osou x. $f'(x)$,

a jest rovněž funkcí x , protože každé hodnotě x přísluší určitá směrnice tečny. Lze tedy utvořiti derivaci derivace čili druhou derivaci, kterou označujeme y'' nebo $f''(x)$. $f''(x)$ jest opět funkcí x a můžeme tedy utvořiti její derivaci atd. čili tvořiti derivace stále vyšších řádů. n -tou derivaci označujeme $y^{(n)}$ nebo $f^{(n)}(x)$. Rozumíme-li pod dx přírůstek neodvisle proměnný, můžeme definovati $dy = f'(x) \cdot dx$; dx , dy nazýváme diferenciály. dy jest přírůstku dx odpovídající přírůstek tečny, dotýkající se křivky v bodě x a liší se od přírůstku křivky, t. j. funkce $f(x)$ o hodnotu tím menší, čím jest hodnota dx menší. Jelikož $f'(x) = \frac{dy}{dx}$, nazývá se $f'(x)$ též diferenciálním poměrem. Druhé derivaci odpovídá druhý diferenciální poměr, který píšeme $\frac{d^2y}{dx^2}$. n -té derivaci odpovídá n -tý diferen-

ciální poměr $\frac{d^ny}{dx^n}$. Při diferencování, t. j.

při výpočtu diferenciálních poměrů elementárních funkcí tvoříme vsutku příslušnou mezní hodnotu. Na př. pro $y = x^2$ nalezneme $\frac{dy}{dx}$ následujícím způsobem:

$$y_1 = x_1^2; y_2 = x_2^2 = (x_1 + \Delta x)^2 = x_1^2 + 2x_1 \cdot \Delta x + \Delta x^2;$$

$$\Delta y = y_2 - y_1 = 2x_1 \Delta x + \Delta x^2;$$

$$\frac{\Delta y}{\Delta x} = 2x_1 + \Delta x$$

a mezní hodnota tohoto výrazu pro $\Delta x \rightarrow 0$ rovná se $2x$ a obecně $\frac{d(x^2)}{dx} = 2x$.

Z odvození diferenciálního poměru jest patrné, že pouze spojitou funkci lze diferencovati. Existují však spojité funkce, které v některých místech ba i v celém svém průběhu nedají se diferencovati. Je-li y funkcí dvou proměnných x, z ; $y = f(x, z)$, lze pro ni utvořiti dva diferenciální poměry: jeden vyjadřuje poměr přírůstku funkce k přírůstku z , nemění-li se x , druhý poměr přírůstku funkce k přírůstku x , nemění-li se z . Nazýváme je parciálními diferenciálními poměry a píšeme je k vůli rozlišení $\frac{\partial y}{\partial x}$ a $\frac{\partial y}{\partial z}$. Totéž platí pro

funkce více proměnných. Výraz $dy = \frac{\partial y}{\partial x} dx + \frac{\partial y}{\partial z} dz$ nazýváme obyčejně úplným nebo totálním diferenciálem. Stane-li se diferenciální poměr nějaké funkce jedné proměnné v určitém bodě rovným nule, t. j. stane-li se tečna rovno-

běžnou s osou x , má funkce v tomto bodě maximum, minimum nebo bod obrátu. — D. p. byl skoro současně samostatně vypracován Newtonem a Leibnizem. Dnes všeobecně užívaný způsob psaní diferenciálů pochází od Leibnize. Pojem diferenciálu jako nekonečně malé veličiny zaměstnávali se matematikové dlouho. Veličina nemůže být totiž nikdy nekonečně malá, nýbrž nutno ji pokládati pouze za nesmírně zmenšenou. Lagrange snažil se obejít tyto nesnáze zavedením a všeobecným používáním pojmu derivace. Od něho pochází označování $f'(x)$. — Lit.: E. Weyr, Počet diferenciální (1902); K. Petr, Počet diferenciální (1923); Cantor, Vorlesungen über Mathematik, sv. 2. a 3. (2. vyd. 1900—02); Serret-Scheffers, Lehrbuch der Differential- und Integralrechnung, sv. I. (1912); Mangoldt, Einführung in die höhere Mathematik, sv. II. (1912).

Diferenciální značí při mechanických přístrojích, že dva protivné pohyby působí tak, že působí vlastně jen jejich rozdíl. Q_1 hnací stroj, kladkostroj.

Diferenciální barometr, přístroj vynalezený Augustem, zdokonalený Koppem a Brunnerem, k stanovení tlaku vzduchu z velikosti zhuštění uzavřeného objemu vzduchu. Užívá se ho, poněvadž je snadno přenosný, hlavně k měření výšek. D. b. jsou také zhotoveny na jiných principech.

Diferenciální geometrie, použití diferenciálního počtu Q_1 na geometrii těles plochých a zakřivených.

Diferenciální pozorování, astronomická pozorování, při nichž určuje se zdanlivá poloha souhvězdí z rozdílu v rektascenci a deklinaci k známému místu sousední hvězdy.

Diferenciální psychologie, odvětví psychologie, věda, která zkoumá individuální rozdíly psychické, buď různého věku (dětská psychologie), rasy, národa, neb různého povolání a charakteru. Používá moderních metod psychotechnických a přechází snadno v praktickou psychologii. Metodiku d. f. vypracoval W. Stern: Die differentielle Psychologie (3. vyd. 1921).

Diferenciální rovnice je každá rovnice, ve které se vyskytují 1. nezávisle proměnné, 2. závisle proměnné, funkce to nezávisle proměnných, 3. poměry diferenciálů nezávisle proměnných na závisle proměnných. D. rov. jsou buď obyčejné nebo partiální. Dif. rov. je vyřešena, neboli integrována, když jsme určili závisle proměnné jako funkce nezávisle proměnných. Jimi se řeší četné úlohy mechaniky, astronomie a matem. fyziky.

K tomu přistupují ještě základní podmínky, které teprve dokonale stanoví, která z nalezených funkcí úloze vyhovuje. Na př. při pohybu bodu v gravitačním poli jiného můžeme určití jeho dráhu teprve, známe-li pro určitý okamžik polohu bodu a směr jeho rychlosti.

Diferenciální tensimetr, spojení dvou zkrácených barometrů k určení rozdílu napětí par dvou kapalin, hlavně snížení napětí par, způsobené rozkladem pevné látky.

Diferenciální teploměr, měřící přístroj k měření i nejmenších rozdílů teploty, obyčejně vzduchový teploměr, v němž dvě vzdušné části jsou odděleny od sebe kapkou kapaliny, která se při změně, rozdílu teploty pohybuje mezi vzdušnými sloupci.

Diferencovati, vyzvednouti rozdíly mezi zvláštními případy; d. v matematice Q_3 diferenciální počet. Diferenciace (rozlišení), u zvířat a rostlin rozlišení života původně stejného forem (od buněk, tkání, orgánů, jednotlivců jedné živočišné třídy), obyčejně vzniklé dělbou práce (Q_3 vývojové dějiny).

Diferenční obchod, bursovni obchod, který se neřídí skutečnou dodávkou cenných papírů nebo zboží, ale placením rozdílu mezi kursem, platným v době uzavěrky a v den ujednané likvidace.

Diferenční tarif železniční, tím nižší, čím dálejší je dopravní cesta; na kratší vzdálenosti jest tedy nákladné poměrně vyšší.

Diferenční tlak, postup při operacích v prsní dutině, spočívající v tom, že uvnitř pohlavnice mezi povrchem plic a vnitřní stěnou prsou jest „negativní“ tlak, t. j. nižší než tlak vzduchu. Proto plice při dýchání přizpůsobují se pohybu hruďníku. Odkryje-li se zvenčí při operaci dutina pohlavnice, tlačí se vzduch dovnitř; tlak vyrovná se tlaku vzduchu, plice se stáhnou a nesledují víc pohyb hruďníku, takže přestává dýchání. Aby se zamezilo tomuto nebezpečí, přenese se pacient do zvlášť konstruované síně, v níž jest snížen tlak vzduchu vypumpováním asi o 10 mm rtuťového sloupce; jen hlava vyčnívá na volný vzduch otvorem, utěsněným gumovým pásem. Otevře-li se nyní hruďník, rozšíří se plice nastalým rozdílem tlaku zrovna tak, jako v uzavřeném hruďníku (postup niž-

šího tlaku). Brauer dosáhl téhož účinku tím, že nechal nemocným vdechovat stlačený vzduch přes nasazenou vzduchotěsnou masku a tím způsobil uvnitř plic vyšší tlak než tlak vzduchu (postup vyššího tlaku). Tato jednodušší metoda našla v praxi více stoupenců.

Diferovati, odlišovati se, nesouhlasiti, nerovnovádati se.

Difficile est satiram non scribere (lat.), od Juvenála (Sat. 1, 30), slova značící: Jest nesnadná věc, (zde) nepsati satiry.

Difficilní (lat.), těžké k vykonání, nesnadné.

Difilos, básník novější attické komedie, nar. v Sinope poč. 3. st. př. Kr., současník Menandrův a Filonův. Žil v Athénách a zemřel ve Smyrně. Napsal prý přes 100 kusů, známých titulů a zlomků asi 50. Zlomky ukazují na tvůrce velmi duchaplného. Současníky byl velmi ceněn. Látky ke svým hrám brával z mytologie a z dávné řecké historie. Stejně jako Menandros sloužil římským básníkům jako předloha k veselohrám. Tak Plautova Casina a Rudens a Terenciovi Adelfoi jsou složeny podle něho. Fragmety vyšly v Meineckově: Fragmenta comic. graecor., sv. 4.

Difluordifenyl, $F_2C_6H_4.C_6H_4.F$, vyrábí se z benzidinu. Tento se nejprve diazotuje a vzniklá sloučenina se převede působením kyseliny fluorovodíkové na difluordifenyl. Tvoří bezbarvé šupinky, bodu tání $87^\circ C$, ve vodě nerozpustné, snadno se rozpouštějí v alkoholu, etheru, chloroformu a tucích. Používal se dříve hlavně v podobě mastí v lékařství, neboť jako ostatní sloučeniny fluorové působí jako antiseptikum.

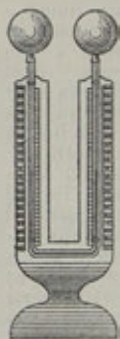
Diformní (lat.), nestvůrný; diformita, nestvůrnost.

Difrakce, Q_3 ohyb světla.

Difrakční deska, ohybová mřížka (od Abbeho), která ukazuje, že odstranění vedlejšího spektra zmenšuje vodivost mikroskopu, Q_3 mikroskop.

Difusní pumpa, přístroj, zakládající se na nestejně difusní rychlosti těžké páry a plynu, abychom dosáhli značného vakua, t. j. velikého zředění plynu v nádobě. Difusní pumpy užívá se k vědeckému badání, v techn. vědách při telegrafii bez drátu.

Difterie (od řec. diphthera n. diphtheris, kůže), vážná forma zánětu sliznice, při níž se tvoří bělavé nebo žlutošedé membrány na způsob pokožky, jež sestávají z vláken, ze sražených epithelových buněk a z krevních tělísek. Při léčení se odloupne membrána se sliznicí, při čemž povstávají vředy a pak jizvy.

Diferenciální
teploměr.

Pathologicky a anatomicky označují se difterii všechna zapálení postihující sliznici a kůži v této formě, běžně se však rozumí tím zápal hrtanu. Původci d. jsou bacily difterie. Nalezneme je také na sliznici jícnu u zdravých lidí a stanou se pathogenními za určitých okolností, dosud neprobádaných. Vyvolávají na sliznici chorobný proces, slučují se však i s jinými bakteriemi k nebezpečným smíšeným nákazám. D. u šarlachu jest vyvolávána streptokoky. Škodlivé působení difterických bacilů spočívá v jedech jimi produkovaných (difterický toxin), jež ohrožuje obzvlášť systém srdeční, ledvinový a nervový. Klinicky můžeme rozpoznati lehký případ hrtanové difterie, probíhající místně, a těžší, jež se může státi nebezpečným svým sklonem k snětivosti, k zápalu anebo rozšířením se na spodní dýchací orgány. U lehké formy, již je mnohdy nesnadno rozeznati od nevinného zapálení mandlí, a jejíž diagnosa může býti stanovena proto pouze bakteriologickým nálezem bacilů, jeví se ponejvíc membraněší a někdy vředovitý charakter. Krční žlázy jsou více nebo méně oteklé, a polykací obtíže a horečka nedosahují většinou zvlášť vysokého stupně; nemocní jsou však bledí a nesdílní, tep jest slabý a rychlý, z úst vychází zápach a nezřídka vytéká z nosu bezbarvá, zapáchající tekutina. Moč obsahuje hojnost bílkovin. Při léčení po 1—2 týdních odloupne se od sliznice chorobný povrch a rovněž vředy, jež se pravidelně zacelí. U těžší formy difterie jsou místní úkazy vážnější tím, že vředy postupují hlouběji a nastává oslabení srdce. Přenese-li se d. dále do jícnu, průdušnice nebo dokonce do bronchií, nastává nemožnost dýchat, obzvlášť u dětí. Smrt pak následuje ochabnutím srdce nebo zadušením, podle okolností také zápalem plic. Jako dodatečné následky d. dostavuje se 2—3 týdny po vyléčení místních příznaků ochabnutí měkkého podnebí a svalů v jícnu, takže polykání jest ztíženo a mluva stává se huhňavou. K tomu druží se často ochabnutí očních svalů, takže nemocný začíná šilhat. Také ruce a zvl. nohy zeslábnou. Tato ochabnutí však

téměř vždy přejdou. Také někdy nastane náhlé ochabnutí srdce jako pozdní symptom, jež je smrtelné; mohou se přidružiti též chronické zápaly ledvin. D. jest nakažlivá a sice přímým dotekem a nepřímým přenesením infikovanými předměty, potravinami atd. Přenesení vzduchem jest možné, jest ho však těžko dokázati. Proto platí pro difterii pravidla platná pro nakažlivé nemoci. K zamezení nákazy jest třeba osamocení po dobu 4 týdnů, desinfekce infikovaných předmětů a místností, dále jest žádoucí preventivní očkování. Při léčení difterie jest v popředí používání difterického sera, objeveného 1893 Behringem (O₂ serová terapie). Má ho býti použito co možná nejdříve a podle okolností v silných dávkách, poněvadž nepomáhá v případech, při nichž proces již velmi pokročil nebo je-li zhoršen smíšenou nákazou. Po injekci lepší se rychle stav nemocného, choroba sliznice se nešíří a stroupky odpadají a postup d. do spodních průdušnic jest zastaven. Serovým léčením byla silně zmenšena úmrtnost při difterii. Zřídka dostavují se nepřijemné následky (serová nemoc). Na dodatečná onemocnění však serum nepůsobí. Od dřívější používané energické místní léčby (natírání, vyleptávání) se nyní úplně upustilo, avšak doporučuje se i teď vyplachování slabým desinfekčním roztokem (kloktání kysličníkem vodicím atd.). Proti nebezpečí zadušením při zúžení dýchacích orgánů přikročí se k rozříznutí průdušky nebo k intubaci.— D. byla známá již ve starověku. V Evropě řádily v 16. stol. epidemie zhoubně se projevující d. Silné epidemie v 19. stol. obrátili pozornost na sebe (Bretonneau, Trousseau). 1883 objevil Klebs bacila difterie. D. u domácích zvířat. Různá difterická onemocnění sliznice v hlavě nejsou identická s difterii u lidí. U telat a jehňat dostavuje se smrtelný difterický zápal jícnu. Nejčastější jest pravá a nakažlivá difterie drůbeže, jež jest způsobena bakteriemi a má za následek krupésné difterické změny na sliznici, zasahuje plíce a stěva a probíhá pomalu s úmrtností 50—75%. (O₂ nemoci drůbeže.)

